

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK İSTİKLÂL HARBİ'NDE
ASKERİ TALİMNÂMELERİN UYGULANMASI
(1918–1923)**

DOKTORA TEZİ

Öğrencinin Adı

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. S. Esin DERİNSU DAYI

Erzurum–2016

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Türk İstiklâl Harbi’nde Askeri Tâlimnâmelerin Uygulanması (1918-1923)**” adlı çalışmanın; tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yönteme başvurulmaksızın yazıldığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 06 Ocak 2016

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa Nu.</u>
İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	XVIII
ÖZET.....	XXII
ABSTRACT.....	XXIII
KISALTMALAR.....	XXIV
KAYNAKÇA.....	XXVI

GİRİŞ

XVIII. - XIX. YÜZYILLARDA OSMANLI ORDUSU’NUN GENEL DURUMU.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI ORDUSU'NDA YENİDEN YAPILANMA GAYRETLERİ VE MUHAREBE ETKİNLİĞİ

A. OSMANLI ORDUSU'NUN TÂLİMNÂME ESASLARINA GÖRE YENİDEN YAPILANMA GAYRETLERİ.....	20
1. Doktrin ve Eğitim Yönünden Yeniden Yapılanma Gayretleri....	20
2. Teşkilat ve Teçhizat Yönünden Yeniden Yapılanma Gayretleri..	32
B. OSMANLI ORDUSU'NUN TÂLİMNÂMELERE GÖRE MUHAREBE ETKİNLİĞİ.....	44
1. Osmanlı Ordusu'nun Trablusgarp Harbi'ndeki Muharebe Etkinliği.....	44
2. Osmanlı Ordusu'nun Balkan Harbi'ndeki Muharebe Etkinliği.....	45
3. Osmanlı Ordusu'nun Birinci Dünya Harbi'ndeki Muharebe Etkinliği.....	57
a. 1914 yılı Muharebelerinde Osmanlı Ordusu.....	60
b. 1915 Yılı Muharebelerinde Osmanlı Ordusu.....	63
c. 1916 yılı Muharebelerinde Osmanlı Ordusu.....	66
d. 1917 yılı Muharebelerinde Osmanlı Ordusu.....	70
e. 1918 yılı Muharebelerinde Osmanlı Ordusu.....	74
f. Birinci Dünya Harbi Sonrası Osmanlı Ordusu'nun Teşkilat ve Kuvvet Durumu.....	76

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE OSMANLI ORDUSU'NUN DURUMU

A. MONDROS MÜTAREKENÂMESİ İLE ORDUNUN	
ETKİSİZ HALE GETİRİLMESİ GAYRETLERİ.....	81
1. Mütarekenâme Öncesi Ordu Hakkında Genel Düşünceler.....	83
2. Mondros Mütarekenamesi'nin İmzalanması ve Ordu	
İle İlgili Mütarekename Hükümleri.....	87
B. MONDROS MÜTAREKENÂMESİ'NDE YER ALAN	
ORDU İLE İLGİLİ HÜKÜMLER HAKKINDA	
İLK DEĞERLENDİRMELER.....	89
1. Cephelerdeki Ordu Kumandanlıklarının Düşünceleri.....	91
2. Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin Düşünceleri.....	96
3. İtilaf Devletlerinin Niyet ve Maksadı.....	98
C. MONDROS MÜTAREKENÂMESİ'NİN UYGULANMASI VE	
ORDUNUN DURUMU.....	102
1. Mondros Mütarekesi İmzalandığında	
Ordunun Kuvvet Durumu.....	102
a. Anadolu'nun Güneyindeki Ordu Kumandanlıkları.....	102
(1)Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı.....	102
(2)6.Ordu Kumandanlığı.....	103
b. Anadolu'nun Doğusundaki Ordu Kumandanlıkları.....	104
(1)Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı.....	105
(2)9.Ordu Kumandanlığı.....	106

c. Anadolu'nun Batısındaki Ordu Kumandanlıkları.....	107
(1)3.Ordu Kumandanlığı.....	107
(2)5.Ordu Kumandanlığı.....	107
(3)8.Ordu Kumandanlığı.....	108
d. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine Bağlı	
Müstakil Birlik Kumandanlıkları.....	109
(1)Hicaz Kuvve-yi Seferiye Kumandanlığı.....	109
(2)Asir 21.Tümen Kumandanlığı.....	109
(3)Yemen 7.Kolordu Kumandanlığı.....	109
 2. Mütarekenâme Hükümlerinin Uygulanmasına Başlandığında	
Ordunun Durumu.....	110
a. Doğu Anadolu'daki Konuşlu Birliklerin Durumu.....	110
b. Güney Anadolu'da Konuşlu Birliklerin Durumu.....	113
c. Batı Anadolu'da Konuşlu Birliklerin Durumu.....	119
d. Trakya ve Boğazlarda Konuşlu Birliklerin Durumu.....	120
e. Ordunun Terhis Edilmesi ve Silahsızlandırılması.....	121
 3. Mütarekenâmenin Uygulanması ile Ordunun	
Konuş ve Kuruluş Durumu.....	125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE ORDUNUN DURUMU VE TALİMNAMELERE GÖRE YENİDEN DÜZENLENMESİ

A. MİLLÎ MÜCADELENİN BAŞLAMASINDA

ORDUNUN ETKİSİ.....	128
1. Milli Mücadele Fikrinin Oluşmasında Ordunun Rolü ve Önemi.....	128
2. Ordunun Teşkilatında Yapılan Değişikliklerin Milli Mücadeleye Etkisi.....	130
3. Kuva-yı Milliye Harekâtının Başlaması, Talimnamelere Göre İcrası ve Ordunun Desteği.....	133
a. Doğu Anadolu Bölgesinde Kuva-yı Milliye Harekâtının Başlaması ve Ermeni İşgallerinden Doğu Cephesi'nin Kuruluşuna Kadar Olan Dönemde Ordunun Harekâtı Takviye Etmesi	137
b. Güney Anadolu Bölgesinde Kuva-yı Milliye Harekâtının Başlaması ve Fransız İşgallerinden Adana ve Elcezire Cephelerinin Kuruluşuna Kadar Olan Dönemde Ordunun Harekâtı Takviye Etmesi.....	140
(1)Maraş Bölgesindeki Çarpışmalar.....	142
(2)Urfa Bölgesindeki Çarpışmalar	144
(3)Antep Bölgesindeki Çarpışmalar	146
(4)Adana Bölgesindeki Çarpışmalar	147

c. Batı Anadolu Bölgesinde Kuva-yı Milliye Harekâtının Başlaması ve Yunan İşgallerinin Başlamasından Batı Cephesinin Kurulmasına Kadar Olan Dönemde Ordunun Harekâtı Takviye Etmesi	149
(1)İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Yunan İleri Harekâtının Başlaması.....	150
(2) Kuva-yı Milliye'nin Teşekkülü ve Yunan İleri Harekâtı Karşısında Kuva-yı Milliye Harekâtının Bölgedeki Askeri Birlikler Tarafından Takviye Edilmesi.....	156
(a) Aydın-Nazilli Cephesi'ndeki Muharebeler.....	159
(b) Salihli Cephesi'ndeki Muharebeler.....	167
(c) Balıkesir Cephesi'ndeki Muharebeler.....	168
d. Trakya Bölgesinde Kuva-yı Milliye Harekâtının Başlaması ve Fransız ve Yunan İşgallerinden Trakya Cephesinin Kurulmasına Kadar Olan Dönemde Ordunun Harekâtı Takviye Etmesi	170

B. MİLLÎ MÜCADELENİN BAŞLANGICINDA İSTANBUL HÜKÜMETİ VE İTİLAFA DEVLETLERİNE KARŞI KUVA-YI MİLLÎYE İLE ORDUNUN KONTROL ALTINA ALINMASI VE TÜRK İSTİKLÂL HARBİ'NE HAZIRLIK.....	172
1. Kuva-yı Milliye ve Orduya Karşı Yürütülen Faaliyetler ve Alınan Tedbirler.....	174
a. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a Getirilmesi, Görevden Alınması ve Tutuklanması İçin Yürütülen Faaliyetlere Karşı Alınan Tedbirler.....	174
b. Askeri Şûrâ ile Anadolu Islahât-ı Fevkalâde Umûm Müfettişliğinin Teşkil edilmesi ve Ordunun Komuta Yapısında Yapılan Değişikliklere Karşı Alınan Tedbirler.....	179
c. Tahkik Heyetleri Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler.....	187

d. Nigâhban-ı Askerî Cemiyeti Faaliyetlerine Karşı	
Alınan Tedbirler.....	188
e. Kuvâ-yı Milliye Harekâtının ve Ordunun	
Desteginin Engellenmesi Faaliyetlerine	
Karşı Alınan Tedbirler.....	190
2. Türk İstiklâl Harbi'nin Başlangıcında Nizami Bir Harp	
İçin Yapılması Zorunlu Faaliyetler.....	206
a. Milli Mücadele Planı'nın Yayınlanması.....	207
b. Cephelerin Düzenlenmesi ve Harekât Sahasının	
Belirlenmesi.....	217
(1)Anadolu'nun Batı Bölgesi.....	217
(2)Anadolu'nun Doğu Bölgesi.....	223
(3)Anadolu'nun Güney Bölgesi.....	224
c. Kuva-yı Milliye Harekâtından Düzenli Birlikler Harekâtına	
Geçiş ve Düzenli Ordunun Kurulması Zorunluluğu.....	227
d. Düzenli Ordunun İhtiyaçlarının Karşlanması Faaliyetleri.....	236

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK İSTİKLAL HARBİ'NDE DOĞU CEPHESİ'NDEKİ HAREKÂTIN TÂLİMNÂMELERE GÖRE İCRASI (1920–1921)

A. DOĞU CEPHESİ'NDE HAREKÂT ÖNCESİ GENEL DURUM VE HAREKÂTA HAZIRLIK.....	242
1. Harekât Öncesi Genel Durum.....	242
a. Siyasi Durum.....	242
b. Coğrafi ve Sosyal-Ekonomik Durum.....	245
(1)Tabii Coğrafyası.....	245
(2)Ekonomik ve Sosyal Durum.....	251
c. Askeri Durum.....	254
(1)Türk Kuvvetleri.....	255
(2)Ermeni Kuvvetleri.....	258
(3)Diğer Kuvvetler.....	260
2. Doğu Cephesinde Harekâta Hazırlık.....	261
a. Planların Hazırlanması.....	261
(1)Harekât Planlarının Hazırlanması.....	261
(2) Seferberlik Planlarının Hazırlanması.....	264
(3)Toplanma (Yığınak) Planlarının Hazırlanması.....	265
b. Taarruz Kararının Verilmesi.....	265
B. DOĞU CEPHESİ'NDE TÂLİMNÂMELERE GÖRE HAREKÂTIN İCRASI.....	269
1. Taarruz Hazırlıkları.....	269
2. Ermeni Taarruzlarının Başlaması ve Alınan Tedbirler.....	272
a. Ermenilerin Türkler ve Azeriler Arasındaki İrtibatı Kesme Teşebbüsleri.....	272

b. Merdenek (Göle), Bardız (Gaziler) ve Oltu Bölgelerindeki Ermeni Taarruzları ve Yapılan Savunma Harekâtı.....	275
(1) Merdenek Bölgesindeki Ermeni Taarruzlarına Karşı Yapılan Savunma Harekâtı.....	276
(2) Bardız Bölgesindeki Ermeni Taarruzlarına Karşı Yapılan Savunma Harekâtı.....	277
(3) Oltu Bölgesindeki Ermeni Taarruzlarına Karşı Yapılan Savunma Harekâtı.....	280
3. Sarıkamış Taarruz Harekâtı.....	285
a. Harekat Öncesi Siyasi Durum.....	285
b. Harekat Öncesi Askeri Durum.....	287
c. Sarıkamış Taarruz Harekatının İcrası.....	288
d. Sarıkamış Taarruzu Sonrası Askeri Faaliyetler ve Ermeni Karşı Taarruzlarına Karşı Savunma.....	295
4. Kars Taarruz Harekâtı.....	297
a. Harekat Öncesi Siyasi ve Askeri Durum.....	297
b. Kars'a Taarruz Harekatının İcrası.....	300
5. İleri Harekâta Devamla İşgalin Kafkaslar İstikametinde Genişletilmesi.....	308
a. İleri Harekata Karar Verilmesi.....	308
b. Harekat Emrinin Verilmesi ve İleri Harekatı İcrası.....	309
(1) Şahnalar Muharebesi.....	310
(2) Şahtahtı'nın İşgal Edilmesi.....	311
(3) Iğdır Taarruzu ve İşgal Edilmesi.....	312
(4) Cacur ve Golgat Muharebeleri.....	312
(5) Dehne Muharebesi	313

6. Gümrü Barış Antlaşması'nın İmzalanması ile	
Birliklerin Yeniden Tertiplenmesi ve Teşkilatlanması	
ve İleri Harekâta Devam Edilmesi.....	314
a. Ardahan ve Artvin'in İşgal Edilmesi.....	315
b. Ahıska ve Ahılkelek Bölgelerinin İşgal Edilmesi.....	316
c. Batum'un İşgal Edilmesi.....	317
C. DOĞU CEPHESİ HAREKÂTI'NIN SONA ERMESİ	
VE BİRLİKLERİN YENİDEN TEŞKİLATLANMASI.....	318
1. İşgal Edilen Bazı Bölgelerin Boşaltılması.....	318
2. Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Harekâta Son Verilmesi ve	
Doğu Cephesi Birliklerinin Yeniden Teşkilatlanması.....	320

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK İSTİKLAL HARBİ'NDE GÜNEY CEPHESİ'NDEKİ HAREKÂTIN TALİMNAMELERE GÖRE İCRASI (1919–1921)

A. GÜNEY CEPHESİ'NDE HAREKÂT ÖNCESİ GENEL

DURUM VE HAREKÂTA HAZIRLIK.....	324
1. Harekât Öncesi Genel Durum.....	324
a. Siyasi Durum.....	324
b. Coğrafi ve Sosyal-Ekonomik Durum.....	326
(1)Fırat Nehri'nin Doğu Bölümü.....	327
(a) Tabii Coğrafyası.....	327
(b) Ekonomik ve Sosyal Durum.....	329
(2)Fırat Nehri'nin Batı Bölümü.....	331
(a) Tabii Coğrafyası	331
(b) Ekonomik ve Sosyal Durum.....	332
c. Askeri Durum.....	333
(1)Fırat Nehri Doğu Bölgesi.....	333
(a) Türk Kuvvetleri.....	333
(b) Fransız Kuvvetleri.....	334
(c) İngiliz Kuvvetleri.....	335
(d) Ermeni Kuvvetleri.....	335
(2) Fırat Nehri Batı Bölgesi.....	335
(a) Türk Kuvvetleri.....	335
(b) Fransız Kuvvetleri.....	336
(c) İngiliz Kuvvetleri.....	337
(d) Ermeni Kuvvetleri.....	337

2. Güney Cephesi'nde Harekâta Hazırlık.....	337
a. İşgallerin Başlaması ve Kuva-yı Milliye Harekâtı.....	337
b. Güney Cephesi Harekât Sahasının Tespit ve Tanzimi.....	338
B. GÜNEY CEPHESİ'NDE HAREKÂTIN TÂLİM NÂMELERE	
GÖRE İCRASI.....	341
1. Fırat Nehri Batısı Bölgesindeki Harekât.....	341
a. Hacıtalip Çiftliği Baskını.....	341
b. Adana Çevresinde Fransızların Mevzi Taarruzları.....	342
c. Tarsus Bağları Taarruzu.....	342
d. Tarsus'u Kuşatan Türk Kuvvetlerine	
Karşı Fransız Taarruzları.....	344
e. Küçük Ziyaret Tepe (Yeniceşeyh) Taarruzu.....	345
f. Kurttepe ve Çakıt Bölgesinde	
Yapılan Fransız Taarruzları.....	346
g. Saimbeyli Harekâtı.....	347
h. Osmaniye ve Nur Dağları Bölgesinde Yapılan Muharebeler..	349
(1) Mercin Muharebesi.....	349
(2) İkinci Mercin Muharebesi.....	349
(3) Kovanbaşı Muharebesi.....	350
(4) Kanlıgeçit Muharebeleri.....	352
(5) Mamure Baskını.....	354
i. Antep Harekâtı.....	355
(1) Mütareke Sonrası İlk Türk Taarruzu.....	355
(2) Nafak Boğazı Muharebeleri.....	356
(3) İkinci Antep Taarruzu ve Antep'in	
Kuşatmadan Kurtarılması.....	356
(4) İkinci Nafak Boğazı Muharebesi.....	358
(5) Akçakoyunlu Muharebesi.....	359
(6) Fransız Taarruzlarına Karşı Savunma Harekâtı.....	360

(7) Antep’i Kuşatmadan Kurtarmak İçin	
Yapılan Taarruzları.....	362
(a) 19-23 Aralık 1920 Muharebeleri.....	362
(b) 27 Aralık 1920 Antep Taarruzu.....	363
(c) İkizkuyu Muharebesi.....	365
(d) 25 Ocak 1921 Antep Taarruzu.....	366
(e) 30-31 Ocak 1921 Antep Taarruzu.....	366
2. Fırat Nehri Doğusu Bölgesindeki Harekât.....	368
a. Revandiz Harekatı.....	368
(1) Bölgenin Siyasi ve Askeri Durumu.....	368
(2) Derbent Muharebesi.....	370
(3) İngilizlerin Revandiz Taarruzu ve	
Müfrezenin İran’a Çekilmesi.....	372
b. Musul Harekâtı Planlanması.....	373
C. GÜNEY CEPHESİ HAREKÂTI’NIN SONA ERMESİ	
VE BİRLİKLERİN YENİDEN TEŞKİLATLANMASI.....	374
1. Ankara Antlaşması ile Harekâta Son Verilmesi	
ve Fransızların Bölgeyi Boşaltması.....	374
2. Güney Cephesi Birliklerinin Yeniden Teşkilatlanması.....	376

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK İSTİKLAL HARBİ'NDE BATI CEPHESİ'NDEKİ HAREKÂTIN TÂLİMNÂMELERE GÖRE İCRASI (1920–1923)

A. BATI CEPHESİ'NDE HAREKÂT ÖNCESİ DURUM.....	377
1. Siyasi Durum.....	377
2. Coğrafi ve Sosyal Durum.....	379
a. Batı Anadolu ve İç Batı Anadolu Harekât Sahası	
Coğrafi ve Sosyal-Ekonomik Durumu.....	380
(1)Tabii Coğrafyası (Harekât Sahasının Coğrafi Özellikleri)..	380
(2)Ekonomik ve Sosyal Durum.....	382
b. Doğu Trakya Harekât Sahası Coğrafi ve	
Sosyal-Ekonomik Durumu.....	383
3. Askeri Durum ve Harekât Planları.....	384
(1) Türk Kuvvetleri.....	385
(2) Yunan Kuvvetleri.....	388
B. BATI CEPHESİ'NDE HAREKÂTIN TÂLİMNÂMELERE GÖRE İCRASI.....	390
1. Yunan İleri Harekâtının Başlaması ve	
Yapılan Savunma Harekâtı.....	390
a. Batı Anadolu'da Yunan İleri Harekâtı ve	
Savunma Tedbirleri (22 Haziran 1920-8 Temmuz 1920).....	390
(1)İzmir Kuzey Cephesi Muharebeleri.....	390
(2)İzmir Doğu Cephesi Muharebeleri.....	400
(3)İzmir Güney Cephesi Muharebeleri.....	405
b. İç Batı Anadolu'da Müteakip Yunan İleri Harekâtı ve	
Yapılan Savunma Harekâtı, (8 Temmuz 1920-31 Ekim 1920).	408
(1)Demirci Muharebeleri, (31 Temmuz–4 Ağustos 1920).....	411

(2)Ertuğrul Grubu Bölgesindeki Keşif Harekâtı.....	412
(3)Yunanlıların Uşak Taarruzu (28–29 Ağustos 1920).....	413
(4)Gediz Harekâtı (24 Ekim 1920).....	416
c. Doğu Trakya’da Yunan İleri Harekâtı ve Yapılan	
Savunma Harekâtı.....	422
(1)Türk ve Yunan Kuvvetlerinin Durumu	
ve Harekât Planları.....	423
(2)Tekirdağ Bölgesindeki Muharebeler.....	425
(3)Meriç Nehri Doğusundaki Muharebeler.....	427
2. Birinci İnönü Muharebesi.....	430
a. Birinci İnönü Muharebesi Öncesi Siyasi Durum.....	430
b. Birinci İnönü Muharebesi Öncesi Askeri Durum.....	431
(1)Türk Kuvvetleri.....	431
(2)Yunan Kuvvetleri.....	431
c. Birinci İnönü Muharebesi’nin İcrası.....	432
(1)Mevzi İlerisindeki Muharebeler.....	433
(2)İnönü Mevziindeki Muharebeler.....	440
(3)Yunanlıların Çekilmesi ve Takip Harekâtı.....	445
3. İkinci İnönü Muharebesi.....	448
a. İkinci İnönü Muharebesi Öncesi Siyasi Durum.....	448
b. İkinci İnönü Muharebesi Öncesi Askeri Durum.....	449
(1)Türk Kuvvetleri.....	449
(2)Yunan Kuvvetleri.....	450
c. İkinci İnönü Muharebesi’nin İcrası.....	450
(1) Mevzi İlerisindeki Muharebeler.....	453
(2) İnönü Mevziindeki Muharebeler.....	460
(3) Yunanlıların Çekilmesi ve Takip Harekâtı.....	470
4. Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri.....	475
a. Aslıhanlar Muharebesi’nin İcrası.....	476

b. Dumlupınar Muharebesi'nin İcrası.....	481
5. Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri.....	484
a. Harekat Öncesi Siyasi ve Askeri Durum.....	484
b. Yunanlıların İleri Harekata Başlaması ve Mevzi İlerisindeki Muharebeler.....	489
c. Kütahya Muharebeleri.....	492
d. Eskişehir Muharebeleri.....	505
(1)Garp Cephesi Birliklerinin İkinci Savunma Hattına Çekilmesi ve Eskişehir Muharebesi.....	506
(2)Garp Cephesi Birliklerinin Sakarya Nehri Doğusuna Çekilmesi.....	511
6. Sakarya Meydan Muharebesi.....	514
a. Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Siyasi ve Askeri Durum.....	514
(1) Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Siyasi Durum.....	514
(2) Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Askeri Durum.....	516
b. Sakarya Meydan Muharebesi'nin İcrası.....	518
(1) Mevzi İlerisindeki Muharebeler.....	521
(2) Yunanlıların Sakarya Mevziine Taarruzu ve Savunma Harekâtı (23 Ağustos 1921–13 Eylül 1921).....	529
(3)Yunan Taarruzlarının Kırılması, Türk Karşı Taarruzu ve Takip Harekâtı.....	552
7. Başkumandanlık Meydan Muharebesi ve Takip Harekâtı.....	558
a. Başkumandanlık Meydan Muharebesi Öncesi Siyasi ve Askeri Durum.....	558
(1)Başkumandanlık Meydan Muharebesi Öncesi Siyasi Durum.....	558
(2)Başkumandanlık Meydan Muharebesi Öncesi Askeri Durum.....	560

b. Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin İcrası.....	564
(1) 26 Ağustos 1922 Harekâtı.....	566
(2) 27 Ağustos 1922 Harekâtı.....	571
(3) 28 Ağustos 1922 Harekâtı.....	573
(4) 29 Ağustos 1922 Harekâtı.....	557
(5) 30 Ağustos 1922, Başkumandanlık Meydan Muharebesi..	580
c. Takip Harekatı (31 Ağustos–18 Eylül 1922).....	584
 C. BATI CEPHESİ'NDE HAREKÂTIN SONA ERMESİ	
VE BİRLİKLERİN YENİDEN TEŞKİLATLANMASI.....	590
 SONUÇ.....	593
EKLER.....	605
FOTOĞRAFLAR.....	684
RESİMLER.....	713
ÖZGEÇMİŞ.....	750

ÖNSÖZ

Bu çalışma; Türk İstiklal Harbi'nin icra edildiği Anadolu'nun Doğu Cephesi, Güney Cephesi ve Batı Cephesi'nde, yüksek komuta kabiliyetine sahip komutanların, muharebeleri sevk ve idaredeki başarılarına etki eden ve aldıkları eğitimin sonucunun harp sahasına yansıdığı askeri talimname ve nizamnamelerin; uygulanma tarzını ortaya koymak ve o dönemin şartları içerisinde bu talimname ile nizamnamelerin usûl ve esaslarını belirtmek üzere hazırlanmıştır. Belirtilen bu hususlar dönemin kara ordusu üzerinde incelenmiştir.

Türk İstiklal Harbi ile ilgili pek çok araştırma yapılmış olmasına rağmen dönemin “harp esasları” itibari ile yani, muharebelerin planlanması ve icrasındaki idari ve taktik esasların neye dayandığı ve bunların “komutanlık sanatı” ile birleştirilerek harp sahasında nasıl yüksek bir komutanlık sanatına dönüştürüldüğü ayrıntılı bir şekilde ortaya konmamıştır. Bu tespitten hareketle, harbin esas ve usûlleri incelenirken; Osmanlı Ordusu'nun harp esaslarının ve eğitiminin Türk İstiklâl Harbi'ne nasıl yansıdığı ve çağdaşı ordulardan hangisine daha yakın olduğu hususu incelenmiştir.

İnceleme esnasında, hiç şüphesiz asıl olan dönemin talimname, nizamname ve bunların layihaları ile birer hatırlatma amacı taşıyan muhtıraları, öncelikle ele alınmıştır. Tamamı Osmanlıca olan bu askeri doküman, başlıca kaynak olarak kullanılmış, muharebe sahasından gönderilen telgraf ve yazılar da bu askeri dokümanların nasıl kullanıldığının birer izahını teşkil etmiştir. Tamamı tez içerisinde dipnotlar halinde açıklanmış ve metin içerisinde kullanılmayarak muharebelerin anlatım akışının bozulmamasına özen gösterilmiştir.

Türk İstiklâl Harbi'nin dönüm noktası olan İnönü Muharebeleri ile Sakarya Meydan Muharebesi ve Başkumandanlık Meydan Muharebelerinin geçtiği harp sahası yerinde incelenmiş ve fotoğraflanmış, böylece talimnamelerde belirtilen nazari hususların, arazi üzerindeki tatbik şekli ile birleştirilerek anlatımın kolay olması amaçlanmıştır. Bunlara ilave olarak, Türk İstiklâl Harbi'ne katılmış komutanların hatıraları ve süreli yayınlardan da önemli ölçüde istifade edilmiştir.

Arşiv kaynaklarından faydalanılırken başlıca müracâat yeri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi olmuştur. Daha sonra Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde bulunan belgeler ile Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler incelenmiştir. Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri ile TBMM Zabıt Cerideleri ve Düstur'dan da faydalanılmıştır.

Tezin temel müracâat kaynağını teşkil eden ve Osmanlıca olan askeri eserlerin büyük bir bölümü, Erzurum'da bulunan Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphane'deki Seyfettin Özege Kütüphanesi'nden temin edilmiş, kalan bölüm ise titiz bir piyasa araştırması sonucu İstanbul ve Ankara'daki sahaflardan tedarik edilmiştir. Kütüphanelerle ilgili olarak yürütülen çalışmalarda ise; Milli Kütüphane, Jandarma Genel Komutanlığı Kütüphanesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi ve Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Kütüphanesi başlıca başvuru kaynağı olmuştur.

Tez, konusu doğrultusunda, giriş ve altı bölümden oluşmaktadır.

Giriş Bölümü'nde, XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusu'nun genel durumu, eğitimi, teşkilatlanması, silah ve teçhizat yönünden yapılan değişiklikler ve bunun ordu üzerindeki etkileri incelenmiştir.

I.Bölüm'de, XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Ordusu'nda yeniden yapılanma gayretleri ve muharebe etkinliği ele alınmış ve ordunun nizamında yani harp esaslarında görülmeye başlanan Alman etkisi incelenmiştir. Bu incelemede, Trablusgarb Harbi, Balkan Harpleri ve Birinci Dünya Harbi esnasında ordunun plan ve prensipler yönünden durumunun muharebeye olan etkisi de ortaya konmuştur.

II. Bölüm'de, Mütareke dönemindeki Ordu incelenmiştir. Bu bölümde Mondros Mütarekenâmesi'nin yapılması ile Milli Mücadele'nin başlamasına kadar olan geçen dönemde Ordu'nun mevcut teşkilatlanması, konuş durumu ile harp silah ve teçhizat imkân ve kabiliyeti incelenmiştir.

III. Bölüm'de ise, Milli Mücadele döneminde Ordunun durumu ele alınmıştır. Burada Milli Mücadele'nin siyasi ve fikri yapısına mevcut ordunun imkân ve kabiliyetinin etkisi ve katkısı ortaya konmuş; işgaller ile birlikte Ordunun toparlanmasına kadar olan dönemde bölgesel kuvvetler halinde direniş gösteren Kuva-yı Milliye Harekâtı incelenmiştir. Kuva-yı Milliye Harekâtı Anadolu'nun her bölgesinde ayrı ayrı incelendiği gibi Düzenli Ordu'nun kuruluşu sonrasında da orduya verdiği desteğin boyutu ve esasları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde aynı zamanda orduyu

kontrol altına almak isteyen İstanbul Hükümeti ve buna İstanbul Hükümeti'ni zorlayan başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletlerinin çabaları incelenmiştir. Ayrıca İstiklâl Harbi'ne hazırlık kapsamında düzenli ordunun kuruluşu ve teşkilatlanması ile ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla yapılan çalışmalar da bu bölümde ifade edilmiştir.

Kalan bölümlerde, Türk İstiklâl Harbi'nin yapıldığı cepheler esas alınarak meydana gelen muharebeler kronolojik olarak incelenmiş ve her bir muharebenin askeri dokümanlara göre icra şekli ve emir-komuta yapısı ortaya konmuştur:

IV. Bölüm'de, Doğu Cephesi bütünüyle ele alınmış ve harp öncesi genel durum ile harekât için hazırlıklar belirtilmiştir. Daha sonra Ermeni taarruzları ve bu taarruzların durdurularak karşı taarruzla ileri harekâta başlanması ile Sarıkamış ve Kars Harekâtı incelenmiş ve Kafkaslara yapılan harekâtın sonunda imzalanan Gümrü Antlaşması ifade edilmiştir. Harekâtın Kafkasların derinliklerine kadar yapılan sonraki safhası da gösterilmiş ve Kars ile Moskova Antlaşmaları ile Doğu Cephesi muharebelerinin sona erdiği ifade edilmiştir. Bu cephede yapılan muharebelerin süratle ileri harekâta dönüşmesi ve birliklerin bütünlüğünü kaybetmeden hedeflere ulaşmasındaki üstün komuta kabiliyeti belirtilmiştir.

V. Bölüm'de, Güney Cephesi bütünüyle ele alınmış ve harp öncesi genel durum, İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilen bölgeler ve buralardaki bölgesel direnişler ile birlikte düzenli ordunun harekâtı yürütme görevini devralarak muharebelerin başlangıçta savunma daha sonra taarruz şeklindeki cereyan tarzı incelenmiştir. Harekât, bu bölgede Fırat Nehri'nin batısı ve doğusunda olmak üzere iki ayrı bölgede gerçekleştiğinden anlatımda da bu coğrafik ayrıma sadık kalınmıştır. Harekâtın geçtiği asıl bölgeler olan Adana, Maraş, Antep ve Urfa bölgelerindeki muharebelerin esasları ortaya konmuştur. Ayrıca Revandiz Harekâtı da incelenerek bu bölgede İngilizlerle yapılan muharebeler gösterilmiştir.

VI. Bölüm'de de, Batı Cephesi bütünüyle ele alınmış ve harekât öncesi genel durum ile Yunanlar tarafından işgal edilen bölgeler ve buralardaki bölgesel direnişler ile birlikte düzenli ordunun bu bölgedeki harekâtı devralarak muharebeleri yürütme esasları incelenmiştir. Harekât, Yunanların ileri harekâtına karşı yapılan savunma ve karşı taarruzlar ile Milli Mücadele'nin dönüm noktasını teşkil eden Batı Cephesi'nin aynı zamanda Türk Milletinin bekası ve geleceğini belirleyen muharebelerin icrası

anlatılmıştır. Bu muharebeler, Türk Harp Tarihinin taktik ve operatif yönü yüksek muharebeleridir. Burada harp sanatı ile sevk ve idarenin eşsiz örnekleri verilmiştir. Ve sonunda bir milletin kurtuluşu yazılmıştır.

Bu çalışmada; *Kurtuluş'un askeri yönünü ve bunun dayandığı temel askeri esasların yer aldığı talimname, nizamname ve muhtıra halindeki doktrinel uygulamaların icra şekli* ifade edilmeye çalışıldı. Bunu yaparken, öncelikle bu tezin yapılmasını öneren ve destek veren danışmanlarım ve değerli hocalarım, Prof. Dr. S. Esin Derinsu Dayı ile Prof. Dr. Serpil Sürmeli'ye müteşekkirim. Çalışmalarımda akademik desteğini benden esirgemeyen Prof. Dr. Enver Konukçu, Yrd. Doç. Dr. Asuman Demircioğlu ve Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu'ya şükranlarımı sunarım. Ayrıca Prof. Dr. Erdal Aydoğan, Doç. Dr. İsmail Eyûpoğlu'na çok teşekkür ederim. Yine Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi ve Kütüphanesi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, TBMM Arşivi ve Kütüphanesi, Jandarma Genel Komutanlığı Kütüphanesi çalışanlarına gösterdikleri hoşgörü ve destekten dolayı minnettarım. Ayrıca başta Ankara ve İstanbul olmak üzere bana Osmanlıca eserleri temin etmemde yardım eden sevgili dostum sahaf, Güven Özgüç'e teşekkür ederim. Son olarak; her şeyden önemli gördüğüm ilköğretmenim babam ve sonra sevgili eşim ve biricik oğluma, çok sıkıntılı geçen günlerimde dahi, bu tezin tamamlanması için beni teşvik ederek verdikleri çok büyük destekten dolayı sevgilerimi sunarım, onlara her şeyimi borçluyum...

Abdullah Cüneyt KÜSMEZ

ÖZET

Bu çalışmada, askeri tâlimnâme ve nizâmnâmelerde belirtilen temel esasların 1918-1923 döneminde Milli Ordu tarafından eğitim ve muharebelerde kullanılma etkinliği ortaya konulmuştur.

Modernleşme gayretlerine XVIII yüzyıldan sonra hız verilen Osmanlı Ordusu'nda, bir taraftan yeni harp silah ve teçhizatı alınırken diğer taraftan da eğitim ve öğretimde yapılan değişikliklerle Avrupa Ordularına ait askeri tâlimnâme ve nizamnamelerin tercümeleri yapılmıştır. Bunların arasında da, daha çok Prusya Ordusu'na ait esaslar kabul gördüğünden, askeri okullardaki eğitim ve öğretimde buna göre düzenlenmiş ve harp sahasında uygulanmıştır.

Bu uygulamalar, en doğru biçimde Türk İstiklâl Harb'inde görülmektedir. Bununla birlikte, başarının asıl sahipleri, harp usul ve esaslarını doğru uygulayan başta Başkomutan Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere üstün komuta kabiliyetine sahip komutanlar, mutlak itaat ile sonsuz azim ve cesarete sahip Türk Askeri ile bu mücadeleyi destekleyen ve onu yetiştiren Aziz Türk Milleti'dir.

ABSTRACT

In this study, the basic principles of military manuals and regulations set forth in the 1918-1923 period used in training and combat effectiveness have been revealed by the National Army.

After the modernization efforts of the XVIII century speed the Ottoman army in military manuals and translations of regulations belonging to a party of the new warfare weapons and equipment while getting the other hand, in Europe with the changes made in education and training military were made. Among them, it is more accepted principles of the Prussian army, in education and training in military schools and has been implemented in this war organized by the field.

These applications are most properly in the Turkish War of Independence. However, the actual owners of the success of war rules and commander with superior command capability that applies the principles of truth, and with endless perseverance and courage and obedience to support this fight with Turkish soldiers and saints of the Turkish nation who raised him.

KISALTMALAR

ATASE Bşk.lığı	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
TİTE-A	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
MSB-A	: Milli Savunma Bakanlığı Arşivi
ATA ZB	: Atatürk Özel Koleksiyonu
DH.İ.UM	: Dâhiliye Nezâreti İdare-yi Umûmîye
DH.EUM.6.Şb.	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmîye 6. Şube
DH.İ.UM.EK	: Dâhiliye Nezâreti İdare-yi Umûmîye Ekleri
DH.ŞFR	: Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi
DH.KMS	: Dâhiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
ŞD	: Şûrâ-yı Devlet
GNKUR	: Genelkurmay
KKK	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMGCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
İSH	: İstiklâl Harbi Kataloğu
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
ATBD	: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
ATTB	: Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MV	: Meclis-i Vükelâ
K. Nu.	: Kutu Numarası
G. Nu.	: Gömlek Numarası
D. Nu.	: Dosya Numarası
V. Nu.	: Vesika Numarası

B. Nu. : Belge Numarası
Bkz. : Bakınız
s. : Sayfa
Yy. : Yüzyıl
Yay. : Yayın
Bşk.lığı : Başkanlığı

KAYNAKÇA

I. ARŞİVLER VE BELGELERİ:

A. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE),

İSH, Kutu Nu.:16, GömlekNu.:110, Belge Nu.:110-1/2.
İSH, Kutu:18, Gömlek:81, Belge:81-1.
İSH, Kutu:189, Gömlek:71, Belge:71-1.
İSH, Kutu:200, Gömlek:181, Belge:181-1.
İSH, Kutu:206, Gömlek:119, Belge:119-1/5.
İSH, Kutu:211, Gömlek:195, Belge:195-1.
İSH, Kutu:271, Gömlek:64, Belge:64-1/2.
İSH, Kutu:336, Gömlek:219, Belge:219-1.
İSH, Kutu:343, Gömlek:187, Belge:187-2, 187-1/1a.
İSH, Kutu:316, Gömlek:171, Belge:171-1.
İSH, Kutu:461, Gömlek:68, Belge:68-1.
İSH, Kutu:580, Gömlek:187, Belge: 1, 2.
İSH, Kutu:576, Gömlek:139, Belge:139.
İSH, Kutu:582, Gömlek:21, Belge: 21-1, 21-2, 21-3, 21-4. 21-5.
İSH, Kutu:632, Gömlek:60, Belge:60-1.
İSH, Kutu:656, Gömlek:111, Belge:111-1.
İSH, Kutu:569, Gömlek:19, Belge:19-1.
İSH, Kutu:576, Gömlek:139, Belge:139-1, 2.
İSH, Kutu:578, Gömlek:200, Belge:200-1, 1a.
İSH, Kutu:580, Gömlek:103, Belge:103-1, 2, 3, 4.
İSH, Kutu:581, Gömlek:33, Belge:33-1, 2, 3, 4.
İSH, Kutu:581, Gömlek:37, Belge:37-1.
İSH, Kutu:581, Gömlek:38, Belge:38-1, 2, 3.
İSH, Kutu:583, Gömlek:54, Belge:54-2, 3.
İSH, Kutu:584, Gömlek:108, Belge:108-1, 2, 3.
İSH, Kutu:584, Gömlek:186, Belge:186-1.
İSH, Kutu:587, Gömlek:80, Belge:80-1, 2.
İSH, Kutu:593, Gömlek:92, Belge:92-1.
İSH, Kutu:630, Gömlek:186, Belge:186-1/2.
İSH, Kutu:641, Gömlek:18, Belge:18-1, 2.
İSH, Kutu:677, Gömlek:105, Belge:105-1.
İSH, Kutu:707, Gömlek:29 Belge:29-1.
İSH, Kutu:707, Gömlek:165 Belge:165-1.
İSH, Kutu:749, Gömlek:159, Belge:159-1, 2.
İSH, Kutu:852, Gömlek:118, Belge:118-1, 2, 2a.
İSH, Kutu:853, Gömlek:25 Belge:25-1.
İSH, Kutu:880, Gömlek:104, Belge:104-1.
İSH, Kutu:907, Gömlek:160, Belge:160-1.
İSH, Kutu:916, Gömlek:172, Belge:172-1/1a.

İSH, Kutu:945, Gömlek:21, Belge:21-3.
İSH, Kutu:946, Gömlek:23, Belge:23-1.
İSH, Kutu:946, Gömlek:37, Belge:37-1.
İSH, Kutu:1004, Gömlek:127, Belge:127-1, 127-4.
İSH, Kutu:1015, Gömlek:8, Belge:8-1.
İSH, Kutu:1015, Gömlek:13, Belge:13-1.
İSH, Kutu:1018, Gömlek:143, Belge: 143-1, 143-2.
İSH, Kutu:1020, Gömlek:30, Belge:30-1.
İSH, Kutu:1032, Gömlek:166, Belge:166-1.
İSH, Kutu:1052, Gömlek:208, Belge:208-1.
İSH, Kutu:1135, Gömlek:16, Belge:16-1.
İSH, Kutu:1195, Gömlek:28, Belge:28-1.
İSH, Kutu:1203, Gömlek:132, Belge:132-1.
İSH, Kutu:1203, Gömlek:143, Belge:143-1.
İSH, Kutu:1211, Gömlek:26, Belge:26-1.
İSH, Kutu:1215, Gömlek:25, Belge:25-1, 25-2.
İSH, Kutu:1223, Gömlek:12, Belge:12-1.
İSH, Kutu:1224, Gömlek:52, Belge:52-1.
İSH, Kutu:1266, Gömlek:128, Belge:128-1, 1a.
İSH, Kutu:1273, Gömlek:53, Belge:53-1.
İSH, Kutu:1280, Gömlek:196, Belge:196-1, 1a.
İSH, Kutu:1288, Gömlek:36, Belge:36-1, 1a.
İSH, Kutu:1301, Gömlek:89, Belge:89-1.
İSH, Kutu:1303, Gömlek:7, Belge:7-1.
İSH, Kutu:1303, Gömlek:136, Belge:136-1, 2.
İSH, Kutu:1304, Gömlek:31, Belge:31-1, 1a, 2.
İSH, Kutu:1308, Gömlek:112, Belge:112-1.
İSH, Kutu:1337, Gömlek:16, Belge:16-1, 2, 3.
İSH, Kutu:1350, Gömlek:92, Belge:92-1, 1a.
İSH, Kutu:1357, Gömlek:79, Belge:7-2, 79-1.
İSH, Kutu:1374, Gömlek:136, Belge:136-1.
İSH, Kutu:1382, Gömlek:66, Belge:66-1, 1a.
İSH, Kutu:1408, Gömlek:82, Belge:82-1, 1a.
İSH, Kutu:1412, Gömlek:109, Belge:109-1.
İSH, Kutu:1417, Gömlek:159, Belge:159-1, 159-2.
İSH, Kutu:1422, Gömlek:22, Belge:22-1, 1a, 22-2.
İSH, Kutu:1439, Gömlek:145, Belge:145-1, 2.
İSH, Kutu:1441, Gömlek:106, Belge:106-1.
İSH, Kutu:1446, Gömlek:16, Belge:16-1, 16-1a.
İSH, Kutu:1457, Gömlek:11, Belge:11-1, 1a.
İSH, Kutu:1457, Gömlek:165, Belge:165-1, 1a.
İSH, Kutu:1784, Gömlek:119, Belge:119-1.

ATA ZB, Kutu:31, Gömlek:104, Belge:104-1/2.
ATA ZB, Kutu:24, Gömlek:49, Belge:49-1.
ATA ZB, Kutu:40, Gömlek:5, Belge:5-1, 2.

B. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

D.H.İ.UM, Dosya Nu.:19-06, Gömlek Nu.:1/70, B.7; 1/70, B.3; 1/70, B.8.
DH.İ.UM, Dosya:20-23, Gömlek:14/058.
DH.İ.UM.EK, Dosya:55, Gömlek:42.
DH.İ.UM.EK, Dosya:56, Gömlek:11.
DH.İ.UM.EK, Dosya:118, Gömlek:73.
DH.İ.UM.EK, Dosya:120, Gömlek:6.
DH.EUM.6.ŞB, Dosya:53, Gömlek:5-1.
DH.ŞFR, Dosya:102, Gömlek:183.
DH.ŞFR, Dosya:103, Gömlek:49, 123, 126.
DH.ŞFR, Dosya:660, Gömlek:13.
DH.KMS, Dosya:53-2, Gömlek: 11, 68, 95.
DH.KMS, Dosya:53-3, Gömlek:40.
DH.KMS, Dosya:54-1, Gömlek:9.
MV, Dosya:215, Gömlek:133.
MV, Dosya:219, Gömlek:110.
ŞD, Dosya:672, Gömlek:35.

C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Dosya Nu.:1, Gömlek Nu.:1, Yer:3, 7.
Dosya:1, Gömlek:3, Yer:14, 19.
Dosya:1, Gömlek:8, Yer:20.
Dosya:1, Gömlek:12, Yer:1, 7.
Dosya:1, Gömlek:18, Yer: 12, 13, 14.
Dosya:2, Gömlek:22, Yer:4.
Dosya:2, Gömlek:23, Yer:3, 19.
Dosya:3, Gömlek:24, Yer:16.
Dosya:2, Gömlek:25, Yer:11.
Dosya:5, Gömlek:28, Yer: 5.5-1, 5-3.
Dosya:45, Gömlek:291, Yer:4-1, 4-2.
Dosya:46, Gömlek:298, Yer:20, 21.
Dosya:49, Gömlek:320, Yer:8.
Dosya:54, Gömlek:354, Yer: 2, 12, 24, 34, 26, 36, 37.
Dosya:54, Gömlek:355, Yer:4, 7, 8, 11, 12.
Dosya:55, Gömlek:362, Yer:2, 6.
Dosya:218, Gömlek:472, Yer:13.

Ç. Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, (CAA)

A6-1840, Dosya Nu.:24, Fon Nu.:1.

D. Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, (MSBA)

Aşiret Alayları Künye Defterleri, 64 Aşiret Alayı Künye Defteri.
E. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, (TİTE)

Kutu Nu.:19, Gömlek Nu.:26, Belge Nu.:26-001, 26-001.
Kutu:31, Gömlek:118, Belge:118-001.
Kutu:31, Gömlek:124, Belge:124-001, 124-1001.
Kutu:49, Gömlek:18, Belge:186-2001, 186-1001, 186-001.
Kutu:49, Gömlek:49, Belge:49-1001, 49-2001, 49-001.
Kutu:72, Gömlek:15, Belge:15-001, 15a-001, 15b-001, 15c-001.
Kutu:159, Gömlek:28, Belge:28-6001, 28-18001, 28-23001, 28-24001, 28-21001, 28-22001, 28-4001, 28-11001, 28-26001, 28-3001, 8-27001, 8-28001, 28-29001, 28-001, 28-1001, 28-3001, 28-14001.
Kutu:295, Gömlek:27, Belge:27-1001, 27-2001, 7-001.
Kutu:296, Gömlek:2, Belge:2-2001, 2-1001.
Kutu:311, Gömlek:3, Belge:3-001, 3a-001.
Kutu:312, Gömlek:77, Belge:77-001.
Kutu:313, Gömlek:76, Belge:76-001.
Kutu:316, Gömlek:207, Belge:207-001.
Kutu:318, Gömlek:54, Belge:54-001.
Kutu:319, Gömlek:43, Belge:43-001.
Kutu:320, Gömlek:29, Belge:29-1001, 29-001.
Kutu:320, Gömlek:64, Belge:64-001.
Kutu:321, Gömlek:61, Belge:61-001.
Kutu:333, Gömlek:11, Belge:11-001.
Kutu:334, Gömlek:34, Belge:34.

II. YAYIMLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

A. Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)

Sayı Nu.:1, Vesika Nu.:1, 2, 3, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23.
Sayı:2, Vesika: 26. 27. 29. 35, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39.
Sayı:3, Vesika:52, 53, 58.
Sayı:4, Vesika:62, 67, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 84.
Sayı:5, Vesika:92, 95.
Sayı:6, Vesika: 111, 113, 114, 116, 120, 123, 124, 126, 127.
Sayı:7, Vesika:153, 154, 155.
Sayı:8, Vesika:172, 180, 182.
Sayı:9, Vesika:186.
Sayı:10, Vesika:229.
Sayı:12, Vesika:1072, 1075, 1076, 1078.
Sayı:13, Vesika:327, 328, 332, 352.
Sayı:14, Vesika:360, 373.
Sayı:15, Vesika:382, 383, 401, 402.
Sayı:16, Vesika:410. 415-a, 420.
Sayı:18, Vesika:452, 458.
Sayı:20, Vesika:508, 511, 513, 514, 517, 509, 519.

Sayı:21, Vesika:524, 530, 532, 537, 538, 539.
Sayı:22, Vesika:564, 566, 567, 568.
Sayı:23, Vesika:580, 582.
Sayı:24, Vesika:605, 606, 610, 612, 630.
Sayı:27, Vesika:692, 698, 690, 690/A, 690/B, 707, 710A/B, 714.
Sayı:28, Vesika:716, 717, 720, 721, 740.
Sayı:29, Vesika:741, 754, 756.
Sayı:34, Vesika:838, 846, 845.
Sayı:37, Vesika:899, 901.
Sayı:38, Vesika:911, 912, 916.
Sayı:39, Vesika:943, 944, 945.
Sayı:41, Vesika:974, 976, 977, 978, 979, 972, 973.
Sayı:45, Vesika:1051.
Sayı:46, Vesika:1060, 1077, 1073, 1083.
Sayı:50, Vesika:1150, 1155.
Sayı:52, Vesika:1189, 1190, 1191, 1193, 1194, 1196, 1197, 1200, 1202,
1203, 1207, 1208, 1209, 1210.
Sayı:53, Vesika:1214, 1215, 1216, 1218, 1219, 1221, 1227, 1228, 1229,
1231, 1232, 1296,
Sayı:54, Vesika:1235.
Sayı:56, Vesika:1286, 1292, 1293, 1295, 1299.
Sayı:58, Vesika:1334, 1326.
Sayı:59, Vesika:1356, 1360.
Sayı:60, Vesika:1367, 1373, 1375, 1377, 1378, 1379.
Sayı:61, Vesika:1382, 1383, 1385, 1390, 1399, 1397.
Sayı:62, Vesika:1409.
Sayı:63, Vesika:1434, 1435.
Sayı:64, Vesika:1450, 1448.
Sayı:65, Vesika:1469.
Sayı:66, Vesika:1479, 1483, 1487.
Sayı:68, Vesika:1490, 1491, 1492, 1493, 1496.
Sayı:72, Vesika:1554, 1557, 1560.
Sayı:82, Vesika:1782.
Sayı:73, Vesika:1573, 1574, 1575, 1580, 1582, 1583, 1584, 1585, 1586,
1589, 1590, 1593, 1594.
Sayı:75, Vesika:1622, 1624, 1625, 1631, 1632.
Sayı:77, Vesika:1691, 1701, 1702.
Sayı:112, Vesika:4112, 4117, 4125, 4129.
Sayı:113, Vesika:4167, 4168, 4189, 4194.

B. Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, (ATBD)

Sayı Nu.:47, Belge Nu.:2978, 2980, 2981, 2982, 2983.
Sayı:77, Belge:1685, 1687.
Sayı:79, Belge:1731, 1735.
Sayı:82, Belge:1781, 1782
Sayı:104, Belge:2895, 2904, 2907, 2912, 2913, 2914, 2915, 2933, 2934,
2935.

Sayı:105, Belge:2938, 2939, 2942, 2943, 2944, 2945.
Sayı:106, Belge:2987, 2988, 2989, 2991, 2992, 2994, 2995, 2996.
Sayı:107, Belge:3020, 3021, 3025, 3044, 3045.
Sayı:110, Belge:4028, 4032, 4033, 4035, 4039, 4043, 4046, 4050, 4051, 4052, 4055.
Sayı:111, Belge:4071, 4072, 4075, 4076, 4078, 4080, 4085, 4090, 4092, 4093, 4094.

C. Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (ATTB), (Haz.:Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006)

Belge Nu.:11, 13, 18, 29, 36, 52, 59, 123, 156, 171, 366.

Ç. Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, (Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara)

Belge Nu.:31.

D. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 105 Belge), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1982

E. ONAR, Mustafa, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Belge Nu.:632.

III. RESMÎ YAYIN VE TUTANAKLAR

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:1, 29.04.1336,
T.B.M.M ZC, Devre:1, Cilt.2.
T.B.M.M, GCZ, Devre:1, Cilt:1, s.54, 70-71.
Düstur, İkinci Tertip, C.VI, 1330, Mükellefiyet-i Askeriye Kanun'u Muvakkati.
Düstur, İkinci Tertip, I, 25 Temmuz 1325, Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu.
Düstur, İkinci Tertip, I, 28 Aralık 1326, Yaş Haddi Kanunu.

IV. SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler:

COŞAR, Ömer Sami, İstiklâl Savaşı Gazetesi, Cilt:1, (15 Mayıs 1919-08 Ekim 1920), Milliyet Gazetesi Yayını, 24 Mayıs 1919 tarihli nüshası.

YASA, Nihat, Bartın Halk Gazetesi "Kurucasıle Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Başkanı Genişzade Hasan Bey", 21 Nisan 2015 tarihli nüshası.

B. Dergiler:

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt.II, 2006.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt.III, 1987.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt.V, 1988.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt.XIX, 2003.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt.XX, 2004.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt.XXII, 2006.

Türk Kültürü Aylık Dergi, Kara Kuvvetleri Sayısı, Sayı:130, 131, 132, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973.

Tarih ve Toplum Dergisi, İletişim Yayınları, Sayı.17, Bahar 2014.

V. SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİLER

Askeri Terimler Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971

DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2010.

PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004

VI. HATIRALAR

Albay Büjak, Yunan Ordusu Seferleri, (1918-1922), Çev.:İbrahim Kemal, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939.

Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993.

Alman Yarbay Guze, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler, Çev.:Yarbay Hakkı (Akoğuz), Haz.:Alev Keskin, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.

AKER, Mehmet Şefik, 57.Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920), Haz.:Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2006.

APAK, Rahmi, Yetmişlik Bir Subayın Anıları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

BLEDA, Mithat Şükrü, İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.

CEBESÖY, Ali Fuat, Milli Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

CENGİZ, Halil Erdoğan, Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Cemal Paşa, Hatıralar, Hz.:Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

ÇALIŞLAR, İzzettin, İstiklâl Savaşı Hatıraları, Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61.Tümen, Haz.:Zekeriya Türkmen, Nurcan Aslan, Elmas Çelik, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.

———, İstiklâl Savaşı Hatıraları, Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1'inci Grup, Haz.:Zekeriya Türkmen, Hülya Toker, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006,

ÇAKMAK, Fevzi, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi, Haz.:Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, Serdar Demirtaş, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

DİRİK, Kazım Doğan, Vali Paşa Kazım Dirik, Gürer Yayınları, İstanbul, 2008.

DİRİK, Orhan, Babam General Kazım Dirik ve Ben, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.

ENGİN, M.Hilmi, Seferden Sefere, Piyade Albay M.Hilmi Engin'in Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşı Anıları, Haz.:Sebahattin Engin, Kömen Yayınları, Konya, 2007.

ERDEN, Ali Fuat, Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları, Haz.:Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

EŞREF, Ruşen, Mustafa Kemal ile Mülakat, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2001.

GEDİKLİ, Yusuf, Trablusgarp Cephesi Hatıraları, (Nazmi Songar'ın Hatıraları), Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009.

General Papulas'ın Hatıratı, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 1969.

General Nikolski, Sarıkamış Harekâtı, (12-24 Aralık 1914), Çev.:Emekli Yüzbaşı Nazmi, Haz.:Mehmet Demir, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2010.

GÖÇGÜN, Önder, İstiklâl Savaşı İstihbarat Subaylarından: Fahri Akçakoca Akça'nın Hatıraları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

GUHR, Hans, Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza, Çev.:Eşref Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

GÜNAY, Selahattin, Suriye ve Filistin Anıları, Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

GÜRER, Cevat Abbas, Cepheden Meclis'e Büyük Önder ile 24 Yıl, Derleyen: Turgut Güner, Güner Yayınları, İstanbul, 2008.

HOCHWACHTER, Gustav von, Balkan Savaşı Günlüğü, Çev.:Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

KANSU, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., TTK Basımevi, Ankara, 1997.

KÖPRÜLÜ, Şerif, Emekli Kurmay Yarbay, Birinci Dünya Harbi Başlangıcında 3'üncü Ordu, Sarıkamış, Çevirme Manevrası ve Meydan Muharebesi, Haz.:Mustafa Görüryılmaz, Işık Yayınları, Ankara, 2007.

Mahmud Muhtar Paşa, Balkan Savaşı, 3.Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Mehmet Talat Paşa, Talat Paşa'nın Anıları, Haz.:Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

MOLTKE, Helmut Von, Türkiye Mektupları, Çev.:Kemal Vehbi Gür, Varlık Yayınları, Ekin Basımevi, İstanbul, 1972.

İLTER, Aziz Sami, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları, Haz.:Zekeriya Türkmen, Elmas Çelik, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.

İNÖNÜ, İsmet, Hatıralarım, Genç Subaylık Yılları, (1884-1918), c.1, Haz.:Sabahattin Selek, Burçak Yayınları, İstanbul, 1969.

SANDERS, Liman Von, Türkiye’de Beş Sene, Çev.:Osmanlı Genelkurmayı, Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Haz.:Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

SCHWEDER, Paul, Çanakkale Cephesi’nde Türklerin Genel Karargahında, Çev.:Eşref Bengi Özbilen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2012.

SORGUÇ, İbrahim, Filistin Cephesi ve İstiklâl Savaşı Anıları, Bu defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

SUNATA, İsmail Hakkı, İstanbul’da İşgal Yılları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

SÜERDEM, İsmail Hakkı, Anılarım-Osmanlı’dan Cumhuriyet’e, Haz.:Osman Avcı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

Süvari Yüzbaşı Ahmet, Türk İstiklâl Harbi Başında Milli Mücadele, Haz.:İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993.

TOWNSHEND, Charles V.F., Mezopotamya Seferim, Çev.:Gürol Koca, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

TÜRKER, Rüştü, Birinci Dünya Harbi’nde Bakü Yollarında 5’inci Kafkas Tümeni, Haz.:Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, Görüp İşittiklerim, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

ORBAY Rauf, Rauf Orbay’ın Hatıraları, Haz.:Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.

ORBAY Selahattin, Birinci Dünya Savaşı’nda 10.Kolordu ve Sarıkamış Muharebeleri Hakkında Bir Konferans, Haz.:Zekeriya Türkmen, Alev Keskin, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

ÖZALP, Kazım - ÖZALP, Teoman, Atatürk’ten Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

ÖZALP, Kazım, Milli Mücadele (1919-1922), I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

_____, Milli Mücadele, (1919-1922), II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

ÖZGEN, Abdurrahman, Milli Mücadele’de Türk Akıncıları, Tekin Yayınevi, Ankara, 1973.

Yunan Generallerinin İtirafı, Berikan Yayınları, Ankara, 2001.

VII. ARAŞTIRMA ESERLERİ

A. Kitaplar:

AGOSTON, Gabor, Osmanlı’da Strateji ve Askeri Güç, Çev.:M.Fatih Çalışır, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2012.

AĞAOĞLU, Samet, Kuvâ-yı Milliye Ruhu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

AĞAYEV, Mehman, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri, IQ Yayınları, İstanbul, 2008.

AKBIYIK, Yaşar, Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, Atatürk, Kumandan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1988.

AKÇAKOCA, Mithat, Süel Coğrafya, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul, 1947.

AKARSLAN, Mediha, Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası, Uludağ Üniversitesi güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa, 1990.

AKIN, Veysi, Trakya’nın Türklere Devir Teslimi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1996.

AKINCI, İbrahim Ethem, Demirci Akınları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1978.

AKŞİN, Aptülahat, Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

AKŞİ, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919), I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

———, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.

AKYÜZ, Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

AL JUMAILY, Qassam Kh. - ÖZTOPRAK, İzzet, Irak ve Kemalizm Hareketi, (1919-1923), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

ALTAY, Fahrettin, İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu, İnsel Kitabevi, Cumhuriyet Matbaası, 1949.

APAK, Rahmi, İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

ARIKAN, Zeki, Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, (30 Ekim 1918-08 Eylül 1922), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

ARİF, Mehmet, Anadolu İnkılâbı-Milli Mücadele Hatıratı, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 1969.

ARMAOĞLU, Fahir, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2001.

Asker Yönüyle Atatürk, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Serisi Yayınları, seri Nu.:14, GATA Basımevi, Ankara, 1981.

ASLAN, Yavuz, TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu, (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

AVCIOĞLU, Doğan, Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e, Cilt:2, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974.

AVCI, Halil Ersin, İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in 1908 Yılı Türkiye Raporu, Çanakkale, 2003.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

AYDINEL, Sıtkı, Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

AYIŞIĞI, Metin, Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

AYKUT, Fahri, İstiklâl Savaşı'nda Kütahya Eskişehir Muharebeleri, Haz.:Ahmet Tetik, Melike Ceyhan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

———, İstiklâl Savaşı'nda 4'üncü Kolordu, Haz.:Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

BALKAN, Recep, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağ Kanat Harekatı, Haz.:Kerime Şahin, Genelkurmay ATASE Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2006.

Balkan Harbi (1912-1913), I, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970.

BAYCAN, Nusret, Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1986.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, Heyet-i Temsiliye Kararları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

BAYKOÇ, Hulusi, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephesi'nde 5'inci Seferi Kuvvetler, Haz.:Zekeriya Türkmen, Özlem Demireğen, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

———, Türk İnkılâbı Tarihi, II/I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

———, Türk İnkılâbı Tarihi, II/II, Ankara, 1991.

———, Türk İnkılâbı Tarihi, II-III, Ankara, 1991.

———, Türk İnkılâbı Tarihi, II-IV, Ankara, 1991.

———, Türk İnkılâbı Tarihi, III-I, Ankara, 1991.

BELEN, Fahri, Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, Trakya'da Milli Mücadele, I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

———, Atatürk Anadolu'da I, (1919-1921), Türkiye İş Bankası Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.

BİRİNCİ, Ali, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, III, Ankara, 2009.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, I, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3'üncü Ordu Harekâtı, II-1, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3'üncü Ordu Harekâtı, II-2, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi (1914-1918), III-2, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV-I, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, V-1, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri, Galiçya Cephesi VII-1, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967.

Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri, Romanya Cephesi VII-2, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967.

Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri, Makedonya Cephesi VII-3, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967.

BOZDEMİR, Mevlüt, Türk Ordusu'nun Tarihsel Kaynakları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

Büyük Türk Zaferi, Afyon'dan İzmir'e, İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

ÇALIŞLAR, İzzettin, Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi, Haz.:İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu, Haz.:Zekeriya Türkmen, Alev Keskin, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 2007.

ÇALIŞLAR, İzzettin - GÖRGÜLÜ, İsmet, On Yıllık Savaşın Günlüğü, Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Günlüğü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

CAVDAR, Tevfik, Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.

ÇAY, Abdülhaluk M.-KALAFAT, Yaşar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.

CELEBİ, Mevlüt, Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 2002.

ÇEVİK, Zeki, Milli Mücadele'de Müdâfaa-ı Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş, (1918-1923), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Mrk. Yay., Ankara, 2002.

CHURCHILL, Winston, İstiklâl Savaşı'nda, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 1969.

ÇOŞKUN, Alev, Kuvâ-yı Milliye'nin Kuruluşu, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

DAYI, S.Esin, Nazilli Kongreleri-1919, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1998.

DOĞANTAN, Tevfik, Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar, Askeri Matbaa, İstanbul, 1940.

EARLE, Edward Mead, Bağdat Demiryolu Savaşı, Çev.: Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, Sıralar Matbaası, 1972.

ERALP, Nejat, Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

ERDEM, Nilüfer, Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı, (1919-1923), Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

ERENDİL, Muzaffer, Topçuluk Tarihi, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988.

ERİCKSON, Edward J., Defeat in Detail; The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913, Preager Puplishers, 2003

———, I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çev.:Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

———, I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı, C.IV, Çev.:Sare Levin Atalay, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

ERİKAN, Celal, Kurtuluş Savaşı Tarihi, Haz.:Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

———, Kumandan Atatürk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

EROĞLU, Hamza, Türk İnkılâp Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.

GENÇOĞLU, Ali Galip, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Haz.:Erhan Palabıyık, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

GÖNLÜBOL, Mehmet - SAR, Cem, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, (1919-1938), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

GÖKBİLGİN, Tayyip, Milli Mücadele Başlarken, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

GÖRGÜLÜ, İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

GRASSİ, Fabio, İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika, Çev.:Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

GÜNER Zekai - KABATAŞ, Orhan, Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1990.

GÜRALP, Şerif, 1918 Yılında Türk Ordusu'nun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3'üncü Süvari Tümeni'nin Harekatı, Haz.:Zekeriya Türkmen, Fatma İlhan, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

GÜREL, Ziya, Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

GÜRLER, Hamdi, Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav), Mayıs-Haziran 1919, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1994.

—————, Paşaların Gözüyle Milli Mücadele, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.

HATİPOĞLU, Süleyman, Türk-Fransız Mücadelesi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

HÜN, İhsan, Osmanlı Ordusu'nda Genelkurmay'ın Ne Surette Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 1952.

İŞİK, Hüseyin, I. Dünya Savaşı'nda Seyyar Jandarma Birlikleri, Jandarma Basımevi, Ankara, 1999.

İÇDEMİR, Uluğ, Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

—————, Sivas Kongresi Tutanakları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

İLHAN, Suat, Harp Yönetimi ve Atatürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1987.

—————, Atatürk ve Askerlik, Düşünce ve Uygulamaları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

—————, Evrimleşen Türk Devrimi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim, Türk İstiklâl Harbi-Garp Cephesi, Haz.:Muhammet Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

İSKORA, Muharrem Mazlum, Harp Akademileri Tarihçesi 1846–1965, Cilt.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

İstiklâl Harbi'nde Büyük Taarruz'da 15'inci Tümen'in Tınaz Tepe Muharebeleri, Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları Nu.:1, Ankara, 1976.

İstiklâl Harbi'nde Birinci İnönü Muharebesi'nde 126'ncı Piyade Alayı'nın Harekatı, Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları Nu.:1, Ankara, 1974.

JAESCHKE, Gotthard, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Çev.:Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971.

_____, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay., TTK Basımevi, Ankara, 1989.

KARABEKİR, Kazım, İstiklâl Harbimizin Esasları, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, 1951.

_____, İstiklâl Harbimiz, II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, Gizli Harp, İstihbarat, Berikan Yayınları, Ankara, 2004.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, VI, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

_____, Osmanlı Tarihi, VII, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

_____, Osmanlı Tarihi, VIII, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

KARPAT, Kemal H., Osmanlı Nüfusu, (1830-1914), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

KAYA, Halit, Refet Bele, Askeri ve Siyasi Hayatı, (1881-1963), Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.

KAYALTEPE, Alparslan, Türk Piyadesinin Tarihçesi, KKK. Yayınları, Erkân-ı Umûmîye Basımevi, Ankara, 1955.

KEMAN, Zeynep, Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Milli Mücadele, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.

KILIÇ, Sezen, Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

KİLİ, Suna, Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

KOCATÜRK, Utkan, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, (1918-1938), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

KUNTMAN, Mehmet Derviş, Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları, Der.:Metin Özata, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2009.

KURAN, Ahmet Bedevi, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

KURAN, Ercüment, “Türk Ordusu ve Batılılaşma”, Batılılaşma ve Çağdaşlaşma Nedir Ne değildir?, Der.:Ahmet Köklügil, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2009.

KURAT, Akdes Nimet, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerinin Raporları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.

KURTCEBE, İsrail – BALCIOĞLU, Mustafa, Kara Harp Okulu Tarihi, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1991.

LEWİS, Bernard, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev.:Metin Kıratlı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.

Milli Mücadele’de Topçu Birliklerinin Kullanılması, Polatlı Topçu ve Füze Okulu Yayınları.

MUSTAFA KEMAL, Takımın Muharebe Eğitimi, Selanik-1908, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008.

_____, Cumalı Ordugâhı, Selanik-1909, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

_____, Subay ve Kumandan İle Konuşmalar, (İstanbul-1918), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.

_____, Nutuk-Söylev, I, (1919-1920), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.

_____, Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1981.

NİCOLLE, David, Osmanlı Piyadesi, 1911-1918, Çev.:Osman Çakmakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

NİDER, Konstantin, Küçük Asya Harekatı, I.Devre, (1919-1920), Yunan Büyük Askeri-Bahri Ansiklopedisi, Cilt.II, Atina, 1928, (Yayımlanmamış Eser, Çev.:Lefter Ksantopulos)

ONAY, Ahmet Talat, Milli Mücadele Yazıları, Haz.:Cemal Kurnaz, Şefika Kurnaz, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004.

OKYAR, Osman, Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

OKYAR, Osman - SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Fethi Okyar'ın Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

ORTAYLI, İlber, Batılılaşma Yolunda, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2007.

—————, Üç Kıta'da Osmanlılar, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2007.

—————, Yakın Tarihin Gerçekleri-Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e, TİMAŞ Yayıncılık, İstanbul, 2009.

—————, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZDEMİR Mevlüt, Türk Ordusu'nun Tarihsel Kaynakları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

ÖZÇELİK, İsmail, Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

ÖZGÜL, Cemil, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları, (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

ÖZKAN, Asaf, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

ÖZKAN, Hülya, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

ÖZKAYA, Yücel, Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

—————, "Yararlı ve Zararlı Dernekler", Türk Mücadele Tarihi, I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

PALLİS, Alexander Anastasius, Yunanlıların Anadolu Macerası, (1915-1922), Çev.:Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

PEHLİVANLI, Hamit, Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tetkik Heyeti Amirlikleri, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

RATHMANN, Lothar, Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Haz.:Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1982.

Sakarya Mevziinde 25 Ağustos 1921 Günü Cereyan Eden Türbe Tepe Muharebeleri, Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1975.

SARAL, Hulki, I. ve II. Dünya Harplerinde Alman ve Rus Sevk ve İdaresi Hakkında Bir Etüt, K.K.K.lığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

SARAY, Mehmet, Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

SARIHAN, Zeki, Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

—————, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

SELEK, Sabahattin, Milli Mücadele-Ulusal Kurtuluş Savaşı, c.1, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

—————, Anadolu İhtilali, c.I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004.

SELİŞİK, Selahattin, Türk İstiklâl Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi, Haz.: Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

SHAW, Stanford J., Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaş Giriş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

SHERRİLL, Charles H., Selanik'ten Gelibolu'ya, İlgı Yayınları, İstanbul, 2006.

SOFUOĞLU, Adnan Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1994.

SONYEL, Salahi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

—————, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1995.

—————, Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.

SOYSAL, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

STEİNHAUS, Kurt, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, I, Çev.:Necdet Sander, İstanbul, 1999.

SU, Kamil, Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

SÜRMELİ, Serpil, Türk-Gürcü İlişkileri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

—————, Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

SÜSLÜ Azmi-BALCIOĞLU, Mustafa Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

ŞALVUZ, İsmail Ferahim, Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalılar, Yayına Haz.: Halil Atılğan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

ŞAMSUTDİNOV, Abdula Mardanoviç, Mondros'tan Lozan'a, Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923), Çev.:Ataol Behramoğlu, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ŞAPOLYO, E. Behnan, Kuvâ-yı Milliye Tarihi, Gerilla, Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.Ş, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1957.

ŞENALP, Cemil, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri, Harp Akademileri Kumandanlığı Yayını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2006.

ŞİMŞİR, Bilal, İngiliz Belgelerinde Atatürk, I, (Nisan 1919-Mart 1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, (TTK) Ankara, 1973.

TAÇALAN, Nurdoğan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Milliyet Yayınları, 1970.

TANÖR, Bülent, Kurtuluş Kurulu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2004.

TANSEL, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I, Milli Eğitim Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977.

TAŞKIRAN, Cemalettin, Kazım Karabekir Paşa, Askeri Hayatı ve Komutanlığı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

———, Milli Mücadele’de Kazım Karabekir Paşa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.

TERZİOĞLU, Sait Arif, Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Başhocası İshak Efendi, Milli Savunma Bakanlığı Araştırma ve Geliştirme Bşk.lığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965.

TOTARO, Cesario-Antonio BAGNAIA, Missione Caprini, Il Contributo dell’Arma dei Carabinieri per il riordino dele Gendarmeria Ottomana, Pintore, Torino, 2005.

TURHAN, Mümtaz, Kültür Değişmeleri, Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

TÜMERDEM, Hakkı, Yunanlılarla İstiklâl Harbi Tabiye ve Sevkülceyş Bakımından Tetkik, Necm İstikbal Matbaası, İstanbul, 1935.

TÜRKMEN, Zekeriya, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

———, Yüzbaşı Mustafa Kemal, Selanik’ten İstanbul’a, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2008.

———, Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal, (Ekim 1918-Ocak 1920), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

TÜRSAN, Nurettin, Sakarya Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal Paşa’nın Askeri Dehası, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.

Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

Türk İstiklâl Harbi Hülasası, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni, Askeri Matbaa, İstanbul, 1937.

Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, II-1, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1999.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı, (1919-1920), II-2, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1999.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Birinci, İkinci, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, II-3, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, II-4, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, II-5/I, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, II-5/II, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1973.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz, II-6/I, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1968.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, II-6/II, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1967.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, II-6/III, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1969.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, İstiklâl Harbi'nin Son Safhası, II-6/IV, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1969.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât, II-V/I, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1965.

Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921), IV, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Resmi Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1966.

Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, VI, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1974.

Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetler, VII, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, (1908-1920), III-6/1, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV-I, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.

UCUZSATAR, Necati Ulunay, Klasik Türk Harplerinin Milli Mücadeleye Tesirleri, Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul, 2003.

ULUBELEN, Erol, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

ULUSOY, Mümtaz, İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu, Haz.:Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

URAL, Selçuk, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, IQ Yayınları, İstanbul, 2008.

URAS, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara, 1950.

ÜNAL, Uğur, Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008.

ÜNÜVAR, Veysel, Kurtuluş Savaşı'nda Bolşeviklerle Sekiz Ay, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.

VANDEMİR, Baki, Türk İstiklâl Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

VON WINTERSTETTEN, Karl, XX.Yüzyıl Başında Alman Emperyalizmi ve Türkiye, Haz.:Faruk Yılmaz, Berikan Yayınları, Ankara, 2002.

WALLACH, Jehuda L., Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Çev.:Fahri Çeliker, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.

YALÇIN, Semih, Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007.

YAVUZ, Bige, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

YEĞİN, Süleyman İzzet, Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15'inci Piyade Tümeni, Haz.:Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

YEL, Selma, Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

YILMAZ, Durmuş, Osmanlı'nın Son Yüzyılı, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2001.

YILMAZ, Veli, I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1993.

YURTSEVER, Serdar, Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.

YÜCEER, Nasır, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

ZÜRCHER, Eric Jan, Milli Mücadele'de İttihatçılık, Çev.: Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

———, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev.:Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

B. Makaleler

ARSLANOĞLU Cemender-KAYABALI İsmail, “Osmanlılarda Ordu, Kuruluşu, Silahları ve Gelişmeleri”, Türk Kültürü Aylık Dergi, Kara Kuvvetleri Sayısı, Sayı:130, 131, 132, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973.

BERKSOY, Funda, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Emperyalizminin Kültürel Tezahürleri: Emperyal Projeyi Tahkim Eden Tablolar” Tarih ve Toplum, Bahar 2014, Sayı:17, İstanbul, 2014.

ÇELİKER, H.Fahri, “Falkenhayn-Mustafa Kemal Çatışması”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt.V, Kasım 1988, s.168-182.

GÜLER, Ali, “Milli Mücadele'de Kara Harp Okulu: Fotoğraflarla Ankara Abidinpaşa Köşkü Sınıf-ı Muhtelif Zabıt Namzetleri Talimghâhı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:53, Cilt: XVIII, Ankara, 2002.

GÜLMEZ, Nurettin, “Anadolu Islahatı Olağanüstü Genel Müfettişliği”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:58, Cilt:XX, Ankara, 2004.

DAYI, Esin Derinsu, “Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selase ve Nahçıvan” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 64-65-66, Cilt: XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006.

EROĞLU, Hamza, “İsmet İnönü ve I ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.4, Cilt.II, Kasım 1985.

KELEŞ, Zülal, “İstiklâl Savaşı’nda Trakya Bölgesi ve Başarısızlık Nedenleri, Ekim 1918-Temmuz 1920” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.57, Cilt.XIX, Kasım 2003.

KOCA, Salim, “*Mustafa Kemal Paşa’nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nin Rolü*” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:29, Cilt:X, Ankara, 1994.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Milli Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancaklarında Kuvâ-yı Milliye Fikri Üzerine Çalışmalar” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.:V, Mart 1989.

KÖYMEN, M.Altay, “Başkumandanlık Meydan Muharebesi ve Diğer Meydan Muharebeleri arasındaki Yeri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.29, Cilt.X, Temmuz 1994.

İLHAN, Suat, “Atatürk’ün Cephelerde Verdiği Dört Emir” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.9, Cilt.III, Temmuz 1987.

OKUR, Mehmet, “*Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti’nde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilme Meselesi*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:60, XX, Ankara, 2004.

—————, “*Mütareke Sonrası İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Sindirmeye Yönelik Bir Uygulaması: Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları*” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:61, Cilt: XXI, Ankara, 2005

SELVİ, Halûk, “*İstanbul Hükümeti’nin Kuvâ-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü, Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa’nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:44, Cilt.XV, Ankara.

—————, “*İstanbul Hükümeti’nin Kuvâ-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü, Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa’nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.

URAL, Selçuk, “*6’ncı Ordu’nun 13’üncü Kolorduya dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:59, Cilt: XX, Ankara, 2004.

VII. OSMANLICA ASKERİ ESERLER

A. Askeri Talimname ve Nizamnameler,

Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalâat, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1332.

Alman Ordusu Büyük Karargah Umumiyesi Tebligatından Mazuri Kış Muharebesi, Çev.: Cemil Münir, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul, 1331.

Alman Piyade Talimnamesi, Harb-i Umumi Tecaribine Müstenit Ecnebi Ordularına Ait Külliyyat, 1338 yılı tercüme, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet, 1339.

Alman Piyade Talimnamesi, Çev.: Kaymakam Mustafa, Der-saadet, Matbaa-yı Askeriye, 1339. *(1338 tarihli baskısından tercüme edilmiştir.)*

Ağır Topçu Usul-ü Endahtı, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1335

Ateş Muharebesinde Takım Zabiti, Almancadan Çev.: Ahmet Refik, Matbaa-yı Hayriye, 1328.

Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi, Düstur, İkinci tertip, II, İkinci Fasil, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1326.

Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, Mümtaz Yüzbaşı Mehmed Hulusi, İstikbal Matbaası, İstanbul, 1327.

Coğrafya-ı Mufasssal Memaliki Osmaniye, Binbaşı Ali Saip, Matbaa-yı Ebu Elziya, Konstantiniye, 1304.

Coğrafya-ı Osmanî, 1908.

Gaz Muharebesi ve Gazlardan Korunma Hakkında Talimat, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1332.

Gaz Muharebesi ve Gazlardan Korunma Hakkında Talimatname, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1333.

Hamidiye Hafif Süvari Alayları Kanunname-yi Hümâyûnu, Daire-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1312.

Harbin Sevk ve İdaresi, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1315.

Harekât-ı Sagire-i Askeriye, Mehmet Faik, Kaymakam, Yaveran-ı Hazret-i Şehriyarından ve Mekteb-i Harbiye-yi Şahane Süvari muallimi. Mekteb-i Fünun-u Harbiye-yi Şahane Matbaası, 1305-1307.

Harpte Hasta Tedavisi, (Almancadan Tercüme), Operatör Binbaşı Ömer Lütü, Matbaa-yı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul, 1330.

Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid Eser-i Resmiye-yi Ecnebi Külliyyatı, Çev.:Mirliva Mahmut, Askeri Matbaa, Dersaadet, 1338.

Harpte Talim ve Terbiye, Harb-i Umumiden Alman Malumat ve Tecaribi, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet, 1337.

Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnameleri, (Mevzii Harbinde Taarruz), Almancadan Çev.:Erkan-ı Harp Binbaşı Tevfik, Matbaa-yı Liva, Eskişehir, 1337.

Hidemât-ı Seferiye Nizamnamesi, 1908 Yeni Alman Seferiye Nizamnamesi Tercümesi, Çev.:Erkan-ı Harp Binbaşı Ali Fuat Bey, Askeri Kütüphane, 1325.

Hücum Kıtaatının Talim ve Terbiyesi, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1337.

İleri Karakol Hidematı, Mülazım Evvel Kazım Bey, Matbaa-yı Arşak Aruyan, Dersaadet, 1327.

İleri Karakollar, Binbaşı Hamdi Mustafa, Matbaa-yı Hayriye ve Şürekâsı, Dersaadet, 1331.

Jandarma Nizamname-i Hümayunu, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1324.

Makineli Tüfek Bölüklerine Mahsus Endaht Nizamnamesi, Madde:36, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1325.

Makineli Tüfek Kıtaatının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-ı Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalaat, Matba-yı Askeriye, İstanbul, 1333.

Manevraların Suret-i İcrasına Dair Talimat-ı Muvakkate, İstanbul, Askeri Matbaa, 1330.

Mevzii İnşasına Dair Mevad-ı Umumiye, Harb-i Umumide Neşr Olunan Ecnebi Ordulara Ait Talimname ve Nizamname Külliyyatı, Matbaa-yı Bahriye, Dersaadet, 1337.

Mevzii Muharebatına Dair Tecrübeler, Matbaa-ı Askeriye, 1332.

Mevzii Muharebelerine Dair Tecrübeler, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332,

Mevzii Harbinde Müdafaa, Dersaadet Matbaa-yı Askeri, 1337.

Mevzî Muharebatı, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1334.

Mükemmel ve Muvassal Atlas, Binbaşı Mehmed-Kol Ağası Mehmed Rüşdü-Mülazım Mehmed Eşref, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1325,

Mufassal Coğrafya-ı Osmanî, Binbaşı Ali Saip, Matbaa-yı Ebu Elziya, İstanbul, 1304.

Muharebede Efrad ve Zabitanın Endaht, Emniyet ve Keşif Hidematına Dair Kavaid-i Ameliye, Matbaa-yı Askeriye-yi Süleymaniye, 1328.

Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi, Süvari Mülazımlarından Selim, (Sınıf-ı Muhtelifeden Müteşekkil Müfrezeler Tertibatına Dahil Olan Süvari Kıtaatlarının İstihdamı Hakkında Mülahazat), Matbaa-yı Ebu-Elziya, Kostantiniye, 1327.

Mitralyöz Bölükleri Vazifeleri, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1324.

Osmanlı Sahne-yi Harplerinde Piyade Mevzilerinin İnşası Hakkında Nokta-yı Esasiye, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1333.

Piyade Talimnamesi, Daire-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1310.

Piyade Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328.

Piyade Talimnamesi, (Piyade Bölüğü), Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1340.

Piyade Talimname-i Hümayunu, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1310.

Piyade Talimnamesi, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1330.

Piyade Talimnamesinin ve Piyade Endaht Talimnamesinin Tashihâtı ve Tadilatı, 1330.

Piyade ve Süvarinin Muharebe Endahtındaki Hidematı ve Vezaifi, Almancadan Tercüme Erkan-ı Harp Koloağası Ali Mümtaz, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul

Piyade Kıtaat-ı Sagiresinin Gece Harekâtı, (Yeni Seferi Nizamnamesine göre tadilen tercüme edilmiştir.) Edep Matbaası, Dersaadet, 1327.

Piyade Muharebesi, Almancadan Çev.:Mülazım Ahmet Refik, 1319.

Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Mübareze Talimnamesi, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1325.

Piyade Endaht Talimnamesi, Matbaa-ı Şirket-i Mürettibiye, İstanbul, 1330.

Piyade ve Süvari Bölüğünün Muharebe Endahtında Talim ve Terbiyesi, (Almancadan tercüme Binbaşı Mustafa), Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1326.

Piyadeye Mahsus Hıdmat-ı Dâhiliye Nizamnamesi, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1332.

Piyadenin Gece Talimleri, Çev.: Mehmed Nihad, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1326.

Piyade Bölüğünün Talim ve Terbiyesi Hakkında Talimat, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1335.

Piyade Keşif Kollarına Rehber, Almancadan Çev.: Yüzbaşı Neşet, Kütüphane-i İslam ve Askeriye, Bab-ı ali, 1321.

Sahra İstihkâm Talimnamesi, Kavaid-i Esasiye-i Umumiye,

Sahra Mevzilerinin İnşası Hakkında Muhtıra, (Alman Şark Ordusu Başkumandanlığı tarafından tertip ve tahrir edilmiş olan risaleden tercüme edilmiştir.) Matbaa-ı Askeriye, 1332.

Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, (Mühendishane-i Berri Hümayunu Harbiye Üçüncü Senesi Topçu Şakirdanına Tedris Edilmek Üzere Tertip Edilmiştir.), Mühendishane-i Berri Hümayun Matbaası, 1318.

Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, Von der Goltz, Çev.: Mahmut Şevket Paşa, Mekteb-i Fünûn-i Harbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1315.

Seri Ateşli Cebel Topçu Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1326.

Seri Ateşli Sahra Topçu Talimnamesi, Mekteb-i Harbiye-i Osmani Matbaası, İstanbul, 1325.

Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimname, Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1321.

Seri Ateşli Sahra Topçusuna Mahsus Endaht Talimatı, Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1332.

Süvari Endaht Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, Selimiye, 1331.

Süvari Bölüğünün Talim ve Terbiyesi Hakkında Talimat, (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Tercüme Şubesi), Matbaa-ı Askeriye, Semliye, 1330.

Süvari Makineli Tüfek, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1337.

Süvari Manevrasına Dair Bazı Mülahazat,

Süvarinin Keşif Hidematı, Mülazım Mehmet Selim, Matbaa-ı Ebu El Ziya, Konstantiniye, 1330.

Süvari Talimnamesi, 1328 tarihli Süvari Talimi Nizamnamesi'nin Genişletilmiş Hali.

Süvari Talimi Nizamnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328.

Takımla İleri Karakola Memur Edildim, Vazifemi Nasıl İfa Etmeliyim, Almancadan Çev.:Erkan-ı Harp Yüzbaşı Hamdi, Kütüphane-yi Askeriye, Matbaa-ı Artin Asaduryan ve Mahdunları, İstanbul, 1328.

Topçunun Sureti Umumiyyede İstihdamı, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1334.

Üsera Hakkında Talimatname, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1330.

Üsera ve Mülteci İstecevatı Hakkında Muhtıra, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1338.

Yeni Piyade Talimnamesinin İzahı, Almancadan Çev.:Mekteb-i Harbiye Almanca Muallimi Yüzbaşı Osman Nuri, Kütüphane-i Askeri, İstanbul, 1327.

Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Çev.:Mülazım Evvel Ahmet Refik, İslam ve Askeri Kütüphanesi, İstanbul, 1325.

Zabitin Harp Çantası, Bilumum Zabit ve Zabit Namzedlerine Mahsus Ameli Tabya Sevkülceyş Rehberi, Mehmed Nihad, Amedi Matbaası, İstanbul, 1332.

B. Genel Askeri Eserler

Alman Ruhu, Mehmed Enyasi, Nefaset Matbaası, İstanbul, 1330.

Askeri Tarih ve Coğrafya, Türk İstiklâl Harbi, Erkan-ı Harp Binbaşı Rasim, (Müsvedde Halinde Harbiye Mektebi 1933-1934 Senesi Tedrisat Notlarından), Harbiye Mektebi Matbaası, 1933.

Büyük Harp, Avrupa Cepheleri, Harp Akademisi 1926-1927 Tedrisatı, Mütihazsıs Ritter Bey, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927.

Harb-i Umumide Yunan Ordusu, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi 1332.

Osmanlılar Muharebeleri Nasıl Kaybettiler? Şimdi Nasıl Telafi ve Terakki Edebilirler?, Golç ve İmhof Paşaların Mütalaaları, Adil Nami, Sancakyan Matbaası, İstanbul, 1331.

Yunan Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, Karargâh-ı Umumi
İstihbarat Şubesi, 1331.

1922 Yılında Yunanistan Teşkilat-ı Askeriyesi, Binbaşı Tevfik, Erkân-
ı Harbiye Encümeni, İstanbul, 1339.

GİRİŞ

XVIII.-XIX. YÜZYILLARDA OSMANLI ORDUSU'NUN GENEL DURUMU

İlk Asya Türk topluluklarından itibaren hiçbir dönem önemini yitirmeyen “**merkezi devlet ve merkezi ordu**” anlayışı, Osmanlı Devleti için de önemini korumuş,¹ devletin zamanla ekonomik, siyasi ve sosyal yapısında görülen bozulmalara rağmen; tespit edilen tedbirler, her ne kadar plansız da olsa batının askeri alanda eriştiği seviye örnek alınarak öncelikle ordu bünyesinde uygulanmaya çalışılmıştır. Ordu meselesinin belli hususlarda çözüldüğüne inanıldıktan sonradır ki yenileşme gayretleri başka sahalara çevrilebilmiştir.² Diğer bir ifade ile batıdaki gelişmeleri ancak savaşlar aracılığı ile anlayabilen Osmanlı Devleti, çözümü yine askeri düzeyde aramıştır.

Bu bakımdan XVIII. yüzyıl, Osmanlının askeri yönden özellikle topçu sınıfında harp teçhizatının Avrupalı benzerleri ile boy ölçüşemeyeceğinin anlaşıldığı, diğer bir ifade ile batılı anlamda yenileşmeyi, orduda yenileşme olarak algılandığı bir başlangıç dönemi olmuştur. Çünkü XVI. yüzyıldan itibaren başta Fransa olmak üzere birçok Avrupa devletinde, ordularının eğitimi için, harp akademileri kurularak Osmanlı subaylarının sahip olmadığı bir askeri eğitim verilmeye başlanmıştır. Nitekim Avrupa ile olan farklılık XVII. yüzyıl sonunda öyle bir noktaya ulaştı ki, Osmanlı Ordusu'nda halâ kesin neticenin alınabilmesi için gerekli olan meydan muharebesinin³ esasları yerine kale muhasarası taktik ve usûllerinin verilmesine devam edilmekteydi.⁴

¹Mevlüt Özdemir, **Türk Ordusu'nun Tarihsel Kaynakları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.40.

²Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, Devlet Kitapları, MEB Basımevi, İstanbul, 1969, s.199-239.

³*Meydan Muharebesi: Netice-i katiyeye tesir olacak mikyassa tarafeyn kuvve-i cesimesinin iştirak ettiği muharebelere denir. Muharebe: Herhangi bir maksadın istihsali için muhasım kuvvetlerin çarpışmasına denir.* (Erkân-ı Harb Binbaşı İhsan, **Tarih-i Harb**, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1340, s.7-8.)

⁴Gabor Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, Çev.:M.Fatih Çalışır, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2012, s.167-212.

XVIII. yüzyıla kadar süren bu anlayış, ancak Batılı manâda askeri eğitim ve öğretim ile teşkilatlanmaya yönelik ilk değişikliklerin yapılabilmesi ile terk edilebildi.⁵ Yapılan değişiklikler, yeni askeri okullar açmak; ordunun deniz ve kara sınıflarına personel yetiştirmek ve çağın gerektirdiği askeri teçhizatı kullanma ve öğrenme becerisi kazandırmaktı.

Bu yöndeki ilk düzenlemeler, ordunun deniz subayı ve mühendis ihtiyacını karşılamak üzere 18 Kasım 1773'te Kasımpaşa'da Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn'un açılması ile başladı. Kara sınıfı için başlangıçta topçu subayı yetiştirmek üzere 1734'te Üsküdar'da açılan Humbarahane ve Hendesehane, 1740'da Yeniçeri ayaklanmalarından duyulan kaygı nedeniyle kapatılsa da ihtiyaç üzerine 1769'da tekrar açıldı.⁶ Aynı yıl, topçuyu ıslah etmek üzere Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren Fransız Baron de Toth,⁷ Çanakkale top mevzilerinin yeniden düzenlenmesini ve daha sonra Topçu Okulu olacak Kâğıthane'deki Topçu Talimgâhı'nda 50 Türk topçusu ile çalışmaya başlayarak topçuluk konusunda eğitim verilmesini sağladı.⁸ Ancak eğitimin yeterli olmadığına görülmesi üzerine, mevcut okullar birleştirilerek yapılan teşkilatlanma sonucunda okul, 1795'te Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn adı ile yeniden açıldı.⁹ Bu okullar bir bakıma harp okullarının temelini oluşturdu.¹⁰

Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'da Fransız öğretmenleri¹¹ ile birlikte okulun ünlü baş hocası İshak Efendi de, matematik ve askeri inşaat yani bu günkü anlamı ile istihkâmcılık dalında önemli askeri eserler verdi.¹²

⁵Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s.1.

⁶İsrafil Kurtcebe-Mustafa Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1991, s.38-39.

⁷Tanınmış bir Macar ailesinden olan Baron de Toth, Fransa'da topçu mühendisi iken İstanbul'a Fransa Elçiliği tercümanı olarak 1755'te geldi. 1767-1769 yıllarında Kırım Hanlığı'nda konsolosken tekrar İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti hizmetinde 1769-1776 yılları arasında yedi yıl kaldı. 1790'da Macaristan'a döndü ve 1793'te orada öldü. (Muzaffer Erendil, **Topçuluk Tarihi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988, s.95.) Bununla birlikte 1780'lerde Osmanlı'nın hizmetinde bulunan 300 Fransız subay ve mühendisin Avrupa askeri teknolojisinin Osmanlıya geçişinde Tott'dan daha önemli bir rol oynadıkları söylenebilir. (G.Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, s.165.)

⁸M.Erendil, **Topçuluk Tarihi**, s.95-97.

⁹İ.Kurtcebe-M. Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, s.39-41.

¹⁰İlber Ortaylı, **Üç Kıtada Osmanlılar**, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2007, s.96.

¹¹M.Erendil, **Topçuluk Tarihi**, s.105.

¹²Sait Arif Terzioğlu, **Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Başhocası İshak Efendi**, Milli Savunma Bakanlığı Ar-Ge Bşk.lığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965, s.7.

Okulların açılması ile birlikte Avrupa’da yazılmış askeri ve teknik kitapların Osmanlıca’ya sistematik olarak tercüme edilmesi ve basılmasına başlandı. 1790’larda basılan ilk eserler; Sebastien le Prestre de Vauban’ın savaş ve hücum (*Fenn-i Harbiyye*), kuşatma (*Fenn-i Muhasara*) ve lağımıcılık (*Fenn-i Lağım ve Sanayi-i Lağım*) konularının yer aldığı çalışmalarla birlikte artık o dönem için eskimiş sayılabilecek nitelikte Fransızca askeri layiha ve ders kitaplarıydı. Bu kitaplara ilave olarak kara ve deniz okullarında görev yapan Fransız ve diğer yabancı öğretmenlerin ders notları da tercüme edildi. Bunlar Fransız Elçiliği’nin İstanbul’daki matbaasında veya yeni kurulan Osmanlı matbaalarında basılırdı.¹³

III. Selim dönemi ile başlayan orduyu yeniden düzenleme ve çağın gelişimine uygun hale getirme çabaları;¹⁴ II. Mahmut döneminde de devam etti ve 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla yeni bir ordunun kurulması önünde önemli bir engel kalkmış oldu.¹⁵ Osmanlının en eski askeri müessesesi olan Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması sonucu yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu’nun Osmanlı-Rus Harbi ve Mehmet Ali Paşa’nın isyanı gibi nedenlerden dolayı Avrupa usûlü teşkilatlanmasında güçlükler yaşanmasına rağmen bu hususta hiçbir gayretten kaçınılmadı. Hatta ordudaki batı usûlü yeniliklerin, aklen ve dinen meşru ve gerekli olduğunu ifade eden metinler yayımlanarak yeniliklerin dini yönden de gerekli ve uygun olduğu belirtildi.¹⁶

Diğer taraftan, “*Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri*” kurularak eğitim ve teşkilatlanmaya önem verildi. Avrupa’daki okullarda tatbik edilen usûllerin öğrenilmesi ve bunlardan gerekli olanların alınması için “**Tercüme Odası**” teşkil edildi.¹⁷ Ordunun eğitimi için ilk olarak Fransızcadan tercüme edilen talimnameler kullanıldı.¹⁸

Yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu’na subay yetiştirmek maksadıyla; II. Mahmut’un verdiği bir okulun kurulması emri üzerine, İstanbul-Maçka’da bulunan bir binanın 1834’te başlayan onarımından bir yıl sonra, Mekteb-i

¹³G.Agoston, **Osmanlı’da Strateji ve Askeri Güç**, 2012, s.160-161.

¹⁴M.Erendil, **Topçuluk Tarihi**, s.103.

¹⁵Z.Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması.**, s.1-2.

¹⁶*Es’ad Efendi’nin yazdığı Üss-i Zafer, Mehmet Daniş Bey’in Netîcetü’l Vekâyî, Bursa Gazi Dergâhi Şeyhi Gazzizade Abdüllatif Efendi’ye ait Mezaya-yı Ta’lim u Ta’allüm-i Fenn-i Harbe Da’ir Risale başlıca eserler olup askeri yeniliklerin yapılmasının zorunlu olduğunu dini metinlerle delillendirmektedir.* (Mahmut Dilbaz, **Askeri Modernleşmenin Dini Müdafaası**, Dergâh Yayınları, Mart 2014, İstanbul, s.10-11.)

¹⁷Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, VI**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.156-157.

¹⁸Alparslan Kayaaltepe, **Türk Piyadesinin Tarihçesi**, KKK. Yayınları, Erkân-ı Umûmîye Basımevi, Ankara, 1955, s.127.

Harbiyye, Mekteb-i Ulûm-i Harbiyye veya Mekteb-i Fünûn-u Harbiyye adları ile anılan Harp Okulu açıldı.¹⁹

Harp Okulu'nda dersler sekiz bölüm halinde görülmekte ve *Askeri Talimnâme* ve *Kanunnâme* eğitimi, altıncı bölümde verilmekte idi. Bu hali ile Harp Okulunda; 1841'e kadar öğrencilerin piyade ve istihkâm bilgilerine ayrı bir önem verilse de Avrupa düzeyi bir askeri okul niteliğinden uzaktı. 1845'te Sultan Abdülmecit'in emri ile kurulan Meclis-i Muvakkat tarafından; Mekteb-i Harbiye'nin dört sınıfa çıkarılması; Erkân-ı Harbiyye subayı yetiştirilmesi için ayrı bir okul kurulması; askeri derslerin artırılması ve öğrencilerin eğitim-öğretim esnasındaki maaş, elbise, yemek vb. zorunlu ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması kararları alındı.²⁰ Böylece, Mekteb-i Harbiyye içerisinde iki sınıf halinde eğitime başlayan Erkân-ı Harbiyye Mektebi'ne harbiye tahsilini önde tamamlayanlardan belli bir oranda alınan öğrenciler, Erkân-ı Harp Yüzbaşısı olarak mezun oldu.²¹

Askeri okullardaki gelişmelere paralel olarak, Osmanlı Devleti, güçlü bir ordu yapısına sahip olmak için ordunun teşkilatlanmasında da birçok düzenlemelerde bulundu. Yapılan bu düzenlemelerde 1835'te heyeti ile birlikte İstanbul'a gelen Alman generali Helmut von Moltke'nin etkisi fazlaydı ve Alman Ordusu'nda da uygulanan sistemi, "*Redif Teşkilatı*" adı altında Osmanlı Ordusu'nda kurulmasını sağladı. Helmut von Moltke, özellikle 1839'da Osmanlı Devleti'ne karşı gelen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetlerine karşı yapılan harpte, Osmanlı Ordusu'nu her yönüyle hazırlamaya gayret gösterdi. Ancak savaş tertibi ve taktiği konusunda düşüncelerini kabul ettirememesi, Nizip'te yapılan muharebede Osmanlı Ordusu'nun mağlubiyetinin sebeplerinden biri oldu. Bu harpte Osmanlı Ordusu Kurmay Heyetine de başkanlık eden Moltke; ıslahat düşüncesinin anlaşılamadığını, "*Bu reformların çoğu görünürdeki şeylerden, isimlerden ve projelerden ibaretti. En zavallı eser de Rus ceketleri, Fransız talimnameleri, Belçika tüfekleri, Türk serpuşu, Macar eyerleri, İngiliz kılıçları ve her milletten öğretmenleriyle, Avrupa örneğine göre bir*

¹⁹İ.Kurtcebe-M.Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, s.47-50.

*"İktizai ilm-i irfanyla Hakan-ı zaman
Askerine kıldı tebyin matlab-ı Harbiyye-yi
Yek kalemde çıktı Esad işbu tarihi metin
Yaptı Şeyh Mahmud-u adli Mekteb-i Harbiyye-yi"*

Maçka'da okulun açılış tarihine, Takvîm-i Vakay-i Nazırı Esad Dai'nin bulduğu tarihi kıta, (Alparslan Kayaltepe, **Türk Piyadesinin Tarihçesi**, s.127.)

²⁰İ.Kurtcebe-M.Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, s.52-56.

²¹Muharrem Mazlum İskora, **Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965**, Cilt.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s.8.

orduydu; ordu, tımarlılar, ömür boyunca mükellef nizamiye kıtalarıyla belirsiz süre için yükümlü rediflerden müteşekkildi, bu kıtaların amirleri acemi askerler, askerleri de daha yeni mağlup edilmiş düşmanlardı..”²² sözleri ile ifade etmiştir.

Moltke'den sonra Alman subayların müstakil veya heyet olarak Osmanlı Ordusu'nda danışmanlık, eğitim ve teşkilatlanma çalışmalarına katılmaları Birinci Dünya Harbi'nin sonuna kadar aralıklı olarak devam etti.

Sultan Abdülmecit'in döneminde yürürlüğe giren ve ordudaki yenilikler arasında önemli bir yer tutan **Eylül 1843 Nizamnâmesi**; topçu sınıfını düzenlemek üzere Meclis-i Tophane-i Amire'nin kurulmasını; Nizamiye askerlerinin başında bulunan Seraskerin aynı zamanda Kara Kuvvetlerinin Kumandanı sayılmasını; Osmanlı Kara Ordusu'nun beş büyük bölüme ayrılmasını sağladı:

1.Ordu, Hassa Ordusu, merkezi İstanbul olmak üzere sorumluluk bölgesi İstanbul ve Batı Anadolu;

2.Ordu, Der-Saâdet Ordusu, merkezi Üsküdar olmak üzere sorumluluk bölgesi Tuna havzası;

3.Ordu, Rumeli Ordusu, merkezi Manastır olmak üzere sorumluluk bölgesi Makedonya ve Bosna-Hersek;

4.Ordu, Anadolu Ordusu, merkezi Harput olmak üzere sorumluluk bölgesi Doğu Anadolu;

5.Ordu, Arabistan Ordusu, merkezi Şam olmak üzere sorumluluk bölgesi Suriye idi.²³

Eğitim ve harp düzeni olarak piyade ve süvari sınıfları için Fransız; topçu birlikleri için de yine bu Nizâmname ile Prusya askeri talimnamelerinin esas alınması kabul edildi.²⁴

Eylül 1843 Nizâmname ile Osmanlı Ordusu'nda; beş senelik Nizami Birlikler olarak **Muvazzaf Kuvvetler**, yedi senelik Yedek Birlikler olarak **Redif Kuvvetler** ile **Yardımcı Kuvvetler** ve **Başbozuklar** olmak üzere dört ana teşkilatlanma yapıldı. Bu teşkilatlanmaya göre;

²²Helmut Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, Çev.:Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s.346-347.

²³A.Kayaltepe, **Türk Piyadesinin Tarihçesi**, s.128-129.

²⁴Uğur Ünal, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008, s.18-19.

Muvazzaf Kuvvetler, beş ordu halinde beş ayrı bölgede;

Redif Kuvvetler, her orduyu desteklemek üzere İzmit, İstanbul, Sivas ve Manastır'da olacak şekilde dört bölgede;

Yardımcı Kuvvetler, muhtar ya da muhtarlık olarak mülki taksimata bağlı vilayetlerden herhangi bir savaş durumunda Osmanlı Ordusu'na kuvvet göndermeye mecbur olması nedeniyle, Sırbistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Mısır, Trablusgarp ve Tunus olmak üzere altı bölgede konuşlandırıldı.²⁵

Başıbozuk olarak adlandırılan sınıf ise bu bölgelerin dışında kalan, gönüllülük esasına dayalı, jandarma ve bekçi statüsünde olanları kapsamaktaydı. Buna göre muhtemel bir harp durumunda; Muvazzaf 138.680; Redif 138.680; Yardımcı 110.000; Başıbozuk 61.500 olmak üzere toplam 448.860 kişinin seferber edilmesi plânlanmıştı. Aynı zamanda 1844'dan itibaren Ocak Usûlü'ne son verilerek Kura Sistemine geçildi ve hayat boyu askerlik kaldırılarak fiili askerlik hizmeti 5 yıl olarak kabul edildi. Bu sürenin sonunda Redif birliklerine geçilmesi ve bu sürenin de 7 yıl olmasına karar verildi.²⁶

Bu dönemde Avrupa ordularında meydana gelen değişikliklerin, Osmanlı Ordusu'nda da uygulanmasına gerek duyulması sonucu, Osmanlı Askeri Teşkilatı'nın dayandığı **1843 Nizâmnâmesi**, Serasker Avni Paşa döneminde çıkarılan **1869 Nizâmnâmesi** ile yeniden düzenlendi ve bu düzenlemede Prusya Ordu Sistemi örnek alındı. Hatta 1870'de Prusya-Fransa Harbi'nde Prusyalıların zafer kazanması, düzenlemelerin tam anlamıyla yerleşmesine²⁷ vesile oldu ve böylece eğitim ve doktrinde Prusya ordusu tarzı kabul edilmiş oldu. Ayrıca Prusya silah sistemleri de satın alınarak Osmanlı ordu birlikleri yeniden teçhiz edilmeye başlandı. 21 Haziran 1869'da ise bu Nizâmnâme genişletilerek kara ordusu; **Nizamiye**, **Redif** ve **Müstahfız** olmak üzere üç kısma ayrıldı. Askerlik hizmet süresi ise Nizamiye Ordusu için 4 yıl; Redif Ordusu için 6 yıl; Müstahfız için ise 8 yıl olarak belirlendi. 1869 yılı sonunda yapılan bu düzenlemeler sonunda Ordu miktarı arttı ve birliklerin konuş yerlerinde değişiklik yapıldı. Nitekim Serasker Fuat Paşa zamanında Ordu isimleri rakamlaştırılarak,

²⁵E.Z.Karal, **Osmanlı Tarihi**, VI, s.162-163.

²⁶E.Z.Karal, **Osmanlı Tarihi**, VI, s.163-165.

²⁷Ercüment Kuran, **"Türk Ordusu ve Batılılaşma"**, Batılılaşma ve Çağdaşlaşma Nedir, Ne değildir?, Der.:Ahmet Köklügil, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.160.

Hassa Ordusu 1.Ordu, merkezi İstanbul;

Tuna Ordusu 2.Ordu, merkezi Şumnu;

Rumeli Ordusu 3.Ordu, merkezi Manastır;

Anadolu Ordusu 4.Ordu, merkezi Erzurum;

Suriye Ordusu 5.Ordu, merkezi Şam;

Arabistan Ordusu 6.Ordu, merkezi Bağdat'ta olacak şekilde teşkilatlandırıldı. Serasker Avni Paşa döneminde ise teşkil edilen **Yemen Ordusu 7.Ordu** olarak San-â'da konuşlandı²⁸ ve bu düzenlemelere Balkan Harbi'ne kadar devam edildi.²⁹

Birinci Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Ordusu, modern bir görünüme sahip oldu. 1869 Nizâm-nâmesi'nin esas ve usûllerine devam edilerek³⁰ askeri okullardaki eğitime verilen önem artmış oldu. Ancak 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi'ndeki yenilginin ordu üzerinde yarattığı olumsuz etki, Harp Okulu'ndaki devam eden yenileşme hareketlerine olan ilgiyi azalttı³¹ ve beraberinde ordunun genelinde yeniden bir ıslahat yapılması zorunluluğu hissedildi.³²

Diğer taraftan Osmanlı Ordusu'nun stratejik olarak her yönden merkezi bir kontrolle sevk ve idaresinin sağlanması maksadıyla, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye teşkilatlanmasına 1860 yılında başlandı, ancak asıl gelişimi; 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra görüldü. Bu dönemde, ordu teşkilatında yeniden düzenleme yapılarak Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'deki şube sayısı artırılmış ve bağımsız çalışması karar altına alınarak doğrudan Serasker'e bağlanmıştı. 1890'da ise bu uygulamadan vazgeçilerek tekrar Harbiye Nezareti'ne bağlandı.³³

Osmanlı Ordusu'nda yapılan bu yenileşme gayretlerinin yeterli seviyede olmadığı görüldü ve Almanya'dan heyetlerin getirilmesine karar verildi. Bu doğrultuda Alman Genelkurmay Başkanlığı'ndan 1882'te Süvari Kurmay Albay Otto August Johannes Kaehler'in başkanlığında 4 kişilik bir Alman heyeti İstanbul'a getirildi.³⁴

²⁸E.Z.Karal, **Osmanlı Tarihi**, VII, s.187-189.

²⁹Z.Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.1-2.

³⁰E.Z.Karal, **Osmanlı Tarihi**, VIII, s.360-367.

³¹İ.Kurtcebe-M.Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, s.59-60.

³²**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908–1920)**, Cilt: III, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971, s.112.

³³İhsan Hün, **Osmanlı Ordusu'nda Genelkurmay'ın Ne Surette Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 1952, s.28.

³⁴Jehuda L.Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Çev.:H.Fahri Çeliker, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s.24-34.

Görevleri Osmanlı Ordusu'nda öğretmenlik yapmak ve tavsiyelerde bulunmaktı. Çalışmalarına başlayan Kaehler, orduda yapılacak yenilikler için bir plân hazırladı. Plâna göre Osmanlı Ordusu, on iki kolordu ve altı süvari tümeninden oluşacaktı. 1813'ten 1860'a kadar ki, eski Prusya Ordusu'nda olduğu gibi; her kolordu, bünyesinde Nizamiye ve seferberlikte kurulacak Redif Tümenlerinden teşkil edilecekti. Kaehler çalışmaları sırasında, Türk subaylarının bir bölümünün astsubaylıktan, kalanların ise askeri okullardan geldiğini tespit etti. İlk gruptakilerin, askeri bilgilerinin noksan; ikinci gruptakilerin ise nazari bilgilerinin olmasına rağmen pratik eğitimlerinin olmadığını belirledi. Bu nedenle, astsubaylıktan subaylığa geçişin engellenmesini ve subayların ise, Prusya Ordusu'nda olduğu gibi dengeli ve pratik bir eğitimden geçmesinin yararlı olacağı, bu suretle yetersiz temel eğitimlerin giderilmesi için örnek birliklerin teşkil edilmesi görüşündeydi. Böylece, ismen mevcut, ama esas görevinden habersiz olan Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîyesi de Prusya örneğine göre yeniden teşkilatlandırılmış oldu. Kaehler'in bu doğrultuda hazırladığı muhtırası, II.Abdülhamit tarafından oluşturulan ve başkanlığını Ordu Kumandanı Gazi Muhtar Paşa'nın yaptığı ve Serasker Osman Paşa ve Harbiye Nazırı'nın yer aldığı bir komisyon tarafından uygun görüldü. 11 Aralık 1882'de ise muhtıra, II.Abdülhamit tarafından da kabul edildi.³⁵

Bununla birlikte, II.Abdülhamit'in çekimser davranması ve Kaehler'in 1885'de vefatı üzerine³⁶ muhtıra ile ilgili tespit edilen hususlar hayata geçirilemedi. Fakat 1883'te Kaehler'in yerine getirilen Colmar von der Goltz ile ordunun eğitim ve teşkilatlanmasına yönelik çalışmalara devam edildi. Öncelikle, sadece sayıların ve tarihlerin ezberlendiği tahkimat ve harp tarihi dersleri dışında Harp Akademisi'ne yeni dersler konuldu. Bu dersler, Kurmay Hizmetleri, Harp Silah ve Araçları, Modern Harp Tarihi, Harp Sanatı Tarihi, Yabancı Ordular Teşkilatı, Osmanlı Ordu Bilgisi, Stratejik Coğrafya, İstatistik, Uygulamalı Taktik ve Arazide Kurmay Hizmetleri dersleri idi.³⁷

Ordunun teşkilatlanması kapsamında ise Kaehler'in önerdiği kolordu teşkilatlanmasına bazı değişiklikler yapılarak Goltz'un isteği ile geçildi. Nitekim **Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Kuvvet-i Daime ve İhtiyatıyesi** olarak belirlenen teşkilatlanmaya göre; Osmanlı Ordusu, 19 kolordu'ya taksim olunmuş ve bunlardan 7'si nizamiye ve 12'si redif ve tali kolordulardan ibaret kılınmıştır. Yirmi seneden

³⁵J.L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, s. 39-40.

³⁶**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908–1920)**, III/6-1, s.113.

³⁷J.L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, s.46.

ibaret olan askerlik hizmeti, yine nizamiye, redif ve müstahfız sınıfları olmak üzere üçe ayrılmıştı. Bunlardan ilk 6 sene Nizamiye, bunun üç senesi silâh altında, üç senesi ise ihtiyatta; 8 senesi Redif'te, Nizamiyedeki altı yıllık hizmetini bitirdikten sonra geçer; kalan 6 senelik hizmet ise Rediflerdeki hizmetin tamamlanmasına müteakip müstahfız sınıfında bitirilirdi.³⁸ Bu teşkilatlanma, Mahmut Şevket Paşa'nın aynı esaslar altında Goltz Paşa'nın eserinden tercüme ettiği Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra isimli talimnamenin 1899 basımında, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Kuvvet-i Daime ve İhtiyatıyesi; *“Devlet-i Aliye'nin kuvve-i hazariye ve seferiyesi esasen 19 muvazzaf, 24 redif fırkasıyla 12 müstahfaz fırkasından ve işbu kıtaat-ı esasiyeye kâfi surette sınıf-ı muhtelifeden ibaret olup zaman-ı hizada 2 ordu, 1 kolordu, müstakil fırka teşkil etmektedir.”*³⁹ şeklinde açıklanmaktadır. Goltz Paşa'nın getirdiği bu esaslar, Osmanlı Askeri Eğitimi ve Ordu teşkilatlanmasını belirlemiştir.

Von der Goltz, Osmanlı Askeri Okullarında bilimsel derslerin iş görür kıta subayı yetiştirmeye değil aksine öğrencilerin kafasını boşa dolduran bilgiler olduğunu, modası geçmiş Fransız ders kitaplarının ezberciliğe yönlendirdiğini, uygulamalı dersler olarak binicilik, atıcılık, sahra hizmetleri gibi derslerin okutulması gerektiğini ifade ediyordu. Böylelikle Goltz'un, askeri eğitimde özellikle askeri okullar üzerinde de etkisi görülmeye başladı. Okutulan dersler bakımından Harp Okulu ve Harp Akademisi arasında belirgin bir fark yoktu. Derslerin büyük bir bölümü nazari olarak görüldüğünden tatbikat ve uygulamadan yoksundu. Bunu da değiştirerek askeri okullar için Alman Harp Okulu; Kurmay Okulu için Berlin Harp Akademisi örnek alındı.⁴⁰ Artık, Moltke'den bu yana Osmanlı Ordusu'nda kısmen uygulanan Fransız teşkilat ve taktiği, tamamen bırakılarak bunun yerini Alman teşkilat ve taktiği almış oldu⁴¹ ve Goltz Paşa'nın 1895'te ayrılmasına kadar onun getirdiği sistem Harp Okulu'nda korundu.⁴² Harp Akademisi'nde ise 1909 yılı birinci sınıf ders programında; Tabiye, Tarih-i Harb, Esliha, İstihkamat-ı Cesime, Kavanin-i Askeriye, Tarih, Coğrafya-ı sevkülçeyş ve Etnoğrafya, Fransızca, Rusça ve Almanca dersleri okutulmaktaydı.⁴³

³⁸ Colmar Von der Goltz, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, Çev.: Ferik Mahmud Şevket, Mekteb-i Fünun-i Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1301, s.394-395.

³⁹ Colmar Von der Goltz, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, Çev.: Kolağası Mahmud Şevket, Mekteb-i Fünun-i Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1315, s.212.

⁴⁰ J.L.Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.53-54.

⁴¹ İ.Kurtcebe-M.Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, s.59-60.

⁴² İ.Kurtcebe-M.Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, s.110.

⁴³ **Erkân-ı Harbiye Mektebi Ders Programı**, Matbaa-ı Askeri, İstanbul, 1325, s.19.

Bu dönemden itibaren Harp Okulu'ndan mezun olan ve Birinci Dünya Harbi ile Türk İstiklâl Harbi'ne katılan askeri kadrolar, onun getirdiği sistemle yetişenlerdi.

II.Abdülhamit, Goltz Paşa Başkanlığındaki Alman Askeri Heyeti'ni dar yetkiler içinde çalıştırmasına rağmen 1897'de kazanılan Osmanlı-Yunan Harbi'nde yapılan teşkilat ve sefer plânlarının faydası görüldü. Ancak orduda tespit edilen eksiklikler ile teşkilatlanmada görülen birçok sakıncalara yönelik esaslı bir düzenlemenin yapılmasının zorunlu olduğu anlaşıldı. Bununla birlikte Sadrazam Sait Paşa'nın da özellikle askerin eğitiminin iyi; emir ve kumanda edenlerin ise üstün vasıflı olmaları gerektiği konusunda, II.Abdülhamit'i ikna gayreti fayda etmedi.⁴⁴

Bu döneme kadar Alman Askeri Heyeti, Osmanlı Ordusu'nun eğitimi ve teşkilatlanmasına az da olsa katkı sağlasa da asıl düşünce; Almanya'nın doğuya genişleme politikasının Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmesi idi.⁴⁵ Bu maksatla; Goltz, Alman nüfuzunun askeri yönden sağlanması için,⁴⁶ 1883–1895 çalışma döneminde Harp Okulu'nda ders kitabı olarak okutulmak üzere 4.000 sayfadan fazla Türkçe ders notu ve kitabının yayımlanmasını sağlayarak⁴⁷ özellikle yeni yetişen Osmanlı subaylarında Alman hayranlığı yaratmaya ve eğitiminde etkili olmaya başladı.⁴⁸

Alman askeri heyetlerinin çağırılmasının yanı sıra bir taraftan da Osmanlı Ordusu'ndan seçilen subaylar, eğitim için Almanya'ya gönderildi. 6 Ekim 1893'te Yıldız Sarayı'na verilen bilgiler arasında Almanya'dan eğitimden dönen beş subayın çeşitli birliklere öğretmen olarak görevlendirildiği bilgisi yer almaktadır. Bu görevlendirmeleri diğer grupların da Almanya'ya gönderilmesi izledi. Ancak gönderilen subaylardan gerekli yararın sağlanıp sağlanmadığı konusunda Von der Goltz, Ekim 1889'da Almanya'ya gönderdiği raporunda, ***“Almanya'ya gönderilecek Osmanlı Subaylarının Haşmetli İmparator Hazretlerine olan sadakatlerine göre mi, yoksa öğrendikleri ile kendisine yardıma hazır ve fikren mutabık olanlar arasından mı seçilmesi gerektiğini”***⁴⁹ soruyor ve bu suretle askerlik sanatına olan kabiliyet yerine Alman hayranı olmalarına çaba sarf edildiği görülmüyordu.

⁴⁴Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908–1920), III/6-1, s.113-114.

⁴⁵Funda Berksoy, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Emperyalizminin Kültürel Tezahürleri: Emperyal Projeyi Tahkim Eden Tablolar” **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yayınları, Bahar 2014, Sayı:17, s.37-40.

⁴⁶İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yay., İstanbul, 2008, s.84.

⁴⁷J.L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.64.

⁴⁸Veli Yılmaz, **I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1993, s.41-42., J.L.Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.37.

⁴⁹İ.Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, s.115

Von der Goltz'un dönüşünden sonra Osmanlı Ordusu'ndaki Alman etkisinin devamını Askeri Ataşe Hauptmann Morgen sağlamıştır. Alman Genelkurmayı'nın direktifleri ile Osmanlı Ordusu'nun gittikçe daha fazla Alman-Prusya militarizmine bağlanmasına çaba harcamış ve Osmanlı Subaylarının Prusya militarizminin özünü kapmaları için Almanya'ya aylarca süren geziler düzenlemiştir. Ayrıca Osmanlı Ordusu'na daha fazla Alman subayının danışman olarak gelmeleri konusunda II.Abdülhamit'i ikna edebilmiştir.⁵⁰

Alman etkisi, askeri eğitim ve doktrinde kendini gösterirken, Alman menşei harp silah ve teçhizatının da Osmanlı Ordusu'na girmesine neden oldu. Özellikle Alman silah sanayi için Osmanlı Ordusu elverişli bir pazar haline geldi.

Nitekim 1869 Nizâmnâmesi'nde Osmanlı Ordu teşkilatlanmasına yönelik yapılan değişiklikler; Alman heyetlerinin de telkinleri ile ihtiyaç duyulan silah ve teçhizatın Alman menşei harp malzemelerinin tedarikini gerektireceği sonucunu doğurdu. Böylelikle, 1885'te 500 ağır top, 1886'ta 426 sahra topu ve 60 havan topu, 1887'de yarım milyon tüfek, Alman Krupp, Mauser ve Loewe firmalarından satın alındı. Tedarik faaliyeti; 1889'da 5,9 milyon Mark, 1893'de 13.1 milyon Mark, 1894'de 6 milyon Mark, 1895'de 12.2 milyon Mark tutarında siparişler ile sonraki yıllarda da devam etti.⁵¹ Bu durum Goltz'un kaleme aldığı ve Padişah'a sunduğu ıslahat layihalarında belirtilmiştir.

Tedarik edilen silahlar içerisinde önemli bir yer tutan ve harbin etkili silahlarından biri olan top, Osmanlı Devleti'nde 1890 yılında, Sahra Topu, Dağ Topu, Muhasara Topu, Kale Topu ve Sahil Topu olmak üzere beş gruba; 1908 yılında ise memleket içerisinde, kıyılarda ve boğazlardaki müstahkem mevki ve kalelerde bulunan Kale Topçusu ve Ordu ile birlikte hareket kabiliyeti olan Seyyar Topçu olarak iki gruba ayrılırdı. Piyade birlikleri ile bulunan Piyade Topçusu; süvari birlikleri ile bulunan Süvari Topçusu; dağlık ve sarp arazide kullanılmaya elverişli Dağ Topçusu; etkisi ve menzili büyük olan ve kale ve müstahkem mevkilere karşı kullanılan Obüsler olmak üzere dörde ayrılırdı.⁵²

⁵⁰Lothar Rathmann, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Berlin-Bağdat**, Çev.:Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1982, s.70-71.

⁵¹L.Rathmann, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Berlin-Bağdat**, s.31-32.

⁵²M.Erendil, **Topçuluk Tarihi**, s.115-116.

Tophane-i Amire'nin imali topların yanında Krupp imalı⁵³ toplar da bulunmaktaydı. XX. yüzyılın başlarında ağızdan dolan toplar tamamen kaldırılmıştı. Bunların yerine 1896 yapımı Alman modeli toplar esas alınarak yapılan 1904 modeli Osmanlı Sahra Topları, 10.5 cm.lik Alman ve 12 cm.lik Osmanlı Hafif Sahra Obüsü, 15 cm.lik Ağır Sahra obüsü, yakın muharebeler için 3.8 cm.lik beş namlulu Revolverli Top ve 5 ve 6 cm.lik toplar ile 3.8 cm.lik makineli toplar kullanılmıştı. 1908 yılına gelindiğinde Osmanlı Ordusunda kullanılan toplar, dağ topları dâhil adi ve seri ateşli sahra topları kıyı ve muhasara topları olarak 2.353 adetti. Dışarıdan ve genellikle Almanya'dan alınan bu toplara ilave olarak 728 adet çeşitli çap ve cinsten top da Tophane-i Amire'de yapılmış ve 3.081 toptan 3.027'si orduda hizmete sokulmuştu.⁵⁴

Toplarda olduğu gibi piyade tüfekleri ve makineli tüfekler de çeşitli cins ve markaya sahipti. 1869–1871 yılları arasında Amerika'dan alınan Enfield, Springfield, Martini Henry ve Winchester tüfekleri; Almanya'dan 1887 yılında alınan Mauser ve Filinta tüfekleri ile 1907 yılında Avusturya-Macaristan'dan alınan Mannlicher tüfekleri mevcuttu. Makineli tüfeklerin ise özellikle Alman Maksim ve Browning ile Hotchkiss modeli olanlar Osmanlı Ordu envanterinde yer almaktaydı.⁵⁵

Osmanlı Ordusu'ndaki askeri doktrin ile birlikte silah-teçhizat yönünden Alman etkisi artarken; Alman diplomasisi de, 6 Ekim 1888'de Haydarpaşa-İzmit Demiryolu Hattı'nın Ankara'ya kadar uzatılması imtiyazını; 15 Şubat 1893'te de

⁵³M.Erendil, **Topçuluk Tarihi**, s.16-17. *Alman çelik endüstrisinin ünlü ismi Alfred Krupp, çelikten yapılmış monoblok (yekpare) namluyu yapmış 1851'de İngiltere'de sergilemişti. Topçulukta toplar attıkları mermilerin ağırlıklarına göre ifade edilirken 1873'de Krupp fabrikalarının imal ettiği toplardan sonra çapları santimetre ve milimetre olarak söylenmeye başladı. Aynı zamanda yüksek Alman sanayisi içerisinde isim yapmış olan Krupp, çeliğin toplara uygulanmasında, top kamalarının yapılmasında ve böylece geriden dolduruşta büyük başarı sağlamıştı. Bu başarı 1870-1871 Fransız-Alman savaşında Almanların topçu kullanımındaki üstünlüğü sayesinde oldu. 15 cm.lik çabuk ateşli sahra obüsleri ile 21 cm.lik havanlar yapıldı. Bundan sonra Almanlar, düşman derinliklerine ve gerisindeki hedeflere karşı 10 cm. ve 13 cm.lik 14.500 metreye atan toplar imal etti. Böylece Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'na girdiklerinde topçuları savaşın ihtiyaçlarına cevap verebilecek seviyede idi.* (M.Erendil, **Topçuluk Tarihi**, s.15.)

⁵⁴Nejat Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.121. Osmanlı Ordusu'nda kullanılan muhtelif silah ve toplar Resim:1-12'de belirtilmiştir.

⁵⁵N.Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar**, s.132-136. *1 Ağustos 1914 tarihi itibarı ile Silahlı Kuvvetlerin kadrosu 456 ağır makineli tüfek olarak belirlenmiş ise de 236 mevcudu bulunmaktadır. Bunların 156 adedi muaddel Martin, 16 adedi kızaklı Maksim, 48 adedi Hotchkiss, 16 adedi süvaride muaddel Maksim Makineli tüfekleridir. Makineli Tüfeklerin Ordulara genel dağılımı şu şekildedir: Birinci Dünya Savaşı'nda 1915'de ordulara gönderilen silah ve cephanesi arasında 89 adet de makineli tüfek mevcuttur. Bu makineli tüfeklerin dağıtımı; 1.Ordu'ya 5; 2.Ordu'ya 9; 3.Ordu'ya 32; 4.Ordu'ya 3; 5.Ordu'ya 28, 6. Ordu'ya 12 adet olarak yapılmıştır.* (N.Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar**, s.133.)

Eskişehir-Konya Demiryolu Hattı'na ait imtiyazı alarak⁵⁶ İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı açmasına karşılık Bağdat-Basra üzerinden demiryolu ile doğuya açılmak⁵⁷ hedefini belirlemiş ve bunun aracı olarak demiryolu yatırımları ile teknolojik üstünlüğünü ortaya koymuştu.⁵⁸

Diğer taraftan Donanmasının ıslahı konusunda da 1891'de bir Alman deniz subayları, Bahriye Nezareti'nde müşavirlik görevi ile bulunmaktaydı. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde donanmanın Adalar Denizi'ne açılmasını isteyen Bahriye Nazırı Hasan Paşa'nın, bir başka Alman müşavir ile donanmanın hareket kabiliyeti olmadığı gerekçesi ile tartışması, donanmanın o dönemde harekât etkinliğinin olmadığına açık bir göstergesiydi.⁵⁹ Donanmadaki bu yetersizliğe rağmen Kara Ordusu'ndaki teşkilatlanma sonucu teşkil edilen birliklerden 7 piyade tümeni ve 1 süvari tümeni ile, bir ay içerisinde Yunan Ordusu 1897'de mağlup edilerek 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde zedelenen itibar biraz olsun kurtarılmış oldu.⁶⁰

1908'e kadar yapılan değişiklikler neticesinde, Osmanlı Kara Kuvvetleri; 7 ordu ile 2 bağımsız tümenden müteşekkil, 13.777 subay, 280.926 er ve 35.677 binek ve taşıma maksatlı hayvan mevcuduna sahipti. Her ordu, kuruluş yapısı itibari ile genel olarak; iki veya daha fazla piyade tümeni, bir süvari tümeni veya tugayı, bir topçu tümeni veya tugayı ile ordu bağlı birliklerinden, ayrıca orduların sorumluluk sahasında bulunan Müstahkem Mevki veya Kale Kumandanlıklarından meydana geliyordu. Osmanlı Kara Kuvvetlerinin çekirdeğini teşkil eden yedi ordu ve iki bağımsız tümen yapısı; Nizamiye adı verilen genç ve güvenilir askerlerden kurulu idi. Toplam kuvvet, tümen olarak; 21 Piyade, 6 Süvari, 5 Topçu tümeniydi.⁶¹

Osmanlı Devleti'nin hükümrانlık topraklarında, ordularının sorumlu oldukları bölgeler, kuvvet miktarına göre şöyle belirlenmişti:

⁵⁶ Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev.: Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, Sıralar Matbaası, 1972, s.42-44. *İzmit'ten Ankara'ya 485 km.; Eskişehir'den Konya'ya 444 km. demiryolu hattı döşenmiş olup Türk İstiklâl Harbi'nde ikmal ve ulaştırma maksatlı kullanılacak tek demiryolu hattıdır. Bu hat, 18 Mart 1902'de II. Abdülhamit'in iradesi ile Bağdat Demiryolu İmtiyazı, Anadolu Demiryolu Kumpanyası'na verilmiştir. Buna göre, Konya'dan Basra Körfezi'ne kadar bir hat döşenecek, ayrıca Halep'ten doğuya dönerek Nusaybin ve Musûl'a ulaşacak ve Bağdat'a devamlı Basra'ya inecekti.* (E.M.Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, s.81-85.)

⁵⁷İ. Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, s.94.

⁵⁸İlber Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2007, s.106.

⁵⁹İ. Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, s.119-120.

⁶⁰İsmail Kayabalı-Cemender Arslanoğlu, *"Osmanlılarda Ordu, Kuruluşu, Silahları ve Gelişmeleri"*, **Türk Kültürü Aylık Dergi**, Kara Kuvvetleri Sayısı, Sayı:130, 131, 132, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973, s.1029.

⁶¹**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)**, III/6-1, s.119

1.Ordu; Mahmut Muhtar Paşa'nın emir ve kumandasında 2 piyade tümeni, 1 süvari tümeni, 1 topçu tümeni ve Çatalca Müstahkem Mevki Kumandanlığı ile ordu bağlı birliklerinden,

2.Ordu; Nazım Paşa'nın emir ve kumandasında 4 piyade tümeni, 1 süvari tümeni, 1 topçu tümeni ve Edirne Kale Kumandanlığı ile ordu bağlı birliklerinden,

3.Ordu; Mahmut Şevket Paşa'nın emir ve kumandasında 4 piyade tümeni, 1 süvari tümeni, 1 topçu tümeni ile Selanik, Kavala, Karaburun'da bulunan kalelerin bağlı olduğu Selanik Kale Kumandanlığı; Yenipazar, Senica, Berena, Prizren'de bulunan kalelerin bağlı olduğu Kosova Kale Kumandanlığı; İşkodra, Akçahisar, Tuz'da bulunan kalelerinin bağlı olduğu İşkodra Kale Kumandanlığı; Preveze, Hızır, Parga, Salahur, Beşpınar, Yanya, Meçova, Berat, Palermo, Faksul, Aya'da bulunan kalelerin bağlı olduğu Preveze Kale Kumandanlığı ile ordu bağlı birliklerinden,

4.Ordu; Abdullah Paşa'nın emir ve kumandasında 3 piyade tümeni, 1 süvari tümeni, 1 topçu tümeni ve Erzurum, Van, Samsun, Trabzon Kale Kumandanlıkları ile ordu bağlı birliklerinden,

5.Ordu; Osman Fevzi Paşa'nın emir ve kumandasında 2 piyade tümeni, bir süvari tümeni, 1 topçu tümeni ve Akka, Sayda, Trablusşam, Kudüs, Hayfa, Beyrut, Zeytun kale ve müstahkem mevki kumandanlıkları ile ordu bağlı birliklerinden,

6.Ordu; Fazıl Paşa emir ve kumandasındaki 3 piyade tümeni, 1 süvari tümeni, 1 topçu tümeni ve ordu bağlı birliklerinden,

7.Ordu; Hasan Tahsin Paşa'nın emir ve kumandasındaki 2 piyade tümeni, 1 süvari tümeni, 1 topçu alayı ve Hudeyde, San'a Kale Kumandanlıkları ile ordu bağlı birliklerinden,

Müstakil 15.Trablusgarp Tümeni; Ahmet Fevzi Paşa'nın emir ve kumandasındaki 2 piyade tugayı, 2 süvari alayı, 1 topçu alayı ve Trablusgarp, Bingazi Kale Kumandanlıkları ile tümen bağlı birliklerinden,

Müstakil 16.Hicaz Tümeni; Kazım Paşa'nın emir ve kumandasındaki 2 piyade tugayı ve Cide, Taif, Rabiğ, Mamuretilhamid, Mekke, Yenbuğulbahir, Sınayka, Medine, Aluca Kale Kumandanlıkları ile tümen bağlı birliklerinden teşkil edilmişti.⁶²

⁶²**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1,** s.120-127. Ordu Birliklerinin Kuruluş ve Kuvve Cetvellerinin ayrıntıları Gnkur. ATASE Arşivi, 1907–1908 yılı Ordu Kuvve cetveli adı altında bulunmaktadır.

Redif Birlikleri ise, 1834–1835 yıllarında Karahisar-ı Sahip, Ankara, Çankırı, Serez ve Menteşe Sancakları'nda tabur olarak teşkil edilmişti. 1836-1837 yıllarında teşkilatlanması Moltke'nin de katkısı ile genişletilen ve piyade ile süvari sınıflarında ibaret olan Redif Birliklerinden süvari sınıfı 1908'de kaldırıldı. 31 Ağustos 1912'de çıkarılan bir kanunla teşkilatın devamı sağlandı. Buna göre;

- 1.Ordu bölgesinde; Bursa, Kastamonu, Ankara ve Kayseri Tümenleri,
- 2.Ordu bölgesinde; Kal'a-i Sultaniye (*Çanakkale*), Bandırma, Afyonkarahisar, Konya, Edirne ve Kırcaeli Tümenleri
- 3.Ordu bölgesinde; Manastır, Köprülü, Selanik, Aydın, Üsküp, Priştine, Prizren, Serez, Berat, Gorice ve Debre Tümenleri,
- 4.Ordu bölgesinde; Erzincan, Trabzon, Diyarbakır ve Sivas Tümenleri,
- 5.Ordu bölgesinde; Şam, Akka, Halep ve Adana Tümenleri,
- 6.Ordu bölgesinde; Bağdat, Basra, Kerkük ve Musûl Tümenleri olmak üzere seferde 33 Tümen ile 544.000 silâh altına alınacak insan mevcuduna sahipti. 7.Ordu bölgesinde Redif Teşkilatı kurulmamıştı.⁶³

Osmanlı Ordusu'ndaki diğer bir teşekkül olan **Müstahfız Teşkilatı'na** tabi birlikler; seferde silâh altına alınan yaşlı kimselerden kurulan, barışta hiçbir teşkilatı ve kadrosu bulunmayan aynı zamanda bir plân halinde olan birliklerdi. Harbin ihtiyaçları ölçüsünde miktarı belirlenen bu birlikler, memleket içi ve cephe gerilerinde muhafızlık görevinde bulunurdu. Redif Teşkilatları ile birlikte Balkan Harbi'nden sonra bu teşkilatlanmaya da son verildi.⁶⁴

Düzenli birliklerin teşkilatlandırılması ile birliklerde, II.Abdülhamit tarafından Hamidiye Aşiret Hafif Süvari birlikleri kuruldu ve her biri 1.200 atlıdan meydana gelen ve alay çapında olan bu kuvvet⁶⁵ bölgenin nüfuzlu kişileri tarafından idare edilirdi.⁶⁶

Aşiret Alayları en az dört, en fazla altı bölük; bölüklerde dört takım olacak şekilde kurulmuştu. Bölgedeki Aşiret Alayı miktarına göre iki veya üç Aşiret Alayı, bir bölge müfettişliğine bağlanmış ve Aşiret Alaylarının emir ve kumandası bir

⁶³Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.127-128.

⁶⁴Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.129

⁶⁵Hamidiye Hafif Süvari Alayları Kanunname-i Hümayûnu, Daire-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1312, s.5-20

⁶⁶Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.130 Doğu Anadolu bölgesinde sorun haline gelen bu teşkilatlanma; 17 Ağustos 1910'da çıkarılan bir Nizâmname ile Nizamiye Ordularının süvariler gibi düzene sokulmasına çalışılarak yetkileri sınırlandırıldı. Ancak asayiş sağlamada yetersizlikler ve eşkıyalık olaylarında görülen artış, bu birliklerin 1912 yılında kaldırılmasına neden oldu. (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 1908-1920, III/6-1, s.135)

nizamiye süvari binbaşı veya yarbayına verilmiş, aşiret reisleri ise yardımcı olarak görevlendirilmişti. Alayların her türlü silah, giyim ve gereçleri devlet tarafından, binek hayvan ihtiyacı ise aşiret tarafından sağlanırdı. Alaylarda görev yapacak erlerin hizmet süresi 27 yıl olarak belirlenmişti. Bu sürenin ilk üç yılı iptidaiye, takip eden 12 yılı nizamiye, son 12 yılı ise redif olarak bölünmüştü. Eğitim olarak, acemi eğitimi uygulanmakla birlikte uzun yürüyüşler,⁶⁷ keşif,⁶⁸ emniyet,⁶⁹ sulardan geçiş ve yüzme eğitimleri⁷⁰ yaptırılması plânlanmıştı.⁷¹

Aşiret Alaylarının genel teşkilatlanması ise; 11 Alaylı Karakilise Tugayı; 7 Alaylı Malazgirt Tugayı; 10 Alaylı Hınıs Tugayı; 9 Alaylı Erciş Tugayı; 9 Alaylı Van Tugayı; 10 Alaylı Mardin Tugayı; 5 Alaylı Urfa Tugayı ile 3 müstakil Alaydan ibaretti.⁷² Doğu Anadolu bölgesinde sorun haline gelen bu teşkilatlanma; 17 Ağustos 1910'da çıkarılan bir Nizâmnâme ile Nizamiye Ordularının süvariler gibi düzene sokulmasına çalışılarak yetkileri sınırlandırıldı. Ancak asayiş sağlamada yetersizlikler ve eşkıyalık olaylarında görülen artış, bu birliklerin 1912 yılında kaldırılmasına neden oldu.⁷³

Osmanlı Ordusu'ndaki teşkilatlanmaya yönelik yapılmaya başlanılan bu değişikliklerin yanında; memleketin iç güvenliği ve asayişini teminden sorumlu kuvvetlerin de ıslahata ihtiyacı olduğu tespit edildi.

⁶⁷ “Askerin vakt-i hizada icra edeceği vazifenin kısm-ı azami yürüyüşten ibarettir. Tekmil teşebbüsâtın muvaffakiyet olması esasen yürüyüşlerin hüsn-ü suretle ve emniyetle icrasına bağlıdır.” Madde Nu.:331, (**Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi**, 1908 Yeni Alman Seferiye Nizâmnâmesi Tercümesi, Çev.:Erkân-ı Harp Binbaşı Ali Fuat Bey, Askeri Kütüphane, 1325, s.132)

⁶⁸ “Gerek büyük gerek küçük rütbede bulunsun kît'aat-ı askeriye kumandanı kendi etrafında cereyan eden kendi harekâtı üzerinde icra-yı tesir edebilecek olan her şey hakkında mütemadiyen istihsal-i malumat etmekle mükelleftir.” Madde:109, “Keşiften maksat, düşmanın mevcudiyetini ahval ve harekâtını ve kuvvetini tayin etmekten ibarettir. Bununla beraber arazinin ahvali hakkında ahz etmekte ekseriya istikşafa memur kît'aatın vazifesini teşkil eder.” Madde Nu.:110, (**Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi**, 1325, s.47-48)

⁶⁹ “Emniyet hidematı ise ansızın vuku bulacak hücumdan ve hasmın enzar-ı tecessüsünden kendi kît'aatımızı muhafaza etmek maksadına matuf olarak gerek yürüyüş halinde gerek ikamet ve istirahat hengâmında icra edilir ve daha mahdut bir nisbet dâhilinde muharebe esnasında bile ifası mukteza bulunur. Emniyet tertibatı her şeyden evvel düşmanın enzarından muhafaza hususuna sâit oldukları halde setr maksadına hadim-i add olunur.” Madde Nu.:110, (**Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi**, 1325, s.47)

⁷⁰ “Geçit mevkinin intihabı için hususat-ı atıye nazarı dikkate alınmalıdır: Tabya vaziyeti, geçid mevkine muvassalat ve oradan azimet için takip olunacak yolların hal ve tabiatı, arazinin ahval-i sairesi ve nehrin mevcud vesait ile merur edilmesi imkânı.” Madde Nu.:110, (**Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi**, 1325, s.296)

⁷¹ **Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizâmnâmesi**, Düstur, İkinci tertip, II, s.649, Nu.155, İkinci Fasıl, Madde Nu.:14, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1326, s.10-28.

⁷² **MSB Arşivi, Aşiret Alayları Künye Defterleri**, 64 Aşiret Alayı'na ait Künye Defteri. *Aşiret Alayları ve Teşkilat Yapıları EK-1'de belirtilmiştir.*

⁷³ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)**, III/6-1, s.89.

Bu maksatla; Jandarma Teşkilatı'nın ıslahı için Fransız Jandarma Teşkilatı örnek alınmış ancak ıslahat, devam eden tartışmalar nedeniyle yürürlüğe konulamamış, hazırlanan **Jandarma Teşkilatı Nizâmnâmesi** de ancak 1903 yılı Ocak ayında yayımlanabildi.⁷⁴

Bu Nizâmnâme esaslarına göre Jandarmanın yetki ve sorumlulukları belirlendi. 1.Maddesinde; *“Jandarma, emniyet-i Umûmîyeyi muhafaza ve asayişin bekasını ve kavanin ve nizam-ı mevzuanın icra-yı ahkâmını temin için tesis olunmuş bir heyet-i askeriyedir. Jandarmanın vazife-yi esasiyesi her türlü cerayimin zecr-ü men'i için mütebassırane hareket etmektir. Jandarmanın başlıca hizmeti, yollar ve kır ve karyelerin emniyetini muhafaza etmek ve şehir ve kasabatda kuvvetü'z-zahr olmak ve polis bulunmayan mahallerde polis vazâifini ifa eylemektir.”*⁷⁵ hükmü yer almakta ve jandarmanın askeri bir kuvvet olduğu ifade edilmektedir.

Ayrıca Nizâmnâmenin;

4.Maddesinde de Jandarmanın askeri görevlerinin yanı sıra, adli ve mülki görevlerinin de olduğu belirtilmekteydi. Konuş ve teşkilatlanmasına ait hükümler çerçevesinde ise Nizâmnâmenin,

8.Maddesinde; her vilayette piyade ve süvari jandarmasından bir Alay; her sancakta bir Tabur; kazalarda ise bir Bölük kadar kuvvet bulunacağı, gerekirse takımların karakol olarak teşkil edilerek 10 neferden oluşacağı;

10.Maddesinde; Jandarma Alay Kumandanına bağlı olmak ve eşkıyanın kovalanması ve yok edilmesi maksadıyla, gereken vilayetlerde Seyyar Jandarma Taburlarının kurulacağı;

39.Maddesinde; Jandarmanın askeri, mülki ve adli görevleri itibari ile Serasker Makamına ait Jandarma Dairesi'ne bağlı olunduğu;

60, 61, 62 ve 63.Maddelerinde; bölgesindeki askeri birliklerle ilişkilerin düzenlendiği; bu kapsamda,

66.Maddesinde ise; Jandarmaya yönelik müşterek bir hizmette nizamiye birliği yani herhangi bir askeri birlik olduğu takdirde, emir ve kumanda yetkisi nizamiye birlik kumandanında, eğer jandarma subayı nizamiye birliğine ait ise emir ve kumanda her iki subaydan rütbece büyük olanda bulunacağı belirtilerek emir ve kumanda münasebetleri düzenlenmişti.⁷⁶

⁷⁴Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.89-90.

⁷⁵Jandarma Nizâmnâme-i Hümayûnu, Askeri Matbaa, İstanbul, 1324, s.3.

⁷⁶Jandarma Nizamnâme-i Hümayûnu, s.4-30.

Jandarmanın ordu birlikleri ile müşterek bir harekâta emir-kumanda ilişkileri ile ilgili bir düzenleme de, 1908 basımlı Alman Seferiye Nizâmnâmesi'nden tercüme edilen Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi'nin 572 ve 573.Maddeleri'nde belirtilerek; rütbe ve kıdemın esas alınacağı ancak jandarmanın, kendi asli görevleri ile ilgili emir ve talimatları kendi amirlerinden alacağı ifade edilmişti.⁷⁷

Jandarma Teşkilat Nizâmnâmesi'nin yayımlanması Jandarmanın teşkilatlanma, görev sahaları ve sorumluluklarını belirlemesi bakımından imparatorluk topraklarında⁷⁸ asayişin temininde ve ordunun desteklenmesinde önemli faydaları olmuştur.

Makedonya'da 1904'te İtalyan heyetleri ile başlayan Jandarmanın ıslahı işi, bir ara Almanya'nın bu konuda yeterli bir sistemi, olmadığını bilmesine rağmen Von Rüdgesch adlı bir Alman subay, Balkanlarda Jandarmayı ıslah etme görevini üstlendi. Asayişin sağlanmasında Fransız ve İtalyanlar gibi bir geleneğe sahip olmayan Almanlardan yararlanılmasına, 1908'de son verildi.⁷⁹ 1909 yılında II. Meşrutiyet ile birlikte kısa bir süre ara verilen jandarmanın ıslahı, Osmanlı Devleti'nin tekrar talep etmesi üzerine General Mario Nicolis Di Robilant'ın "Genel Kumandan" sıfatı ile İstanbul'a gelmesi ile yeniden başladı. Kısa bir süre sonra General Robilant, görev ve yetkilerini bir Osmanlı generaline devrederek "Genel Müfettiş" görevini üstlendi. Bu görev ile jandarmanın küçük birimlerinde fazla bir etkinliği olmayan Genel Müfettişin büyük merkezlerde inceleme yapma imkânı olmuştu. Ancak İtalya'nın Akdeniz'deki istekleri nedeniyle bozulan Osmanlı-İtalya ilişkileri nedeniyle General Robilant, İtalyan heyeti ile birlikte İstanbul'u terk etti. Genel Müfettişlik ve reorganizasyonun devamlılığı görevi, Fransız General Bauman'a verildi. General Bauman, aynı zamanda Jandarma Genel Kumandanı benzeri bir görevle Birinci Dünya Harbi'ne kadar bu görevde kaldı.⁸⁰

Bu dönem itibariyle, şehir adlarına göre belirtilen 29 Jandarma Alayı ve 5 Müstakil Jandarma Taburu bulunmaktaydı.⁸¹ Şubat 1912'de çıkarılan bir kanunla da

⁷⁷Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi, 1325, s.272-273.

⁷⁸Umûmî Cep Atlası, Kütüphane-i Askeriye, 1324, 1908 Yılı Dünya Siyasi Haritası EK-2'de belirtilmiştir.

⁷⁹İ.Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, s.119-120.

⁸⁰Cesario Totaro, Antonio Bagnaia, *Missione Caprini, Il Contributo dell'Arma dei Carabinieri per il riordino dele Gendarmeria Ottomana*, Pintore, Torino, 2005, s.145-148.

⁸¹Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.134-135.

Jandarma, Harbiye Nezareti'nden alınarak Dâhiliye Nezareti'ne bağlandı ve illerdeki Jandarma kuvvetleri valilerin emrine verildi.⁸²

Osmanlı Ordusu, bünyesinde yapmaya çalıştığı bu teşkilatlanma, doktrin ve silah ve teçhizat yenileşmesi yönündeki çalışmalarına Birinci Dünya Harbi öncesine kadar devam etti. Ancak yenileşme hareketleri, bu kez de ordunun siyasete karışması şeklinde yeni bir tehlikeyle karşılaşarak ordunun sevk ve idaresinde olumsuz etkilere yol açtı.

Böylelikle siyaset ve bunun beraberinde getirdiği çekişmeler, ordunun manevi cephesini sarsmakla birlikte özgürlük, vatanseverlik ile meşruti yönetim fikirleri gibi düşünceler; Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye-i Askeriye okullarını etkilemeye başladı. Bunun bir sonucu olarak başlangıçta ağırlık merkezi Harbiye ve Askeri Tıp Okulu olmak üzere faaliyet gösteren İttihad-i Osmanî Cemiyeti,⁸³ daha sonra adı İttihat ve Terakki olan cemiyetin yürüttüğü muhalefet hareketi, İstanbul'da ve Balkanlarda giderek arttı ve askerler arasında taraf buldu. Nitekim Makedonya ve 3.Ordu birliklerindeki⁸⁴ subayların muhalefeti⁸⁵ sonucu ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra da⁸⁶ Osmanlı Ordu'sunda yeni düzenlemelere devam edildi.

⁸²Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.:Metin Kırıatlı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s.227.

⁸³Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, Çev.:Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.31-33.

⁸⁴B.Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.196-204.

⁸⁵Halil Erdoğan Cengiz, **Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.64-66.

⁸⁶Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.559-560.

BİRİNCİ BÖLÜM

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI ORDUSU'NDA YENİDEN YAPILANMA GAYRETLERİ VE MUHAREBE ETKİNLİĞİ

A. OSMANLI ORDUSU'NUN TALİMNAME ESASLARINA GÖRE YENİDEN YAPILANMA GAYRETLERİ

1. Doktrin ve Eğitim Yönünden Yeniden Yapılanma Gayretleri

Doktrin, genel anlamda; “Silahlı kuvvetlerin ve bu kuvvetlere mensup unsurların milli hedefleri destekleme yolundaki faaliyetlerine önderlik eden temel prensiptir.” Kaynağı, tecrübe ve teoriler olan doktrin, kesinlik ifade etmekle birlikte, uygulamada muhakemeye ihtiyaç gösterir.⁸⁷ Diğer bir tanımda ise doktrin; “uygulaması kabul edilmiş ve onaylanmış harp ile ilgili fikirler topluluğudur.” Doktrine yakın bir kavram olan Askeri teori ise “harp ile ve özellikle harbi yapacak gücün savaşı, eğitimi ve teşkilatlandırılmasıyla ilgili fikir ve düşüncelerin bütünüdür.”⁸⁸ Askeri teorisyenlerin ortaya çıkardığı düşünceler ve ulaştıkları neticeler, uzmanlar tarafından incelendikten ve kabul gördükten sonra teori ve doktrin olur. Kumandanlar bu teori ve doktrini olumlu bir sonuca ulaştırabilmek için kullanırlar. Bu usûl ve esaslar; talimnameler, yönergeler ve kadro-kuruluş kitaplarında yayımlanır. Ancak harbin dinamik yapısı içerisinde kesin olmayan doktrinler daima gözden geçirilmelidir.⁸⁹

Bu anlamda Osmanlı Devleti, çağdaşı Avrupa devletlerine benzer bir şekilde kendi askeri doktrinini veya askeri teorisini ortaya koyabilmiş değildi. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda muharebe meydanlarında yenilgilere uğramasının bir sonucu olarak bilhassa Avrupa kıtasında savunmaya yönelmiş ve bu maksatla ordunun yeniden yapılanmasını zorunlu görmüştü. Ordunun modernleşmesi ile Osmanlı Devleti, eski askeri gücüne kavuşacak ve bu suretle dışarıdan gelecek saldırıları karşı

⁸⁷ **Askeri Terimler Sözlüğü**, (İngilizce-Türkçe), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971, s.206.

⁸⁸ Necati Ulunay Ucuşsatar, **Klasik Türk Harplerinin Milli Mücadeleye Tesirleri**, Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul, 2003, s.33.

⁸⁹ N.U. Ucuşsatar, **Klasik Türk Harplerinin Milli Mücadeleye Tesirleri**, s.35.

savunacak; içerideki isyanları ise bastıracaktı. Tespit edilen bu hedef, o ülke ordularının tercüme edilmiş talimnameleri⁹⁰, bunların Osmanlı ordusu'na uyarlanmış nizamnameleri⁹¹ ve açıklamalar halinde yayımlanmış muhtıra⁹² ile layihalarda belirtilen esas ve usullere göre yapılmış ve doktrinel olarak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Fransız usûlü ile başlayan, daha sonra yerini Alman usûl ve esaslarına bırakarak; Birinci Dünya Harbi'ne kadar “**savunma esasına**”; Birinci Dünya Harbi'nde Almanlarla birlikte “**taarruz esasına**” dayanmıştır.

Osmanlı Ordusu'ndaki sorunlar Avrupa ile mukayeseli olarak belirleniyor ancak çözüm konusunda yöntem tam olarak ortaya konamıyordu. Diğer bir ifade ile ordudaki modernleşme düşüncesi; doktrin, eğitim-öğretim, teşkilat ve teçhizat yönüyle bir bütün olarak ele alınmayıp parça parça incelenmesi sonucu tam anlamıyla bir yenileşmeyi sağlamıyordu. Nitekim “*askeri doktrin, taktik ve tekniğin yayılmasında belli başlı vasıta*” olan talimnameler, başlangıçta 1783-1843 döneminde Fransız; 1843-1895 döneminde Fransız-Alman; 1895-1918 döneminde ise tamamen Alman harp esaslarına göre tatbik edilmiştir.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda da Avrupa'nın güçler dengesinde yer alabilmek için ordusunu ayakta tutabilmeyi amaçladı. Ancak ordunun modernleşmesinde her padişah tarafından farklı bir yol izlenmesinin nedeni, Avrupa'nın güçlü devletleri ile yapılan ittifakların bir gereği idi. Müttefiklerin hazırladıkları raporlar, gönderdikleri heyetlerin tespitleri ve Osmanlı Ordusu'ndaki yetkililerin kanaatleri ile bazen eğitim bazen harp silah ve araçlarının alınması bazen ordunun yeniden teşkilatlanması gibi uygulamalar görüldü. Ancak bu uygulamaların aynı anda ve plânlı bir şekilde yapılmaması yeniliklerin kalıcı olmasını engelliyordu.

⁹⁰“Askeri eğitim ve hareketle ilgili talimat, bilgi ve temel malzemeyi ihtiva eden resmi kitap olup askeri doktrin, taktik ve tekniğin yayılmasına belli başlı vasıta.” “Tümen ve daha üst birlik komutanları ve karargah heyetlerinin askeri hareketi idaresinde esas teşkil eden resmi temel doktrinleri ve teferruatlı usul ve hareket tarzlarını belirtmek üzere yayımlanmış talimnamelerdir.” (**Askeri Terimler Sözlüğü**, İngilizce-Türkçe, s.241), “Bir memura verilen tenbihleri içerisinde toplayan kitap.” (Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s.1202)

⁹¹“Kanunların tatbik suretlerini göstermek ve emrettiği hususlarla meneylediği cihtleri tespit etmek üzere Şura-yı Devletin tetkiklerinden geçirmek suretiyle Heyet-i Vükelaca tasdik olunup padişahın iradesine iktiran ettirilen kaideler hakkında kullanılır bir tabirdir. Nizamnameler padişahın iradesiyle tatbik edilirdi.” (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, MEB Yayınları, İstanbul, 2004, s.704.), Tüzük, konulan nizam ve usulü içine alan ve ne yolda hareket edileceğini bildiren resmi hükümlerdir.” (F.Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, s.986)

⁹²“Hatırlanmak üzere yazılan ve sunulan tezkeredir.” (F.Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, s.788)

Bu anlamda Osmanlı Ordusu'nda bir dönem eğitim ve öğretim, asıl çözülmesi gerekli sorun olarak görülmüş ve alınan tedbirler bu yönde olmuştu. Nitekim askeri okullarda başlayan Fransız askeri eğitimi, Fransa'nın da teşviki ve Rusların Kırım'ı 1783'te ilhakı üzerine Fransız askeri eğitimcilerin getirilmesi ile hızlandı.⁹³ Ayrıca 1791'de Fransa'ya gönderilen Ebubekir Ratip Efendi, hazırladığı raporunda disiplinli ordu ve askeri kurumların çalışmaları ile ilgili bilgiler verdi. Böylece, ilk kez açılan askerlik ve denizcilik okullarındaki nazari eğitim; 1793'te hazırlanan öğretmen ve teknisyen listesinin Paris'e gönderilerek talep edilmesiyle Fransız öğretimine dayanmış oldu.⁹⁴

Avrupa'da barışın yeniden tesisi ve Fransız Devrimi'nin getirdiği yeni sorunlar, Osmanlı Ordusu'nda reform çalışmaları için yeni bir fırsat yarattı. Bu kez reformun adı, Osmanlı Ordusu'nun Nizam-ı Cedid adı altında yeniden yapılanmasıydı. İstanbul'da bulunan Fransız öğretmenler ve Türkçeye çevrilmiş birçok Fransızca eser de kolaylık sağlayacaktı. Fakat Osmanlı Ordusu'nun ıslahı ile ilgili Fransız eğitime karşı olunmamakla birlikte usûl yönünden karşı görüşler mevcuttu. Buna rağmen Fransız askeri eğitimcilerin askeri okullardaki mevcudu giderek arttı ve Fransızca dili, öğrenciler için mecbur kılındı. 1798–1802 Türk-Fransız Savaşı ile eğitim kesintiye uğrasa da Fransız eğitim ve öğretimi artık temel bir doktrine dönüşmek üzereydi.⁹⁵ Bununla birlikte bu dönemde ilk Prusyalı subay olarak Albay Von Goetze de Osmanlı birliklerini denetlemeye İstanbul'a geldi. Böylelikle Alman subaylarının Osmanlı Ordusu'ndaki faaliyetleri başlayacaktı.⁹⁶

II.Mahmut'un tahta çıkması ile Osmanlı Ordusu'ndaki ıslah çalışmaları, Fransız eğitimi üzerinden devam etti. Askeri dersler ve ordunun eğitimi Fransız talimnamelerine dayalı idi. Ancak bu talimnamelerin de uygun kullanıldığı söylenemezdi. Hatta talimnamenin Osmanlı Ordusu'nda kullanılması; *“Türk hizmetine girmiş olan Gaillard isminde eski bir Fransız Astsubayının yardımı ile Fransızca bir talimnamenin, Serasker Hüsrev Paşa'nın eline geçmesi ve Türkçe'ye çevrilerek İstanbul Garnizonu'ndaki birliklerde uygulanmaya başlanması”*⁹⁷ suretiyle olmuştu. Osmanlı Ordusu'ndaki Fransız etkisi, 1834'te Fransızların Yunan asilerine sempati duyması ve Mısır'da Mehmet Ali Paşa'yı desteklemeleri üzerine üç İngiliz subayın

⁹³B.Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.50.

⁹⁴B.Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.39.

⁹⁵B.Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.57-61.

⁹⁶L. Rathmann, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Berlin-Bağdat**, s.26.

⁹⁷J.L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.9.

eğitmen olarak getirilmesi⁹⁸ ve bu devrede her ne kadar Rus eğitmenler kabul edilmese de bir Rus Kolordusu'nun İstanbul önlerinde yaptığı manevradan etkilenilmiş olması⁹⁹ ile kesintiye uğradı. Böylece 1835'de askeri okullara danışman-eğitmen olarak aralarında Helmut von Moltke'nin de bulunduğu Prusyalı beş subayın gelmesi ile Osmanlı Ordusu'ndaki Fransız öğretimi yanında Alman eğitim ve öğretimi de başladı.¹⁰⁰

Alman askeri eğitim ve öğretimine geçmekle birlikte ordunun sevk ve idaresinde temel usûl ve esasları gösteren talimnameler bakımından, Osmanlı Ordusu yeterli basılı kaynaklara sahip değildi. Almanca'dan tercüme edilen talimnameler, birliklerde yeteri kadar mevcut değildi ve piyade, top, süvari, istihkâm gibi her sınıfın taktiklerini gösteren talimnameler de yeterli değildi. Bunların yerine müşterek hususları içeren talimnameler çoğunlukta idi. Bunlar arasında, Almanca'dan tercüme edilen “*Muhtelif sınıfların sevk ve idaresini gösteren **Hidemât-ı Seferiye Nizâm-nâmesi**; taktik ve idari konuları kapsayan **Hidemât-ı Menzîl Talimnamesi**” önemli iki talimnameydi. Yine de bu talimnamelerin zamanının en mükemmel askeri eserleri olarak görülmesine rağmen sevk ve idare usûllerinin ve onun gerektirdiği teşkilatlanmanın aynen alınarak Osmanlı Ordusu'nda uygulanması ve hemen sonuç beklenmesi zordu.¹⁰¹*

Nitekim Osmanlı Ordusu, Trablusgarp ve Balkan Harpleri ile dönemin harp usûl ve esasları hakkında tecrübe edinmiş olmasına rağmen, Alman menşei talimnameleri, tercümelerini yaparak olduğu gibi kullanmaya devam etmiş ve milli bir niteliğe kavuşturamamıştı. Bununla birlikte Birinci Dünya Harbi'nde de mevcut talimnameler, ordunun sevk ve idaresinde temel kaynak olarak kullanmış ancak bu kez komuta heyetlerinin sahip olduğu tecrübeler, muharebeye yüksek sevk ve idare kabiliyeti olarak yansımıştır.

Osmanlı Ordusu'nun harbe hazırlanmasında temel talimnamelerden biri olan 1909 İstanbul basımlı Hidemât-ı Seferiye Talimnâmesi, 1908 yılı Yeni Alman Piyade Talimnâmesi'nden, Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Ali Fuat Bey tarafından tercüme edilmiştir. 55 ana konu ve 19 ek konudan oluşan 598 maddelik Talimnâmenin ana konuları arasında; Harp Nizamı, Muhtelif Kıt'aatın Kesirsiz Olarak Seferber Mevcudu

⁹⁸B.Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.82.

⁹⁹J.L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.9.

¹⁰⁰B.Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.83.

¹⁰¹**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1**, s.294-298. Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve Türk İstiklâl Harbi'nde Kullanılan Alman Menşei Talimnameler EK-3'de belirtilmiştir.

ve Yürüyüş Derinliği, Yürüyüş Kollarının Suret-i İrâesi, Köprücük Takımlarının Eşyası, Mevzilerin Hazırlanması, Kıt'atın Edevat-ı İstihkâmiye ile Techizi, Cephanenin Suret-i İkmalini Gösterir Levha, Bir Ordunun Menzil Hatları İle İttisalatın Suret-i Tesisine Dair Misal, İlaşe-Yevmiyye Et İhtiyacı, Telgraf Harfleri, Flama İşareti Mukannenesi, Harita Yer Gösterme İşaretleri ile Taktik İşaretler; ek konuları arasında ise seferberlik esasları, idari konular ve askere alma hizmetleri yer almaktadır. Temel askeri konuları içermesi ve harbi yönetenler arasında müşterek anlayışı sağlaması bakımından özellikle kurmay subaylar için önemli bilgiler vermektedir. Özellikle talimnâmenin son bölümünde yer alan ve harekâtın icrasında müşterekliği sağlayan “**taktik işaret ve semboller**” ile idari esasların¹⁰² izahı, yönetici kadrolar için birer yardımcı kaynaktır.

Harbin sevk ve idaresi ile doğrudan ilgili talimnameler arasında ise piyade sınıfına ait **Alman Piyade Talimnamesi**,¹⁰³ **Piyadenin Gece Talimleri**¹⁰⁴ ve **Piyade Talimnamesi**,¹⁰⁵ İlk baskısı 1885'te yapılan ve Osmanlı Ordusu'nun, Alman askeri heyetlerinin hazırladıkları programa göre eğitildiği temel askeri talimname olan Genel Harekât esasları konusunda, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**,¹⁰⁶ Harp tarihi konusunda ise **Alman Mazuri Kış Muharebesi**¹⁰⁷ adlı askeri eserler bulunmaktaydı.

Prusya Askeri Sistemi; 1835'den itibaren, başlangıçta askeri okullarda askeri dersler okutulmak suretiyle eğitim ve öğretimde; daha sonra Alman menşei silah ve teçhizatın tedarik edilmesi ile ordu envanterinde; nihayet Almanlar ile müttefik olunarak Birinci Dünya Harbi'ne girilmesi ile harekât sahasında etkisini gösterdi. Bu etki bir taraftan askeri okullardaki Alman öğretmenler ve ordu birliklerindeki Alman subayların varlığı ile artarken diğer taraftan Almanca'dan tercüme edilmiş talimnamelerin yaygınlaşması ile oldu. Söz konusu talimnameler taktik, teknik ve idari olmak üzere çeşitli konuları içermekteydi. Taktik Talimnameler, piyade, topçu, süvari, istihkâm, ileri karakollar; Teknik Talimnameler, atış (*endaht*),

¹⁰² **Hidemât-ı Seferiye Talimnâmesi**, 1325, s.288-332, Çeşitli Sınıflara Ait Harita ve Taktik İşaretler Bilgisi ile Savunma Mevzilerinin Hazırlanmasına Ait İstihkamat EK-4'de gösterilmiştir.

¹⁰³ **Alman Piyade Talimnâmesi**, Çev.: Kaymakam Mustafa, Der-saadet, Matbaa-ı Askeriye, 1339. (1338 tarihli baskısından tercüme edilmiştir.)

¹⁰⁴ **Piyadenin Gece Talimleri**, Çev.: Mehmed Nihad, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1326.

¹⁰⁵ **Piyade Talimnâmesi**, Daire-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1310.

¹⁰⁶ Von der Goltz, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, Çev.: Erkân-ı Harbiye Kol Ağalarından Mahmud Şevket, Mekteb-i Fünun-i Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1301., Von der Goltz, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, Çev.: Mahmut Şevket Paşa, Mekteb-i Fünun-i Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1315.

¹⁰⁷ **Alman Ordusu Büyük Karargah Umûmîyesi Tebligatından Mazuri Kış Muharebesi**, Çev.: Cemil Münir, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul, 1331.

mevzi hazırlanması; İdari Talimnameler, ikmal, ulaştırma, ordugâh teşkili, menzil hizmetleri ve temel askerlik eğitimini içeren yanaşık düzen eğitimlerine ait talimnamelerdi. Talimnameler, eğer değişikliğe uğramış veya uygulamada yeni esaslar getirilmişse, değiştirilerek yeni baskıları yapılırdı. Talimnamelerin kontrol ve onayları Erkân-ı Harbiyye-i Umûmîye Riyaseti tarafından yapıldıktan sonra büyük bir çoğunluğu İstanbul'da Askeri Matbaa, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmîye Matbaası veya sivil matbaalarda basılırdı.

Böylece XIX. yüzyıl başlarından itibaren bütün doktrinel kavram ve taktik metot, Alman talimnameleri oldu ve Osmanlı Ordusu'ndaki kurmay subaylar, yüksek bir standartta Alman harp prensiplerini pratik bir tarzda öğrenmeye başladı.¹⁰⁸ Hatta Osmanlı Ordusu'ndaki kurallar ve yönetmelikler de büyük oranda kelimesi kelimesine Almanca'dan çevrildi.¹⁰⁹ Ancak sadece talimname çevirisi yapılması yeterli değildi. Talimnamedeki bilgilerin tatbik edilmesi ve bu suretle Osmanlı Ordusu'nun eğitim seviyesinin yükseltilerek harbe hazır olması gerekiyordu.

Bu doğrultuda, Alman General Wilhelm Von Dittfurth tarafından 1907'de teşkil edilen **Numune Taburlarının**, ilk eğitim birlikleri olarak uygulanmasına geçildi ve başlarına da Almanya'da yetişmiş Osmanlı subayları getirildi. II.Abdülhamit'in de iradesiyle kabul edilen altı Numune Taburu vasıtasıyla, eğitimin tek er seviyesinden birlik seviyesine çıkarılmasına ve eğitimlerin hakiki mermilerle yapılmasına başlandı. Ayrıca 1.Ordu için bir silah eğitim programı hazırlanarak uygulandı.¹¹⁰

Uygulamanın tüm sınıf ve silahların eğitimini kapsaması ve birlik bütünlüğünün temin edilmesi maksadıyla bu kez "**Numune Alayları**" olarak bilinen eğitim teşkilatlanmasına geçildi. Goltz Paşa tarafından başlatılan bu uygulama ile alay çapındaki eğitim birlikleri, muhtelif sınıfların ihtiyaç duyacakları eğitim için birer okul haline getirildi. Türk subaylardan başka Alman subayların da Numune Alaylarında görevlendirilmesi isteği Harbiye Nezareti ve Hükümetçe uygun görüldü. Osmanlı Ordusu'nda nazari bilgilerin eğitime dönüştürülmesini amaçlayan bu uygulama yararlı olmuşsa da nazari bilgilerin tekrar edilmesinden öteye geçilememiş ve ordunun genel

¹⁰⁸Edward J. Erickson, **Defeat in Detail; The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913**, Preager Publishers, 2003, s.56-57.

¹⁰⁹David Nicolle, **Osmanlı Piyadesi, 1911-1918**, Çev.:Osman Çakmakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.17.

¹¹⁰J.L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.71-73. Verilen eğitim sonucu, "Tüfekli Esas Duruş'ta Bir Osmanlı Piyade Askeri EK-5'te belirtilmiştir.

eğitim ile muharebe kudret ve kabiliyetine yeterli bir etki sağlayamamış oldu.¹¹¹ Numune Alayları adı altında kurulan eğitim birlikleri, ordunun ilk dört kolordusunun her birinde üç taburlu bir Piyade Tatbikat Alayı, bir Süvari Tatbikat Bölüğü ve bir Tatbikat Bataryası ile Atış Okulları, Askeri Okullar, Astsubay Okulları ve Merkezi Süvari Okulu şeklinde teşkilatlandı ve Alman heyetlerinin kontrolüne verildi. Aynı zamanda 14 Türk subayı Prusya Ordusu'nda eğitim için Almanya'ya gönderildi.¹¹²

Bu arada mevcut talimnamelerin yanlış kullanılması ve ordunun bünyesine yabancı olması subaylar tarafından eleştirilmekteydi. Bu konuda, Kurmay Kıdemli Yüzbaşı rütbesindeki Mustafa Kemal, Selanik'te 3.Ordu Karargâhı'nda görevli iken, eğitimde nazari bilgileri içeren eldeki mevcut askeri talimnamelerin, günün şartlarına göre yetersiz olduğunu tespitle, lüzumuna inandığı yabancı eserlerin tercüme edilmesinin faydalı olacağını düşünmüş ve bu maksatla muharebenin sonucunu belirlemede en küçük taktik birlik olan takımın eğitime yönelik *“Takımın Muharebe Eğitimi”* adı altında, General Karl Von Litzman'ın *“Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri”* eserinin ilk bölümünü Almanca'dan Türkçe'ye 1908'de çevirmişti. Talimname olan bu eser, Selanik Asır Matbaası'nda basılmıştı.¹¹³

Kurmay Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal, General Litzman'dan tercüme ettiği talimnamenin 23 Şubat 1908'de yazdığı Önsözü'nde; orduda talimnameler ile eğitim ve tatbikatın önemini belirtmekte ve Osmanlı Ordusu'nda buna ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

“Bir ordunun senelerce emek ve uygulamaları sayesinde hükümlerine uyum sağladığı talimnamesinin değiştirilmesi bütün askeri camiada şaşkınlık yaratır. Özellikle yeni kabul edilen bir talimname, kullanmakta oldukları

¹¹¹Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.145.

¹¹²J.L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, s.84-86.

¹¹³Mustafa Kemal, *Takımın Muharebe Eğitimi*, Selanik-1908, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008, s.V., Ayrıca Mustafa Kemal'in yazdığı askeri eserlerden diğerleri şunlardı: Tatbikatlar sırasında verilen muharebe durumları, alınan tedbirler ve kumandanların eleştirilerinin yer aldığı *“Cumalı Ordugâhı”*; sadece subayların katıldığı, kolordu düzeyinde işlenen arazi ve harita üzerinde uygulanan bir arazi çalışmasını gösteren *“Tabiye Tatbikat ve Seyahati”*; Takımın Muharebe Eğitimi isimli kitabın bölüm seviyesinde anlatımını ifade eden *“Bölüğün Muharebe Talimi”*; Kurmay Binbaşı Nuri (Conker) Bey'in verdiği konferansları bir araya getirdiği *“Zabit ve Kumandan”* isimli eserine Sofya'da Askeri Ataşe iken yazdığı taktik ve stratejik esasları içeren cevabı *“Zabit ve Kumandan İle Hasbihal”*; Bitlis'te 16.Kolordu Kumandanı iken yazdığı ve 5.Ordu ile komşu birliklere gönderdiği örnek durumlar ve çözümleri içeren *“Tabiye Meselesinin Halli ve Emirlerin Sureti Tahririne Dair Nesayih”* adlı eserlerdi. Suat İlhan, *Atatürk ve Askerlik, Düşünce ve Uygulamaları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s.29-33.

talimnamenin kopyası ya da benzeri değilse bu şaşkınlık tamamen karamsarlığa dönüşür. Çünkü askerliğin genel hayatında yeni açılan bu dönem, kendi çalışma ve gelişmelerinin bir sonucu olmadığından, orada herkesin adımı kararsız, bakışı tereddütlerle dolu, fikri ise karışıktır.

İşte bugün; Osmanlı Ordusu bu durumdadır. Fakat ne çare ki bu şaşkınlıktan bugün kendimizi kurtaramazsak yarın daha da artacağından bundan kaçınmak büsbütün azalacak, belki de bir meydan muharebesinin yok edici vasıtaları ve ateşi altında varlığımız ve yaşam hakkımız elimizden alınacak, büyük bir şaşkınlıkla son bulacaktır. Çünkü elimizdeki talimname, zamanın gereksinmelerini karşılayacak niteliklere sahip değildir. Onun bayat ve yıpranmış yapraklarını koparıp atmak yerine, bize şimdiki zaman harbinin şartlarına uygun bir kitap koymak zorunluluğu vardır.

Nitekim askerlik hayatımızda ilk gelişmeler, bu gereksinmelere ve zorluklara boyun eğmekle kazanılmıştır.

Kabul ettiğimiz talimname o kadar geniş kapsamlıdır ki; onu hakkıyla kavramış, içinde yer aldığı hükümleri devamlı uygulayarak yetiştirilmiş bulunan Alman Ordusu'nun bile gelişme seviyesi hala yeterli değildir. O halde askerliği kendine meslek edinmiş olan biz askerler; hayatımıza yön veren, bize her hususta öncülük yapan talimnameleri okuyarak karıştırarak elimizde yıpratacağız. Yoksa onları işe yaramaz evrak arasında küflenmeye, terk etmeye alışmış bir şekilciliğin ne derece uğraş ve çalışma gayreti içinde olduklarını düşünecek ve onların emsal olamayacaklarına kanaat getireceğiz.

Yeni talimnamemizin, birlikler tarafından tatbiki hükümlerine başlamadan önce; bugüne kadar bizi talimgâhlara paslı zincirlerle bağlayan yanlış adetleri ki bunlar birlikleri talimgâhların angarya işleri ile yormaktan ve subayları hareketsiz bırakmaktan, kamuoyunu yanıltmaktan başka hiçbir işe yaramamıştır. Bunun için bunları eski talimnamemiz ile birlikte mezara gömmek gerekir.

Biz bu konuda mümkün olan iyi niyeti göstermeyi ve birlikte hareket etmeyi de pek şüpheli ve yetersiz görüyoruz. Çünkü öncülük her birliğin kendi amiri tarafından yapılma olanağından uzak ve ancak yetersiz kişilerinden kalırsa hatalı olur. Örneğin; Serez'de aydın bir öncüye sahip olanlar doğru yola erişebilirlerse de Seniçe'de bulunanların doğru yoldan ayrılacaklarına hiç şüphe edilemez.

Demek istiyorum ki; ordu ve tümen kurmay başkanlarının en başta sorumlu oldukları görev, subay ve erlerin savaşa hazırlıklarında ve her konuda onların öncüsü olmalarıdır. Bizzat öncülük yapmak suretiyle idare edecekleri birlikler azınlıkta kalır ve bundan dolayı esas görevlerini yerine getiremezler. Veyahut başarı sonucuna pek geç ulaşırlar. Bu nedenle doğrudan doğruya dahi gayretlerini artırmaya ihtiyaç duyarlar. Bu hususta en iyi araç, talimleri harbin istekleri açısından gösteren ve başarı ile yapılmasını içeren eserlerden faydalanmaktır.

Gerçekten gayretli arkadaşlarımız bunda da kusur etmiyorlar, lakin bugün seçkin ellerde dolaşan bu gibi eserlerin büyük bir kısmı bana öyle geliyor ki birer savaş yöntemleri dergisi veya muhtırası ya da en nihayet tefsiridir. Bunlara olan ihtiyacımız ortada ise de nereden başlamak gerekeceğinden kararsız olduğumuzdan ve bilhassa muharebe eğitimlerinde bize ilk dersi gösterecek bir esere de daha fazla ihtiyacımız olduğu açık ve kesindir.

İşte Berlin Askeri Akademisi eski müdürlerinden General Litzman'ın, Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri adlı eseri ki en son Alman talimnamesidir. Düzeltilmiş ve geliştirilmiş dördüncü baskısı bize bir başlangıç olarak ilk dersi veriyor: Muharebede, komuta ve ateş idaresinde en küçük birlik takımdır.”¹¹⁴

Söz konusu talimname, tam mevcutlu bir takımın değişik hava şartları ve arazide, basit bir mesele içerisinde yani eğitim maksatlı senaryo edilmiş ve yaratılmış askeri bir durumda; muharebe yöntemlerinin uygulanmasını izah etmektedir. Ayrıca eğitime hazırlık ve eğitim alanına gitmek için yapılan yürüyüşler, düşman tehlikesi karşısında alınacak emniyet tedbirleri, keşif kollarının görevleri ve düşman karşısında uygulanacak muhtemel hareket tarzları konularında bilgiler içermektedir.¹¹⁵

Mustafa Kemal, yüzbaşı rütbesi ile yaptığı tercümelerle Osmanlı Ordusu'nun bir harp doktrinine ihtiyacı olduğunu, eğitim ve öğretimin de buna dayalı olması gerektiğine dikkat çekiyordu. Nitekim bu görüş 1909 yılı Kasım ayında, Osmanlı Ordusu hizmetinde bulunan Alman Mareşal Von der Goltz'un, Makedonya'daki Osmanlı Ordusu'na Selanik'te yaptırdığı garnizon tatbikatında ortaya çıktı.

¹¹⁴Mustafa Kemal, *Takımın Muharebe Eğitimi*, s.1-4.

¹¹⁵Mustafa Kemal, *Takımın Muharebe Eğitimi*, s.V-VI.

Mustafa Kemal'in yapılan tatbikat hazırlıklarında, ordu içinde görüş, anlayış ve kendine güveni ile birlikte Türk subaylarının maneviyatını ve kendilerine olan güvenini artırmak maksadıyla tatbikatta hazırlıklı olması onun eğitime verdiği önemi göstermektedir. Tatbikat hazırlıkları kapsamında mesele ve ara durumlar belirlenmekte, birliklere uygulattırılmaktadır.

Bölük ve tabur seviyesinde talimlerin yapıldığı yerlerde bile yabancı gözlemciler, kumandanlara ve birliklere gerçek kapasitelerini gösterecek hareket serbestliği vermekten çok, bu tatbikatların aşırı derecede denetlenmesi ve belki de bir senaryoya yani çözülmesi gereken bir askeri meseleye dayandırıldığını kaydediyorlardı.¹¹⁶ Nitekim bunlardan biri "Cumalı Ordugâhı" denilen Makedonya Bölgesi'nde Köprülü-İştîp Yolu üzerinde bir bölgede yapılmakta ve süvari tugayı eğitimi ve manevralarını kapsamaktadır. Bu manevraya katılan Mustafa Kemal, bir kurmay subay olarak teorik bilgilere önem vermekte, ancak askeri tatbikat ve manevralara sadece katılanların yararlanmasını yeterli görmemektedir. Bu nedenle 10 gün süren tatbikat sırasında tuttuğu notlarını, hazırlanan meseleleri ve kumandanların yaptıkları eleştirileri, bol kroki ile küçük bir broşür haline dönüştürmüştür. 12 Eylül 1909'da tamamladığı ve Selanik'te bir matbaada basılan "Cumalı Ordugâhı" adlı eserin önsözünde; ***"Bizde eğitim ve tatbikat amacıyla bir süvari tugayının toplandığı yıllardan beri görülmedi. Kurmay Başkanının, ordu kumandanlarının manevra meydanlarında bulunmaları da pek rastlanan bir durum değildi."*** ifadesi eğitim ve tatbikatlara verdiği önemi bir kez daha göstermektedir.¹¹⁷

Osmanlı Ordusu'nda Alman Talimnamelerinin tercüme edilmesi, bunların ordu bünyesine uyarlanması ve özellikle eğitim ve tatbikatlara ağırlık verilmesi gayretleri 1908'den 1911 yılı Eylül'üne kadar devam eden dönemde giderek yaygınlaştı. Nitekim bu dönemin başlangıcı, İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther; kaleme aldığı ve 17 Şubat 1909'da İngiltere'ye gönderdiği bir raporunda; Osmanlı Ordusu'nda eski subayların tasfiye edildiğini ancak disiplinde zafiyetin devam ettiğini; Alman Krupp toplarının ordulara dağıtıldığını; subaylarda yeni maaş uygulamasına geçildiğini; eğitim ve tatbikatların yapılmaya başlandığını belirtmekteydi.¹¹⁸ Nitekim, 1910 yılına kadar Edirne'de bir tümen manevrası, Selanik, Manastır, Serez ve

¹¹⁶D.Nicolle, **Osmanlı Piyadesi, 1911-1918**, s.17.

¹¹⁷Mustafa Kemal, **Cumalı Ordugâhı, Selanik-1909**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.3

¹¹⁸Halil Ersin Avcı, **İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in 1908 Yılı Türkiye Raporu**, Çanakkale, 2003, s.42-43

Üsküp'te garnizon tatbikatları ile İstanbul'da bir kapanış manevrası yapıldı. Ayrıca Numune Alayları'nın yanında her dönemi üçer ay süren birer subay talimgâh birliği kurularak 120 piyade subayının yetiştirilmesi sağlandı.¹¹⁹

Eğitim ve tatbikatlara önem verilmesi ve Avrupa'ya askeri öğrenci gönderilmesi ile yeni harp silah ve araçlarının satın alınması gibi yapılan tüm bu düzenlemelere rağmen ordu, henüz bir görevi süratle yapabilecek bir duruma getirilememişti. Bunun sebeplerinden biri, ordunun siyasete karışmış olması diğeri alaylı-mektepli çatışmasıydı.¹²⁰ Bu çatışma; 13 Nisan 1909'da Derviş Vahdeti'nin Volkan Gazetesi vasıtasıyla askerler üzerinde etkili propaganda faaliyetlerinin sonucu; İstanbul, Taşkıışla'da bir grup çavuşun elebaşılığı ile çıkan isyanda, şeriat isteklerinin yanında başlarındaki mektepli subayların ordudan atılmalarını istemeleri ile kendini göstermiş ve Mahmut Muhtar Paşa komutasındaki İstanbul'da bulunan 1.Ordu'nun müdahale edememesi nedeniyle Selanik'teki 3.Ordu'dan teşkil edilen üç Mürettep Fırkadan müteşekkil birliğin Kurmay Başkanı olan Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in adını koyduğu "*Hareket Ordusu*" tarafından isyanın bastırılması ile son bulmuştu.¹²¹

Bununla birlikte, subayların siyasetteki rolü ile İttihat ve Terakki Fırkası'nın Mebusan Meclisi'ndeki etkisi devam etmekte ve bu durum, ordu içerisindeki rütbe ve kıdemce küçük olan subayların fazla siyasi nüfuza sahip olmalarından dolayı orduda disipline zarar vermekteydi. Hatta Anayasayı ihlal etmesine rağmen hizmette olan subayların Meclis'te yer almasına izin verilmişti.¹²² 1909'da İttihat ve Terakki Fırkası'nın Selanik'te yapılan İkinci Kongresi'ne katılan Mustafa Kemal'in, ordunun siyasetten ayrılması yönündeki görüşlerine muhalefetin büyük olmasının sebebi, birkaç ay önce karşı devrimin bastırılmasında orduya ihtiyaç duyulmuş olmasıydı.¹²³

Diğer taraftan, İttihat ve Terakki Fırkası'nın subaylar arasında taraf bulması, ast-üst ilişkilerinin nizami ölçülerin dışına çıkarak disiplin zafiyetinin

¹¹⁹J.L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.86.

¹²⁰Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.549-590.

¹²¹Zekeriya Türkmen, **Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, Selanik'ten İstanbul'a**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2008, s.20-29.

¹²²Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev.:Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.150.

¹²³E.J. Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, s.87.

başlaması,¹²⁴ İttihat ve Terakki Fırkası'nın yanı sıra subayların "Halaskar" ve "Ahrar" gibi diğer siyasi gruplara üye olması, bunun bir sonucu olarak Ağustos 1912'de Halaskar Grubu'nun, iktidardan İttihat ve Terakki yanlısı hükümeti,¹²⁵ Ocak 1913'de de başlarında Enver Bey'in olduğu İttihat ve Terakki yanlısı subayların, Bab-ı Ali'ye yapılan bir baskınla Halaskar yanlısı hükümeti iktidardan uzaklaştırması; Osmanlı Ordusu'nda siyasetin ne derece etkili olduğunu göstermekteydi.¹²⁶

Bu dönemde, orduda sorun teşkil eden ve alaylı-mektepli çatışmasının nedenlerinden biri de, liyakate ve askeri usûllere dayalı olmayan bir terfi sisteminin varlığı idi. Bu ise, askeri bilgisi, başarısı ve rütbece yeterliliği olmadan saraylı veya saraya yakın olan kimselerin askeri unvanlar alarak terfi etmelerine neden oluyordu. Subay topluluğu ve dolayısıyla Osmanlı Ordusu, yaş bakımından da değerini kaybetmiş bir durumda idi. Alaylı subaylardan 50 yaşını geçkin teğmenler, üsteğmenler ve yüzbaşılar, 80 yaşını geçkin binbaşılar bulunuyordu. Aynı durum mektepli subaylar için de geçerliydi.¹²⁷ Ayrıca, Erkân-ı Harp subaylarına karşı mektepli ve alaylı subaylar arasında baş gösteren hoşnutsuzluk, ordu içerisinde belirgin bir ikilik yaratıyordu.¹²⁸

Alınan tedbirlerin yanı sıra tüm bu olumsuzluklar, harp için gerekli hazırlık seviyesine ulaşamamasına neden olmuş ve Balkan Harbi, hezimet ile sonuçlanmıştı. Bu nedenle Birinci Dünya Harbi öncesi eğitim ve tatbikatlara daha fazla önem verildi. Manevraların öncelikle büyük birlik seviyesinde yapılması zorunlu tutuldu ve bu yönde bir talimat yayımlanarak tümen, kolordu ve ordu manevraları şeklinde icrası plânlandı.¹²⁹

1914 yılında henüz Birinci Dünya Harbi başlamadan önce Edirne, Dimetoka, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu ve Çanakkale bölgelerinde yapılan tatbikat ve manevralarda tenkitler yapıldı. Enver Paşa'nın da yer aldığı bu tatbikat ve manevralarda, tenkitleri bizzat kendisi yaparak yapılması gerekenler, "*1 Numaralı Ordu Emirnamesi*" adı altında bütün birliklere yayımlandı.¹³⁰ Diğer taraftan eğitim¹³¹

¹²⁴ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.183-186.**

¹²⁵ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s.176-177.

¹²⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.213-225.

¹²⁷ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.186-187.**

¹²⁸ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s.13.

¹²⁹ **Manevraların Suret-i İcrasına Dair Talimat-ı Muvakkate**, İstanbul, Askeri Matbaa, 1330.

¹³⁰ **Ordu Emirnamesi, Nu.:1, (1 Mart 1330), TSK Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.405.**

ve tatbikatlara¹³² verilen önem gereği bu maksatla açılmış olan talimgâhlar ve teşkil olunan numune birliklerinde yetiştirilen subay ve astsubaylar iyi bir seviyeye getirildi. Aynı zamanda ordu mensuplarının maaşlarında iyileştirmeler yapılarak subayların maaşları ve yiyecek istihkakı artırıldı. 11 Ekim 1914'te Küçük Zabit ve Küçük Zabit Başlama Okulu Nizâmnâmesi'nin 49 ve 50. maddelerinde değişiklik yapılarak astsubayların da¹³³ görev yerleri, maaşları ve atamaları ile ilgili düzenlemeler yapıldı.¹³⁴

2. Teşkilat ve Teçhizat Yönünden Yeniden Yapılanma Gayretleri

Osmanlı Ordusu'nun teşkilatlanması çalışmaları kapsamında yapılan ilk düzenlemelerden biri olarak ordunun gençleştirilmesi ele alındı.

1909 yılında rütbe tasfiyesi anlamına gelen **Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu**¹³⁵ çıkarılarak kanuna tabi olan general, amiral, subay ve askeri memurların bir bölümü emekli ve ihraç edildi. Bu kanuna göre; Mutlakıyet Döneminde hafiyelik yapan ve kötü ahlak sahibi olanlar hakkında inceleme kurullarının kararları esas alındı. Ayrıca asker kişilerin olması gereken rütbeleri okul bitirme yılına göre yeniden belirlendi ve orduda subayların gençleştirilmesi yönünde 1910 yılında bir kanun¹³⁶ daha yürürlüğe konularak, her rütbe için bir yaş sınırlaması getirildi. Ordunun gençleştirilmesi maksadıyla yapılan bu düzenlemeler, orduda teşkilatlanma ve kadro ihtiyaçları belirlenmeden plânsız yapılması nedeniyle, bilgili ve tecrübeli subaylar da uzaklaştırılmış, daha sonra iyileştirme yapılsa da bu subaylar emekli maaşı ve tazminatı alamamış bu durum orduya karşı olumsuz düşüncelerin artmasına neden olmuştu.¹³⁷

¹³¹ **TİTE Arşivi, K.159, G.28, B.28-6001, 24 Ağustos 1914'te özellikle İhtiyat Zabit Namzetlerinin Acilen Talim ve Terbiyelerine yönelik Pangaltı'ndaki Harp Okulu'nda sekiz haftalık bir program hazırlanmış ve eğitimin devam edeceği belirtilmiştir.**

¹³² **TİTE Arşivi, K.159, G.28, B.28-18001, Başkumandanlık Vekâleti tarafından 29 Ocak 1915'te İstanbul için verilen muhtemel bir işgal durumuna göre birliklerin yapacağı hareket tarzlarına ait bir tatbikat emri yayımlanmıştır.**

¹³³ **TİTE Arşivi, K.159, G.28, B.28-11001, 11 Ekim 1914'te Küçük Zabit ve Küçük Zabit Başlama Okulu Nizâmnâmesi'nin 49 ve 50'nci maddelerinde değişiklik yapılmıştır.**

¹³⁴ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.350-351.**

¹³⁵ **Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu, 25 Temmuz 1325, Düstur, İkinci Tertip, I, s.421, EK-6'da belirtilmiştir.**

¹³⁶ **Berîî ve Bahri Erkan ve Umera ve Zabıtlarının Tekaidi için Rütbe-i Askeriyelerine Göre Tayin Olunan Senelerini Gösterir Kanun, 28 Aralık 1326, Düstur, İkinci Tertip, I, s.324, EK-7'de belirtilmiştir.**

¹³⁷ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.187-190.**

Her şeye rağmen II. Meşrutiyet Dönemi'nde, Osmanlı Ordusu ıslahı ile ilgili alınan tedbirlere devam edildi. Bunlardan biri, 9 Temmuz 1910'da yayımlanan **“Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilatı Esasiye Nizâmnâme'si”**dir.¹³⁸ Bu Nizâmnâme'nin aslını, 1 Ağustos 1908'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisliği'ne getirilen Ahmet İzzet Paşa tarafından görevde bulunduğu iki buçuk senelik dönem içerisinde hazırladığı Osmanlı Ordusu'nun yeniden teşkilatlanmasına dair lâyiha teşkil eder. Bu lâyihada ordunun nizamiye, redif ve müstahfız olarak bölümlere ayrılması; topçu, mitralyöz, velosbit ve depo birlikleri adı altında sınıflandırılması; Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'den başlamak üzere bölük seviyesindeki birliklere kadar sorumlulukların belirlendiği bir tüzük hazırlanması hususları mevcuttur. Ancak Harbiye Nezareti'nce gerekli ilgi gösterilmeyen bu lâyiha, Goltz Paşa'nın onay vermesi ile yürürlüğe girmiş ve Nizâmnâme adını almıştır.¹³⁹ 1911'den 1913'e kadar yürürlükte kalan bu Nizâmnâme ile Osmanlı Ordusu batı orduları gibi askeri teşkilata geçiriliyor, ordu kumandanlıkları ve geniş karargâhlar kaldırılıyordu. Bunların yerine yetkileri daraltılmış karargâhlar teşkil ediliyordu.¹⁴⁰

Osmanlı Ordusu'ndaki yeni teşkilatlanmanın en önemli kısmı, Ordu Kumandanlıklarının kaldırılması ve yerine Ordu Müfettişliklerinin kurularak en az üç tümenli olacak şekilde kolordu teşkiline geçilmesi idi.¹⁴¹

“Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esâsiye Nizâmnâme'si”ne göre Osmanlı Nizamiye Ordusu; 1, 2, 3 ve 4.Ordu Müfettişlikleri ile doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlı 14.Yemen Kolordusu, 41.Asir Tümeni, 42.Trablusgarp Tümeni ile 43.Hicaz Tümeni olarak belirlendi. Buna göre;

- 1.Ordu Müfettişliği;** 1, 2, 3 ve 4.Kolordu Kumandanlıklarından,
- 2.Ordu Müfettişliği;** 5, 6, 7 ve 8.Kolordu Kumandanlıklarından,
- 3.Ordu Müfettişliği;** 9, 10, ve 11.Kolordu Kumandanlıklarından,
- 4.Ordu Müfettişliği;** 12 ve 13.Kolordu Kumandanlıklarından teşkil edilmişti. Bu birliklerin konuş durumu ise;

¹³⁸ **Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilatı Esasiye Nizamnamesi**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1326, EK-8'de belirtilmiştir.

¹³⁹ Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.26-28.

¹⁴⁰ Z.Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.3.

¹⁴¹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)**, III/6-1, s.199.

1.Ordu Müfettişliği, karargâhı İstanbul’da olmak üzere: 1.Kolordu İstanbul; 2.Kolordu, Tekirdağ, Gelibolu, İzmir; 3.Kolordu, Kırklareli, Babaeski, Çorlu; 4.Kolordu, Edirne, Gümölcine, Dedeâğaç bölgesinden,

2.Ordu Müfettişliği, karargâhı Selanik’te olmak üzere: 5.Kolordu Selanik, Serez, Usturumca, Katerin; 6.Kolordu, Manastır, Pirlape, İştîp, Köprölü, Debre, Elbasan; 7.Kolordu, Üsküp, Kamanova, Priştine, Metroviçe, İpek, Prizren; 8.Kolordu, Şam, Halep, Beyrut, Kudüs, Amman; 22.Tümen, Kozan, Kayalar, Grevene, Alasonya, Serfiçe; 23. Tümen, Yanya, Preveze, Leros; 24.Tümen İşkodra, Tuz, Mit bölgesinden,

3.Ordu Müfettişliği, karargâhı Erzurum’da olmak üzere, 9.Kolordu Erzurum, Hasankale, Bayburt, Trabzon; 10.Kolordu Erzincan, Elazığ, Siirt, Bitlis ve Dersim; 11.Kolordu, Van, Saray, Erciş, Eleşkirt, Muş bölgesinden,

4.Ordu Müfettişliği, karargâhı Bağdat’ta olmak üzere 12.Kolordu, Musûl, Revandiz, Kerkük, Süleymaniye; 13.Kolordu, Bağdat, Necef, Nasırıye, Basra, Amara bölgesinden,

Harbiye Nezareti’ne doğrudan bağlı 14.Kolordu San’a, Hudeyde, Taif; 41.Asir Tümeni, Asir; 42.Trablusgarp Tümeni, Trablusgarp, Humus, Fizan, Bingazi; 43.Hicaz Tümeni, Mekke, Cidde, Medine bölgelerinden sorumlu olacağı belirlenmişti.¹⁴²

Redif Teşkilatı ise Ordu Müfettişliklerine benzer bir teşkilatlanma ile altı Redif Müfettişliğine ayrılmış ve tümenlerden teşkil edildi. Tümenlerin kuruluşunda olan redif birlikleri ise bulundukları il ve ilçelerin adı ile adlandırıldı.¹⁴³ Bu düzenlemeler göre Osmanlı Ordusu, 544.000 mevcutla teşkil edilmesine rağmen Balkan Harbi sırasında 305.000 kişiye indirildi.¹⁴⁴

Osmanlı Ordusu’nda, teşkilatlanma, eğitim ve subayların niteliklerinin artırılması çalışmaları sonuçlanmadan Trablusgarp ve Balkan Harp’lerine girildi. “Devlet-i Âliyye-i Osmanîye Ordusu’nun Teşkilâtı Esâsîye Nizâmnâmesi” ile Balkan Harbi’ne giren ordunun, bu teşkilatlanmaya uygun kullanılamaması nedeniyle faydası görülemedi.

Balkan Harbi’nin ordunun üzerinde yarattığı kötü durumdan ülkede bulunan Alman Islah Heyetlerinin bir etkisi olmadığını belirten ve genellikle suçlamaların dışında kalan Goltz Paşa, yaptığı bir değerlendirmede; Osmanlı

¹⁴²Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.147-160.

¹⁴³Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.181.

¹⁴⁴ATASE Arşivi, 1912–1913 yıllarına ait 38 numaralı Kuvve Cetveli.

subaylarının, bilgisiz ve eğitimsizliği ile sefer plânlarının yetersizliği üzerinde durmuştur. Bununla birlikte bu kötü duruma isimleri karışmış olan Almanlar, düşüncelerini Osmanlı Ordusu'ndaki reformun, genişletilmiş yetkilere sahip bir Alman Askeri Heyeti ile sürdürülmesi üzerine topladılar.¹⁴⁵

Yeni bir Alman Askeri Heyeti'nin çağrılması ile ilgili düşünceler, Harbiye Nezareti ve Meclis-i Mebusan'da görüşülürken¹⁴⁶ özellikle kara ordusunun kuruluş ve konuş durumunun yeni baştan düzenlenmesi ve orduya yeni bir ruh ve canlılık verilmesi ihtiyacı hissedildi. Bu konuda Balkan Harbi'nin sonunda kaybedilen topraklar ve azalan ordu mevcutlarının etkisiyle, Osmanlı Ordusu'nun konuş ve kuruluş yapısında yeni düzenlemelerin yapılması zorunluluğu ortaya çıktı. Buna göre; 9 Temmuz 1910'da yayımlanan ve Balkan Harbi'ne giren ordunun da teşkilatını esas alan "Devlet-i Âliyye-i Osmanîye Ordusu'nun Teşkilâtı Esâsiye Nizâmnâmesi"nde değişiklik yapılarak; yeni düzenleme Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiye Riyasetince hazırlanan ve Padişah tarafından onaylanan **"Teşkilat-ı Umûmiye-yi Askeriye Nizâmnâmesi"**¹⁴⁷ adı altında 14 Şubat 1913'de yayımlandı. Bu düzenleme ile Osmanlı Kara Ordusu, yine dört ordu müfettişliği ile bir bağımsız kolordu, iki bağımsız tümen olarak teşkil edildi. Buna göre,

1.Ordu Müfettişliği; karargâhı İstanbul olmak üzere, 1.Kolordu İstanbul'da, 2.Kolordu Edirne'de, 3.Kolordu Çanakkale'de, 4.Kolordu İzmir'de, 5.Kolordu Ankara'da konuşlu olacak şekilde beş kolordudan,

2.Ordu Müfettişliği; karargâhı Şam olmak üzere, 6.Kolordu Halep'te, 8.Kolordu Şam'da olacak şekilde iki kolordudan,

3.Ordu Müfettişliği; karargâhı Erzincan olmak üzere, 9.Kolordu Erzurum'da, 10.Kolordu Erzincan'da, 11.Kolordu Elazığ'da olacak şekilde üç kolordudan,

4.Ordu Müfettişliği; karargâhı Bağdat olmak üzere, 12.Kolordu Musûl'da, 13.Kolordu Bağdat'ta olacak şekilde iki kolordudan,

Doğrudan bağlı birlikler kapsamında ise; karargâhı San-a'da olan 7.Kolordu ile karargâhı Asir'de bulunan 21.Tümen ve karargâhı Hicaz'da (*Mekke*) olan 22.Tümen'den teşkil edilmişti. Böylece Osmanlı Kara Ordusu biri bağımsız olmak

¹⁴⁵J.L Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.104-106.

¹⁴⁶Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, II-III**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.277-280

¹⁴⁷**Teşkilat-ı Umûmiye-i Askeriye Nizamnamesi**, Matbaa-ı Askeriye, Süleymaniye, 1329, EK-9'da belirtilmiştir.

üzere 13 kolordu, 2 tümenden oluşuyor yani tümen olarak ifade edildiğinde toplam 38 tümenlik bir harp kuvvetine ulaşıyordu. Kale ve müstahkem mevkiiler ise bölgelerinde bulundukları kolordulara bağlanmıştı.¹⁴⁸

Ordudaki bu değişiklikler, daha Meşrutiyet'in ilanından itibaren ordunun düzenlenmesi konusundaki Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmîye Riyaseti'ne hâkim olan **“ıslahatın Alman subayların fiili rehberlikleri ile yapılması”** düşüncesini engellemedi.¹⁴⁹

Bu düşüncenin gerçekleşmesinde; kendisi de Prusya türü eğitim görmüş¹⁵⁰ Mahmut Şevket Paşa etkili oldu. Cemal Paşa ile yaptığı bir görüşmede, bu hususu; *“Biz artık Alman Harp usûlünden kendimizi kurtaramayız. Otuz seneyi aşkın bir zamandan beri ordumuzda Alman öğretmenler bulunmuş; zabitan heyetimiz baştan aşağı Alman harp usûlü ile terbiye edilmiş; kısacası bizim ordumuz, Alman askeri talim ve terbiyesinin ruhu ile yetişmiştir. Şimdi bunu değiştirmek mümkün değildir. Binaenaleyh, pek geniş mikyasta bir Alman Islah Heyetini getirmek ve hatta icap ederse bir Osmanlı kolordusunun emir ve kumandasını bir Alman generaline vererek bunun bütün birliklerine Alman subaylarından kumandanlar tayin etmek, böylece vücuda getirilecek olan bir örnek kolordusuna Osmanlı Ordusu'nun bütün subaylarını belirli süreler için stajyer göndererek bilgilerinin artmasını sağlamak düşüncesindeyim.”*¹⁵¹ şeklinde açıklamıştı.

Böylece, 27 Ekim 1913'te, başında General Liman von Sanders'in olduğu 10 kişilik bir Alman Heyeti'nin, önceki 31 kişilik Alman subaylarının bulunduğu heyetle birlikte 41 kişi¹⁵² olarak Osmanlı Ordusu'nda yapacakları ıslah çalışmaları kabul edildi¹⁵³ ve 14 Aralık 1913'te General Liman von Sanders ile heyeti İstanbul'a geldi.¹⁵⁴ İstanbul'a geldiğinde Osmanlı Bahriyesini ıslah için bulunan İngiliz Bahriye

¹⁴⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.199-209.

¹⁴⁹ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.192.

¹⁵⁰ L. Rathmann, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Berlin-Bağdat, s.98.

¹⁵¹ Cemal Paşa, Hatıralar, Hz.:Alpay Kabacalı, Türkiye İş B. Kültür Yay., İstanbul, 2008, s.82-83.

¹⁵² Liman von Sanders ise anılarında, Askeri Heyetin subay miktarının sözleşmede 42 olduğunu, daha sonra ihtiyaç üzerine 70'e yükseldiğini, bunun Osmanlı Ordusu gibi büyük bir ordu için hiç de az olmadığını, savaşın sonuna doğru bu miktarın 800'ü bulduğunu belirtmektedir. (Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Sene, Çev.:Osmanlı Genelkurmayı, Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Haz.:Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.43)

¹⁵³ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.193-194.

¹⁵⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.195.

misyonu ile arasında gizli bir rekabet başlamış ve amacının İngilizlerinin aksine güçlü bir Osmanlı Ordusu yaratmak olduğunu savunmuştur.¹⁵⁵

Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazırı Vekili Çürüksulu Mahmut Paşa ile General Liman von Sanders arasında yapılan antlaşmaya göre; genel olarak, General Sanders, 1.Kolordu Kumandanı aynı zamanda Yüksek Askerî Şûrâ'nın bir üyesi olacak, Yüksek Askerî Şûrâ'da kararlar oy çokluğu ile alınıyorsa da disiplin, yükselme, ödüllendirme ve cezalandırma, teşkilat, yenileştirme, eğitim ve tatbikat, silahlanma, giyim, iâşe ve ikmal, sıhhiye, veteriner ve hayvan ikmal, asker alma ve kura çekme, seferberlik hazırlıkları ve tahkimat, istatistik, demiryolu, telefon ve telgraf, ulaştırma uçak ve balon sistemi konularında oyu öncelikli olacaktır. Ayrıca, bütün askeri okulların, eğitim birlikleri adı verilen numune alaylarının ve talimgâhların ve Osmanlı Ordusu'nda bulunan bütün yabancı subayların doğrudan amiri olacak, Osmanlı birliklerini denetleyecek ve eğitimlerine nezaret edecekti. Bu yetkilerle çalışmalarına başlayan General Sanders ve heyetinin, Birinci Dünya Harbi çıkana kadar bazı başarıları görülmüşse de bunlar, İstanbul ve İstanbul yakınındaki birliklerle sınırlı kalmıştı.¹⁵⁶

Yeni askeri heyetle sadece Osmanlı Ordusu'nda değil sivillere de yer aldığı devletin her kademesinde Alman nüfuzu görülmeye başladı. Hatta sadece askeri alanda değil toplumun diğer kesimlerinde de Almanya örnek alınarak çalışılması ve gayret gösterilmesi tavsiye ediliyordu.¹⁵⁷

Savaş öncesi dönemde Alman askerleri orduya fiilen komuta ediyor ve bunu sert ve amirane bir şekilde yapıyorlardı. Ancak askeri düzenlemelerin İstanbul ve çevresi ile sınırlı olması nedeniyle ordunun büyük bir kısmında gerekli değişiklikler

¹⁵⁵Paul Schweder, **Çanakkale Cephesi'nde Türklerin Genel Karargahında**, Çev.:Eşref Bengi Özbilen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2012, s.80.

¹⁵⁶J.L.Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.115-119. Anlaşmanın metni için, Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, II-III**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.286-287.

¹⁵⁷Mehmed Enyasi, **Alman Ruhü**, Birinci Fasıl, Nefaset Matbası, İstanbul, 1330, s.30-31, Almanya'ya giden yazar Berlin'deki gördüğü sosyal ve ekonomik yaşantıyı anlatır ve Osmanlı vatandaşlarının da bilhassa gençlerin ve çocukların örnek almasını tavsiye etmektedir. Nitekim kitabın bir bölümünde tavsiyesi şöyledir: *Ey gözlerinin içinde ecdadının nur şehameti parlayan Türk genci, Ey Türk çocuğu, Muhterem milletimin altı yüz senelik bir anası olan vatanın için çalış, hazırlan... Vücudunun kuvvetini, irfanının kudretini sui-matlubaya ayırtmaya, çevik, meşeka, mütehammil faaliyet-i fikriyeye sahip olmaya çalış. Yirminci asrın rubai evveline müstesna bir süratte tetviç eden Alman faaliyetini bir numune-i mesai eda eyle. Kalbde, ruhunda, irfanda metin olsun. Bunun için hem maddiyatını, hem de maneviyatını besle. Elinde meşale tutarak sağlam adımlarla yürü. İstikbal senindir Türk Genci, İstikbal senindir Türk Çocuğu.* (M.Enyasi, **Alman Ruhü**, s.30-45.)

yapılamamış ve bu hali ile Birinci Dünya Harbi'nin eşğine gelinmişti.¹⁵⁸ Alman Askeri Heyeti, fiilen işe başlayıncaya kadar, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîyesi, kendi gayreti ile teşkilat, silahlanma ve seferberlik hazırlıkları bakımından plânlama ve çalışmalara başlamış ve 10 Aralık 1913'te uygulamaya koyduğu atamalar ile kolordu ve bağımsız tümenlerin kumandanlarını değiştirmişti.¹⁵⁹

Ordunun gençleştirilmesi işinin, Harbiye Nazırı İzzet Paşa tarafından, Balkan Harbi'nin yenilgisinde yaşlı subayların etkili olduğu ve bunların da çoğunun arkadaşları olduğu gerekçesi ile geciktirmesi sonucu, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in de ısrarı ile Harbiye Nazırlığı'ndan istifa ettirilmiş ve yerine 4 Ocak 1914'te¹⁶⁰ İkinci Balkan Harbi'nde Edirne'nin Bulgarlardan geri alınmasından sonra ünü artan, rütbe ve kıdem almak suretiyle de paşalığa yükseltelen Enver Paşa getirilmişti.¹⁶¹

Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olması ile ordunun ıslahı onun ilk işi oldu.¹⁶² Bu maksatla, Balkan Harbi'nde başarılı olamayan subay ve generallerle yaşlı, bilgisiz ve tecrübesiz olanları emekliye sevk etti ve bunların yerine genç subayları getirtti.¹⁶³ Bununla birlikte, 1909 ve 1910 yıllarında rütbelerin yeniden düzenlenmesine ait yapılan kanuni düzenlemelerle başlayan ordudaki bu gençleştirme işi, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olması ile devam etmiş ve ordu içerisinde bir gayrı memnunlar zümresinin meydana gelmesine neden olmuştu.¹⁶⁴

Ayrıca Askeri Şûrâ'yı lağv ederek yetkiyi elinde topladı. Aynı zamanda ordunun kuruluş ve teşkilatında da değişikliklere giderek 1913 Yılı Teşkilatını

¹⁵⁸İ. Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, s.122-123.

¹⁵⁹**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1**, s.195.

¹⁶⁰Enver Paşa'nın rütbe terfileri ve Harbiye Nazırı olması ile ilgili farklı tarihler söz konusudur. Şevket Süreyya Aydemir, 18 Aralık 1913'te Miralaylığa (Albay), 19 gün sonra 1 Ocak 1914'te hem Miralivalığa hem de Harbiye Nazırlığına, 6 Ocak 1914'te ise Genelkurmay Başkanlığına getirildiğini belirtmektedir. (Ş.S.Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, II**, s.427.) 2 Aralık 1913'te albaylığa, 3 Ocak 1914'te generalliğe yükseltildiği ifade edilmektedir. (**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1**, s.220.)

¹⁶¹Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, II-IV**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s.316-319., Ali Fuat Türkogeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.111.

¹⁶²Ş.S.Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, II**, s.429.

¹⁶³İsmet İnönü, **Hatıralarım, Genç Subaylık Yılları, (1884-1918), 1**, Haz.:Sabahattin Selek, Burçak Yayınları, İstanbul, 1969, s.213. İsmet İnönü, yeni ordunun kuruluşunu şu şekilde ifade etmektedir: *Harpten önce yeni bir ordu yapıldı. Bu ordu ile Balkan Harbi'ni yapan Sultan Hamit ordusunun hiçbir alakası yoktur. Yeni ordu, Balkan Harbi'ndeki ordudan belki iki defa, belki üç defa daha ıslah edilmiştir. Enver Paşa Harbiye Nazırı olunca Balkan Harbi'ni yapan orduyu tamamen temizledi. Balkan Harbi'ne kumanda eden heyeti kâmilten tasfiye etti. Yüzbaşılar, binbaşılar birinci derecede kilit yerlere geldiler. Yarbaylar tümen kumandanı oldu, albaylar kolordu kumandanı oldu. Bu genç subay kadrosu, canla başla çalıştı ve yeniden düzenlenen ordu ile Cihan Harbi'ne girdik.* (İsmet İnönü, **Hatıralarım, Genç Subaylık Yılları, (1884-1918), 1**, s.90-100)

¹⁶⁴Asaf Özkan, **Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsûsalar, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-2014, s.126.

gösteren Teşkilat-ı Ümûmiye-i Askeriye Nizâmnâmesi'ni yeniden düzenledi ve 1914 yılının kuruluş ve konuş yapısını oluşturdu. Bu düzenlemelerde hedef, bir sefer halinde yeniden tümenler teşkil etmeden orduyu barıştan itibaren bir sefer ordusu kuruluşunda tutmaktı. Buna göre; ordu üçlü sistem olarak adlandırılan her biri üçer tümenli kolordulardan ve üçer piyade ve birer topçu alayı olan tümenlerden ve diğer sınıflardan kurulmuş oldu. Bu kuruluş, Rus ve Alman ordularının kuruluşuna¹⁶⁵ göre daha üstün olmasına rağmen insan mevcudu 450.000 kişi olarak plânlandı ancak mevcut 200.000'i geçemedi. İhtiyaçlar seferberlik ile karşılanacaktı. Bu maksatla her tümenin alaylarının üçüncü taburları sefer halinde kurularak bu ihtiyacın karşılanması amaçlandı. Diğer taraftan ordunun donatımı ve eğitimi ile subayların siyasetle uğraşması önemli sorunlar olarak duruyordu. Bunların giderilmesi için tedbirler alan Harbiye Nazırı Enver Paşa, sıkı bir eğitim faaliyeti başlattı, subaylara inisiyatif verecek şekilde yetiştirilmeleri üzerinde durdu; terfi, mükâfat ve ceza sisteminin etkin kılınmasını sağladı. Yine de ordunun bu haliyle taarruz ve manevra kabiliyetinin yeterli olduğu söylenemezdi.¹⁶⁶

Birinci Dünya Harbi'ne girmeden önce Avrupa'da meydana gelen siyasi gelişmeler esnasında tehlikenin Osmanlı Devleti'ne de sirayet edeceği geç de olsa anlaşılmış ve oldukça ağırdan giden bu tedbirlerden¹⁶⁷ ilki, bir kısım ihtiyat erlerinin eğitim maksadıyla silâh altına alınması; diğeri ise birlik kadrolarının mevcutlarının artırılması için her alay seviyesinde birer depo taburu teşkil edilmesi idi. Ancak, Almanlarla imzalanan İttifak Anlaşması'ndan bir gün sonra 3 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilan edildi. Seferberliğin ilanı ile birlikte, Erkân-ı Harbiye-i Ümûmiye Riyaseti'nin, Başkumandanlık Vekâleti Karargâhı'nı teşkil etmesi ile Enver Paşa, Harbiye Nazırlığının yanında Başkumandanlık Vekâletini de üzerine aldı. Aynı zamanda Osmanlı Ordusu'nun teşkilatlanmasında da değişiklik yapılarak Ordu Müfettişlikleri kaldırıldı. Yerine üç ordu kumandanlığı ihdas edildi. Bu düzenlemelerde 4.Ordu Müfettişliğinin lağvı sonucu kendisine bağlı 12.Kolordu 2.Ordu Kumandanlığına; 13.Kolordu 3.Ordu Kumandanlığına bağlandı. Bu durumda Irak ve Filistin cephelerini içeren güney cephesi kuvvetsiz, doğu cephesi ise zayıf bırakılıyordu. Çok geçmeden bu zafiyet anlaşıldığından, 6 Eylül 1914'te bir kuruluş

¹⁶⁵Hulki Saral, **I. ve II. Dünya Harplerinde Alman ve Rus Sevk ve İdaresi Hakkında bir Etüt**, K.K.K.lığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, *Alman ve Rus kolorduları ikişer tümenli teşkil edilmiş Alman Ordularının mevcudu, 350.000; Rus Ordularının mevcudu, 650.000 kadardı.*

¹⁶⁶**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1**, s.220-224.

¹⁶⁷D. Nicolle, **Osmanlı Piyadesi, 1911-1918**, s.11.

değişikliği yapılarak Şam, Kudüs ve Halep'te 8. ve 12.Kolordu Kumandanlıkları konuşlanacak şekilde güney cephesinde 4.Ordu Kumandanlığı yeniden teşkil edildi.¹⁶⁸

Birinci Dünya Harbi'ne bu kuruluş şekli ile giren Osmanlı Ordusu, harbin devamı süresince Almanların etkisi, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın sınırsız istekleri, cephelerdeki muharebelerin gerektirdiği birlik takviyesi ve yeni cephelerin açılması nedeniyle ilave birlik ihtiyacı duyulması, ordunun teşkilatında zaman zaman değişikliklerin yapılmasına neden olmuştu.

Ordunun teşkilatlanmasındaki değişiklikler, Balkan Harbi yenilgisi sonucu önemli toprak kayıpları, asker alma hizmetlerini düzenleyen yeni bir Asker Alma Kanunu'na ihtiyaç gösterdi. Bu maksatla, 12 Mayıs 1914'te geçici bir **Askeri Mükellefiyet Kanunu** çıkarılarak, Birinci Dünya Harbi Seferberliği, bu kanun ile yapılmış oldu.¹⁶⁹ Ancak kanunun ordu tarafından anlaşılamadığı ve uygulamada bazı aksaklıkların olduğu tespiti ile kanunun açıklanmasına yönelik bir kitabın hazırlanarak bastırılması 11 Mart 1915'te uygun görüldü.¹⁷⁰ Aynı kanun ile kolordular¹⁷¹ Ahz-ı Asker Dairelerine; kolorduya bağlı tümenler ise Asker Alma Şubesi olarak adlandırılan Ahz-ı Asker Kalemlerine ayrıldı.¹⁷² Böylece, 12 Asker Alma Dairesi, 35 Asker Alma Kalemi ve 362 Asker Alma şubesi teşkil edilmiş oldu.¹⁷³ Bu teşkilatlanma, sorumlu olduğu bölgeler içerisinde teşkil ettiği ve Ahz-ı Asker Meclisi olarak adlandırılan heyetler vasıtasıyla askere alınacak kişilerin ilk ve son muayenelerini yapardı. Heyetin başkanı bölgenin en büyük mülki amiri olurdu.¹⁷⁴ Ayrıca, bu sorumluluk sahalarında bulunan kolordularda görevli ve erlerin silâh altına alma işlemleri olan kayıt, kura, sevk ve dağıtım işlerini düzenleyen ve aksaklık halinde **"Askeri Ceza Kanunu'na Yapılan Ek"**e göre ağır cezalar¹⁷⁵ verileceğini belirten talimat, Harbiye Nezareti tarafından Enver Paşa imzalı 1915 yılında yayımlandı.¹⁷⁶

¹⁶⁸ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.225-227.**

¹⁶⁹ **"Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkati."** Düstur, İkinci Tertip, C.VI, 1330, s.662.

¹⁷⁰ **TİTE Arşivi, Kutu.159, Gömlek.28, Belge.28-26001.**

¹⁷¹ **TİTE Arşivi, K.72, G.15, B.15-001,** Batı Anadolu'daki Asker Alma Dairelerine göre Kolordu sorumluluk sahası; EK-10'da belirtilmiştir. **K.72, G.15, B.15a-001,** Orta Anadolu'daki Asker Alma Dairelerine göre Kolordu sorumluluk sahası; EK-11'de belirtilmiştir. **K.72, G.15, B.15b-001,** Trakya'daki Asker Alma Dairelerine göre Kolordu sorumluluk sahası; EK-12'de belirtilmiştir. **K.72, G.15, B.15c-001,** Hicaz-Suriye Asker Alma Dairelerine göre Kolordu sorumluluk sahası EK-13'de belirtilmiştir.

¹⁷² **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.238.**

¹⁷³ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.209-210.**

¹⁷⁴ Şenol Çöklü, **I.Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usûlleri (Ahz-ı Asker),** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s.83.

¹⁷⁵ **TİTE Arşivi, K.159, G.28, B.28-23001; K.159, G.28, B.28-24001,** "16 Nisan 1915 Tarihli Askeri Ceza Kanunu'na Ek"e göre; kayıt, kura, sevk ve dağıtım işlemlerinde usûlsüzlük yapan Kurmay

Enver Paşa, Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi olduktan sonra Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'nin teşkilatını da değiştirerek dört ana şubeden teşkil etti ve şubelere genç Türk subaylarını getirdi. Bu daire şeklindeki teşkilatlanma, harbin başına kadar devam ederek 3 Ağustos 1914'te Başkumandanlık Vekâleti'ne dönüştürüldü.¹⁷⁷ Ayrıca Balkan Harbi'nde harp tarihinin yazılmasına ve harbe etki yapan teşkiller ve kurumların harp esnasında faaliyetlerinin takip edilmesine katkı sağlayan ve günlük olarak kayıt altına alınan harp ceridelerinin gelişi güzel tutulduğu veya hiç tutulmadığı görüldüğünden bunlara dair raporların eksiksiz yazılması için talimatlar hazırlandı.¹⁷⁸

Enver Paşa'nın orduda yaptığı değişikliklerden biri de askeri yazışmalarda kullanılmak üzere yazı usûlünde değişiklik yapmasıydı.¹⁷⁹ Arap harfleri ile okuyup yazmanın güçlüğü gerekçesi ile esaslarını Enver Paşa'nın koyduğu ve Latin harflerinde olduğu gibi harflerin ayrı ayrı yazılmasına dayalı bir yazı sistemi getirildi.¹⁸⁰ Yalnız ordu içinde Mayıs 1914 yılından itibaren kullanılmaya başlanan bu yazı şekli, yazımının güç olması ve birlikler arasında anlaşılabilmesi nedeniyle kısa bir süre sonra uygulamadan kaldırıldı.¹⁸¹

Osmanlı Ordusu bir taraftan teşkilatlanmasını Alman esaslarına göre yaparken, diğer taraftan Alman harp silah, araç ve gereçleri de ordu envanterine girmeye başladı. Özellikle Alman Islah Heyetleri'nin tavsiyelerini uygun gören Osmanlı Hükümeti, Almanya'dan harp silah ve teçhizatı satın alınması için siparişler verdi. 1885–1895 yılları arasında tutarı 100 milyon Franktan az olmayan torpidobot, sahra ve kıyı topları, tüfek, piyade ve topçu cephanesi olarak harp malzemesi sipariş

subaylar, amirler, subaylar ve askeri memurlar için, 45 günden 3 aya kadar tekrarlanması halinde 3 aydan 6 aya kadar hapis cezası; suçun seferberlik esnasında işlenmesi halinde 3 aydan 6 aya kadar hapis cezası, tekrarlanması halinde askerlik mesleğinden tard ile beraberinde bir seneden az olmamak üzere hapis cezası verileceği yer almaktaydı.

¹⁷⁶ TİTE Arşivi, K.159, G.28, B.28-21001; K.159, G.28, B.28-22001, "Seferber Olan Erlerin Tertip ve Dağıtımında Çeşitli Makamların Salahiyetini Açıklayan Talimat"

¹⁷⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1971, s.256-257. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'nin yeni teşkilatlanmasına göre; 1.Şube; harekât, harp tarihi ve askeri yayınlar; 2.Şube; İstihbarat; 3.Şube, Eğitim; 4.Şube, şimendifer ve ulaştırma konularını kapsayan hususlarda plânlamadan sorumlu idi.

¹⁷⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.327.

¹⁷⁹ TİTE Arşivi, K.159, G.28, B.28-4001.

¹⁸⁰ TİTE Arşivi, K.159, G.28, B.28-3001.

¹⁸¹ Sabahattin Selek, Milli Mücadele-Ulusal Kurtuluş Savaşı, 1, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s.61, Bu yeni yazı sistemi hakkında İsmet İnönü anılarında; "Enver Paşa'nın ıslahatı arasında yeni bir çeşit Türk harflerinin daha doğrusu Türk yazısının orduda kabulünü de zikretmek lazımdır. Bu usûl eski imlanın sessiz harfleri pek az kullanan yazı şekli yerine, harfleri hiç bitirtmeyen bir yeni şeklin kabulü demektir. Ameli netice şu oldu ki, bu usûl hiç kimse tarafından beğenilmedi, anlaşılmadı ve Birinci Cihan Harbi'yle beraber ortadan kayboldu." demektedir. (İsmet İnönü, Hatıralar, s.87.)

edildi. Bu siparişler 1897 yılında da devam etti. Yeni alınan silah ve teçhizatın yanı sıra Alman ordusunda kullanılmış harp malzemelerinin de yüksek bedelle devredildiği oldu.¹⁸²

Alman harp malzemelerinin tedarik edilmesinde Alman Islah Heyetleri'nin önemli bir etkisi görülmekteydi. Hatta Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun yenilmesinin sebeplerinden birinin modeli düşük Krupp toplarının, Fransız toplarından daha kötü olduğu iddiasını ileri sürerek yeni Alman toplarının alınmasını sağlamak oldu.¹⁸³ Böylece; Osmanlı Devleti'nde askeri ve siyasi etkinlik kazanmak; diğer güçlerin özellikle askeri ateşelerin faaliyetlerini takip etmek; Osmanlı Ordusu'nu Alman silahları ile donatılmasını sağlamak imkânı oldu.¹⁸⁴

Böylece Birinci Dünya Harbi öncesi harp hazırlıkları kapsamında, Almanya'dan 1914 yılında 200 deniz mayını, 4 adet 28 cm.lik top, 36 adet obüs ve muhtelif mühimmat ile kaput bezi, kundura ve elbise;¹⁸⁵ 1915 yılında 19 adet uçak, 5 deniz uçağı ve 800 adet sahra telefonu;¹⁸⁶ 1916 yılında 2000 Alman tüfeğı, 40 savaş uçağı ile Avusturya-Macaristan'dan 7.25 cm.lik 5 batarya ve mühimmatı;¹⁸⁷ 1917 yılında 22 adet uçak ve 44 adet otomobil; 1918 yılında 5.5 milyon fişek, 250 adet makineli tüfek, 7.5 cm.lik 38 adet batarya, 20 adet 3.7 mm.lik piyade topu ayrıca, yiyecek maddesi olarak 232 sandık makarna, 247 sandık sebze konservesi, 1210 sandık konserve et, 32 sandık bulgur, 15 ton ağırlığında ilaç ve Osmanlı Ordusu'ndaki Almanlar için 76 sandık rom¹⁸⁸ tedarik edildi.

Birinci Dünya Harbi öncesi Osmanlı Devleti'nin Almanları müttefik olarak görmesi, Ordunun Alman harp silah ve araçları ile teçhiz edilmesi ve her şeyden önce kendisinin de olduğu gibi Alman harp usul ve esasları ile yetişmiş subayların orduya emir-komuta etmesi,¹⁸⁹ hatta bu sevk ve idarede Alman subaylarının da çoğunlukla yer alması hususunda Enver Paşa'nın etkisi büyüktür.

Mustafa Kemal Paşa bu konuyu Cumhuriyet döneminde 14 Mart 1926'da Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayımlanan bir beyanatında, Alman Askerî heyeti'ni eleştirmekten çok, bu heyetleri ülkeye davet eden anlayışı eleştirmiştir: “*Bütün*

¹⁸²J.L.Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.90-91.

¹⁸³J.L.Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.110.

¹⁸⁴L. Rathmann, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi, Berlin-Bağdat**, s.27.

¹⁸⁵V.Yılmaz, **I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, s.102.

¹⁸⁶V.Yılmaz, **I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, s.132.

¹⁸⁷V.Yılmaz, **I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, s.168.

¹⁸⁸V.Yılmaz, **I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, s.198-223.

¹⁸⁹Sezen Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları, (1852'den 1945'e kadar)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.54.

salahiyetle iktidarda bulunan bazı kişilerin cehaleti memleketin en değerli kısımlarını, orduyu kullanmaya muktedir olamadan, ki bu ordu büyük cesaretle müdafaaı yapabilecek kudrette idi, düşmana terk etmişlerdir. Bu son harp patlak verdiği zaman ise, Türkiye kendini toplayacak zamana malik olamamıştır. Esasen bu kısa zamanda büyük şeyler yapılamayacağı bellidir. Fakat zaman olaylardan daha kuvvetli olarak tesirini göstermiş, eskiler gençlere yerlerini bırakmışlardır. Türklerin Avrupa'daki arazisinin kaybı neticesinde, genç bir subay Enver, bu fırsattan istifade ederek, Harbiye nazırı olarak Osmanlı ordusunun başına geçmiştir. Onun ilk müspet ve büyük işi orduyu gençleştirmek olmuştur. Bu suretle, bilgili kimselerin eline geçince pek çabuk şekli değişmiş ve boğazlarda İngilizlere karşı durmuş, Galiçya'da Avusturyalılara yardım etmiş böylece de müttefik ordularına Makedonya ve Romanya'daki işbirliği ile yardımda bulunmuştur. Şu iddiada bulunabilirim ki, eğer Türk ordusu bu umumi harpte kendi hissesine düşeni yapmasaydı müttefiklerin bugün lehine gibi görünen durum tamamen aksi olabilirdi. Bulgaristan, Türklerin boğazlardaki galibiyeti üzerine harbe girmişti. Eğer Avusturyalılar Türklerin yardımı ile, Rusların Galiçya ormanlarına uzanmalarına karşı gelmeseydi Hindenburg, Hindenburg olmazdı. Eğer Türk ordusu Kafkasya'da, Mezopotamya'da, Filistin'de ve bütün sınır boylarında mukavemet etmeseydi ve arazisinin bir kısmını feda etmeseydi, Rusların, İngilizlerin ve Fransızların hücumuna Alman ordusu bugünkü gibi karşı koyabilir miydi? Hayır, hayır...Fakat çok can sıkıcı bir durumdur ki, bu hakikati bir çok Türk dahi bilmez." Başka bir sözünde ise: "Zaten daha önce Türk Milletini ve ordusunu gayri tabii bir vaziyete sokmuşlardı. Bu gayri tabii vaziyet ordunun ecnebi bir heyeti askeriye eline terk ve tevdi edilmesidir. Bu noktayı nazardan Almanları ve Alman heyeti askeriyesini tenkit etmek istemem; asıl tenkide layık olanlar bittabi bizim devlet reisimiz ve bilhassa devlet adamlarımızdır. Türk ordusunun aciz ve kabiliyetsiz olduğu kanaatiyle o heyeti ayaklarına kadar giderek ve rica ederek memleketimize davet edenler onlar idi. Bu heyete Türk Milletinin kabiliyetsizliğinden ve beceriksizliğinden sarıh surette bahsedilmiş, kendilerine adeta gelip bizi adam etmeleri teklif edilmiştir. Böyle bir müracaat üzerine gelen bir heyet dahil olduğu muhiti ve o muhite hakim olanlara aciz, hatta haysiyetsiz telakki ederse mazur görülebilir." şeklinde ifade etmiştir.¹⁹⁰

¹⁹⁰ H.F. Çeliker, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Askeri Heyetlerinin Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi'ndeki Tutum ve Etkileri", Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989,s.141-142.

B. OSMANLI ORDUSU'NUN TALİMNAMELERE GÖRE MUHAREBE ETKİNLİĞİ

1. Osmanlı Ordusu'nun Trablusgarp Harbi'ndeki Muharebe Etkinliği

İtalya, Kuzey Afrika'daki Osmanlı vilayetlerini, Akdeniz'de İngiltere ve Fransa yanında denk bir kuvvet olmak için önemli gördüğünden 1887 yılından 1909 yılına kadar İngiltere, Avusturya, Almanya ve Rusya ile yaptığı anlaşmalarla bölgede kendisine özel haklar sağlama gayreti içine girmişti. 29 Eylül 1911'de İtalya, tebâasının haklarının korunmamasını ileri sürerek verdiği Nota ile Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. Osmanlı Hükümeti Harp Notasını aldığı anda Trablusgarp'da yeterli askeri kuvveti olmadığı gibi en yakın tehdit olmasına rağmen İtalyan Ordusu'nu da fazla dikkate almamıştı. Hatta Arnavutluk, Makedonya ve Arap vilayetlerinde meydana gelen ayaklanmaları bastırmak için o bölgelerde kullanmak üzere ihtiyaç duyulan kuvveti, Trablusgarp'dan birlik kaydırmak suretiyle karşılamıştı. Harp çıktığında, Osmanlı Ordusu'nun en değerli subaylarından birçoğu Trablusgarp'a gitti. Bunlar arasında Kolağası Mustafa Kemal Derne'ye ve Binbaşı Enver de Bingazi'ye giderek Trablusgarp halkını teşkilatlandırıp¹⁹¹ İtalyan işgalini önlemek için çaba harcadılar. İtalya, 4 Ekim 1911'de Trablusgarp'ı savaş gemileri ile ateş altına aldı ve 11 Ekim'de Tarablusgarp'a asker çıkararak Derne, Hums ve Bingazi'yi ele geçirdi.¹⁹² Ancak lider subayların teşkilatlandığı mahalli kuvvetler ve çok az asker tarafından beklemediği bir direnişle karşılaşan İtalyanların,¹⁹³ Trablusgarp'ta işgali genişletmelerinin önüne geçildi.¹⁹⁴ Trablusgarp Muharebesi'nde bu şekilde bir tertiplenme ile; kıyı gerisinde az kuvvetle ama iyi tahkim edilen¹⁹⁵ Osmanlı birlikleri

¹⁹¹Durmuş Yılmaz, **Osmanlı'nın Son Yüzyılı**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2001, s.174.

¹⁹²Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, II/I**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.97-103. Yazar, Trablusgarp Harbi'nde "*Osmanlı Devleti Trablusgarp'ı korumak için değil görünüşü korumak için savaşacaktır.*" şeklinde ifade eder. Y.H.Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, II/I**, s.102, Ayrıca, Atatürk ile yaptığı bir söyleşide Atatürk'ün "*Asir'e asilerle mücadele için gidecekken kendi isteği ile Trablusgarp'a gittiğini*" belirtmektedir. (Y.H.Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, II/I**, s.103.)

¹⁹³Yusuf Gedikli, **Trablusgarp Cephesi Hatıraları, (Nazmi Songar'ın Hatıraları)**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2009, s.41.

¹⁹⁴D.Yılmaz, **Osmanlı'nın Son Yüzyılı**, s.175.

¹⁹⁵"*Esliha-yı Cedidenin zaht-ı endahı pek ziyade olduğundan esliha-yı, mezkûr mevki müdafaa cephesinin kuvvet ve metaneti fevkalade tezyid edip zamana müdafaayı mekmul surette nişan talimi görmüş olan bir mevkin hücum ile zabtı derece-i istihalede bulunmuştur.*" (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, 1301, s.202.)

ve mahalli kuvvetlerin mukavemeti sonucu İtalyan birliklerinin iç kesimlere ilerlemesine engel olunmuştur.¹⁹⁶

Trablusgarp'ta doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlı 15.Trablusgarp Tümeni bulunuyordu. Tümen Kumandanı Albay Neşet Bey, Tunus sınırından Mısır sınırına kadar 2.000 km.lik bir alanın 3.000 asker ile korunmasından sorumluydu. Tümen yeterli mevcuda sahip olmadığı gibi silah ve teçhizatı da iyi değildi. Bu bölgenin savunulmasında asıl düşünce; Binbaşı Enver'in anılarında ifade ettiği gibi Trablusgarp Harbi; *“Trablus'ta küçük gerilla harpleri yapmamızı tavsiye ettim. İtalyanlar sahile sahip çıkabilirler. Gemilerinin ağır topları ile bunu başarmaları zor değil. Biz ise karada ve dâhilde kuvvetler toplamaya çalışacağız. Genç subaylar, atlı Arap kafilelerinin başına geçecekler. Düşmana devamlı saldıracaklar. İtalyanlar daima rahatsız edilecek ve küçük müfrezeleri de yakalanıp mağlup edilecekler. Büyük kuvvetlere ise taarruzdan sakınılacak. Ama düşmanı sahildeki tahkimli noktalardan dâhile çekmeye de gayret edeceğiz. Dâhile ilerleyen bu düşman kolları ise bilhassa gece baskınları ile mahvedilecektir.”* şeklindeki harekât plânına uygun cereyan etmişti.¹⁹⁷

Zaman zaman yapılan Türk taarruzları İtalyanları zor duruma sokmasına rağmen kıyılardaki İtalyan hâkimiyeti devam etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İtalya'nın, 23 Nisan 1912'de Adalar Denizi'ndeki adalara çıkmasına engel olamadı ve aynı zamanda muhtemel bir Balkan Harbi'ne hazırlık yapmak için İtalyanın Barış teklifini kabul etti. 18 Ekim 1912'de İsviçre'nin Ouchi şehrinde antlaşma imzalanarak harp haline son verildi.¹⁹⁸

2. Osmanlı Ordusu'nun Balkan Harbi'ndeki Muharebe Etkinliği

Osmanlı Devleti'nin, Trablusgarp Harbi'nde olduğu gibi Balkan Harbi'nde de askeri hazırlığı yeterli değildi. Bunun önemli nedenlerinden biri devletin kötü olan mali durumunun Arnavutluk, Suriye ve Yemen'de çıkan isyanlar ile daha da zayıflaması ve bu durumun doğal bir sonucu olarak ordunun araç, gereç ve silah ihtiyaçlarının temininde güçlüklerle karşılaşılmasıydı. Ayrıca Ordunun, muharebe

¹⁹⁶Adil Nami, **Osmanlılar Muharebeleri Nasıl Kaybettiler? Şimdi Nasıl Telafi ve Terakki Edebilirler?**, Golç ve İmhof Paşaların Mütalâatı, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul, 1331, s.50-53.

¹⁹⁷Ş.S.Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, I**, s.225.

¹⁹⁸Y.H.Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, II/I**, s.103.

eğitimi yetersiz, birlik mevcutları %35 gibi düşük seviyede, ulaştırma imkânları kısıtlı, harp stok seviyeleri az ve hareket kabiliyetinden yoksundu. Harbe hazırlık esnasında görülen askeri yetersizliklerin yanı sıra ortaya çıkan siyasi çekişmeler, ülke savunmasında alınacak tedbirleri ve fikir birliğinin sağlanmasına engeldi. Üstelik Balkanlardaki gerginliğin artması üzerine büyük devletlerin “*Balkanlarda bir harp çıksa da Balkanlardaki statükonun değişmeyeceği*” yönündeki ifadelerine aldanarak, 70.000 eğitimli er, 1. ve 2.Ordu’dan terhis edilmişti.¹⁹⁹

Ordunun bu halini, Talat Paşa anılarında; “*Ordunun oluşması yöntemi değiştirilmiş, fakat yeni düzenleme henüz uygulanmamıştı. O sırada iktidarda bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, Avrupa’nın bu savaşa izin vermeyeceği kanısıyla olacak, eğitim amacıyla silâh altına çağrılmış olan kıtaları, yani aşağı yukarı 100 bin kişiyi terhis etmişti. Ancak, savaş çıkınca ordu tuhaf bir durumda kaldı. Bir yandan kıtalar terhis edilirken öte yandan yeni kıtalar silâh altına alınıyor ve kadrolar değişmiş olduğundan ne subaylar askerleri, ne de askerler subayları tanıyordu. Böyle karmakarışık bir ordu ile savaş, Türkiye için daha başlamadan kaybedilmişti.*”²⁰⁰ şeklinde belirtmekte ve Osmanlı Ordusu’nun Balkan Harbi’ne her yönü ile hazırlıksız girdiğini göstermekteydi. Bu dönemde ordunun harbe hazırlanmasından doğrudan sorumlu kabinedeki nazırlarından Harbiye Nazırı, Nazım Paşa²⁰¹; Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Ahmet İzzet Paşa idi.²⁰²

Ordudaki siyasi çekişmeler konusunda, seferberliğin ilanından sonra 5.Kolordu Kumandanlığı kurmay heyetinde görevli olan İzzettin (Çalışlar) Bey, Kolordunun vaziyetini; “*Emir ve kumanda cihetiyle fart-ı gayretine değil ve fakat ittihatçıları devirmek için meşgul bir kolordu kumandanı ve bir erkân-ı harbiye reisi, 13.Fırka, 14.Fırka ve 15.Fırka Kumandanları vardı. Hepsi Hükümet-i İttihadiye’den muğber ve ittihat taraftarlarının düşmanları idi. Nezaret’de bir itimat ve hürmet kalmamıştı. Sait Paşa Kabinesi’nin sukutu üzerine nezarete gelen Nazım Paşa ki İttihatçıların aleyhindeydi, hatta düşmanıydı. Taraftarı olan ve Halaskaran ismini alan zabitan grubunun gayretiyle ittihatçılar üzerine darbelerini şiddetlendirmeye başlamıştı. İttihatçı zabitanın bir mukabelesini önlemek üzere*

¹⁹⁹İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.10-11.

²⁰⁰Mehmet Talat Paşa, *Talat Paşa’nın Anıları*, Haz.:Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.20-21.

²⁰¹*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, III/6-1, s.124.

²⁰²*Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, III/6-1, s.137.

umum orduyu siyasetle iştigal etmemeye ve yemine davet etmişti. Her tarafta, her garnizonda yeminler icrasına başlandı. Fakat ittihatçıların Heyet-i İttihadiye'ye olan muhabbetleri ve rabitaları yüzünden, diğer taraftan Halaskar Grubu zabitanının yeni hâsıl olan vaziyetten istihsal-i menfaat ümidiyle olan gayretleri yüzünden iki muhtelif fikir ve siyasete ayrılan zabitan, yemin etmekle beraber birbirlerine karşı hasm-ı can kesilmişlerdi. Vezaifi Askeriye bittabi unutulmuştu.”²⁰³ şeklinde açıklamaktaydı.

Osmanlı Ordusu, bu genel durum itibari ile Balkan Harbi'ne, Şark Ordusu olarak adlandırdığı 1.Ordu Müfettişliğine bağlı dört kolordu (1, 2, 3 ve 4.Kolordu); 1.Redif Müfettişliği'ne bağlı yedi kolordu (15, 16, 17, 18, 22, 23 ve 24.Redif Kolorduları); Garp Ordusu olarak adlandırdığı 2.Ordu Müfettişliğine bağlı dört kolordu (5, 6 ve 7.Kolordular) ve 2.Redif Kolordusu ile girdi. Bu düzenlemelere göre, sefer kuruluşları da yapılarak, Bulgarlara karşı; Doğu ve Batı Trakya'da kullanılmak üzere Başkumandanlık emrinde bağımsız bir cephe teşkil edilerek sevk ve idaresi barış zamanında olduğu gibi 1.Ordu Müfettişliği'ne verildi. Şark Ordusu olarak adlandırılan bu ordu da üçe bölünerek; Kırklareli ile Edirne arası Seyyar Ordu; Edirne Kalesi için seyyar kuvvetler; Kırcaali bölgesinde Kırcaali Müfrezesi tarafından savunulmak üzere harp düzeni aldı. Garp Ordusu ise, Makedonya'da Bulgarlara, Sırlara, Karadağ ve Yunanlılara karşı tertiplendi. Tertiplenme şekli, üçe bölünerek Vardar Ordusu, Struma Kolordusu, Yunan Cephesi Kuvvetleri ve Karadağ Cephesi Kuvvetleri olarak belirlendi. Redif birlikleri ise, bağlı oldukları orduların görev sahasına göre kısımlara ayrıldı.²⁰⁴

Sefer plânları için yapılan çalışmalar sonucu on iki adet plân hazırlandı. Bu plânlara göre, Şark Ordusu 478.848 kişi ile harbe katılması gerekirken 115.000 kişi; Garp Ordusu ise 334.815 kişi yerine 175.000 kişi ile harbe katılmak zorunda kaldı.²⁰⁵ Bunun başlıca sebebi, ordudaki yeni örgütlenmenin yani 9 Temmuz 1910'da yayımlanan **“Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilâtı Esâsiye Nizâm-nâmesi”**nin tam olarak uygulanamaması, diğer bir ifade ile yeni ve eski örgütlenmenin karışık bir uygulamasının görülmesi ve birlik kadrolarının seferi

²⁰³İzzettin Çalışlar-İsmet Görgülü, **On Yıllık Savaşın Günlüğü, Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Günlüğü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.31.

²⁰⁴**Balkan Harbi (1912-1913), I**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, s.113-114.

²⁰⁵İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, s.11.

kadrolara dönüştürülememesiydi.²⁰⁶ Bu karışık teşkilatlanma, ordunun Balkanlardaki cephe teşkiline de yansdı.

Hazırlanan on iki sefer plânından, “5 Numaralı Sefer Plânı” mevcut duruma uygun bulundu. Bu plân, muhtemel bir Balkan Harbi’nde Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile aynı anda yapılacağı düşünülen bir harbe yönelik sefer plânıydı. Ancak 5 Numaralı Sefer Plânı ordulara tebliğ edilmemiş; harbin başında, Bulgaristan’a karşı yapılan 1 Numaralı Sefer Plânı Şark Ordusu’na; Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ’a karşı yapılan 4 Numaralı Sefer Plânı da Garp Ordusu’na tebliğ edilmişti.²⁰⁷ Müşir Ahmet İzzet Paşa, plânlar ile ilgili düşüncelerini açıklarken; “*Mahmut Şevket Paşa 3. Ordu Kumandanı iken bu ordunun Bulgarlara karşı yapacağı yığınaklanma konusunda arasında anlaşmazlık çıktığını fakat Goltz Paşa ile mutabakata vardığını ve onun da onayladığını, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliği’ne geldiğinde hiçbir plân devralmadığını, ilk beş plânı kendisinin hazırladığını, 4 ve 5 Numaralı Sefer Plânları’nın 2 ve 3.Ordu Kumandanlıklarına anlattığını ve kabul gördüğünü, ancak harp başladığında bu plânların hükümsüz sayıldığını*” belirtmekte,²⁰⁸ Ali Fuat (Türkgeldi) Bey ise; seferberlik kararı ile harbin ilanı arasında geçen günlerde Nazım Paşa’nın odasına gelerek harbin neticesi hakkında fikrini sorduğunda; “*Bulgarlar bizden evvel seferberliklerini ikmal edecekleri cihetle eğer ilân-ı harp on iki gün daha uzayacak olursa biz de o vakte kadar hazırlığımızı ikmal ederiz. Netice lehimize olur.*” dediğini fakat on iki gün geçmesine rağmen neticenin olumsuz olduğunu, harp plânlarının hazır olup olmadığını sorduğunda ise “*Mahmut Şevket Paşa zamanında bir takım plânlar yapılmış, getirip tetkik edeceğim.*” şeklinde bir ifade kullandığını, ancak hala plânları da tetkik etmediğini anladığını belirtmektedir.²⁰⁹

Barışta uzun ve ince hesaplara dayanılarak hazırlanan bir sefer plânının, harbin başında değiştirilmesinin ordular için ne kadar zararlı sonuçlar doğurduğu Balkan Harbi’nde görülmüş oldu.²¹⁰ Nitekim sefer plânlarının hazırlanmasında Bulgar Ordusu’nun muhtemel hareket tarzı ortaya konulamamış ve bunu gideren bir tedbir de getirilememiş oldu. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyesi’nde eskiden beri hâkim

²⁰⁶Balkan Harbi (1912-1913), I, s.119.

²⁰⁷Balkan Harbi (1912-1913), I, s.186-220.

²⁰⁸M.Ayışığı, Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı, s.31-32.

²⁰⁹Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İştiklerim, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.60.

²¹⁰Balkan Harbi (1912-1913), I, s.192.

olan Bulgarların; “Üsküp üzerinden ilerleyerek Kırıkkilise-Vize yolunu kesmek ve Osmanlı Ordusu’nun sağ kanadını çevirmek üzere taarruz etmek” düşüncesine karşın, aslında “bir kısım kuvvetleri ile Kırıkkilise-Yenice hattındaki Osmanlı birliklerine taarruz ederek bu birlikleri yerinde tutmak, kalan kuvvetleri ile Osmanlı Ordusu’nun sol tarafını çevirerek Osmanlı Doğu Ordusu’nu dağlık ve yolsuz olan Karadeniz tarafına atmak” düşüncesi olduğu sonradan anlaşıldı.²¹¹

Diğer taraftan 9 Temmuz 1910’da yayımlanan “Devlet-i Âliyye-i Osmaniye Ordusu’nun Teşkilâtı Esâsiye Nizâmnâmesi’ne” göre yeni teşkilatlanmaya da tam olarak geçilemedi. Buna göre birliklerin harp öncesi kuruluş ve sevk-idare bakımından durumu şu şekildeydi:

Kuruluş Bakımından; eski ordu yapılanmasında yedi ordu mevcutken yeni yapılanmalarda ordu sayısı dörde düşürülmüştü. Bu suretle Edirne’de bulunan 2.Ordu ve Şam’da bulunan 5.Ordu lağvedilmiş, Yemen’deki zayıf mevcutlu 7.Ordu ise 14.Kolordu’ya dönüştürülmüştü. Bağdat’taki 6.Ordu da yeniden 4.Ordu adı ile teşkil edilmişti. Doğu Trakya’da Bulgaristan’a karşı iki ordu bulundurulurken eski kuruluşa göre daha kuvvetli olmak üzere bu bölgede bir ordu mevcuttu. Bu durum emir-komuta birliği sağlasa da kuvvet miktarının çok oluşu nedeniyle sevk ve idarede zafiyete yol açtı. Nitekim Balkan Harbi’nin Lüleburgaz Muharebeleri sonuna doğru Şark Ordusu Kumandanlığı 1 ve 2.Doğu Ordusu Kumandanlığı olarak ikiye ayrıldı. Ayrıca eski yapılanmada ordular, kumandanlık makamı iken yeni durumda ordu müfettişliğine dönüştürülerek müfettişliklerin yetki ve sorumlulukları kendisine bağlı kolorduların denetleme ve kontrolü ile sınırlandırıldı.

Sevk ve İdare Bakımından; eski yapılanmada piyade, süvari ve topçu birlikleri ayrı ayrı sevk ve idare edilirdi. Asli unsur olan piyade tümenlerinde tümen kumandanları, emrinde piyadeden başka sınıfa ait birlik olmadığı için sadece piyade birliklerini sevk ve idare ederdi. Diğer birliklerin piyade ile birlikte kullanımı yani müşterek sevk ve idare yetkisi ordu kumandanlarına aitti. Bu sistem zamanın modern ordularında ateş etkisinin artması, muharebe cephelerinin genişlemesi, levazım, ulaştırma, sıhhiye, ikmal gibi diğer yardımcı sınıflara ihtiyaç duyulması karşısında birlikte etkinin sağlanamaması nedeniyle yerinde bir karar ile terk edilmişti. Böylece topçu tümenleri lağvedilmiş ve alay şeklinde piyade tümenlerine bağlanmıştı. Ancak piyade birlik kumandanlarının topçu birliklerinin atış ve tekniği konusunda yeterli

²¹¹Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı, Üçüncü Kolordu’nun ve İkinci Doğu Ordusu’nun Muharebeleri**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.8-9.

bilgilerinin olmaması nedeniyle birliklerin ateşin muharebedeki etkisi sağlanamadı. Muharebedeki başkumandan birliklerinin müşterek harekâtını sağlayamadığı görüldü.²¹²

Eski düzenlemede en büyük muharebe birliği piyade tümenleri iken yeni düzenlemede alay çapına dönüştürüldü, kadro miktarlarına göre personel mevcutları verilemedi hatta birliğin ateş desteğini sağlayan makineli tüfek bölükleri tam olarak teşkil edilemedi. Süvari Birliklerinde ise ordular emrinde bağımsız tümenler halinde iken tugay teşkiline geçilmiş fakat seferde yeniden tümen teşkiline geçilmesi plânlanmıştı. Barış döneminde eğitimini müşterek yapmayan birliklerin seferde bir araya geldiklerinde harekâta katkısının olmayacağı açıktı. Nitekim Balkan Harbi'nde süvari tümenlerinden büyük bir fayda sağlanamadı. Topçu birlikleri ise bağımsız kullanımdan çıkarılarak piyade tümenlerinin kuruluşuna verildi. Bu etkili bir kullanım şekli olmakla birlikte piyade birlik kumandanlarının topçunun kullanılma esaslarını yeteri kadar bilmemesi nedeniyle yine istenilen etki sağlanamadı.²¹³

Balkan Harbi, bu düzensizlikler içerisinde Bulgarların üç ordu kadar kuvvetiyle 18 Ekim 1912'de taarruza geçmesiyle başladı. Bulgar ileri harekâtı, 21 Ekim 1912'de Edirne'nin 16–20 km. batısına kadar ulaştı. Buna karşın Bulgar Ordusu'nun doğu yanı elverişli bir taarruza imkân veriyordu. Fakat Osmanlı Şark Ordusu bu imkândan faydalanamadı²¹⁴ ve Kırklareli-Edirne-Yenice hattında savunma düzeni aldı. Başkumandan Nazım Paşa'nın da muharebeye müdahalesi ve baskısı ile üç kat üstün kuvvetlere sahip Bulgar Ordusuna taarruz emri²¹⁵ verildi. Bir tesadüf muharebesi şeklinde Bulgar Ordusu ile başlayan muharebe, Bulgar Ordusu'nun geri çekilmesine neden olmuşken; Osmanlı Doğu Ordusu'nun da, Pınarhisar-Lüleburgaz

²¹² “Düşmanın zuhru haber verildiğinde başkumandan hem gelen raporların doğruluğunu hâsıl etmek ve hem de ahval-i araziye gözden geçirmek üzere erkân-ı harbiyesini müstezhaben pişdarın nezdine gidip esna-yı muharebede dahi meydan-ı muharebenin her tarafını ve kendi kumandasında bulunan askerin meydan-ı muharebeye dâhil olmak için üzerinde harekât edecekleri tarik-i muhtelifeyi görebilecek bir nokta-yı mertebeye getirilmelidir.” Sınıf-ı Selasenin Müctemai Muharebesine Dair Bazı Kavaid, Madde:5, (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, 1301, s.231)

²¹³ **Balkan Harbi (1912-1913), I**, s.119. Osmanlı Ordusu'nun Piyade, Süvari, Topçu ve Makineli Tüfek Birliklerinin Harp Nizamları EK-14'de belirtilmiştir.

²¹⁴ “En esaslı bir surette talime ihtiyaç gösteren husus, cenahları müstenit bir kıtanın muharebesidir. Çünkü muharebe ekseriya bu vaziyette vaki olacağı gibi araziden en mahirane bir surette istifade hususunu istilzam eden de yine bu tarz muharebedir.” Madde Nu.:251, (Piyade Talimnâmesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328, s.117)

²¹⁵ Gustav von Hochwachter, **Balkan Savaşı Günlüğü**, Çev.:Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.60.

hattına geri çekilmesi²¹⁶ nedeniyle Kırklareli, Bulgar Ordusu'na terkedilmiş oldu.²¹⁷ Osmanlı Ordusu, teması sürdüremediğinden diğer bir ifade ile himaye kuvvetlerini uygun bir şekilde kullanamadığından Bulgar Ordusu'nun muharebe meydanından çekildiğini anlayamamıştır.

Bu arada ordunun seferberliği tam olarak yapılamamış ve erlerin %25'i birliklerine katılamamıştı. Ordunun çekildiği Pınarhisar-Lüleburgaz hattında "savunma mı yapılacak yoksa daha geride yeni bir savunma hattında mı tertiplenilecek" değerlendirilmesi²¹⁸ yapılırken, Bulgar Ordusunun 28 Ekim 1912'de taarruzları yeniden başladı. Dört gün süren Pınarhisar-Lüleburgaz hattındaki muharebelerde ordu dağınık halde geriye çekilince²¹⁹ son savunma hattı olarak Çatalca belirlendi ve bu hatta tertiplenmeye başlandı. Geri çekilme harekâtı sırasında başlayan kolera salgını da²²⁰ orduyu güçsüz bıraktı. Bu muharebeler esnasında Edirne'yi kuşatan Bulgar Ordusu'na karşı savunma muharebeleri veriliyordu. Bu esnada Batı Trakya'da bulunan ve muhtemel bir Bulgar Ordusu taarruzu karşısında Bulgarların yanına taarruz görevi alan Kırcaali Müfrezesi de dağılmış ve Batı Trakya Bulgarların eline geçmiş oldu.²²¹

Osmanlı Garp Ordusu'nun Muharebeleri ise; Karadağ'ın müttefiklerinin taarruzunu beklemeden 8 Ekim 1912'de taarruzu ile başladı. İşkodra'ya ilerleyen

²¹⁶ "Ricât için münferid emirler verilebilir ve en evvel hareket edecek ve ricatı mümkün olacak olan kıtaat emir alır. Suret-i Umûmiyede şu nokta-yı nazar düşünülür: Düşmanın takibini durdurmak ve ricat eden piyadenin düşmandan kurtularak yürüyüş kolu teşkil etmesini temin etmek. Binaaleyh ricat eden piyadeyi ilk anda himaye etmek topçunun vazifesidir." Madde:13, (Mehmed Nihad, Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı, **Zabitin Harp Çantası, Bilumum Zabit ve Zabit Namzedlerine Mahsus Ameli Tabya ve Sevkülceş Rehberi**, Amedi Matbaası, İstanbul, 1332, s.317.)

"İleri mevziler, mevzi-i aslının ateşine pek kolay mani olarak ekseriye kısmen muvaffakiyetsizlik husûlüne badi olur. Eğer maksat vakit kazanmak ise bu mevziler nümâyişi bir surette tesis olunur. O zaman mezkûr mevzilerin az bir kuvvetle işgal edilmesi ve bu kuvvetlerin düşman yayıldıktan sonra mümkünse hiç muharebe etmeden geri çekilmeleri icap eder." Madde Nu.:407, (**Yeni Alman Piyade Talimnâmesi**, Çev.:Mülazım Evvel Ahmet Refik, İslam ve As. Kütüphanesi, İstanbul, 1325, s.161.)

²¹⁷ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı, Üçüncü Kolordu'nun ...**, s.33.

²¹⁸ "Kumandanın kararı kat-i bir surette vaziyet-i harbiyeye göre verilmemiş ise muharebe-yi taarruzu, nümâyişi veya başka bir surette icra etmek veyahut yürüyüş istikametini tebdil ederek muharebeden sarf-ı nazar eylemek kumandanın maksadına tabidir." Madde Nu.:273, (**Yeni Alman Piyade Talimnâmesi**, s.117.)

²¹⁹ "Muharebeyi kat ederek çekilmek lazımdır. Müfreze bu anda vaziyete hâkim olduğundan ricat kolaydır. Madde:12, (Mehmed Nihad, Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı, **Zabitin Harp Çantası, Bilumum Zabit ve Zabit Namzedlerine Mahsus Ameli Tabya ve Sevkülceş Rehberi**, s.317.)

"İleri mevziler, mevzi-i aslının ateşine pek kolay mani olarak ekseriye kısmen muvaffakiyetsizlik husûlüne badi olur. Eğer maksat vakit kazanmak ise bu mevziler nümâyişi bir surette tesis olunur. O zaman mezkûr mevzilerin az bir kuvvetle işgal edilmesi ve bu kuvvetlerin düşman yayıldıktan sonra mümkünse hiç muharebe etmeden geri çekilmeleri icap eder." Madde Nu.:407, (**Yeni Alman Piyade Talimnâmesi**, s.161.)

²²⁰ Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı, Üçüncü Kolordu'nun ...**, s.129.

²²¹ İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, s.12.

Karadağ Ordusu, Sırp Ordusu ile de işbirliği yaparak Taşlıca'ya taarruz etti. Taşlıca Osmanlı Müfrezesi savaşmadan Avusturya'ya sığındı. Bu esnada devam eden İşkodra kuşatmasında başlangıçta Karadağ Ordusuna kayıplar verdirilmişse de açlık ve mühimmat yokluğundan Karadağ Tümeni ile anlaşarak 22 Nisan 1913'te İşkodra Kale'si teslim edildi. Komanova bölgesinde ise Sırp Ordusu'na ağır kayıplar verdirildi ancak birliklerdeki sevk ve idarenin sağlanamaması²²² sonucu disiplinsizlik ve gayrimüslimlerin karşı propagandası ile Komanova Muharebesi de Ekim 1912'de kaybedildi. Aynı zamanda Üsküp-Köprülü bölgesi de elden çıktı. Yunan Ordusu ise, Tesalya bölgesinden yaptığı taarruzlar ile Selanik'e yöneldi ve 9 Kasım 1912'de Selanik'i, 5 Mart 1913'de de Yanya'yı teslim aldı. Yanya Muharebesi'nde birçok subay ve erin muharebe meydanından kaçması²²³ sevk ve idare zafiyetinin önemli bir göstergesidir. Osmanlı Garp Ordusu'nun son kalanları da 19 Haziran 1913'de Gülcemal Vapuru ile Rumeli'den ayrıldığında, Balkanlardaki beş asırlık Osmanlı egemenliği sona eriyordu. 16 Aralık 1912'de başlayan Londra Barış Konferansı teklifleri kabul edilmediğinden Bulgar Ordusu'nun Edirne kuşatması şiddetlendi. Aynı zamanda bir ordu ile Bolayır mevzilerine taarruz etti. Osmanlı Ordusu tarafından, Şarköy Kıyılarından bir çıkarma harekâtı yapıldı ise başarılı olamadı. Edirne şehrinin de düşmesi ile 30 Mayıs 1913'de Londra Konferansı kararları kabul edildi.²²⁴

Balkan Devletlerinin, özellikle Makedonya bölgesi olmak üzere sınır hatlarının belirlenmesi konusunda anlaşamamaları nedeniyle 29 Haziran 1913'de Balkan Harbi ikinci kez başladı. Zor durumda olan Bulgar Ordusu'nun Çatalca'dan kuvvet çekmesi üzerine 13 Temmuz 1913'te Osmanlı Ordusu, Çatalca ve Bolayır'dan taarruza geçerek Kırklareli ve Edirne'yi geri aldı.²²⁵

İkinci Balkan Harbi'nin sonunda yapılan 10 Ağustos 1913 Bükreş ve 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşmaları ile Kırklareli, Edirne ve Dimetoka şehirleri Osmanlı Devleti'nde kaldı; Meriç Nehri, Türk-Bulgar sınırını teşkil etti. 14 Kasım 1913'de Yunanlılar ile yapılan Atina Antlaşması ile Meriç Nehrinin batısı ve Girit adası

²²²“Sevk ve idare için muayyen ve her türlü halata kabil tatbik-i kavaid-i esasiye beyan edilemez. Zabıt muharebenin maksada en muvafık surette nasıl icra edileceğini anlamlı ve kararını ona göre ita ederek mecburiyet-i katiye hâsıl olmadıkça bu karardan ayrılmamalıdır.” Madde Nu.:272, (**Yeni Alman Piyade Talimnâmesi**, s.117)

²²³“Nefer, düşmana arka çevirmek kadar tehlikeli bir şey olmayacağına kani olmalıdır.” Madde Nu.:263, (**Piyade Talimnâmesi**, s.121.)

²²⁴İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, s.13-15.

²²⁵İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, s.16.

Yunanlılara terk edildi, diğer adalarının durumu ise Büyük Avrupa Devletlerinin kararına bırakıldı.²²⁶

Balkan Harplerinin sonunda, Osmanlı Ordusu'nun harbe hazırlık seviyesi ve muharebe etkinliğinin iyi olmadığı tam olarak görüldü. Bu durum, dönemin askerleri tarafından da eleştirilmiştir. Örneğin, Yarbay Nihat, harbe hazırlığın yetersizliğini şu şekilde ifade eder: *“Akabi inkılâpta talim ve terbiyeye büyük bir kıymet atfedilmeye başlandı. Bütün mekatibi askeriye yenibaştan tensik, muhtelif endaht mektepleri, talimgâhlar, binicilik ve kıtaat mektepleri tesis edildi. Bilhassa Erkân-ı Harbiye Mektebi yeni baştan vücuda getirilerek heyet-i tedrisiye en ziyade Almanlardan teşkil edildi. Daha ilk zamanlardan itibaren endahta, gittikçe büyük mikyasta tatbikata ve manevralara başlandı. Kabiliyet ve istidadı milli iyice tetkik edilememiş, birçok hususat sadece Alman mukallitliği halinde vücuda getirilmişti. Kumanda Heyet-i Aliyesi de kitapsız idi. Orduda sarîh ve maksadı muvafık bir sevk idare mesleği yoktu. Herhangi bir vaziyet-i harbiyeyi aynı surette ihata edecek ve aynı vaziyette suret-i Umûmîyede aynı kararı verebilecek icabında kendiliğinden bir ittihaz edebilecek zabıt ve kumandan az idi.”* Ayrıca Ordunun geri hizmetleri hakkında, *“En vahim noksanlardan biri de menzîl ve geri teşkilatı idi. Almanların evvelce büyük bir kitap halinde tertip ve tedvin ettikleri ve bunun metnindeki hususatın peyderpey teamül ve muarefe haline gelmesi hasebiyle tedricen küçülterek 30–40 sayfalı hale getirdikleri Menzîl Hizmeti Nizâmnâmesi'nin aynen tercüme edilmiş olması ile menzîl işlerinin vücuda geleceği zannedilmişti.”* şeklinde belirtilen bu görüşler, ordunun lojistik desteğinin yetersizliğini göstermekteydi.²²⁷

Subayların sevk ve idare yetersizliğine yönelik; Rahmi Apak, *“birliklerin gruplar halinde geri çekildiği bir esnada karşılaştığı bir grup subayın ipe bağladıkları anahtarı, Kuran-ı Kerim'in üzerinde çevirerek; durduğu anda gösterdiği yöne doğru geri çekilmek üzere Kuran-ı Kerim falına baktıklarını;*²²⁸ Mahmut Muhtar Paşa, *“aralarında Kazım (Dirik) Bey ve kurmay heyetinin de bulunduğu bir grubun yaralanması esnasında, kaçan bir erin, Bulgarların topçu ateşi altında mevzilerini terk ederek kaçmalarının sebebinin başlarındaki*

²²⁶Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, II/II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.463-491.

²²⁷Y.H.Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, II/II*, s.2-4.

²²⁸Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.80-81.

*kumandanlarının bulunmaması nedeniyle kaçtıklarını;*²²⁹ İsmet İnönü, “*Balkan Harbi’nin kaybının asıl sebeplerinin başında hiç şüphe yok ki kumandanların geldiğini*”²³⁰ belirtmesi, önemli tespitlerdir.

Balkan Harbi esnasında bir taraftan subayların siyasete karışması nedeniyle ordunun sevk ve idaresindeki zafiyet, diğer taraftan ittihatçı asker ve sivillerin 23 Ocak 1913’te Babiâli Baskını olarak bilinen olayla, idarede söz sahibi olması, bazı tedbirlerin alınmasını zorunlu kıldı. Böylece Osmanlı Ordusu’nun bu derece siyasete karışması sonucu, yüksek rütbeli bazı subaylarla, sivil yöneticilerin önde gelenleri tarafından 10 Ekim 1913’de “*Askerlerin Siyasetle Uğraşmasını Men Eden Kanun*” adı altında bir kanun teklifi yapıldı. Ancak kabinenin istifası nedeniyle bu teklif görüşülemedi. Yeni kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi ise bu duruma sadece askerler için değil memurların da siyasetle uğraşmasını yasaklamak için geçici kanunlarla tedbir alma yoluna yöneldi. Buna göre subaylar siyasetle uğraşmayacaklarına dair yemin edecekler ayrıca partilere seçme ve seçilme hakkı da yasaklanacaktı.²³¹

Balkan Harbi, Osmanlı Devleti için önemli siyasi sonuçlar meydana getirdiği gibi Osmanlı Ordusu için de tedbir alınmasını zorunlu kılacak askeri sonuçların ortaya çıkmasına neden oldu.

Bu bakımdan Balkan Harbi’nden çıkarılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

-Harekât plânlarının önemli gerekçeler olmadıkça değiştirilmemesi ve birliklere barış zamanında verilerek yüksek komuta heyeti dâhil icra edecek birlik kumandanlarına kadar her seviyedeki kumandanların plânlara vakıf olmalarının sağlanması,

-Seferberlik hazırlıklarının zamanında tamamlanması,

-Kuvvetin imkân ve kabiliyeti ile gücünün hesaplanmadan taarruzi bir harekâta başlanılmaması,

-Düşmanın birlik, silah ve hareketi hakkında temin edilecek muharebe istihbaratının sürekli olması,

²²⁹K.Doğan Dirik, **Vali Paşa Kazım Dirik**, Güner Yayınları, İstanbul, 2008, s.38-40, Mahmud Muhtar Paşa, *Balkan Savaşı*, s.149.

²³⁰İsmet İnönü, **Hatıralar**, Haz.:Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.79.

²³¹Z.Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.14-15.

-Harbin devamını sağlayan ve orduları ayakta tutan lojistik desteğin yetişmiş personel, uygun ikmal yolları ve vasıtalarına sahip menzil teşkilatı ve yeterli harp stokları ile yapılması gerektiği ile mesleki bilgi ve tecrübeye sahip subaylara ihtiyaç olduğu anlaşıldı.²³²

Mahmut Muhtar Paşa, Balkan Harbi'nin sonuçları ile ilgili değerlendirmelerinin yer aldığı hatıralarında; *“askeri hisleri ve milli izzet-i nefsi uyanmamış, sağlam bir talim terbiye almamış, elindeki silaha güveni olmayan bir askeri yalnız dini duyguları ateşe atmaz. Nice medeni ve bilgili adamlar tanırız ki uzun ömürleri sonunda rahatça yatakta ölmeyi, şahadet mertebesine erişmeye tercih ederler. Böyle olmasa, müderrislerden başlayarak bütün medreselerdeki öğrencilerin ve sarıklıların her birinin birer kahraman olması gerekir. Hâlbuki savaş hatlarında sarıklı gönüllülere rastlandığını hatırlamıyorum. Hatta tabur imamları bile görülmemiştir. Allah korkusu kurşun korkusunu yok edemiyor.”*²³³ şeklindeki ifadesi, yenilginin sonucunun maneviyatta değil askerliğin icaplarının yapılmamasında aranması gerektiğini belirtiyordu.

Yaptığı değerlendirmelerde ayrıca Redif Birliklerinden istenilen faydanın sağlanamadığı, buna karşılık Nizami Birliklerin verilen görevleri daha iyi yaptığı; önce, askerliğin gereklerinin yapılmasının önemli olduğu, orduda teşkilatlanmanın tam olarak yapılamadığı; nitekim süvari ve topçu birliklerinden arzu edilen sonucun alınmadığı ve askeri okullarda okutulan taktik ve stratejik derslerde her ne kadar Alman usûlü görülse de tam olarak anlaşılmadığını ifade etmektedir.²³⁴

Osmanlı Ordusu'nu muharebelerde gözlemleyen yabancı subaylar ise yaptıkları değerlendirmede; Osmanlı Başkumandanlığının, seferberlikte başarısız olduğunu ve askerliğin gereği olan modern yöntemler yerine Kırım Savaşı'nda geliştirilen taktikleri kullandıklarını aynı zamanda subay ve erlerin disiplinsiz olduklarını belirtmiştir.²³⁵

²³²Konferans Broşürü, **Balkan Savaşı (1912-1913)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.38-48.

²³³Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı**, s.155.

²³⁴Mahmud Muhtar Paşa, **Balkan Savaşı**, s.156-185.

²³⁵Stanford J.Shaw, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş**, C.I, Çev.:Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.109.

Sonuç olarak Balkan Harbi hezimetine; harbin öncesi dönem de dâhil olmak üzere askeri bilgi ve tecrübeden yoksun subaylar ile hatalı sevk ve idarenin neden olduğu açıktır.²³⁶

Osmanlı Ordusu'nda yarattığı üzüntü ve kaygının nasıl giderilmesi ve çözümlerin ne olması gerektiği konusunda odönem itibariyle önemli değerlendirmeler yapılmış ve eserler yayımlanmıştır.

Bunlardan biri de Mustafa Kemal'in, 1914 yılında Yarbay rütbesi ile Sofya Askeri Ataşesi görevinde bulunduğu esnada, okul ve silah arkadaşı olan ve 1912 yılında katıldığı Balkan Harbi'nin Osmanlı Ordusu'ndaki yıkıcı sonuçlarını 1913'de askerlere verdiği bir dizi konferansa ait notlarını, 1914 yılında "Zabit ve Kumandan" adlı yazdığı kitapta toplayan Binbaşı Nuri (Conker) Bey'e ait bu eserine katkı olmak üzere yazdığı "*Zabit ve Kumandan İle Hasbial*" adlı eseridir ki bu eserde; bir subayda bulunması gerekli vasıflar, taarruz ruhu ve inisiyatifin sevk ve idarededeki önemi, Balkan Harbi'nin sonuçları üzerinden verilmektedir. Mustafa Kemal bu eserinde, "*barış döneminde eğitimin yapılmadığı, birlik kumandanlarının sevk ve idare hususu ile mesleki bilgide yetersiz olduğu, askeri talimnamelerin ihtiyaca cevap vermediği, mevcut olanların da subaylar tarafından hiç okunmadığı, Osmanlı Ordusu'ndaki piyade talimnamesinin Alman Ordusu'na ait bir talimname olduğu ve inisiyatif hususlarının talimnamede yer almasına rağmen içindeki bilgilere tam olarak nüfuz edilemediğini*"²³⁷ ifade etmiştir. Diğer bir ifade ile orduda eğitim, doktrin ve teşkilatlanmanın zorunlu ve etkin olması gerektiği belirtilerek bu esasların Balkan Harbi'nde yerine getirilemediği çok açıktır.

Böylelikle, Osmanlı Ordusu'nun Balkan Harbi'nde uğradığı hezimet orduyu tanımayanlarda bir boşluk yaratmış ve onlarda "bu ordudan ve devletten hayır gelmez" düşüncesi oluşmuş buna karşılık Osmanlı Ordusu'nun kara birliklerini, modernizasyon gayretlerini ve komuta kademesinin dirayetini iyi tanıyan Almanya bu görüşe katılmamıştır.²³⁸

Bunun bir sebebi de Almanların sahip oldukları emperyalist düşünceleridir. Almanya birliğini ilan ettiği 1871 yılından itibaren sömürge arayışı içerisine girmiş ancak büyük Avrupa Devletleri gibi arzu ettiği seviyede sömürge edinmemiştir. Bu

²³⁶R.Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Anıları**, s.90-91.

²³⁷Mustafa Kemal, **Subay ve Kumandan İle Konuşmalar, İstanbul-1918**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007, s.V-33.

²³⁸İlber Ortaylı, **Yakın Tarihin Gerçekleri-Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e**, TİMAŞ Yayıncılık, İstanbul, s.73.

nedenle, Balkan Harbi'nden yenik ve yorgun çıkan Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Arap Yarımadası'ndaki kaynaklarını kullanmak öncelikleri arasındadır.

1913 yılında Alman basınında da çokça yer alan Anadolu ve Arap Yarımadasının kaynaklarının kullanılması isteği ve bunun da bir ittifak anlayışı ile çıkarılacak bir harbe Osmanlının dâhil edilmesi öncelikli Alman çıkarı olarak görülmektedir. Hatta Alman basınında harp öncesi yapılan senaryoların büyük bir bölümü gerçekleşecektir.²³⁹

3. Osmanlı Ordusu'nun Birinci Dünya Harbi'ndeki Muharebe Etkinliği

Avrupa'da ekonomik çıkarların yarattığı gerginlik, siyasi ve askeri dengeleri değiştirmekle birlikte yeni bir harbin de habercisi idi. Nitekim harbin başlama sebebi olan Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük Ferdinand'ın, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi ile Avusturya Sırbistan'a harp ilan etti ve Rusya'nın Sırbistan'ın; Almanya'nın da Avusturya'nın yanında yer alması ile harbin karşılıklı ittifakları kurulmuş oldu. 1914 yılı Ağustos ayına kadar Avusturya, Almanya, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin karşılıklı nota vermeleri ve seferberliklerini tamamlayarak savaş ilan etmeleri sonucu Avrupa'da harp başladı. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin, İngiltere ve Fransa ile ittifak teşebbüsünün sonuçsuz kalması ile İtilaf Bloğunda yer alamaması ve Avusturya'dan da ittifaka katılma teklifinin gelmesi üzerine 22 Temmuz 1914'de Osmanlı Devleti; Almanya'ya başvurarak 2 Ağustos 1914'te²⁴⁰ yapılan ve Almanlar için muhtemel bir Alman-Rus harbinde Osmanlının asker deposu olarak kullanabileceği²⁴¹ Türk-Alman İttifak Anlaşması ile Birinci Dünya Harbi'nde taraf olduğunu gösterdi. Ancak Harbin başlangıcında fiilen tarafsızlığını ilan etmişse de Goeben ve Breslau adlı iki Alman gemisinin her ne kadar Enver Paşa'dan ve Alman Büyükelçi Baron Von Wangenheim²⁴² başka kimsenin

²³⁹Faruk Yılmaz, **XX.Yüzyıl Başında Alman Emperyalizmi ve Türkiye**, Berikan Yayınları, Ankara, 2002, s.64. (*Karl Von Winterstettin*, 'ın Orta Avrupa Politikası'nda Yeni Amaçlar, Berlin-Bağda, Münih-191, adlı eserinde belirtilmiştir.)

²⁴⁰Y.H.Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, II-IV**, s.642-643,

²⁴¹S. Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s.269.

²⁴²"6 Ağustos 1914'te Sadrazam Said Halim Paşa, von Wangenheim'a kabinenin Almanya ile ittifak olma kararının Enver egemenliğinde, çoğunluğunun bulunmadığı, böyle bir eyleme karşı olan üyelerin davet edilmediği bir oturumda alındığını; Enver'in, Osmanlının önceki, Bulgaristan ve Romanya ittifaka katılmadıkça savaşa açıkça girmekten kaçınma politikasını bozduğunu; Almanya tarafında savaşa girme kararı almaya mecbur etmek için o sırada doğu Akdeniz'de olan Alman Kruvazörlerinin Osmanlı sularına girmesine izin vermeye karar verdiğini bildirdi. Bu Almanya'nın Osmanlı'nın kapitülasyonları kaldırmasına Trakya ve Makedonya'da kaybedilen vilayetlerin ve kaybedilen Ege

nedenini bilmediği bir şekilde²⁴³ Osmanlı karasularında bulunması ve 28–29 Ekim 1914’te Karadeniz’de Rus kıyılarını ateş altına alması²⁴⁴ sonucu, Osmanlı Devleti’nin fiilen tarafsızlığı da hükümsüz kalarak harbe girmiş oldu.²⁴⁵

Birinci Dünya Harbi’ne girerken Osmanlı Devleti’nin siyasi bir hedefi bulunmadığından siyasi hedefe uygun bir harp hedefi de mevcut değildi. Bu nedenle Alman Silahlı Kuvvetlerinin amacı etrafında bocalayan ve kararsız²⁴⁶ Osmanlı Devleti, nihayet ordunun sevk ve idaresinin büyük bir bölümünü²⁴⁷ 2 Ağustos 1914 İttifak Anlaşması ile Almanlara bıraktı.²⁴⁸ Bunun doğal bir sonucu olarak harp süresince Alman askeri heyetlerinin Türkiye’ye gelişi devam etti.²⁴⁹ Enver Paşa’nın orduda başlattığı Alman menşei bu yenileştirme faaliyetleri, Alman Harp Akademileri’nde okutulan talimnameler ve dersler Türkçeye çevrilerek Harbiye’de ve İmparatorluğun ordu ve kolordularında kullanılmaya başlandı.²⁵⁰

Osmanlı Ordusu’nun Almanlar tarafından harbe hazırlanmasında ve kullanılmasında, gelen bu heyetlerin etkisi fazlaydı. Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Enver Paşa, muhtemel bir harpte Osmanlı Ordusu’nun nasıl kullanılacağı konusunda Alman Askeri Heyeti Kurmay Başkanı Friedrich Bronsart von Shellendorff’a bir sefer plânı hazırlatmıştı. Bu plân, Birinci Dünya Harbi’nden

adalarının kısmi iadesine, Orta Asya’daki Türklerle doğrudan bağlantıyı mümkün kılmak için Kafkasya’daki Osmanlı topraklarının iadesine ve yenilen İtilaf Devletleri güçleri tarafından Osmanlıya savaş tazminatı ödenmesini öngören bir anlaşmaya destek verme sözleri karşılığında yapılacaktı. Ancak bu söz verildikten sonra Enver, Alman savaş gemilerinin Çanakkale’den İstanbul Boğazı’na, ama İstanbul’daki Osmanlı halkı görmesin diye sadece geceleyin geçmesine izin vermeyi kabul etti.” (S. J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş, C.I**, s.104-105.)

²⁴³Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.77.

²⁴⁴Y.H.Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, III-I**, s.237-238. Ali Fuat Cebesoy, Enver Paşa ile yaptığı bir sohbet esnasında harbe neden girildiği konusundaki sorusuna Enver Paşa’nın “*Alman Devleti’nin kudret-i askeriyesini yakından biliyordum. Harbin çabuk biteceğini tahmin etmişim. Tedbirlerimi buna göre almıştım.*” diyerek Almanlara güvendiğini ifade etmiştir. (Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.31-32.)

²⁴⁵Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, s.99-109.

²⁴⁶Tevfik Çavdar, **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, Ant Yayınları, 1970, İstanbul, s.159.

²⁴⁷**TİTE Arşivi, K.159, G.28, B.28–5001** 12 Aralık 1914’te İstanbul’a gelen Mareşal Von der Goltz, Liman von der Sanders’in 5.Ordu Kumandanlığına geçmesi ile Nisan 1915’te yerine 1.Ordu Kumandanlığına atandı. Atanmasını müteakip 1. Ordu personeline moral, cesaret ve padişaha bağlılık içeren, 1 numaralı Günlük Emrini yayımladı. Ocak 1916’da atandığı 6.Ordu’ya, lekeli humma hastalığından öldüğü Nisan 1916’ya kadar emir komuta etti. **TİTE Arşivi, K.159, G.28, B.28–27001, 28001, 29001** Goltz için İstanbul’da resmi cenaze töreni yapılarak Tarabya’da Alman Sefarethanesi bahçesine defnedilmiştir. Kurulan Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına ise Mareşal von Falkenhayn getirildi. (J.L.Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.166-200.)

²⁴⁸**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1**, s.297.

²⁴⁹J.L.Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi** s.227. “*Harbin sonunda 10 Kasım 1918’de Osmanlı Harbiye Nezareti, Müttefik Kontrol Teşkilatı’na Türkiye’de 13.500 Alman, 1.500 Avusturya askeri bulunduğunu bildirdi. 1916 yılı başlarında askeri heyete dâhil veya emrine verilmiş yaklaşık 200 subay; harbin sonunda ise bu miktar 800 idi.*” (J.L.Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, s.181.)

²⁵⁰S. J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş, C.I**, s.119.

önce Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Balkan devletlerine karşı yapacağı düşünülen bir harbe göre hazırlanan bir plandı. Yunanistan ve Bulgaristan göz önünde tutularak ve Rusya'nın da harbe gireceği faraziyesine dayandırılan bu sefer plânında; harbin kesin sonuç alınacak yeri olarak İstanbul ve Boğazlar kabul edilmiş ve birliklerin yığınak plânları da buna göre yapılmıştı. Enver Paşa, General Bronzart'ın plânının altına “*fikre tamamıyla iştirak ederim*” diyerek yazdığı not, planın Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîyesi'nin de sefer plânı olduğu anlamındaydı. Ancak Türk-Alman İttifakı'nın yapılmasından sonra uygulama kabiliyetinin kalmadığı anlaşılan bu sefer plânı değiştirilerek, 20 Ağustos 1914'te Başkumandanlık ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîyesi'nde görevli General Bronzart tarafından yeniden hazırlandı. Plân ana hatları ile *Avrupa harekât sahasında, Bulgaristan ve Romanya'nın Osmanlılar tarafında olmak şartıyla Balkanlardan Rusların yan ve gerilerine taarruz etmek, Odesa kıyılarına çıkarma harekâtı yapmak; Kafkaslar harekât sahasında, 3.Ordu ile yapılacak bir taarruz harekâtı üstün Rus kuvvetlerine çatacağından doğuda savunmada kalmak, Rusların kuvvetlerini azaltması durumunda Kafkaslarda ilerlemek; Arabistan harekât sahasında, Mısır'a taarruz etmek, ayrıca Karadeniz'de deniz üstünlüğünü ele geçirmek için harp ilan etmeksizin Rus donanmasına baskın yapmak* şeklindeydi. Bu plânda da Odesa çıkarmasının şüpheli bulunması, Sırbistan tehdidinin devam etmesi ve Bulgarların tarafsızlığını sürdürmesi nedeniyle, 6 Eylül 1914'te değişiklikler yapıldı. Buna göre, doğuda Ruslar taarruz etmez ise Kafkaslara ileri harekât yapılacak, Mısır'a mutlaka taarruz edilecekti.²⁵¹ Belirtilen sefer plânına göre yığınak plânlarında da gerekli değişiklikler yapılarak Osmanlı Ordusu'nun konuş durumuna son şekli verildi.²⁵²

Hazırlanan sefer plânlarının icrasına yönelik, birliklerin sevk ve idaresi, emir-komuta ilişkileri ve harekât yetkileri; 29 Ekim 1916'da çıkarılan ve Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından imzalanan “Harekât-ı Harbiye-i Umûmîye” adındaki bir İrade-i Seniye ile Almanların kontrolüne verildi. “Çok Gizli” olarak işaretlenen bu onay, “*Düvel-i Merkeziye ile*

²⁵¹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, I**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, s.211-217. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, I**, s.218-219, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîyesi *II.Yarbaşkanı Hafız Hakkı Paşa'nın da ilave harekât plânları mevcuttu.*

²⁵² **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi, Marşal Fevzi Çakmak, Genelkurmay ATASE ve Gnkur. Dent.Bşk.lığı Yay.Ankara, 2005, Kroki-1.** Osmanlı Ordusu'nun Birinci Dünya Harbi Öncesi Konuş Durumu EK-15'de belirtilmiştir.

Müttefiklerinin Umûmî Sevk ve İdaresinin Tevhidi Hakkında Mukarrerat” başlığı altında dokuz maddeden oluşuyordu.²⁵³

Birinci Dünya Harbi’nde Osmanlı Ordusu, Karadeniz’de Rus kıyılarının ateş altına alınması ile fiilen harbe girdiği 28 Ekim 1914’ten Mondros Mütarekenâmenâmesi’nin imzalandığı 30 Ekim 1918’e kadar geçen sürede harp sahasının çeşitli cephelerinde muharebe etti. Bu cepheler, doğuda Ruslara karşı Doğu Cephesi ve Kafkas Cephesi; güneyde İngilizlere karşı Kanal, Filistin, Suriye ve Irak Cepheleri; batıda müttefikleri ile birlikte İtilaf Devletleri Ordularına karşı Galiçya, Romanya ve Makedonya Cepheleri ile Çanakkale Cephesidir. Bu cephelerde Osmanlı Ordusu’nun taktik ve stratejik harekât uygulamaları zaman, yer ve kuvvete göre farklılıklar göstermiştir.

a. 1914 yılı Muharebelerinde Osmanlı Ordusu

Doğu Cephesi, 3.Ordu Kumandanlığı’nın sorumluluğunda Kuzeyde Trabzon’dan güneyde Doğubayazıt bölgesine kadar uzanıyordu. Rusların ileri harekâtı ile başlayan Doğu Cephesi’ndeki muharebelerde, 3.Ordu, öncelikle Rus ilerlemesini durdurmak istedi. Ruslar 1 Kasım 1914’te taarruz emrini verdiklerinde 9, 11 ve 13.Kolordulardan müteşekkil üç kolordu kumandanlığı ile biri İhtiyat Süvari Tümeni olmak üzere iki süvari tümeni ve on dokuz sahra Jandarma Taburundan²⁵⁴ teşkil edilen Osmanlı 3.Ordusu’nun sefer plânındaki görevi,²⁵⁵ kuvveti Erzurum çevresinde toplamak ve Erzurum Kalesi’ni elde tutmak, gerektiğinde Ardahan-Batum istikametinde taarruz etmektir. Rus birlikleri, Artvin, Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır bölgelerinden dört ayrı koldan ileri harekâta başladığında bu plân değiştirilerek²⁵⁶ Enver Paşa’nın direktifi ile 3.Ordu’nun taarruz etmesine karar verildi. 6 Kasım 1914’te tesadüf muharebesi ile başlayan Köprüköy Muharebeleri, 13 Kasım 1914’e

²⁵³**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1, s.298-299.**

²⁵⁴“*Büyük karargâh-ı Umûmîye ile ordu kumandanlıkları nezdinde sahra jandarma heyetleri ve kolordu kumandanlıkları ile menzil noktaları nezdinde dahi sahra jandarma müfrezeleri bulunur.*” Madde:565, “*Sahra Jandarmasının vazifesi seyyar ordu nezdinde ve menzil hatları üzerinde polis vezâifini ifa etmektedir. Sahra Jandarmasının saha hidemâtı bilhassa muharip ordunun gerisinde bulunur.*” Madde Nu.:566, (**Hidemat-ı Seferiye Nizâmnâmesi**, 1325, s.272.)

²⁵⁵Şerif (Köprülü), Emekli Kurmay Yarbay, **Birinci Dünya Harbi Başlangıcında 3. Ordu, Sarıkamış, Çevirme Manevrası ve Meydan Muharebesi**, Haz.:Mustafa Görüryılmaz, Işık Yayınları, Ankara, 2007, s.59-76.

²⁵⁶Ş. Köprülü, **Birinci Dünya Harbi Başlangıcında 3.Ordu, ...**, s.77-78.

kadar devam etti²⁵⁷ ve Rusların Azap bölgesine geri çekilmesi²⁵⁸ ile sona erdi. 9 ve 11.Kolorduların, Rusların bulunduğu bu bölgeye ilerlemesi ile 14 Kasım 1914'te başlayan Azap Muharebeleri her iki tarafın da üstünlük kuramaması neticesinde geri çekilmeleri²⁵⁹ ile 18 Kasım 1914'te son buldu. Doğu Cephesi'nin güneyinde, 19 Kasım 1914'te Rus Ordusu'nun takviye edilmiş Volga Alayı, Tutak'ı ele geçirmek için ilerlediğinde ihtiyat süvari tümeni savunmaya geçti ve aşiret birliklerinin de muharebeye girmesi ile yapılan taarruzda, Rus Alayı ağır bir zayıyat verdi. Bu dönemde, 10.Kolordu'nun 3.Ordu'nun harekâtına katılmak üzere Erzurum'a intikalini emreden Enver Paşa, Rus Ordusu'nu imha etmek maksadıyla bir plan hazırladı. Plan, Almanların Tanenberg Muharebesi'nde yaptığı gibi bir "kuşatma harekâtı" olarak hazırlandı.²⁶⁰

22 Aralık 1914'te başlayan harekât, uzun yürüyüş mesafeleri, ağır kış şartları, yetersiz ikmal desteği ve plânlama hataları sonucunda kesin bir sonuç alınamadan 19 Ocak 1915'te ağır bir zayıyatla²⁶¹ sona erdi. Bununla birlikte yenilginin asıl sebeplerinden biri Rus sevk ve idaresi hakkında elde edilen yanlış bilgilerdi. Aksine Osmanlı birlikleri zor iklim ve arazi şartlarında karmaşık bir harekâtı planlama ve icra kabiliyeti olduğunu ve yürüyüş disiplini ve esnekliğine sahip olduklarını gösterdiler.²⁶²

Sarıkamış Muharebesi devam ederken Azerbaycan ve Van bölgelerinde başlayan Rus taarruzları, Van Jandarma Tümeni ve gönüllü birliklerin katılımı ile durduruldu. Aynı zamanda Hoy'a ilerleyen Jandarma Tümeni²⁶³ 22 Ocak 1915'te

²⁵⁷ "Taarruzun devamında istinat noktaları olarak kullanılacak bölgelerin süratle ele geçirilmesine gayret edilmelidir. Bu bölgelerden icra edilen şiddetli ateşler yardımıyla civardan ilerleyen aksamın ileri hareketi kolaylaştırılır." (**Piyade Talimnâmesi**, Madde Nu.:339, 1330, s.170.)

²⁵⁸ General Nikolski, **Sarıkamış Harekâtı, (12-24 Aralık 1914)**, Çev.:Emekli Yüzbaşı Nazmi, Haz.:Mehmet Demir, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2010, s.11.

²⁵⁹ "Ricatın esna-ı cereyanında düşmanla ateş muharebeleri edilen mesafenin tezyidine sa'i olunmamalıdır. Bu sebepten bazı aksam-ı askeriyenin bil'a-sebebe mübrem yüz ileri etmeleri hatadır. Zira bu sureti hareket düşmandan ayrılmayı tasib eder." Madde Nu.:430, (**Piyade Talimnâmesi**, 1330, s.205)

²⁶⁰ Alman Yarbay Guze, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler**, Çev.:Yarbay Hakkı (Akoğuz), Haz.:Alev Keskin, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007, s.30.

²⁶¹ "Sarıkamış önlerine kadar gelen 9.Kolordu, 2 Ocak 1915'te 344 kişi kalan mevcudu ile muharebe gücünü yitirmiş ve 4 Ocak 1915'te de 10 kişilik kolordu karargâhı ile 106 kişilik kolordunun kalan mevcutları Ruslar tarafından teslim alınmıştı. Kalan mevcut ise harp sahasına dağılmıştı. (**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, II-1**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.515-520.)

²⁶² Edward J. Erickson, **I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı, C.IV**, Çev.:Sare Levin Atalay, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.47.

²⁶³ Aziz Sami İlter, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları**, Haz.:Zekeriya Türkmen, Elmas Çelik, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007, s.22. "İllerdeki

Ruslara taarruz etti. Ancak Rusların karşı taarruzu ile çekilerek Kotur'da tekrar konuşlandı. Bir hudut taburu ve gönüllülerden oluşan Musul Kolu ise 10 Aralık 1914'te bir Kazak birliğini yenerek Süleymaniye'den gelen bir başka bir müfreze ile birleşti ve Tebriz'e ileri harekâta başladı. 12 Ocak 1915'te Tebriz'e girdi. Ancak 29 Ocak 1915'te Rusların karşı harekâtı neticesinde Tebriz'i boşaltmak zorunda kaldı.²⁶⁴

Jandarma Tümeninin bu harekâta maksadının dışında müstakil olarak kullanılması başlangıçta bir başarı sağlamışsa da harekâtın devamında arzu edilen etkiyi göstermedi.

Nitekim sahra jandarması olarak nitelendirilen ve muhtemel bir harekâta ordu birlikleri emrine girecek olan jandarmanın asıl vazifesi ordu geri bölgesinde asayiş sağlamak olup bu hususlar sefer Nizâmnâmelerinde²⁶⁵ gösterilmişti.

Sarıkamış Muharebelerinin sevk ve idare bakımından genel bir değerlendirmesi yapıldığında, plânın düşmanı az bir kuvvetle cephede tespit etmek, iki kolordu ile Rusların kanat ve gerilerini kuşatmak esas fikrine dayalı uygun bir plân olduğu görülmektedir. Hatta harekâtın başlangıcında Rus birliklerinin harekâttan haberinin olmaması ve yeterli kuvveti toplayamaması nedeniyle baskın tesiri de yaratmış²⁶⁶ buna rağmen 9 ve 10.Kolorduların kesin sonuç yerinde bütünlük içinde hareketi sağlanamamış²⁶⁷ ve gücü de korunamamıştı.²⁶⁸ Aynı zamanda 11.Kolordu da gerektiği kadar şiddet ve kuvvetle cephesini kavrayamamıştı. Ayrıca süvarinin uygun

*Jandarma Alayları seferber edilerek ordu emrine verilmiş ve ihtiyatlardan sabit Jandarmalar teşkil edilerek bunların yerine konulmuştu. Avrupa tarzındaki bu teşkilat düşünce açısından iyiydi. Fakat bunların alınıp hepsinin orduya gönderilmesi asayiş bozdu. Silâh altına çağrılanların toplanması, orduya lazım olan erzak, cephane ve başka malzemelerin sevk ile özellikle kaçakların takibi çok kötü bir hale düştü. Jandarmalar yerlerinde kalmış olsaydı, herhalde kendilerinin on misli efrat bakayadan, fırandan kalmaz, asayiş bozulmaz ve ordunun her istediği yapılırdı.” Bu tespitle ilgili olarak, **Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi Madde:570’de**, “Toplu küt’aata karşı sahra jandarmaları müdahale edemezler. Bu babda yalnız o küt’aatin kumandanı vasayede bulunur.” şeklinde belirtilmiştir.*

²⁶⁴Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi**, Haz.:Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, Serdar Demirtaş, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s.26-49.

²⁶⁵**Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi**, 1325, s.272

²⁶⁶General Nikolski, **Sarıkamış Harekâtı, (12-24 Aralık 1914)**, s.20.

²⁶⁷“Kumandanın kararı kat-i bir surette vaziyet-i harbiyeye göre verilmemiş ise muharebe-yi taarruzu, nümayiş veya başka bir surette icra etmek veyahut yürüyüş istikametini tebdil ederek muharebeden sarf-ı nazar eylemek kumandanın maksadına tabidir.” Madde Nu.:273, (**Yeni Alman Piyade Talimnâmesi**, 1325, s.117)

²⁶⁸Yarbay Selahattin, **Birinci Dünya Savaşı’nda 10.Kolordu ve Sarıkamış Muharebeleri Hakkında Bir Konferans**, Haz.:Zekeriya Türkmen, Alev Keskin, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.96-101.

olmayan dağlık bölgelerde kullanılması ve topçunun da parçalanarak küçük piyade birlikleri emrine verilmesi kuvvetin uygun kullanılmamasına neden olmuştur.²⁶⁹

Aynı yıl Irak Cephesi'nde ise İngilizler, Basra Körfezi'nin iç kısımlarında şaşırtma harekâtı yapmak, petrol tesislerini korumak maksadıyla;²⁷⁰ 6 Kasım 1914'te Basra Körfezi'nde Fav'a çıkarma yapmaları üzerine muharebeler başladı. Bu cephede bulunan Osmanlı 38.Tümeni üstün taarruzlar karşısında savunma yaparak Şattülarap Nehri boyunca çekilmesi üzerine takip eden İngiliz kuvvetleri, 22 Kasım'da Basra'yı, 9 Aralık'ta Fırat ve Dicle Nehirlerinin birleştiği Korna bölgesini ele geçirdi. Böylece 1914 sonlarında Basra bölgesi elden çıktı. Sina Cephesi'nde ise Osmanlı Başkumandanlığı İngiliz kuvvetlerini Mısır'a çekmek maksadıyla hassas bir konumda olan Süveyş Kanalı'na taarruz kararı üzerine hazırlıklarına başladı.²⁷¹

b. 1915 Yılı Muharebelerinde Osmanlı Ordusu

Doğu Cephesi'nde, Sarıkamış mağlubiyeti, 3.Ordu'nun önemli ölçüde muharebe gücünü kaybetmesine neden oldu.²⁷² Bu durumu değerlendiren Rus Ordusu, baharın gelmesi ile tekrar taarruza geçti. Fakat Oltu-Tortum-Van Gölü-Bulanık hattında taarruzları durduruldu. Bu dönemde 4.Ordu'dan 36.Piyade Tümeni; İstanbul'da teşkil edilen 1 ve 5.Kuvve-i Seferiye Kuvvetleri²⁷³ 3.Ordu'nun takviye edilmesi maksadıyla kuruluşuna verildi. Ayrıca 1.Kuvve-i Seferiye kuvveti ise Van'a gönderildi ise de geç intikal etmesinden²⁷⁴ Rusların Van'ı almasına engel olamadı. Bununla birlikte, 1 ve 5.Kuvve-i Seferiye ile 36.Tümenden teşkil edilen ve 3.Ordu'nun

²⁶⁹Yarbay Selahattin, **Birinci Dünya Savaşı'nda 10.Kolordu ve Sarıkamış Muharebeleri Hakkında Bir Konferans**, s.194.

²⁷⁰Charles V.F. Townshend, **Mezopotamya Seferim**, Çev.:Gürol Koca, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.35

²⁷¹**Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleeri, VII/2**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967, s.6.

²⁷²Ş.Köprülü, **Birinci Dünya Harbi Başlangıcında 3.Ordu**,... s.254-257.

²⁷³*Bu kuvvetlerin kuruluş maksadı olarak; Harp öncesi sefer plânlarında Ruslarla bir savaş durumunda 13.Kolordu'dan bazı kuvvetlerle takviye edilecek olan aşiret askerinin Azerbaycan'dan kuzeye doğru hareket ederek Rusların gerisine düşmesi plânlanmış ancak harbin başlamasıyla Aşiret Alaylarından istenilen verimin alınamaması üzerine İstanbul'daki 1 ve 5.Kolordulardan birer Mürettep Tümen kurulması kararı verilmiştir. 20 Kasım 1914'te kuruluş çalışmalarına başlanılmıştır. (Hulusi Baykoç, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephesi'nde 5.Seferi Kuvvetler**, Haz.:Zekeriya Türkmen, Özlem Demireğen, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.1-2.)*

²⁷⁴*“Erkân-ı Harbiye, tarafından suret-i muntazamada tehiye ve tertip edilmek mümkün olan yürüyüşlerde (mesela; sefere dahil olmak üzere icra kılınan tecemmu -toplama- yürüyüşlerinde) ve bila-muharebe zabtı me'mul nukatı işgal icra olunan yürüyüşlerle büyük manevralarda numuneye müşabih bir yürüyüş cetveli tertip olunmalıdır. Yürüyüş cetvelinde intikal, her gün için ayrıca planlanır.” (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, s.77.)*

Sağ Kanat Grubu'nu oluşturan grubun²⁷⁵ Murat Nehri havzasında Ruslara yaptığı karşı taarruz²⁷⁶ etkili oldu ve Ahlât-Malazgirt hattında savunma düzeni aldı. Bu cephede muharebenin kısmen durması, güney cephesinin ise kritik bir hal alması nedeniyle Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, İran ve Irak cephesini takviye maksadıyla 3.Ordu kuruluşunda bulunan 1 ve 5.Kuvve-i Seferiye birliklerini 51 ve 52.Tümen adı vererek bu bölgeye gönderdi.²⁷⁷

Doğu Cephesi'nde devam eden muharebeler ile birlikte diğer cephelerde de İtilaf Devletleri orduları ile muharebeler başladı. Bu esnada İngiliz Savaş Şurası, 28 Aralık 1914'te boğazlara bir harekât yapılması teklifini kabul etti. Fransız Hükümeti'nin de 18 Ocak 1915'te uygun görmesi ile İtilaf Devletleri, İstanbul'u işgal etmek, Osmanlı Ordusu'nu ikiye bölmek, Ruslara yardım etmek ve Tuna yolunu açmak üzere Boğazlara taarruz etmeye karar verdi.²⁷⁸ Boğazın kıyıları savunma için Alman istihkâmlarının desteği ile hazırlanmış bu maksatla deniz mayınları konusunda uzman 500 Alman bölgede görev yapmıştı.²⁷⁹

Çanakkale Cephesi'nde, başlangıçta 3.Kolordu asıl savunmadan sorumlu olmak üzere Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı ile müteakiben 24 Mart 1915'te 5.Ordu'nun kurulması ile savunma görevini üstlenen kuruluşunda²⁸⁰ ve emrinde bulunan Çanakkale, Bursa ve Edremit Seyyar Jandarma Alaylarına²⁸¹ karşı 18 Mart 1915'te başlayan deniz muharebelerinde, İtilaf Donanması'nın 18 büyük savaş gemisinden 7'si yani üçte birden fazlası savaş dışı kaldı.²⁸² Bunun üzerine, Çanakkale Boğazı'nın denizden geçilemeyeceğini anlayan İtilaf Ordusu, Gelibolu Yarımadası'nı kara kuvvetleri ile elde ettikten sonra boğazı geçmeye karar verdi. 25 Nisan 1915'te Seddülbahir ve Arıburnu kıyılarından özellikle kuzeyden kuvvet çoğunluğu ile Arıburnu'ndan yapılan çıkarma harekâtı, 19.Tümen Kumandanı Yarbey Mustafa Kemal'in inisiyatifi,²⁸³ çıkarma yerini bilmesindeki taktik bilgi ve önsezisi ile yüksek

²⁷⁵Recep Balkan, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağ Kanat Harekâtı**, Haz.:Kerime Şahin, Genelkurmay ATASE Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2006, s.25-295.

²⁷⁶"Savunanın cepheden karşı taarruza geçmesi, ancak ya düşman hücumu püskürtülüp ateş takibi nihayet bulduktan sonra veyahut savunma mevzi önünde sıkışmak zorunda kalmış düşmanı tard etmek maksadıyla yapılır." (Piyade Talimnâmesi, 1330, s.198.)

²⁷⁷**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı, II-1**, s.877.

²⁷⁸Y.H Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, III-II**, s.20-39.

²⁷⁹Edward J. Erickson, **I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı, C.IV**, s.55.

²⁸⁰**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, V-1**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.233.

²⁸¹Hüseyin Işık, **I. Dünya Savaşı'nda Seyyar Jandarma Birlikleri**, Jandarma Bsv. Ankara, 1999, s.10

²⁸²Y.H Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, III-II**, s.71.

²⁸³"Kumandanlığın en birinci evsafı müstakilen hareket etmektir. Müstakilen hareket etmek umurun hareketini nazar-ı dikkate almadan kendi bildiği gibi karar vermek veya verilen emirleri dikkatle icra

sevk ve idaresi sayesinde²⁸⁴ başarısızlığa uğradı. Çıkarma kuvvetleri bu harekât sonunda ancak kıyıda dar bir şeritte tutunabildi. Üç ay süren muharebelerden sonra İtilaf Orduları, Anafartalar kıyılarına bir çıkarma daha yaptılarsa da ilerleyemediler ve 19–20 Aralık 1915'te önce Arıburnu ve Anafartalar'dan, yirmi gün sonra da Seddülbahir'den çekildiler.²⁸⁵

Çanakkale Muharebeleri, üstün kuvvetlere karşı savunmanın bir zaferi olmuş ancak, Osmanlı Ordusu'nu da son derece yıpratmıştı. Bununla birlikte, Balkan Harbi'nde muharebe güç ve yeteneğini kaybeden ordunun iyi bir sevk ve idare ile ne kadar güçlü olduğu da görülmüş oldu.²⁸⁶ Diğer taraftan İngilizlerin, Çanakkale Boğazını geçmesi engellenerek İstanbul'un işgali önlenmiş ve Irak ve Suriye cephesindeki harekâtı da zorlaştırılmış oldu.²⁸⁷

Çanakkale muharebelerinde 19.Tümen Kumandanı Yarbay Mustafa Kemal'in uyguladığı savunma şekli, arazi ve karşı kuvvetin değerlendirmesine de bir örnek teşkil eder. Kıyıdan savunma veya derinlikte savunma görüşleri dışında²⁸⁸ farklı bir savunma stratejisi uygulayarak yarımadanın ortasından geçen omurga araziye daima elde bulundurmak suretiyle muharebeyi bu bölge ile kıyıların ilk sırtları ve mümkün olduğu kadar omurga arazinin deniz ilerisinde²⁸⁹ yapılmasını sağlamak ve bunu başarı ile uygulamak, kıyı savunmasında yeni bir taktik düşünceyi yaratmış oldu.²⁹⁰ Bugün de tartışılan kıyıdan savunma veya derinlikte savunma görüşleri dışında şartlara ve arazinin durumuna uygun farklı bir taktik geliştirmiştir.²⁹¹

Diğer taraftan Irak Cephesi'nde ise İngilizler, Basra ve Korna'yı ele geçirdikten sonra Dicle Nehri boyunca 1 Haziran 1915'te Bağdat'a ileri harekâta

etmemek değildir. Fakat madunlar, emri ita edenin ahval ve vaziyeti layıkıyla göremeyeceğini anlarlar veyahut verilen emrin icrası ahvalin tebeddülünden dolayı kabil olmazsa o zaman alınan emri icra etmemek veya tebdilen icra ederek keyfiyeti mavefke ihbar etmek madunların vazifesidir.” Madde Nu.:304, (Yeni Alman Piyade Talimnâmesi, 1325, s.127.)

²⁸⁴Charles H. Sherrill, *Selanik'ten Gelibolu'ya*, İlgı Yayınları, İstanbul, 2006, s.42-43.

²⁸⁵**Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleleri, VII-1**, s.11.

²⁸⁶**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, V-1**, s.286.

²⁸⁷Y.H Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, III-II**, s.396.

²⁸⁸“Savunanın cepheden karşı taarruza geçmesi, ancak ya düşman hücumu püskürtülüp ateş takibi nihayet bulduktan sonra veyahut savunma mevzi önünde sıkışmak zorunda kalmış düşmanı tard etmek maksadıyla yapılır.” (**Piyade Talimnâmesi**, 1330, s.198.)

²⁸⁹Mustafa Kemal bu taktik görüşünü; “Benim kanaatime göre, düşman ihraç teşebbüsünde bulunursa iki noktadan teşebbüs eder. Biri Seddülbahir, diğeri Kabatepe civarı. Ve benim nokta-i nazarıma göre düşmanı karaya çıkarmadan bu sahil parçalarını doğrudan doğruya müdafaa etmek mümkündür. Binaenaleyh alaylarımı, böyle sahilden müdafaa edecek şekilde yerleştirdim.” şeklinde ifade etmiştir. (Ruşen Eşref, **Mustafa Kemal ile Mülakat**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2001, s.13.)

²⁹⁰S.İlhan, **Atatürk ve Askerlik, Düşünce ve Uygulamaları**, s.50-51.

²⁹¹S.İlhan, **Evrimselen Türk Devrimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, s.200

başladı. Bu cephede 35.Tümenle takviye edilmiş olan Irak ve Havalisi Kumandanlığı, Dicle Nehri boyunca savunarak geri çekildi. İngilizler Osmanlı birliklerini imha etmek ve Bağdat'ı ele geçirmek maksadıyla²⁹² ileri harekâta devamla Selmanıpak mevzilerinde savunma düzeni alan Osmanlı birliklerine taarruz etti. Bu mevzilerde İngilizlerin üstün kuvvetleri karşısında başarı ile karşı koyan Osmanlı birlikleri²⁹³ 25/26 Kasım'da Kut-ü'l Ammare'ye geri çekildi. 11 Aralık 1915'te İngilizleri takip eden Irak ve Havalisi Kumandanlığı birlikleri taarruz etmişse de bir sonuç alamadı ve Kasım ayında 6.Ordu adını alarak kumandanlığına Alman Mareşal Von der Goltz getirildi.²⁹⁴

Sina Cephesi'nde ise taarruz hazırlıklarını tamamlayan 8.Kolordu, 10 ve 25.Tümenler ile Ocak ayında Sina çölünü aşarak 3 Şubat 1915'te Kanal bölgesine taarruz etti. Üstün İngiliz kuvvetlerine karşı ilk taarruz başarılı olamadı. Ancak Kanal'daki İngiliz birliklerini taciz etmek maksadıyla bir kısım kuvvet bölgede bırakılarak asıl kuvvetler geriye alındı.²⁹⁵ 4.Ordu Kumandanı Ahmet Cemal Paşa tarafından 5 Şubat 1915'de, Başkumandanlık Vekâleti'ne bir telgraf çekilerek Birinci Kanal Harekâtı'ndaki taarruzun neticesi bildirildi. Buna göre; *"Baskın tarzında vukuu bulan hücum muvaffak olmamışsa da şimdi Kanal hücumunun nelere muhtaç olduğu esaslı surette anlaşıldığından Kanal'ın cebren geçilmesi için hazırlanmaya başlayacağım ve ne surette hazırlığa başladığımız ve nelere muhtaç olduğumuza dair mufassal raporumu takdim edeceğim. Temin ederim ki hiçbir şey ve hiçbir ümit zail olmamıştır. Aksine muvaffakiyet ümitleri vesait-i lazımenin anlaşılması artmıştır."*²⁹⁶ şeklinde bildirilerek taarruzun tekrar edeceği ifade edildi.

c. 1916 yılı Muharebelerinde Osmanlı Ordusu

1916 yılına gelindiğinde, Doğu Cephesinde, Ruslar, Erzurum genel istikametinde yaptıkları taarruzla 3.Ordu'yu Erzurum'a çekilmek zorunda bırakmış ve kısa bir taarruz hazırlığından sonra 11 Şubat 1916'da tekrar yapılan taarruzla 16 Şubat 1916'da Erzurum'u ele geçirmişti. Ayrıca Karadeniz kıyıları ile Çoruh ve Murat

²⁹²C. Townshend, **Mezopotamya Seferim**, s.232.

²⁹³D. Nicolle, **Osmanlı Piyadesi, 1911-1918**, s.20.

²⁹⁴**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, II-1**, s.878.

²⁹⁵**Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri, VII-2**, s.9-11.

²⁹⁶Ali Fuat Erden, **Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları**, Haz.:Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s.64-65.

Nehirleri istikametinde yaptıkları taarruzlarla da Şubat ve Mart ayları içinde Rize, İspir ve Muş; Nisan ayında da Trabzon; Temmuz ayında Erzincan Rusların kontrolüne girmiş oldu. Bu safhadan sonra genel bir taarruzla 1 Eylül 1916'ta Tirebolu-Kelkit-Erzincan-Kiğı-Muş-Van Gölü genel hattına ulaşan Rusların, bu taarruzlardan maksatları, en kısa yoldan İskenderun Körfezi'ne inmek, bu surette 3.Ordu'yu Orta Anadolu'ya atarak 4.Ordu'nun gerisini kesmek ve İngilizlerin Sina ve Filistin istilasını kolaylaştırmaktı.²⁹⁷ 1916 yılı Aralık ayında 3.Ordu'nun mevcudu 94.739 kişi, savunma hattı uzunluğu 190 km. idi.²⁹⁸

Bu dönemde, Irak Cephesi'nde, Kut-ü'l Ammare'de 13.Kolordu'nun beklenmeyen takip harekâtı²⁹⁹ ile kuşatılan ve çaresiz kalan İngilizler,³⁰⁰ kuvvetlerini kurtarmak için dört kez kuşatmayı yarmak istemişler de başarı kazanamamış ve 29 Nisan 1916'ta General Charles V.F. Townshend birlikleri ile teslim olmuştu. Bu muharebede Osmanlı birliklerinin çoğunlukla geniş bir alana seyrek bir düzenle dağılması, İngilizlerin emniyetli bir şekilde ilerlenebileceği düşüncesine neden olmuş ve bu suretle yaptıkları hata ile dağılmış durumdaki 50.000 kişilik Osmanlı Ordusu, kendisinden 10 kat daha büyük bir işgal gücünü durdurmuş oldu.³⁰¹

İran Cephesi'nde ise, Tirebolu-Kelkit-Erzincan-Kiğı-Muş-Van Gölü hattına ulaşan Rus kuvvetlerinin bir kısım kuvvetleri, İran üzerinden Bağdat'a doğru ileri harekâta geçti. Bunun üzerine 13.Kolordu sınır bölgesinden Rusları geri atarak İran içlerine girmek sureti ile Kirmanşah bölgesini 10 Ağustos 1916'da ele geçirdi.³⁰²

Sina Cephesi'nde ise, 1916 yılı Şubat ayında 1.Kuvve-i Seferiye, İngiliz birlikleri ile temas halindeydi. Asıl maksat İngiliz birliklerini kanalın batısına atmaktı. Bu maksadın tahakkuku için 1.Kuvve-i Seferiye'den bir müfreze teşkil edilerek Katya'ya taarruz etmesi sağlandı. Bunun üzerine İngilizler Katya'yı boşaltmak zorunda kaldı. Asıl kuvvetlerle yapılan Ağustos ayındaki Romani taarruzu ise sonuç vermediğinden ve Hicaz, Asir ve Yemen'de isyan çıkma ihtimali bulunduğundan, 4.Ordu'da Filistin'i savunma düşüncesi hâkim oldu. Hicaz Cephesi'nde Şerif Hüseyin'in isyanı ve isyana karşı Hicaz Kuvve-i Seferiyesi'nin Kızıldeniz kıyısındaki taarruzları sonucunda, Yanbo'nun iç kesimleri işgal edildi.

²⁹⁷ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV-I, s.444.**

²⁹⁸ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, II-2, s.404.**

²⁹⁹ Edward J. Erickson, **I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı, C.IV, s.144.**

³⁰⁰ C.Townshend, **Mezopotamya Seferim, s.371-375.**

³⁰¹ D.Nicolle, **Osmanlı Piyadesi, 1911-1918, s.42.**

³⁰² **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV-I, s.444.**

Ancak yardım kuvvetlerinin gelmemesi nedeniyle Medine'nin savunulmasına devam edilmesi kararı verildi. Bu arada Arap yarımadasında devam eden muharebelerin cereyan ettiği bir diğer cephe olan Asir Cephesi'nde Seyit Ahmet'in isyanı 21.Tümen tarafından bastırıldı. Yemen Cephesi'nde ise 39.Tümen ile İngiliz kuvvetleri arasında yirmiye yakın karşılıklı taarruzlar oldu. Ancak Lahîç'i kaybeden İngilizler Aden'i kaybetmemek için Seyit İdrisi'yi isyan için kışkırtsa da isyancıların taarruzlarına bölgedeki 40.Tümen başarı ile karşı koydu.³⁰³

Osmanlı Orduları Başkumandan Vekili Enver Paşa, Alman Yüksek Komuta Heyeti'nin de etkisi ile Birinci Dünya Harbi'nde başarıyı sağlayacak kesin sonuç yerinin Avrupa cepheleri olduğu düşüncesi ile³⁰⁴ Çanakkale cephesinden serbest kalan 1, 2 ve 5.Orduların bazı birliklerini Avrupa'daki müttefik ordularının takviye edilmesi maksadıyla gönderilmesine karar verdi. Bunun üzerine, 4 Haziran 1916'da Rusların, Avusturya-Macaristan kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratması nedeniyle 15.Kolordu Galiçya Cephesi'ne; Romanya'nın İtilaf Devletleri safında harbe girmesi ile Makedonya Cephesi'ndeki durumunun sıkışması üzerine 20.Kolordu Makedonya Cephesine; 6.Kolordu da Romanya Cephesi'ne gönderildi. İlk önce Galiçya Cephesine 15.Kolordu'nun 19.Tümeni 12 Ağustos 1916'da ulaştı. 20.Tümen ise 22 Ağustos'ta savunma hatlarındaki mevzilerine yerleşti. Rusların üstün kuvvetlerle yaptıkları taarruzlarına başarıyla karşı koydu. Özellikle savunma hattının merkezinde yer alan 15.Kolordu'ya karşı yapılan yarma maksatlı taarruzlar, karşı taarruzlar³⁰⁵ ile sonuçsuz bırakıldı.³⁰⁶

Aynı yıl Romanya Cephesi'nde, başlangıçta 6.Kolordu 15 ve 25.Tümenlerden teşkil edilmişti. Kademeli bir intikal sonucu bütün birlikler intikalini 6 Ekim 1916'da tamamladı. İlk giden birliklerden 75.Alay intikalini tamamlamayı müteakip 12 Eylül'de Dobrice Harekâtına iştirak edildi. Kolordunun kalan birliklerinin de katılması ile Aralık ayının sonuna kadar bütün birlikler, 3.Bulgar Ordusu'nun sevk ve idaresinde başarı ile görevlerini yaptı. Bu arada 26.Tümen'in de Romanya Cephesi'ne gitmesi kararı verildi ve 6.Kolordu kuruluşuna girerek intikalini Kasım

³⁰³**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV-I, s.338-445.**

³⁰⁴Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s.37.

³⁰⁵"*Düşman mevziin herhangi bir noktasından hatta dâhil olursa bu halde gerideki hatlarda mahalli mahfuza dâhilinde bulundurulmuş kâat hemen el bombalarıyla ve süngü takarak mukabil taarruz için ileriye giderler.*" (Mevzi Muharebatına Dair Tecrübeler, 1332, s.12.)

³⁰⁶**Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri, Galiçya Cephesi VII-1, s.24-39.**

1917’de tamamladı. 26.Tümen 6 Aralık 1916’da Bükreş’in işgalinde büyük yararlıklar gösterdi.³⁰⁷

Makedonya Cephesi’nde ise; 50.Tümen, toparlandığı birlikler ile İstanbul’dan başladığı intikalini 23 Eylül 1916’da Drama’da tamamlamış ve emrine girdiği 10.Bulgar Tümeni’nden ilk harekât emrini almıştı. Cephesindeki İngiliz tümenine karşı savunmasını tesis etmiş ve muhtemel bir çıkarma harekâtına karşı kıyı hattında gerekli tedbirleri almıştı. Ancak taarruzların bütün İttifak Orduları cephesi boyunca artması üzerine İttifak Devletleri Başkumandanlığınca, Osmanlı birliklerinin kolordu seviyesine çıkarılması kararı verildi. Bu maksatla 46.Tümen’in de Makedonya Cephesi’ne gönderilmesiyle o bölgede bulunan diğer tümenler ile birlikte 20.Kolordu Kumandanlığı adı altında bir kolordu teşkil edildi ve Manastır bölgesinde müstakil olarak muharebe eden 177.Alay Almanların emrine verildi. Bu haliyle Aralık ayı sonuna kadar cephelerindeki savunma görevlerini başarı ile sürdüren³⁰⁸ Osmanlı birlikleri, ilk kez gaz saldırısına da uğradı. Buna rağmen savunma hatlarını bırakmayan birlikler³⁰⁹ Alman gözlemcilerin de düşüncelerine göre Rus taarruzlarına Macarlardan daha iyi karşı koydu.³¹⁰ Bu durum, gaz saldırısına karşı zayıtın olmaması, iyi bir ikaz-ihbar sistemine sahip olan birliklerin aynı zamanda gaz maskesi takılması konusunda eğitilmiş³¹¹ olduklarını da göstermekteydi.

Osmanlı Ordusu tüm cephelerde üstün kuvvetler karşısında muharebelere devam ederken aynı zamanda bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına gayret gösteriyordu. Bu maksatla 30 Şubat 1916’da biri kışla ve hastanelerde haşaratın önlenmesi diğeri tüm birliklerde sıtma ve lekeli

³⁰⁷ **Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cephesi, Romanya Cephesi VII-2**, s.38-130.

³⁰⁸ **Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cephesi, Makedonya Cephesi VII-3**, s.25-58.

³⁰⁹ “Siperlere gaz hücumunun ihbarı için bir takım tedabire müracaat olmak lazımdır. Bu hususta ihbar işaretleri ihdas olunur. Mesela şimendifer rayları parçalarını asmak, lastikli düdüklere öttürmek ve çan ile haber vermek gibi. Ağızla üfleterek ses çıkarmak ile ihbar doğru değildir. Tarassut mevkiinde siperlerdeki nöbetçilere siperler derinindeki efrada ihbar usûlü talim edilmelidir. Uyuyan neferat derhal uyandırılmalıdır. İhbar keyfiyeti askerin ikamet mahallerine kadar vukû bulmalıdır. Yani ileri hattan 6 km. geriye kadar bu haber izâr olunmak lazımdır. Rüzgârın tarassut edilmesi mühim bir keyfiyettir. Bu çok ufak bayrakları, bez parçaları mestur bir surette siperlere dağıtarak rüzgârın istikameti dikkate alınmalıdır. Bölük kumandanları, bu istikametlere dikkat ederek düşmana muvaffak rüzgâr estiği zaman efradın gaz maskelerini boyunlarına taktırmalıdır.” (**Gaz Muharebesi ve Gazlardan Korunma Hakkında Talimat**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332, s.14-15.)

³¹⁰ D.Nicoll, **Osmanlı Piyadesi, 1911-1918**, Çev.:Osman Çakmakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.51.

³¹¹ **Gaz Muharebesi ve Gazlardan Korunma Hakkında Talimatname**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1333, s.2-15.

hummadan korunma ve mücadele için alınacak tedbirlere ait Enver Paşa imzalı iki Başkumandanlık Emri yayımlandı.³¹²

d. 1917 yılı Muharebelerinde Osmanlı Ordusu

Doğu Cephesi'nde ağır kış şartlarının etkisi ile 1917 yılı başlarında muharebeler durgundu. Bu dönemde, 2 ve 3.Ordu Kumandanlıklarından müteşekkil Kafkas Ordular Grubu oluşturularak, 5 Mart 1917'de Kumandanlığına Ahmet İzzet Paşa, 2.Ordu Kumandanlığına ise Mirliya Mustafa Kemal Paşa getirildi. 3.Ordu Güneyde Munzur Dağlarından Karadeniz'e kadar olan 190 km.lik bir alanı savunmaktaydı. Bu savunma alanında yer alan Munzur silsilesi 2.Ordu ile 3.Ordu'nun harekât sahasını ayırarak müstakil bir harekât sahasına dönüştürmüştü. Bu husus da dikkate alınarak Başkumandanlık Vekâleti tarafından yapılan durum değerlendirmeleri sonucu, Ruslara bir taarruz düşünülmüşse de yeterli silah ve teçhizatın olmadığı gerekçesi ile taarruzdan vazgeçildi. Hatta 49.Kafkas Tümeni'nin Halep'e gönderilmesi cephenin savunmasında birliklerin sorumluluk sahalarının yeniden düzenlenmesine neden oldu. Buna karşılık, Rusların da taarruz imkân ve kabiliyetinin olmadığı kanaatine varıldı. Rusya'daki rejim muhaliflerinin etkisi ile Rus Ordusu'nda görülen sulh istekleri ve buna bağlı huzursuzluklar ve sonunda Rus Bolşevik İhtilali'nin olması neticesinde; 22 Kasım 1917'de Enver Paşa, Lenin Hükümeti'nin yaptığı sulh teklifini ve bu surette bir ateşkes anlaşmasının yapılmasını bildiren talimatı, 3.Ordu Kumandanı Vehip Paşa'ya iletti. 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekenâmesi imzalanarak Doğu Cephesinde Ruslar ile olan muharebelere son verildi.³¹³

Bu dönemin muharebeleri sonunda, Irak Cephesi'nde 6.Ordu bölünmüş ve kuvvetlerinin yarısı, İran Cephesinde bulunan 13.Kolordu bölgesine gönderilmişti. 1916 yılında Kut-ü'l Ammare'de yenilgiye uğrayan İngilizler, bir yıl sonra Mezopotamya'daki birliklerinde mağlup kumandanları değiştirmek suretiyle³¹⁴ ileri harekâta devamla 25 Şubat 1917'de Kut-ü'l Ammare'yi tekrar işgal ettiler. Bağdat istikametine çekilen 6.Ordu, muharebe yeteneği olan tek birlik olan 18.Kolordu ile elindeki silah ve teçhizatı kaptırmamak için bu kez de Bağdat'ın 100 km. kuzeyine

³¹²TİTE Arşivi, K.159, G.28, B.28-001; K.159, G.28, B28-1001; K.159, G.28, B.28-3001; K.159, G.28, B.28-14001.

³¹³Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu, II-2, s.413-428.

³¹⁴Edward J. Erickson, I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı, C.IV, s.146.

çekilerek³¹⁵ bölgeyi terk etti. 13.Kolordu ise İran Cephesi'nden dönerek 6.Ordu ile birleşti ve savunma düzenine geçti. 11 Mart 1917'de de İngilizler boş kalan Bağdat'ı işgal etti.³¹⁶

Sina Cephesi'nde ise, Osmanlı Ordusu'nun tertiplenmesi şu şekilde idi: 12.Kolordu Adana'da ve İskenderun kıyılarında; 8.Kolordu Suriye sahilinde; 22.Kolordu Sina Cephesi'nde Gazze-Birüssebi hattındaydı. Ayrıca Medine'de Hicaz Demiryolu Mürettep Kuvvetler tarafından korunmakta, 2.Ordu'dan 53 ve 7.Tümenler ile takviye edilmekteydi. 26 Mart–16 Nisan 1917 tarihleri arasında Birinci Gazze ve 17–19 Nisan 1917 tarihleri arasında ise İkinci Gazze Muharebelerinde başarılı bir savunma ile İngiliz taarruz gücünün kırılması ve Alman Genel Karargâhı'nın da etkisi ile Bağdat'ın geri alınmasını temin için taarruz edilmesi kararı verildi.³¹⁷ Bu muharebelerde 4.000 zehirli gaz mermisi kullanan İngilizlerin taarruzunda rüzgârın etkisi ile dağılan gazın tesirsiz kalması ile makineli tüfekler ile yapılan savunma ateşlerinin etkinliği de önemli bir yer tutar.³¹⁸

Bu maksatla 6 ve 7.Ordular ile Asya kolundan teşkil edilen ve emir komutasına General Erich von Falkenhayn'ın verildiği Yıldırım Orduları Grubu³¹⁹ kuruldu. Falkenhayn'ın isteği ile Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı yeniden düzenlenerek 7 ve 8.Ordulardan teşkil edildi ve Bağdat'a taarruz mu yoksa İngilizlerin Sina Cephesi'nde taarruz olasılığı yüksek bir harekâtını engellemek mi değerlendirmesi sonucunda, Bağdat taarruzundan vazgeçilerek Yıldırım Ordularının Sina Cephesi'nde kullanılmasına karar verildi. Bu kararı askeri yönden uygun bulmayan 7.Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, ordunun Filistin'e taarruz edecek gücünün olmadığını, savunmada kalması gerektiğini, Filistin Cephesi'nde 8.Ordu ile birlikte kullanılmasının mümkün olmadığını ve bütün cephenin 7.Ordu Kumandanlığına verilmesi gerektiğini belirterek, bu konudaki görüşlerini Enver Paşa'ya iletilmek üzere bir rapor halinde Başkumandanlık Vekâleti'ne 20 Eylül

³¹⁵“İleri mevziler, mevzi-i aslının ateşine pek kolay mani olarak ekseriye kısmen muvaffakiyetsizlik husûlüne badi olur. Eğer maksat vakit kazanmak ise bu mevziler nümayişi bir surette tesis olunur. O zaman mezkûr mevzilerin az bir kuvvetle işgal edilmesi ve bu kuvvetlerin düşman yayıldıktan sonra mümkünse hiç muharebe etmeden geri çekilmeleri icap eder.” (Yeni Alman Piyade Talimnâmesi, Madde Nu.:407, 1330, s.161.)

³¹⁶Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi (1914-1918), III-2, s.90-174.

³¹⁷Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, IV-I, s.564-630.

³¹⁸Edward J. Erickson, I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı, C.IV, s.169.

³¹⁹Yıldırım Ordular Grubu adı verilmesinin nedeni; Bağdat'ın geri alınması için yapılacak harekâtın gizli kalmasını sağlamak isteği idi. Almanca; hızlı, çevik F (Falke); Ordular Grubu (Heeresgruppe F) (HGr F) olarak ifade edilir. (Z.Türkmen, “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:47, Cilt: XVI, Temmuz 2000, s. 160.)

1917’de gönderdi. Ayrıca General Falkenhayn’ın Mustafa Kemal Paşa’yı 8.Ordu Kumandanı General Friedrich Freiherr von Kressenstein’in emrinde olacak şekilde kullanmak istemesi de yapılacak bu harekâtın askerliğin gereklerine uygun olmadığını gösterdi. Bu hususları da Enver Paşa’ya ileten Mustafa Kemal Paşa, görüşlerinin dikkate alınmaması üzerine emir-komutayı kolordu kumandanı Ali Rıza Paşa’ya bırakarak İstanbul’a döndü ve Genel Karargâh emrinde ordu kumandanı olarak kaldı.³²⁰

Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’a dönmesinden sonra başlayan İngiliz taarruzları kıyı hattında durdurulamadı ve 31 Ekim’de Birüssebi, 7 Kasım’da Gazze ve 16 Kasım’da Yafa İngilizler tarafından işgal edildi. 1 Aralık 1917’de de Kudüs’e taarruz eden İngilizler Kudüs’ü işgal ederek Osmanlı Ordularının Yafa’nın 30 km. kuzeyine çekilmesine³²¹ ve burada yeni savunma hattı teşkil etmelerine neden oldu. Bu esnada Hicaz Kuvve-i Seferiyesi ise Medine’nin savunmasına devam etmekteydi.³²² Bu dönemde İngilizler tarafından kışkırtılan Arap şeyhleri ve aşiret reisleri de Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlere başlamıştı.³²³

Avrupa cephelerinde yer alan Osmanlı birliklerinden Galiçya Cephesi’ndeki 15.Kolordu, Rusların kış taarruzlarına karşı savunma görevine devam etmekteydi. 20.Tümen hariç 15.Kolordu’nun yeni bir görev almak üzere yurda dönmesine karar verilmesi üzerine 15.Kolordu karargâhı ve 19.Tümen birlikleri kademeli halde Haziran 1917’de geri dönüş intikalini tamamladı. Rusların Temmuz itibari ile cephede baskıyı hafifletmesi üzerine Bulgar 3.Ordusu’nun verdiği taarruz kararı, 20.Tümen tarafından kendi cephesinde başarı ile yerine getirilmiş ve ileri harekâtını 31 Temmuz 1917’de Niwra’ya kadar sürdürmüştü. Ancak yurda dönüş kararı verilmesi üzerine hazırlıklarını tamamlayan 20.Tümen, 26 Eylül 1917’de tüm

³²⁰H.F.Çeliker, “Falkenhayn-Mustafa Kemal Çatışması”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt.V, Kasım 1988, s.168-182.

³²¹“Ricatin tarz-ı icrası askerimizin haline ve düşmanın suret-i hareketine tabidir. Düşmanla aradaki mesafenin artması ile geri çekilen asker yürüyüş nizamına geçmeye ve bir dümdar (artçı) ifraz etmeye muktedir olur.” Madde Nu.:430, (Piyade Talimnâmesi, 433, s.173-174)

³²²Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu, II-2, s.432-435.

³²³Bölgede İngilizler adına istihbarat ve propaganda faaliyetlerinde bulunan Lawrence, bu faaliyetleri yöneten önemli kişilerden biridir. Havran bölgesinde de faaliyetleri görülen Lawrence, Şam’dan çekilmesi şartıyla Havran Jandarma Tabur Kumandanına yaptığı altın teklifi reddedilmiş ve belli bir süre bölgedeki bozgunculuk faaliyetleri önlenmişti. (Selahattin Günay, Suriye ve Filistin Anıları, Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsunuz Türk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.103-105)

ağırlıkları³²⁴ ile İstanbul'a döndü. Böylece Galiçya Cephesinde Osmanlı birliği kalmadı.³²⁵

Romanya Cephesi'ne gelince, 5 Ocak 1917'de Dobriçe Harekâtı tamamlandıktan sonra 15, 25 ve 26. Tümenlerden oluşan 6. Kolordu'nun, Eflak Cephesi'ne intikal ederek buradaki muharebelere katılması kararı verildi. Bu cephedeki muharebeler, Mart ayına kadar devam etti ve 6. Kolordu'nun yer aldığı Tuna Nehri'nin batı kolu olan Seret Nehri'ndeki cephe kısmı da dâhil buradaki muharebeler, mevzi muharebelerine döndü. Nisan 1917'de 26. Tümen'in; Eylül 1917'de de 25. Tümen'in yurda dönmesine karar verilmesi üzerine başlayan dönüş intikallerinde 26. Tümen, Nisan 1917'de; 25. Tümen ise 25 Aralık 1917'de İstanbul'a olan intikalini tamamladı. Bu surette Romanya Cephesinde yalnız 15. Tümen kaldı.³²⁶

Makedonya Cephesi'nde ise İttifak orduları, 1916 yılının ikinci yarısında ellerinde bulundurdıkları taarruz inisiyatifini kaybettiğinden Ağustos'tan itibaren cephe hattını Manastır kuzeyine kadar çekmişti. 10 Mart 1917'de 50. Tümen ve 177. Alay hariç 20. Kolordu'nun yurda dönmesine karar verildi. Haziran 1917'de dönüş hazırlıklarına başlayan kolordu 25 Temmuz 1917'de İstanbul'a olan intikalini tamamladı. Göller bölgesinde Fransızlara karşı savunma görevi alan 177. Alay, Mart 1917'de plânlanan taarruz görevini zor da olsa yerine getirerek Fransızlardan çok sayıda silah ve malzeme ele geçirdi. Hatta muharebe gücü oldukça azalmasına rağmen bulunduğu hatlarda savunmaya devam etmesi, Fransızların karşı taarruzlarını etkisiz bıraktı. Bununla birlikte önemli ölçüde zayıflayan ancak görevini başarı ile yerine getiren 177. Alay, 26 Kasım 1917'de dinlendirilmek üzere cephe gerisine çekildi.³²⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın, 1917 yılında Marne Cephesi'ndeki durum nedeniyle *"bundan sonra Alman Ordusu'na güvenmenin hata olacağını Rus Ordusu'nu ise yenmenin daha kolay olacağını"* belirtmesi,³²⁸ harbin genel durumu

³²⁴ "Yedek binek ve koşum barekirleri ile karargâhların ve küt'aatın arabaları, ağırlıkları teşkil eder. Muharebe topçusu ile ağır topçuda muharebe bataryasının arabaları, keza ağır topçunun kademesi, makineli tüfek küt'aatında bir muharebe bölüğünün arabaları ağırlıklardan madud değildir. Madde Nu.:437", "Ağırlıklar, muharebe ağırlıklarından yani küt'aatın muharebe esnasında dahi muhtaç olacağı kısım ile ordugâhta ihtiyaç görülecek kısımdan ibaret olmak üzere iki sınıfa ayrılırlar. Madde Nu.:438" (Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi, 1325, s.193-194.)

³²⁵ Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri, Galiçya Cephesi VII-1, s.62-83.

³²⁶ Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri, Romanya Cephesi VII-2, s.130-160.

³²⁷ Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri, Makedonya Cephesi VII-3, s.58-62.

³²⁸ İ. Ortaylı, Yakın Tarihin Gerçekleri-Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e, TİMAŞ Yayıncılık, İstanbul, s.73.

hakkında Almanya ve müttefikleri lehine gitmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

e. 1918 yılı Muharebelerinde Osmanlı Ordusu

Doğu Cephesi'nde, Ruslar, 1918 yılı başlarında, Erzincan Mütarekenâmenâmesi'nin imzalanmasından sonra işgal ettikleri bölgeleri boşaltırken yerlerini Ermeni birliklerine ve gönüllü kuvvetlerine bırakmaktaydı. Ermenilerin bu bölgelerde yaptıkları katliamı önlemek ve savunma düzeni alarak kalıcı bir işgal durumu yaratmalarını engellemek maksadıyla 3.Ordu, ileri harekâtına başladı.

3.Ordu, ilk safhada 1877 hududuna kadar ilerleyerek 12 Mart 1918'de Erzurum'un ele geçirdi. Müteakip harekât 1914 hududuna kadar olan bölgenin ele geçirilmesini kapsıyordu. 5 Nisan 1918'de de Sarıkamış'ın alınması ile bu safha da sona erdi. Harekâtın hızla gelişmesi üzerine ileri harekât, 16 Mayıs 1918'de Gümrü'nün işgal edilmesi ile Kafkasya'ya kadar devam etti.³²⁹

Bu esnada, 3.Ordu'nun kuruluşunda değişiklik yapılarak 7 Haziran 1918'de kuruluşundaki birliklerden istifade ile 3 ve 9.Ordular adında iki ordu teşkil edildi ve 6.Ordu ile 9.Ordu'dan bir ordular grubu oluşturuldu. Bu grubun görevi ise İngilizlerin İran harekâtını durdurmak, Tebriz'i işgal etmek ve daha sonra Bağdat'a ilerlemek olarak belirlendi. Bu hedefe uygun olarak 8 Haziran'da Tebriz, 31 Temmuz 1918'de Rumiye işgal edildi. Aynı bir kol halinde hareket eden ve 5.Kafkas Tümeni ile 15.Tümenden³³⁰ oluşan Kafkas İslam Ordusu³³¹ ise 16 Eylül 1918'de Bakü'yü işgal etti.³³²

³²⁹Rüşti Türker, **Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5.Kafkas Tümeni**, Haz.:Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz, Gnkur. ATASE Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.207-208.

³³⁰*Romanya Cephesi'nde kalan 15.Tümen, Başkumandanlık Vekâleti'nin isteğinin uygun görülmesi üzerine 9Mayıs 1918'de deniz yolu ile Köstence'den Batum'a intikal etti. (Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri, Romanya Cephesi VII-2, s.160.)*

³³¹*Kafkas İslam Ordusu'nun kuruluş amacı, Sina, Filistin ve Irak cephelerindeki büyük toprak kayıpları ve zayıat nedeniyle yitirilen saygınlığı Kafkaslarda ileri harekâtla toprak kazanarak yeniden elde etmek ve doğuya doğru Osmanlı Devleti'nin genişlemesini sağlamaktır. (Nasır Yüceer, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002, s.43-44.)*

³³²*Bakü'nün işgalden kurtarılması sırasında 17 Ermeni, 9 Rus ve 10 Gürcü subayı ile 1151 Ermeni, 383 Rus, 4 İngiliz, diğer milletlerden de 113 asker esir alınmıştır. Ganimet olarak ele geçirilen top, silah ve askeri malzeme arasında 4 deniz, 1 kara tayyaresi ve pek çok tayyare malzemesi de bulunuyordu. (R. Türker, Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5.Kafkas Tümeni, Haz.:Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz, s.208.)*

Bakü'nün işgal edilmesinden sonra Enver Paşa tarafından Dağıstan harekâtı için Kafkas İslam Ordusu'ndan bir birliğin ayrılarak 9.Ordu'nun emrine verilmesi istendi. Bu maksatla görevlendirilen 15.Tümen, beş günde Bakü'den Derbent'e ilerleyerek Derbent'i 6 Ekim 1918'te işgal etti. Harekâta devamla 8 Kasım 1918'de de Petrovsk işgal edildi.³³³ Ancak 15.Tümen; 11 Kasım 1918'de aldığı Harbiye Nezareti'nin 26 Ekim 1918 tarihli “*Altı hafta içinde Brest-Litovsk Antlaşması haricinde alınan yerler tahliye edilecektir.*” emri ile dönüş intikaline başladı.³³⁴

Irak ve Filistin Cephesi'nde ise geri çekilme harekâtı devam etmekte,³³⁵ 3.Süvari Tümeni'nin himayesinde³³⁶ Yıldırım Orduları Grubu çekilerek³³⁷ Şam-Riyad hattında savunma düzeni almaktaydı. Ancak İngilizlerin devam eden baskısı sonucu 19 Eylül 1918'de İngilizler ile Nablus'da yapılan muharebede emir-komuta yapısı oldukça bozulan³³⁸ Yıldırım Orduları Grubu, Halep bölgesine çekilmek zorunda kaldı. Irak Cephesinde ise 6.Ordu ağır zayıat vererek Musûl güneyine çekildi.³³⁹

Makedonya Cephesi'nde ise, dinlenme bölgesinde kalan 177.Alay, dönüşü uygun görülerek Köstence'den Batum'a gidecek olan 15.Tümenin emrine girdi ve 28 Haziran 1918'de dönüş intikaline başladı.³⁴⁰

Osmanlı orduları, bir yandan Kafkaslar ve kuzey İran'da işgallere devam ederken; diğer yandan Bulgarların 30 Eylül 1918'de silahlarını bırakıp teslim olmaları ve İtilaf Ordularının Makedonya'daki kuvvetlerinden bir kısmını İstanbul

³³³ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu, II-2, s.437-618.**

³³⁴ Süleyman İzzet Yeğin, **Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15.Piyade Tümeni**, Haz.:Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.231.

³³⁵ *Geri çekilme harekâtı devam ederken birlikler Nablus'a intikal ettiklerinde, 8.Ordu, 3.Kolordu, 1.Tümen Kumandanı olan Albay Hans Guhr, anılarında Arapların ihanetini şu şekilde anlatır: “Bayramlık elbiselerini giymiş birkaç Arap evlerinin önünde oturmuş nargilelerini veya sigaralarını rahat rahat içip arkadan takip eden İngilizleri bekliyor, onlardan bolca altın alacaklarını ümit ediyorlardı.* (Hans Guhr, **Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza**, Çev.:Eşref Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.201.)

³³⁶ *“Bu esnada süvariye dahi piyadenin ricatını temin için düşmana fedakârâne hücum etmek tertip edebilir. Bu fedakârlık neticesinde ne kadar az bir zaman kazanmış olursa olsun her halde süvari için pek şerefli bir harekettir. Bu maksatla düşmanın yanlarına mekr ile hücumlar icrası pek faydalıdır.”* Madde:13, (Mehmed Nihad, Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı, **Zabıtın Harp Çantası, Bilumum Zabıt ve Zabıt Namzedlerine Mahsus Ameli Tabya ve Sevkülceş Rehberi**, s.317.)

³³⁷ Şerif Güralp, **1918 Yılında Türk Ordusu'nun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3. Süvari Tümeni'nin Harekâtı**, Haz.: Zekeriya Türkmen, Fatma İlhan, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.13.

³³⁸ *Nablus Muharebesi'nden önce Hintli bir İngiliz askerinin Osmanlı tarafına iltica ederek taarruz zamanını söylemesine rağmen emirler sağlıklı verilmediği için bir kısım birlikler istirahatata alınıyor bir kısım birlikler ise savunma için tertipleniyordu.* (İbrahim Sorguç, **Filistin Cephesi ve İstiklâl Savaşı Anıları, Bu defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.16-17.)

³³⁹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu, II-2, s.620**

³⁴⁰ **Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleeri, Makedonya Cephesi VII-3, s.66.**

üzerine gönderme gayreti üzerine, Filistin-Suriye ve Irak cephelerindeki Ordularının durumunu göz önüne alan Osmanlı Devleti, üstelik Kafkaslar ve İstanbul'da hala muharebe gücünü kaybetmeyen birlikleri bulunmasına rağmen artık savaşılamayacağına karar vererek Mütarekenâme imzalamak lüzumunu hissetti ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekenâmesini imzaladı.³⁴¹

Mütarekenâmenin sonrasında 1919 yılına gelindiğinde İngiliz ordularının durumu ise hiç de görüldüğü gibi değildi. Winston Churchill'in, bu konudaki değerlendirmesine göre İngiliz ordusunun durumu şöyleydi: *"Bu arada ordularımız eriyordu. Ocak 1919'da Savunma Bakanlığımızın emriyle hala üç milyon askerimiz memleket haricindeydi. Mart'ta iki milyon askerimiz kalmıştı ve bunlar da acele silahsızlandırılıyorlardı. 1919'un yaz ortalarında Ren mintikâsındakilerin haricinde hemen hemen hiçbir tümenimiz kalmamıştı. Muvazzaf ve gönüllü askerlerimizin memlekete geri gönderilmeleri gerekiyordu, yeni muvazzaf ordumuz kuruluyordu, paralı askerlik için pek az gönüllü geliyordu. Daha önceleri on beş veya yirmi bin kişilik birliklerimizin bulunduğu yerlerde Mütarekenâmeden bir yıl sonra beş veya altı yüz kişilik taburlarımız kalmıştı. Her tarafta tehlike ve düşmanlık artarken askeri gücümüzün gittikçe zayıfladığını görmek garip bir durumdu."*³⁴² Bu açıklamaya göre; İtilaf Devletleri arasında Osmanlı Ordusu ile hemen hemen tüm cephelerde temasta olan İngiliz Ordusu'nun muharebe gücünün, Osmanlı Devleti'ne Mütarekenâme yaptıracak kadar güçlü olmadığı görülmektedir.

f. Birinci Dünya Harbi Sonrası Osmanlı Ordusu'nun Teşkilat ve Kuvvet Durumu

Osmanlı Ordusu, Birinci Dünya Harbi'ne toplam 38 Tümen ile girmişti. Bu kuvvetin harbin devamı süresince geçirdiği tensik ve teşkil durumu şöyleydi:

Kasım 1914'te Trakya'da 2 tümen;

Mart 1915'de Suriye Cephesi'nde 4 tümen ile Irak Cephesi'nde 1 tümen, Anadolu'da ihtiyat kuvveti olarak 4 tümen; Doğu Cephesi'nde 2 Tümen olmak üzere 10 yeni tümen teşkil edilmiş;

Eylül 1916'da ise, Kafkas Cephesi'nde 2 tümen ile İstanbul'da 1 tümen kurulmuş, buna karşılık Irak Cephesi'nde 2 tümen lağv edilmiş, bu arada

³⁴¹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu, II-2, s.620.**

³⁴² Winston Churchill, **İstiklâl Savaşı'nda**, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 1969, s.21-22.

3.Kumandanlığında yapılan tensikat ve teşkilat ile 4 kolordudan 1 ve 2.Kafkas Kolordu Kumandanlıklarını teşkil edilmiş, 4.Kafkas Kolordusu ise iki tümendenden oluşturulmuş;

Mart 1917’de İstanbul’da 2 tümen, İzmir’de 2 tümen ve Medine’de 1 tümen kurulmuş, buna karşılık 3.Ordu kuruluşunda bulunan 9 tümen ile 6.Ordu kuruluşunda bulunan 1 tümen lağv edilmiş, böylece ordunun toplam tümen miktarı **48 olmuş,**

Kasım 1917’de İzmir’de 60 ve 61.Tümenlerden 2 tümen teşkil edilmiş ancak Irak Cephesi’nde 6.Ordu’dan 4 tümen lağv edilerek toplam tümen miktarı **49’a çıkmış,**

1918 yılında yeni teşkilat yapılmamış ancak Kasım ayına kadar birçok birlik lağv edilerek tensikat yapılmış; Yıldırım Orduları Grubu emrinde bulunan 3 tümen ile Hicaz’da bulunan 1 tümen lağvedilerek tümen sayısı 44’e inmiş; daha sonra, 6.Ordu kuruluşunda bulunan 3 tümen, 8.Ordu kuruluşunda bulunan 1 tümen ile Romanya’dan dönen 1 tümen lağvedilmiş ve tümen sayısı **38’e inmiş,**

Harbin sonuna doğru Kasım ayı içerisinde, Irak’ta 6.Ordu kuruluşunda bulunan 2 tümen ile Filistin cephesinde bulunan 6 tümen lağvedilmiş ve bu surette Osmanlı Ordusu 27 tümen kadar bir kuvvete düşmüştü. Bu 27 tümenlik kuvvetten Yemen, Asir ve Hicaz’da bulunan tümenlerin de muharebe gücü kalmadığından Birinci Dünya Harbi sonunda **20 tümen kadar** zayıf bir kuvvet kalmıştı.³⁴³

Birinci Dünya Harbi’nde Osmanlı Ordusu’nda görev yapmış Alman generallerinin değerlendirmeleri de Osmanlı Ordusu’nun muharebe etkinliği ile ilgili önemli bilgiler vermektedir: Bunlardan General Hans von Seeckt, 4 Kasım 1918’de Türkiye’nin yıkılmasının sebepleri adı altında yazdığı raporunda “...*Taraf tutmayan her müşahidin vereceği hüküm, Türkiye’nin harbe iştiraki hususunda İttifak görevlerini kendisini feda edercesine yerine getirmiş olduğu merkezindedir. Türkiye İttifak dairesinde ve kendisinin varlığını müdafaa yolunda savaşmıştır....Şartlar ve imkanlar hakkındaki tam bilgisizlik ilk önce başarısızlıkla biten ve romantik mahiyette olan İran, Afganistan ve Süveyş Kanalı seferlerinde kendini gösterdi....Maalesef*

³⁴³-**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), III/6-1**, s.227-229. Osmanlı Ordusu’nun Birinci Dünya Harbi Sonrası Konuş Durumu EK-16’da gösterilmiştir.

buralara gönderilen şahsiyetler de (Almanlar) fena seçilmişlerdi.”³⁴⁴ şeklinde belirtmektedir.

General Liman von Sanders, 27 Mart 1919’da yazdığı “Türkiye’nin Askeri Çöküntüsünün Sebepleri” adlı raporunda “...Enver’in Türk Yüksek Ordugâhındaki bütün nüfuzlu makamları işgal eden Alman müşavirleri kendisine çok yanlış istişarelerde bulunmuşlardır. Bu müşavirler, dört yıl süren harp müddetince, Türk ikmal vasıtaları ve hareket imkânları hakkında umumi görüşler ve Türk ordusunun hakiki durumu hakkında her hangi bir bilgiden mahrumdurlar.”³⁴⁵ olarak ifade etmektedir.

Friedrich Bronsart von Shellendorf ise 15 Aralık 1917’de yazdığı “1914–1918 Dünya Savaşı’nda Türk Askeri Hareketlerinin Kısaca Tasviri” adlı raporunda, “Türkiye, coğrafi durumu, askeri ve ekonomik kudreti itibari ile bu savaşta ancak ikinci derecedeki bir cephe önemindedir; aynı zamanda Türkiye esas neticenin alınacağı esas savaş cephesinin (Avrupa cephesi) yükünü hafifletmek gibi fedakârlıklarla dolu bir görevi de üzerine çekmeli idi ve bu ödevi gücünün yettiği nispette yerine getirmiştir.”³⁴⁶ olarak açıklamaktadır.

Bu üç Alman generalinin raporlarında belirttiği değerlendirmeler ve tespitlerin birçoğunu 7.Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1917’de Halep’ten, Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ile Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa’ya ayrı ayrı gönderdiği raporlarında ifade etmişti. Bunlardan birinde, “Türkiye’nin vaziyeti askeriyesi şudur: Ordu, harbin edvar-ı ibtidaiyesine nispetle fevkalade zayıftır. Birçok orduların mevcudu lazım olan miktarın beşte biri gibidir. Memleketin insan menabii, ikmale muktedir değildir. Hatta Yedinci Ordu gibi bütün memleket içinde ikmal ve takviyesine çalışılan yegâne orduyu dahi daha düşmanla bir tek kurşun atmadan kuvvetli tutmaya imkân bulamıyoruz. Takat-ı Umûmîye’ye bir misal olmak üzere arzedeyim ki cihanın en müşkül işlerini görmek üzere biner mevcutlu taburlarla bana gönderilen 59.Tümen’in yüzde ellisi ayakta durmaya zuefadan ibaret olduğundan tefrik edilmiş ve sağlam kalan efrat 17–20

³⁴⁴ Akdes Nimet Kurat, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s.37-74.

³⁴⁵ A.N Kurat, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman**, s.75-87.

³⁴⁶ A.N Kurat, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman**, s.26-36.

yaşındaki neşvünemasız çocuklarla 45–55 yaşındaki amelimandalar kalmıştır.”³⁴⁷ ifadesi ordunun muharebe gücünü ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, ordu ne kadar savaş kabiliyetini kaybetse de üç yıldan fazla bir süre harbe dayanması, General von Seeckt tarafından 4 Kasım 1918’de yazılan bir raporda “*Bir kadavra ile evlenilmez ve doktor da ilaç ve tedavisinin tesiri olmadığından ötürü ölüye çıkışmamalıdır.*” sözünün aksine kadavra olmadığını gösteriyordu.³⁴⁸

Osmanlı Ordusu dört yıl süren Birinci Dünya Harbi’nin sonu geldiğinde hâlâ muharebe sahasında; Irak ve Suriye Cephesi’nde savunmaya, Kafkas Cephesi’nde ise taarruzla ileri harekâtına devam ediyor ve muharip kabiliyete sahip yaklaşık bir milyon mevcuda sahip bulunuyordu. Genel bir mukayese yapıldığında, Osmanlı Ordusu’nun Avusturya-Macaristan ve Rus Orduları gibi endüstriyel temeli olmamasına, Fransız Ordusundaki gibi bir isyanın bulunmamasına, Romanya ve Bulgaristan gibi daha dar ve az sayıdaki cephelerde muharebe etmemesine ve Avrupa merkez cephesi hariç İngiliz Ordusu gibi harbin tüm cephelerinde yer almasına rağmen muharebe etkinliğini tamamen yitirmediği görülmektedir. Bunun sebepleri, Osmanlı Cephelerindeki liderlik yani komuta ve karargâh yönetimi; eğitim ve tecrübe; teşkilat yapısı ile harekât ve taktik doktrine bağlılıkta göstermiş olduğu yetenek ile Alman harp tarzını uygulamadaki gayretiydi.³⁴⁹

Bu gayretin gerçekleşmesine, **liderlik olarak**, genç subayların birliklere emir-komuta etmesi ve birlikleri cepheden yönetmesi; **eğitim olarak**, subayların nezaret etmesi ve muharip sınıfların piyade ve topçu sınıfının koordinasyonuna önem verilmesi; **doktrin olarak**, özellikle savunmada etkili olunması ve ulaşım imkânlarının yetersizliğine rağmen süratli hareket etme düşüncesinin harp süresince korunması; **teşkilatlanma olarak** ise, üçlü sistemin uygulanması³⁵⁰ ve bunun sağladığı esneklik ile alay ve tümenlerin süratle karşılıklı emre verme veya kuruluşa alma gibi taktik uygulamaların yapılabilmesi ve her şeyden önce muharebenin itaat ve inatçı bir kararlılıkla sürdürülebilmesi katkı sağladı.³⁵¹

³⁴⁷A.N Kurat, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman ...**, s.13., İsmet İnönü, **Hatıralarım, Genç Subaylık Yılları, (1884-1918), I**, Eki:IV, s.255.

³⁴⁸A.N Kurat, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman ...**, s.16.

³⁴⁹Edward J. Erickson, **I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu**, Çev.:Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.1-10.

³⁵⁰E.J. Erickson, **I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı, C.IV**, s.17.

³⁵¹E.J. Erickson, **I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu**, s.255-258.

Bunlara ilave olarak topçunun ve piyadenin, harekât komutasında kullanılmasın da; kumandanlara, birliklerin sevk ve idaresinde esneklik getiriyordu.³⁵²

Bütün bunları kendi kaynakları ve insanı ile yapan ordunun kadrosu, kazandığı tecrübeyi Milli Mücadele’de gösterecektir. Bu konudaki İsmet İnönü’nün ifadesi dikkate değerdir:³⁵³ “...Ordunun yetiştirdiği kadro, bu ordunun yetiştirdiği kumandanlar, Milli Mücadele’nin belkemiği olan insanlardır. Bunların hepsi muharebe içerisinde yetiştiler. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, herkes böyle bir harbin bütün sanatlarını, bütün güçlüklerini ve marifetlerini içerisinde yaşayarak, itilip kakışarak öğrendi. Birinci Dünya Harbi’nin tecrübeleri ve öğrettikleri yanında yüzelli seneden beri ecnebi mütehassıslarla öğrenilenler bir zerre teşkil etmektedir.”

Böylece, Birinci Dünya Harbi sonunda Osmanlı Ordusundaki kumandanlar askeri şartların gerektirdiği ölçüde harika savunma örnekleri, hücum örnekleri verdi ve harbi iyi götüren modern ordular olduklarını ve Türk Milletinin vatandaş bilincine ulaştığını göstermiş oldu.³⁵⁴

Osmanlı Ordusu, harp boyunca kuvvet durumu ve muharebe gücünde azalmalar; sevk ve idaresinde yetersizlikler olsa da muharebedeki etkinliğini tamamen kaybetmedi. Nitekim Osmanlı Kara Ordusu, Kasım 1918’den itibaren terhis edilmesine rağmen hala uyumlu bir yapıda olup emir-komuta yapısı tamamen bozulmamıştı. Muhabere sistemi ve şifre kodları kullanılabilir durumda olan ordu aynı zamanda disiplinini de büyük ölçüde muhafaza ediyordu. Üstelik savaş dönemi hükümeti saygınlığını kaybetmesine rağmen; ordu, Mütarekenâmeden sonra bile saygınlığını önemli bir ölçüde korumuştur.³⁵⁵

Bu tecrübeli kadro, Türk İstiklâl Harbi’ne girecek ve Birinci Dünya Harbi’nde olduğu gibi bu kez yanında ne Alman askeri heyeti ne de iddia edildiği gibi bir Rus kıtası yer alacaktır. Tamamen kendi kaynaklarına dayanan bu kadro, Osmanlı İmparatorluğunun Prusya askeri ve idari okullarını örnek alarak kurmuş olduğu Harbiye ve Mülkiye gibi okullarda yetişmiş ve devletin gücünü savaşıarak korunabileceğini göstermiş olacaktı.³⁵⁶

³⁵²E.J. Erickson, *I.Dünya Savaşı’nda Osmanlı*, C.IV, s.27.

³⁵³İsmet İnönü, *Hatıralarım, Genç Subaylık Yılları, (1884-1918)*, 1, s.213.

³⁵⁴İ.Ortaylı, *Üç Kıtada Osmanlılar*, TİMAŞ Yayınları, 2007, İstanbul, s.180-181.

³⁵⁵E.J Zürcher, *Milli Mücadele’de İttihatçılık*, s.146.

³⁵⁶Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi, C.I*, Çev.:Necdet Sander, 1999, İstanbul, s.94.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKENÂME DÖNEMİNDE OSMANLI ORDUSU'NUN DURUMU

A. MONDROS MÜTAREKENÂMENÂMESİ İLE ORDUNUN ETKİSİZ HALE GETİRİLMESİ GAYRETLERİ

1917 yılı, Birinci Dünya Harbi'nde hem İttifak Devletlerinin hem de İtilaf Devletlerinin bütün cephelerde ve özellikle kamuoylarında, savaşa karşı bir bıkkınlığın başladığını gösterdi. Harp, taraflar için, üç yıldır kesin bir yenilgi veya zaferin işaretini taşımıyordu. Harpte galip gelmenin esası; bir cephede muharebeyi kazanmak değil, karşı tarafa kesin sonuçlu bir yenilgi sağlamak. Bununla birlikte meydana gelen siyasi gelişmeler, muharebe sahasındaki askeri dengeyi etkilemekte ve harbin seyrini değiştirmekteydi.

Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nin sonrasında Dışişleri Komiseri Trotsky'nin 21 Kasım 1917'de Müttefik elçilerine verdiği notalarla bütün cephelerde Mütarekenâme yapılmasını istemesi ve Çarlık döneminde yapılan gizli anlaşmalarının açıklanması neticesinde, Rusya, 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk antlaşmasını imzalayarak harpten çekildi. Bu durum İttifak Devletleri için bir kazanç olsa da 1918 yılı yazından itibaren tüm cephelerde, İtilaf Ordularının ileri harekâtı ile birlikte başlayan yeni taarruzları, müttefik devletler için harbin yenilgi ile sona ereceği gerçeğini gösterecekti.³⁵⁷

1918 yılı Eylül ayına gelindiğinde, İttifak ordularının cephelerde çözümleri hızlandı. Bulgaristan, İngiliz, Fransız ve Sırp kuvvetlerinin taarruzları karşısında Makedonya Cephesi'nin yarılması sonucu 29 Eylül 1918'de;³⁵⁸ Avusturya-Macaristan, İtalyanların taarruzları ile Vittorio-Veneto'da Avusturya Cephesi'nin yarılması sonucu 3 Kasım 1918'de; Almanya ise, Temmuz ayından itibaren yapılan Marn taarruzlarının sonuç vermemesi ve kuvvet dengesinin Avrupa'da İtilaf Orduları lehinde gelişmesi ve 3 Ekim 1918'de İsviçre vasıtasıyla yaptığı Mütarekenâme teşebbüslerinin sonuç

³⁵⁷F.Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1995)*, s.137-140.

³⁵⁸Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.8.

vermemesi üzerine yenilgiyi kabul ederek 11 Kasım 1918'de Mütarekenâmeyi imzaladı.³⁵⁹

Yapılan Mütarekenâmelerden arasında Osmanlı Devleti'ni askeri yönden en çok etkileyen Bulgaristan'ın Mütarekenâmeyi kabul etmesi oldu. Çünkü Osmanlının Almanya ile bağlantısı kesilmiş ve Balkanlardaki tehlikeli durum Trakya üzerinden İstanbul'u tehdit eder hale gelmişti.³⁶⁰ Diğer bölgelerde ise 19 Eylül 1918'de Yıldırım Orduları Grubu, Halep'e; 6.Ordu, Musûl güneyine çekilerek savunma durumunda;³⁶¹ kalan kuvvetler ise Kafkas cephesinde Bakü ve Derbent ileri harekâtında; Trakya ve boğazlar ise tamamen savunmadan yoksun bir durumdaydı. Kuvvet bakımından yetersiz bir durumda olan bu bölgeden General George Milne komutasındaki İngiliz Ordusu'nun, Bulgaristan'dan Trakya'ya doğru ilerlemesi neticesinde, Osmanlı Devleti Mütarekenâmeye karar verdi. Ancak müttefikleri ile de anlaşılan Osmanlı Devleti'nin, 29 Eylül 1918'de İspanya, 12 Ekim 1918'de de İsviçre aracılığı ile Bern Büyükelçiliği tarafından Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'a yaptığı Mütarekenâme talepleri,³⁶² gerek General Milne'nin Müttefik Ordusu ile Trakya'da, gerekse İngiliz Donanması ile Çanakkale önlerinde baskı kurmaları sonucu cevapsız kaldı.³⁶³ Mütarekenâme isteklerinin sonuçsuz kalması üzerine Talat Paşa Kabinesi bu ara dönemde 8 Ekim 1918'de istifa etmiştir.³⁶⁴

Bununla birlikte, Kut'ü-l Ammare'de esir edilen ve Büyükada'da gözetim altında tutulan General Charles Vere Ferrers Townshend'in, 14 Ekim 1918'de Sadrazam İzzet Paşa'dan görüşme talebinde bulunarak, İngiltere ile müzakerelere başlanıldığı takdirde Osmanlı Hükümeti'ne yardıma hazır olduğunu bildirmesi, Mütarekenâme için görüşmelerin başlamasına neden oldu. Bunun üzerine, General

³⁵⁹F.Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1995)**, s.140-143, *Birinci Dünya Harbi'nden ilk çekilen Romanya olmuştur. 1916 yılında harbe katıldıktan kısa bir sonra cephede tutunamamış ve topraklarının büyük bir kısmı İttifak ordularının işgaline uğramıştı. Ancak Rusya'ya dayandırdığı savunmasının; Rusya'nın, ihtilal nedeniyle İttifak Devletleri ile Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalaması sonucu tehlikeli bir durum alması üzerine, İtilaf Orduları ile bağlantısının kesilmesi, 7 Mayıs 1918'de Bükreş'te mütareke yapması ile sonuçlandı.* (F.Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.140-141.)

³⁶⁰Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a, Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)**, Çev.:Ataol Behramoğlu, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.26.

³⁶¹Şerif Güralp, **1918 Yılında Türk Ordusu'nun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3. Süvari Tümeni'nin Harekati**, Haz.:Zekeriya Türkmen, Fatma İlhan, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.13.

³⁶²Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I**, Milli Eğitim Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977, s.11-12., Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştittiklerim**, s.150.

³⁶³F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.8.

³⁶⁴Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştittiklerim**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s.150.

Townshend'in, 17 Ekim 1918'de İzzet Paşa ile³⁶⁵ daha sonra da Bahriye Nazırı Rauf Bey ile yaptığı görüşme sonunda³⁶⁶ arabulucu olarak Midilli'de bulunan İngilizlerin Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Somerset Arthur Gough Calthorpe ile görüşmesine karar verildi.³⁶⁷ General Towshend'in, Rauf (Orbay) Bey ile yapılan görüşme konuları arasında Osmanlı Ordusu'nun durumu ile ilgili bir değerlendirme yapılmamış, ancak İngiliz generalinin anılarında; Rauf Bey'in Halep'teki Osmanlı Ordusu'nun İngiliz kuvvetlerine karşı koyacak durumda olmadığını söylediğini fakat onun bu görüşüne katılmadığını ve kendisinin Türklerin, Allenby'ye kolayca dört beş ve hatta belki daha fazla ay mukavemet edebileceği yönünde aksi görüşte olduğunu ve sarf ettiği çabanın da güneydeki bu durum itibariyle önemli olduğunu ifade etmişti. General Townshend'in Mütarekenâme görüşmeleri öncesinde, Osmanlı Ordusu'nu hala hesaba katması dikkate değerdir. General Townshend'in arabulucu olarak 20 Ekim 1918'de Mondros'ta Amiral Calthorpe ile buluşması ve görüşmesi sonrası Mütarekenâme için Osmanlı delegelerinin gönderilmesine karar verildi.³⁶⁸ Böylece hem delegelerin seçilmesi hem de Mütarekenâmede görüşülecek konuların belirlenmesine başlanmış oldu.

1. Mütarekenâme Öncesi Ordu Hakkında Genel Düşünceler

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Mütarekenâme heyeti için İzmir'de 17.Kolordu Kumandanı Nurettin Paşa, 8.Ordu Kurmay Başkanı Sadullah Bey ve Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey'in uygun görülmesini Padişaha arzetti. Ancak,

³⁶⁵Y.H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, III-IV**, s.722-723, *Görüşmede Townshend'in düşünceleri, hükümet çevrelerinde birçok boş ümitler uyandırmasına ve İngiltere'nin koruyucu olarak görülmesine neden olur. Bu düşünceler, Padişah'ın egemenliği altında Irak ve Suriye'nin özgür olması; Kafkasya'da da böyle bir durumun uygulanması; Anlaşma Devletleri birliklerinin Suriye ve Irak'ı boşaltmaları şeklinde olup Osmanlı Devleti için gerçekte hiç bir önemi bulunmamaktaydı.*

³⁶⁶Y.H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, III-IV**, s.740-741., *Bu görüşmeyi, Yusuf Hikmet Bayur, İzzet Paşa'nın görüşmesinden sonra olduğunu belirtir ve Rauf Bey, Büyüka'da yaptığı görüşmede, bırakışma koşullarını Towshend'e bildirdiğini belirtir. Buna göre; 1-İtilaf Kuvvetleri tarafından işgal olunan topraklarda oturan ahalinin idari muhtariyetlerini Türkiye kabul edecektir. 2-Türkiye'nin siyasi, mali ve iktisadi İstiklâli mahfuz kalacaktır. 3-Şimdiki buhranın önlenmesi için gerektiğinde Türkiye'ye mali yardım yapılacaktır. 4-Yukarıdaki esaslar içinde sulh yapılması için İngiltere Hükümeti'nin dürüstlüğü'nün ve azami müzaheretinin temini."* Ayrıca, Rauf Orbay ise bu hususların, 16 Ekim 1918'de Vükela Heyeti'nde görüşüldüğünü ifade eder. (Rauf Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, Haz.:Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s.39-40), Rauf Orbay, anılarında adadaki görüşmede bu hususların geçtiğine dair bir görüş bildirmemekte bu konuların Vükela Meclisi'ndeki görüşmelerde karar verildiğini belirtmektedir. (Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım, I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s.63-64.)

³⁶⁷S.Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I**, s.16-21.

³⁶⁸Y.H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, III-IV**, s.724-725.

Nurettin Paşa'nın heyete dâhil edilmesi, bir askerin görüşmelere katılması İtilaf Devletleri tarafından hoş karşılanmaz gerekçesi ile padişah tarafından kabul görmedi.³⁶⁹

Mütarekenâme Heyeti'ne üye olarak, Meclis-i Vükela tarafından Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Erkân-ı Harbiye ümerasından Seyr-i Sefain Müdür-i Umûmisi Sadullah Bey seçildi. Padişah Vahideddin, seçilen heyete görüşmelerde üzerinde durmaları gereken konularda verdiği talimatta; ne milletin geleceği ve ülkenin sınırları ne de ordunun durumu ile ilgili bir husus bulunmaktaydı. Padişah'ın talimatı şu şekildeydi:

“-Hilafet-i celile ve Saltanat-ı seniyye ve Hanedan-ı Osmanî hukukunun temami-i mahfuziyetinin temini.

-Bazı eyalete verilecek muhtariyet-i idarenin şekil ve mahiyeti temin olunarak muhtariyetin yalnız idari olup siyasi olmaması, şayet hiçbir çare ve imkân bulunamayıp da siyasi olacak ise İstiklâliyet daha ehven olacağı ve eğer siyasi muhtariyeti kabul edecek olursak âlem-i İslam'a ihanet etmiş olacağımız fikrindeyim.”³⁷⁰

Vahdettin'in bu talimatı, daha 4 Ekim 1918'de İngiltere'nin Bern Büyükelçisi olarak bulunan, daha sonra İngiliz Yüksek Komiseri olarak İstanbul'a atanacak olan Sir Horace Rumbold'a gönderdiği ve aynı zamanda ajan olarak kendisine Avrupa'dan bilgi gönderen Rüştü Bey aracılığı ile teklif ettiği barış koşullarının bir özeti halindeydi. Vahdettin, tekliflerinde, Osmanlı Devleti ile ayrı barış yapılırsa; Almanya'ya karşı İngiltere ile ittifak kurulursa Hicaz, Filistin ve Irak'a Padişahın egemenliği altında İngiltere'nin 1882'den beri uyguladığı sistem gibi yönetim gerçekleşirse; İngiltere Mahmut Muhtar'ın önderliğinde, çoğu Osmanlı Ordusu kaçaklarından oluşan yeni bir ordunun kurulmasına yardımcı olunacağını ve bu ordu, İngiliz güçleri ile birlikte İstanbul'a yürüyerek İttihat ve Terakki Partisi'ni erkten düşürebileceğini, ondan sonra Osmanlı illerinde İngiliz denetimi altında anayasal reformlar yapılabileceğini, ayrıca, Osmanlı Devleti'ne karşı Arapları isyana sevkeden Haşimilere karşı tüm Arabistan'ı yönetimine almada Abdülaziz İbn-i Suud ile işbirliği yapılarak; Türk-Bulgar sınırının 1912'de olduğu gibi Osmanlılar lehinde düzeltilebileceğini; Türklerin, Anadolu sahillerine yakın Ege adalarına yeniden sahip olabileceğini belirtir, şekilde barış koşullarını öne sürmüştü. Bu teklifler kabul

³⁶⁹S.Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.20.

³⁷⁰A.F.Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.155.

edilmediği gibi, Fransa ve İngiltere, Fransa'nın öne sürdüğü ve İngiliz Kabinesi tarafından da onaylanan Mütarekenâme koşulları üzerinde 11 Ekim 1918'de anlaştı ve anlaşmaya varılan hükümler, Mondros Mütarekenâmenâmesi'nde biraz değiştirilerek yer aldı.³⁷¹

Padişahın talimatının dışında, Hariciye ve Harbiye Nezaretleri tarafından hazırlanarak kabinede uygun görülen 8 maddelik dikkate alınması gereken hususları içeren bir direktif, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti tarafından, delegelere verildi. Hükümetin talimatı ise şöyleydi:

*“-Boğazların küşadı; Mütarekenâme esnasında boğazların sefan-i ticariye ve harbiyeye küşade olması esasını kabul ediyoruz. Yalnız Yunan harp gemilerinin duhullerine müsaade edemeyiz. **Boğazların istihkâmatı Osmanlı Kuvve-i askeriyesi tarafından muhafaza edilecektir.** Hasım tarafından şiddetli ısrar vuku bulacak olursa kontrol sıfatı ile muayyen miktarda İngiliz zabitlerinin bulunmasına da muvafakat edebiliriz. Bunların akd-i sulhu müteakip boğazları terk etmeleri şartı protokole ithal olunacaktır.*

Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından girecek olan harp sefineleri iki boğaz arasında iki günden ziyade kalmayarak Karadeniz ve Adalar Denizi'ne geçeceklerdir.

-Askerin Terhisi; Askerin Terhisine dair olan teklifi esas itibari ile kabul edeceğiz. Asayiş-i dâhiliye muhafaza için vakt-i hazardaki miktarı tecavüz etmeyecek kuvve-i askeriye silâh altında kalacaktır. Orduda bulunan ecnebi zabitan ve neferat memleketlerine, muayyen zamanda iade edileceklerdir.

-Mütarekenâmenin yevm-i akdindeki harp cepheleri tecavüz edilmeyecektir. Ve bittabi Mütarekenâme umum cephelere ve İngiltere ile müttefiklerine şamil olacaktır.

-Gerek dâhilde gerek karasularında emniyet ve asayişin muhafazasını hükümet tekeffül ve taahhüt eder. İdare-i hükümete hiçbir surette müdahale kabul edilmeyecektir. Memleketin hiçbir noktasına kuvveti askeriye ihraç olunmayacaktır.

-Karadeniz havzasında Almanların avdet-i taarruziyelerine ve turuk-u bahriyeyi tehlikeye ilka eylemeleri ihtimaline karşı sevhilimizde ve karasularımızda tedabir-i tedafüiye ahzı bize aittir. Lakin İngiltere kendilerine kanatbahş olacak tarzda hakk-ı teftişe malik olabilirler.

³⁷¹Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s.2.

-Mütarekenâmeyi müteakip serbest-i ticaret ve sefaini mutlak surette kabul ederiz. Memleketimizde hububat vesair mevadd-ı gıdaiye ithalini tesri eylemelerini teklif edeceğiz.

-Mütarekenâmeyi müteakip Almanya'nın Türkiye'ye ikrazata devam edemeyeceği muhakkak olduğundan muavenet-i nakdiye'de bulunulması,

-Namus-u milliyeyi rencide edecek her nevi metalibat red olunacaktır. Alman ve Avusturya-Macaristan kuvve-i askeriyesi ile sefaret memurları ve konsoloslarının Türkiye'yi terk etmeleri için lâakal iki ay müddet tayin edilecektir. Türkiye dâhilinde bulunan Alman Avusturya-Macaristan tebâasının memleketlerine gitmeğe mecbur edilmelerini -bu hükümetin bizim tebâamız hakkında aynı surette muamele etmelerini mucip olacağından, hâlbuki miktarı belki 15-20 bini geçen Osmanlı tebâasının bilhassa talebinin şu sırada avdetleri katiyen kabul olunamayacağından- bu yolda vuku bulan bir teklif reddedilecektir.”³⁷²

Görüleceği üzere ordunun mevcudunun korunması ile ilgili herhangi bir hüküm olmadığı gibi terhisinin de kabul edildiği belirtilmektedir. Tamamıyla saltanatın devamı düşüncesinde olan bu hükümler, aynı zamanda İngilizlerin istediklerini yapmalarına da izin vermektedir.

Başlangıçtan bu yana Padişah'ın, ordudan çekindiğinin ilk işaretleri; İsviçre aracılığı ile İngiltere'ye yaptığı barış teklifinde yer alan yeni bir ordu anlayışı ve Mütarekenâme heyetine Nurettin Paşa'nın katılmasını istememesinde görülmekteydi. Bunun bir sonucu olarak Padişah ve Hükümet tarafından verilen talimatlarda ordunun muhafazası ile ilgili belirgin bir düşünce bulunmamaktaydı. Bunda, Padişahın on yıl kadar önce II. Abdülhamit'i tahtından indirmiş olan ordudan çok kaygılanması ve İttihatçı subaylardan çekinmesi önemli bir etkeni.³⁷³ Bu nedenle padişahın bu subay engelini aşmak için aldığı tedbirlerden ilki, Birinci Dünya Harbi öncesi tasfiyeye uğramış yaşlı kumandanları ve alaylı subayları yeniden orduya alması idi. Bu yolla orduyu kontrol edebileceğini düşünen padişahın Mütarekenâmeden sonra eski orduyu ihya etme çabaları daha da artacaktı.³⁷⁴

³⁷²Y.H Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, III-IV*, s.740-741.

³⁷³S.R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, s.7.

³⁷⁴Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919), I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.220-225.

2. Mondros Mütarekenâmenâmesi'nin İmzalanması ve Ordu İle İlgili Mütarekenâme Hükümleri

Mütarekenâme görüşmelerine katılmak üzere seçilen Osmanlı Delegeleri, hem Padişah hem de Hükümetin talimatları çerçevesinde 27 Ekim 1918'de Midilli Adası'nın Mondros Limanı'nda demirli Agamennon adlı İngiliz gemisinde, İtilaf Devletleri adına yetkili olduğu anlaşılan İngiliz Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Caltrhorpe ile görüşmelere başladı. Dört gün boyunca, beş oturum halinde gerçekleşen görüşmelere, 30 Ekim 1918 saat 20.03'de son verilerek Mütarekenâmenâme, imza altına alındı. 25 ayrı madde'den oluşan Mondros Mütarekenâmenâmesi'nde **orduyu doğrudan ilgilendiren** 5, 11, 16, 17, 20 ve 22. maddeler olmak üzere toplam altı madde yer aldı. Bu maddeler aşağıda belirtilmiştir:

“5.Madde; Hudutların muhafazası ve asayiş-i dâhilinin idamesi için lüzum görülecek kuva-ı askeriyeden maadasının derhal terhisi. (İşbu kuvve-i askeriyenin miktar ve vaziyetleri İtilaf Hükümeti tarafından Devlet-i Aliye ile müzakere edildikten sonra takarrür ettirecektir.) şeklinde olan bu madde, olduğu gibi kabul olunmuş ancak, parantez içindeki cümle ilave edilerek, Osmanlı Devleti'nin re'yunin alınması şartı getirilmişti.

“11.Madde; İran'ın garb-i şimâli kısmındaki Kuva-ı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maver-ı Kafkas'ın evvelce Kuva-yi Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısm-ı mütebakisi Müttefikler tarafından vaziyet-i mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.” şeklinde olup; Maver-ı Kafkas'ın, yapılacak tetkik sonrası talep olduğunda tahliyesine karar verileceği hususu ilave edilmişti.

“16.Madde; Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaat en yakın İtilaf kumandanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafazası için muktezi miktarından maadası beşinci maddedeki şeraite tevfikân takarrür ettirilecek veçhile geri çekilecektir.” şeklinde olup; başlangıçta yer alan İtilaf Kumandanları yanında Arap mümessillerine de teslim olunacağı hükmü kaldırılmış ve Kilikya'daki kuvvetlerin durumunun 5. Madde'de yer aldığı gibi olacağı belirtilmişti.

“17.Madde; Trablus ve Bingazi’de bulunan Osmanlı zabitlerinin en yakın İtalyan Garnizonuna teslimi. Teslim olmadıkları takdirde Osmanlı Hükümeti muhabere ve yardımı kesmeyi taahhüt eder.” şeklinde olup son cümle eklenmişti.

“20.Madde; Beşinci madde mucibince terhis edilecek Osmanlı Kuvvetlerine ait teçhizat, silah, cephane ve vesait-i nakliyenin tarz-ı istimaline dair verilecek talimata riayet olunacaktır.” şeklinde olup emir kelimesi, talimat kelimesi ile değiştirilmiş ve terhis olunmayarak elde kalacak Osmanlı Ordusu’nun silah ve cephanesinin İtilaf kontrolünün dışında kalması sağlanmıştı. Bu değişiklik bir dereceye kadar lehte bir durum yaratmış oldu.

“22.Madde; Osmanlı Harp esirleri İtilaf Devletleri yanında muhafaza edilecek. Sivil usura-ı harbiye ile esnan-ı askeriye haricinde olanların tahliyesi nazarı dikkate alınacaktır.”³⁷⁵ şeklinde olup son cümle eklenerek asker esirlerin dışındakiler için de hüküm getirilmişti.

Mütarekenâme görüşmelerinin üçüncü gününde, İstanbul Hükümeti’nden 29 Ekim 1918 tarihli alınan bir telgrafta; dâhil edilmesi istenen hususlar arasında *“Hicaz, Yemen, Asir’deki Osmanlı Kuvvetlerinin silah ve cephaneleri ile birlikte Osmanlı Devleti’nde kalması ve Trablus ve Bingazi’deki kuvvetlerin İngiliz gemileri ile yurda dönmeleri”* belirtilmesine rağmen; bu istekler, kabul edilmedi. Böylece, başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri, gerçekte Boğazları ve İstanbul’un kontrolünü ele aldıktan sonra, Padişah ve Hükümet üzerinde baskı yapabileceklerini; Osmanlı Ordusu’nu silahsızlandırıp terhis ettirdikten sonra da bütün Türk topraklarını işgal etmenin kolay olacağını düşünmüş oluyorlardı. Çünkü İngiltere’nin asıl amacı, hâlâ muharebe gücünü koruyan Osmanlı Ordusu’nun sonuna kadar silahsızlandırılmasını, terhisini ve memleketin savunmasız bir hale getirilmesini sağlamaktı.³⁷⁶

Tüm olanlara rağmen, Osmanlı Devleti’nin Ekim 1918 sonlarındaki askeri durumu, çaresiz bir şekilde Mütarekenâme’yi imzalamasına neden olacak bir durumda olmadığı gibi Mütarekenâme görüşmelerinde daha ağır basacak ve Osmanlı Devleti’nin lehine bazı değişiklikleri kabul ettirebilecek imkânları verebilirdi. Nitekim Osmanlı Ordusu’nun Mütarekenâme imzalandığında 400.000’i geçen mevcudu

³⁷⁵ **Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962, s.29-44, Mütarekenin tam metni için aynı eser s.41-44.

³⁷⁶ **TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I**, s.45-46.

bulunmaktaydı. Cephelerin genel durumu ise şu şekildeydi: Filistin ve Suriye cephelerindeki kötü durum, ordunun Halep'e çekilerek yeni bir savunma düzeni alması ile önlenmiş ve toparlanması sağlanmış; Irak Cephesi'nde Mütarekenâme görüşmelerini etkileyecek bir durum gelişmemiş ve Kafkasya'da devam eden ileri harekât ile üstün bir duruma gelinmişti. Ayrıca İtilaf Devletlerinin Trakya üzerinden bir harekâtı ile Çanakkale'de iyi durumda olan tahkimata karşı tekrar bir taarruzu göze almaları durumunda, taarruzları bir süre durdurulabilir veya boğazlar doğusuna çekilerek Kafkaslardan getirilecek kuvvetler ile İtilaf Devletlerinde umutsuzluk yaratılabilirdi. Ayrıca, Osmanlı Ordusu'nda ve kamuoyunda sosyal ve siyasi bir itaatsizlik veya ihtilal belirtileri de mevcut değildi. Bütün bu hususların göz önünde tutulduğu ve başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletlerine hissettirilebildiği bir görüşme yapılabilseydi durum çok farklı olabilirdi.³⁷⁷ Diğer bir ifade ile Osmanlı Devleti'ni Mütarekenâme'ye zorlayacak askeri durumun hiç de görüldüğü gibi kritik olmadığı söylenebilir.³⁷⁸

Bu haliyle Mondros Mütarekenâmesi, tamamıyla kayıtsız şartsız bir teslim niteliğinde bir antlaşmaydı. Fakat İtilaf Devletleri bu antlaşmaya dışarıdan bakıldığında Osmanlı Devletini ve Türk Milletini yok edecek hissini veren hükümler koymaktan kaçınmışlar, hatta harp içinde vardıkları gizli anlaşmalarla yeteri kadar esnek bir metin hazırlamaya dikkat etmişlerdi. Bu nedenle, bu antlaşma İtilaf Devletlerinin daha önce aralarında kararlaştırdıkları paylaşma anlaşmalarının Osmanlı Devleti'ne resmen kabul ettirilmesini gösteren bir hazırlık niteliğindeydi.³⁷⁹

B. MONDROS MÜTAREKENÂMENÂMESİ'NDE YER ALAN ORDU İLE İLGİLİ HÜKÜMLER HAKKINDAKİ İLK DEĞERLENDİRMELER

Mondros Mütarekenâmesi'nin imzalandığının ertesi günü, 31 Ekim 1918'de Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Ahmet İzzet Paşa tarafından yayımlanan bir telgrafla Mütarekenâme hükümleri tüm ordulara iletildi. Telgraf metninde; *"Bugün 31 Ekim 1918 öğleden muteber olmak üzere Düvel-i İtilafiye ile Mütarekenâme akdeyledik. Düvel-i Mezkurenin murahhasları keyfiyeti*

³⁷⁷ **TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.48-49.**

³⁷⁸ Sabahattin Selek, **Milli Mücadele, I, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s.75.**

³⁷⁹ **Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s.6.**

Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan Orduların Kumandanlarına tebliğ etmişlerdir. Mütarekenâme şeraitine suret-i katiyede riayet olunması. Bu tebliğin alındığının işarı lazımdır. Tafsilat ayrıca bildirilecektir."³⁸⁰ ifadesi yer almaktaydı.

Mütarekenâmenin imzalandığı bilgisinin cephelerde bulunan ordulara tebliği aynı gün yapılsa da bazı birliklerin bundan geç haberi oldu.³⁸¹ Yıldırım Orduları Grup Kumandanı olan Liman von Sanders, Mütarekenâmenin yapıldığını ve Grup Kumandanlığı emir-komutasını Mustafa Kemal Paşa'ya vereceğini 30 Ekim 1918'de öğrendiğinde aynı gün Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'ya gelerek emir-komutayı almasını istedi. 7.Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ise Mütarekenâmenin yapıldığını Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığını devraldığı zaman 31 Ekim 1918'de Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye-yi Riyaseti tarafından Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına gönderilen telgraf ile doğrudan öğrenmiş oldu. 6.Ordu, haberi, aynı gün öğleden sonra aldı. Doğu cephesinde 9.Ordu, vaktinde alabilmiş ise de Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da dağınık bir halde bulunan Kafkas İslam Ordusu birkaç gün gecikmeli öğrenebilmişti. Hicaz, Asir ve Yemen'deki Osmanlı Kuvvetleri ise İstanbul'dan gönderilen emirler ile iki ay gecikmeli olarak haberdar edilmeleri sağlanmış oldu. Ayrıca Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Hicaz Kuvve-i Seferiyesi'ne tebliğin merkezden yapılmasını istedi.³⁸² Tebliğ, bu birliklerden 3.Ordu, 5.Ordu, 6.Ordu, 7.Ordu, 8.Ordu, 9.Ordu, Yıldırım Orduları Grubu, Çanakkale Müstahkem Mevkii Kumandanlığı ve Bahr-i Siyah Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'na 2 Kasım 1918'de yapılabildi.³⁸³

Diğer taraftan Mütarekenâmenin hükümlerinin tatbiki yönünde oluşan bazı tereddütler nedeniyle Mütarekenâmenin maddeleri hakkında Sadrazam ve Başkumandanlık tarafından açıklamalar yapılmışsa da; uygulanması, İtilaf Devletlerinin inisiyatifinde geliyecekti. Bu konuda ordu kumandanlarının görüş ve düşüncelerinde ortak nokta, ordunun bulunduğu mevkilerde kalması, silah ve mühimmatın teslim edilmemesi yönündeydi. Diğer bir konuda, orduda bulunan yabancı subay ve askerlerin ülkelerine iadesi konusu idi. Bunların geriye sevkleri aynı

³⁸⁰ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Sayı:27, 1959, Vesika Nu.:698.

³⁸¹ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 1, s.46-48, HTVD, Sayı:29, Vesika Nu.:741.

³⁸² HTVD, Sayı:29, Vesika Nu.:741.

³⁸³ HTVD, Sayı:27, 1959, Vesika Nu.:710A/B

zamanda terhis edilecek askerlerin sevklerini de aksatıyordu. Aralık 1918 başında bitmesi gereken sevkıyat, ancak Mart 1919 ortalarında tamamlanabildi.³⁸⁴

1. Cephelerdeki Ordu Kumandanlıklarının Düşünceleri

Mondros Mütarekenâmesinin Osmanlı Ordularına tebliğ edilmesinden sonra, Mütarekenâme hükümlerinin ağır olmasının yanında bazı hükümlerinin muğlâklığı da ordu kumandanlıklarında tereddütlere ve beraberinde tepkilere yol açtı. Osmanlı Hükümeti, Mütarekenâme için İtilaf Devletlerine teşebbüste bulunduğu Osmanlı Ordu Kumandanlıklarının Mütarekenâmenin yapılması ve hükümleri hakkında kesin bir bilgileri mevcut olmadığı gibi Mütarekenâme şartları hakkında görüş ve düşünceleri de alınmamıştı.³⁸⁵

Geri çekilmenin başladığı güney cephesinde de durum böyleydi. Bununla birlikte cephenin tamamından sorumlu olan Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı, 19 Eylül 1918’de üstün kuvvetlerle başlayan ve Arapların da yardımı ile süratle gelişen İngiliz taarruzlarını, 26 Ekim 1918’de Halep’in kuzeyinde Mustafa Kemal Paşa’nın kumandasındaki 7.Ordu ile durdurarak geri atmış ve bu cephede başlayan durgunluk Mütarekenâme tarihine kadar sürmüştü.³⁸⁶ Bu nedenle, Mustafa Kemal Paşa’nın ilk düşüncesi, sevk ve idare ettiği birliklerin takviyesi halinde gerekli direncin gösterilebileceği yönündeydi.³⁸⁷ Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, Mütarekenâme şartlarını öğrenmemesine rağmen bir Mütarekenâme sonrası asker terhislerinin yapılacağı düşüncesi ile Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’ne 2 Kasım 1918’de gönderdiği bir telgrafında; terhis edilecek erlerin memleketlerine ulaşımı, iâşesi ve sağlıkları ile ilgili tedbirlerin alınması gerektiğini; ayrıca, orduda kalacak olanların bir kuvvet olarak görülmesini aksi takdirde firar olaylarının artabileceğini, böyle olması durumunda Rusya ve Bulgaristan’da olduğu gibi ordunun gücünün azalabileceğini bildirdi.³⁸⁸

³⁸⁴Mehmet Okur, “Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti’nde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelere Gönderilme Meselesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:60, XX, Ankara, 2004, s.13.

³⁸⁵TİH, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, I, s.50.

³⁸⁶Y.H Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III-IV, s.763.

³⁸⁷Mustafa Kemal Paşa’nın; “Doğrudan doğruya emrim altında bulunan iki ordunun arzu ettiğim tarzda takviyesi halinde, bütün felaketlere rağmen Türk’ün sesini işittirebileceği kanaatindeyim. Bu yolda işe başladım.” şeklindeki ifadesi ordunun muharebe gücüne inandığını göstermesi bakımından önemlidir. (TİH, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, I, s.50)

³⁸⁸HTVD, Sayı.27, 1959, Vesika Nu.:707.

Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa, geç de olsa Liman von Sanders tarafından kendisine tebliğ edilen Mütarekenâme hükümlerinin açık olmadığı gerekçesi ile yanlış anlaşılabilir hususların Umumi Karargâhtan sorulmasını özellikle Toros tünellerinin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilip edilmeyeceği ile Suriye hududunun nereden geçtiğinin belirtilmesi gerektiğinin belirlenmesini istedi.³⁸⁹ Buna karşılık Osmanlı Hükümeti'nin açıklamaları da yeterli olmadığından Mustafa Kemal Paşa, Ordu Kumandanı olarak tedbir almaktan çekinmedi. 3 Kasım 1918'de kumanda ettiği 2 ve 7.Ordu Kumandanlıklarına gönderdiği talimatta; Suriye hududunun geçtiği hattı, Türk ahalinin çoğunlukta olduğu yerleri, karaya bir kuvvet çıkarılmaması gerektiği, Toros Tünellerini işgal edeceği anlaşılan İtilaf kuvvetleri yanında iyi bir subay kumandasında genç askerlerden teşkil edilen bir muhafız kıtasının bulunması ve şimdiden vazifeleri hakkında eğitilmeleri gerektiği yönünde emirler verdi. Mustafa Kemal Paşa, 6 Kasım 1918'de ise Toros tünellerini işgal edecek İtilaf kuvvetlerin miktarını ve Suriye hududunun belirsizliği konusunda Harbiye Nezaretini ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyâsetini tekrar ikaz ederek verdiği cevabında özellikle “...*Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki, Mütarekenâme şartları hakkında sui-telakkiyat ve tefehhümatı izale edecek tedbirler alınmadıkça, orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediklerine boyun eğecek olursak ihtirasatın önüne geçmeğe imkân olmayacaktır.*”³⁹⁰ ifadesi orduya verdiği önemi bir kez daha ortaya koymakta ve İtilaf Devletleri ile yapılacak bir mücadelenin ilk işaretini vermekteydi.

Yine Mütarekenâmeye bir tepki olarak Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına bağlı olan 2.Ordu Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa, gerek ordu kumandanı olarak gerekse Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığının devir teslimini kendisine yaptıktan sonra da ordu sorumluluk sahası itibari ile Adana bölgesinde İtilaf Devletlerinin keyfî uygulamalarına karşı çıktı. Nihat Paşa, bu uygulamalarına 2.Ordu Kumandanlığı'nın lağvedildiği ve kendisinin Adana Valiliği'ne tayin edildiği 15 Aralık 1918'e kadar sürdürdü. Özellikle bu dönem içerisinde silah, cephane ve erzakın İtilaf askerlerine geçmemesi için çaba sarf etti. Ayrıca Mütarekenâme hükümleri aksine orduda görevli subay ve erlerin mümkün olduğu kadar Adana'da Jandarmaya geçmeleri konusunda talimat verdi. Adana bölgesinin boşaltılması zorunluluğu karşısında bu bölgelerden asker çekilse bile

³⁸⁹ HTVD, Sayı.27, 1959, Vesika Nu.:714.

³⁹⁰ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.50-53.

hukuki açıdan bölgeye sahip olunduğu gerekçesiyle devlet memurlarının yerinde bırakılmasını istedi.³⁹¹

Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'na bağlı bir diğer ordu olan 7.Ordu Kumandanlığı da; Mustafa Kemal Paşa'nın ordu kumandanlığından alınarak Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına atanması³⁹² ve yerine 20.Kolordu Kumandanı olan Ali Fuat Paşa'nın vekâleten verilmesine³⁹³ rağmen Mütarekenâme hükümlerine karşı tepkisini sürdürdü.

Bu doğrultuda, Ali Fuat Paşa, Mütarekenâmenin 7. ve 16.Maddelerinin tatbik şeklinin çok endişe verici olduğunu; Mütarekenâmenin her iki tarafa tebliğ edilmesine ve 31 Ekim 1918 öğle vakti sona erecek olmasına rağmen, İngilizlerin Musûl'u işgale başlamaları ile İtilaf Devletlerinin daha ilk günden beri iyi niyet sahibi olmadıklarını fiilen gösterdiklerini ifade etti. Ali Fuat Paşa, İskenderun Limanı'ndaki torpidoların taranması isteğinin, İskenderun'u işgal etmek için bir bahane olduğunu anlaması üzerine karşı tedbir olarak torpido kumandanlarını İskenderun'dan uzaklaştırdı. İngilizlerin benzer faaliyetleri karşısında Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile Adana'da 6 Kasım 1918'de bir mülakat yapan Ali Fuat Paşa, İngilizlerin muhtemel hareket tarzlarına göre emri vakilerle memleketi işgal edecekleri; Osmanlı Ordusu'nun, hudut boylarındaki kısımlarını esir almağa kalkışacaklarını veya bunları memleket içlerine iterek terhise zorlayacaklarını bunun için her türlü müdafaa yolunu kullanmanın lazım geldiğine ve ilk mukavemetin de Kilikya merkezli olmasının uygun olacağına karar verdiklerini ve bu surette Mustafa Kemal Paşa ile tam bir fikir birliğinde olduklarını belirtti.³⁹⁴

Ali Fuat Paşa ise bölgedeki askeri ve mülki makamlarla irtibata geçmek suretiyle çok miktarda tüfek ve mühimmat ile teçhizatı, Antep ve Kilis bölgelerine sevk ederek o bölgedeki 43.Tümenin muhafazası altına verdi. Mondros Mütarekenâmenâmesi'nin 5.Maddesi'nde "*Hudutların muhafazası ve asayiş-i dâhilinin idamesi için lüzum görülecek kuva-ı askeriyeden maadasının derhal terhisi. İşbu kuvve-i askeriyenin miktar ve vaziyetleri İtilaf Hükümeti tarafından Devlet-i Aliye ile müzakere edildikten sonra takarrür ettirecektir.*" şeklinde belirtilen hüküm nedeniyle, ordunun terhisi durumunda birliklerde kuvvet zafiyetine neden olmamak

³⁹¹Z. Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.50-52.

³⁹²HTVD, Sayı.27, 1959, Vesika Nu.:690/B.

³⁹³HTVD, Sayı.27, 1959, Vesika Nu.:692.

³⁹⁴A.F Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.42-45.

için terhis edilecek erlerin büyük bir bölümünün Jandarmaya kaydedilmesini sağladı ve bu surette jandarmanın kuvvetlendirilmesine de gayret edilmiş oldu.³⁹⁵

Mütarekenâmenin yapıldığı bilgisi alındığında Irak Cephesi'nde bulunan Ali İhsan (Sabis) Paşa Komutasındaki 6.Ordu Kumandanlığı, ağır İngiliz baskısı altındaydı. Mütarekenâme orduda genel olarak bir rahatlama hissine ve İngilizlerin halen 6.Ordu'nun elinde bulunan hattı geçmeyecekleri düşüncesine neden olmuştu. Hatta kuzeye Zaho istikametine gönderilen karargâhın ikinci kademesi ve bazı geri teşkiller tekrar Musûl'a çağrıldı.³⁹⁶

Ali İhsan Paşa'nın niyeti, bir taraftan kendi birliklerine ikaz edici emirler verirken, diğer taraftan İngilizlerle görüşme ve protokolleri devam ettirmektir. Ancak İngilizlerin düşüncesi Musûl şehrinin teslim edilmesi yönündeydi. Bu maksatla gönderdikleri mektuba; *"Ben, intihar eder; kıtaları size teslim etmem"* şeklinde Ali İhsan Paşa'nın cevap vermesine rağmen; birliklerin, yeni savunma hatlarına çekilmesinde zamanında emir verebilseydi; Musûl, kolaylıkla elden çıkmaz ve silah-mühimmatın önemli bir bölümü de kaybedilmezdi.³⁹⁷

Ayrıca Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîyesi'nin de İtilaf baskısı karşısında duramayarak Musûl'un boşaltılması yönündeki talimatı üzerine 6.Ordu Kumandanlığı, 8 Kasım 1918'de Musûl'u boşaltarak silah ve teçhizatının önemli bir kısmı ile birlikte Nusaybin'e çekildi. Ordunun boşaltmasıyla birlikte Musûl, İngilizlerce işgal edildi ve burada bir "Kürt Hâkimliği" kuruldu. Ali İhsan Paşa bu durum üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne gönderdiği bir raporda belirttiği; *"Ben şimdiki halde Musûl Vilayetinde esmekte olan Kürdistan İstiklâl rüzgârını hali hazırda işgalimizde olan araziye sokmamak ve mevcut kuvvetlerimizle Musûl hududuna karşı topluca durarak evvela bu hududa başlaması lazım gelen bu gibi girişimlere mani olmaya çalışmaktayım."* ifadesiyle mücadelesine kuzeyde devam edeceğini göstermekteydi.³⁹⁸

Böylelikle Mütarekenâmeyi müteakip Mütarekenâme hükümlerine aykırı ilk işgal ve tecavüz Musûl'a karşı yapılmış oldu. Çünkü Mütarekenâmenin yapıldığı anda güney sınırı Asi Nehri'nin denize döküldüğü yerden başlayıp Antakya'nın

³⁹⁵Z.Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.53-56.

³⁹⁶TİH, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, I, s.53-54.

³⁹⁷Bu değerlendirme, Ali İhsan Paşa'nın Kurmay Başkanı Yarbay İsmail Hakkı'dan naklen Nutuk'ta yer almaktadır. Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev, I, (1919-1920)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.893.

³⁹⁸Z.Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.39-43.

güneyinden geçerek Fırat Nehri'ne varır oradan biraz güneye indikten sonra doğuya doğru uzanan Musûl ve Süleymaniye'yi içerisine almak üzere İran sınırında sona ererdi.³⁹⁹

Doğu Cephesi'nde ise hudut boyunca 9.Ordu Kumandanlığı ile Azerbaycan ve Dağıstan'da Kafkas İslam Ordusu bulunmaktaydı. 1918'de her iki ordu bu cephede üstün durumda ve harekât inisiyatifine sahip olmasına⁴⁰⁰ rağmen 26 Ekim 1918 tarihli emir ile Kafkas İslam Ordusu ve Şimali Kafkas Kumandanlıkları lağvedildi ve 9.Ordu Kumandanlığına, Kuzeypatı İran ile bütün Kafkasya'nın boşaltılması emri verildi.⁴⁰¹ Ancak 9.Ordu Kumandanı Yakup Şevki (*Subaşı*) Paşa, Mütarekenâme hükümlerinin tatbikinde ağır davranarak bölgeyi müttefiklerin istediği kısa zaman içerisinde boşaltma taleplerine direndi. Ayrıca Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Kars ve Sarıkamış'daki hastanelerde tedaviye muhtaç hastalar olduğunu⁴⁰² ve Batum'daki birliklerin sevkini ise karayolu ile mümkün olmadığından deniz yolu ile yapılması gerektiğini ve bunun için de gerekli tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğunu belirterek istenilen zamanda çekilememenin gerekçelerini ifade etti.⁴⁰³ Yakup Şevki Paşa'nın ileri sürdüğü gerekçeleri uygun gören Harbiye Nezareti, her ne kadar yoğun bir İngiliz baskısına maruz kalsa da; onun, asla suçlu olarak kabul edilmeyeceğini belirtmekte ve gecikmelerin mevsim şartlarından ileri geldiğini ifade etmekteydi.⁴⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin çekilme konusundaki düşüncesi ise Kars, Ardahan ve Batum olarak bilinen Evliye-i Selase'nin Türk hudutları içerisinde kalması ve Osmanlı Ordusu'nun Brest-Litovsk Antlaşması dışında ele geçirdiği yerlerden çekilmesi yönündeydi. Bu düşünce çerçevesinde İngilizlerle görüşmesine yetki verilen Yakup Şevki Paşa, işi ağırdan alarak İtilaf Devletlerinin tahliye sonrası silah, iâşe ve teçhizata el koymalarına engel olmak istedi. İtilaf Devletlerinin amacı, Osmanlı Devleti'nin elindeki en güçlü ordu konumundaki 9.Ordu'yu zayıflatmak ve orduyu terhis ettirmek suretiyle de Doğu Anadolu'yu önemli bir güçten mahrum bırakmış olmaktı. Yakup Şevki Paşa bunu anladığından herhangi bir İtilaf Komisyonunun bölgede tahliyelerin hangi aşamada olduğunu tespit etme fikrine de karşı çıktı.⁴⁰⁵ Bununla birlikte 1919 yılı

³⁹⁹Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011, s.23.

⁴⁰⁰İİH, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, I, s.54.

⁴⁰¹Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, **Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, II/II-2**, s.630.

⁴⁰²HTVD, sayı.41, 1962, Vesika Nu.:974.

⁴⁰³HTVD, sayı.41, 1962, Vesika Nu.:976-979.

⁴⁰⁴HTVD, sayı.41, 1962, Vesika Nu.:972-973.

⁴⁰⁵Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.79-82.

başında Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nden alınan emir gereğince; 9.Ordu, mümkün olduğu kadar çekilmeyi ağırdan almak suretiyle Erzurum'a intikal etti. Bu sayede birliklerin bütünlüğünün yanı sıra ileride gerekli olacak malzeme, silah ve teçhizatın büyük bir kısmının muhafazası da sağlanmış oldu.⁴⁰⁶

Doğu Trakya'nın savunulması ile görevli 3. ve 5.Ordu Kumandanlıkları ile Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığında ise Mütarekenâme haberi alındığında büyük bir üzüntü ve sükûnet⁴⁰⁷ olmasına rağmen Mütarekenâme hükümlerinin uygulanmaması yönünde bir çaba mevcut değildi.

2. Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin Düşünceleri

Osmanlı Heyeti, Mondros'tan döndükten sonra, İstanbul basınına son derece iyimser yorumlar verdi. Rauf Bey'e göre; devletin bağımsızlığı ve saltanatın hukuku tamamen kurtarılmış, ortaya çıkan Mütarekenâme, umduklarından daha iyi olmuş ve yenenle yenilen değil, eşit iki güç arasında çatışmalara son veren bir anlaşma olmuştu.⁴⁰⁸ Hatta Rauf Bey, Mütarekenâme'nin imzalanmasından sonra İstanbul'a dönüşünde Hadisat ve Vakit gazetelerine 2 Kasım 1918'de; "*Çok sevinçli bir dönüm. Mondros Ateşkesi bir başarıdır. Devletimizin bağımsızlığı, milletimizin onuru tamamıyla kurtarılmıştır. Sizi temin ederim ki İstanbul'umuza tek bir düşman askeri çıkmayacaktır.*"⁴⁰⁹ şeklinde verdiği demeçte çok sevinçli ve umutlu olduğunu belirtmişti. Oysa Osmanlı Meclisi'nde Mütarekenâme şartları büyük bir üzüntü ile karşılandı. Fakat Sadrazam İzzet Paşa'nın başka türlü hareketin imkânsızlığı hakkında yaptığı konuşması üzerine Meclise onay yetkisi 30 Ekim 1918'de verildi.⁴¹⁰ Bu arada Padişah, Mondros'tan dönen heyeti, daha önce saltanat ve hilafet lehine verdiği talimatların Mütarekenâme hükümlerinde geçmemesi nedeniyle kızgınlığını belirterek 10 Kasım 1918'de huzuruna almamıştı.⁴¹¹

⁴⁰⁶Z.Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.37-39.

⁴⁰⁷**TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I**, s.50.

⁴⁰⁸S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I**, s.61.

⁴⁰⁹Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.7.

⁴¹⁰F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.16.

⁴¹¹A.F Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.156. *Bunun sebebi, İzzet Paşa'nın mütareke görüşmeleri konusunda Padişahı bilgisiz bırakması ve Damat Ferit'i heyet başkanı olarak Mondros'a göndermemesi olarak görülebilir.* (Y.H Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, III-IV**, s.773), Yazar bu konuda "Onun bu davranışı mütarekeyi tasvip ettiğine göre tarih huzurunda kendisinin sorumsuz kabul edilmesine elbette yardım etmeyecektir." görüşündedir. (S.Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I**, s.29.)

Diğer taraftan Sadrazam İzzet Paşa, 2 Kasım 1918’de ordu kumandanlıklarına ve mülkiye teşkilatlarına gönderilen bir genelge ile harpte en ağır yenilgiye uğramış ve en yorgun olan Osmanlı Devleti’nin yaptığı Mütarekenâmenin diğer antlaşmalara göre daha hafif olduğunu ve asayiş ile asker kaçaklarına karşı tutuklama yapılmamasını, yakında af çıkacağını ifade etmekte⁴¹² ve bu antlaşmayı bir başarı olarak görmekteydi.⁴¹³ Hâlbuki Mustafa Kemal Paşa’nın Yıldırım Orduları Grup Kumandanı olarak Mütarekenâme hükümlerinin İtilaf Devletlerine verdiği esneklikten dolayı açıklanmasını istediği hususlara, Hükümet tarafından yeterli cevaplar verilemiyordu.⁴¹⁴

Çünkü Mütarekenâme hükümlerine hükümetin bakışı ile ordu kumandanlarının bakışı farklı idi. İzzet Paşa ise imparatorluk yani yitirilen toprağın büyüklüğü olarak baktığı için yenilgi kesin ve ağırdı. Oysa Türk Anayurdu açısından askeri yenilgilere rağmen anayurdun göz önünde bulundurulması durumunda henüz kaybedilen bir şey yoktu. Bu bakımdan hükümetin tutumu, İngilizlere yaranarak ve boyun eğerek Suriye ve Irak’ın elde bulundurulmasını öngörüyor; ordu kumandanlarının tutumu ise onlara taviz vermemeyi ve sağlam durmayı amaçlıyordu.⁴¹⁵

Bu ilk görüş, yani diğer bir ifade ile hükümetin görüşü, “*Osmanlı Devleti’nin ayakta kalma tezi; Arap topraklarına idari özerklik vererek her ne pahasına olursa olsun bunları elde tutma isteği. Sadrazam İzzet Paşa’nın Townshend’e önerisinde (17 Ekim 1918), hükümet programı ve beyannamesinde (19 Ekim 1918), Rauf Bey’in Agamemnon zırhlısında Townshend’e taleplerinde, Tevfik Paşa ile Damat Ferit hükümetlerinin Paris Konferansı’na sundukları önerilerde bunu açıkça görürüz...*”⁴¹⁶ şeklinde belirtildiği gibi Padişah ve hükümette Mütarekenâme öncesi hâkim olan görüştü. Bu çerçevede, Osmanlı Devleti’nin, Mondros Mütarekenâmesi sonrası varlığını sürdürmek için kabul ettiği asıl amaç, anavatan veya ulusal toprak

⁴¹²S.Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I**, s.61-62.

⁴¹³Hariciye Nazırı Nabi Bey’de “*Mütareke Osmanlı Devleti’nin hükümlerine dokunmaz.*” diyerek aynı düşüncede olduğunu gösteriyordu.S.Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, I**, s.28.

⁴¹⁴Toros tünelleri konusunda; “*İtilaf Devletlerinin işgali bir muhafaza mahiyetini haizdir. İşletme umuru bir kontrol olarak bize aittir...*”; Suriye Garnizonlarının teslimi konusunda ise; “*Suriye’deki garnizonların teslimi maddesi ihtiyaten yazılmıştır. Herhalde bütün cephede bulunan kıtalar bahis mevzuu değildir...*” şeklinde açıklama yapıyordu. Ancak bunun böyle olmadığı ilerde, İtilaf Ordularının işgalleri sonucu görülecektir. (TİH, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I**, s.52.)

⁴¹⁵S.Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I**, s.62.

⁴¹⁶Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2004, s.37, Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev.:Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s.2.

anlayışı olmayıp var olan feodal-dinsel imparatorluk toprakları anlayışında yatmaktadır. Bu anlayışın dayandığı politika ise Padişah Vahdettin'in Mondros Mütarekenâmesi günlerinde ifade ettiği “*Şartlar ne kadar ağır olursa olsun kabul edelim. İngiltere'nin Şark'taki bize dost politikası değişmemiştir. Daha sonra af ve mürüvvetlerini kazanabiliriz.*” sözü ile çok açıktır.⁴¹⁷

Padişah'ın bu sözlerinde olduğu gibi İngiltere'ye karşı yakınlığının bir başka ifadesi de, 24 Kasım 1918'de The Daily Mail muharibi G. Ward Price ile yaptığı mülakatta görülmektedir.⁴¹⁸ “*Türkiye'nin harbe katılması bir türlü kaza eserinden ibarettir. Siyasi durumumuzu, coğrafi mevkiimizi ve milli menfaatlerimizi ciddi olarak mülahaza etmiş olsaydık, bunun tamamıyla akılsızca yapılmış bir hareket olduğu apaçık anlaşılırdı. Ne yazık ki hükümetin basiretsizliği felakete sürüklemiştir. Eğer ben tahtta olsaydım, bu esef verici hadise olmazdı. İngiltere'de öteden beri Türklere karşı mevcut dostluk duyguları harp başladığı zaman hemen yok olmuş değildi. ...İngiliz milletine kuvvetli sevgi ve hayranlık duygularımı Kırım Harbinde İngilizlerin müttefiki olan babam Sultan Abdülmecid'den miras aldım. ... Bu sebepten memleketim ile Büyük Britanya arasında öteden beri mevcut dostane ilişkileri yenileyip kuvvetlendirmek için elimden geleni yapacağım...*” Padişahın bu şekilde ortaya koyduğu düşünceleri başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletlerinin Mütarekenâme hükümlerini uygulamalarını kolaylaştıracaktı.

3. İtilaf Devletlerinin Niyet ve Maksadı

Mütarekenâme için arabuluculuk veya doğrudan girişimlerin yapıldığı günlerde, İngiliz, Fransız ve İtalyan Başbakanları 7 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile yapılacak Mütarekenâme şartlarının esaslarını belirlemiş durumdaydı. Bu şartlarda önemli bir değişiklik yapılacağı düşünülemezdi. Nitekim Osmanlı Heyeti ile Mondros Mütarekenâmesi görüşmelerinde bu esaslarda bir değişiklik olmadı.⁴¹⁹

Mütarekenâmenin imzalanmasından sonra İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki siyasetinde İngiltere belirleyiciydi. Bu konuda İstanbul'a yüksek komiser olarak atanan Amiral Calthorpe'a 8 Kasım 1918'de verilen talimatta; kendisinin Türkiye'deki İngiliz çıkarlarının korunmasında resmi aracı olması,

⁴¹⁷B.Tanör, *Kurtuluş Kurulu*, s.38.

⁴¹⁸G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.3-4.

⁴¹⁹S.Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s.18.

Mütarekenâmenin tatbik edilmesinin sağlanması, Barış Konferansına kadar sorunlar çözüleceğinden kendisinin siyasi konularda konuşmaması gerektiği bildirildi. Ayrıca Dışişleri Bakanı Lord Balfour, Calthorpe'a yazdığı 9 Kasım 1918 tarihli özel talimatta, İngiltere'nin siyasi hedeflerini bütün açıklığı ile ortaya koymaktaydı. Buna göre özet olarak;

“-Mezopotamya, Suriye ve Arabistan'da İngiltere tarafından işgal altında bulundurulmuş ülkelerin Osmanlı egemenliğine ya da yönetimine dönmemesi,

-Türklerin İslam dünyasına Mütarekenâmenin askeri bir yenilgi sonucu olmayıp İngiltere ile anlaşma isteğinden kaynaklandığı amacını yaymamaları için Mısır ve Hindistan'daki Müslümanlara Türklerin tamamen yenildiklerini anlamalarının sağlanması

-Türk bakanlarının kendilerini İngilizci olarak tanıtır müttefikler arasında husumet çıkarma girişiminde bulunulmasına karşı tedbirli olunması,

-Padişah ve yetkili kişilerle ilişkilerin resmi olması,

-Ermenistan'a bir İngiliz soruşturma heyeti gönderilmesi için yapılacak Türk girişimlerinin önlenmesi ve Ermenistan'da stratejik noktaların işgal edilmesi

-İstanbul'da muhalefet partisinin yaklaşmasının önlenmesi, iktidara gelmeleri durumunda batıya yakın olmaları nedeniyle ileride yapılacak barış görüşmelerinde savaş sorumlusu olmaması ve batıya yakınlığından dolayı doğacak manevi borcun önlenmesi ki iktidarda olacak muhtemel bir İttihat ve Terakki yanlısı bir partinin işbaşında olmasının barış görüşmelerinde katkı sağlayacağından herhangi bir destek sağlanmaması,

-Enver Paşa'nın Kafkasya'daki faaliyetlerine karşı dikkatli olunması,

-İktisadi konularda Duyun-u Umûmîye temsilcisi Sir Adam Block ile Türkiye'deki İngiliz çıkarlarını iyi bilen A.Ryan'ın yardımcı olacağı” belirtilmekteydi.⁴²⁰

Bu siyaset, Padişah'ın İngilizlere yakın ve yakın olma düşüncesinin İngilizler tarafından da anlaşılması ile daha kolay uygulanacaktı.

Amiral Calthorpe, Padişahın İngiltere'ye tam bir sempati beslediğini, 4 Aralık 1918'de Dışişleri Bakanı Lord Balfour'a bildirdiğinde aynı görüş doğrultusunda General Milne de 16 Aralık 1918 tarihli raporunda; *“Padişah'ın Sami Bey'i Ordu Genel Karargâhı'na gönderdiğini, Türkiye'nin idaresinin mümkün olduğu*

⁴²⁰S.Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, s.94-98.

kadar çabuk ele alması için Britanya Hükümetinden istirhamda bulunduğunu, barışın beklenilmesi halinde geç kalınmış olunacağını söylediğini, Britanya memurlarının kontrol maksadıyla memleket dâhiline gönderilmesini ve bu takdirde... Britanya subaylarının idareye yardımda bulunmalarını rica ettiğini” bildiriyordu.⁴²¹

İngiltere’nin, sert ve kesin olan bu siyasetini nasıl yapacağını ilk yolu, ordusu ile Osmanlı Ülkesinin Arap illerini istila ederek barış konferansında buraların yönetimine bir şekilde el koymaktı. Mondros Mütarekenâmesi ile birlikte bu işin ilk bölümü tamamlandı yani Adana, İskenderun, Musûl gibi bölgelerin ele geçirilmesi ile işgaller başlatıldı. Ancak İngiliz kamuoyunun baskısı, sarsılan mali durum, savaş yorgunluğu gibi nedenlerle Türklerin ezilmesi işini yani bu işin ikinci bölümünü kendisine rakip olan sömürgeci devletlere değil Yunanistan gibi ufak devletlere ya da Ermeniler gibi ufak uluslara vererek yapacaktı.⁴²²

Fransa ise İngilizlerin bu tek yanlı politikasından, İngiltere’nin Mütarekenâme imzalandığında kendi başına hareket etmesinden memnun değildi. Hatta İngiliz Hükümeti’nin Amiral Calthorpe’a Mütarekenâme için tam yetki vermesini protesto etmişti. Fransa bu tepkiyi; *İngiliz Amiralinin Türk heyeti ile doğrudan doğruya görüşmek için hiçbir yetkisinin bulunmadığı, Başkumandan olmadığı ve İngiliz Hükümeti’nin çizmeyi aştığı* şeklinde değerlendirmişti. Fransız Amirali Amet, Mondros’ta olmasına rağmen görüşmelere çağrılmamıştı. Ancak Fransız kamuoyunun şaşkınlığı ve kızgınlığı olsa da⁴²³ Fransa Hükümeti Mütarekenâmeyi onaylamak zorunda kaldı. Fransa’nın İngiltere ile Akdeniz politikası daima çakışan ve anlaşmazlıkları geçmişe dayanan bir durumdaydı. Ancak İngiltere, Fransa’nın Suriye üzerindeki isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Bu doğrultuda Fransızların Anadolu ve Suriye’de işgalleri başlayacaktı.⁴²⁴

Fransız işgalleri Mütarekenâmenin gereğiymiş gibi devam ederken Fransa, İngiltere’nin tek taraflı politikasından etkilenerек mevcut politikalardan birini seçmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti için ileride esas iki politikaya dönüşecek olan *“parçalanma politikası”* veya *“toprak bütünlüğüne saygı politikası”* Fransa’yı kapitülasyonlar, ticari imtiyazlar, borçlar, demiryolu ve madencilik işletmeleri

⁴²¹G.Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s.4.

⁴²²S.Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.99.

⁴²³Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.72.

⁴²⁴Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.26-36.

nedeniyle “*toprak bütünlüğüne saygı politikası*” üzerinde durmaya itti.⁴²⁵ Tamamen Fransız çıkarlarının sürdürülmesini amaçlayan bu politika, ileride bir taraftan işgalleri devam ettirirken diğer taraftan da İngilizlerle çatışmaya yol açtı.⁴²⁶

İtalya ise, Osmanlı Devleti’ne karşı izleyeceği politikayı 1913’de belirlemişti. Buna göre büyük devletlerin Osmanlı Devleti’ni parçalamaya yönelik politikaları devam ederken; İtalya, menfaatlerini korumak için bir şeyler yapmak zorunda olduğunu düşünerek; Anadolu’da nüfuz bölgeleri elde etmeyi amaçlamıştı. Mondros Mütarekenâmesi’nden sonra, Osmanlı Devleti için daha önce verilmiş kararları uygulamak üzere harekete geçti. Bununla birlikte Mütarekenâme sonrası ordunun durumunu da göz önünde bulunduruyordu. Bu husus ile ilgili Kont Carlo Sforza şöyle demektedir: “*Gerçek şuydu. Türkiye hiç de ölü değildi. Asıl Türkiye sadece geçici olarak batmıştı ve ipe çok fazla sarılacak olursak elimizden kurtulacaktı. İstanbul’un sahipleri olarak kalabilirdik, lakin harikulade boş bir evin sahipleri olurduk. Türkiye’nin faal kuvvetleri Anadolu içlerine, yani ulaşamayacağımız yerlere çekilip sonra bizi karşılarına alabilirlerdi. Bu durumu ilk andan itibaren Roma’da hükümete ve Paris’teki Dörtler Meclisi’ne ilettim. Ancak ve ancak bize her türlü menfaati getirecek ama Türkiye’nin parçalanıp bölüşülmesine yönelik hiçbir düşüncüyü kapsamayan erken ve şerefli bir barış için çalışarak ülkeme hizmet edebileceğimi açıkça ifade ettim...*”⁴²⁷ Bu görüş doğrultusunda, İtalya’nın herhangi bir çatışmadan yana olmadığı, her iki taraf için tatminkâr bir barış antlaşması ile Türklerin hoşnutluğunu kazanmak arzusunda olduğu ve Osmanlıya sadece endüstrisi için bir pazar olarak baktığı anlaşıyordu. Müttefik olmalarına rağmen İngiltere ve Fransa ile arasındaki menfaat çatışmaları ve savaş sonrası beklentilerin hiçbir noktada uyuşmaması⁴²⁸ Türk Milli Mücadelesi’nde kullanılacaktır.

⁴²⁵ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s.28-31.

⁴²⁶ Semih Yalçın, **Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007, s.16-17.

⁴²⁷ Fabio Grassi, **İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika**, Çev.:Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.43-48.

⁴²⁸ Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 2002, s.25-31.

C. MONDROS MÜTAREKENÂMENÂMESİ'NİN UYGULANMASI VE ORDUNUN DURUMU

İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekenâmenâmesi'nin imzalanmasından sonra bir taraftan Mütarekenâmenâmenin özellikle 7.Maddesi'nde belirtilen⁴²⁹ “*Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi bir sevkulceyş noktasını işgal hakkına haiz olacaklardır.*” hükmüne dayanarak işgallere, diğer taraftan ordunun terhisi ve silahsızlandırılmasına başladı. Mütarekenâmenin 7.Maddesi'nin uygulanması ile İtilaf Devletleri diledikleri yerleri işgal hakkına sahip olurken; ordunun da bulunduğu bölgeler, tuttuğu savunma mevzileri ve fiili ateşkes hattının bir anlamı olmayacaktı.⁴³⁰

Aynı zamanda, İtilaf Devletleri için işgalde stratejik önemi bulunan ve birer müstahkem mevki olan Boğazlar ve İstanbul'un kontrolünü ele almak, Padişah ve Hükümetin üzerinde bir baskı imkânı sağlayacağından ordunun silahsızlandırılması ve terhisinden sonra Türk topraklarının da işgalini kolaylaştırmış olacağını düşünüyorlardı.⁴³¹ Özellikle bu 7.Maddeye karşı ilk direnç ordu kumandanlarından geldi. Aldıkları tedbirlerle birliklerdeki personel mevcutlarının olabildiğince muhafaza ederek terhisin azaltılması, silah ile mühimmatın teslim edilmemesi veya geciktirilmesi yönünde büyük gayret gösterdiler.

1. Mondros Mütarekenâmesi İmzalandığında Ordunun Kuvvet Durumu

a. Anadolu'nun Güneyindeki Ordu Kumandanlıkları

(1) Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı

Mütarekenâme imzalandığında, 2 ve 7.Ordu Kumandanlıklarından oluşan Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığı, karargâhı Adana'da olup Grup Kumandanı General Liman von Sanders'di. Bu ordu, 15 Temmuz 1917'de kurulduğunda görevi, Bağdat'ı İngilizlerden geri almak;⁴³² Mütarekenâmenin

⁴²⁹ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.42.

⁴³⁰ Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, s.27.

⁴³¹ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.45.

⁴³² Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı ilk olarak 15 Temmuz 1917'de 6. ve 7.Ordu Kumandanlıklarından teşkil edilmiştir. Kuruluş amacı Bağdat'ı İngilizlerden geri almak olan Ordular Grubu'nun, Bağdat'a yapılacak taarruzdan Filistin Cephesi'nde beliren tehlike nedeniyle vazgeçilmesi üzerine, Filistin Cephesi'nde bulunan 4.Ordu Kumandanlığının da kuruluşuna verilmesi (kuruluşuna girmesi ile adı 8.Ordu olarak değiştirilmiştir.) ile üç ordudan müteşkil bir ordular grubu oldu. (İ.Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), s.145-148.)

imzalanmasından sonra ise İskenderun Körfezi'ne yapılması muhtemel bir İtilaf kuvvetlerinin çıkarmasına engel olmak ve Antakya dâhil doğuya doğru Carablus'a kadar olan hattı elde bulundurmaktı. Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığına bağlı birliklerinden 2.Ordu Nihat Paşa'nın; 7.Ordu Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasında idi. General von Sanders'in görevden alınmasından sonra Yıldırım Orduları Grup Kumandanı görevi, Mustafa Kemal Paşa'ya verildi. 7.Ordu Kumandanlığına ise 20.Kolordu Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa vekâleten getirildi.⁴³³ Karargâhı Adana'da bulunan 2.Ordu Kumandanlığı, bünyesinde 23.Tümen bulunan 12.Kolordu ile 44 ve 41.Tümenleri bulunan 15.Kolordu Kumandanlıklarından teşkil olan toplam 3 tümenlik bir muharip kuvvete sahipti. Karargâhı Raco'da bulunan 7.Ordu Kumandanlığı ise bünyesinde 24 ve 43.Tümenleri bulunan 3.Kolordu ile 1 ve 11.Tümenleri bulunan 20.Kolordu Kumandanlıklarından teşkil olan toplam 4 tümenlik bir muharip kuvvetti.⁴³⁴

(2) 6.Ordu Kumandanlığı

Mütarekenâme imzalandığı zaman Irak Cephesi'nde Ali İhsan Paşa'nın kumandasında bulunan 6.Ordu Kumandanlığı birlikleri, konuş durumu itibari ile üç ayrı kısım halindeydi. Bunlardan birinci kısım, Mütarekenâme öncesi İngiliz taarruzları neticesinde zayıf veren Dicle Grubu'nun kalan kuvvetlerinden Musûl'un savunmasında kullanılan ve İngilizler ile temasta bulunan birlikler; ikinci kısım, Fırat Grubu olarak iki alaydan oluşan kuvveti ile geri çekilmekte olan birlikler ve üçüncü kısım birlikler ise doğrudan 6.Ordu Kumandanlığı'na bağlı aşiret alaylarından oluşan bir süvari tugayı kadar kuvveti oluşturan birliklerdi. Bu haliyle 6.Ordu Kumandanlığı'nın vazifesi de Basra üzerinden ilerleyen İngiliz kuvvetlerine karşı Irak Cephesini savunmaktı. Bu birlikler; 5 ve 14.Tümenlerden oluşan 4.Kolordu Kumandanlığı; doğrudan orduya bağlı 2.Tümen ve iki alaylı Fırat Grubu ile iki müfrezeden ibaret idi. Ancak Musûl'da 14.Tümen'in ağır zayıflığından ve 1 Kasım

⁴³³HTVD, Sayı.27, 1959, Vesika Nu.:690, 690/A "Liman von Sanders'in, mütareke imzalanmadan önce 27 Ekim 1918'de, Sadrazam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın mütarekenin yapılacağı ve Alman kıtaatının yurdu terk etmesi gerektiğini bildiren telgrafını alması üzerine; Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına 7.Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesi yönünde 30 Ekim 1918'de düşüncelerini bildirmişti."

⁴³⁴TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.57.

1918’de 4.Kolordu Kumandanlığı’nın da kaldırılmasından⁴³⁵ sonra 6.Ordu Kumandanlığı, 2 ve 5.Tümenlerden teşkil edilen 2 tümen ve 1 süvari tugayı kadar kuvvete sahip muharip bir güç olarak kaldı.⁴³⁶

b. Anadolu’nun Doğusundaki Ordu Kumandanlıkları

Osmanlı Devleti’nin müttefikleri ile birlikte yenilgiyi kabul ederek Mütarekenâme için müracaatta bulunması, Brest-Litovsk’dan sonra Kafkasya’da sürdürülen ileri harekâtın sağladığı üstünlüğün elden çıkmasına neden oldu. Bunun bir sonucu olarak Enver Paşa’nın aksine Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’nın Brest-Litovsk Antlaşması’nın dışında kalan Dağıstan ve Azerbaycan’ın hatta Batum Antlaşması ile alınan Ahıska, Ahılkelek ve Gümrü’nün boşaltılması fikrinde olması ve hükümetin de bu politikayı desteklemesi nedeniyle Brest-Litovsk Antlaşması’nın dışında kalan tüm yerlerin boşaltılmasına karar verildi. Bu maksatla, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti, 21 Ekim 1918 tarih ve 8852 sayılı kararı ile Şark Orduları Grup Kumandanlığı’na verdiği bir emirle, hem ordunun yeniden düzenlenmesi hem de bölgenin boşaltılması ile ilgili hususları açıkladı.

Buna göre;

“-Şark Orduları Grup Kumandanlığı⁴³⁷ ve Başmenzil Müfettişliği ve 1.Kafkas Kolordu Kumandanlığı⁴³⁸ Karargâhları lağvedilerek karargâh heyetlerinin İstanbul’a dönmeleri,

-6 ve 9.Ordu Kumandanlıklarının doğrudan doğruya Umumi Karargâha bağlandıkları,

-İran’da Sakız bölgesindeki Mürettep Süvari Tugayının 6.Ordu emrine verildiği,

⁴³⁵İ. Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, s.174.

⁴³⁶**TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I**, s.78-79.

⁴³⁷Başkumandanlık Vekâleti’nin 7 Haziran 1918’de ilk teşkilat emrini verdiği ve 3.Ordu bünyesinden 3 ve 9.Ordular teşkil edilerek, 3.Ordu emrinde olmak üzere 6 ve 9.Ordu’dan oluşan Ordular Grubu, 8 Haziran 1918’de yapılan yeni bir düzenleme ile 3 ve 9.Ordulardan oluşturularak adı Şark Orduları Grup Kumandanlığı oldu ve 9 Haziran 1918’de de Başkumandanlık Vekâleti yeni kuruluşu uygun gördü. Bu kuruluş itibari ile Şark Orduları Grup Kumandanı Vehip (Kaci) Paşa, 3.Ordu Kumandanı Esat (Bülkat) Paşa, 9.Ordu Kumandanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa olup Grup Kumandanlığının görevi; Rumiye Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgenin kapatılması ve elde bulundurulması idi. **(Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, II/II-2, s.525-526.)**

⁴³⁸**Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, II/II-2, s.626. 1.Kafkas Kolordu Kumandanlığı lağvedildiğinde Kolordu Kumandanı Kazım (Karabekir) Paşa idi. İstanbul’a dönmesi emredildi ve bağlı birlikleri olan 9 ve 11.Kafkas Tümenleri 9.Ordu Kumandanlığına bağlandı.**

-10.Kafkas, 5.Kafkas ve 36.Tümen Kumandanlıkları ile 15.Piyade Tümeni'nin İstanbul'a naklinden sonra 3, 9 ve 11.Kafkas Tümenleri ile 12.Tümen'in 9.Ordu Kumandanlığı emrinde kalacağı,

-9.Ordu Kumandanlığı'nın İstanbul'a taşınacak tümenlerinin Batum'a nakilleri için Kafkas Hükümetleri ile temasa geçilmesi,

-9.Ordu'nun İran'a ve yine Brest-Litovsk Anlaşması ile Osmanlı Hükümetine ilhak edilmiş bütün toprakları boşaltması,

-9.Ordu'nun vazifesinin, Nazlıçay'ın İran hududunun kestiği noktadan Karadeniz'e kadar uzanan hududun emniyetini sağlamak olduğu"⁴³⁹ bildirildi.

Böylece Şark Orduları Grup Kumandanlığı kaldırılarak 9.Ordu Kumandanlığı doğrudan Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne bağlandı. 27 Ekim 1918 tarihli Harbiye Nezareti'nin bir emri ile de ordu genelinde bir düzenleme yapılarak Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı ve Kuzey Kafkas Kumandanlığı kaldırıldı.

(1) Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı

Mütarekenâme ile birlikte ordularda, yeniden düzenleme işlemleri sürerken Nuri (Killigil) Paşa'nın kumandasındaki,⁴⁴⁰ Kafkas İslam Ordusu,⁴⁴¹ 5.Kafkas Tümeni, 15. Tümen, 36.Tümen (9.Orduya bağlı olan bu tümenin iki alayı emrine verilmişti.) ile 1.Azerbaycan Kolordusu'ndan oluşuyordu. Buna göre Kafkas İslam Ordusu'nu oluşturan birliklerden 5.Kafkas Tümeni Bakü'de; 15.Tümen Petrovsk'a taarruzda; 36.Tümen bir kısım birlikleri (107.Alay 15.Tümen) taarruzda, diğer birlikleri (106.Alay ve

⁴³⁹TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.152-154.

⁴⁴⁰İ.Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), s.130. Nuri Paşa (Fahri Mirliva-Tuğgeneral), Enver Paşa'nın küçük kardeşi olup Libya Cephesi'nden 25 Mayıs 1918'de Enver Paşa'nın talimatı ile Gence'ye gelerek Kafkas İslam Ordusu'nun emir-komutasını aldı. İslam Ordusu'nda görev yapan subaylara kendi rütbesinden daha yüksek rütbeler verilerek subaylar bu fahri rütbeleri ile görev yapmışlardı. Ayrıca, Kafkas İslam Ordusu'nun kuruluşuna, başlangıçta Azerbaycan'da üçer piyade alaylı üç piyade tümeninden bir kolordu teşkili ile başlanmış daha sonra 7 Haziran 1918'de 5. Kafkas Tümeni, Şark Orduları Grup Kumandanlığı kuruluşundan alınarak Kafkas İslam Ordusu kuruluşuna verilmişti. (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu , Cilt: II/II-2, s.555-556.)

⁴⁴¹Enver Paşa'nın Dağıstan, Türkistan ve Azerbaycan'ı kontrol altına almak, buradaki Türk-Müslüman halka yardım etmek ve Ermeni baskısını yok etmek maksadıyla; yapılacak harekât için uygun bir ortamın geldiğine karar vererek bu bölgelerde bir kuvvet bulunması yönündeki düşüncesi gereği, 22 Mart 1918 tarihinde imzaladığı Kafkas İslam Ordusu teşkilatı ve bu ordunun görevlerini açıklayan talimatının icrası için Nuri Paşa'yı görevlendirmişti. (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, II/II-2, s.553-554.)

bir topçu taburu) Bakü’de; 1.Azerbaycan Kolordusu⁴⁴² ise Bakü’de bulunuyordu. Azerbaycan Kolordusu hariç tutulduğunda ve 5.Kafkas Tümeni, 15.Tümen ve 36. Tümen’in de iki alayının (*106 ve 107’inci Alaylar*) İstanbul’a dönüş intikali yapacağı düşünülürse Kafkasya’da muharip birlik kalmayacaktı.⁴⁴³

(2) 9.Ordu Kumandanlığı

9.Ordu, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’nin 21 Ekim 1918 tarih ve 8852 sayılı kararı ile Doğu Cephesi’nde yapılan yeni teşkilatlanma sonucu; Yakup Şevki Paşa kumandasında ve karargâhı Kars’da olmak üzere 11.Kafkas Tümeni, 9. Kafkas Tümeni, 12.Tümen, 36. Tümen, 3.Kafkas Tümeni ve 10.Kafkas Tümeninden oluşuyordu. Bu birliklerden, 11.Kafkas Tümeni, Hoy’da, bir kısım birlikleri Tebriz’de olmak üzere görevi; Dilman-Hoy-Culfa hattında olacak şekilde Rumiye Gölü kuzeyi ile Nahçıvan arasındaki bölgeyi elde bulundurmaktı. 9.Kafkas Tümeni’nin görevi, karargâhı Kamerli’de olacak şekilde Culfa ile Serdarabad arasındaki bölgeyi kontrol ederek Karabağ ve Erivan Ermeni hududunu örtmekti. 3.Kafkas Tümeni, karargâhı Ahıska’da olacak şekilde Ahıska’dan Ahılkelek’e kadar olan bölgede Gürcü ve Ermeni hududunu örtmekti. Kalan birliklerden ise 12.Tümen, Rumiye’den Gümrü’ye geri intikalle Serdarabad’da toparlanmakta; 36.Tümen, Karargâhı Gümrü’de İstanbul’a intikal hazırlığı yapmakta; 10.Kafkas Tümeni, bir kısım birlikleri İstanbul’a intikal etmiş, kalan birlikler ise Batum’da İstanbul’a intikal için beklemekte idi. Ayrıca Kars ve Batum’da birer müstahkem mevki kumandanlığı mevcuttu. Buna göre, 3, 9 ve 11.Kafkas Tümenleri ile 12.Tümenden oluşan 9.Ordu Kumandanlığı, muharebe gücü en iyi durumda olan kumandanlıktı. İstanbul’a taşınması emredilen 4 tümenden yalnız 10.Kafkas Tümeni intikal edebilmiş; 36.Tümen lağvedilmiş; 5.Kafkas Tümeni Samsun üzerinden Amasya’ya, 15.Tümen ise Samsun bölgesine gönderilmişti.⁴⁴⁴

⁴⁴² *Azerbaycan Kolordusu’nun teşkilatı hakkında açık bir bilgi bulunmamakla birlikte mevcut birlikler; 5.Kafkas Tümeni ve 15.Tümen ile birlikte hareket eden ve muharebelere katılan milis birliklerdi.* (İ.Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, s.130)

⁴⁴³ *TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.152-153.*

⁴⁴⁴ *TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.152-154.*

c. Anadolu'nun Batısındaki Ordu Kumandanlıkları

(1) 3.Ordu Kumandanlığı

3.Ordu Kumandanlığı, Şark Orduları Grup Kumandanlığı kuruluşunda iken 27 Eylül 1918'de karargâhının kaldırıldığı, bağlı birliklerinin Şark Ordular Grup Kumandanlığı emrine verildiği ve karargâhının ise 1.Ordu Kumandanlığı Karargâhı'nı teşkil etmek üzere İstanbul'a gideceği ve teşkilatlanmasını müteakip yeni görevinin ise Çatalca müstahkem mevkillerine dayanarak İstanbul'u savunmak ve korumak⁴⁴⁵ olduğu yayımlanan bir emir ile bildirildi. Aynı emirde 3.Ordu Kumandanı Esat Paşa'nın, Karargâh-ı Umumi emrine alındığı; 1.Ordu Kumandanının ise Vehip Paşa olduğu belirtildi.⁴⁴⁶

Bu esaslara göre 10 Ekim 1918'de İstanbul'a gönderilen 3.Ordu Karargâhı⁴⁴⁷ intikal tamamlanıncaya kadar bağlı birliklerinden 25.Kolordu Kumandanlığı ve Çatalca Müstahkem Mevki Kumandanlığı, doğrudan Umumi Karargâha bağlandı. 3.Ordu Karargâhı ile birlikte İstanbul'a gidecek olan birliklerden 10.Kafkas Tümeni ve 15.Tümen, 25.Kolordu Kumandanlığı kuruluşuna verildi. 25.Kolordu Kumandanlığı'nın görevi; Ergene, Meriç birleşim noktasından Edirne'ye kadar olan bölgeyi savunmaktı. 1918 Ekim sonunda, Çatalca Müstahkem Mevki Kumandanlığı'nda az bir kuvvet ile Doğu Trakya'da hudut taburları ile hat muhafaza taburları ve Kafkasya'dan nakledilen bir alay kadar kuvvet mevcuttu.⁴⁴⁸

(2) 5.Ordu Kumandanlığı

Karargâhı Gelibolu'da olan 5.Ordu Kumandanlığı'nın mevcut görevi; Bolayır Mevzilerine dayanarak Boğazları savunmaktı. Bu maksatla, muhtemel bir İtilaf kuvvetinin çıkarmasına karşı Gelibolu Yarımadası'nda üç, Anadolu Yarımadası'nda bir tümen kadar kuvvet bırakılmıştı. Ayrıca aşağı Meriç üzerinden

⁴⁴⁵Adil Nami, **Osmanlılar Muharebeleri Nasıl Kaybettiler? Şimdi Nasıl Telafi ve Terakki Edebilirler?**, Golç ve İmhof Paşaların Mütâlâatı, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul, 1331, s.78. Çatalca müstahkem mevzileri, İstanbul'un savunmasında en son savunma hattıdır. Bu hattın elde bulundurulması Osmanlı Devleti'nin, payitahtın bekası için ilk şarttır. Bu muhakemeyi Goltz Paşa da ifade etmiştir.

⁴⁴⁶**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, II/II-2**, s.548.

⁴⁴⁷İ. Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, s.130.

⁴⁴⁸*Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığında; 43 subay, 961 tüfek ve 22 eski toptan ibaret bir kuvvet; Doğu Trakya'da ise Kafkasya'dan gelecek olan 10.Kafkas Tümeni'nden intikali tamamlanan 31.Piyade Alayı bulunuyordu. (TİH, Mondro s Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.107-108.)*

muhtemel bir ileri harekâta karşı da Saroz kuzeyindeki birliklerinin de katılması ile Bolayır mevzileri kesin olarak savunulacaktı. Bölgenin savunulması görevi, 5.Ordu Kumandanlığı'nda olmak üzere 60, 61 ve 49.Tümenlerden müteşekkil 14.Kolordu ve sadece 55.Tümenle sahip 1.Kolordu Kumandanlığı'na aitti. Bulgar cephesinin yıkılması ve Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de Mütarekenâme imzalaması neticesinde Trakya için tehlikeli bir durum meydana gelmişti. Doğu Trakya'dan bir taarruz ihtimaline karşı Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîyesi, Doğu Trakya'da kuvvet toplamak ihtiyacı hissetmesi nedeniyle 26 Eylül 1918 tarihli ve 8067 sayılı emri ile İstanbul'dan 1.Kolordu Kumandanlığının Trakya'ya gönderilmesi ve 10.Kafkas Tümeni ve doğudan getirilecek başka kuvvetlerle Trakya'yı takviye etmek istemişti.⁴⁴⁹ Bu birlikler ile Bolayır kuzeyinden Meriç-Ergene kavşağına kadar olan bölgede ve boğazda tertiplenen 5.Ordu Kumandanlığı, bölgeyi muhtemel bir ikinci Çanakkale harekâtına veya Akdeniz'den yapılacak bir harekâta karşı emniyet altına almış oluyordu.⁴⁵⁰

(3) 8.Ordu Kumandanlığı

Ekim 1918 başlarından itibaren Filistin Cephesi'nden alınan 8.Ordu Kumandanlığı, Nurettin Paşa'nın vekâletinde Batı Anadolu ve Ege kıyılarının savunulması görevini almış ve karargâhı İzmir'e taşınmıştı. Doğrudan kendisine bağlı iki kolordu halinde bulunan 8.Ordu Kumandanlığı; 17.Kolordu ve 21.Kolordu Kumandanlığı'ndan oluşmaktaydı. Bunlardan 17.Kolordu Kumandanlığı İzmir'de konuşlu olup 56. Tümen adında bir tümeni mevcuttu. Bu tümenin ise 172.Alayı Ayvalık'ta, 173. Alayı Urla'da ve 174.Alayı Kuşadası'nda konuşlu idi. Diğer kolordu olan 21.Kolordu Kumandanlığı ise Aydın'da konuşlu olup; 57.Tümen adında bir tümeni mevcuttu. Bu tümenin de 176.Alayı Antalya'da ve 175.Alayı Aydın'da konuşlu idi. Ayrıca kuruluşunda bulunan 135.Alay, 5.Ordu Kumandanlığı emrine verilmiş ve Bandırma'da konuşlanmıştı. 26 Şubat 1919'da ise Söke'ye intikal ederek 17.Kolordu'ya katılacaktı. 56.Tümen'in alayları, bölgelerinde kıyı savunması ile görevlendirilmiş ve mevcudu 4.000 kadardı. Ağır silah olarak 8 sahra, 8 dağ topu ile kıyılarda konuşlu değişik çapta 99 top ve 23 bomba topu mevcuttu. 57.Tümen ise

⁴⁴⁹Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele, I**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.195-196.

⁴⁵⁰**TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I**, s.107-108.

1.500 mevcuda; 8 dağ obüsü ve 4 sahra topu ile kıyılarda tertiplenmiş değişik çapta 30 top silahına sahipti.⁴⁵¹

d. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne Bağlı Müstakil Birlik Kumandanlıkları

(1) Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı

Fahrettin (*Türkkan*) Paşa'nın kumandasında bulunan Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı İngilizlerin Nablus harekâtından sonra Filistin cephesindeki kuvvetlerin Halep bölgesine çekilmesi neticesinde Medine'de İngiliz ve işbirlikçi Arap kuvvetleri tarafından kuşatıldı. 58.Tümen ve diğer müfrez birlikler ile Medine'yi savunan Fahrettin Paşa, Mütarekenâme hükümlerinin İstanbul'dan gelen heyet tarafından kendisine tebliğine kadar Medine'de savunma görevini sürdürdü. Ancak İngilizler tarafından 13 Ocak 1918'de kuvvetleri ile birlikte esir alınmasıyla Medine İngilizlerin işgaline girdi.⁴⁵²

(2) Asir 21.Tümen Kumandanlığı

Asir Cephesi'nde konuşlu ve Albay Muhittin (*Akyüz*) Bey'in kumandasında bulunan 21.Tümen'de 121 ve 122.Piyade Alay Kumandanlıkları ve müfrez birlikler mevcuttu. Mütarekenâme öncesi 23.Hicaz Tümeni, Kolordu Kumandanlığı'na dönüştürüldüğü bildirildiği halde Mütarekenâme nedeniyle uygulanamadı. 19 Ocak 1918'de İngilizlerle yapılan bir protokol ile birlikler teslim oldu ve Asir bölgesini boşalttı.⁴⁵³

(3) Yemen 7.Kolordu Kumandanlığı

Yemen Cephesi'nde 39 ve 40.Tümen Kumandanlıklarından oluşan ve kumandasını Ahmet Tevfik (*Alpsoy*) Paşa'nın yaptığı 7.Kolordu Kumandanlığına ayrıca tabur ve alay çapında mevki ve bölge kumandanlıkları da bağlıydı. Mütarekenâme öncesi Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı emrinde bulunan

⁴⁵¹ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.128-129.

⁴⁵² İ. Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), s.184-185.

⁴⁵³ İ. Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), s.186.

7.Kolordu, Mütarekenâme tebliğinin geç yapılması nedeniyle Aralık 1918’de bölgeyi boşalttı.⁴⁵⁴

2. Mütarekenâme Hükümlerinin Uygulanmasına Başlandıığında Ordunun Durumu

1918 Ekim ayı sonlarında, Mütarekenâmenin imzasından önce Osmanlı Ordusu’nun mevcudu, muharip ve muharip olmayan unsurları ile birlikte 400.000’den fazla idi. Bu mevcuda sahip ordular, konuşlu oldukları bölgeler itibari ile Anadolu’nun giriş kapılarını tutmuş durumdaydı. Ayrıca ordu kumandanları, üstün nitelikli, genç ve dört yıllık büyük bir harp tecrübesine sahipti. İtilaf devletleri, Anadolu’nun kontrol altına alınması amacına ulaşabilmek için öncelikle ordunun etkisizleştirmesi gerektiğini bildiklerinden, Mütarekenâme hükümlerini uygulamaya hemen başladılar. Ancak bu aşamada, ordu kumandanları ve bağlı birlik kumandanlarının gösterecekleri direnci hesaba katmamışlardı.⁴⁵⁵

a. Doğu Anadolu’daki Konuşlu Birliklerin Durumu

Mütarekenâme imzalanmadan önce yukarıda da açıklandığı üzere; Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’nin, 21 Ekim 1918 ve Harbiye Nezareti’nin 27 Ekim 1918 tarihli emir ve talimatları ile İran, Azerbaycan ve Kafkasya’da ilhak edilmiş bütün toprakların boşaltılması istenmiş ve bu görevin 9.Ordu Kumandanlığı tarafından yerine getirileceği ve Yakup Şevki Paşa’nın sorumluluğunda olacağı belirtilmişti.

Bu çerçevede; kuzeybatı İran topraklarında bulunan 11.Tümen, Doğubayazıt’a alınırken; 4.Kolordu Karargâhı ve Mürettep Süvari Tugayı ise Revandiz üzerinden 6.Ordu emrine verildi. Böylece 4 Aralık 1918’de Kuzeybatı İran toprakları boşaltılarak Ahıska ve Ahılkelek bölgesindeki 3.Kafkas Tümeninin Ardahan ve Batum’a, 12.Tümenin de Sarıkamış’a intikaline başlandı. 17 Kasım 1918’de Bakü, 18 Kasım 1918’de ise Tebriz boşaltıldı. Ancak birliklerin geriye intikallerinde ikmal maddelerinin taşınması birliklerin iaşesi için önemli görüldüğünden yerlerinde bırakılmaması için nakliye vasıtalarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Bölgede tek nakil

⁴⁵⁴İ. Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, s.187.

⁴⁵⁵Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali, I**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s.173-174.

vasıtası olan demiryolu, kısıtlı tren miktarı nedeniyle günde ancak bir tren ile taşıma imkân ve kabiliyetine sahipti. Bu haliyle birlikler bir kısım yolu yaya olarak intikal etmek suretiyle altı hafta içinde 5 Aralık 1918'e kadar Gürcü ve Ermeni topraklarını; iki ay içinde yani Ocak 1919 sonuna kadar Dağıstan ve Azerbaycan topraklarını boşaltmış oldu.⁴⁵⁶

Bu esnada, Osmanlı Hükümeti, Kafkasya'nın boşaltılmasında Üç Sancak'ın (Kars, Ardahan ve Batum) hariç olduğu düşüncesi ile hareket ediyordu. Ancak İngilizler, Mütarekenâmenâmenin 11.Maddesi'nde belirtilen "*İran'ın garb-i şimal kısmındaki Kuvva-ı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Maver-ı Kafkas'ın evvelce Kuvva-ı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısm-ı mütebakisi Müttefikler tarafından vaziyet-i mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.*" hükmüne dayanarak 11 Kasım 1918'de İngiliz İrtibat subayı Yarbay Murphy tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verdikleri talimat gereği; Üç Sancak'ın boşaltılmasını istedi. Osmanlı Hükümeti bu isteği 23 Kasım 1918'de 9. Ordu Kumandanlığına bildirdi ayrıca, hiç olmazsa ordunun kışı Batum, Kars ve Ardahan'da geçirebilmesi için İngilizlerle görüşme teşebbüsünde bulunulduğunu belirtti. Ancak görüşmenin sonuçsuz kalması üzerine 9.Ordu'nun, 1877-1878 Harbi'nin sonunda belirlenen sınıra çekilmesi emri verildi. Bu esnada Osmanlı Hariciye Nezareti çekilmenin geciktirilmesinde 9.Ordu Kumandanının sorumlu olduğunu belirtiyor ancak Harbiye Nezareti 9.Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya inandığı için ordunun başında kalmasını sağlıyordu.⁴⁵⁷

İtilaf Devletlerinin Üç Sancak'ın boşaltılmasında ısrar etmelerinin asıl nedeni, oradaki yiyecek ve mühimmatın 9.Ordu'ya kalmaması ve savunma gücünün azaltılması düşüncesinden kaynaklanıyordu.

9.Ordu Kumandanı son çare olarak boşaltmanın Şubat 1919'a kadar süreceğini ve taşıma işlemi için Erzurum Vilayeti'nin bütün mahalli taşıma vasıtalarının Sarıkamış'a gönderilmesi gerektiğini Harbiye Nezareti'ne bildirmesi neticesinde; bu bölgelerden görevlendirilen taşıma araçları ile geriye taşıma faaliyeti başlatıldı. Diğer taraftan 7 Aralık 1918'de ve 18 Aralık 1918'de Batum'a iki İngiliz harp gemisinin gelmesi ve 27 Aralık 1918'de bir İngiliz Tümeninin Batum'a çıkması ile 9.Ordu'nun çekilme ve tahliye işleri daha da güçleşti. Hariciye Nezareti'nin

⁴⁵⁶ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.152-160.

⁴⁵⁷ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.160-168.

“Osmanlı mülkiye idaresinin yerinde kalacakları” yönündeki 26 Aralık 1918 tarihli yazısından üç gün sonra 29 Aralık 1918’de Dâhiliye Nezareti doğrudan doğruya Batum Mutasarrıflığına; “Batum Mülkiye Hükümeti’nin İngilizlere teslimini ve memurların dönmelerini” ve 3 Ocak 1919’da ise bu işlemin Kars, Ardahan ve diğer yerlerde de yapılacağını belirtmesi ile Osmanlı Hükümeti’nin Üç Sancak’ta Osmanlı idaresinin son bulduğunu kabul ettiği anlamındaydı.⁴⁵⁸

7 Ocak 1919’da Yakup Şevki Paşa ile İngiliz Tümen Kumandanı General Walker, Kars İstasyonu’nda Üç Sancak’ın boşaltılması konusunda bir görüşme yaptı. Görüşmede; General Walker, 25 Ocak gününe kadar Üç Sancak’ın boşaltılmasını, Kars ve Ardahan’daki askerin bir aylık yiyecekten arta kalanının mahallinde bırakılmasını; Kars’ın teslim edilmesini; Osmanlı malı silah, mühimmat ve malzemenin götürülmesini ancak, Rus malı malzemenin bırakılmasını istedi. Bu suretle boşaltma süresinin Ocak 1919 sonuna kadar tamamlanması tespit edilmiş oldu.⁴⁵⁹

Buna göre; 13 Ocak 1919’da 9.Ordu Erzurum’a intikal etti. Batum’daki 5 ve 10.Kafkas Tümeni ile 15.Tümenin kalan birlikleri de Trabzon ve Samsun bölgesine intikaline başlayarak Ocak 1919 sonunda Batum tamamen boşaltılmış oldu. Kars ve Ardahan’da ise bütün top ve mühimmatın geriye taşınması sağlanmış aynı zamanda 4.000 ton yiyecek maddesi de kurtarılmıştı.⁴⁶⁰

Bununla birlikte, özellikle Batum Askeri Valisi General Cocke-Collins’in 5.Kafkas Tümen Kumandanı Albay Mürsel Bey ile yaptığı görüşmede geriye intikal ve malzeme tahliyeleri esnasında gecikmelerin bilerek yapıldığı ve boşaltılan bölgelerde halkın silahlandırıldığı belirtilerek bu konuda bazı mıntika kumandanlarının sorumlu olduğunu ileri sürmesi üzerine⁴⁶¹ İngilizler, 12.Tümen Kumandanı Albay Ali Rıfat’ı Ocak 1919’da; 5.Kafkas Tümen Kumandanı Mürsel Bey’i de Batum’da asayişin temin etmediği gerekçesi ile 23 Şubat 1919’da tutukladı.⁴⁶² Ancak bu konuda Yakup Şevki Paşa’nın İstanbul Hükümeti’ne uyarıları bir netice vermedi.

⁴⁵⁸ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.168-172.

⁴⁵⁹ Selçuk Ural, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, IQ Yayınları, İstanbul, 2008, s.160.

⁴⁶⁰ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.170-171.

⁴⁶¹ S. Ural, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, IQ Yayınları, İstanbul, 2008, s.177.

⁴⁶² Mehmet Okur, “Mütareke Sonrası İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Sindirmeye Yönelik Bir Uygulaması: Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:61, Cilt: XXI, Ankara, 2005, s.3-7.

Diğer taraftan çekilmenin yavaş yapıldığı ve Yakup Şevki Paşa'nın bunda kastı olduğunu düşünen İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, 18 Şubat 1919'da Harbiye Nazırından durum ile ilgili açıklama yapılmasını istedi. Harbiye Nezareti, 28 Şubat 1919'da Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a gelmesi için emir verildiğini ancak yerine atanan 15.Kolordu Kumandanının ulaşmasını müteakip hareket edeceğini bildirmesine rağmen İngiliz Generali isteğini değiştirmede. Nitekim aynı isteklerini 29 Mart 1919'da verdiği nota ile tekrar etti.⁴⁶³

İngilizlerin bu baskılarına dayanamayan Harbiye Nezareti, nihayet 2 Nisan 1919 tarihli emri ile 9.Ordu Kumandanlığı'nın kaldırıldığını ve yerine 15.Kolordu Kumandanlığı'nın teşkil edildiğini ve Yakup Şevki Paşa'nın da derhal İstanbul'a gelmesini tekrar bildirdi. Nitekim 3 Nisan 1919 tarihli emri ile de 9.Ordu bölgesinde yeni bir düzenlemenin yapıldığı; buna göre mevcut 3, 9, 11 ve 12.Tümenlerin 15.Kolordu Kumandanlığı kuruluşuna verildiği ve Sivas ile Samsun bölgesinde bulunan 3.Kolordunun da doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlandığı bildirildi. Yakup Şevki Paşa ise, 14 Nisan 1919'da Erzurum'dan ayrılarak 26 Nisan 1919'da İstanbul'a geldi. Gözlerinin tedavisi için yattığı Haydarpaşa Hastanesi'nde İngilizler tarafından tutuklanarak 21 Nisan 1920'de Malta Adası'na sürgün gönderildi.⁴⁶⁴

b. Güney Anadolu'daki Konuşlu Birliklerin Durumu

Anadolu'nun güneyinde İtilaf Devletlerinin Mütarekenâme hükümlerine aykırı olarak başlattıkları işgaller esnasında sorumluluk sahası itibari ile Musûl'dan Antep'e kadar 6.Ordu Kumandanlığı; Antep'ten Adana ve Mersin dâhil Antalya'ya kadar Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı; Antalya bölgesi başta olmak üzere Güneybatı Anadolu ise 8.Ordu Kumandanlığı birliklerinin sorumluluğunda bulunuyordu. 6.Ordu Kumandanlığı sorumluluk bölgesinde Mütarekenâme hükümlerinin tatbiki Musûl'un işgali ile başladı.

Mütarekenâme ile birlikte İngilizlerin asıl amacı, Osmanlı idaresi altında bulunan Musûl şehri ile birlikte Musûl Vilayeti'nin büyük bir bölümünü, Fransa ile aralarındaki anlaşma gereği işgal etmektir.

⁴⁶³TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.170-174.

⁴⁶⁴TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.152-174.

Bu çerçevede Musûl'un işgalinden önceki gelişmelere bakıldığında; İngilizlerin Musûl konusunda ısrarcı oldukları görülür. Nitekim 2 Kasım 1918'de İngiliz Irak İleri Kıtataı Kumandanı General Cassel, irtibat subayı olan bir İngiliz Yarbay vasıtası ile 6.Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'ya gönderdiği mektupta; kuvvetlerini Musûl'un 5 mil kuzeyine çekmesini istedi. Ali İhsan Paşa, Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nden emir almadan herhangi bir faaliyette bulunmayacağını bildirdi. Aynı zamanda durumu İstanbul'a da ilettili. 3 Kasım 1918'de General Cassel ile Ali İhsan Paşa arasında yapılan görüşmede de İstanbul'dan cevap gelinceye kadar⁴⁶⁵ daha önce kararlaştırılan tertibin uygulanmasına karar verildi. 3 Kasım 1918'de, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nden gelen cevapta; Musûl'un işgalinde ısrar olunduğu takdirde karşılık verilmeyerek Musûl'un kuzeyine çekilmenin uygun olacağı bildirildi. Ancak İngiliz birliklerinin, ileri harekâta devamla Musûl'a girmesi sonucu, İngiliz-Irak Ordusu Kumandanı General William Marshall, Ali İhsan Paşa'ya gönderdiği mektupta Musûl'un işgal edileceğini, Irak'ta bulunan bütün Osmanlı Kıtataının derhal teslim olmasını ve hududun 1917 Ekim'inde Berlin'de Irak'a dair neşrolunan bir Alman Raporu'nda belirtildiği gibi olacağını ifade etti. Ali İhsan Paşa bu istekleri reddederek; durumu, 4 Kasım 1918'de Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne bildirdi. Ancak gelen cevapta; konunun Amiral Calthorpe tarafından İngiltere'ye bildirildiği, bu hususta; İngiliz Orduları Kumandanına gereken emir verileceği belirtildi. 7 Kasım 1918'de General Marshall'ın da katıldığı bir toplantıda; Ali İhsan Paşa, askerini Musûl'un 10 km kuzeyine çekeceğini ve her şeyi beraberinde götürceğini bildirdi. Sonunda İngilizlerin emrivaki yaparak 8 Kasım 1918'de Musûl'a girmesi üzerine ilk kademe Osmanlı birlikleri Nusaybin'e doğru çekilme intikaline başladı.⁴⁶⁶

Böylece İngilizlerin tehdit ve baskılarına ve Musûl'un elden çıkmasına rağmen birliklerde herhangi bir dağılmaya meydan verilmeyerek silah ve mühimmatın da muhafazası sağlanmış oldu. Çekilme, 15 Kasım 1918'e kadar sürdü ve birlikler Diyarbakır Vilayeti'nin çeşitli bölgelerinde konuşlandı. Buna göre; 6.Ordu karargâhı Nusaybin'de olmak üzere 2.Tümen, Cizre'ye; 5.Tümen, Nusaybin ve Midyat'a; Süvari Tugayı ise Rasûlayn'da yeniden tertiplendi. 6.Ordu'nun, İngilizlerin Diyarbakır bölgesine sarkma isteklerini kabul etmemesi üzerine 7 Şubat 1919'da yapılan görüşmelerde; İngiliz-Suriye Ordusu Kumandanı Mareşal Edmund Allenby, Ali İhsan

⁴⁶⁵ HTVD, Sayı:28, Vesika Nu.:717.

⁴⁶⁶ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.79-90.

Paşa'nın görevine son verilmesini ve ordunun elindeki silah ve mühimmatın toplanmasını istedi. Osmanlı Harbiye Nezareti, İngiliz istekleri karşısında dayanamayarak 9 Şubat 1919'da, 6.Ordu Kumandanlığını kaldırdığını, yerine 13.Kolordu Kumandanlığını kurduğunu⁴⁶⁷ ve Ali İhsan Paşa'nın da İstanbul'a çağırıldığını bildirdi. Ali İhsan Paşa, kolordunun kumandasını 17 Şubat 1919'da Albay Ahmet Cevdet Bey'e vererek 21 Şubat 1919'da Resulayn'dan ayrıldı ve 2 Mart 1919'da Haydarpaşa istasyonuna geldiğinde tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi.⁴⁶⁸

Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı sorumluluk bölgesinde ise, İtilaf Devletlerinin Mütarekenâme hükümlerine aykırı teşebbüsleri güneyde İskenderun'un işgali ile başladı. 3 Kasım 1918'de İskenderun Limanı'na gelen ve kıyıdaki torpilleri tarayacağını belirten Fransız gemi kumandanına Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı tarafından müsaade edilmesine rağmen⁴⁶⁹ İskenderun'a bir kısım asker çıkarılması isteği kabul edilmedi.⁴⁷⁰ Aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Ahmet İzzet Paşa tarafından Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına bir telgraf gönderilerek; “*şehre ısrar ve zorla girmeye kalkışılırsa kesinlikle ateş edilmeyerek şehre girmelerine izin verilmesi ve protesto edilmesi*” yönünde talimat verildi.⁴⁷¹

5 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına verilen diğer bir emir ile de “*İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun-Halep yolu ile İskenderun Limanı'ndan faydalanılmasına izin verilmesini*”⁴⁷² belirtilmekteydi. Aslında bu durum, Halep kuzeyinde bulunan Osmanlı birliklerinin durumunu tehlikeye sokmaktaydı. Nitekim birlikler, konuş değiştirene kadar İskenderun'un elde bulundurulması zorunluydu. Bu maksatla Mustafa Kemal Paşa, 5 Kasım 1918'de 7.Ordu, 3.Kolordu ve 41.Tümen Kumandanlıklarına verdiği emirde; İngilizlerin orduyu kuzeyden çevirerek zor durumda bırakacağını anladığından, 20.Kolordu'nun emniyet için zayıf bir ileri karakol kuvveti⁴⁷³ bırakarak gece yürüyüşü ile İslâhiye'ye gelmesini istedi. Böylece 20.Kolordu geriye intikalini tamamlayana

⁴⁶⁷Selçuk Ural, “6.Ordu'nun 13.Kolorduya dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:59, Cilt: XX, Ankara, 2004, s.13-14.

⁴⁶⁸İİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.90-104.

⁴⁶⁹HTVD, sayı:28, Vesika Nu.:716.

⁴⁷⁰HTVD, sayı:28, Vesika Nu.:720.

⁴⁷¹HTVD, sayı:28, Vesika Nu.:721.

⁴⁷²HTVD, sayı:28, Vesika Nu.:740.

⁴⁷³“Akamet halinde bulunan kıt'aatı askeriye ileri karakollarla kendi emniyetlerini istihsal ederler.” Madde:199, (Hidemât-ı Seferiye Nizâmânâmesi, 1325, s.73.)

kadar 3.Kolordu, İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarmasını engelleyecek ve 7.Ordu, Karargâhını Adana'ya taşıyacaktı. Verilen emirde; 20.Kolordu'nun İslâhiye istikametinde çekilerek Katma ve Subaşı bölgesinde toplânması; 7 Kasım 1918'de 3.Kolordu, 20.Kolordu, 15.Kolordu ve 41.Tümen'e verilen diğer bir emirle de “*artık İskenderun'a kuvvet çıkarma durumunda ateşle karşılık verilmesine gerek kalmadığı*” bildirildi. Mustafa Kemal Paşa, 9 Kasım 1918'de Erkân-ı Harbiye Umûmîye Riyaseti'ne gönderdiği raporla da “*İskenderun'un işgal edildiğini, 41.Tümen'in Payas ve kuzeyine alındığını Antakya'da bırakılan bir bölük kadar kuvvetin de 24.Tümen'e katıldığını*” bildirdi.⁴⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa, belirttiği hususların dikkate alınmaması üzerine İtilaf Devletlerinin plânlarını ve yapmak istediklerini ve aldığı tedbirleri ayrıca Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyâseti'ne ileterek Mütarekenâme hükümlerini tatbik etmeyeceğini ve Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığını bırakmak istediğini ifade etti. Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun muhafazası ve Türk topraklarının korunması için bir ordu kumandanı olarak gösterdiği gayret karşılıksız kalıyordu. Nitekim Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı karargâhı ile 2.Ordu Karargâhı'nın kaldırıldığı 4 Kasım 1918'de bildirildi. Bu emir daha birliklere tebliğ olmadan 7 Kasım 1918'de yayımlanan bir emirle, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı ile 7.Ordu Kumandanlığı Karargâhı kaldırılmış ve Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alınmıştı. Konu ile ilgili İrâde-i Senîyye⁴⁷⁵ 10 Kasım 1918'de Grup Kumandanlığına tebliğ olundu ve aynı gün Mustafa Kemal Paşa Adana'dan trenle İstanbul'a hareket etti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu uğraşları neticesinde Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı birlikleri ayakta kalmış; aynı zamanda, bölgenin halk teşkilatlanmasını⁴⁷⁶ da sağlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın, bölgeden ayrılması ile bölgedeki tüm birliklerin kumandası, 2.Ordu Kumandanı olan Nihat Paşa'ya geçti.⁴⁷⁷

Nihat Paşa, İtilaf kuvvetlerinin Payas-Kilis hattını geçmeleri halinde silahla karşılık vereceğini bildirmesine rağmen; Harbiye Nezareti, bu davranışı uygun bulmadığını bildirdi. Bu konu ile ilgili olarak 12 Kasım 1918'de Nihat Paşa'nın, İngiliz Generali Clark ile yaptığı görüşmesinde; İngilizler, Mütarekenâme

⁴⁷⁴ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.62-65.

⁴⁷⁵ HTVD, sayı:29, Vesika Nu.:756.

⁴⁷⁶ Asker Yönüyle Atatürk, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Serisi Yayınları, seri Nu.:14, GATA Basımevi, Ankara, 1981, s.54.

⁴⁷⁷ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.65-68.

hükümlerine aykırı olarak; “birliklerin Pozantı batısına kadar çekilmesi ve kıtaların terhis işlemlerinin burada yapılması, ağır ve hafif silahların cephaneleri ile birlikte Katma istasyonunda teslim edilmesi” şeklindeki istekte bulundu. Bundan maksat, 2.Ordu Kumandanlığını bölgede tamamen etkisiz hale getirmektir. Nihat Paşa, bu istekleri reddetmesine rağmen Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa, durumun İstanbul İtilaf Ordusu Kumandanı General Wilson ile görüşüleceğini bildirdi. Bunun üzerine Nihat Paşa, boşaltma ve çekilmenin mümkün olduğu kadar geciktirilmesi maksadıyla 23-24 Kasım 1918’de Katma’da İngiliz Ordu Kumandanı’na “boşaltma süresinin 26 Aralık 1918’e kadar uzatılmasını, Ordunun elinde ağır silahların tamamının Filistin’de kaybedildiğini ve ağır silah olmadığını, bir tümenin kadro halinde bir tümenin de Adana’da asayişini sağlamak için kalmasının sağlanmasını” teklif etmişse de; boşaltma süresi hariç, tekliflerinin hiç biri kabul edilmedi. Bununla birlikte Hariciye Nezareti’nin de teşebbüsü sonuç vermedi. Üstelik İstanbul İtilaf Ordusu Kumandanı General Wilson, Osmanlı Ordusu’nun Mütarekenâme hükümlerine uymamakta ısrar etmesi halinde İngiltere’nin yeniden savaşa girişmekten tereddüt etmeyeceğini belirterek sorumluluğun İstanbul Hükümeti’ne ait olduğunu bildirdi. Bu Nota, 23 Kasım 1918’de Sadrazam Tevfik Paşa’nın Başkanlığında Osmanlı Meclisi’nde görüşüldü ve “Adana havalisinin Pozantı’ya kadar askerden boşaltılmasının zaruri olarak kabul edildiği ve başka bir teşebbüste bulunulmasına imkân olmadığı” şeklinde karara varıldı. Aynı gün karar bütün ordulara yayımlandı. Böylece Adana Vilayeti ile Amanos doğusundaki bölgede ordu birliklerinin çekileceği kesinleşmiş oldu. Diğer taraftan Nihat Paşa, ordunun gücünü muhafaza etmek maksadıyla Jandarmanın ordu kaynakları ile artırılmasına çalıştı. Çekilme uygulanmadan önce 12.Kolordu ve 24.Tümen’in süvari erlerini asayişini korumak için Ceyhan ve İslâhiye Jandarma Süvari Alayları’na dâhil ederek Adana Vilayeti emrine verdi. Ayrıca Jandarmanın kuvvetlendirilmesi için vilayet emrine 1.200 piyade erini vererek; Toros’un kuzeyine geçecek birliklerde, ağırlıkları idare edecek kadar er bırakılmak suretiyle terhis edilmemelerini sağladı.⁴⁷⁸

7.Ordu’nun kaldırılması ile birlikte bu orduya ait 3.Kolordu Kumandanlığı da Sivas’a sevk edilmiş ve intikalini 14 Aralık 1918’de tamamlamıştı. 20. Kolordu ise 2.Ordu’ya bağlanmış, 2.Ordu’ya bağlı 15. Kolordu Kumandanlığı da kuruluşundan çıkartılarak Erzurum’a intikal etmişti. Ayrıca bu kolorduya bağlı 44.Tümen

⁴⁷⁸ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.68-71.

kaldırılmış, 41.Tümen ise 12. Kolordu Kumandanlığına bağlanmıştı. Böylece 2.Ordu Kumandanlığı Kasım 1918 ortalarında mevcudu azalmış ve iki kolordu halinde muharip gücü beş tümen olmuştu. Bu haliyle, 23 Kasım 1918'de Harbiye Nezareti'nin verdiği çekilme talimatı gereği Toroslar'ın kuzeyine çekilmek üzere 7 Aralık 1918'de intikaline başlayan 2.Ordu Kumandanlığı, 26 Aralık 1918'de Pozantı'ya kadar bütün Adana Vilayeti'ni boşaltmış oldu. 2.Ordu karargâhı, 13 Aralık 1918'de Konya'ya intikal etmişti. Çekilme neticesinde 2.Ordu Kumandanlığının konuş durumu şu şekildeydi: 12.Kolordu Karargâhı Ereğli; 23.Tümen Konya, 41.Tümen Karaman, İlkbaharda Ankara'ya gitmesine karar verilen 20.Kolordu Karargâhı Ulukışla, 1.Tümen Ulukışla, 11.Tümen Niğde-Bor, 24.Tümen Ereğli bölgesinde idi. Bu arada 15 Aralık 1918'de Harbiye Nezareti 2.Ordu Kumandanlığını da lağvederek Nihat Paşa'yı Adana Vali Vekilliği'ne atadı. Ordunun kuruluşunda bulunan 12 ve 20.Kolordular ise geçici olarak Harbiye Nezaretine bağlandı.⁴⁷⁹

8.Ordu Kumandanlığı bölgesinde ise birlikler, diğer ordu kumandalıklarında olduğu gibi miktar ve nitelik olarak etkili bir durumda değildi. Suriye Cephesi'nde iken dağılan 8.Ordu Kumandanlığı, Ekim 1918'de ismen ve sadece bir karargâh olarak İzmir'e taşınmıştı. Çok geçmeden 13 Kasım 1918'de lağvedilen bu ordu yerini İzmir'de iki tümenli 17.Kolordu Kumandanlığı'na bıraktı. 17.Kolordu'nun 57.Tümen'ine ait 176.Alayı bulunuyordu. Alay, 57.Tümen karargâhı ile birlikte Antalya'daydı. Ayrıca kıyı gözetleme görevinde olan biri Antalya'da diğeri Muğla'da iki piyade alayı mevcuttu.⁴⁸⁰

29 Aralık 1918'de Antalya bölgesini işgal etmek üzere Marmaris Limanı'na gelen bir İtalyan muhribinden inen iki İtalyan subayının şehirde incelemeler yaptığına dair hazırlanan bir rapor, İzmir'deki 17.Kolordu Kumandanlığı tarafından Harbiye Nezareti'ne bildirildi. Aynı zamanda 17.Kolordu Kumandanlığı, 57.Tümen Kumandanlığına gönderdiği talimatla da şehrin işgaline İstanbul Hükümeti'nin rızası olmadan izin verilmeyeceğini, ısrar etmeleri halinde üst makamlardan emir gelinceye kadar işgalin tehir edilmesine çalışılmasını ve bu da netice vermez ise işgalin sadece protesto edilmesini istedi. Marmaris'in iki İtalyan subay tarafından incelenmesinden sonra 4 Ocak 1919'da Marmaris'e gelen ve 3 harp, 2 nakliye gemisinden oluşan İtalyan filosu, 7 Ocak 1919'da mahalli idareye müracaat ederek kömür deposu tesisi

⁴⁷⁹-TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.71-78.

⁴⁸⁰-TSK Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV-1, s.83.

bahanesi ile yer gösterilmesini istedi. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine İstanbul Hükümeti, İtilaf Yüksek Komiserliği nezdinde yaptığı teşebbüs sonucu, bir müddet için kömür deposu tesisi meselesi ertelendi. Ancak İtalyanlar, Marmaris'teki teşebbüslerinin bir benzerini Antalya'da da yaparak yani önemsiz bir asayiş olayını bahane ederek 28 Mart 1919'da 200 kişilik bir kuvvet ile Antalya'ya asker çıkardı. Bunun üzerine 176.Alay, durumu İstanbul'a bildirdi ve ne yapılması gerektiği yönünde istediği talimata karşılık Harbiye Nezâreti; Antalya'da orduyu temsil eden kumandan ve kıtaatın hiçbir surette terk-i mevki etmemelerini istedi. İtalyanlar tarafından bu kez Marmaris'te de kömür deposu meselesi tekrar öne sürülerek 23 Nisan 1919'da Marmaris işgal edildi. Ayrıca İstanbul'dan hareketle Konya'nın işgaline görevlendirilen 500 mevcutlu ve makineli tüfekler ile teçhiz edilmiş bir tabur, 25 Nisan 1919'da şehri işgal etti. Konya'da bulunan Yıldırım Kıtaatı Müfettişliği sadece protesto ile yetindi.⁴⁸¹

c. Batı Anadolu'daki Konaşlu Birliklerin Durumu

Batı Anadolu'da, Anadolu'nun diğerk bölgelerinde olduğu gibi Mütarekenâmeden hemen sonra İtilaf Devletleri tarafından asker sevk etmek suretiyle yapılan bir işgal söz konusu değildi. Ancak 4 Kasım 1918'de bir İngiliz gemisinin İzmir Limanı'na gelmesi, İzmir'de bulunan yerli Rumların Yunanistan lehine gösteri yapmasına neden oldu. Bu durumu 5 Kasım 1918'de İstanbul'a bildiren 8.Ordu Kumandan Vekili Nurettin Paşa, olayları kısa sürede yatıştırdı. Sonraki günlerde aralıklı olarak Fransız ve İtalyan gemileri de İzmir Limanı'na geldi. 14-22 Aralık 1918 tarihleri arasında ise İngiliz, Fransız ve İtalyan gemilerinden oluşan bir filo sekiz gün İzmir Limanı'nda kaldı. İzmir Vali Vekili aynı zamanda 8.Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, şehirdeki asayişini temin ederek yabancı müdahalesine karşı gerekli tedbirleri alıyordu. Ancak Harbiye Nezareti'nin terhis ve seferi bazı teşkilatın lağvı sırasında, 13 Kasım 1918'de 8.Ordu Kumandanlığı ve 21.Kolordu Kumandanlığı'nı kaldırdı. Doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağılı olmak üzere İzmir bölgesinde sadece 17. Kolordu Kumandanlığı kaldı ve lağvedilen 21.Kolordu'nun kuruluşunda bulunan 57.Tümen ve 19.Ağır Topçu Alayı, 17.Kolordu Kumandanlığı'na bağlandı. 57.Tümen Karargâhı da 18 Kasım 1918'de Antalya'dan Aydın'a intikal etti. Bu değışiklik sonucu bölgede; 56

⁴⁸¹ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.141-152.

ve 57.Tümenlerden oluşan iki tümenli bir kolordu konuşlanmış oluyor ve toplam muharip güç olarak beş piyade alayı ve bir ağır topçu alayı bulunuyordu.⁴⁸²

Yerli Rum halkın, İzmir’de asayiş bozmaya yönelik faaliyetleri, İtilaf Devletlerinin İzmir’de bulunan siyasi ve askeri temsilcileri vasıtasıyla artmaktaydı. Hatta 17 Şubat ve 19 Şubat 1919’da Yunanlıların Ayvalık’a asker çıkarmalarına göz yumuldu. Amaç asayişsizliği bahane ederek bölgeyi işgal etmektir. Bu konu ile ilgili Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Fevzi Paşa, Yunanlıların askeri faaliyetlerini göz önünde bulundurarak İzmir’e bir çıkarmanın muhtemel olduğu ve ordunun bu bölgede yetersizliğine dair hazırladığı raporu, Meclis-i Vükela’da görüşülememişti. Nitekim İstanbul Hükümeti’nin duyarsızlığı sonucunda, 15 Mayıs 1919’da İzmir, İtilaf Devletlerinin kışkırtmaları sonucu⁴⁸³ Yunanlılar tarafından işgal edilecekti.⁴⁸⁴

d. Trakya ve Boğazlarda Konuşlu Birliklerin Durumu

Mütarekenâmeden bir gün sonra Çanakkale Boğazı’nda görevli Alman subay ve erleri ayrıldıktan sonra Çanakkale Boğaz Kumandanlığı kaldırılmış ve Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı adında yeni bir birlik kurularak doğrudan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’ne bağlanmıştı. İtilaf Devletleri boğazlar bölgesinin işgali ile birlikte 5.Ordu Kumandanlığı’nın da boğaz bölgesinden uzaklaştırılmasını istiyordu. Bu konu ile ilgili 6 Kasım 1918’de Çanakkale’ye gelen İngiliz Heyeti Başkanı General Charles Fuller, Müstahkem Mevki Kumandanı Albay Selahattin Adil Bey ile yaptıkları görüşme sonucunda vardıkları anlaşma gereği; işgalin 8 Kasım 1918 tarihinde başlaması, ilk gün 5 ve 11.Ağır Topçu Alayları bölgesi; ikinci gün 3 ve 4.Ağır Topçu Alayları bölgesinin işgal edilmesi ve tabyalarda yüzde on nispetinde subay ve er bırakılması kararı verildi. Diğer taraftan boğazın her iki tarafına yerleşmiş olan 5. Ordu da Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’nden aldığı emir ile Gelibolu Yarımadasındaki 49. ve 60.Tümenlerini Gelibolu bölgesinde; Anadolu yakasındaki 61.Tümeni ise Gönen ve Biga bölgelerinde toplamak üzere gerekli tedbirleri alacaktı. 9 Kasım 1918’den itibaren İngilizler, Çanakkale Boğazı’nda işgal başladı. İşgalle birlikte Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı personeli de

⁴⁸²TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.135-140.

⁴⁸³Alexander Anastasius Pallis, Yunanlıların Anadolu Macerası, (1915-1922), Çev.:Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.38.

⁴⁸⁴TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.129-140.

Çanakkale'yi terk etti ve en son Kumandan Vekili Albay Şükrü Bey de 20 Kasım 1918'de ayrıldı. 28 Kasım 1918'de 5.Ordu Kumandanlığının 49 ve 55.Tümenleri, kuzeye çekilerek Trakya bölgesine geçti. Aynı tertiple Karadeniz Boğazı'nda da Alman subay ve erlerinin ayrılması ile Boğazlar Umum Kumandanlığı kaldırıldı. Karadeniz Müstahkem Mevkii Kumandanlığı doğrudan Umumi Karargâha bağlandı. Burada da Müstahkem Mevki Kumandanı Yarbay Keramettin Kocaman Bey ile bir İngiliz Albayı arasında yapılan görüşme neticesinde, boşaltma 14 Kasım 1918'de başlayacak, top başına iki er bırakılacak ve mevcudun yüzde onu geçmeyecek şekilde anlaşmaya varıldı. Bu suretle işgal 15 Kasım 1918 akşamına kadar tamamlandı.⁴⁸⁵

İstanbul'u tehdit eden ikinci tehlike, Doğu Trakya'da toplanmış olan İtilaf kuvvetleri idi. 6 Kasım 1918'de birkaç Fransız subayın, Fransız 122.Tümeni'ne yiyecek hazırlanması için Uzunköprü'deki Müfreze Kumandanı ile yaptıkları görüşme sırasında, 9 Kasım'da Uzunköprü'ye üç Fransız bölüğünün geleceğini bildirdi. Durumun 7 Kasım 1918'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne bildirilmesiyle; Ahmet İzzet Paşa, İtilaf Devletleri temsilcileri ile konuyu görüşeceğini; ısrar ederlerse, protesto ile yetinilmesini belirtti. Ancak bu görüşmeden bir sonuç alınamadı ve 10 Kasım 1918'de Fransız birlikleri 3.Ordu Kumandanlığı sorumluluğunda olan Uzunköprü'ye girdi.⁴⁸⁶

e. Ordunun Terhis Edilmesi ve Silahsızlandırılması

Ordunun terhisi ile ilgili Mütarekenâme hükmü 5.Madde'de belirtilmesine rağmen terhis için belli bir tarih konmamış ve hangi doğumluların terhis edileceği belirtilmemişti. Basında ise 1866-1894 doğumluların ihtiyaca göre ve azaltılarak terhislerinin yapılacağı belirtiliyordu. Harbiye Nezareti ise 5 Kasım 1918'de yayımladığı terhis emrinde; yapılacakları şu şekilde açıkladı:

“-Subaylar ve memurların dağıtım, görevlendirme ve terhis durumlarından,

-Emredilen tertiplere mensup askerlerin terhisi, kalanların birliklere eşit olarak dağıtımından,

-Ordu için kullanılmayan fazla malzemenin memlekete iadesinden,

⁴⁸⁵-TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.107-117.

⁴⁸⁶-TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.117-120.

-Ordu emrinde kalacak harp malzemesinin belirli bir yerde toplanıp tanzim edilmesinden birlik kumandanları sorumlu idi.” Buna göre, terhis işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesinden askeri birlikler sorumlu olacaktı.⁴⁸⁷ Ancak İngiliz Yüksek Komiseri Amiral John Robeck, Osmanlı Hariciye Nezareti’ne yolladığı 26 Kasım 1918 tarih ve 5152 sayılı nota ile 1885, 1893, 1898 ve 1900 doğumluların 1 Aralık 1918 tarihine kadar terhislerinin tamamlanmış olmasını istedi. Ancak kendisine iaşe ve taşıma güçlükleri nedeniyle terhis işlemlerinin belirtilen tarihlerde yapılmasının imkânsız olduğu bildirildi. Buna rağmen, 22 Ocak 1919 tarihine kadar 10.000 subay ve 264.339 er terhis edildi. Kalan 60.000’den fazla erin terhis işlemlerine ise devam edildi.⁴⁸⁸

2.Ordu Kumandanlığı’nda terhis işlemleri, ordu, Toros kuzeyine çekildikten sonra başlatılabildi. 26 Aralık 1918’de Pozantı’ya kadar bütün Adana Vilayeti boşaltılmış ve bu tarihten önce Suriyeli erlerin bir kısmı Mersin’e, kalanları Katma üzerinden Halep’e gönderilmişti. Anadolu’ya gidecekler ise tren imkânı oldukça sevklerine devam edilmekteydi.⁴⁸⁹

6.Ordu Kumandanlığı’nda Musûl boşaltılmadan önce Musûl ve Bağdatlı erlerin terhisi yapıldı. Musûl’un tahliyesinden sonra 2 ve 52.Tümenlerle Süvari Tugayında bulunan 1866 ve 1884 doğumlu erlerden Bitlis, Van, Erzurum ve Sivas doğumlu olanlar karadan gönderilmeye başlandı. Ayrıca, Iraklı 200 subay ve 2.142 er de terhis edildi. Kalanların ise sevki demiryolunun imkân verdiği ölçüde yapıldığından Anadolu’ya gönderilecek erlerden Ocak 1919 ortalarına kadar 6.250 er terhis edilebilmişti. 10.000 erin ise terhis edilmesi beklenmekteydi.⁴⁹⁰ Öncelikle Türk olmayan erlerin terhis edilmesi akıllıca bir uygulama idi.

Çanakkale Boğazlar bölgesinde, terhis işlemlerine 6 Kasım 1918’den itibaren başlandı. Öncelik topçu birliklerinde olmak üzere mevcudun %10’u terhis dışı bırakıldı. İlk olarak 1866 ve 1884 doğumlu erlerin terhis işlemlerine başlandı. 8 Kasım 1918’de 1037 deniz, 450 kara eri terhis edildi ve 51 subay aileleri ile birlikte İstanbul’a götürüldü. Karadeniz Boğaz bölgesinde ise mevcut olan 3.600 erden 3.174’ünün terhisine başlandı ve kafiyeleler halinde memleketlerine gönderildi.⁴⁹¹

⁴⁸⁷Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s.72.

⁴⁸⁸TİH, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, I, s.184-185.

⁴⁸⁹TİH, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, I, s.75.

⁴⁹⁰TİH, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, I, s.93.

⁴⁹¹TİH, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, I, s.113-115.

9.Ordu Kumandanlığı bölgesinde ise, birliklerin geri çekilmesi başlıca sorun iken, terhis işlemleri ve erlerin sevki de ayrı bir sorun oldu. Batum’da ve Bakü’de taşıma vasıtası yokluğundan bekleyen erlerin yanı sıra Samsun’da da terhis edilen ve limanlarda bekleyen erler mevcuttu. Limanlarda bekleyen erlerden İstanbul ve Trakya bölgesine gidecek 20.000 terhisli er, boşalan İngiliz gemileri ile 4.000 kadarı da Osmanlı gemileri ile İstanbul’a taşınabildi.⁴⁹²

Böylece Osmanlı Ordusu’nda Mart 1919 sonuna kadar toplam 337.615 er terhis edilmiş oldu. Halen 1894 ve 1897 doğumlu erlerden 43.196 er de silâh altında bulunuyordu. İtilaf Devletleri ile yapılan anlaşmaya göre ordunun mevcudunun 61.223 er olması gerekirken İngilizlerin kaçak ve celpeleri geri bırakılanların askere alınmasına izin vermemesi nedeniyle Osmanlı Ordusu’ndaki er mevcudu Mart ve Nisan 1919’da 43.000 kişiye düştü.⁴⁹³

Er terhisleri ile birlikte yedeksubay terhisleri de yapıldı. Erler gibi türlü sıkıntılarla sevki yapılabilen yedeksubaylar da tahliye noktalarında bekliyorlardı. Diğer taraftan birlikleri kaldırılan subayların bir kısmı İstanbul’da toplandı ve yeni atama beklerken aylıksız, parasız dolaşmak zorunda kaldı; bir kısmı ise kendilerine yakışmayan⁴⁹⁴ işlerde çalıştı.⁴⁹⁵

Ordunun terhis işlemlerinin yanı sıra Jandarmanın da terhisine başlandı. Umum Jandarma Kumandanı Ali Kemal Paşa’nın teklifleri ile 7.713 Jandarma erinin terhisi yapıldı. Ayrıca Jandarma Kumandanlıkları ve Vilayetlere yayımlanan bir emirle; “...Jandarma kadrolarının ikmali için eşirra ve zuafadan olmamak kaydıyla gönüllü jandarma kaydedilmesini ve terhisi gelmiş olup da göreve devam etmek isteyenlerin de kabul edilmesini” belirtiyordu.⁴⁹⁶

Askerin terhisinin yanısıra ordunun elinde bulunan silah ve mühimmatın müsadere ve teslimine yönelik Mütarekenâme metninin 20.Maddesi’nde belirtilen “*Terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerinin esliha, cephan ve vesait-i nakliyelerinin istimaline dair ita edilecek talimata riayet olunacaktır.*” hükmüne dayanarak İtilaf Devletleri, silahların teslimini istedi. Osmanlı Ordusu’nda aynı zamanda terhis nedeniyle elde kalan silah ve mühimmattan Gelibolu’da 8.487 Rus tüfeği, 7.817 Rus

⁴⁹²TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.174.

⁴⁹³TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.184-186.

⁴⁹⁴Z.Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, s.77.

⁴⁹⁵Celal Erikan, Kurtuluş Savaşı Tarihi, Haz.:Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.27.

⁴⁹⁶Z.Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, s.78.

süngüsü, 9 makineli tüfek, 1.100.000 adet tüfek mermisi, 1.750 el bombası, İstanbul'da ise 20.600 Rus tüfeği, 16.000.000 Rus tüfek mermisi teslim edildi. 2.Ordu Kumandanlığı tarafından 24 top ve 45 makineli tüfek Halep'e İngilizlere teslim edilmek üzere gönderildi. Bunların dışında Adana bölgesinde taşınamayan 10 vagon otomobil, 20 vagon çeşitli teçhizat, 4 vagon sıhhiye malzemesi, 33 vagon hububat, 20 vagon topçu mühimmatı ve 5 vagon top malzemesi İtilaf makamlarınca müsadere edildi. Cerablus'ta da bir taburun sahra topu ve 8 makineli tüfeği zorla alınmıştı. Bununla birlikte; 1919 yılı Mart ayı sonuna kadar toplam 563 ağır silah; 186.000 hafif silah teslim edilmiş, 945 ağır silah ve 324.476 tüfek ile 165.927 makineli tüfek ve 165.927 sandık mühimmat birliklerin yanında ve depolarındakaldı. Ayrıca 1919 Nisan ayında teslim edilen 295 top kaması ile tüfek sürgü kolu miktarı 200.000 oldu ve Gelibolu'ya nakledilerek İtilaf temsilcilerine teslim edildi.⁴⁹⁷ Toplanarak depolara yığılan silahların millet malı olduğu düşüncesinden hareketle korunması lazım geldiği yolunda Harbiye Nezareti tarafından devamlı emirler yayımlanmakta idi. Bunlardan birinde şu ifadeler yer verilmişti: *"....Depolar muhteviyatının her an için elimizde kabil-i istimal ve istifade bir halde bulundurulması ve bir fişeginin dahi ziya'a uğratılmaması pek mühimdir. Depolar bu hususu temine ve Mutelifin ile vaziyet neticesi bizim için zararlı müşkülât çıkarmayacak bir tarzda hüsn-i idareye muktedir; icabında mesuliyeti deruhte etmek cesaretini gösterecek memurlar tayin buyrulması ricası ile takdim olunur."*⁴⁹⁸

15.Kolordu Kumandanlığı bölgesinde ise hükümetin ilgisiz kalmasına ve İngiliz baskısına rağmen, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa'nın da desteği ve Kazım Karabekir Paşa'nın gayretleri ile kadro fazlası silah ve sürgü kolları teslim edilmemekteydi. Diğer taraftan İngilizler Mütarekenâme için tümenlerin 1.500 tüfek kadrosu ile her tümen için kabul edilen 8 top ve 12 makineli tüfek esasını uygulayamadı. Buna karşılık Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, her tümen için 3.200 tüfekli barış kadrosunda ısrar ederek top ve makineli tüfek miktarlarını kadroya bağlı kalınmaksızın muhafaza edebildi. Buna göre silah kaybı çok olan 3, 12 ve 20.Kolordu Kumandanlıklarının tümenlerinde ortalama 12'şer makineli tüfek ve 8'er top olduğu halde yeni kurulan 55, 60 ve 61. Tümenler ile 15.Kolordu'nun tümenlerinde ise 50 ile 60'ar makineli tüfek ve 16 ile 24'er top bulunmaktaydı.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.180-182.

⁴⁹⁸Z.Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, s.68.

⁴⁹⁹TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.182-184.

3. Mütarekenâmenin Uygulanması İle Ordunun Konuş ve Kuruluş Durumu

Harbiye Nezareti, Mondros Mütarekenâmenâmesi'nin 5.Maddesi'nde belirtilen; *"hudutların korunması ve genel asayişin temini için gerekli görülecek askeri kuvvetlerden başka geri kalan miktarın terhis edilmesi ve kalanların miktar ve durumunun ise İtilaf Hükümetleri ile görüşülerek tespit edilmesi"* maddesini kabul etmesi nedeniyle, 1919 yılı başlarında Osmanlı Ordusu'nun konuş ve kuruluş durumu ile personel ve silah-mühimmat miktarları üzerinde çalışmalara başladı. Harbiye Nazırı Mustafa Fevzi Paşa'nın plânına göre ordu, az mevcutlu ve geniş çerçevede birlikler temelinde örgütlenecekti. Bununla, ileride olanak çıkınca birliklerde insan sayısı kolayca yükseltilecekti... Bu konudaki yazışmalar 19 Mayıs 1920'ye kadar sürdü ise de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da çalışmaya başlaması ile önemini yitirdi.⁵⁰⁰

Bu maksatla Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, 2 Ocak 1919 tarihinde General Wilson'a gönderdiği bir yazıda; orduyu, 9 Kolordu ve 20 Tümen olarak yeniden teşkilatlandıracağını belirtti. Bu yazıda elde kalacak kolorduların tümen, alay, tabur ve bölük miktarları belirtilmemiş ve kolordu ile tümen kadroları muhafaza edilmişti. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin Hükümetten ayrı bu gayreti, İstiklâl Harbi'nde Milli Ordu'nun teşkil ve teçhiz edilmesinde büyük fayda sağladı. Bu doğrultuda Osmanlı Ordusu'nun Mütarekenâme konuş ve kuruluşu; 9.000 kişi olarak belirlenen jandarma kuvvetine ilave olarak ordunun da asayişin temini ve hudutların korunmasında jandarmaya destek olması esasına dayalı bir tertiplenme oldu. Buna göre tertiplenme aşağıda belirtildiği şekildedir:

1.Kolordu Kumandanlığı, karargâhı Edirne'de olmak üzere bağlı birliklerinden 49.Tümen, Kırklareli ve Edirne Vilayeti kuzey bölgesinin emniyetini alacak ve Bulgaristan'a karşı hudut güvenliğini sağlayacak, 60'ıncı Tümen, Şarköy, Keşan ve Malkara bölgesinde asayişini sağlayacak ve Yunanistan'a karşı batı hududunun güvenliğini alacaktı.

25.Kolordu Kumandanlığı, karargâhı İstanbul'da olmak üzere bağlı birliklerinden 10.Kafkas Tümeni İstanbul bölgesinde, 1.Tümen Kocaali Yarımadası'nda idi.

⁵⁰⁰C.Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, s.25.

14.Kolordu Kumandanlığı, karargâhı Tekirdağ'da olmak üzere bağlı birliklerinden 55.Tümen Tekirdağ bölgesinde, 61.Tümen Bandırma ve Balıkesir bölgesinde idi.

17.Kolordu Kumandanlığı, karargâhı İzmir'de olmak üzere bağlı birliklerinden 56.Tümen İzmir, Manisa ve Menemen bölgesinde, 57.Tümen Aydın ve Antalya bölgesinde idi.

20.Kolordu Kumandanlığı, karargâhı Ankara'da olmak üzere bağlı birliklerinden 24.Tümen Ankara bölgesinde, 23.Tümen Afyon bölgesinde idi.

12.Kolordu Kumandanlığı, karargâhı Konya'da olmak üzere bağlı birliklerinden 11. Tümen Niğde bölgesinde, 41.Tümen Karaman bölgesinde idi.

3.Kolordu Kumandanlığı, karargâhı Sivas'ta olmak üzere bağlı birliklerinden 5. Kafkas Tümeni Amasya bölgesinde, 15.Tümen Samsun'daydı.

13.Kolordu Kumandanlığı, karargâhı Diyarbakır olmak üzere bağlı birliklerinden 2.Tümen Silvan bölgesinde, 5.Tümen Mardin bölgesinde asayişin temin görevi yanında Arap çetelerine karşı güneyin emniyetini alacaktı.

15.Kolordu Kumandanlığı, karargâhı Erzurum'da olmak üzere bağlı birliklerinden 3.Kafkas Tümeni Erzincan bölgesinde, 9.Kafkas Tümeni Erzurum bölgesinde, 11.Kafkas Tümeni Van bölgesi ve İran hudut güvenliğinde, 12.Tümen Harput bölgesinde iç güvenlik ve asayişin temini maksadıyla konuşlanmıştı.⁵⁰¹

Bu konuş durumuna göre ordunun kuruluş ve kadrosu da Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından 21 Ocak 1919'da yapılan bir çalışma ile yeniden hesaplanarak İtilaf temsilcilerine verildi. Buna göre, Tümen karargâhı için 4 er, alay karargâhı için 2 er, tabur karargâhı için 5 er ve toplam 55 tüfekli er; her tümenin üç piyade alayının birinci taburları için 267, diğer taburları için 114 tüfekli er kabul olunduğuna göre bir tûmende 1.540 tüfekli piyade eri olacak ve toplam 20 tûmen için piyade eri miktarı 30.800; kolordu karargâh erleri ile birlikte 40.800 kişi olacaktı. Ayrıca her tûmene 36 makineli tüfek verilmek üzere 20 tûmen için 720 makineli tüfek ve 256 top bulunmasına karar verildi. Bu tasarı 27 Ocak 1919'da 608 sayılı yazı ile General Milne'ye teklif edildi. İngilizler, bu teklifin 40.800 olan er miktarına dokunmayarak sadece top miktarının 256, makineli tüfek miktarının ise 240'a indirilmesini istedi. Bu doğrultuda yapılan düzenlemelere göre miktarlar yeniden belirlendi ve 29 Mayıs 1919'da kolordu ve bağlı birliklerine yayımlanan emirle

⁵⁰¹ TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.176-177.

uygulamaya geçildi.⁵⁰² Böylece doğuda 15.Kolordu Kumandanlığına bağlı ve 17.860 mevcutlu dört tümen dışında Osmanlı Ordusu, personel⁵⁰³ ve silah mevcutları bakımından azalmış ve neredeyse kadro haline getirilmiş oldu.⁵⁰⁴

⁵⁰² TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.175-180.

⁵⁰³ TSK Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV-1, s.83, “Birlik Kuvveleri, Mütarekede saptanan kadroların da altında olup genellikle kolorduların Eylül 1919 personel kuvve özetleri şöyledir: 1.Kolordu, 3.993; 25.Kolordu, 5.964; 15.Kolordu, 12.701; 3.Kolordu, 4.398; 14.Kolordu, 2.893; 13.Kolordu, 4.508; 20.Kolordu, 3.396; 12.Kolordu, 5.290”

⁵⁰⁴ “...Garptaki iki kolordumuz bizim gibi azimli bir yol tutmadıklarından birçok silah, cephan ve harp malzemesini galiplere kaptırmışlardı.” şeklinde açıkladığı bu husus daha da ileri bir görüşle, 12, 13 ve 17.Kolorduların bir kuvvet olmaktan çıktıklarının ifade etmektedir. (A.F Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s.74.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ORDUNUN DURUMU VE TALİMNAMELERE GÖRE YENİDEN DÜZENLENMESİ

A. MİLLİ MÜCADELE’NİN BAŞLAMASINDA ORDUNUN ETKİSİ

1. Milli Mücadele Fikrinin Oluşmasında Ordunun Rolü ve Önemi

Milli Mücadelenin başlangıcı ve sebepleri ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte hepsinin ortak noktası, zorla kabul ettirilmek istenen ve milletin varlığını yok sayan Mondros Mütarekenâmenâmesi’nin haksız aynı zamanda hukuksuz hükümleri ile bu hükümlerin tatbikinden doğan sonuçlara karşı başlatılan bir mücadele olmasıdır.⁵⁰⁵ Milli Mücadele’nin, fikri durumdan fiili duruma geçmesi ancak bir lider sayesinde olduğundan, Mustafa Kemal’in bu yönde sarf ettiği gayret, Milli Mücadele’nin esas yönünü oluşturdu. Bu mücadelede en önemli unsur ise Ordu idi. Mustafa Kemal bu hususu Nutuk’ta belirtmektedir: *“Milli çabayı ordunun desteklemesi askeri ve milli çalışmaları birbirleri ile düzenli duruma getirmek önemli bir konu idi.”* Böylelikle Milli Mücadele’nin ilk amacı belirlenmiş oldu.⁵⁰⁶

Mustafa Kemal Paşa, ordu kumandanlığını bırakmış bir general olarak 13 Kasım 1918’de İstanbul’a geldiğinde aynı gün İstanbul, İtilaf Donanması’nın işgali altındaydı. Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’da bulunduğu süre içerisinde; Harbiye Nazırı olarak hükümette yer almak,⁵⁰⁷ milli mukavemete taraftar bir hükümetin işbaşında olmasını sağlamak,⁵⁰⁸ hükümeti düşürecek ihtilâlcı bir komite kurmak⁵⁰⁹ gibi

⁵⁰⁵Bu görüşlerden ilki; Yunanlıların İzmir’i işgal ettikleri 15 Mayıs 1919; ikincisi, Mustafa Kemal Paşa’nın 9.Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatıyla Samsun’a çıktığı gün olan 19 Mayıs 1919; üçüncüsü, zorla kabul ettirilmek istenen Mondros Mütarekenâmesi’nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihidir. Bununla birlikte Milli Mücadele dönemi içerisinde önemli dönüm noktalarından sayılan bazı olaylara ait tarihler vardır ki, bunlar; Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa’nın İstanbul’daki görüşme tarihi olan 20 Aralık 1918; Amasya Bildirisi’nin imzalandığı 21 Haziran 1919; Erzurum ve Sivas Kongrelerinin yapıldığı 23 Temmuz 1919 ve 4 Eylül 1919’dur. (S.R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK. Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.65-66.)

⁵⁰⁶Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev, I, (1919-1920)**, s.63.

⁵⁰⁷S.Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I**, s.77-78.

⁵⁰⁸S.Selek, **Anadolu İhtilali, I**, s.210-211.

düşüncelerin hiçbirinden bir netice alamadığından⁵¹⁰ İstanbul’da bir şey yapılamayacağını anlamış oldu.⁵¹¹ Düşüncelerindeki temel nokta; Mütarekenâme hükümlerinin uygulanmasında bu derece esnek olunamayacağı ve ordunun kısa zamanda dağılıp iskelet haline getirilemeyeceği görüşü idi.⁵¹² Bu görüşünü, İstanbul’da bulunan asker arkadaşları Rauf Bey,⁵¹³ Ali Fuat Paşa,⁵¹⁴ Kazım Karabekir Paşa⁵¹⁵ ve Ali Fethi Bey⁵¹⁶ ile yaptığı görüşmelerde ifade etti ve Milli Mücadele yönünde hareket tarzını belirleyecek fikir alışverişlerinde bulundu. Görüşmelerde, Mustafa Kemal Paşa’nın Ali Fuat Paşa’ya söyledikleri ve mutabakata vardıkları hususlar arasında, özellikle “*ordunun ayakta kalması*” fikri, Milli Mücadele’nin başlamasında ve kuvvet bulmasında ana düşünce idi. Diğer tespitler şunlardı:

“-Terhisi derhal durdurmak,

-Yurdun müdafasına en lüzumlu olan silah, cephane ve teçhizatı düşmana vermemek,

-Genç ve muktedir kumandanları kıtaları başında bulundurmak, İstanbul’dakileri de Anadolu’ya yollamak,

-Milli mukavemete taraftar idare amirlerinin yerlerinde bırakılmasını temin etmek,

-Vilayetlerde fırkacılık adı altında kardeş mücadelesine mani olmak,

-Halkın maneviyatını yükseltmek.”⁵¹⁷

Diğer taraftan Padişah ile yaptığı bir görüşmede onun ordu hakkındaki korku ve tedirginliğine ait olumsuz düşüncesini de öğrenmiş oldu.⁵¹⁸ Mustafa Kemal Paşa, artık tek çarenin, Anadolu’ya geçerek Milli Mücadele’yi millet ve ordu ile birlikte yürütmek olduğu yönünde verdiği kararı, 9.Ordu Kıt’aatı Müfettişi olarak

⁵⁰⁹S.Selek, **Milli Mücadele, I**, s.126-128. Yazar bu hususta tek metne, Mevlanazade Rıfat’ın, Halep’te yayımladığı “Türk İnkılâbının İçyüzü” adlı bir kitapta yer alan “Ay-Yıldız” Cemiyeti hakkında verdiği bilgilerde bulunduğunu belirtmektedir. Söz konusu ihtilalci bir cemiyetin varlığından Selahattin Tansel de, “Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, I” adlı eserinde dip not olarak verdiği Falih Rıfkı Atay’ın “Atatürk’ün Hatıraları” adlı kitabına dayanarak ifade etmektedir.

⁵¹⁰S.Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, I**, s.77-78.

⁵¹¹Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu’da (1919-1921), I**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s.11.

⁵¹²S.Selek, **Anadolu İhtilali, I**, s.205.

⁵¹³Rauf Orbay, **Rauf Orbay’ın Hatıraları, (1914-1945)**, Yay.Haz.:Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s.164-168.

⁵¹⁴A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.51-52.

⁵¹⁵Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, 1951, s.40-43.

⁵¹⁶Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Fethi Okyar’ın Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.18-22.

⁵¹⁷Hamdi Gürler, **Paşaların Gözüyle Milli Mücadele**, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s.136.

⁵¹⁸S.Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, I**, s.77.

Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin de desteği⁵¹⁹ ile gerçekleştirebilecekti.⁵²⁰

2. Ordunun Teşkilatında Yapılan Değişikliklerin Milli Mücadeleye Etkisi

6 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti tarafından hazırlanan Ordu Müfettişlikleri Talimâtname'si,⁵²¹ 28 Mayıs 1919'da Meclisi Vükela'da bazı düzeltmelerle birlikte uygun görülerek onaylanmış ve uygulanmak üzere Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerine gönderilmişti.⁵²² 30 Nisan 1919 tarihinde de teşkilatı onaylanan ordu müfettişlikleri ile birlikte müstakil olarak 13.Kolordu'nun görev, yetki ve sorumlulukları ile görev sahaları belirlendi. Buna göre; **1.Ordu Kıt'aatı Müfettişliği**, merkezi İstanbul olmak üzere 1.Kolordu, 14.Kolordu⁵²³ ve 25.Kolordu Kumandanlıklarından teşkil edildi. Müfettişlik görevine Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa, 1.Kolordu Kumandanlığına Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey,⁵²⁴ 14.Kolordu Kumandanlığına Yusuf İzzet Paşa, 25.Kolordu Kumandanlığına ise Sait Paşa getirildi. Görev sahası, Rumeli, Güney Marmara ile Doğu Marmara bölgesindeki bütün vilayet ve mutasarrıflıklardı. **Yıldırım Orduları Kıt'aatı Müfettişliği**, daha sonra **2.Ordu Kıt'aatı Müfettişliği** olarak adlandırıldı.

⁵¹⁹Salim Koca, "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin Rolü" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:29, Cilt:X, Ankara, 1994, s.9-11.

⁵²⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Müfettişliğine tayini ile ilgili işlemler şu şekildedir: "30 Nisan 1919, Harbiye Nezareti Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine tayin olduğunu ve buna ait Padişah iradesinin istihsal edildiğinin Sadarete yazılması ve İrade-i Seniye'nin çıkması; 6 Mayıs 1919, Harbiye Nezareti tarafından Meclis-i Vükelaca kabul edilen müfettişlik talimatı Mustafa Kemal Paşa'ya tebliğ edilmesi; 7 Mayıs 1919, Harbiye Nezareti tarafından tayin emri ve talimatın kolordulara yayımlanması; 8 Mayıs 1919, aynı hususun nezarete bağlı dairelere yayımlanması; 13 Mayıs 1919, Mustafa Kemal Paşa'nın 3 gün sonra hareket edeceğine dair yazının yayımlanması." (S.Selek, **Anadolu İhtilali**, I, s.218-221.)

⁵²¹**BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Fon: D.H.İ.UM, D.19-06, G.1/70, B.7**

⁵²²**BOA, MV, D.215, G.133.**

⁵²³**Gnkur. Bşk.lığı, ATASE Arşivi, İSH, K.211, G.195, B.195-1.** 14.Kolordu Kumandanlığı aynı zamanda karargâhını Tekirdağ'dan Balıkesir'e taşıyacaktı. İntikal hazırlığı kapsamında kuruluşunda bulunan sahra ve ağır topçu birliklerinin karşılaştırmasının yapılarak durumları hakkında Harbiye Nezareti'nden 28.04.1335 tarihli bilgi talebine Harbiye Nezareti tarafından 10.5cm.lik Ağır Sahra Topları ile 15cm.lik Obüslerin karşılaştırmasının ayrı ayrı şubeler ile tamim ve tebliğ yapılması talimatı verilmiştir.

⁵²⁴1878 yılı Priştine doğumlu olan Cafer Tayyar Eğilmez, 1904 yılı Harp Akademisi mezunudur. Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi'ne katıldı. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığında 1.Kolordu Kumandanı olarak Trakya'daydı ve Milli Mücadele'nin esaslarını kabul etti. İstanbul'un işgalini protesto ederek Edirne'de sıkıyönetim ilan etmesi üzerine İstanbul Hükümeti tarafından görevinden alınsa da Trakya Milli Kumandanı olarak Kolorduya emir-komuta etmeye devam etti. Türk İstiklâl Harbi'nde Doğu Trakya Cephesinde Yunanlılarla muharebe sonunda esir düşerek Atina'ya götürüldü. Mart 1923'te esaretten döndü ve Edirne milletvekilliği yaptı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında yer aldı. 1958 yılında İstanbul'da vefat etti. (**Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Kumandanların Biyografileri**, III, s.128-130.)

Merkezi Konya olmak üzere 12.Kolordu, 17.Kolordu ve 20.Kolordu Kumandanlıkları bağlıydı. Müfettişliğe Mersinli Cemal Paşa, 12.Kolordu Kumandanlığına Albay Selahattin Bey, 20.Kolordu Kumandanlığına Ali Fuat Paşa ve 17.Kolordu Kumandanlığına da önce Nurettin Paşa daha sonra Ali Nadir Paşa tayin oldu. Sorumluluk sahası; Kayseri, Konya, Beyşehir, Aksaray, Niğde, Karaman, Ereğli, Anamur, İzmir, Isparta, Ankara, Afyon, Uşak, Çankırı, Kütahya, Eskişehir, Kastamonu ve Sinop olarak belirlendi. **9.Ordu Kıt'aatı Müfettişliği**, merkezi Erzurum'da olan bu müfettişliğin kumandanı olarak Mustafa Kemal Paşa'ya 3 ve 15.Kolordu Kumandanlıkları bağlı idi. Bu esnada 3.Kolordu Kumandanı Refet (*Bele*) Paşa, 15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa idi. Sivas, Amasya, Tokat, Canik, Samsun, Trabzon, Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı, Van, Hakkâri, Elazığ, Bingöl, Bitlis vilayet ve mutasarrıflıkları sorumluluk sahası olarak belirlendi. Müstakil 13.Kolordu Kumandanlığı ise, Albay Cevdet Bey'in kumandasında müfettişlik yetkilerine sahip olup Diyarbakır, Bitlis, Mamûratilaziz (*Elazığ*) Vilayetleri ile Urfa, Maraş, Ayıntap ve Elbistan Müstakil Mutasarrıflıkları bağlıydı. Rumeli Kıt'aatı Askeriyesi Müfettişliği ise bunların dışında kalan yani Rumeli bölgesi için teşkili plânlanmışsa da hayata geçirilememiştir. Müfettişliklerin hazırlanan talimatnamesinde hem askeri hem de mülki yetkilere sahip oldukları belirtilerek⁵²⁵ oldukça geniş yetkiler verildi:

-Sorumluluk bölgelerinde asayişin temini ve asayişsizlik sebeplerinin tespit edilmesi ile dağınık durumda bulunan silah, cephanenin toplatılarak depolanması,

-Müfettişler tarafından verilecek her türlü talimatın sorumluluk sahası itibari ile mutasarrıflıklar tarafından doğrudan yerine getirilmesi,

-Asayişin temini için komşu müfettişlikler ile gereken koordinenin sağlanması,

-Harekât ve asayiş konusunda, kolordular, müfettişliklerin emrinde bulunurken; idari konularda Harbiye Nezareti ile irtibatta olunması ancak subayların tayin ve geçici yer değişikliklerinde ise tam yetkilerinin bulunması yönündeydi. Ayrıca Ordu Müfettişliklerine, sorumlu oldukları bölgelerden istihbarat bilgilerinin bildirilmesi görevi de verildi.⁵²⁶

⁵²⁵Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s.104-130.

⁵²⁶HTVD, sayı.1, Vesika Nu.:3., BOA, DH.İ.UM, D.19-06, G.1/70, B.3, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, IV.C., II.Ks.*, İstiklâl Harbi Öncesi Ordu'nun Konuş Durumu EK-17'de belirtilmiştir.

Hükümet bu kez, 15 Haziran 1919'da yayımladığı bir talimatla bütün ordu birliklerini üç müfettişliğe ayırarak,⁵²⁷ 1.Ordu Müfettişliği'nin İstanbul'da; 2.Ordu Müfettişliği'nin Konya'da; 3.Ordu Müfettişliği'nin ise Erzurum'da olduğunu bildirdi.⁵²⁸ Bu talimata göre, 20.Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, kolordunun görev ve sorumlulukları ile kumandanların yetkilerini, bağlı birliklerine yayımladığı bir emirle tebliğ etti. Tebliğde, talimata ilave olarak işgallere ve çetelere karşı konulacağını, mülki makamlarla işbirliği sağlanmasını, Kuvâ-yı Milliye'nin her alanda desteklenmesini, asayişin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi.⁵²⁹

Bununla birlikte Ordu Müfettişliklerinin teşkil edilmesi ve geniş yetkiler verilmesi asayişin sağlanması bakımından istenilen sonucu vermedi. Hatta görev sahaları bile tam olarak belirlenemediğinden Dâhiliye Nezareti, yaptığı bir çalışma ile ordu sorumluluk sahalarının bilinmesine ihtiyaç duymuş ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nden birliklere ait kıt'a listesi ile bulundukları yerleri istemişti.⁵³⁰ Sonunda Cevat Paşa ve Şevket Turgut Paşa'nın da istifa etmesiyle etkisiz bir duruma giren Ordu Müfettişlikleri, 4 Ağustos 1919'da 3.Ordu Müfettişliğinin, 18 Ağustos 1919'da da diğer müfettişliklerin kaldırılması ile son buldu ve askeri yetkileri ordu kumandanlıklarına devredilerek yetki ve görevleri açıklayan Müfettişlik Talimatnamesi de yürürlükten kaldırıldı. Ordu müfettişliklerinin, 3-3.5 ay süren faaliyetleri esnasında özellikle 3.Ordu Müfettişliği sorumluluk bölgesinde olmak üzere Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlamasına sahip olduğu yetkiler itibari ile faydası oldu.⁵³¹

⁵²⁷ Bu dönemde, Hükümetin orduyu kontrol altına almak için ordu müfettişliklerini mevcut yapısı ile kullanamaması nedeniyle İngiliz baskılarının da etkisi ile müfettişlik teşkilatının lağvedilmesin gündeme geldi. Cevat ve Şevket Turgut Paşaların İngiliz baskısıyla istifa etmiş olması da müfettişliklerin sahipsiz kalmasına neden olmuştu. Müfettişliklerin kaldırılmasından önce Harbiye Nezareti Askeri Şûrâ'ya gönderdiği bir yazı ile müfettişliklerin ordu kumandanlığına dönüştürülmesini istedi. Bu esnada müfettişliklerin sivil memurlara emir vermesini içeren yetkisi de kaldırıldı. Hükümetin, müfettişliklerin kaldırılması yönündeki fikirlerini içeren bir yazısını, 29 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti'ne bildirmesi üzerine 4 Ağustos 1919 tarihinde 3.Ordu Müfettişliği kaldırılarak ordu kumandanlığına dönüştürüldü ve kumandanlığına da Abdullah Paşa'yı getirdi. 3.Ordu Müfettişliği lağvedilmesine rağmen 1 ve 2.Ordu Müfettişlikleri mevcudunu koruyordu. Ancak ordu müfettişliklerine geniş yetkiler veren talimatnamenin de yürürlükten kaldırılması ile birlikte mülki yetkiler Dâhiliye Nezareti'ne devredildi, askeri yetkiler ordu kumandanlıklarında kaldı. 18 Ağustos 1919'da çıkarılan bir irade ile ordu müfettişlikleri tamamen kaldırıldı. Ancak 3.Ordu Kumandanlığının hala eski müfettişlik yetkilerini kullanması nedeniyle, 18 Ağustos 1919'da da 3.Ordu Kumandanlığı kaldırıldı. (Z.Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.155-157.)

⁵²⁸ Tayip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, I, Türkiye İş Bank. Yay. Ankara, 1959, s.140.

⁵²⁹ TİTE Arşivi, K.295, G.27, B.27-1001; K. 295, G.27, B.27-2001; K.295, G.27, B27-001.

⁵³⁰ BOA, Fon: DH.EUM.6.ŞB, Dosya:53, Gömlek:5-1.

⁵³¹ Z.Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.153-157.

Ordu Müfettişlikleri, verilen bu görev ve yetkileri yanında mevcut askeri birlikleri bir arada tutma ve emir-komuta yapısındaki düzenlemeleri de kolaylaştırıyordu. Bu imkân ve kabiliyetini, geniş yetkiler verilen ordu müfettişleri arasında Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin başlatılması yönünde kısa bir süre de olsa en iyi kullanarak, askeri birliklerin kontrol ve denetimini sağlamış oldu.

3. Kuvâ-yı Milliye Harekâtının Başlaması, Talimnamelere Göre İcrası ve Ordunun Desteği

Kuvâ-yı Milliye ifadesi ilk kez resmi olarak 57.Tümen Kumandanı Albay Şefik (Aker) tarafından kullanılmıştır. Ancak bu fikrin kaynağı, Burdur 12.Fırka Ahz-ı Asker Kalem Reisi İsmail Hakkı Bey'in 17 Mayıs 1919'da Albay Şefik Bey'e gönderdiği telgrafta "*sadık ahalinin çoğunluğuna istinat edecek şekilde halk arasında teşkilat yapılmasını ve bunların mümkün mertebe elaltından silahlandırılmasını ve İtilaf Devletleri nazarından gizli olarak 12.Tümen dairesinde 20.000 mükellefiyet meyanında gönüllü ve fedai teşkilatının yapılmasının mümkün olduğunu*" belirten teklifi ile yer almıştır. Bir gün sonra gönderdiği başka bir telgrafta ise; "*her şube dairesinde cihet-i mülkiye ve askeriye marifetiyle gizli yapılacak mukavemet-i milliye merkezlerinin teşkilatın çekirdeği olacağı*" ifadesi görülmektedir.⁵³²

İsmail Hakkı Bey tarafından 57.Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey'e yapılan tespit ve tekliflerin uygun görülmesi üzerine Albay Şefik Bey, Batı Anadolu'da savunmanın Kuvâ-yı Milliye teşkilatı ile olabileceği ve bölgenin direniş göstermesi gerektiği yönünde 23 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda Kuvâ-yı Milliye teşkilatının kurulmasını teklif etti. Bu rapora Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa, raporun son cümlesinin altını çizerek "*Son fıkra gayet önemlidir. Acele edilmesi lazımdır.*" şeklinde yazdığı ifade, 24 Mayıs 1919'da basında⁵³³ da yer almış⁵³⁴ ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin Kuvâ-yı Milliye hareketine olumlu baktığının bir göstergesi olmuştur.

⁵³²Nuri Köstüklü, "Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancaklarında Kuvâ-yı Milliye Fikri Üzerine Çalışmalar" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.:V, Mart 1989, s.481.

⁵³³Ömer Sami Coşar, *İstiklâl Savaşı Gazetesi*, Cilt:1, (15 Mayıs 1919-08 Ekim 1920), Milliyet Gazetesi Yayını, 24 Mayıs 1919 tarihli nüsha.

⁵³⁴TİH, Batı Cephesi, II-1, s.99.

Özünde işgalden kurtuluşa dayalı haklı bir düşünceyi içeren ve birçok tanımı yapılan Kuvâ-yı Milliye'nin genel bir anlamı bakımından “*Türk İstiklâl Harbi başlamazdan önce milli direnişi gerçekleştiren kuvvetlerin genel adı*” olarak ifade edilebilir. Buna göre “*Kuvâ-yı Milliye, dar anlamda düzenli ordunun oluşmasından önce direniş kuvvetlerini tanımlamak için kullanılır. Geniş anlamda ise 19 Mayıs 1919’dan başlayarak, Cumhuriyet’in ilanı olan 29 Ekim 1923 tarihine kadar geçen sürede düşmana karşı yürütülen tüm çabaları ve çalışmaları kapsar.*”⁵³⁵ şeklinde açıklanabilir.

Diğer bir tanımlamada ise “*Hükümet merkezi işgal edilmiş, Ordusu dağıtılarak bütün cephanesi elinden alınmış ve devleti yıkılmış olan Türk Milletinin İstiklâl davası için teşkilatlanmasına*”⁵³⁶ Kuvâ-yı Milliye denir.

Her iki tanım da Kuvâ-yı Milliye’yi, sahip olduğu sarsılmaz bir inancın ayakta tuttuğu görülmektedir. Yani; “*Milli İstiklâl davasına atılmış olan Türk Milletini bu dava devam ettiği süre, bu İstiklâle inanan ve onu gerçekleştirmek için hesapsız fedakârlığı göze alan bir ruh haleti sarsıyordu. Bu ruh haletine Kuvâ-yı Milliye Ruhu denir.*”⁵³⁷ Milli Mücadele bu ruh ve inançla başlamıştır.

Bu inancı, Milli Mücadele’nin lideri olan Mustafa Kemal Paşa, daha Adana’da iken; Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığının kumandasını devretmek üzere yaptığı görüşmede; Ali Fuat Paşa’dan ilk mukavemet merkezinin Adana bölgesinde kurulmasını isteyerek, ilk kez Kuvâ-yı Milliye’nin teşkilatlanması konusunda görüşünü belirtmişti.⁵³⁸

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere; Kuvâ-yı Milliye’nin desteklenmesindeki amaç, Anadolu genelinde işgallere karşı süratle direnç gösterilmesi ihtiyacının hissedilmesi; bu direncin belli bir kuruluş ve konuşa sahip olmayan aynı zamanda esnek bir yapıya sahip olan bir teşkil ile yapılmasının daha kolay ve etkili olacağına karar verilmesi; mevcut ordunun işgalci kuvvetlere karşı mücadelede doğrudan kullanılmadığının gösterilmesi suretiyle ordunun Mütarekenâme hükümlerine karşı bir faaliyetinin olmadığının siyaseten gösterilmesi düşüncesidir.⁵³⁹ Bu düşünce doğrultusunda yapılacak harekâta ise plânlı bir savunma anlayışı

⁵³⁵Alev Çoşkun, **Kuvâ-yı Milliye’nin Kuruluşu**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997, s.59.

⁵³⁶E.Behnan Şapolyo, **Kuvâ-yı Milliye Tarihi, Gerilla**, Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.Ş., Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1957, s.46.

⁵³⁷Samet Ağaoğlu, **Kuvâ-yı Milliye Ruhu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.11.

⁵³⁸A.F Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.45.

⁵³⁹S.Selek, **Anadolu İhtilali, I**, s.120-121.

bulunmamakta,⁵⁴⁰ istenilen yer ve zamanda işgalci güçlere zarar verme ve ülkeyi terke zorlama anlayışı hâkim olmaktaydı.

Kuvâ-yı Milliye birliklerinin, teşkilatı, emir-komuta yapısı ve mevcutları, bulunduğu bölgenin mülki ve askeri teşkilatının yapısı, halkın katılım seviyesi ve bölgeye hâkim çete reislerinin durumuna göre değişmekteydi. Buna göre;

“Teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye Müfrezeleri;

-Dağda gezen eşkiya ve efeler,

-Asker kaçakları,

-Herhangi bir vukuat işleyip adaletten kaçan suçlular, (ağır suçlar hariç)

-Hapishanelerden çıkarılan mahkûmlar ve zanlılar,

-Soyguna, vurguna hevesli maceraperestler ve belalılar,

-Karşı ihtilal hareketine karışmış olup bu hareketler bastırıldıktan sonra

affa uğramak için iltica edenler,

-Bir nevi askere alma şeklinde köylerden, kasabalardan toplanan kimseler,

-Gerçekten milli ve vatani duygularla, başka amaç gözetmeksizin mücadelede atılan gönüllülerden”

“Kuvâ-yı Milliye Kumandanları;

-Efeler ve eşkiya reisleri

-Komitacılar,

-Sivil Kumandanlar,

-Subaylar”dan (Terhis edilen askerler ve yedek subaylar) oluşmakta, mevcutları ise 100 ile 1.000 arasında değişmekteydi.⁵⁴¹

Teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye’ye ait birliklerin sevk ve idaresi başlarında bulunan Kuvâ-yı Milliye kumandanları tarafından yapıldı. Ancak genel olarak idaresinden, bağlı oldukları mahalli teşkilatlar yani Müdâfaa-ı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri sorumluydu. Diğer taraftan, yapısı itibari ile hükümetle resmen ilgisi olmayan fakat milli bir sıfat ve yetki taşıyan gayri resmi bir kuvvet statüsünde olup gizlice ordunun silah ve mühimmatını kullanan, aralarında asker kişiler bulundurarak mahallindeki askeri birliklerin gizli sevk ve idaresinde olan bir yapıdaydı. Milli kuvvetler yalnız kendi bölgesinde değil ihtiyaç olduğunda diğer bölgelere de destek için gönderilirdi.⁵⁴² Bununla birlikte daha çok kendi efe ve ağaları otoritesi altında

⁵⁴⁰Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.91.

⁵⁴¹S.Selek, **Anadolu İhtilali, I**, s.123-128.

⁵⁴²A.Sofuoğlu, **Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu**, s.130-131.

çalışmak isteyen mili kuvvetlerde, askeri bilgi ve taktik alandaki eksiklikler nedeniyle subay müşavir veya birlik kumandanlarına ihtiyaç vardı. Ordu birliklerinin kadro halinde olması özellikle önemli bölgelerde olanların tamamının Kuvâ-yı Milliye hüviyetine sokularak cephede görevlendirilmesi bütün kumandanlıklarca uygun görülüyordu. Ordu birliklerinin Kuvâ-yı Milliye hüviyetine bürünerek muharebe etmesi fikri, Heyet-i Temsiliye'nin de düşüncelerindendi.⁵⁴³

Kuvâ-yı Milliye, önce Batı Anadolu'da, sonra Kocaeli ve Rumeli'de; Doğuda, Adana ve Güney bölgelerinde, Karadeniz sahillerinde teşkil edildi. Nizami bir ordu şeklinde olmayıp tümen, alay, tabur şeklinde teşkilatlanması da mevcut değildi. Bölgelere göre adlandırılan Kuvâ-yı Milliye'nin, 50 kişilik gruplarına “**müfreze**”; 15 kişilik gruplarına ise “**posta**” adı verilirdi. Batı Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye teşkilatlanmasında kumandan “**efe**”; yardımcıları “**zeybek**”; savaşçıları ise “**kızan**” olarak bilinirdi. Müfrezelere katılan subaylara “**mülhak**” denilir ve müşavirlik görevini yürütürdü. Rumeli ve Kocaeli bölgesindeki Kuvâ-yı Milliye kumandanlarına ise “**kaptan**”; mahiyetlerine “**uşak**” denirdi. Bir muharebede hareket tarzları genel olarak sürekli bir müsademedan ziyade süratli baskın, pusu ve taciz şeklindeki silahlı mücadele yöntemleri idi. Bu haliyle Kuvâ-yı Milliye'nin, 1919'dan 1920'ye yani düzenli ordunun teşkiline kadar büyük hizmetleri oldu.⁵⁴⁴

Bununla birlikte, düzenli ordunun askeri harekâtı fiilen üzerine alıncaya kadar geçen süre içerisinde ordu üzerinde meclisin muhalif baskısı artmıştı. Subayların hatta kurmay subayların etkisizliği ifade edilerek bunlardan kurulacak “Subay Birlikleri” ile muharebe edilmesi istendi. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu fikre karşı çıkarak kurulacak bu ve benzeri birliklerin kuvvet olarak yeterli olamayacağını, zaten gerilla tarzında Kuvâ-yı Milliye ile mücadele verildiğini belirtti.⁵⁴⁵

Sivas Kongresi'nde Ali Fuat Paşa'nın Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı olması ile Milli Kongre Heyet-i Merkeziyesi tarafından Kuvâ-yı Milliye'nin bir talimatnamesi hazırlanarak bölgelerdeki en güvenilir Kuvâ-yı Milliye Kumandanlarına gönderildi. Amaç çeşitli yerlerde teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye'yi kontrol altına almaktı.⁵⁴⁶ Kuvâ-yı Milliye'nin teşkilatlanma gayretlerine karşılık İngilizler tarafından

⁵⁴³ **TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.106.

⁵⁴⁴ E.B Şapolyo, **Kuvâ-yı Milliye Tarihi**, s.47-51.

⁵⁴⁵ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi, C.2**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974, s.569.

⁵⁴⁶ Adnan Sofuoğlu, **Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1994, s.132-133. *Kuvâ-yı Milliye*

Batı Anadolu'daki faaliyetleri takip edilmekte ve rapor edilmekteydi. Nitekim Akhisar'daki İngiliz askeri temsilcisi ve kontrol memurunun gönderdiği raporda, direniş bölgeleri, sorumlu milli müfreze kumandanları, silahları ve aldıkları maaş ile hareket tarzları belirtilmekteydi.⁵⁴⁷

a. Doğu Anadolu Bölgesinde Kuvâ-yı Milliye Harekâtının Başlaması ve Ermeni İşgallerinden Doğu Cephesi'nin Kuruluşuna Kadar Olan Dönemde Ordunun Harekâtı Takviye Etmesi

Mondros Mütarekenâmesi'nin uygulanması ile doğu bölgesinde de direniş başladı. İtilaf Devletlerinin işgalleri ve Yunanlıların da İzmir'e çıkmaları, doğuda milli heyecanı bir galeyan haline getirmiş ve özellikle doğu vilayetlerinin Ermenistan'a verilmesi kararı karşısında milli varlığın silahlı mücadele ile milletçe korunması amaç edinilmişti. Bu dönemde, doğu bölgesinin haklarını savunmak amacıyla, "Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye" ve "Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye" cemiyetleri kuruldu. Cemiyetler kurulmak suretiyle halkın direnişi tek elden yönetilmeye ve milli hisleri uyandırılmaya çalışılmıştı.

Ortak bir şura erişen halk, Mütarekenâme hükümlerinin tatbikini reddederek bölgedeki askeri ve mülki makamlara yardım etmiştir. Hatta Erzurumlulardan 50 kişilik bir heyet, bölgedeki askeri depolarda bulunan silahların, İstanbul'a gönderilmesi veya Ermenilere teslim edilmesi yönündeki İngiliz Yarbay Rawlinson'un isteklerine; 15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya müracaat ederek,⁵⁴⁸ bu silahların İzmir ve Adana'da olduğu gibi ellerinden alınması ve düşmana verilmesine razı olmadıklarını belirterek karşı çıkmıştı. Bu suretle silahlar teslim edilmemiş ve Trabzon'daki silahlar da Erzurum'a getirilerek kolordunun ve milli müfrezelerin ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmıştır.⁵⁴⁹

Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'a daha ilk geldiği günlerde kolorduya bağlı tümen kumandanları ile yaptığı görüşmelerde, doğuda ordu ile birlikte bir mukavemetin başlatılabileceğini belirterek, halkın da direnişe hazır olmasını istemişti.

Talimatnamesi, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Nizâm-nâmesi'nin bir eki olarak kabul edilmiştir.

⁵⁴⁷Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s.197-198.

⁵⁴⁸Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C.1, s.122-126.

⁵⁴⁹**TİH, Batı Cephesi, II-2**, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1999, s.113.

Halkı bilinçlendirmesinin ve gayret bütünlüğü sağlamasının yanı sıra gençlerin de eğitime önem vermiş ve bu maksatla 15-16 yaşlarındaki gençlere, savunma biçimleri ve silahların kullanılması hakkında bilgiler veren ve “Çocuklar Okulu” adıyla bilinen okullar açmıştı.⁵⁵⁰

Doğu Anadolu Bölgesi halkı, 9.Ordu Kumandanlığı Mondros Mütarekenâmesi gereği Güney Kafkasya ve Üç Sancağı (Elviye-yi Selase-Kars, Ardahan, Batum) 1919 Şubat’ında boşaltarak 1914 sınırlarına çekilmeye başladığında, 9.Ordu Kumandanlığının teşviki ile teşkilatlanmaya ve silahlanmaya başladı. Batum’dan Nahçıvan’a kadar olan bölgede yer yer Milli Şura Hükümetleri kurularak Ruslara ve Ermenilere karşı Milis Kuvvetleri teşkil edildi. Kurulan bu şuraların en önemlisi, Kars’ta faaliyete geçen Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti ve Acara Milli Şurası ile Nahçıvan Milli Şurası idi. Bu bölgelerde 9.Ordu Kumandanlığı daha geri çekilmeden önce Ermeni birlikleri tarafından yapılan katliama karşı koymak üzere milli kuvvetler tarafından ilk mücadele verilmeye başlandı. Bu mücadele aynı zamanda doğu cephesini örten, koruyan ve 15.Kolordu Kumandanlığının yapacağı muhtemel bir harekât için zaman kazandıran bir muharebeydi.⁵⁵¹

Nahçıvan bölgesinde; Yarbay Ali Han’ın komutasındaki kuvvetlerin yaptıkları direnişe, 15.Kolordu Kumandanlığınca da destek verildi ve 11.Tümen Kumandanlığı’ndan Yüzbaşı Halil, Üsteğmen Edip (*Tokalp*), Topçu Üsteğmen Naci (*Altuğ*) ve Teğmen Osman Nuri ile yedi er gönderildi. Bu müfrez birliğin görevi; Nahçıvan Sancağı’nda daha önce kurulmuş olan milis alaylarını sevk ve idare etmek ve Ermeni saldırılarına karşı korumaktı. Müfrez birliğin, 17-18 Temmuz 1919’da Nahçıvan bölgesine geçmesinden sonra;⁵⁵² faaliyet alanları belirlenerek Nahçıvan ve Havalisi Genel Kumandanı, Yüzbaşı Halil; Nahçıvan Bölgesi Kumandanı, Yarbay Ali Han; Ordubat Bölgesi Kumandanı, Üsteğmen Edip; Şerür Bölgesi Kumandanı, Üsteğmen Naci oldu. Bu görevlendirme ile birlikte plânlı bir şekilde başlayan silahlı mücadelede 19/20 Temmuz 1919’da Yenice İstasyonu’nda trene yapılan baskınla⁵⁵³ Ermenilere zayıat verdirilerek çok miktarda malzeme ele geçirildi. Bulundukları

⁵⁵⁰Cemalettin Taşkıran, **Milli Mücadele’de Kazım Karabekir Paşa**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s.79-80.

⁵⁵¹Esin Derinsu Dayı, “**Milli Mücadele Dönminde Elviye-i Selase ve Nahçıvan**” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 64-65-66, Cilt: XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006,

⁵⁵²Kazım Karabekir, **Gizli Harp, İstihbarat**, Berikan Yayınları, Ankara, 2004, s.57-58.

⁵⁵³“Şimendifer katarları üzerine hücumda müstamel ve pusu tertibi hususunda kullanılacak usûllerin birçoğu baskın usûllerinin ayındır. Arızalı arazi ve orman ve dağlar bu belli teşebbüs için müsaidirler.” (Mehmet Faik, **Harekât-ı Sagire-i Askeriye**, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, 1305-1307, s.70.)

bölgeden 15. Kolordu Kumandanlığına 8 Kasım 1919'da telgraf çekerek durum hakkında rapor veren müfrez birlik kumandanı; Kağızman, Sarıkamış ve diğer bölgelerde de halkın çete muharebelerine başlamasını teklif ederek Nahçıvan'a yardım edilmesini istedi. Gereken yardım yapılmış hatta kuvvetli bir kumanda heyeti ile 9.Kafkas Tümen Kumandanının da gönderilmesi plânlanmıştı. Ancak Oltu bölgesinde Ermeni tehlikesi baş gösterince bundan vazgeçilerek, 11.Kafkas Tümeni, 34.Alayın 1.Taburu ile bir makineli tüfek bölüğü ve bir koşulu batarya, Binbaşı Ali Timur komutasında Şahtahtı'na gönderilerek harekâta katılması sağlandı.⁵⁵⁴

Iğdır, Tuzluca ve Zengibasar bölgeleri ise Mütarekenâmenin sonrasında Ermeni birlikleri tarafından işgal edilmişti. Zengibasar bölgesinde Ermenilerin bölge halkını kışkırtması ve baskısı üzerine, 15.Kolordu Kumandanlığı bu bölgeye de 14 Şubat 1920 ve 5 Haziran 1920 tarihlerinde 11.Tümen'in Doğubayazıt'ta bulunan 18.Alay Kumandanlığında görevli Yüzbaşı Muhittin ve Yedeksubay İhsan Bey olmak üzere iki subay ve iki makineli tüfek ile 10 sandık mühimmat göndermiş ve ilk fırsatta Van ve Erciş bölgesinden dört makineli tüfek ve iki Rus topunun Yüzbaşı Muhittin'in emrine verilmesini bildirmişti. Bu iki subayın Aralık bölgesi ve Ağrı Dağı'nın kuzeyindeki aşiretlerden yaptıkları teşkilatlanma ile 3 alay teşkil edildi. Iğdır bölgesinde ise milli kuvvetlerin Yüzbaşı Muhittin kumandasında yapılan teşkilatlanması ile Taşburun ve civarı kontrol altına alınmasına rağmen Ermeni taarruzları ve bazı mahalli kuvvetlerin dağılması sonucu bu bölgelerin elden çıkması önlenemedi. Kars ve Kağızman bölgelerini, Ermeniler 13 Nisan 1919'da İngilizlerin yardımı ile işgal etti. Kağızman'da Ali Rıza (*Ataman*) Bey ve Sarıkamışlı Bekir Bey idaresindeki Kağızman Milli Şura Kuvvetleri, Ermenilerin taarruzları sonucu çarpışarak Ortakale'ye kadar çekildi. Bu harekât esnasında 12.Tümenden önemli ölçüde subay desteği ile silah ve mühimmat yardımı yapıldı. 7 Kasım 1919'da Ermenilerin yaptıkları bu taarruzlara karşı koyan milli kuvvetler Ermenileri, Başköy istikametinde geri çekilmeye zorladı. Ancak Ermenilerin Çıldır, Arpaçay bölgelerindeki taarruzları ve bu bölgeleri ele geçirmeleri sonucu önemli bir konumda olan Oltu bölgesi de tehlikeli bir duruma girdi. Bu nedenle Oltu bölgesine 15.Kolordu Kumandanı, 9.Kafkas Tümen Kumandanını yardım etmek için görevlendirerek bölgeye 29.Alay'ın 3.Taburundan bir bölük kadar kuvveti gönderdi. Ayrıca, 21 Mart 1920'de dört makineli tüfek, 300 tüfek, 66 sandık mühimmat ile 52 piyade ve 16

⁵⁵⁴-TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Genelkurmay Başkanlığı Basimevi, Ankara, 1965, s.61-66.

makineli tüfek eri ve bir hekim Oltu Milli Hükümeti'ni destelemek için bölgeye sevk etti. Yine Oltu ve Narman'da birer milis alayı; Tortum'da bir milis taburu teşkil edildi ve tamamına Oltu Müfrezesi adı verilerek 4 tabur, 1 topçu takımı ve 1 Süvari Müfrezesinden teşkil olundu. 15.Kolordu Kumandanlığının doğu cephesi harekâtı başlayana kadar bu bölgede Ermenilere karşı etkili bir kuvvet olarak faaliyetlerini sürdürdü.⁵⁵⁵

15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın, Doğu Harekâtı öncesi bölgede milis kuvvetlerin teşkilatlanmasını sağlaması ve silah-mühimmat yardımıyla bulunması, bölgedeki milli direnişe büyük katkı sağlamış oldu.

Bölgedeki direniş, 15.Kolordu Kumandanlığının 8 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yaptığı teklifin, 13-14 Haziran 1920'de uygun görülmesi ile yerini nizami muharebeye bıraktı. Nitekim 15.Kolordu Kumandanlığı Doğu Cephesi Kumandanlığına dönüştürülerek 15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da Doğu Cephesi Kumandanı oldu.⁵⁵⁶

b. Güney Anadolu Bölgesinde Kuvâ-yı Milliye Harekâtının Başlaması ve Fransız İşgallerinden Adana ve Elcezire Cephelerinin Kuruluşuna Kadar Olan Dönemde Ordunun Harekâtı Takviye Etmesi

Mondros Mütarekenâmenamesi'nin imzalanmasından hemen sonra İngilizler İskenderun'dan başlamak üzere⁵⁵⁷ bölgedeki işgallerine 6 Aralık 1918'de Kilis, 17 Aralık 1918'de Antep, 22 Şubat 1919'da Maraş ve 24 Mart 1919'da ise Urfa'yı işgal ederek genişletmişti. İngilizler, Birinci Dünya Harbi esnasında yaptıkları gizli anlaşmalar gereği işgal ettikleri bu bölgeleri Fransızlara devretmeye başladı. Fransızlar, bölgenin kontrolünü ele almak maksadıyla, bu yöndeki ilk teşebbüsünü, 11 Aralık 1918'de İskenderun'a asker çıkararak takviyeli bir piyade alayının Dörttyol'u işgali ile gerçekleştirdi.⁵⁵⁸

Halkın, burada kendilerini savunmak ve işgalin civar bölgelere genişlemesini önlemek için yollara yaptığı barikat sonucu Fransızlarla 19 Aralık 1918'de çıkan çatışmada 15 Fransız askerinin öldürülmesi, bölge halkının ilk direnişi

⁵⁵⁵ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.67-75.

⁵⁵⁶ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.91.

⁵⁵⁷ HTVD, sayı.29, Vesika Nu.:754.

⁵⁵⁸ Cemil Şenalp, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri, Harp Akademileri Kumandanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s.155.

oldu. Bu olayda milli mukavemetin öncülüğünü yapan Kara Hasan, aynı zamanda kendi adı ile anılan ilk Kuvâ-yı Milliye teşkilatını da kurmuş oldu. Kısa zaman içerisinde 300 mevcutlu bir Kuvâ-yı Milliye olan bu müfreze, Nur Dağlarında, 5 Eylül 1919'da girdiği bir çatışmada, Fransızlara karşı önemli başarı elde etti.⁵⁵⁹ Ayrıca Sivas Kongresi'nden sonra bölge halkının teşkilatlanmasını sağlamak ve yapılacak Kuvâ-yı Milliye harekâtını kolaylaştırmak üzere Mustafa Kemal Paşa tarafından bölgeye subaylar gönderildi.

Bölgedeki Fransız işgalleri Ermenilerin de desteği ile İngilizlerden devralmak üzere devam etti. 29 Ekim 1919'da Kilis, 30 Ekim 1919'da Maraş ve Urfa, 5 Kasım 1919'da Antep işgal edildi. 13 Kasım 1919'da Fransız Kuvvetleri Kumandanı General Queret tarafından bir beyanname yayımlanarak işgal duyurulmuş oldu.⁵⁶⁰

İşgaller ile birlikte her tarafta halkın teşebbüsü sonucu milli müfrezeler kurulmaya ve baskınlar yapılmaya başladı. Toroslar bölgesinde, Niğde'de bulunan 11. Tümen Kumandanlığı'ndan sağlanan mühimmat desteği ile 100 kişilik bir kuvvet oluşturuldu ve Tümeden İstihkâm Üsteğmen Mustafa ve Teğmen Cemal (*Cemal Efe*), Kayseri'de Jandarma Kumandanı olarak görev yapmakta iken Adana'ya gelen ve Tekelioğlu Sinan Bey adıyla bilinen Adana bölgesi Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Edirneli Yüzbaşı Ratıp'ın kumandasına verildi.⁵⁶¹

Silifke ve Mersin bölgesinde Silifke Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Emin (*Emin Arslan*) Kuvâ-yı Milliye Kumandanı oldu ve kısa bir süre içerisinde 500 kişi toplayarak bu bölgedeki Ermeni çetelerinin faaliyetlerine karşı mücadeleye başladı. Ayrıca Fransızlar için bir ikmal üssü olan Mersin iskelesine 1-2 Nisan 1920 gecesi yaptığı baskınlarla Fransızları taciz ederek Mersin'i kuşattı. Kuşatma, Fransızların bölgeyi takviye etmesine ve getirdikleri harp gemileri ile kıyıları bombalayarak baskı kurmasına rağmen Kuvâ-yı Milliye'nin bölgede bir güç olduğunu ve Fransızların çekindiğini gösterdi. Osmaniye bölgesinde de birçok Kuvâ-yı Milliye müfrezesi kuruldu. Bunlar 25–30 kişilik Karayığınlı, Nuri Efe, Yeşiloğlu, Taşçı Bekir, Süleyman Ağa Müfrezeleriydi. Ayrıca Haruniye bölgesinde kurulan bir milli müfreze ile de 7 Mart 1920'de Ermeniler, yapılan bir çatışmada zayıf verdirilerek bölgeden uzaklaştırıldı.⁵⁶²

⁵⁵⁹ TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, s.56.

⁵⁶⁰ HTVD, Sayı:16, Vesika Nu.:415-a.

⁵⁶¹ TİH, *Güney Cephesi, (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921), IV*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Resmi Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1966, s.48-50.

⁵⁶² TİH, *Güney Cephesi, (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921), IV*, s.50-57.

Bölgedeki Kuvâ-yı Milliye harekâtı, Mustafa Kemal Paşa tarafından yakından takip edilmekteydi. Nitekim Heyet-i Temsiliye adına gönderdiği bir telgrafta Kozan, Sis ve Feke bölgelerinde 10 Mart'ta harekâta başlanması bildirildi. Böylece Kuvâ-yı Milliye'nin harekâtı yakından takip ediliyordu.⁵⁶³

Maraş bölgesinde de Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde kurulan Kuvâ-yı Milliye, 24 Aralık 1919'da 3.Kolordu Kumandanlığından 5 ve 15.Tümenlerden birer astsubay ve ikişer subayın izinle bu bölgeye gönderilmesi ile desteklendi. Antep bölgesinde de başlangıçta Cemiyet-i İslamiye adında kurulan milli mukavemet teşkilatı, daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile Antep Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti adını aldı ve Kuvâ-yı Milliye teşkilatlanmaya başladı. 29 Aralık 1919'da Urfa Kuvâ-yı Milliye teşkilatı, Urfa Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Ali Saip ve Mutasarrıf tarafından teşkil edildi.⁵⁶⁴

Kuvâ-yı Milliye'nin bölgede teşkil edilmesinden sonra yapılan silahlı mukavemet; bölgede konuşlu bulunan 12, 13 ve 3.Kolorduların birlikleri ile de desteklenerek Fransız birliklerinin üzerinde etkisini gösterdi. Diğer taraftan Heyet-i Temsiliye'nin Adana-Pozantı güney bölgesi ile Maraş bölgesindeki harekâtın sevk ve idaresi hakkında verdiği direktifler⁵⁶⁵ ile Halep, Suriye ve Filistin'deki Milli Teşkilatlar ile irtibata geçerek bu kuruluşlara da verdiği talimatlar, mücadeleyi bölgenin geniş bir alanına yaymakta ve Fransızların bölgedeki etkinliğini azaltmaktaydı.⁵⁶⁶

(1) Maraş Bölgesindeki Çarpışmalar

Fransızların, 5 Ocak 1920'de Maraş yolunu açık bulundurmak ve İslâhiye'den gelecek olan yardımın güvenliğini sağlamak maksadıyla Maraş'tan çıkardıkları 150 kişilik bir kuvvete, Muallim Hayrullah Müfrezesi tarafından Eoğlu kuzeyinde Kılılı Köyü yakınlarında yapılan pusu⁵⁶⁷ ile 30 Fransız askeri esir alınarak

⁵⁶³ Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, I, Belge Nu.:632**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.2-3.

⁵⁶⁴ **TİH, Güney Cephesi, (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921), IV, s.75-79.**

⁵⁶⁵ **HTVD, Sayı:15, Vesika Nu.:401.**

⁵⁶⁶ **HTVD, Sayı:15, Vesika Nu.:402.**

⁵⁶⁷ "Pusu için istihdam olunacak kıt'aat-ı askeriye düşmanın marur edeceği yolların yan tarafında gizlendirilerek tam düşman geçeceği esnada yanına hücum ettirilir." Madde Nu.:1, (Mehmet Faik, Kaymakam, Yaveran-ı Hazret-i Şehriyarından ve Mekteb-i Harbiye-i Şahane Süvari Muallimi. **Harekât-ı Sagire-i Askeriye**, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, 1305-1307. s.70) *Bu Talimnâme; 1870-1871 Prusya-Fransa harbindeki tecrübeler esas alınarak Alman Ordusu için*

zayıf verildi. Yine 7 Ocak 1920'de İslâhiye'den Maraş'a gönderilmekte olan bir tabur kadar Fransız kuvvetine yapılan ikinci baskında da Fransızların Eloğlu'ndaki kuvvetleri kuşatıldı ancak takviyeye gelen diğer bir Fransız kuvvetinin yardımı nedeniyle yapılan kuşatma etkisiz kaldı. Bununla birlikte Fransızların bölgedeki bazı yolları kullanması önlenmiş oldu.⁵⁶⁸ Bu esnada Maraş bölgesindeki muharebelerden henüz bilgi alamadığını belirten Heyet-i Temsiliye Riyaseti, Kolordu Kumandanlıklarından bu bölgede gayr-i nizamı harp tarzında yani gerilla tipi bir harekâtın (*Harekât-ı Sagire*) sevk ve idaresinin uygun olup olmayacağı konusunda görüş istedi.⁵⁶⁹ 25 Ocak 1920'de de Heyet-i Temsiliye tarafından gerilla harekâtının yapılış tarzı hakkında bir talimat yayımlandı.⁵⁷⁰

13 Ocak 1920'de Antep'teki kuvvetlerinin bir kısmı ile Maraş'ı takviye etmek isteyen Fransızlar, topçu bataryası ile takviyeli bir taburu Maraş'a göndermek üzere yola çıkardı. Tabur, Maraş girişindeki Araplar bölgesinde Kuvâ-yı Milliye müfrezeleri tarafından yapılan başarılı bir pusu⁵⁷¹ sonucu⁵⁷² Yüzbaşı Kılıç Ali'in⁵⁷³ 16 Ocak 1920'de verdiği raporda belirttiği gibi 50 ölü verdi. 19 Ocak 1920'de, Maraş'tan Pazarcık'a gönderilecek bir Fransız birliğine Yüzbaşı Kılıç Ali tarafından yapılan ikinci bir baskınla⁵⁷⁴ dağıtıldı. Maraş bölgesi muharebelerinde Maraş şehrindeki çarpışmalar ve şehrin kurtarılışı, Kuvâ-yı Milliye'nin bölgedeki önemli bir başarısıydı. Maraş şehrini işgal altında bulunduran 1.500-2.000 civarındaki

hazırlanan bir Talimnâmeden Kaymakam Mehmet Faik Bey tarafından tercüme edilmiştir. Yedi bölümden oluşan Talimnâme, işgal edilen veya işgal altında olan bölgelerde ordunun geri bölge hizmetlerine yönelik düşman milis ve askeri kuvvetlerinin yapabileceği baskıyı bertaraf etmenin esas ve usûllerini açıklamaktadır.

⁵⁶⁸Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s.183-187.

⁵⁶⁹HTVD, Sayı:15, Vesika Nu.:382.

⁵⁷⁰HTVD, Sayı:15, Vesika Nu.:383. Talimat, gerilla harbinin nasıl yapılacağını belirtmekte ve "Fransızlara karşı icra edilecek harekâtın esası Fransız kuvvetlerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire bulundukları yerde muhasara etmek ve bundan sonra Kuvâ-yı Milliye'leri giderek artan bir şekilde çeşitli yerlerde toplayarak ve küçük garnizonlardan başlayarak sürekli esir ve imha etmektir." şeklinde amacı belirtmektedir.

⁵⁷¹"Pusu kurulacak mahalde askerin gizlenebilmesi ve bu mahalde düşmanın yan tarafına ateş ve icabında hücum etmeğe asla mani bulunmaması ve düşmanın bundan kolaylıkla haberdar olamaması lazımdır." (*Harekât-ı Sagire-i Askeriye*, Madde:2, 1305-1307, s.70)

⁵⁷²Y.Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, s.190-191.

⁵⁷³"1 Kasım 1919 tarihinde erken saatte Sivas Kongresi'nin yapıldığı lise binasında ayrılan odasında yatarken Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini çağırdığını söylemesi üzerine onun yanına gittiğini, mektebin alt katındaki mesai odasının masanın üzerinde yayılmış haritalar olduğu halde kendisini bekleyen Mustafa Kemal'in güney cephesi ile ilgili bilgi verdikten sonra Maraş ve Antep Havalisi Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığına tayin edildiğini söylediğini ve şu talimatını verdiğini:...Fransız kuvvetlerine nerede görülürse taarruz etmek ve onları taciz etmek." şeklinde belirtmiştir. (Y.Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, s.163.)

⁵⁷⁴Y.Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, s.193-194.

Fransız kuvvetinin, Ermenilerin eziyet ve baskılarına müsaade etmesi, şehir halkının teşkilatlanmasına ve Kılıç Ali ile irtibata geçmesine neden oldu. 21 Ocak 1920’de başlayan ve 22 gün süren şehir çatışmalarında Pazarcık Jandarma Kumandanı Teğmen Ramazan, kuvveti ile birlikte Kılıç Ali’nin emrine girdi. Ayrıca yiyecek maddeleri ile birlikte takviye kuvveti olarak 2 Şubat 1920’de 80 Süvari ve 120 Piyade eri Göksun’dan Süvari Yüzbaşı Selim ile Maraş’a gönderildi. Bu kuvvetlere iki ağır makineli tüfek mevcutlu takımı ile Teğmen İhsan katıldı ve şehrin etrafına yerleşti. Fransızların şehirde kuşatılması ve çok zayıat vermesi sonucu 11-12 Şubat 1920’de Maraş’ı boşaltmak zorunda kaldı. Maraş şehir muharebelerinde, Kuvâ-yı Milliye müfrezelerinin dışında 9.Kafkas Piyade Alayı’nın Sivas’tan gelen iki makineli tüfekli 3.Taburu ile az mevcutlu iki süvari bölüğü de yer aldı.⁵⁷⁵

(2) Urfa Bölgesindeki Çarpışmalar

Urfa’nın kurtuluşu için kuvvet toplamaya çalışan Urfa Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Yüzbaşı Ali Saip,⁵⁷⁶ Diyarbakır’da 13.Kolordu Kumandanı ve aşiret ileri gelenleri ile yaptığı görüşmelerde gerekli kuvvetleri hazırladı. Böylece Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal’in Urfa’da yapılan milli ayaklanmanın plânı ve hareket tarzlarına⁵⁷⁷ yönelik talimatları gereği 13.Kolordu Kumandanlığının desteği sağlanmış oldu. 7-8 Şubat 1920 gecesi 3.000 mevcutlu bir kuvvet teşkil edildi ve Urfa’ya yapılacak taarruz hazırlıklarına başlandı. 9-10 Şubat 1920’de yapılan bir baskınla⁵⁷⁸ Fransız karargâhına girildi. Ancak Fransızların tamamen şehri boşaltmaması üzerine şehirde yer yer çarpışmalar başladı. 12-13 Şubat 1920’de 13.Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey’in bildirdiği harp raporunda; halkın galeyana geldiği, Fransızlara saldırmak için silah istedikleri, hastaneye yerleşen bir

⁵⁷⁵TİH, Güney Cephesi, (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921), IV, s.81-98.

⁵⁷⁶Eski Deyrizor Seyyar Jandarma Müfrezesi Kumandanı olup Kadirli’ye ve oradan da Urfa’ya Jandarma Tabur Kumandanı olarak atanan Revandizli Ali Saip, 29 Aralık 1919 günü Urfa’ya gelerek Jandarma Binbaşısı Ali Rıza Bey’den boşalmış olan Urfa Jandarma Tabur Kumandanlığı görevine başladı. (İsmail Özçelik, Milli Mücadele’de Güney Cephesi Urfa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.143.)

⁵⁷⁷İ. Özçelik, Milli Mücadele’de Güney Cephesi Urfa s.143 Hareket tarzı olarak “gerilla harbinin uygulanış şekli” belirlenmişti.

⁵⁷⁸“Konuş bulunan düşman aleyhine baskın ile icra olunan tesir hareketinde bulunan düşmana karşı dahi pusu tertip edilerek istihsal edilir.” (Harekât-ı Sagire-i Askeriye, Madde:1, 1305-1307, s.69.)

Fransız müfrezesi ile çatışmanın devam ettiğini ve Fransızların top ateşi ile karşılık verdiği belirtilmekteydi.⁵⁷⁹

Çarpışmalarda takviye kuvvet ihtiyacı duyulması üzerine Siverek'te bulunan 1.Süvari Alayı ile 14.Piyade Alayı'nın dört makineli tüfekli 1.Taburu yola çıkarıldı.⁵⁸⁰

Şehrin etkin bir şehir kuşatması için gerekli olan top ihtiyacı da Siverek'ten 70–80 mermisi ile bir Alman Şnayder dağ topu gönderilerek karşılandı. İlave olarak ihtiyaç duyulan bir dağ topu da Mardin'den Topçu Takımı ile birlikte gönderildi. Şehirdeki çarpışmalarda Fransız ve Ermeni birliklerine önemli ölçüde zayıat verilse de çarpışmaların uzun sürmesi nedeniyle Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, 13.Kolordu Kumandanına Kuvâ-yı Milliye'nin daha düzenli ve etkili olmasını ayrıca bölgenin takviye edilmesini bildirdi. Bunun üzerine 13.Kolordu Kumandanı yazdığı bir emirle Mardin'den milli kuvvetlerin gönderilmesini 5.Tümen Kumandanlığından istedi. Bitlis'de bulunan 18.Alayın ise dağ topları gönderilerek Urfa'ya yapılacak taarruzun takviye edilmesini ve sonra 18.Alayın Urfa'da toplanması emrini verdi. 29 Mart–3 Nisan 1920'de devam eden muharebelerde Fransızlara önemli zayıat verildi ve 8 Nisan 1920'de Fransızlarla yapılan anlaşma ile Urfa Fransızlar tarafından boşaltıldı. Urfa'dan Fransızların çekilmesinden sonra 13 Nisan 1920'de Binbaşı Pehlivanzade Nuri Komutasındaki Urfa Milli Taburu Suruç'a girdi. Ancak Suruç'u kontrol eden ve savunma için elde bulundurulması zorunlu olan 10 km. kadar güneydeki Arappınarı İstasyonu'nu⁵⁸¹ işgal eden Fransızların burayı takviye etmesi neticesinde Suruç'a yaptıkları taarruzda, milli müfrezeler Suruç'tan çekilmek zorunda kaldı. Suruç'u ele geçiren Fransızlar bu kez Urfa'yı tekrar işgal etmek üzere harekete geçti. Ancak Sarımağara bölgesinde yapılan muharebelerde tutunamayan Fransızlar Suruç'a geri çekildi. Fransızların Urfa'ya taarruz niyetinin öğrenilmesi üzerine buradaki milli kuvvetler, 5.Tümen Kumandanlığı'ndan 24.Alaya ait Adıyaman'daki bir bölüğü, Elazığ'da bulunan 15.Alay ve 14.Alayın bir taburu Urfa bölgesine takviye

⁵⁷⁹ TİTE Arşivi, K.319, G.43, B.43-001

⁵⁸⁰ İ. Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa* s.185.

⁵⁸¹ “Muhafız askeri ve haricîten kolaylıkla yardım olunabilmek için müdafaa olacak kısmın şehrin kenarında bulunması dahi lazımdır. Şehrin müdafaa olunacak kısmının askerlik nokta-i nazarından elverişli olması ve iyi asker yerleştirilebilecek istasyonun ve kumandan dairesinin ve hastanelerinin işbu kısım-ı dâhilinde bulunması dahi faidelidir.” (Harekât-ı Sagire-i Askeriye, Madde:3, 1305, s.32)

maksadıyla gönderildi. Fransızlar kuvvetin yığıldığını anladığından Fırat doğu bölgesini Haziran 1920 sonlarında tamamen boşalttı.⁵⁸²

(3) Antep Bölgesindeki Çarpışmalar

Antep'teki Kuvâ-yı Milliye teşkilatını, Antep Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti kurmuştu. Başlangıçta pasif direniş şeklinde başlayan mücadele, asıl adı Sait olan Birecik Askerlik Şube Başkanı Antepli Teğmen Şahin'in bölgeye gelmesi ile daha etkin bir hâl aldı. İlk çatışma, Fransızların 3 Şubat 1920 ve 18 Şubat 1920 tarihlerinde Kilis'ten Antep'e erzak getiren bir piyade taburuna iki baskın yapmak suretiyle gerçekleşti. Fransızların Antep ile bağlantısını sağlayan Kilis-Antep yolunun Teğmen Şahin tarafından sıkça kesilmesi üzerine üç piyade taburu, iki süvari bölüğü ve bir dağ bataryası ile 26 Mart 1920'de Kilis'ten yürüyüşe geçti. Teğmen Şahin'in yaptığı pusu⁵⁸³ nedeniyle yürüyüş kolu, 27 Mart 1920'de durmak zorunda kaldı. 28 Mart 1920'de Elmalı Köprüsü yakınlarında Fransızların taarruzlarının artması neticesinde milli kuvvetler geri çekilince, Fransız kuvvetleri Antep'e girmiş oldu. Teğmen Şahin'in bu muharebelerde şehit olması nedeniyle yerine geçen Kılıç Ali, Antep Kuvâ-yı Milliye Kumandanı oldu. Fransızların Antep'te kuvvetlerini artırmaları sonucu şehir içi muharebeleri de 1 Nisan 1920'de başladı. Kılıç Ali tarafından şehrin savunma cephele ve yerleştirilecek kuvvetler belirlendi. Yapılacak harekâta Maraş'tan 9.Kafkas Alayı'nın 1 ve 2.Taburları getirilerek takviye edildi. Kumandanlığına ise Binbaşı Kalkandelenli Recep (*Yazıcı*) getirildi. Emir subayı olan Teğmen Cevdet (*Sunay*), sonradan 5.Kafkas Tümeni'nin 5.Topçu Alayı da Antep'e gelince 105 mm.lik Skoda Topçu Bataryası Kumandanı oldu. Fransızların da 15 Nisan 1920'de Nizip'ten gönderdikleri bir alay kadar takviye kuvveti Antep'e geldi. 26 Nisan 1920'de yapılan Mağarabaşı muharebelerinde, milli kuvvetlerin elinde bulunan Antep'in önemli mevkilerine Fransızların yaptıkları taarruzları, gösterilen dirençle kırıldı⁵⁸⁴ ve Fransızlar bu mevkilere giremedi. 28–29 Nisan 1920'de Pazarcık ve

⁵⁸² TİH, Güney Cephesi, (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921), IV, s.102-123.

⁵⁸³ "Pusunun caddeden olan uzaklığı iyi ateş olunabilecek derecede bulunmak ve tek mil küt'a burada toplu bulundurulur tahaffuziyeye az veyahut hiç tespit olunmamak lazımdır." (Harekât-ı Sagire-i Askeriye, Madde:3, 1305-1307, s.71.)

⁵⁸⁴ "Muhafız askerinin daima muharebeye hazır bulunmaları yerleştirilmelerine tabi olduğundan az kuvvette olan muhafız, şehrin ehemmiyet-i askeriyesi ziyade ve muhafazası kolay olan kısmına yerleştirilmeleri veyahut hiç olmazsa yerleştirilecek kısım-ı müdafaa haline ircai kılmalıdır." (Harekât-ı Askeriye, Madde:3, 1305-1307, s.32.)

Bertiz Milli Kuvvetlerinin de takviyesi ile yapılan taarruzlar neticesinde Fransızlar Antep kuşatmasını kaldırarak çekilmeye başladı. 3 Mayıs 1920’de yapılan Kurbantepesi Muharebesinde ise Antep şehrine tamamen hâkim olan bu tepenin, 9.Kafkas Alayı’nın yaptığı taarruzlar neticesinde geri alınması üzerine Fransızlar, Antep’teki kuvvetlerine yardım etmek maksadıyla Kilis’te tekrar kuvvet hazırlığına başladı. Kilis’ten iki kol halinde intikale başlayan Fransız birlikleri, Antep’in güneyinde Ulumasara’da durduruldu⁵⁸⁵ ancak 22 Mayıs 1920’de yapılan muharebelerde Fransız birliklerinin üstün kuvvetlerle taarruzu neticesinde milli kuvvetlerin geri çekilmesi sonucu Kilis-Antep yolunun kontrolü, yeniden Fransızlara geçti.⁵⁸⁶

Bununla birlikte Antep ve Havalisi Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Binbaşı Recep Bey, bölgedeki Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyetlerine asayiş durumu ile ilgili olarak gönderdiği raporlar ile bilgi vermekte; özellikle, Urfa bölgesinden gelebilecek Fransız kuvvetlerine karşı gerekli tedbirleri aldığını bildirmekteydi.⁵⁸⁷

(4) Adana Bölgesindeki Çarpışmalar

Mütarekenâme hükümlerine dayanılarak İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen Toros Geçitleri bölgesinde bulunan Hacıkırı ve Belemelik, Fransızlar için ikmal ve irtibat sağlaması bakımından iki önemli mevkiydi. Bu bölgenin ele geçirilmesi maksadıyla 2-3 Nisan 1920’de Hacıkırı kuşatıldı ve yapılan baskın ve pusûlarla⁵⁸⁸ çok sayıda zayıat verildi. Belemelik’te ise Fransızlara ait bir hastane ve bakım-onarım yeri yapılan bir baskınla ele geçirildi ve Pozantı’daki Fransız Tabur Kumandanı’nın hastalara bakan eşi de esir alındı. Pozantı bölgesinde yapılan bu çatışmalarda Niğde’de bulunan 11.Tümen Kumandanlığının desteği devam etmekteydi. Ulukışla bölgesinde ise 126.Alay’ın Çiftehan’da ileri karakol görevinde⁵⁸⁹ bulunan bölüğü, iki makineli tüfekle takviye edilerek Pozantı’nın kuzey bölgesi sorumluluğuna verildi. 126.Alaydan bir başka bölüğe ise Çiftehan’daki mevzilerin

⁵⁸⁵ ATBD, Sayı:104, Belge Nu.:2895.

⁵⁸⁶ TİH, Güney Cephesi, (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921), IV, s.123-137

⁵⁸⁷ TİTE Arşivi, K.316, G.207, B.207-001

⁵⁸⁸ “Pusu bir araba kafilesi aleyhine tertip olunmuş ise icra olunacak en tesirli yan hücumu kafilenin vesatidir. Kısa araba kafilesinde en öndeki ve en gerideki arabaların hayvanatına hemen ateş etmek kafileye derakap kıvıldamayacak suretle durdurur.” (Harekât-ı Sagire-i Askeriye, Madde:3, 1305, s.71)

⁵⁸⁹ “Muhacimin tedabirini suret-i mütemadiyede tetkikte bulundurmak ve vakit ve zamanıyla ihbar etmek ileri karakolların vazifesidir.” (Hidemât-ı Seferiye Nizâm-nâmesi, Madde:326, 1325, s.131)

işgali görevi verildi. Bereketlimaden'de bulunan 33.Alayın 2.Taburuna ise Kamışlı boğazını savunması istendi. Yapılan düzenlemeler sonucu Pozantı'nın Fransızlardan alınmasına karar verildi. Topçu desteği sağlamak için Niğde'den 11 Nisan 1920'de iki sahra topu gönderildi. 18 Nisan 1920'de milli kuvvetlerin başlattığı taarruzlar neticesinde Pozantı'nın çevresindeki ilk mevziler ele geçirildi. 5 Mayıs 1920'de, 11.Tümen Kumandanı Yarbay Arif, Fransız kuvvetlerini imha etmek için 400 kişilik bir piyade birliği ve dört toplu bir dağ bataryası ile bir makineli tüfek bölüğü ile Pozantı'ya gelerek taarruza karar verdi. 6 Mayıs 1920'de yapılan taarruzlar neticesinde bir başarı elde edilemedi. Fransızların Toroslar bölgesine hâkim olmak ve Pozantı'da çevrilmiş bulunan kuvvetlerine destek sağlamak için Tarsus-Pozantı yolu boyunca taarruza karar verdikleri bilgisi alınması üzerine yol üzerinde engel ve tahkimat işlerine başlandı. 12 Nisan 1920'de intikale başlayan Fransızların, Kavaklıhan mevkiinde 3.000'den fazla bir kuvvetle yol boyunca açılarak ilerlediklerinin tespit edilmesi⁵⁹⁰ üzerine şiddetli muharebeler sonrası ilerlemeleri durduruldu ve çok zayıat veren Fransızlar Tarsus'a çekilmek zorunda kaldı. Birinci Kavaklıhan Muharebesi'nde yenilen Fransızlar, Pozantı'daki kuvvetlerine destek sağlamak için bu kez ikinci bir taarruzu plânladı. 19 Mayıs 1920'de gerçekleştirilen bu taarruz, 21 Mayıs 1920 tarihine kadar devam etmesine rağmen Fransızlar bir sonuç alamadı.⁵⁹¹

Bunun üzerine Adana'da bulunan 1.Fransız Tümen Kumandanı, Pozantı'daki mahsur durumdaki Tabur Kumandanı Binbaşı Mesnil'in çemberi yararak çıkmasını istedi. 25 Mayıs 1920'de çemberden çıkmayı başaran Binbaşı Mesnil, milli kuvvetler tarafından takip edilmeye başlandı ve Gülek Boğazı'nda çıkan çatışmada boğazın her iki tarafının tutulması sonucu esirle birlikte çok miktarda silah ve mühimmat ele geçirildi.⁵⁹²

⁵⁹⁰ “Tarassud postaları ile bulunulan mahal belli edilmeyip belki etrafı gözetmek için bir ağaç tepesine veya yel değirmeni ve buna benzer yüksek bir noktaya yalnız bir çavuş çıkartmakla iktifa olunmalıdır.” (Harekât-ı Sagire-i Askeriye, Madde:4, 1305-1307, s.71.)

⁵⁹¹ ATASE Arşivi, İSH, K.1052, G.208, B.208-1, Fransızların Pozantı'da çevrilmiş bulunan taburlarını kurtarmak maksadıyla Tarsus-Pozantı yolu üzerinden yaptıkları taarruza, Tekelioğlu Sinan Bey komutasındaki Milli Kuvvetler tarafından 12 Nisan 1920'de Tarsus'un kuzeyindeki Kavaklıhan'da karşı konulmuş ve bunun üzerine zayıat veren Fransızlar, 4 top bırakarak Tarsus'a çekilmişti. İkinci Kavaklıhan Muharebesi'nde ise aynı maksatla, Fransızlar 19-21 Mayıs 1920 tarihlerinde taarruz etmişse de sonuç alamadı.

⁵⁹² TİH, Güney Cephesi, (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921), IV, s.137-147.

c. Batı Anadolu Bölgesinde Kuvâ-yı Milliye Harekâtının Başlaması ve Yunan İşgallerinden Batı Cephesinin Kurulmasına Kadar Olan Dönemde Ordunun Harekâtı Takviye Etmesi

5 Mayıs 1919'da İngiltere Başbakanı Llyod George, Üçler Komitesi'nin toplantısında, İtalya'nın doğudaki hareketlerinden endişe duyulduğunu, Anadolu'yu işgal teşebbüsünün olduğunu ve Anadolu'ya girdikleri takdirde çıkarılmalarının zor olacağını, bu nedenle İzmir'in Yunanlılara verilmesini ve en kısa süre içinde de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi gerektiğini belirtmiş ve bu görüşünde Fransız Delegatesinden destek almıştı.⁵⁹³

Bu karar üzerine Yunan Yüksek Askeri Şûrâsı, Yunan 1.Tümeni'nin derhal İzmir'e çıkmasına karar verdi. Seferi kuvvetlerinin tamamı on beş tümen olan Yunan Ordusu'ndan sadece bir tümenin gönderilmesi kararında, Mütarekenâme gereği Türk Ordusu'ndan bir direnmenin beklenilmeyeceği görüşü hâkimdi.⁵⁹⁴ 1.Yunan Tümeni; 4 ve 5.Piyade Alayları, 38.Evzon Alayı'nın 1.Taburu, bir topçu alayı ile idari ve lojistik birliklere sahipti. Tümen Kumandanı Albay Zafiriu'nun kumandasında olan çıkarma birliği, 15 Mayıs 1919'da saat:07.30'da İzmir önlerine geldi ve 08.40'da karaya çıkmaya başladı. Çıkarma plânında kararlaştırıldığı gibi, Pasaport ve Alsancak (*Punta-Halkapınar*) iskeleleri Yunan deniz silahlı müfrezeleri ile daha önceden işgal ve emniyet altına alınmıştı. Evzon Alayı Pasaport İskelesi'nden; 5.Piyade Alayı Alsancak İskelesi'nden; 4.Piyade Alayı ise 5.Piyade Alayı'ndan sonra Alsancak İskelesi'nden karaya çıktı. Tümenin diğer birlikleri de her iki iskeleyi kullanmak suretiyle çıkarmayı tamamladı⁵⁹⁵ ve ertesi gün yayımlanan bir beyanname ile işgal, İzmir halkına duyuruldu.⁵⁹⁶

⁵⁹³ **TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.15.

⁵⁹⁴ **TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.32-43.

⁵⁹⁵ Konstantin Nider, **Küçük Asya Harekâtı, I.Devre, (1919-1920)**, Yunan Büyük Askeri-Bahri Ansiklopedisi, Cilt.II, Atina, 1928, Yayınlanmamış Eser, Çev.:Lefter Ksantopulos, s.3-8. Bir Evzon Askeri, Yürüyüş Esnasında Bir Yunan Askeri ve Bir Yunan Süvari Askeri ile Yunan Piyade Alayı Sancak Resmi EK-18'de belirtilmiştir.

⁵⁹⁶ **HTVD, s:112, Vesika Nu.:4117.**

(1) İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Yunan İleri Harekâtının Başlaması

İzmir işgal edildiği zaman çıkarma bölgesi dâhil olmak üzere Batı Anadolu'dan sorumlu birlik, kuruluşunda iki tümen bulunan 17.Kolordu Kumandanlığı idi. 17.Kolordu Kumandanlığı'nın karargâhı ve bağlı idari birlikleri İzmir'de; 56.Tümen Karargâhı İzmir'de; 57.Tümen Karargâhı ise Aydın'da konuşluydu. 56.Tümen'in 173.Alay Karargâhı Urla'da olup bu alayın bir taburu kolordu emrinde İzmir'de; diğer iki taburu Urla yarımadası sahillerini koruma ve gözetleme görevinde; 174.Alay İzmir'de; 172.Alay Ayvalık'ta; Kolordunun ve Tümenin topçu Alayı ise Seydiköy ve Gaziemir'de; 57.Tümen'in 135.Alayı Söke'de; 175.Alayı Aydın'da; 176.Alayı Antalya'da idi. 57.Tümenin Topçu Alayı ise Denizli'de idi. Bu tümenlerin birlik mevcutları, kadro seviyesine indirilmiş ve subay ile erlerin büyük bir bölümü cephelerde yıpranmış ve yorgundu.⁵⁹⁷

İzmir'in İşgalinden bir gün önce saat:09.00'da Amiral Calthorpe, 17.Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa ve İzmir Valisi İzzet Bey'e verdiği ilk Nota'da; İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini bildirdi.⁵⁹⁸ Aynı gün Amiral Calthorpe tarafından saat:23.00'da verilen ikinci Nota'da ise, İzmir'in işgal olunacağı tekrar edilerek Osmanlı birliklerinin yerinde kalması ve herhangi bir karşılık vermemesi gerektiği tebliğ edildi. O esnada 174.Alay'a ilave olarak Urla'daki 173.Alay'ın bir taburu da Kolordu'nun verdiği emir gereği kışladaydı.⁵⁹⁹

Yunan birlikleri, karaya çıktıktan sonra işgal plânı gereği şehir içinde yerli Rum halkın gösterileri altında yürüyüşe geçti. Bu esnada duyulan bir silah sesi⁶⁰⁰ ve sonrasında Yunan bayrağını taşıyan erin ölmesi ile Evzon Alayı, dağınık bir şekilde geldikleri yöne doğru kaçmaya başladı. Kısa bir süre sonra toparlanan Yunan birliği 17.Kolordu'nun ve 174.Alay ve bir taburun bulunduğu kışlaya mevzi alarak ateş etmeye başladı ve bir müddet sonra 17.Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa, Askerlik Dairesi Başkanı Albay Süleyman Fethi, 56.Tümen Kumandanı Albay

⁵⁹⁷TİH, Batı Cephesi, II-1, s.29-30.

⁵⁹⁸HTVD, sayı.112, Vesika Nu.:4112.

⁵⁹⁹S.Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I, s.273-278.

⁶⁰⁰A.Sofuoğlu, Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, s.59. Yazarın Notu: İlk kurşunun kimin tarafından atıldığı konusunda değişik görüşler vardır. Celal Bayar, ilk kurşunun Aziz Efendi tarafından atıldığını belirtir. (Celal Bayar, Ben de Yazdım; s.1796), Genel kanı ilk kurşunun Hukuk-u Beşer gazetesi başyazarı Osman Nevres (Hasan Tahsin) tarafından atıldığı şeklindedir. (Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, s.119) Bazı yazılarda ise ilk silahın karışıklık çıkarılması gayesi ile Rumlar tarafından atıldığı belirtilmektedir. (Ahmet Midilli, s.89.)

Hürrem ve Kolordu Kurmay Başkanı Albay Abdülhamit Bey eziyet ve hakaretler altında esir alındı.⁶⁰¹ Bu sırada yerli Rumlar tarafından katliam ve yağmada⁶⁰² bulunularak çok sayıda subay, er ve sivil şehit edildi.⁶⁰³

Yunanlılar 18 Mayıs 1919 akşamına kadar bölgede sıkıyönetim ilan ederek İzmir ve Urla Yarımadası'nda duruma hâkim oldu. Nitekim işgal alanını genişletmek, İzmir ve çevresini emniyet altına almak maksadıyla, 5.Piyade Alayı'ndan bir müfreze Bornova'ya; 4.Piyade Alayı'ndan bir müfreze de Cumaovası ve Develi'ye gönderildi. Ancak işgalin bununla sınırlı kalması Yunan İşgal Kuvvetlerinin esas amacına hizmet etmiyordu. Yunan Ordusu Başkumandanlığına göre asıl amaç; asayişin temin gerekçesi ile işgali Anadolu'nun derinliklerine kadar genişletmekti.⁶⁰⁴

Bu maksadın tam olarak açıklanması Yunanistan Başbakanı Venizelos tarafından 23 Mayıs 1919'da yayımlanan birbirini takip eden üç talimat ile oldu. Bunların ilkinde; 8.Girit Alayı'nın takviye olarak gönderildiği ve yerli Rumların silahlandırılması gerektiği; ikincisinde, Ayvalık kazası ile İzmir Sancağı'na bağlı arazinin işgal edilerek Yunanistan'da bulunan göçmenlerin bu bölgelere gönderileceği ve Selçuk istikametinde bir ilerleme durumunda İngiliz amirlerden onay alınmasının zorunlu olduğu; üçüncü talimatta ise, İtalyanlardan önce Aydın'ın işgal edilerek Midilli ile Sakız Alaylarının İzmir'e gönderilmesi gerektiği belirtiliyordu. Talimatın verilmesi ile birlikte Albay Zafiriu, uygulanması için harekât emrini tüm birliklere gönderdi.⁶⁰⁵ Bu gelişmeler karşısında yeterli tepkiyi gösteremeyen 17.Kolordu Kumandanlığı ise İzmir ve bölgesindeki durum ile ilgili raporunu ancak 22 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderebildi.⁶⁰⁶

Yunan ileri harekâtına ait bu emir, o tarihte, 1.Yunan Tümenine ait bütün birliklere, İzmir Fevkalâde Yunan Komiserliği'ne hatta bilgi için Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne de iletildi. Buna göre Yunan ileri harekâtının üç koldan Anadolu içlerine doğru icrası: Birinci kol, Gediz Vadisi'nden başlamak üzere Manisa ve Turgutlu ile kuzeyinde Ayvalık'ın işgali; İkinci kol, Büyük

⁶⁰¹Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yayınları, 1970, s.251-252.

⁶⁰²Ahmet Talat Onay, **Milli Mücadele Yazıları**, Haz.:Cemal Kurnaz, Şefika Kurnaz, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004, s.43-72.

⁶⁰³A. Sofuoğlu, **Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu**, s.59.

⁶⁰⁴**TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.62-65.

⁶⁰⁵K. Nider, **Küçük Asya Harekâtı, I.Devre, (1919-1920)** s.17-24.

⁶⁰⁶**HTVD, Sayı:112, Vesika Nu.:4129, Kazım Özalp, Milli Mücadele, II**, s.10-17.

Menderes Vadisi'nden başlamak üzere Aydın'ın işgali; Üçüncü kol, Küçük Menderes Vadisi'nden başlamak üzere Tire ve Ödemiş'in işgali olarak plânlandı.⁶⁰⁷

Gediz Vadisi'nden yapılacak harekâta, Yunanlılar tarafından Manisa ve Turgutlu'nun işgali ile kuzeyinde Ayvalık'ın işgali plânlanmıştı. Manisa'da 20.Kolordu Kumandanlığı'na bağlı 23.Tümen'in 68.Alayı'na ait bir tabur ile 59.Topçu Alayı ve 17.Kolordu'nun silah ve mühimmat deposu bulunuyordu.⁶⁰⁸

Bölge halkından olan erlerin Yunan tedhiş hareketlerinin ve özellikle Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey tarafından yapılan milli mukavemete karşı telkinlerinin etkisi ile köylerine dağılması sonucu, birlik mevcutlarının azalması ve Manisa'daki İngiliz temsilcisinin halkı baskı altına alarak silah ve mühimmatın şehir dışına çıkarılmasına izin vermemesi nedeniyle silah ve mühimmat⁶⁰⁹ kurtarılamamıştı.⁶¹⁰

26 Mayıs 1919'da hiçbir mukavemetle karşılaşmadan⁶¹¹ Manisa işgal edildi. Yunanlılar, Manisa'nın işgalinden iki gün sonra da 29 Mayıs 1919'da Turgutlu'yu işgal ederek, Gediz Vadisi harekâtının, ilk hedeflerini ele geçirmiş oldu.⁶¹²

Ayvalık'ta 56.Tümen'in 172.Piyade Alayı bulunuyordu. Alayın bir taburu kurulu, diğer iki taburu kadro halinde ve 500 kişiye yakın bir mevcudu⁶¹³ olup bu mevcuttan müfrezeler, hastalar, mekkâreciler hariç tutulduğunda, Ayvalık'ın savunması için mevcut 300 kişi⁶¹⁴ kalıyordu. Ayrıca bir de makineli tüfek bölüğü bulunan alayın Kumandanı Yarbay Ali (*Çetinkaya*) Bey, mevcut bu durumu 17.Kolordu Kumandan Vekili Albay Bekir Sami (*Günsav*) Bey'e bildirerek silah ve mühimmatı emniyetli bölgelere çektiğini, askerin moralinin iyi olduğunu ve alayın takviye

⁶⁰⁷TİH, Batı Cephesi, II-1, s.67-82.

⁶⁰⁸TİH, Batı Cephesi, II-1, s.67.

⁶⁰⁹Süvari Yüzbaşı Ahmet, *Türk İstiklâl Harbi Başında Milli Mücadele*, Haz.: İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993, s.26.

⁶¹⁰Hamdi Gürler, *Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav)*, Mayıs-Haziran 1919, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1994, s.62-65.

⁶¹¹Kamil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.3-20, Bunun sebepleri olarak; "*Mutasarrıf Hüsnü Bey'in Yunanlılara olan yakınlığı nedeniyle gösterdiği tutum, İngiliz temsilcilerinin engellemeleri, işgal öncesi Manisa'da İtilaf-İttihat çekişmesi nedeniyle meydana gelen particiliğin etkisi, İzmir'in işgalinin yarattığı şaşkınlık ve Rumlar ile Rum papazının propagandasına karşı halkın yeteri kadar mukavemet gösterememesi*" belirtilmektedir. HTVD, Sayı: 37, Vesika Nu.:901.

⁶¹²TİH, Batı Cephesi, II-1, s.68.

⁶¹³Süvari Yüzbaşı Ahmet, *Türk İstiklâl Harbi Başında Milli Mücadele*, s.29.

⁶¹⁴Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993, s.49.

edilmesini gerektiğini belirtti. Verilen cevapta Bergama ile işbirliği yapılması,⁶¹⁵ Bergama'daki silahlardan da faydalanılması⁶¹⁶ ve mahalli tedbirlerin alınmasına devam edilmesi gerektiği bildirildi. Bölgede gerekli tedbirler alınırken 26 Mayıs 1919'da Yunanlıların bir harp gemisi, aynı gün öğleden sonra ise bir İngiliz Muhribi ile Yunan birliklerini taşıyan bir gemi ve bir Yunan Muhribi daha limana geldi.⁶¹⁷

Yunan harp gemilerinin kıyıya yanaştırarak bölgeyi kontrol altına almak isteyen İngiliz Muhrip Kumandanı, Alay Kumandanını bir görüşme yapmak üzere gemiye davet etmişti. Ancak Yarbey Ali Bey tarafından reddedilerek yerine gönderilen bir binbaşı ile yapılan görüşmede; Ayvalık'ın savunulmasında ısrarlı olduğu bildirildi. Toplantı sonucu, 172.Alay Kumandanı Yarbey Ali Bey'in değerlendirmesi ile birlikte Albay Bekir Sami Bey'e iletildi. Bu esnada İngilizler tarafından İzmir'in işgalinde olduğu gibi garnizon kumandanını etkisiz hale getirmek maksadıyla yaptıkları baskı sonucu, Harbiye Nezareti, 28 Mayıs 1919'da, Ayvalık'ın sonunda işgal edileceğini düşünerek bölgedeki birliklerin konuş ve kuruluşlarında düzenleme yaptı. Buna göre; 172.Alay, 14.Kolordu Kumandanlığı'na bağlı 61.Tümen'in kuruluşuna verildi. 57.Tümen ise harekât ve istihbarat bakımından 2.Ordu Müfettişliği'ne bağlandı. 56.Tümen ise 14.Kolordu Kumandanlığı emrine verildi. Böylece 17.Kolordu Kumandanlığı kaldırılmış ve Bekir Sami Bey'in 17.Kolordu Kumandanlığı Vekâleti görevi de sona ermişti. 172.Alay, Harbiye Nezareti'nin kumanda ve kuruluş değişikliği emrini uygulayamadan Yunanlıların Ayvalık işgaline karşı gerekli savunma tedbirlerini uygulamak zorunda kaldı. Yunanlıların 172.Alay'ın durumunu öğrenmek için ellerinde esir bulunan 56. Tümen Kumandanı Hürrem Bey'in imzasıyla gönderdikleri "*Kıtalarınızın bugünkü durumu hakkında acele bilgi veriniz*" içerikli telgrafının bir aldatma olduğunu anlayan 172.Alay Kumandanı, savunmaya devam edeceğini bildirdi. Yunan İşgal Kumandanlığı, Ayvalık'taki kuvvetlerini 8.Girit Alay'ından iki piyade bölüğü ve bir ağır makineli tüfek bölüğü ile bir Jandarma takımı göndererek takviye etti. Böylece Yunanlıların Ayvalık'ı işgal için görevlendirilen kuvvetleri toplam dört piyade bölüğü, bir ağır makineli tüfek bölüğü, bir jandarma takımı ve bir topçu bataryası oldu. 29 Mayıs 1919'da çıkarma harekâtı biri Cunda (Alibey) Adası diğeri Ayvalık sahilinden olmak üzere başladı. Adadan çıkan kuvvetlerin şehrin kuzey tepelerini ele geçirdiği

⁶¹⁵ Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, s.40-41.

⁶¹⁶ H. Gürler, Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav), s.69.

⁶¹⁷ Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, s.42-44.

esnada sahil içlerine doğru ilerlemeye başlayan ikinci Yunan kuvvetine karşı mukavemet⁶¹⁸ gösterilmesine rağmen 172.Alay birlikleri geri çekilmeye başladı ve böylece 30 Mayıs 1919'da da ikinci bir çıkarma yapan 1.500 mevcutlu Yunan kuvvetleri, Ayvalık'ı tamamen işgal etmiş oldu.⁶¹⁹

Yunanlılar, Ayvalık'ın doğusundaki hâkim sırtlarda mevzilenen 172.Alay'ın bir karşı taarruz yapmasından çekindiklerinden, 4 Haziran 1919'da Ayvalık'taki İngiliz temsilcisini, Ayvalık Mutasarrıfına müracaat ettirerek bir anlaşma yapılmasını teklif etti. Uygun görülmesi üzerine İşgal Kıtası Kumandanı Yarbey Thomas, Nahiye Müdürü ve Yarbey Ali Bey tarafından Ayvalık-Gömeç yolu üzerinde Belediye Çeşmesi yanında yapılan görüşme sonucunda bir protokol yapıldı. Belediye Çeşmesi Protokolü⁶²⁰ olarak bilinen bu anlaşmaya göre; Ayvalık'ta idare eskisi gibi devam edecek, Yunan bayrakları kaldırılacak, Yunan işgal kuvvetleri Cunda Adası veya şehrin dışında konaklayacak, Ayvalık ahalisi günlük işlerine devam edecek, şehrin giriş ve çıkışları kontrol edilecekti. Yapılan bu protokol ile kısmen Yunan ilerlemesi kontrol altına alınmış ve bölgede geçici de olsa sükûnet sağlanmış oldu.⁶²¹ Protokolün yapıldığı Yarbey Ali Bey tarafından 61.Tümen Kumandanlığı'na bildirildi ve Ayvalık'ın işgaline karşı konulmasına devam edilmesi istendi.⁶²²

Büyük Menderes Vadisi'nden yapılacak harekâtta ise Yunanlılar için ilk hedef Aydın idi. Ancak İtalyanlar ile bir çatışmaya meydan vermemek için sürat ve emniyet konularına dikkat ediyorlardı. Bir kısım birlikler yaya; bir kısım birlikler ise demiryolu ile Aydın'a intikal ederek hiçbir mukavemetle karşılaşmadan 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı ele geçirdi.⁶²³

Aydın'da bulunan 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik (Aker) Bey, bir tümen kadar kuvvetle ilerlediklerini düşündüğü Yunanlılara karşı Aydın'daki Tümen karargâhı ile alayın iki taburu ve iki dağ obüsüne ait toplam mevcudu 10 subay ve 43 piyade eri olan bir kuvvetle Aydın'ı savunmanın imkânsızlığını değerlendirerek birliklerin Çine'ye çekilmesine karar verdi.⁶²⁴ Bu çekilme harekâtı ile İzmir-Dinar

⁶¹⁸ Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, s.50.

⁶¹⁹ TİH, Batı Cephesi, II-1, s.72-80.

⁶²⁰ A. Sofuoğlu, Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, s.98-106.

⁶²¹ TİH, Batı Cephesi, II-1, s.80-83.

⁶²² Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, s.65-66.

⁶²³ TİH, Batı Cephesi, II-1, s.70.

⁶²⁴ Mehmet Şefik Aker, 57.Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920), Haz.:Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2006, s.100-102. Aynı Eser'de Şefik Aker Çine'ye çekilme gerekçesini şu şekilde ifade etmektedir: "Tümen karargahını ve mevcut kuvveti

yolu kontrolsüz kalıyor ve tümenin topçu birliği olan 57.Topçu Alayı ile irtibatı kesiliyordu.⁶²⁵

Küçük Menderes Vadisinden yapılacak harekâta da, Yunan İşgal Kumandanlığı, Tire ve Ödemiş'i ilk hedef olarak belirlemiş ve Büyük Menderes ile Küçük Menderes Vadilerindeki ileri harekâtına aynı zamanda başlamıştı. Büyük Menderes Vadisi'nde Aydın ele geçilirken buna paralel olarak Bayındır, Tire, Ödemiş yani Küçük Menderes Vadisi kuzey ve güneyi de harekâta elverişli bir hale gelmiş oluyordu. Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından bu iki istikamette Yunan ileri harekâtının emniyeti bakımından elde bulundurulmasına karar verilmiş ve bu görevi Torbalı'da bulunan Evzon Alayı'nın 2.Taburu üstlenmişti.⁶²⁶ Yunan kuvvetlerinin karşısında milli kuvvetlerin oluşturduğu ve Ödemiş'teki silah deposundan dağıtılan silahlarla⁶²⁷ donatılan 1.000 kişilik bir kuvvet mevcuttu. 1 Haziran 1919'da Evzon Taburu bir bölüğü ile Tire'de; diğer bölüğü ile milli kuvvetlerin sol yanını kuşatacak şekilde taarruza başladı. Hacıılyas mevkiinde⁶²⁸ yapılan muharebelerde direnç gösterilmesine rağmen Yunan kuvvetleri yerli Rumların kılavuzluğunda Ödemiş'i işgal etti.⁶²⁹

Çine'ye çekmeme şu önemli sebepler de yol açmıştı. 1.Düşman saldırısında köyler ayakaltında kalacak olan halkın üzerine çökecek aile kaygısı pek ağırdır. Bu kaygı, halkın savaş arzusuna ve savaşa katılmasına nemli bir engeldir. Özellikle Balkan Savaşı'nda bunun tecrübe ve acıları görülmüştü. Rumelili askerler bu kaygının etkisi altında birliklerini boşaltarak ailelerinin yanlarına koşmuşlardı. Yunanlılar demiryolu boyunca ilerleyeceğine göre o yol etrafındaki halkın savaş arzularının aile kaygısı nedeniyle fazla olmamasını doğal görmek gerekiyordu. Fakat Çine ve benzeri şekilde Menderes Nehri'nin güney İtalyan işgali altında olacağına göre köylülerimizin o kaygıyı taşımamalarını sağlayarak onları mücadeleye kolaylıkla sevk edebilirdik. Çine ve Köprübaşı'nda mücadele için toplanan köylülerimize yapacağım konuşmalarda bu düşüncemi kendilerine telkin edebilirdim. 2.Söke bölgesi önemli ve tehlikeli bir durumdaydı. Bu bölgede Rumlar çoğunluğu oluşturuyordu. Adalara komşuydular ve Rumlar da isyan etmişlerdi. İtalyanların siyaseti Müslümanlarla Rumları birbirleri ile çarpıştırmaktı. Bunu bazı olaylarla anlamıştım. Ardından gelen olaylar da bunun göstermişti. Demiryolu boyundaki mevkiiler Söke bölgesine ancak Yunan işgali altında kalacak merkezlerden geçen bir telgraf hattı ile bağlıydı. Demiryolu boyunca çekilmek Söke bölgesindeki Türklerin hayatını tehlikeye atmak olurdu. Daha sonra meydana gelen olaylar bu endişemin yerinde olduğunu ispat etti. 3. İtalyanların, Yunanlılarla müttefik olmaktan ziyade rakip olduklarını seziyordum. Bundan yararlanmak için Çine'yi faaliyet merkezi yapmaktaki düşüncem uygundu. Çine, Yunanlılar gelmeyeceğine ve İtalyanlar da bulunmayacağına göre bu işleri hazırlamak için uygun bir ortam olacaktı. Çine'den donatabileceğimiz kuvvetlerle Yunanlıların demiryolu boyundaki kuvvetlerine yapabileceğim baskınlar; Yunan kuvvetlerinin yan ve gerilerini tehdit edecek, onları ilerlemekten alıkoyacak belki Aydın'dan kaçıracaktı. İşte bu plân ve düşünce üzerine aşağıdaki emri gizli olarak birlik kumandanlarına verdim, fakat bu plânımı doğal olarak bu emirde açıklamadım."

⁶²⁵ TİH, Batı Cephesi, II-1, s. 71.

⁶²⁶ TİH, Batı Cephesi, II-1, s.72-73.

⁶²⁷ A.Çoşkun, Kuvâ-yı Milliye'nin Kuruluşu, s.235-236.

⁶²⁸ Süvari Yüzbaşı Ahmet, Türk İstiklâl Harbi Başında Milli Mücadele, s.66.

⁶²⁹ A.Çoşkun, Kuvâ-yı Milliye'nin Kuruluşu, s.251-254.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile başlayan Yunan ileri harekâtı genişleyerek Haziran 1919'da; Gediz Vadisi istikametinde Manisa ve Turgutlu ile kuzeyinde Ayvalık; Büyük Menderes Vadisi istikametinde Aydın; Küçük Menderes Vadisi istikametinde ise Torbalı, Tire ve Ödemiş'in işgali ile sonuçlandı. İşgaller, Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanlığınca takviye edilen⁶³⁰ 1.Tümenin birlikleri tarafından gerçekleştirildi. Yapılan sonraki plânlamaya göre ise Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin takviyesine, Temmuz 1919'da da devam edilecek, 2 ve 13.Yunan Tümenleri Anadolu'ya çıkarılacaktı. Bu kuvvetlerin ilerleme istikameti de belirlenerek; 1.Tümen Karargâhı Aydın olmak üzere Büyük Menderes Vadisi'nden; 2.Tümen Karargâhı Torbalı daha sonra Bayındır olmak üzere Küçük Menderes Vadisi'nden; 13.Tümen Karargâhı Manisa olmak üzere Gediz Vadisi'nden ileri harekâtı plânlandı.⁶³¹

(2) Kuvâ-yı Milliye'nin Teşekkülü ve Yunan İleri Harekâtı Karşısında Kuvâ-yı Milliye Harekâtının Bölgedeki Askeri Birlikler Tarafından Takviye Edilmesi

İzmir'in işgali sonrası İstanbul'da Hükümet istifa etmiş ve yeni kurulan Kabinenin Harbiye Nazırı, Şevket Turgut Paşa olmuştu.⁶³² Başlangıçta İstanbul'da basın ve hükümet çevrelerinde, Kuvâ-yı Milliye'nin gelişmesi, İttihatçıların bir faaliyeti olarak görünüyordu. Ancak İzmir'in işgali ve işgalin bölgeye yayılması, bu düşüncenin doğru olmadığını gösterdi.⁶³³

Şevket Turgut Paşa, Yunanlıların İzmir'i işgal ile yetinmeyeceklerini ve “*Megali İdea*” düşüncesi ile harekâta devam edeceklerini değerlendirerek işgale karşı tedbir alınmasını belirten bir raporu, Sadarete sundu. Raporda da belirtildiği gibi Harbiye Nezareti ve Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, bilhassa Yunan işgaline mukavemet gösterilmesi taraftarı idi. 16 Mayıs 1919 tarihinde Cevat (*Çobanlı*) Paşa tarafından Harbiye Nezareti namına gönderilen bir

⁶³⁰Çıkarmanın hemen arkasından 1.Yunan Tümeninin takviyesine başlanmış ve Haziran 1919 başına kadar 18 Mayıs 1919'da 6.Adalar Alayı; 23 Mayıs 1919'da 8.Girit Alayı ve bir Jandarma Taburu; 29 Mayıs 1919'da İzmir Muhafız Taburu; 31 Mayıs 1919'da 3.Süvari Alayı Anadolu'ya gönderilmişti. Böylece iki haftalık bir süre içerisinde bir tümene yakın kuvvet getirilmişti. (TİH, Batı Cephesi, II-1, s.84.)

⁶³¹Albay Bujak, **Yunan Ordusu Seferleri, (1918-1922)**, Çev.:İbrahim Kemal, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s.185.

⁶³²S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I**, s.310.

⁶³³İsmail Hakkı Sunata, **İstanbul'da İşgal Yılları**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s.59.

telgrafta; “Yunan işgali karşısında kıtaların bulundukları mevkiileri terk etmeyerek yerlerinde kalmaları ve silahlarından tecrit edilmemesi için toplu ve silah başında olmaları”⁶³⁴ istendi. Aynı içerikte başka bir telgrafta ise Şevket Turgut Paşa; “her kıtanın bulunduğu muntıkada kalarak, silahlarını muhafaza etmesi ve ancak zor kullanma durumunda çekilmesi” gerektiği bildirildi. Ancak, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, direnişten ve birliklerin muhafazasından yana olmakla birlikte bu mücadelenin nasıl yapılacağı hakkında bir düşünceye sahip değildi. Bu sırada devam eden Yunan ileri harekâtı esnasında Cevat Paşa, hiçbir silah ve cephanenin teslim edilmemesini ve güvenli bölgelere alınmasını isteyen genelgesini⁶³⁵ 22 Mayıs 1919’da Batı Anadolu’daki birliklere gönderdi. Ancak direnişten yana olunmasına rağmen mevcut birliklerin buna yeterli olmadığı yönünde bir görüş hâkimdi. Bu görüşün hâkim olmasındaki ana neden; birliklerin mevcutlarının az ve çoğunun kadro halinde teşkil edilmesiydi.⁶³⁶

Diğer taraftan, Şevket Turgut Paşa, Albay Bekir Sami Bey’i Batı Anadolu’daki buhranlı durumu düzene sokmak, tedbir almak ve dağılan 17.Kolordu Kumandanlığı ve 56.Tümeni yeniden düzenlemek⁶³⁷ için 56.Tümen Kumandanı ve aynı zamanda 17.Kolordu Kumandan Vekilliği’ne atadı. Albay Bekir Sami bu yönde sahip olduğu yetki ve inisiyatif ile aldığı şifahi talimat gereği beklemeksizin⁶³⁸ 21 Mayıs 1919’da İstanbul’dan çıkarak deniz yolu ile Bandırma’ya ulaştı. Bu esnada Balıkesir’de bulunan 61.Tümen’in Kumandanı Albay Kazım (Özalp) Bey de kendi bölgesi içerisinde milli kuvvetlerin teşkiline başlamıştı.⁶³⁹ Batı Anadolu’daki Yunan işgaline karşı yapılan bu çalışmalar, Kuvâ-yı Milliye düşüncesinin, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından desteklendiğini göstermekteydi.

Aynı düşünce doğrultusunda; 172.Alay Kumandanı Yarbay Ali Bey; 23-24 Mayıs 1919’da Bergama ve Ayvalık bölgesindeki köylerde milli bir teşkilatın

⁶³⁴Z.Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.246.

⁶³⁵HTVD, Sayı:112, Vesika Nu.:4125, HTVD, Sayı: 37, Vesika Nu.:899.

⁶³⁶A.Sofuoğlu, **Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu**, s.63-68.

⁶³⁷Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.13.

⁶³⁸Tayini hakkında İrade-i Seniye 20 Mayıs 1919’da imzalanmış, 22 Mayıs 1919’da Takvim-i Vekayi’de yayımlanmıştı. Acele etmesinin sebepleri arasında, Yunan işgallerinin hızla devam etmesi ve Manisa’daki mühimmat deposunun emniyetli bir bölgeye taşınması ihtiyacı ile orduyu bir önce toparlama gayreti olma ihtimali yüksektir. (H.Gürler, **Kurtuluş Savaşı’nda Albay Bekir Sami (Günsav)**, s.42-43)

⁶³⁹TİH, Batı Cephesi, II-1, s.99.

kurulması için gayret göstermekte ve mülki amirlere gönderdiği telgraflarla milli bölüklerin teşkil edilmesini istemekteydi.⁶⁴⁰

Alaşehir’de Albay Bekir Sami Bey’in telkinleri ile 100 silah verilen Mustafa Bey ve arkadaşları; Çine ve yakın bölgelerde Albay Şefik Bey’in teşviki ile tümenin silah deposundan silah verilmek üzere Yörük Ali Efe ve Hacı Süleyman Efendi; Salihli’de Ödemiş Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Jandarma Yüzbaşı Tahir Bey’in desteği ile Postlu Mestan Efe; Denizli, Sarayköy bölgesinde Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ve 57.Tümen Topçu Alay Kumandanı Binbaşı Hakkı; Muğla’da Mutasarrıf Hilmi Bey’in teşviki ile 500 piyade ve 30 atlıdan teşkil edilen Demirci Mehmet Efe ile Batı Anadolu’nun daha birçok yerinde⁶⁴¹ Kuvâ-yı Milliye’nin teşkilatları yapıldı.⁶⁴² Ancak teşkilatlanmalar yapılırken milli kuvvetlerin başına geçerek sevk ve idare edecek kumandanların yokluğu zaman zaman sıkıntılar yaratmaktaydı.⁶⁴³

Yarı askeri yapısı ile Kuvâ-yı Milliye müfrezeleri Batı Anadolu’nun büyük bir bölümünde teşkilatlanmalarını tamamladı. Yunan birliklerinin takviye edildikleri Haziran 1919’dan⁶⁴⁴ Kuvâ-yı Milliye cephelerinin yeniden belirlendiği ve

⁶⁴⁰Bu telgraflarda teşkilatlanmanın nasıl olacağı ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktaydı: “...Her nahiye kendi hudut ve sahillerini muhafaza ve Yunan işgal ve ilhak hareketini bir taraftan telgraflara protesto edeceği gibi, silahla da mukabele ve müdafaa mecbur ve mükelleftir. Her nahiye müteşekkil bulunduğu köylerde hane ve nüfus nispetinde olmak üzere güzide, mert ve kahraman efradından her köyün intihabı ile birkaç nefer alarak 100 ile 150 kişilik birer milli bölük teşkil edecektir. Bu milli bölüklerin bölük, takım ve manga kumandanları nahiye ve köylerin namusu ve hamiyeti ile tanınmış bey, ağa ve eşrafından olmak üzere seçilerek tayin edilecek ve bunların üzerinde askeri vazife ve milli hidematı telkin, idare ve sevk etmek üzere muntakamdan muvazzaflı birer zabıt tayin edilecektir. Bu zabıtlar, bölüklerin esami ve eslihasının muntazaman kayıtlarını tutacaktır....” (Ali Çetinkaya’nın **Milli Mücadele Dönemi Hatıraları**, s.32-36.)

⁶⁴¹Diğer teşkilatlanmalar ise şunlardı: Söke’de; 56.Tümen Kurmay Başkanı Yüzbaşı Selahattin Bey, Albay Bekir Sami Bey’in direktifi ile 150 kişilik bir kuvvet oluşturdu ve başına Binbaşı Saip’i getirerek ihtiyaç olan silahları Milas Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Rifat’tan temin etti. Alaşehir’de; Yüzbaşı Süleyman Sururi Bey’in yeterli desteği görememesi üzerine Albay Bekir Sami Bey’e yaptığı teklifin kabul edilmesi ile Alaşehir Kuvâ-yı Milliye Teşkilatının kurulması için Alaşehir Mevki Kumandanlığına getirildi. Salihli’de Yüzbaşı Rasim Bey, 50 Kişilik bir Kuvâ-yı Milliye oluşturdu. (Sıtkı Aydın, **Güneybatı Anadolu’da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.82-151.)

⁶⁴²**TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.100-105.

⁶⁴³**ATASE Arşivi, İSH, K.16, G.110, B.110-1/2**, 18 Haziran 1335’de Alaşehir Mevki Kumandanı Süleyman Sururi Bey, aralarında bulunmaması nedeniyle, Harbiye Nezareti’nden Salihli Cephesine yüksek rütbeli fedakâr bir kumandanın gönderilmesini talep etmişti.

⁶⁴⁴**TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.107-108. Bu dönemde Anadolu’daki Yunan Askeri gücü devamlı artmaktaydı: “İzmir bölgesindeki Yunan Kuvvetleri üç tümene çıkarılarak 1. Kolordu adının verilmesi ve General Nider’in de kolordu kumandanı olmasına karar verildi. 15 Haziran 1919’da karargâhıyla İzmir’e geldiğinde Yunan işgal kuvvetleri İzmir’den 100 km. uzaklaşmış ve sol kanadı Ayvalık, sağ kanadı Büyük Menderes boyunca Nazilli’ye kadar uzanmış ve 250 km.lik bir cephe hattına yayılmış durumdaydı. General Nider’in yaptığı yeni tertiplenme sonucu; üç tümenli bir kuruluşa sahip olan Yunan 1. Kolordu’su; İzmir’in işgali sonrası belirlediği ilerleme mihrverlerine bağlı kalarak, 1.Tümen, karargâhı Torbalı’da olmak üzere, Büyük Menderes ve Küçük Menderes Vadileri bölgesinde Yeni Efes,

harekâtın sevk ve idaresinin ordu birliklerinin kontrolüne geçtiği Mart 1920'ye⁶⁴⁵ kadar olan dönemde kendi inisiyatifi ile girdiği yıpratma ve yıldırma maksatlı muharebelerin çoğunda başarılı oldu.⁶⁴⁶ Harekât-ı Sagir⁶⁴⁷ yani Gayr-i Nizami Harp veya Gerilla Harbi olarak adlandırılan bu harekât baskın, pusu ve tahrip olarak birçok muharebede uygulandı ve Kuvâ-yı Milliye müfrezeleri içerisinde yer alan asker kişilerin desteği ile yürütüldü. Bu harekât esnasında yapılacak köprü ve demiryolu tahrip faaliyetinde⁶⁴⁸ ihtiyaç olan istihkâm personeli ve tahrip maddelerinin 20.Kolordu tarafından karşılanabileceği 11.Tümen'e bildirilmişti.⁶⁴⁹

(a) Aydın-Nazilli Cephesindeki Muharebeler

Bu cephedeki birlikler; 57.Tümen'in 135.Alayı'na ait 3.Taburu, 175.Alay'ın 1 ve 3.Taburları ile 176.Alay'ın 1.Taburu Nazilli'de; 175.Alay'ın 2.Taburu ile tümenin tek topçusu olan bir sahra ve bir dağ bataryası Köşk'te mevzilenmek suretiyle tertiplenmişti. Antalya'da bulunan 176.Alay'ın 1 ve 2.Taburları

Kemal paşa, Mahmut Dağı ve Lutbey Yaylası; 13.Tümen, karargâhı Manisa'da olmak üzere Gediz Vadisi bölgesinde Yamanlar Dağı, Yunt Dağı, Dumanlı Dağı ve Karalan; Adalar Tümeni, karargâhı Bergama'da olmak üzere İzmir Kuzeyi Bakırçay Vadisi bölgesinde olacak şekilde sorumluluk bölgeleri tahsis edildi.", (K.Nider, **Küçük Asya Harekâtı, I.Devre, (1919-1920)**, s.40-41) General Nider, İşgal Kuvvetleri Kumandanı olduktan sonra durumun iyi olmadığını, yeni tedbirler alınması gerektiğini değerlendirerek takviye birlikler ile silah ve mühimmat ihtiyacı olduğuna karar verdi.

⁶⁴⁵Mart 1920 başlarında, Heyet-i Temsiliye'nin kararı ile Balıkesir, Salihli ve Aydın Kuvâ-yı Milliye cephelelerinde emir-komuta birliğinin sağlanması maksadıyla Batı Anadolu Cephesi; İzmir Kuzey Cephesi, İzmir Doğu Cephesi, İzmir Güney Cephesi olarak üçe ayrıldı. Batı Anadolu'nun Cephelere Ayrılması EK-19'da belirtilmiştir. (TİH, **Batı Cephesi, II-2**, s.141-144.)

⁶⁴⁶S.Aydinel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.155.

⁶⁴⁷Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, 3 Temmuz 1920 tarihinde T.B.M.M gizli görüşmelerinde Batı Anadolu'da yapılan silahlı mücadelenin bir Harb-i Sagir olduğunu belirterek tarifini, "Efendiler, bizim düşündüğümüz ve hepimizin düşüneceği şey bu memleketin nefinedir. Bütün memleketlerimizi düşmana açmak varid-i hatır olamaz ve mantı ki bir şey değildir de. Her şeyden evvel ve her nerede olursa olsun düşmanı tevkif etmek bizim için kâfidir. Bunun için tedbir-i ittihaz ve Fuat Paşa'yı kumandan tayin ettik...Nizami kuvvetler olarak tasavvur ettiğiniz kuvvetleri itaatkar kuvvet olarak hakimiz ile mütenasip görüyoruz. Bunların eline verilecek silah da vardır. Bu silahlar halkın elindedir.... Eğer biz bu silahları toplamak imkânını bulabilirsek çok iyi olur. Lakin halkın elinden silahını almak gayet müşküldür. O halde elinde silah bulunan halkı hüsn-ü istimal etmek daha muvafıktır. Halkı ordu halinde toplayıp sevk etmek mümkün değildir. Olsa olsa halktan ufak ufak kuvvetler vücuda getirmek ve onları büyük hedeflerin tarafeyninden istimal etmek yani yanlarına, gerilerine tecavüz ettirmek. İşte mevzubahis olan Harb-i Sagir de bundan ibarettir. Eğer elinde silahı olan halkı bu suretle Harb-i Sagir'e sevk edebilirsek elbette Kuva-yı Muntazama'nın vazifesinin teshil ve muvaffakiyetini temin etmiş oluruz. Harb-i Sagir düşmanı pek müteessir kılabilecek bir vasıttadır." şeklinde yapmıştır. (T.B.M.M, GCZ, Cilt:1, s.54, 70-71.)

⁶⁴⁸Önder Göçgün, **İstiklâl Savaşı İstihbarat Subaylarından Fahri Akçakoca Akça'nın Hatıraları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s.89-90. Garp Cephesi İstihbarat Subayı olarak görev yapan Fahri Bey, Salihli'deki cepheye yüklü vagonları tek başına istasyona sızarak dinamit ile patlatarak imha etmiştir.

⁶⁴⁹TİTE Arşivi, K.312, G.77, B.77-001.

ise Sarayköy'e getirilmişti. Bölgedeki Milli Müfrezeler ise Nazilli bölgesinde Nazilli Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Nuri Müfrezesi; Köşk bölgesinde Yörük Ali Müfrezesi ile Yörük Ali Efe'nin zeybeklerine komuta eden Üsteğmen Zekâi Müfrezesidir. Bu müfrezenin adı Aydın Dağ Taburunun bu müfrezeye katılması ile Aydın Milli Alayı olacaktır. Üçyol bölgesinde Çamlıca Hüseyin Efe Müfrezesi; Bademiye bölgesinde Hasan Hüseyin Efe Müfrezesi; Adagide bölgesinde Balyambollu Koca Mustafa Müfrezesi; Keles bölgesinde Keleş Mehmet Efe, Musa Bey, Murat Bey ve Kara Ahmet Efe Müfrezeleri; Bozdağ bölgesinde Postlu Mestan Efe Müfrezesi; Kuşadası bölgesinde Hasanbeyzade Mahmut Esat Bey (*Bozkurt*) Müfrezesi; Söke bölgesinde Binbaşı Saip Komutasında milli müfreze; Tire bölgesinde Mehmet Efe ve Durmuş Ali Müfrezeleri ile Ethem ve Mümtaz Bey idaresinde iki müfreze bulunuyordu.⁶⁵⁰

Malgaç Baskını; Yunan kuvvetleri Nazilli'de bulundukları süre içerisinde ikmal desteğini demiryolu vasıtasıyla yaptıklarından yolun üzerinde bulunan Malgaç Köprüsü'nü 20 kişilik bir müfreze⁶⁵¹ ile emniyete almıştı. 10 Haziran 1919'da Yörük Ali Müfrezesi, bir kolda Yüzbaşı Ahmet ve Teğmen Zekai olmak üzere üç koldan baskını⁶⁵² gerçekleştirdi. Bu esnada 57.Tümen, 175.Alay'da görevli Teğmen Kadri Bey'de Malgaç Köprüsü'nü ve kılavuzlar yardımı⁶⁵³ ile demiryolu üzerinde bulunan diğer bir köprüyü tahrip etti. Harekât; gayr-i nizami harbe uygun bir şekilde yapılmış ancak tahrip ve baskın tam olarak koordine edilemediği için baskın zamanı⁶⁵⁴ sabah aydınlığı ile yapılarak gizlilik prensibi ihlal edilmişti. Bu harekâta 57.Tümen Kumandanının Çine'de tahrip konusunda açtığı kursta bir istihkâm subayının verdiği eğitimin faydası olmuştu.⁶⁵⁵

Baskına ait sonuç raporu başarılı olduğu değerlendirilmesi ile 57.Tümen Kumandanı tarafından 14.Kolordu Kumandanlığına bildirildi.⁶⁵⁶

⁶⁵⁰-**TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.150-152.

⁶⁵¹“Köprüler, tüneller ve viyadüklerde ve şimendiferin geçtiği köylerde daimi muhafız askeri bulundurulmalıdır. Menzil mevkiileri civarında bulunan istasyonlar yevmi değiştirilmek üzere karakollar ile muhafaza olunmalıdır.” (**Harekât-ı Sagire-i Askeriye**, Madde:2, 1305-1307, s.13)

⁶⁵²M.Ş Aker, **57.Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi, (1918-1920)**, s.161.

⁶⁵³“Harekât-ı Sagire-i Askeriyede birçok teşebbüsât için araziye aşına kılavuzların mevcut bulunması arzu olunur mevaiddendir. Kendi memleketimiz dâhilinde tehlike vukuunda bırakıp kaçmaması için cesur ve vatanperver kılavuz aranmalı ve her daim olduğu gibi burada dahi iki kılavuz alınmalıdır.” (**Harekât-ı Sagire-i Askeriye**, 1305-1307, s.73.)

⁶⁵⁴“Düşman üzerine hareket olunmak vakit ve zamanını layık ile teşhis için düşmanın takribini kumandan bizzat kendisi gözetmelidir. Çünkü postalar işbu zamanı tayin edemezler.” (**Harekât-ı Sagire-i Askeriye**, Madde:3, 1305-1307, s.71.)

⁶⁵⁵S. Aydınel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.155-160.

⁶⁵⁶Süvari Yüzbaşı Ahmet, **Türk İstiklâl Harbi Başında Milli Mücadele**, s.71.

Nazilli'den Çekilen Yunan Kuvvetlerine Taciz; 4 Haziran 1919'da Nazilli'yi işgal eden Yunan kuvvetleri, bölgede dağınık halde bulunan Yunan müfrezelerine taarruz edileceği şüphesi üzerine birliklerini toplamaya ve Nazilli'yi boşaltmaya karar verdi. Yörük Ali de müfrezesi ile yolda yapacağı pusu için tertiplenirken Demirci Mehmet Efe'nin Nazilli'yi bastığı ve kendisini Nazilli'ye çağırdığı haberini alınca Nazilli'ye gitti. Ancak haberin doğru olmadığı ve Nazilli'yi Yunanlıların boşalttığını anladı. Yerli Rum halkının evlerinin yağma edildiğini⁶⁵⁷ görünce kendisi de bu yağmaya katıldı. Yunan taburuna, 20-21 Haziran 1919'da gece çekilme esnasında, civardaki diğer milli müfrezeler tarafından taarruz edildi. 57.Tümen Kumandanı da yolun kesilmesi için ayrı bir müfreze gönderdi. Ayrıca Umurlu'ya gönderilen bir müfreze de Yunan kuvvetlerinin ağırlıklarını taşıyan trene⁶⁵⁸ taarruz etti. Bu muharebe neticesinde ağır zayıat veren Yunan taburu, 20 Haziran 1919 günü saat:21.30'da Aydın'a dönebildi. Nazilli'de bozulan asayiş, Binbaşı Hakkı Bey'in gelmesi ile sağlandı.⁶⁵⁹

Bu harekâtın sonunda çekilmenin zamanında öğrenilememesi istihbarattaki eksikliği; Nazilli'deki yağmayı müfrezede bulunan Yüzbaşı Ahmet, Yüzbaşı Zekai ve Necmi gibi subayların önleyememesi müfrezelerdeki disiplinsizliği; Yörük Ali'nin Nazilli'den ayrıldıktan sonra Yunan Taburunu takip etmemesi de taktik yetersizliğini göstermekteydi.

Erbeyli Baskını; 57.Tümen Kumandanı, Muğla'da bir milli müfreze teşkil eden Teğmen Kadri'den, Aydın'ın batısında bulunan demiryolu üzerindeki dağınık Yunan kuvvetlerine bir gece baskını yapmasını istedi. Bunun üzerine yapılan keşif sonucunda⁶⁶⁰ Erbeyli Köyü'nün 2 km. batısında bulunan Erbeyli İstasyonu'nda 20 kişilik bir Yunan kuvvetinin olduğunun tespit edilmesi üzerine 20-21 Haziran 1919 gecesi 70 er ve bir ağır makineli tüfekten oluşan kuvvetle baskın düzenlendi. Ancak Yunan kuvvetinin bir bölük kadar olması ve makineli tüfek nişancısının şehit olması

⁶⁵⁷ “Menzil yoları etrafında bulunan mahaller ahalisinin varını yoğunu elinden almak ve ahalinin menafîğini gözetmemek ordunun menfaatine mazur olduğundan ictinab olunmalıdır.” (**Harekât-ı Sagire-i Askeriye**, Madde:5, 1305-1307, s.12.)

⁶⁵⁸ “Askeri havi bir katar aleyhine tertip olunacak pusu askerin azlığından dolayı esliha-yı cariha ile hücum etmekten sarfinazar olunmuş ise katarın ateşinden yahud rayların kaldırılmış olmasıyla yoldan çıkmamak için durmağa mecbur olacağı veyahud yoldan çıkacağı mahal civarında katardan çıkacak askerin setr olunması için hiçbir mani bulunmayacak veyahud işbu askerin pusudakilere hücum edemeyecek onların da nehir, bataklık vesair gibi mevani bulunacak surette tertip olunmalıdır.” (**Harekât-ı Sagire-i Askeriye**, Madde:2, 1305-1307, s.70-71.)

⁶⁵⁹ S. Aydın, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.160-164.

⁶⁶⁰ “Keşiften maksat düşmanın mevcudiyetini, ahval ve harekâtını ve kuvvetini tayin etmekten ibarettir.” (**Hidemât-ı Seferiye Nizâm-nâmesi**, Madde:110, 1325, s.47.)

sonucunda milli müfreze, dağınık bir şekilde geri çekildi. Bu olay sonrasında Yunanlılar ele geçirdikleri makineli tüfeği, İngiliz Subayı Holder'a göstererek baskını Osmanlı birliklerinin yaptığını⁶⁶¹ ispat etmek istedi. Bu harekâtın sonunda; keşif ve istihbarat hizmetinin tam olarak yapılamadığı⁶⁶² görüldü. Ancak milli müfrezelerin artık Yunanlılarla baş edebileceği fikri yerleşmiş ve yeni milli müfrezeler teşkil edilmeye başlanmıştı.⁶⁶³

Tellidede Çarpışması; Aydın bölgesini geri almak için yapılan hazırlıklar gereği Topçu Teğmen Selami Bey idaresinde yaklaşık 200 kişilik milli müfreze, Aydın güneyinde Tellidede bölgesinde mevzilenmiş bir durumda iken, 21 Haziran 1919'da Aydın'a keşif için gönderdiği 3-4 kişilik bir kuvvetin görev maksadı dışında işçilere ateş açması üzerine⁶⁶⁴ Aydın'da bulunan bir Yunan taburu, bu bölgedeki milli müfrezelere taarruz etti. Üstün kuvvetlere karşı yapılan Yunan taarruzu neticesinde, mühimmat ikmali de yapılamadığından⁶⁶⁵ fazla tutunamayan Teğmen Selami Bey'in müfrezesi, çekilmek zorunda kaldı. Bu harekâtın sonunda; keşfe gönderilen kuvvetlerin zorunlu kalmadıkça ateş açmaması, milli müfrezelerin Yunan kuvvetlerine karşı savunmaya geçmeyerek teması kesip daha elverişli bölgelerde baskın yapması⁶⁶⁶ ve Aydın iline çok yaklaşarak baskın tesirinin azaltılmaması gerektiği anlaşıldı.⁶⁶⁷

Kızılçay Pususu; Tellidede Muharebesi'nin yapıldığı gün, Aydın'ın birkaç kilometre batısında 80 kişi olduğu tespit edilen bir Yunan birliği, Nazım ve Aydın'lı Ali adındaki efeler emrinde faaliyet gösteren müfrezeler tarafından pusuya

⁶⁶¹M.Ş Aker, **57.Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi, (1918-1920)**, s.169.

⁶⁶²"Bir mahallin basılmasından sarfinazar olunarak yalnız evvel mahallin eşkiya ve emsalinden tetahhuru murad olunuyorsa bu hususta muvaffak olmak için tertibat-ı atiyeye dikkat ile olabilir: Maksadın icra zamanına kadar kendi askerinden bile hafî tutulması yalnız bir kol olarak ve geceden dahi istifade olunarak hafîyen ve sûratle ileri yürünmesi mahalli iyice keşif ile doğru ve sahih malumat edinilmesi." (**Harekât-ı Sagire-i Askeriye**, Madde:5, 1305-1307, s.60); "Keşif icrasına memur olan her bir kût'aaya serbesti hareketini ihlal edecek hususata dair talimat-ı ita etmekle beraber muayyen bir ita-yı vazife ihale edilmelidir. Kumandanın bilhassa tetkik etmek istediği noktalar şüpheye mahal kalmayacak surette tefhim olunmalıdır. İstikşaf emrinin hüsn-ü itası ve tevziinde her bir keşif kolunun arzuen olan kabiliyet-i istikşafî mahdud olacağı nazar-ı mütalaaya almak lazımdır." (**Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi**, Madde:120, 1325, s.51.)

⁶⁶³S. Aydın, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.164-168.

⁶⁶⁴"İstikşafa memur kût'aat ve zabıt Umûmiye ye ne kadar aşına olursa vazifelerini icrada mühim olan şeyleri mühim olmayanlardan o kadar suhuletle tefrik etmeye muvaffak olurlar." (**Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi**, Madde:130, 1325, s.55.)

⁶⁶⁵**TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.117.

⁶⁶⁶M.Ş Aker, **57.Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi, (1918-1920)**, s.178.

⁶⁶⁷S. Aydın, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.168-174.

düşürülmesi sonucu zayıf verdirilerek silah ve malzemeleri⁶⁶⁸ alındı. 25 Haziran 1919'da da 57.Tümen Kumandanının damadı Topçu Teğmen Ertuğrul ile Aydın'lı Ali Bey'in müşterek bir faaliyeti ile İkizler Köprüsü'nün tahrip edilmesi plânlandı ancak istenilen hasar verilemedi.⁶⁶⁹

Aydın Taarruzu ve Savunması; 57.Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey'in başkanlığında Aydın'ın, Yunan işgalinden kurtarılması için 27 Haziran 1919'da milli kuvvetlerin kumandanları ve tümenin subayları ile yapılan toplantıda⁶⁷⁰ Aydın'a taarruz kararı verildi. Taarruz plânına göre, Albay Şefik Bey'in sevk ve idaresinde⁶⁷¹ Aydın'a dört koldan taarruz edilmesi ve Söke Grubu'nun kuzeyden gelebilecek Yunan takviye kuvvetlerine karşı tedbir alması karıştırıldı. Taarruz için yapılan tertiplenmede;

-Aydın'ın 10km. doğusunda Umurlu'daki kuvvetlerin kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in sevk ve idaresinde, 175.Piyade Alayı 3.Taburu, iki toplu sahra topçu takımı, 176.Piyade Alayı'nın 3.Taburu ile on ayrı ve toplam 600 kişi mevcutlu milli müfrezeler;

-Aydın'ın 8km. güneyinde Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in sevk ve idaresinde 175.Piyade Alayı'nın 1.Taburu, bir Makineli Tüfek Bölüğü, 135.Piyade Alayı'nın 3.Taburu, bir süvari Bölüğü ve iki toplu Dağ Obüsü Takımı⁶⁷² ile 5 ayrı yerden ve toplam 200 kişi mevcutlu milli müfrezeler;

-Söke Bölgesinde ise 135.Piyade Alay Kumandanı Yarbey Mazhar Bey'in sevk ve idaresinde, 135.Piyade Alayı'nın 1 ve 2.Taburları, bir ağır makineli tüfek bölüğü ve 50 kişilik mevcutlu bir milli müfreze idi.⁶⁷³

Bu haliyle Aydın taarruzu için 1.400-1.500 kişilik bir kuvvet toplanmış oldu. 28 Haziran 1919'da başlayan ve 30 Haziran 1919'a kadar devam muharebeler⁶⁷⁴ sonunda Yunanlılar Aydın'ı terk etti. Ancak bu harekât, muharebeye katılan milli

⁶⁶⁸“Pusudan maksat arabaları zabt etmek ise o halde pusu, arabaların düşman tarafından kaçırılmasında güçlük olacak surette tertip olunmalıdır.” (Harekât-ı Sagire-i Askeriye, Madde:2, 1305-1307, s.70.)

⁶⁶⁹S. Aydın, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.174-175.

⁶⁷⁰**TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.117-118.

⁶⁷¹M.Ş Aker, **57.Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi, (1918-1920)**, s.187.

⁶⁷²57.Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker, Harbiye Nezareti'ne 1 Haziran 1919'da gönderdiği telgrafta; “Muharebede top kullanabilmek için Hacı Şükrü Bey'in millet fedaisi olarak ileri atıldığını ve Yunanlılara taarruz ederken isyan etmiş gibi gösterilerek ordu ile bir ilgisinin olmadığını İtilaf Temsilcilerine göstermek için yapıldığını” bildirir. (Süvari Yüzbaşı Ahmet, **Türk İstiklâl Harbi Başında Milli Mücadele**, s.81.)

⁶⁷³S. Aydın, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.175-180.

⁶⁷⁴**TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.121-122.

müfrezelerin eğitim durumlarının şehir muharebelerine uygun olmadığını, bir elden sevk ve idarenin milli müfrezelerin kontrolsüzlüğü nedeniyle zor olduğunu, koordineli bir harekâtın tümen kumandanının sevk ve idaresinde düzenli birliklerce yapılabileceğini ve böyle bir harekâta topçunun kullanılmasının faydalı olduğunu gösterdi. 30 Haziran 1919'da Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Nider'in 1.Tümen Kumandanı Albay Zafiriu'yu Aydın'ı geri alması için görevlendirmesi⁶⁷⁵ üzerine 3 Temmuz 1919'da başlayan ve 6 Temmuz 1919'da son bulan muharebelerde, milli kuvvetler üstün Yunan kuvvetleri karşısında Aydın'ı boşaltmak zorunda kaldı. Harekâtın sonunda 12.000 mevcutlu Yunan kuvvetine Aydın'ın geri alınmasından sonra dağılan⁶⁷⁶ ve 100-200 kişi kalmış bir müfreze⁶⁷⁷ ile karşı koymanın⁶⁷⁸ hiçbir taktik esasa dayanmadığı görüldü.⁶⁷⁹ Aydın'ın taarruzla ele geçirilmesini müteakip savunulması, nizami birlikler ile milli müfrezelerin müşterek bir harekâtı şeklinde oldu.

Umurlu Muharebeleri; 13-16 Temmuz 1919'da Çine'den Umurlu'ya intikal etmekte olan Binbaşı Hacı Şükrü Bey komutasındaki müfrezenin Yunan keşif birlikleri ile girdiği muharebelerde⁶⁸⁰ her iki tarafta mevzilerini muhafaza etti. Bunun üzerine Yunan 1.Tümeni'nin 5.Alayı ile 34.Alayı, Köşk bölgesini işgal etmek için yaptığı taarruzla Umurlu'yu ele geçirdi. Bu muharebelerde Demirci Mehmet Efe'nin, sevk ve idareyi eline almak istemesi muharebenin seyrini değiştirdi ve tek elden sevk ve idarenin önemli olduğu görüldü.⁶⁸¹ Daha sonra Demirci Mehmet Efe kuvvetleri ile 14 Temmuz 1919'da Çine'den Umurlu'ya gelen 57.Tümen'in kalan unsurları birleşerek Nazilli Cephesini kurdu ve Nazilli Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Nuri Mevkii Kumandanı oldu.⁶⁸²

⁶⁷⁵K. Nider, **Küçük Asya Harekâtı, I.Devre, (1919-1920)**, s.109.

⁶⁷⁶M.Ş Aker, **57.Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi, (1918-1920)**, s.206. *Aydın muharebesine katılan kuvvetlerin köylerindeki hasat işleri ile uğraşmaya gitmeleri nedeniyle şehirde mukavemet için çok az kişi bulunduğu belirtilmektedir.*

⁶⁷⁷Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s.100. *Teğmen Şerafettin'in kullandığı makineli tüfek ateşlerinin tesiri ile 20-30 kadar asker ve milli müfrezeden oluşan kuvvet gece yarısına kadar mukavemet etmiştir.*

⁶⁷⁸**TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.144.

⁶⁷⁹S.Aydinel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.180-202.

⁶⁸⁰"En ilerdeki hatta ifa-yı hizmet eden keşif kollarını değiştirmek ve düşmanın istikşaf kıt'aalarını tard etmek için onların arkasında ekseriya kuvvetli sıviri müfrezeleri bulunur." (**Hidemât-ı Seferiye Nizâmname**, Madde:122, 1325, s.52.)

⁶⁸¹S.Aydinel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.206-209.

⁶⁸²**TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.148.

Birgi Baskınları; 18 Temmuz 1919'da Birgi'deki Yunan kuvvetlerine karşı 150 kişilik 5 ayrı koldan teşkil edilen milli müfrezeler ile yapılan baskında 400 kadar zayıat verdirildi. Baskından sonra Yunanlıların kuvvetlerini bir alay kadar kuvvete çıkararak 25-26 Temmuz 1919'da yaptığı taarruzda; milli müfrezelerin birbirine karışması sonucu birlikler sevk ve idare edilemediğinden geri çekildi. Ancak baskınlar sonucu bölgede milli kuvvetlere olan inanç daha da arttı.⁶⁸³

Fata Baskınları; Gökçen Hüseyin Efe, Kuvâ-yı Milliye'ye katılması ile ilk baskınını 16 Ağustos 1919'da kendi köyü olan Fata'da bulunan Yunan birliğine yaptı ve tamamı imha edildi. Yunanlılar hafif makineli tüfek ile takviyeli bir takım kadar kuvvetle tekrar Fata'yı işgal etti. Bunun üzerine Eylül 1919 başlarında Gökçen Efe, Fata'ya yaptığı ikinci baskınla bölgeye hâkim oldu.⁶⁸⁴

Üçyol Muharebesi; Bu muharebe, Aydın'a ikinci bir taarruz için elverişli koşulların sağlanması maksadıyla yapılmasına rağmen arazinin sarp ve Yunan mevzilerinin tahkimli olmasından dolayı olumlu bir sonuç vermedi. 26 Ağustos 1919'da icra edilen muharebe; Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey'in sevk ve idaresinde; Teğmen Zekai Bey kumandasında Yörük Ali Efe Kuvâ-yı Milliye'si, Gökçen Hüseyin Efe ve arkadaşlarının 1.300 kişilik kuvveti, Yüzbaşı Yakup kumandasında iki toplu kudretli dağ bataryası ile icra edildi.⁶⁸⁵ Üçyol Muharebesi'nde tahkim edilmiş kuvvetli bir mevziye yapılan taarruzun milli müfrezelerin kullanma taktiğine uygun olmadığı görüldü.⁶⁸⁶

Güre Muharebesi; Yunan kuvvetleri 1 Ekim 1919'da bir dağ topçu takımıyla takviyeli bir piyade taburu ile Tire'de bir dağ topçu takımıyla takviyeli iki piyade bölüğü ile Adagide'den Güre genel istikametinde taarruz etti. Tire'den gelen kola karşı, 55 mevcutlu Gökçen Efe Müfrezesi'nin mukavemeti altı saat sürdü. Ancak bu direnişi kıran Yunan Tire Grubu, Adagide Grubu ile Güre'de birleşmesinden sonra 4-6 Ekim 1919'da Güre'de karşılıklı muharebeler devam etti. Köşk mevkiinden gönderilen bir piyade taburu ile bir milli müfreze ancak 7 Ekim 1919'da yetişebildiyse de faydası olmadı.⁶⁸⁷

Bademiye Muharebeleri; Aydın-Nazilli Cephesinin Bademli kesiminden kuzeyine kadar Hasan Hüseyin Efe sorumlu idi. Hasan Hüseyin Efe Milli

⁶⁸³S. Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, s.253-255.

⁶⁸⁴S. Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, s.262-270.

⁶⁸⁵TİH, *Batı Cephesi, II-1*, s.162.

⁶⁸⁶M.Ş Aker, *57. Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi, (1918-1920)*, s.269.

⁶⁸⁷TİH, *Batı Cephesi, II-2*, s.161.

Müfrezesi, Ödemiş-Adagide (*Ovakent*) yolunun Küçük Menderes Nehri'ni kestiği yerde⁶⁸⁸ 500 kişilik bir Yunan kuvvetine, Kasım 1919 başlarında yaptığı pusu ile zayıat verdirdi. Ancak Yunan topçusunun ateşi karşısında direnemeyerek çekilmek zorunda kaldı. 8 Kasım 1919'da aynı bölgede Yunan kuvvetlerine 160 kişilik bir milli müfreze ile yaptığı pusuda 15 kişilik bir müfrezeyi imha etti.⁶⁸⁹

Kaymakçı Muharebesi; 21 Kasım 1919'da Yunan birlikleri 5.000 kişilik bir kuvvetle⁶⁹⁰ Ödemiş'ten Kaymakçı'ya intikal ettirdiği kuvvetlerle taarruz etti. Gökçen Efe, 146 kişilik kuvvetine, Keles'ten gelen kuvvetlerin de katılması ile 180 kişilik bir kuvvetle Yunanlılara karşı koydu. Muharebe esnasında Bakırcı Efe'nin kuvvetlerinin muharebeyi zamansız kesmesi sonucu milli müfrezeler dağıldı ve bu muharebede Gökçen Efe şehit oldu.⁶⁹¹

Bozdağ Muharebeleri; Bozdağ bölgesinde Postlu Mestan Efe Müfrezeleri, Yunan 13.Tümeni'nin güneyindeki ve 2.Tümenin kuzeyindeki kuvvetlerine devamlı baskınlar yaparak zayıat verdiriyordu. 9 Şubat 1920 gecesi saat:10.30'da Yunan keşif kollarının Kuvâ-yı Milliye cephesine yaklaşmak istemesi üzerine girilen çatışmada, Yunan birliği uzaklaştırıldı.⁶⁹²

Yeniden toparlanan, 13.Tümen'den takviyeli bir tabur ile 2.Tümen'den takviyeli bir Alay ile teşkil edilen Yunan birliği, Mestan Efe'nin müfrezelerine taarruz etti. 3 Mart 1920'de Alaşehir'deki 68.Alay'ın 1.Taburu ile bir hücum bölüğü ve iki makineli tüfek takviye gönderilerek oluşturulan savunma mevzi ile karşı kondu. Ancak Yunan taarruzlarının durdurulamaması nedeniyle müfrezeler ile birlikler Alaşehir istikametinde geri çekildi.⁶⁹³

Aydın Cephesi'nde Yunan birliklerini, gerilerine doğru Umurlu, Büyük Menderes ve Küçük Menderes Vadileri, Kuşadası ve Sağlık bölgelerinde devamlı pusular ve baskınlar ile yıpratın milli müfrezeler, erzak kabilelerinin taşınmasını engellemiş, esir ele geçirmiş, köprü ve demiryolu tahripleri ile ulaşımını aksatmıştı. Bu sayede, Büyük Menderes ve Küçük Menderes bölgelerini içine alan Aydın-Nazilli Cephesinde Yunanlıların iki tümenden fazla bir kuvvet bulundurarak

⁶⁸⁸“Arızalı arazi ve orman ve dağlar bu belli teşebbüs için müsaidirler.” **Harekât-ı Sagire-i Askeriye**, Madde:1, 1305-1307, s.70.

⁶⁸⁹S.Aydinel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.277-278.

⁶⁹⁰**TİH, Batı Cephesi, II-2**, s.161.

⁶⁹¹S.Aydinel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.278-279.

⁶⁹²**TİTE Arşivi, K.19, G.26, B.26-001.**

⁶⁹³S. Aydinel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, s.294-295.

kuvvet bağlamasına neden oldu.⁶⁹⁴ Bundan sonra her iki taraftan esaslı bir teşebbüs olmamış ve Haziran 1920'ye kadar cephede istikrar sağlanmıştı.

(b) Salihli Cephesindeki Muharebeler

Ahmetli Muharebesi; Manisa'yı işgal eden Yunan 5.Piyade Alayı, karşısında hiçbir kuvvet olmaması nedeniyle 5 Haziran 1919'da Akhisar'ı işgal etmişti. Yunan müfrezesinin Akhisar ve yakınlarında faaliyete geçmesi üzerine 14.Kolordu Kumandanlığı tarafından verilen emir gereği 61.Tümen'in 188.Alay'ından Yüzbaşı Kemal (*Bahkesirli*) kumandasındaki küçük bir müfreze, Bergama'ya gönderilmiş; 120 tüfekli er ve 4 ağır makineli tüfekten oluşan kalan unsurları ise Soma-Akhisar istikametinde hareket ettirilmişti. Ancak Akhisar'ın 10 km. kuzeyine geldiğinde, Yunan müfrezesinin Akhisar'ı boşaltmış olduğu öğrenildi. Bununla birlikte Yunanlılar, Alaşehir ve Salihli'den gelecek milli müfrezelerin taarruzlarına karşı bir bahane ile Ahmetli, 5 Haziran 1919'dan itibaren işgal altındaydı. Fakat İngiliz temsilcisinin itiraz etmesi üzerine Ahmetli'yi boşaltan Yunan birlikleri, 23-24 Haziran 1919'da Ahmetli'ye taarruz ederek, bir kez daha işgal etti. Ahmetli'nin savunulması için bölgede bulunan 68.Alay'ın 1.Taburu ile birkaç milli müfreze, Yunan birliklerinin taarruzunda zayıt vererek Ahmetli'nin güneyine çekilmek zorunda kaldı.⁶⁹⁵

Salihli Batısı Muharebeleri; 21 Kasım 1919'da bir dağ bataryası ve bir süvari bölüğü ile takviyeli bir piyade alayından oluşan Yunan birliklerinin Yarışlı, Mathasan, Acısu ve Çayırpınar hattında bulunan milli kuvvetlere taarruz etmesi sonucu milli müfrezeler geri çekildi. İlerlemesine devam eden Yunan birliklerinin Sart'ı işgal etmesi üzerine, 68.Alay'ın 1.Taburu Masalan, Tatarislan bölgesinde yeniden tertiplendi. Ancak Yunan ilerlemesi durdurulamadı. Bu muharebelerdeki başarısızlığın nedeni Çerkez Ethem'in cepheden beraberinde aldığı 150 kişilik bir kuvveti Anzavur'un etkisiz hale getirilmesi⁶⁹⁶ için Balıkesir'e göndermiş olmasıydı.⁶⁹⁷

⁶⁹⁴ TİH, Batı Cephesi, II-1, s.152.

⁶⁹⁵ TİH, Batı Cephesi, II-1, s.126-128.

⁶⁹⁶ HTVD, Sayı:72, Vesika Nu.:1554, 1557, 1560.

⁶⁹⁷ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.160.

(c) Balıkesir Cephesindeki Muharebeler

Karargâhını Balıkesir'e getiren 14.Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, 8 Haziran 1919'da verdiği bir emirle 55.Tümen, Tekirdağ'da; 56.Tümen, Bursa'da; 61.Tümen Bandırma'da olacak şekilde birliklerin konuş durumunu belirledi. Sorumluluk sahasını Rumeli, Bayramiç, Soma ve Ayvalık bölgeleri olmak üzere yeniden düzenleyerek Soma bölgesini 61.Tümen 188.Alay'a, Ayvalık bölgesini ise 172.Alay'ın sorumluluğuna verdi.⁶⁹⁸ Ayrıca, Akhisar, Alaşehir ve Bergama'daki milli kuvvetler kumandanlarına gönderdiği telgraflarda nizami birliklerin alacağı tedbirleri, milli müfrezelerin hareket tarzları ve nizami birliklerle emir-komuta münasebetlerini düzenledi. Böylece Balıkesir Cephesi açılmış ve düzenlenmiş oldu.⁶⁹⁹

Akhisar Bölgesi Muharebeleri; 10 Temmuz 1919'da Ahmetli bölgesinde bir Kuvâ-yı Milliye müfrezesinin Salihli'den gelen diğer bir Kuvâ-yı Milliye müfrezesi ile birleşerek 24 Temmuz 1919'da Hocalı (*Papazlı*) bölgesinde yapılan baskınla; Selimşahlar köyü yakınlarında ise bir keşif müfrezesinin taarruzu⁷⁰⁰ ile Yunan kuvvetlerine zayıf verildi.⁷⁰¹

Bergama'ya Taarruz ve Savunma; Bergama 12 Haziran 1919'da Yunan 1. Kolordu Kumandanı General Nider'in 6.Adalar Alayı'nın Dikili'ye çıkararak, Bergama ve Ayvalık bölgesinin sorumluluğunu alması emri üzerine⁷⁰² işgal edilmişti.⁷⁰³ Bergama'da bulunan Yunan 8.Girit Alayı'nın bir taburuna taarruz edilmesine karar verildi. 14.Kolordu Kumandanının emri üzerine 14 Haziran 1919'da Göçbeyli ve Poyracık'ta 150 kişilik bir milli müfreze toplandı. Ayrıca 172.Alay Kumandanı, Bergama'ya taarruzda milli müfrezeler yanında askerin de bulunarak harekâtı takviye etmesi gerektiği konusunda ısrarlı olması⁷⁰⁴ nedeniyle Binbaşı Cemal Kumandasındaki Belligedik Müfrezesi ile Ayazmendli Nazmi Bey'in Müfrezesi de

⁶⁹⁸TİH, **Batı Cephesi, II-1**, s.129-130.

⁶⁹⁹R. Apak, **İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu** s.49-51.

⁷⁰⁰"Düşman süvarisini mümkün mertebe çabuk geriye tard ederek ona karşı manen bir tefevvuk ihzar etmek fevkalade haiz-i ehemmiyettir. Binaenaleyh keşif kollarına varıncaya kadar tek mil süvari müfrezeleri vazife ve hal müsaid olduğu mertebe düşman süvarisi üzerine rast geldiği yerde hücum etmeğe mecburdurlar. Bu suretle keşif hidmeti teshil ve tesri edilmiş olacağı gibi harekât-ı askeriyenin safahat-ı müteakibesi de emniyetle icrası hususunda temin edilmiş olur." (**Hidemât-ı Seferiye Nizâm-nâmesi**, Madde:118, 1325, s.50.)

⁷⁰¹TİH, **Batı Cephesi, II-1**, s.156.

⁷⁰²K. Nider, **Küçük Asya Harekâtı, I.Devre, (1919-1920)**, s.115.

⁷⁰³K. Özalp, **Milli Mücadele, Belge Nu.:25**, s.45. Ayvalık Mevki Kumandanı Yarbay Ali (*Çetinkaya*) Bey, 14.Kolordu Kumandanlığına gönderdiği telgrafında, şehrin işgalinde gereken direnişin yapılamadığını ve depoların yağma edildiğini belirtmiştir.

⁷⁰⁴**Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları**, s.85-86. 172.Alay Kumandanı bu durumu, 14.Kolordu Kumandanı'na 12 Haziran 1919'da gönderdiği telgrafta izah etmişti.

milli kuvvetlere katıldı ve Bergama'nın batı ile bağlantısını sağlayan yolu tuttu. Yapılan taarruzla Bergama yeniden ele geçirilmiş ve gerekli koruma tedbirleri alınmıştı. Ancak 14 Haziran 1919'da Bergama'dan çekilen Yunan kuvvetlerini takviye maksadıyla İzmir'den gönderilen 8.Girit Alay'ının bazı birliklerinin, Bergama'ya gönderilmesi ile kuvvetini artıran Yunan 8. Girit Alay'ının iki koldan taarruzu⁷⁰⁵ ile Bergama'da bulunan milli kuvvetler Menemen'e dağınık olarak çekildi. Ayrıca Dikili'ye çıkan 6.Adalar Alayı'na⁷⁰⁶ Binbaşı Cemal Müfrezesi tarafından yapılan taarruzda da sonuç alınamadı. 20 Haziran 1919'da Dikili, Yunan 6.Adalar Alayı tarafından işgal edildi.⁷⁰⁷ Muharebeye ait durum raporu dört ayrı telgraf ile 61.Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey tarafından 14.Kolordu Kumandanlığı'na bildirildi.⁷⁰⁸

Soma Bölgesi Muharebeleri; 9 Temmuz 1919'da Cumalı Müfrezeleri, iki top ve bir süvari bölüğü ile takviyeli bir Yunan taburunun taarruzuna uğramış ve uzun süren çarpışmalardan sonra çekilmek zorunda kalmıştı. 10 Temmuz 1919'da Yüzbaşı Behçet, Yüzbaşı Sami ve Üsteğmen Hüseyin Halit kumandasındaki 280 kişilik bir müfreze yaptığı karşı taarruzda başarılı oldu. 17 Temmuz 1919'da Hamzalı bölgesindeki milli müfrezelere taarruz eden süvari bölüğü ile takviyeli bir Yunan bölüğü, beklemediği bir dirençle karşılaşmış ve 24 Temmuz 1919'da tekrar eden çarpışmada, Yunan birlikleri Kınık istikametinde çekilmişti. 30 Temmuz 1919'da ise iki makineli tüfek ve bir top takımın ile takviyeli ve 40 süvariden oluşan bir Yunan Taburu, Sarıcalar mevkiinde milli müfrezelere yaptığı taarruz sonucu, zayıf vererek Bölcek istikametinde çekildi.⁷⁰⁹ 10-11 Şubat 1920'de ise Sarıcalar mevkiinde baskın maksadıyla tekrar taarruz eden Yunan birliği durdurularak önemli miktarda cephane ele geçirildi.⁷¹⁰

Ayvalık Bölgesi Muharebeleri; Ayvalık Kuvâ-yı Milliye Karargâhı'ndan 14.Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen 1-2 Temmuz 1919 tarihli harp raporunda göre; Ayvalık Cephesi'nde ileri karakol muharebesi olduğu⁷¹¹ ve keşif

⁷⁰⁵K. Özalp, **Milli Mücadele, I**, s.25.

⁷⁰⁶K. Özalp, **Milli Mücadele, I**, s.55.

⁷⁰⁷**TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.134-139.

⁷⁰⁸K. Özalp, **Milli Mücadele, I**, s.25-26.

⁷⁰⁹**TİH, Batı Cephesi, II-1**, s.154-155.

⁷¹⁰**TİTE Arşivi, K.19, G.26, B.26-001.**

⁷¹¹“İleri Karakolların hepsi her şeyden evvel hasmı mümkün olduğu kadar istikametinden uzak tutmağa sarf-ı mesai etmelidir. Hücüm aslının nerede olacağı tayin edilince oradaki ileri karakollar muharebe mevzi-i asliyesinin ilerisinde kalmağa çalışırlar. Ve ancak adım adım geri çekilirler. İleri karakolların kısm-ı küllisi muharebe mevzi asliyesi üzerine çekilmeğe icbar edildiği halde bile daha zayıf olan müfrezeler arazinin şerait-i müsaadesinden mahirane surette istifade ederek uzun müddet yakındaki ileri arazide mukavemet etmeğe ve buradan ateş ve küçük taarruzlar ile hidemât-ı âlâda ibrazına

kolu ateşi ile uzaklaştırıldığı,⁷¹² bir bölük kuvvetinde Yunan birliğinin Ayvalık'a geçtiğinin tespit edildiği bildirildi.⁷¹³ Yine bu dönemde 9 Temmuz 1919'da 8.Yunan Girit Alayı, milli müfrezelere taarruz etmiş, 172.Alay muharebe ederek Yayaköy-Dursunlu bölgesine çekilmişti. Ayrıca 61.Tümen Kumandanlığı tarafından 8-10 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraf ile bölgede Yunanlıların yaptığı katliam bildirildi.⁷¹⁴ 16 Temmuz 1919'da iki piyade bölüğü ile Karaağaç bölgesindeki milli müfrezelerin cephe ve yanlarına yapılan taarruz neticesinde, milli kuvvetler dağınık bir şekilde geri çekilmek zorunda kaldı. Bununla birlikte Yunanlıların, 17 Temmuz 1919'da 8.Girit Alayı ile değiştirilen 4.Adalar Alayı tarafından yapılan taarruzu, Karaağaç mevzilerine kadar ilerlemesine rağmen 61.Tümen tarafından gönderilen bir sahra bataryası desteğinde durduruldu.⁷¹⁵

d. Trakya Bölgesinde Kuvâ-yı Milliye Harekâtının Başlaması ve Fransız ve Yunan İşgallerinden Trakya Cephesinin Kurulmasına Kadar Olan Dönemde Ordunun Harekâtı Takviye Etmesi

Mondros Mütarekenâmenâmesi'nden sonra, 2 Kasım 1918'de yurtsever Edirnelilerin bir kısmı tarafından İstanbul'da yapılan bir toplantıda, Trakya Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti adında bir cemiyetin kurulması kararlaştırıldı. 7 Kasım 1918'de de cemiyetin adı, Trakya-Paşaali Müdâfaa Heyeti Osmaniyesi adını aldı. Cemiyetin kurulduğu günlerde İtilaf Kuvvetleri İstanbul'u işgal etmeden birkaç gün önce de 10 Kasım 1918'de adı daha sonra Batı Trakya Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti olan Batı Trakya Komitesi kuruldu.⁷¹⁶

muvaaffak olabilirler." (Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi, Madde:325, 1325, s.131) "İleri Karakolların mübadele keyfiyeti hidemâtın suret-i icrası, haberlerin ve takrirlerin tebliği hidemâtın tesisi muhacimin hakkındaki kavaide tevfiқан vuk'u bulur." (Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi, Madde:329, 1325, s.131.)

⁷¹²*"Düşman süvarisini mümkün mertebe çabuk geriye tard ederek ona karşı manen bir tefevvuk ihzar etmek fevkalade haiz-i ehemmiyettir. Binaenaleyh keşif kollarına varıncaya kadar tek mil süvari müfrezeleri vazife ve hal müsaid olduğu mertebe düşman süvarisi üzerine rast geldiği yerde hücum etmeğe mecburdurlar. Bu suretle keşif hidmeti teshil ve tesrî edilmiş olacağı gibi harekât-ı askeriye safahat-ı müteakibesinde emniyetle icrası hususunda temin edilmiş olur. Emniyet hidameti dahi bu sayede mühim bir derecede suhulet kesb eder." (Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi, Madde:118, 1325, s.50)*

⁷¹³ATASE Arşivi, İSH, K.343, G.187, B.187-2.

⁷¹⁴HTVD, Sayı:38, Vesika Nu.:911, 912.

⁷¹⁵TİH, Batı Cephesi, II-1, s.155.

⁷¹⁶T. Bıyıkhoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, I, s.125-126.

Trakya-Paşaali Müdafaa Heyeti Osmaniyesi'nin kurulduğu dönemde, Osmanlı Ordusu'nun Trakya'daki konuş ve kuruluşuna göre; İstanbul'da bulunan 25. Kolordu Kumandanlığı'nın Meriç Nehri boyunca hudut birlikleri mevcuttu. Ayrıca Çanakkale Boğazı bölgesinde bulunan 5.Ordu Kumandanlığı'nın Mütarekenâme hükümleri gereği 49, 55 ve 60.Tümenleri Trakya'ya; 61.Tümeni ise Bandırma'ya intikal edecekti.⁷¹⁷

Trakya-Paşaali Müdafaa Heyeti Osmaniyesi'nin kuruluş programında; amaç olarak Trakya'nın bütünlüğü ve Osmanlı idaresine bağlılığı belirtilmekte; bu amacın ise, mücadelenin ülkenin dışında ve içinde neşriyat yayımı ve halka telkin ile yapılacağı belirtilmekteydi.

Diğer bir ifade ile kurucuların, Trakya'ya saldıracak İtilaf Kuvvetlerine karşı, “*silahla mukavemet*” etmeyi düşünmedikleri görülmekteydi. Ancak Doğu Trakya'nın muhtemel bir İtilaf işgaline karşı yapılacak silahlı mukavemet kararı; kuruluşundan bir buçuk yıl sonra Lüleburgaz ve Edirne Kongrelerinde verilebildi.

Cemiyetin gerçekleştirmek istediği en önemli amacı, Batı Trakya ile Doğu Trakya'nın birleştirilmesi fikriydi. Bu arada, Fransızların 4 Kasım 1918'de işgal ettikleri Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu 14 Ocak 1919'da Yunan Adalar Tümenine ait bir tabur ve bir süvari bölüğüne devretmesi cemiyetin çalışmalarının ne derece önemli olduğunu ortaya koydu. Bölgenin Yunanlılara devrinden sonra, 22 Ocak 1919'da Trakya-Paşaali Müdâfaa Heyeti Osmaniyesi'nin merkez ve İstanbul üyeleri tarafından Trakya'dan birçok üyenin de katıldığı İstanbul'da bir toplantı yapıldı. Ancak toplantıda silahlı bir mukavemete dair bir karar çıkmadı.⁷¹⁸

Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Kıt'aatı Müfettişi olarak Anadolu'ya geçişinden sonra yayımladığı Milli Mücadele'nin usûl ve esaslarına ait talimatı, yani silahlı mücadelenin yapılması gerektiği hususu, 18 Haziran 1919'da gönderilen telgrafla yeniden 1.Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar (*Eğilmez*), Bey'e hatırlatıldı. Ayrıca mücadelenin Anadolu ve Trakya Müdâfaa-ı Hukuku Milliye Cemiyeti etrafında yapılması istendi. Böylelikle Trakya'yı Milli Mücadele içine almış ve 1.Kolordu'yu da Anadolu'ya bağlamış oldu.⁷¹⁹

⁷¹⁷TİH, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I, s.107.

⁷¹⁸T. Bıyıkhoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, I, s.151-152.

⁷¹⁹T. Bıyıkhoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, I, s.167-168.

Bunun üzerine Trakya-Paşaali Müdâfaa Heyeti Osmaniyesi yeni bir teşkilatlanmaya giderek Lüleburgaz Kongresi'nde Trakya Müdâfaa-ı Hukuk Heyeti Merkeziyesi'ni kurarak 1. Kolordu Kumandanı Albay Cafer Tayyar, heyetin tabii üyesi oldu ve milli kuvvetlerin teşkilatlanmasını yaptığı yönünde Heyet-i Temsiliye'ye bilgi verdi. Diğer taraftan Batı Trakya'da az da olsa Fuat (*Balkan*) Bey'in gayretleri ile gönüllü bir milis teşkilatı kurulmuş ve silahlı müfrezeler teşkil edilmişti. Ancak bunlarında silah ve mühimmat eksiklikleri nedeniyle muharebeye girmesi mümkün değildi. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Trakya konusunda önem verdiği husus, Doğu Trakya'nın kurtuluşu ve öncelikle silahlı müfrezelerin kurulması idi. 1920 Ocak ayı ortalarında silahlı milli müfrezeler meselesini görüşmek üzere Edirne'de bir üçüncü toplantı daha yapıldı. Toplantıda; silahlı milli müfrezeler kurulmasına ve bu işle uğraşmak üzere Müdâfaa-ı Hukuk Heyeti Muvakkatesi adı altında merkez ve mülhakatta ayrı bir teşkilat kurulmasına karar verildi. Daha sonra yapılan toplantılarda da teşkil edilmiş olan bekçi-korucu adı altındaki müfrezelerin 3.000 kişilik olması yönünde karar alındı. Ancak, Trakya-Paşaali Müdafaa Hukuk Cemiyeti'nin silahlı mücadeleye gerektiği kadar önem vermemesi, bazı üyelerin güçlük çıkarması ve kolordunun elinde kendi ihtiyacında fazla, depolarında milli teşkilata verilecek fazla silah ve mühimmatının olmaması nedeniyle Doğu Trakya'da silahlı bir teşkilat kurulamadı. 20 Temmuz 1919'da da Ereğli ve Tekirdağ çıkarması ile başlayan Yunan taarruzuna karşı koyabilecek tek kuvvet 1.Kolordu Kumandanlığı idi.⁷²⁰

B. MİLLİ MÜCADELENİN BAŞLANGICINDA İSTANBUL HÜKÜMETİ VE İTİLAFA DEVLETLERİNE KARŞI KUVÂ-YI MİLLİYE İLE ORDUNUN KONTROL ALTINA ALINMASI VE TÜRK İSTİKLAL HARBI'NE HAZIRLIK

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da iken yapılacak mücadelenin amacı ve yöntemi hakkında kararını vermişti. Kendi ifadesinde yer aldığı gibi Milli Mücadele'nin amacı; “*Ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak.*”⁷²¹ yöntemi ise; “*Osmanlı Hükümetine, Osmanlı Padişahına ve Müslümanların Halifesine*

⁷²⁰T.Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, I, s.170-302.

⁷²¹Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, I, (1919-1920), s.19.

*başkaldırmak ve bütün ulusu ve orduyu ayaklandırmak...*⁷²² şeklinde belirtmişti.⁷²³ Anlaşılacağı üzere, millet ve ordu; Milli Mücadele'nin iki önemli gücünü teşkil etmekteydi. Bu gücü ortadan kaldırmak isteyen İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri, orduyu ve ordunun Türk İstiklâl Harbi'ne hazırlanmasındaki geçiş sürecinde önemli bir yeri olan Kuvâ-yı Milliye'yi baskı ve kontrol altında tutmak istenmişti. Ancak, Mustafa Kemal Paşa ve liderliğindeki Milli Mücadele'nin kadrosu, bu karşı faaliyetleri önleyici tedbirleri gecikmeksizin almasını bildi.

Milli Mücadele'nin başlamasında ordu, Mustafa Kemal Paşa için önemli bir yer teşkil etmiş ve ilk iş olarak ordu kumandanları ile temasa geçerek onların durum hakkındaki bilgi ve görüşlerini almıştı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın deyişi ile *"İlk iş olmak üzere bütün ordu ile ilişki kurmak gerekli idi."*⁷²⁴ ifadesi, Milli Mücadele'nin başlangıcında ordunun önemini ortaya koymakta idi. Kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa'nın tüm bu eylem ve uygulamalarında amaçladığı, ulusu ve orduyu tümüyle Türk İstiklâl Harbi'ne hazırlamaktı.⁷²⁵ Samsun'a varışının ikinci günü, Yunanlıların İzmir'i işgali nedeniyle, Hükümet'e gönderdiği telgrafta; *"...Ne millet ve ne de ordu kendine karşı yapılan bu haksız saldırıyı sindiremeyecektir..."*⁷²⁶ sözleri, ordu ve millet dayanışmasının başlayacağını işaretliydi.

Diğer taraftan, Osmanlı Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin Kuvâ-yı Milliye ve orduya bakışının başlangıçta olumlu olduğu söylenebilir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sonrası Anadolu'da milli mukavemetin Mustafa Kemal Paşa ve ordu kumandanlarının da katılımı ile tesisi yönünde çalışmalar hız kazanırken; Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Kuvâ-yı Milliye hareketine ve orduya karşı herhangi bir tavır almamıştı. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Cevat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gizli bir şifre anahtarı vererek her türlü yardımı taahhüt ettiği gibi, Fevzi Paşa da zabıt ve personel ile silah, teçhizat, mühimmat olarak Anadolu'dan istenecek her türlü yardımı karşılayacağını bildirdi. Başlangıçta Harbiye Nezareti, işgal kuvvetlerine karşı bir askeri çatışmaya girilmemesi konusunda hükümetin uyarılarına rağmen İngiliz isteklerini ret eden bir

⁷²²Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev, I, (1919-1920)*, s.21.

⁷²³S.Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I*, s.304.

⁷²⁴Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev, I, (1919-1920)*, s.23.

⁷²⁵S.Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s.27.

⁷²⁶*Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (ATTB), Belge Nu.:11, Haz.:Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006*, s.27-28.

durumdaydı. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Cevat Paşa'nın General Milne'e gönderdiği bir yazıda; Türkleri suçlu konuma sokan ifadelerden kaçınılması⁷²⁷ gerektiği belirtiliyordu. Harbiye Nezareti ile Anadolu'daki kumandanların birbirlerine gönderdiği telgraflarda, Nezaretin, bu aşamada; hükümetten bağımsız olarak Anadolu'daki kumandanlarla doğrudan bağlantı kurmak niyetinde olduğu görülüyordu. Buna bağlı olarak, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin Kuvâ-yı Milliye hareketine olumlu baktığını ancak, Kuvâ-yı Milliye hareketine olan desteğini açık olarak değil de gizli yollarla gerçekleştirmekte olduğunu söylemek; 16 Mayıs 1919'da Harbiye Nazırı'nın askeri birlik ve şubelere gönderdiği telgrafta; Batı Anadolu'da silahlı mücadele fikrinde olduğunu açıklaması ile mümkündür. Ayrıca, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin Batı Anadolu'daki 56., 57. ve 61.Tümen Kumandanlıklarına silah ve mühimmatın teslim edilmemesi ve emniyetli yerlere taşınarak depolanması ile kıt'aaların yerinden ayrılmaması yönünde gönderdiği telgraflar ile Kuvâ-yı Milliye'yi destekler bir görüntü veriyordu.⁷²⁸

Bununla birlikte Hükümette yer alan Harbiye Nezareti'nin İtilaf Devletlerinin de etkisi ile zamanla bu destekler tutumundan uzaklaştığı ve Hükümetin İtilaf siyasetinin baskısı altında başta Ordu ve Kuvâ-yı Milliye olmak üzere Milli Mücadele'yi bertaraf etmeye çalışacağı fakat bunu başaramayacağı görülecektir.

1. Kuvâ-yı Milliye ve Orduya Karşı Yürütülen Faaliyetler ve Alınan Tedbirler

a. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a Getirilmesi, Görevden Alınması ve Tutuklanması İçin Yürütülen Faaliyetlere Karşı Alınan Tedbirler

Mustafa Kemal Paşa, 9.Ordu Kıt'aatı Müfettişi olarak⁷²⁹ 19 Mayıs 1919'da Samsun'a geldiğinden itibaren sorumluluk sahasında bulunan vilayetler ile 15 ve 20.Kolordu Kumandanlıklarına ilk tebligatını yaparak bölgedeki asayiş durumu ile ilgili bilgi verilmesini istedi.⁷³⁰ Ayrıca, 21 Mayıs 1919'da 15.Kolordu Kumandanı

⁷²⁷HTVD, Sayı:113, Vesika Nu.:4167.

⁷²⁸Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s.173-176.

⁷²⁹HTVD, Sayı:1, Vesika Nu.:1, 2., BOA, DH.İ.UM, D.19-06, G.1/70, B.8 *Samsun Mutasarrıfı Ethem Bey 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın aynı gün Samsun'a geldiğini ve göreve başladığını bildirmekte aynı zamanda Dahiliye Nezareti'nden Mustafa Kemal Paşa'nın yetki ve sorumluluklarının ne olduğunu sormaktadır.*

⁷³⁰HTVD, Sayı:4, Vesika Nu.:62.

Kazım Karabekir Paşa ile de en kısa sürede buluşmak istediğini,⁷³¹ 20.Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'dan ise 20.Kolordu birliklerinin tamamının Ankara'ya gelebilme durumu⁷³² ile ilgili bilgi isteğini ilettili. Diğer taraftan, İngilizler, onun Anadolu'ya geçişinden tedirgin olmuş ve Karadeniz Orduları Başkumandanı General Milne, Harbiye Nezareti'ne aynı gün gönderdiği telgrafta "*Mustafa Kemal Kurulu'nun Samsun'a gönderilme nedenini*"⁷³³ sormuştu. 24 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti tarafından bu bilgi talebine; "*Mustafa Kemal Paşa'nın tayin edildiği 9.Ordu Kıt'aatı Müfettişliğinin, Harbiye Nezareti adına verilen emirlerin ne derece uygulandığını araştırmak ve bölgesindeki silahların toplanması ile asayişsizliği ortadan kaldırmak için teşkil edildiği*"⁷³⁴ cevabı verildi. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetlerinin, diğer bir ifade ile Milli Mücadele'nin, Hükümetin de katılımı ile İngilizler tarafından takibi ve engellenmesi gayretleri başlamış oldu. Bu arada Mustafa Kemal Paşa tarafından bölgenin asayiş durumu nedeniyle özellikle kuvvet ihtiyacı olduğu belirtilerek; jandarma ve nizami birliklerin takviyesinin yapılması gerektiği, ilki 24 Mayıs 1919'da,⁷³⁵ ikincisi 11 Haziran 1919'da⁷³⁶ olmak üzere iki kez Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne bildirildi.⁷³⁷

Bununla birlikte İngilizlerin, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinden duydukları rahatsızlık nedeniyle, General Milne tarafından 6 Haziran 1919'da Hükümete gönderilen bir yazı ile Mustafa Kemal Paşa ve yanındakilerin "*yurt içinde dolaşmalarının kamuoyunu tedirgin ettiği*" gerekçesi ile İstanbul'a dönmesi istenmekteydi.⁷³⁸ Bunun üzerine 8 Haziran 1919'da verilen cevapta görevin askeri gerekler ve asayişin sağlanması nedeniyle yapıldığı ve bu keyfiyetin de Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne ait olduğu belirtilmesine⁷³⁹ rağmen aynı gün Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesi istendi.⁷⁴⁰ 8 Haziran 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri

⁷³¹K. Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, s.33.

⁷³²A.F Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.85.

⁷³³HTVD, sayı.1, Vesika:15, G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.120. Bu yazıya Harbiye Nezareti tarafından 24 Mayıs 1919'da verilen cevapta; ateşkes hükümlerinin denetlenmesi maksadıyla gönderildiği belirtilmiştir.

⁷³⁴HTVD, sayı.1, Vesika Nu.:16.

⁷³⁵Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Belge Nu.:31, Gnkur. As. Tarih ve Stratejik Etüt Bşk.lığı, Genelkurmay Bşk.lığı Basımevi, Ankara, s.118.

⁷³⁶Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Belge Nu.:44, s.168-170.

⁷³⁷T.Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011, s.138.

⁷³⁸HTVD, sayı.1, Vesika Nu.:17.

⁷³⁹HTVD, sayı.1, Vesika Nu.:18.

⁷⁴⁰HTVD, sayı.1, Vesika Nu.:19.

Amiral Calthorpe da Hükümete başvurarak; *“karışıklıkların başını Mustafa Kemal çekiyor. Çok vahim sonuçlar doğabilir.”* ifadesi ile görevden alınmasını istedi.⁷⁴¹ Durumdan haberdar olan Mustafa Kemal Paşa’nın, çağırılma sebebini Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Cevat Paşa’dan ayrı ayrı sorması üzerine, 11 Haziran 1919’da, Cevat Paşa’dan İngilizlerin isteği olduğu yönünde bir cevap aldı⁷⁴² ve 11 Haziran 1919’da İstanbul’a gitmeyeceğini Kazım Karabekir Paşa’ya bildirdi.⁷⁴³ Şevket Turgut Paşa ise 15 Haziran 1919’da *“İngilizlerin istediğini ve hükümetin karar verdiğini”* ifade etti.⁷⁴⁴

Esasen, Anadolu’daki faaliyetleri konusunda sıkıntıların başlayacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa, 10 Haziran 1919’da ordu kumandanlıkları ve mülki makamlara yayımladığı genelgede; *“Bu bağımsızlık amacı elde edilinceye değin, tümüyle ulusla birlikte özveriyle çalışacağımı, kutsal bildiklerim adına and içerek, bunu gördüğüm ulusal istek üzerine her yana bildirdim. Artık benim için Anadolu’dan hiçbir yere gitmemek kesinleşmiştir.”*⁷⁴⁵ sözleri ve 14 Haziran 1919’da da Amasya’dan Padişah’a gönderdiği telgrafta; *“...Eğer zorlanırsam görevimden istifa ederek evvelden olduğu gibi Anadolu’da ve milletin sinesinde kalacağım ve vatani görevime daha açık adımlarla devam edeceğim.”*⁷⁴⁶ ifadesi, şimdiden gelmeyeceğini belirtiyordu.

İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, 17 Haziran 1919’da Hariciye Nezareti’ne yaptığı müracaatta Mustafa Kemal Paşa’nın geri gelmesini tekrar istedi.⁷⁴⁷ İngilizlerin artan bu baskısı sonucu, 21 Haziran 1919’da Hükümet, Harbiye Nezareti vasıtasıyla 15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın 3.Ordu Müfettişliği görevini üstlenmesini teklif etti.⁷⁴⁸ Ancak Kazım Karabekir Paşa, bunun tehlikeli olacağı düşüncesi ile kabul etmedi.⁷⁴⁹

Hükümet, 23 Haziran 1919’da yaptığı kabine toplantısında Mustafa Kemal Paşa’nın 3.Ordu Müfettişliği görevinden alındığına ve hiçbir resmi sıfatının

⁷⁴¹G.Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.125.

⁷⁴²HTVD, sayı.1, Vesika:20, 21, 22

⁷⁴³ATTB, Belge Nu.:18.

⁷⁴⁴Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk, Kumandan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1988, s.166.

⁷⁴⁵Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev, III*, s.1223.

⁷⁴⁶ATBD, s.77, Belge Nu.:1685.

⁷⁴⁷S.Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I*, s.355.

⁷⁴⁸K.Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, s.58.

⁷⁴⁹K.Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, s.58-59.

kalmadığına karar verdi.⁷⁵⁰ Hâlbuki Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında; Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'in kendisini görevden alındığı yönünde bir genelge gönderdiğini ancak böyle bir emir almadığını ve 2.Ordu Müfettişliği ve kolordulara gönderdiği ayrı bir telgraf ile de görevden alındığının aslı olmadığını bildirdi.⁷⁵¹ Fakat Harbiye Nezareti ise, 28 Haziran 1919'da yayımladığı bir emirle, 3 ve 15.Kolordu Kumandanlıklarının doğrudan Harbiye Nezareti ile haberleşmesini istedi.⁷⁵² Amacına ulaşan Amiral Calthorpe, İngiliz Hükümeti'ne gönderdiği raporda sonucu bildirdi⁷⁵³ ve ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Malta'ya gönderilmesi gerektiğini raporuna ilave etti.⁷⁵⁴

Bununla birlikte Yüksek Komiser Vekili Webb'in gönderdiği bir raporda; *"İzmir'den sonra işlerin iyi gitmediğini, istedikleri vali ve kumandanları işten artık çıkaramadıklarını"*⁷⁵⁵ belirtmesi; İngilizlerin Ordu üzerindeki etkisinin artık eskisi gibi olmadığını göstermekteydi.

Anadolu üzerindeki baskıyı artırmak isteyen General Milne, 30 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti'ne verdiği Nota ile Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'nın karışıklıklardan sorumlu oldukları gerekçesi ile derhal İstanbul'a gelmelerinin sağlanmasını istedi.⁷⁵⁶ Yeni Harbiye Nazırı olan Ali Ferit Paşa, 5 Temmuz 1919'da telgraf başında yaptığı muhaberede Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmayacağını belirterek İstanbul'a dönmesini istedi.⁷⁵⁷ Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın bu talebi reddetmesi⁷⁵⁸ üzerine görevine son verildiği, 8 Temmuz 1919'da *"3.Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine hitam verilmiştir. İş bu İrade-i Seniye'nin icrasına Harbiye Nazırı memurdur."* kararı ile açıklanarak 13 Temmuz 1919'da Takvim-i Vekayi'de yayımlanmak suretiyle yürürlüğe girdi.⁷⁵⁹ Ayrıca 20 Temmuz

⁷⁵⁰Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal, (Ekim 1918-Ocak 1920)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s.120-121, **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 105 Belge)**, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1982, s.41.

⁷⁵¹HTVD, sayı.2, Vesika:27; HTVD, Sayı:6, Vesika:114.

⁷⁵²HTVD, sayı.2, Vesika:26.

⁷⁵³Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, I, (Nisan 1919-Mart 1920)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, (TTK) Ankara, 1973, s.26.

⁷⁵⁴Gothard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.45-46.

⁷⁵⁵G.Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, s.47.

⁷⁵⁶Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s.133-134.

⁷⁵⁷HTVD, sayı.2, Vesika Nu.:29.

⁷⁵⁸HTVD, sayı.82, Vesika Nu.:1782.

⁷⁵⁹ATBD, sayı.79, Belge Nu.:1735.

1919'da yerine 15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa atandığı⁷⁶⁰ belirtildi ve 29 Temmuz 1919'da da Meclis-i Vükela tarafından Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in yakalanması ve İstanbul'a getirilmesi mülki makamlara gönderilen bir yazı ile istendi.⁷⁶¹

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi öncesi 3. Ordu Müfettişliği görevinden alınması üzerine askerlik mesleğinden de istifa ettiğini bildirdi. Nitekim Nutuk'ta istifa olayını şu şekilde belirtir: *"En sonra 8/9 Temmuz 1919 gecesi, Sarayla açılan bir telgraf başı konuşması sırasında birden bire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar bir aydır süren oyun sona erdi. İstanbul, o dakikada benim resmi görevime son vermiş oldu; ben de o dakikada, 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat:10.50, sonrada Harbiye Nazırlığına saat 11.00, sonrada Padişaha görevimle birlikte askerlik mesleğimden çekildiğimi bildiren telleri çekmiş oldum."*⁷⁶² Görevden alınması ve askerlikten istifa etmesi, onu Milli Mücadele'nin yürütülmesine ve özellikle Kuvâ-yı Milliye ve Ordu ile irtibatının kesilmesine engel olamadı. Kumandanlar ve arkadaşları bağlılıklarını bildirdi.⁷⁶³ Diğer taraftan askerlik mesleğinden istifa etmiş olan Mustafa Kemal'in, 9 Ağustos 1919'da, istifa etmiş olmasına rağmen askerlik mesleğinden çıkarılması, nişan ve madalyalarının alınması ve fahri yaverliğinin kaldırılması kararı verildi.⁷⁶⁴ Ancak 4 Şubat 1920'de çıkarılan İrade-i Seniye ile tekrar nişan ve madalyaları iade edilmiştir.⁷⁶⁵ Bununla birlikte, 24 Mayıs 1920'de yakalanarak idam edilmesi yönünde çıkarılan İrade-i Seniye, 25 Mayıs 1920'de de gereği için Harbiye Nezaretine yazıldı.⁷⁶⁶ Kuvâ-yı Milliye'nin bastırılmasında sadece Mustafa Kemal Paşa'nın yakalanmasının etkili olmayacağını düşünen İstanbul Hükümeti, bu kez 3 Temmuz 1920'de Meclis-i Vükela'da alınan Kuvâ-yı Milliye'ye katılan tüm erkân, ümera ve zabitanın yakalanması, ordudan tart

⁷⁶⁰HTVD, sayı.2, Vesika Nu.:35, 36.

⁷⁶¹Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 105 Belge), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Bşk.lığı Yay., Ankara, 1982, s.53. HTVD, sayı.77, Vesika Nu.:1691.

⁷⁶²Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Nutuk-Söylev, I, s.65, ATTB, Belge Nu.:45.

⁷⁶³Kazım Doğan Dirik, Vali Paşa Kazım Dirik, Gürer Yay., İstanbul, 2008, s.64-68. 3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Kazım (Dirik) Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın istifa etmesinden sonra onu terk etmemiş aksine Mustafa Kemal Paşa tarafından ayrılması uygun görülmüştür. (Orhan Dirik, Babam General Kazım Dirik ve Ben, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1998, s.25-26.)

⁷⁶⁴Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 105 Belge), s.56.

⁷⁶⁵Nusret Baycan, Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları, Belge Nu.:68, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk.lığı Yay., Genelkurmay Bşk.lığı Basımevi, Ankara, 1986, s.27.

⁷⁶⁶N. Baycan, Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları, Belge Nu.:70-347564, s.31-33.

ve ihraç edilmesi yönündeki kararın uygulanması için Harbiye Nezareti'ni yetkili kıldı.⁷⁶⁷ Ancak yapılan tüm faaliyetler Milli Mücadele'yi engelleyemedi.

b. Askeri Şûrâ ile Anadolu Islâhât-ı Fevkalâde Umûm Müfettişliğinin Teşkil Edilmesi ve Ordunun Komuta Yapısında Yapılan Değişikliklere Karşı Alınan Tedbirler

Askeri Şûrâ'nın teşkilinden önce ordunun konuş, kuruluş ve komuta yapısı ile ilgili değişiklikler hükümetin kendi inisiyatifinde veya İngilizlerin etkisi ile yapılmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Kıt'aatı Müfettişi olarak Samsun'da faaliyetine başlamasından iki gün sonra, Harbiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir karar ile Kayseri ve Maraş Mutasarrıflıklarının da 9.Ordu Müfettişliği çevresinde bulunduğunu belirterek; 9.Ordu Müfettişliğinin alanını genişletti.⁷⁶⁸ Aynı zamanda, 24 Mayıs 1919'da İngilizlerin artan şikâyetlerini önlemek maksadıyla, Ordu Müfettişlik sahalarını 1, 2 ve 3.Ordu Müfettişliği olarak üçe ayırdı. Müfettişlerin denetleyecekleri birlikleri, yetki ve sorumluluklarını gösteren bir talimat tasarısı da,⁷⁶⁹ 29 Mayıs 1919'da Hükümet tarafından⁷⁷⁰ kabul edildi. 5 Haziran 1919'da da 1.Ordu ve 2.Ordu Müfettişliklerine gönderdiği talimat ile uygulamaya geçilmesini istedi.⁷⁷¹ Yapılan bu düzenlemelerin ilki; İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sonrası hiçbir işlevi kalmayan 17.Kolordu Kumandanlığı'nın kaldırılarak, İzmir ve çevresinin sorumluluğunun Tekirdağ'dan Balıkesir'e nakledilen 14.Kolordu Kumandanlığı'na verilmesi oldu. Aynı zamanda 17.Kolordu Kumandan Vekilliğini yürüten Albay Bekir Sami (Günsav) Bey'i de İstanbul'a çağırdı. Albay Kazım (Özalp) Bey de 61.Tümen Kumandanı oldu.⁷⁷²

Mustafa Kemal Paşa, Samsun, Havza ve Amasya'da bulunduğu süre içerisinde de kolordu kumandanları ile sürekli temas halindeydi ve onlarla yaptığı görüşmelerde kumandanlara ve birliklerine çok önem veriyordu. Nitekim bu görüşmelerde;

⁷⁶⁷BOA, MV, D.219, G.110.

⁷⁶⁸HTVD, sayı.1, Vesika Nu.:13, 14.

⁷⁶⁹HTVD, sayı.4, Vesika Nu.:74.

⁷⁷⁰HTVD, sayı.4, Vesika Nu.:75.

⁷⁷¹HTVD, sayı.4, Vesika Nu.:76.

⁷⁷²A.F Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s.160-161.

“-Birliklerin yerlerini ve güçlerini tespit ederek ihtilal ve savunma bakımından lüzumlu saydığı intikalleri ve takviyeleri yaptırmak,

-Değişik yönlerden gelmesi muhtemel düşman ve işgal ve saldırılarına karşı alınması gerekli askeri tedbirleri kumandanlara telkin etmek,

-Kumandanları milis teşkilatı yapmaya teşvik etmek,

-Kumandanları bir milli teşkilat fikrine hazırlamak,

-İhtilal fikrinin telkinlerini yapmak,” maksatlarını hedef olarak belirlemişti.⁷⁷³

Bu hedeflerin yazılı olarak yer aldığı ve milletin iradesinin ifade edildiği bir metin olan Amasya Tamimi’nde ordu ile ilgili alınan önemli kararlar da vardı: Bunlar, “emir-kumandanın hiçbir surette terk ve başkasına bırakılmaması; silah ve mühimmatın elden çıkarılmaması; vatanın herhangi bir yerinde yeniden vaki olacak düşman işgali karşısında birlikte ve müştereken hareket edilmesi”⁷⁷⁴ şeklindeydi. Bu nedenledir ki, ordu; görev başındaki kumandanlarının durumu kavramaları ve değerlendirmeleri ve Mustafa Kemal Paşa’ya inanmaları sonucu, Milli Mücadele’nin içinde yer aldı. Nitekim Amasya Tamimi’nin gereğini yapmak için ordu kumandanları görevlendirildi ve bu, ordunun mücadelenin tam içerisinde yer aldığı bir göstergesi oldu.⁷⁷⁵

Bununla birlikte, İngilizlerin güneyde 13.Kolordu Kumandanlığı’nı kaldırtmak için yaptığı baskıları sezen Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa’ya, 15 Haziran 1919’da gönderdiği bir yazı ile Harbiye Nazırı Cevat Paşa’dan bu işi geciktirmesi ve zaman kazanması istediğini bildirdi.⁷⁷⁶ Ancak 13.Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey’in Mustafa Kemal Paşa’nın emirleri karşısında tereddütleri olduğu

⁷⁷³S. Selek, **Anadolu İhtilali, I**, s.267.

⁷⁷⁴Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yay., Ankara, 1990, s.117.,Orduyu doğrudan ilgilendiren hususlar olarak, Ali Fuat Cebesoy, “1.Bu mukarreratın tatbikatına, 3.Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, esbak Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, 15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 13.Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Cevdet ve 3.Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, 2.Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, 12.Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey, 20.Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bursa’da 17.Kolordu Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, Edirne’de Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey ve diğer bazı mülki ve askeri mühim zevat tarafından çalışılacaktır. Bundan başka sadr-ı esbak Müşir Ahmet İzzet Paşa, Nafia Nazırı Ferit Bey ve ayan azasından Ahmet Rıza Bey gibi zevatın fikir ve mütalaaları alınacaktır. 2. Teşkilat-ı askeriye ve milliye hiçbir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda hiçbir suretle terk ve ahara tevdi olunmayacaktır. Vatanın herhangi bir tarafından yeniden vaki olunacak düşman işgal harekâtı umum orduyu alakadar edecek ve hâsıl olan vaziyete nazaran müdâfaa-ı memlekete müştereken tevessül olunacaktır. Bu sebeple kumandanlar derhal birbirini haberdar edecektir. Esliha ve mühimmat kat’iyen elden çıkarılmayacaktır.” şeklindeki kararların, Amasya Tamimi’nde alınan kararlar arasında olduğunu ifade eder. (A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.93-94), (TİH, **Batı Cephesi, II-1**, s.93.)

⁷⁷⁵S.Kili, **Türk Devrim Tarihi**, s.31.

⁷⁷⁶ATTB, **Belge Nu.:20**.

gerekçesi ile Harbiye Nezareti ile görüşmesi;⁷⁷⁷ Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin de 13.Kolordu Kumandanlığına gönderdiği talimat ile Elbistan'da milli teşkilat kurmanın İngilizler tarafından 13.Kolordu Kumandanlığı'nın kaldırılmasına neden olacağını belirterek⁷⁷⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın istediği hususların yapılmamasını istemesi; ordunun, Milli Mücadele'ye yönelik kullanımını zora sokuyordu. Ayrıca 2.Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın da Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermeden Konya'dan ayrılması⁷⁷⁹ bu iki askerin, Milli Mücadele'yi henüz tam olarak anlayamadıklarının bir göstergesiydi. Mustafa Kemal Paşa, 2.Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın kumandayı bırakarak⁷⁸⁰ İstanbul'a gitmesi üzerine kolordu kumandanlarına ve Bursa'daki 56.Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey'e, 7 Temmuz 1919'da gönderdiği bir genelge ile⁷⁸¹ *"...Ordu bu milli iradeye bağlı ve onun hizmetindedir. Müfettiş ve kumandanlar herhangi bir nedenle kumandanlıktan çıkarıldıklarında yerlerini alacak kişiler işbirliği yapılacak nitelikte olursa komutayı bırakacaklar, fakat etkili bulundukları bölgede kalarak milli görevlerini yapmaya devam edeceklerdir....Askeri Teşkilat-ı Milliye hiçbir surette ilga edilmeyecektir.... Silahlar ve mühimmat kesinlikle elden çıkarılmayacaktır."*⁷⁸² şeklinde alınacak tedbirleri belirtti. 20.Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa da bu genelgeyi, 12.Kolordu Kumandanlığı'na ve 56. Tümen Kumandanlığı'na ilettili.⁷⁸³ Buna rağmen 3.Kolordu Kumandanı Albay Refet (Bele) Bey, kumandayı Albay Selahattin Bey'e bırakarak Samsun'a gitti ve bu durum 12 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti'ne; 13 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi.⁷⁸⁴

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, kumandanlara *"İstanbul'a gitmeleri konusunda en küçük bir yanılgiya düşmelerinin pahalıya mâl olduğunu, yerlerine atanacak kumandanların güvenilir olması durumunda görevin teslim edilebileceğini ve kumanda bırakılsa da o bölgeden ayrılmayıp yurt görevine devam edileceğini"* bildirdi.⁷⁸⁵

⁷⁷⁷ HTVD, sayı.39, Vesika Nu.:943, 944.

⁷⁷⁸ HTVD, sayı.39, Vesika Nu.:945.,13. Kolordu Kumandanı, İstanbul ile görüşmelerini yine de sürdürmüş ve 31 Ocak 1920 ve 10 Mart 1920'de Fransızların Urfa bölgesindeki faaliyetlerinin önlenmesi için Harbiye Nezareti'nden talep etmişti. (HTVD, sayı.21, Vesika Nu.:530, 532.)

⁷⁷⁹ G. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, s.48.

⁷⁸⁰ S.R Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, s.51-52.

⁷⁸¹ TİTE Arşivi, K.296, G.2, B.2-2001.

⁷⁸² Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, I, s.69.

⁷⁸³ TİTE Arşivi, K.296, G.2, B.2-1001.

⁷⁸⁴ HTVD, Sayı:7, Vesika Nu.:153, 154, 155.

⁷⁸⁵ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, I, s.71.

İstanbul'daki Hükümet de, Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa tarafından kumandanlara gönderilen 15 Temmuz 1919'da yayımlanan genelge ile “*Gerek seferberlik gerekse özel teşkilatlanma dedikodularını yalanlayacak biçimde olunmasını*” isteyerek orduyu kontrol etmek niyetinde olduğunu gösterdi.⁷⁸⁶ Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın etkisiz kılınması için 20 Temmuz 1919'da 3.Ordu Müfettişliği'ne Kazım Karabekir Paşa'nın atandığı,⁷⁸⁷ 27 Temmuz 1919'da da müfettişlikler ve kolordu kumandanlıklarına bir genelge yayımlanarak; Doğu Anadolu'da toplanacak kongrenin engellenmesi ve ordu mensuplarının her türlü siyasetten uzak bulunması⁷⁸⁸ bildirildi. Hükümet, ordu müfettişlikleri üzerinde istediği kontrolü sağlayamayınca, bu kez ordu müfettişliklerinin kumandanlıklara dönüştürülmesine karar verdi.⁷⁸⁹ Dâhiliye Nezareti de, mülki makamlara gönderdiği bir genelge ile Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'ler ile Kazım Karabekir Paşa'nın “*şöhret sağlamak için devletin gücünü kullanıyorlar*” iddiası ile gereken tedbirlerin alınmasını istedi.⁷⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetlerinin Amasya'ya kadar olan dönemin sonunda kumandanlarla bir fikir birliğine varması, hükümetin buna karşı yayımladığı genelge ve talimatlarla orduyu karşısına almasına neden oldu. Diğer taraftan mülki teşkilat, genellikle hükümete yakın gibi gözükse de ordu mensuplarının baskısı altında veya doğrudan desteği ile merkezin kontrolünden çıkmıştı. Bu durum karşısında İstanbul'dan yerine getirilmeyecek emirler vermenin bir anlamı olmayacağını düşünen hükümet, bir an için askeri örgütün başına milliyetçi yeni ordu kumandanlarını getirmek yerine eski ordunun kumandanlarını getirmeyi düşündü ancak taşradaki genç kumandanların daha söz dinlemez bir hale gelebileceği nedeniyle bu uygulamadan vazgeçti. Ayrıca İstanbul'da Cevat Paşa gibi genç kumandanlara da görev verilerek Milli Mücadele içerisindeki subayları daha ılımlı bir yola sokmaları değerlendirilmişse de bunlara üst komuta görevleri vermenin hükümet için tehlikeli olabileceği kanaatine varıldı. Bu nedenledir ki, Damat Ferit Paşa Hükümeti, doğrudan bir görev vermeden ordu içerisinde saygınlık kazanmış paşalar aracılığı ile bir askeri kamuoyu oluşturarak milliyetçi hareketin başkaldırması kumandanlarını meşruiyet ve

⁷⁸⁶HTVD, Sayı:38, Vesika Nu.:916.

⁷⁸⁷HTVD, Sayı:2, Vesika Nu.:35, 36.

⁷⁸⁸HTVD, Sayı:2, Vesika Nu.:39.

⁷⁸⁹HTVD, Sayı:3, Vesika Nu.:52, 53.

⁷⁹⁰HTVD, Sayı:8, Vesika Nu.:172.

ılımlılık yoluna sevk etmeyi plânladı. Bu düşüncelerle Şura-ı Askeri'nin teşkiline karar verildi.⁷⁹¹

Diğer bir ifade ile 29 Temmuz 1919'da Harbiye Nazırı Nazım Paşa, ileri memleketlerde de böyle danışma meclislerinin olduğunu ileri sürerek en kısa sürede bu teşkilin kurulmasını istedi. Sadrazam Damat Ferit Paşa ve kabinesi, Nazım Paşa'nın bu isteğini kabul ederek fenni ve askeri teşkilatta meydana gelen değişmelere ayak uydurmak, askeri ihtiyaçları zamanında karşılamak maksadıyla Askeri Şûrâ'nın kurulmasını kabul etti ve hazırlanan kararnamenin 2 Ağustos 1919'da Padişah Vahdettin tarafından onaylanması ile Askeri Şûrâ⁷⁹² teşkil edilmiş oldu.⁷⁹³

Askeri Şûrâ'nın bir üyesi olan Süleyman Şefik Paşa'nın⁷⁹⁴ Harbiye Nazırlığına gelmesinden sonra yayımladığı bir genelge ile⁷⁹⁵ *“ordunun siyasetle uğraşmayıp askeri vazifelerini yapması ve asayiş konularında mülki teşkilattan yardım talebi gelmesi durumunda derhal bu yardımın sağlanması ile birlikte Askeri Şûrâ'nın kendi görevlerini daralttığı gerekçesi ile kaldırılmasını”* talep etti ise de Damat Ferit Paşa tarafından kabul görmedi. İlk Askeri Şûrâ'da eski dönemde orduda görev yapmış kumandanlar orduya alınırken,⁷⁹⁶ Kuvâ-yı Milliye yanlısı olanların faaliyetlerine son verilmesi kararı verildi.

⁷⁹¹S.Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I**, s.464-465.

⁷⁹²Askeri Şûrâ'ya Harbiye Nazırı başkanlık edecekti. Üyeleri dokuz kişiden ibaret olacaktı. Bunlar; başta Harbiye Nazırı olmak üzere, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi, ordu kumandanları olacaktı. Bununla beraber gerek emekli gerekse muvazzaf olsun Harbiye Nezareti'nde veya ordu kumandanlığı ve müfettişliklerinde bulunmuş olanlardan seçilecek kumandanlarla şuranın üye sayısı dokuz çıkabilecekti. Bazı uzmanların fikirlerinden faydalanılmak üzere davet edilenlerin oy verme hakları olmayacaktı. Askeri Şûrâ haftada iki kez toplanacaktı. Ordu kumandanları İstanbul'da bulundukları süre içerisinde müzakerelere katılacaklar ve bulunmadıkları zamanlarda da gereken hususlarda kendilerinden yazı ile bilgi alınacaktı. Harbiye Nazırı, sorumluluğu üzerine alarak şura kararlarını kabul etmekte veya etmemekte serbest ve yetkili idi. Askeri Şûrâ, Ordunun teşkilatı ile Harbiye Nezareti'nin bütçesini, Ordunun seferberlik, yığınak ve harekât hazırlıklarını, eğitimini, silah-mühimmat, araç ve gereçlerinin değiştirilmesini, müstahkem mevkiilerin kurulmasını veya lağvedilmesini, kıyıların korunması için alınması gerekli tedbirleri düzenleyecekti. Ayrıca, Şura, tümen kumandanları ve bu makamın yetkisinde bulunan kişiler dâhil olmak üzere daha büyük makamlarda bulunanların atanma, açığa alınma, emekliye sevk veya emekliden muvazzaf hizmete alınma, terfi işlerini düzenleyecekti. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi'nin değiştirilmesi veya yenisinin atanması da Askeri Şûrâ'nın görevleri arasındaydı. (TSK Tarihi, (1908-1920), III/6-1, s.248-249.)

⁷⁹³Z.Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.178.

⁷⁹⁴Nazım Paşa, Enver Paşa'nın yeniden düzenlediği eski ordunun bir subayı olmakla birlikte Damat Ferit hükümetine karşı zorluk çıkarabilen ve Bekirağa Bölüğü'nden Halil Paşa ile Küçük Talat'ın kaçmalarına göz yumduğu gerekçesi ile Harbiye Nazırlığından istifa ettirilmiş ve yerine Süleyman Şefik Paşa getirilmişti. (S.Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I**, s.469-470)

⁷⁹⁵S.Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I**, s.470.

⁷⁹⁶Genç Kumandanların ve genel olarak genç Harbiyeli subayların rütbelerini indirmek için hazırlanan bir yasanın Saray'a gönderildiği haberi duyulmasına rağmen buna cesaret edilemediği ancak eski ordunun subaylarının orduda yeni görevler getirilmesine gayret edilmesine devam edildi. 2 Ağustos 1919'dan sonra Cevat ve Fevzi Paşaların yerine eski ordunun adamları getirildi. 2 Ağustos 1919'da

Askeri Şûrâ'nın etkin olduğu dönemlerde, Anadolu'daki milliyetçi kumandanların yerine hükümete uygun askerlerin atanmasına çalışıldı. Bunların içerisinde dikkat çeken henüz 3.Ordu Müfettişliğinin lağvedilmesinden önce Abdullah Paşa'nın⁷⁹⁷ bu göreve getirilmek istenmesiydi. Nitekim müfettişliğin lağvından sonra Abdullah Paşa'nın 3.Ordu Kumandanı olarak çektiği telgraflarda birliklerin ihtiyaçlarını sorması üzerine Kazım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği oldukça sert bir yazıdan sonra görevinden istifa etmek⁷⁹⁸ zorunda kaldı. Aynı zamanda diğer iki ordu kumandanlığı ile 3.Ordu Kumandanlığı da⁷⁹⁹ kaldırıldı. İkinci kumandan ataması, Ali Fuat Paşa'nın İstanbul'a çağrılarak⁸⁰⁰ yerine 28 Ağustos 1919'da Ahmet Hulusi Paşa'nın ataması idi. Ancak paşanın çekinerek gelmemesi üzerine 31 Ağustos 1919'da bu kez Ahmet (Kiraz) Paşa'yı atamışsa da görevinin başına gidemediğinden⁸⁰¹ Ali Fuat Paşa görevine devam etti. Mustafa Kemal, 3 Eylül 1919'da Sivas'tan Ali Fuat Paşa'ya komutayı kesinlikle bırakmamasını bildirdi.⁸⁰²

Diğer bir kumandan ataması da Mersinli Cemal Paşa'yı İstanbul'da etkisiz hale getiren hükümetin, bu kez 26 Ağustos 1919'da yerine bakan 12.Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey'i Harbiye Nezareti Merkez Dairesi'ne, yerine de Ali Sait Paşa'yı getirmesi ile oldu. Albay Selahattin Bey de talimata uyma hissi ile İstanbul'a gitmiş olacak ki yerine gelen Ali Sait Paşa da yapamayacağını anladığından İstanbul'a döndü. Askeri Şûrâ ordu içerisinde temizlik yapmak maksadıyla yürüttüğü faaliyetlerde istediği amacı gerçekleştirememişti. Böylece Askeri Şûrâ hazırlanan bir kararname ile 1 Eylül 1919'da kaldırıldı. Bu kadar kısa ömürlü olmasının nedeni İtilaf Devletlerinin baskıları ve Harbiye Nezaretinde görevli olanların pasif davranışları idi. Basının da sürekli Askeri Şûrâ'yı gündemde tutması İtilaf ilgisini üzerinde hissettirdi.⁸⁰³

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi olan Hadi Paşa, 1913'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisliğinden emekli olmuştu. (S.Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I, s.467-468.)

⁷⁹⁷HTVD, Sayı:8, Vesika Nu.:180.

⁷⁹⁸K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.122-126.

⁷⁹⁹HTVD, Sayı:3, Vesika Nu.:58, Ayrıca K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s.136.

⁸⁰⁰HTVD, Sayı:46, Vesika Nu.:1077, A.F Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.173-174.

⁸⁰¹Ahmet Hamdi (Kiraz) Paşa'ya Eskişehir'de iken 17 Eylül 1919'da 20.Kolordu Kumandanlığının lağvedildiği ve yerine Merkezi Eskişehir'de olmak üzere 5.Kolordu Kumandanlığının kurularak emir-kumandanın da Ahmet Paşa'ya verildiği ve Ankara'dan karargâhın gelmemesi durumunda kanuni işlem yapılacağı bildirilmişse de bir sonuç alınmadığından 25 Eylül 1919'da Eskişehirliyle sadece Padişahın selamlarını iletmekle kaldı. (S.Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, s.583.)

⁸⁰²ATTB, Belge Nu.:57.

⁸⁰³S.Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, s.516-517.

Askeri Şûrâ, etkisiz olmasına rağmen 18 Kasım 1919'da Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa tarafından yapılan müracaatın 14 Aralık 1919'da padişaha sunulması ve uygun görülmesi üzerine 16 Aralık 1919'da yeniden teşkil edildi. Cemal Paşa kuruluş teklifinde “... *memleketin kritik bir dönem geçirdiğini, sulhe henüz kavuşmanın imkansız olduğunu, orduyu da devamlı güçlü kılmak lazım geldiğini*” ifade ederek gerekçe göstermekte idi. Yeni teşkilde Abdullah Zeki Paşa, Hurşit Paşa, Abuk Ahmet Paşa, Şevket Turgut Paşa, Fevzi Paşa ve Yakup Şevki Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye İkinci Reisi Kazım Paşa yer aldı. Artık Askeri Şûrâ'nın toplantılarında görüşülen konular Anadolu'daki mevcut ordunun iâşe ve ikmal faaliyetlerinin düzenlenmesiydi. Askeri Şûrâ'nın ikinci dönem faaliyetleri genellikle kuruluş amacının dışında gerçekleşmiş ve Kuvâ-yı Milliye ile ordunun faaliyetlerini destekler bir görüntü almıştı. Ancak İstanbul'un işgali ile faaliyetlerde aksama oldu ve 18 Nisan 1920'de fesh edildi.⁸⁰⁴

İstanbul Hükümeti, Ordu Müfettişlikleri ve Askeri Şûrâ'nın teşkil edilmesi ile ordunun ve Kuvâ-yı Milliye'nin kontrol altına alınmasında arzu edilen etkiyi sağlayamamış ve 25 Ekim 1919-30 Kasım 1919 tarihleri arasında başlayan ve Çerkez Ethem kuvvetlerinin de takviyesi ile 61.Tümen birlikleri tarafından bastırılan Birinci Aznavur ayaklanmasından beklediği sonucu elde edememişti.⁸⁰⁵ İstanbul Hükümeti'nin kışkırtması ile yeniden dağılan avanesini toplayan Aznavur, 16 Şubat 1920-19 Nisan 1920 tarihleri arasında tekrar isyan etti. 56 ve 61.Tümen birlikleri ile Çerkez Ethem kuvvetlerinin büyük gayretleri sonucu isyan bastırıldı.⁸⁰⁶ İsyanın devam ettiği günlerde Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in yayımladığı bildirge ile isyanı bastırmakla görevli tümen kumandanlarına birlik ve beraberliğin temini için tespit edilen durum karşısında ilgili kişileri cezalandırma yetkisi verildi.⁸⁰⁷

İstanbul Hükümeti, 18 Nisan 1920'de çıkardığı bir kararname ile Milli Mücadele'yi bastırmak için Dâhiliye ile Harbiye Nezareti'ne bağlı olacak şekilde devletin silahlı bir gücü olarak Kuva-yı İnzibatiye'nin kurulduğunu açıklıyordu. Aynı gün çıkarılan ikinci bir kararname ile de 1.250.000 lira ödenek ayrıldığı

⁸⁰⁴Z. Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.180-183.

⁸⁰⁵**TİH, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, VI**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1974, s.66-71.

⁸⁰⁶**TİH, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, VI**, s.71-87.

⁸⁰⁷**TİTE Arşivi, K.31, G.118, B.118-001.**

belirtiliyordu.⁸⁰⁸ Ayrıca Anadolu'nun her yerinde Kuva-yı İnzibatiye'yi tek bir merkezden yönetmek üzere 28 Nisan 1920 tarihinde Anadolu Islâhât-ı Fevkalâde Umum Müfettişliğini kuruldu ve müfettiş olarak Zeki Paşa tayin edildi. Bu teşkilattan beklenti yüksekti. Buna göre Kuva-yı İnzibatiye ile Anzavur Çeteleri'nin başlattığı ikinci ayaklanma, diğer ayaklanmalarla birlikte Kuvâ-yı Milliye'yi ve Milli Mücadele'yi ortadan kaldıracak ve bu ortamda Anadolu Islahat-ı Fevkalade Umum Müfettişliği Padişahın ve Hükümetin idaresini kuracaktı. Bu genel amacın dışında Olağanüstü Müfettiş, Anadolu'da asayiş ve güvenliği sağlayacak, Anadolu'daki direnişi kırarak ve Milli Meclise karşı yapılan ayaklanmaları destekleyerek organize edecekti. Diğer bir ifade ile İstanbul merkezli yönetimi daimi kılacaktı. Askeri İşler, Genel Müfettişlik Yaverleri, İdari İşler, Adliye, Levazım, Evrak Kalemi, Karargâh Kumandanlığı ve Müfettişliğe bağlı diğer şubeler olmak üzere sekiz ana bölüme ayrılan müfettişliğe, başında Süleyman Şefik Paşa'nın olduğu İzmit ve Havalisi Kumandanlığı adı altında Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri bağlandı. Ahmet Anzavur da ıslahat konularında müfettişliğe bağlı idi. Yetkileri 6 Mayıs ve 13 Mayıs 1920'de yayımlanan iki kararname ile belirlenen Fevkalade Umum Müfettişliği, bu maksatla yayımladığı bildiriler⁸⁰⁹ ile Kuvâ-yı İnzibatiye'nin teşkilatlanmasının olmadığı yerlerde gönüllü kıtalar kurularak Kuvâ-yı Milliye hareketine karşı faaliyete geçmesi isteniyordu. Ancak Ali Fuat Paşa'nın, Adapazarı ve Sapanca bölgesinde, harekât plânları ele geçirilen⁸¹⁰ Kuvâ-yı İnzibatiye'yi dağıtması üzerine Meclis-i Vükela tarafından 30 Haziran 1920'de kaldırıldı.⁸¹¹ Böylece Fevkalade Umum Müfettişliğinin elinde herhangi bir kuvvet kalmadı. Bunun üzerine Damat Ferit tarafından 40.000 kişilik Kuvâ-yı Seferiye adı altında bir ordu kurulması düşünülmüşse de İtilaf Devletlerince kabul görmemesi üzerine bu fikirden de vazgeçildi. Elinde kuvvetinin olmaması ve müfettişlik memurlarının görevlerine son verilmesi nedeniyle etkisiz

⁸⁰⁸Hülya Özkan, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.93-94. **TİH, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, VI**, Kuva-yı İnzibatiye'nin Kuruluşu EK-20'de belirtilmiştir.

⁸⁰⁹**BOA, DH.İ.UM.EK, D.120, G.6**, *Dahiliye Nezareti tarafından 6 Mayıs 1920'de yayımlanan bildirilerle; Maraş, Van, Eskişehir, Niğde, İçel, Elazığ, Canik, Kütahya, Urfa, Diyarbakır, Bitlis, Ankara, Karahisar ve Konya vilayetlerine gönderilen genelgeler ile Kuva-yı İnzibatiye şeklinde gönüllü kıtaların bölük, tabur, alay olarak teşkil edilmesini ve en büyük mülkiye memurunun başkanlığında teşkil edilecek heyet tarafından idari ihtiyaçlarının karşılanması talimatı verildi.*

⁸¹⁰Serdar Yurtsever, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s.119.

⁸¹¹**BOA, ŞD, D.672, G.35**, *Kuvâ-yı İnzibatiye'de görevli subay ve erlere 5 Mayıs 1920 tarihinde Meclis-i Vükela tarafından 11 Ağustos 1325 tarihli Askeri Tekaüt ve İstifa Kanunu gereği maaş dahi bağlanmıştı.*

kalan Anadolu Islahat-ı Fevkalade Umum Müfettişliği 3 Kasım 1920’de yayımlanan bir kararname ile kaldırıldı.⁸¹²

c. Tahkik Heyetleri Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler

Milli Mücadeleyi bastırmak ve onun dayandığı güç olan orduyu kontrol edebilmek için İstanbul Hükümeti’nin başvurduğu yollardan biri de Anadolu’ya Tahkik Heyetleri göndermek olmuştur.

Dâhiliye Nazırı Adil Bey, İngilizlerin baskısıyla vilayetlere gönderdiği genelge ile merkezi Ankara’da kurulan Kuvâ-yı Milliye teşkilinin bastırılması ve bunlara katılanların yakalanarak İstanbul’a getirilmesini istedi. Ayrıca milli teşkilat ve kongrelerin sivil ve askeri makamlar arasında anlaşmazlığa neden olduğu gerekçesi ile Anadolu’ya nasihat ve teftiş heyetleri göndermeye karar verdi ve Konya’ya Abdullah Paşa, Ankara’ya Galip Paşa görevlendirildi. Asıl maksat;⁸¹³ taşradaki durumdan haberdar olmak ve Kuvâ-yı Milliye’ye bağlı olan asker ve sivil yöneticileri tasfiye etmek ya da hizaya getirmektir. 27 Temmuz 1919’da kabul edilen Vükela Meclisi kararı ile Anadolu beş bölgeye ayrılarak Bursa, Balıkesir, Konya, Afyon, Antalya, Ankara, Kastamonu, Samsun, Sivas, Trabzon ve Erzurum vilayetlerine birer tahkik heyeti görevlendirildi. 30 Temmuz 1919’da Dâhiliye Nazırından direktif alan heyetlerin, görünürdeki görevi; gittikleri bölgelerde meydana gelen olayların nedenlerinin araştırılması, sonuçlarının bir raporla İstanbul’a bildirilerek İstanbul’dan verilecek emre göre hareket edilmesi idi. Ancak bunların asıl görevinin ise, özellikle Batı Anadolu’da teşkilat-ı milliye adıyla teşkil edilen kuruluşların giderek yayıldığı;⁸¹⁴ bunları idare edenlerin bazı subay ve yedek subaylar olduğu; bunların kanunsuz asker topladığı ve halka eziyet yaptığı; bunlara Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’lerin destek verdiği; bu durumun da İtilaf Devletlerini harekete geçirmesine neden olacağı yönünde halka propaganda yaparak Milli Mücadeleye yardım edilmesini önlemektir. Bütün bunlara rağmen Temmuz-Ağustos ayları arasında faaliyette bulunan tahkik heyetleri, Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir Paşa’nın kontrolünde bu niyetlerini

⁸¹²Nurettin Gülmez, “Anadolu Islahatı Olağanüstü Genel Müfettişliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:58, Cilt:XX, Ankara, 2004, s.2-20.

⁸¹³S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.517.

⁸¹⁴**BOA, DH.İ.U.M.EK, D.55, G.42.**, *Dahiliye Nazırı Adil Bey, 8 Ağustos 1919’da vilayetlere gönderdiği talimatında, Teşkilat-ı Milliye ve kongre gibi teşebbüslerin engellenmesini istemekte ve İstanbul Hükümeti’nin bu konuda kararının kesin olduğu ifade edilerek Tahkik Komisyonlarından sürekli bilgi verilmesi istenmektedir.*

gerçekleştiremedi ve aksine Anadolu'nun Milli Mücadele'ye katkısını yerinde görmüş oldu.⁸¹⁵

d. Nigâhbân-ı Askeri Cemiyeti (Askeri Bekçi-Gözcü Cemiyeti) Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler

Padişahın desteğini alarak Hükümetin eski orduyu yeniden tesis etmesi ve mevcut rütbelerin yeniden düzenlenmesini isteyen ayrıca amacını resmi olarak subayların ekonomik şartlarının iyileştirilmesi ve orduyu politikadan uzaklaştırmak şeklinde belirleyen ve tüm faaliyetlerini bu yönde yürüten bir örgüttü.⁸¹⁶ Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1-2 Ocak 1919'da bazı gazetelerde yayımlanan programında ve Harbiye Nezareti'ne sunduğu layihada kurmay subayları şikâyet eden bir yapıya sahipti. Cemiyet yanlısı gazeteler ise ordu kumandanlarına hakaret ediyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, bu haberler üzerine Harbiye Nezaretine yazdığı ve Alemdar Gazetesi'nde de belirttiği yazısında iddiaları reddediyor ve yazarların yargılanmasını istiyordu. Çünkü cemiyetin taşrada güçlü olması Milli Mücadele'yi olumsuz etkileyebilirdi. İstanbul'da ise çoğunluğu askerlerden oluşan direniş gruplarını örgütleyerek faaliyet gösteriyordu. Cemiyetin istediği, askerlikten çıkarılmış veya emekliye ayrılmış olanların yaş sınırı dolmadıkça yeniden orduya alınmalarını sağlamaktı. Subayların rütbeleri eşitlenecek ve Harbiye'den mezuniyet durumlarına göre ayrıcalıkları olacaktı. Kurmay subayları etkisizleştirmek amacını taşıyan ve Damat Ferit Paşa'dan önemli ölçüde destek alan bu istek sayesinde emekli olan subayların çoğu göreve döndü.⁸¹⁷

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'dayken Çanakkale Müstâhkem Mevki Kumandanı Albay Şevket Bey'den aldığı bir telgrafta; Nigâhbancılar ile Hürriyet ve İtilaf ile İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin birleşerek bir blok oluşturdıklarını, Müslüman olmayanları Kuvâ-yı Milliye'ye karşı kışkırttıklarını ve Bursa, Adapazarı ve Geyve

⁸¹⁵Z. Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.193-203.

⁸¹⁶A. Özkan, **Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsûsalar**, s.262-263.

⁸¹⁷Yazarın Dip Notu:1 ve 2 Ocak'ta Alemdar Gazetesi'nde Harbiye Nezareti'ne sunduğu Layiha, sınıf subaylarının kurmaylara karşı bir şikâyetnamesi idi. *Erkân-ı Harpler* milletin başına memleketin hal ve atisine bela-yı müthiş kesilmiş bir heyet-i inhisariye idi. (S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.223-225.)

bölgelerinde propaganda yaptıklarını belirtmesi üzerine buralar mutasarrıflarına telgraf çekilerek tedbir alınmasını istedi.⁸¹⁸

Askeri Nigâhban Cemiyeti, 4 Temmuz 1919⁸¹⁹ ve 23 Eylül 1919'da⁸²⁰ yayımladığı bildirilerde ordunun ve subayların çete savaşlarına katılamayacağını belirterek ağır bir dille eleştirmiş ve Kuvâ-yı Milliye'yi kötölemişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan, 12 Ekim 1919'da bu cemiyetin "*kökünden sökülüp atılmasını ve mensuplarının cezalandırılmasını*" istedi.⁸²¹ Cemal Paşa 14 Ekim 1919'da bu telgrafta cevabı "*Bu kat'i mukarrerdir.*" oldu.⁸²² Ancak Mustafa Kemal, Cemal Paşa'nın bu kesin kararının hiçbir zaman uygulandığını hatırlamadığını belirtmektedir.⁸²³

Diğer taraftan Marmara bölgesinde artan propaganda faaliyetlerine karşı 31 Ekim 1919'da, Heyet-i Temsiliye, Karabiga ve Bandırma yöresine gönderdiği subayların takip edilmesini 61.Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey'den; 2 Kasım 1919'da ise 30 Nigâhbancı subayın bir yabancı işgalini sağlamak için Trabzon'a çıkacağını ve engellenmesini 15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'dan istedi. 17 Nisan 1919'da Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına 3.Kolordu'ya gönderdiği telgrafta Ferit Paşa Hükümeti'nin İstanbul'da Kuvâ-yı Milliye'ye karşı tutuklamalara başladığını, Nigâhbancıların tutuklama görevinde bulunduğu yönünde bilgiler olduğunu bildirmekteydi.⁸²⁴ 12.Kolordu Kumandanlığına gönderdiği telgraflarla Nigâhbancı subayların isimlerini belirterek Batı Anadolu'ya geleceklerini, Kuvâ-yı Milliye ve Milli Mücadele aleyhine propaganda yapacaklarını ve Yunanlılarla işbirliği içerisinde olacaklarını belirterek kendi bölgelerinde de gerekli tedbirlerin alınmasını istedi.⁸²⁵ Sivas Valisi Reşit Bey de kendi bölgesi ile ilgili olarak 3 Mart 1920'de Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Sivas ileri gelenlerinin ortak kararı ile İstanbul'da faaliyet gösteren bazı zararlı cemiyetlerin olduğunu; bunlardan Kızıl Hançerler, Hürriyet ve İtilaf ile Askeri Nigâhban Cemiyeti'nin Teşkilat-ı Ahmediye adı altında birleştiğini ve düşman parası ile vatana kötülük yaptığını; bu faaliyetlerin

⁸¹⁸Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, II**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., TTK Basımevi, Ankara, 1997, s.436-439.

⁸¹⁹Zekai Güner-Orhan Kabataş, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yay., TTK Basımevi, Ankara, 1990, s.241-243.

⁸²⁰Z.Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, II**, s.126.

⁸²¹Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev, III**, s.1563. **Belge Nu.:150.**

⁸²²Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev, III**, s.1564. **Belge Nu.:151.**

⁸²³Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev, I**, s.317.

⁸²⁴**HTVD, Sayı:113, Vesika Nu.:4189.**

⁸²⁵**HTVD, Sayı:18, Vesika Nu.:452, 458.,** Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.462-465.

Bandırma Sancağına bağlı Biga ve Gönen bölgelerinde giderek arttığını belirterek bu tür faaliyetlere engel olunmasını ve bu konuda Sivaslıların tatmin edilmesini istiyordu.⁸²⁶

e. Kuvâ-yı Milliye Harekâtının ve Ordunun Desteğinin Engellenmesi Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da kaldığı süre içerisinde, İzmir'in işgali nedeniyle duyulan tepkiyi Sadaret'e bildirerek gerekli tedbirlerin alınmasını istemiş ve bölgedeki asayişsizlik hakkında İstanbul'a tekliflerini içeren raporlar göndermişti.⁸²⁷ 9. Ordu Kıt'aatı Müfettişi olarak kendisine verilen görevlerden biri de milli şuralar yolu ile yapılan direnişlerin ve bu ad altında asker toplanmasının önlenmesi idi. Kazım Karabekir Paşa, bu yönde Mustafa Kemal Paşa'ya 24 Mayıs 1919'da verdiği cevapta, *"hiçbir yerde şura şubesinin olmadığı ve asker toplanmadığını"* belirtmekteydi.⁸²⁸ Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da aynı gün 17.Kolordu Kumandan Vekili Albay Bekir Sami Bey'e; *"Devletin Yunanlılara kaptıracak ne bir fazla silahı ne de tek bir fişegi ve askeri vardır, silah ve cephaneyi emin yerlere naklediniz."* şeklinde emir vererek Kuvâ-yı Milliye'yi desteklediğinin ilk işaretini vermişti.⁸²⁹ Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da kalmasının güvenli olmadığı düşüncesi ve *"...bazı şikâyetleri tetkik ve tedbir almak"* gerekçesi ile 25 Mayıs 1919'da Müfettişlik Karargâhı ile birlikte Havza'ya geçtiğinde⁸³⁰ Batı Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye harekâtı ile ilgili 20.Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'dan ilk bilgileri istemişti. Mustafa Kemal Paşa Havza'da iken 26 Mayıs 1919'da Ali Fuat Paşa tarafından gönderilen bu ilk telgrafta,⁸³¹ *"henüz düzenli bilgi alamadığını ve aldıkça göndereceğini"* belirterek Mustafa Kemal Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye ile bağlantısını sağlamış oldu.

⁸²⁶BOA, DH.ŞFR, D.660, G.13.

⁸²⁷ "İngilizlerin Samsun'a bir kısım asker çıkarmaları nedeniyle bu gibi tecavüzlerin engellenmesi ile siyasi durumdan gerektiğinde bilgi verilmesini" talep etmiştir. HTVD, Sayı:4, Vesika: 68, 69; Samsun ve çevresinde asayişsizliğin sebeplerini açıklayan bir telgrafında; *"...Bütün Rumlar, Yunanlılık milli emelleri ile her tarafta şımarıldığı gibi bu havalide de Pontus Hükümeti'nin teşkili gibi safsata etrafında toplanmış ve tekmil Rum çeteleri muntazaman bir program altında hemen kâmil siyasi bir şekle dönüşmüştür."* şeklinde belirtmiştir. (HTVD, Sayı:45, Vesika: 1051); Başka bir telgrafta *"Ordu'da Jandarma Kuvvetlerinin takviyesi için İtilaf temsilcileri katında teşebbüste bulunulmasını"* istemiştir. (HTVD, Sayı:4, Vesika:71); Bir diğerinde ise *"Ermeni tecavüzlerine karşı 15. Kolordu'nun mevcudunun artırılması"* gerektiğini belirtmiştir. (HTVD, Sayı:4, Vesika:77)

⁸²⁸HTVD, Sayı: 4, Vesika Nu.:67.

⁸²⁹HTVD, Sayı:37, Vesika Nu.:899.

⁸³⁰HTVD, Sayı:4, Vesika Nu.:72.

⁸³¹Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Nutuk-Söylev, I, s.25.

Mustafa Kemal Paşa, ordunun her şartta verilecek bir göreve hazır olmasını istediğinden, 27 Mayıs 1919’da 2.Ordu Müfettişi Cemal Paşa’ya gönderdiği bir telgrafta ise Manisa’nın işgali hakkında bilgi istemekle birlikte Afyon’daki tümenin kuvvetini artırma imkânı olup olmadığını, ayrıca bu tümene bu kritik durumda nasıl bir görev verileceğini ve Konya bölgesinde “*Vatan Ordusu*” adı altında bir teşkilatlanmanın olduğu yönünde bilgiler aldığını, içyüzü hakkında bilgi almak istediğini belirttiğinde; 2.Ordu Müfettişi, böyle bir kuruluştan haberi olmadığını ifade etmişti. Ayrıca ordu kumandanları ile yapılan görüşmelerden aldığı bilgilere göre dikkat edilmesi gereken hususları, 3 ve 15.Kolordu Kumandanlıkları ile birlikte Diyarbakır’da bulunan 13.Kolordu Kumandanlığına da ilettiler.⁸³²

Mustafa Kemal Paşa, vatanın bütünlüğünün korunması için 28 Mayıs 1919’da mülki ve askeri makamlara yayınladığı bir genelgede ise ulusal tepkilerin daha canlı yapılmasını istedi.⁸³³ 29 Mayıs 1919’da yayımladığı başka bir talimat ile de 3, 15 ve 20.Kolordu Kumandanlıklarına muhtemel bir İtilaf Devleti işgaline karşı Karadeniz Bölgesi de dâhil olmak üzere Kuvâ-yı Milliye’nin teşkil edilmesini ve silahla karşı konulmasını belirterek kolordu kumandanlarının görüşlerini istedi. Yaptığı durum muhakemesinde mücadele için tespitleri şu yöndeydi. “...Doğu illerinde yabancı işgalini iki şekilde düşünmekteyim, Ya Karadeniz kıyısındaki Rum halkı isyan ederek Cumhuriyet ilan ve bir yandan da kuvvetli iç ve dış çeteler illerimizi yağmalayacaktır. Buna karşı koyacağız, Jandarma ve asker birlikleri ile ve sıkı bir biçimde kovuşturacağız. Ve İslam köylüleri de ellerindeki silahları ile köylerini kendileri savunacaktır. Ya da böyle bir isyanla gerek aynı olsun ve gerekse olmasın, kıyıya ufak veya büyük yabancı kuvvetleri çıkarken kıyıda yerleşecek ve belki içeriye sarkacaktır. Çıkan yalnız Yunan kuvveti olursa halk ve askeri kuvvetimizle geriye atma yoluna gidilebilir. Öteki müttefiklerin birlikleri olursa kıyıda yerleşmelerini geciktirerek içerideki karşı koymanın da aşağıdaki gibi mitingler ve çeşitli gösterilerle milli protestolar yapılabilir. Fakat bu kuvvetlerin içeriye sarkmasına yani ülkemizi fiili olarak ele geçirmelerine karşı doğal olarak halk ve asker bir bütün olarak silahla bağımsızlığı savunmaya uğraşacaktır. Bu ihtilaller ile birlikte, Ermenistan ve Gürcistan yönlerinden gelecek saldırılar göz önüne alınarak başlıca yönlerin gerilla biçiminde savunulması konusunun şimdiden hazırlanması, kıyıya yakın olup yabancı denetimlerinden uzak kalmış yerlerdeki silahlar, cephane, donatım ve askeri sağlık

⁸³²Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, I, s.23-30.

⁸³³ATBD, Sayı:79, Vesika Nu.:1731.

gereçlerinin uygun bir yolla sezdirilmeden içeriye taşınmasının sağlanması, özellikle denetim altında olanlarının da kesin bir durum oluştuğunda kaçırılma hazırlıklarının şimdiden yapılması. Köylerin durumuna göre, halkın kendi köyünü savunma, ya da yakın askeri birliklere verecekleri desteklere göre hazırlıklara başlanması ve bunun için silahların ve cephanenin ve yiyecek türlerinin zamanında kararlaştırılması ve birlik sayılarının artırılması ve birliklerin elinde bulunan silahların elden geldiğince birleştirilmesi, gerekli gereçlerin, yiyeceklerin güvencesi ve cephanenin sağlanma biçimi, önemli yollardaki büyük yapıların gerektiğinde yıkılmak üzere hazırlığı gibi işlerin şimdiden düşünülerek son derece gizli bir biçimde yapılması gerekir. 20.Kolordu'nun batıdan doğuya doğru ve 12.Kolordu'nun Adana çevresinden doğuya gelen yönleri güvenli duruma getirmesine ihtiyaç olacağı düşüncesindeyim.”⁸³⁴

Diğer taraftan 28 Mayıs 1919'da valilere, bağımsız mutasarrıflıklara, 15.Kolordu, 20.Kolordu, 13.Kolordu ve Konya'daki Ordu Müfettişliğine gönderdiği başka bir telgrafta *“mitingler akdiyle tezahürat-ı milliye”*de bulunulmasını istedi.⁸³⁵ Nitekim bu mitinglerden birini Havza'da 30 Mayıs 1919'da Havzalılarla⁸³⁶ birlikte yaptı. Aynı gün mitingler konusunda Harbiye Nezareti'nin bilgi talebine cevabını⁸³⁷ ve 3 Haziran 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği'nden aldığı Nota'ya ise İtilaf Devletleri istekleri doğrultusunda hareket ettikleri gerekçesi ile sert bir eleştiride⁸³⁸ bulundu. 9 Haziran 1919'da Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye için teşkilatlanma faaliyetlerinde bulunan Albay Bekir Sami Bey'e de gönderdiği telgrafta *“...Gaflet ve teşkilatsızlığın bu kadar feci ve canhıraş akıbeti tevhit ettiği anlaşılmakta ise de ümitsizliğe kapılacak zamanda olunmadığı maazallah kuramında ve müdafaa heyetlerinden görülecek zaaf eserlerinin milletin mutlak esaretine müntec olacağını pek güzel takdir buyurmuşsunuz. Memleketin daha şarkındaki kumandanları ile irtibat ve temasın temini muhafazası pek mühimdir. Vaziyetin ıslahı için müstereken çareler yaratmaya mecburuz. Yakın istikbalde zuhuru pek kati olan umumi bir vaziyette kuvvetli ve kudretli bulunmak için memleketin muntazam bir teşkilat altına alınmasına çalışmalıyız...”* diyerek Kuvâ-yı Milliye'nin süratle teşkilatlanmasını istiyordu.⁸³⁹

⁸³⁴ATTB, Belge Nu.:13.

⁸³⁵ATBD, Sayı:79, Vesika Nu.:1731, Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Cilt:1, s.34.

⁸³⁶S. Kili, Türk Devrim Tarihi, s.26-27.

⁸³⁷“İstanbul'a çekilen telgrafların tamamen milletin sinesinden fıskıran teessüratın birer aksi olduğunu arz eylerim. Bu heyecan memleketin en ücra köşesine kadar şamildir, umumdur.” (HTVD, Sayı:5, Vesika Nu.:92.)

⁸³⁸HTVD, Sayı:5, Vesika Nu.:95.

⁸³⁹R. Apak, İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, s.51-52.

Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa da 15 Haziran 1919'da hükümete sunduğu bir yazısında Adalar Denizi'nde Yunan işgallerine karşı milislerin desteklenmesi gerektiğini belirterek Kuvâ-yı Milliye'nin faaliyetlerine destek veriyordu.⁸⁴⁰ Buna karşılık 18 Haziran 1919'da Hükümet, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal imzasıyla illere gönderdiği bir kararname ile Redd-i İlhak gibi derneklerin kurulmasını yasakladı ve işgallere ses çıkarılmamasını, Milli Ordu kurmak gibi devletin selametine zarar verecek davranışlara karşı zor kullanılmasını isteyen bir genelge⁸⁴¹ gönderdi. Buna karşı 20.Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa da Harbiye Nezareti'ne 3-4 Temmuz 1919'da gönderdiği yazısında; *"Ordunun mevcudunun Mütarekenâme nedeniyle azaldığını, bu şekliyle çalışsa da kuvvetinin yeterli olmayacağını, bu nedenle Kuvâ-yı Milliye ile takviyesinin zorunlu olduğunu ve vatan savunmasının ordu ve Kuvâ-yı Milliye ile birlikte yapılacağını"* belirterek yayımlanan kararnamenin düzeltilmesini istedi.⁸⁴²

Kuvâ-yı Milliye'nin, Anadolu'da olduğu gibi Trakya'da da teşkilatlanmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, burada bulunan kuvvetin ve kumandanın durumu hakkında bilgi sahibi olmak maksadıyla, 16 Haziran 1919'da gönderdiği telgrafa gelen cevapta, kolordu kumandanının Albay Cafer Tayyar Bey olduğunu öğrendikten sonra, 18 Haziran 1919 tarihli bir yönerge göndererek⁸⁴³ Trakya'nın da direnme gücünü artırmak üzere Anadolu'da bölünmez bir bütünlüğün oluşturulduğu ve kararların bütün kumandanlar ve yanındakiler ile birlikte bir bütün halinde alındığını bildirdi.⁸⁴⁴

Böylece Anadolu'da başlayan mücadeleye, 1.Kolordu Kumandanlığını kendisine bağlayarak Trakya'yı da dâhil etmiş ve Milli Mücadele bütünlüğü içerisine almış oldu.⁸⁴⁵

Milli Mücadele devam ederken bir taraftan da İstanbul'daki Hükümet, İtilaf baskısı ile Kuvâ-yı Milliye hareketini bastırmak için 16 Haziran 1919'da Hâkimiyet-i Milliye teşekkülleri ile haberleşmenin kısıtlandığını içeren bir talimat⁸⁴⁶

⁸⁴⁰HTVD, Sayı:4, Vesika Nu.:84.

⁸⁴¹T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, I, s.143.

⁸⁴²ATASE Arşivi, İSH, K.18, G.81, B.81-1.

⁸⁴³ATBD, Sayı:82, Belge Nu.:1781.

⁸⁴⁴Gazi Mustafa Kemal, Nutuk-Söylev, I, s.30-31.

⁸⁴⁵T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, I, s.167-168.

⁸⁴⁶Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, (1918-1938), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.57.

ve 18 Haziran 1919'da da Kuvâ-yı Milliye hareketini tamamen yasaklayan⁸⁴⁷ genelgeler yayımlandı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19-20 Haziran 1919'da Valiliklere, Kolordulara ve Posta Telgraf Başmüdürlüklerine gönderdiği; "...*Böyle bir namussuzluğu cesaret edenler Divan-ı Harbe verilecektir.*" cevabi telgraf ile emir geri alınana kadar İstanbul ile haberleşmenin kesilmesini istedi.⁸⁴⁸ Bunlara karşı 18 Ağustos 1919'da yayımladığı bir genelge ile alınacak tedbirleri belirledi.⁸⁴⁹

Hükümetin, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 21 Haziran 1919 tarihinde aldığı kararında,⁸⁵⁰ İtilaf Devletlerinin etkisi görülmekteydi. Buna göre; Trakya'ya gelen Yunan Taburu'nun geri alınması, olmazsa başka bir İtilaf kuvveti ile değiştirilmesi, ordu mevcudunun İngilizlerin kabul etmiş olduğu miktarın iki katına çıkarılması, silahların İtilaf makamlarının yardımı ile toplanması, işgaller esnasında yapılan katliamların engellenmesi sağlanacaktı. Ayrıca İtilaf Devletleri tarafından daha önceden bildirilmeden yeni bir saldırı olursa askeri kuvvetler savunmada olacak ancak, karşı saldırıda bulunulmayıp geri çekilecek ve savunma kararı İtilaf makamlarına bildirilecekti. Böylece, Vükela Meclisi, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı resmen cephe almış oldu. Ayrıca Kütahya Mutasarrıflığının 14 ve 17.Kolordu Kumandanlıkları ile 8 ve 12.Tümen Kumandanlıklarının bölgede 1894 ve 1897 doğumlularından firari, bakaya, süre aşımı gibi nedenlerle memleketlerinde bulunanların çağırılıp sevk edilmeleri ve bunların dışındakilerin gönüllü olarak çağrılmaları ve Eşme, Kula, Salihli, Soma ve Balıkesir'e gönderilmeleri konusundaki tekliflerine, Şevket Paşa yerine Harbiye Nazırı olan Ferit Paşa kabul etmeyerek, Harbiye Nezareti'nin talimatı olmadan asker toplamanın kanuna aykırı olduğunu ve tespit edilmesi durumunda ilgili kumandanların azliyle mahkemeye verileceğini bildirdi.⁸⁵¹ Bu durum 9 Ağustos 1919⁸⁵² ve 26 Ağustos 1919'da⁸⁵³ Dâhiliye Nezareti'nin genelgesi ile vilayetlere de bildirildi. Ayrıca, Hükümet, Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerine, "*Padişahın iradesi olmadan asker toplayan kumandanların görevden alınacağı ve yargılanacağı ile bağış toplanmasının engellenmesi*"

⁸⁴⁷ T. Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, I, s.143.

⁸⁴⁸ HTVD, Sayı:6, Vesika Nu.:111., Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, (1911-1921) Tarihleri Arasına Ait 105 Belge), s.38-39, ATTB, Belge Nu:29.

⁸⁴⁹ ATTB, Belge Nu:52.

⁸⁵⁰ HTVD, Sayı:1, Vesika Nu.:23.

⁸⁵¹ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.504-510.

⁸⁵² BOA, DH.KMS, D.53-2, G.68.

⁸⁵³ BOA, DH.KMS, D.53-3, G.40.

hususundaki kararını bildirerek⁸⁵⁴ askeri birliklerin, Kuvâ-yı Milliye harekâtına desteğini kesmek istiyordu.⁸⁵⁵

Konya Bölgesinde de Kuvâ-yı Milliye teşkilatlanmaları görülmekteydi. Bu konuda Cemal Paşa, 18 Haziran 1919'da halkın İtalyan işgaline karşı direnmeye hazırlanmasını Afyon'da bulunan 23. Tümen Kumandanından istemişti.⁸⁵⁶ Bir taraftan da Harbiye Nezareti Şevket Turgut Paşa vasıtası ile 19 Haziran 1919'da 14.Kolordu Kumandanlığına “barış görüşmelerine zarar verir düşüncesi ile Yunanlılara saldırılmamasını” emretti.⁸⁵⁷ 2.Ordu Müfettişi Cemal Paşa da, İtalyanların bölgedeki durumunu anlattıktan sonra⁸⁵⁸ 23.Tümen Kumandanından 20 Haziran 1919'da milis teşkilatı kurulması emrini tekrarladı.⁸⁵⁹ Fakat Harbiye Nazırı'nın 2.Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya verdiği emirde yalnızca protesto yapılarak işgale karşı konulmamasının istenmesi⁸⁶⁰ üzerine Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da tanınmış kişilere 21 Haziran 1919'da mektup göndererek, Hükümetin, Kuvâ-yı Milliye'yi dağıtma çabalarından ve kötü propagandadan şikâyetle bulunarak milli direnişe engel olunamayacağını,⁸⁶¹ aynı zamanda Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'i de Padişaha şikâyet ettiğini tüm vilayet makamlarına bildirdi.⁸⁶² Bu sırada İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 24 Haziran 1919'da Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'nin önlenmesi için “*Gerillalardan, işgal bölgelerinin tespit edilerek kaçınılabileceğini*” bildirdi.⁸⁶³

Kuvâ-yı Milliye'nin yayılması ve askeri birliklerce desteklenmesi İstanbul Hükümeti tarafından önlenemiyordu. Nitekim Hükümetin, 26 Haziran 1919'da Dâhiliye Nezareti tarafından Kuvâ-yı Milliye'nin bastırılmasına dair mülki makamlara yayımladığı genelgesi, askeri birlikler tarafından uygulanmadığından Eskişehir Mutasarrıfı Mehmet Sami, aynı içerikli bir yazının Harbiye Nezareti tarafından askeri birliklere de gönderilmesi istedi.⁸⁶⁴ Aynı durum Karahisar Mutasarrıflığından da gelmesi üzerine Dâhiliye Nezareti, Harbiye Nezareti'ne yazdığı

⁸⁵⁴HTVD, Sayı:9, Vesika Nu.:186.

⁸⁵⁵BOA, DH.İ.UM.EK, D.118, G.73, 24 Şubat 1920 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından yayımlanan bir genelge ile Birinci Dünya Harbi'nde esir olup teslim edilenler ile terhis edilen erlerin tekrar askere alınmayacağı bu yolda yapılacak teşebbüslerin önlenmesi istenmekteydi.

⁸⁵⁶HTVD, Sayı:6, Vesika Nu.:124.

⁸⁵⁷HTVD, Sayı:6, Vesika Nu.:116, 123.

⁸⁵⁸HTVD, Sayı:6, Vesika Nu.:126.

⁸⁵⁹HTVD, Sayı:6, Vesika Nu.:127.

⁸⁶⁰HTVD, Sayı:6, Vesika Nu.:120.

⁸⁶¹ATBD, Sayı: 82, Belge Nu.:1782.

⁸⁶²ATTB, Belge Nu.:36.

⁸⁶³G. Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), s.46.

⁸⁶⁴BOA, DH.KMS, D.53-2, G.11.

bir açıklama ile mülki makamlar ile askeri birlikler arasında anlaşmazlığın olmamasını istedi.⁸⁶⁵ Ancak Mustafa Kemal Paşa, Kuvâ-yı Milliye'nin yayılmasını sağlamak için askeri birliklerle irtibatını devam ettiriyor hatta 26 Haziran 1919'da 2.Ordu Müfettişi'ne gönderdiği bir telgrafta, Alevilerin de Milli Mücadeleye katılmalarının sağlanması istiyordu.⁸⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın Hükümet ve İngilizlere karşı tedbirleri devam ederken; 21-22 Haziran 1919'da, emir subayı Cevat Abbas'a yazdırdığı⁸⁶⁷ ve kendisi dâhil Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Rauf Bey'in imzaladığı Amasya Genelgesi, Amasya'dan tüm asker ve sivil makamlara yayımlandı.⁸⁶⁸

Nitekim, 8 Haziran 1919'da İstanbul'a çağırılması üzerine; artık milli mücadelede için çabaların kişisel olmaktan çıkarak bütün ulusun birlik ve dayanışmasını sağlayacak tarzda bir kurul vasıtasıyla yapılmasının gerekli olduğu düşüncesindeydi.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki düşüncesi şu idi: “ *Anadolu'ya geleli bir ay olmuştu. Bu süre içerisinde bütün orduların birlikleri ile ilişki ve bağlantı sağlanmış ve ulus elden geldiğince aydınlatılarak uyarılmış, ulusal örgütlenme düşüncesi yayılmaya başlamıştı. Durumu artık bir kumandan kimliği ile yürütüp yönetmeye olanak kalmamıştı. Yapılan çağrıya uymamak ve gitmemekle birlikte, ulusal örgütleri ve eylemi yönetmeyi sürdürdüğüme göre, başkaldırır duruma girdiğim kuşku götürmezdi. Bundan başka ve özellikle uygulamaya karar verdiğim girişim ve yürütümlerin bir an önce kişisel olmak niteliğinden çıkarılması ve bütün ulusun birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir kurul adına yapılması çok gerekli idi. Bu nedenle 18 Haziran 1919 günü Trakya'ya verdiğim yönergede işaret ettiğim bir noktanın uygulanması zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki o nokta, Anadolu ve Rumeli Ulusal örgütlerini birleştirecek, bunları bir merkezden yönetmek ve adlarına iş görmek üzere, Sivas'ta genel bir ulusal kurultay toplamaktı. Bu amaçla emir subayım Cevat Abbas bey'e 21-22 Haziran 1919 gecesini Amasya'da söyleyip*

⁸⁶⁵BOA, DH.KMS, D.54-1, G.9.

⁸⁶⁶HTVD, Sayı:6, Vesika Nu.:113.

⁸⁶⁷Cevat Abbas Güler, *Cepheden Meclis'e Büyük Önder ile 24 Yıl*, Derleyen: Turgut Güler, Güler Yayınları, İstanbul, 2008, s.236-237.

⁸⁶⁸“Amasya Tamimi ile Türk Devrimi'nin aksiyon safhası yani ihtilal su yüzüne çıkmış, milli hâkimiyete ve milli İstiklâl'e dayanan milli hareket haksızlığa karşı bir isyan parolası olarak belirlenmiştir. Amasya Tamimi, bir ihtilal beyannamesidir ve Anadolu'da ihtilalin başladığını göstermektedir.” (H. Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, s.118.), ATBD, Sayı: 77, Belge Nu.:1687.

yazdırdığım genelgenin başlıca noktaları şunlardı. ...”⁸⁶⁹ Amasya Genelgesi’nde vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğu temel esası üzerine milletin bağımsızlığını yine milletin kesin kararı ve azminin kurtaracağı belirtilerek Kuvâ-yı Milliye’nin önemi ve gereği belirtiliyordu.

Amasya Genelgesi’nde alınan kararlar sonucu, Harbiye Nezareti’nin ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’nin “...*Milli Teşkilatın devamının millet için iyi bir sonuç vermeyeceğini ileri sürerek ordu ile hiçbir ilgisi olmayan bu gibi teşkilatın hemen önüne geçilmesini*”⁸⁷⁰ 22 Haziran 1919’da istemesi, Hürriyet ve İtilafçı kabinenin kontrolünde değiştiğini göstermekteydi.

Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine Konya’da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa’ya gönderdiği telgrafta⁸⁷¹ “...*Milli gücü bozmaya çalışacak olanlara kesinlikle karşı koymak ve kötü etkilerini gidermek bizim için zorunludur.*” ifadesi ile gerekli tedbiri almasını istedi.⁸⁷² Ancak, bazı bölgelerde Kuvâ-yı Milliye’nin gereği tam olarak anlaşılamadığından milli teşkilatların kurulması yönündeki Mustafa Kemal Paşa’nın talimatları mülki makamlarda tereddütlere neden oldu. Nitekim Kütahya Mutasarrıflığı, Dâhiliye Nezareti’nden 20.Kolordu Kumandanlığının milli teşkilat kurulması yönündeki emirlerinin uygulanıp uygulanmamasını sormakta,⁸⁷³ Karahisar Mutasarrıfı da 5 Temmuz 1919’da milli teşkilatların engellenmesini⁸⁷⁴ istemekteydi. Zaten, Dâhiliye Nezareti’nin Harbiye Nezareti’ne gönderdiği görüş yazısına göre de Harbiye Nezareti Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesine engel olunmasını gerektiğini belirtiyordu.⁸⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa tarafından 5 Temmuz 1919’da İstanbul Hükümeti’nden gelebilecek tehlikeleri engellemek için önemli merkezlere ve kumandanlıklara yayımladığı talimatta; “*İstanbul Hükümeti’nin yayımladığı tebligatı denetlemek veya durdurmak için gerekli önlemlerin alınması*” gerektiği bildirildi.⁸⁷⁶ Bu bir bakıma İstanbul Hükümetinin kendisine getirmiş olduğu muhabere yasağına karşı bir tedbirdi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa tarafından kolordulara yayımlanan diğer bir talimatta ise; “*Asayiş ve memleket savunmasının layıkıyla temin ve korunması için*

⁸⁶⁹Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, I, s.41-43.

⁸⁷⁰HTVD, Sayı:6, Vesika Nu.:123.

⁸⁷¹C.Akçakayalıoğlu, *Atatürk, Kumandan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, s.176-177.

⁸⁷²S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, s.401-408.

⁸⁷³HTVD, Sayı:2, Vesika Nu.:32.

⁸⁷⁴HTVD, Sayı:10, Vesika Nu.:229.

⁸⁷⁵HTVD, Sayı:2, Vesika Nu.:31, 33.

⁸⁷⁶Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, I, s.59, Belge Nu.:29.

*kolordu kumandanlarının kendi bölgelerinden kesin surette sorumlu olduğu, bölgelerindeki olaylara ait asayiş raporlarının mülki makamlar tarafından doğrudan kolordu kumandanlarına verilmesinin sağlanması” isteniyordu.*⁸⁷⁷ Bu surette mülki makamların İstanbul ile görüşmesinin kolordular vasıtası ile kontrol altına alınması sağlanmış oldu.

Diğer taraftan, 8 Temmuz 1919’da Harbiye Nezareti, Kuvâ-yı Milliye harekâtını bastırmak için, ordu müfettişlerine, kolordu kumandanlarına ve Çine’de bulunan 57’inci Tümen Kumandanlığına gönderdiği telgrafta “..*Her ne nam ile olursa olsun hususi bir teşkilat kurulması ve halktan bu yolda mali ve bedeni istekte bulunulmasına askeri ve mülki makamlarca asla meydan verilmemesi...*” yönünde Hükümet kararı olduğunu bildirdi.⁸⁷⁸ Ayrıca 9 Temmuz 1919’da Harbiye Nezareti tarafından Hükümete bildirilen talimat gereği; Aydın üzerine yürüyen Yunanlılarla yerli Rum Kuvvetlerine karşı koymak için istenilen silah ve mühimmat, depolarda İngilizler tarafından kaydedilmiş olduğundan verilemezdi. Kuvâ-yı Milliye’ye ise yardımda bulunmak alınan kararlar gereği mümkün değildi. Sadece, “*Yunan kuvvetlerine karşı halkı yalnız bırakmamak için muhtemel facialara vesail-i siyasiye ile olsun engel olunması gereğine*” işaret ediliyordu.⁸⁷⁹

Ordunun desteğinin sağlanması hususu Erzurum Kongresi hazırlıkları başladığında üzerinde durulan önemli konulardan biriydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa’nın “*milli çabayı, ordunun desteklemesi, askeri ve milli çalışmaları birbirleri ile düzenli duruma getirmek, önemli bir konu idi.*” ifadesi mücadelenin temel düşüncelerinden biri olmuştu.⁸⁸⁰

Bu düşünce, 7 Ağustos 1919’da yayımlanan bir Beyanname ile duyuruldu.⁸⁸¹ Kuvâ-yı Milliye’nin zorunluluğu ve orduya duyulan ihtiyaç, Erzurum Kongresi’nde alınan kararlardan 1., 2. ve 4. maddelerinde görülmektedir. 1. Madde; “*Milli sınırlar içerisinde bulunan vatan parçaları bir bütündür; birbirinden ayrılamaz.*” 2.Madde; “*Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşı ve Osmanlı Hükümeti’nin dağılması halinde millet, birlikte direnecek ve savunacaktır.*” 4.Madde ise; “*Kuvâ-yı Milliye ’yi etken ve milli*

⁸⁷⁷TİTE Arşivi, K.333, G.11, B.11-001.

⁸⁷⁸HTVD, Sayı:2, Vesika Nu.:34.

⁸⁷⁹S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, s.406-408.

⁸⁸⁰Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, I, s.63.

⁸⁸¹Z.Güner-O.Kabataş, *Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, s.81-83.

iradeyi egemen kılmak temel ilkedir.”⁸⁸² şeklinde olup bu hususların gerçekleşmesi için Kuvâ-yı Milliye harekâtı ve ordunun varlığı kaçınılmazdı. Bu maksatla tüm kolordu kumandanlıklarına ve mülki makamlara milli teşkilatlanmanın gereği anlatılıyor ve Kuvâ-yı Milliye’nin desteklenmesi isteniyordu. Bununla birlikte İstanbul Kuvâ-yı Milliye harekâtını bastırmak için var gücüyle faaliyetine devam etmekteydi. Nitekim Konya’ya 5 Temmuz 1919’da gelen Tahkik Heyeti Başkanı Süleyman Şefik Paşa, milli teşkilatın sanıldığı kadarı ile güçlü olmadığını, Harbiye Nazırı olduğu takdirde bu hareketi bastıracağını İstanbul Hükümeti’ne bildirdi.⁸⁸³ Ancak Dâhiliye Nezareti’nin, Kuvâ-yı Milliye’yi bastırmak için bir ordu teşkiline ihtiyaç olup olmadığı konusundaki sorusuna Harbiye Nezareti; 17 Ağustos 1919’da verdiği cevabında kuvvet teşkil etmenin mümkün olmadığını, siyasi ve idari tedbirler ile çözüm getirilmesi gerektiği bildirdi.⁸⁸⁴ Bununla birlikte Kuvâ-yı Milliye’nin bastırılması amacından İstanbul Hükümeti vazgeçmiş değildi. Dâhiliye Nazırı Adil Bey, 8 Ağustos 1919’da bütün mülki örgütlere bir genelge göndererek Barış Konferansında alınan karar gereği, Batı Anadolu’da Yunan zulmünü soruşturmak üzere General Milne’nin başkanlığında görevlendirilen komisyonun tespit ettiği hususlar içerisinde Kuvâ-yı Milliye’nin dağıtılmasını istedi.⁸⁸⁵

Bu tespit Hükümetin de hareket tarzına uygun olduğundan yayımlanan genelgede; ülkenin iç ve dış sorunlarını askeri ve mülki yöneticiler ne kadar kabiliyetli ve zeki olurlarsa olsunlar bu işleri hükümet kadar iyi düşünemeyeceklerinden hükümetin emirlerine uyulacak, aksi takdirde, tutuklanarak İstanbul’a gönderilecekti.⁸⁸⁶ 18 Ağustos 1919’da Sivas Valiliği’ne gönderdiği talimatta; Sivas’ta kongre toplanılmasının engellenmesi ve yapılan açıklamalara rağmen söz dinletilmezse gerekli tedbirlerin alınması istemekteydi.⁸⁸⁷ Ayrıca 1 Eylül 1919’da Hükümete gönderilen bir yazıda, Kuvâ-yı Milliye’den bir fayda gelmeyeceği, hatta İngilizlerin bunlara karşı tekrar şikâyet etmelerine neden olacağı belirtildi.⁸⁸⁸ Dâhiliye Nazırı Adil Bey; 5 Eylül 1919’da, Kayseri Mutasarrıflığına; Sivas’ta yapılan

⁸⁸²Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev**, I, s.89.

⁸⁸³A.F Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.172.

⁸⁸⁴HTVD, Sayı:113, Vesika Nu.:4168.

⁸⁸⁵BOA, DH.İ.UM.EK, D.55, G.42.

⁸⁸⁶S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.504-514., A.F Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.169.

⁸⁸⁷BOA, DH.ŞFR, D.102, G.183.

⁸⁸⁸BOA, DH.İ.UM.EK, D.56, G.11.

toplantıda alınan kararların hiçbir önemi olmadığı ve itibar edilmemesini,⁸⁸⁹ 12 Eylül 1919'da Konya Valiliğine Sivas'ta alınan kararların uygulanmamasını,⁸⁹⁰ 13 Eylül 1919'da Çorum'da bulunan Ankara Valisi Nurettin Paşa'ya ise Sivas ve Ankara'daki kumandanlar ile Sivas Valisi'nin halkı kışkırttığı ifade edilerek, hükümete muhalif kongre namına çekilen kararların halk tarafından desteklenmemesi için tedbir alınması ve bunun halka anlatılması gerektiği isteniyordu.⁸⁹¹

Bununla birlikte Kuvâ-yı Milliye'yi dağıtma girişiminde başarılı olamayan hükümet, bu kez de hareket tarzını değiştirerek Kuvâ-yı Milliye'nin Mustafa Kemal hareketi ile birleşmesini önlemek için ona sahip çıkmaya çalıştı.⁸⁹²

Hükümet, yöntem olarak da doğuda düzenli ve kontrol altında bulunan bir orduya hâkim olmanın güçlülüğü nedeniyle, dikkatini Batı Anadolu'daki kısmen dağınık ordu birliklerine ve Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerine verdi. Bu maksatla, Batı Anadolu'ya görevlendirilen Umum Jandarma Kumandanı Kemal Paşa, görünüşte bir teftiş gezisi adı altında, halkı Kuvâ-yı Milliye'den uzaklaştırmak ve bu örgütü dağıtmak üzere 7 Ağustos 1919'da İstanbul'dan çıktı ve 4 Eylül 1919'da İstanbul'a döndüğünde; *asayişin iyi durumda olduğu, Milli teşkilatın kötü bir şey olmadığı, sadece Yunanlılara karşı halkın vatanlarını korumak için birleştiği bir hareket olduğu, padişaha karşı sadakatlerinin olduğu ve Mustafa Kemal ile bir ilgilerinin olmadığı ve Yunanlılara karşı sadece bir savunma savaşı yaptıkları* yönünde görüş bildirdi. Bu görüşlerin altında yatan gerçek, Damat Ferit Hükümeti'nin Batı Anadolu hareketi ile iyi görünerek Kuva-yı Milliye'nin Mustafa Kemal'e tabi olmasını önlemektir. Bununla birlikte bu düzenin devamından yana olmadığı da bir gerçektir. Nitekim Eylül 1919'da hazırlanan bir tasarıya göre Kuvâ-yı Milliye'yi kendi kontrolüne almak için milli kuvvetlerin tamamını Jandarmaya dönüştürülmesi düşünülmekteydi. İstanbul Hükümeti açısından çok önemli olan bu gezi sonunda Batı Kuvâ-yı Milliye'sinin idari teşkilatında bazı bölünmeler başladı. Hatta bölgedeki Hürriyet ve İtilafçı yanlısı

⁸⁸⁹BOA, DH.ŞFR, D.103, G.49.

⁸⁹⁰BOA, DH.ŞFR, D.103, G.123.

⁸⁹¹BOA, DH.ŞFR, D.103, G.126.

⁸⁹²Haluk Selvi, "İstanbul Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü, Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı.44, Cilt.XV, Ankara, s.1-3.

kişilerin de etkisi ile efelerin bir kısmının siyasete çekilmesi neticesinde bazı bölgelerin kontrolü elden çıktı.⁸⁹³

Süleyman Şefik Paşa, Harbiye Nazırı olduktan sonra Kuvâ-yı Milliye hareketini bastırmak için faaliyetlerini artırdı. Önce İzmir bölgesindeki kumandanlara gönderdiği yazıda ve daha sonra 25 Ağustos 1919'da tüm kolordulara gönderdiği genelgede, Yunanlılara karşı devam ettirilmek istenen harekâtın yurt yararına olmadığını bildirdi.⁸⁹⁴ Ayrıca, 15 Eylül 1919'da yine kolordulara gönderdiği bir talimatta; Kuvâ-yı Milliye reisleri ile görüşmek ve onları ikna etmek üzere Eskişehir, Akhisar ve Balıkesir'e birer İngiliz subayı geleceğini ve kolaylık gösterilmesini istedi.⁸⁹⁵ Fakat Süleyman Şefik Paşa'nın bu çabaları Sivas Kongresi kararları ile sonuçsuz kalması sağlandı.

Sivas Kongresine yönelik, Erzurum'da alınan kararlardan biri de 24 Ağustos 1919'da Erzurum Vilayeti'ne verilen bir beyanname ile Mustafa Kemal'in başkanlığında Heyet-i Temsiliye'nin kurulması idi.⁸⁹⁶ Artık milli mücadeleye, Heyet-i Temsiliye'nin aldığı kararlar ile devam edilecekti. Bu doğrultuda 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan Sivas'a hareket edildi ve 2 Eylül 1919'da Sivas'a bölgedeki çetelerin tehdidi altında bir yolculuk sonrası varıldı.⁸⁹⁷ Heyet-i Temsiliye tarafından doğu ve batı illerinin ve Trakya'nın yani bütün memleketin birleşmesini sağlamak için Sivas'ta yapılmasına karar verilen kongre 4 Eylül 1919'da Mustafa Kemal'in konuşması ile açıldı.⁸⁹⁸

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nin kararlarını olduğu gibi kabul etti ve bütün kararları sadece Doğu Anadolu değil bütün Anadolu ve Trakya'yı

⁸⁹³H. Selvi, "İstanbul Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü, Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, s.11.

⁸⁹⁴**HTVD, Sayı:8, Vesika Nu.:182.**

⁸⁹⁵**HTVD, Sayı:46, Vesika Nu.:1073.**

⁸⁹⁶Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.X.

⁸⁹⁷Üç otomobil ve üç atlı arabadan oluşan kafilede; Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Hoca Raif Efendi birinci otomobilde, Süreyya (Yiğit) Bey, Hüseyin (Gerede) Bey, Mazhar Müfit (Kansu) Bey ikinci otomobilde, Refik (Saydam) Bey, Cevat Abbas, Muzafer ve Yüzbaşı Osman (General Osman Tufan) Bey üçüncü otomobilde idi. Erzincan Boğazına gelmeden bir jandarma subayı tarafından boğazın Dersimli çeteler tarafından tutulduğu söylenmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, otomobilin birine makineli tüfek yerleştirilerek yola devam edileceğini ve çatışma çıksa da sağ kalanların Sivas'a gideceğini belirtti. (M.M Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I**, s.193-203), 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa; 11 Mayıs 1919'da birliklerine yayımladığı bir emirle "otomobillerle yapılacak seyahatlerde her ihtimale karşı makineli tüfek bulundurulmasının zaruri olduğunu, kolordu ve tümen karargâhındaki otomobillere ikişer adet makineli tüfek konulacağını" bildiriyordu. (**ATASE Arşivi, İSH, K.189, G.71, B.71-1**)

⁸⁹⁸Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.107-111.

kapsayacak şekildeydi. Bu nedenle, cemiyetin adı Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti olarak değiştirildi ve kapsamı “*Heyet-i Temsiliye, vatanın Heyet-i Umûmîyesi’ni teşkil eder.*” şeklinde belirlendi.⁸⁹⁹

Heyet-i Temsiliye, artık genişletilmiş yetkileri ve artırılmış sorumlulukları ile milli mücadelenin yönetimini üstlenmişti. Buna Kuvâ-yı Milliye ve Ordu da dâhildi. 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgali neticesinde Heyet-i Temsiliye mülkiye ve askeriye üzerinde etkinliğini daha da artırdı.⁹⁰⁰ Telgraf merkezleri ile sahil iskelelerinden ve dâhilden gelecek şahısların kontrol edilmesi ve şüpheli mektupların açılması yönünde bir talimat da yayımladı.⁹⁰¹ Aynı zamanda Heyet-i Temsiliye’nin bilgisi ve izni olmadan İstanbul ile muhabere edilmesi yasaklandı.⁹⁰² Nitekim İstanbul’da bulunan Amerikan Deniz Filosu Kumandanı Amiral Bristol, Dışişlerine gönderdiği bir raporda belirttiği “*İsyancı hükümetin adı Heyet-i Temsiliye’dir, Kuvvetlerine Kuvâ-yı Milliye denilmektedir.*” ifadesi, ileriye dönük bir görüş olarak kabul edilebilir.⁹⁰³

Sivas Kongresi, milli mukavemette kurulan başsız teşkilatı ve karargâhı olmayan silahlı mücadeleyi yöneterek emir-komutayı ele almak bakımından büyük bir önem taşımaktaydı. Bu karargâh vatanın kurtarılması için girişilecek askeri harekâta, ana fikir olarak “*Önce doğuda doğan Ermeni tehlikesini yok etmek ve sonra bütün kuvvetle batıya yönelmek*” şeklinde özetlenebilecek bir hareket tarzını esas kabul etmişti.⁹⁰⁴

Sivas Kongresi’nde alınan kararlar arasında Kuvâ-yı Milliye ve Kuvâ-yı Milliye harekâtı ile ilgili önemli hususlar bulunmaktaydı.⁹⁰⁵ Bu kararlar göstermektedir ki artık haksız yere yapılan işgallere karşı ortaya çıkan Teşkilat-ı Milliye ile Kuvâ-yı Milliye, Heyet-i Temsiliye tarafından tek elden yönetilecek ve ordunun desteği sürekli kılınacaktı. Anadolu’nun her yerinde uygulamaya geçen bu kararlar ile Kuva-yı Milliye desteklenmeye başlamış ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinin teşkilatlanmaları artmıştır. Nitekim Batı Karadeniz’in küçük yerleşim yerlerinden biri olan Bartın’a bağlı Kurucuşile Merkez Nahiyesi’nde de Genişzade

⁸⁹⁹U. İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.115.

⁹⁰⁰HTVD, Sayı:23, Vesika Nu.:580.

⁹⁰¹HTVD, Sayı:23, Vesika Nu.:582.

⁹⁰²HTVD, Sayı:22, Vesika Nu.:566, 567, 568.

⁹⁰³Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları, (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Mrk. Yay., Ankara, 1989, s.11-12.

⁹⁰⁴TİH, **Batı Cephesi, II-2**, s.12.

⁹⁰⁵Z.Güner-O.Kabataş, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, s.85-86.

Hasan Bey Başkanlığında kurulan Kurucaşile Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Milli Mücadele'ye olan desteğini 2 Mart 1920'de TBMM'ne gönderdiği telgraf ile bildirmiştir.⁹⁰⁶

Kongrelerde alınan kararlar gereği bir taraftan halkın Kuva-yı Milliye'ye olan desteği sağlanırken bir taraftan da Kuva-yı Milliye'nin sevk ve idaresinin bir komuta altında toplanması amaçlanmıştır.

Nitekim 20.Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Sivas Kongresi'nin 9 Eylül 1919 günü beşinci toplantısının ikinci oturumunda kongreye gönderdiği bir telgrafında; Eskişehir ve Alaşehir bölgeleri Kuvâ-yı Milliye Kumandanlıklarına kabul görüldüğü takdirde atama yaptığını belirtmesi üzerine, Kongre Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan Batı Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Başkumandanı olması teklifi uygun görüldü.⁹⁰⁷ Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye Cephe Kumandanlıklarından Salihli Cephesi Kumandanlığı'na bildirilerek sevk ve idarenin genel esasları bildirildi.⁹⁰⁸

Sivas Kongresi sonunda Kuva-yı Milliye ile ilgili olarak iki önemli karar alındı. Bunlar; milli bağımsızlığın sağlanması için milli iradeye dayalı Kuvâ-yı Milliye'nin esas kılınması ve Aydın, Manisa ve Balıkesir Cephelerinde milli mücadelede, tek vücut savunma ve mukavemet gösterilmesi.⁹⁰⁹ Ayrıca bölgedeki hükümet memurlarının da Kuvâ-yı Milliye kumandanları ile birlikte çalışmasına, kabul etmedikleri takdirde görevden alınmalarına karar verildi.⁹¹⁰ Bu doğrultuda alınan kararlar gereği, 16-17 Eylül 1919'da, Niğde Mutasarrıfı, muhasebecisi ve komiserinin Sivas'a sevkleri; Hükümet tarafından atanan ve Kuvâ-yı Milliye'ye karşı olan Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey'in ilk vapurla İstanbul'a gönderilmesi; Ali Fuat Paşa'nın yerine atanan ve Kuvâ-yı Milliye'ye karşı faaliyetleri görülen Hamdi Paşa'nın da İstanbul'a gönderilmesi;⁹¹¹ Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey'in de Sivas'a sevk ile milli harekâta karşı Trabzon Valisi'nin de Erzurum'a sevkine karar verildi.⁹¹² Ayrıca İstanbul ve İtilaf Devletlerinin propagandalarını önlemek için bir karşı propaganda heyeti teşkil edildi ve Mazhar Müfit Bey ile Hüsrev Sami Beyler

⁹⁰⁶Nihat Yasa, **Kurucaşile Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Başkanı Genişzade Hasan Bey**", Bartın Halk Gazetesi, 21 Nisan 2015, s.6

⁹⁰⁷U.İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.77-78. **ATTB, Belge Nu.:59.**

⁹⁰⁸**HTVD, Sayı:77, Vesika Nu.:1701.**

⁹⁰⁹U. İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.113.

⁹¹⁰U. İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.96-97.

⁹¹¹**HTVD, Sayı:12, Vesika Nu.:1072, 1075, 1076.**

⁹¹²Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.4-6.

seçildi.⁹¹³ 15 Eylül 1919'da çete ismini taşıyan bir takım kişilerin Kuvâ-yı Milliye'den olmadıkları ve Aydın cephesinde mücadele edenlerin milli müfrezelerden olduğu bütün mülki ve askeri makamlara yayımlandı.⁹¹⁴ 18 Eylül 1919'da Ali Fuat Paşa'nın teklifine cevaben İtilaf Devletleri ile barış yapılırsa dahi Kuvâ-yı Milliye'nin devam edeceği belirtildi.⁹¹⁵

Kuvâ-yı Milliye'nin Anadolu'nun her yerinde teşkilatlanması için mülki ve askeri makamların görevleri belirtilmesine rağmen daha önce Konya Valisi Cemal (*Mersinli*) Bey'in İstanbul Hükümeti'ne olan bağlılığının devam etmesi ve bu bölgede Kuvâ-yı Milliye faaliyetlerini engellemesi nedeniyle otoritenin temini için görevlendirilen Albay Refet (*Bele*) Bey Konya'ya geldiğinde; Cemal Bey'in kaçtığını öğrendi. Albay Refet Bey Konya'da Kuvâ-yı Milliye'nin gücünü ve teşkilinin yeniden sağlandığını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdikten sonra, Heyet-i Temsiliye tarafından 23 Ekim 1919 tarihli karar ile⁹¹⁶ İstanbul Hükümeti'nin Batı Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye karşıtı faaliyetlerini engellemek, Aydın Cephesindeki Kuvâ-yı Milliye harekâtını düzenlemek ve milli direnişi örgütlemek için görevlendirildi.⁹¹⁷ Öncesinde Ali Fuat Paşa'nın Aydın ve bölgesindeki Yunan faaliyetlerini tespit ve önlemek maksadıyla bölgeye gitme isteğine yönelik teklifi mevcuttu.⁹¹⁸

Albay Refet Bey'in Aydın bölgesine gitmeden önce Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa, 12.Kolordu Kumandanlığından Kuvâ-yı Milliye ve askeri birliklerle müşterek yapılması plânlanan Aydın'a taarruzun durdurulmasını istedi.⁹¹⁹ Aynı zamanda da Harbiye Nezareti'nden 20 Ekim 1919'da gönderdiği raporda Kuvâ-yı Milliye'nin kontrol altına alınması istedi.⁹²⁰ Bu durum, Harbiye Nezareti ile Heyet-i Temsiliye arasında önemli bir mesele olarak görülüyordu. Heyet-i Temsiliye'nin amacı, İstanbul Hükümeti'nin atadığı kumandanları kabul etmemesi ancak İstanbul'da bulunan genç ve fedakâr subayları milli mücadeleye dâhil etmek için süratle Anadolu'ya gönderilmeleri idi.⁹²¹ 31 Ekim 1919'da Hükümetin de etkisi ile Adapazarı ve civarında Kuvâ-yı Milliye hareketini bastırmak için faaliyette bulunan ve Kuvâ-yı Milliye taraftarı olduğunu ileri süren kişilere karşı Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye

⁹¹³B.S Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.6.

⁹¹⁴B.S Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.21.

⁹¹⁵B.S Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.23.

⁹¹⁶B.S Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.31.

⁹¹⁷Halit Kaya, **Refet Bele, Askeri ve Siyasi Hayatı, (1881-1963)**, Bengi Yay., İst., 2010, s.64-68.

⁹¹⁸HTVD, Sayı:12, Vesika Nu.:1078.

⁹¹⁹HTVD, Sayı:46, Vesika Nu.:1060.

⁹²⁰HTVD, Sayı:46, Vesika Nu.:1083.

⁹²¹M.M Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, II**, s.511.

Başkanı olarak tüm teşkilata gönderdiği genelgede; “*kişisel çıkarları için Kuvâ-yı Milliye’den yana görünenlerin cezalandırılacağını*” bildirdi.⁹²² 16 Kasım 1919’da ise Aydın Cephesi üç bölgeye ayrılarak tamamına Albay Refet Bey’in komuta etmesi ve ihtiyaçlarının Harbiye Bütçesinden karşılanması Harbiye Nazırı Cemal Paşa’dan istendi.⁹²³ Bu dönemde askeri ve milli teşkilatın mahalle ve köylere kadar genişletilmesi hakkında Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal’in 24-27 Kasım 1919’da yayımladığı talimata göre kolordu ve tümen kumandanları bölgelerinde teşkilatlanmayı sağlayacaklardı.⁹²⁴

Batı Anadolu’daki Kuvâ-yı Milliye harekâtının düzenlenmesine ve birlikler tarafından desteklenmesine Aralık 1919’da da devam edildi. Nitekim 2 Aralık 1919’da Yunanlılar tarafından taarruz edilen Aydın Cephesine, silah ve mühimmat yardımının yapılması, 12.Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin (*Altay*) Bey’e ve Albay Refet Bey’e bildirildi. Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye cephelerinde kuzey cephesinin sorumluluğu 61.Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey’e verildi.⁹²⁵

Sivas’ta Heyet-i Temsiliye ile birlikte yapılan kumandanlar toplantısında⁹²⁶ Meclis-i Mebusan’ın İstanbul’da toplanması zorunluluğu karşısında Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’ya gitmesi kararı verildi. Ankara’nın milli mücadelenin merkezi olarak seçilmesinin nedeni, stratejik konumu nedeniyle haberleşme kolaylığı, demiryolu ve az da olsa karayolu ile diğer bölgelere irtibatının olması idi.⁹²⁷ Heyet-i Temsiliye Ankara’da bulunduğu süre içerisinde asker ve sivil bütün makamlar için tek mercii olduğunu bu dönemde yayımladığı ve uygulattığı bildirilerle⁹²⁸ gösterdi. Nitekim Büyük Millet Meclisi’nin açılmasına yakın ve İstanbul’un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden bir gün sonra yayımladığı bildiride tek otorite olduğunu gösterdi.⁹²⁹

⁹²²Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, I, s.355.

⁹²³B.S Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.58.

⁹²⁴ATTB, *Belge Nu.:123*.

⁹²⁵B.S Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.68-69.

⁹²⁶*Toplantıya, Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, 12.Kolordu Kurmay Başkanı Albay Şemsettin Bey ile 3.Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey ve İstanbul’dan gelen Kara Vasıf Bey katılmıştır. (M.M Kansu, Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, II, s.442.)*

⁹²⁷C. Özgül, *Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları*, s.35-36.

⁹²⁸*Bunlardan biri de Ordunun ve Kuvâ-yı Milliye’nin Bolşevik hareketi ile müşterek hareket ettiği propagandasına karşı kolordulara 11.03.1336 tarihinde yayımlanan açıklayıcı bildiri idi. (ATASE Arşivi, ATA ZB, Kutu:24, Gömlek:49, Belge:49-1)*

⁹²⁹HTVD, Sayı:13, Vesika Nu.:332, 333; HTVD, Sayı:22, Vesika Nu.:564, 566, 567.

Bu dönemde İngiliz istihbaratı Anadolu’da bulunan askerleri vasıtasıyla topladığı bilgilere dayanarak 15 Mart 1920’de hazırladığı “*Türkiye’deki Genel Durum Hakkındaki Raporu*” adlı belgede Milli Mücadele’nin, Ordunun ve Kuvâ-yı Milliye’nin faaliyetleri ile halkın verdiği desteği belirtiyor ve genel durumun Türkler lehinde olduğunu ifade ediyordu. Buna göre; bütün ordu birlikleri milliyetçilerle birleştiği, ordudaki subayların çok iyi yetiştiği, Kuvâ-yı Milliye’nin hareket yeteneğinin iyi durumda olduğu, pasif direniş ve gerilla imkân ve kabiliyetinin Mustafa Kemal Paşa lehinde olduğu, bunu etkisiz hale getirebilmek için tam teşekküllü ordulara ihtiyaç olduğu açıklanıyordu.⁹³⁰ Diğer taraftan İstanbul basını, başta Kuvâ-yı Milliye olmak üzere milli mücadeleye karşı cephe almıştı. Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına 23 Mart 1920’de kolordulara ve Refet Bey’e gönderdiği telgrafta, düşmanın hesabına çalışan Alemdar, Bosfor, Peyam-ı Sabah, Serbesti, Entanet gazeteleri ile Rumca, Ermenice yayın yapan gazetelerin Anadolu’ya sokulmamasını emretti. Posta çantalarında denetim görevini yapanlar bu gazeteleri toplayacak ve kolordulara gönderecekti.⁹³¹

2. Türk İstiklâl Harbi’nin Başlangıcında Nizami Bir Harp İçin Yapılması Zorunlu Faaliyetler

Yunan Ordusu’nun ilerlemesinin durudurulması ve nihayetinde mağlup edilmesi için artık merkezi bir komuta altında olan birlikler ile düzenli bir hareketin icrasının mecburiyeti hissedilmiştir. Mahalli kuvvetlerle bir sonuç alınamayacağı anlaşılmıştır. Ancak bunun başarılması da bir usul ve askeri bir disiplin içerisinde olmalıdır. Nitekim talimnameler; harbin tüm unsurlarını uygun yer ve zamanda kullanan orduların başarılı olduğunu göstermiştir.

Dönemin temel talimnamelerinden biri olan ve genel harp usul ve esaslarını açıklayan “Harbin Sevk ve İdaresi” adındaki talimnamesi, yalnız başına yapılan taarruzların bir fayda sağlamayacağını bunu savunma ve taarruz ile birlikte kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Asıl önemli olan hususunda öncelikle bir hedef üzerine sevk edilen politik fikirlerin varlığına; ikinci olarak gerekli olan kuvvetin yani ordunun teşkiline; üçüncü olarak ise bu kuvvetin düşmana sevk edilmiş

⁹³⁰E. Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, s.240-254.

⁹³¹Yücel Özkaya, *Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s.32-33.

olması gerektiğini belirtir.⁹³² Talimnamede belirtildiği gibi artık bir hedefe ve o hedefin gerçekleşmesine ait bir plana ve planı gerçekleştirecek düzenli bir orduya ihtiyaç vardır.

a. Milli Mücadele Plânı'nın Yayınlanması

Sivas Kongresi'nden sonra, Heyet-i Temsiliye bütün sorumluluğu üzerine alarak Kuvâ-yı Milliye ve ona destek olan orduya hareket tarzları ve genel hatları ile milli mücadelenin askeri yönüne ait ilk plânlama bilgilerini içeren bir yönergeyi, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin Nizâm-nâmesine ek olarak kabul ederek,⁹³³ “özel ve gizlidir” işaretli yalnız ilgililere 28 Ekim 1919'da gönderilen⁹³⁴ bu yönergede; özellikle düşmanla temasta bulunan mahallerde sabit ve seyyar silahlı kuvvetlerin nasıl teşkil edileceği ve nasıl idare edileceği, nasıl iâşe edileceği ve nasıl silahlandırılacağı belirtilmişti.⁹³⁵ Buna göre açıklanan hususlar şöyledir:

-Bağımsızlıklarını koruma uğrunda kurulmuş ve yayılmış olan milli kuvvetler her türlü karışma ve saldırıya karşı dokunulmazdır. Devlet ve milletin alinyazısında milli irade etken ve egemendir. Ordu, Halifelik yüce katının dokunulmazlığını da üstlenmiş olan bu milli iradeye bağlı ve onun hizmetindedir.

-Ordu, bir saldırı olduğunda plânına uyarak harekâtını yöneteceğinden ayrıca aşağıdaki örgütlerle yapılır.

-Milli örgütlerimizle ordu arasındaki bağlantıyı Heyet-i Temsiliye korur. Ancak bir tehlike anında her merkez yakınında bulunan birlik kumandanlarıyla da bağlantı kurar.

-Milli Birlikler, Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin yönetim kurulu ve merkez kurullarınca oluşturulur. Bu yolda gereken yardımı, askere alma başkanları ve bölge kumandanları yaparlar. Bu örgütlerde aşağıdaki noktalar dikkate alınır.

--Müslüman olmayan unsurların çokluğu,

--İhtilal Hareketinde özel kuvvetleri,

⁹³²Helmut Von der Goltz, **Harbin Sevk ve İdaresi**, Çev.:Erkan-ı Harbiye Kol Ağası Osman, Asuduryan Şirketi Matbaası, Kütüphane-yi Askeri, İstanbul, 1315, s.70-71.

⁹³³Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev**, I, s.373.

⁹³⁴S.İlhan, **Harp Yönetimi ve Atatürk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s.57.

⁹³⁵S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.103-104.

--Sırf soygunculuk ve öç alma vb. gibi nedenlerle cinayet işleyen ve eşkıyalık yapan Müslüman ve Müslüman olmayan çetelerin azlığı ve çokluğu,

-Milli birlikler, sabit ve seyyar olmak üzere iki türdür. Genellikle savaşma ve güvenliği ve dirliği sağlama, sürdürme, gereğinde ordunun harekâtını kolaylaştırmak amacıyla seyyar birlikler kurulur. Bundan başka eşkıyanın saldırısından Müslüman olmayan unsurların ayaklanma ve baskınından kasaba ve köyleri koruma ve savunma için mahalle, köy ve bölgelerde sabit birlikler oluşturulur.

-Seyyar birlikler silâh altında görev yapan erlerden başka bütün milletin eli silah tutan gençlerinden oluşturulur. Bir tehlike anında, yapılacak çağrı üzerine orduyu seferber edecek olanlar orduya katılır.

Geri kalan kuvvet mahalli tehlikelere karşı olup bunlara gereğinde makineli tüfek ve top da katılır. Erlerin savaş görmüş olması yeğlenir. Üst disiplinle güçlü usta olmalı; birlikler haydutça bir kuvvet olmayıp ülkenin ve milletin esenliğine hizmet ve yaşamını adanmış gözü tok, yurtsever kişilerden oluşmalıdır. Birliklerin kurulması, emir-komuta ve yönetimi, tıpkı askeri manga, takım ve bölük gibidir.

Ödüllendirme ve cezalandırma da askerlikteki gibi olur.

-Birlikler yalnız kendi bölgelerinde değil, gerektiğinde komşu bölge birlikleri ile işbirliği için öteki bölgelere de geçerler. Bu görevler, mahalli yönetim ve merkez kurullarının emri ile olur. Ancak önemli durumlarda, birlikler kendiliklerinden yardıma koşmakla yükümlüdürler. Yalnız bu durumda bağlı bulundukları yönetim ve merkez kurulları haber verirler. Önemli görülen yerlere gereğinde bir askeri birlik de yedek kuvvet olarak gönderilir.

-İl merkez kurullarıyla Heyet-i Temsiliye, gerekli gördüğü bölgelerin birliklerini komşu bölgeye gönderebilir ve hep birlikte görev yapmaya çağırabilir. Bu durumda bölgeler kendilerine bağlı birliklerin eksiklerini tamamlamak ve göndermekle yükümlüdürler.

-Sabit birlikler, seyyar birlikleri oluşturanların dışında kurulurlar; bunlarca gerekli görülen köylerde, bucaklarda, kasabalarda, kasaba ve kentlerin her mahallesinde savunma düzenlemeleri yapılarak Hristiyanların toplu öldürmede bulunmak, güvenliği bozmak gibi alçakça amaçlarına, haydut çetelerinin saldırı ve cinayetlerine karşı önlemler alınır.

-Sabit ve seyyar milli birliklere gerekli çeşitli silahların sağlanması, edinilmesi önemlidir. Haydutlardan alınan silahlar, zenginlerce verilecek parayla,

sahip olunması mümkün olan tüfek, makineli tüfek, bomba, silahlanmaya yardımcı olabilir. Bu konuda ordunun da yardımı istenir. Yaşamlarını ve beslenmelerini sağlamak da aynı yoldan olur.

-Her türlü fazla silahlar, savaş gereçleri uygun yerlere depo edilir. Yabancıların eline, düşman eline geçmesi akla gelen depolar, tehlikeli bölgelerde gizlice taşınır, ya da zorunluluk anında yağma halinde kaldırılıp güvenli yerlere depo edilir, ya da tehlikeli bölgelerde halka dağıtılır.

-Silahlar hep milletin malı, kaybedilmesi millet hazinesinin zararına demek olduğundan silahların dağıtılması askeri birliklerdeki yonteme uyularak yapılacağı gibi, seyyar ve sabit birliklere dağıtımında kefillikle ve düzenli sayılarla yazılarak birlik kumandanlarının sorumluluğu altında yapılır.

-Milli birlikleri kuracak her kişiye yüce şanlı Kur'an üzerine el basarak yemin ettirilir.

-Birliklerin sağlık işleri için önceleri askerlikte ders görmüş olanlardan yararlanılmalıdır. Gereken silah ve sargı takımları ordudan istenir.

-Bu Ek bir yönetmelik niteliğinde olup mahallin gereğine ve koşullarına göre uygulanır.⁹³⁶

Bildiriden anlaşılacağı üzere; öncelikle milli iradenin tesis ve temininde milli kuvvetler esas alınmış ve ordunun da milli mücadeledeki gereği ortaya konulmuştu. İkinci olarak, ordunun bir saldırı karşında daima hazır olacağı ve yönetiminin Heyet-i Temsiliye tarafından yapılacağı belirtilerek denetim ve kontrolü⁹³⁷ sağlanmış oldu. Milli kuvvetler, sabit ve seyyar olarak ikiye ayrılmakla Kuvâ-yı Milliye ile askeri birliklerinin görev ve sorumlulukları netleştirildi. Milli kuvvetlerin emir komuta yapısı da düzenlenerek ordu birliklerinin asıl güç olduğu kabul edildi.

Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerin Yunanistan'a bağlanacağı yönünde kesin olmamakla birlikte bir karar alındığını⁹³⁸ öğrenen İstanbul Hükümeti, 12.Kolordu Kumandanlığı'ndan işgal edilmiş Türk topraklarını kurtarmak için yapılacak bir harekâta hazır olmasını istedi.⁹³⁹ Harbiye Nezareti ise Kuvâ-yı Milliye'nin Yunanlılar ile başa çıkamayacağını ve seferberliğin yapılmasını Hükümete

⁹³⁶Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev, III**, s.373., **Belge Nu.:188**.

⁹³⁷S. İlhan, **Harp Yönetimi ve Atatürk**, s.58.

⁹³⁸HTVD, Sayı:21, Vesika Nu.:524

⁹³⁹HTVD, Sayı:20, Vesika Nu.:508

bildirdi⁹⁴⁰ ve buna yönelik bir plân da hazırlayarak Hükümete sundu.⁹⁴¹ Mustafa Kemal, daha bu söylentiler çıkmadan önce 31 Aralık 1919'da kumandanlardan harp düzeni almalarını ve gerektiğinde Kuvâ-yı Milliye biçiminde harp etmeye hazır olmalarını istemişti.⁹⁴² Ancak Kazım Karabekir Paşa, Hükümetle ilişğin kesilmesi ile ordunun Kuvâ-yı Milliye kılığına girmesinin uygun olmayacağını bildirdi.⁹⁴³ Ali Fuat Paşa ise muhtemel bir harekât için Batı Anadolu'da bulunan birlikleri uyardı.⁹⁴⁴ Bu uyarı, Harbiye Nezareti'nin 25 Şubat 1920 tarihli genelgesinden sonra Heyet-i Temsiliye tarafından tüm kolordulara yayımlanan imzasız direktif⁹⁴⁵ gereği yapıldı. 5 Ocak 1920'de ise Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, böyle bir hal olduğu takdirde Aydın Cephesi Kuvâ-yı Milliye'sinin taarruzi harekât için hazır olmasını istedi.⁹⁴⁶ Bu esnada Nazilli'de bulunan Albay Refet Bey, Kuvâ-yı Milliye'nin ve ordu birliklerinin Yunanlıların muhtemel bir saldırısı karşısında savunabilecek durumda olmadıklarını ve ıslah edilmeleri gerektiğini bildirdi⁹⁴⁷ ve Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa tarafından 30 Ocak 1919'da, 12.Kolordu Kumandanlığı'ndan, *"Beyşehir'de bulunan Süvari Alay Kumandanlığından 4 subay ile 150 mevcutlu bir süvari bölüğünün her türlü noksanı giderilmiş olarak Nazilli'ye gönderilmesi"* emri verildi.⁹⁴⁸

Heyet-i Temsiliye, inisiyatifi elde bulundurmak maksadıyla, İstanbul Hükümeti'nden önce davranarak bazı askeri tedbirler almak zorunluluğunu gördü. Nitekim Yunan ileri harekâtının başlayarak işgal bölgelerini genişleteceği ve İzmir'i Yunanistan'a ilhak edeceği haberlerinin muhtemel görülmesi⁹⁴⁹ ve buna karşı Batı Anadolu'da devam eden Kuvâ-yı Milliye harekâtının bölgede bulunan ordu birlikleri gibi daha düzenli sevk ve idaresinin sağlanması, ayrıca güneyde Fransız işgal sahasının da giderek genişlemesi ve bölgede bulunan milli müfrezelere ordu birliklerinin desteğinin sürmesi ve doğuda Ermenilere karşı yapılacak harekâtın tek elden plânlanması maksadıyla milli mücadelenin bir harekât plânına ihtiyaç olduğuna

⁹⁴⁰ HTVD, Sayı:21, Vesika Nu.:537

⁹⁴¹ HTVD, Sayı:21, Vesika Nu.:538

⁹⁴² HTVD, Sayı:20, Vesika Nu.:511

⁹⁴³ HTVD, Sayı:20, Vesika Nu.:513

⁹⁴⁴ HTVD, Sayı:20, Vesika Nu.:514

⁹⁴⁵ HTVD, Sayı:21, Vesika Nu.:539

⁹⁴⁶ Telgrafa, yalnız Refet ve Kazım Beylere ilave olacak bir talimat eklenmişti. Buna göre, *"Bu taarruzi harekâtın kati bir taarruz olmayacağı, yalnız fiilen protesto mahiyetini haiz olmak üzere müntec-i muvaffakiyet-i aksam aleyhine tevcih kılınacağı"* belirtilmiştir. (HTVD, Sayı:16, Vesika Nu.:410)

⁹⁴⁷ HTVD, Sayı:20, Vesika Nu.:517

⁹⁴⁸ TİTE Arşivi, K.318, G.54, B.54-001

⁹⁴⁹ K. Özalp, Milli Mücadele, I, s.81.

karar verildi. Böylece milli mücadelenin ilk askeri harekât plânı⁹⁵⁰ olarak adlandırılabilen bu plân, 9 Ocak 1920’de Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal’in imzası ile yayımlandı. Plânda yapılması istenen hususlar şöyleydi:

1.Düşman Devletlerinin güçlü öncü kolu olan Yunanlıları çıkarmak ve kovmak için önemli bir durum oluşabilir. Şöyle ki:

Doğuda yüzyıllık yayılma hırslarını gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti’ni paylaşmakta ısrar edecek olan İtilaf Devletleri ve Ortakları, kararlarını vermezden önce Osmanlı Devleti’nin direnme gücünü bir kez daha deneme amacıyla Aydın bölgesine toplanmış olan Yunan kuvvetlerini çarpıştırarak hangi tarafın yeneceğini anladıktan sonra kötü amaçlarını kabul etmeye karar verirler. Bunun için Yunanlıların İzmir vilayetinin Yunanistan’a katılması konusundaki amaçları, şüphesiz milli direnişimizin güç ve niteliğini anlamak ve ezmek için İtilaf Devletlerinin haince düzenledikleri bir plânından başka bir şey değildir. Böyle bir durumda milli kuvvetlerin birlik ve gücü dolayısıyla hükümet ve devletin henüz bozulmamış yaşama gücünü dünyaya göstermek için bütün var olan araçların, bu amaç için kullanılması ile başarının sağlanması her vatanseverin en kutsal görevi olarak kabul edilmelidir.

2.Böyle bir durumda Rumeli’deki kolordularla özel durumu bulunan 15. Kolordu dışında 3., 12., 13., 14. ve 20.Kolorduların Harbiye Nezareti’nin 24 Aralık 1919 tarihli ve 32 numaralı savaş kadrolarının oluşturulması hakkındaki çok gizli işaretli emrini⁹⁵¹ eksiksiz uygulamaları gerekir. Durumlara ve şartlara göre yapılacak bu savaş ve hareketlerin başarıyla sonuçlanması için İzmit-Adana ve Bandırma-Balıkesir-Akhisar ve Afyon-Alaşehir ve Afyon-Nazilli demiryollarına bütünüyle hâkim olmakla birlikte, İzmit, Afyon Cephane Depolarıyla, Niğde Silah Deposu’na bu emrin bildirilmesinden sonra el koymak ve adı geçen demiryollarının işletilmesini üstlenmek gerekir.

3.Altı aydan beri yeterli kuvvet ve cephane getirerek, yığınak yapmak ve İslam halkı azaltmak suretiyle Aydın vilayetinde yerleşmiş olan ve kuvvet, silahlar, komuta kurulunca üstünlüğü bulunan Yunan kuvvetlerini bulduğumuz şartlar altında yenmek ve bütünüyle Aydın vilayeti dışına atmak zor görünmekte ise de, kış mevsiminde anayurdundan Ege Denizi ile ayrı kalmış bulunan Yunan kuvvetlerinin büyük ilave kuvvetler alabilmesi güç olup, İzmir çıkarması ile yüz binlerce Rumun bozulma ve servet kaybı ve hayatı dolayısıyla kurulan ve günden güne kuvvetlenen

⁹⁵⁰C. Özgül, Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları, s.24.

⁹⁵¹HTVD, Sayı:20, Vesika Nu.:509

Rallis'in, karşı partinin ilk başarısı ve belki de savaşın ilan edilmesi ve düzenli yığınaklara başlanılmasını takiben, Yunanistan içinde siyasi olarak önemli bir başarı sağlayacağı ve gerçekte Yunanistan'ın sayıca ve maddi olarak büyük üstünlüğüne karşı düzensiz bir avuç ve yerel milli kuvvetler karşısında geçirilen zamanla uygun olmayan başarıları ayrıntıları ile düşünülmelidir. Yunan'ın Aydın vilayetinden çıkarılması konusunda tarafımızdan yapılacak ciddi girişimlerin İtalyanların da ülkemizi boşaltması gibi bir ikinci başarının sağlanmasında etkili olacağına kuşku yoktur.

4.Stratejik Toplanma,

Aydın vilayetindeki Yunan Kuvvetleri iki hareket noktasına dayanır. Biri Foça, öteki İzmir'dir. İki grup olarak bulunan bu kuvveti birbirinden ayırmak ve ilk harekette vilayetin önemli bir kısmını geri alarak, cepheyi küçültmek amacına yönelik olacak ilk askeri harekâtın hedefi, Manisa ve bunun doğusundaki boğazı ve İzmir-Torbalı demiryolunun doğusundaki dağları işgal etmeye yönelik olmalıdır. İlk hareketimizin başarılı olması amacıyla Akhisar'da bir ve Alaşehir'de iki düzenli ve savaşa hazır tümenin toplanmasıyla, Söke dolaylarında en azından topçu ve makineli tüfek ile güçlendirilmiş, iki bin kişilik bir milli kuvvetin ve Yunan'ın Selanik'te yedek olarak bulundurduğu otuz bin kişilik bir kuvvetin Bulgarların tamamı ile tarafsız kalmaları durumunda bu kuvveti, ya Aydın harekât alanlarına, ya da Edremit veya Çanakkale Boğazı'nın bir yerinde karaya çıkartarak, kuzey grubunun gerilerine bir saldırı yapması düşünüldüğünden, Bandırma'da bir yedek kuvvetin bulundurulması gerekmektedir.

5.Dördüncü Maddedeki kuvvetlerin hazırlanması ve toplanmasına dairdir.

Cephede görev yapan 61 ve 57.Tümenler, savaş durumuna getirilerek harp görevlerini sürdürmelidirler. 56.Tümenden yaklaşık iki piyade alayı, 23.Tümenden bir tümen karargâhı, bir piyade alayı, bir dağ taburu ve 14.Kolordudan bir muhabere, bir istihkâm, bir süvari, bir ulaştırma, bir sağlık birliği, eski 23.Tümen Kumandanı Ömer Lütfi Bey Komutası altında Akhisar'da toplanacaktır. 24.Tümenden iki piyade, bir topçu alayı ve 41.Tümenden bir piyade alayı, 20.Kolordudan bir muhabere, bir süvari, bir istihkâm, bir ulaştırma, bir sağlık birliği 24.Tümen Kumandanı Yarbay Mahmut Bey komutasında Alaşehir'de ve 41.Tümenden bir piyade alayı, bir dağ taburu ve 11.Tümenden iki piyade alayı ve 12.Kolordudan bir muhabere, bir süvari, bir

istihkâm, bir ulaştırma, bir sağlık birliği eski Kavak Bölgesi Kumandanı Yarbay Arif Bey komutasında Alaşehir’de toplanacaktır.

Bundan başka 20.Kolordu bir Başkumandanlık Karargâhı teşkil ederek Afyon’a ve 12.Kolordu da bir kolordu karargâhı teşkil ederek ilk kademe olarak Alaşehir’e gönderecektir.

Menteşe (Muğla) Sancağı ile Demirci Efe, Aydın bölgesindeki kuvvetlerden ayrı olarak Söke yöresinde iki bin kişilik bir milli kuvveti hazırlayacak ve buna 57.Tümeninden iki dağ topu ve bir makineli tüfek bölüğü verilecektir.

3.Kolordu’dan Samsun-Sinop-Merzifon bölgesinde içte Hristiyanların taşkınlığını ve dışarıdan yapılacak bir çıkarmanın engellenmesini sağlayacak ve ayrıca, Silifke sancağı da dâhil olarak Adana işgal bölgesinin batıya ve kuzeye genişlemesine engel olacaktır. Harekât başlar başlamaz 3.Kolordu tarafından desteklenecek olan 11.Tümen 3.Kolordu emrine girecektir. 15 ve 13.Kolordular mümkün olduğunca 3.Kolordunun görevini kolaylaştırmaya çalışacaklardır.

6.Aydın cephesi Gediz çayı ara sınırı olmak üzere iki gruba ayrılacak, adı geçen çayın kuzeyindeki kuvvetler Kuzey Grubu’nu ve güneyindeki kuvvetler Güney Grubu’nu oluşturacak ve Kuzey Grubu’na 14.Kolordu Kumandanı ve Güney Grubu’na ise Alaşehir’e gelecek olan kolordu karargâhı emrine verilmek üzere Albay Refet Bey komuta edecektir. Her iki grubu Genel Anadolu Kumandanı adıyla Mustafa Kemal Paşa yönetecek ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti Başkanlığı’nı da Ali Fuat Paşa üstlenecektir. 20.Kolordu’nun Afyon’a göndereceği ordu karargâhı, Genel Anadolu Kumandanlığı Karargâhını oluşturacaktır. 12, 14 ve 20.Kolordu Kumandanları ve Güney Grubu Kumandanı, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa’ya ve 3, 13 ve 15.Kolordular kıdemli olmak bakımından Kazım Karabekir Paşa’ya ve Kazım Karabekir Paşa da Mustafa Kemal Paşa’ya bağlı bulunacaktır.

Gerek savaş hazırlığının hız ve güvenliğini sağlamak ve gerekse savaş sürerken bölgede güvenliğin korunmasıyla ihtiyaçların ve depo birliklerinin hazırlanması göreviyle İzmit, Eskişehir, Bolu Sancaklarının Bölge Kumandanlığına olabilirse merkezi Bilecik olmak üzere 56.Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey, Kütahya, Afyon, Isparta, Burdur, Konya vilayeti, Niğde Sancağı, Kayseri Sancağı Kumandanlığına 12.Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey, Ankara, Kastamonu vilayetleri Bölgesi Kumandanlığına 20.Kolordu Askerlik Dairesi Başkanı Nurettin Bey görevlendirilecek ve doğrudan Mustafa Kemal Paşa’ya bağlı bulunacaktır.

7.Savaş hazırlığının düzenli yapılmasından önce kolordu kumandanları, daha sonra askerlik dairesi başkanları sorumlu olup, vatanın kurtarılmasına yönelik olan işbu savaş hazırlığında başarı sağlanması amacıyla Birinci Dünya Harbi'nde kolordu kumandanlıklarının sahip olduğu her çeşit yetkiye bütünüyle sahip olacaktır.

8.Savaşa girilir girilmez 12, 14 ve 20.Kolordu Kumandanlıkları bölgeleri içerisinde bulunan Jandarma Birlikleri,⁹⁵² savaş tüzüğü gereğince görevlendirilecek ve kolordu kumandanlıklarının düzenleyecekleri plâna göre iç güvenlik ve kıyıları koruyacak ve gözetleyeceklerdir.

Aynı zamanda Geri Bölge Kumandanlığını üstlenecek olan Albay Bekir Sami ile 12.Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Beyefendi, derhal İzmit, Afyon, Konya cephane ve silah depolarına el koyacaklar ve demiryoluna hâkim olacaklardır.

Bunun için Eskişehir, Afyon, Konya yöresindeki yabancı birliklere karşı iki katı kuvvet toplayarak Milli hareketin başladığını ve Milli Hareketin hiçbir devlete düşmanlık göstermek emelinde olmayıp işkence ile hayatına kastedilen Osmanlı milletinin bağımsızlığı ve kurtuluşu için doğrudan milletin geleceğine egemen olacağını ve bu sebeple Türkiye'de bulunan bütün taşıma araçları ve tren, silahlar, cephane depolarına ve her çeşit cephane malzeme ve savaş ihtiyaçlarına sahip olmalarına çalıştıklarından işgalleri altında bulundurdıkları demiryolu, silahlar ve savaş gereçleri depolarını derhal bırakıp gitmedikleri takdirde silahla karşı koyacakları ve bundan dolayı zaman yitirmeyip bunların verilmesi ve ülke içerisinde bulunan yabancı birliklerin silahlarını ve cephanelerini mahalli kumandanlıklara vermeleri ve bulundukları yörelerde bütünüyle tarafsız kalmaları ve haklarında her çeşit dostça işlemde kusur edilmeyeceği ve kolaylık gösterileceği bildirilmekle beraber, büyük bir kararlılıkla belirtilen yerlere el konulacaktır.

İzmit'in batısında bulunan İngiliz Ordu Kumandanlığı ile İzmit'in arasında tren yapım sanayi tam anlamıyla yıkılacak ve yıkma işine 10.Kafkas Tümen Kumandanı görevlendirilecektir.

1.Tümen Kumandanı kendisine emir verildiğinde İzmit piyade cephaneliğini baskın yaparak içindekileri İzmit-Adapazarı arasında uygun bir yere taşımayı en kutsal bir görev sayacaktır.

⁹⁵²Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi, Madde:565, 566, 570., s.272.

Her bir ihtimale karşı Adana'dan Fransızların kuzey batıya hareketini engellemek maksadıyla Toros tünel ve köprülerinin yıkımında uyanık bulunulacaktır. Bunu gerektiği anda yaptırmak 3.Kolordu Kumandanlığına ait olacaktır.

9.Afyon'da görev yapacak olan Demiryolu Komiserliği ilk önce cephenin ihtiyaç duyduğu silahları ve cephaneyi Afyon'a taşıyacak ve sonra demiryolunu sadece askeri taşımacılığın hizmetinde bulunduracaktır.

Kolorduların, savaşın gerektirdiği her hazırlığı, bütün malzeme ve savaş ihtiyaçlarını hazırlayıp sağlayarak cepheye gönderilecek birliklerin sağlık malzemesi ve taşıma araçları bakımından noksansız olmasına özen gösterilecektir.

Ek:

Yukarıda sunulan plân, hiçbir zaman Anadolu'nun bağımsızlığı anlamına gelmeyecektir. Yunanlıların resmi ya da resmi olmayan biçimde Aydın vilayetinin kendilerine katıldığını ilan etmeleri veya İtilaf Devletleri ve ortakları Sivas Milli Kongresi'nin çizmiş olduğu sınır içerisindeki Anavatani bölmeye uğratacak herhangi bir önerinin bildirilmesi durumunda, Halifelik Merkezi ve Saltanat ve Merkezi Hükümet ve Milli Meclis hiçbir girişim veya hareketle belirtilen tehlikelere karşı bir önlem alacak durumda bulunamadıkları takdirde ya da yapılacak her çeşit barışçı girişimler olumlu bir sonuç vermez ise, yalnız son bir önlem olmak üzere işbu plân düzenlenmiştir. Bununla beraber hükümetin gizli ve büyük ölçüde yardımda bulunacağı da göz önüne alınmıştır. İstanbul ve Trakya konusunda bu plânda bir görüş bildirilememesinin sebebi, İstanbul ile Trakya ve Anadolu arasına güçlü yabancı birliklerinin girebilmesi ihtimaline dayanarak, Anadolu'dan oralara egemen olamamak kaygısıdır. Oralarda, aynı yöntemlerle hareket olunarak, oradaki yabancı kuvvetlerin yok olmasını sonuçlandırabilecek hareketlere girişilerek Anadolu ile bağlantı kurulması gereklidir.

Komuta sorunu da, sadece anlatılan durumun bir oldubitti ile karşılaşacağı düşüncesiyle iş başında bulunanlardan yararlanmak zorunluluğuna göre düzenlenmiştir.” ⁹⁵³

Plân yayımlandıktan sonra gerekli hazırlıklar yapılmaya başlandı. Ali Fuat Paşa⁹⁵⁴ ve 61.Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey de⁹⁵⁵ 13-14 Ocak 1919'da

⁹⁵³ Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, A6-1840, D.24, F.1; HTVD, Sayı:20, Vesika Nu.:519; ATTB, Belge Nu.:156.

⁹⁵⁴ A. F Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s.321-322.

⁹⁵⁵ K. Özalp, Milli Mücadele, I, s.81.

birliklerine gerekli emirleri verdi. Albay Şefik Bey ise 57.Tümen'e bağlı birliklerde düzenleme yaparak mevcutları artırdı ve konuş durumunda değişiklikler yaptı.⁹⁵⁶ Mustafa Kemal, emir-komutayı üzerine alması nedeniyle İzmir Basını'nda Anadolu Kuvâ-yı Milli Kumandanı olarak görülüyordu.⁹⁵⁷

Belirtilen plân gereği özellikle Batı Anadolu'daki birliklerin muhtemel bir Yunan taarruzuna karşı hazır olması gerekiyordu. Bu maksatla, Mustafa Kemal, 12 Mart 1920'de 14.Kolordu Kumandanlığı ve 61.Tümen Kumandanlığına Heyet-i Temsiliye adına gönderdiği emirde, 12.Kolordu Kumandanlığının 57 ve 23.Tümenleri harp durumuna getirmesini; 14.Kolordu Kumandanlığından da 61 ve 56.Tümenlerin hazırlıklarını tamamlamasını istedi.⁹⁵⁸ Ayrıca, 13 Mart 1920'de bütün kolordulardan silah ve mühimmat cins ve miktarları istenmiş⁹⁵⁹ ve 13.Kolordu Kumandanlığının ihtiyaç fazlası silah ve mühimmatını bildirmesi⁹⁶⁰ Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından emir verilmişti. 19 Mart 1920 ve 24 Mart 1920 tarihlerine ait kolordulardan gelen silah ve mühimmat miktarları ile ordunun silah ve mühimmat durumu tespit edilmiş oldu.⁹⁶¹ Yakında toplanacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi öncesinde Mustafa Kemal'in ifadesi ile *"bütün Anadolu'nun silahlı direniş göstermesi ve bu direnişte ordunun ana dayanak olması"* esas kabul edilerek kuvvet ihtiyacı olduğu belirtilmiş ve iki tümenli bir kolordu teşkil edilmesi uygun görülmüş ve bu nedenle görüş istenmişti.⁹⁶²

Plân, İtilaf Devletlerinin Sivas Kongresi Kararlarına aykırı bir bildirimde bulunmaları ve buna karşı hükümetin gerekli tedbirleri alamaması durumunda icra edilecekti.⁹⁶³ Bu nedenle, Mustafa Kemal, plânın kesin başarılı olacak yönünde bir kanaate sahip değildi. Çünkü Yunanlıların Batı Anadolu'yu ilhak etmeleri veya İtilaf Devletlerinin Anadolu'da milli sınırları bozacak bir girişimde bulunmaları halinde uygulanacak bir ihtimal plânı olarak görüyordu. Yayınlanması ile milli mücadelenin

⁹⁵⁶M.Ş Aker, **57.Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)**, s.320-321.

⁹⁵⁷Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, (30 Ekim 1918-08 Eylül 1922)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s.97.

⁹⁵⁸HTVD, Sayı.34, Vesika Nu.:846.

⁹⁵⁹HTVD, Sayı.13, Vesika Nu.:327.

⁹⁶⁰HTVD, Sayı.13, Vesika Nu.:328.

⁹⁶¹TİTE Arşivi, K.321, G.61, B.61-001; K.320, G.64, B.64-001; K.313, G.76, B.76-001, Kolorduların Bildirdiği Silah ve Mühimmat Miktarları İle Ordunun Genel Silah ve Mühimmat Durumu EK-22'de belirtilmiştir.

⁹⁶²HTVD, Sayı.13, Vesika Nu.:352.

⁹⁶³C. Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, s.111.

gücü ortaya konuyor ve birliklerin hazırlıklı olması sağlanıyordu. Bu konuda Mustafa Kemal'in dehası bir kez daha ortaya çıkmış oldu.⁹⁶⁴

Bütün Anadolu ve Trakya'da konuşlu bulunan birlikleri kapsayacak şekilde hazırlanana plân; her birine ayrı ayrı görevler vermek suretiyle tam bir harekâta hazırlık niteliindeydi. Plânda ağırlık muhtemel bir Yunan harekâtına karşı gerekli tedbirleri içeriyor ve diğer bölgelerdeki birliklerin vereceği desteğin esaslarını da ifade ediyordu. Ayrıca birlikler arasındaki emir-komuta bağlantılarını da göstermesi bakımından sevk ve idarenin ordu birliklerinde olduğunu ve Kuvâ-yı Milliye'nin de bu komuta yapısına dâhil olduğunu gösteriyordu. Bu haliyle de artık askeri yönden kontrol ordu birliklerine geçmiş oldu.

b. Cephelerin Düzenlenmesi ve Harekât Sahasının Belirlenmesi

(1) Anadolu'nun Batı Bölgesi

Batı Anadolu'nun güneyinde, Demirci Mehmet Efe'nin Aydın Cephesinde, Aydın ve Havalisi Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı unvanı ile giderek artan nüfuzunun yanında milli mücadele adı altında çetecilik temayülünde olması ve bölgedeki birliklerle müşterek faaliyetlerde bulunmaması Aydın Cephesi'nde sevk ve idareyi zorlaştırıyordu.⁹⁶⁵

Bölgede konuşlu bulunan Jandarma kuvvetleri de gücünü büyük ölçüde kaybetmiş olduğundan asayişin sağlanması işi milli müfrezeler tarafından yapılıyordu. Bu konuda bazı milli müfrezelerin de uygun olmayan davranışları halkın milli mücadeleye desteğini olumsuz yönde etkiliyordu.⁹⁶⁶

5 Ekim 1919'da Reis Hacı Muhittin imzası ile Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen telgraf, Aydın Cephesi'ndeki genel durumu bildirmesi bakımından dikkat çekicidir.⁹⁶⁷ Benzer şekilde 56.Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey'in de Bursa bölgesindeki çalışmalarını ve cephenin durumunu bildirdiği 6 Ekim 1919 tarihli yazısında; *"Bursa ve Bilecik'te Kuvâ-yı Milliye'nin faaliyetine devam ettiği, Afyonkarahisar'da etkili olduğu, Karasi bölgesinde Yunanlılara karşı gerekli teşkilatlanmanın yapıldığı ancak İzmit'ten bilgisi olmadığı"* yönünde 20.Kolordu

⁹⁶⁴Celal Erikan, *Kumandan Atatürk*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.350.

⁹⁶⁵R. Apak, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s.103-104.

⁹⁶⁶TİH, *Batı Cephesi, II-2*, s.55.

⁹⁶⁷B.S Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.12.

Kumandanlığı'na bilgi veriliyordu.⁹⁶⁸ 14.Kolordu Kumandan Vekili ve 61.Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey ise; 20.Kolordu Kumandanlığına gönderdiği 6 Ekim 1919 tarihli yazısında; *“Karasi ve Saruhan bölgelerinde düzenli bir milli teşkilatın olduğunu, İzmit'te teşkilatlanmanın henüz duruma hâkim olamadığını, Aydın ve Denizli bölgelerinde teşkilatlanmanın etkili olmamakla birlikte Kuvâ-yı Milliye'nin Yunanlılara karşı muharebeye devam ettiğini, Ayvalık'tan Gediz Nehri'ne kadar cephedeki Kuvâ-yı Milliye'nin kolordu emrinde olduğu, Salihli ve Bozdağ cephelerindeki durum ile ilgili Albay Ömer Lütfi Bey'den bilgi alınabileceği, Denizli ve Aydın cephelerindeki milli kuvvetlerin Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali'nin kontrolünde olduğunu, Nizami birliklere Hacı Şükrü Bey'in komuta ettiğini, Yunanlılarla ilgili olarak ise işgal bölgelerinde 4 Yunan Tümenin bulunduğunu, kolordu bölgesinde İngiliz Kıtaatının olmadığını”*⁹⁶⁹ bildiriyordu.

Batı Anadolu'da özellikle Aydın Cephesi'ndeki bu durum Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya 12 Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirildi.⁹⁷⁰ Bu konuda Mustafa Kemal Paşa, *“Aydın Cephesi ile ilgilendiklerini, bu cepheyi düzene sokmak için Albay Refet Bey'in resmi olmayan biçimde görevlendirilmesini ve cephenin desteklenmesini”* istedi.⁹⁷¹ Sivas Kongresi görüşmelerinde de gündeme gelmiş olan bu konu, Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı seçilen Ali Fuat Paşa'nın görüşünün alınmasından sonraya bırakılmıştı.⁹⁷² 14 Ekim 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye, Aydın Cephesi'nin genel durumu ve üçe taksim olması konusunda 14.Kolordu Kumandan Vekili Albay Kazım Bey'den de görüş alınmasını uygun gördü.⁹⁷³ Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal'in Aydın Cephesi konusunda gönderdiği taleplerine 14 Ekim 1919 tarihinde verdiği cevapta; *“hükümetin Kuvâ-yı Milliye ile doğrudan ilgilenmesinin siyaseten uygun olmayacağını ancak Aydın cephesinin de takviye edilmesi gerektiğini”* bildirdi.⁹⁷⁴ Diğer taraftan Harbiye Nezareti 13 Ekim 1919'da yayımladığı bir emirle; 12, 14 ve 20.Kolorduların sorumluluk sahaları ve bağlı birlikleri arasında bağlantı değişiklikleri yaptı. Buna göre, 12.Kolordu, 23, 41 ve 57.Tümenlerden kurulu olup Konya, Afyon, Kütahya, Bodrum, Antalya, İzmir ve Afyon demiryolu; 14.Kolordu 56 ve 61. Tümenlerden kurulu olup

⁹⁶⁸TİTE Arşivi, K.311, G.3, B.3-001

⁹⁶⁹TİTE Arşivi, K.311, G.3, B.3a-001

⁹⁷⁰B.S Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.17.

⁹⁷¹Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, II*, s.164.

⁹⁷²U. İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, s.95.

⁹⁷³B.S Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.21.

⁹⁷⁴U. Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, (1918-1938)*, s.108.

Bursa, Balıkesir ve Manisa, Afyon demiryolu hattının kuzeyi, Akhisar, Soma ve Bergama; 20.Kolordu 11 ve 24.Tümenlerden kurulu olup Ankara, Kastamonu, Eskişehir, Niğde ve Ereğli bölgesi kolorduların sorumluluğuna verildi.⁹⁷⁵

Bu düzenleme, bölgedeki birlikler arasında emir-komutayı düzenlemesine rağmen başta Aydın Cephesi olmak üzere Kuvâ-yı Milliye harekâtının ordu birlikleri ile olan emir-komuta münasebetlerine bir çözüm getirmedi. Ayrıca, 23.Tümen Kumandanı Albay Ömer Lütfi Bey'in Batı Anadolu cephesinin bir elden sevk ve idaresinin yapılmasını teklif etmesi,⁹⁷⁶ Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı olarak bu cepheye fiilen kumandanlık yapamaması gibi nedenlerle, Heyet-i Temsiliye 23 Ekim 1919'da Albay Refet Bey'i Batı Anadolu'ya göndererek 23 ve 57.Tümen Kumandanlıklarının sevk ve idaresini üzerine almasını ve bölgedeki durum hakkında bir rapor göndermesini istedi. Ancak Albay Refet Bey'in gönderdiği raporda;⁹⁷⁷ Batı Anadolu'nun henüz tek komuta altında birleştirilmesine imkân olmadığı ve bir müddet daha mevcut düzene devam edilmesi yönünde bir rapor vermesi üzerine; Soma, Akhisar ve Bergama'yı içerisine alan Balıkesir Cephesi; Manisa, Alaşehir'i içerisine alan Salihli Cephesi; Ödemiş, Köşk, Çine, Söke, Nazilli'yi içerisine alan Aydın Cephesi olarak üç bölgeyi kapsayan Batı Anadolu Cephesi'nde bir değişiklik yapılmadı.⁹⁷⁸

Diğer taraftan Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, 16 Kasım 1919'da 12 ve 14.Kolordulara; 23, 57 ve 61.Tümen Kumandanlıklarına ayrıca Albay Refet Bey'e ve 56.Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey'e gönderdiği talimatta; Batı Anadolu'daki milli kuvvetlerin teşkilatlandırılmasını, gayri resmi olarak ordu birlikleri tarafından desteklenmesini ayrıca komuta bağlantılarında da değişiklik yaparak, Balıkesir Cephesini tutan Kuzey Grubu'nun 61.Tümen Kumandanlığı'na; Salihli Cephesini tutan Salihli Grubu'nun 23.Tümen Kumandanlığı'na ve Demirci Efe Grubu'nun 57.Tümen Kumandanlığı'na bağlanmasına karar verdi. Bu bağlantı değişikliğinden sonra, Kuvâ-yı Milliye'nin de tertiplenmesinde değişiklik yapılarak; Milli Aydın ve Milli Menderes Alayları ile Milli Aydın Dağ Taburu, Milli Adagide

⁹⁷⁵ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.139.

⁹⁷⁶ 23.Tümen Kumandanı Ömer Lütfi Bey'in bu teklifi üzerine Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal, Ömer Lütfi Bey'e 14.10.1919'da gönderdiği yazıda; "69.Alay Kumandanı Arif Bey'in Kuvâ-yı Milliye ile ilgili bir görev alıp almadığı, Ordu ile Kuvâ-yı Milliye cepheleri arasında irtibat olup olmadığı, Efelerin Kuvâ-yı Milliye'ye komuta etmesinin uygun olmadığı belirtilerek Refet Bey ile irtibatla bulunulması ve bölge hakkında sürekli bilgi verilmesi" isteniyordu. (ATASE Arşivi, İSH, K.271, G.64, B.64-1/2)

⁹⁷⁷ H. Kaya, Refet Bele, Askeri ve Siyasi Hayatı, s.70.

⁹⁷⁸ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.141.

Taburları ve birkaç Efe Süvari Bölüğü, 57.Tümen Bölgesinde; Milli Salihli Piyade Alayı, Milli Keles ve Uşak Hücum Taburları ile birkaç Efe Bölüğü 23.Tümen bölgesinde; Milli Akhisar Nişancı, Milli Soma, Milli Ayvalık Alayları ile Belen, Saruhan, Yayaköy, Korucu, İvrindi Taburları ve bazı bağımsız bölükler 61.Tümen bölgesinde faaliyet göstermek üzere sorumluluk sahaları ve bağlı oldukları ordu birlikleri belirlendi.⁹⁷⁹ Kuzey Cephesi Kumandanı olarak 61.Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey, gönderdiği telgrafta Mustafa Kemal'in talimatına uygun olarak Kuvâ-yı Milliye teşkilatlanmasını tamamladığını ve akıncı müfrezelerini teşkil ettiğini bildiriyordu.⁹⁸⁰ Mustafa Kemal, bu çalışmanın aynısını Nazilli'de bulunan Albay Refet Bey'in de yapmasını istemişti.⁹⁸¹

Albay Refet Bey, 6 Şubat 1920'de, 23 ve 57.Tümenleri fiilen sevk ve idare yetkisinde olduğundan Büyük ve Küçük Menderes havzalarında bulunan Kuvâ-yı Milliye ve ordu birliklerini Menderesler Grubu altında birleştirerek Batı Anadolu Cephesinin güneyinde yani Aydın Cephesi'nde yeni bir teşkilatlanma ile emir-komutada bütünlük sağlamak istedi.⁹⁸²

Böylece, Heyet-i Temsiliye'nin aldığı kararlar ve Albay Refet Bey'in Aydın bölgesinde yaptığı düzenlemeler neticesinde Batı Anadolu Cephesi ordu birliklerinin kontrolünde üç cepheye bölünmüş oldu. Buna göre;

İzmir Kuzey Cephesi; 61.Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey komutasında, Ayvalık, İvrindi, Soma, Akhisar,

İzmir Doğu Cephesi; 23.Tümen Kumandanı Albay Ömer Lütfi komutasında Salihli, Gediz Çayı, Marmara Gölü ve Bozdağ,

İzmir Güney Cephesi; 57.Tümen Kumandanı Albay Şefik komutasında Ödemiş ve Aydın bölgelerini kapsıyordu.⁹⁸³

Cephelerin yeniden düzenlenmesi ve Kuvâ-yı Milliye'nin sevk ve idaresinin ordu birliklerine verilmesi ile Yunanlılar hakkında bölgeden gelen harekât ve istihbarat bilgileri de düzenli bir hal aldı. Alaşehir'den İzmir Doğu Cephesi Kumandanlığından 16 Nisan 1920'de gelen durum raporunda; Salihli ve Bozdoğan

⁹⁷⁹TİH, Batı Cephesi, II-2, s.141-142.

⁹⁸⁰HTVD, Sayı: 34, Vesika Nu.:838

⁹⁸¹HTVD, Sayı: 34, Vesika Nu.:845

⁹⁸²H. Kaya, Refet Bele, Askeri ve Siyasi Hayatı, s.74-75.

⁹⁸³TİH, Batı Cephesi, II-2, s.144, Süvari Yüzbaşı Ahmet, Türk İstiklâl Harbi Başında Milli Mücadele, s.109-111.

bölgelerinde Yunanlılar ile keşif kolu çatışmaları olduğu ve Refet Bey'e bildirildiği⁹⁸⁴ belirtiliyordu. Batı Anadolu'daki durumu İstanbul Hükümeti de takip ediyordu. Aydın Vali vekili tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen raporda; Yunanlıların Kuvâ-yı Milliye ile girdikleri çatışmalarda yaralanan askerlerini tedavileri için İzmir'e getirdikleri; İzmir'e gelen 800 mevcutlu bir taburun Kasabaya (*Turgutlu*), bir taburun da Soma ve Manisa'ya nakil edildiği; bölgenin Yunanlılar tarafından işgal olunacağı yönünde bilgiler alındığını bildiriliyordu.⁹⁸⁵

Batı Anadolu'da askeri yönden bu düzenlemeler yapılırken; İtilaf Devletlerinin San Remo'da 20 Nisan 1920'de tespit ettikleri barış şartlarını imzalatmak için zor kullanmanın gerekli olduğu kararını vermesi; Anadolu'da girişilecek kesin sonuçlu bir harekâtın Yunan orduları vasıtasıyla yapılması yönünde 14 Haziran 1920 tarihli Yunan teklifinin kabul edilmesi; ancak harekâtın şimdilik Bursa bölgesi ile sınırlı kalmasının uygun görülmesi üzerine Genel Karargâhı İzmir'de bulunan ve iki kolordudan müteşekkil Yunan Ordusu'nun ileri harekâtı, 22 Haziran 1920 tarihinde başladı.⁹⁸⁶

Yunan ileri harekâtı başladığında her ne kadar Batı Anadolu'da cepheler üçe bölünmüş ise de komuta birliği tam olarak sağlanamamıştı. Ayrıca, 9 Ocak 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye tarafından yayımlanan Milli Mücadele Plânı da Kuvâ-yı Milliye'nin sevk ve idaresinde ordu birliklerinin desteğini belirten ve genel hususları içeren bir plân olması nedeniyle bölgede bulunan birliklerin harekâtını düzenleyecek tam bir askeri harekât plânı da mevcut değildi.⁹⁸⁷

Yunan ordusunun ileri harekâtı karşısında Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, bazı vekilleri de yanına alarak durumu görüşmek üzere Eskişehir'e Ali Fuat Paşa'nın yanına geldi. 21 Haziran 1920'de yapılan görüşmede, Meclisin teşkilatlanmasını yapana kadar batıda ve doğuda iki cephe kumandanlığının teşkiline ihtiyaç olduğunu ve Batı Cephesine Ali Fuat Paşa, Doğu Cephesine Kazım Karabekir Paşa'nın getirilmesini düşündüğünü belirtti. Ayrıca Yunan taarruzuna karşı Batı Anadolu sahillerinden başlayarak içerilere kadar devam eden, Kastamonu ve Ankara'yı dışarıda bırakan fakat Konya ve Sivas'ı içine alan Karadeniz ve Akdeniz arasında batıda büyük bir savunma bölgesi teşkil edilecek şekilde Batı Cephesi

⁹⁸⁴ ATASE Arşivi, İSH, K.336, G.219, B.219-1

⁹⁸⁵ BOA, DH.İ.UM, D.20-23, G.14/058

⁹⁸⁶ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.236-248.

⁹⁸⁷ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.250-251.

Kumandanlığı kurulması düşüncesinde olduğunu bildirdi.⁹⁸⁸ 23 Haziran 1920’de de Batı Cephesi Kumandanlığı teşkil edilerek kumandanlığına da Ali Fuat Paşa getirildi⁹⁸⁹ ve bu yönde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden Kararnamesi çıktı.⁹⁹⁰ Böylece Batı Anadolu’da bir türlü gerçekleştirilemeyen tek komuta esası getirilerek bir genelge ile yayımlandı. Buna göre,⁹⁹¹

“-Yeni teşkil olunan Batı Cephesi Kumandanlığına seferde ordu kumandanı yetkisi ve göreviyle Ali Fuat Paşa tayin olunmuştur.

-12 ve 20.Kolordularla İzmir Kuzey Kolordusu adını alan Kuzey Cephesi, Ali Fuat Paşa’nın emrine verilmiştir.

-İzmir Kuzey Kolordusu Kumandanlığına Albay Kazım, 20.Kolordu Kumandanlığına Albay Bekir Sami, 56.Tümen Kumandanlığına 10.Kafkas Tümen Kumandanı Yarbey Kemalettin Sami tayin edilmiştir.

-Adana Cephesinde bulunan 41.Tümen 12.Kolordu Kumandanlığı kuruluşundan çıkarılmıştır. Bu tümen, askeri harekât bakımından şimdilik bağımsız, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Başkanlığı emrinde bulunacaktır. Tümenin idaresi ve iaşesi eskiden olduğu gibi 12.Kolordu Kumandanlığı tarafından sağlanacaktır.

-Ankara’da doğrudan doğruya Milli Savunma Bakanlığı emrinde olmak üzere Ankara Kumandanlığı teşkil edilecektir. Ankara’da şimdi mevcut bütün birlik ve kurumlar Ankara Kumandanlığı emrinde bulunacaktır.”

Bu dönemde emir-komuta ve cephe düzenlemeleri devam ederken Yunanlıların ise ilerlemeleri devam ediyordu. İzmir’den 1 Temmuz 1920’de gönderilen istihbarat raporunda Yunanlıların oldukça fazla kuvvet ile ilerlemeye başladığı⁹⁹² belirtiliyordu. Bu durumu Belçika’nın İstanbul’daki Büyükelçisi Marghetitch ise 8 Temmuz 1920’de gönderdiği raporunda, “Yunan kuvvetlerinin taarruza başladığını, ancak teşkilat mükemmelliği, silah ve mühimmat üstünlüğüne rağmen böyle geniş bir arazide gerilla tipi savaşı tercih eden Türklerle başa

⁹⁸⁸A.F Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.465-466.

⁹⁸⁹HTVD, Sayı:52, Vesika Nu.:1189

⁹⁹⁰Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA), D.1, G.3, Y.19

⁹⁹¹TİH, Batı Cephesi, II-2, s.281-282.

⁹⁹²ATASE Arşivi, İSH, K.343, G.187, B.187-1/1a

*çıkamayacağını aynı zamanda Kemalist ordunun çok iyi yetişmiş bir erkân-ı harp kadrosuna sahip olduğunu” ifade ediyordu.*⁹⁹³

(2) Anadolu’nun Doğu Bölgesi

Doğuda ise, Erzurum ve Sivas Kongreleri yapıldıktan sonra, Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak Mustafa Kemal, İtilaf Devletlerinin doğuda bir Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’dan oluşan bir Kafkas bloğu kurarak baskı yapacaklarını düşünerek 6 Şubat 1920’de 15.Kolordu Kumandanlığına, yapılacak muhtemel bir taarruz için plânlama yapması direktifi⁹⁹⁴ vermişti. Ancak mevsim şartları nedeniyle vaktinden önce bir taarruzun uygun olmayacağı yönünde Kazım Karabekir Paşanın mütalaası⁹⁹⁵ nedeniyle taarruz kararından vazgeçilmişti. Fakat İstanbul’un işgal edilmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından tekrar görüş istenmiş ve elverişli durumun oluşması üzerine harekâtın yapılabileceği Kazım Karabekir Paşa tarafından belirtilmişti. Ancak 28 Mart 1920’de Bolşevik Ordusu’nun Denikin Ordusu’nu ortadan kaldırdığı ve güneye doğru ilerlediğinin bilgisi alınması ve “*öncelikle Üç Sancağı işgal etmek üzere taarruz edilmesinin uygun olacağının belirtilmesi*” teklifi, Heyet-i Temsiliye tarafından da kabul edilmesi ile taarruz hazırlıklarına başlandı.⁹⁹⁶

8 Mayıs 1920’de daha çok askeri durumu dikkate alan 15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, “Kızılordu Ermenistan ve Gürcistan sınırlarına doğru harekete geçtiğini ve seferberlik ilan ettiğini bildirerek Doğu Cephesi Kumandanlığının kurulmasını istedi. Ancak 9 Mayıs 1920 tarihli Meclisin cevabında “*Bolşeviklerle işbirliği şartları daha tam belli olmadan böyle bir harekâtı yapılmasının sakıncalı olacağı*” belirtilerek beklenilmesi bildirildi. Taarruz konusunda yapılan yazışmalar iki ay sürdü ve nihayet 6 Haziran 1920’de 15.Kolordu Kumandanlığının 4 Haziran 1920 tarihli teklifini içeren Savunma durumunu düzeltmek maksadıyla ileri harekâtına izin verildi.⁹⁹⁷

Diğer taraftan 13 Haziran 1920 tarihinde de “15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın Doğu Cephesi Kumandanlığına tayin olduğu, Türkiye

⁹⁹³Zeynep Keman, **Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Milli Mücadele**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s.18-19.

⁹⁹⁴K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz, I**, s.512-515.

⁹⁹⁵K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz, I**, s.515-516.

⁹⁹⁶**TİH, Doğu Cephesi, III**, s.56-59.

⁹⁹⁷**TİH, Doğu Cephesi, III**, s.80-85., K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz, II**, s.867-868.

Büyük Millet Meclisi Bakanlar Kurulu kararı ile tebliğ ve ilan olunur. Kazım Karabekir Paşa, Doğu Cephesinde bulunan bütün sivil ve askeri makamlar üzerinde seferdeki Ordu Kumandanı yetkisine haizdir.” denilerek Doğu Cephesi Kumandanlığı teşkil edilmiş oldu.⁹⁹⁸

(3) Anadolu’nun Güney Bölgesi

Güneyde ise, Sivas Kongresi’nden sonra Türk askerinin hiç bulunmadığı Adana Bölgesinde de savunma için yapılacak teşkiller ve kurulacak milli ordu hakkında kararlar alınmış ve güvenlik bakımından kolordu sorumluluk sahalarına ayrılması kabul edilmişti.⁹⁹⁹ Gerekçe olarak, güneydeki haksız işgallere karşı koyabilmek için oluşan milli teşkilatın bir düzen içerisinde faaliyet gösterebilmesi için 13, 3 ve 12.Kolordu Kumandanlıkları bölgelerine bağlanması kabul edildi. 11 Eylül 1919’da yapılan bu düzenlemeye göre;¹⁰⁰⁰

“Birinci Bölge; Develi-Niğde-Ulukışla-Lamas Çayı hattı ile Bahçecik-Kozan-Osmaniye-İskenderun hattı arasındaki bölgedir. Bu bölge, 20.Kolordu Kumandanlığı ile bölge içerisindeki Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti’ne verildi. Bu bölgenin batısında 12.Kolordu bulunuyordu. 20.Kolordu, bölgedeki güvenlik işlerini Niğde’deki 11.Tümen ile sağlayacaktı.

İkinci Bölge; Birinci bölgenin doğu sınırı ile Adıyaman-Samsat-Birecik hattı ile Antep-Kilis hattı arasındaki bölgedir. Bu bölge, 3.Kolordu ile bölge içerisinde bulunan Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyetlerine verildi. 3.Kolordu Kumandanlığı tümenleri Amasya ve Samsun bölgesinde bulunduğundan fîilen yardım yapılması mümkün olmuyordu.

Üçüncü Bölge; İkinci bölgenin doğusunda İran sınırına kadar uzayan geniş arazi kısımları olup burası da 13.Kolordu Kumandanlığı ile bölge içerisinde bulunan Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyetlerine verildi.” Yapılan bu değişiklikler sonrasında 24 Ocak 1920’de Güney Cephesinde bir harekâta yetki verilerek harekâtın plânlaması yapılmış ve kolorduların Kuvâ-yı Milliye’yi teşkil ederek harekâta iştiraki istenmişti.¹⁰⁰¹

⁹⁹⁸ Z.Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.III, s.81., **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt.2, Devre 1,

⁹⁹⁹ A.F Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.292-294.

¹⁰⁰⁰ **TİH, Güney Cephesi, IV**, s.64-66.

¹⁰⁰¹ **ATTB, Belge Nu.:171, TİH, Güney Cephesi, IV**, Güney Cephesi’nin Kolordu Sorumluluk Sahalarına Ayrılması EK-21’de belirtilmiştir.

Diğer taraftan 28 Ocak 1920’de 3.Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey’in Göksun’un, 3.Kolordu Kumandanlığı sorumluluk sahası içerisinde kalması teklifi üzerine¹⁰⁰² 30 Ocak 1920’de 3.Kolordu ile 20.Kolordu arasındaki sorumluluk sahasını belirleyen ara hattının, doğuya doğru genişletilerek değiştirildiği ve ara hattı üzerinde bulunan Göksun’un, 3.Kolordu Kumandanlığında kaldığı Ali Fuat Paşa tarafından birliklere bildirildi.¹⁰⁰³

Güney Cephesindeki bu düzenleme bölgedeki Kuvâ-yı Milliye harekâtının sevk ve idaresinde ordu birliklerine de sorumluluk veriyor ve desteklenmesini öngörüyordu. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılması ile yeni birliklerin teşkil edilmesi, her cephede sorumlu kumandanlık esasının getirilmesi ve bir kısım birliklerin Batı Cephesine sevk edilmesi nedeniyle Güney Cephesinde yeni bir düzenleme yapılması ihtiyacı duyuldu. Buna göre, 26 Haziran 1920 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Güney Cephesi ikiye bölünerek Adana Cephesi ve Elcezire Cephesi teşkil edildi¹⁰⁰⁴ ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyâseti tarafından kararname onaylanarak 19 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gönderildi.¹⁰⁰⁵ Buna göre;

Adana Cephesi; Fırat Nehri batısından Toroslar’a kadar olan bölgenin sorumluluğunda olacak şekilde Adana Cephesi Kumandanlığı olarak teşkil edildi ve Albay Selahattin Adil’in komutasına verildi. Ayrıca, önceden merkezi Konya’da olan henüz Pozantı’ya alınan 41.Tümenin eski bölgesi olan Batı Adana kesimi, Doğu Adana bölgesi ve Antep Kuvâ-yı Milliye Kumandanlıkları Adana Cephesinin sevk ve idaresine verildi. Cephe Kumandanlığı karargâhı ise Kayseri olarak belirlendi.¹⁰⁰⁶ 9 Kasım 1920 tarihinde ise Adana Cephesi Kumandanlığı adı 2.Kolordu Kumandanlığı’na dönüştürüldü.¹⁰⁰⁷

Elcezire Cephesi; İran hududu ile Fırat Nehri arasında kalan bölge olacak şekilde teşkil edildi. Bu cephe kumandanlığının sorumluluk bölgesi 13.Kolordu Kumandanlığının sorumluluk bölgesi olacak şekilde düzenlendi. Musûl, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ bölgelerini kapsayacak şekilde Karargâhı Diyarbakır’da bulunuyordu. Seferde ordu kumandanlığı yetkisinde olan bu kumandanlığa iç güvenlik

¹⁰⁰²TİTE Arşivi, K.320, G.29, B.29-1001

¹⁰⁰³TİTE Arşivi, K.320, G.29, B.29-001

¹⁰⁰⁴TİH, Güney Cephesi, IV, s.161-163.

¹⁰⁰⁵BCA, D.45, G.291, Y.4-1

¹⁰⁰⁶HTVD, sayı.52, Vesika Nu.:1190

¹⁰⁰⁷BCA, D.1, G.18, Y.14

bakımından da emir ve talimat hazırlama yetkisi verildi. Cephe Kumandanlığına da Nihat (Anılmış) Paşa getirildi. Ayrıca “*gerek dıştan düşmanlarla aleyhine cereyan eden ve gerek asayiş ihtiyaçlarından doğan askeri hareketlere bağlı hususlarda, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Başkanlığına ve genel idarece Milli Savunma Vekâletine bağlı olduğu*” kararı verildi.¹⁰⁰⁸

Böylece Haziran 1920 sonlarında Anadolu ve Trakya’da ordu birliklerinin sevk ve idaresine esas olacak aynı zamanda Kuvâ-yı Milliye’yi de bünyesine alacak bir emir-komuta yapısı teşkil edilmiş oldu. Yapılan bu düzenlemelerle birlikte harekât sahasının genel çerçevesi ortaya çıkmıştı.

11 Eylül 1919’da Sivas Kongresi’nde “*Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ile Düvel-i İtilafiye arasında münakıd Mütarekenâmenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 334 tarihindeki hududumuz dâhilinde kalan ve her noktası İslam-ı kahiresiyle meskûn olan Memalik-i Osmaniye aksamı yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye’den gayr-ı kabil-i tecezzi ve hiçbir sebeple iftirak etmez bir küll teşkil eder. Memalik-i mezkurede yaşayan bilcümle anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuku-ırkıye ve içtimaiyeleri ile şerait-i muhitiyelerine tamamıyla riayetkâr öz kardeşidir.*” şeklinde alınan kararda, Anadolu ve Trakya’nın sınırları belirlenmişti.¹⁰⁰⁹ Nitekim bu karar, 28 Ocak 1920’de kabul edilen ve “*Türkiye’nin gelecekteki coğrafi ve siyasi varlığının temelini ne olacağının belirtilmesi ve bunun gelecek savaşlar için kesin bir milli program ve hedef olarak içeride ve dışarıda açıkça ilan edilmesini sağlayan*”¹⁰¹⁰ Misak-ı Milli kararları¹⁰¹¹ ile tekrar edilmiş ve 9 Mayıs 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İcra Vekilleri Programı’nın kabulü¹⁰¹² ile de onaylanmıştı. Böylece, Milli Mücadelenin Harekât Sahası Anadolu ve Trakya olarak belirlenmiş oldu. Misak-ı Milli aynı zamanda milli mücadelenin parolası ve masa başı tezi olacaktır.¹⁰¹³

¹⁰⁰⁸BCA, D.45, G.291, Y.4-2

¹⁰⁰⁹U. İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.113.

¹⁰¹⁰Aptûlahat Akşin, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.23.

¹⁰¹¹Z.Güner-O.Kabataş, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, s.201-202.

¹⁰¹²Yavuz Aslan, **TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu, (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.64-69.

¹⁰¹³Zeki Çevik, **Milli Mücadele’de Müdâfaa-ı Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş, (1918-1923)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Mrk. Yay., Ankara, 2002, s.269.

c. Kuvâ-yı Milliye Harekâtından Düzenli Birlikler Harekâtına Geçiş ve Düzenli Ordunun Kurulması Zorunluluğu

İzmir'in Yunan işgali ile Batı Anadolu'da; İskenderun, Adana, Maraş, Antep ve Urfa'nın İngiliz ve Fransız işgali ile Güney Anadolu'da; Yunan ve Fransız işgali ile de Trakya'da, mahalli teşkilatların ve bölgede bulunan ordu birliklerinde görevli askerlerin katkısı ile başlayan Kuvâ-yı Milliye harekâtı; cephelerin ve sorumluluk sahalarının belirlenmesi, Kuvâ-yı Milliye ile ordu birlikleri arasındaki emir-komuta esaslarının düzenlenmesi ve tek komuta esasının getirilmesi yönünde Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Heyet-i Temsiliye'nin aldığı kararlar ile etkin hale getirilmek istenmiş, hatta Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin Nizâmnâmesi'ne yapılan Ek ve 9 Ocak 1920'de yayımlanan Milli Mücadele Plânı ile Kuvâ-yı Milliye ve ordu birliklerinin müşterek harekâtının esasları belirlenmişti. Ancak Haziran 1920 başlarında Yunan ileri harekâtının süratle gelişmesi ile İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletlerinin desteğinde özellikle Gönen, Biga bölgesinde¹⁰¹⁴ Anadolu'da yer yer isyanların çıkması Kuvâ-yı Milliye'nin kendi içerisindeki sorunları bir tarafa, artık Kuvâ-yı Milliye'nin tek başına milli mücadelede silahlı mücadelenin üstesinden gelemeyeceğini gösterdi.

Kuvâ-yı Milliye, Yunan taarruzu başlayana kadar benimsenen bir savunma modeliydi ve başarısı da bu döneme kadar az çok kanıtlanmıştı. Çünkü Yunan işgali onun sayesinde durdurulmuş, Anadolu'nun güneyinde ise Fransızlara başarıyla karşı koymuştu. Bu esnada Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyaçları her yönü ile halk tarafından karşılanıyor ve maddi bir yük getirmiyordu. Fakat yapılan desteğin zaman zaman gönülsüz olması durumunda Kuvâ-yı Milliye'nin talan ve soyguna başvurusu kötü bir propagandaya aynı zamanda Kuvâ-yı Milliye'nin çete olduğu yönünde hâkim bir görüşün¹⁰¹⁵ ortaya çıkmasına neden olmaktaydı. Heyet-i Temsiliye, bunlara karşı yayımladığı bildiriler¹⁰¹⁶ ile gerekli tedbirleri alıyordu.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁴T. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da, (1919-1921), I*, s.60.

¹⁰¹⁵*Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı Kuvâ-yı Milliye Harekatı esnasında Denizli, Sarayköy'de Askerlik Şubesi Başkanı olan yazar, Demirci Mehmet Efe ve Sökeli Ali Efe'nin halka yaptığı bazı kötü olaylara tanıklık etmiştir.* (M.Hilmi Engin, *Seferden Sefere*, Piyade Albay M.Hilmi Engin'in Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşı Anıları, Haz.:Sebahattin Engin, Kömen Yayınları, Konya, 2007, s.124-125)

¹⁰¹⁶*ATASE Arşivi, ATA ZB, K.31, G.104, B.104-1/2, 15.10.1335 tarihinde Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal tarafından yayımlanan bildiride Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti Nizâmnâmesi'nde çete tabirinin olmadığı, vatanın kurtarılması için Kuvâ-yı Milliye'nin silahla mücadeleye mecbur kaldığı ve sevk ve idaresinin Nizâmnâme esasları doğrultusunda yapıldığı bildirildi.* (B.S Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.21.)

Bununla birlikte Kuvâ-yı Milliye harekâtının icra şekli ve icra yeri konusunda bölgeden sorumlu kumandanlıklar arasında da farklı görüşler mevcuttu. Nitekim Kazım Karabekir Paşa, Erzurum için böyle bir teşkilatlanmaya karşı çıkıyor ve daimi ordunun esas olduğunu belirterek “*Kuvâ-yı Milliye’nin matlup olan derece-i tevazünde muhafazası için şimdilik Sivas’ta ahvale intizar etmeli ve hiçbir zaman da Ankara’dan garba geçmemelidir.*” şeklinde görüşünü açıklıyordu.¹⁰¹⁸ Trakya’da ise milli teşkilatlar tarafından teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye, istenilen derecede bir silahlı bir güç olamadı.¹⁰¹⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi, açılması ile Kuvâ-yı Milliye’nin denetim ve kontrolü ile ordunun düzenlenmesini tek elden yapmaya başladı ve bu sorumluluğu üzerine aldı. Nitekim 2 Mayıs 1920’de İcra Vekilliği’nin teşkil edilmesi ile Vekiller Heyeti’nin içerisinde milli mücadelede askeri sevk ve idarenin esasları ile emir-komutada bütünlüğü sağlayacak ve nizami birliklerin konuş, kuruluş ve harekâtına ait esasları belirleyecek ve ordunun iâşesi, donatımı ve asker alma işlerini düzenleyecek bir kurumun varlığına duyulan ihtiyaç üzerine Milli Müdafaa Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâleti teşkil edildi.¹⁰²⁰ 4 Mayıs 1920’de de yayımladığı bir genelge ile de “*Emir-komuta yetkisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin manevi varlığından ayrılmaz, bu işleri meclisçe seçilmiş, İcra Vekilleri arasında bulunan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti Vekili, Meclis adına yürütür.*”¹⁰²¹ şeklinde belirtmiştir.

Milli Müdafaa Vekâleti, Kuvâ-yı Milliye’nin kendisine bağlanmadan önce miktarlarını ve konuşlandıkları yerlerin tespiti maksadıyla kolordulardan gerekli bilgileri almaya başladı.¹⁰²² 16 Mayıs 1920’de “*Kuvâ-yı Milliye’nin Umûmîyetle Müdâfaa-ı Milliye Teşkilatına rabtı suretiyle tevhidi ve buna göre tanzim edilecek bütçenin tertibi, derdest olduğunda bunun neticesinde iâşe ve infakın kâmil emval-i Umûmîyeden temin edilmesine karar verilmiştir. Bu kararın icrasına Müdâfaa-ı*

¹⁰¹⁷ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, s.169-172.

¹⁰¹⁸ K. Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, I, s.365.

¹⁰¹⁹ T. Bıyıklıoğlu, **Trakya’da Milli Mücadele**, I, s.130-131.

¹⁰²⁰ **TBMM ZC, Devre 1, Cilt.1**, s.185-186.

¹⁰²¹ C. Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, s.152., 18 Kasım 1920’de yayınladığı bildiride ise “*Emir-komuta yetkisi TBMM manevi varlığından ayrılmaz.*” şeklinde belirtilmişti.

¹⁰²² Bu maksatla Sivas-Yıldızeli Kaymakamı Fahri Bey, 3 Mayıs 1920’de 3.Kolordu Kumandanlığına gönderdiği telgrafla Kuvâ-yı Milliye mevcudunun 200 olduğunu ve Kilise ile Kemer Köyü mevkieinde bulunduklarını belirtmişti. (ATASE Arşivi, İSH, K.316, G.171, B.171-1)

Milliye Vekili memurdur.”¹⁰²³ şeklinde aldığı bir karar ile Kuvâ-yı Milliye’yi Milli Müdafaa Vekilliğine bağladı.

29 Mayıs 1920 tarihinde, Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa, düzenli ordunun kurulması ile ilgili, “*Malum-u âlinizdir ki biz efrad-ı cedideyi kışlalarda toplu talim ve terbiye ve bunların iaşe ve elbisesini temin etmeden elbise-yi mahalliyeleri ile sevke mecbur oluyoruz. Bunlar şüphesiz ki muntazam bir ordunun göstereceği kabiliyeti gösteremiyorlar. Onun için seyyar Jandarma Kıt’aatı teşkil ediyoruz ki yakında kanunu, Meclis-i Âlinize arzedeceğiz. Bu kıt’aat sırf dâhili mesailin hallinde istihdam olunacaktır ve icap ederse cephelere sevk edilecektir. Bu kuvvetlerin teşkilini müteakip etrafa yayılmış olan bütün nizamiye kıt’aatımızı kolordu muntıkalarına tahsis edeceğiz ve burada bunlara alay yahut tabur halinde muntazam bir askerlik hayatı öğreteceğiz. Gerek iaşelerine gerek libaslarına bihakkın bakacağız ve bu surette düşmanın muntazam yapacağı hücumlarda muntazam kıt’a ile karşılarına çıkmak imkânını istihsal edeceğiz. Cephelerde şimdiye kadar Kuvâ-yı Milliye tarafından istihsal edilen muvaffakiyet şayan-ı şükran olmakla beraber kat’i bir netice istihsal için herhalde kuvâ-yı muntazamaya ihtiyaç vardır ve bilhassa emir ve kumandanın müselsel ve muntazam olması lazımdır.*”¹⁰²⁴ şeklinde açıklamalarda bulunarak yapılacak harekâtın nizamı birlikler ile olacağının zorunlu olduğunu belirtiyordu.

Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa’nın Büyük Millet Meclisi’nde açıkladığı gibi, düzenli ordunun teşkiline yönelik çalışmalardan biri olan, seyyar jandarma kıtaatı teşkiline dair “*Piyade, Süvari Sınıfından Mürekkep Olmak Üzere Jandarma Müfrezeleri Teşkili Hakkında Kanun*” 7 Haziran 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilerek 14 Şubat 1921 tarihinde Cerîde-i Resmîyye’de yayımlanmak suretiyle yürürlüğe girdi. Milli Müdafaa Vekâleti tarafından yürütüleceği belirtilen ve 10 ayrı maddeden oluşan kanunun icraya esas ilk üç maddesi şu şekildedir:

“Birinci Madde: *Müdâfaa-ı memleketin temini ve asayîşi umuminin lâıyıkıyla tesisi için Müdâfaa-ı Milliye vekâletine merbut olmak üzere seyyar jandarma müfrezeleri teşkil edilmiştir.*

İkinci Madde: *Süvari ve piyadeden mürekkep olan işbu müfrezelerin iaşe, ilbas, teçhiz ve teslihi tarafı Hükümetten temin edilir. Süvariler hayvanlarını kendileri*

¹⁰²³HTVD, sayı.54, Vesika Nu.:1235, TBMM ZC., Cilt:1, s.470-474.

¹⁰²⁴TBMM GCZ, Cilt.1, s.45.

tedarik etmeğe mecburdurlar. İcabında teşkilâtın teshili maksadıyla talip olan efrada hayvan almak üzere usûlüne tevfikân taviz suretiyle muaveneti nakdiye icra edilir. Maaşat maktuan berveçhi âtidir:

-Piyade efradına şehri bin iki yüz kuruş,

-Süvari efradına şehri bin beş yüz kuruş verilecektir,

-Firari derdesti ve eşkıya takibatında hidemat-ı fevkalâdesi görülenlere hizmetinin derecesine göre ayrıca Heyeti İcraiye'ce tertip edilecek Nizâmnâmeye tevfikân mükâfatı nakdiye verilecektir.

Üçüncü Madde: *Teşekkül edecek bu müfrezeler hizmeti muvazzafa-ı askeriye haricinde bulunan esnan erbabından bir sene müddetle gönüllü olarak kaydolunurlar ve bir seneden evvel terki vazife edemeyip yeni sene için tecdit edilmek hakkını haiz olacaklardır... ”¹⁰²⁵*

Bir taraftan Kuvâ-yı Milliye'yi Milli Müdafaa Vekâletine bağlarken diğer taraftan Jandarma birliklerinin teşkili ile de bölgede asayişin teminin sağlanmasına gayret gösterildi.

22 Haziran 1920'de Yunan genel taarruzunun başlaması düzenli ordunun kuruluşunu geciktirmesinin yanı sıra, düzenli birlikler ile yapılacak bir harekâta olan ihtiyacı ortaya çıkardı. Bölgede bulunan milli müfrezeleri sorumluluk sahası itibari ile ordu birliklerine bağlandı.¹⁰²⁶ Nitekim Çolak İbrahim Müfrezesi 3.Süvari Tümenine, Sarı Efe (*Edip Bey*) Müfrezesi 33.Süvari Alayına, Gök Bayrak Müfrezesi de 61.Alaya bağlanmıştı.¹⁰²⁷ Kocaeli'ndeki Recep Reis ve Aziz Kaptan milislerinden Kocaeli Taburu oluşturulmuştu.¹⁰²⁸

Buna rağmen milli kuvvetleri de bünyesine almış olan karma birliklerle Yunan taarruzu önlenememiş ve Bursa'nın işgal edilmesi nedeniyle Meclis'te kumandanları suçlar tarzda tartışmalar başlamıştı. Mustafa Kemal, bu suçlamaları yersiz bularak gerekirse kumandanların sorguya çekilebileceğini ancak mevcut bu kuvvetlerle de ancak bu kadar direnç gösterilebileceğini ve bunların nizami olmayan harekâta kullanılabileceğini belirtmişti. Düzenli Yunan ordusu karşısında gerçek anlamda organize edilmiş güçlü bir milli ordu ile karşı konulabileceğini ve bunun içinde milli kuvvetlerdeki yetenekli personelin düzenli asker olarak ordu kadrolarına

¹⁰²⁵ TBMM ZC, Cilt.2, s.125.

¹⁰²⁶ HTVD, sayı.52, Vesika Nu.:1191, 1202

¹⁰²⁷ S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, III*, s.181-182.

¹⁰²⁸ A. Sofuoğlu, *Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu*, s.442.

alınmasını ve ayrıca, yeni doğumluların silâh altına alınmasını istedi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de bu düşüncüyü benimsemesi üzerine Milli Ordunun teşkiline başlanmış oldu.¹⁰²⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal imzası ile 6 Temmuz 1920 tarihinde “*mülki makamların, bölgelerinde bulunan en büyük askeri kumandanlığın talepleri doğrultusunda ihtiyaçlarının karşılanmasını, halkın silahları ile mücadeleye katılmasını, uygun durumda olmayanların silahlarını teslim etmesini ve silâh altına alınacakların hemen kıtalarına gitmesini*” belirten bildirisi mülki ve askeri makamlara yayımlandı.¹⁰³⁰ Ayrıca 1894-1899 doğumluların askere celbine karar verildi.¹⁰³¹

Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, 5 Temmuz 1920’de 1892-1893 doğumluları askere çağırmış ve subayları da buna dâhil etmişti.¹⁰³² Bir taraftan da ordunun subay ihtiyacının karşılanması için Milli Müdafaa Vekilliğinin denetiminde Ankara’da Abidinpaşa Köşkü’nde 1 Temmuz 1920 tarihinde “*Sunuf-i Muhtelif Zabitân Namzetleri Talimgâhı*” açıldı.¹⁰³³ Eğitim öğretim süresi bir sene idi ve üç devreye ayrılmıştı. Talimgâhın ilk öğrencileri yedek subay öğrencileri ile Harp Okulu ile Kuleli Askeri Lisesi’nin çeşitli sınıflarından Anadolu’ya kaçabilen öğrencilerdi.¹⁰³⁴

Batı cephesinin teşkil edilmesi ile cephede bulunan birliklerin konuş ve kuruluş durumunda yapılan düzenlemelerin yanında birliklerin Yunan Ordusu ve ayaklananlar hakkında istihbarat temini ve bunların yapacağı istihbarata karşı koymak üzere teşkilatlanması da yapılarak 18 Temmuz 1920 tarihinde Batı Cephesi Kumandanlığına bağlı, “**Batı Cephesi Askeri Polis Teşkilatı**” Fevzi Paşa’nın talimatı ile merkezi Eskişehir olacak şekilde kuruldu ve başına İsmail Hakkı (Alpan) getirildi.¹⁰³⁵

Diğer taraftan merkezi bir konumda ve ihtiyat kuvveti mahiyetinde bir kuvvetin teşkil edilmesi ihtiyacının duyulması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 16 Mayıs 1920’de Ankara ve Sivas’ta 10.000 kişilik birer Tümen teşkil

¹⁰²⁹TSK Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, IV-1, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.117-118.

¹⁰³⁰TİTE Arşivi, K.31, G.124, B.124-001; K.31, G.124, B.124-1001

¹⁰³¹HTVD, sayı.50, Vesika Nu.:1155

¹⁰³²HTVD, sayı.50, Vesika Nu.:1150

¹⁰³³İ. Kurtcebe-M.Balcıoğlu, Kara Harp Okulu Tarihi, s.71-72.

¹⁰³⁴Ali Güler, “*Milli Mücadele’de Kara Harp Okulu: Fotoğraflarla Ankara Abidinpaşa Köşkü Sınıfı Muhtelif Zabit Namzetleri Talimgâhı*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Sayı:53, Cilt: XVIII, Ankara, 2002, s.5.

¹⁰³⁵Hamit Pehlivanlı, Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tetkik Heyeti Amirlikleri, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.3.

edilmesine karar verildi.¹⁰³⁶ Ayrıca 11 Ağustos 1920’de Ankara’da piyade, süvari ve topçudan oluşan 5.000 kişilik bir kuvvetin daha teşkiline karar verildi.¹⁰³⁷

Milli Ordunun teşkilinde iki yol izlendi: Birincisi, kadro halinde bulunan birliklerin mevcutlarının tamamlanması; İkincisi ise, milli müfrezelerin askeri birlikler haline getirilmesi idi. Birinci şekil daha iyi sonuç vermiş, ikinci uygulama ise birçok milli müfrezenin işine gelmediğinden zorluklarla karşılaşılıyordu.¹⁰³⁸ Nitekim gönüllü birliklerin kaldırılması ve düzenli kıtalar haline getirilmesi hakkında¹⁰³⁹ 16 Ağustos 1920’de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâleti’nin teklifine Milli Müdafaa Vekâleti tarafından; *“Gönüllü teşkilatından memleket savunmasında gereği kadar faydalanılamadığı gibi gelecekte de bunun böyle olacağı ve gönüllü örgütlerin genel olarak yükümlü erlerle müdâfaa-ı hukukların yani millet kaynaklarından oluşan ve bizim için çok kıymetli bulunan silah, donatım, eğitim ve disiplin yönünden yoksun bir topluluk meydana getirdikleri, bu bakımdan kesin bir zorunluluk olmadan yeniden bir gönüllü birliğin teşkiline taraftar olmadığını, teşkil edilmiş olanların da azar azar düzenli teşkilata çevrilmesinin uygun olacağı”* yönünde görüş bildirildi. Buna göre, 24 Ağustos 1920 tarihinde *“ Bundan sonra gönüllü birlik teşkil edilmemesi, mevcut gönüllü birliklerin ise kadroya bağlanarak iâşe ve diğer ihtiyaçlarının nizamiye birlikleri gibi bağlı bulundukları kumandanlıklarca sağlanması ve bu hususun Milli Müdafaa Vekâletince izlenmesine”* karar verildi.¹⁰⁴⁰

Bu dönemde halkın milli mücadeleye gösterdiği desteği takdir ve teşvik etmek üzere Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın cepheleri gezmek ve yerinde görmek maksadıyla yaptığı incelemelerde Kuvâ-yı Milliye ile birlikte artık mücadelenin orduyla yapılacağını gösteriyordu. Nitekim Pozantı’ya gelerek Adana Cephesi’nde hem askeri birlikleri hem de Kuvâ-yı Milliye’nin merkezi olan Adana’da 5 Ağustos 1920’de yaptığı konuşmada; bölgenin milli mücadelede gösterdiği azim ve başarısını takdir etti.¹⁰⁴¹

Henüz Düzenli Ordu’nun kurulması ve Kuvâ-yı Milliye’nin kaldırılması düşüncesi tam olarak benimsenmediğinden 1. ve 2.Kuvâ-yı Seyyare birliklerinin yanı sıra gönüllü birlikler de faaliyetlerine devam ediyordu. Ancak maaş ve iâşeleri Milli

¹⁰³⁶BCA, D.1, G.1, Y.7

¹⁰³⁷BCA, D.1, G.8, Y.20

¹⁰³⁸TSK Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, IV-1, s.119-120.

¹⁰³⁹HTVD, sayı.52, Vesika Nu.:1193, 1194

¹⁰⁴⁰TİH, İdari Faaliyetler, VII, Genelkurmay Başkanlığı YayINLARI, Ankara, 1975, s.74-75.

¹⁰⁴¹S. Tansel, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, III, s.225.

Müdafaa Vekâleti için birer sorun olan bu teşekküllerin durumu Konya Valiliği tarafından Milli Müdafaa Vekâleti'ne gönderilen 8 Ağustos 1920 tarihli bir raporda belirtilerek; *“Eskişehir’den gelen gönüllülere yüksek maaş verildiği, ayrıca ailelerine de yardım yapıldığı, bu paraların halktan toplandığı, ayrıca bu durumun nizamiye birliklerinde bulunan erler üzerinde kötü tesir bıraktığı, şimdilik dağıtılması mahsurlu görülen Kuvâ-yı Seyyare birliklerinin dışındaki gönüllülerin silahlarının alınarak yerine er göndermek suretiyle ihtiyacın karşılanması, bunların da daha sonra askere alınarak cepheye gönderilmelerini ve mevcutların da maaşlarının azaltılmasını”*¹⁰⁴² teklif ediyordu.

Milli Müdafaa Vekâleti, Konya Valiliğinin yazısına cevaben gönderdiği 19 Ağustos 1920 tarihli yazıda ise; *“teklifin uygun görülmekle birlikte henüz Kuvâ-yı Milliye’ye olan ihtiyacın devam ettiğini, ayaklanmaların bastırılmasında büyük yararlıklarının görüldüğü, orduya Mütarekenâme devresinde yapılan propaganda nedeniyle meydana gelen güçlüğün giderilmesine kadar bazı mahzurları olsa da ayrıca halen cephenin bütün bölgelerine süratle müdahale edilebilecek kuvvetlere sahip olunmadığından Kuvâ-yı Milliye’nin varlığına devam edileceğini, bu tür kuvvetlere sahip olunduğunda bu milli kuvvetlerin 200-300 kişilik bir kuvvet olacak şekilde düzenlenerek tümenlere dağıtılacağına düşünüldüğü”*¹⁰⁴³ belirtildi.

Konya Valiliği ise tekrar cevap olarak 5 Eylül 1920 tarihli yazısında *“1 ve 2.Kuvâ-yı Seyyare’nin aynen devam ettiğini, diğer Kuvâ-yı Milliye’ye verilecek şekil ve kadro hakkında Batı Cephesi Kumandanlığı ile irtibatın sürdürüldüğünü, verilen maaş ve yapılan yardımların çok çeşitli olmasının yarattığı sorunların son derece önem taşıdığı belirtilerek bu hususun tespiti yönünde talimat beklenildiği”*¹⁰⁴⁴ ifade edilmekteydi. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi, Albay İsmet Bey tarafından ise 5 Eylül 1920’de Batı Cephesi Kumandanlığından *“şimdilik devamında fayda görülen 1 ve 2.Kuvve-i Seyyare birliklerinden başka diğer gönüllü ve milli müfrezelerin müstakil ve zayıf kıtalar halinde bırakılarak kuvvetli piyade taburları ve süvari alayları teşkil edilmesi yönünde nasıl bir çalışma yapıldığı”* soruluyordu.¹⁰⁴⁵ 16 Eylül 1920 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin oturumunda 1 ve 2.Kuvve-i Seyyare birliklerinin

¹⁰⁴² ATASE Arşivi, İSH, K.582, G.21, B.21-3

¹⁰⁴³ ATASE Arşivi, İSH, K.582, G.21, B.21-2

¹⁰⁴⁴ ATASE Arşivi, İSH, K.582, G.21, B.21-1

¹⁰⁴⁵ ATASE Arşivi, İSH, K.582, G.21, B.21-4

maaşlarının seyyar jandarma adı altında Seyyar Jandarma Kanunu'na göre ödeneceğini kabul etti.¹⁰⁴⁶

Bununla birlikte milli mücadelenin askeri yönden nizamı birlikler olmadan yürütülemeyeceği ve Kuvâ-yı Milliye'nin askeri harekâtın asli unsuru olamayacağı konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde uzun konuşmalar yapıldı.¹⁰⁴⁷

Nitekim ordu birliklerinin yanında Kuvâ-yı Milliye'nin de yer aldığı ve Batı Cephesi'nde bulunan milli müfrezelerin de bu teşkilatlanma içinde yer aldığı Gediz Taarruzu, bu teşkilatlanma ile yapılmış ve arzu edilen başarı sağlanamamıştı. Hatta 7 Kasım 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya çağrılan Ali Fuat Paşa Kuvâ-yı Milliye kıyafetleri içerisinde gelmesi hâlâ Kuvâ-yı Milliye'nin etkisinin sürdüğünü gösteriyordu. Gediz taarruzunun başarısızlığı düzenli ordunun bir an önce teşkilini tekrar önemli kıldı.¹⁰⁴⁸ Kuvve-i Seyyare ve benzer teşkillerin kendi başlarına buyruk olmaları düzenli ordu için zorluk oluşturması ve bir disiplin altına sokulamayacağının anlaşılması üzerine cephe kumandanlığı teşkilinde bir değişiklik yapılmasına karar verildi.¹⁰⁴⁹

Bu nedenle, Türkiye Büyük Millet Meclisi 9 Kasım 1920 tarihinde kabul ettiği bir Kararname ile Batı Cephesi'ni ikiye ayırarak cephenin emir-komuta yapısını yeniden düzenledi.¹⁰⁵⁰ Buna göre, Batı Cephesi Kumandanlığına Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti üzerinde kalmak üzere Albay İsmet Bey, Güney Cephesi Kumandanlığına Albay Refet Bey getirildi.¹⁰⁵¹ Ali Fuat Paşa ise bir kararname ile Moskova Büyükelçiliğine görevlendirildi.¹⁰⁵² Mustafa Kemal Paşa tarafından Batı Cephesi ve Güney Cephesi Kumandanlarına “*Bir an önce nizamsız teşkilat ve siyaset fikrini yıkmak, süratle düzenli ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirme*” direktifi verilerek uygulama alanına konulmuş oldu.¹⁰⁵³

Diğer taraftan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Yunan ileri harekâtının başladığı Haziran 1920'den itibaren yapılan muharebelerde 1 ve 2.Kuvve-i Seyyare birlikleri ile diğer milli müfrezelerin istenilen faydayı sağlayamaması ve nizami birliklerdeki erler ile aldıkları maaş ve yardımlar yönünden farklılıkların

¹⁰⁴⁶BCA, D.1, G.12, Y.1

¹⁰⁴⁷T.B.M.M GZC, Cilt.1, Devre.1, s.252-256.

¹⁰⁴⁸A.Sofuoğlu, *Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu*, s.442-443.

¹⁰⁴⁹Kazım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1998, s.12

¹⁰⁵⁰BCA, D.1, G.18, Y.13, Batı Cephesi'nin İkiye Ayrıldığına Dair Kararname, EK-23'de belirtilmiştir.

¹⁰⁵¹HTVD, sayı.52, Vesika Nu.:1197

¹⁰⁵²BCA, D.1, G.18, Y.12

¹⁰⁵³Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev, II*, s.677.

olması üzerine öncelikle büyük küçük ne kadar gönüllü milli müfreze varsa hepsinin nizami kıtalar haline dönüştürülmesinin uygun olacağını değerlendirdi.¹⁰⁵⁴ Böylece Kuvâ-yı Milliye'nin de daha düzenli olması için 24-27 Kasım 1920 tarihlerinde Dâhiliye Vekâleti'nin aldığı bir karar ile Kuvâ-yı Milliye müfrezeleri lağvedilerek sadece iki birlik halinde 1 ve 2.Kuvve-i Seyyare birliklerinin devamına karar verildi.¹⁰⁵⁵ Ancak devam eden itaatsizlikleri ve bölgedeki mülki teşkilatların bilgilendirmeleri üzerine 27 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile *"1.Kuvve-i Seyyare'nin kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisi'nin kanuniyetine, nizam ve emirlerine tabi olduğu ve itaatle mükellef olup askeri yönden bağlı olduğu ve emri altında bulunduğu kumandanlık tarafından gereğinin yapılması"* bildirildi.¹⁰⁵⁶

Batı Cephesinde yapılan düzenlemelerden, Batı Cephesinde Çerkez Ethem'in¹⁰⁵⁷ Güney Cephesi'nde de Demirci Mehmet Efe'nin muhalefeti karşılaştı. Ancak Demirci Mehmet Efe'nin Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'ye itaat etmesi¹⁰⁵⁸ üzerine sadece Çerkez Ethem tehdit olarak kaldı. 21 Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından *"Çerkez Ethem komutasındaki 1.Kuvve-i Seyyare birliklerinin zaman kazanarak kuvvetini artırmak istediğini ve ordu kuvvetlerine saldırmak isteyebileceği belirtilerek hazırlıklı olunması"* istendi.¹⁰⁵⁹ Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey'in Kuvve-i Seyyare üzerinde kontrol kurma isteğine¹⁰⁶⁰ Çerkez Ethem ve kardeşlerinin karşı çıkışları¹⁰⁶¹ sonucu artık Mustafa Kemal Paşa'nın da görüş ve direktifleri ile Kuvve-i Seyyare işinin görüşmelerle çözülemeyeceği¹⁰⁶² anlaşılmış oldu. Bunun üzerine 27 Aralık 1920'de Meclis, İcra Vekillerinin aldığı karar gereği Çerkez Ethem ve kardeşleri asi ilan edildi¹⁰⁶³ ve isyanın bastırılması için bir harekât yapılmasına karar verildi.¹⁰⁶⁴ Yapılan harekât sonucu Ethem kuvvetleri dağıtılarak mağlup edildi.¹⁰⁶⁵ Buna rağmen düzenli ordu çalışmaları devam etti.

¹⁰⁵⁴ ATASE Arşivi, İSH, K.582, G.21, B.21-2, 3, 4, 5

¹⁰⁵⁵ HTVD, Sayı.113, Vesika Nu.:4194.

¹⁰⁵⁶ BCA, D.2, G.25, Y.11

¹⁰⁵⁷ HTVD, Sayı.73, Vesika Nu.:1573, 1574, 1575.

¹⁰⁵⁸ HTVD, Sayı.77, Vesika Nu.:1702.

¹⁰⁵⁹ HTVD, Sayı.73, Vesika Nu.:1580.

¹⁰⁶⁰ HTVD, Sayı.73, Vesika Nu.:1582, 1583.

¹⁰⁶¹ HTVD, Sayı.73, Vesika Nu.:1586.

¹⁰⁶² HTVD, Sayı.73, Vesika Nu.:1584.

¹⁰⁶³ HTVD, Sayı.73, Vesika Nu.:1585.

¹⁰⁶⁴ HTVD, Sayı.73, Vesika Nu.:1589.

¹⁰⁶⁵ HTVD, Sayı.73, Vesika Nu.:1593, 1594, Ayrıca Birinci İnönü Muharebeleri esnasında 2.Kuvâ-yı Milliye 3.Süvari Tümenine dönüştürüldü. HTVD, Sayı.52, Vesika Nu.:1209.

Nitekim Düzenli ordu bütçesini oluşturmak üzere bütün birliklerden kuvvet adedi istendi.¹⁰⁶⁶

Bu dönemde 9 Aralık 1920’de Sivas’ta konuşlu bulunan 3.Kolordu Kumandanlığı kapatılarak yerine 5 ve 15.Tümenler ile Sivas’ta teşkil olunan 6.Süvari Tümeninden oluşan ve Amasya’da konuşlu Merkez Ordusu Kumandanlığı teşkil edildi¹⁰⁶⁷ ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından teşkiline dair kararnamesi yayımlandı.¹⁰⁶⁸ Diğer taraftan milli kuvvetlerin tasfiyesi 10 Aralık 1920’de Meclisin gizli oturumunda görüşüldü ve 25 Aralık 1920 tarihinde Kuvâ-yı Milliye’ye gönüllü er toplanması yasaklandı.¹⁰⁶⁹

1920 yılında; Kuvâ-yı Milliye harekâtından düzenli birlikler harekâtına geçişi ile birlikte, düzenli birliklerin yeniden teşkil ve tanzimi yapıldı. Bu yıl içerisinde Milli Mücadele Plânı’nın yayımlanarak Batı Anadolu, Doğu Anadolu ve Güney Anadolu’da Kuvâ-yı Milliye ve ordu birliklerinin müşterek harekât esaslarını ve birliklerin sorumluluk sahaları ile emir-komuta münasebetleri belirlenmiş; Batı Anadolu’da Kuvâ-yı Milliye Cephelerinin üçe bölünerek yeniden düzenlenmesi sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılması ile Batı, Doğu ve Güney cepheleri teşkil edilmiş ve Batı Cephesinin de Batı ve Güney olmak üzere ikiye ayrılması ile düzenli ordunun harekât sahası da belirlenmişti. Ayrıca Milli Müdafaa Vekâleti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâleti’nin çalışmaları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kararları sonucu seferberlik, asker alma, ordunun iâşe ve donatımı da bir düzene sokulmuş oldu.

d. Düzenli Ordunun İhtiyaçlarının Karşılanması Faaliyetleri

Düzenli ordunun milli mücadelenin askeri harekâtını tamamıyla üslenmesinden önce, Yunan işgalinden Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasına kadar geçen dönemde; özellikle Batı Anadolu’da teşkilatlanmasını tamamlayarak cephelerde yer alan, isyanların bastırılmasında etkin olan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasında gerekli şartları oluşturan Kuvâ-yı Milliye’nin ihtiyaçları, başlangıçta mali bir kaynağa ihtiyaç duyulmadan halktan toplanan “*nakdi ve ayni*

¹⁰⁶⁶ A. Sofuoğlu, *Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu*, s.443.

¹⁰⁶⁷ HTVD, Sayı.52, Vesika Nu.:1203.

¹⁰⁶⁸ BCA, D.2, G.22, Y.4, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından “Merkez Ordusu’nun Teşkiline Dair Kararname” ile Merkez Ordusu’nun Kuruluşu EK-24’de belirtilmiştir.

¹⁰⁶⁹ ATTB, Belge Nu.:366

teberru” ile sağlansa da genellikle, bölgelerinde bulunan milli teşkilatların aldığı kararlar doğrultusunda karşılanıyordu. Nitekim Batı Anadolu’da Alaşehir, Balıkesir ve Nazilli Kongrelerinde alınan kararların da bölgedeki Kuvâ-yı Milliye birlikleri tarafından tam olarak uygulandığını söylemek mümkün değildi.¹⁰⁷⁰ Ancak Nazilli Kongrelerinin alınan kararları arasında Milli Mücaleye olan en önemli katkısı bölgeye Batı Cephesi Kumandanı olarak gönderilen Ali Fuat Paşa ile temasa geçilmesine ve Batı Anadolu’da dağınık halde bulunan Kuva-yı Milliye’nin bir emir-komuta altında toplanmasına başlangıç ve destek vermesi olmuştur.¹⁰⁷¹

İhtiyaçlarının büyük bir bölümü özellikle silah, cephane ve elbise ise bölgesinde bulunan askeri birlikler tarafından karşılanıyordu.¹⁰⁷² Ayrıca Kuvâ-yı Milliye’nin süvari birlikleri de Yunanlılara karşı girdikleri muharebelerde ve isyanların bastırılmasında gösterdikleri başarının bir karşılığı olarak halktan zorla para toplanması ve yardım yapılması için baskı kuruyorlardı.¹⁰⁷³ Kuvâ-yı Milliye kumandanlarının bir bölümünün eşkıyalıktan gelmesi nedeniyle alışkanlıklarını devam ettirmeleri sonucu halkta oluşan tepki, isyanların çıkmasında da etkili oluyordu. Öyle ki Düzce İsyanı’nda, Sarı Edip Efe, isyanı bastırmak için Kuvâ-yı Milliye’ye ödenek verilmedikçe bir teşebbüste bulunmayacağını ifade etmişti.¹⁰⁷⁴

Heyet-i Temsiliye’nin teşkil edilmesi ile Kuvâ-yı Milliye’nin tek elden yönetimi sağlanmış ve Sivas Kongresi’nde Kuvâ-yı Milliye’nin bugüne kadar yürüttüğü faaliyetlerin genel bir değerlendirmesi yapılarak daha azimle çalışmaları gerektiği, iâşe ve ikmale yönelik ihtiyaçlarının giderek artış gösterdiği ve bölgedeki Heyet-i Milliyelerin yardımda bulunması gerektiği, ayrıca bölgedeki askeri birliklerin depolarından gerekli desteğin sağlanmasının zaruri olduğu¹⁰⁷⁵ ve bu işin de Batı Anadolu’da Aydın Cephesi’ne tayin edilecek bir kumandan vasıtasıyla Heyet-i Temsiliye’nin kontrolünde yapılması gerektiği belirtilmişti. Ancak Mustafa Kemal’in para toplama konusunun hassas olduğunu¹⁰⁷⁶ ve Ali Fuat Paşa’nın görüşlerinin

¹⁰⁷⁰ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, Yapı Kredi Yay., Ankara, 1981, s.280.

¹⁰⁷¹ S.Esin Dayı, **Nazilli Kongreleri-1919**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1998, s.160.

¹⁰⁷² **TİH, İdari Faaliyetler, VII**, s.16-18

¹⁰⁷³ **TİH, İdari Faaliyetler, VII**, s.281

¹⁰⁷⁴ Z. Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.281-282.

¹⁰⁷⁵ 11. Tümen Kumandanlığı 29.07.1335’de Denizli Heyet-i Milliyesi’ne; o bölgedeki Kuvâ-yı Milliye mevcudunun nizamiye taburlarının mevcuduna dâhil edildiğini ve Heyet-i Milliye nezdinde bir iâşe memuru gönderilerek erzak memuru subay ile birlikte çalışılmasını bildirmişti. (ATASE Arşivi, İSH, K.461, G.68, B.68-1)

¹⁰⁷⁶ Bölgede Kuvâ-yı Milliye kumandanlarının kontrolsüz bir şekilde para topladıkları bilgisi İstanbul Hükümetine de ulaşmakta ve bunun önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmekteydi. Nitekim Dâhiliye Nezareti Mehmet Efe imzasıyla para toplandığı yönünde alınan bir bilgi nedeniyle olayın

alınması şartıyla Aydın Cephesi'ne muktedir bir kumandan atamasının yapılması 9 Eylül 1919 tarihinde kararlaştırıldı.¹⁰⁷⁷

Diğer taraftan, Kuvâ-yı Milliye'nin ikmal ve iâşesi konusunda, düzenli bir uygulamanın olmadığı görülmekteydi. Nitekim 16 Eylül 1919'da açılan Üçüncü Balıkesir Kongresi, 19 Eylül 1919 tarihli oturumunda, daha önce Alaşehir Kongresi'nde kabul edilen ve Hacım Muhittin imzası ile yayımlanan "*Harekât-ı Milliye Teşkilatı Talimatnamesini*"¹⁰⁷⁸ olduğu gibi kabul ediyor ve ilave olarak Kuvâ-yı Milliye cepheleri için "Menzil Müfettişliği" teşkilatı kurarak ikmal ve iâşe işlerini düzenliyordu. Bu çabalar Kuvâ-yı Milliye için bölgesel çarelerdi.¹⁰⁷⁹ Ayrıca 12.Kolordu Kumandanlığı da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 2 Ekim 1919 tarihli yazısında, "*Kuvâ-yı Milliye'nin doğrudan doğruya kasaba ve köy aşar ve iâşesine müracaat etmeyerek bunların iâşesinin bölgedeki tümenler vasıtasıyla sağlanacağını ve bu konuda müsaade edilmesini*" talep ediyordu.¹⁰⁸⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile birlikte hem Kuvâ-yı Milliye'nin hem de nizami birliklerin ihtiyaçlarının daha düzenli ve kontrollü olması sağlandı. Bu kapsamda, Kuvâ-yı Milliye'nin ikmal, iâşe ve idari hizmetleri bakımından Milli Müdafaa Vekâleti'ne bağlanması ile Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda çalışmalar başlatıldı. 30 Haziran 1920 tarihinde Kuvâ-yı Milliye'nin iâşesine esas olacak şekilde toplanan vergilerin bazı suiistimallere neden olduğunun Dâhiliye Vekâletince tespit edilmesi üzerine konu ile ilgili bir kanun hazırlanana kadar uygulamanın devam edeceği karar altına alındı.¹⁰⁸¹ Ancak Saruhan Milletvekili Celal (Bayar) Bey ve 11 Milletvekili'nin 14 Temmuz 1920 tarihinde Kuvâ-yı Milliye için toplanan vergilerin halk üzerindeki etkisinin incelenmesi ve herkes için geçerli bir Nizâmnâme yapmak üzere bir encümen teşkil edilmesi teklifi üzerine¹⁰⁸² Milli Savunma Vekâleti tarafından bir kanun layihasının ele alınmasının ve mali yönden Maliye Encümeni'nin incelemesinin gerektiği belirtildi.¹⁰⁸³ Bunun üzerine Maliye Encümeni'nin teklifi üzerine Kuvâ-yı Milliye ve ordu için halktan alınan vergilerin halkı zorlayıp zorlamadığı ve hesapların düzgün tutulup tutulmadığı ile

aydınlatılarak sorumluların cezalandırılmasını Nazilli'de bulunan Jandarma Genel Kumandanı Kemal Paşa'dan talep edilmekteydi. (BOA, DH.KMS, D.53-2, G.95)

¹⁰⁷⁷U.İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, s.94-96, S.Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s.1-2.

¹⁰⁷⁸ATASE Arşivi, İSH, K.206, G.119, B.119-1/5

¹⁰⁷⁹A. Sofuoğlu, *Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu*, s.170-173.

¹⁰⁸⁰ATASE Arşivi, İSH, K.200, G.181, B.181-1

¹⁰⁸¹BCA, D.1, G.3, Y.14

¹⁰⁸²BCA, D.5, G.28, Y.5-1

¹⁰⁸³BCA, D.5, G.28, Y.5-1

harcama yönünün araştırılması için Milli Müdafaa Vekâletine görev verildi.¹⁰⁸⁴ Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çoğunlukla aleyhte görüşler bildirilmesi üzerine yapılan oylamada kanun tasarısının maddelerinin görüşülmesine geçilemediğinden kanun teklifi yasalaşamadı.¹⁰⁸⁵ Ayrıca, birçok mutasarrıflık ve kumandanlıklardan Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyacı adı altında para talepleri gelmesi üzerine Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa tarafından, *"Kuvâ-yı Milliye'nin mevcutları ve nerede konuşlandıkları ile ne kadar maaş aldıkları"* konusunda yeniden yapılacak bir çalışmaya esas olacak bilgiler 17 Ağustos 1920'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nden istendi.¹⁰⁸⁶ 21 Ağustos 1920 tarihli verilen cevapla bu konudaki *"bilgilerin ilgili cephe kumandanlıklarından alınmasının uygun olacağı"* bildirildi.¹⁰⁸⁷

Cephelerin teşkil edilmesi, Kuvâ-yı Milliye'nin kontrolünün sağlanması ve Nizami Birliklerin yeniden düzenlenmesi ile ordunun ihtiyaçları yerinde yapılan teftişler ile daha doğru tespit edilmeye başlandı. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa'nın da yer aldığı heyet tarafından 27 Temmuz 1920-6 Ağustos 1920 tarihleri arasında 11 gün süre ile cephelerde yapılan teftişler sonrası Fevzi Paşa'nın 9 Ağustos 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ordunun ikmal ve iâşe durumu ile ilgili verdiği bilgilendirmede; *"elbise konusunda sıkıntıların olduğu, ancak Ankara, Uşak, Konya ve Kayseri'deki fabrikalardan ve ayakkabı yapan sanatkârlardan istifade edilmeye başlandığını, ayakkabı konusunda yazın çarık giymeye bir müddet daha devam edileceğini, kış için ayakkabı ihtiyacının karşılanacağını, iâşe konusunda başlangıçta Heyet-i Milliye'lerin kontrolünde halktan alınan yardımlar ile yapılan iâşenin artık askeri birlikler tarafından yapıldığını, ancak tamamını iâşe edecek kadar depolarda erzak bulunmadığını, bu nedenle bir kısmının Heyet-i Milliye'ler tarafından yapılmasına devam edileceğini, bazı cephelerde erlere iâşelerinin eksik verildiği hususunun araştırıldığını ve doğru olduğunun tespit edilmesi üzerine öğün kalorisinin 3000'den aşağı olmayacak şekilde tedbir alındığını, ekmeğin 900gr.'dan 1kg. çıkarıldığını, eksik silahların tamamlanmasına gayret edildiğini, yeni teşkilatlanma yapılarak batarya sayılarının artırıldığını, makineli tüfekler konusunda doğudan gelenlerin Adana cephesine gönderildiğini ayrıca Adana*

¹⁰⁸⁴BCA, D.5, G.28, Y.5-3

¹⁰⁸⁵A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları*, s.287.

¹⁰⁸⁶ATASE Arşivi, İSH, K.580, G.187, B.2

¹⁰⁸⁷ATASE Arşivi, İSH, K.580, G.187, B.1

cephesinde etkili bir topçu birliği oluşturulduğunu, ayrıca birliklerin şu aşamada cephe ihtiyacının bulunmadığını” belirtmişti.¹⁰⁸⁸

Gelir temini askeri ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir sorundu. Heyet-i Temsiliye döneminde İstanbul’un işgalinden sonra Düyun-u Umûmiye ve Reji İdaresi’nin gelirlerine el konulmak suretiyle gelir teminine başlandı ve Meclisin açılması ile de devam etti. Ayrıca gümrük vergisi beş kat artırıldı. Anadolu’dan altın ve gümüş gibi değerli madenlerin yurt dışına çıkarılması yasaklandı.¹⁰⁸⁹ Meclisin açıldığı tarihten İkinci İnönü Muharebesi’nin son gününe kadar olan dönemde, vergi düzenlemelerine ait 56 kanun yürürlüğü girdi. Bunların içerisinde 24 Nisan 1920’de çıkarılan “Ağnam Vergisi”nin de olduğu 30 kanun, gelir teminine yönelik kanunlardı.¹⁰⁹⁰ Bu dönemde bütçe ile ilgili çalışmalar da yapıldı. 1 Mayıs 1920-31 Ekim 1920 dönemine ait altı aylık geçici bütçe hazırlandı.¹⁰⁹¹ Osmanlı Kamu Borçları Yönetme Konseyi (*Düyun-u Umûmiye*) mensubu İngiliz maliye uzmanı Adam Block, 1920 yılını da kapsayacak şekilde Nisan 1921’e kadar olan döneme ait Meclis Hükümeti’nin mali durumuna ait hazırladığı ve İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold’a gönderdiği raporunda, “*milliyetçilerin 1920 yılı için 13.811.834 TL. açıkları olduğunu*” belirtiyordu.¹⁰⁹²

Bu dönemde, genel bir kaynak yetersizliği mevcuttu ve ihtiyaç ancak dışarıdan sağlanan bir yardım ile giderilebilirdi. Bu maksatla Rusların elinde bulunan Çarlık döneminden kalma çok miktarda silah ve altın talep edilebilirdi.¹⁰⁹³ Nitekim ilk kez Halil (Kut) Paşa, Sivas Kongresi’nden sonra Mustafa Kemal Paşa’nın isteği üzerine Moskova’ya Ruslardan yardım imkânlarını araştırmak üzere gönderildi. Temmuz 1920’de yüz bin lira değerindeki altınla Karaköse’ye gelen Halil Paşa altınları Tümen

¹⁰⁸⁸ Aynı celse görüşmelerinde T.B.M.M Başkanı Mustafa Kemal, Ordunun durumu hakkında milletvekillerine bilgi vermişti. Konu ile ilgili konuşmalarında; “*Eskişehir’de karargâhı bulunan Batı Cephesi Kumandanlığı, Bursa’yı işgal eden Yunan kuvveti karşısında bulunan Ertuğrul Grup Kumandanlığı ile Bilecik’teki Kolordu Kumandanlığı karargâhı ve Pazarcık, Yenişehir ve İnegöl’de konuşlu birliklerinin yerinde görülerek kıtaatın muntazam, kumandanların muktedir olduğunu, Uşak’taki birliğin durumunun iyi olmadığını ve ıslahı için gerekli emirlerin verildiğini, Kütahya’daki birliklerin durumunun iyi olduğunu, Denizli bölgesine gidilemediğini ancak buradaki birliklerin de iyi durumda olduğunu ve ilave emirler verildiğini, Konya, Ilgın ve Akşehir’deki birliklerin de teftiş edildiğini ve önemli bir eksiklik görülmediğini, daha sonra Pozantı’ya gidilerek Adana cephesi’ne ait birlikler arasında yeni bir düzenleme yapıldığını*” ifade etmiştir. (T.B.M.M GZC Cilt.1, Devre.1, s.123-124)

¹⁰⁸⁹ Z. Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s.285-286.

¹⁰⁹⁰ A. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, s.243-244.

¹⁰⁹¹ A. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, s.256.

¹⁰⁹² Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek K., TTK Yay. TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.169.

¹⁰⁹³ Osman Okyar, **Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.22-23.

Kumandanı Cavit Bey'e verdi. Dışışleri Bakanı Bekir Sami (*Kunduk*) Bey'in başkanlığındaki heyetin Moskova'daki görüşmeler sonrası yapılan anlaşmalar gereği Rus yardımı Eylül 1920'de başladı.¹⁰⁹⁴ İstiklâl Harbi süresince Ruslardan yapılan yardımın yanında İtalya ve Fransa'dan da silah ve mühimmat tedarik edilecekti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yönetiminde düzenli orduya geçişle birlikte, cephelerinin düzenlenmesi ve birliklerin yeniden teşkilatlanarak silah, teçhizat ve mühimmat ihtiyaçlarının tespit edilmesine gayret gösterildi. İhtiyaçlar belirlendikten sonra temini için en büyük sorun olan kaynak sorunu, öncelikle Anadolu'dan elde edilen gelirlerin Meclis Hükümeti'nin yönetimine girmesi, halktan alınan vergilerin yeniden düzenlenmesi ve yurtdışından tedarik ve yardım yolu ile temin edilmesi için etkin bir dış politika yürütülmesi suretiyle sağlandı. Böylece, Türk İstiklâl Harbi başlamazdan önce oluşturulan milli iradenin gücüne maddi güç de eklenmiş ve artık sıra bu güçlerin lider kadro ile topyekûn yönetilmesine gelmişti.

¹⁰⁹⁴O. Okyar, **Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal**, s.511.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK İSTİKLAL HARBİ'NDE DOĞU CEPHESİ'NDEKİ HAREKÂTIN TALİMNAMELERE GÖRE İCRASI (1920–1921)

A. DOĞU CEPHESİ'NDE HAREKÂT ÖNCESİ GENEL DURUM VE HAREKÂTA HAZIRLIK

1. Harekât Öncesi Genel Durum:

a. Siyasi Durum

Rusların, Bolşevik ihtilali sonrası, Rus olmayan halklara kendi kaderlerini belirleyebileceklerini bildirmesi ve bu dönemde siyasi ve askeri yönden Kafkasya'ya herhangi bir müdahalede bulunmaması, bölge halkları arasında devlet olma yönünde bazı gayretleri ortaya çıkardı. Fakat bölgedeki etnik yapının çeşitliliği ile sürekli hissedilen Rus ve Türk tehdidi algısı, geçici de olsa Kafkasya'da, müşterek bir siyasi yapının oluşmasına neden oldu. Nitekim 26 Nisan 1918'de Müstakil Kafkasya Federal Cumhuriyeti adında Ermeni, Gürcü ve Azeri halkları tarafından oluşturulan bir konfederasyon kuruldu. Ancak Ermenilerin, Sovyet Rusya'dan; Gürcülerin, Rusya, Almanya ve İngiltere'den; Azerilerin ise Türklerden destek görmesi ile konfederasyonun siyasi bütünlüğü sağlanamadı. Ayrıca Gürcülerin Batum'u ve Ermenilerin Kars'ı işgal etmek isteği ve özellikle Ermenilerin Rus birliklerinden kalan silahlarla bölgede tehditkâr tutumunu devam ettirmesi Konfederasyonun, kurulmasından bir ay sonra dağılması ile sonuçlandı.¹⁰⁹⁵

Bölge halkının müstakil devlet olma yönündeki gayretleri, Mondros Mütarekenâmesi hükümleri ile Osmanlı Ordusu'nun Kuzeybatı İran'ı ve Kafkasya'yı boşaltmasından sonra İngilizlerin de desteklemesi¹⁰⁹⁶ ile daha da arttı. Böylece Türkiye ve Rusya'nın arasında ara devletler olarak Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyeti adı altında kurulan devletlerin yanı sıra Acara Şura Hükümeti ile Güney Batı Kafkas Geçici Hükümeti şeklinde mahalli şura

¹⁰⁹⁵ Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.82-83.

¹⁰⁹⁶ Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, (1919-1938)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.14.

hükümetleri de kuruldu. Buna göre; Gürcistan Cumhuriyeti, Tiflis, Ahıska ve Karadeniz’de kıyısı olan Poti; Azerbaycan Cumhuriyeti, Bakü, Gence, Karabağ ve Zengezor; Ermenistan Cumhuriyeti, Gümrü, Erivan ve Iğdır; Nahçıvan Şura Hükümeti, Nahçıvan ve Culfa; Acara Şura Hükümeti, Ardahan ve Batum; Güney Batı Kafkas Geçici Hükümeti ise Kağızman, Sarıkamış, Oltu ve Çıldır Gölü bölgelerini yönetim sahası olarak kabul etti.¹⁰⁹⁷

Her türlü müdahale ve oldubittiye açık olan bölgede, siyasi yönden bir bütünlüğün olmaması, askeri yönden Osmanlı Ordusu’nun bölgeyi boşaltması ile güç dengesinin bozulması ve ayrıca bölgedeki İngiliz varlığı; Ermenilerin Kafkasya’da siyasi ve askeri olarak üstün olmalarına ve Anadolu’ya doğru bir işgal harekâtı başlatmalarına elverişli bir ortam sağladı. Bunun bir sonucu olarak başlangıçta Gürcistan topraklarında Gürcü direnişi karşısında duraksayan Kafkasya’daki Ermeni yayılmacılığı; bu kez Anadolu’nun doğusuna yönelerek Türk halkına karşı bir katliama dönüştü.¹⁰⁹⁸

Ermenilerin Anadolu’da tekrar başlayan işgal ve katliamlarında, İtilaf Devletlerinin siyasi desteği önemli bir etkendi. Gizli olarak verilen bu destek, 26 Şubat 1919’da Paris Barış Konferansı’nda artık resmileşmişti.

Konferans’a katılan Ermeni Heyetinin Başkanı Bogos Nubar ve Ermenistan Cumhuriyeti Başkanı Avadis Aharunyan’ın açıkladıkları Ermeni isteklerinde; Kafkasya’dan Akdeniz’e kadar uzanan ve Anadolu’nun hemen hemen yarısını kapsayan bir bölümünü –*Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon’dan oluşan Türkiye’nin yedi doğu ili ile Güneydoğu’da Maraş, Kozan, Cebeli Bereket ve İskenderun limanı*yla birlikte Adana-¹⁰⁹⁹ içerisine alan Büyük Ermenistan’ın kurulması fikri vardı.¹¹⁰⁰

Barış Konferansı’nda Osmanlı Devleti’nin ise kendi meşru haklarını savunan görüşlerini içeren bir Notası, 12 Şubat 1919’da İtilaf Devletleri temsilcilerine görüşülmek üzere Sadrazam Tevfik Paşa tarafından verildi. Nota’da; Büyük Ermenistan’ın kurulmasına yönelik isteklerin kabul edilemez aynı zamanda Wilson Prensiplerine aykırı olduğu ve bölgenin Ermenilere verilmesi durumunda karışıklıklar

¹⁰⁹⁷ TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, s.8.

¹⁰⁹⁸ M. Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s.81-82.

¹⁰⁹⁹ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.21.

¹¹⁰⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.34-35.

ve çatışmaların olacağı belirtilerek nüfusun çoğunluğunun İslam olan vilayetlerde Osmanlı Egemenlik haklarının devam etmesi gerektiği; Kafkas Ermenistan Cumhuriyeti'nin genişletilmesinin ise ancak Türkiye'den Kafkas Ermenistan topraklarına kaçan ve Osmanlı Hükümeti tarafından Birinci Dünya Harbi başlarında Zor Sancağı'na göç ettirilmiş Ermenilerin yerleşecekleri kadar olabileceği ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin eski ve yeni topraklarında bulunan İslam halkının da Osmanlı Hükümeti egemenliği altında olan topraklara yerleştirilebileceği ifade edildi. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu görüşleri, parçalanması düşünülen bir devlet için uygun görülmeyerek dikkate alınmadı.¹¹⁰¹

İngilizler, Ermeni isteklerini aşırı bulmakla birlikte desteklemekte ve Türk topraklarından verilecek yerleri küçültmek suretiyle;¹¹⁰² Van Vilayeti (*Hakkâri Sancağı hariç*), Bitlis Vilayeti (*Siirt Sancağı hariç*), Diyarbakır Vilayeti (*Palu hariç*) ve Erzurum Vilayeti (*Erzincan Vilayeti hariç*) ile denize açılan Trabzon Vilayetinin Rize Sancağı bölgelerinin¹¹⁰³ verilmesini uygun görmekteydi. İngilizlerin güney illerini hariç tutmaktaki amaçları, bu bölgelerde bir Kürt Devleti kurmaktı.¹¹⁰⁴

Bu konudaki Amerikan görüşü ise Eylül ve Ekim 1919'da Anadolu'ya gönderilen General James G. Harbourt başkanlığındaki heyetin¹¹⁰⁵ tespit ettiği ve Ermenilerin Anadolu'da bilhassa Doğu Anadolu'da, çoğunluğa sahip olmadığı ve Türklerin Ermenilere katliam yaptığının aksine Ermenilerin katliam yaptığı yönündeki rapora¹¹⁰⁶ rağmen Amerika'da yaşayan Ermenilerin yoğun propagandasının etkisi ile Ermenileri destekler yöndeydi. Ancak Paris Barış Konferansında Büyük Ermenistan sınırları kolaylıkla kabul görmesine rağmen 24 Mayıs 1920'de Amerikan Meclisi'nde yapılan oylamada, Ermeni istekleri reddedildi. Fransa ise İskenderun ve Kilikya bölgesindeki çıkarları gereği Ermenileri kışkırtmakta ve Türklerin Ermenilere karşı bir kıyam yaptığı yönünde Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın hiçbir resmi kayıt ve belgeye dayanmadan Osmanlı Ayan Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada sarf ettiği sözleri¹¹⁰⁷

¹¹⁰¹ **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.11-12.**

¹¹⁰² S.R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, s.25.**

¹¹⁰³ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Ankara, 1950, s.697.

¹¹⁰⁴ Aptülâhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.64.

¹¹⁰⁵ "46 kişilik heyetin 15'i askerdi. Ayrıca ikisi subay ve üçü sivil olmak üzere beş Amerikalı Ermeni vardı. Heyete Robert Koley Tarık öğretmeni Hüseyin Pektaş tercümanlık yapıyordu." (S.Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s.231.**)

¹¹⁰⁶ S.R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, s.24.**

¹¹⁰⁷ "Damat Ferit, doğu illerinden Ermenilere toprak verilmesi zaruretinden bahsederek hazırlıklı olunmasını doğudaki valilerden istemiştir." (M.M Kansu, **Erzurum'dan Ölüme Kadar Atatürk'le**

dayanak göstererek Ermenilerin görüşlerini desteklemekteydi. Fransa aynı zamanda Ermeni isteklerinin gerçekleşmesindeki zorluklar nedeniyle konunun Milletler Cemiyet’inde ele alınmasını istedi. Yunanistan da Ermeni isteklerini kabul eden bu görüşleri destekliyordu.¹¹⁰⁸

Bununla birlikte, demografik bir gerekçeye dayanmayan Ermeni isteklerinin aşırılığı, batılı devletler tarafından anlaşılmakla birlikte Amerika, Fransa, İngiltere ve İtalya’dan oluşan Dörtler Konseyi; Mayıs 1919’daki toplantısında kurulacak Ermenistan’ın sınırlarının kendileri tarafından belirleneceğini ve manda altına alınacağını kararlaştırdı. Böylece Ermenistan kontrol altına alınmış olacaktı.¹¹⁰⁹

Bu görüşler, Doğu Anadolu’da bir Ermenistan’ın varlığının Amerika ve İtilaf Devletleri tarafından kabul edildiğini göstermekle birlikte bunun nasıl ve hangi devlet tarafından yapılacağı konusunda ortak bir kararın olmadığını gösterdi. Ermeniler, bu kararsızlığı ortadan kaldırmak ve Büyük Ermenistan Devleti’nin bir an önce kurulmasını gerçekleştirmek için Doğu Anadolu’da ve Kilikya bölgesinde İngiltere’nin de desteği ile bölge halkı üzerinde baskı ve katliamla karışık askeri bir harekâta başlamanın en iyi çözüm olduğuna inandı.

b. Coğrafi ve Sosyal-Ekonomik Durum

Coğrafi durumun incelenmesi bir bakıma bölgenin coğrafi etüdünü yapmaktır. Bundan maksat ise, Türk İstiklâl Harbi’nin bir bölümünün gerçekleştiği Doğu Cephesini içerisine alan Doğu Anadolu bölgesine ait harekât alanının tabii yapısı ile sosyal ve ekonomik durumunu, dönemin şartlarında askeri bakımdan değerlendirmektir.

(1) Tabii Coğrafyası (Harekât Sahasının Coğrafi Özellikleri)

(a) Coğrafi Mevki ve Yüzölçümü

Ermeni Ordusu ile kaçınılmaz bir çarpışmayı zorunlu gören Türk Ordusu’nun gerçekleştirdiği doğu harekâtının geçtiği yer; Anadolu’nun Doğu bölgesinde ve Türk İstiklâl Harbi’nin harekât sahasının içerisinde stratejik bir

Beraber, s.10-11,) “Bu yöndeki fikirlerini ise 17 Haziran 1919’da Paris Barış Konferansı’nda da tekrarlamıştır.” (Y.H. Bayur, **Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti**, s.37.)

¹¹⁰⁸**TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III**, s.12-16.

¹¹⁰⁹S. Yalçın, **Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti**, s.20.

bölgedir. Ermenilerle yapılacak bir harpte, ona komşu olan hem Gürcistan hem de denizden bir müdahale dikkate alındığından Doğu Anadolu bölgesinin Karadeniz ile bitişik kıyı kesimleri ve doğuya doğru sınır ötesi, harekât alanı içerisinde.

Kuzeyde Karadeniz; kuzeydoğuda Gürcistan ve Ermenistan; doğuda İran'ın Azerbaycan kısmı; güneyde Van Gölü ve buradan batıya doğru uzanan sıra dağlar; batıda Elazığ, Erzincan ve Giresun hattı içerisindeki arazi, harekât sahasıdır. Bölgenin, ortalama olarak eni 300 km ve boyu 500 km, yüzölçümü 150.000 km²'dir. Doğu Cephesi Harekât Bölgesinde, Karadeniz Cephesi, Kafkasya Cephesi ve İran Cephesi mevcuttur. Karadeniz Cephesi'nde Batum-Borçka-Artvin-Ardahan yolunun açtığı Aşağı Çoruh Harekât Alanı; Çoruh-Tortum yolunun açtığı Orta Çoruh Harekât Alanı; Of-Bayburt yolunun açtığı Zigana Harekât Alanı; Giresun-Suşehri yolunun açtığı Doğu Canik Harekât Alanı; Samsun-Kavak-Havza-Amasya-Tokat yolunun açtığı Aşağı Yeşilirmak Harekât Alanı; Kafkasya Cephesi'nde Ahılkelek-Ardahan-Oltu yolunun açtığı Yukarı Oltu Harekât Alanı; Tiflis-Erivan-Kars-Sarıkamış-Erzurum yolunun açtığı Kars Harekât Alanı; Erivan-Tuzluca-Kağızman-Ağrı-Malazgirt-Bingöl yolunun açtığı Orta Aras Harekât Alanı; İran Cephesi'nde, Makü-Çaldıran-Muradiye yolunun açtığı Çaldıran Harekât Alanı; Hoy-Başkale-Hoşap yolunun açtığı Hoşap Harekât Alanı; Makü-Erçek Gölü-Van yolunun açtığı Karasu Harekât Alanı¹¹¹⁰ önemli harekât alanlarıdır.¹¹¹¹ Bu harekât alanları içerisinde olup harekâtı etkileyen önemli yüzey şekilleri şunlardır.

(b) Yüzey Şekilleri

Dağlar; Bölgedeki dağlar, Van Gölü ve Karadeniz arasında beş; Van Gölü güneyinde ise İran'a kadar iki olmak üzere yedi sıra halinde bütün Doğu Anadolu'yu kapsar. Bu durum ile bölge tam anlamıyla dağlık bir arazi karakterindedir. Doğu-Batı istikametinde birbirine paralel bir şekilde uzanan sıra dağlar ve aralarındaki vadiler, stratejik ana istikametleri teşkil eder. Batı-Doğu istikametinde yapılacak bir askeri harekât, bu istikametlere tabidir. Aynı zamanda paralel sıra dağlar kuzeyden yani Karadeniz'den gelebilecek bir taarruzi harekâta karşı engel teşkil eder. Diğer taraftan bu sıra dağların askeri harekâta olan bir etkisi de; sıra dağları kuzeyden güneye birbirine bağlayan dağ bloklarının yer yer doğu-batı veya batı-doğu yönünde

¹¹¹⁰Mithat Akçakoca, **Süel Coğrafya**, Harp Akademisi Basımevi, İstanbul, 1947, s.471-475.

¹¹¹¹TİH, **Doğu Cephesi, (1919-1921), III**, s.26-27.

yapılacak harekâtı engellemesidir. Bölgenin tabii karakteri, kışların sert ve uzun oluşu, sarp ve yüksek dağ geçitlerinin ve dar vadilerin bulunması özellikle kışın harekâtı güçleştirir ve bir süre ise imkânsız hale getirebilir. Bölgede bulunan belli başlı sıra dağlar şunlardır:

Birinci Sıra Dağlar (*Doğu Karadeniz Sıra Dağları*); Batum güneyinde, Çoruh Nehri'nin aşağı kısmının batısından başlar ve kıyıya paralel uzanarak Rize, Kırklardağı ve Zigana Dağları ile batıya doğru alçalarak devam eder ve Yeşilirmak aşağı kısmına kadar uzanır. Bu sıra dağların kuzey yamaçlarında, Karadeniz kıyısına doğru dik ve derin kayalıklar içerisinde büyüklü küçüklü dereler mevcuttur. Bu haliyle dere ve çayların birçoğu doğu-batı ve aksi istikamette yapılacak savunma için elverişli olmakla birlikte kıyıda yapılacak bir çıkarma harekâtına karşı hassastır.¹¹¹² Diğer taraftan dağ bloklarında yer alan mevcut yollar, vadilere tabii olup geçit ve gedikler vasıtasıyla dağları aşmaktaydı. Hopa-Artvin ve Trabzon-Gümüşhane yolları tekerlekli araçların geçişine elverişli şose bir yoldu.¹¹¹³ Kuzeye bağlayan tek ulaşım ve aynı zamanda ikmal yolu, Trabzon-Gümüşhane-Erzurum yolu idi.¹¹¹⁴

İkinci Sıra Dağlar (*Çoruh Sıra Dağları*); Küçük Kafkas Sıra Dağlarının güney uzantısı olan bu sıra dağlar, şimdiki sınır çizgisi olan Kemer dağından ikiye ayrılır ve güney batıya doğru devam ederek Allahuekber Dağları ile düğümlenir. Doğu Karadeniz Sıra Dağlarına paralel uzanarak Bayburt güneyinde Kop Dağı düğüm noktasını teşkil eder. Artvin-Ardahan, Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-Erzurum, Gümüşhane-Erzincan yolları bu sıra dağlarından geçer.¹¹¹⁵ Zigana ve Kop geçitleri önemli geçitlerdi.¹¹¹⁶

Üçüncü Sıra Dağlar; Çıldır Gölü kuzeyinden ayrılır. Kars'ın kuzeybatısındaki Çalkavur Dağları ile Kura ve Kars Çayları havzalarını birbirinden ayırarak Allahuekber Dağları'nda düğümlenir. Çilhoroz dağı üzerinden Erzurum yaylasına girer ve kuzeyinde Kargapazarı Dağlarını teşkil eder. Bu sıra dağların Kargapazarı, Deveboynu ve Palandöken bölümleri, Erzurum istikametinde Orta Anadolu'yu örten bir konumdadır. Ayrıca düğüm noktası konumunda olan Allahuekber Dağları, stratejik ve taktik alanda doğu-batı ve tersi istikamette yapılacak bir harekâta karşı Soğanlı ve Göle savunma mevziilerini teşkil ederdi. 1914 kışında;

¹¹¹²M. Akçakoca, *Süel Coğrafya*, s.376.

¹¹¹³TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.27-28.

¹¹¹⁴M. Akçakoca, *Süel Coğrafya*, s.376.

¹¹¹⁵TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.28.

¹¹¹⁶M. Akçakoca, *Süel Coğrafya*, s.389-390.

bu dağlık arazide başlayan Sarıkamış çevirme harekâtının başarısız olmasına, kışın şiddeti ve karın fazlalığı nedeniyle tekerlekli araçların ve topların götürülememesi önemli bir etkendi.¹¹¹⁷ Ancak bu dağların kapladığı bölge mevsimin genelinde harekâta elverişliydi.¹¹¹⁸

Dördüncü Sıra Dağlar (*Aras Güneyi Sıra Dağları*); Ağrı Dağı'ndan başlar ve Aras Nehri güneyinden bu nehre paralel Köse Dağı ve Palandöken Dağları ile batıya uzanır. Bir kolla Bingöl Dağları ile düğümlenir. Bu dağlar, Aras Vadisi'nden Murat Vadisi'ne yöneltilebilecek bir harekâtı engellemeye elverişliydi.¹¹¹⁹

Beşinci Sıra Dağlar (*Van Gölü Kuzeyi Sıra Dağları*); Tendürek Dağından batıya doğru iki sıra halinde uzanır. Birinci sıra Süphan Dağı, Nemrut Dağı, ikinci kol ise Muratbaşı Dağı ve Mirgemir Dağı uzanımıdır.¹¹²⁰ İran'dan gelecek taarruzlara karşı savunma imkânı vermektedir.¹¹²¹

Altıncı Sıra Dağlar; İran tarafında Zağnos Dağlarından Van Gölü güneyinden Hakkâri Dağları, Sason Dağları ile batıya uzanır.¹¹²² Bu dağlar Dicle havzasını kuzeyden gelecek harekâta karşı örtmekteydi.¹¹²³

Yedinci Sıra Dağlar (*Küçük Kafkas Sıra Dağları*); Batısında Batum'a dayanan bu dağlar, Güney Kafkasya'nın önemli istikametlerini Erzurum-Kars-Tiflis istikametinde yöneltilecek taarruza karşı örter. Arpaçay doğusundaki Alagöz Dağı ise kuzeye doğru Kars-Gümrü-Tiflis istikametini kapatacak niteliktedir.¹¹²⁴ Esas harekât sahasına dikey bir konumda olduğundan önemli bir stratejik savunma mevzileri içermekteydi.¹¹²⁵

Bölgede dağların doğu-batı istikametinde uzanması, kuzey-güney istikametindeki taarruzi harekâtı engellemekle birlikte, doğu-batı istikametindeki taarruzi harekâtı, bu dağ uzanımları arasındaki vadilere bağımlı kılarak taarruz kuvvetlerinin cephede az bulundurulmasına ve kuvvetin kademeler halinde

¹¹¹⁷TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.28-29.

¹¹¹⁸M. Akçakoca, *Süel Coğrafya*, s.381.

¹¹¹⁹TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.29.

¹¹²⁰TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.29.

¹¹²¹M. Akçakoca, *Süel Coğrafya*, s.412.

¹¹²²TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.29.

¹¹²³M. Akçakoca, *Süel Coğrafya*, s.420.

¹¹²⁴TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.29-30.

¹¹²⁵M. Akçakoca, *Süel Coğrafya*, s.393.

tertiplenmesine neden olur. Buna karşılık doğu-batı uzanımında savunma yapacak kuvvetin az bir kuvvetle savunmalarını kolaylaştırır.¹¹²⁶

Yaylalar ve Ovalar; Kuzeydoğu harekât alanının başlıca ovaları, ana harekât istikameti üzerindeydi. Ardahan Yaylası; uzunluğu 80 km. olup bahar ve yaz mevsiminin son aylarında bataklık olup Kars, Çıldır, Ahılkelek, Ahıska, Artvin ve Oltu'dan gelen yollar burada birleşirdi. Kars Yaylası; 100 km. uzunluğunda olup Sarıkamış'tan itibaren doğuya doğru genişleyerek Kars doğusunda en geniş halini alan ve yağmurlu mevsimlerde ulaşımı engeller bir özellikteydi. Derin vadiler ve yüksek düzlüklerden ibaret olan Erzurum ve Pasinler Ovası ise kısa dağlar ile birbirinden ayrıldığından alan savunmasını kolaylaştırmaktaydı. Erzurum Başyaylası stratejik öneme¹¹²⁷ haizdir. Aynı zamanda Karadeniz kıyısından, batı ve orta Anadolu'dan İran'dan ve Kafkasya'dan gelen yolların kavşak yeri olması ve doğu-batı ve aksi yönde yapılacak bir harekât için savunma ve yığınak imkânı vermesi bakımından Erzurum'un tahkimatı önemliydi.¹¹²⁸

Tercan ve Erzincan Ovaları; Doğudan gelecek taarruza karşı savunma kolaylığı sağlar. Özellikle Sansa Boğazı bu harekâtı elverişli kılar. Iğdır Ovası; Ağrı doğusundan Aras Nehri boyunca uzanır ve baştanbaşa Aras nehri ile ayrılır. Bu bakımdan harekâta engel teşkil ederdi. Doğubayazıt Ovası; Tendürek Dağı, Ağrı Dağı ve Doğubayazıt arasındadır. Tebriz, Erivan, Erzurum ve Van'dan gelen yollar bu ovada birleşir. Geri bölgedeki diğer ovalar ise Diyadin, Taşlıçay, Karaköse ve Eleşkirt Ovaları olup derinlikteki merkezlerin ulaşım noktaları üzerindeydi. Harekâtın mevzi olarak hazırlanmasını ve lojistik desteğin kolayca yapılmasını sağlamaktaydı.¹¹²⁹

(c) Sular ve Bataklıklar

Denizler; Kuzeydoğu bölgesinin kuzey tarafı, tabii limanları olmayan Karadeniz kıyılarıdır. Kıyının doğu kısmında Sohum, Poti ve Batum limanları bulunur. Batum Limanı Karadeniz'e açılımı sağlayan önemli ticaret ve ulaşım merkeziydi. Anadolu tarafında ise Trabzon, Rize, Hopa ve Pazar liman ve iskeleleri önemli bir konumdaydı. Trabzon limanı ise Doğu Anadolu içlerine kuzeyden

¹¹²⁶TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.30.

¹¹²⁷M. Akçakoca, *Süel Coğrafya*, s.383.

¹¹²⁸TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.30-31.

¹¹²⁹TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.31-32.

yapılabilecek bir harekâtın başlangıç noktası olması nedeniyle kara harekâtı üzerinde etkisini korumaktaydı.¹¹³⁰

Akarsular; Bölgenin önemli akarsuları, Çoruh, Kura, Aras, Karasu, Arpaçay ve Murat Nehirleridir. Akarsu bakımından zengin olan bölge, kuzey-güney istikametinde yapılacak bir harekâtı özellikle kışın geçişleri engellemesi bakımından askeri planların hazırlanması safhasında etkilemekteydi. Aynı zamanda büyük nehirlerin kuzey-güney istikametindeki kolları da doğu-batı ve tersi istikametteki harekâtı güçleştiren bir özellikteydi. Bu kapsamda Çoruh Nehri'nin, Artvin'den Batum'a kadar 70 km mesafesi, kayıkla 5-8 saatle gidilirdi. Akıntının fazla olması geçişi güçleştirir ve harekâta engel teşkil ederdi. Kura Nehri, Ardahan ovasından geçerken sağdan ve soldan aldığı su kaynakları ile ilkbahar ve sonbaharda taşarak bataklıklar yapar ve şoseler dışında askeri harekâta engel olurdu. Aras Nehri, bu gün dahi Kura Nehri'nden sonra Hazar Denizi'ne dökülen ikinci büyük nehir olarak doğudan yapılabilecek muhtemel bir harekâta karşı oldukça iyi savunma etkisi¹¹³¹ sağlar. Genel olarak nehirler, doğu-batı uzanımı boyunca akması, kış ve ilkbahar aylarında taşkın olması nedeniyle geçişleri mevcut köprülere bağımlı kılmaktaydı. Geçit vermediği durumda harekâtı icra eden kuvvetleri birbirinden ayıran ve irtibat güçlüğü veren bu akarsuları önlerine alan kuvvetlere ise savunma kolaylığı sağlar.¹¹³²

Göller; Bölgenin harekâta tesiri bakımından önem arz eden gölleri Van Gölü, Gökçe Gölü ve Çıldır Gölü'dür. Ruslardan kalma Ernis'te bir tersane ve birkaç vapur vardı. Ayrıca Van, Tatvan, Ahlât, Adilcevaz, Erçiş ve Ernis'te iskeleler faaldi. Çıldır Gölü, çevresinin dağlık oluşu nedeniyle engellik vasfını taşısa da yolları kapanan bölgeler arasında ulaşımı sağlaması bakımından¹¹³³ bu özelliğini zaman zaman kaybederdi. Gökçe Gölü ise Erivan'dan Gence istikametine yapılacak bir harekâtı engelleme bakımından etkiliydi. Bu özellikleri ile göller genel olarak, Kuzey-güney ve doğu-batı yönünde yapılacak harekâtı engelleme ve kanalizetme özelliğine sahipti.¹¹³⁴

Bataklıklar; Bölgedeki küçük boyuttaki bataklıkların harekâta önemli bir etkisi bulunmamaktaydı.¹¹³⁵

¹¹³⁰TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.33-34.

¹¹³¹M. Akçakoca, Süel Coğrafya, s.437.

¹¹³²TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.34-36.

¹¹³³M. Akçakoca, Süel Coğrafya, s.451.

¹¹³⁴TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.36.

¹¹³⁵TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.37.

(2) Ekonomik ve Sosyal Durum

(a) Ekonomik Durum

Ulaştırma; Deniz ulaştırması Karadeniz kıyılarından yapılmaktaydı ve Trabzon, bölgenin en önemli kıyı ulaştırma merkezi idi. Karayolu ulaştırmasında ise Erzurum-Aşkale-Bayburt-Gümüşhane-Trabzon; Aşkale-Erzincan-Sivas; Erzurum-Sarıkamış-Kars-Gümrü-Tiflis; Erzurum-Karaköse-Doğubayazıt-Tahran şoseleri dönem itibariyle birinci sınıf şose yollar olup harekât bakımından bölgenin asıl ulaştırma yollarıydı.¹¹³⁶ Trabzon'dan ve Doğubayazıt'tan gelen şose yollar da ağır silah ve araçların geçişine elverişliydi. İkinci sınıf yollar ise sadece kurak zamanlarda tekerlekli araçların geçişine müsaitti. Diğer taraftan bölge taşıt araçlarının sayısı bakımından yetersizdi. Birinci Dünya Harbi, bölgeyi insan kaynağı gibi taşıt araçları bakımından fakirleştirdiğinden az sayıda atlı araba ve kağrı mevcuttu. Bölgede ulaştırma imkânlarının azlığı, yolların yetersiz olması harekâtı yavaşlattığı gibi ikmal faaliyetlerini de aksatmaktaydı. Bu nedenle bölgede harekât icra eden kuvvetler, mahallinden tedarik usûlünü kullanmak zorundaydı.¹¹³⁷

Tarım; Birinci Dünya Harbi'nin bölgede meydana getirdiği olumsuz durumdan, iş ve sanat kolları etkilendiği gibi tarım da etkilendi. Tohumluk bulunamadığından ordu ambarlarından bölge halkına destek sağlandı. Bu durum askeri birlikler için yiyecek maddelerinin mahallinden tedarikini zorlaştırdığından harekât icra edecek birlikler, yanlarında getirmekle birlikte diğer bölgelerden tedarik usûlünü uygulamaktaydı.¹¹³⁸

Hayvancılık; Bölgenin hiçbir yerinde hayvan üretme tesisleri mevcut değildi. Hayvan cins ve miktarlarının da ne kadar olduğu bilinmiyordu. Birlikler et ihtiyacını yanlarında bulunan kesimlik hayvanlardan sağlardı. Ayrıca ordu nakil hizmetlerinde kullanılan at ve katır ihtiyacı da hayvan kıtlığından birliklerin olması gereken kadro miktarlarını karşılamıyordu.¹¹³⁹

Ormancılık; Doğu Karadeniz Sıra Dağlarındaki ormanlardan yakacak için odun ve yapı inşası için kereste temin edilirdi. Harekât alanı içerisinde küçük koruluk ve ormanlıklardan ise birliklerin yakacak ve kereste ihtiyacı sağlanırdı.¹¹⁴⁰

¹¹³⁶M. Akçakoca, *Süel Coğrafya*, s.463-471.

¹¹³⁷TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.37-38.

¹¹³⁸TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.38.

¹¹³⁹TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.38.

¹¹⁴⁰TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.38-39.

Ticaret, Sanayi ve Maliye; İtilaf Devletlerinin İstanbul, İzmir gibi ticaret ve sanayi bölgelerini işgal etmiş olması bölgeyi de olumsuz etkiledi. Sanatkârların göç etmesi, mahallinde ticareti yavaşlattığından bölgede yapılacak muhtemel bir harekâtın lojistik desteğini de mahalli imkânlardan mahrum bıraktı. Vergi alınamayacak bir durumda olan ülkede mali kaynakların yetersizliği, ordu mensuplarının maaşlarının ödenememesine ve mahallinden satın alma faaliyetlerinin aksamasına neden oluyordu. Bu nedenle mevcut giyim eşyası, araç ve gereçlerde tasarruf yapılması zorunluydu.¹¹⁴¹

(b) Sosyal Durum; Mütectanis bir toplum yapısına sahip olmayan Osmanlı Devleti'nde, halkın çoğunluğu milli kültürden yoksun ve bilinçsizdi. Okuma-yazma oranı %10'u geçmiyordu. Aynı zamanda Hristiyan azınlıkların da büyük bir bölümü çağdaş görüş ve düşüncelerden yoksundu. Ülkede yaşayan topluluklar arasında dil, din ve mezhep farklılıkları ve bu farklılıkları siyasi alanda kullanan ayrılıkçı ve kışkırtıcı görüşlerin varlığı, Osmanlı Devleti'nin bir ülkü etrafında birleşmesine engeldi. Ayrıca yabancıların ülke içerisindeki işbirlikçileri vasıtasıyla bu karışık yapıdan faydalanarak yürüttükleri planlı propaganda, toplumun sosyal ahenginin azınlıklar lehine bozulmasına neden oluyordu. Mondros Mütarekenâmesi sonrası bu durum daha da hızlanarak, İngilizlerin Yunanlılar vasıtasıyla Rumları; Fransız, İngiliz ve Amerikalıların Ermenileri; İngiliz ve Rusların Kürtleri desteklemeleri sonucunda; azınlıkların Osmanlı Devleti'ne karşı gelmelerine neden oldu. Azınlıklar dışındaki halk ise bilgisiz olmakla birlikte sağduyulu, devlete sadık, dini duyguları güçlü, yokluk ve güçlüklerle dayanıklı ve cesurdu.¹¹⁴²

Bu genel yapı içerisinde Doğu Anadolu bölgesinin, farklı bir özellik taşımamakla birlikte cesur ve vefakâr halkı, Mondros Mütarekenâmesi ile başlayan Milli Harekete katılarak Doğu Vilayetlerinin Ermenistan'a verilmek istenmesi tehlikesi karşısında silahlı bir mücadele kuvvetinin kurulması ve milli varlığın korunmasını amaçladı.¹¹⁴³ Bu maksatla, İstanbul'da kurulan ve ilk kongresini 5 Kasım 1918'de İstanbul'da yapan "Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-yı Hukuk-u Milliye Cemiyeti" ile çalışmalarını Erzurum'da hızlandırdı. Doğu illeri halkının dayanışması ve mücadelesi için çaba gösteren ve haklarını korumayı amaçlayan cemiyet, özellikle

¹¹⁴¹TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.39.

¹¹⁴²Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV-I, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.42.

¹¹⁴³TİH, İdari Faaliyetler, VII, s. 85.

azınlıkların yıkıcı faaliyetleri arasında önemli bir yeri olan Ermenilerin, Mondros Mütarekenâmenamesi'nin 24. Maddesi'nde (*Vilayet-i Sitte'de iğtisaş zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler.*) geçen “Vilayet-i Sitte” (*Altı Vilayet*) ifadesine dayanarak, Ermenistan'ın kurulması¹¹⁴⁴ hedefini engellemek için çaba gösterdi.¹¹⁴⁵

Doğu Anadolu'da Milli Mücadelenin desteklenmesinin yanı sıra ayrılıkçı faaliyetleri görülen kuruluşlar da mevcuttu. Bunlardan biri olan Kürt Teali Cemiyeti,¹¹⁴⁶ İngiliz Binbaşı Neville'in propagandası ve Bedirhanoğulları vasıtasıyla Anadolu'nun güneyinde faaliyetlerini artırarak Doğu Anadolu'da etkin olmaya çalışmaktaydı. Ancak 15. Kolordu Bölgesinde Hakkâri ve Van dolaylarında Van Valisi Haydar Bey'in etkin karşı koyması ile amaçlarına ulaşamadı.¹¹⁴⁷

Bölgenin sosyal yapısında nüfus ve nüfusun dağılımı da önemli bir özellikti. 1865 yılında düzenlenen Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti idari taksimatı il, sancak, ilçe olarak üç bölümdü. Ayrıca bazı köylerin toplamından meydana gelen bucaklar teşkil edilerek ilçelere bağlandı. 1871 yılında ise mülki teşkilatta yeniden bir düzenleme yapılarak il, sancak, ilçe ve bucak teşkilleri ile dört dereceli bir idari teşkilat kabul edildi. Birinci Dünya Harbi'nden sonra bazı il ve sancakların elden çıkması sonrasında 1919 ve 1920 yıllarında Türkiye 15 il ve 18 bağımsız sancak olarak idari teşkilatını sürdürüyordu. Buna göre Doğu Cephesi Harekât Alanı içerisinde, aşağıda belirtilen il, sancak ve bağımsız sancaklar yer almaktaydı.¹¹⁴⁸

<u>İL</u>	<u>İLLERE BAĞLI SANCAKLAR</u>	<u>BAĞIMSIZ SANCAKLAR</u>
Erzurum	Bayazıt	Erzincan
Kars	Ardahan	
Trabzon	Rize, Gümüşhane	
Van	Hakkâri*	
Bitlis	Siirt,* Genç, Muş	

¹¹⁴⁴Abdülhaluk M. Çay-Yaşar Kalafat, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s.18.

¹¹⁴⁵Yücel Özkaya, “**Yararlı ve Zararlı Dernekler**”, Türk Mücadele Tarihi, I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.91-92.

¹¹⁴⁶“1918 yılında kurulan ve Başkanlığını Daniştay Başkanlığına kadar yükselen Seyyid Abdülkadir'in yaptığı dernek, Osmanlı Devleti'nin durumundan ve Wilson Prensipleri'nden faydalanarak bölücü bir amaç hedeflemişti. Amerikan ve İngilizler ile ilişkiler kuran dernek Milli Mücadele aleyhinde girişimlerde bulunmuşsa ve Anadolu'daki Milli Hareketin başarısı ve T.B.M.M.'nin kurulması ile ortadan kalkmıştır.” (Y.Özkaya, “**Yararlı ve Zararlı Dernekler**”, Türk Mücadele Tarihi, I, s.122-123)

¹¹⁴⁷**TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.25.**

¹¹⁴⁸**TİH, İdari Faaliyetler, VII, s.145-146.**

* *Doğu Cephesi Harekât Alanı dışında olup Güney Cephesi Harekât Alanı içerisinde.*

Bu idari teşkilatlanmadaki nüfus ise Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Harp'lerindeki insan kayıpları ile azalmıştı. Harp dönemlerinde nüfus sayımlarını yapmak imkânsız olduğundan 29 Mayıs 1902 yılında hazırlanan Sicil Nüfus Nizamnamesi gereği 1905 yılında yapılan nüfus sayımlarına göre Osmanlı Ülkesinin 1914 yılı nüfusu, ortalama olarak çıkarılmış ve buna göre 1914 yılında 18.520.016 olan nüfus,¹¹⁴⁹ Birinci Dünya Harbi sonunda elden çıkan topraklar sonrası 16.714.482 nüfusa inmişti.¹¹⁵⁰ Doğu cephesi harekât sahası içerisinde olup harekâtı doğrudan etkileyen Erzurum Vilayeti'ndeki¹¹⁵¹ 815.432 nüfusun 673.297'si Müslüman; Van Vilayeti'nde¹¹⁵² 248.556 nüfusun 179.380'i Müslüman; Bitlis Vilayeti'nde ise 437.479 nüfusun 309.999'u Müslüman'dı.¹¹⁵³ 1919 yılı Şubat ayı itibari ile İstanbul Hükümeti, Paris Barış Konferansı'na hazırlık maksadıyla büyük devletler temsilcilerine verdiği muhtırada; işgal sonrası Anadolu'da kalan nüfusun %5'inin yani yarım milyonu (542.572) bulan bir Ermeni nüfusun olduğunu belirtmişti. Ayrıca çoğunluğu Rusya'dan gelerek Doğu Anadolu'ya yerleşen Ermenilerin teşkil ettiği bu nüfusun asıl maksadı, Doğu Cephesi'nde Ermeni birliklerine yardım etmektir.¹¹⁵⁴

c. Askeri Durum

Mondros Mütarekenâmesi sonrası silahlarının büyük bir bölümü elinden alınmış ve birlikleri kadro haline getirilmiş olan ordunun, Doğu Cephesindeki tek birliği olan 9.Ordu'nun, 2 Nisan 1919'da lağvedilmesi sonrası kurulan 15.Kolordu idi.

¹¹⁴⁹Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu, (1830-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.399.

¹¹⁵⁰**TSK Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, IV-I**, s.32.

¹¹⁵¹"*Tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Erzurum Vilayetinde, ortalama 655.000 kadar nüfusun olduğu bunlardan 542.000 Müslüman, 100.000 Ermeni ve diğer nüfusun teşkil ettiği belirtilmektedir.*" (**Coğrafya-ı Osmani**, 1908, s.481.), Ayrıca "*Erzurum Vilayeti nüfusu 645.700 olarak geçmektedir.*" (Binbaşı Mehmed-Kol Ağası Mehmed Rüştü-Mülazım Mehmed Eşref, **Mükemmel ve Muvassal Atlas**, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1325, s.75.), Başka bir Eserde ise, "*Erzurum şehir nüfusu, 38.904 olarak belirtilmiştir.*" (Binbaşı Ali Saip, **Mufasssal Coğrafya-ı Osmanî**, Matbaa-ı Ebu Elziya, İstanbul, 1304.)

¹¹⁵²"*Tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Van Vilayetinde, ortalama 450.000 nüfus bulunduğu ve bunların bir kısmının Kürt olduğu, Van şehir merkezinde ise 30.000 kişinin yaşadığı belirtilmektedir.*" (**Coğrafya-ı Osmani**, 1908, s.475-478.), "*Van Vilayeti nüfusu 379.100'dür.*" (Binbaşı Mehmed-Kol Ağası Mehmed Rüştü-Mülazım Mehmed Eşref, **Mükemmel ve Mufasssal Atlas**, s.86.)

¹¹⁵³K. H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu, (1830-1914)**, s.396.

¹¹⁵⁴**TSK Tarihi, (1908-1920)**, III-6/1, s.50-51.

15.Kolordu'nun karşısında ise Ermeni birlikleri mevcuttu. 15 Mayıs 1919 tarihi itibari ile Doğu Cephesi'ndeki karşılıklı askeri durum şu şekildeydi:

(1) Türk Kuvvetleri

(a) 15.Kolordu'nun Kuruluşu

15.Kolordu, 3.Kafkas Piyade Tümeni, 9.Kafkas Piyade Tümeni, 11.Kafkas Piyade Tümeni ve 12.Piyade Tümeni olmak üzere dört piyade tümeni ve doğrudan bağlı birlikleri ile Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanlığı'ndan teşkil edilmişti.¹¹⁵⁵ Buna göre;

Kolordu Kumandanı (*Doğu Cephesi Kumandanı*): Mirliva Kazım Karabekir Paşa,¹¹⁵⁶

Kolordu Kurmay Başkanı: Kurmay Binbaşı Mustafa (*ERTUĞ*) idi.

[*Doğu Cephesi Kurmay Başkanı: Albay Kazım (ORBAY)*]¹¹⁵⁷

3.Kafkas Piyade Tümeni;

Kumandanı: Albay Rüştü,¹¹⁵⁸

Kurmay Başkanı: Kurmay Binbaşı Yusuf Kemal,

Birlikleri: 7, 8 ve 11.Kafkas Piyade Alayları ile 3.Topçu Alayı, Süvari ve Sıhhiye Bölükleridir.

¹¹⁵⁵ **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.42-44.**

¹¹⁵⁶ “1882’de İstanbul’da doğmuştur. Fatih Askeri Rüştiyesi ve Kuleli Askeri İdadisini bitirmiştir. 1902’de Harp Okulu’ndan, 1905’te Harp Akademisi’nden mezun oldu. 13 Nisan 1909’da İstanbul’da meydana gelen İrticai Başkaldırma’yı bastırmak için görevlendirilen Hareket Ordusu’ndaki Mürettep 2.Fırka Kurmay Başkanı idi. 1910’da Arnavutluk Ayaklanması’nın bastırılmasına ve 1912’de Balkan Harbi’ne katıldı. Birinci Dünya Harbi’nde Çanakkale, Irak ve Kafkasya Cephelelerinde Kumandanlık yaptı. Milli Mücadele’de Doğu Cephesi Kumandanı olarak Ermenilere karşı verilen harpte büyük yararlıklar gösterdi ve doğu sınırının çizilmesindeki Kars ve Moskova Antlaşmalarında Türkiye Büyük Millet Meclisini temsil etti. 1924’de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurucuları arasında yer aldı. 1943 ve 1946’da milletvekilliği yaptı ve 26 Ocak 1948’de Ankara’da vefat etti.” (Azmi Süslü-Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk’ün Silah Arkadaşları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.99-102.)

¹¹⁵⁷ “2 Mayıs 1920-10 Ağustos 1921 tarihleri arasında bu görevi yürütmüştür.” (İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.218.), “1887’de İzmir’de doğdu. 1902’de Mühendishane-yi Berri Hümayunu, 1907’de Harp Akademisi’ni bitirdi. 1912’de Balkan Harbi’ne katıldı. Birinci Dünya Harbi’nde Harbiye Nezareti’nde görev yaptı. 1920’de Milli Mücadele’ye katılmak üzere Anadolu’ya geçti. Doğu Cephesi Kumandanlığında Kurmay Başkanlığı görevini yürüttü. 11 Mart 1922’de 3.Kafkas Tümen Kumandanı oldu ve tümeni ile birlikte Büyük Taarruz’a iştirak etti. 1924’te Genelkurmay II.Başkanı, 1930’da Jandarma Genel Kumandanı oldu. 9 Ocak-26 Ekim 1961 tarihleri arasında Kurucu Meclis Başkanlığı yaptı. 3 Haziran 1964’te vefat etti.” A.Süslü-M.Balcıoğlu, **Atatürk’ün Silah Arkadaşları**, s.125-126.

¹¹⁵⁸ “9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı Albay Halit (Karsıalan) Bey’in Batı Cephesi Kocaeli Grup Kumandanı olarak görevlendirilmesi üzerine 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı oldu. Atatürk’e karşı tertiplenen İzmir Suikastı teşebbüsünde suçlu görülerek 13 Temmuz 1926’da idam edildi.” İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.218.

9.Kafkas Piyade Tümeni;

Kumandanı: Yarbay Halit (*Karsıalan*),¹¹⁵⁹

Kurmay Başkanı: Kurmay Binbaşı Fahri, [*Kasım 1920'den itibaren Kurmay Binbaşı İ.Hakkı Bey bu görevi yürütmüştü.*]¹¹⁶⁰

Birlikleri: 17, 28 ve 29.Kafkas Piyade Alayları ile 9.Topçu Alayı, Sıhhiye Bölüğü ve Süvari Bölüğü idi.

11.Kafkas Piyade Tümeni;

Kumandanı: Kurmay Yarbay Cavit,¹¹⁶¹

Kurmay Başkanı: Kurmay Binbaşı Veysel (*Ünüvar*),

Birlikleri: 18, 33 ve 34.Kafkas Piyade Alayları ile 11.Topçu Alayı, Süvari ve Sıhhiye Bölüğü idi.

12.Piyade Tümeni;

Kumandanı: Yarbay Osman Nuri (*Koptagel*),¹¹⁶²

Kurmay Başkanı: Kurmay Yüzbaşı Yusuf Kamil, [*Haziran 1921-Ağustos 1921 tarihleri arasında bu görevi Yüzbaşı Fahri (Belen) Bey yürütmüştü.*]¹¹⁶³

¹¹⁵⁹ “1883 yılında İstanbul doğumlu olup Kastamonu, Taşköprülüdür. 1903 yılında Harp Okulu’ndan mezun olmuş ve 1912’de Trablusgarp ve Balkan Harbi’ne katılmıştır. Birinci Dünya Harbi esnasında Teşkilat-ı Mahsusa Alayı’nın 2.Artvin Alay Kumandanlığı görevinde bulunmuş daha sonra Bağımsız Ardahan Müfreze Birlik Kumandanı olmuştur. 1917’de Aşkale, Tercan ve Erzurum’un alınmasında yararlıkları görülmüş ve 1918’de 3.Kafkas Piyade Tümen Kumandanlığına Kumandan olarak atanmıştır. Batum muharebesine katılmış ve harbin sonunda İngilizler tarafından görevinden azledilmiştir. 27 Kasım 1919’da 15.Kolordu’nun 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı olmuştur. Milli Mücadele’de Doğu Cephesinde Sarıkamış ve Kars’ın alınmasında; Batı Cephesi’nde II.İnönü Muharebesi’nde Kocaeli Grup Kumandanı ve Sakarya Meydan Muharebesi’nde 12. Grup Kumandanı olarak yararlık göstermiştir. 1923’de tedavi için Almanya’ya gitmiş, Batı Cephesi emrinde iken Ardahan Milletvekili olmuştur. TBMM’nde müessif bir olayda 14 Şubat 1925’de vefat etmiştir.” (A.Süslü-M.Balcıoğlu, **Atatürk’ün Silah Arkadaşları**, s.125-126.)

¹¹⁶⁰ İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.217-218.

¹¹⁶¹ “22 Şubat 1921’de Kars Müstahkem Mevki Kumandanı oldu.”İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.218.

¹¹⁶² “1876 Erzincan doğumludur. 1895 Harp Okulu mezunudur. 1912 Arnavutluk isyanının bastırılmasına ve Balkan Harbi’ne katıldı. 1915-1916’da Muş’ta Ruslara, 1917-1918’de Sina ve Filistin’de İngilizlere karşı savaştı. 18 Ekim 1919’da 15. Kolordu’nun 12. Piyade Tümen Kumandanlığına Kumandan olarak atandı. 1921’de Tümeni ile birlikte Batı Cephesine gönderildiyse de Sakarya Muharebesine yetişemedi. 1922’de Büyük Taarruz’a Tümeni ile iştirak etti ve büyük yararlıklar gösterdi. 1925’de Şeyh Said isyanının bastırılmasında Hınıs, Varto ve Bulanık’ta çarpışmalara girdi. 1932’de girdiği Askeri Yargıtay üyeliğinden 1934’de emekli oldu. V ve VI. Dönem Milletvekilliği görevinden sonra 1942’de vefat etti.” (A. Süslü-M.Balcıoğlu, **Atatürk’ün Silah Arkadaşları**, s.125-126.)

¹¹⁶³ İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.219.

Birlikleri: 34, 35 ve 36. (Kolordu'nun 15.Piyade Alayı adı ile bağlı birliği iken 6 Ağustos 1919'da 12. Piyade Tümenin kuruluşuna verildi.) Piyade Alayları ile 11.Topçu Alayı, Süvari ve Sıhhiye bölüğüdür.

Genel olarak tümenlerdeki piyade alaylarının ilk taburlarının er mevcutları yeterliydi. Makineli tüfek bölüklerinde, 4 ağır makineli tüfek bulunurdu. Tümenlerin topçu alayları ise ikişer taburlu idi. Kuruluşlarında her taburda 8'er top olması gerekirken er yetersizliğinden 5'er top vardı.

15.Kolordu Bağlı Birlikleri ;

15.Süvari Alayı; kuruluşunda, dört süvari bölüğü ile bir makineli tüfek bölüğü mevcuttu. 15.Topçu Alayı; Dört toplu 10,5'luk bir obüs taburu ile dörder toplu iki bataryalı sahra topçu taburundan kurulu idi. Ayrıca birer İstihkâm Taburu, İnşaat Taburu, Ulaştırma Taburu, Teyyare Bölüğü (Yalnız bir uçağı çalışır durumda), Telgraf Bölüğü, Hizmet Bölüğü, Telsiz-telgraf Bölüğü ve Mızıka Bölüğü mevcuttu. Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanlığı¹¹⁶⁴ ise Ağır Topçu Alayı, İstihkâm Taburu, Telsiz Müfrezesi ve Işıldak Müfrezesi'nden kurulu idi.

(b) 15.Kolordu'nun Konuş Durumu

Kolordu Karargâhı ve bağlı birlikleri Erzurum'da; 11.Kafkas Piyade Tümeni, Doğubayazıt, Van, Ernis bölgesinde ve karargâhı Van'da; 3.Kafkas Piyade Tümeni, Tortum, İsisu, Zivin bölgesinde bulunmakta ancak Trabzon bölgesine hareket etmek üzere hazırlıkta; 9.Kafkas Piyade Tümeni, Erzurum, Hasankale bölgesinde ve Karargâhı Erzurum'da; 12.Piyade Tümeni ise Kötek bölgesinde, Karargâhı da Aliçeyrek'teydi. Buna göre, 15.Kolordu Kumandanlığının konuş ve tertiplenmesi¹¹⁶⁵ muhtemel bir harekât için uygun bir durumda idi.¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁴“Albay Kazım (Dirik) Bey Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanı olarak Eylül 1919-Ekim 1920 tarihleri arasında bu görevi yürüttü.” (İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.217-218.)

¹¹⁶⁵“Konuş ve tertiplenme araziye uygun olmalıdır ki ordular arasında manevra ve harekâta lazım olan açıklıklar bulunabilsin. Uygun olan konuş ve tertipte ise tercihan ordular birbirlerine nazaran kademeli olarak bulundurulmalıdır ki bu sayede her ordunun harekât sahasında geri hizmetinin de iyi ifasına elverişli kâfi mıntikalar bulunabilsin.” **Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid Eser-i Resmîye-yi Ecnebi Külliyyatı**, Çev.:Mirliva Mahmut, Askeri Matbaa, Dersaadet, 1338, s.49.

¹¹⁶⁶**TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.44-45.**

(c) Eğitim ve Moral Durumu

15.Kolordu'nun Kumandan, subay ve erleri Birinci Dünya Harbi'ne katıldıklarından yetişmiş ve tecrübeliydi. Bu askerler, 1918 yılındaki ileri harekât esnasında doğu illerinden kaçan Ermeni çetelerinin yaptıkları katliamları görmüş ve onları yenilgiye uğratmış bir Ordunun askerleri idi. Bu bakımdan da moralleri yüksek sayılırdı.¹¹⁶⁷

(d) İnsan, Hayvan ve Silah Durumu

15.Kolordu'nun, 15 Mayıs 1919 tarihi itibari ile genel kuvvesi, 15.811 insan, 6.213 hayvan, 20.782 tüfek, 56 makineli tüfek ve 40 top olarak kayıt altındaydı.

(e) Lojistik Durum

Kolordu'nun lojistik durumu zayıf olduğu gibi ikmal malzemelerinin mahallinden temini için bölgenin ekonomik ve ticari durumu da iyi değildi. Birinci Dünya Harbi sonrası 9.Ordu, Mütarekenâme sonrası ikmal malzemelerinin büyük bir bölümüne getirmişse de uzun süreli bir iâşe ihtiyacını karşılayacak ölçüde değildi. Göç nedeniyle sanatkârların azlığı, ulaştırma vasıtalarının yetersizliği ve mevcut hastanelerin ihtiyacı karşılayamaması diğer önemli sorunlardı. Ayrıca mühimmat ikmalinin devamlılığının sağlanması için ilave tedbirler aranıyordu.¹¹⁶⁸

(2) Ermeni Kuvvetleri

Birinci Dünya Harbi sonlarına doğru Osmanlı Ordusu tarafından dağıtılmış olan Ermeni Ordusu'nun, 15 Mayıs 1919 tarihi itibari ile 15.Kolordu tarafından yapılan istihbarat değerlendirmesine göre; İngilizlerin yardımları ile yeniden düzenlendiği tespit edilmişti. Buna göre kuruluş, konuş ve malzeme durumu şöyleydi:

¹¹⁶⁷TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.45.

¹¹⁶⁸TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.45-46.

(a) Ermeni Kuvvetlerinin Kuruluşu

Ermenilerin, 7.Kolordu adıyla, 3 piyade tümeni, 1 süvari tugayı ve 1 kolordu topçusu mevcuttu. Kolordu Kumandanı, General Nazar Bekof ve Kurmay Başkanı Albay Senkiyeviç'di. Elde edilen bilgilere göre piyade tümenleri, ikişer alay; alaylar ikişer taburlu; taburlar ise dörder bölüklü idi. Her taburda 4 Golt veya Maksim makineli tüfeği mevcuttu. Rus silahları ile teçhiz edilen piyade ve topçu taburların mevcutları 300 kişi olarak tahmin edilmekteydi. Süvari tugayı, dört makineli tüfeğe sahip iki alaydan teşkil ve her biri dörder bölüklü; Kolordu topçusunda ise 4 sahra ve 8 çabuk ateşli dağ topu mevcuttu. Ayrıca Erivan'da Mavzerist adlı bir tümenin teşkil edileceği ve 1919 başında Sason Alayı adı altında bir birliğin kurulduğu yönünde bilgiler alınmaktaydı.¹¹⁶⁹

(b) Ermeni Kuvvetlerinin Konuş Durumu

15 Mayıs 1919 tarihindeki konuş durumuna göre; Kolordu karargâhı ve bağlı birlikleri Erivan'da; numarası belirlenemeyen bir tümen Erivan'da; diğer bir tümen Gümrü ve çevresinde; 1.Tümen ise Kars ve çevresinde; tümenlerin alay ve taburları dağınık olarak Iğdır, Göle, Ardahan, Çıldır, Sarıkamış ve Kağızman'da konuşlu idi.¹¹⁷⁰

(c) Personel ve Malzeme Durumu

15.Kolordu Kumandanlığı tarafından elde edilen bilgilere göre; Ermenilerin silâh altında bilinen kuvvetleri ortalama 7.000-8.000 kişi arasındaydı. Seferberlik halinde mevcudun 20.000 olabileceği değerlendirilmekle birlikte Zengezor bölgesinde bir kısım kuvvetlerin toplanmakta olduğu ve Antranik emrinde ise yaklaşık 3.000 kişilik Taşnak çetesi olduğu bilgileri alınmıştı. Ermenilerin elinde ağır silah olarak, Şnayder sistemli 7.5/15'lik çabuk ateşli Rus dağ topu, 7.5'luk çabuk ateşli sahra topu ile 8.7'lik Rus mantelli sahra topu mevcuttu. Piyade tüfekleri İngiliz, Fransız üçlü ve Rus beşli tüfekleri idi. Makineli tüfekler ise İngiliz Wickers, Golt, Lewis ve Rus Maksim makineli tüfekleri idi. Kars, Erivan ve Gümrü'de sabit telsiz

¹¹⁶⁹TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.46.

¹¹⁷⁰TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.46-47.

istasyonları olduğu bilinmekte ayrıca uçak olduğu tespit edilmişse de durumları ve kullanılabilirliği konusunda net bir bilgi bulunmamaktaydı.¹¹⁷¹

(3) Diğer Kuvvetler

(a) Gürcü Kuvvetleri

Gürcü Ordusu da İngilizlerin yardımı ile kurulmaktaydı. Kuruluş aşamasında olması nedeniyle 15.Kolordu Kumandanlığında yeterli bilgi olmamakla birlikte, Ahıska'da 1 piyade taburu, 4 makineli tüfek ve 1 top takımı kadar kuvvetinin olduğu bilgisi mevcuttu. Ayrıca 3.000 kişilik bir Gürcü kuvvetinin olduğu ve Ahıska-Gümrü yolu üzerinde konuşlu bulunduğu muhtemel görülmekteydi.¹¹⁷²

(b) İngiliz Kuvvetleri

1918 yılının Ekim ve Kasım aylarında, 27.Tümen adıyla bilinen üç piyade alaylı bir İngiliz Tümeni Batum'da karaya çıktı. 15.Kolordu Kumandanlığı, mevcudu 3.000 kişi olan bu tümenin, Kuzey Kafkasya'da Bolşeviklere karşı savaşan Denikin Ordusu'na yardım etmeye çalışan Dağıstanlılara, Azerbaycan ve Gürcistan tarafından yapılacak desteği engellemek için bulunduğunu değerlendirmekteydi.¹¹⁷³

(c) Azerbaycan Kuvvetleri

Üç piyade, bir süvari ve bir topçu tümeninden teşkil edilmiş bir orduya sahip olan Azerbaycan, 1918'de Osmanlı Ordusu Bakü ve Azerbaycan'ı boşaltmadan önce kuruluş aşamasındaydı. Merkezi Bakü'de olan bu ordunun tümenlerinin olduğu merkezler; Bakü, Gence ve Karabağ'dı.¹¹⁷⁴

¹¹⁷¹TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.47.

¹¹⁷²TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.47.

¹¹⁷³TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.48.

¹¹⁷⁴TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.48.

2. Doğu Cephesinde Harekâta Hazırlık

a. Planların Hazırlanması

(1) Harekât Planlarının¹¹⁷⁵ Hazırlanması

Kafkasya’da muhtemel bir harp halinde, 15.Kolordu’nun hareket tarzlarının ve buna göre sevk ve idaresinin nasıl olacağını gösteren bir plan mevcut değildi. Osmanlı Erkân-ı Harbiye Umûmîye Riyaseti’nin de Mondros Mütarekenâmesi nedeniyle böyle bir plan yapması beklenemezdi. Ancak, Mustafa Kemal Paşa 9.Ordu Müfettişi olarak Samsun’a geldiğinde, Kafkasya’daki siyasi gelişmeler nedeniyle Doğuda iki türlü yabancı işgali olabileceğini düşünerek ve buna karşı genel bir mevzi savunma planı ve sonrasında bir taarruz planı olmak üzere iki plan¹¹⁷⁶ tasarladı. Savunma planı¹¹⁷⁷ iki işgale karşı yapıldı. Birinci işgalde, Karadeniz’de Rum halkın ayaklanması ve ayaklanmaya Rum çetelerin de dâhil olması ile yağmanın başlaması ve Yunan Kuvvetlerinin veya İtilaf Kuvvetlerinin ayaklanmadan fırsat bilerek Trabzon’a asker çıkarması halinde; öncelikle ayaklanma Jandarma ve asker müfrezeleri ile bastırılacak; kıyıya çıkanlar Yunan birlikleri olursa halk ve asker yardımı ile kıyidan atılacaktı. İkinci işgalde, İtilaf kuvvetlerinin kıyıya yerleşmeleri engellenecek ve yine asker ve halk hep birlikte karşı koyacaktı. Bu esnada doğuda Ermeni ve Gürcü tecavüzü olursa bunun için de gerilla usûlü ile mücadele edilecekti. İkinci plan ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin kurulması ile doğuda durum üstünlüğünün ele geçirilmesi ve taarruz için elverişli şartların oluşması nedeniyle

¹¹⁷⁵ “Harekât Planı; geniş bir sahaya yayılan ve uzun bir süre devam edecek olan harekâta ait ve genellikle belirli tahminlere dayanan plandır. Harekât planı, tek bir harekâtı veya aynı zamanda ya da birbiri arkasından yapılan yekdiğeri ile irtibatlı bir dizi harekâtı içine alabilir.” (Askeri Terimler Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, s.435.), Sefer Planı ise daha geniş ve kapsayıcı anlamda, müşterek bir maksadın normal olarak belirli bir zaman ve sahada teminini hedef tutan birbirleri ile ilgili bir seri askeri harekâta ait plandır.” (Askeri Terimler Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, s.105.)

¹¹⁷⁶ “Memleketin menafîi hayatiyesini temin ve vazife ve mesuliyetini deruhte etmiş olan hükümet heyeti, harpteki siyasi gayeyi de tespite salahiyettedir. Eğer bu mücadele-yi hayatiye, müteaddit hudutlara teşmil edilecekse kuvva-yı millîye kısmı küllisinin hangi hasma karşı sevk ve istimal olunmak lazım geleceğini de hükümet tayin eder ve ona göre bütün menabîa ve vesait-i icraiye-yi muhtelif darül harekâtta kumandayı deruhte edecek heyetlere tevzii ettikten sonra bu vesait-i harbiyenin emir ve kumandasını tamamen sahibi salahiyet olan kumanda heyetlerine tevdi eder.” (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, s.8.)

¹¹⁷⁷ “Sırf mukabele maksadına matuf olan müdafaa ancak işgal olunan bir mevzii muhafaza eylemeyi temin edebilir. Herhangi bir taarruzu püskürtmek maksadına matuf olmayıp bundan başka muzaferiyet katiye istihsaline de matuf olunan bir müdafaa, harekât-ı taarruziye ile tevhit edilmek iktiza eder.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Çev.:Mülazım Evvel Ahmet Refik, İslam ve Askeri Kütüphanesi, İstanbul, 1325, s.157-158)

tasarlanan bir taarruz¹¹⁷⁸ planıydı. Buna göre, iki tümenle Sarıkamış, bir tümenle Iğdır istikametinde Ermenilere taarruz edilecek; bir tümenle Karadeniz kıyılarında muhtemel bir çıkarmaya karşı tedbir alınacak; aynı zamanda Gürcistan'ın da tarafsızlığı sağlanacak yine de Gürcistan'a karşı milli kuvvetlerden teşkil edilen birlikler ile gerekli tedbirler alınacaktı.¹¹⁷⁹

Genel esasları belirtilen bu planın, doğu ile ilgili kısımları 9 Ocak 1920'de Milli Mücadele Planı adı altında yayımlanan planda yer almakta ve emir-komuta esasları açıklanmaktaydı. Buna uygun olarak 6 Şubat 1920'de Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından 15.Kolordu Kumandanlığına gönderilen yazıda; *"Kafkasya'da bilhassa Dağıstan ve Azerbaycan ile bir ittifak yapılarak İtilaf tasarılarını bozmak ve yapılacak bir taarruzi hareket ile Kafkas seddine ulaşmak, silah ve cephaneyi teslim etmemek"* şeklinde belirlenen hareket tarzlarına, Kazım Karabekir Paşa siyasi durumun imkân vermediği ve iklim şartlarının elverişli olmadığı gerekçesi ile karşıydı.¹¹⁸⁰ Ancak Kazım Karabekir Paşa, Heyet-i Temsiliye daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin siyasi kararlarını uygulayacaktır.

Bu Harekât Planına göre birliklerin Manevra Planı¹¹⁸¹ da 26 Mayıs 1920'de hazırlandı ve Tümenlere gönderildi. Manevra Planında;¹¹⁸² 11.Kafkas Piyade

¹¹⁷⁸ "Düşman ordusunu imha suretiyle yapılacak netice-yi katiyetli muharebe, hasmın azim ve iradesini kırmak için yegâne vasıtaadır. Bu sebeple muharebe-yi katiye, harbin en esaslı safhasını teşkil eder. ... Yoksa bir arazi parçasının istilası, bir kalenin zaptı harbi neticelendiremez. Her şeyden evvel hasmı muharebeyi kabule icbar etmek gayesini ve sonra da yalnız tabiye sahasında bir muvaffakiyet-i ahzar için değil, belki müsademeyi tam bir zaferle tetvic ve ikmal edecek şeraitin tahsilini istihdaf eder. Zafer için hasmın muharebe azim ve iradesini tam olarak kırmak lazımdır. Bu da başka maksat aranmaksızın sonuna kadar taarruz etmekle mümkündür. Fil-vakia bu sureti hareket, kanlı zayıata mal olursa da darbe-yi kahire ancak bu vechile kabil-i tahsildir. Diğer suret-i telakki harbin tabiatına bile menafi olduğundan mecruhtur." (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, s.9-10.) "Harekatın kaffesinde kumandan, evvel emirde vasil olunacak umumi hedefi tespit eder, ondan sonra da bu hedefe vusûl için düşmana karşı kullanacağı kuvvetlerin tarzı terkip ve istimalini gösterecek bir hareket planını hazırlar ve uygular." (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, s.16.)

¹¹⁷⁹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.49-50.

¹¹⁸⁰ K. Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, s.185-186.

¹¹⁸¹ "Bir taarruzda tatbik edilecek manevra ve hareketlere ait teferruatlı plandır. Hedeflere nerede, ne zaman ve nasıl taarruz edileceğini, kıtaatın düzeni, ast ve destek kuvvetlerine ait vazifeler vesaire gibi teferruatı ihtiva eder." (Askeri Terimler Sözlüğü, Türkçe-İngilizce, s.465)

¹¹⁸² "Harekât Planında (Burada manevra planı kastedilmiştir.) hedef ve maksadı umumi, mutasavver harekâtın hududu Umûmiyesi, vasil olunacak ilk hedef, takip edilecek istikamet veya alınacak ilk vazı irâ'e ve kıtaatın buna göre başlangıç tertibatı ve tarzı tespit olunur. Harekât Planı, bulunulan andaki vaziyetin icap ettirdiğinden fazla dakayıki ihtiva etmemelidir. Tebdili mevkii ve tertibatta her daim serbest olan düşmanın fikirleri ve sebatı hakkında bu fikirlere hâkimmişçesine hükm-ü kati vermek ve o yolda faraziyatta bulunmak na bi-mahaldir. Kıtaatın mahiyetinin taksimata ayrılması şekli takrirden evvel büyük cüz-i tam kumandanı fazla tahayyüle kapılmayarak ve bir fikr-i sabite bağlanmayarak hasmın niyetlerini ve tasavvuratına dair makul faraziyatta bulunabilir. Fakat takip edeceği gayeyi hiçbir vakit nazari dikkatten kaçırmaz ve düşmanın muhtemel hareketine karşı muhafaza-yı serbesti şartıyla alacağı

Tümeni, Iğdır'ı işgal edecek ve Aras'a kadar olan bölgeye hâkim olacak, bu maksatla; Tümenin büyük kısmı, Doğubayazıt bölgesinde toplanmayı müteakip Iğdır'a hareket ederken kalan birliklerinden Diyadin'deki tabur, Iğdır'a; Karaköse'deki tabur Hacıbayram Köprüsü'ne ileri hareket edecek; 9.Kafkas Piyade Tümeni ve 12.Piyade Tümeni Sarıkamış-Kars istikametinde taarruz edecek; 3.Kafkas Tümeni de duruma göre bağımsız hareket etmek üzere ayrıca emir verilecekti.¹¹⁸³

Birinci taarruz hedefi, Aras-Kars Çayı-Göle hattı; müteakip hedef¹¹⁸⁴ ise Kars Müstahkem mevki idi. Bu hedeflere taarruz istikameti ise Erzurum-Sarıkamış-Kars yolu; ikinci taarruz istikameti ise Narman-Oltu-Göle-Kars istikameti idi. Bu hat tehlikeli ve taarruzda işgali zor görüldüğünden birinci istikamet, taarruz istikameti olarak kabul edildi.¹¹⁸⁵

Kazım Karabekir Paşa, taarruz istikametlerini belirledikten sonra genel olarak harekâtın icrasını yani muharebe planını¹¹⁸⁶ şöyle ifade etmişti: *“Darbeyi 12 ve 9.Fırka kısm-ı küllileriyle Sarıkamış istikamet-i Umûmiyesinden vuracağım. Bu harekâtın sol cenahını, Oltu-Göle üzerinden 8.Alay muhafaza edecektir. Beyazıt'taki 11.Fırka Iğdır'ı işgal ve Erivan'ı tehdit edecektir. Yani mümkün olan Ermeni kuvvetini üzerine celbedecektir. Daha sağ cenahta Nahçıvan mıntıkasında da 11.Fırka üzerinde aynı vazife ile Erivan üzerine yürüyecektir. Bu şekil, araziye ve Ermenilerin vaziyetine ve Erzurum menziline göre en münasiptir.”*¹¹⁸⁷ Muharebe Planında belirtilen bu hususlar, fazla bir değişiklik olmadan birliklere yayımlandı.

tertibatı tetkik ve mülahaza eder. Sonuç olarak, Harpte muvaffakiyet, plan tertibinde maharetten ziyade icraatta gösterilecek azim ve metanete bağlıdır.” (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, s.17-18, 34.)

¹¹⁸³TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.59.

¹¹⁸⁴“Bir büyük cüz-i tam için yalnız ilk hamle ile netice-yi katiye vusûl nadiren mümkündür. Matlubu neticeye varmak için derece derece mutavassıt bir takım hedef ve merhalelerden geçmek icab eder. Bu hedefleri de ancak bir diğerini takiben kavramakla kabil olur. Müteaddit neticenin bir anda istihsaline teşebbüs kuvvetlerin dağılmasına müstelzimdir. Bununla muvaffakiyet ümidi azalır.” (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, s.17)

¹¹⁸⁵K.Karabekir, İstiklâl Harbimiz, II, s.896.

¹¹⁸⁶Bir muharebe planında, bir talimat şekil ve tarzında olarak vasıl olunacak hedef, ordu kumandanının umumi nokta-i nazarı muharebe için ordunun alacağı nizam ve tertibat ve madun cüz-i tamların ne gibi şerait altında icra edileceğini ekseriye evvelce kararlaştırır. İkinci derecedeki harekâtı da buna esas olacak şekilde tanzim ve idare eder. (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, s.63-64)

¹¹⁸⁷K.Karabekir, İstiklâl Harbimiz, II, s.897-898.

(2) Seferberlik Planlarının¹¹⁸⁸ Hazırlanması

15.Kolordu Kumandanlığı, genel hatları ile belirlenen Harekât Planını uygulayabilmek için Ermeni kuvvetleri ile kendi kuvvetleri arasında yaptığı muharebe gücü mukayesesinde, iki Ermeni tümeni kadar kuvvetin üç Türk tümeninin mevcudundan daha fazla olduğunu tespit etti. Kazım Karabekir Paşa, Ermeni kuvvetleri ile kuvvet dengesinin sağlanabilmesi, hatta yapılacak taarruz için mevcutların daha fazla olması zorunluluğu nedeniyle seferberlik¹¹⁸⁹ yapılması gerektiğine karar verdi. Bu maksatla, 15.Kolordu'nun, Askerlik Heyeti Başkanlıkları vasıtasıyla kendi sorumluluk bölgelerine göre elde ettiği bilgiler doğrultusunda seferberlik yapılarak 7 Haziran 1920'de uygulama emri verildi. Yapılan Seferberlik Planına göre;¹¹⁹⁰ muharip birlikler 1898-1900, geri hizmet ve ikmal birlikleri 1891-1893 doğumlu erlerle tamamlanacak; 1901 doğumlu erler, silâh altına alınarak eğitim için depo birliklerine gönderilecek; Türk olan halktan taşıt araçları sahipleri ile birlikte alınacak demirbaş kaydedilecek, Türk olmayan halktan alınan taşıt araçları ise sahipleri ile birlikte alınacak ancak ücreti ödenecekti. Ayrıca Seferberlik Planına yapılan ek kayıtlarda belirtilen hususlara göre; 9.Kafkas Piyade Tümeni ile 12.Piyade Tümeni sefer ihtiyaçlarını bulundukları yerden karşılayacak; 11.Kafkas Piyade Tümeni, er ve araç ihtiyaçlarını Van bölgesinden, ilave olarak Şaror ve Nahçıvan bölgesinden de temin yoluna gidecek; 3.Kafkas Piyade Tümeni bölgesinde ise (Rize, Trabzon, Giresun, Gümüşhane), Seferberlik ilan edilince yalnız 1898 ve 1899 doğumlular silâh altına alınacak diğerleri Kuva-yı Milliye teşkilatına ayrılacaktı.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁸ “Seferberlik Planı; bir milletin insan gücünü ve malzeme kaynaklarını bir araya toplamak ve harp hazırlık durumuna getirmek için yapılan plandır. Seferberlik ise, Silahlı Kuvvetler veya bunlardan bir kısmının harp veya diğer milli çaptaki olağanüstü bir durum için hazırlık durumuna getirilmesi işlemidir.” (Askeri Terimler Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, s.398-399.)

¹¹⁸⁹ “Ordular daha vakt-i sulhta takarrür ettirilmiş olan tertibata nazaran tecemmu ederler. Bununla birlikte kumandan olan kişi işbu tecemmu tertibatının icraatında lüzum göreceği tadilatı yapabilir. Nitekim kıtaatın ihraç ameliyesinin ikmalinden sonra dahi muşarinileyh bir dereceye kadar tertibatı evveliyenin merkez sıkletini tebdile ve nizam-ı harp aslide tadilat icrasıyla bazı orduların takviyesine salahiyyatdardır.” (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, s.51.)

¹¹⁹⁰ K.Karabekir, İstiklâl Harbimiz, II, s.868.

¹¹⁹¹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.50-51.

(3) Toplanma (Yığınak) Planlarının¹¹⁹² Hazırlanması

15.Kolordu Kumandanlığı, 13 Haziran 1920 tarihinde, Harekât Planı'nın uygulanabilmesi için birliklerin ileriye yanaşmaları¹¹⁹³ için verdiği emirde,¹¹⁹⁴

—Sarıkamış'a taarruz için; 9.Kafkas Piyade Tümeni, Horasan bölgesine intikal edecek, 12.Piyade Tümeni Kötek bölgesinde kalacak,

—İğdır'a taarruz için; 11.Kafkas Tümeni Doğubayazıt bölgesinde kalacak, Nahçıvan'da bulunan Nahçıvan Milli Müfrezesi ise Milli Şura Kuvvetlerini emrine alacak ve Azerbaycan kuvvetleri ile işbirliği yapacak,

—Trabzon'da muhtemel bir çıkarma harekâtına karşı; 3.Kafkas Piyade Tümeni savunma tedbirlerini alacak ve Milli Kuvvetlerle birlikte Gürcistan'ın herhangi bir hareketini önleyecekti.¹¹⁹⁵

b. Taarruz Kararının Verilmesi

Erzurum ve Sivas Kongreleri yapıldıktan sonra, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, İtilaf Devletlerinin, Kafkasya'da bir blok kurarak Bolşeviklerle olan temasın kesilmesine gayret gösterdiklerini anladığından Doğuda yapılacak bir harekât için zamanın tam olarak belirlenmesine önem veriyordu. Bu maksatla, 6 Şubat 1920'de 15.Kolordu Kumandanlığına yazdığı bir yazı ile yapılacak taarruz için görüş ve direktiflerini verdi. Genel hatları ile bu direktifte, “seferberlik yapılması, yeni Kafkas Hükümetleri ile görüşülerek özellikle Azerbaycan ve Dağıstan'ın Anadolu'daki milli mücadeleye karşı durumlarının anlaşılmasının sağlanması; doğuda milli teşkilatlanmanın yapılarak silah ve cephanenin teslim edilmemesi ve İtilaf Devletlerinin zaman kazanmasına imkân verilmemesi” belirtiliyordu. Kazım Karabekir Paşa, bu direktife verdiği cevapta; “Yapılacak bir harekâtın zamanı konusunda aceleci olunmaması gerektiğini belirterek çekingen

¹¹⁹² “Yığınak Planı; birliklerin arzu edilen harekât bölgelerine yerleştirilmesidir.” (Askeri Terimler Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, s.190.)

¹¹⁹³ “Harbin bidayetinde harekât-ı harbiye layihasının icabatına göre orduların hudut üzerinde toplanmasına gayret edilir. Orduların toplanması, hudut setr kıtaatının ve hudut civarındaki manzume-yi tahkimatın himayesi altında olarak ve bütün şimendifer hududundan istifade ile icra edilir. Ve ordular grubunun toplanmasını ikmalden evvel duçar-ı taarruz olmalarına mahal kalmamak üzere bu toplanma mesafe gerisinde yapılır.” (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, s.49.)

¹¹⁹⁴ K.Karabekir, İstiklâl Harbimiz, II, s.894.

¹¹⁹⁵ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.52.

görüniüp İstanbul Hükümeti'nce tarafsızlığı sağlayacak bir barışın yapılmasının istenmesi ve bu sayede Kafkas Bloku'nun kendiliğinden kurulacağını” ifade etti.¹¹⁹⁶ Bu görüş ve düşünceler Heyet-i Temsiliye tarafından da uygun değerlendirildi.¹¹⁹⁷

16 Mart 1920’de İstanbul’un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi ile Meclis-i Mebusan dağıtılmış ve milletvekillerin bir kısmı Malta Adası’na sürgün edilmişti. Gelişen bu durum karşısında Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından 15.Kolordu Kumandanlığına, planlanan taarruz hakkındaki düşünceleri tekrar soruldu. Kazım Karabekir Paşa, verdiği cevapta; *“İstanbul’un henüz durumunun net olmadığını, Bolşevik ordularının da henüz Kafkas Dağlarını geçmediğini ve cephelerde de temas sağlanmadığını, bölgede kar çok olduğundan Nisan başlarından önce bir harekâta kalkışılmayacağını belirterek elverişli ortamın beklenilmesi gerektiğini”* bildirdi.¹¹⁹⁸

Bu görüşlere Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa da katıldığını aynı gün Kazım Karabekir Paşa’ya bildirdi. Ancak Kazım Karabekir Paşa, Bolşevik Ordusu’nun Kuzey Kafkasya’da Denikin Ordusu’nu imha ettikten sonra hızla güneye doğru ilerlediği yönünde bilgiler alınması üzerine, Bolşevik Ordusu’nu ilerden karşılamak için Üç Sancak’ın işgal edilmesinin uygun olacağına karar verdi. Bu yöndeki değerlendirmelerini ve teklifini, 28 Mart 1920’de Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal’e iletti. Görüşlerinde özetle; *“Bolşevik ordularının bir ay içerisinde Güney Kafkasya’ya inebileceği, bu yüzden sınırlarda beklemek yerine Brest-Litovsk Antlaşması ile çizilen sınırların işgal fırsatının kaçırılmaması gerektiği ve Aras’a kadar olan bölge ile Üç Sancak’ı işgal etmek üzere Kolordunun harekete geçebileceği ve muhtemel harekâtın 15 Nisan’dan önce olamayacağı”* hususlarını bildirdi. Değerlendirmelere Heyet-i Temsiliye, katılmakla birlikte harekâtın zamanının gizli tutulmasını, taarruz hazırlıklarına bütün hızıyla devam edilmesini ve Kafkasya’daki güvenilir kişilerle temasın sürdürülerek durumun takip edilmesini bildirdi.¹¹⁹⁹

26 Nisan 1920’de Kazım Karabekir Paşa, mevsim ve durumun elverişli olduğu düşüncesi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne *“Bolşevik Ordularının Derbent’e geldiğini, Azerbaycan Hükümeti tarafından Bolşevik ordularının iyi*

¹¹⁹⁶K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, I*, s.512-516.

¹¹⁹⁷TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, s.56-57.

¹¹⁹⁸K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, I*, s.594.

¹¹⁹⁹TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, s.57-59.

*karşılandığını ve Azerbaycan'ın durumunun anlaşıldığını, bu kapsamda, Kolordunun taarruz hazırlıklarının iki hafta içerisinde tamamlanacağını, fazla beklenmesinin ordunun iâşe durumunu olumsuz etkileyeceğini ve Bolşevik ordularının Gürcistan ve Azerbaycan içerlerine doğru hareketi sonucunda karşı karşıya gelinme durumunun olabileceğini ve askeri bir talimatın ivedi bildirilmesini” istedi.*¹²⁰⁰

Bu teklif karşısında, 27 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, *“sınır tecavüzü hususundaki kararın ancak Büyük Millet Meclisi tarafından alınacağını, istenen talimatın 26 Nisan 1920’de gönderildiği”*¹²⁰¹ şeklinde cevap verdi. Söz konusu talimata göre; *“Bolşevik Rusya ile emperyalist hükümetler aleyhine iş ve harekât işbirliğinin kabul edildiğini, Bolşevik Kuvvetlerinin Gürcistan’ı Bolşevik ittifakına katması ve İngiliz kuvvetlerini çıkarmak için bunlar aleyhine bir harekâta başlarsa Türk Hükümetinin de Emperyalist Ermeni Hükümetine karşı harekât yapma hakkı olduğu, Rusya’dan alınacak yardımın sağlanması için gönderilecek heyetin gayretli olması”* isteniyordu.¹²⁰² 28 Nisan 1920’de de 15.Kolordu Kumandanlığınca gönderilen bir diğer teklifte ise, Doğuda Cephe Kumandanlığının kurulması ve Kazım Karabekir Paşa tarafından sevk ve idare edilmesini istendi.¹²⁰³

Askeri harekâtı öncelikle düşünen 15.Kolordu tarafından 6 Mayıs 1920’de Büyük Millet Meclisi’ne gönderilen bir yazı ile Ermeni kuvvetlerine karşı bir harekâtın zorunluluğu tekrar belirtilmiş¹²⁰⁴ aynı gün Büyük Millet Meclisi’nce verilen cevapta ise, *“Barış Konferansında hakkımızda verilecek karar belli olmadan İtilaf Devletleri’ni uzlaşma imkânından mahrum edilmemesinin şu an için uygun olmadığı, maddi yardım belli olmadan Bolşeviklerle de işbirliği yapmanın sakıncalı olacağı, ayrıca Ermeni olaylarının bütün Hristiyan âlemini aleyhte bir duruma sokacak bir nitelikte olması nedeniyle, Amerikan Hükümetini de aleyhte bir duruma sokabileceği, Üç Sancak’taki Milli Şura Hükümetlerinin desteklenmesi”* gerektiği belirtilerek bu durum karşısında Kolordunun görüşü istendi.¹²⁰⁵

15.Kolordu hazırladığı görüşünde *“1878 sınırlarında beklenirse, Bolşevik orduları Ermenilerle anlaşarak Sarıkamış’a kadar gelebileceğini, askerler arasında kaçaklar olduğunu ve beklenilmesi halinde bu durumda artış olabileceğini,*

¹²⁰⁰K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, II*, s.746.

¹²⁰¹K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, II*, s.748.

¹²⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, I.Cilt, I.Devre, s.

¹²⁰³K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, II*, s.749-750

¹²⁰⁴K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, II*, s.789.

¹²⁰⁵K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, II*, s.591.

Kürtlerin de Doğu Harekâtı gecikirse şekavet gösterebileceklerini çünkü Ermeni genişlemesi ve istilasını istemediklerini, ayrıca sınır hattındaki birliklerin iaşelerinin de giderek güçleştiğini” belirtti. Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi, durumun yeniden değerlendirilmesine gerek duyarak 15.Kolordu’ya gönderdiği sorularla “*Doğu Harekâtına katılan kuvvetlerin batıyı korumak için ne zaman serbest kalabileceği, Bolşeviklerin yardımının ne olacağı, Bolşevik kuvvetlerinin harp gücünün ne olduğu*” konusunda bilgi istedi. Bu sorulara 15.Kolordu tarafından, “*Doğudaki Harekâtın önemli ve öncelikli olduğu, Kolordunun Batıya hareketinin doğunun istilasına ve batıya giden kıtaların dağılmasına neden olacağı ve en önemli konunun Ermenilerin ezilmesi olduğu*” şeklinde cevap verildi. Bu dönemde Paris Barış Konferansı’nda bir sonuç çıkmayınca Büyük Millet Meclisi Başkanı tarafından, 4 Haziran 1920 tarihli Kolordunun taarruz teklifinin,¹²⁰⁶ 6 Haziran 1920’de uygun görüldüğü bildirildi.¹²⁰⁷

Taarruz kararının verilmesi ile 15.Kolordu Kumandanlığının, Doğu Harekâtı için yeniden düzenlenmesi gerekti. Bu maksatla, Kazım Karabekir Paşa, 28 Nisan 1920 ve 18 Mayıs 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne yaptığı Doğu Cephesi Kumandanlığına dönüştürülmesi teklifleri yeniden incelenerek uygun görüldü. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 13-14 Haziran 1920 tarihinde “*15.Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın Doğu Cephesi Kumandanı olduğu, TBMM Bakanlar Kurulu kararı ile tebliğ ve ilan olduğu, Kazım Karabekir Paşa’nın Doğu cephesinde bulunan bütün sivil ve askeri makamlar üzerinde seferdeki Kumandan yetkisine haiz olduğu*” belirtildi.¹²⁰⁸ Böylece harekâtın zamanı, yeri ve komuta şekli belirlenmiş oldu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Doğu politikasının belirlenmesinde her ne kadar Kazım Karabekir Paşa’nın bölgeden elde ettiği bilgiler ve değerlendirmelere dayanarak gönderdiği yazılar önemli olsa da daha çok taktik seviyede ve bölgesel kalan bu değerlendirmeler, Milli Mücadele’nin stratejik politikasının tek esası ve

¹²⁰⁶ “Ancak taarruzla müspet netayic elde edilebilir. Harpte şahidi zafer, daima muharebede savaşıyan generallere tevcih eder. Muharebeden çekinen generaller ise daima mağlupturlar. Harekât-ı askeriyede takaddüm ve bidat-ı şahsiye ibrazıyla ki vakayia hâkim kılınır. Aksi badi-i mahkûmiyettir. Nefsine maiyet-i kumandanlarına, kıtaatına itimadı olan faal ve azimkâr bir kumandan, daha kati haberlere intizar vesilesiyle hiçbir vakit hasmına harekâtta takdim fırsatı vermez. Harekâtta takdim etmiş bir düşman karşısında ancak şedit ve cüretkerane bir mukabil taarruzla harekâtın ruşuna daha müsait bir şekil vermek kabildir.” (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, s.11-12)

¹²⁰⁷ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.79-84.

¹²⁰⁸ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.91.

kaynağı değildi. Bu bakımdan Kazım Karabekir Paşa, zaman zaman Doğu harekâtının zamanı ve sahası konusunda farklı düşünmüştür.

B. DOĞU CEPHESİ'NDE TALİMNAMELERE GÖRE HAREKÂTIN İCRASI

1. Taarruz Hazırlıkları

15.Kolordu Kumandanı tarafından 7 Haziran 1920'de Büyük Millet Meclisi'ne; *"hazırlanan Seferberlik Planı gereği 1899 ve 1900 doğumlu erlerin askere alınacağı ancak seferberliğin bütün kolordu bölgesini kapsamayacağından yalnız Erzurum ve Van vilayetleri bölgesinde yapılacağı, ayrıca 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin 12 Haziran 1920'de Horasan'a intikali için emir verildiği ve keşif faaliyetlerine başlandığı"* bildirildi.¹²⁰⁹

Belirtilen esaslar çerçevesinde seferberliğin ilanı, halka duyurulmak üzere 8 Haziran 1920'de bir beyanname ile yapıldı. Aynı zamanda 9.Kafkas Piyade Tümeni, 11.Kafkas Piyade Tümeni ve 12.Piyade Tümeni ile Erzurum, Van ve Trabzon Valilikleri haberdar edildi.¹²¹⁰

Seferberlik gereği yükümlülerin silâh altına alınması ve birliklerine sevk işlemlerinde, Bayburt Askerlik Dairesi, 9.Kafkas Piyade Tümeni'nden; Van Askerlik Dairesi 11.Kafkas Piyade Tümeni'nden; Erzurum Askerlik Dairesi 12.Piyade Tümeni'nden sorumlu olacak ve ihtiyaçları karşılanacak; Trabzon Askerlik Şubesi ise Seferberlik dışında tutulmasına rağmen 3.Kafkas Piyade Tümeni'nden sorumlu olacaktı. Aşiret Tugayları için de gerekli tedbirler alınarak, Doğubayazıt, Karaköse ve Bulanık Aşiret Tugaylarının, 11.Kafkas Piyade Tümeni; Hınıs Aşiret Tugayı'nın 12.Piyade Tümeni emrine girmesi planlandı. Ancak seferberliğin uygulanmasında 1914 yılında geniş kapsamlı bir seferberliğin yapılması, bölge halkının Birinci Dünya Harbi ve öncesi birçok kez Ermenilerin katliamına maruz kalması, bu nedenle göç eden Müslümanların yurtlarına dönmemesi, taşıt araçlarının yetersiz olması ve Van ile Bitlis Askerlik Şubelerinin henüz kurulu bulunmaması nedeniyle bazı güçlüklerle karşılaştı.¹²¹¹

¹²⁰⁹K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, II*, s.868.

¹²¹⁰TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, s.85.

¹²¹¹TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, s.86-87.

Seferberlik devam ederken 15.Kolordu Kumandanlığı tarafından birliklere, Harekât Planına uygun olarak yığınak bölgelerine intikali ve intikalin tamamlanmasını müteakip bir kısmının çadırli ordugâhta¹²¹² bir kısmının ise köy ordugâhında yerleşmesi emri verildi. Buna göre; 7 Haziran 1920’de, 9.Kafkas Piyade Tümenine verilen toplanma emri ile Bardız’daki (*Gaziler*) müfrez birliği hariç olmak üzere 9 Haziran 1920’de hareketle 12 Haziran 1920’de Tümen karargâhı ve 28.Piyade Alayı Hasankale’de; 17.Piyade Alayı Köprüköy’de; 29.Piyade Alayı Bardız’da; 13 Haziran 1920’de, 12.Piyade Tümeni, Karargâhı ile birlikte Horum’da; 34.Piyade Alayı Mecingirt’te; 35.Piyade Alayı ve tümen Topçu Alayı eski bölgesi olan Zivin’de; 36.Piyade Alayı Kötek’te; Tümenin emrine verilen Kolordu Topçusu Azap’ta ordugâha¹²¹³ geçecekti. Toplanma emrini alan piyade alayları ve topçu bataryaları emniyetli bir şekilde yaklaşıma yürüyüşlerine¹²¹⁴ başlayarak toplanma bölgelerinde konaklamak ve ordugâha geçmek üzere¹²¹⁵ intikale başladı.¹²¹⁶ Buna göre;

9.Kafkas Piyade Tümeni; Tümen Karargâhı, 16 Haziran 1920’de; 17 ve 28.Piyade Alayları 18 Haziran 1920’de; 9.Topçu Alayı 19 Haziran 1920’de intikale başlayarak 20 Haziran 1920’de Zivin ile Isısu arasında ordugâha girdi. Kolordu emriyle 15.Süvari Alayı 20 Haziran 1920’de; Kolordu Topçu Alayı’nın Obüs Taburu

¹²¹² “Konaklayacak vesait bulunmaz, düşman yakın olur, işgal olunan mevziler terk olunmak istenilmezse açık veya haymeli (çadırli) ordugâhlar kullanılır. Piyade en tehlikeli mahallerde, cephe ve yanlardan birinde veya her ikisinde, süvari ile topçu ikinci hatta yerleşir. Müstakil süvari livası ve fırkaların yerleşmesi ayrıdır.” (Von der Goltz, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, Çev.:Mahmud Şevket Paşa, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1315, s.64)

¹²¹³ “İşbu ordugâhlara olduğu gibi girilirse de yerleşmelerine intizaren askeri beyhude silâh altında bulundurmamak için gayet seri bir süratte hareket edilmelidir. Yürüyüşün nihayetinde konaklara yerleşmek mümkün olamayacağı anlaşıldığında Erkân-ı Harbiye Reisi (Kurmay Başkanı) ve diğer bir Erkân-ı harbiye zabiti veya müfreze kumandanı tarafından tayin olunan bir zabitin o gece için tesisi müsemmam olan ileri karakol hattının gerisinde ordugâha elverişli bir mahallin seçimi için Piyade Alayı 820 m mesafede dört tabur yan yana teşkil edilir.” (Von der Goltz, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, s.69)

¹²¹⁴ “Sefere dâhil olmak üzere icra kılınan toplanma yürüyüşlerinde ve muharebe için işgal edilecek bir bölgeye olan yürüyüşlerde hazırlanan bir yürüyüş cetveline göre tertip olunur.” (Von der Goltz, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, s.77), “Düşmana yaklaşıldıkça, muharebe hazırlığı da tezyit (arttırılmalıdır) edilmelidir.” (**Piyade Talimnamesi**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328, s.148), “İleri yürüyüş esnasında düşmanla muharebe etmek kaçınılmaz ise kumandanın mevki mümkün mertebe ileride olmalı ve kademe kademe ileri hareket etmelidir.” (**Yeni Alman Piyade Talimnamesi**, s.119), “Bir kıtaatın yürüyüşteki intizamsızlığı nedeniyle bir meydan muharebesi gaib olabilir. Bu nedenle emirlerde, büyük meşakkatlerden sonra bile yürüyüşteki intizamın gayet mükemmel olmasına, efradın vaziyetini muhafaza etmesine ve yürüyüş vezin ve kararını sebepsiz ağırlaştırılmamasına daima dikkat etmelidir.” (**Piyade Bölüğünün Talim ve Terbiyesi Hakkında Talimat**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1335, s.3)

¹²¹⁵ Helmut Von der Goltz, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, s.71-73., **TİTE Arşivi, K334G34B34**.

¹²¹⁶ K.Karabekir, **İstiklâl Harbimiz, II**, s.894-895.

22 Haziran 1920’de Tümen emrine girdi¹²¹⁷ ve Zivin kuzeyinde mevzilenerek¹²¹⁸ gözetleme görevlerine¹²¹⁹ başladı.¹²²⁰

12. Piyade Tümeni; Tümen Karargâhı Zivin’de; 35.Piyade Alayı İslamsor, Saat ve Maksutçuk’ta; 34.Piyade Alayı Hedik, Mecingirt ve Altınbulak’ta; 36.Piyade Alayı, Zivin ve Isısu arasında gözetleme ve emniyet görevine başladı.¹²²¹

11. Kafkas Piyade Tümeni; Tümen, Van ve daha güneyde bulunan alayları ile Doğubayazıt’ta toplanması gerektiği halde kış şartları nedeniyle Mayıs ayında toplanabildi. Harekat için hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 18.Piyade Alayı Doğubayazıt’ta; 34.Piyade Alayı Culfa ve Şahtahtı’nda; 33.Piyade Alayı Iğdır doğusunda konuşlanmak üzere intikale başladı. Ayrıca 11.Kafkas Piyade Tümeni Van’dan sınır bölgesine geldikten sonra Iğdır-Doğubayazıt yolu üzerinde Orgof Kışlası adı verilen mevkide bir gözetleme postası bıraktı, daha sonra bu birlikleri sınır bölgesine yanaştırdı.¹²²²

Bir taraftan seferberlik diğer taraftan birliklerin taarruz hazırlıkları devam ederken Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Sovyet Hükümeti’ne yazmış olduğu siyasi ilişkilerin temini, askeri işbirliğinin tesisi ve yapılacak yardımın hızlandırılması hakkındaki mektubuna Sovyet Hükümeti tarafından verilen cevapta, askeri yardımın Moskova’dan Anadolu’ya hareketinin başladığı, Doğu sınırının barışçı bir tespitle çözülebileceği bildirildi. Bunun üzerine 20 Haziran 1920 tarihinde Doğu Cephesi Kumandanlığı’na verilen talimatla, harekâtın geri bırakılması istendi. 15.Kolordu Kumandanlığı tarafından da 22 Haziran 1920’de yazılan bir emirle harekâtın durdurulduğu bildirildi.¹²²³ Ancak taarruz hazırlıkları kapsamında birliklerin

¹²¹⁷ “Topçu gayri mükemmel bir silah olup gerek konaklarda gerekse yürüyüşlerde daima sınıf-ı sairenin muavenetine muhtaçtır. Mevzi harpte dahi yanlarını himayeye muktedir olmadığı gibi ateş edemeyeceği bir noktaya gelen birkaç düşman avcısını bertaraf değildir. Madde:2.” (**Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı**, (Mühendishane-yi Berri Hümayunu Harbiye Üçüncü Senesi Topçu Şakirdanına Tedris Edilmek Üzere Tertip Edilmiştir.), Mühendishane-yi Berri Hümayun Matbaası, 1318, s.9)

¹²¹⁸ “Topçu bulunduğu yerin esiridir. Yol yürüyüşlerinde sürati süvari kadar ise de bazen piyade kadar bile sürat göstermeyebilir.” (**Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı**, Madde:3, s.9)

¹²¹⁹ “Arazi istikşafı, süvarinin muharebe faaliyetine takaddüm eder. Ahval-i arazi hakkındaki malumat kumandanın yürüyüş ve yayılma tertibatını ve taarruz ve müdafaasını teshil (kolay) eder. Muharebeden evvel ve muharebenin vukuu esnasında bil-cümle vesaita müracaatla düşmanın ahval-i hakkında malumat almağa ve düşmanın hareket ve tertibatı sairesinden daimi surette haberdar olmağa gayret edilmelidir.” (**Süvari Talimnamesi**, 1328 tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin genişletilmiş Hali, Madde:408, s.6)

¹²²⁰ **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.89.**

¹²²¹ **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.89-90.**

¹²²² **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.88-91.**

¹²²³ **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.94.**

ileriye yanaşmak üzere başlayan intikalinde ve tertiplenecekleri mevkillerde bir değişiklik yapılmadı.

2. Ermeni Taarruzlarının Başlaması ve Alınan Tedbirler

Ermeni taarruzları şiddetlenmeden önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sovyet Rusya ile siyasi ilişki kurmak ve yardım sağlamak için başlattığı Kafkasya'daki askeri tedbirlere gerek kalmadan barışın çözümü yönündeki gayretleri, Kızılordu'nun 28 Nisan 1920'de Bakü'ye girmesi ile etkisini kaybetti. Bu dönemde, Bakü'ye giren Kızılordu birliklerinden bir kısmı Gence ve Karabağ bölgelerini işgal ederek Gürcistan'a doğru hareket etti. Bunun üzerine Batum'da bulunan İngiliz kuvvetleri, Gürcüleri Bolşeviklere karşı direnmeye teşvik etmek gayesiyle Artvin ve Batum'u Gürcülere bıraktı. Sovyet Rusya, Kızılordu'nun Gürcistan'a girmek için 12 Mayıs 1920'de Gürcistan-Azerbaycan sınırında Poyli Köprüsü Muharebesi'nde Gürcü direnişi ile karşılaşmasına rağmen Gürcistan ile yaptığı Mütarekenâme ile Gürcistan'ı kontrol altına aldı ve Ermenilerle anlaşmak üzere Ermeni delegelerini Moskova'ya davet etti. Böylece siyasi yönden Sovyet Rusya'nın desteğini sağladığını düşünen Ermeniler, boş kalan kuvvetleri ile Şahtahtı-Nahçıvan üzerindeki yolu kesmek için Zengibasar'a taarruz etti.¹²²⁴

a. Ermenilerin Türkler ve Azeriler Arasındaki İrtibatı Kesme Teşebbüsleri

Zengibasar bölgesindeki Ermeni kuvvetleri, içlerinde Türklerin de bulunduğu Zengibasar Milli Şura Kuvvetlerine 18 Haziran 1920'de 1.700 piyade, 8 top ve bir zırhlı trenle kuzeyden kuşatıcı bir şekilde ilerleyerek taarruz etmesi sonucu zayıt verdirdi. Cephenin güney kesiminde 11.Kafkas Piyade Tümeni tarafından gönderilmiş olan 33. Piyade Alayı'na ait 1.Taburun bir bölüğü, Milli Şura Kuvvetleri ile birlikte Ermeni taarruzlarını geri atsa da Aras Nehri güneyindeki Cennetabad ve Dize köylerine çekilmek zorunda kaldı. 25 Haziran 1920'de Nahçıvan'ın kuzeyi bölgesinde de aralarında Türk erlerinden kurulu bir İnzibat Müfrezesi'nin bulunduğu Nahçıvan Milis Kuvvetlerinin Ermenilerle yaptığı çarpışmada; Ermenilerin ilerlemesi

¹²²⁴TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, s.97-100.

üzerine Nahçıvan-Şahtahtı bölgesi tehlikeye düştü. 11.Kafkas Piyade Tümeni, en iyi kıtası olan 18.Alayın 1.Taburu'nu Şahtahtı bölgesine takviye¹²²⁵ maksadıyla göndererek Ermenilerin ileri hareketini durdurdu. Bu sırada 11.Kafkas Piyade Tümeni'nin 34.Alayı'nın 1.Taburuna ait iki toplu batarya ve dört ağır makineli tüfekten ibaret kuvveti¹²²⁶ Nahçıvan Milis Kuvvetleri ile birlikte Vedi Bölgesini, Ermeni Taarruzlarına karşı savunmaktaydı. Fakat Ermenilerin üstün kuvvetlerle 11 Temmuz 1920'de başlayan taarruzlarına direnemeyerek Dehne boğazına geri çekildi. Geri çekilmenin önlenmesi ve savunmanın devam etmesi için Dehne Boğazındaki muharebeye 11.Kafkas Piyade Tümeni'nin 18.Alaya ait 1.Taburu, takviye olarak gönderilmesine rağmen boğazı kuşatan Ermeni kuvvetleri karşısında tutunamayarak geri çekilmek¹²²⁷ zorunda kaldı. Böylece Dehne Boğazı Ermenilerin eline geçmiş oldu. Vedi ve Dehne Muharebelerindeki yenilginin sebebi, harekât bakımından Ermeni kuvvetlerinin sayıca üstün olması ile Rus subayları tarafından sevk ve idare edilmesi, yapılan topçu muharebesinde,¹²²⁸ sayıca üstün Ermeni topçusu karşısında Türk Müfrezesindeki iki topun etkisiz kalması¹²²⁹ ve takviye için gönderilen milis kuvvetlerin muharebeye zamanında girememesi¹²³⁰ ile Milis kuvvetleri arasındaki

¹²²⁵ “Kumandan, muharebenin heyet-i Umûmiyesini idare etmeye ancak muharebeye henüz girmeyen kuvvetlerle yani ihtiyatlarla muvaffak olabilir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, s.125)

¹²²⁶ “Harb-i Umumide piyade tabiyesinin şekil ve tarzı üzerine mühim bir surette icra-yı tesir eylemiş olan hususat; bir cihetten bu şekil ve imtidatta vukuu yeni olan mevzi harbinin ahval-i hususiyetinden mütevellid olmak üzere külliyatlı bir miktarda ve her çaptan topçunun muharebeye idhali, diğer cihetten makineli tüfeğin ıslah ve tekemmülüdür.” (Ordu Talimi, İstanbul, 1337, s.16)

¹²²⁷ “Muharebe gayri müsait bir hal alırsa, kumandan netice-yi katiye zamanına kadar muharebede devam etmek mi, yoksa ricata başlamak mı münasip olacağına vaktiyle karar vermelidir.” (Piyade Talimnamesi, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1330, s.204)

¹²²⁸ “Hücum hazırlığı için icra edilecek endahat başlar başlamaz düşman topçu kuvvetlerinin kısm-ı azamisi faaliyete geçer. Bu halin zuhurunu müteakip topçu ile muharebeye tahsis edilen bataryalar, o zamana kadar icra eyledikleri tecrübelerden istifade ederek inatla ateş etmek suretiyle hem piyadenin yükünü hafifletir ve hem de hücum topçusunun vazifelerini kolay ederler.” (Almanya’daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332, s.20)

¹²²⁹ “Piyade, önündeki topçu ateşi dalgasına ne derece yakın kalır ise düşmanın da muhafazalı yerinden çıkmak için o nispette az zaman bulacağı ve siperinde baskına uğrayacağı aşîkârdır. Buna göre, mesafe çoğaldıkça topçu ateşi dalgasının da kesafeti azalıyordu. Birçok toplarda menzillerinin kısa olması nedeniyle ateş kesmeye mecbur kalıyordu. Topların azami menzilleri de nihayet maksada kifayet etmediğinden toplarda neticede susuyordu.” (Harpte Talim ve Terbiye, Harb-i Umumiden Alman Malumat ve Tecaribi, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1337, s.39-40) “Müdafinin topçusu düşman ile top muharebesi edemeyecek bir halde ise ondan ictinabla ateşini kamilen düşman piyadesine kullanır. El-hasil tabiyenin maksadına göre topçu ateşi cem ve tevcih olunur.” (Von der Goltz, Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, s.141)

¹²³⁰ “Sınıf-ı muhtelifenin harekâtına müsait arazide bulunan kıtalara daha dar cephe tahsis olunur ve lüzumuna göre takviye edilirler.” (Harpte Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, s.68)

Türklerin Bolşeviklerle işbirliği yapacağı yönündeki propagandaların etkili olmasıydı.¹²³¹

Bu kez, Ermenilerin ilerlemesinin durdurulması maksadıyla Şahtahtı bölgesinde, Dehne bölgesinden çekilen kuvvetlerle bir savunma hattı¹²³² tesis edilmeye çalışıldı. Bu maksatla Şahtahtı kuzeyindeki tepelere, bir ileri karakol kuvveti¹²³³ çıkarılarak ileri karakol hattı oluşturuldu. İleri karakol hattının gerisinde,¹²³⁴ Şahtahtı kuzeyinden batıya doğru uzanan hatta ise savunma için tertiplenildi.¹²³⁵ Ayrıca Doğu Cephesi Kumandanlığı tarafından Sağ Kanat Grup Kumandanlığı'na verilen bir emirle, Şahtahtı Köprüsü'nün Ermeniler tarafından tahribine engel olmak için gerekli önlemlerin alınması,¹²³⁶ bilhassa geceleri Aras kenarına kadar köprü ve geçit başlarına gözetleme ve güvenlik müfrezeleri çıkarılması¹²³⁷ istendi.¹²³⁸

Yeniden tesis edilen bu savunma hattında, 18.Piyade Alayı 1.Taburu; 34.Piyade Alayı 1.Taburu; 34.Piyade Alayı Makineli Tüfek Bölüğü; 11.Kafkas Piyade Tümeni Süvari Bölüğü; bir Şnayder dağ topu ile çabuk ateşli bir dağ topu tertiplendi. Ayrıca tertiplenmeye Azerbaycan Süvari Alayı ile Milisler ve Azeri kuvvetleri de dâhil edildi. 23 Temmuz 1920'de Ermenilerin Şahtahtı'na taarruz için hazırlandığı ve topçu ateşi ile zırhlı trenlerinden ateş açıldığı¹²³⁹ bilgisi alınınca 11.Kafkas Piyade

¹²³¹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.100-106.

¹²³² "Bir cephenin müdafaası ya taarruza başlamazdan evvel vesaiti harbiyenin toplanmasını örtmek veya taarruza daha fazla imkân bulabilmek üzere düşmanı bu cephe üzerinde kuvvetleri ile tutmak maksadıyla yapılır." (Harpte Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, s.100)

¹²³³ "Hal-i ikamet ve istirahatatta bulunan bir kıtaat-ı askeriye'nin kendisini düşmanın baskınından korumak için ilerisine çıkardığı, kendisine nispeten daha küçük kıtalardır." (Binbaşı Hamdi Mustafa, İleri Karakollar, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekası, Dersaadet, 1331, s.1)

¹²³⁴ "Alel-ekser derin inkisam eylemiş muharebe ileri karakollarının mevziin ilerisine sürülmesi tavsiye olunur. İşbu ileri karakollar, bir cihetten düşmanı asıl muharebe hattına doğru şüphe içerisinde bırakırlar ve diğer cihetten düşmanın taarruz meydanına, müdafince icab eden atf-ı nazarı temin ederler ki işbu nazarın ekseriya mestur olarak geçirilen mübareze-yi asliye hattında atfı mümkün değildir." (Alman Piyade Talimnamesi, Harb-i Umumi Tecaribine Müstenit Ecnebi Ordularına Ait Külliyyat, 1338 yılı tercüme, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1339, s.161)

¹²³⁵ "İleri saha ve büyük muharebe sahası arazinin haline göre ya hemen birbiri gerisinde vaki olup birbirine bitişik bulunur. Veyahut az veya çok bir mesafe ile birbirinden ayrı bulunur." (Mevzi İnşasına Dair Mevad-ı Umûmiye, Harb-i Umumide Neşr Olunan Ecnebi Ordulara Ait Talimname ve Nizamname Külliyyatı, Matbaa-ı Bahriye, Dersaadet, 1337, s.13)

¹²³⁶ "Tarassut hattı gündüzün süvari tarafından tesis edilmeli, gece ise temas postaları müstesna olmak üzere sair süvari aksamı piyadenin gerisine çekilir." (Takımla İleri Karakola Memur Edildim, Vazifemi Nasıl İfa Etmeliyim, Almancadan Çev.:Erkân-ı Harp Yüzbaşı Hamdi, Kütüphane-i Askeriye, Matbaa-ı Artin Asaduryan ve Mahdunları, İstanbul, 1328, s.2)

¹²³⁷ "Küçük bir köprünün muhafazası için demiryolu üzerinde sabit bir nöbetçi ikame edilip köprünün altına ve iki başlarındaki araziye gözetlemek için dahi ayrıca seyyar bir posta tayin edilir." (Kaymakam Mehmet Faik, Askeri Harekat-ı Sagire, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, 1305, s.27)

¹²³⁸ ATBD, S.47, 1998, Belge Nu.:2982.

¹²³⁹ ATBD, S.47, 1998, Belge Nu.:2978.

Tümeni'nin 34.Alay 2.Taburu, Doğubayazıt'tan takviye maksadıyla Şahtahtı'na gönderildi. Ancak Ermenilerin taarruzu karşısında milli kuvvetlerin dağılması ve Ermenilerin kuşatıcı taarruzu karşısında¹²⁴⁰ savunma hattı bütünlüğünün kaybolması¹²⁴¹ üzerine birlikler dağınık bir halde geri çekildi ve savunma mevzilerini terk etti.¹²⁴² Bunun üzerine Şahtahtı, 25 Temmuz 1920'de Ermeniler tarafından işgal edildi. Sonuç olarak, bu bölgenin savunulması için tertiplenen Türk müfrezesinin yani 11.Kafkas Piyade Tümeni'nin birliklerinin, Aras nehri güneyine çekilmesi ile Türkiye ve Azerbaycan arasındaki irtibat yolu kesilmiş oldu.¹²⁴³

b. Merdenek (Göle), Bardız (Gaziler) ve Oltu Bölgelerindeki Ermeni Taarruzları ve Yapılan Savunma Harekatı

15 Nisan 1920 tarihinden itibaren Oltu bölgesinde herhangi bir hareketi görülmeyen Ermenilerin, Bolşevik Ordusu'nun Azerbaycan'ı işgali ve Ermenistan sınırına yaklaşması üzerine Mayıs 1920'de Sovyet Rusya ile yaptığı Mütarekenâme sonrası Zengezor ve Şahtahtı bölgesinde serbest kalan kuvvetleri ile Oltu ve Bardız (Gaziler) bölgesinde faaliyet göstermeye başladı.¹²⁴⁴

Bu bölgede, Ermeni kuvvetleri karşısında 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin birlikleri ile milli müfrezeler bulunuyordu. Milli kuvvetler, kuvvet çoğunluğu¹²⁴⁵ Bardız bölgesi olmak üzere; Merdenek, Bardız ve Oltu bölgelerinde savunma için tertiplendi. 15.Kolordu Kumandanlığının Doğu Cephesi Harekât Alanı içerisinde yer alan ve 9.Kafkas Piyade Tümeni sorumluluk sahasına ait olan Oltu ve Bardız bölgesinde 17 Haziran 1920 tarihi itibari ile askeri durum şöyleydi:¹²⁴⁶

¹²⁴⁰ “Ešliha-yı nariyesinden (ateşli silahlar) iyi istifade eden piyadenin cephesi gayet kuvvetli olup ancak yanları zayıftır. Bu sebepten cephe nispeten az kuvvetle işgal, yanlar ise ya arazi veya kıtaat saire ile muhafaza edilmelidir.” (Piyade Talimnamesi, s.163)

¹²⁴¹ “Yanların emin olarak istinat ettirilmesi mevziin mukavemet kabiliyetini oldukça tezyid eder. Askerin müteselsil bir surette yerleştirilmesi lazım olmayıp müdafaanın kısımca icra edilmesi kaide ittihaz olunmalıdır. Bunda arazinin münasip noktalarının intihabıyla düşmanı askerin kuvveti hakkında şaşırtmaya ve geniş surette yayılmaya mecbur etmek ihtimali vardır.” (Süvari Talimnamesi, 1328 tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin genişletilmiş hali, Madde:477, s.27)

¹²⁴² ATBD, S.47, 1998, Belge Nu.:2980.

¹²⁴³ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.101-109.

¹²⁴⁴ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.117.

¹²⁴⁵ “Ateş alanı geniş olmayan ve bu vecih ile yakın mesafeye kadar düşmanın örtülü bir şekilde yaklaşması mümkün olan mahallerdeki muntakalar ise bilakis darca tahdit ve kuvvetli kıtaat ile işgal edilmelidir.” (Piyade Talimnamesi, s.194)

¹²⁴⁶ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.117-118.

Sorumluluk sahasında Oltu Müfrezesi ve Bardız Müfrezesi olarak adlandırılan ve 9.Kafkas Piyade Tümenine bağlı iki ana kuvvet yer almaktaydı. Bunlardan,

—Oltu Müfrezesi; iki hat halinde,¹²⁴⁷ 1 ve 2.Milis Taburları Merdenek (Göle)'in 10 km güneyinde Agundur yaylası-Teterkuş bölgesinde birinci hatta; 3 ve 4.Milis Taburları bu hattın 15 km güneyinde Aydoğdu-İznöz bölgesinde ikinci hatta yani ihtiyatta¹²⁴⁸ tertiplenmiş olarak savunmada, iki toplu batarya ve Makineli Tüfek Takımı Kosor'da,

—Bardız Müfrezesi; Milis Bölükleri Verişan bölgesinde, Akçakale Şura kuvvetleri Allahuekber Dağları doğusunda savunmada, 9.Tümen'in 29.Alayı ve iki top Bardız'da idi.

Ermeni Kuvvetleri ise 1.Alay ve 4 top ve süvari kuvveti Göle'de Oltu Müfrezesi'nin birinci hattındaki milis taburları ile temasta, bir kısım kuvvetleri ile Allahuekber Dağları doğusunda Bardız Müfrezesi ile temasta idi.

(1) Merdenek (Göle) Bölgesindeki Ermeni Taarruzlarına Karşı Yapılan Savunma Harekâtı

Ermenilerin, kuvvet çoğunluğu 1.Ermeni Alayı'nda olmak üzere, 19 Haziran 1920'de Teterkuş istikametindeki taarruzu neticesinde birinci savunma hattında bulunan Oltu Milis Taburları bulundukları hatta tutunamayarak geri çekilmek¹²⁴⁹ zorunda kalması üzerine ikinci hatta ve ihtiyatta bulunan¹²⁵⁰ 3 ve 4.Milis Taburları, ileri yanaştırılarak Aydoğdu-İznöz hattının ilerisinde tertiplendi. Bu hatta Ermeni taarruzlarına karşı koymaya çalıştı.¹²⁵¹

¹²⁴⁷ “Mevziinin iyi inşa ve hazır edilmesi bilhassa mühimdir. İnatla, adım adım (hatve bihatve) müdafaa temin edilmelidir. Bunun için birbiri arkasında hiç olmazsa iki mevzi lazımdır.” (Mevzi Muharebelerine Dair Tecrübeler, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332, s.6)

¹²⁴⁸ “İhtiyatlar için münasip bir mevki bulmak bugün eskisinden daha güçtür. Bizim talimnamemiz bunu yalnız muharebenin başında durumun henüz tamamıyla meşkük bulunduğu zamana hasr ederek ihtiyatın, kati neticenin nerede istihsal olunacağı melhuz veya hücum eden tarafından matlup ise orada bulundurulmasını emir ediyor. Bu nedenle ihtiyatın yeri ilerlemesi melhuz bulunan istikamete tabidir.” (Yeni Piyade Talimnamesinin İzahı, Almancadan Çev.:Mekteb-i Harbiye Almanca Muallimi Yüzbaşı Osman Nuri, Kütüphane-i Askeri, İstanbul, 1327, s.26)

¹²⁴⁹ Kazım Karabekir, **Günlükler, I**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.684.

¹²⁵⁰ “Kumandanın elinde en nihayetinde kati neticeye icra eden ve ansızın çıkacak durumlara karşı kullanabileceği büyük bir salahiyyete malik olmalıdır.” (Von der Goltz, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, s.119)

¹²⁵¹ TİH, **Doğu Cephesi, (1919-1921), III**, s.118.

(2) Bardız (Gaziler) Bölgesindeki Ermeni Taarruzlarına Karşı Yapılan Savunma Harekâtı

18 Haziran 1920’de Ermeni Kuvvetleri Merdenek bölgesinde taarruza hazırlanırken Allahuekber Dağları istikametinde miktarı tespit edilemeyen bir kısım Ermeni kuvveti, Akçakale Müfrezesi’ne yaptığı taarruzu neticesinde Allahuekber Dağını işgal etti ve müfrezeyi geri çekilmek¹²⁵² zorunda bıraktı.¹²⁵³ Ermeniler, aynı tarihlerde Verişan batısında bulunan Sermet Bey Müfrezesi’ne; başka bir kuvvetle de Bardız’ın güneyinde Çilhoroz Dağı’nda bulunan Teğmen Naci Müfrezesi’ne baskın şeklinde yaptıkları taarruz neticesinde Bardız’ın kuzey ve güney bölgelerine yaklaştı. Bardız’da bulunan 9.Kafkas Piyade Tümeni’ne ait 29.Piyade Alayı’ndan Teğmen Süleyman komutasındaki 50 kişilik bir piyade bölüğü kadar kuvvetin, Teğmen Naci’nin müfrezesini takviye etmesi ile Bardız güneyindeki 200 mevcutlu Ermeni kuvveti geri atılmış oldu. Bardız’ın kuzeyindeki Sermet Bey Müfrezesi de, yine Bardız’dan gönderilen Yüzbaşı Latif komutasındaki iki piyade ve bir makineli tüfek bölüğünden teşkil edilen ihtiyat kuvveti ile Allahuekber Dağı’nın güneyindeki Ermenilere etkili bir karşı taarruzda¹²⁵⁴ bulunarak geri attı. Ancak Ermenilerin, 20 Haziran 1920’de üstün kuvvetlerle Bardız’ın kuzeyindeki milis kuvvetlerine yeniden taarruzu sonucu, Bardız Milis Bölükleri geri çekildi ve Ermeniler, Bardız’ın 20 km kadar kuzeyindeki Vertanut ve Çermik bölgelerine yanaşmış oldu. Daha önce Bardız’dan bölgeye takviye maksadıyla gönderilen Yüzbaşı Latif komutasındaki birliklerin, Vertanut bölgesindeki Ermenilerin arkasına düşerek yaptığı muharebede, Ermenilere ağır zayıat verdirmesine rağmen kuzeyden Arsenek yaylası istikametinden 100 kişilik bir Ermeni kuvvetinin geldiğinin anlaşılması üzerine birlik geri çekilmeye başladı. Yüzbaşı Latif Bey, geri çekilme esnasında birliğin açıkta kalan sol yanını korumak için¹²⁵⁵ 30 kişilik bir kuvveti emniyet birliği olarak ileri çıkardı.¹²⁵⁶

¹²⁵²“Düşmandan ayrılmak hususunu, Bölük Kumandanı bizzat idare eder. Kendisi en son aksam ile beraber geriye gider.” (Alman Piyade Talimnamesi, s.158)

¹²⁵³K.Karabekir, *Günlükler*, I, s.684.

¹²⁵⁴“Savunanın cepheden karşı taarruza geçmesi, ancak ya düşman hücumu püskürtülüp ateş takibi nihayet bulduktan sonra veyahut savunma mevzi önünde sıkışmak zorunda kalmış düşmanı tard etmek maksadıyla yapılır.” (Piyade Talimnamesi, 1330, s.198)

¹²⁵⁵“Piyade mütemadi bir surette ricat ettiği esnada süvarinin himayesi altında olduğu halde topçu ve makineli tüfek bulundurulacak olursa daha faydalı olur. Bilhassa küçük kıtalarda, ricat hattının yan tarafında bir himaye mevzi tesis etmek daha faydalı olur.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, s.169)

¹²⁵⁶TİH, *Doğu Cephesi*, (1919-1921), III, s.119.

Bölgede meydana gelen bu gelişmeler, 29.Piyade Alay Kumandanı Binbaşı Ali Rıza tarafından Oltu Müfrezesi'nden alınan bilgiler ile birlikte 9.Kafkas Piyade Tümeni ve Doğu Cephesi Kumandanlığı'na rapor halinde bildirildi. Bu raporda; *"Ermenilerin, Kosor-Tuzla-Oltu yolunu keseceğini ve taarruz hazırlıklarına başladığını, erzak ve cephaneyi taşıyamayacağından yerinde yok edileceğini ve Tuzla'ya çekilmek için hazırlıklara başladığını, ayrıca milis kuvvetlerden gereği gibi yararlanılamadığını ve Bardız bölgesinde de Ermenilerin üstün kuvvetlerle taarruza hazırlandığını"* belirtildi. 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı, bu rapora verdiği cevapta *"takviye kuvvetler gelene kadar savunmaya devam edilmesi, özellikle açık yanlara dikkat edilerek kuşatılmamak için gerekli tedbirlerin alınması"*¹²⁵⁷ emrini verdi. Doğu Cephesi Kumandanlığı da Bardız ve Oltu bölgelerinde Ermenilerin katliam yapma ihtimalinin yüksek olması nedeniyle önemli gördüğünden 9.Kafkas Piyade Tümeni'ne verdiği emirde; *"kuvvet ihtiyacı varsa bir tabur, iki top ve bir makineli tüfek bölüğü"*¹²⁵⁸ ile Oltu Müfrezesinin takviye edilmesini ve 22/23 Haziran 1920'de cepheye gidecek olan 8.Alayın 1.Taburu'nun Tümen emrine verildiğini" belirtti. Bu emir ile 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı, Bardız'a bir tabur, Oltu'ya bir tabur göndererek takviye etti.¹²⁵⁹

25 ve 26 Haziran 1920 tarihlerinde Bardız bölgesinde küçük keşif kolu çarpışmalarından¹²⁶⁰ ve Ermenilerinin sonuçsuz baskın denemeleri ile topçu atışlarından başka bir önemli gelişme olmadı.¹²⁶¹ Ermeniler, bu topçu ateşlerini Bardız yaylasında ot biçen halkın üzerine de yaptı.¹²⁶²

29 Haziran 1920 tarihinde, Bardız bölgesinde; 29.Piyade Alayı'nın 2.Taburu ile 28.Piyade Alayı'nın 1.Taburu, Bardız'ın 15 km doğusunda savunma için tertiplenmiş halde mevzilerdeydi. Oltu cephesindeki kuvvetler ile aralarındaki emniyet

¹²⁵⁷ "Kaideten cenahlardan birisinin gerisi intihab olunup bu halde mevziinin tamamı düşmanın kuşatma hareketlerine karşı da emniyeti sağlanmış olur. Müdafaa durumunda bulunan kuvvet çok olduğu nispette genel ihtiyat kuvvetleri yanlarda daha fazla bulundurulur. Zira bu vasıta ile yayılmak ve hücumla lazım gelen istikameti vermek için mahal ve meydan kazanılacağı gibi taarruz eden düşmanın yanını tehdit etmek ve onun ihata hareketine karşı mevki-i müdafaaı muhafaza eylemek hususları da teshil edilmiş olur." (Piyade Talimname-i Hümayunu, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1310, s.213)

¹²⁵⁸ "Makineli tüfek bölüklerinin keyfiyet-i istihdamı Alay Kumandanlarına da aittir. Alay kumandanları mezkûr bölükleri kâmilten veya kısmen kendi ellerinde tutabilecekleri gibi kâmilten veya kısmen taburlara da verebilirler." (Piyade Talimnamesi, 1328, s.129)

¹²⁵⁹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.120.

¹²⁶⁰ ATBD, Sayı.:47, 1998, Belge Nu.:2983.

¹²⁶¹ K.Karabekir, Günlükler, I, s.686.

¹²⁶² ATBD, Sayı.:47, 1998, Belge Nu.:2981.

ve keşif görevini¹²⁶³ 15.Süvari Alayı sağlamaktaydı. Ermeniler, Oltu bölgesindeki harekâtı kolaylaştırmak yani Bardız bölgesindeki tehdidi ortadan kaldırmak maksadıyla, 2 Temmuz 1920'de Bardız'a taarruz etti. Aynı zamanda Bardız'ın doğusunda Kumrucuk Dağı mevkiinde iki top ile himaye edilen bir gösteriş taarruzu yaparak Bardız'daki Türk Taburlarının kuvvet çoğunluğunu bozmak istedi. Savunma hattının kuzeyinde yer alan Hasangazi Dağı'nda tertiplenmiş olan 29.Alayın bir bölüğü yeni katılan erlerin dağılması nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. Alaydan takviye gönderildiyse de çekilme durdurulamadı. Ancak 29.Alayın 2.Taburu, kalan birlikleri ile tertiplendiği mevzileri savunmaya devam etti. Geri çekilen bölük, 28.Alayın 1.Tabur Kumandanı tarafından kontrol edilerek¹²⁶⁴ emir komutasına alındı.¹²⁶⁵ 1.Tabur tekrar toparlandıktan sonra topçu desteğinde¹²⁶⁶ yaptığı karşı taarruzla¹²⁶⁷ Ermeni kuvvetlerini, ele geçirdikleri mevkilere tekrar attı. Bu muharebede 15.Süvari Alayı topçusunun verdiği ateş desteği¹²⁶⁸ etkili oldu.¹²⁶⁹

Yapılan muharebeler sonunda, 6 Temmuz 1920'de Bardız bölgesinde kuvvetlerin son durumu şu şekildeydi: 9.Kafkas Piyade Tümeni karargâhı, Süvari ve Sıhhiye bölükleri ile 28.Alay ve Topçu Alay karargâhı Bardız'ın 20 km batısında;

¹²⁶³ “Sınıf-ı muhtelifeden müteşekkil müfrezeler tertibatına dâhil olan süvari, muhtelif iki vazife ile mükelleftir. Süvarinin işbu vazifelerinden birincisi müfrezenin yürüyüşünü temin için serian düşman istikametine ilerleyip süvarisini mağlup ettikten veyahut püskürttükten sonra düşmanla temas ahız edip bu suretle müfreme kumandanına lazım gelen malumatı istihbar eder. İkinci olarak süvari müfrezesinin yürüyüş ve ikamette emniyetini temine memur olduğundan müfrezenin yürüyüşünde pişdar, ikamette ileri karakol tertibatına dâhil olur.” (Süvari Mülazımlarından Selim, **Muhtalat Müfreme İçerisinde Süvarinin Vazifesi**, (Sınıf-ı Muhtelifeden Müteşekkil Müfrezeler Tertibatına Dahil Olan Süvari Kıtâatlarının İstihdamı Hakkında Mülâhazat), Matbaa-ı Ebu-Elziya, Kostantiniye, 1327, s.3-4)

¹²⁶⁴ “Ricât Muharebesi, genellikle müteaddit günler devam eder. İyi bir kıtaatın metanet-i dâhiliyesinin kıymeti, ricât hareketi esnasında tamamen anlaşılır.” (**Alman Piyade Talimnamesi**, s.158)

¹²⁶⁵ “Mensup oldukları bölükten ayrı düşen neferat, hemen en yakınında bulunan kıtaya katılıp orada kumanda eden zabıt veya küçük zabıtın emri altına girerek kendi zabıtlarına olduğu gibi itaat eylemek ve kendi kıtaatını gaib eden efradın muharebeden sonra mezkûr kıtaları araştırmak lazımdır.” (**Piyade Talimname-i Hümayunu**, s.291)

¹²⁶⁶ “Bu devrede topçu ateşinin imtidadı pek azdır. Çünkü evvela, iki piyadeyi tefrik eden mesafe az olduğundan topçunun yardımı dahi az olur. İkinci olarak tevakkufu cüz-i tamların hücumlarını görmek mümkün olmadığından ateş geç küşad edilmekle beraber vakit ve zamanıyla mesafenin azlığından iki taraf piyadesinde temas pek çabuk istihsal edileceğinden askerimizi ateşimizden muhafaza için ateş kesmek lazım gelir. İşte mülâhazat vakıya bağlı topçu ateşinin imtidadı, birkaç (6 veya 7 dakika) dakika olacağından bu zamandan istifade eylemek yani tesir, ancak bataryaların şiddetli ve kısa fasıllı bir ateş icrası ile hâsıl olur.” (**Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı**, s.148)

¹²⁶⁷ “Müdafîin, cepheden karşı taarruza geçmesi, ancak ya düşman hücumu püskürtülüp ateş takibi nihayet bulduktan sonra veyahut mevzi-yı müdafaanın önünde sıkışmış kalmış düşmanı tard etmek maksadıyla caizdir.” (**Piyade Talimnamesi**, 1330, s.198)

¹²⁶⁸ “Düşmanın zabt etmiş olduğu mevziiden tard ve tebdili için mezkûr mevziye giren piyadesi üzerine ateş tevhit edilir.” (**Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimname**, Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1321, s.344)

¹²⁶⁹ “Bu muharebelerde Makineli tüfek Takım Kumandanı olan Teğmen Hamit şehit olmuş ve harekâtta Rakımsız Tepe olarak geçen tepenin adı Hamit Tepe olarak değiştirilmiştir. Tepe, Gaziler bölgesinde Kürkçü Köyü'nün 10 km batısındadır.” (**TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.122-123**)

17.Alay Bardız'ın doğusunda 1, 2 ve 3.Taburlar ile savunmada; 29.Alay Bardız'da ihtiyatta; Bataryalar 1 ve 2.Taburların gerisinde mevzilerindeydi.¹²⁷⁰

(3) Oltu Bölgesindeki Ermeni Taarruzlarına Karşı Yapılan Savunma Harekâtı

Ermeniler, Oltu bölgesinde 20 Haziran 1920'de ilerleyerek Kosor-Tuzla-Oltu yolunu ve Oltu Müfrezesinin gerisini kesti. Allahuekber Dağındaki milli kuvvetlerin de Ermeni taarruzları sonucu geri çekilmesi ile Oltu Müfrezesi kuşatılma tehlikesi¹²⁷¹ ile karşı karşıya kaldı. Kosor'da bulunan Oltu Müfreme Kumandanı çevrilerek imha olmaktan kurtulmak için başlangıçta ikinci savunma hattında, daha sonra ileri hatta bulunan Narman ve Tortum Taburlarını, mevcut cephaneyi de erlere dağıtarak Tuzla bölgesine çekti.¹²⁷² Ancak toplar nakledilemediğinden kullanılamaz hale getirilerek¹²⁷³ yerinde bırakıldı. Kuşatma tehlikesi ortadan kalksa da Kosor bölgesi elden çıkmış ve Bardız bölgesindeki kuvvetlerle emniyet ve irtibat mesafesi de açılmış oldu. Bu açıklığın kapatılabilmesi için cephelerin takviye edilmesi gerektiğinden 3.Kafkas Piyade Tümeni'nden 8.Alay Kumandanı Binbaşı Atıf Bey, Oltu Müfreme Kumandanlığına getirildi ve bu Alayın 3.Taburu, 28 Haziran 1920'de Oltu'ya takviye maksadıyla intikal ettirildi. Alayın görevi Bardız ve Oltu müfrezeleri arasındaki boşluğu kapatmak ve irtibatı sağlamaktı. Ayrıca Doğu Cephesi Kumandanlığı yakından takip ettiği harekâtta, tespit ettiği bu zafiyeti önlemek için 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanından ara bölge olan Dügün Dağı bölgesinin¹²⁷⁴ kuvvetli tutulmasını emretti.¹²⁷⁵

Muharebeler devam ederken Ermenilerin Doğu Cephesi Birlikleri hakkında bilgi toplamalarının önlenmesi ve özellikle taarruz zamanı hakkında bilgi

¹²⁷⁰ **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.124-125.**

¹²⁷¹ *"Kaideten cenahlardan birisinin gerisi intihab olunup bu halde mevziinin tamamı düşmanın kuşatma hareketlerine karşı da emniyeti sağlanmış olur."* (**Piyade Talimname-i Hümayunu**, s.312)

¹²⁷² K. Karabekir, **Günlükler, I, s.685.**

¹²⁷³ *"Beraber taşınamayıp düşmanın işine yarayabilecek olan bilumum vesait-i mübareze tahrip eylenmelidir."* (**Alman Piyade Talimnamesi**, s.157)

¹²⁷⁴ *"Bir müdafaa mevziinin haiz-i kıymet ve ehemmiyet olması için mevzia mezkûrun düşmanı taarruza mecbur olmasını ve düşmanın ihataya teşebbüsü halinde müdafaa-i yete matlup zamanı kazandırması veyahut bu halde mukabil taarruza (Karşı Taarruz) geçmek için müsait şerait temin eylemesi iktiza eder."* (**Piyade Talimnamesi**, 1328, s.163)

¹²⁷⁵ **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.120-121.**

verilmemesine gayret edildi. Nitekim karşı istihbarata¹²⁷⁶ çok önem veren Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 3 Temmuz 1920’de 9.Kafkas Piyade Tümeni, 11.Kafkas Piyade Tümeni, 12.Piyade Tümeni ve Erzurum’daki 15.Kolordu Kumandan Vekilliğine gönderdiği bir emir ile Ermeni ve Rus Heyetlerinin gelmesi durumunda, Doğu Cephesi Kumandanlığı hakkında yanlış bilgi verilmesini, bu maksatla Doğu Cephesi Kumandanlığı’nın harp düzeninin değiştirilmiş şekliyle bildirilmesini; 5.Tümenin Sivas’tan geldiğini ve Tortum ile Narman bölgelerinde olduğunun belirtilmesini istedi.¹²⁷⁷

6 Temmuz 1920 tarihine kadar önemli bir faaliyeti görülmeyen Ermeni kuvvetlerinin taarruz hazırlıkları içerisinde olduğu bilgileri alınmaktaydı. 9 Temmuz 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi’nin, saldırıların durdurulması yönünde verdiği Nota’sına¹²⁷⁸ olumsuz cevap veren Ermenilere, taarruz edilmesine karar verildi.¹²⁷⁹ Savunma durumunda bulunan Doğu Cephesi birliklerinden Oltu Müfrezesi de bölgesinde mevcut kuvvetleri ile; Oltu Milis Taburu (*üç bölük mevzide, bir bölük ve makineli tüfek takımı ihtiyatta*) sağ kanatta; Narman Milis Taburu (*iki bölük, bir takım ve dört makineli tüfek mevzide, bir bölük ihtiyatta*) sol kanatta; 8.Alayın 3.Taburu ve 29.Alayın 1.Taburu Tuzla’da ihtiyatta; Topçu Takımı ise Tuzla güneyinde olacak şekilde mevzideydi. 15.Süvari Alayı, Bardız ve Oltu bölgeleri arasında emniyet ve irtibat görevine devam etmekte ve Ermenilerin hareketlerini ve yolların keşif faaliyetini¹²⁸⁰ sürdürmekteydi. Diğer taraftan, Oltu Müfrezesi, sağ kanadında hâkim bir mevki olan Baskot Dağı’nı Ermenilerin ele geçirmek istemesi üzerine 25 Ağustos 1920’de başlattıkları taarruzları geri attı.¹²⁸¹ Alınan takviye kuvvetlerinin de desteği¹²⁸² ile Baskot Dağı tamamen Oltu Müfrezesi birliklerinin işgali ile sonuçlandı. Daha sonra bölgenin emniyetli bir konuma geçtiği düşüncesiyle Baskot Dağı İsmail Onbaşı’nın

¹²⁷⁶ “Diğer bir ifade ile İstihbarata Karşı Koyma, düşman tarafından yapılan istihbarat faaliyetlerinin etkisini ortadan kaldırmak maksadıyla, eldeki bilgilerin, casusluğa, şahısların yıkıcı faaliyetlerine, tesis ve malzemenin sabote edilmesine karşı koymaya yönelik alınan tüm tedbirlerdir.” (Askeri Terimler Sözlüğü, s.164)

¹²⁷⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu Nu.:749, Gömlek Nu.:159, Belge Nu.:159-1, 2.

¹²⁷⁸ S.Yalçın, Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti, s.63.

¹²⁷⁹ S.Tansel, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, II, s.237.

¹²⁸⁰ “Muharebe esnasında keşifle beraber daimi bir tarassut lazımdır. Hususiyle istinat ettirilmemiş yanları düşmanın nagehan-ı hücumundan emin bulundurmak için sürekli tarassut edilmelidir. İşbu emniyet hususu, alel-umum muharebe keşif kolları vasıtasıyla ifa ettirilir. Kuva-yı cesimede daha kuvvetli kıtalar hatta bölükler işbu emniyet hizmetine tayin olunurlar.” (Süvari Talimnamesi, 1328 tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin genişletilmiş hali, Madde:410, s.6)

¹²⁸¹ K. Karabekir, Günlükler, I, s.700.

¹²⁸² “Cephede çarçabuk bir takım taarruz ve mukavemet icrasına mahsus kuvvetler bulundurmak icap eylediği zaman arkada bulunan Alayı tehdit edilen cenaha yerleştirmek faydalıdır.” (Piyade Muharebesi, Almancadan Çev.:Mülazım Ahmet Refik, 1319, s.26)

emir komutasında bir gözetleme postasına¹²⁸³ bırakıldı. Ancak 26 Ağustos 1920’de Ermenilerin tekrar taarruzları neticesinde Baskot Dağı Ermenilerin eline geçti. Sol kanadını buraya dayayan Ermeniler, bu taktik üstünlük neticesinde Oltu Müfrezesine güneyden taarruz için hazırlıklara başladı.¹²⁸⁴

Bu dönemde Ermenilerin Olur bölgesinde de bazı faaliyetleri görülmekte ve Oltu cephesine yakın bölgelerde yerli halkı katlettiği yönünde bilgiler alınmaktaydı. Bunun üzerine Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 11.Kızılordu Kumandanına 29/30 Temmuz 1920’de gönderdiği mektubunda; *“Ermenilerin birçok uyarmalara rağmen Doğu Cephesi’nin çeşitli kısımlarına ve özellikle 18 Haziran 1920’den beri sol kanada karşı süregelen hücumlarına ve fakir halkı imha maksadıyla yaptıkları askeri harekâta karşı misilleme zorunda kalacağını”* bildirdi. Şimdiye kadar Türk birlikleri kendi mevzilerinde Ermeni kuvvetlerini karşılamışlar ve kesin neticeli bir karşı taarruzda bulunmamıştı. Bunun üzerine özellikle Oltu cephesinde cepheyi yarmayı düşünen Ermenilere bir darbe indirmenin zamanı geldiğini düşünen 9.Kafkas Piyade Tümeni Kumandanı Yarbay Halit (Karsıalan), Doğu Cephesi Kumandanı’na yaptığı teklifle; *“Penek kuzeyinden Ermenilere bir karşı taarruz yapma zamanı geldiğini”* bildirdi. Bu teklif, Doğu Cephesi Kumandanı tarafından uygun görülerek 1 Eylül 1920’de *“Ermeni tecavüz ve katliamlarının Olur ve Oltu bölgelerinde arttığı, yetişkin erlerden bir müfreze teşkil edilerek ve gerekirse Lewis Makineli tüfeği verilerek baskına uğratılmak suretiyle karşı konulması”*¹²⁸⁵ emri verildi.

Bu direktif üzerine 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı bir karşı Taarruz Planı hazırladı. Buna göre planın maksadı ve hareket tarzı şöyleydi; Bardız ve Oltu cephesinde bulunan Ermeni 1.Alayını imha etmek maksadıyla, bu alayın büyük kısmının bulunduğu Karataş bölgesinde başlangıçta savunmada kalmak, asıl kuvvetlerle Baskot Dağı üzerinden taarruz ederek kuzeye doğru hareketle Ermeni birliklerinin gerisine düşmek ve cepheye tespit görevinde olan kuvvetlerin taarruzu ile birleşerek çember içinde etkisiz hale getirmektir. Harekâtın belirtilen bu maksadına

¹²⁸³ “Küçük İleri Karakollar, uzak ve ehemmiyetli yerlere konur. Postalar, Keşif kolları ve nöbetçilerden meydana gelir. Postalar ise çifte nöbetçiler ve küçük zabıt postalarından oluşur. Her posta altı kişiden teşkil edilir. Vazifesi düşman hakkında bilgi vermektir.” (Muharebede Efrad ve Zabitanın Endaht, Emniyet ve Keşif Hidematına Dair Kavaid-i Ameliye, Matbaa-ı Askeriye-yi Süleymaniye, 1328, s.26)

¹²⁸⁴ “Baskot Dağı’nı savunan Narmanlı İsmail Onbaşı şehit düşmüş ve Baskot Dağının adı İsmail Onbaşı Dağı olmuştur. Bu isim değişikliği, Doğu Cephesi Kumandanlığı tarafından tüm birliklerle yayımlandı.” TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.126-127.

¹²⁸⁵ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.127.

göre hazırlanan ve 12/13 Temmuz 1920’de yapılması planlanan 9.Kafkas Piyade Tümeninin Harekât Emri ise şöyleydi:

-Düşman İsmail (Baskot) Dağı-Akçala Kışlağı-Karataş hattındadır.

-Oltu Müfrezesi, Oltu Çayı batısı-Çakos-Panaskirt Çayı batısı hattındadır.

-Düşmanın mevzilerini ele geçirmek üzere hazırlık mevziinde bulunan Oltu müfrezesi birlikleri 13 Eylül 1920 saat:02.30’da aşağıda belirtilen şekilde taarruz edecektir.¹²⁸⁶

--29.Alayın 3.Taburu, İsmail Dağındaki düşman mevzilerine baskın şeklinde taarruz edecek, iki bölüğü ile Kerkilik yaylasını kuşatmak üzere Penek-Göle yolunu kesecek ve ilerisine Keşif kolları çıkaracaktır. Tabur, Penek doğusundaki tepeyi bir kısım kuvvetleri ile tutacak ve harekâtı kolaylaştıracaktır.

--29.Alayın 1.Taburu, Merinis-Akazor-Berdik istikametinden geçen ve şoseye birleşen yol üzerinden Berdik ve Berdik’in batısındaki düşmanı kuşatacak şekilde taarruz edecek,¹²⁸⁷

--29.Alayın 2.Taburu ise, Berdik batısındaki tepeden Karataş-Susuz Dağı istikametinde ilerleyecek ve 1.Taburla irtibatını kaybetmeyecektir.¹²⁸⁸

--Bu taburlar, Penek Çayı’nın kuzeyine geçer geçmez 8.Alayın 1.Taburu bulunduğu mevzilerden taarruza başlayacak ve 29.Alayın 2.Taburu ile Susuz-Pencerut istikametinde ilerleyecektir.¹²⁸⁹

--29.Alayın 3.Taburu ihtiyat olarak İsmail Dağında bir bölük bırakacaktır. 8.Alayın 3.Taburu taarruz edecek, kuvvetler Penek suyunun kuzeyine

¹²⁸⁶ “Mirlivanın (Tugay Kumandanı-Tuğgeneral) emrinde en az iki alay bulunur. Bu mirliva alayların her ikisinden istifade etmek, zuhura gelen tabiye mesailini her ikisi arasında suret-i mahkenade taksim eylemek mecburiyetindedir. Livanın muharebe vazifesi usûlen alaylar arasında taksim edilmelidir.” (Piyade Muharebesi, s.24-25)

¹²⁸⁷ “İstihsal-i muzafferiyetin bir gereği de düşmanın cenah haricisini mağlup etmektir. Zikir edilen şartlara ve cenah haricisinin hangi cenah olacağına kumandanın daha evvelden vakıf olmasına lüzum gösterir. Bununla beraber bu cenahın tespit edilmesi çoğu zaman güç değildir.” (Piyade Muharebesi, s.30)

¹²⁸⁸ “Tabur kumandanı muharebe esnasında bölükler arasındaki irtibatın muhafazasına sa’yü gayret edip bölük kumandanları dahi kendilerine havale olunan vazifeyi ifa ile beraber mezkûr irtibatın muhafazasına çalışırlar.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:94, s.325)

¹²⁸⁹ “Alay kumandanı, birinci hatta istimal olunacak taburların muharebesinde nüfuzunu suret-i mükemmelede temin etmek üzere hal-i tedafüide mezkur taburların cephe üzerindeki kısımlarını tayin ve yürüyüşlerle hücum hareketlerinde takip edecekleri hedefleri irae eder. Hedeflerin usûl-i iraei ahvale tabi olup Alay kumandanı bu hususta cephenin kıfayet merteye ilerisinde umum taburlar için müsterek bir istikamet noktası gösterebileceği gibi taburların her birine hususi bir istikamet noktası dahi gösterir veyahut yalnız bir tabura yürüyüş ve hücum esnasında hedef ittihaz olunacak bir istikamet noktası dahi gösterip sair taburların o tabura tabiiyet etmelerini emir ve tembih eder.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:101, s.329)

geçtikten sonra sahra bataryasının yanına gelerek bu batarya ile birlikte emrime girecektir.

--Asıl taarruz kuvvetleriyle Köprübaşı müfrezesi arasındaki ara hattı Susuz Dağı-Tecerek Dağı hattıdır.

--İki bölük, 28.Alayın bir makineli tüfek takımı ve bir topla¹²⁹⁰ takviyeli Köprübaşı Müfrezesi Karakale'deki düşmana fecirle beraber baskın şeklinde taarruz edecektir. Bu müfreze Susuz Dağını tesirli top ateşi altına alacak¹²⁹¹ ve Pencerut yolunu kesecektir.

--Tümen Süvari Bölüğü, Tümen emrinde olacak Ersenek, Mırhıl ve Bozik bölgelerini keşfedecek, aşiret süvarileri ile birlikte asıl kuvvetlerin doğu yanını koruyacak ve çekilen düşmeni tedirgin edecektir.¹²⁹²

--Sahra Bataryası Berdik kuzeyinde olacaktır.¹²⁹³

Yayımlanan harekât emrine göre birlikler taarruza planlanan zamanda başladı. İsmail (Baskot) Dağı baskını ile görevli 29.Alay 3.Taburu baskını başarı ile gerçekleştirdi ve buradaki Ermeni kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktı.¹²⁹⁴ Tümen Kumandanının sevk ve idare ettiği¹²⁹⁵ Asıl Taarruz Grubunun¹²⁹⁶ kuzeye doğru ilerlemesi sonucu yapılan muharebede, Ermeniler Penek Çayı kuzeyine atılmış oldu. Kosor istikameti de kesildiğinden Ermeniler bu kez Penek bölgesinin kuzeyine çekilmeye başlamıştı. Bu esnada kuşatma birlikleri ile koordineli olarak cephede tespit¹²⁹⁷ görevinde olan 8.Alayın 1.Taburu da taarruza iştirak etmesiyle iki kuvvet arasında kalmış olan Ermeniler, büyük bir zayıat vererek çekilmek zorunda kaldı. Bu

¹²⁹⁰ "Topçu, muharebenin çerçevesini teşkil eder. Kıtâat-ı sairenin alacağı tertibat ekseriya topçunun bulunduğu mevkie tabidir." (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:292, s.124)

¹²⁹¹ "Hücum için icra edilen topçu hazırlığından sonra hücumun, hemen takip etmesine sarf-ı gayret olunmalıdır." (Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat, s.6)

¹²⁹² "Bir mecburiyet-i hususiye baş göstermedikçe süvarinin iki kısma tefrik olunması icap ettirir. Bunlardan ikinci kısım, doğrudan doğruya müfrezenin emniyet hizmeti ile mükelleftir." (Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi, s.4)

¹²⁹³ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.128-129.

¹²⁹⁴ ATBD, Sayı.110, 2000, Belge Nu.:4034.

¹²⁹⁵ "Kumandan, birinci hatta istimal edeceği muharebe cüz-i tamlarının harekâtı üzerindeki nüfuzunu en müessir olarak her birine uygun vazife vermek suretiyle temin eder." (Piyade Talimnamesi, Madde:289, 1328, s.129)

¹²⁹⁶ "Muharebe cüz-i tamlarının büyüklüğü nispetinde birinci hat cephesinin tebdilindeki müşkülat dahi tezayid eder. Muharebeye girmezden evvel muharebe edilecek cephe mümkün olduğu kadar hatasız tayin edilmelidir." (Piyade Talimnamesi, Madde:281, 1328, s.127)

¹²⁹⁷ "İhata için şartı evvel, düşmanın cephede tespit ve tevkif edilmesidir. Bunun için cepheden de şiddetli bir taarruz icrası en ziyade tesir bahistir." (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:392, s.190)

kez de çekilme esnasında Köprübaşı Müfrezesi'nin¹²⁹⁸ önüne düşen Ermenilerin buradaki zayıatı (200 ölü, 8 top, 4 makineli tüfek, 1 yük otomobili) sonucunda, Doğu Cephesi'nin kuzeyindeki Ermeni taarruzları durdurularak bölge kontrol altına alınmış¹²⁹⁹ oldu. Bu muharebelerdeki başarısı nedeniyle, 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı Yarbey Halit Bey, Doğu Cephesi Kumandanı tarafından takdir ve tebrik edildi. Aynı zamanda 9. Kafkas Piyade Tümeni'nin bu başarısı Ankara üzerinde de iyi etkiler bıraktı. Albay İsmet (İnönü) Bey, 25 Eylül 1920'de Büyük Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmasında; Ermenilerin yaptıkları tecavüz nedeniyle bu harekâtın yapıldığını ve bir Ermeni Alayının tamamen dağıtıldığını belirtti.¹³⁰⁰

Ermeniler bu yenilginin birlikleri üzerindeki etkisini azaltmak ve Türkleri sınır gerisine atmak amacıyla 24 Eylül 1920'de baskın şeklinde Bardız bölgesine bir taarruz girişiminde bulunsa da Türk topçusunun üstün ateşi sayesinde¹³⁰¹ geri atıldı.¹³⁰²

3. Sarıkamış Taarruz Harekâtı

a. Harekat Öncesi Siyasi Durum

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bolşevik Ordusu tarafından Ermenistan harekâtının ertelenerek Moskova'da bir Ermeni-Sovyet Antlaşmasının imzalanması ve Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasının imzalanmasının ise bazı şartlara bağlanması nedeniyle Ermenistan işini, Sovyetlere bağlı kalmadan çözmeye karar verdi. Bu kararın alınmasına 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin 14 Eylül 1920'de Oltu'da Ermenilere karşı başarı kazanması da etkili oldu. Bu gelişmeler üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Doğu Cephesi Kumandanlığı'ndan, diğer bölgelerde de harekâtın

¹²⁹⁸ “İhtayı icra eden kıtaat, düşman mevziine dâhil olursa düşman cephesinde de herç ve merç vukuuyla ekser-ahvalde muvaffakiyet-i azime hâsıl olur.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:396, s.162)

¹²⁹⁹ Kazım Karabekir, anılarını yazdığı eserinde olayı şöyle anlatır: “9.Fırka Kumandanı Halit Bey'e Ermenilerin Olur'a karşı olan tecavüzlerine bir ders vermesini söylemişim. O da Bardız Cephesi'nden 29.Alayı alarak 8.Alay ile beraber Oltu Cephesi'ndeki Ermenilerin 1.Alayı'na taarruz etmiş. Pencarut'tan düşmanın hatt-ı ricatına düşmüşler. Cephe'deki 8 topu kâmilan, iki makineli, bir kamyon, bir mutfak arabası zapt etmişler. Ermenilerin 200 maktulü var. Yalnız Kireçligöl'e nümayiş yapan 29.Alay'dan bir bölük lüzumsuz yere 8 şehit, bir zabitle, 15 mecruh vermiştir.” (K. Karabekir, **Günlükler, I**, s.685)

¹³⁰⁰ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.129-130.

¹³⁰¹ “Fırka topçusu, muharebede piyadeye ekseriye bir istinat makamına kaim olur. Muharebenin ilk devrelerinde en birinci vazifeyi ilk önce o görür. Bu esnada derhal bütün vesaiti derhal yapmalıdır.” (Piyade Muharebesi, s.50)

¹³⁰² TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.147.

aynı şekilde yürütülmesini istedi. Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği cevapta ise Ermenilere karşı Kızılordu ile bir harekât yapmanın şimdilik mümkün olmadığını ancak Sarıkamış istikametinde yapılacak bir harekâtın faydalı olacağını belirterek Ankara'nın bu konudaki kararını talep etti.¹³⁰³

Nitekim Sovyet Hükümeti'nin net olmayan tutumu ve Ermenistan meselesinin bir an önce çözülerek Doğu Cephesinden alınacak kuvvetlerle Batı Cephesinin takviye edilmesi gereğini dikkate alan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin doğuda taarruza geçilmesi yönündeki teklifini uygun görerek 20 Eylül 1920 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Doğu Cephesi Harekât Sahasında ve Kars genel istikametinde olacak şekilde bir taarruza geçilmesine karar verdi. Aynı gün bu karar, Doğu Cephesi Kumandanlığına bildirildi.¹³⁰⁴ Taarruz emrini alan Doğu Cephesi Kumandanlığının, 23 Eylül 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine bildirdiği taarruza ait harekât tasarısı şöyleydi: *"27 Eylül 1920'de 9.Kafkas Piyade Tümeni ve 12.Piyade Tümeni ile Sarıkamış istikametinde taarruza başlanacaktır. Başlangıçta Karakurt-Sarıkamış-Allahuekber Dağı hattı işgal edilecek, Oltu bölgesinde değişiklik yapılmayacaktır. Harekâtın zamanından önce duyurulmaması için Aşiret Alayları 27 Eylül 1920'de toplanmaya çağrılacak ve yeter kuvvet toplandıktan sonra Kağızman istikametine taarruzla Kağızman işgal edilecektir. Nahçıvan'daki müfrezenin Kızıl kuvvetlerle birlikte ve Sarıkamış taarruz günlerinde Şahtahtı'nı işgal etmeye çalışması ve Sağ Kanat Grubu'na taarruzdan bir gün önce yazılacaktır."* Ancak 24 Eylül 1920'de Ermenilerin, 9.Kafkas Tümeni Cephesi'ne taarruz etmeleri nedeniyle Doğu Cephesinde taarruz bir gün sonraya kaldı¹³⁰⁵ ve taarruzun 28 Eylül 1920'de yapılmasına karar verildiği Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine bildirildi.¹³⁰⁶

¹³⁰³ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.138.

¹³⁰⁴ BCA, 54-354-12, BCA, 1-12-7, ATBD, S.110, 2000, Belge Nu.:4028.

¹³⁰⁵ "Taarruz zamanının gün ve saatinin tespiti en mühim bir meseledir. Hücum icrası için az bir zaman bırakılırsa hazırlıklar tamamıyla yapılamaz. Taarruzun icrası günü bir defa kararlaştırıldıktan sonra her türlü engellere rağmen bundan sarfınazar edilmemelidir." (Harp Te Talim ve Terbiye, s.73)

¹³⁰⁶ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.145-147. Sarıkamış Taarruz Harekâtı EK-25'de belirtilmiştir.

b. Harekat Öncesi Askeri Durum

3 ve 9.Kafkas Piyade Tümenlerinin teşkilatlanmasında Haziran 1920'den bu yana önemli bir değişiklik olmadı. 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin Oltu'daki müfrezesi 3.Kafkas Piyade Tümeni'nin iki taburu; 12.Piyade Tümeni de iki Aşiret Alayı ile takviye edildi. Bütün taburların makineli tüfek bölükleri dörder makineli tüfekli¹³⁰⁷ yapıldı. Diğer taraftan Doğu Cephesi'nin sağ kanadında kullanılmak üzere 11.Kafkas Piyade Tümeni'nin emrinde bulunan Aşiret Alaylarının, yapılacak taarruz nedeniyle 3 Tugay halinde tertiplenmelerine karar verildi. Buna göre, birer nizami taburla desteklenen bu tugaylardan; 1.Mürettep Tugaya, Kağızman-Karaköse arasındaki bölgeyi elde bulundurmak; 2.Mürettep Tugaya, Iğdır'ın batısında örtme görevinde olarak Doğubayazıt'tan Aras Nehri'ne kadar olan bölgeyi işgal etmek; 3.Mürettep Tugaya ise, Ağrı Dağı doğusunun sınır tarafından gelecek Ermeni taarruzuna karşı örtme görevinde olarak Iğdır bölgesinden gelecek Ermeni kuvvetlerini de yerinde tutmak görevi verildi. Doğu Cephesi birliklerinin Haziran 1920'deki kuruluş yapısında bir değişiklik yapılmadı. Tasarlanan harekâta birliklerin; sağ kanatta 11.Kafkas Piyade Tümeni, Merkezde 12.Piyade Tümeni ve sol kanatta ise 9.Kafkas Piyade Tümeni olacak şekilde katılması¹³⁰⁸ planlandı. Konuş durumuna uygun olarak kuvvetler, 22 Haziran 1920'den itibaren taarruz maksadıyla sınır boyunda tertiplendi. Bu durum itibari ile Doğu Cephesi Kumandanlığı birliklerinin personel kuvvesi şöyleydi: 1.422 subay, 19.073 er ile 3.500-4.000 Aşiret eri ve Oltu, Kağızman, Nahçıvan ve Karaköse'de 1.500 kadar milis kuvveti mevcuttu.¹³⁰⁹ Kazım Karabekir Paşa, harekât öncesi 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı ile sorumluluk sahalarının tespiti konusunda görüşmede bulunarak son emirlerini verdi.¹³¹⁰

Ermeni Kuvvetlerine ait kendi kaynaklarına dayalı hiçbir belge olmamakla birlikte silah ve teşkilatı hakkında muharebe sahasında elde edilen bilgilere göre, Ermeni Ordusu, bazı bölümlere ayrılmış durumdaydı. 28 Ağustos 1920 tarihine göre Ermenilerin 7.Ordusu'na, Kuzey Kafkasya'da Ruslara yenilen Denikin'in

¹³⁰⁷“Makineli tüfekler, piyadenin ateş muharebesine doğrudan doğruya muavenet vazifesi ile mükelleftirler.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:260, s.120)

¹³⁰⁸“Bidayette geniş bir cephe almak için kendi kuvvetimiz ile maksadımızdan ma'ada düşman cephesinin imtidadı da nazarı dikkate alınır. Muharebede az kuvvetle geniş bir mesafe işgal edileceği takdirde yekdiğerinden az çok ayrılmış kıtalarla muharebe edilir. Bu gibi hallerde şekil ve tabiatı muharebenin icrasını teshil eden arazi kısımlarından mercehan istifade olunur.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:288, 1325, s.123)

¹³⁰⁹TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.139-141.

¹³¹⁰ATBD, S.110, 2000, Belge Nu.:4035.

Ordusu'ndan toplanan 1.500 kişilik bir kuvvet de dahildi. Buna göre, 7.Ordu'nun Kumandanı, Nazar Bekof; Karargâhı Kars'ta olan Batı Cephesi'nin Kumandanı, General Osepyan; Karargâhı Erivan'da olan Doğu Cephesi'nin Kumandanı ise General Şolkovnikof'du. Ayrıca General Dro emrinde 1.500 mevcutlu Taşnak milislerinden kurulu bir kuvvet vardı. Toplam 12.000 mevcutlu piyade, 1.000 mevcutlu süvari gücü ile 250 Makineli Tüfek ve 44 top silahına sahipti.¹³¹¹

Türk Doğu Cephesi Kumandanlığının Ermenistan'a yapılacak harekâta yönelik planı şöyleydi:¹³¹²

Asıl taarruz,¹³¹³ 9.Kafkas Piyade Tümeni ve 12.Piyade Tümeni ile Sarıkamış-Kars genel istikametinde yapılacak; başlangıçta Karakurt-Sarıkamış-Allahuekber hattı işgal edilecek; Oltu bölgesindeki kuvvetlerle asıl taarruzun sol kanadı korunacak; 11.Kafkas Piyade Tümeni, Aşiret Tugayları emrinde olarak Karaköse-Kağızman istikametinde taarruzla bu bölgeyi işgal edecek; Nahçıvan'daki kuvvetlerle de Kızılordu ile birlikte hareket edilerek Şahtahtı bölgesi ele geçirilecekti. Ermenilerin harekât planı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildi.¹³¹⁴ Planlama tam bir gizlilik içerisinde yapıldı ve gerçek durum harekât başlayana kadar gizlendi.¹³¹⁵

c. Sarıkamış Taarruz Harekatının İcrası

Doğu Cephesi Kumandanlığı, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 20 Eylül 1920 tarihli kararını aldıktan sonra birliklerine 24 Eylül 1920'de taarruz edilmesi yönünde harekât emrini verdi ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne da bildirdi. Bu emirde: *"Taşnak Ermenilerinin İslam halka tecavüz ve zulümleri ile askeri kıtalara devam eden taarruzlarına karşı koymak maksadıyla bir harekât yapılması*

¹³¹¹TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.143-144.

¹³¹²"Hedef ve maksad-ı umumi alınan vazifeden çıkarılır. Matlubu neticeye varmak için derece, derece mutavassıt bir takım hedef ve merhalelerden geçmek icap eder. Bu hedefleri de ancak biri diğerini takiben kavramak kabil olur." (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:13, s.16)

¹³¹³"Taarruz-i asli ve katidir ki bunun icrasına kuvva-yı mevcudenin kısm-ı küllisi tahsis olunarak düşmanın muayyen bir muntıkadaki mühim bir kısmına kahir bir darbe havalesiyle düşman kuvva-yı harbiyesinin az olmayan bir bölümünün harpten hariç kılınması gaye-yi harekât ad olunur." (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:80, s.64-65)

¹³¹⁴TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.144-145.

¹³¹⁵Bu durumu eserinde; "Biz Ermenilere karşı tam olarak hazırlandığımız bir durumda iken Kurmay Başkanı Kazım Bey, cephedeki Ermeni Alayı nezdinde 12.Piyade Tümen yaveri ... Efendi'yi göndererek görüşme istemiş, gerçek durumumuzu gizlemiştir." şeklinde açıklamıştır. (Kazım Karabekir, İstihbarat, Yay.Haz.:Emrullah Tekin, s.54)

zorunluluğu ortaya konduktan sonra; Sarıkamış Taarruzu'nun, 9.Kafkas Piyade Tümeni ile 12.Piyade Tümeni tarafından 27 Eylül 1920'de icra edileceği ve hazırlıkların 26 Eylül 1920 öğle vaktine kadar tamamlanması gerektiği, ayrıca Sağ Kanat Grubu adı altında teşkil edilen Milis Kuvvetleri ve Aşiret Alaylarından müteşekkil Mürettep 1.Tugayın Kağızman istikametinde taarruzla Kağızman'ı işgal edeceği, Oltu Müfrezesi'nin de durumunu muhafaza edeceği" belirtildi.¹³¹⁶

Buna göre harekâtın tasarısı ise şöyleydi.¹³¹⁷

Taarruzun birinci günü gece baskını¹³¹⁸ ile ilk hedefleri içeren bölgeler işgal edilecek, yeniden toparlanmaya müteakip Sarıkamış istikametinde taarruza devamla Sarıkamış'ın 35-40 km kuzeyinde Handeresi-Başköy-Kumru Dağı hattındaki kritik arazi kesimleri ele geçirilecek; ve nihai hedeflerin bulunduğu Karakurt-Yağbasan-Allahuekber Dağları hattı tamamen işgal olunduktan sonra birliklerin büyük kısımları bu hatta kalarak bölge tahkim edilecek ve ileriye emniyet ve keşif kıtaları çıkarılacaktı. Bu harekâtta, Doğu Cephesi Kumandanlığının ihtiyat kuvveti olarak, 36. Piyade Alayı, Dağ Obüs Bataryası ve istihkâm Taburu belirlendi. Ayrıca idari ve lojistik tedbirlerin yanı sıra Ermenilerin, beyaz bayrak göstererek teslim olacakları veya **Allah! Allah!** diyerek bağırarak ve Türkçe seslenmek suretiyle yapacakları aldatmalara karşı tedbirli olunması özellikle emredildi.¹³¹⁹ Fakat Ermenilerin, 24 Eylül 1920 sabahı 9.Kafkas Piyade Tümeni cephesine taarruz etmeleri¹³²⁰ nedeniyle taarruz zamanı bir kez daha ertelenerek 27/28 Eylül 1920 tarihine alındı.¹³²¹

Ermeni taarruzu geri atıldıktan sonra belirtilen taarruz emrine göre; 9.Kafkas Piyade Tümeni kuşatma birliği olarak Tümen Kumandanı Yarbay Halit (Karsıalan) Bey tarafından verilen emir ile Bardız-Sarıkamış yolunun kuzeyinde tertiplenmesini tamamladı. Aynı hazırlıklar kapsamında 12.Piyade Tümen Kumandanı Yarbay Osman Nuri (Koptagel) Bey de birliklerine verdiği emirle tertiplenmelerini

¹³¹⁶ ATBD, Sayı.:110, 2000, Belge Nu.:4039.

¹³¹⁷ K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.985-986.

¹³¹⁸ "Geceleyin baskın tarzında suretiyle yapılan taarruzlar düşmanı fena halde sarsar. Geceleri icra edilecek arazi muharebelerinin en müessir ve en müthiş şüphesiz baskınlardır." (Piyade Kıttaat-ı Sagiresinin Gece Harekâtı, Yeni Seferi Nizamnamesine göre tadilen tercüme edilmiştir. Edep Matbaası, Dersaadet, 1327, s.42)

¹³¹⁹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.149-150.

¹³²⁰ "Ermeniler tarafından 17. Alay'ın cephesine yapılan taarruzda, başlangıçta bir bölük geri çekilmişse de diğer bölük ile yapılan takviye sonrasında Ermeni hücumu geri atılmıştı." (K. Karabekir, *Günlükler*, I, s.704), (ATBD, S.110, 2000, Belge Nu.:4043)

¹³²¹ ATBD, S.110, 2000, Belge Nu.:4046.

tamamlattırarak Sarıkamış istikametinde yani asıl taarruz istikametinde¹³²² kuvvetini toplamış oldu.¹³²³

Asıl Taarruz Kuvveti olarak 12.Piyade Tümeni, 28 Eylül 1920’de saat:03.00’da taarruza başladı. Buna göre birliklerin harekâtı şöyleydi;¹³²⁴

Ortakale Milli Şura Kuvvetleri; harekâtın güney yan emniyeti için¹³²⁵ Zaraphane’de kuvvet bıraktıktan sonra ileri harekâta devamla karşılarında herhangi bir Ermeni kuvvetine rastlamadan Karakurt’a vardığında 6.Aşiret Alayı ile birleşti.

6.Aşiret Alayı; iki batarya kuvvetinde topçu desteğinde ileri harekâtına devam eden birlikler ile Ortakale Milli Şura Kuvvetleri arasında kalacağını anlayan bir bölük kadar Ermeni kuvvetinin¹³²⁶ mukavemet etmeden kuzey istikametinde çekilmesi üzerine Karakurt’u işgal etti. Bu esnada doğuya doğru emniyet için görevlendirilen 34. Alayın bir bölük kadar kuvveti de Karakurt’a gelerek ileri intikalini tamamladı.

5.Aşiret Alayı; kendisine tahsis edilen hedefi (*Mamaş Kışlağı*) muharebe etmeden ele geçirdi.

34.Piyade Alayı; ilk hedefi olan Aşağı Mecingirt’e taarruza başladı. Oldukça şiddetli geçen taarruz sonrası 34.Piyade Alayı, Ermenilerin savunmaya geçmesi üzerine ilk hedefi olan Milli Düz’e (*Handere’nin 10 km güneyi*) ulaştı. Bu esnada 36.Piyade Alayının, ilk hedeflerini ele geçirmesi üzerine harekâtın aynı hatlarda devamı maksadıyla, 12.Piyade Tümen Kumandanının gönderdiği taarruzu yavaşlatan emir üzerine¹³²⁷ Milli Düz’de kalarak sağ ve solundaki birliklerle irtibatı muhafaza etti.

35.Piyade Alayı; ilk hedefi olan Harun Dağını (*Karaorgan’ın 15 km doğusu*) zamanında işgal etti. Handere kuzeyine ileri harekâtına devam eden 35.Piyade Alayı, burada Ermeni artçı kuvvetleri ile muharebe ederek Handere kuzeyindeki ikinci

¹³²² “Ordu kumandanı, taarruz-i katinin asıl hangi istikamette ve ne zaman, ne gibi şerait altında icra edileceğini ekseriya evvelce kararlaştırır ve ikinci derecedeki harekâtı da buna hadim olacak veçhile tanzim ve idare eyler.” (**Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, Madde:79, s.63-64)

¹³²³ **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.151-153.**

¹³²⁴ **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.155-157.**

¹³²⁵ “Muharebe nizam ve tertibinde ya cenahvari veya kademeli olarak bir şekil münasip olur.” (**Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, Madde:120, s.98)

¹³²⁶ “Mevzi almış bir düşmana karşı yapılacak ilk müsademat evvel emirde düşmanın ileri müfrezelerini, öncü veya ileri karakollarını tart etmeği bu veçhile hakiki müdafaa cephesini meydana çıkarmağa faydası olur.” (**Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, Madde:119, s.96)

¹³²⁷ “Eğer ilk müsademat hengâmında vaziyet kâfi derecede açılmış ise o vakit kolordu kumandanı fırkalarından birisini derhal taarruz-u asliyi icraya memur edebilmek faydasını elde etmiş olur. Bu takdirde diğer fırka da bu taarruzu teshil ile tavzif kılınır.” (**Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, Madde:121, s.98)

hedefini ele geçirdi ve doğusuna ileri karakol kuvveti çıkararak¹³²⁸ emniyet tedbiri aldı. Alayın taarruzunu kolaylaştırmak için sahra bataryası Harun Dağına mevzilendirildi.¹³²⁹

36.Piyade Alayı; Doğu Cephesi Kumandanlığı emrinde olarak taarruza başladı ve ilk hedeflerini Ermenilerden aldıktan sonra, Hüseyinağayurt Dağını (*Bardız-Sarıkamuş Yolu üzerinde Sarıkamuş'ın 20 km batısı*) ele geçirdi.

Kuşatma Kuvveti olarak 9.Kafkas Piyade Tümeni, 28 Eylül 1920'de saat:03.00'da taarruza başladı. Buna göre birliklerin harekâtı şöyleydi;¹³³⁰

17.Kafkas Piyade Alayı; Bardız'dan hareketle ilk hedefleri olan Allahuekber Dağları güneyini süngü hücumu¹³³¹ ile ele geçirdi ve taarruza hızla devam ederek Paldum Gediği ve doğusundaki Ziyaret Dağını işgal etti. Tümen Kumandanı Yarbey Halit Bey, planlandığı üzere, 17.Alayın 2.Taburu ile ihtiyatta bulunan 1.Taburu, Ermenilerin Sarıkamuş ile irtibatını kesmek maksadıyla Başköy istikametine gönderdi. 15.Süvari Alayı Paldum istikametinde, Tümen topçusu da harekâtı desteklemek¹³³² üzere aynı istikamette ileri yürüyüşüne¹³³³ başladı. Tümen Kurmay Başkanı, bundan sonraki harekâta ait alınacak emir için Tümen Kumandanı ile irtibat sağlayamaması ve cephenin kuzeyinden gelecek olan 29.Alay'dan da bir haber alınamaması üzerine Doğu Cephesi Kurmay Başkanı Albay Kazım (*Orbay*) Bey ile görüşmesine rağmen sonraki harekât için emir alınamadı.¹³³⁴ Ancak harekâta

¹³²⁸“İleri karakol kuvvetinden maksat, evvela düşmanı keşif ve ikinci olarak mensup olduğu askerin emniyetini istihzalıdır.” (Von der Goltz, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, s.79)

¹³²⁹“Topçu kitlesi piyadenin taarruzu için taarruz hazırlığı yapar. Piyade topçusunun bertaraf etmeğe mecbur olacağı mevzilerin dayanıklı olabilmesi ihtimaline karşı piyade toplarının çaplarının büyük olmasına lüzum gösterir.” (**Harpte Talim ve Terbiye**, s.29)

¹³³⁰**TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.160-162.**

¹³³¹“Diğer bir hasımla mübarezede üstün gelmek için karşısında bulunan hasmı mümkün olduğu kadar süratle bertaraf etmeğe gayret edilmelidir.” (**Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Mübareze Talimnamesi**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1325, s.15), “İcraya memur olanlar için taarruz daima süngü ile düşman üzerine atılmak ve düşmanı imha etmek gayesine matuftur.” (**Harpte Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, Madde:124, s.101)

¹³³²“Taarruz muharebatında piyadenin ilerlemesi için topçunun kitle halinde olarak icrayı tesir eylemesi ehemmiyet-i katiye-yi haizdir.” (**Harpte Talim ve Terbiye**, s.34)

¹³³³“Alaylara, bir vazife-yi mahsusa vermek ve liva kumandanı tarafından verilecek evamiri yalnız Alay Kumandanlarına tebliğ eylemek şayan-ı itina olan mevaddandır. Alayların birbirleri ile karıştırılmasında mahzur olduğu cihetle ihtiyac-ı hakiki görülmedikçe bu hali tecviz etmemelidir.” (**Piyade Talimname-i Hümayunu**, Madde:110, s.336)

¹³³⁴“Bu durumu, Celal Erikan: 9.Kafkas Piyade Tümeni Kurmay Başkanı'nın Albay Halit Bey ile irtibata geçememesi üzerine nasıl hareket edileceğini, Doğu Cephesi Kurmay Başkanı Albay Kazım Bey'den sorması üzerine; 12.Piyade Tümeni'nin halen taarruz ettiği, bilahare 9.Kafkas Piyade Tümeni'ne emir verileceği şeklinde tereddüde açık bir emir vermesi nedeniyle 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin uzun bir süre yerinde hareketsiz kaldığı ve Sarıkamuş Harekâtı'nda Ermeni Kuvvetlerinin büyük kısmının imha edilemediği şeklinde açıklar. Hatta daha da ileri bir değerlendirme ile Enver Paşa'nın eniştesi olan Albay Kazım (*Orbay*) Bey'in, Karaköse'de Halil (*Kut*) Paşa ile görüşmesinde

başlangıçta belirlendiği şekliyle devam edildi ve 17.Alayın 1 ve 2.Taburları Paldum Gediğinden Başköy Yaylası istikametine sevk edildi. Bu esnada kuzey yan emniyetini alması gereken 29.Alay, yerini almadığından¹³³⁵ Ermenilerin ateşi karşısında ileri harekâtı duraksayan 17.Alay geriye hareket etti. Buna rağmen Ermenilere zayıat verdiren 17.Kafkas Piyade Alayı, 28.Kafkas Piyade Alayı ve 15.Süvari Alayı'nın da gelmesi ile Paldum Gediği mevkiinde birlikler toplanarak çadırılı ordugâha geçti. 29.Kafkas Piyade Alayı ile irtibat sağlanamaması¹³³⁶ ve birliklerin de yorgun olması nedeniyle harekâta devam edilemedi. Bu nedenle Ermeniler, 28/29 Eylül gecesi hiçbir baskı görmeden Sarıkamış'ı boşaltma imkânı buldu.

29.Kafkas Piyade Alayı; 27 Eylül 1920'de Kosor'dan hareket ettiğinde Süvari keşif kollarından aldığı raporda 200 kadar Ermeni kuvvetinin Şenkaya'nın 25-30 km doğusunda keşif kolları ile temasta olduğunu bildirerek öncü birliği olan 3.Taburun dikkatini çekti. Tabur, emniyet tertibatı ile Ersenek Yaylası'na hareket ettiğinde bir kısım Ermeni süvarisini, girdiği muharebede zayıat verdirerek geri attı. 29.Alay, öncü taburunun Ermeni kuvvetlerini aramak ve bulmak ile görevli iken büyük kısımdaki 1. Taburun, Kireçli Dağ bölgesinde muharebeye girerek¹³³⁷ bölgeyi Ermeni kuvvetlerinden temizledikten sonra Paldum Gediğine hareket etmesi nedeniyle 9. Kafkas Piyade Tümeni'nin sol yanını zamanında örtememiş ve kuşatma kuvveti olarak belirlenen mevzilere zamanında giremedi. Eğer 29.Kafkas Piyade Alayı, Tümenin emrine uygun olarak Başköy Yaylası istikametinde süratle ilerlese en kısa yoldan 17.Alay ile buluşur ve zamanında Tümenle de birleşmiş olurdu. 29.Kafkas Piyade Alayı'nın zamanında Tümene katılamaması¹³³⁸ nedeniyle 28 Eylül günü

*Karabekir'in başarısını baltalamasını istediğini ve Yüzbaşı Hilmi Bey tarafından duyulan bu konuşmanın 1925'te Artvin Milletvekili iken Karabekir Paşa'ya ilettiğini belirtir. Ancak yaptığı değerlendirmesinde bunu kasıtlı olarak Halil Paşa'ya verilmiş bir söz gereği yaptığı şeklinde görmez." (C.Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, s.162-166.)*

¹³³⁵ "İhatanın en basit surette icrası, bu vazifeye memur olan aksamın yürüyüş kollarına daha uzaktan düşmanın yan tarafına düşecekleri veçhile istikametler itasıyla olur. Fakat ihataya geç olarak yani açılma hareketiyle aynı zamanda başlanır veya gerideki ihtiyatlar vasıtasıyla icra edilirse ihata kesb-i müşkülât eder." (**Piyade Talimnamesi**, 1328, Madde:394, s.161)

¹³³⁶ "Düşmanın ahval-i kafilece ileri yürüyüşte ittihat ve beraberlik, yürüyüş istikametlerinin muhafazası ve kıtaat-ı münferide arasında irtibatın idamesi katiyyül lazımdır." (**Piyade Talimnamesi**, 1328, Madde:365, s.151)

¹³³⁷ "İhataya memur kıta, cephe-yi asliyeye nazaran bir zaviye tahtında ilerlemeye mecbur olduğundan mezkûr kıta cephe-yi asliyeden miktar kâfi bir azlıkla muharebeye sevk ve idhal edilmelidir." (**Piyade Talimnamesi**, 1330, Madde:393, s.191)

¹³³⁸ "Cephe taarruzu ile ihata taarruzunun müttehiden icrası muvaffakiyeti kati bir surette temin eder. İhata için en birinci şart düşmanı cepheden işgal etmektir." (**Yeni Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:392, s.155)

9.Kafkas Piyade Tümeni, Ermeni Kuvvetlerini kuşatamadı ve Ermeniler rahatça doğruya çekildi.

Harekâta, 28 Eylül 1920’de Doğu Cephesi Kumandanlığı’nın emri ile devam edildi. Emirde; 12.Piyade Tümeni Sarıkamış istikametinde ileri yanaşarak keşif kolları çıkaracak; 9.Kafkas Piyade Tümeni Sarıkamış kuşatma istikametinde ileri harekâtına devam edecekti. 12.Piyade Tümeni, 28 Eylül 1920 harekâtını planlandığı şekilde tamamladı ve 29 Eylül günlü harekâtı için birliklerine gerekli emri verdi. Ancak 28/29 Eylül gecesi Ermenilerin, bütün cepheden ve Sarıkamış’tan çekildiği ve 15.Süvari Alayı’nın öncü birliklerinin Sarıkamış’a muharebesiz girdiği¹³³⁹ bilgisi alındı.¹³⁴⁰

Bu yeni durumu Tümen Kumandanlığı, Doğu Cephesi Kumandanlığı’na bildirerek birliklerine verdiği emirle,¹³⁴¹

—34.Piyade Alayının, dört bölük ve iki makineli tüfekle Karakurt kuzeyinden Sarıkamış doğusuna kadar olan hatta emniyet tedbiri almasını,

—35.Piyade Alayının, Sarıkamış-Kars yolu dâhil olmak üzere Sarıkamış’ı kuzeye karşı örtmesini,

—36.Piyade Alayının, bir bölük ile Sarıkamış kasabasının disiplinini sağlayarak, kalan kuvvetleri ile istasyon bölgesinde tertiplenmesini,

—Dağ bataryasından iki topun, Sarıkamış’ın doğusunda ve Kars yolu güneyinde mevzilenmesini,

—15.Süvari Alayının, bir bölükle Sarıkamış’ın doğusunda Alisofu bölgesinde bulunmasını ve ilerisine süvari keşif kolları¹³⁴² çıkarmasını emretti. Bu harekât emri, 12.Piyade Tümeni birlikleri tarafından tam olarak uygulandı.

9.Kafkas Piyade Tümeni de Sarıkamış’ın işgal edildiği bilgisini aldığı anda, Sarıkamış’ın kuzeyinde ve Sarıkamış-Kars yolunda Ermeni kıtalarının olmadığını bu nedenle taarruz edilecek veya kuşatmanın devamını gerektirecek bir durumun kalmadığını tespit etti. Bunun üzerine,

¹³³⁹ “Süvarinin taarruz fikri, bu esnada önüne geçilemeyecek bir surette ileri sevk ile faaliyet göstermelidir. Zabıtlar ve küçük zabıtlar ibret-i misal olmak üzere ileri gitmeli, maiyetleri efradını dahi ilerlemek için daima birlikte sürüp götürmelidir.” (Süvari Talimnamesi, 1328 tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin genişletilmiş hali, Madde:465, s.23)

¹³⁴⁰ ATBD, S.110, 2000, Belge Nu.:4050.

¹³⁴¹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.164-168.

¹³⁴² “İstikşaf muharebe keşfi ve emniyet hizmetini ya büyük kumandanlar kendileri tertip ederler ya da arazi muntikalarına göre muhtelif cüz-i tamlara tevdi ederler.” (Süvari Talimnamesi, 1328 tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin genişletilmiş hali, Madde:411, s.6)

—17.Kafkas Piyade Alayı, Sarıkamış-Kars yolu üzerinde Divik bölgesine intikal ederek, Katranlı mevkiye,

—28.Kafkas Piyade Alayı, Sarıkamış-Kars yolu üzerinde Çatak bölgesine intikal ederek Yolgeçmez mevkiye,

—29.Kafkas Piyade Alayı, Emirhasan Dağı bölgesine intikal ederek Bezirgangeçit mevkiine ileri karakol kuvveti çıkararak emniyet tertibatını¹³⁴³ aldı. Ayrıca cephe boyunca gözetleme ve dinleme postaları çıkarıldı. 17 ve 28.Kafkas Piyade Alayı birlikleri intikal esnasında bir Ermeni uçağı iki bomba atmışsa da alınan tedbirler ile zayıt verilmedi. 29.Kafkas Piyade Alayı öncü birlikleri ise Bezirgangeçit bölgesinde rastladığı zayıf Ermeni kuvvetlerini Bayburt Deresi bölgesine attı. Yolgeçmez bölgesine gönderilen Tümen süvari bölüğü ise bu bölgenin doğusundaki bir kısım Ermeni kuvveti ile yaptığı muharebede¹³⁴⁴ Ermenileri geri çekilmek zorunda bıraktı. 30 Eylül 1920’de Oltu’da bulunan Müfreze’nin de ileri birlikleri olan süvarileri Merdenek’e (Göle) girdi ve gerideki kuvvetlerin de taarruza katılımı ile Merdenek tamamen işgal edildi.

Sarıkamış Harekâtı planlandığı gibi icra edilmiş ve harekâtın sonunda belirlenen hedefler ile askeri emniyet bakımından çok önemli olan “Soğanlı Dağı ve geçitleri” ele geçirilmiş oldu.¹³⁴⁵ Ancak kuşatma kuvveti olan 9.Kafkas Piyade Tümeni birliklerinden 29.Kafkas Piyade Alayı’nın zamanında 17.Kafkas Piyade Alayı ile buluşmayı sağlayamaması nedeniyle, Sarıkamış kuzeyden kuşatılamadı ve Ermeni kuvvetlerinin büyük kısmı etkisiz hale getirilemedi. Bu durum Ermenilerin 29 Eylül 1920 tarihli muharebe raporunda da; “*Verişan bölgesindeki Ermeni kıtalarının Türklere (17.Kafkas Piyade Alayı) karşı taarruzu sonucu, Sarıkamış’ın kuşatılamadığı ve Ermeni kuvvetlerinin Sarıkamış’tan zayıt vermeden geri çekilebildiği*” şeklinde ifade edildi. Doğu Cephesi Kumandanlığı 30 Eylül 1920 tarihli raporu ile Sarıkamış’ın işgal edildiğini Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine bildirdi.¹³⁴⁶

¹³⁴³ “İleri Karakollar, düşmanı göz önünde tutmak, teması gaib etmemek, hal ve vaziyeti keşif etmek, uzakta bulunan kıtaları görüp haber vermek, gerideki kıtaatı düşman hücumundan muhafaza etmek ve muharebe nizamını almaları için onlara lazım gelen zamanı kazandırmak için çıkarılır.” (Mülazım Evvel Kazım Bey, **İleri Karakol Hidematı**, Matbaa-ı Arşak Aruyan, Dersaadet, 1327, s.3)

¹³⁴⁴ “Süvarinin, sarsılmış piyadeye karşı hücumda daima büyük muvaffakiyet husûle gelir. Bu esnada taarruz istikametine ve hücum nizamına o kadar ehemmiyet verilmez. Şayanı ehemmiyet olan keyfiyet hücum zamanının doğru olarak intihabıdır. Süvarinin hücumu kendi piyadesinin ateşine mail olmamalıdır.” (Süvari Talimnamesi, 1328 tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin genişletilmiş hali, Madde:443, s.16)

¹³⁴⁵ T.Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu’da**, I, s.70.

¹³⁴⁶ **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III**, s.168.

Bu esnada Kazım Karabekir Paşa, Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey'in Erzurum'da depolanan silahların çalındığı ve Albay Kazım (*Dirik*) Bey'in ihmali bulunduğu yönündeki iddialarını Büyük Millet Meclisi'ne şikâyet mahiyetinde iletmesi nedeniyle¹³⁴⁷ 1-7 Ekim 1920 tarihlerinde cepheyi bırakarak¹³⁴⁸ tahkikat yapmak üzere Erzurum'a gitti.¹³⁴⁹

d. Sarıkamış Taarruzu Sonrası Askeri Faaliyetler ve Ermeni Karşı Taarruzlarına Karşı Savunma

Sarıkamış'ın ele geçirilmesinden sonra Doğu Cephesi Kumandanlığı, birliklerine verdiği emirde; bulundukları hatlarda yeniden tertiplenmeleri ile tahkimat, engelleme, keşif ve istihbarat faaliyetlerine devam etmelerini istedi.¹³⁵⁰ Bu esnada Ermenilerin doğudan birlik getirdikleri ve Sarıkamış ile Kars arasında kuvvet topladıkları bilgileri alındı. Ermeniler tarafından, 1 Ekim 1920'de Bayburt Deresi bölgesinden 28.Kafkas Piyade birliklerine; 6 Ekim 1920'de Merdenek Müfrezesi Kuvvetlerinin gözetleme postalarına yapılan taarruzlar geri atıldı ve 7 Ekim'de tekrarladıkları taarruz¹³⁵¹ ise sonuçsuz kaldı. Ermenilerin, 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin sol kanadına yaptıkları bu keşif maksatlı taarruzların, Türk kuvvetlerinin direncini ölçmek ve topladıkları kuvvetlerle son bir karşı taarruz yapmak istediği anlaşıldı. Bu faaliyetlerin boşa çıkarılması maksadıyla alınan tedbirler kapsamında;

—15.Süvari Alayı, Tümen Süvari Bölüğü ile takviye edildi.

—9.Kafkas Piyade Tümeni ihtiyatı olan 28.Kafkas Piyade Alayı ileri yanaştırılarak Akçakale'ye intikal ettirildi.

¹³⁴⁷ “Bu konuda, iddiaların asılsız olduğu, asıl maksadın Celalettin Arif Bey'in, Erzurum Vali Vekilliği ve sonrasında Doğu İlleri Valisi olmak niyetinde olduğu ve Kazım Karabekir Paşa'nın doğudan uzaklaştırılmasının amaçlandığını ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.” (Kemal Atatürk, **Nutuk**, II, s.633-653)

¹³⁴⁸ “Harekât-ı askeriyede, tekeddüm ve bidat-ı şahsiye ibrazıyladır ki vakaya hâkim kılınır. Aksi badi-i mahkûmiyettir. Nefsine, kumandanlarına, kıtaatına itimadı olan faal ve azimkâr bir kumandan, daha kati haberlere intizar vesilesiyle hiçbir vakit hasmına harekette takdim fırsatını vermez.” (**Harpte Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, Madde:6, s.11), “Kumandanın yerini değiştirmesi irtibatın suret-i daimde muhafaza olunmasına mani olduğundan kumandan bil-a sebep mevkiini değiştirmemelidir.” (**Yeni Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:278, 1325, s.120), “Kumandanlar, bütün nazari dikkatlerini muharebeye etki edebilecek derecede kendi kıtalarının maksada muvafık surette hareketlerinden emin olmalıdır.” (**Piyade Talimnamesi**, 1328, Madde:279, s.127)

¹³⁴⁹ K.Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, II, s.889-891.

¹³⁵⁰ **ATBD**, s.110, 2000, Belge Nu.:4051.

¹³⁵¹ **ATBD**, s.110, 2000, Belge Nu.:4032.

—17.Piyade Alayı, milis kuvvetlerle teşkil edilen bir süvari bölüğü ile takviye edildi.¹³⁵²

—9.Kafkas Piyade Tümeni topçusu, ileri yanaştırılarak Akçakale’de mevziye girdi.¹³⁵³

—17 ve 29.Kafkas Piyade Alayları topçuları da ileri yanaştırılarak uygun mevzilerde tertiplendi.¹³⁵⁴

—Ayrıca Ermenilerin kuvvetini anlamak için 17, 28 ve 29.Kafkas Piyade Alaylarının keşif kolları ile¹³⁵⁵ üç koldan keşif taarruzu¹³⁵⁶ yapıldı. Böylece Ermenilerin yapacakları bir harekât için gerekli tedbirler alınmış oldu.¹³⁵⁷

Ermeniler, alınan bilgilerden de teyit edildiği gibi¹³⁵⁸ 14 Ekim 1920’de 9.Kafkas Piyade Tümeni cephesine beş koldan (*Her biri bir Alay kadar kuvvetle*) yoğun bir topçu ateşi ile taarruza başladı. Bu taarruzlar, bir tabur kadar kuvvetle 17.Kafkas Piyade Alayı cephesine; bir tabur kadar kuvvetle 28.Kafkas Piyade Alayı cephesine; dört tabur ve iki toptan ibaret bir kuvvetle 15.Süvari Alayı cephesine ve iki tabur kadar kuvvetle de Merdenek’teki müfrezeyle yapıldı. Ermeni taarruzlarının ilerlemesi üzerine 29.Kafkas Piyade Alayı’nın ileri karakol kuvveti geri çekildi. Taarruz, başlangıçta mevziin içine kadar girse de ihtiyatların zamanın da muharebeye girerek karşı taarruzu sonucu, Ermeniler doğu istikametinde geri çekildi.¹³⁵⁹ Bu çekilme ve 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanının zamanında 28.Kafkas Piyade Alayından bir taburu, Ermeni

¹³⁵² “Taarruz evvel emirde bir istihzarat ihtiva eder ki bu safhada; taarruza memur kıtaat kendi hedeflerine doğru tahrik ve mevcut ise hali müsademedde bulunan kısımları takviye olunur.” (**Harpte Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, Madde:126, s.102)

¹³⁵³ “Dağ toprakları ile tebdil-i mevzi etmek, ancak icabat-ı harbiye iktizasından olduğu takdirde icra edilir. Seçilen mevzide sebatla maksat istihsal edileceği takdirde tebdil-i mevzi fikrine düşmek azim bir mesuliyete haizdir. Bozulmuş bir düşmana karşı piyademin hücumunu himaye için ileriye tebdil-i mevzi bütün topraklar ile müteahhiden hareket edilir.” (**Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı**, s.194)

¹³⁵⁴ “Topçu, piyadenin müteakip taarruzlarını topçuya himaye için ileri alınmaya ve yeniden ateşe hazır bulunmağa mecburdur.” (**Harpte Talim ve Terbiye**, s.40)

¹³⁵⁵ “Düşman hakkında malumat alınmasına, icap ederse harpten malumat tedarikine gönderilen süvari müfrezelerine keşif kolu tabir olunur.” (Mülazım Mehmet Selim, **Süvarinin Keşif Hidematı**, Matbaa-ı Ebu El Ziya, Konstantiniye, 1330, s.15)

¹³⁵⁶ “Keşif süvarisi, her fırsattan istifadeye çalışarak düşman kısm-ı küllisinin harekâtını örten süvariye aldatarak ve elden gelen fedakârlığı icradan geri durmayarak düşmanın kısmı küllisine ilerleyip kuvvet ve tertibatına ve harekâtına vukuf peyda etmelidir. (**Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi**, s.5)

¹³⁵⁷ **TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III**, s.170-173.

¹³⁵⁸ “Kazım Karabekir Paşa, 13 Ekim 1920’de 400 kişilik bir Ermeni kuvvetinin cepheye, Kızılgedik istikametinde yürüyüş halinde olduğu bilgisinin alınması üzerine Ermeni taarruzunun olacağını muhtemel gördüğünü belirtmektedir.” (K. Karabekir, **Günlükler, I**, s.708)

¹³⁵⁹ **ATBD, s.111, 2001, Belge Nu.:4075.**

kuşatma kolunun yan ve gerisine sevk etmesiyle,¹³⁶⁰ 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin sol kanadına kuşatma maksadıyla sevk edilen bu Ermeni kuvvetlerinin de çekilmesine neden oldu¹³⁶¹ ve bu suretle kuşatma kırıldı. Çekilen Ermeni kuvvetleri takip edilse de mevzilerin boş kalmaması için tertiplenilen hatlara geri dönüldü.¹³⁶²

Ermenilerin, 9.Kafkas Piyade Tümeni cephesine yaptığı taarruz sırasında cephenin güneyinde bulunan 12.Piyade Tümeni, baskıyı hafifletmek, Ermenilerin geri ile irtibatını kesmek ve kuvvet kaydırmalarına engel olmak maksadıyla 34.Piyade Alayı, 5 ve 6.Aşiret Alayları, milis kuvvetler ve Azerbaycan Süvari Alayı ile Ermenilerin yanına taarruz için kuzeye sevk¹³⁶³ edildi. 34. Piyade Alayının öncüsü olan 1.Piyade Taburu muharebeye girdi ve taburun ihtiyatı zamanında karşı taarruz ile bir tabur kadar kuvvetindeki Ermenileri geri attı. Bu muharebelerin sonunda Ermenilerin, Doğu Cephesi Kumandanlığının sol yanını bozmak ve Sarıkamış'ı geri almak istediği anlaşıldı. Ancak başarılı bir savunma ve yapılan karşı taarruzlar ile bu girişimleri sonuçsuz bırakıldı.¹³⁶⁴

4. Kars Taarruz Harekâtı

a. Harekat Öncesi Siyasi ve Askeri Durum

Ermenilere karşı yapılacak olan harekâtın onay verilmesine ait 20 Eylül 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararında; harekâtın “*Kars Genel istikametinde Kağızman-Selim-Göle hattına kadar genişletmesi*” direktifi yerine getirilerek bu hatta kadar Doğu Cephesi Kumandanlığı birlikleri yerleştirildi. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından Sarıkamış'ın alınması ve harekâtın belirtilen hatta kadar ilerletilmesi üzerine 1 Ekim 1920'de verilen yeni harekât direktifinde; “*Kars'ın ve Kars'ın savunulmasına yarayan arazi kesimlerinin ele geçirilmesinin askeri yönden durum üstünlüğü sağlayacağı*” belirtilerek konu hakkında Doğu Cephesi Kumandanlığının görüşü istendi. Doğu Cephesi Kumandanlığı da cevaben verdiği

¹³⁶⁰ “Muharebeye devam olunduğu esnada kuvve-yi külliye hangi cenahta bulundurmak faydalı olacağına veyahud hangi cenahın taht-ı tehdidde bulunduğuna dair vukuf ve malumat elde edildikçe geride tutulan kuvvet kademe tarzında olarak cenah-ı mezkûrun gerisine vazolunur.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:97, s.326)

¹³⁶¹ “İhata hareketine, cenahların müteaddit olması veya kademe teşkil ile mukabele edilir.” (Sahra İstihkam Talimnamesi, Kavaid-i Esasiye-yi Umûmîye, Madde:10, s.3)

¹³⁶² TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.173-174.

¹³⁶³ “Bir cenaha ihale-yi darbe Umûmîyetle daha faydalıdır. Bir şekil ihata ve yedehu yapılacak taarruzlar fil-hakika düşmana karşı mutefevvuk vesaiti harbiye istimalini kolaylaştırırlar.” (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:80, s.65)

¹³⁶⁴ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.174-175.

görüşlerinde;¹³⁶⁵ “*halen tutulan hattın savunma bakımından elverişli olduğu, bunun daha ilerisinde Arpaçay’a kadar savunma için uygun arazi kesimlerinin olmadığı, dolayısıyla her mevziin doğudan ve kuzeyden tehdiye açık olduğu belirtilerek, bu harekâtın sağlayacağı siyasi çıkarları ne olduğunun bildirilmesi*” istendi. 12 Ekim 1920’de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, harekâtın maksadını açıklayan görüşlerini ve konu hakkındaki Bakanlar Kurulu kararını Doğu Cephesi Kumandanlığına bildirdi.¹³⁶⁶ Buna göre; “*Kars Harekâtı’ndan maksat, askeri bakımdan Ermeni Ordusu’nun Kars’ta direnmesini kırmak ve büyük kısmını imha etmek,*¹³⁶⁷ *böylece askeri durumu lehe çevirerek Gürcülerin de ileri harekâta geçmesini önlemek ve Ermenileri barışa zorlamak.*” olduğu ayrıca bu direktifin Bakanlar Kurulu kararı olduğu bildirildi. Bunun üzerine Doğu Cephesi Kumandanlığı harekât planını hazırlayarak icra edilecek Kars Harekâtı’nın tasarısını belirledi. Bu Harekât Tasarısı, Ermenileri sıkıştırarak ezmek ve muharebeyi kabul edemeyerek çekildikleri takdirde panik içerisinde dağıtmaktı. Doğu Cephesi Kumandanlığı hazırladığı planını 20 Ekim 1920’de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine sundu ve 21 Ekim 1920’de aldığı cevapta Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından uygun görüldüğü belirtilerek ivedi harekâta başlanması ve Ermeni Ordusunun yok edilmesi bildirildi. Ayrıca Gürcülere karşı gerekli tedbirlerin de alınarak Çoruh Vadisi’nde savunma ve taarruz yapabilecek bir kuvvetin bulunması Doğu Cephesi Kumandanlığından istendi.¹³⁶⁸ Bu maksatla hazırlanan kuşatma (ihata) planı şöyle idi;

9.Kafkas Piyade Tümeni, 1.Mürettep Tugay (*Kağızman bölgesindeki 12. Piyade Tümeni’nin sağ kanadından alınan*), 15.Süvari Alayı ile Azerbaycan Süvari Alayı’ndan teşkil edilen kuvvetle Kars Müstahkem Mevkiini kuzeydoğudan kuşatmak ve Ermenilerin doğu ile irtibatını kesmek suretiyle kesin sonucu bu bölgede almak,

¹³⁶⁵ ATBD, s.110, 2000, Belge Nu.:4052.

¹³⁶⁶ ATBD, s.110, 2000, Belge Nu.:4033.

¹³⁶⁷ “*Düşman ordusunu imha suretiyle yapılacak netice-yi katiyeli muharebe hasmın azim ve iradesini kırmak için yegâne vasıtaadır. Bu sebeple muharebe-yi katiye, harbin en esaslı safhasını teşkil eder.*” (Harpte Kıatât-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:4, s.9)

¹³⁶⁸ “*Bir düşman kalesinin (Müstahkem mevki), hücum ile zaptı mı, ablukası mı, muhasarası mı yoksa ihatası mı lazım geleceğini tayin ve kaleler aleyhine icra olunacak tedabiri evveliyenin mesuliyetini deruhde, o hareket muntakasındaki ordu kumandanına tertip eder. Bir kıtaya karşı alınacak ilk tertibat, kaleyi essül-hareke itihaz ile kaleden çıkmak isteyen düşmanın teşebbüsüne karşı koymak üzere alınması muktezi tertibatı mâniayı haleldar etmemek şartıyla düşmanı tecrit maksadını esas alır. Kaleye karşı harekete memur ve birinci hatt-ı kıtaatı tarafından bırakılan aksam-ı askeriye kısmen veya kâmilten değiştirecek büyük bir cüz-i tam mevcut ise işbu tertibat bilahare ikmal olunur. Eğer muhasara matlup ise bütün hücum vesaitinin celp ve ahzarına kafi zaman kazanıldıktan sonra icraata başlamak üzere evvel emirde kale ihata edilir.*” (Harpte Kıatât-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:145, s.109)

12.Piyade Tümeni, 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin solundan Kars Müstahkem Mevkiin güney tahkimat bölgesine taarruz etmek,

Merdenek Müfrezesi, 9.Kafkas Piyade Tümeni'nden alınacak bir alay ve bazı aşiret alaylarından kurulacak Albay Rüştü emrindeki bir kuvvetle Kars'ın batısından tahkimatlı bölgeye taarruz etmek ve 9.Kafkas Piyade Tümeninin kuşatma harekâtını kolaylaştırmaktı.¹³⁶⁹

Ayrıca Kars Harekâtında, Aşiret Alaylarının nasıl kullanılacağı da Kazım Karabekir Paşa tarafından 23 Ekim 1920'de birliklere yayımlanan emir ile bildirildi. Buna göre, 7, 9 ve 11.Aşiret Alayları 9.Kafkas Piyade Tümeni emrinde; 6.Aşiret Alayı ile 90 nefer aşiret müfrezeleri 12.Piyade Tümeni emrinde; 5.Aşiret Alayı ve Hamadanlı Aşiret Müfrezesi Albay Rüştü Bey'in müfrezesi emrinde olacaktı.¹³⁷⁰

Taarruz için Kars Müstahkem Mevkiindeki Ermeni Kuvvetleri ve Kars Kalesi'nin savunma durumu hakkında gerekli bilgiler tespit edildi. Buna göre; Kars Kalesi, şehirden 1-1,5 km uzaklıkta 8 tabyadan meydana gelen, genel olarak eski savunma sistemlerine uygun olarak yapılan ve bazı tabyaları Ruslar tarafından onarım ve takviye görmüş müstahkem bir mevkiydi. Avcı hendekleri¹³⁷¹ ve dikenli tel engelleri¹³⁷² ile kuvvetlendirilmişti. Ayrıca dikenli tel engelleri ile desteklenmiş tabyalardan batıya doğru 25 km uzakta dayanak noktaları mevcuttu. Kars Kalesi ve çevre savunma hattındaki Ermeni kuvveti hakkında elde edilen bilgilere göre, dört piyade alayı, iki süvari alayı, muhafız taburları ile gönüllü ve komitacı çetelerden oluşan bir kuvvet bulunduğu muhtemel görülmekteydi. Bu birliklerin mevcudu ise 8-

¹³⁶⁹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.181-183. Kars Taarruz Harekâtı EK-26'da belirtilmiştir.

¹³⁷⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu Nu.:1020, Gömlek Nu.:30, Belge Nu.:30-1.

¹³⁷¹ "Avcı ve irtibat hendekleri derin ve dar fakat yaralıların geriye nakline müsait olmak için کافی derece geniş olmalıdır. Mürur zamanda genişleyen mahalleri iksa ile darlaştırılmalı kara karşı tedabir ittihaz olunmalı. Siperin tahmini derinliği asgari 2 m.dir. Temel suyu mevcut olmasından dolayı siperin yüksekçe inşasına lüzum görülürse toprak tahtadan geniş ızgaralar üzerine konmalıdır. Ve bu halde siperin tahmini la ekal üzere 6 m. olmalıdır. Siper ileriye doğru düz, tatlı meyilli olmalı, lazım olan toprak geriden değil ileriden alınmalı, aksi takdirde kum torbaları ile yapılmalı, siperin tanzim ve irtifainin muhafazasına itina edilmeli, endahat ile bozulan siperin tamiri için kum torbaları hazır bulundurulmalı, avcı kademeleri o suretle tertip edilmeli ki avcılar tel mânia dâhili sathın zeminle fasl-ı müsterekini ateş altına alabilsinler." (Sahra Mevzilerinin İnşası Hakkında Muhtıra, (Alman Şark Ordusu Başkumandanlığı tarafından tertip ve tahrir edilmiş olan risaleden tercüme edilmiştir.) Matbaa-ı Askeriye, 1332, s.21)

¹³⁷² "Birbirinden 5 ile 10 m mesafe ile birçok kazıklı tel örgü engeli vücuda getirilmelidir. Asgari genişlik tehlide az maruz olan yerlerde 10 m ve diğer bilcümle mahallerde 10 m.den fazla olmalıdır. Engellerin genişliği mevzin tabiaten örtülü veyahah sehutle harekete kabil olduğuna göre az çok olur. Kazıkların tel örgü ile teşhizine, düşmana tevcih kenarından başlanmalı; asıl tel örgüyü 5 mm.lik tel ve dikenli tel ile karışık yapmalı; teller çok gerilmemeli; kazıklar muhtelif boyda olmalı ki sap demeti ve tahta gibi şeyler konarak üzerinden geçilemesin. Şiddetli soğuk havada çok kar yağar ve donarsa mânia da tesirsiz olur. Buna karşı tedabir-i müteakbil ittihaz olunmalı. Mânia sıraları birçok yerlerinden amuden yekdiğerine bağlanmalıdır. (Sahra Mevzilerinin İnşası Hakkında Muhtıra, s.15)

10 bin olarak değerlendirildi. Doğu Cephesi birlikleri ile mukayese yapıldığında; Doğu Cephesi Kumandanlığının muharip gücü 7 bin olup bunlardan ancak 5 bini muharebe hattına sokulabilirdi. Ayrıca Kağızman bölgesinde 1.400 kadar aşiret gücü olsa da muharebe yeteneğinin yetersiz olması nedeniyle hesaba katılmadı. Buna rağmen Kazım Karabekir Paşa, elindeki zayıf kuvvetlerle Kars'ı doğudan kuşatıcı bir taarruzla ele geçirmek gibi cesurca bir karar verdi. Mevcut bu durum karşısında Ermeni kuvvetlerinin imkân ve kabiliyetleri de muhakeme edilmişti. Birinci İmkân ve kabiliyeti, 1918 yılında yaptıkları gibi Kars'ı kale gibi savunmayarak mevcut istihkâmların desteği ile bir sahra muharebesi yapmak; İkinci İmkân ve Kabiliyeti ise bütün kuvvetlerini kaleye tahsis ederek sonuna kadar savunmak. Doğu Cephesi Kumandanlığı karargâhı tarafından, Düşmanın bu iki imkân ve kabiliyetinden ikincisi; kabul ihtimal derecesi en yüksek olarak görüldü ve plan da bunun üzerine tasarlanmış oldu.¹³⁷³

b. Kars'a Taarruz Harekatının İcrası

Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Büyük Millet Meclisi'nden Kars'a taarruz için onay aldıktan sonra, taarruz hazırlıklarına başladı. 18 Ekim 1920'de asıl taarruz istikametinin Kars'ın güneyinden olduğunu ve süvari alayının yolu tutmak için yeterli olmayacağını, 17.Alaydan bir taburun da gönderilmesi gerektiğini Meclis'e bildirdi.¹³⁷⁴ 19 Ekim 1920'de cephe Kumandanları, 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı Yarbay Halit (*Karsıalan*) Bey ve 12.Piyade Tümen Kumandanı Yarbay Osman Nuri (*Koptagel*) Bey ile 9.Kafkas Piyade Tümeni cephesinde yer alan Beşkaya Dağı'ndan (*Selim'in 15 km kuzeyi*) arazi etüdü¹³⁷⁵ yaparak tümen Kumandanlarının görüş ve düşüncelerini aldı. 20 Ekim 1920'de harekât hakkındaki kararını tümenlere bildirdi. Bu karara göre,¹³⁷⁶

¹³⁷³ “Doğu Cephesi Kumandanı Kars Müstahkem Mevkisi ve yapılacak harekâtın hareket tarzları ile ilgili Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine bir rapor ile bilgi verdi.” (ATBD, s.110, 2000, Belge Nu.:4055., TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.183-184)

¹³⁷⁴ ATBD, s.111, 2001, Belge Nu.:4076.

¹³⁷⁵ “Araziden suret-i mahiranede istifade etmek keşfiyat-ı lazimenin vaktiyle icrasına bağlıdır. Keşfiyat kemal-i ihtimamla yapılmalıdır. Lakin bu babda ifrata gidilmek yüzünden muvaffakiyeti şüpheye düşürecek derecede fiili muharebeye bitat-ı irad edilmemelidir.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:301, s.133), “Kumandan iyi bir karar verebilmesi için düşmanın ve arazinin halini keşif etmek icap eder. Ekseriye muharebenin suret-i icrası muharebeye mübaşeret edildiği zaman anlaşılır.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:281, s.121)

¹³⁷⁶ ATBD, s.111, 2001, Belge Nu.:4078.

9.Kafkas Piyade Tümeni; iki piyade alayı, 15.Süvari Alayı, Azerbaycan Süvari Alayı¹³⁷⁷ ve Mürettep 1.Tugay ile dört Osmanlı sahra topu, dört kudretli dağ topu, üç Rus dağ topundan ibaret kuvvetle¹³⁷⁸ Kars'ı kuzeydoğusundan taarruzla kuşatacak,

12.Piyade Tümeni; iki piyade alayı, bir aşiret alayı, dört sahra topu, dört kudretli dağ topu, dört 10.5'luk Obüs, iki Rus dağ topu ile Kars'ın güneyinden taarruz edecek ve 9. Kafkas Piyade Tümeni'nin yapacağı kuşatıcı taarruzu kolaylaştıracak,¹³⁷⁹

12.Piyade Tümeni'nden bir alay, 12.Piyade Tümeni cephesinde ihtiyatta olacak,¹³⁸⁰

9.Kafkas Piyade Tümeni'nden bir alay ve Tümen Süvari Bölüğü, bir aşiret alayı ve iki Rus sahra ile iki kudretli dağ topundan teşkil edilen Mürettep Tümen Kumandanlığına Albay Rüştü Bey getirilerek ve emrine verilen Merdenek Müfrezesi ve Giresun Taburu ile başlangıçta savunmada olacak, muhtemel Ermeni taarruzlarını geri atacak ve kuvvet kaydırmalarına engel olacak şekilde Kars'ın batısında tertiplenecekti. Doğu Cephesi Kumandanlığı Karargâhı, harekâtın sevk ve idaresini ise Berna'dan yapacaktı.¹³⁸¹

Doğu Cephesi Kumandanlığı, birliklerine 23 Ekim 1920'de toplanma bölgelerine intikal emrini verdi. 24/25 Ekim 1920'de intikallerini tamamlayan birlikler taarruz mevzilerine intikal için son hazırlıklarını yapmaya başladı. Özellikle taarruzun batıdan yapılacağı hissi verilmesi için Albay Rüştü Bey'in komutasındaki Mürettep Tümen, aldatma tedbirlerini uyguladı. Nihayet 24 Ekim 1920'de taarruz emri verildi¹³⁸² ve bütün birliklere, harekâtın 27 Ekim 1920'de saat:10.00'da başlayacağı bildirilerek, en kritik safhası olan 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin kuşatma harekâtına ait

¹³⁷⁷ “Karabağ'da Rus Kızıldoru birlikleri ile muharebe eden ve ayakta kalmayı başaran Azerbaycan Milli Kuvvetlerine mensup subay ve erlerden oluşan birliklerden biri olan Süvari Alayı Doğubayazıt üzerinden Erzurum'a gelmiş ve başlangıçta 12.Tümen emrine verilen Süvari Alayı, daha sonra Kars Harekâtı sırasında 9.Tümen emrine verilmiştir.” (Mehman Ağayev, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri**, IQ Yayınları, İstanbul, 2008, s.196-197)

¹³⁷⁸ “Muhasaranın Suret-i İdaresi; Müfrez tabyalarındaki düşman topçusunun tesirli menzili haricinde (2500m-4000m) kuvvetli bir ihata (kuşatma) tesis olunup hatt-ı mezkûra sahra istikameti ve muhasara ordusunun refakatinde bulunan sahra bataryaları ile tedricen takviye edilir.” (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, s:179)

¹³⁷⁹ “Kalenin mümkün ise tek mil cephele (tabyaları) üzerine bir anda olarak ihata hareketi icra kılınıp düşman kalenin önündeki araziden tard ve tenkil olunur.” (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, s:180)

¹³⁸⁰ “Umûmiyet üzere kalenin her bir cephesine yani bir tabyaya efvâh-ı nariye (ateş ağızı, top namlusu, top) ve müdafîi kadar esliha ve müdafîin tahsis eylemek kifayet eder. Kale için topçu ve piyadeden mürekkep bir ihtiyat dahi tahsis kılınmalıdır.” (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, s.180)

¹³⁸¹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.176.

¹³⁸² ATBD, s.111, 2001, Belge Nu.:4085., Ayrıca Bk.: K.Karabekir, İstiklâl Harbimiz, II, s.995.

Kars'ın asıl tabyalarına çatmadan Kars'ı doğu ve kuzeydoğudan kuşatarak¹³⁸³ geri ile irtibatını kesme görevinin önemi belirtildi. 25 Ekim 1920'de toplanma bölgelerinde tertiplenen birlikler taarruz zamanına kadar keşif ve gözetleme görevlerini sürdürdü. Ancak taarruzun başlayacağı 27 Ekim 1920'de, 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin iki günlük zor bir yürüyüşten sonra toplanma bölgesine geç ulaşması nedeniyle¹³⁸⁴ taarruz zamanı, 27/28 Ekim 1920 saat:06.00'ya alındı.¹³⁸⁵ Yine de, yapılan keşif faaliyetlerinde; 9.Kafkas Piyade Tümeni, Kars genel istikametine önem vererek takviye Ermeni kuvvetlerinin gelip gelmediğini tespit etmek ve Arpaçay istikametini keşfetmek, 12.Piyade Tümeni, taarruz istikametindeki Ermeni faaliyetlerini tespit ile cephesindeki Ermeni kuvvetlerinin çekilmesini önlemek için gerektiğinde temas sağlamak ve Mürettep Tümen ise, 27 Ekim 1920'de aldığı emir gereği, gösteriş taarruzu¹³⁸⁶ yaparak Kars'ın batısındaki Ermeni kıtaları hakkında zamanında ve doğru bilgi almak maksadıyla keşif faaliyetlerine devam edecekti.¹³⁸⁷

Bu keşif görevleri esnasında 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı, Pazarcık'ın doğusunda yaptığı keşifte, Kars'ın doğusunda yer alan Yahniler tepe hattının boş olduğunu ve asıl Ermeni kuvvetlerinin Kars Müstahkem Mevkiine çekildiğini ayrıca Ermeni ailelerinin trenle Gümrü'ye gittiklerine dair aldığı bilgileri Doğu Cephesi Kumandanlığına bildirdi.¹³⁸⁸

28 Ekim 1920'de, Kars Müstahkem Mevkiine, Doğu Cephesi Kumandanlığının taarruzu başladı. Buna göre birliklerin harekâtı şöyle icra edildi:¹³⁸⁹

9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanlığı, öncü birliği olan 29.Kafkas Piyade Alayı'nı Pazarcık-Kars kuşatma istikametinde ilerleterek Pazarcık 10 km

¹³⁸³“Düşmanın her iki cenahının aynı zamanda ihatası adeden külli tefevvuka menuttur. Aksi halde mahzurlu bir dağınıklığa sebep olur.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:397, s.163)

¹³⁸⁴“Fahri Belen, doğru bir taktik değerlendirme ile, 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin Sarıkamış Harekatından sonra tertiplenme bölgesi itibari ile Kars'ın güneyini dolaşmak yani 12.Piyade Tümeni'nin de bulunduğu bölgeden geçmek suretiyle 75 km.lik bir yolu gece yürüyüşü ile kat ederek toplanma bölgesine intikal ettiğini, bu hareketin kuşatma kuvveti olarak kuşatma bölgesine daha yakın olan 12.Piyade Tümeni ile yapılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.” (F.Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.250)

¹³⁸⁵ATBD, s.111, 2001, Belge Nu.:408.

¹³⁸⁶“Nümayiş muharebelerinden maksat, niyetimizi gizleyip düşmanı aldatmaktır. Bu muharebeler, taarruzi tarzda dahi icra olunabilir. Ne bu nevi muharebelerde ve ne de sair nadirül-vuku olan muharebe nevilerine dair talimnamede kavaid-i mahsusa beyan edilmemiştir. Çünkü bunların usûl idareleri her hal bu vaziyete göre mutebeddeldir.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:422, s.170), “Cali (yapma, uydurma, gösteriş) ve nümayiş muharebelerinde teşebbüs olunacak tedbir kumandana ait olup icab-ı hale nazaran daimi surette tebeddül ederse de mezkûr muharebelerde kuvve-yi Umûmiye umkan tertip etmek veyahud geniş bir cephe almak hususâtına daima kumandan tarafından karar verilmek ıktiza eder.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:85, s.316)

¹³⁸⁷ATBD, sayı.111, 2001, Belge Nu.:4090.

¹³⁸⁸TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.189-191.

¹³⁸⁹TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.191-194.

doğusunda tertipleledi. 17.Kafkas Piyade Alayı da Kars'ın güneyinden taarruz edecek olan 12.Piyade Alayı'nın taarruzunu kolaylaştırmak için Kars'ın güneydoğusundaki 1022 rakımlı tepeyi; 29. Kafkas Piyade Alayı ise Kars'ın doğusundaki ilk hedefleri olan Yahni tepeleri ele geçirdi. Ayrıca Kars'ın güneydoğusundaki 17.Piyade Alayı karşısında bulunan bir Ermeni birliği, karşı taarruzda bulunsa da 12.Tümen Kumandanının zamanında 2.Mürettep Süvari Tugayını sevk etmesi¹³⁹⁰ üzerine bu bölgede Ermeni taarruzu kırılmış oldu. Böylece, 9.Kafkas Piyade Tümeni, Kars'ın doğusuna ve güneydoğusuna tamamen hâkim oldu. Ermenilerin genel ihtiyat kuvvetlerini güneye indirmelerinin sebebi, asıl taarruzu güneyden beklemeleriydi. Getirilen bu kuvvetlere karşı 9.Kafkas Piyade Tümeni bir karşı taarruz yapmak istese de Doğu Cephesi Kumandanlığı ile irtibat kuramaması nedeniyle yapılamadı.

12.Piyade Tümen Kumandanlığı, 34.Piyade Alayı ile Boruk Dağı, 36.Piyade Alayı ile de Hacıhalil Dağı'ndan taarruzla Ermeni ileri kuvvetlerini geri attı. Kars'ın güneyindeki Akbaba Dağı bölgesinde tahkimat yapan Ermeni kuvvetlerine Çermeli bölgesinden 10.5'luk obüs bataryası ile yapılan topçu ateşi ile sindirildi.¹³⁹¹ Ancak bu bölgenin Ermeniler tarafından takviye edilmesiyle Akbaba Dağı Ermenilerin elinde kaldı. Kars'ın güneydoğusundaki mevzilerini de takviye eden Ermeniler, 36.Alay tarafından yapılan taarruzda ise tutunamayarak geri çekildi. 12.Piyade Tümeni için Akbaba Dağı önemli bir arazi kesimi olduğundan ele geçirilmesi emredildi¹³⁹² ve tümen karargâhı da ileri yanaştırıldı.

Mürettep Tümen Kumandanlığı ise iki kol halinde Kars'ın batısına ileri keşif kolu birlikleri gönderdi. Çığırın istikametine giden keşif kolu, Ermenilerin taarruzuna uğrasa da Ziyaret Dağı'ndaki topçunun desteği¹³⁹³ ile bölgede tutunabildi. 5.Süvari Alayı, Ermenilerin gerilerine sarkmak maksadıyla Söğütlüabad bölgesine

¹³⁹⁰ “Düşmanın yanlarına arkasından yapılacak hücum düşman için en müessir ve mühliktir. İşbu istikametlerden vukuu bulacak taarruz tehditleri bile düşman kıtaatını duçar-ı atalet edecek veçhile tesir eder.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328, Madde:394, s.184)

¹³⁹¹ “Ağır sahra obüsleri, kuvve-yi nüfuziyeleri ve her mermisinin tahrip ve parça tesiri itibariyle hafif sahra obüslerine eşdir. Binaenaleyh, topçuya ve pek kuvvetli surette inşa edilmiş piyade mevziine karşı istimalleri pek faydalıdır.” (Topçunun Sureti Umûmîyede İstihdamı, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1334, Madde.4, s.4), “Topçu için en mühim vazife piyadenin en müessir surette desteklenmesidir.” (Topçunun Sureti Umûmîyede İstihdamı, Madde:88, s.63)

¹³⁹² ATBD, sayı.111, 2001, Belge Nu.:4094.

¹³⁹³ “Cebel topları, haiz oldukları havasa tatbiken, muharebe maksadının icap ettirdiği yerde bulundurulacak olursa ancak kendilerinden hakkıyla istifade yani sınıf-ı saireye muavenet istihsal edilebilir. Cebel bataryaları, piyadeyi her türlü dağlık ve arızalı arazide takip ederek en güç ahvalde dahi serian ateş küşad edebilmesi matlup olduğundan sınıf-ı mezkûrun vakt-i hazarı terbiyesi mümkün olduğu kadar dağlık arazi üzerinde icra edilmelidir.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, s.186)

sevk edilse de bir etki yapamadı. 28.Alay ise Keşif kolunun Ermeni kuvvetleri üzerindeki baskısı ile Çılgırgan'ı işgal etti. Böylece 28 Ekim günlü muharebelerde Doğu Cephesi Kumandanlığı birlikleri ilk hedeflerini ele geçirmiş ve harekâtın ilk safhası planlandığı gibi tamamlanmış oldu.¹³⁹⁴

Doğu Cephesi Kumandanlığı, 29 Ekim 1920'deki harekâtına şöyle devam etti:¹³⁹⁵

Doğu Cephesi Kumandanlığı tarafından birliklere yayımlanan ikinci günkü harekât emrinde; Kars'ın güneyinde bulunan Akbaba Dağı'nın önemi belirtilerek 12.Piyade Tümeni tarafından mutlaka ele geçirilmesini; Mürettep Tümen tarafından ileri gönderilmiş olan keşif kollarının gerekirse takviye edilerek yerinde kalmaları ve diğer kuvvetleri ile Kars'ın batısındaki tabyaları ele geçirmesini; 9.Kafkas Piyade Tümeni'nden ise Kars'tan Ermenilerin çekilme emareleri görülse de Ermenilerle temasın devam ettirilerek Kars'ın doğu ve kuzeydoğusundaki tabyaların bir taburla tutulmasını, Ermenilerin takip edilerek çekilme yollarının kesilmesini¹³⁹⁶ emretti. Ayrıca İhtiyat Kuvveti olarak 12.Piyade Tümen Kumandanlığının Kars'ta olacağı ve Mürettep Tümenin ise Kars kuzeyinde tertiplenerek süvarileri ile çekilen Ermenileri takip etmesini¹³⁹⁷ bildirdi. Doğu Cephesi Kumandanlığı karargâhını 9 ve 12.Tümenlerin ara hattı üzerinde Kars'ın güney doğusunda ve cephe üzerindeki Karakale'ye getirdi. Bu emir doğrultusunda harekât başlayacağı zaman 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanının birlikleri ile irtibat sağlayamaması¹³⁹⁸ nedeniyle taarruz 30 Ekim 1920 tarihine ertelendi. Mürettep Tümen ileri harekâtına devamla Kars batısı tabyalarına karşı keşif kolları gönderdi. 12.Piyade Tümeni birliklerinde 34.Piyade Alayı da harekâtına devamla Ermeni emniyet kuvvetlerini geri attı.

¹³⁹⁴ATBD, sayı.111, 2001, Belge Nu.:4092, 4093.

¹³⁹⁵TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.195-196.

¹³⁹⁶“Tevkif kalelerinin etrafındaki arazi, tekarüb-i düşmana mümkün olduğu kadar mani olmalı ve mezkûr kaleler sedd ettikleri yol veya geçitleri topçu ateşleri ile dövmek üzere mezkûr yol ve geçitlere güzel surette hâkim bulunmalı ve nefis-i kale dahi düşmanın hücum-ı cebrisine karşı mahfuz olacak veçhile inşa kılınmalıdır.” (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, s:177)

¹³⁹⁷“Meydan muharebesi kazanıldıktan sonra muzafferiyetin semeresini iktidaf için düşmanın şiddetli bir surette takip edilmesi lazımdır. Takip elde bulunan bütün kuvvetlerin sevk, efrat ve hayvanatın son nefeslerinin sarfıyla icra olunarak düşmanın mağlubiyeti büsbütün inhizam derecesine isal edilmelidir. İşbu vazife başlıca süvariye aittir.” (Süvari Talimnamesi, 1328 tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin genişletilmiş hali, Madde:514, s.37)

¹³⁹⁸“İrtibattan maksad, müşterek bir gayeye istihsale memur muhtelif cuz-i tam kumandanları arasındaki rabıta ve münasebetin idamesi yardımıyla tevhid-i mesailerini temindir.” (Harpte Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:49, s.43-44)

Doğu Cephesi Kumandanlığının bir gün geciken Kars Harekâtı'nın işgal safhası, 30 Ekim 1920'de gerçekleşti. Harekâtın icrası şöyleydi.¹³⁹⁹

Bu maksatla yayımladığı harekât emrinde, 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin Kars'ın 20 km batısındaki Kaleköy ve kuzeyinden taarruz etmesini ve kuvvetli süvariye sağ kanadında tutmasını; 12.Piyade Tümeni'nin Kars'ın güneyinden topçunun desteğinde taarruzunu geliştirmesini¹⁴⁰⁰ ve Kars'ın işgal edilmesi ile birlikte şehrin disiplinini sağlamasını, Mürettep Tümen'in ise Ermenileri geri atarak takip etmesini¹⁴⁰¹ emretti. Harekât emrinin yayımlanmasından sonra, 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı Yarbey Halit Bey, hava şartlarının kötü olması ve Ermeni Kuvvetlerinin üstün olmasını ileri sürerek Kars'a taarruzda tereddüt göstermesi¹⁴⁰² üzerine Doğu Cephesi Kumandanlığı Kurmay Başkanı Albay Kazım (Orbay) Bey ile görüşmesi sonucunda, durumun endişe verici olmadığı, aksi takdirde harekâtın geç kalacağı ifade edilerek 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin taarruzu sağlandı. Şöyle ki: 9.Kafkas Piyade Tümeni, harekâta asıl darbeyi vuracak kuvvetti. 17. ve 29.Kafkas Piyade Alayları, Kars'ın doğusundaki Kalaköy'e taarruza başladığında buradaki Ermeni kuvvetleri mevzilerini bırakarak kaçtı. Kaçan Ermenilerin Kars'a girmelerine engel olmak için taarruza devamla 29.Kafkas Piyade Alayı ve 1.Aşiret Alayı tarafından yapılan takip sonucu,¹⁴⁰³ Kars'ın kuzeyine atılmış oldu. Bu durumdan yararlanan 17.Kafkas Piyade Alayı, 3.Taburunu, kuzey kaçış istikametini kesmek¹⁴⁰⁴ için Karadağ Tabyası'na gönderdi. 1.Tabur ise Ermenileri takip ederek Hafız Paşa Tabyası'nı ele geçirdikten sonra Kars'a girdi. Aynı zamanda 2.Tabur da Kars'a

¹³⁹⁹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.197-201.

¹⁴⁰⁰ "Piyade taarruza başladığı anda işbu taarruzun topçu ateşiyle takviyesi düşman topçusuna karşı istihsal olunacak ateşçe tefevvuk kadar haiz-i ehemmiyettedir." (Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimname, s.291)

¹⁴⁰¹ "Düşman, sadece galebe edilmekle muzafferiyetin ancak nısfı (yarısı) kazanılmış olur. Bunun ikmal ve etmami için mağlup düşmanın takip edilmesi iktiza eder. Zira takibin gayesi düşmanı mahv etmektir." (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:421, s.202)

¹⁴⁰² "Muharebenin eşkâli mahsusasına göre tarz-ı hareket, maiyet kumandanlar için birdir. Maiyet kıtaatı ve icraata memur bil-umum aksami askeriye her şekil muharebeye göre icra edecekleri harekâta düşmanı tahrip ve imha maksadını takip ederler." (Harpte Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:111, s.89)

¹⁴⁰³ "Ateş edilerek ve katiyen arkası bırakılmayarak düşmanın mağlubiyeti inhizam derecesine isal edilmelidir. Ricat eden düşman müsait hedef gösterdiği müddetçe ateş altına alınmalıdır." (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:422, s.202)

¹⁴⁰⁴ "Süvari ile cenahlarda bulunan piyade kıtaları, yan ve geri taraflarını alabilmek için takip hareketini başlangıç emrinde yan tarafa ve düşmanın ricat istikametine mevazi bir istikamette icra edilir." (Piyade Talimnamesi, 1325, Madde:423, s.166)

gönderilmişti. Bu harekât iki kudretli ve bir Rus dağ bataryası¹⁴⁰⁵ ile desteklendi. 3.Tabur, Kars'a girdikten sonra kaçmak isteyen General Primof ve mahiyetini esir aldı. 3.Tabur'un Kars'a girmesinden sonra 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı Albay Halit Bey de Kars'a girdi ancak kaçan Ermenilerin tekrar şehre girdiklerinin tespit edilmesi üzerine Albay Halit Bey tekrar Hafızpaşa Tabyası'na döndü. Bu esnada bir Ermeni uçağının Kars'ın güney meydanındaki alandan kalkarak kaçtığı görüldü. Bu harekâtın sonunda, üçü general olmak üzere 1.193 esir alındı.

12.Piyade Tümen Kumandanlığı da harekât emrine uygun olarak saat:06.00'da taarruza başladı. Taarruzunda daha çok 9.Kafkas Piyade Tümen'inin harekâtını kolaylaştırmak için yan etki sağlamak üzere 34.Kafkas Piyade Alayı ile Kars'ın doğusuna doğru taarruzunu genişletti. Kars'ın güneyinden 36.Kafkas Piyade Alayı tarafından yapılan taarruz esnasında, bir kısım Ermeni kuvvetinin kuşatmasına maruz kaldı ise de alayın ihtiyat kuvveti 2.Taburun zamanında muharebeye girmesi¹⁴⁰⁶ ile Ermeni taarruzu atılmış oldu. Ancak Ermenilerin kısa süreli bu karşı taarruzundan faydalanan bir kısım Ermeni kuvvetinin Kars Kalesi'ne girmesi önlenemedi. Kars'ın doğusundan ilerleyen ve 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin harekâtını kolaylaştıracak olan 34.Piyade Alayı, görevini tamamlayarak Fevzipaşa Tabyası'nı işgal etti ve Kars'a girdi. Kars'ın batısındaki Tabyalarda direnen Ermeni kuvvetleri olması nedeniyle 12.Piyade Tümeni'nden 35.Piyade Alayı'na başlangıçta 2.Taburu Çakmak Tabyası'na daha sonra bütün birlikleri ile Kars'ın batısındaki Tahmas, Çim ve Bulumpaşa Tabyalarına sevk edildi ve kısa sürede işgal edildi. Kars'ın güneyindeki Kanlı Tabya ise 36.Piyade Alayı tarafından işgal edilerek harekâtın güney bölümü de tamamlanmış oldu.

Mürettep Tümen Kumandanlığı ise 30 Ekim 1920 tarihli harekât emrinde belirtildiği gibi Kars'ın kuzey çıkış istikametlerini kesmek ve Kars'ın batısındaki tabyaları ele geçirmek maksadıyla taarruza başladı. Çakmak Tabyası'ndan bir kısım

¹⁴⁰⁵ “Takibin başlaması olmak üzere muzaffer olan cihetin heyet-i Umûmîyesi ile ileriye hareket ve kuvve-yi tahammüliye müsaade ettiği müddetçe işbu harekete devam olunur.” (Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimname, s.344)

¹⁴⁰⁶ “Alay kumandanı yalnız geride tutulan ihtiyat vasıtasıyla muharebeyi gerek arzan ve gerek umkan ihtiyacat-ı vakıaya ve maksad-ı mettehaza nazaran idare eyleyebileceğinden ihtiyac-ı hakiki mesnetmedikçe mevcut taburları elden çıkarmamağa dikkat etmelidir. Bu hususa riayet eylediği surette bulunduğu mevkideki hükm ve kuvvetini her vakit muhafaza ederek vukubulacak zuhurata karşı hazır ve müheyya bir halde bulunacağı gibi düşmanı ihata edebilmesi ve veyahut düşman tarafından icra olunacak bir yan hücumunu def'e muvaffak olması dahi ancak bu halde kabil olur. Muharebeye tutuşmuş olan taburlar cepheye bağlanmış olduklarından alay kumandanı yalnız ihtiyatta alıkoyduğu taburlar vasıtasıyla cepheyi tebdil edebilir.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:102, s.231)

Ermeni Kuvvetinin geri çekildiği görülünce takip için süvari birliği¹⁴⁰⁷ görevlendirildi. Bu esnada Tahmas Tabya'da muharebeler şiddetlense de artan taarruzlara direnemeyen bir Alay kadar Ermeni kuvvetinin, Tahmas, Dik ve Çakmak Tabyalarını terk ettiği tespit edilince takip ve önlerini kesmek için 5.Aşiret Alayı ve milis kuvvetleri görevlendirildi.

Böylece Kars Taarruz Harekâtı tamamlanmış ve Ermeniler Kars'tan atılarak şehir Türk hâkimiyetine girmiş oldu. Diğer taraftan alınan esirlerden (3 General, 6 Miralay, 12 Kaymakam, 16 Yüzbaşı, 59 Mülazım-ı Evvel ve Mülazım-i Sani, 16 sivil memur, 12 Zabıt vekili, 4 Zabıt namzedi, 1.195 nefer) General Primof ile Kazım Karabekir Paşa Kars İstasyonu'nda bir görüşme yaptı¹⁴⁰⁸ ve Ermeni birliklerinin kaçır bir halde Kars'ın 20-25 km doğusunda tertiplenmiş olduğu anlaşıldı. Böylece Kars Kalesi'nin düşmesi ve şehrin ele geçirilmesi ile Ermeni savunmasının son hattı da dağıtıldı ve Gümrü istikameti açılmış oldu.¹⁴⁰⁹

Doğu Cephesi Kumandanlığı 30 Ekim 1920 tarihli muharebe raporunda; Ermenilerin büyük kısmı ile Kars'ı tahliye etmesi ve Gümrü istikametine çekilebilmesinin nedenini; Kars'tan kuzeye ve kuzeydoğuya giden yolların 9.Kafkas Piyade Tümeni tarafından iyi tutulamaması, yeteri kadar kuvvetin Kars ve Gümrü arasında tertiplendirilememesi,¹⁴¹⁰ sonuç olarak emrin hakkıyla yerine getirilememesi nedeniyle¹⁴¹¹ Ermenilerin büyük bir kısmının esir olmaktan kurtulduğu belirtildi. 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı ise verdiği muharebe raporunda; Kars'ın işgalinin, harekâttaki kritik görevleri alması nedeniyle kendi tümeninin hakkıymış gibi taktik değerlendirmeden ve gerekçeden uzak bir düşünce ile açıkladı. Doğu Cephesi Kumandanlığı Kars'ın alındığını 31 Ekim 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye

¹⁴⁰⁷“Hücum ve takip ve na-muvafık muharebe hallerini tekrar tamir etmek için imdat ve iane keyfiyetlerinin kâffesi sürat ve suhuletle husûle gelir.”(Süvari Manevrasına Dair Bazı Mülâhazat, s.4)

¹⁴⁰⁸K. Karabekir, **Günlükler, I**, s.710-711.

¹⁴⁰⁹Cemalettin Taşkıran, **Millî Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s.98.

¹⁴¹⁰“Fahri Belen, Kars Harekatında 9. Kafkas Piyade Tümeni'nin; kuşatma harekatı ile ilgili olarak, Süvari Alayları ile takviye edilmesine ve başlıca görevinin Ermeni Ordusu'nun çekilme yolunu keserek büyük kısmını imha etmek olmasına rağmen şöhret için Kars'a girdiğini hatta 12.Piyade Tümen birliklerini de oradan uzaklaştırdığını, geçen bu zaman içerisinde Ermeni Kuvvetlerinin şehri boşalttığını değerlendirmektedir.” (F.Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.251)

¹⁴¹¹“Bil-a fasıla takip icrası için kumandanların kâffesinin bütün kuvve-yi azimlerini sarf etmeleri lazımdır. Zira muzaffer asker dahi meşak-ı muharebe ile yorulmuş ve kuvvetten düşmüş olacağından muharebenin nihayetinde gerek büyük ve gerek küçük herkeste istirahat ihtiyacı hüküm ve tesirini gösterir. Ancak kumandanın azmi katisi kendi yorgunluğuna galebe ile madunlarına da beraberce ileri sürebilir.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:426, s.172), “Mağlup olan düşman şiddetle takip edilmese biraz sonra tekrar mukavemete hazırlanacağından yeniden bir muharebe icrasıyla bu mukavemetin kesri icap eder.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:423, s.171)

Riyasetine bildirdi.¹⁴¹² Bu tarih itibariyle Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kazım Karabekir'in ferikliğe yani korgeneral rütbesine terfisini uygun gördü. Böylece Kazım Karabekir Paşa, Milli Mücadele'de ilk terfi eden Cephe Kumandanı oldu.¹⁴¹³

5. İleri Harekâta Devamla İşgalin Kafkaslar İstikametinde Genişletilmesi

a. İleri Harekata Karar Verilmesi

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından 31 Ekim 1920'de Doğu Cephesi Kumandanlığına verilen direktifte, *“kazanılan zaferden faydalanılması gerektiğini, bu maksatla Ermenilerin silah ve cephaneden tecrit edilene kadar harekâta aralıksız devam edilmesini ve genel durum bakımından Doğu Ordusu'nun bir kısmının bir an önce serbest kalmasının batı cephesi için önemli olduğu belirtilerek Ermenilerden alınacak silah ve cephaneye ihtiyaç duyulduğu”* bildirildi. Ayrıca Doğu Cephesi Kumandanlığının görüşleri sorularak barış teklifinin Doğu Cephesi Kumandanlığı aracılığı ile yapılacağı ifade edildi. Doğu Cephesi Kumandanlığı ise verdiği cevabında; *“Kesin sonucun alınabilmesi için Kars-Erivan veya Kars-Gümrü istikametlerinden birinin kullanılması gerektiğini, bunlardan birincisinin; çabuk ve kesin bir darbe etkisi yapacağı, Ermenilere başkaları tarafından yardım yapılmasına imkân vermeyeceği ve Doğu Ordusu'nun serbest kalabileceğini, bununla birlikte Doğu Ordusu'nun harekât alanı içerisinde iâşe yönünden sıkıntı çekebileceğini ve muharebe hatlarının eksik ve yolların mevsim itibari ile kötü olması nedeniyle zorluklarla karşılaşılacağını; İkinci İstikamette ise kesin sonucun biraz gecikeceğini ve kış dolayısıyla yorgunluk olabileceğini, ancak demiryolları ve muhabere hatlarından faydalanılabileceğini, aynı zamanda Gümrü'nün işgali ile Erivan'ın işgaline gerek kalmadan barışın sağlanabileceği”* belirtilerek harekâtın Gümrü istikametinde ve 3 Kasım 1920'de yapılması teklif edildi. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti da aynı görüşte olduğunu bildirerek harekâta onay vermiş oldu.¹⁴¹⁴

Türk Doğu Cephesi Birlikleri'nin, Ermenistan topraklarına doğru hızla ilerlemesi üzerine Gümrü'deki Ermeni Kumandanı, 6 Kasım 1920'de Mütarekenâme teklifinde bulundu. Bunun üzerine Gümrü'nün boşaltılarak Ermeni Ordusu'nun 15km.

¹⁴¹²TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.201-203.

¹⁴¹³Cemalettin Taşkiran, Kazım Karabekir Paşa, Askeri Hayatı ve Kumandanlığı, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti Yayınları, Ankara, 1993, s.59.

¹⁴¹⁴TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.204-205.

Gümrü'nün doğusuna çekilmesi ile Ermeni Ordusu'nun silahlarından tecrit edilmesi esasına dayalı Mütarekenâme şartları,¹⁴¹⁵ Ermeniler tarafından kabul edildi. Her ihtimale karşı Doğu Cephesi Kumandanlığı, birliklerine, Mütarekenâme şartlarının kabul edilmemesi halinde harekâta devam edilerek Erivan istikametinde genişletileceğini bu nedenle 9.Kafkas Piyade Tümeni tarafından Arpaçayı doğusunun emniyete alınmasını ve 12.Piyade Tümeni'nin ise ileri hatta keşif-emniyet kolları çıkarmasını bildirdi.¹⁴¹⁶

Bununla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin siyasi ve askeri taleplerini içeren yeni bir teklifinin Ermenistan Hükümeti'ne bildirilmesi üzerine Ermenilerin bu istekleri kabul etmemesi nedeniyle kendisini harekâta serbest gören Doğu Cephesi Kumandanlığı, bütün birliklerine daha önce verdiği harekât emri¹⁴¹⁷ gereği ileri harekâta tekrar başladı.

b. Harekat Emrinin Verilmesi ve İleri Harekatın İcrası

Doğu Cephesi Kumandanlığı, Gümrü taarruz istikameti konusunda Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti ile mutabakatı sağladıktan sonra¹⁴¹⁸ 2 Kasım 1920'de birliklerine bir harekât emri yayımlandı. Buna göre; Ermenilerin 2.000 kişilik bir kuvvetinin bulunduğu ve ileri karakol birliklerinin Karakuzu Dağı'nda görüldüğü, Çıldır Gölü bölgesinde de süvari birliklerinin olduğu ve 3 Kasım 1920'de Gümrü istikametinde harekete geçileceği emri verildi. Emirde; 12.Piyade Tümeni'nin bir piyade alayı ve bir dağ bataryasından teşkil edilen bir ileri karakol kuvveti ile Yahniler ve Alaca Dağ kuzeyini işgal ederek büyük kısmın emniyetini alacağı; 1. Mürettep Tugay'ın yerinde durarak Arpaçayı'na çıkaracağı keşif kolları ile bilgi toplayacağı; 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin ise bir piyade taburu kadar kuvvetini önce intikal ettirerek bölgenin emniyetini aldıktan sonra Kars'tan intikaline saat:07.00'da başlayacağı; Tümen büyük kısmının Başgedikler kuzeyinde konaklamaya geçtiğinde, bir alay ve bir dağ bataryasından teşkil edilen ileri karakol kuvveti ile ilk hedeflerin işgal edileceği; birliklerin bu hatları işgal etmesinden sonra Gümrü istikametine giden

¹⁴¹⁵ ATBD, s.106, 1998, Belge Nu.:2987.

¹⁴¹⁶ ATBD, s.106, 1998, Belge Nu.:2992.

¹⁴¹⁷ ATBD, s.106, 1998, Belge Nu.:2988.

¹⁴¹⁸ ATBD, s.111, 2001, Belge Nu.:4071.

bütün yollara keşif kolları¹⁴¹⁹ çıkarılarak bilgi elde edilmesine gayret gösterileceği belirtildi. Birlikler harekât emrine uygun olarak¹⁴²⁰ ileri harekâta başladı.¹⁴²¹

(1) Şahnalar Muharebesi

9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanlığı, kuzeyden Kars'ın emniyetini almak ve bu bölgede Ermeni kuvvetleri varsa geri atmak maksadıyla işgali emredilen hatta ulaşmak için 4 Kasım 1920'de ileri harekâtına başladı. 28.Kafkas Piyade Alayı, bir taburu ile topçu desteğinde Şahnalar'a taarruza geçti, diğer iki taburu Kars Çayı'nı geçmek üzere Geçit Köy'e¹⁴²² ilerledi. Şahnalar'a gelen Ermeni zırhlı treni, taarruza geçen 28.Alaya ateş açtı ise de topçunun etkili ateşleri ile raydan çıkarak tesirsiz kaldı. Ancak Ermeni kuvvetlerinin Şahnalar'da kuvvetli olması nedeniyle 29.Alayın 3.Taburu ihtiyat kuvveti olarak¹⁴²³ 28.Alayın taarruz eden taburunu takviye etti. Süvari Tugayı ise Şahnalar'ın kuzeyinden çevirme harekâtı yapmak üzere başladığı intikali, Ermenilerin mukavemeti nedeniyle duraksamış olsa da topçunun ateş desteğinde¹⁴²⁴ harekâtına devam etti. Bu esnada sol yanı korumak için 29.Alayın bir taburunun taarruzu takviye etmesi ile Ermeniler geri çekildi ve Karayel Dağı ile Karakuzu Dağı

¹⁴¹⁹ “Beyan olunan keşif kolları ikiye ayrılır. Biri zincir hattı (gözetleme bölgesi sınırı) içerisindeki devriye kolu tabir edilen keşif kollarıdır ki ekseriye iki kişiden mürekkep olarak nöbetçileri teftiş, mücavir küçük karakollarla irtibatı tesis hususunda istihdam edilir. Diğer zincir hattı haricinde ifayı hizmet eder ki mahir bir amirin idaresinde olarak en aşağı iki kişiden ibaret olup ahvali mühimmede bir zabıt idaresinde bulunurlar. İş bu keşif kollarından maksat göz ve kulakları ile zincir hattının ilerisini temin etmektir.” (Piyade Keşif Kollarına Rehber, Almancadan Çev.:Yüzbaşı Neşet, Kütüphane-yi İslam ve Askeriye, Bab-ı ali, 1321, s.8)

¹⁴²⁰ “Tamamen yayılmış ve cephesini hal-i müdafaaaya vaz’etmiş bir düşman aleyhine icra olunacak hücumlar, harekât-ı harbiyeye bed’olunmazdan evvel kumandan tarafından tertip olunan plan mucibince icra olunur.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:80, s.305)

¹⁴²¹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.205-206.

¹⁴²² “Alay kumandanı birinci hatta istimal olunacak taburların muharebesinde nüfuzunu suret-i mükemmelede temin etmek üzere hal-i tetaffüde mezkur taburların cephe üzerindeki kısımlarını tayin ve yürüyüşlerle hücum hareketlerinde takip edecekleri hedefleri gösterir. Hedeflerin usûl-i iraeşi ahvale tabi olup Alay kumandanı bu hususta cephenin kifayet mertebe ilerisinde umum taburlar için müşterek bir istikamet noktası gösterebileceği gibi taburların her birine hususi bir istikamet noktası dahi gösterir veyahut yalnız bir tabura yürüyüş ve hücum esnasında hedef ittihaz olunacak bir istikamet noktası gösterip sair taburların o tabura tabiyet etmelerini emir ve tenbih eder. Taburların muharebesinde hiçbir zaman hiza ve beraberlik mültezem değildir. Ancak merkez veya cenahlardan birinin hareketine tabiiyet edilmesi hususuna ekseriyet üzere fevka’l-ade lüzum görünür.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:101, s.230-231)

¹⁴²³ “Üç Alaylı veyahut bir nişancı taburuyla iki Alaylı Livalarda, kuvveti üç hat üzere tertip etmek faydası vardır. Livanın iki alaya taksimi halinde Liva kumandanı ekseriye maksad-ı muharebeye nazaran ekalli (en az) bir taburdan ibaret olmak üzere bir ihtiyat tefrik etmelidir.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:109, s.335)

¹⁴²⁴ “Düşmanın piyadesi hücumu başladığı anda düşman topçusunun ateşi nazara alınmayarak ve intizar mevziinde bataryalar var ise onlar dahi hemen mevzilere idhal edilerek lüzumunda sütte dahi terk olunarak topçu ateşi düşman piyadesine tevcih olunur.” (Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimname, s.343)

işgal edildi. Böylece 9.Kafkas Piyade Tümeni harekâtın ilk günü kendisine tahsis edilen ilk hedefleri ele geçirmiş oldu. 12.Piyade Tümeni ise harekâtın güney yan emniyetini sağlamak maksadıyla başladığı ileri harekâtında; temas ettiği Ermeni kuvvetlerine karşı yaptığı muharebeyi kazanarak Aküzüm civarına kadar ilerledi.¹⁴²⁵

(2) Şahtahtı'nın İşgal Edilmesi

Harekâtın emniyetli bir şekilde Gümrü istikametinde ilerletilmesi için Şahtahtı ve Iğdır'ın işgal edilmesi gerektiğini değerlendiren Doğu Cephesi Kumandanlığı, 2 Kasım 1920'de Şahtahtı ve Iğdır'ın işgal edilmesi yönündeki emrini Sağ Kanat Grup Kumandanlığına tekrar verdi. Ancak taarruzun 4 Kasım yerine 7 Kasım'da yapılacağını bildiren bir bilginin gelmesi¹⁴²⁶ üzerine Kazım Karabekir Paşa, harekâtın geciktiğini ve Ermenilerin barış teklifinde bulunduğunu bu yüzden harekâtın nereye gidiyorsa orada durdurulmasını emretti.¹⁴²⁷ Bu emir üzerine Nahçıvan Müfrezesi Kumandanı Binbaşı Veysel (Ünüvar) Bey, birliklerini iki kol halinde tertipleyerek 6/7 Kasım 1920'de ileri harekete başladı. 18.Alayın 1.Taburu ile 34.Alayın ihtiyatta bulunan 2.Taburu'ndan oluşan Birinci Kol, Hok Köyü yakınlarında Ermenileri, girdiği süngü muharebesinde¹⁴²⁸ geri attı. Milislerden teşkil edilen İkinci Kol ise Ermenilerin gerisine yaptığı manevra ile temasını sürdürdü. Zor durumda kaldığını anlayan Ermeniler, bütün Şahtahtı bölgesini boşaltarak geri çekildi. Böylece Ermeniler güneyden de tehdit altına alınmış oldu.¹⁴²⁹ Şahtahtı muharebesi sonrası Ermenilerden 4 top, 11 makineli tüfek, 170 esir, 2 binek ve 1 yük kamyonu ele geçirildiği Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine bildirildi.¹⁴³⁰

¹⁴²⁵ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.207-210.

¹⁴²⁶ "Nahçıvan Müfrezesi Kumandanı Binbaşı Veysel Bey, taarruzun 4 Kasım 1920, saat:06.00'da yapılmasına karar verdiğini, birliklerin 3 Kasım 1920'de Nahçıvan'dan hareket ettiğini, birliğin hareket öncesi toplanma bölgesi olan Sust köyüne geldiğinde bir iki atlı milisin yanına gelerek Rusların milis süvarilerini alarak Nahçıvan'a döndüklerini ve taarruzun ertelendiği şeklinde bilgi verdiğini, bu nedenle planlanan taarruzun yapılamadığını ifade etmektedir." (Veysel Ünüvar, **Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay**, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, s.73-74)

¹⁴²⁷ ATBD, S.106, 1998, Belge Nu.:2989.

¹⁴²⁸ "Piyade Muharebesinin Suret-i İcrasında 4 safha bulunur: ... Dördüncü safhada, bir iki sıçramada kat edilecek bir mesafeye kadar düşmana takarrüb edildiği vakit hücumu hazırlamak üzere düşman hattının başlıca sokulmak istenilen noktasına (nokta-yı müntice) hazineli ve çabuk ateşler edip 150-300 metrede süngü taktırılır. Düşmana 100m kalınca ateş kesilir. Muahharen 40-50m şiddetle kat olunur. Bundan sonra umum kıtaat-ı askeriye'nin borazan ve trampetçileri hücum! işaretini çaldıkları gibi nihayet nefere kadar ALLAH! ALLAH! sadasıyla düşman üzerine atılırlar." (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtra, s.128)

¹⁴²⁹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.211-212.

¹⁴³⁰ ATBD, s.106, 1998, Belge Nu.:2991.

(3) Iğdır Taarruzu ve İşgal Edilmesi

Doğu Cephesi Kumandanlığı, Kars taarruzuna başlamadan önce Doğubayazıt'ta bulunan Sağ Kanat Grup Kumandanlığından Şahtahtı ve Iğdır'ın işgal edilerek Aras'a kadar olan bölgenin kontrol edilmesini ve buradan tasarruf edilecek kuvvetlerin Başgedikler istikametine sevk edilerek Ermenilerin yan ve gerilerine taarruz edilmesinin faydalı olacağını emretti. Fakat Sağ Kanat Grup Kumandanlığının 20/21 Ekim 1920'de icra ettiği Iğdır taarruzu, 2 ve 3. Mürettep Tugaylar arasındaki irtibatsızlık nedeniyle sonuçsuz kaldı. 24 Ekim 1920'de tekrarlanan taarruzda Hoşhaber'e kadar olan bölge ele geçirildi ise de Iğdır'da üstün Ermeni kuvvetleri olması nedeniyle Iğdır alınamadı.¹⁴³¹

Iğdır'ın sınır hattı itibariyle önemli bir mevkide olması ve Ermenilerin Mütarekenâme koşullarını kabul etmemesi üzerine Doğu Cephesi Kumandanlığı, 10 Kasım 1920'de verdiği emir üzerine Iğdır'ın alınmasını istedi.¹⁴³² Şahtahtı bölgesinin ele geçirilmesinden sonra gerilerinin tehlikede olduğunu anlayan Ermeniler, Iğdır'ın kuzey doğusundaki Markara Köprüsü'nü yakarak Aras'ın kuzeyine çekildi. Bunun üzerine Türk keşif birlikleri 13 Kasım 1920'de Iğdır'a girdi¹⁴³³ ve Aras kıyılarında Ermeni kuvvetleri ile bütün gün topçu muharebesi¹⁴³⁴ yapıldı.¹⁴³⁵

(4) Cacur ve Golgat Muharebeleri

Mütarekenâme hükümlerinin Ermeniler tarafından kabul edilmemesi üzerine, Doğu Cephesi Kumandanlığı 11 Kasım 1920'de birliklerine verdiği harekât emri ile Ermenilerin asıl kuvvetlerinin nerede olduğunu tespit edilmesini, bu maksatla 12. Piyade Tümeni tarafından Golgat'a subay keşif kolları¹⁴³⁶ çıkarılarak ileri

¹⁴³¹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.210-211.

¹⁴³² ATBD, s.106, 1998, Belge Nu.:2994.

¹⁴³³ ATBD, s.106, 1998, Belge Nu.:2996.

¹⁴³⁴ "Taarruzdan evvel topçularımızın en mühim vazifesi, düşman topçusunun o an için ateş edemeyecek bir hale getirilmesidir. Bunun için taarruzun icrasından evvel düşman bataryaları münferiden ateş altına alınmalı ve fakat bir iki gün evvel pek çok topçu ateşi düşman topçularına tevcih edilmemelidir ki düşman taarruz hazırlıklarını anlamasın." (Mevzii Muharebatı, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1334, s.39-40)

¹⁴³⁵ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.219-220.

¹⁴³⁶ "İstikşafat vazaifinde zabıt keşif kolları muktedit, dirayetli ve faal zabıtana havale olunup bu hizmete nadiren çavuşlar istimal olunmalıdır. Lakin istikşaf süvari kıtasında yalnız iki zabıt mevcut ise bunların ikisini birden istikşafa göndermek muvafık değildir. Çünkü şayet bu zabıttan birine bir hal olacak olursa kıtaya kumanda edecek bir zabıtın vücuduna behemal ihtiyaç vardır. Bundan başka harpte zabıtan kıtalarının başında isbat-ı vücut etmelerindeki ehemmiyet gayr-i kabil itirazdır."

gönderilmesini, 9.Kafkas Piyade Tümeni tarafından ise Cacur'a keşif birliklerinin¹⁴³⁷ çıkarılmasını emretti.¹⁴³⁸ 14 Kasım 1920'de, 12.Piyade Tümen Kumandanlığı Golgat; 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanlığı ise Cacur istikametinde harekâtına başladı. 12.Piyade Tümeni'nin cepheden ve yandan yaptığı taarruzu¹⁴³⁹ karşısında Ermeniler geri çekildi. 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin Cacur istikametinde yaptığı taarruzun ise Ermeniler tarafından durdurulması üzerine 12.Piyade Tümeni'nden bir alayın takviyesi Doğu Cephesi Kumandanlığından emredilmişse de¹⁴⁴⁰ 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı tarafından kuvvetinin yeterli olduğu belirtilerek kabul edilmedi. 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı kendisinin de katıldığı kuşatıcı bir taarruzla Ermenilerin gerilerine düşmek istemişse de kuvvetin azlığı ve arazi şartlarının elverişli olmaması¹⁴⁴¹ nedeniyle taarruzu başarısız oldu. Ancak ertesi günde devam eden muharebelerde Ermeniler geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁴⁴²

(5) Dehne Muharebesi

14/15 Kasım 1920'de Nahçıvan Müfrezesi, Aras Nehri'ne paralel ve doğusunda yer alan Vadi Vadisi'ndeki cepheden ve yandan Ermeni taarruzuna uğradı. Müfreme Kumandanı Binbaşı Veysel (Ünüvar) Bey, yaptığı karşı taarruz planında, Dehne Dağı tarafından gelmesi muhtemel Ermenilerin taarruzunu mümkün olduğu kadar uzaktan karşılamak için Vadi Dağı eteklerinin bir taburla tutulmasını ve diğer taburla taarruz eden Ermeni kuvvetlerinin gerisine düşülerek taarruz edilmesini

(Muhtalat Müfreme İçerisinde Süvarinin Vazifesi, s.13), "Keşif Kolu Kumandanının, tarassudu hususunda süratle ve kati olarak tertibat ittihazı pek mühimdir. Kumandan keşif ile meşgul olduğu esnada maiyetini kendini tayin edecek veçhile tayin eder." (Piyade Keşif Kollarına Rehber, s.33-34)

¹⁴³⁷ "İstikşaf süvari kumandanı müfreme kumandanından harekât emrini aldıktaki, Hizmeti Seferiye Nizamnamesi mucibince emniyet tertibatı ahz eder ve derhal düşman istikametine ilerler yürüyüş esnasında icab hale göre az çok ilerisine bir zabıt, bir çavuş veya bir onbaşı idaresinde küçük pişdar (öncü) kolları gönderir. İstikşaf süvari birlik kumandanı, kıtasını, müfreme kumandanına düşmana dair daima malumat ifa edecek ve ondan yeni emirler ahzında icraya muktedir olacak halde bulundurulmalıdır." (Muhtalat Müfreme İçerisinde Süvarinin Vazifesi, s.12)

¹⁴³⁸ ATBD, s.106, 1998, Belge Nu.:2995.

¹⁴³⁹ "Cephe taarruzunun ihata ile tevhidî muvaffakiyeti en emin bir surette sahiptir. İhata için şart-ı evvel düşmanın cephede tespit ve tevkif edilmesidir." (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:392, s.190)

¹⁴⁴⁰ ATBD, s.111, 2001, Belge Nu.:4072.

¹⁴⁴¹ "Şayet kumandan, sadece cepheden muharebe icrasıyla düşmanı meydan-ı muharebeden harice atarak belki birkaç kilometre gerilerde tekrar muharebe icrası için düşmanın kesb-i intizama saayi edeceğini dahi takdir eylemiş bulunursa da, genellikle bir ihata hareketinin icrasından feragate mecbur bulunur. Kendi kuvvetinin azlığı, zamanın mefkudiyeti, düşmanın kuvve-yi mukavemetinin cüziliği işbu feragat meselesi için birer sebep teşkil eder." (Yeni Piyade Talimnamesinin İzahı, s.148)

¹⁴⁴² TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.217-218.

birliklerine bildirdi.¹⁴⁴³ Harekât planlandığı gibi, topçu ateşlerinin desteğinde piyade taburları ilerlemeye başladı. Ermeni kuvvetlerinin topçu ateşleri karşısında beklenmedik bir şekilde dağılması ve Dehne Boğazı'nda bulunan Ermeni kuvvetlerinin de taarruzu desteklememesi nedeniyle Nahçıvan Müfrezesi baskıdan kurtulmuş oldu. Milis kuvvetlerin de desteği ile Ermeni kuvvetlerinin sağ yan ve gerisine bir manevra yapan Nahçıvan Müfreze Kumandanı Binbaşı Veysel Bey, durumu kendi lehine çevirerek Ermenileri geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu kez Vedi Vadisi'nde serbest kalan milli kuvvetler Dehne Boğazı'ndaki Ermenilere yönelerek yaptığı kuşatma harekâtı tamamlanmadan Ermeniler boğazı terk ederek tamamen geri çekildi.¹⁴⁴⁴

6. Gümrü Barış Antlaşması'nın İmzalanması ile Birliklerin Yeniden Tertiplenmesi ve Teşkilatlanması ve İleri Harekâta Devam Edilmesi

Türk birliklerinin, Ermenistan topraklarına doğru harekâtı nedeniyle Gümrü'deki Ermeni Kuvvetleri Kumandanı, 6 Kasım 1920'de Mütarekenâme isteğinde bulunmuş ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetinin direktifleri doğrultusunda hazırlanan Mütarekenâme koşulları 8 Kasım 1920'de İtilaf Devletlerinin yardımını ummakta¹⁴⁴⁵ olan Ermeniler tarafından reddedilmesi sonucu ileri harekâta devam edilmişti. Ermeni Hükûmeti, harekâtın Erivan'a da dönmesi ihtimali karşısında bu kez daha önce bildirilen Mütarekenâme hükümlerini 17 Kasım 1920'de kabul edildiğini bildirdi. Buna göre, Ermeni Ordusu, Gümrü'nün doğusuna çekilecek ve istenen silah ve mühimmatı teslim edecekti. 30 Kasım 1920'de Ermenistan Cumhuriyeti BaşKumandanı General Nazar Bekof, Ermeni Ordusu'nun belirtilen hattın gerisine 28 Kasım akşamı tamamen çekildiğini bildirdi. Doğu Cephesi Kumandanlığı birliklerine yayımladığı bildirisinde; Ermeni Ordusu'nun belirtilen hattın gerisine çekildiğini ve ilk teslimat olarak, 10 top, 91 hayvan, 5300 top mermisi, 1750 piyade tüfeği ve iki milyon piyade mermisinin teslim alındığını bildirdi. Kalan

¹⁴⁴³V.Ünüvar, **Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay**, s.81-84.

¹⁴⁴⁴**TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III**, s.218-219.

¹⁴⁴⁵Yazar, İngiliz Arşiv belgelerine dayanarak bu hususu: "*Milletler Cemiyeti toplantısında, Ermenistan'a yardım çağırısı, mesafenin uzaklığı nedeniyle yardımı reddeden birkaç küçük devlet dışında yankı bile bulmadı. Türk-Taşnak Savaşı'nın başlıca suçluları olan emperyalist İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD ise Kafkasya'yı Sovyetlere karşı bir savaş arenasına dönüştürmek isteğinde ve çabasıydılar.*" şeklinde açıklamaktadır. (A.Mardanoviç Samsutdinov, **Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi**, s.222.)

silah ve mühimmattın ise 24 Kasım'a kadar teslim alınacağını belirtilerek Doğu Cephesi Kumandanlığı birliklerinin görevini başarı ile yerine getirdiğini ifade etti. Bununla birlikte Ermenilerin Mütarekenâme koşullarını yerine getirmekten vazgeçmeleri durumunda Doğu Cephesi Kumandanlığı birliklerinin harekâta Erivan istikametinde devam edebileceği düşüncesiyle yeniden taarruz gruplarını tertipledi. Diğer taraftan Ermeni Barış heyeti delegesi, 22 Kasım 1920'de Gümrü'ye geldi ve 26 Kasım 1920'de başlayan görüşmeler, 2/3 Aralık 1920'de Mütarekenâmenin imzalanması¹⁴⁴⁶ ile son buldu. Böylece tespit edilen sınır hattı ile Kars Sancağı, Iğdır ve Tuzluca Misak-ı Milli gereği sınırlar içerisine alındı ve Türk-Sovyet yakınlaşmasında önemli olan Kafkas yolunun açılması ile güvenlik altına alınması¹⁴⁴⁷ sağlanmış oldu. Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra birlikler yeniden teşkilatlandırıldı. Buna göre, 1.Mürettep Tümen lağvedilerek emrindeki 18.Alayın 2.Taburu, 11.Kafkas Piyade Tümeni'ne verildi. Aşiret Alayları terhis edildi. Azerbaycan Süvari Alayı ile 15.Süvari Alayı birleştirildi. 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı Albay Halit Bey, 3.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı oldu. 9.Kafkas Piyade Tümen Kumandanı ise Rüştü Paşa oldu.¹⁴⁴⁸

a. Ardahan ve Artvin'in İşgal Edilmesi

Sovyet Rusya, Doğuda Ermenilere karşı zafer kazanılması, İtilaf Devletlerinin Londra'daki Barış görüşmelerine Türk Heyetini de çağırması ve Ankara'da Türk-Gürcü ilişkilerinin gelişmesi üzerine, bir taraftan Türk-Sovyet dostluğunu kurmak diğer taraftan Gürcistan meselesini kendi politikaları doğrultusunda biran önce halletmek için Kafkasya'daki kuvvetlerini takviye ederek harekete geçirdi. Ayrıca Karadeniz sahilinde bulunan kuvvetlerini de Gürcü Ordusu'nun gerilerine sevk ederek 19 Şubat 1921'de Gürcistan'a harp ilan etti. Doğu Cephesi Kumandanlığı da Rus-Gürcü anlaşmazlığından kaynaklanan durumdan istifade maksadıyla, Evliye-yi Selase'nin geri kalan kısmını, Batum daha sonra işgal edilmek üzere Ardahan ve Artvin'in alınması taraftarıydı. Bu niyetini Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti da onaylayarak 22 Şubat 1921'de harekâta başlanması

¹⁴⁴⁶İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.17-18., Antlaşmanın Tam Metni s.19-23.

¹⁴⁴⁷S.Yalçın, *Atatürk'ün Dış Siyaseti*, s.66.

¹⁴⁴⁸TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, s.220-226.

direktifini verdi.¹⁴⁴⁹ Bu esnada Sovyet Ordusu, Tiflis'i işgal etmesinden bir gün önce Gürcü Hükümeti, Ardahan ve Artvin sancaklarının Türkiye'ye bırakıldığı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından Doğu Cephesi Kumandanlığına bildirilerek¹⁴⁵⁰ Bakanlar Kurulu Kararı gereği Batum, Ahılkelek ve Ahıska'nın işgal edilmesi direktifi verildi.¹⁴⁵¹ Bu direktif gereği Doğu Cephesi Kumandanlığı, 17 Şubat 1920'de birliklerine harekât için verdiği emirle gerekli tedbirlerin alındığını¹⁴⁵² ve 23 Şubat 1921'de de 8.Alayın Ardahan'ı işgal etmesi ve Zaruşat'taki Müfrezenin de Çıldır istikametinde ilerlemesi emri üzerine Ardahan ve Artvin aynı gün işgal edilerek Anavatan'a kavuştu.¹⁴⁵³

b. Ahıska ve Ahılkelek Bölgelerinin İşgal Edilmesi

Doğu Cephesi Kumandanlığı, 3 Mart 1921 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine yazdığı raporunda, *"Bolşeviklerin Gürcistan'daki harekâtı nedeniyle Ahıska halkının Ermenilerden zarar görmesi ihtimaline karşı Gürcü Hükümeti'nin uyarıldığını ve her ihtimale karşı Ardahan'daki 8.Alayın Ahıska'ya, 15.Süvari Alayı'nın da Çıldır'a gitmesi için emir verdiğini"* bildirdi. Bu sırada Kızılıordu, hızla Batum'a doğru ilerlediğinden Batum'daki Türk temsilcisi Batum'un biran önce işgali için Kazım Karabekir Paşa'ya teklifte bulundu. Ancak Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa aynı görüşte olmadığını 2 Mart 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine gönderdiği yazısında, *"Batum'u elde tutacak kuvvetin bulunmadığı ve Batum'un askeri ve ekonomik olarak bir önemi olmadığı"* şeklinde belirtti. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, 4 Mart 1921'de Bakanlar Kurulu kararına dayanarak, *"Harp harekâtının Gürcistan'da gelişmesi sırasında, Azerbaycan ve Sovyet birliklerinin Doğu Cephesinin askeri emniyeti bakımından Ahıska ve Ahılkelek kasabalarına girmemesi gerektiğinin Sovyet Birlikleri vasıtasıyla Moskova Hükümeti'ne bildirilmesini"* istedi. Ankara'nın verdiği bu karar, Gürcü Hükümeti'nin isteği doğrultusunda idi. 8 Mart 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Doğu Cephesi Kumandanlığına verdiği direktifte ise, *"Ahıska ve Ahılkelek'in işgalinin Gürcü Hükümeti'nin isteği doğrultusunda olduğu, işgalin Kafkasya meselesinin*

¹⁴⁴⁹K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, s.1024.

¹⁴⁵⁰ATBD, sayı.107, 1999, Belge Nu.:3020.

¹⁴⁵¹ATBD, sayı.107, 1999, Belge Nu.:3021.

¹⁴⁵²ATBD, sayı.107, 1999, Belge Nu.:3025.

¹⁴⁵³TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.232-233.

halline kadar devam edeceği ve Batum, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin mümkün olan çabuklukla 9 Mart 1921'e kadar işgal edilmesini" bildirdi.¹⁴⁵⁴

Doğu Cephesi Kumandanlığı bu emir üzerine harekât için hazırlıklarına başladı. Bu kapsamda, 15 ve 18.Süvari Alaylarından teşkil olunan 6.Süvari Tümeni kuruldu. Tümen daha sonra iki süvari tugayına ayrıldı ve Azerbaycan Süvari Alayı lağvedildi. Ayrıca 34.Alayın bir taburu, 11.Tümenin süvari bölümü, bir ağır makineli tüfek bölümü ve bir batarya ile Aşiret Alaylarından müteşekkil Mürettep Tümen Kumandanlığı kuruldu. Kumandanlığına, Yarbay Reşat (Çiğiltepe) Bey¹⁴⁵⁵ getirildi. Bu tertiplenmeden sonra Doğu Cephesi Kumandanlığı, birliklerine yayımladığı harekât emri ile Ahıska ve Ahılkelek'in işgali için hazırlıklara başladı. Buna göre 8.Alay, 7 Mart 1921'de Ahıska'ya girdi. Bir gün sonra da Ahıska'ya 18.Kızıl Süvari Tümeni girdi ve şehir ikiye ayrılarak birlikler tertiplendi. Kızıl Süvari Tümen Kumandanı, Batum'un işgal edileceğini ve Ahıska'ya yeni birlikler geleceğini bildirdi. Hâlbuki Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından Kızıl birliklerin Batum'a girmesinin engel olunması istemesine rağmen bu yapılamadı.¹⁴⁵⁶

Ahılkelek'in işgali için 9.Kafkas Piyade Tümeni'nin Gümrü'de bulunan 29.Alayı, bir batarya ve bir süvari bölümü görevlendirildi. İntikal edilecek yolların keşfi yapıldıktan sonra altı günlük bir yürüyüşten¹⁴⁵⁷ sonra 14 Mart 1921'de Ahılkelek de işgal edildi.¹⁴⁵⁸

¹⁴⁵⁴ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.233-237.

¹⁴⁵⁵ "Yarbay Reşat Bey, 1879 yılı İstanbul doğumludur. 1896'da Kara Harp Okulu'ndan mezun olmuş, 1909'da Arnavutluk isyanının bastırılmasında, 1913'te İşkodra'da; 1918'de Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığında görev yapmıştır. 1918'de Şeria'da İngilizlere esir düşmüş, 1919'da esaretten dönerek Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçmiştir. 1920'de 20. Kolordu emrinde, 1921 yılında Doğu Cephesinde Mürettep Tümen daha sonra 11.Tümen Kumandanı olmuştur. 11.Tümenin Batı Cephesine 21.Tümen olarak nakledilmesi üzerine Batı Cephesinde görev almış ve Haziran 1922'de 57.Tümen Kumandanlığı görevi verilmiştir. 27 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz esnasında Çiğiltepe'nin emredilen saatte alınamaması üzerine intihar etmiştir. Kabri Afyon-Sandıklı'da Anıt Mezarda iken 31 Ağustos 1988'de Ankara Devlet mezarlığına alınmıştır." (Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Kumandanların Biyografileri, II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.168-169)

¹⁴⁵⁶ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.237-238.

¹⁴⁵⁷ "Erkân-ı Harbiye, tarafından suret-i muntazamada tehiye ve tertip edilmek mümkün olan yürüyüşlerde (mesela; sefere dahil olmak üzere icra kılınan tecemmu -toplanma- yürüyüşlerinde) ve bila-muharebe zabtı me'mul nukati işgal icra olunan yürüyüşlerle büyük manevralarda numuneye müşabih bir yürüyüş cetveli tertip olunmalıdır. Yürüyüş cetvelinde intikal, her gün için ayrıca planlanır." (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, s.77)

¹⁴⁵⁸ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.238.

c. Batum'un İşgal Edilmesi

Doğu Cephesi Kumandanı, Ahıska, Ahılkelek ve Batum'un işgal edileceğine ait Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kararını Tiflis'te bulunan 11.Kızıl Ordu Kumandanına ilettili. Ancak bu karara, Kızılordu Siyasi Komiseri Orjenikidze itiraz ederek¹⁴⁵⁹ Moskova'daki Türk heyeti ile Rus Heyeti arasında alınan karara göre Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in Gürcistan'da kalacağını ve Doğu Cephesi Birliklerinin buna göre hareket etmesini bildirdi. Buna Doğu Cephesi Kumandanlığı verdiği cevapta TBMM Hükümeti kararının Ahılkelek'te bulunan 11.Kızılordu Kumandanına bildirildiği ve Moskova'daki görüşmelerden Ankara'nın bilgisi olmadığı belirtildi. Bu durumun Ankara'ya Doğu Cephesi Kumandanlığı tarafından iletilmesi üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti sùratle Ahılkelek ve Batum'un işgal edilmesini bildirdi. Bu karar ve emirden sonra Doğu Cephesi Kumandanlığı, hazırlıklarına başladı ve harekât için Çoruh Grubu adı altında yeni bir Kumandanlık teşkil etti. Bu Grup Kumandanlığı birliklerine verilen harekât görevleri ise şöyleydi:¹⁴⁶⁰ 8. Alay'dan bir bölük, bir Lewis Makineli Tüfek Bölüğü, bir kısım süvari Acara'nın merkezi olan Hula'da; 11.Alay, bir batarya Acara suyu ile Çoruh'un birleştiği yerde; 7.Alayın 3.Taburu Hopa'da, 7.Alayın 2.Taburu Trabzon'dan gemi ile hareketle Hopa'da olacaktı. Bu harekât tasarısına uygun olarak 11 Mart 1921'de 7.Piyade Alayı halkın alkışları ile Batum'a girdi. 7.Alayın 2.Taburu ve bir batarya da Batum'a girerek bazı tabyaları işgal etti. Bu taburdan bir bölük Çürüksulu'ya gönderildi. 11.Alay'dan iki tabur ve bir batarya Acara köprüsüne gelerek tertiplendi. Böylece Batum Kızılordu birlikleri gelmeden işgal edilmiş oldu.¹⁴⁶¹

C. DOĞU CEPHESİ HAREKÂTI'NIN SONA ERMESİ VE BİRLİKLERİN YENİDEN TEŞKİLATLANMASI

1. İşgal Edilen Bazı Bölgelerin Boşaltılması

Batum'daki yönetim boşluğu üzerine 22 Ekim 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce Tiflis'e Büyükelçi olarak atanan Albay Kazım (*Dirik*) Bey tarafından Türk

¹⁴⁵⁹ ATBD, sayı.107, 1999, Belge Nu.:3044.

¹⁴⁶⁰ ATBD, sayı.107, 1999, Belge Nu.:3045.

¹⁴⁶¹ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.239-240.

idaresi kurulmuş ve Batum Mutasarrıfı olarak göreve başlamıştı.¹⁴⁶² Batum, Doğu Cephesi Birlikleri tarafından işgal edildikten sonra, Gürcü Hükümeti, bir taraftan Ordusunun Bolşevikleşmesi, diğer taraftan Koalisyon Hükümetini kabul etmemesi nedeniyle 17 Mart 1921’de Batum’u terk etmek zorunda kaldı. Ancak Batum’da bulunan Bolşevik Gürcü Alayı Kumandanı, Refkom (*Gürcü-Sovyet Devrimci Komitesi*) idaresi adı altında bir yönetim kurduğunu ilan etti. Albay Kazım Bey’in bu yönetimi tanımaması üzerine Gürcüler, vilayet konağına yapılan saldırı üzerine çıkan çatışma neticesinde dağıldı. Batum’u Türklere vermek istemeyen Gürcüler, 18 Mart 1921’de 2 ve 3.Taburlarına da saldırdı ve mukavemet gösterilmesine rağmen Gürcü kuvvetlerinin takviye alması üzerine taburlar geri çekilmek zorunda kaldı. 11.Alayın bulunduğu bölgeye, Batum’a gelen Kızılordu birliklerinin de gelmesi ile Çoruh Müfrezesi Kumandanı yaptığı durum değerlendirmesi sonucu, Çoruh Grubu’nun asıl kuvvetlerini Acara ve Çoruh gerisine çekti¹⁴⁶³ ve Mutasarrıflıkta bir bölük kadar kuvvet bıraktı. Ancak Gürcü Refkom Çetelerinin, Kızılordu’nun da desteği ile Batum’daki tabyalara yaptığı taarruzda 3.Tabur zayıyat verdi ve malzemeleri yağma edildi. Bu olay, Batum’da Türk ve Bolşevik Ordusu arasında düşmanlık olduğu yönünde söylentilere yol açsa da gerçekte Türk birliklerine karşı silah kullananlar¹⁴⁶⁴ Gürcü çetelerdi. Hatta bunun için Kızılordu’nun Batum Grup Kumandanı özür diledi. Bununla birlikte Doğu Cephesi Kumandanlığı Çoruh Grup Kumandanlığı birlikleri Batum’u boşaltmaya başladı. Buna göre, 28 Mart 1921’de, 11.Alayın iki taburu ve bir batarya, Acara köprüsü yakınından Borçka’ya; 7.Alayın iki taburu ise Hopa’ya; 8.Alayın bir bölüğü de çekilen taburlarla birlikte Hopa’ya intikal etti. Albay Kazım Bey’de 28 Mart 1921’de Batum’dan ayrılarak¹⁴⁶⁵ Trabzon’a gitti. Böylece Türk birlikleri tarafından Batum boşaltılmış oldu.¹⁴⁶⁶

Doğu Cephesi Kumandanlığı, 28 Mart 1921 tarihinde, 15.Süvari Alayı’nın Ahıska bölgesinden çekilerek cephe Kumandanlığı emrine girmesini emretti. Ahıska’da bulunan diğer bir birlik olan 8.Alayın bir taburu, Çıldır’a; bir taburu da Caksu’ya; diğer tabur ile süvari ve topçu bölükleri de Ardahan ve yakınlarındaki

¹⁴⁶²Serpil Sürmeli, **Türk-Gürcü İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.581.

¹⁴⁶³K.Karabekir, **İstiklâl Harbimiz, II**, s.1033.

¹⁴⁶⁴S. Sürmeli, **Türk-Gürcü İlişkileri**, s.683-684.

¹⁴⁶⁵K.D.Dirik, **Vali Paşa Kazım Dirik**, s.135.

¹⁴⁶⁶**TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III**, s.241-243.

köylere döndü. Ahılkelek'te bulunan 29.Alay ve 9.Tümen Süvari Bölüğü'nün de Gümrü yakınlarına gelmesi emredildi.¹⁴⁶⁷

2. Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Harekâta Son Verilmesi ve Doğu Cephesi Birliklerinin Yeniden Teşkilatlanması

Doğu Cephesi Kumandanlığının Tiflis'te bulunan İrtibat Kurulu Başkanı Yüzbaşı Hüsamettin, 19 Mart 1921'de Moskova'dan yazılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın¹⁴⁶⁸ Rusça metnini aldı ve Doğu Cephesi Kumandanlığına bildirdi. Bu antlaşmaya göre sınır; Türkiye ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasındaki sınırdır. Bu sınıra göre, *“Karadeniz kıyısında Sarp Mevkiinde başlayarak Hediç ve Şavşat dağlarından geçer ve Ardahan ile Ahıska arasındaki mülki sınırları izleyerek güneydoğuya döner ve Çıldır Gölü'nün 10 km doğusundan ve Gümrü'nün 10 km batısından geçtikten sonra Arpaçayı ve Aras Nehrini takiben Aşağı Karasu'nun Aras ile birleştiği hatta kadar uzanır. Bundan sonra Ermenistan-İran sınırı başlar. Bu da Gümrü Antlaşması ile belirlenmiş hattır.”* Bununla birlikte Gürcistan sınırı Türk isteklerine uygun olmamakla birlikte Artvin, Ardahan, Kars, Iğdır ve Kulp (Tuzluca) il ve ilçeleri ile Türkiye'ye geçti.¹⁴⁶⁹ Ancak Batum, halkın uygun bir yönetimle idaresi ve Türkiye'nin Batum Limanı'ndan serbestçe istifadesi şartı ile Gürcistan'a terkedildi. Bu durumu, Yusuf Hikmet Bayur, *“Batum hakkında kabul ettiğimiz bu fedakârlığın asıl sebebi, iş bu limanın bütün Cenub-i Kafkasya'nın başlıca ve belki de yegâne limanı olması ve bütün bu halkın mahrecini almak istemememizdendir, çünkü bu gayr-i tabii ve gayr-i makul olurdu. Esasen Türkiye'nin Karadeniz'de limanları çoktur.”* şeklinde değerlendirmektedir.¹⁴⁷⁰

Moskova Antlaşması ile Türkiye'nin Kafkas Cumhuriyetleri ile olan sınırı belirlenmiş oldu. Türkiye, Kafkas Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını sağlamlaştırmak ve yakınlık kurmak için her biri ile ayrı ayrı anlaşma imzalamak istemişse de Kafkas Milletleri üzerinde Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin baskısı nedeniyle bu mümkün olmadı. Nitekim Sovyet Rusya, Kars görüşmelerinden önce

¹⁴⁶⁷ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.243-244.

¹⁴⁶⁸ “Yusuf Kemal (Tengirşenk), Büyükelçi Ali Fuat (Cebesoy), Rıza Nur, Askeri Ateşeler Saffet ve Kurmay Yarbay Seyfi Bey tarafından teşkil edilen heyet tarafından 16 Mart 1921'de imzalanmış 21 Mart 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır.” (T.Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, I, s.71.)

¹⁴⁶⁹ İ.Soyсал, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I, s.27-32. Antlaşmanın tam metni için s.32-38

¹⁴⁷⁰ Y.H.Bayur, Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, s.71.

Tiflis'te bir siyasi Kafkas Birliği kurarak Türkiye'nin önüne çıkardı. 13 Ekim 1921'de imzalanan antlaşma esas itibari ile Moskova Antlaşması'nın tekrarından ibaretti.¹⁴⁷¹

Moskova Antlaşması ve Kars Antlaşması'nın yapılması ile Doğu Cephesi Kumandanlığı, kuruluşundaki birliklerinin yeniden düzenlemesi ve tertiplenmesine başladı. İşgal edilen yerlerden geri intikal devam ederken, 1.Mürettep Tümen lağvedilerek Aşiret Tümen karargâhı kaldırıldı. Arpaçay doğusunda bu tümen emrinde bulunan 34.Alayın 2.Taburu ve bir dağ bataryası ile süvari bölüğü, 12.Piyade Tümen Kumandanlığına bağlandı ve bulunduğu yerde doğuya karşı örtme görevi verildi. 15 Nisan 1921'de Doğu Cephesi Kumandanı Kars'tan verdiği emirle, sınıra karşı emniyet maksadıyla birliklerin yeniden tertiplenmesini sağladı. Geri intikal ve yeniden tertiplenme 25 Nisan 1921'de tamamlandı ve Doğu Cephesi Kumandanlığı karargâhı da Kars'tan Sarıkamış'a intikal etti.¹⁴⁷²

Doğu Cephesi Kumandanlığı 3.Kafkas Piyade Tümen Kumandanlığının Doğu Cephesi Kumandanlığı kuruluşundan alınması üzerine yaptığı asker alma işlemleri neticesinde, 3 Alaylı olarak 13.Piyade Tümen Kumandanlığını teşkil etti. Aynı zamanda Kars'ta konuşlanmak üzere 6.Süvari Tümen Kumandanlığı ve Erzurum-Ağrı bölgelerinden sorumlu olmak üzere 7.Süvari Tümen Kumandanlığının teşkili yapıldı. Ayrıca Van'da konuşlu bir Aşiret Tugayının kurulmasına karar verildi.¹⁴⁷³

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti Moskova Antlaşması sonrası 30 Mart 1921'de Anadolu'da Batı Cephesi'nin takviyesi maksadıyla 3.Kafkas Piyade Tümeni'nden bir Alay ve bir dağ bataryası ile 1.000 İngiliz Tüfeği ve mühimmatının gönderilmesini istedi. Bu emrini, 15 Nisan 1921'de değiştirerek 3.Kafkas Piyade Tümen Kumandanlığının tamamının Bolu-Akçakoca'ya intikal ettirilmesi istedi. Bunun üzerine Tümen 27 Mayıs 1921 tarihine kadar kafilelerle Akçakoca ve Karadeniz Ereğlisi'ne nakledildi. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti talebi üzerine 30 Temmuz 1921'de Batı Cephesi'nin mevzi düzelterek Sakarya Nehri doğusuna çekilmesi üzerine bu cephenin takviye edilmesi zorunluluğu gereği, Doğu Cephesi Kumandanlığından birlik ve malzeme gönderilmesine devam edildi.¹⁴⁷⁴ Batıya yapılan takviyeler nedeniyle yeniden teşkilatlanma yapmak ve doğu bölgesinde askeri

¹⁴⁷¹İ.Soyal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I*, s.39-40. Antlaşmanın tam metni için s.41-47.

¹⁴⁷²TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, s.246-250.

¹⁴⁷³TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, s.252.

¹⁴⁷⁴TİH, *Doğu Cephesi, (1919-1921), III*, s.251.

ve sivil işlerin tek makamda toplanmasını önlemek için 24 Aralık 1921’de Doğu Cephesi Kumandanlığına bağlı olacak şekilde 9.Kolordu Kumandanlığı teşkil edildi. Karargâhı Sarıkamış’ta olan 9.Kolordu Kumandanlığına, 9.Kafkas Piyade Tümeni, 11.Kafkas Piyade Tümeni, 13.Piyade Tümeni, 6.Süvari Tümeni ile 7.Aşiret Süvari Tümeni bağlandı.¹⁴⁷⁵

Doğuda yeni birlik teşkillerinin yanı sıra Batı Cephesi’ne takviyeler de devam etti. 12.Piyade Tümen Kumandanlığının Batıya gönderilmesinin istenmesi üzerine 12.Piyade Tümeni, 4 Ağustos 1921’den itibaren altı kademe halinde Kars bölgesinden trenle Sarıkamış’a buradan da karayolu ile batıya hareket etti. 48 gün süren bir intikal sonrası tümen bütünlüğü sağlandığında, Sakarya Meydan Muharebesi bitmişti. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetinin yeni bir emri ile iki toplu 10.5’luk obüs bataryası ve iki Rus sahra topu, mühimmatı ile birlikte Batı Cephesine gönderildi. Bu tertiplenme ve yeniden teşkilatlanmanın yanı sıra Batı Cephesinin kuvvet ihtiyacı devam etmekte ve takviye kuvvet gönderilmesi Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından emredilmekteydi. Bu kapsamda 1922’de yapılacak kesin sonuçlu bir harekât için 31 Aralık 1921’de kuvvetli ve yetişmiş bir birlik daha talep edilmesi üzerine Yarbay Reşat (*Çiğiltepe*) Bey komutasındaki 11.Kafkas Piyade Tümen Kumandanlığının gönderilmesine karar verildi. İlk kafilesinin intikaline başlanıldığı 5 Mart 1922’den itibaren Erzincan’dan hareketle Sivas’ı üzerinden yürüyerek Kayseri’ye intikal etti. Numarası Batı cephesindeki aynı numaralı başka bir tümenle karışmaması için 21.Kafkas Piyade Tümeni oldu. Ayrıca yeni teşkil edilen 13.Tümenin 53.Alayı, 17 Temmuz 1922’de kıyı bölgesi emniyetini sağlanması maksadıyla deniz yolu ile Samsun’a gönderildi. Doğu Cephesi Kumandanlığının diğer cepheleri takviyesi Batı Cephesi ile sınırlı kalmadı. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetinin 6 Haziran 1922 tarihli emri ile Van Sınır Alayı’nın 2.Taburu ve bir bataryası, Elcezire Cephesi’ni takviye maksadıyla Şemdinli üzerinden Revandiz’e gönderildi. Bundan sonra 11 Haziran 1922’de bu alayın 1.Taburu da bir batarya ile aynı bölgeye intikal ettirildi.¹⁴⁷⁶

Batı Cephesi’ne birlik takviyelerinin yanı sıra malzeme desteği de yapıldı. Doğu Cephesi 9.Kolordu Kumandanlığı, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetinin talep ettiği Ruslardan kalan otomobil, yük kamyonu, yol makinesi ve bunlara ait yedek

¹⁴⁷⁵ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.261.

¹⁴⁷⁶ TİH, Doğu Cephesi, (1919-1921), III, s.250-260.

parçaların sağlam olanlarının tespitinden sonra bakım ve onarımlarının Erzurum ve Kars'ta yapılarak gönderileceğini bildirdi.¹⁴⁷⁷

Doğu Cephesi'nden yapılan birlik ve malzeme takviyesi ile Batı Cephesi'nde verilecek olan kesin sonuçlu muharebelerin sonucunda büyük bir etkisi görülecekti. Ayrıca Doğu Cephesi'nde kazanılan bu zaferle, Milli Mücadele'nin ve İstiklâl Harbi'nin bir cephesi kapatılıyor ve Batı Cephesi'nde Yunan Taarruzu ile doğan üzüntü bir ölçüye kadar gideriliyordu. Asıl harbi batıda yapacak olan Türk Ordusu, artık arkası emin olarak harp edecek ve Batı Cephesi takviye edilebilecekti.¹⁴⁷⁸ Nitekim Doğu Cephesi Kumandanlığı, kendi sorumluluk sahasında barışın temininde taktik ve operatif görevlerini başarı ile yerine getirdiği gibi Batı Cephesi ve Elcezire Cephesi'nde ihtiyaç duyulan kuvvetleri göndererek takviye etmiş oldu.

¹⁴⁷⁷BCA, 55-362-6.

¹⁴⁷⁸S.Selek, *Anadolu İhtilali*, I, s.383-384.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK İSTİKLAL HARBİ'NDE GÜNEY CEPHESİ'NDEKİ HAREKÂTIN TALİMNAMELERE GÖRE İCRASI (1919–1921)

A. GÜNEY CEPHESİ'NDE HAREKÂT ÖNCESİ GENEL DURUM VE HAREKÂTA HAZIRLIK

1. Harekât Öncesi Genel Durum

a. Siyasi Durum

Birinci Dünya Harbi devam ederken İtilaf Devletleri, aralarında yaptıkları gizli ve açık anlaşmalara dayanarak, Osmanlı Devleti'ni siyasi ve ekonomik yönden kontrol altına almak suretiyle paylaşmak amacındaydı.

Bu anlaşmalardan Anadolu'nun güney ve güneydoğusunun paylaşılmasının yer aldığı anlaşmalardan ilki olan 26 Nisan 1915 tarihli Londra Anlaşması, İtalya'nın Birinci Dünya Harbi'ne girmesine karşılık Antalya bölgesinin verilmesini ve İngiltere ile Fransa arasında Güneydoğu Anadolu'nun paylaşılmasını; 3 Ocak 1916'da yapılan "Sykes-Picot Sözleşmesi" ve 26 Nisan 1916'da yapılan Petrograd Anlaşması,¹⁴⁷⁹ Güneydoğu Anadolu ve Arap memleketleri hakkında daha önce verilen kararların onaylanmasını; bu karşılıklı anlaşmalara göre mutabakata varılan ve 16 Mayıs 1916'da yapılan Skyes-Picot Anlaşması ise Irak, Suriye ve Güney Anadolu bölgelerinin Fransa ve İngiltere arasında pay edilmesini esas alıyordu. İtilaf Devletlerinin bu gizli anlaşmalarda geçen düşünceleri Mondros Mütarekenâmenamesi ile imza altına alınarak uygulanması ile çok üstün itilaf kuvvetlerine karşı muharebe etmek zorunda kalmasına rağmen hiçbir cephede kesin sonuçlu bir yenilgiye uğramamış olan Osmanlı Ordularını, Anadolu'nun içlerine doğru çekilmek zorunda bıraktı. Geri çekilme, yerini işgallere bırakırken Anadolu'nun güneyinde de Antalya, İskenderun, Adana, Antep ve Urfa; İtalya, Fransa ve İngiltere tarafından işgal edildi.¹⁴⁸⁰ İşgaller ile birlikte gayrimüslimler, İtilaf Devletlerinin de desteği ile

¹⁴⁷⁹G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.209.

¹⁴⁸⁰M.Gönlübol-C.Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, s.2.

silahlanarak çekilmekte olan Osmanlı Ordusu'na ve bölgedeki halka karşı çarpışmaya başladı.¹⁴⁸¹

Adana bölgesinde Fransızlar, işgali kökleştirmek, Ermenileri bu bölgeye yerleştirmek ve Türk halkını itaate mecbur kılmak üzere faaliyetlerini artırmıştı. Bu maksatla Adana'nın idaresini tamamen ele geçiren Fransızlar, nahiye ve kazalara kadar Fransız subayları yönetici olarak atadı.¹⁴⁸² Asayişin temini bahanesi ile de Jandarma kuvvetlerini Ermenilerden teşkil etti ve bu surette Fransızlardan güç ve destek alan Ermenilerin Türk halkı üzerinde zulümlerine ses çıkarmadı. Anadolu'nun doğusunda olduğu gibi güneyinde de gayrimüslimlerden olan Ermenilerin başlayan bu yıkıcı faaliyetleri, Adana, Maraş, Antep ve Urfa bölgesinde İngiliz ve Fransızların verdiği teşkilatlanma ve silahlanma desteği ile daha da arttı. Fransızların idaresi ve kontrolünde eğitim yapan 10.000'e yakın silahlanmış Ermeni vardı.¹⁴⁸³

Adana ve Antakya bölgesinde olduğu gibi Fırat Nehri'nin doğusunda da aşiretler ve Ermeniler, İngiliz ve Fransız desteği ile kışkırtılarak ayrılıkçı hareketlere başladı. Bu elverişli ortamdan faydalanan İngilizler, Musûl Vilayeti'nden sonra 6 Aralık 1918'de Kilis'i, 17 Aralık 1918'de Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı ve 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal etti. Fransızlar bu işgallerde İngilizlerin hayretli bakışları altında Adana'dan Urfa'ya kadar 6 tabur kullandı.¹⁴⁸⁴ Ayrıca yaptıkları propaganda ile Diyarbakır bölgesinde halk arasında güvensizlik yaratarak Siirt, Diyarbakır ve Mardin sancaklarının içinde olduğu iddiası ile bir Kürt Hükümeti kurulması için buraları da işgal etmek istedi. Özellikle 1919'da İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti, Wilson Prensiplerinden faydalanarak ve İngiliz desteği ile bölgede ayrılıkçı bir hareketi örgütlüyordu. Bu konuda cemiyete, bölgede sürekli gezerek propaganda yapan ve ayrılıkçı harekete destek veren İngiliz Binbaşısı Nowel, en önemli elebaşı idi. 1919'da Diyarbakır bölgesinde İngiliz propagandası etkin olamadı. Ancak bu kez Fransızların bölgedeki faaliyetleri görülmeye başladı. Bunlardan Fransız Albay Norman, Diyarbakır ve Mardin bölgesinde Kürtçülük faaliyetlerine başladı ise de yeterli desteği halktan göremedi.¹⁴⁸⁵

¹⁴⁸¹TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.7-11.

¹⁴⁸²Y. Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, (1919-1922), s.180-181.

¹⁴⁸³TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.18-19.

¹⁴⁸⁴“Bu durumu gören İngiliz subayları: Bir felakete gidiyorsunuz. Bir avuç adamla devralıyorsunuz diyorlardı.” (Y. Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922, s.182.)

¹⁴⁸⁵TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.12-17.

İtilaf Devletlerinin Anadolu'nun güneyinde bölge halkını kışkırtması ve bu surette işgalleri kolaylaştırması aynı zamanda ordunun silahsızlandırılarak terhis edilmesi karşısında, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar gereği tüm yurttaki halkın da katılımı ile silahlı bir mücadele başlatıldı ve Ordunun kalan birlikleri ile işgallere karşı konulması kararı verildi. Bu karar Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da uygulanarak başarıya ulaştı. Düzenli birliklerin de desteği ile sürdürülen Kuva-yı Milliye harekâtı sonucu Fransızlar Maraş ve Urfa'dan çekildi. Bu iki bölgenin elde bulundurulmasına önem veren Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından 14 Nisan 1920'de 13.Kolordu Kumandanlığına gönderilen emirde; Fransızların Urfa'yı tekrar işgal etmek maksadıyla 3 tabur kuvvetin Suroç'a hareket ettiği, bu nedenle gerekli tedbirlerin alınması emrediliyordu.¹⁴⁸⁶

Diğer taraftan 16 Haziran 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından, Fransızlarla anlaşmaya varılan ateşkesin Fransızlar tarafından bozulduğu belirtilerek muharebeye tekrar başlanılacağını ve ilgili birlik ve kişilere bilgi verilmesini isteyen talimatı, 12.Kolordu ve 13.Kolordu Kumandanlıkları ile Kuva-yı Milliye teşkillerine gönderildi.¹⁴⁸⁷

Buna göre Heyet-i Temsiliye'nin, Urfa ve Maraş'ın tekrar elden çıkmasını istemediği ve 12.Kolordu ile 13.Kolordu'nun bütün gayretini Antep ve Adana bölgesindeki Fransız birliklerinin uzaklaştırılmasına verilmesi gerektiği yönünde bir düşüncesi olduğu anlaşıyordu.

b. Coğrafi ve Sosyal-Ekonomik Durum

Coğrafi durumun incelenmesi bölgenin genel hatları ile coğrafi etüdünü yapmaktır. Bundan maksat ise, Türk İstiklâl Harbi'nin bir bölümünün gerçekleştiği Güney Cephesini içerisine alan Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgesine ait harekât alanının tabii yapısı ile sosyal ve ekonomik durumunu askeri bakımdan o günün şartlarına göre değerlendirmektir.

İngilizlere ve Fransızlarla birlikte silahlanmış Ermenilere karşı başlangıçta Kuva-yı Milliye daha sonra Düzenli Birliklerin sevk ve idaresinde yürütülen Güney Cephesi Harekâtı'nın geçtiği yer; Anadolu'nun güneyi ile güneydoğu bölgesinde ve Türk İstiklâl Harbi Harekât Sahası'nın içerisinde yer alan stratejik bir

¹⁴⁸⁶ HTVD, Sayı:14, Vesika Nu.:360.

¹⁴⁸⁷ HTVD, Sayı:14, Vesika Nu.:373.

bölgedir. Bölge, harekât sahası olarak birliklerin konuş yerleri ve coğrafi özelliklerine göre Güney Cephesi'nde yapılan askeri harekâtın daha kolay anlaşılabilmesi için, Fırat Nehri'nin doğusu ve Fırat Nehri'nin batısı olarak iki bölüm halinde ele alınmıştır.

Diğer taraftan Güney Cephesi harekât sahasının Birinci Dünya Harbi'nden sonra bazı il ve sancakların elden çıkması sonrasında 1919 ve 1920 yıllarındaki idari teşkilatın yapısı aşağıda belirtildiği gibiydi.¹⁴⁸⁸

<u>İLLER</u>	<u>İLLERE BAĞLI SANCAKLAR</u>	<u>BAĞIMSIZ SANCAKLAR</u>
Musûl	Kerkük, Süleymaniye	Urfa
Diyarbakır	Ergani, Siverek, Mardin	Antep
Bitlis	Siirt, Genç,* Muş*	Maraş
Adana	Mersin, Kozan, Osmaniye	
Halep	Antakya	

* Güney Cephesi Harekât Alanı dışında olup Doğu Cephesi Harekât Alanı içerisindedir.

(1) Fırat Nehri'nin Doğu Bölümü

(a) Tabii Coğrafyası (Harekât Sahasının Coğrafi Özellikleri)

Coğrafi Mevki ve Yüzölçümü; doğuda İran; kuzeyde, Van Gölü-Muş Sıradağları ile Hazar Gölü güneyindeki dağlar; batıda, Fırat Nehri; güneyde Kerkük-Deyrizor hattıdır. Bu bölge içerisinde, Musûl, Diyarbakır, Van, Bitlis illeri ile Urfa Bağımsız Sancak olarak yer almaktaydı. Bölgenin yüzölçümü 285.000 km² idi.¹⁴⁸⁹

Dağlar; İran sınır dağları, Süleymaniye sancağının doğusundan başlayarak Hakkâri bölgesine kadar uzanan karışık bir yüksek yapıdadır. Elcezire bölgesinin kuzeyden kapatan dağlar aynı zamanda kuzeyi yani doğu harekât alanını ayırır. Başlıca dağlar, Hakkâri güneydoğusundaki Cilo dağı; Beytüşşebab batısında Tanintanin Dağı; Siirt bölgesindeki Sason ve Karakol dağları; Diyarbakır güneybatısında Karaca Dağı; Mardin Bölgesinde Mazı Dağı; Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Sincar ve Abdülaziz Dağlarıdır. Bölgenin kuzeyindeki dağlar, askeri harekât bakımından incelendiğinde belli yerlerden geçit vermesi bakımından taarruzi bir harekâta engel teşkil eder. Savunma yapana kolaylık sağlar. Elcezire bölgesinin kuzeyini kapayan bu dağlardan Cizre-Siirt-Bitlis hattında uzanan dağ sırası, engebeli,

¹⁴⁸⁸ TİH, İdari Faaliyetler, VII, s.145-146.

¹⁴⁸⁹ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.22.

yolsuz ve askeri harekâta elverişli değildir. Yaya intikale sadece belli geçitlerdeki patika yolları elverişlidir. Güneyden yapılacak bir taarruzda savunma imkân ve kabiliyetini artırır. Cizre-Siirt-Bitlis hattının batısı ile Fırat Nehri arasında kalan dağ sırası ise daha az arızalı olup her türlü harekâta elverişli şose yollara sahipti. Bu bakımdan iki önemli istikamet, güneyden yapılacak bir harekâtı Anadolu'nun içlerine kadar ilerletme imkânına sahipti. Bunlar, Siirt-Bitlis yolu ile Diyarbakır-Elazığ yoludur. Bu istikametlerin dışında harekâtın ilerlemesi oldukça güçtü.¹⁴⁹⁰

Ovalar ve Yaylalar; bölgenin kuzeyindeki dağların güney kısımlarındaki arazi kesimleri ovalıktır. Bu ovalar, Mardin güneyinde, Diyarbakır'ın doğu ve kuzeyinde yer alan ovalar ile Siverek, Harran, Suruç ve daha güneyindeki Rakka ovalarıdır. Bazı kesimleri engebeli olsa da harekât bakımından her mevsimde kolaylık sağlar.¹⁴⁹¹

Akarsular; bölgenin nehirleri, esas itibari ile Anadolu'dan doğan Fırat ve Dicle Nehirleridir. Fırat Nehri, 2.860 km olup Erzurum'dan Karasu, Ağrı bölgesinde Aladağlardan doğan Murat ve Malatya'dan doğan Tohma çayının üç kol halinde birleşmesi ile oluşur. Fırat Nehri hiçbir yerinden geçit vermez. Ancak mevcut köprüler dışında sallar ve kelek adı verilen ve tulumlarla şişirilmiş bir nevi sallarla geçiş sağlanırdı. Kıyılarında savunma harekâtı kolay olmakla birlikte ilave tahkimatı gerektirir. Taarruz ise yeterli bir hazırlık sonrası yapılır. Doğudan batıya ve batıdan doğuya doğru yapılacak harekâta önemli bir engel teşkil eder. Dicle Nehri ise 1.900 km uzunluğunda Elazığ ilinin Hazar Gölünden doğar. Suyun hızı ve miktarı Fırat nehrinden daha fazladır. Fırat Nehri'nde olduğu gibi sallar ve özel yapılmış geçiş araçları ile geçiş uygundur.¹⁴⁹² Harekât bölgesinin hiçbir yerinde doğal geçiş yeri bulunmayan Dicle Nehri'nin harekâta etkisi Fırat Nehri ile aynıdır.¹⁴⁹³

Göller ve Bataklıklar; Elcezire Harekât bölgesinde göl mevcut değildir. Bölgenin kuzeyinde Hazar Gölü yer alır ve harekâta önemli bir etkisi bulunmamaktadır. Aynı zamanda harekâta etki yapacak bataklıkta bulunmamakla birlikte Fırat ve Dicle nehirlerinin kenar kesimlerinde geniş olmayan ve yayılmamış bataklıklar olsa da askeri harekâta etkisi yok denecek kadar azdır.¹⁴⁹⁴

¹⁴⁹⁰TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.22-23.

¹⁴⁹¹TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.23.

¹⁴⁹²TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.23-24.

¹⁴⁹³M. Akçakoca, Süel Coğrafya, s.568-573.

¹⁴⁹⁴TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.25.

(b) Ekonomik ve Sosyal Durum

Ulaştırma; Demiryolu olarak tek hat; Halep-Müslimiye-Cerablus-Rasûlayn-Derbesiye-Nusaybin hattıdır. Bu demiryolundan Mardin'e de bir hat bulunsa da Almanlar tarafından Bağdat Demiryolu projesi kapsamında yapımına başlanmış ancak Mütarekenâme ile birlikte İngilizler tarafından işgal edilmesi neticesinde işlemez bir durumda kalmıştı. Karayolları ise otomobillerin geçişine elverişli olan kısmen şose kısmen de adi yol niteliğinde az sayıda yol mevcuttu. Bunlar arasında en önemli yollar; Diyarbakır-Kerkük; Diyarbakır-Birecik; Diyarbakır-Bitlis; Diyarbakır-Elazığ; Mardin-Kerkük; Kerkük-Osmaniye yollarıydı. Ulaştırma araçları ilkel ve hayvan çekili idi. Alman ve Avusturya birliklerinden kalma otomobil kollarına ait otomobil bulunsa da bakımsızlık ve şoförsüzlük nedeniyle kullanılamaz durumdaydı. Halkın elinde bulunan ulaştırma vasıtalarının çoğu hayvan çekiliydi.¹⁴⁹⁵

Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık; bölge, genel olarak tarım ve hayvancılık bölgesi olmakla birlikte ilkel usûller kullanılmaktaydı. Birinci Dünya Harbi'nin etkisi ile üretim daha da azalmıştı. Arazinin büyük bölümü işlenmemiş halde idi. Arazinin genişliği nedeniyle hayvancılık yaygınsa da yeterli ürün alınamamakta ancak birliklerin et ihtiyacını karşılayabilecek durumdaydı. Bölgede ekonomik olarak etki sağlayacak ormanlık alan bulunmamakta olanlar ise yakacak ihtiyacı için kullanılmaktaydı.¹⁴⁹⁶

Ticaret ve Sanayi; bölge içerisinde genel olarak küçük ticaret işleri ile uğraşılmakta halk kendi ihtiyaçlarını karşılardı. Son dönemde Musûl bölgesindeki petrol kaynaklarından faydalanılmaya başlansa da bölgeye önemli bir etkisi yoktu. Sanayi ise, ilkel seviyede ve fabrika mevcut değildi. İhtiyaçlar bölge halkının evinde küçük el tezgâhlarından yapılan üretimler ile karşılanır ve ayakkabıcılık, terzilik ve inşaat işleri gayrimüslimler tarafından yapıldı. Bu bakımdan bölgenin ticaret ve sanayisi, büyük birliklerin ihtiyaçlarını mahallinden karşılayacak seviyede değildi.¹⁴⁹⁷

Sosyal Durum; hayat şartları oldukça kötü olan Elcezire bölgesinde, halkın okuma-yazma oranı çok düşüktü. Eğitim seviyesinin düşük olması sosyal hayatı, olumsuz etkiliyordu. Belli başlı yerleşim yerlerinin dışında binalar oturmaya elverişli değildi. Bu bakımdan askeri birliklerin konaklama ve iskân

¹⁴⁹⁵ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.26-27.

¹⁴⁹⁶ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.27-28.

¹⁴⁹⁷ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.28.

ihtiyaçları cami ve okullardan karşılanırdı. Birliklerin köylerde yerleşmesi ise tamamen imkânsızdı. Çoğu zaman adırılı ordugâhlar tesis edilirdi. 1914 yılı istatistiklerine göre bölgenin (*Diyarbakır*,¹⁴⁹⁸ *Mardin, Elazığ, Hakkâri, Urfa, Antep, Maraş*) nüfusu tahmini olarak 2.401.976 idi. Musûl ve Zor sancakları ise tamamen aşiret olduğundan sayılamamıştı. Bu nüfusun %80'i Türk ve Araplardan ibaret Müslümanlardan; %5'i Ermenilerden; %2'si Nasturilerden; %3'ü Yahudiler ve Süryanilerden oluşmaktaydı. Musûl Vilayeti'nin ise nüfusunun yaklaşık 500.000 olduğu ve Arap, Kürt, Türkmen, Keldani ve Süryani topluluklarının yaşadığı belirtilmekteydi.¹⁴⁹⁹ 1914 yılı tespitlerine göre Urfa'nın toplam nüfusu 170.988; Diyarbakır'ın toplam nüfusu 619.825'ti.¹⁵⁰⁰ Bu bilgilerin dışında farklı kaynaklarda farklı nüfus miktarları yer almaktadır. Güneydoğu bölgeleri içerisinde orantısız bir din ve millet unsurları mevcuttu. Türklerin yanı sıra Kürtler ve Araplar da çoğunluk olmasa da belli bir oranı teşkil etmekteydi. Kürtler, Diyarbakır, Cizre, Kilis, Lice, Mardin, Nusaybin, Siirt, Urfa'da; Araplar, Diyarbakır, Kilis, Mardin ve Nusaybin'de bulunmaktaydı.¹⁵⁰¹ Ayrıca Kürt ve Arapların dışında daha güneyde Musûl'da, Kerkük'te, Erbil'de ve Süleymaniye'de Türkmenler bulunmaktaydı. Dolayısıyla bölgedeki bu ikili durum Türkler tarafından Milli Mücadelede direniş için; İngilizler tarafından ise bölgeye yerleşmek ve kontrol etmek için daima göz önünde bulundurulmuştu.¹⁵⁰² Aynı zamanda bu karışık nüfus yapısı nedeniyle bölgede yapılacak bir harekâтта bu unsurların özellikle kalabalık oldukları bölgelerde güvenlik tedbiri almak zorunlu idi.

¹⁴⁹⁸“*Diyarbakır Vilayeti'nin nüfusu 471.500 olarak belirtilmektedir.*” (Binbaşı Mehmed-Kol Ağası Mehmed Rüşdü-Mülazım Mehmed Eşref, **Mükemmel ve Muvassal Atlas**, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1325, s.84.)

¹⁴⁹⁹**Coğrafya-ı Osmani**, 1908, s.467. “*Başka bir eserde Musûl Vilayeti Nüfusu, 351.200 olarak belirtilmektedir.*” (Binbaşı Mehmed-Kol Ağası Mehmed Rüşdü-Mülazım Mehmed Eşref, **Mükemmel ve Muvassal Atlas**, s.84)

¹⁵⁰⁰K.H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s.372-384.

¹⁵⁰¹**TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV**, s.25-26.

¹⁵⁰²Qassam Kh.Al Jumaily-İzzet Öztoprak, **Irak ve Kemalizm Hareketi, (1919-1923)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.22-23.

(2) Fırat Nehri'nin Batı Bölümü

(a) Tabii Coğrafyası (Harekât Sahasının Coğrafi Özellikleri)

Coğrafi Mevki ve Yüzölçümü; Fırat Nehri'nin batı bölümüne ait bölgenin sınırları, doğuda Fırat Nehri, Adıyaman ve Malatya; batıda, Silifke, Gökusu ve Karaman; kuzeyde, Toros Dağları; güneyde, Deyrizor-Lazkiye hattı ile Akdeniz kıyıları idi. Bölge, Adana, Halep illeri ile Antep ve Maraş bağımsız sancaklarını kapsamakta ve yüzölçümü, 125.000 km² idi.¹⁵⁰³

Dağlar; bölge, kuzeyden güneye, kıyıya paralel uzanan Amanos Dağları hariç genellikle dağlıktır. Toroslar ve Amanos Dağları bölgenin önemli yükseltileridir. Amanos Dağları geçilmeye elverişli gözüktü de yamaçların sarpılığı ve darlığı nedeniyle geçişler geçitlere tabidir. Bu yollar ve geçitler az kuvvetlerle tutulduğunda bölgeler arasındaki bağlantı kolayca kesilir. Amanos Dağları kuzeyden güneye uzanmakta Toroslar ise batıdan doğuya uzanmaktadır. Düğüm noktası olan Adana bölgesi Anadolu'nun Suriye istikametini kapatır. Geçişler geçitlere bağlı olduğundan ilerlemek güçtü. Gülek boğazı bu bakımdan bölgenin savunulması için stratejik öneme sahipti.¹⁵⁰⁴

Ovalar ve Yaylalar; Amanos Dağları, Adana bölgesindeki ovaları iki gruba ayırır. Doğusunda Kilis ovası; batısında Adana, Tarsus, Kozan ve Osmaniye ovalarıdır. Ayrıca güneydeki İskenderun ovası geniş düzlüklere sahiptir. Çok verimli bu ovalar engebese az olması nedeniyle askeri harekâta elverişlidir. Bu bakımdan bölgede savunma güç olmakla birlikte, taarruz kolay gelişir. Amanos ve Toros Dağlarının yüksek eteklerinde yer alan yaylalar harekâta önemli bir etkisi bulunmamaktaydı.

Akarsular; bölgede başlıca beş nehir bulunur. Bunlar, Gökusu, Tarsus Çayı, Seyhan Nehri, Ceyhan Nehri ve Asi Nehri'dir. Bu nehirler kuzeyden güneye yapılan harekâta engellik vasfı taşımaz. Ancak doğudan batıya ve tersi istikamette yapılacak bir taarruzi harekâta engeldir aynı zamanda savunmayı kolaylaştırır. Buna göre; Gökusu Irmağı, yamaçları dik olduğundan askeri harekâtı güçleştirir; Tarsus Çayı, askeri harekâta hiçbir engel teşkil etmez; Seyhan Nehri, geçiş vasıtaları olmadan harekât için engeldir; Ceyhan Nehri, Seyhan Nehri ile aynı

¹⁵⁰³TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.28.

¹⁵⁰⁴TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.29-30.

özeliklere sahiptir. Asi Nehri, akışı ağır ancak tabanı bataklık olduğundan vasıtalı geçişe müsaade eder.¹⁵⁰⁵

Göller ve Bataklıklar; Amik Gölü'nün dışındaki göllerin askeri harekâta etkisi görülmez. Küçük bir göl olmakla birlikte etrafındaki bataklık saha, özellikle kuzeyinde Halep-İskenderun yolunu harekâta kapatır. Diğer bataklıklar, Halep güneyinde, İslâhiye güneyinde ve Hassa doğusundadır ve harekâta etkisi bulunmaz.¹⁵⁰⁶

(b) Ekonomik ve Sosyal Durum

Ulaştırma; bölgede demiryolu olarak, Anadolu-Bağdat ile Anadolu-Hicaz hattı mevcuttur. Bu hat, Müslimiye üzerinden Halep'e ve Şam'a geçerek Suriye'ye ulaşır. Diğer bir hat ise Toprakkale'den İskenderun körfezine ve İskenderun Limanı'na uzanır. Bu demiryolu hatları, İstiklâl Harbi başlarında tamamlanmış durumda idi. Karayolları bakımından ise bölge, Osmanlı Devleti'nin en elverişli yollara sahip bölgesiydi. Ancak Birinci Dünya Harbi nedeniyle yollar bakıma muhtaç olmakla birlikte askeri harekâta elverişliydi. Fırat Nehri'nin doğu bölgesine göre daha çok ve kullanışlı yollar mevcuttu.¹⁵⁰⁷

Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık; bölge her yönü ile bir tarım bölgesi olup Osmanlı Devleti sınırları içerisinde tarıma elverişli ve bol ürün alınan bölgelerden biriydi. Ayrıca hayvancılık da yeterli seviyedeydi. Bu bakımdan bölgede askeri harekât yapacak birliklerin iâşe sorunu olmayacağı tahmin edilmekteydi. Ormancılık ise bölgenin geniş ormanlık alanlara sahip olması nedeniyle ikinci bir geçim kaynağıydı. Diğer taraftan bölgenin ormanlık olması nedeniyle askeri harekâtın ilerleme istikametlerini kapatması bakımından büyük birliklerin yapacakları intikale engel teşkil etmekteydi.¹⁵⁰⁸

Ticaret ve Sanayi; bölgede ticaret oldukça gelişmiş durumda olup Osmanlı Devleti'nde az sayıda fabrikanın bulunduğu bölgelerden biriydi. Ayrıca Mersin ve İskenderun'da bulunan iskele ve limanlar ile ticaret hızla gelişmekteydi. Adana, Tarsus, Mersin, Kilis, Antep, Maraş ve Halep'te bulunan tezgâh ve atölyeler

¹⁵⁰⁵TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.30-31.

¹⁵⁰⁶TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.30.

¹⁵⁰⁷TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.34.

¹⁵⁰⁸TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.35.

üretimi artırmakta ve halkın yaşam seviyesini yükseltmekteydi. Bu bakımdan birlikler harekât esnasında sanayi tesislerinden faydalanmak imkânına sahipti.¹⁵⁰⁹

Sosyal Durum; bölge, sahip olduğu bu özellikleri nedeniyle Fırat Nehri doğusuna göre daha gelişmiş ve halkın yaşam seviyesi daha yüksekti. Şehirlerin geniş olması birliklerin iskânı için elverişli imkânlar vermektedir. Fırat Nehri batısındaki nüfus, 1.889.966 idi. Bu nüfusun % 65'ini Türk ve Araplardan ibaret Müslümanlar; % 22'sini Ermeniler; % 6'sını Rumlar; % 7'sini Suriyeli Hristiyanlar ve Yahudiler teşkil etmekteydi. 1914 yılı tespitlerine göre¹⁵¹⁰ Adana'da 411.023, Maraş'ta 192.555, Mersin'de 105.194, Antep'te 110.810 nüfus bulunuyordu. Bölgenin karışık bu sosyal yapısı, muhtemel bir askeri harekâta gerekli emniyet tedbirlerinin alınmasını gerektiriyordu.¹⁵¹¹

c. Askeri Durum

(1) Fırat Nehri Doğu Bölgesi

(a) Türk Kuvvetleri

Irak'tan çekilen 6.Ordu Kumandanlığının 9 Şubat 1919'da kaldırılmasından sonra bağlı birlikleri, 13.Kolordu Kumandanlığı adı altında Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Urfa bölgelerinde konuşlandırılmıştı. Buna göre, 15 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla kolordunun kuruluş, konuş, teşkilat ve mevcut durumu şöyleydi:

Kolordu Kumandan Vekili: Kurmay Albay Ahmet Cevdet¹⁵¹²

Kolordu Kurmay Başkanı: Binbaşı Halit (*Akmansu*),

2.Piyade Tümen Kumandanlığı;

Kumandan Vekili; Piyade Yarbay Ali

Kurmay Başkanı; Binbaşı Hayri

Birlikleri; 1.Piyade Alay Kumandanlığı (*Siirt*), 6.Piyade Alay Kumandanlığı (*Savur*), 18.Piyade Alay Kumandanlığı (*Hasankeyf ve Midyat*) ile Tümen Süvari Bölüğü (*Mardin*),

¹⁵⁰⁹ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.35-36.

¹⁵¹⁰ K.H. Karpat, Osmanlı Nüfusu, s.356-399.

¹⁵¹¹ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.33-34.

¹⁵¹² "Bağdatlı olan Albay Ahmet Cevdet, 1920 Haziran'da yetersizliği nedeniyle görevinden alındı. Irak'a giderek Irak Kralı Faysal'a general rütbesi ile yaverlik yaptı ve Bağdat'ta vefat etti." (İ.Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, s.242.)

Tümen Topçu Alayı (*Savur*), tümen Topçu Taburu (*Ergani*), ve Tümen Mekkâre Kolları (*Midyat*) idi.

5.Piyade Tümen Kumandanlığı;

Kumandanı; Kurmay Yarbey Mehmet Kenan (*Dalbaşar*)

Kurmay Başkanı; Kurmay Yüzbaşı İshak Avni (*Akdağ*)

Birlikleri; 14.Piyade Alay Kumandanlığı (*Mardin*), 15.Piyade Alay Kumandanlığı (*Dişarbakır ve Cizre*), 24.Piyade Alay Kumandanlığı (*Mardin, Nusaybin, Şenyurt*), Tümen Süvari Bölüğü (*Viranşehir*), Tümen topçu Taburu (*Malatya*) idi.

Kolorduda, 548 subay ve astsubay, 4255 er, 2389 hayvan, 5737 tüfek, 36 makineli tüfek, 403 kılıç, 27 top mevcuttu. Depolara teslim edilmekte olan silahlar mevcuda dâhil değildi. Buna rağmen silah yönünden iyi durumda olan kolordu, terhisler nedeniyle er mevcudu bakımından yetersizdi. Kolordunun çeşitli yerlerdeki mühimmat depolarında ise 9.050 mekanizmalı ve 35.249 mekanizması alınmış tüfek ile milyonlarca mühimmatı vardı. İngilizlerin silahları ve mekanizmalarını İstanbul'a sevk etmelerini istemesine rağmen kolordunun tüfek sayısı 60.000'in üzerindeydi. Mühimmat depolarında topçu mermilerinin miktarı da fazlaydı. 26 Haziran 1920'de Güney Cephesi'nde yapılan yeni bir düzenleme ile birliklerin emir-komuta yapısı da değişmiş oldu.¹⁵¹³

(b) Fransız Kuvvetleri

Mütarekenâme sonrası Fransız kuvvetleri, İngilizlerin bölgedeki işgalleri sonrası terk etikleri yerleri işgal etmeye başladı. Fırat Nehri doğu bölgesinde bulunan Urfa ili, İngilizler tarafından Fransızlara devredilmesi ile 30 Ekim 1919'da işgal edildi. Bu bölgede Fransızların bir binbaşı komutasında 500 er, 12 makineli tüfek ve bir takım süvariden teşkil edilmiş takviyeli bir tabur kuvveti mevcuttu. Ayrıca bölgedeki silahlandırılmış Ermenilerden de takviye ediliyordu.¹⁵¹⁴

¹⁵¹³TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.39-43.

¹⁵¹⁴TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.45-46.

(c) İngiliz Kuvvetleri

13.Kolordu Kumandanlığı karşısında, Irak bölgesini işgal eden İngiliz kuvvetleri iki tümen kadardı. Ancak alınan bilgilere göre bu kuvvetlerin miktarları da değişmekteydi. İngilizlerin Musûl bölgesinde 18.Hint Tümeni ve bu tümene ait 54, 55 ve 56.Tugaylar mevcuttu. 1.000 mevcutlu bir süvari alayı ise Musûl'da konuşlu idi. Ayrıca çoğunluğu Musûl'da olmak üzere Akra, İmadiye ve Zaho'da birer bataryalı 30 top vardı. Urfa, Fransızlara devredilmeden önce de bir tabur kadar kuvveti Urfa'da; 17.Hint Tümeni ise Bağdat'ta idi.¹⁵¹⁵

(d) Ermeni Kuvvetleri

İngiliz işgalleri ile birlikte bölgede bulunan Ermeniler silahlanarak çeteler kurmuş ve işgal kuvvetlerinin yanında yer almıştı. Fransızlar tarafından daha önce Mısır'da kurulan Ermeni birlikleri (*Legion D'orient*) Urfa bölgesinde de Fransız birlikleri ile hareket etmekteydi. Bu Ermeni kuvvetleri, Fransız üniforması giymiş Ermenilerden oluşan Fransız askerleri; Fransızlar tarafından teşkilatlanmış ve emir-komutaya bağlanmış Ermeni birlikleri ve silahlandırılmış Ermeni çeteleri olmak üzere üç gruptu. Buna göre; Urfa'da 1000 kadar Ermeni kuvveti mevcuttu.¹⁵¹⁶

(2) Fırat Nehri Batı Bölgesi

(a) Türk Kuvvetleri

Mondros Mütarekenâmesi hükümlerine göre, Osmanlı Orduları İtilaf Devletlerinin baskısı ile Adana bölgesini boşaltmak ve İç Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldı. Böylece 2.Ordu karargâhı ile 12.Kolordu Konya'ya; 20.Kolordu Ankara'ya; 3.Kolordu ise Sivas'a çekildi. İşgaller başladığında Adana bölgesinde kullanılabilecek kuvvet 12.Kolordu ve iki tümeni idi. Buna göre, 12.Kolordu karargâhı Konya'da; bağlı birlikleri ise Konya dolaylarında konuşlu idi. Ancak bu konuşlanmaya göre Adana bölgesinde herhangi bir kuvvet mevcut değildi.

¹⁵¹⁵TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.44.

¹⁵¹⁶TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.47.

Kolordu Kumandanı: Albay Selahattin (Adil)

11.Piyade Tümen Kumandanlığı¹⁵¹⁷

Kumandanı: Yarbay Arif (Ayıcı)

Kurmay Başkanı: Binbaşı Hüseyin Rahmi (Apak)

Birlikleri: 33.Piyade Alay Kumandanlığı (Niğde), 126.Piyade Alay Kumandanlığı (Bor), 127.Piyade Alay Kumandanlığı (Kemerhisar) idi.

41.Piyade Tümen Kumandanlığı¹⁵¹⁸

Kumandanı: Yarbay Mehmet Hayri

Kurmay Başkanı: Binbaşı Salim Cevat (Ayalp)

Birlikleri: 131.Piyade Alay Kumandanlığı (Karaman), 132.Piyade Alay Kumandanlığı (Konya), 139.Piyade Alay Kumandanlığı (Karaman) idi.

Fırat Nehri Batısı bölgesinde Kuva-yı Milliye'nin dışında herhangi bir kuvvet mevcut değildi. Ancak sorumluluk sahası itibari ile 12.Kolordu'ya aitti. 11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nde alınan karar gereği Güney Cephesi'nde yapılan düzenlemede, bölge 20.Kolordu Kumandanlığına verildiyse de yine de kuvvet konuşlandırılmadı.¹⁵¹⁹

(b) Fransız Kuvvetleri

Fırat Nehri Batı Bölgesinde İngilizlerden işgal bölgesini devralan Fransızlar, 1.Doğu Tümeni ile Adana bölgesinde; 17.Piyade Alayı 7.Süvari Alayı bölükleri emrine verilmiş olarak Tarsus'ta; 18.Piyade Alayı Mersin'de; ayrıca takviyeli birer tabur İslâhiye, Bahçe, Ceyhan ve Pozantı'da; birer tabur Kilis ve İskenderun'da konuşlandı. Böylece Toroslardan Urfa'ya kadar bölge Fransızlar tarafından işgal altındaydı.¹⁵²⁰

¹⁵¹⁷ "11.Piyade Tümen Kumandanlığı Güney Cephesi'nde kullanılmadan Batı cephesi'ne gönderilmiştir." (İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.256.)

¹⁵¹⁸ "Yarbay Mehmet Nuri 41. Piyade Tümen Kumandanı görevini kısa bir süre yürüterek yeni kurulan Maraş Tümeni -9. Piyade Tümeni- Kumandanı oldu. Yerine Yarbay Mehmet Nuri (Conker) getirildi. O da Şubat 1921'de ayrılması sonucu yerine Albay Şerif (Yaçağaz) getirildi." (İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.231.)

¹⁵¹⁹ **TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.42-43.**

¹⁵²⁰ **TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.45.**

(c) İngiliz Kuvvetleri

İngilizlerin İskenderun bölgesinin 9 Kasım 1918’de başlayan ve Kilis, Dört Yol, Antep, Adana, Tarsus Bahçe, Osmaniye ve Kozan ile devam eden işgallerinin sonrasında bu bölgeleri Fransızlara devretmesi ile birlikte Fırat Nehri Batı bölgesinde İngiliz kuvveti kalmadı.¹⁵²¹

(d) Ermeni Kuvvetleri

Fransızların kurduğu Ermeni birliklerinden Antep’te 2.500; Maraş’ta 2.000; Saimbeyli’de 1.500; Kozan’da 300; Adana ve Mersin’de 1.000; Osmaniye, Haruniye, Bahçe ve İslâhiye’de 1.000 mevcutlu kuvvetler bulunuyordu.¹⁵²²

2. Güney Cephesi’nde Harekâta Hazırlık

a. İşgallerin Başlaması ve Kuva-yı Milliye Harekatı

İngilizler, Mondros Mütarekenâmenamesi’nin yedinci maddesine dayanarak Anadolu’nun güneyini de işgal etti. İşgal, Fırat Nehri’nin doğusunda 6. Ordu’nun çekilmesi ile 8 Kasım 1918’de İngilizlerin Musûl’u işgal etmesi ile başladı. İngilizler, bu bölgeden ileri harekâta devam ederek 20 Kasım 1918’de Sincar, 23 Kasım 1918’de Dohuk ve 26 Kasım 1918’de ise Zaho’yu; 1919 yılında ise 3 Ocak’ta Cerablus, 25 Şubat’ta Birecik ve 24 Mart’ta Urfa’yı işgal etti. 30 Ekim 1919’da ise Urfa, İngilizler tarafından Fransızlara devredilmek suretiyle yeniden işgal gördü. Fırat Nehri’nin batısında ise 9 Kasım 1918’de İngilizler tarafından İskenderun’un işgali ile başlayan bölgenin işgali, 6 Aralık’ta Kilis; 11 Aralık’ta Dört Yol; 17 Aralık’ta Antep, Mersin, Tarsus ve Ceyhan; 19 Aralık’ta Bahçe, Osmaniye ve İslâhiye; 7 Mart 1919’da Kozan ile tamamlandı. Ancak İngilizlerin işgal edilen bölgeleri Fransızlara devretmesi ile bu kez 29 Ekim 1919’da Kilis; 30 Ekim 1919’da Maraş; 5 Kasım 1919’da ise Antep Fransızlar tarafından işgal edildi.

Yapılan işgaller karşısında bölge halkının silahlanarak her yerde Kuva-yı Milliye şeklinde örgütlenmesi ve Heyet-i Temsiliye’nin de işgallere karşı silahlı direnişin yapılması yönündeki kararları ile Kuva-yı Milliye Harekâtı başlamış oldu. Bölgedeki Kuva-yı Milliye harekâtı tezin üçüncü bölümünde “Güney Anadolu Bölgesinde Kuva-yı Milliye Harekâtı’nın Başlaması ve Ordunun Harekâtı Takviye

¹⁵²¹TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.44.

¹⁵²²TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.47.

Etmesi (*Fransız İşgallerinden Adana ve Elcezire Cephelerinin Kuruluşuna Kadar Olan Dönem*)“ başlığı altında anlatıldığından konu, burada bir kez daha incelenmemiştir. Kuva-yı Milliye Harekâtı, 19 Aralık 1918’de Dörtöyl ve Özerli’de, Karakese Köyü halkının Fransızlara karşı koymak üzere çarpışması ve bu suretle ilk silahlı direnişini göstermesi ile Anadolu’da başlamış oldu.¹⁵²³

Kuva-yı Milliye Harekâtı 11 Eylül 1919’da Sivas Kongresi’nde alınan karar gereğii Güney Cephesi’nin üç kolordu arasında sorumluluk sahalarının belirlenmesi maksadıyla bölünmesine karar verilmesine ve 26 Haziran 1920 tarihinde Adana ve Elcezire Cephelerinin teşkil edilmesine rağmen düzenli birliklerin de takviyesi ile öncelikli mücadele biçimi olarak devam etmiş¹⁵²⁴ ancak 26 Haziran 1920’de Adana ve Elcezire Cephesi Kumandanlıklarının kurulması ve 9 Kasım 1920 tarihinde Adana Cephesi Kumandanlığının 2.Kolordu Kumandanlığı sorumluluğuna verilmesi ile Güney Cephesi’ndeki harekât tamamen Düzenli Birliklerin sevk ve idaresinde icra edilmiştir.

b. Güney Cephesi Harekat Sahasının Tespit ve Tanzimi

Güney Cephesi, Mondros Mütarekenâmesi’nin yapılmasından İstiklâl Harbi’nin sona ermesine kadar harekâtın gerektirdiği şartlar nedeniyle değişikliklere uğrayarak zaman zaman yeniden teşkil ve tanzim edildi. Buna göre yapılan düzenlemeler şöyleydi:

30 Ekim 1918’de, Mondros Mütarekenâmesi sonucu; Fırat Nehri Batısı sorumluluk sahası itibariyle Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına diğeri bir ifade ile bağılı olan 2.Ordu Kumandanlığına aitti. Halep-Suriye Cephesi olarak geçen harekât sahasında sorumlu olunan bölgeler Halep, İskenderun, Antep, Maraş, Adana ve Mersin’di. Fırat Nehri Doğusu ise 6.Ordu Kumandanlığı sorumluluk sahasında yer alan ve Irak Cephesi ile adlandırılan bu bölgede Musûl, Nusaybin, Urfa, Resulayn, Diyarbakır, Mardin, Silvan, Siverek ve Bitlis idi.

9 Şubat 1919’da, 6.Ordu Kumandanlığının lağvedilerek yerini 13.Kolordu Kumandanlığına bıraktığında; herhangi bir cephe adı belirtilmeksizin Fırat Nehri Batısı’nda; 12.Kolordu Kumandanlığı ise Adana, İskenderun ve Mersin bölgesinden sorumluydu. Fırat Nehri Doğusu’nda ise 13.Kolordu Kumandanlığı

¹⁵²³İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.230.

¹⁵²⁴Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk**, II, s.609.

sorumluluk sahasına Musûl, Nusaybin, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Bitlis, Silvan ve Fırat Nehri Batısı'nda olmasına rağmen Maraş ve Antep dâhildi.

11 Eylül 1919'da, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas Kongresi kararı gereği, Fırat Nehri Batısı'nda 20.Kolordu Kumandanlığı, Adana, İskenderun ve Mersin bölgesinden; 3.Kolordu Kumandanlığı ise Maraş ve Antep bölgelerinden sorumluydu. Fırat Nehri Doğusu'nda ise 13.Kolordu Kumandanlığı Musûl, Urfa, Diyarbakır, Mardin Bitlis ve Silvan bölgelerinden sorumlu idi. Güney Cephesi'nin emir-komuta ve sorumluluk sahalarının tespitine yönelik Heyet-i Temsiliye tarafından yapılan bir çalışmada, kolordulardan Fransızların birlik mevcutları, silah miktarları ile birliklerin konuşlandıkları yerler hakkında bilgi istendi.¹⁵²⁵

26 Haziran 1920'de, Büyük Millet Meclisi'nin Bakanlar Kurulu kararı ile Fırat Nehri Batısı bölgesi'nde Adana Cephesi olarak Kurmay Albay Selahattin (*Adil*) Bey'in komutasında Adana Cephesi Kumandanlığı kuruldu ve sorumluluk bölgesi Mersin, Adana, İskenderun, Antep ve Maraş olarak belirlendi. Aynı Kararname ile Fırat Nehri Doğusu bölgesi'nde Elcezire Cephesi olarak Nihat (*Anılmış*) Paşa komutasında Elcezire Cephesi Kumandanlığı teşkil edildi ve Musûl, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Bitlis ve Silvan bölgelerinden oluşan sorumluluk sahası tespit edildi. 20 Eylül 1920 tarihinde ise Elcezire Cephesi Kumandanlığının emir-komuta yapısı son şeklini aldı. Buna göre Elcezire Cephesi Kumandanlığı 2 ve 5.Tümen Kumandanlıkları olmak üzere iki ana ast birlikten teşkil edildi. 2.Tümen Kumandanlığı 1, 14 ve 6.Piyade Alaylarından; 5.Piyade Tümen Kumandanlığı ise 15, 18 ve 24.Piyade Alaylarından ayrıca 4 ve 5.Topçu alaylarından kurulu idi. Ayrıca bir At Süvarisi Müfreze Kumandanlığı oluşturuldu.¹⁵²⁶

9 Kasım 1920'de ise Büyük Millet Meclisi kararı ile Güney Cephesi'nde yeniden bir düzenleme yapılarak, Fırat Nehri Batısı bölgelerinden sorumlu olan Adana Cephesi Kumandanlığının adı, 2.Kolordu Kumandanlığına dönüştürüldü ve sorumluluk sahasında bir değişiklik yapılmadı. Fırat Nehri Doğusu'nda da Elcezire Cephesi Kumandanlığı aynı sorumluluk sahasında görevine devam etti.

Güney Cephesi'ndeki emir-komuta münasebetlerinde yapılan bu değişikliklerin nedenleri, başlangıçta işgallere karşı koyan ve başarıya ulaşan Kuva-yı Milliye Harekâtı'nın daha düzenli bir şekilde ve emir-komuta birliği içerisinde sürdürmek; Güney Cephesi'ndeki harekâtın sorumluluk sahalarını belirlemek;

¹⁵²⁵HTVD, Sayı:16, Vesika Nu.:420.

¹⁵²⁶ATASE Arşivi, İSH, Kutu:632, Gömlek:60, Belge:60-1.

bölgedeki düzenli birliklerin harekâta olan katkısını sağlamak ve kesin neticeyi düzenli birlikler ile almak ayrıca büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından gönderilen karar ve talimatların süratle uygulanmasını sağlamaktı. Mondros Mütarekenâmesi sonrası Irak Cephesinde 6.Ordu Kumandanlığının lağvedilerek yerine 13.Kolordu Kumandanlığının kurulması ile her ne kadar Güney Cephesinde sorumlu bir birlik olsa da çok geniş olan bu bölge yapılan değişiklikler ile yeniden düzenlendi. 11 Eylül 1919 tarihi itibari Güney Cephesinin üç bölünmesi sonucu, Fırat Nehri batısında Adana, Mersin ve İskenderun bölgelerinden 20.Kolordu Kumandanlığı sorumlu olmakta, bu görevini ise Niğde’de konuşlu bulunan 11.Tümen ile yerine getirmekteydi. Daha batısı bölgelerden Karaman, Silifke ve Anamur ise 12.Kolordu Kumandanlığına ait 41.Tümenin sorumluluğundaydı. 3.Kolordu Kumandanlığının sorumluluğunda bulunan Antep ve Maraş’ta ise hiç askeri birlik yoktu. Diğer taraftan 11.Tümen’in Batı Cephesi’ne takviye maksadıyla gönderilmesi üzerine yeniden bir düzenleme ihtiyacı duyuldu. Bu durum, Genelkurmay Başkanlığı tarafından 7 Haziran 1920’de verilen bir emirle birliklere yayımlandı. Buna göre, Adana Cephesi’nin Mersin’den Adana’ya kadar uzanan kesimi, Adana dâhil olmak üzere 41.Tümene verilerek bölgedeki Kuva-yı Milliye (*Emin Aslan ve Tekelioğlu Sinan Bey Müfrezeleri*) ise 41.Tümenin emir-komutasına verildi. Aynı zamanda 41.Tümen, 12.Kolordu Kumandanlığı kuruluşundan çıkarıldı.¹⁵²⁷

26 Haziran 1920’de de Adana ve Elcezire Cephesi Kumandanlıklarının kurulması ile Adana cephesi Kumandanlığı bünyesinde Pozantı’da 41.Tümen, Antep’te ise 9.Alay bulunuyordu. Ancak Adana Cephesindeki bu kuvvetler Fransızların Adana cephesindeki kuvvetleri karşısında yetersizdi. Kuvvet eksikliğini gidermek ve Antep’teki birlikleri takviye etmek maksadıyla Maraş’ta tümen seviyesinde birlik kurulması uygun görüldü. 9 Eylül 1920 tarihinde Adana Cephesi Kurmay Başkanı Yarbay Mehmet Hayri, tümen kumandanlığına atanarak 9.Piyade Tümeni (*Maraş Tümeni*) teşkil edildi. Personel ve malzeme mevcutları çok yetersiz olan 9.Tümen; 25, 26 ve 27.Piyade Alayları ile bir topçu alayı ve diğer karargâh birliklerinden oluşuyordu.¹⁵²⁸

Güney Cephesinde yapılan bu düzenlemeler sonunda; bundan sonraki harekât, düzenli birlikler ve emri altında bulunan milli müfrezeler tarafından icra edilecektir.

¹⁵²⁷TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.160-161.

¹⁵²⁸TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.163-164.

B. GÜNEY CEPHESİ'NDE HAREKÂTIN TALİMNAMELERE GÖRE İCRASI

1. Fırat Nehri Batısı Bölgesindeki Harekât:

a. Hacitalip Çiftliği Baskını

Tarsus bölgesinde bulunan Fransızların esas kuvveti Tarsus'un içerisinde, ayrıca köprü ve demiryolların emniyetini sağlamak için Tarsus'un çevresinde emniyet birlikleri vardı. Bu emniyet birliklerinden, makineli tüfeklerle takviyeli Cezayirli askerlerden teşkil edilmiş bir Fransız Bölüğü ise Hacitalip Çiftliği mevkiindeydi. Tarsus'un 7 km güneybatısında ve Tarsus demiryolunun kuzeyinde bulunan Hacitalip Çiftliği'ne Fransızların demiryolu ulaştırmasını aksatmak için 41.Piyade Tümen Kumandanlığı tarafından bir taarruz yapılmasına karar verildi.¹⁵²⁹

Taarruz planına göre, taarruzu Tarsus Grup Kumandanı Binbaşı İsmail Ferahim (Şalvuz) sevk ve idare edecek,¹⁵³⁰ çiftlik her taraftan çevrilerek akşam saatlerinde başlayacak baskınla ve gece devam edilecek taarruzla ele geçirilecekti. Taarruzu, Demirbaş, Kayıhan, Gökbayrak Jandarma Müfrezeleri icra edecek; Yedek Subay Veli Haşim Komutasındaki Tozkoparan ve Yedek Subay Mithat Komutasındaki Bozkurt Müfrezeleri de çiftliğin batısı ve güneyinde gelebilecek bir yardımı engellemek, taarruz kuvvetinin sağ kanat ve yanını emniyete almak maksadıyla tertiplenecekti. Diğer taraftan taarruzu, Grup Kumandanının emrinde bulunan bir kudretli dağ topu¹⁵³¹ ve Asteğmen Kemal komutasındaki bir ağır makineli tüfek¹⁵³² destekleyecekti. Taarruz planlandığı şekilde 25 Haziran 1920'de kudretli dağ topunun ateş desteğinde başladı. Çiftlik çevresindeki kuşatma daraltılarak¹⁵³³ taarruza devam

¹⁵²⁹S. Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi**, s.87.

¹⁵³⁰İsmail Ferahim Şalvuz, **Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalılar**, Yay. Haz.:Halil Atılğan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.23.

¹⁵³¹"Piyade refakatine tayin olunacak piyade topları, piyadenin taarruz faaliyetini pek ziyade yükseltir. Bu toplar bidayeten taarruzun icrasına kadar mestur olarak bulundurulmalıdır." (Mevzi Muharebatı, s.41)

¹⁵³²"Makineli tüfeklerin muharebe kıtasına taksimi bilhassa dikkatle yapılmalıdır. Makineli tüfek miktarı artıkça taarruzda dahi her piyade muharebe grubunun kendisine ait makineli tüfekte pek sıkı bir surette müştereken muharebe etmesine gayret edilmelidir." (Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnameleri, Mevzii Harbinde Taarruz, Almancadan Çev.:Erkân-ı Harp Binbaşı Tevfik, Matbaa-ı Liva, Eskişehir, 1337, Madde:57, s.39)

¹⁵³³"Yandan tesirin ehemmiyeti azimesi, hatta zaif kuvvetlerle bile bilhassa topçu ve makineli tüfeklerle dahi her nevi harekâtı taarruziyede daima tezahür etmiştir. Bundan dolayı yandan muavenet daima bir plana uyularak yapılmalıdır. Kuvvetli tahkimata cepheden değil yandan ve arkadan taarruz olunmalıdır." (Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnameleri, Mevzii Harbinde Taarruz, Madde:8, s.9)

edildi. Çiftliğin uzak emniyetini alan Fransız makineli tüfek müfrezeleri bulundukları mevzileri terk ederek Tarsus'a çekildi. Taarruz gece süresince devam etmesine ve teslim olmaları için bildiri gönderilmesine rağmen Fransızların esas kuvvetinin teslim olmaması üzerine çiftliğin bazı binaları yakılarak tekrar taarruz edildi. Bunun üzerine teslim olmaları sağlanan Fransızların çoğu Cezayirli Fransız askeriydi.¹⁵³⁴ Böylece 41.Tümen Kumandanlığı tarafından teşkil edilen Tarsus Grubu Tarsus Ovasına tamamen hâkim oldu.¹⁵³⁵

b. Adana Çevresinde Fransızların Mevzi Taarruzları

Fransızlar, Adana çevresinde Türk kuvvetlerinin tertiplenmesi ve zaman zaman yaptıkları taciz ve baskın niteliğindeki mevzii taarruzlar nedeniyle Türk kıtalarını geriye atmak için bir taarruz planladı. Bu maksatla, 2 Temmuz 1920'de makineli tüfek ve topla takviyeli iki bölük kadar kuvvete sahip bir Fransız Müfrezesi, Adana'nın 5 km doğusunda bulunan mevkiden taarruza geçti. Başarılı olamayan bu taarruz iki kez daha tekrarlanmasına rağmen sonuçsuz kalması üzerine Fransız kuvvetleri tamamen Adana'ya çekildi. Ancak, 4 Temmuz 1920'de Adana'nın batısından yaptıkları ve dört saat süren muharebe sonucunda da başarısız olarak tekrar Adana'ya çekildi. Bu taarruzlar neticesinde bölgedeki üstünlüğü kaybetmek istemeyen Milli Kuvvetler, 5/6 Temmuz 1920'de Misis'te bulunan bir Fransız kıtasına yaptıkları baskınla¹⁵³⁶ Misis'i ele geçirdi. Ancak 28 Ekim 1920'de Fransızların zırhlı tren ile 400 piyade ve yedi top kadar kuvvet takviyesinde bulunması¹⁵³⁷ üzerine Milli Kuvvetler geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁵³⁸

c. Tarsus Bağları Taarruzu

Hacıtalip Çiftliği muharebesinde yenilerek Tarsus Bağları adı verilen mevkii çekilen Fransızlar, bu bölgeyi savunmak üzere tahkim etmişti. Tarsus'u işgal

¹⁵³⁴İ.F. Şalvuz, **Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalılar**, s.26.

¹⁵³⁵TİH, **Güney Cephesi, (1919-1921), IV**, s.174-175.

¹⁵³⁶"Süvari, birdenbire zuhur etmek ve ansızın ve müttehiden ateş açmakla düşman kıtalarına külliyetli telefât verdirmeye ve intizam-ı dâhilisini sarsmağa muvaffak olabilir. Maksat hasıl olduktan sonra araziden mahirane istifade ederek sürati sayesinde çabucak savuşup düşmanın ateşinden kendisini kurtarabilir." (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:471, s.208)

¹⁵³⁷ATBD, Sayı:104, Belge Nu.:2914.

¹⁵³⁸TİH, **Güney Cephesi, (1919-1921), IV**, s.175-176.

etmek fikrinde olan 139.Piyade Alay Kumandanı Yarbay Şemsettin Bey, Tarsus Bağları mevkiine taarruz etmek kararını verdi. 13 Temmuz 1920’de yayımladığı emirle harekât planını açıkladı.¹⁵³⁹ Bu harekâta, Tarsus Grubu emrindeki kuvvetler, Mersin Grubu kuvvetleri ile Sinan Tekelioğlu kuvvetlerinden birer bölük de katıldı. Mersin Grubuna Fransız kuvvetleri ile sıkı temas ve keşif görevi,¹⁵⁴⁰ Sinan Tekelioğlu birliklerine ise batı ve doğu yanların korunması görevi¹⁵⁴¹ verildi. Ayrıca bölgedeki mahalli kuvvetlerin de Hacı İshak Ağa’nın komutasında toplanması emredildi. Adana Cephesi Kumandanı Kurmay Albay Selahattin Bey de birlik kumandanları ile Tarsus’un kuzeyinde yer alan Eshabıkehf Tepesi’ne çıkarak düşman durumu ve taarruz tertipleri hakkında görüştü.¹⁵⁴² Bu taarruz, Tarsus’un düşman işgalinden kurtarılması için yapılacak ve harekât planına göre, önce kuzeyde bulunan Kızıltepe bağlarına taarruz edilecek burası işgal edildikten sonra Tarsus’a girilecekti. Taarruz esnasında Fransızların, Mersin’den takviye almasını önlemek ve gerektiğinde taarruza yardım etmek için Mersin Grubuna, Tarsus-Mersin yolunun kontrolü¹⁵⁴³ görevi verildi. Ayrıca Mersin Grubu’ndan bir süvari bölüğüne sol kanadın emniyetini alması,¹⁵⁴⁴ Tarsus’un işgal edilmesi sonrası şehrin emniyetinin sağlanması ise Mersin Jandarma Bölüğü (*Gökbayrak Bölüğü*)’ne¹⁵⁴⁵ verildi. Taarruza Milli Müfrezeler (*Bozkurt, Kayıhan, Demirbaş, Selçuk, Tozkoparan, Çeliktaş*) de katılacak ve iki bölük ihtiyatta kalacaktı. Ayrıca dört makineli tüfek, bölüklerin emrine verildi ve Kudretli dağ topçusu da

¹⁵³⁹ İ.F. Şalvuz, **Kurtuluş Savaşı’nda Kahraman Çukurovalılar**, s.29-30.

¹⁵⁴⁰ “Keşif kolu, ya kuvveti icabı hale göre tayin olunan süvari müfrezeleri veyahut bir subay mahiyetine tefrik edilen birkaç muharebe atlısından ibaret zabıt keşif kolları tarafından icra olunur.” (**Süvarinin Keşif Hidematı**, s.15)

¹⁵⁴¹ “Düşmanın yanlarına arkasından yapılacak hücum düşman için en müessir ve mühliktir (tehlikeli). İşbu istikametlerden vukubulacak taarruz tehditleri bile düşman kıtaatını dışarı-ı atalet edecek veçhile tesir eder. Mamefih süvari yalnız tehdit ile iktifa etmemelidir.” (**Süvari Talimi Nizamnamesi**, Madde:393, s.184)

¹⁵⁴² “Muvaffakiyet-i askeriye için her rütbe ve her sınıf kumandanların nüfuzu bir tesiri katiye haizdir. İşbu nüfuz nefere kadar teşebbüskarane azimkârane hareket için fırsat bahş eder. Ve bu gibi teşebbüsleri tenbih ederse hüsnü istimal edilmiş olur.” (**Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnameleri, Mevzii Harbinde Taarruz**, Madde:3, s.5)

¹⁵⁴³ “Düşmanın geri ile olan ittisalini aleyhine vukubulacak teşebbüs-ı taarruziye netayic-i mühimme husûle getirebilir. Lakin bu teşebbüs süvariye vazai-i harbiyesinden alıkoymamalıdır. Muharebeye girildiği vakit büyük ve küçük bilcümle cüz-i tamların başlıca vazifeleri müttehiden muzafferiyeti temin etmektir.” (**Süvari Talimi Nizamnamesi**, Madde:395, s.184)

¹⁵⁴⁴ “Cenahlarda bulunan kıtalar istinat ettirilmemiş olan yanların muhafazası ile mükelleftir.” (**Süvari Talimnamesi**, 1328 tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin genişletilmiş hali, Madde:411, s.7)

¹⁵⁴⁵ “Jandarmaya müteallik hidematta suret-i müşterekte olarak bir müfreze-yi nizamiye dahi istihdam olunduğu zaman umumi kumanda asakir-i nizamiye zabitinde ve eğer jandarma zabiti nizamiye zabitinden ise umum kumanda her iki zabitten rütbece büyük olanda bulunur. Ancak hizmetin suret-i icrasına dair jandarma zabitinin tahriren vereceği takrire nizamiye zabiti imtisal etmeğe mecburdur. Mesuliyet, takriri veren jandarma zabatine aittir. (Madde:66)” (**Jandarma Nizamname-i Hümayunu**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1324, s.28)

Sucular Köyü mevkiinde daha önce hazırlanan mevziinde¹⁵⁴⁶ tertiplendi. 139.Alay Kumandanı Şemsettin Bey, harekâtı belirtilen esaslar çerçevesinde ast birliklere yayımlayarak 15 Temmuz 1920’de Sayköy’de olacağını bildirdi. Fransızlar, Tarsus bölgesinde üstün kuvvetlere sahipti ve iyi takım edilen mevziler engellerle takviye edilmişti. Taarruz 15-16 Temmuz 1920 gecesi başlamasına rağmen bazı birliklerin erken ateşe başlaması nedeniyle baskın tesiri sağlanamadı.¹⁵⁴⁷ Fransızların yeniden tedbir alması üzerine taarruzun ertesi gece baskın şeklinde yapılmasına karar verildi. 16-17 Temmuz ve 18-19 Temmuz gecesi iki kez daha tekrarlanan taarruzla netice alındı ve Tarsus Bağları adı verilen Tarsus’un batısındaki ve Mersin ile bağlantıyı sağlayan bölge, Fransızlardan temizlendi. Bu taarruzda Fransızlardan çok miktarda silah ve malzeme ele geçirildi.¹⁵⁴⁸

d. Tarsus’u Kuşatan Türk Kuvvetlerine Karşı Fransız Taarruzları

Fransızlar, Adana bölgesindeki başarısızlıkları nedeniyle, bu bölgedeki kuvvetlerini takviye etmek gereği duydu. Bu amaçla İstanbul’da bulunan kıtalarından bir alay kadar kuvveti, Adana bölgesindeki 1.Tümeni takviye etmek üzere intikal ettirdi. Adana’da bulunan zırhlı otomobillerle takviyeli bir alay kadar kuvvetindeki başka bir birlik ise Tarsus’u kontrol etmek üzere 27 Temmuz 1920’de yürüyüşe geçti. Fransız Piyade alayının ilerleyişi Tekelioğlu Sinan Bey tarafından 41.Tümen Kumandanlığına sürekli bildiriliyordu. Fransızlar ileri intikalleri esnasında Türk emniyet birliklerini¹⁵⁴⁹ taarruzla geri atarak ilerlemeye devam etti. 41.Tümen, yaptığı harekât planlaması ile Kavaklıhan Grubu’nun ilerleyen bir kısım Fransız kuvvetine taarruz etmesini, bir bölük çapında milli müfreze ve bir top¹⁵⁵⁰ ile bir makineli tüfek

¹⁵⁴⁶ “Gerek ileriye ve gerekse geriye tebdil-i mevzi ederken yeni mevzi her vakit ileriye yollanacak bir zabıt tarafından keşif edilip zabıt, ahval-i harbiyeyi ve düşmana olan mesafeyi yeni mevziide bulunacak piyade askerinden tahkik etmelidir.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, s.194)

¹⁵⁴⁷ “Hücumun bütün cepheye tam vaktinde süratli olarak ve birlik beraberlik içerisinde icrası muvaffakiyetin ilk şartıdır.” (Mevzi Muharebelerine Dair Tecrübeler, s.4)

¹⁵⁴⁸ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.176-178.

¹⁵⁴⁹ “İleri Karakollar, durmakta bulunan bir kıtaat-ı askeriyeyi düşmanın baskınından muhafaza ederler. Küçük tacizati defederler ve ciddi bir hücum vukuunda geride istirahat eylemekte olan kıtaatın muharebeye veyahut yürümeye hazır olması için iktiza eden zamanı kazandırurlar ve mensup oldukları tarafın ahval ve tertibatını düşmanın keşf ve tecessüs etmesine mani olurlar.” (İleri Karakollar, s.1-4), “İleri karakol bölükleri, emniyet tertibatının esasını teşkil eder ve düşmanın bir hücumunda bunlar hücum ederler.” (İleri Karakol Hidematı, s.7)

¹⁵⁵⁰ “Kıta-yı asliye tahsis edilen topların, tedricen daha doğrusu birer birer muharebeye sokulduğu devirler artık büsbütün geçmiştir. Zamanımızda topçunun tesiri fevkalade tezayit etmiştir. Topçuya

kıtasının taarruzu desteklemesini emretti. Buna göre 29 Temmuz 1920’de bu müfrezeler Fransızların ilerlemesini önleyecek, Sinan Tekelioğlu müfrezeleri ise kuşatarak taarruz edecekti. Planlandığı gibi Fransız öncü birlikleri yapılan taarruzla durduruldu ancak kuşatacak kuvvetlerin Fransızların zırhlı otomobiller ile yaptıkları taarruz¹⁵⁵¹ ve çevirme harekâtı sonucunda geri çekilme yollarının da kesilmesi ile kuşatılması sonucu bir bölük kadar milli müfreze esir oldu. Bu muharebede topçu ateşleri etkili olsa da gruplar arasında irtibat sağlanamaması,¹⁵⁵² makineli tüfekli kuvvetin bir kısmının zamanında yerini alamaması¹⁵⁵³ nedeniyle 28/29 Temmuz 1920 gecesi Fransızlar Tarsus’a girdi. Topçunun bu etkili atışları esnasında esir olan milli müfrezenin büyük bir kısmı kurtulmayı başardı. Topçunun atışları, Fransızlar Tarsus’a girmesinden sonra da devam etti. Bu harekâttan sonra Mersin Grup Kumandanlığı görevinden Emin Arslan Bey alınarak yerine 139.Piyade Alayı’nın 1.Tabur Kumandanı Binbaşı İhsan Bey atandı. Grup Kumandanlığı sekiz piyade bölüğü ve bir makineli tüfek bölüğünden oluşmaktaydı.¹⁵⁵⁴

e. Küçük Ziyaret Tepe (Yeniceşeyh) Taarruzu

Tarsus ile Mersin arasında bulunan Küçük Ziyaret Tepe mevkiinde Fransızların çok sayıda demiryolu kıtaları bulunuyordu. Bu kuvvetlerin görevi Türk birliklerinin demiryoluna yapacağı tahrip ve baskınlara engel olmak ve bu surette ulaşımın güvenliğini sağlamaktı.¹⁵⁵⁵ 3.Gökbayrak Jandarma Bölüğü ile iki milli müfreze bu bölgeye taarruzla görevlendirildi. Taarruz, 14/15 Ağustos 1920 gecesi

kuvve-yi imdatiye olarak miktar-ı kifayette top gönderilmedikçe ona uzun müddet gayr-i müsait bir muharebe icra ettirmek gayr-i mümkündür.” (Piyade Muharebesi, 1319, s.50)

¹⁵⁵¹“Hücumun defî ve tardında düşman zırhlı otomobillerinin tahribi bir ehemmiyet-i mahsusaya haizdir. Hatt-ı içtimalara, yollara, düşman mevzilerine tevcih edilen imha ve tevkif ateşleri ihtimal ateşinin kesafeti sayesinde ekseriye zırhlı otomobilleri tevkif edebilir. O suretteki ancak tek tük zırhlı otomobiller hatlarımıza ve hatlarımızın dâhiline vasıl olabilir. Bunlara karşı muharebe gayri mestur endahat ile yakın mesafata ateş eden piyade topları ve yakından muharebe topları (piyade topları yahut ileriye alınan hafif toplar) ile icra edilir.” (Mevzi Harbinde Müdafaa, Madde:55, s.106)

¹⁵⁵²“İcraat ve muamelat, muharebenin tevhide büyük kumandanlara vazifeler verilmek ve cüz-i tamların muharebe meydanları layıkıyla tahdit edilmek ve birbiri yanında muharebe eden zabitanlar arasında irtibatları idare ve muhafaza edilmek suretiyle tahsil olunur. Lakin bu surette de vahdet-i tesirin husûlü ancak madun kumandanların müşterek maksadı, muharebeyi gözden asla gaip etmemelerine mütevakıftır.” (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:475, s.222)

¹⁵⁵³“Hücum esnasında, makineli tüfekler düşman mevzi alıncaya kadar yerlerinde kalırlar ve serbest ateş meydanı buldukları takdirde muhacimin (hücum edenler) mevzi düşmana duhulüne kadar ateşe devam ederler.” (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:349, s.174)

¹⁵⁵⁴TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.178-179.

¹⁵⁵⁵S. Hatipoğlu, Türk-Fransız Mücadelesi, s.112.

baskın şeklinde¹⁵⁵⁶ başladı. Fakat birlikler arasında irtibat sağlanamaması nedeniyle baskın zamanı bir gün sonraya ertelendi. Nitekim 16/17 Ağustos 1920 gecesi yapılan taarruz neticesinde Küçük Ziyaret Tepe ele geçirildi. Ancak Fransızlar üstün kuvvetlerle yaptıkları karşı taarruz neticesinde tepe, tekrar el değiştirdi ve Fransızların eline geçti. Ayrıca Fransızlar bu mevkiye 105mm.lik bir batarya yerleştirerek takviye etti.¹⁵⁵⁷

f. Kurttepe ve Çakıt Bölgesinde Yapılan Fransız Taarruzları

Fransızlar, Adana ve çevresini kontrol edebilmek için kuzeyinde yer alan bölgelere zaman zaman taarruzlar yaparak burada faaliyet gösteren milli müfrezeleri uzaklaştırmak ve dağıtmak istiyordu. Bu sayede Adana ve çevresinin güvenliğini sağlayacak ve Pozantı ile Karaisalı yollarını kontrol edebileceklerdi. Eylül ayı içerisinde yapılan Fransız taarruzları, karşı taarruzlar ile durdurulmuş¹⁵⁵⁸ olmasına rağmen 20 Kasım 1920’de Adana’nın kuzeyinde yer alan ve Türk birliklerinin elinde olan Kurttepe bölgesine, Fransızlar iki piyade alayı, beş batarya, üç süvari bölüğü ve 5-10 zırhlı araç ile yeniden taarruz için ilerlemeye başladı. İlerleme karşısında üstün kuvvetlerle herhangi bir temasa girmeyen emniyet kıtaları geri çekildi. Sayıca ve silah bakımından üstün olan bu kuvvetlere karşı yapılması gereken harekât, baskınlar şeklinde durdurmak ve olabildiğince zayıat vermek şeklinde planlandı. Harekâta, 16.Piyade Alayı 2.Piyade Taburu ve bir süvari bölüğü ile birlikte dört tabur ve iki bölük kadar kuvvette milli müfrezenin katılmasına karar verildi. Kuvvetin çoğunluğu, Karaisalı-Adana yolunun batısına mevzilendirilerek hem Fransızların yanına taarruz etmek hem de Yenice-Pozantı demiryolunu korumak maksadı sağlanacaktı. Fransızların ilerleme istikametinden kuzeydeki birlikleri kuşatmak istediği anlaşıldı. Kuzeyde tertiplenen Türk emniyet kıtaları tarafından ilk ateşle karşılaşan Fransızlar, açılarak ve yayılarak savunma durumuna geçti ve topçu desteği ile baskıyı kaldırmak istedi. Ancak Türk birliklerinin direnişi sayesinde¹⁵⁵⁹ muharebede bir değişiklik

¹⁵⁵⁶ “Gündüzleri büyük bir mevcutla kazanılamayan muvaffakiyet geceleri pek az bir mevcutla icra edilecek baskınlarla kazanılabilir. Çünkü düşman, mütearrızını layık-ı veçhile keşif edemez.” (Piyade Kıtâat-ı Sâgiresinin Gece Harekâtı, s.429)

¹⁵⁵⁷ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.179.

¹⁵⁵⁸ ATBD, Sayı:104, Belge Nu.:2907.

¹⁵⁵⁹ “İlk müsademat devri, daima buhranlı ve nazik bir devirdir. Bu devrin müddet-i devamını kısaltmak icap eder. İlk müsademenin müddet-i devamı elde edilen mahumata, düşmanın davranışına, kısm-ı külli kıtaatının muharebe tertibatını alabilmesi için muktezi zamana, müsademen beklenen netayice

olmaksızın geceye kadar birlikler yerinde kaldı. 21 Kasım 1920’de takviye alan Fransızlar taarruzlarına devam ettilerse de piyade ve süvari işbirliği ile yapılan karşı taarruzlar sayesinde Fransızların ileri yürüyüşü durduruldu¹⁵⁶⁰ ve geri çekilmek zorunda bırakıldı. Bu harekâtın batı kanadında yapılan muharebelerde ise iyi tertiplenen¹⁵⁶¹ Türk birliklerinin baskın tarzındaki taarruzları,¹⁵⁶² Fransız birliklerinin yanını tehdit ettiğinden hareketsiz bıraktı ve güneydeki birliklerin de muharebeye girmesi ile Fransızların bir grubu çevrilmiş oldu. Ancak Fransız birlikleri ağır kayıplar vermelerine rağmen çemberden bir gedik bularak kaçmayı başardı. 20-23 Kasım 1920 tarihlerinde yapılan bu taarruzi hareketler,¹⁵⁶³ Türk kuvvetlerinin iyi tertiplenmiş bir taktik¹⁵⁶⁴ hareketiydi. Muharebenin başarı ile sonuçlanmasındaki en büyük faktör, Batıda tertiplenen kuvvetin Fransızların yanına etki etmesi ve çember içine almasıydı.¹⁵⁶⁵

g. Saimbeyli Harekatı

Saimbeyli, Seyhan Nehri’nin iki kolu olan Göksu ve Zamantı Çayları arasında Çatak ve Saimbeyli suyu denilen dar bir vadi kenarında kurulmuş bir yerleşim yeri idi. Burada Ermeniler silahlanarak baskı ve tehdit ile bölge halkını sindirmeye başlamıştı. Buna son vermek için Saimbeyli Harekâtının, batıdan doğuya doğru Milli Kuvvetler ile yapılması planlandı. Harekâtın yapılacağı tarih daha Adana Cephesi Kumandanlığı kurulmadan önce bölgenin sorumluluğu 20.Kolordu Kumandanlığında iken Kolordu Kumandanı tarafından 11.Tümen ve Milli Müfreze kumandanlarına verilen emirde; her taraftan harekâta 10 Mart 1920’de başlanacağı ve harekâtın milli kuvvetlerle yapılacağı bildirilmişti. Bu suretle 100’den fazla müfreze

bağlıdır. Eğer açılmayı temin için bazı nuktayı istinadiyenin zabtına lüzum görülürse müsadematin müddeti devamı şayanı dikkat bir surette tezayid eder.” (Harpte Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:118, s.95)

¹⁵⁶⁰ “Sınıf-ı muhtelif tarafından şiddetli faaliyet ibraz edilerek düşmanın muharebe kuvvetini daha ihzaratını (hazırlıkları) hitama erdirmeden evvel zarar eylemelidir.” (Mevzi Harbinde Müdafaa, s.10)

¹⁵⁶¹ “Bir cüz-i tam’a verilecek muharebe cephesi her şeyden evvel bu cüz-i tam’a tertip edilen vazife ile mütenasip vüsatte olmalıdır.” (Harpte Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:85, s.68),

¹⁵⁶² “Süvari baskın icrasına mahsus bir sınıftır. Muharebenin sonuna doğru buhranlı anlarda süvarinin müdahalesi netice-yi katiye-yi temin eder.” (Harpte Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:86, s.69)

¹⁵⁶³ “İhata hareketi için tayin olunan kısımlar ileri yürüyüş için takip edecekleri istikametten düşmanın yan tarafına doğru daha uzak mesafeden sevk edilecek olurlarsa ihata hareketi gayet kolay bir surette neticelenir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:393, s.156)

¹⁵⁶⁴ “Muharebeye girmezden evvel muharebe edilecek cephe mümkün olduğu kadar hatasız olarak tayin edilmelidir.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:281, s.127-128)

¹⁵⁶⁵ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.180-182.

teşkil edildi. 6 Nisan 1920’de Saimbeyli Milli Müfrezeler ile kuşatılmışsa da sonuç alınamadı. Kuşatma ve aralıklı olarak yapılan baskınlar Haziran ayına kadar devam etti.¹⁵⁶⁶

13 Temmuz 1920’de kuzeyden ve güneyden yeni bir taarruz yapılsa da yine bir sonuç alınamadı. 6/7 Ağustos 1920’de Ermenilerin yaptıkları bir gece baskınında Türk birliklerinin büyük bir bölümü dağıldı ve geri çekildi. 12 Eylül 1920’de Adana Cephe Kumandanı Kurmay Albay Selahattin Adil Bey, Saimbeyli’yi kuşatan kuvvetlerin durumunu yerinde gördü ve harekât hakkında bilgi aldı.¹⁵⁶⁷ Saimbeyli’deki Ermeni halkın zor durumda olduğu ve güneyden yani Feke yönünden bir çıkış hareketi yapacakları söylentisi üzerine şehrin güney cephesi takviye edildi. Fakat beklendiği gibi çıkış için taarruz güneyden olmadı ve 23 Eylül 1920’de kuzeyden Otlukbeli mevkiinden yapılan baskın tarzındaki bir taarruzla Ermeniler, Türk mevzileri ile temasa geçti. Milli Müfrezelerin mevzilerini yaran Ermeni kuvvetleri, kuzeyde tertiplenmeye başladı. Arazinin engebeli olması kuşatma kuvvetlerinin birbirleri ile irtibatını¹⁵⁶⁸ güçleştiriyordu. Ancak yine de tertiplenmede yapılan yeniden düzenleme ile güney cephesinde bulunan bir kısım kuvvetler kuzeye getirilerek kuzeydeki boşluklar kapatıldı. 105 mm.lik obüs ve 150 mm.lik toplar kuzey cephesine yanaştırıldı. Yeni milli müfrezeler teşkil edildi. Bu şekilde tamamlanan taarruz hazırlıkları sonunda Ermenilere kesin bir darbe indirmek için 15 Ekim 1920’de başlayan taarruz, topçunun da katılması¹⁵⁶⁹ ile etkili oldu. Savunmanın imkânsız olduğunu anlayan Ermeniler, güney cephesinden yaptıkları bir yarma taarruzu ile bir kısmı etkisiz hale getirilse de kaçmayı başardılar. 15/16 Ekim 1920’de Saimbeyli kurtarılmış oldu.¹⁵⁷⁰

¹⁵⁶⁶ ATBD, Sayı:104, Belge Nu.:2904.

¹⁵⁶⁷ “Kumandanın itay-ı karar etmesi için düşman ahvaline ve araziye dair istikşafat icrası şeraiti evveliyededir. Ekseriyetle muharebenin suret-i icrasına muktezi malumat ancak muharebenin ilk devrinde elde edilir.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:76, s.126)

¹⁵⁶⁸ “Taarruz kıtaatının ileri aksamı ile geride bulunan kumandanlar arasında daimi irtibat tesis muktezidir. Sütire mevcut ise tahrir ve emirler bazı ahvalde atlılar ile dahi tesis edilebilir. Aksi halde işaretler ile muhabere edilebilir.” (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:328, s.164)

¹⁵⁶⁹ “Hücumun asıl hazırlanmasında yavaş idame edilen ateşin tesiri azdır ve zamanla çok cephane sarfına mucebdir. Burada yapılacak şey bilakis düşmanı birkaç saat devam eden en son şiddette bir ateş ile sarsmak ve mukavemet edemeyecek bir hale getirmektir. Ateş tesirini hücum, derhal takip etmelidir.” (Mevzi Muharebatına Dair Tecrübeler, s.2-3)

¹⁵⁷⁰ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.192-194.

h. Osmaniye ve Nur Dağları Bölgesinde Yapılan Muharebeler

(1) Mercin Muharebesi

Ceyhan'ı işgal eden Fransızlar, bir piyade alayı, bir süvari bölüğü ve iki bataryadan oluşan kuvvetleri ile Ceyhan'ın kuzeyinde yer alan Mercin Çayı'nın kuzey kısımlarında tertiplenen Ceyhan Kuva-yı Milliye Grubuna (*Körseli Hacı Ali Efendi ve Ali Ağa Müfrezeleri*) 18 Ağustos 1920'de taarruz etti. Taarruz, milli kuvvetlerin muharebe ileri karakollarının bulunduğu Mercin Çayı'nın 2km güneyindeki mevzilere yapıldı. Fransız taarruzu, muharebe ileri karakollarının ateşleri karşılanırsa da¹⁵⁷¹ topçunun ateş desteğinde ilerleyen ve taarruzlarını geliştiren Fransızlar, milli kuvvetlerin mevzilerine 400m kadar yaklaştı. Ancak milli kuvvetlerin başlangıçta muharebe ileri karakollarının, daha sonra asıl mevzide tertiplenen kuvvetlerin üstün direnişi¹⁵⁷² karşısında taarruzları duran Fransızlar, zayıat vererek aynı gün geri çekildi.¹⁵⁷³

(2) İkinci Mercin Muharebesi

Birinci muharebede yenilen Fransızlar, 28 Ağustos 1920'de, bu kez iki piyade alayı, bir süvari bölüğü, üç batarya ve iki zırhlı araçtan oluşan takviye edilmiş bir kuvvetle taarruza başladı. Ceyhan Kuva-yı Milliye Grubu da takviye edilmiş ve mevcutları 400'e çıkarıldı. Topçusunun ateş desteği ile taarruza başlayan Fransız piyadesinin ileri yürüyüşü, Mercin Çayı'ndaki köprü'nün tahrip edilmesi sonucu karşı kıyıya zırhlı araçların geçememesi nedeniyle durdu. Kıyının karşısından

¹⁵⁷¹ “İleri Karakol Müfrezesinin düşman ile suret-i muharebesine dair pişdar kumandanından (kısım-ı külliden ifraz olunmuş ise başkumandan) ileri karakol kumandanına emir verilip mezkûr emir ileri karakol müfrezesi kumandanı tarafından bölük ve takım kumandanlarına tebliğ olunur. Posta keşşafı postalarına ve postalar takımlarına ve bunlar dahi bölüklerine doğru çekilip işbu bölükler dahi kısım-ı külli hazır ve amade oluncaya kadar düşmana mukavemet eyler ve kısım-ı külli dahi düşmana ya mukavemet veya hücum eder.” (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, s.82)

¹⁵⁷² “Her mevzide endahta karşı emin mahal mahfuza tesisine bir ehemmiyet-i mahsusa verilmelidir. En ilerideki hatta endahta karşı emin mahal mahfuza o kadar çok olmalıdır ki düşmanın hatta en şiddetli ateşleri zamanında mecburiyet ile o arada bulundurulacak olan emniyet kıtaatı kamilen korunabilecek yer bulabilsin. Gerideki hatlar ile yakın hendeklerinde de emin korunmalı yer lazımdır. O suretteki en ilerideki hattın kuvvetli bir surette işgali için lazım gelen kuvvetin hepsi ateşten emin bir surette ikamet edebilsin. Endahta karşı mahalli mahfuzadan başka bilhassa en ilerideki hatta bir hücumdan hemen evvel veya mukabil hücumlara karşı müdafaa gibi zamanlarda geçici olarak orada bulunacak kıtalar için parçalara karşı mahfuz birçok mahaller vücuda getirmelidir. Çok miktarda mahalli mahfuza sayesinde bir kıtanın ağır zayıat vermeden ve kuvve-yi muharebesinden ruhen hiçbir şey yayii etmeden şiddetli bir topçu ateşine mukavemet etmesi temin edilir.” (Mevzi Muharebatına Dair Tecrübeler, s.9)

¹⁵⁷³ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.194.

ve batısından milli müfrezelerin ateşi arasında kalan Fransızlar,¹⁵⁷⁴ geriye de çekilemediklerinden ağır zayıat verdi. Bu kez bütün destek ateşlerini köprü bölgesinde toplayan Fransızlar, yeniden geçmeyi denedilerse de büyük kayıplar vererek Ceyhan'a geri çekilmek zorunda kaldı. Bu muharebeler, kuvvet bakımından 7-8 kat üstün durumda olan Fransızlara karşı milli kuvvetlerin muharebe kabiliyeti ile kumandanların sevk ve idare kabiliyetinin bir göstergesi oldu.¹⁵⁷⁵

(3) Kovanbaşı Muharebesi

Fransızların Ekim 1920'den itibaren işgal bölgelerini takviye etmek maksadıyla bir tümene yakın kuvvet getirdikleri ve İskenderun limanından bölgenin içlerine sevk ettiklerine dair bilgiler alınması nedeniyle Adana Cephesi Kumandanlığı tarafından birlikler ikaz edilmişti. 8 Ekim 1920'de Osmaniye Bölge Kumandanlığına bildirilen bir emirde ise; Fransızların, İslâhiye ve Osmaniye bölgelerinde bulunan milli kuvvetlere taarruz için hazırlandıklarını, bu gayretlerini boşa çıkarmak için Fransız kuvvetlerinin yan ve gerilerine etki etmek üzere Osmaniye Bölge Kumandanlığı emrindeki kuvvetlerin büyük bir kısmı ile Mercin'e yaklaşılmaması ve gruplar arasında emniyet ve irtibatın sağlanması emredildi. Bu emre göre birlikler, Osmaniye bölgesini kontrol edecek şekilde çepeçevre tertiplenmelerini¹⁵⁷⁶ tamamladı. Şöyle ki, 26.Piyade Alayı'nın 2.Taburu ve Ağır makineli tüfek bölüğü ile kudretli dağ takımı Osmaniye kuzeyinde Kovanbaşı mevkiinde; Osmaniye Kuva-yı Milliye Grubu Osmaniye kuzey doğusunda; İslâhiye Kuva-yı Milliye Grubu Osmaniye güney doğusunda; Ceyhan Kuva-yı Milliye Grubu ise Osmaniye batısında idi. Fransızlar 10 Ekim 1920'de topçu ateşi desteğinde taarruza başladı. Fransız topçusu, Kovanbaşı ve Araplar bölgesinde mevzilenen 2.Tabura ateşlerini yoğunlaştırmak suretiyle piyadesinin ilerlemesini elverişli kılmak istiyordu. Fakat Fransızların, Araplar bölgesine ilerleyen piyade kolunun savunmada bulunan Türk piyadesinin direnmesi karşısında ilerleyemedi ve geri çekildi. Bu kez Kovanbaşı bölgesindeki mevzilere taarruz eden Fransızlar, bu

¹⁵⁷⁴ "Süvari birdenbire zuhur etmek ve ansızın ve müttehiden ateş açmakla düşman kıtalarına külliyetli telefât verdirmeye ve intizam-ı dâhilisini sarsmağa muvaffak olabilir. Maksat hâsıl olduktan sonra araziden mahirane istifade ederek sürati sayesinde çabucak savuşup düşmanın ateşinden kendisini kurtarabilir." (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:471, s.208)

¹⁵⁷⁵ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.195.

¹⁵⁷⁶ "Eğer muhasara matlup ise bütün hücum vesaitinin celp ve ahzarına kâfi zaman kazanıldıktan sonra icraata başlamak üzere evvel emirde kale-bölge ihata edilir." (Harpte Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:145, s.110)

mevzilerde de direnişle karşılaşması ve yapılan karşı taarruzla¹⁵⁷⁷ mevziden atılması üzerine Osmaniye'nin kuzeyinden taarruzun imkânsız olduğunu anladı. Fransızların bu taarruzlarında 2.Tabur, Haruniye Milli Müfrezelerini takviye etti. Fransız taarruzları esnasında Türk piyadesi elinde bulunan mekanizması değiştirilmiş Martin tüfeklerinin iğnelerinin çabuk kırılması, ateş gücünü düşürse de makineli tüfeklerin etkili ateşleri¹⁵⁷⁸ ile tekrar ateş üstünlüğü sağlandı. Bu duruma geride tertiplenen topçunun da etkili ateşleri¹⁵⁷⁹ Fransızların ilerlemesini engelledi. 8 saat süren bu muharebede herhangi bir başarı elde edemeyen Fransızların, Osmaniye'nin kuzeyinde Yeniköy bölgesinde tertiplendiği bilgisi alınması üzerine, Fransızların Ceyhan Nehri kuzeyine taarruza geçecekleri düşünüldüğünden, daha kuzeyden bir Kuva-yı Milliye grubu ileriye yavaşdırıldı. Güneyde ise Osmaniye-Erzin yolunu kapatmak üzere Karahasan Grubu tertiplendirildi. Ceyhan Kuva-yı Milliye Grubu da Fransızların batıya geçişini kapatmak üzere Tatarlar bölgesinde¹⁵⁸⁰ tertiplendi. Harekât için yapılan bu tertiplenme; Fransızların, 13 Ekim 1920'de Ceyhan Nehri'nin en dar yerinde kurdukları bir köprü vasıtasıyla Adana'ya çekilmeleri nedeniyle etkisiz kaldı. Her ne kadar geçişleri esnasında bir baskın tarzında taarruz yapılamamışsa da ilk yapılan muharebelerde Fransızların taarruz gücü kırılmış ve zayıf verildi. Bu başarıda Makineli tüfek birliğinin araziden faydalanması ve ateşlerin uygun zamanda başlanılmasının çok büyük bir etkisi oldu¹⁵⁸¹ ve Fransız topçusuna hedef göstermedi. 26.Alay'ın 2.Piyade Taburunun subay ve milli müfreze kumandanlarının sevk ve idaredeki kabiliyetleri ile karşılıklı irtibat ve işbirliğinde gösterdikleri başarı üstün bir değerdedi. ¹⁵⁸²

¹⁵⁷⁷ “Düşman mevziin herhangi bir noktasından hatta dâhil olursa bu halde gerideki hatlarda mahall-i mahfuza (emniyetli bölge: muharebe sahası içerisinde olmayan ancak harekât bölgesinde yer alan ve gerektiğinde muharebe sahasına kolaylıkla müdahale edilmesini sağlayan geri bölge) dâhilinde bulundurulmuş kâtaat hemen el bombalarıyla ve süngü takarak mukabil taarruz için ileri giderler.” (Mevzi Muharebelerine Dair Tecrübeler, s.12)

¹⁵⁷⁸ “Hücum etmekte olan düşmana muharebe hattından ve gerideki müdafaa tertibatından icrayı tesir edebilen tüfeklerle makineli tüfeklerin kâffesinin ateşini tevcih eylemelidir.” (Mevzi Harbinde Muharebe, Madde:38, s.63-64)

¹⁵⁷⁹ “Böyle bir düşmana karşı topçu da istimal olunur.” (Mevzi Harbinde Muharebe, Madde:38, s.64)

¹⁵⁸⁰ “Muharebeye dâhil olurken muharebe hazırlığına hasmına takaddüm etmek suretiyle serbest-i hareketi muhafaza edebilen taraf haiz tefevvuktur.” (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:354, s.175)

¹⁵⁸¹ “Makineli tüfeklerde bidayette aynı vazifelerin ifasına hazır bulunmak üzere hücum başlanan mevzi civarında yerleştirilirler. Hücum esnasında makineli tüfeklerin bir kısmı piyadenin ilk hattı ile beraber ilerler. Diğerleri taarruz hedefine muvasalatı müteakip birinci hatları ve mukabil hücumların tardı için inkısam etmiş bir halde hazır bulunacak veçhile piyadeyi takip ederler.” (Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnameleri, s.49-50)

¹⁵⁸² TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.195-197.

(4) Kanlıgeçit Muharebeleri

Fransızların, Osmaniye ve Kadirli bölgelerine taarruz edecekleri bilgisinin alınması üzerine Osmaniye Bölge Kumandanlığı tarafından hazırlık yapılması maksadıyla bir emir verildi. Emirde, Fransızların, bir süvari alayı ve birkaç batarya ile takviyeli bir piyade alayının Ceyhan'dan Kadirli'ye ilerlediği, ayrıca bir tümen kadar kuvvetinin Toprakkale'de toplandığının anlaşıldığı belirtilerek, 26. Alay'ın 2. Taburu, ağır makineli tüfek bölüğü ve kudretli dağ takımının Haruniye Milli Müfrezesi ile Osmaniye'nin kuzeyinde tertiplenmesi;¹⁵⁸³ Osmaniye ve Ceyhan Kuva-yı Milliyesi'nin ise bulundukları bölgede Fransızlara karşı savunmaya devam etmesi emredildi.¹⁵⁸⁴ Fransızlar, 1 Kasım 1920'de Toprakkale'de topladıkları kuvvetlerle iki koldan Osmaniye Cephesine taarruz için ileri yürüyüşe başladı. Osmaniye'yi kısa sürede kontrol eden Fransızlar, Osmaniye-Bahçe yolu üzerinde bulunan Kanlıgeçit'e doğru üç kol halinde ileri harekâta devam etti. Sol Kol, Osmaniye-Çardak-Çona; Sağ Kol, aynı zamanda büyük kısım olduğu halde, Osmaniye istasyonundan Mamure istasyonuna; diğer bir kol ise Sarp Geçidi istikametinde ilerledi. 4 Kasım 1920'de üç koldan ilerleyen Fransız kuvvetleri ile bilhassa Türk birliklerinin yan ve gerilerini tehdit eden Fransız kuvvetleri arasında yapılan iki gün süreli muharebelerde, bir kısım milli kuvvetler Yarbaşı bölgesine çekilmek zorunda kaldı.¹⁵⁸⁵

Fransız harekât planına göre harekâtın kuzey yan emniyetini alacak ve aynı zamanda kuşatma kuvveti olarak Osmaniye'den iki kol halinde hareket eden kuvvetin harekâtını kolaylaştıracak olan kuvvetleri, 5 Kasım 1920'de Ceyhan Nehri'nin en önemli geçit yeri olan Sarp Geçidine¹⁵⁸⁶ geldiğinde, Türk birliklerinin ateşi ile¹⁵⁸⁷ karşılaştı. Topçu desteği ile geçide yapılan taarruzda Fransızlar,¹⁵⁸⁸ kayıp

¹⁵⁸³ “Taarruz halinde araziye ait teferruat pek o kadar malum bulunmadığı cihetle verilecek kararlar gayet seri, muntazam ve açık olarak verilmelidir. Bu esnada alel-umum topçu, cenah-ı dâhiliyeye doğru celp edilir. Çünkü bu cenah hatta muharebenin edevari müteakabesinde bile gayet az tebdil-i mevzi eder. Buradan da anlaşılır ki toplar orada kendi istimalleri nokta-yı nazarından bir ihtiyacı kati görülmedikçe tebdil-i mevzi eylemeye pek az mecburiyet görürler.” (Piyade Muharebesi, s.52)

¹⁵⁸⁴ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.198-201.

¹⁵⁸⁵ ATBD, Sayı:104, Belge Nu.:2915.

¹⁵⁸⁶ “Bir müdafaa mevziinin haiz-i kıymet ve ehemmiyeti olması için mevzi-i mezkûrun düşmanı taarruza mecbur eylemesi ve düşmanın çevirmeye teşebbüsü halinde müdafîine matlup zamanı kazandırması veyahut bu halde mukabil taarruza geçmek için müsait şartlar temin eylemesi iktiza eder.” (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:399, s.192)

¹⁵⁸⁷ “Düşmanın ilerlemekte olduğu keşif edilir edilmez ateş hattı serian kuvvetli olarak işgal edilir. Ateş muharebesi en yakın mesafeden icra edilmelidir.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:418, s.169)

vermelerine rağmen bir bölük kadar kuvvetini geçidin karşısına geçirmeyi başardı. Ancak diğer Fransız kıtaları, yoğun piyade ateşi altında kaldığından geçidi geçemedi ve bu surette Fransız kuşatma kuvvetinin taarruzu durdurularak asıl harekâta olan desteği de önlenmiş oldu.

Fransızların sol kolu, Mamure istasyonuna hiçbir direnişle karşılaşmadan girdi. Sağ kol ise ufak bir direnişle karşılaşsa da ileri harekâtına devam etti. Osmaniye Bölge Kumandanlığı, bu süre içerisinde kuvvet toplamaya başladı. Aynı zamanda Osmaniye-İslâhiye yolunun açık olması nedeniyle bu yolun kapatılması için İslâhiye grubunu cebri yürüyüş ile Kabatepe bölgesini işgal emri verdi. Karayiğit Müfrezesine de Fransızların sağ yanına taarruz etmesi emredildi. Her iki emrin de zamanında yerine getirilmesi ile güneyden yapılacak bir harekâta karşı tedbir alınmış ve merkezden yapılacak bir taarruz ise durdurulmuş¹⁵⁸⁹ oldu. 4 Kasım 1920’de her hangi bir muharebe olmamasına rağmen keşif çatışmaları görüldü. 6 Kasım 1920’de Fransızlar kuvvet çoğunluğu Kanlıgeçit’te olmak üzere toplanmış ve Mamure’de iki alay kadar kuvvet bırakmıştı. Bu tertiplenmeye karşılık Türk kuvvetleri ise; sol kanatta 26.Alay’ın 2.Taburu, bu taburu destekleyen bir mantelli top, iki makineli tüfek ve bir süvari takımı mevcut olup bir kısım kuvvetlerini (*bir bölük kadar*) muharebe ileri karakol kuvveti olarak Fransızlara karşı önde¹⁵⁹⁰ bıraktı. Milli Müfrezeler ise Kanlıgeçit bölgesinde savunma tertibinde idi. Bir milli müfreze ise Fransızların Bahçe istikametine yapacağı harekâtı kapamak için yola yakın mevzilere tertiplendi. 8 Kasım 1920’de Fransızlar üç bataryanın ateşi ile taarruza başladı. Taarruzla birlikte Muharebe İleri Karakol mevzileri karşılık verse de geri¹⁵⁹¹ çekildi. Ancak yapılan karşı taarruzlar ile tekrar ele geçirildi. Diğer taraftan Fransızların, İslâhiye istikametinde yaptığı taarruz karşısında tutunamayan İslâhiye Grubu ise geri çekilmek zorunda kaldı.

¹⁵⁸⁸ “Topçu, melhuz olan taarruz istikametinde ateşini cemi edebilmeli ve düşman piyadesinin taarruzunu en yakın mesafata kadar döğmeye muktedir olmalıdır.” (**Yeni Piyade Talimnamesinin İzahı**, s.261)

¹⁵⁸⁹ “Kıtaat, ihraç edecekleri zayıf bir emniyet tertibatı ile işbu hazırlık mevziine sevk olunur. Kumandanlar, hayvanlarını ileri sürüp takarrüp (yaklaşma) yürüyüşü için takip olunacak yolları keşif ederler. Düşmanın ahvali kafiyece ileri yürüyüşte ittihat ve beraberlik, yürüyüş istikametlerinin muhafazası ve kıtaat-ı münferide arasında irtibatın idamesi katiyyül lazımdır. Netice-yi katiye düşmanla göğüs göğüse gelmekte aranmalıdır.” (**Piyade Talimnamesi**, 1328, Madde:365, s.151)

¹⁵⁹⁰ “İlerideki hat alel-ade yalnız zayıf bir surette işgal edilir. Bunda baskına karşı emniyet tedbirleri ittihaaz edilmiş bulunmalıdır. Düşman taarruz topçusu ateş açtığı esnada en ilerideki hatta yalnız emniyet için lazım olan işgal kuvvetiyle iktifa olunur. Daha kuvvetli kıtaat ise gerideki hatlar veyahut mevzilerin mahalli mahfuzalarında cem olunur.” (**Mevzi Muharebelerine Dair Tecrübeler**, s.12)

¹⁵⁹¹ “İleri Karakol Bölüğü, asıl emniyet hattını teşkil eder ve düşmanın hücumuna en evvel mukabele eder.” (**Muharebede Efrad ve Zabitanın Endahat, Emniyet ve Keşif Hidematına Dair Kavaid-i Ameliye**, s.25)

Bundan sonra Fransızlar, 9 Kasım 1920’de üç piyade ve bir süvari alayından kurulu bir kuvvetle ve topçu desteğinde Kanlıgeçit bölgesinde taarruza geçti. Bu taarruzu durdurmak için Kanlıgeçit doğusuna mevzilendirilen topçunun ateşleri Fransız taarruzunu durdurdu¹⁵⁹² ise de topların piston başlığı kırıldığından Fransız taarruzları gelişme gösterdi. Fakat muharebe dışı kalan bu topların yerine kudretli dağ toplarının muharebeye girmesi ile Fransızlar üzerinde geçici de olsa kurulan ateş baskısı, zamanın da topçu mühimmatının ikmali yapılamadığından etkisiz kaldı. Bu durum karşısında Bahçe Kuva-yı Milliyesi Bahçe’ye çekildi, 26.Alayın 1.Taburu bulunduğu yerde muharebeye devam etti. Ancak üstün Fransız kuvvetleri karşısında taarruzları durdurmadığından Fransızlar, 10 Kasım 1920’de İslâhiye’yi işgal etti.¹⁵⁹³

Bu muharebeler sonunda, Fransızlar Mamure İstasyonuna zayıf kuvvetler bırakarak kuvvetlerini Osmaniye’ye çekti. Ancak bu muharebeler göstermiştir ki takviyeli edilen ve silah olarak üstün bir tûmene karşı muharebe eden Türk kuvvetlerinin, taktik yerleşmeleri, sevk ve idare kabiliyeti mükemmeldi.

(5) Mamure Baskını

Fransızların Mamure İstasyonunda 50-60 kadar piyade kuvvetinin bulunması nedeniyle 15 Kasım 1920’de Saimbeyli Müfrezesi tarafından bir baskın¹⁵⁹⁴ tertiplendi. Fransızların teslim olacakları yönünde verdikleri işarete inanan müfreze, istasyona yaklaştığı sırada Fransızlar tarafından yapılan ateş sonucu dağılarak Ceyhan Nehri’nin kuzeyine geçti. Her ne kadar milli müfrezeler, İslâhiye ve Osmaniye şehir merkezlerini terk etmek zorunda kalsa da bölgede yapılan muharebelerle özellikle Kanlıgeçit muharebelerinde Fransızlara zayıyat verilmiş ve bölgenin Fransızlar tarafından kontrol altına alınması önlenmiş oldu.¹⁵⁹⁵

¹⁵⁹² “Düşman taarruzunun definde hafif topçu, taarruz edecek olan düşmanın önüne ateş ile bir mânia çekip düşmanın taarruzunu kesr eder. Düşmanın önüne mânia çekmek için tahsis olunan işbu hafif topçuya mânia topçusu namı verildiği gibi bundan maada hafif topçular yakınındaki hedefleri ateş altına almağa tahsis edildiklerinden dolayı bunlara yakın muharebe topçusu da denir.” (Mevzii Muharebatı, s.4)

¹⁵⁹³ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.198-202.

¹⁵⁹⁴ “Baskın, süvarinin haline uygun bir harekettir. Manen hasıl edeceği tesir, silahın tesirat-ı maddiyesine munzam olarak muvaffakiyet ümidlerini artırır.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:397, s.185)

¹⁵⁹⁵ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.201-202.

1. Antep Harekatı

Mondros Mütarekenâmesi sonrası İngilizler, Anadolu'nun güneyini işgale başlamıştı. 17 Aralık 1918'de Antep'i işgal eden İngilizler, Fransızlarla yaptıkları anlaşma gereği Antep'i Fransızlara bıraktı ve Antep, 5 Kasım 1919'da Fransızlar tarafından yeniden işgal edildi. Fransızların, 20 Mayıs 1920'de yapılan Mütarekenâmeden faydalanarak Halep bölgesinde kuvvet bulundurmak istemesi nedeniyle Adana bölgesinden bazı birlikleri Halep'e gönderdi aynı zamanda Antep'ten de takviye kuvvet aldı. Böylece Antep'te birlik sayısı azalan Fransızlara yapılacak bir harekâtla Antep'ten uzaklaştırmak için elverişli şartlar mevcuttu. Antep'in geri alınması için 1920 yılının ortalarından Ankara Antlaşmasına kadar Fransızlara karşı yoğun bir baskı kuruldu.

(1) Mütarekenâme Sonrası İlk Türk Taarruzu

Adana Cephesi Kumandanlığı tarafından Adana Bölge Kumandanlığına verilen bir emirle; Antep'te Fransızların, makineli tüfeklerle takviye edilmiş iki piyade taburu ve iki bataryası olduğu ve Antep'in batısında savunma için tahkimat yaptıkları tespit edildi. Fransızların bu zayıf durumundan faydalanmak isteyen Adana Cephesi Kumandanı Albay Selahattin Bey, Maraş'tan hareketle Antep'in kuzeyinde Sam köyünde Adana Bölge Kumandanı Yarbey İrfan Bey ile yaptığı görüşmede, taarruzun milli müfrezeler ve 9.Piyade Alayı tarafından yapılmasına¹⁵⁹⁶ karar verdi. Buna göre, taarruz, baskın şeklinde iki istikametle yapılacak şekilde 28/29 Temmuz 1920'de kıtalar iki ayrı koldan ileri yavaşdırıldı.¹⁵⁹⁷ 29 Temmuz 1920'de Fransızların eğitim yaptığı esnada 105 mm.lik iki topun ateşi ile başlatılan taarruzla baskın etkisi sağlanmasına rağmen kısa sürede toparlanan Fransızlar, hazırlamış oldukları tahkimli mevzilere geçerek savunmaya başladı.

¹⁵⁹⁶ “Eski muharebelerde kazanmış olduğu şöhreti ve mürekkep olduğu aksamının bir siyakta (tarz) talim ve terbiye görmüş bulunması ve heyet-i zabitanı arasında mevcut irtibat ve münasebetle aksam-ı mezkurenin dört taburdan ibaret bulunması sebepleri ile Alay, icrası kendisine havale olunacak vazai-f-i harbiyenin ifasına en ziyade müsait bir cüz-i tamdır. Alayda müttehiden iş görmek hususundaki hüsn-i ittihat kıtaat-ı saireye nispetle en müessir olacağı şüphesiz olmakla beraber münkasım olduğu cüz-i tamları muharebeye sevk ve idhal ile istenildiği gibi istimali dahi sehldir (kolay).” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:101, s.329)

¹⁵⁹⁷ “Muharebe için suret-i muhtelifede açılmak kabildir. Miralay maiyetinde bulunan taburları lüzum gördükçe muharebeye sevk edip alayın kısm-ı mütebakisini geride tutmalıdır.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:234, s.249)

Taarruz eden piyadelerin iyi tahkim edilmiş Fransız mevzilerine yaklaştığında duraksaması¹⁵⁹⁸ sonucu taarruzları durdu. Güneyden taarruz eden kuvvetler ise önemli birkaç tepeyi işgal etse de Fransızların şiddetli ateşleri karşısında ilerleyemedi. 9.Tümenin yaptığı bu taarruz, harekâta takviye olarak 13.Kolordu kuruluşunda olup Adana Cephesi Kumandanlığı emrine verilen 5.Tümenin Antep'e gelmesi beklenmeden yapılması nedeniyle başarılı olamadı.¹⁵⁹⁹

(2) Nafak Boğazı Muharebeleri

Halep bölgesindeki askeri durumunu kısmen düzelten Fransızlar, Antep'teki kuvvetlerini takviye etmek ve Antep şehri içerisinde ve çevresinde bulunan Türk kıtalarını etkisiz hale getirmek maksadıyla Albay Andre komutasında; bir Senegal Avcı Taburu, bir Cezayir Avcı Taburu, bir makineli tüfek bölüğü, 75 mm.lik, 65 mm.lik ve 155 mm.lik bataryadan kurulu bir topçu taburu, iki süvari bölüğü, bir istihkâm müfrezesi ve bir tank müfrezesi ile mühimmat ve ikmal kollarından teşkil edilen bir kuvveti Antep'e sevk etti. Gelen birliklerin baskına uğramaması için Antep'ten karşılamak için yola çıkarılan Fransız birliği, Antep'in dışında tertiplenen bir milli müfreze ile karşılaşması sonucu çıkan muharebede, müfrezeyi geri çekilmek zorunda bıraktı. Ancak Adana Cephesi Kumandanı, Antep'in Fransızlarca takviyesine engel olmak üzere Antep Bölge Kumandanına bütün kuvvetleri ile taarruz emri verdi. İki piyade taburu, bir milis taburu ve üç Kuva-yı Milliye müfrezesi Nafak Boğazı'nda baskın için tertiplendi. 9 Ağustos 1920'de Albay Andre komutasındaki birlikler Nafak Boğazına geldiğinde Türk birliklerinin baskınına uğradı. Fakat intikal eden Fransız birlikleri arasında bulunan topçunun ateşleri nedeniyle Türk kıtaları boğazda daha fazla kalamadığından dağıldı ve mevzileri terk etmek zorunda kaldı. Böylece takviye Fransız kuvvetleri Antep'e girdi ve şehrin güneyi ile doğusunu da ele geçirdi.¹⁶⁰⁰

¹⁵⁹⁸ “Hücumun şu zaman-ı kat’isinde bütün cephe üzerine bulunan kıtaatın münhasıran bir vazifesi olup o da ileriye gitmek-ileriye ve doğruca hedef-i maksuda varmaktır.” (Piyade Talimnameyi Hümayunu, Madde:80, s.308)

¹⁵⁹⁹ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.202-203.

¹⁶⁰⁰ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.203-204.

(3) İkinci Antep Taarruzu ve Antep'in Kuşatmadan Kurtarılması

Antep'in Fransızlardan kurtarılması için bölgede bulunan milli müfrezelerin yeniden teşkilatlanması ve düzenli birliklerden takviye yapılmasına karar verildi. 5.Tümen kuruluşunda bulunan 24.Alayın toparlanması ve yeniden ikmal edilmesi ile 14.Alaydan 3.Tabur, dört makineli tüfek ile iki dağ topunun ve 200 mevcutlu Nizip Milli Taburu'nun Antep'in kuzeyine tertiplenebileceği ve Antep-Nizip yolunun emniyetini alabileceği Elcezire Cephesi Kumandanı tarafından Genelkurmay Başkanlığına teklif edildi. Aynı zamanda milli kuvvetlerin düzenli birliklerin emir-komutası altına alınması ve Fırat Nehri'nin arada engel olması nedeniyle emre verilecek bu birliklerin ikmal desteğinin zor olacağı belirtildi.¹⁶⁰¹

Teklifte belirtilenin aksine Elcezire Cephesi Kumandanlığından 5.Tümen kuruluşunda bulunan 24.Piyade Alayı, Antep taarruzu için Adana Cephesi Kumandanlığı emrine verildi. Bu taarruzu Adana Cephesi Kumandanlığı tarafından Antep Bölge Kumandanı Yarbay İrfan Bey'in sevk ve idare etmesi uygun görüldü. Taarruzun maksadı; Fransız kuşatmasını yarmak ve Fransızları çevirerek etkisiz hale getirmektir. Harekâta, 24.Piyade Alayı ile Antep, Kilis, Birecik, Nizip, Pazarcık, Besni, Urfa, Suruç, Orul, Yamaçoba Kuva-yı Milliyesi ve Bezigi ile Barak Aşiretleri kuvvetlerinin katılması kararı verildi. Böylece 2.000 kişilik bir kuvvet teşkil edilmiş oldu. Türk kıtaları Antep'in çevresini dört kol halinde kuşatacak şekilde tertiplendi. Asıl taarruz ve kuvvetin çoğunluğu¹⁶⁰² kuzey yönünde 24.Piyade Alayında¹⁶⁰³ olacaktı. 18/19 Ağustos 1920'de şehir içerisinden atılan işaret fişegi ile taarruz başladı. Fransızlar güneydeki mevzilerden atıldı ve kısa bir süre sonra diğer mevziler de ele geçirildi. Şehri kuşatan kuvvetlerin bir kısmı şehre girdi. İyi idare edilen harekât sonucunda önemli bir direnişle karşılaşmayan Türk kıtaları, Fransızların geri çekilmesi ile şehrin büyük bir bölümünün kontrolünü ele geçirdi. Fransızların Antep'in batısında

¹⁶⁰¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:630, Gömlek:186, Belge:186-1/2.

¹⁶⁰² "Her taarruzda bir merkez-i siklet tayin olunmalıdır. Kuvvetlerin taksimi, muharebe muntakalarının genişliği, topçu, bomba topları, vesair muharebe vasıtalarının cem-i tevhidi, ihtiyatların muharebeye hazırlanmaları ve muharebeye dahil olmaları bu nokta-yı nazara göre hesap olunur." (Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnameleri, s.6)

¹⁶⁰³ "Taarruz için bir cüz-i tama tahsis olunan mahalli dâhilinde mezkûr cüz-i tam kumandanı, arazinin sütreden mahrum olan düz kısımlarından mümkün mertebe kaçınmak veyahut bu açık arazide taarruza zaif kuvvetler tahsis ile bunları geniş aralıklarla sureti münasebede ilerletmeli ve kuvve-yi asliyeyi (asıl taarruzda bölgesinde kullanılacak asıl kuvvet) örtülü yaklaşımaya müsait olan mahalden muharebeye sevk etmelidir." (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:325, s.163)

iyi tahkim edilmiş olan bölgelerde mevzilenmesi nedeniyle bu bölgelere yapılan taarruzlar ise sonuç vermedi ve Fransızlar buradan atılamadı.¹⁶⁰⁴

Fransızlar şehrin batısında bulundukları mevzilerde sıkışmış bir durumda idi. Buradan kurtulmak ve yiyecek ihtiyacını karşılamak için iki kol halinde tertiplenerek Antep'in batısı ve kuzeyinde bulunan Türk kıtalarına taarruz etmeye karar verdi. Türk kuvvetleri de iki grup halinde savunma mevzilerinde idi. 9.Piyade Alayı, Antep'in kuzeyinde Düllük mevkiinde, 24.Piyade Alayı ise kuzeydoğusunda yer alıyordu. Fransızlar bu iki gruba ayrı ayrı taarruza geçti. Kuzeye taarruz eden kolun kumandanı olan Albay Andre, birlikleri daha az olması nedeniyle 9.Alayı yerinde tespit etti; diğer kol kumandanı Yarbey Abadie ise asıl taarruz kuvveti olarak şehrin kuzeydoğusunda bulunan 24.Alaya karşı taarruz etti. Kuzey taarruz grubu kısa sürede 9.Alayın mevzilerini ele geçirdi. Ancak 9.Alay tarafından ertesi gün yapılan karşı taarruzla bu mevziler yeniden ele geçirildi. Diğer kol ise doğuda 24.Alay mevzilerine yaptığı taarruzda kısa sürede mevzileri ele geçirdi. 24.Alay Birecik'e kadar geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Antep-Nizip yolunun kontrolü Fransızların eline geçmiş oldu. 24.Alay Antep-Nizip yolunda Fransızların ikmal araçlarına yaptığı taarruzla malzeme ele geçirirse de başarısı, bölgenin kontrolünü sağlayacak nitelikte değildi. Antep'e yapılan bu taarruzlar göstermiştir ki mevcut kuvvetlerle ve diğer bir ifade ile düzenli birlikler olmadan şehrin kuşatılması ve ele geçirilmesi mümkün değildi.¹⁶⁰⁵

(4) İkinci Nafak Boğazı Muharebesi

19 Eylül 1920'de Akçakoyunlu'dan Antep'e takviye kuvvetleri göndermek üzere hazırlıklar olduğu haberini alan 9.Piyade Alayının 1.Taburu ve 24.Piyade Alayının 3.Taburu, Nafak Boğazı'nın girişine tertiplenmeye başladıkları esnada Akçakoyunlu'dan gelecek birlikleri karşılamak üzere boğaza ilerleyen emniyet birlikleri ile karşılaştı. Tesadüf muharebesi¹⁶⁰⁶ şeklinde başlayan muharebede,

¹⁶⁰⁴ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.206-208.

¹⁶⁰⁵ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.208-212.

¹⁶⁰⁶ "Bir taarruz yürüyüşü esnasında yine taarruz maksadıyla ilerleyen düşmana rast gelen bir cüz-i tamin yapacağı muharebeye Tesadüf Muharebesi denir. Bu şekil, vaziyette icra olunacak müsademedede en büyük müşkülât-ı tevsie cephede tezahür eder. Tesadüfî muharebe, suret-i Umûmiyede azim ve şiddet eraesine müstelzimdir. Daha başlangıçta taarruz o kadar azimkârane olmalıdır ki geçit noktalarını ve arazi üzerindeki nukat-ı mühimmeyi elde ederek düşmanın açılmasını takip mümkün olsun. Açılmada

Fransızlar çok zayıat vererek Antep'e çekilmek zorunda kaldı. Ancak bu kez de Antep'in güneyinden ilerleyen Fransızların iki piyade taburu ve bir süvari bölüğü ile topçu bataryasından kurulu kuvvetinin geriden taarruzuna uğradı. Fakat 9. Alayın 1. Taburu'nun yan ateşleri ile karşılaşmasına ve zayıat vermesine rağmen Fransız topçu ateşi desteğinde boğazdan ilerleyerek Antep şehri'ne girdi.¹⁶⁰⁷

(5) Akçakoyunlu Muharebesi

Antep bölgesinin Fransızlardan temizlenmesi için Elcezire Cephesi Kumandanlığında bulunan 5. Tümen Kumandanlığı, Adana Cephesi Kumandanlığı emrine verilerek Antep'in taarruzunda görevlendirildi. Tümen, bu maksatla Antep'e giderken Akçakoyunlu'dan bir Fransız birliğinin Antep'e gideceği bilgisi alındı ve Akçakoyunlu ile İkizkuyu arasında bir baskın yapılmasına karar verildi. Ayrıca harekâta 9. Tümenin de katılması uygun görüldü. Fransızların iki piyade alayı ve iki batarya kadar kurulu kuvvetlerinin Akçakoyunlu istasyonundan harekete geçtiği ve açılarak yürüyüşe başladığının öğrenilmesi üzerine Akçakoyunlu mevki, 24. Alayın iki dağ topu ile takviyeli 3. taburu ve aşiret birlikleri tarafından tutuldu. Ayrıca 24. Alayın iki taburu ihtiyatı olarak ayrıldı. Harekât planına göre; 9. Tümen cepheden taarruz ederken 5. Tümen yan taarruz¹⁶⁰⁸ yapacaktı. Taarruz başladığında muharebe sahasının en kritik bölgesini elde tutan 24. Alayın 3. Taburu ve aşiret birlikleri, Fransızların topçu ateşi karşısında tutunamayarak dağıldı ve mevzide bırakılan dağ topları Fransızların eline geçti. Ancak ihtiyatta bulunan birlikler ile 27 Ekim 1920'de karşı taarruz¹⁶⁰⁹ yapılarak durum yeniden düzeltildi¹⁶¹⁰ ve Fransızların geri çekilmesi sonucu dağ topları tekrar ele geçirildi. 31 Ekim 1920'de Fransızların, üç piyade bölüğü, bir süvari

ihraz olunacak takaddüm, bilhare muharebenin inkişafında kavaid-i azime temine sebeptir.” (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:118, s.96)

¹⁶⁰⁷ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.213.

¹⁶⁰⁸ “Cephe taarruzunun ihata ile tevhidî, muvaffakiyete en emin bir surette sahiptir. İhata için birinci şart, düşmanın cephede tespit ve tevkîf edilmesidir. Bunun için cepheden de şiddetli bir taarruz icrası en ziyade tesir bahşeder. İhata vaktiyle tesirini göstermediği takdirde cephe taarruzunun bir muvaffakiyetsizliğe maruz kalmış olacağı şayan-ı teemmüldür. Bu sebepten kuvvetler cepheden şiddetli bir muharebe icrasına kâfi değilse veyahut esbab-ı saireden naşi bir cephe hücumundan sarf-ı nazar edilirse bir idare-yi mahirane ile cephede başlangıçta işgal muharebesi icra ve hatta yalnız taarruzla tehdit ederek ihatanın tesirini daire-yi imkânâ almakla kabil olabilir.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:393, s.161)

¹⁶⁰⁹ “Birinci derecede topçu ile irtibatlı pek iyi muhafaza etmesi icap eden taze ve kuvvetli cereyan edecek muharebatın berveçhi matlubu halli intaç edebilir. İhtiyatların mükemmelen vazifelerini ifa edebilmeleri için ancak yorulmamış, koşturulmamış ve bilhassa dinlenmiş ve karınları doymuş olarak muharebeye girmeleri lazım olduğu nazar-ı dikkate alınmalıdır.” (Harpte Talim ve Terbiye, s.19)

¹⁶¹⁰ ATBD, Sayı:104, Belge Nu.:2912.

bölüğü ve iki toptan ibaret bir kuvveti, Antep'in kuzeyinde yer alan mevzilerdeki birliklere yaptığı taarruzları, karşı taarruzlarla durduruldu.¹⁶¹¹ Ancak bu harekâta 9.Tümen, zamanında gelemediğinden muharebeye katılamadı. Fransızlar ertesi gün taarruzlarına devam ederek Akçakoyunlu bölgesinden gelen kuvvetlerini Antep'e ulaştırmış oldu. 19 Kasım 1920'de Kilis'ten 4.Fransız Piyade Tümeni'nin de Antep'e gelmesi ile Antep'teki Fransız birlikleri toplam; 13 piyade taburu, altı 75 mm.lik, beş 65 mm.lik, bir 155 mm.lik top ile bir 105 mm.lik obüs bataryası ve bir uçak filosu olarak 12.000 mevcutlu bir askeri güce ulaştı. Böylece, Türk kuvvetlerinin Antep ve çevresindeki etkisi giderek azaldı.¹⁶¹²

Bu muharebelerde Fransızların, kuvvetlerini takviye maksadıyla uçak kullandığı görüldü. Bunun üzerine 5.Piyade Tümen Kumandanı, birliklerine yayımladığı bir emirde; hava taarruzu esnasında yürüyüş halindeki kıtaların hemen yolun kenarına dağılarak kendisini korumasını; istirahat halinde bulunan kıtaların da silah çatmış durumda ise hemen silahlarını alarak yere yatmak suretiyle mevzi almasını, mevzi alındıktan sonra da süratle makineli tüfeklerle¹⁶¹³ karşı ateş açılması yönünde bazı tedbirler açıklandı.¹⁶¹⁴

(6) Fransız Taarruzlarına Karşı Savunma Harekâtı

4.Piyade Tümeninin Antep'e gelmesi ile kuvvet bakımından daha da üstün duruma gelen Fransızların maksadı; yapacakları bir taarruzla Türk birliklerini tamamen yok etmektir. Türk kuvvetlerinin durumu ise, 9.Piyade Tümeni Antep'in kuzeyinde, 5.Piyade Tümeni ise Antep'in doğusunda, aralarında emniyet ve irtibatı sağlamak üzere 9.Piyade Tümeninin 25.Alayı görevli idi. 23/24 Kasım 1920 gecesi büyük kısmı ile doğudaki 5.Tümene taarruz için ilerlediği düşünülen Fransız Tümeni, 5.Tümene taarruz etmeyip 5 ve 9.Tümen arasında emniyet ve irtibat görevinde bulunan 25.Alaya taarruz etti. Zayıf olan bu birlik, savunmada kalamayarak daha

¹⁶¹¹ ATBD, Sayı:104, Belge Nu.:2913.

¹⁶¹² TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.215-216.

¹⁶¹³ "Piyade tayyaresi, tarz-ı faaliyetinin icabı vechile alçaktan uçmaya mecburdur. Böyle cüz'i irtifadaki piyade tayyaresini hal-i hazırda piyade tayyaresi ile bile defetmek en ziyade şayan-ı arzu olmakla beraber henüz mümkün değildir. Bundan dolayı düşmanla muharebe etmekte olan kıt'a bu mutecaviz düşmanın def ve tardını bizzat deruhte eylemek mecburiyetindedir. Şimdiki halde bu maksat için elimizde mevcut olan vesait, refakat topçusundan maada, evvel be evvel makineli tüfeklerdir. Bu sebeple meydan-ı harp tayyareleri zuhur eder etmez ileride muharebe ile meşgul olmayan makineli tüfeklerle, refakat topları, mevzilerinden tayyareleri müessir bir surette ateş altına almaları mümkün olduğu halde bunların üzerine ateşlerini tevciî ederler." (Ordu Talimi, s.17-18)

¹⁶¹⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:916, Gömlek:172, Belge:172-1/1a.

batıya geri çekilmesi üzerine Fransız birlikleri, 5 ve 9.Tümenlerin arasına girerek iki tümeni ayırmış oldu. Fransızların diğer bir taarruz kolu ise kuzeydeki 9.Tümen mevzilerine taarruzla tümenin birinci hatta mevzilenen birliklerini geriye attı. 9.Piyade Tümenini geriye atarak savunmaya geçmek zorunda bırakan Fransız Tümeni, bu kez doğuya dönerek 5.Tümene taarruz için yürüyüşe geçti. Bu maksatla, 25 Kasım 1920’de dört piyade taburu ve iki sahra topçu taburu ile bir süvari bölüğü ve bir sahra bataryası kadar kuvvetle iki ayrı koldan kuzeyden taarruzla, 5.Piyade Tümeninin gerisine düşerek kuşatma niyetindeydi. Bu hareketi kısa bir sürede anlayan 5.Piyade Tümeni hiçbir birlik kaptırmadan Nizip’e çekilmeyi¹⁶¹⁵ başardı. Ancak Fransızların ısrarlı takipleri neticesinde Nizip’te de tutunamayan 5.Tümen, Birecik’ten geçerek Fırat Nehri’nin doğusuna kadar çekilmiş¹⁶¹⁶ oldu. Fransız birlikleri, takip harekâtını, Birecik güneyinde mevzilenen 5.Piyade Tümeni’nin topçu ateşi ile karşılaşana kadar devam ettirdi. Burada yapılan topçu muharebesinde etkili ateşleri ile Fransız birlikleri durduruldu ve bir Fransız topu da muharebe dışı bırakıldı. Muharebeler sonunda 5.Piyade Tümeninin arzu edilen derecede savunmada kalamaması ve Antep’ten uzak bir mesafeye geri çekilmesi tümenin yeniden düzenlenmesini zorunlu kıldı. Ayrıca 2.Kolordu Kumandanlığının Antep bölgesindeki harekâtı daha yakından¹⁶¹⁷ sevk ve idare etmesi kararı verildi.¹⁶¹⁸

Fransızlar, 5.Tümene yaptıkları bu taarruzdan sonra 9.Tümen ile arasını açmış ve emniyet-irtibatı kesti. Kuvvetlerini yeniden toparlayan Fransız tümeni, bu kez Antep’in kuzeyinde bulunan 9.Piyade Tümenine taarruza karar verdi. Bu maksatla 1 Aralık 1920’de doğudan ve batıdan iki kol ile 9.Piyade Tümenine taarruza geçti ve 4 Aralık 1920 ve 8 Aralık 1920’de Antep, topçu ateşleri altında kaldı.¹⁶¹⁹ Fransızların bu taarruz karşısında, 9.Piyade Tümeninin emniyet birlikleri geri çekildi. 9.Piyade Tümeni de emniyet birliklerinin Fransızları yeteri kadar

¹⁶¹⁵“Muharebe gayr-i müsait bir hal alırsa kumandan netice-yi katiye zamanına kadar muharebede devam etmek mi yoksa ricata başlamak mı münasip olacağına vaktiyle karar vermelidir.” (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:426, s.204)

¹⁶¹⁶“Ricât muharebesinin hüsn-ü icrası başkumandanın, yaptığına bilerek ve gayet dikkatle idare-yi muharebe etmesine mütevakıftır.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:434, s.174)

¹⁶¹⁷“Kumandan, müşahadat-ı zatiyesi ile düşmanın ve mücavir kıtaatın ahvaline ve araziye dair istihsalî malumatı eylerki ne harita, ne rapor ve ne de takrirler yardımıyla istihsal olunan malumat bunun yerine kaim olamaz. Binaen aleyh kumandan tedabir-i evveliyeyi maksada muvafık surette ittihaz etmeye ve kararlarını vaktiyle vererek sayesinde düşmana karşı kavaid-i mahsusa tahsil eylemeye ve kıtaatın dolaşık yollardan hareketine ve madun kumandanları tarafından gayr-ı muvafık mukarrerat ittihazına mahal bırakmamaya ancak bu surette muktedir olur.” (Piyade Talimnamesi, 1328, Madde:272, s.124)

¹⁶¹⁸TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.217-220.

¹⁶¹⁹ATBD, Sayı:104, Belge Nu.:2933, 2934.

oyalayamaması ve Fransız kuvvetleri üstünlüğü karşısında geri çekilmek¹⁶²⁰ zorunda kaldı. Antep içerisindeki milli kuvvetler ise Fransız topçu ateşleri altında savunmaya devam ederken makineli ve piyade tüfek ateşleri ile Fransızları mevzilerine yaklaştırmadı.¹⁶²¹ Fransızların bu taarruzlarında 5 ve 9.Piyade Tümenlerinin bir bölgede toplanmayarak kullanılması sonucu birlikler oldukça yıprandı.¹⁶²² Bu durum üzerine Genelkurmay Başkanlığı tarafından 2.Kolordu Kumandanlığına verilen emirle, 5.Piyade Tümeninin Antep'e gelmesi ve kolordunun 5 ve 9.Tümenleri sevk ve idare etmesi istendi.¹⁶²³

(7) Antep'i Kuşatmadan Kurtarmak İçin Yapılan Taarruzlar

(a) 19-23 Aralık 1920 Muharebeleri

Antep'teki Fransız kuvvetlerinin önemli bir kısmının 18 Aralık 1920'de ayrıldığı 2.Kolordu Kumandanlığı tarafından öğrenilmesi üzerine 19 Aralık 1920'de 5 ve 9.Tümenlerle birlikte Antep'in kuzeyinden bir taarruz yapılmasına karar verildi. Kuzey hattında Tümenlerin emniyet kıtaları ile muharebe ileri karakol birlikleri¹⁶²⁴ bulunuyordu. Yapılacak bu taarruzda şehir içerisinde bulunan milli müfrezelerin de harekâtı desteklemesi ve Fransız birliklerinin gerisinden taarruz etmesi planlandı. Ancak bu bilgi, şehirdeki birliklere ulaştırılamadığından genel taarruz harekâtı 19/20 Aralık 1920 gecesine bırakıldı. Önce topçu¹⁶²⁵ ve

¹⁶²⁰ “İleri mevziler, mevzi-i aslının ateşine pek kolay mani olarak ekseriye kısmen muvaffakiyetsizlik husûlüne badi olur. Eğer maksat vakit kazanmak ise bu mevziler nümayişi bir surette tesis olunur. O zaman mezkûr mevzilerin az bir kuvvetle işgal edilmesi ve bu kuvvetlerin düşman yayıldıktan sonra mümkünse hiç muharebe etmeden geri çekilmeleri icap eder.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:407, s.161)

¹⁶²¹ ATBD, Sayı:104, Belge Nu.:2935.

¹⁶²² F.Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, s.262.

¹⁶²³ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.220-221.

¹⁶²⁴ “Piyadenin daha uzaklara göndereceği keşif kolları hiçbir zaman ciddi bir vazife ifa edemezler. Bunların gönderecekleri haberler, raporlar kendilerinden istifade edilemeyecek derecede geç vasıl olur. Bir fırkada, arazi ile düşmanı kemal-i muvaffakiyetle keşif ve tarassut edebilecek yalnız süvarilerdir. Hâlbuki zamanımızda emniyet hizmetleri ile tayin ciheti eylemek harpte fevkalade bir ehemmiyet kesb eylemiş bulunduğu cihetle fırka süvarisi, merbut bulunduğu ve daha doğrusu lazım gayr-i mefariki olduğu kıtanın muavini gözleri en mühim bir azası makamındadır. Süvari gerek ileri karakollar muntıkası ve gerek yakınında bulunan kıtalarla olan irtibatı tesis etmek ve cephenin ilerisi yakınında bulunan muntıkayı keşif eylemek için haiz olduğu kaffei vasıtaları sarf ve istimal etmelidir.” (Piyade Muharebesi, s.47-48)

¹⁶²⁵ “Fırka topçusu, muharebede piyadeye ekseriye bir istinat makamına kaim olur. Muharebenin ilk devrinde en birinci vazifeyi ilk önce o görür. Bundan dolayı fırka topçusu bu esnada derhal bütün vesaiti yapmalıdır.” (Piyade Muharebesi, s.50), “Topçu ateşi ile hücumun hazırlanması demek piyadenin hareketine mani olan düşmanın tüm vesaitini bertaraf etmek demektir. Piyademizin hareketini muhataraya ilka eden vesait ise düşmanın ateşi olacağından bu ateşi yine topçu ateşi ile itfaya gayret etmek lazım gelir.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, s.156)

makineli tüfek ateşleri ile bir keşif taarruzu yapıldı. 9.Tümenin 25 ve 27.Alayları ileriye yanaştırıldı. Türklerin bu zayıf kıtalarla ilerlediğini gören Fransızlar, daha gerideki asıl birlikler gelmeden bu kuvvetleri bastırmak için 23 Aralık 1920’de şiddetli topçu ateşleri ve muharebe ileri karakol kuvvetleri ile taarruz mevziine yanaşan 25 ve 27.Piyade Alaylarına mahdut hedefli bir taarruz¹⁶²⁶ icra etti. Fransızların, Doğu taarruz grubu olarak adlandırılan iki piyade taburu iki süvari takımı ve yarım batarya takımı 5.Piyade Tümeni cephesine; Batı taarruz grubu ise üç piyade taburu, iki süvari takımı ve sahra batarya kısmı ile 9.Tümen cephesine taarruz etti. 5 ve 9.Tümenlerin Muharebe ileri karakollarını geriye atan Fransızlar,¹⁶²⁷ bu kez 5 ve 9.Tümenin asıl birliklerine taarruza başladı. 9.Tümenin 27.Alayı’nın bir taburu, topçu ateşi karşısında tutunamayarak karşı taarruz yapmaksızın¹⁶²⁸ geri çekilmesine rağmen diğer taburu kanat kırarak cephesini düzeltti ve yeni mevzilerde¹⁶²⁹ savunmaya devam etti. Aynı zamanda 9.Tümenin ihtiyattaki alayı iki dağ topu ile birlikte cepheyi takviye etmesi¹⁶³⁰ üzerine Fransızların taarruzları durduruldu. Ancak başlangıçta taarruz amaçlı yapılan bu harekât, muharebenin sonunda savunmaya dönmüş ve Antep kuşatması yine yarılanmadı.¹⁶³¹

(b) 27 Aralık 1920 Antep Taarruzu

2.Kolordu Kumandanlığı, Antep etrafındaki kuşatmayı yarararak içerideki savunma yapanlara yardım etmek maksadıyla tekrar bir taarruz harekâtı yapılmasına karar verdi. Bu kez taarruzun Antep’in kuzey ve güneyinden yapılması uygun değerlendirildi. Harekâtın planlanmasında ise 5.Piyade Tümeni’nin kuvvet çoğunluğu ile kuzeyden taarruz etmesi; güneyden ise 9.Piyade Tümeni

¹⁶²⁶ “Mütearrız, evvel emirde sürekli süreksiz müdafaa mevzilerini tahrip ve mevaz-i mezkureyi işgal eden askerlerin kudreti mukavemetini imhaya çalışır.” (Mevzi Harbinde Müdafaa, Madde:38, s.57)

¹⁶²⁷ “Büyük taarruz için düşman ekseriye müdafii en ileride yerleştirilmiş postalarının hemen önünde açılmış keşif hatlar halinde yere yatıp buradan itibaren sıkı bir temas ve irtibat ile müveccih halinde adı adıyla ilerlemeye başlar.” (Mevzi Harbinde Müdafaa, Madde:38, s.59)

¹⁶²⁸ “Mevzia dâhil olmuş bulunan düşmanı derhal dışarıya atmaya yahut mahv etmeye muvaffak olunamazsa o zaman yalnız plana uyularak tertip edilen bu mukabil taarruz, mevzi-i mezkûrun tekrar zabtını temin eder.” (Mevzi Harbinde Müdafaa, Madde:42, s.70)

¹⁶²⁹ “Kumandanlık istirdattan sarf-ı nazar ederse o halde emirle yeni mevzi bütün imtidadınca tespit ve tanzim edilir.” (Mevzi Harbinde Müdafaa, Madde:42, s.71)

¹⁶³⁰ “Her nekad alınan cepheyi müdafaa etmek, riayet edilmesi lazım gelen en birinci şart ise de açık arazide topları daima istinatsız bulunan cenahlara yerleştirmek icap eder. Bu toplar hali müdafide yanların himayesini gayet müessir bir surette icra edecekleri cihetle ihtiyatta bulunan kıtaları, bunlara tabi olarak istinat hizmetini görürler.” (Piyade Muharebesi, s.50- 51)

¹⁶³¹ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.222-223.

tarafından yapılacak kuşatma ile taarruzun desteklenmesi esas hareket tarzı¹⁶³² olarak kabul edildi. Ayrıca kuzeyden herhangi bir Fransız kuşatmasına karşı tedbir olarak bir piyade taburu, bir süvari bölüğü ve 105 mm.lik dağ obüsü ve iki makineli tüfekten ibaret bir müfreze de kuzey doğuda tertiplendirildi.¹⁶³³ Taarruz 27 Aralık 1920’de başladığında 5.Tümen Fransızların keşif kolları ile muharebeye girmişti. Birlikler, 200-300 metreye kadar Fransız mevzilerine yaklaştı ancak yoğun topçu ve piyade ateşleri nedeniyle ilerleyemedi. 9.Tümen ise güneyden yaptığı taarruzda Fransızlara baskın etkisi yaratmış ancak Fransızların güney mevzilerini takviye etmesi ile muharebe topçu muharebesine¹⁶³⁴ dönüşmüştü. Bu muharebede iki Fransız topu Türk topçularının ateşleri ile muharebe dışı bırakıldı. 5.Tümenin asıl taarruz harekâtını gizlemek maksadıyla Antep kuzeydoğusunda gösteriş taarruzu yapacak olan müfreze bu harekâtı gerçekleştiremedi ve Fransızların karşı taarruz ihtimalini düşünerek 105 mm.lik topu geri çekti. Bu top daha sonra emirle mevziye tekrar sokularak ateşleri ile Fransızlara etkili olmasına rağmen gece süresince devam eden muharebede Fransız kuşatması yarılamadı ve birlikler geriye çekildi. Yapılan bu muharebede, 30 Aralık 1920’de Genelkurmay Başkanlığı 2.Kolordu’ya gönderdiği emirde; taarruzun başarı ile sonuçlandırılmadığı, bunda birliklerin dağınık olarak kullanılması¹⁶³⁵ ve sıklet merkezi oluşturulamamasının¹⁶³⁶ neden olduğu ayrıca topçu desteğinin yerinde ve zamanında kullanılmadığı¹⁶³⁷ belirtildi.¹⁶³⁸

¹⁶³² “Bu gün fen sevkul-ceysi ayrı ayrı yol kolları lüzumlu bir zamanda peydayı ittihat edebilecek vecih ile bu kolların ayrı ayrı sevk ve idare edilmesini icap eylemektedir. Buradan da anlaşılıyor ki nafi bir arazide barkir üzerinde olarak daima durmak kabil olmayacaktır. Bu gün orduların ehemmiyeti arazi-yi mezrua üzerinde izler hâsıl eden hudut ittisalâtın çokluğu en müthiş bir mevkin bile kıymet ve ehemmiyetini tenkis eylemektedir. Eğer bu mevki istenilen bir zamanda düşman tarafından terk edilmezse derhal çevrilerek cenah haricisi tehdit edilmiş olur.” (Piyade Muharebesi, s.67)

¹⁶³³ “Yanların setrine yalnız emniyet kıtaatı kâfi değildir. Bu maksat için bilhassa grupların ve fırkaların muntika hudutlarında taarruzi faaliyetlerle vazife verilen kıtaat bulundurulmalıdır.” (Mevzi Harbinde Müdafaa, s.52)

¹⁶³⁴ “Topçu muharebesi, her hedef imkân dâhilinde bertaraf edilinceye kadar kemal-i dikkatle tahrip ateşi halinde devam ettirilir. Ateş mevziinde ve cephe depolarında bulunan alet ve edevatın, cephanenin ve efradın imhasını hedef alır. Aynı zamanda düşman topçusunun bir usûl-ü muntazama altında imhası fevkalade mühim bir topçu vazifesidir.” (Mevzi Harbinde Müdafaa, s.83-85)

¹⁶³⁵ “Madun zabitanın hareket-i müstakilanesi keyfi bir harekete tahavvül etmemelidir. Doğru ve muayyen bir hat dâhilinde ibraz olunan serbesti harbde muvaffakiyeti azime istihsaline es’sül-esas teşkil eder.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:276, s.119)

¹⁶³⁶ “Muharebe cüz-i tamı ne kadar büyük olursa ilerideki muharebe cephesini tebdil etmekte o kadar güç olur. Binaenaleyh hangi cephe üzerinde muharebe edilecekse muharebeden evvel o cephe mümkün olduğu derecede tayin edilmek iktiza eder. Muharebenin sair devirlerinde bu cephenin münasip olmadığı anlaşılırsa o zaman büyük kıtaatta arzu edilen cephe üzerine yeni kıtalar çıkarmaktan başka çare kalmaz.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:286, s.123)

¹⁶³⁷ “Topçu muharebenin iskeletini teşkil eder. Kıtaat-ı sairenin genellikle konuşlanması ve tertibi topçunun mevzine tabi olur. Muharebede piyade ile topçunun faaliyeti ayrı olamaz. Bundan dolayı topçu mevzinin seçimini kumandan muhafaza eder, topçu kumandanı ise bu konuda ancak müşavir

(c) İkizkuyu Muharebesi

27 Aralık 1920’de yapılan taarruz harekâtından sonra Antep’e yeniden bir taarruz harekâtı Genelkurmay Başkanlığı tarafından 2.Kolordu Kumandanlığına emredildi. Bunun üzerine 2.Kolordu Kumandanı ve tümen kumandanları tarafından 6 Ocak 1921’de taarruz bölgesini tespit etmek ve araziyi keşfetmek için Antep’in kuzeybatısında arazi etüt edildi. Yapılan inceleme neticesinde; bu bölgenin düz olması nedeniyle Fransızların yalayıcı ateşlerine elverişli olması ve Fransızların savunmaya yönelik tahkimatının iyi durumda bulunması nedeniyle bu kesimden yapılacak bir taarruzun zor olacağı kararı verildi. Taarruz planlaması esnasında Fransızların devam eden topçu ateşi, 12 Ocak 1921’de daha da baskılı olmaya¹⁶³⁹ başladı. Bu nedenle Antep’teki Fransızlara taarruz etmekten vazgeçilerek Akçakoyunlu’dan geleceği haberi alınan Fransız kuvvetlerine taarruz edilmesine karar verildi. Harekâtı takip eden Genelkurmay Başkanlığı, Elcezire Cephesi Kumandanlığı emrinde olan kuvvetlerin de harekâta katılmasını emretti. Bu doğrultuda taarruz hazırlıklarına yeniden başlanarak 5 ve 9.Piyade Tümenleri ile kuzeyden ve doğudan kuşatıcı bir taarruz yapılması uygun görüldü. Fransızlar, 18 Ocak 1921’de Akçakoyunlu’dan Antep’e yürüyüşe başladı. Antep’e yakın bir bölgede 9.Tümen; Akçakoyunlu’ya yakın bir bölgede ise 5.Tümen taarruz için tertiplendi. Fransız kuvvetleri, Akçakoyunlu’dan çıktıktan sonra İkizkuyu bölgesine yaklaştıklarında çok iyi gizlenmiş 5.Tümen birliklerinin taarruzu karşısında dağıldı. 5.Tümen ısrarlı bir şekilde taarruzuna devam ederken 9.Tümen birlikleri taarruza arzu edilen ölçüde iştirak etmediğinden¹⁶⁴⁰ Fransızlar kısa sürede toparlanarak savunmaya geçme fırsatı bulmuş oldu. 19 Ocak 1921’de taarruza devam edildi ancak Fransızların

sıfatıyla ifayı hizmet eder. Mevzi intihap edilirken önce topçunun istimali nazar-ı dikkate alınmalıdır. Topçu melhuz olan taarruz istikametinde ateşini cemi edebilmeli ve düşman piyadesinin taarruzunu en yakın mesafeye kadar dövmeğe muktedir olmalıdır. Muharebenin icrası ziddında mezkûr iki sınıfın doğrudan doğruya iştirak faaliyetinin lüzumunu dahi talimnâmenin her maddesinde zikir eylemektedir. Bunların faaliyeti ne zamanen ve ne de mekanen ayrı olarak cereyan edemez.” (Yeni Piyade Talimnamesinin İzahı, s.261)

¹⁶³⁸ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.224-225.

¹⁶³⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:569, Gömlek:19, Belge:19-1.

¹⁶⁴⁰ “Bazen muharebe emirlerini vermek için müsait zaman bulunmaz veyahut ilk müsademedede düşmana takaddüm fırsatı fevt olur. Böyle bir halde kolordu kumandanı, kendisine en yakın süvari fırkasının idaresini ele alır ve onu taarruza sevk eder. Bununla taarruz-i asli, kendi kendine husûl bulur. Diğer fırkalar da gecikmeden kendiliklerinden bu taarruza iştirake sürat eylerler.” (Harpte Kıtaati Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:134, s.106)

her taraftan sarılmış olmasına rağmen 9.Tümenin etkisiz hareketi¹⁶⁴¹ nedeniyle Fransızların Antep'ten çıkardığı takviye kuvvetleri muharebeye girerek ateş üstünlüğünü Fransızlar lehine çevirdi. Bunun üzerine Türk birlikleri geri çekilmeye başladı. Taarruzdaki başarısızlığın nedeni, 9.Tümenin etkisiz taarruzları neticesinde 5.Tümeni yeterince destekleyememesi idi.¹⁶⁴²

(d) 25 Ocak 1921 Antep Taarruzu

2.Kolordu Kumandanlığı kesin sonuçlu bir taarruz harekâtı ile Antep'teki kuvvetlere ve şehir halkına yardım etmeye ve Fransız kuşatmasını yarmaya kararlı idi. Bu maksatla 5.Tümen Antep batısından; 9.Tümenin ise Antep kuzeyinden taarruz etmesi planlandı. Taarruz 9.Piyade Tümeni emrine verilen 105 mm.lik topçu ve atlı piyade taburu ile desteklenecekti. Taarruzun 25 Ocak 1921'de topçu ateşi ile başlamasına¹⁶⁴³ ve baskın yapacak birliklerin ileri yanaştırılmasına karar verildi. 26.Alay da ihtiyata ayrıldı. Bu tertiplenme ile taarruz başlamasına rağmen Fransız mevzilerinin etkili savunması¹⁶⁴⁴ ve şehir içerisindeki kuvvetlerin taarruzdan haberi olmaması nedeniyle bu taarruz da başarılı olamadı.¹⁶⁴⁵

(e) 30-31 Ocak 1921 Antep Taarruzu

2.Kolordu Kumandanlığı, Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği raporunda; Antep'e 15 günden önce bir harekât yapılmasının mümkün olmadığını belirtmesine rağmen şehirdeki milis kuvvetlerin kurtarılması için yeniden bir taarruz yapılmasına karar verdi. Taarruzda Antep'te bulunan kuvvetlerinde üç kol halinde taarruza katılması ve Fransızlara geriden taarruz etmesi planlandı. Manevra

¹⁶⁴¹ “Eğer ilk müsademat hengâmında vaziyet kâfi derecede açılmış etmiş ise o vakit kolordu kumandanı fırkalarından birini derhal taarruz-i asliyi icraya memur edebilmek faidesini elde etmiş olur. Bu takdirde diğer fırka da bu taarruzu kolay ile vazifeli kılınır.” (Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:121, s.98)

¹⁶⁴² TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.231-232.

¹⁶⁴³ “Hücumda muvaffakiyeti temin etmek zımnında topçu ateşi düşmanın hem piyade ve hem de topçusuna ve bu kıtaatın da cephe ve yanlarına tevhit olunması iktiza eder.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, s.156)

¹⁶⁴⁴ “Taarruzun devamında istinat noktaları olarak kullanılacak bölgelerin süratle ele geçirilmesine gayret edilmelidir. Bu bölgelerden icra edilen şiddetli ateşler yardımıyla civardan ilerleyen aksamın ileri hareketi kolaylaştırılır.” (Piyade Talimnamesi, 1330, Madde:339, s.170)

¹⁶⁴⁵ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.233-234.

planına göre; 5.Tümen, bir kısım birlikleri ile gösteriş taarruzu¹⁶⁴⁶ yaparken asıl kuvvetleri ile Antep'in kuzeybatısından topçu desteğinde taarruz edecek,¹⁶⁴⁷ 9.Tümen ise kuzeydeki Maraş yolunun batısından topçu desteğinde¹⁶⁴⁸ taarruz edecekti. Atlı piyade taburu da 9.Tümenin yanını koruyacaktı.¹⁶⁴⁹ 30 Ocak akşamı birlikler ileri yanaşarak Fransız mevzilerine ilerledi. Baskın şeklinde başlayan taarruz ile Fransız cephesi yarıldı¹⁶⁵⁰ ve bir kısım kuvvetler ile aileler şehrin dışına çıkabildiyse de¹⁶⁵¹ Fransızların süratle bu mevziiyi takviye etmesi ile bu taarruz da başarılı olamadı. Topçunun yeterli desteğine rağmen Fransız mevzileri tam olarak yarılamadı ve kuşatma altındaki milli müfrezler ile irtibat sağlanamadı. Genelkurmay Başkanlığı, harekât hakkında yaptığı değerlendirmede; silah ve personel eksikliği ile birlikler arasında yeterli irtibatın tesis edilememesinin başarısızlıkta etken olduğunu belirtti.¹⁶⁵²

Bu harekât, Antep'in Fransız kuşatmasının kaldırılması için yapılan son taarruz harekâtı. Genelkurmay Başkanlığı, 7 Şubat 1921'de 2. Kolordu Kumandanlığına Antep'te savunmaya devam edilmesi ve 10 güne kadar Antep'e 2.Tümen Kumandanlığının da takviye olarak gönderileceği belirtilmesine rağmen¹⁶⁵³ çaresiz Antep halkı kahramanca yaptığı bu mücadelenin sonunda 8 Şubat 1921'de yapılan bir tutanakla¹⁶⁵⁴ şehri Fransızlara teslim etmek zorunda kaldı. Muharebelerde şehir harap olmuş ve nüfusu azalmıştı. Büyük Millet Meclisi bu kahraman ve yaralı şehre, Kütahya Mebusu Cevdet Bey'in 5 Mart 1921'de övgü dolu konuşması sonrasında Gazi unvanını verdi. Antep'teki Fransız kumandanlarından Yarbay Abadie ise *"Bu savunma, Türk'ün çok üstün olan moralinden, İstiklâl azim ve iradesinden ileri geldiğini"* belirtmişti.¹⁶⁵⁵

¹⁶⁴⁶ "Nümayiş muharebelerinden maksat, niyetimizi gizleyip düşmanı aldatmaktır. Bu muharebe taarruzi tarzda icra olunabilir." (**Piyade Talimnamesi**, 1330, Madde:420, s.201)

¹⁶⁴⁷ "Netice-yi katiye istihsali arzusuyla icra edilen bir taarruzda, ateş kuvvetinin son derece-yi imkâna kadar tezyit edilmesi lüzumu zahir ve aşikârdır." (**Yeni Piyade Talimnamesinin İzahı**, s.120)

¹⁶⁴⁸ "Piyade kademeleri yeni mevziler işgal ederek hücumu takip edebilmek için ileriye ancak topçunun ateşi himayesi altında alarak sürülebilir." (**Piyade Muharebesi**, s.56)

¹⁶⁴⁹ "Cenahlarda bulunan kıtalar istinat ettirilmemiş olan yanların temini ile mükelleftir." (**Süvari Talimi Nizamnamesi**, s.189)

¹⁶⁵⁰ "Yarma muharebesi, ekseriye düşmanın kuvvetli ve mütaarruzane tesirleri tahtında düşman mevzileri arasında azim telefata geçmektedir. Bu muharebe seri ve derin olarak ilerletilmelidir. İlk duhul nisbeten kolaydır. Asıl müşkülât taarruzun doğru olarak beslenmesindedir. Baskına uğrayan düşman kendini toparlayamamalıdır." (**Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnamesi**, s.7)

¹⁶⁵¹ S.Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.43.

¹⁶⁵² **TİH, Güney Cephesi, (1919-1921)**, IV, s.235-236.

¹⁶⁵³ **ATBD, Sayı:105, Belge Nu.:2939.**

¹⁶⁵⁴ C.Şenalp, **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri**, s.452-453.

¹⁶⁵⁵ F.Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.265.

Bölgeye ait Genelkurmay Başkanlığının Harp Raporunda ise Antep bölgesinde sükûnet olduğu İslâhiye bölgesinde ise Fransız kuvvetlerini tespit etmek üzere görevlendirilen keşif kuvvetlerinin raporunda Fransızların zayıf kuvvetlerinin olduğu belirtildi.¹⁶⁵⁶

Bu muharebelerde oldukça fazla zayıat veren Fransızlar da yıpranmıştı. Nitekim Mart ayı içerisinde alınan Genelkurmay Başkanlığının harp raporlarına göre, Osmaniye, Kozan, İslâhiye hatta Gaziantep'ten Fransızların kuvvet çektiği yönünde bilgiler alınmaktaydı.¹⁶⁵⁷

2. Fırat Nehri Doğusu Bölgesindeki Harekât

a. Revandiz Harekatı

(1) Bölgenin Siyasi ve Askeri Durumu

Revandiz, Osmanlı Devleti'nin Musûl İlinin Kerkük (*Şehrızor*) Sancağına bağlı bir yerleşim yeri idi. Revandiz'in kuzeyinde Şemdinli; batısında Akra; güneyinde Erbil ve Köysancak; doğusunda İran'a geçişi sağlayan Gelişin ve Kanşim geçitleri mevcuttur. Revandiz Harekâtının yapıldığı bölge sadece Revandiz ile sınırlı kalmayıp güneyde Erbil'e kadar uzanır. Bölge dağlık ve sarp bir arazi yapısına sahiptir. Derin vadiler ve geçitler ulaşımı güçleştirir. Anadolu'dan Revandiz bölgesine uygun yaklaşma istikameti Hakkâri-Şemdinli-Revandiz, İran'dan Revandiz bölgesine ise Uşnu-Gelişin Geçidi-Revandiz hattıdır.¹⁶⁵⁸

Musûl'un İngilizler tarafından işgali sonrasında, bölge Musûl merkez olmak üzere İngiliz kontrolüne girse de İngilizlerin yanında yer alan bir kısım halkın yanı sıra bölge halkı, İngiliz idaresini istemiyordu. Bazı bölgelerde Türk Hükûmetine karşı bağlılık devam ediyor ve Türk Jandarması ile mülki memurların idaresi sürüyordu. Ankara Hükûmeti'nin Fransızlarla bir antlaşma yapması ve dikkatini daha güneye ve Musûl'a vereceği İngilizler tarafından kesin gözüyle bakılıyordu.¹⁶⁵⁹

1920 yılı ortalarında bölge halkının İngilizlere karşı ayaklanması sonucu İngilizlerin Revandiz'i boşaltması üzerine Elcezire Cephesi Kumandanlığı Revandiz'e üç subay ve 100 er mevcudunda bir piyade birliği gönderdi ve 9 Ağustos

¹⁶⁵⁶ ATBD, Sayı:105, Belge Nu.:2942.

¹⁶⁵⁷ ATBD, Sayı:105, Belge Nu.:2943, 2944, 2945.

¹⁶⁵⁸ M. Akçakoca, *Süel Coğrafya*, s.565-581.

¹⁶⁵⁹ Q.K. Al Jumaily-İ Öztoprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi, (1919-1923)*, s.34-35.

1921’de Binbaşı Şevki Beyi, Süleymaniye Bölge Kumandanlığına atadı. Ayrıca, görev emrinde, birliğin mevcudunun az olması nedeniyle İngilizlerle bir çatışma durumuna girilmemesi emredildi. İngilizler, bölgenin kontrolünü sağlamak amacıyla 1921 yılı Ocak ayında Erbil ve Revandiz arasında bulunan ve Türkleri destekleyen Sürücü Aşiretine taarruz etti. Ancak kayıp vermeleri üzerine geri çekildi. Bunun üzerine İngilizler, kendilerine yakınlığı ile bilinen Şeyh Mahmut’u Süleymaniye’ye getirerek kurdukları Kürt yönetiminin başına getirdi¹⁶⁶⁰ ve bu suretle İngiliz idaresinin sağlanmasına çalıştı. Revandiz bölgesinde halkın, İngilizlere karşı olması ve Türk Hükümetine yakınlık göstermesi üzerine bölgeyi yakından takip eden Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Şubat 1922’de daha önce Antep’te Kuva-yı Milliye Kumandanlığı yapan Özdemir Bey¹⁶⁶¹ görevlendirildi ve *“Faysal’ın Irak’ta hükümet kurmak ve İngilizlerin de Musûl ilini siyasi manda altında bulundurmamak istediklerinin anlaşıldığı, bu nedenle Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan Musûl ilinin kurtarılması gerektiği”*¹⁶⁶² belirtilerek bölgenin takviye edilmesine karar verildi. Bu maksatla Elcezire Cephesi Kumandanlığına emir verilerek teşkilatlanması Başkumandanlıkça yapılan bir binbaşı, altı yüzbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı asteğmen, bir subay yardımcısı ve bir hesap memuru görevlendirilerek er ihtiyacının da aşiretlerden karşılanması emri verildi. 9 Mart 1922’de Ankara’dan yola çıkan Özdemir Bey, 22 Nisan 1922’de Diyarbakır’da Elcezire Cephesi Kumandanı General Cevat (Çobanlı) ile görüşerek hazırlanmış olan 100 kişilik bir müfrezeyi¹⁶⁶³ emir komutasına aldı. Özdemir Bey, Cevat Paşa’dan aldığı görev talimatına göre müfrezenin disiplin altında tutulması, bölge halkına iyi davranılması ve Revandiz’de teşkilatlanma faaliyetlerine başlanması konularında bilgilendirildi. 15 Mayıs 1922’de

¹⁶⁶⁰ Q.K. Al Jumaily-İ Öztoprak, **Irak ve Kemalizm Hareketi, (1919-1923)**, s.90.

¹⁶⁶¹ “Özdemir Bey’in asıl adı Yarbay Ali Şefik’tir. 8 Ağustos 1920’de göreve başladı. Antep’in bir müstahkem mevki gibi direnerek Gazi unvanı almasında payı büyüktür. Antep’e gelmeden önce 1919-1920 yıllarında Suriye’de işgal kuvvetlerine karşı çarpıştı. Kuva-yı Milliye’yi kurdu. Suriye-Filistin Kuva-yı Osmaniye Cemiyeti’nin başkanlığını yaptı. Antep’in düşmesinden sonra Revandiz Harekâtını yürüttü. 31 Ağustos 1922 İngilizlere karşı Musûl bölgesinde Derbent Muharebesini kazandı.” (İ.Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.239-240)

¹⁶⁶² **TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV**, s.265-267. Elcezire ve Doğu Cephesi Kuvvetlerinin Musul’a Yöneltilmesi İle İlgili Taarruz Planı Tasarısı EK-27’de belirtilmiştir.

¹⁶⁶³ “Bir piyade bölüğü üç takıma ayrılır. Takımın tertip ve taksimi için merbutiyet-i mütakabiliyeyi takviye için bölüğün takım ve manga taksimatı mümkün olduğu kadar muhafaza edilmelidir. Bazen takımlardan birini mevcudu diğer bir takımın mevcudundan az olsa dahi esas-ı taksimi değiştirmek muvafık değildir. Fakat takımların kuvvetleri üçer mangadan aşağı düşerse bölüğü iki takıma taksim eylemek münasip olur.” (**Piyade Talimnamesi, (Piyade Bölüğü)**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1340, Madde:263, s.152-153), (**Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:272, s.136). “Bu bilgilere göre, bir piyade mangasının 9 avcı erinden oluştuğu, bir takımın 4 manga olup ortalama 40 kişiden teşkil edildiği dolayısıyla bölük mevcudunun ortalama 120 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Böylece görevlendirilen müfrez birliğin bir bölük kadar olduğu söylenebilir.”

Siirt'e; 22 Haziran 1922'de de Revandiz'e ulaştı. Kuvvetin azlığı halk üzerinde olumsuz etki yaratsa da halkın büyük bir sevgisi ile karşılanan Özdemir Bey, durumu Elcezire Cephesi Kumandanlığına ileterek kuvvet takviyesi yapılmasını talep etti. Bununla birlikte bölgedeki aşiretlerle temasa geçerek bölgeyi kontrol altına almak için çalışmalarını sürdürdü¹⁶⁶⁴ ve aşiretlerin büyük bir bölümünün desteğini sağlamış oldu. Özdemir Bey, bölgedeki hazırlıkların yanı sıra Elcezire Cephesi Kumandanlığı ile irtibatın sağlanamaması, ikmalin güçlüğüle yapılması ve Revandiz-Hakkâri-Van yolunun daha elverişli olması nedeniyle Revandiz bölgesindeki müfrezenin Doğu Cephesi Kumandanlığına bağlanmasını teklif etti. Ve bu teklif uygun görülerek Kazım Karabekir Paşa'nın 11 Ağustos 1922'de verdiği emirle, Özdemir Bey Müfrezesi Van'da bulunan 8.Piyade Tümen Kumandanlığına bağlandı.¹⁶⁶⁵

Bölgede Türk hâkimiyetinin genişlemesi faaliyetleri devam ederken İngilizler de bunu önlemek için yetenekli ve güçlü kıtaların Revandiz'de toplanması ve İngiliz Hava Kuvvetlerine ait uçak birliklerinin bölgeyi takviye etmesi sağlandı.¹⁶⁶⁶

(2) Derbent Muharebesi

Özdemir Bey, İngiliz kuvvetlerine karşı bir harekât yapılması için uygun şartların oluştuğunu değerlendirerek Revandiz-Süleymaniye yolu üzerindeki Ranya bölgesinde bulunan İngiliz kuvvetlerine taarruza karar verdi. Ancak taarruzdan önce Derbent'teki İngiliz destekçisi aşiretlerin dağıtılması, bölgenin asayiş bakımından önemli görüldü. Bölgede kuvvet olarak; önceden bölgeye gönderilen iki yüzbaşı, bir asteğmen, 80 er, bir dağ topu ve üç makineli tüfekli kuvvetin yanında, Özdemir Bey'in Müfrezesi ile Hakkâri Sınır Bölüğünden bir müfreze de olmak üzere toplam 1.000 kişilik bir kuvvet mevcuttu. Ayrıca aşiretlerden kurulu atlı birlikler de Özdemir Bey'in sevk ve idaresinde idi. Buna karşılık İngiliz kuvvetleri ise iki süvari tugayı, üç batarya (12 Top) ve 50 kadar uçaktan oluşan 6-7 bin kişilik bir kuvvet ve beş binden fazla aşiretti. 12 Ağustos 1922'de 50 kişilik bir müfreze, Revandiz'de savunmada bırakılarak kalan kuvvetlerle iki kol halinde tertiplenildi. Birinci Kol; Şavur Kolu adında aşiret birlikleri ile destekli olacak şekilde Yüzbaşı Süleyman Bey'in komutasında, Derbent Boğazında bulunan İngiliz mevzilerini batı ve güneyden

¹⁶⁶⁴Q.K. Al Jumaily-İ Öztoprak, **Irak ve Kemalizm Hareketi, (1919-1923)**, s.87-88.

¹⁶⁶⁵TİH, **Güney Cephesi, (1919-1921)**, IV, s.265-273.

¹⁶⁶⁶Q.K. Al Jumaily-İ Öztoprak, **Irak ve Kemalizm Hareketi, (1919-1923)**, s.36.

kuşatacak ve Köysancak ile irtibatını kesecek; İkinci Kol,¹⁶⁶⁷ Özdemir Bey'in komutasında Navdeşt ve Piştar kolu adında, yol üzerinde bulunan İngiliz yanlısı aşiretleri etkisiz hale getirerek Derbent Boğazını doğudan kuşatacaktı. Harekâtın ilk safhası, planlandığı şekilde icra edildi ve İngilizlerin uçaklarla yaptığı hava saldırılarına rağmen ilerleme yolu üzerindeki İngiliz yanlısı aşiretler dağıtıldı. 31 Ağustos 1922'de Derbent önlerine yanaşıldı ve batıdaki Şavur Kolu Derbent'in batısındaki bölgeyi Ranya dâhil olmak üzere ele geçirdi. Kolun gerisinde bıraktığı ihtiyat kuvvetleri ile emniyetini sağlayan Şavur Kolu, Derbent Mevzilerine taarruza¹⁶⁶⁸ başladı. Özdemir Bey'in komuta ettiği kol ise Derbent'in güneyine inerek Derbent tamamen kuşatılmış oldu. İngilizlerin topçu ateşleri karşısında Birinci Kol'un taarruzları yavaşlasa da Özdemir Bey'in bulunduğu kolun taarruzları ile İngilizlerin Derbent'ten çekildiği görüldü. İngiliz uçaklarının hava taarruzları ise alınan tedbirler¹⁶⁶⁹ ile sonuçsuz kaldı. Böylece İngilizler Derbent'te tam bir yenilgiye uğratıldı. Çok miktarda silah ve malzeme ele geçirildi. Taarruzdaki başarı iyi bir sevk ve idarenin neticesinde alınmış oldu. Harekât ilerletilerek 18 Eylül 1922'de de Şaklava bölgesi ele geçirildi. Ancak bölgedeki kuvvetlere takviye yapılması zorunlu olduğu Özdemir Bey tarafından birçok kez talep edilmesine rağmen takviye kuvvet gönderilemedi. Derbent Muharebesinden sonra Özdemir Bey Süleymaniye üzerine yürümek istemişse de 21 Kasım 1922'de Doğu Cephesi Kumandanlığı tarafından yakında Elcezire Cephesi Kumandanlığınca bir harekât yapılacağı belirtilerek uygun görülmedi. Ancak Özdemir Bey'in istediği kuvvet talebi kabul edilerek Van Sınır Alayından bir tabur ve bir batarya kuvvetindeki birlik, 11 Kasım 1922'de Revandiz'e gönderildi.¹⁶⁷⁰

¹⁶⁶⁷ "Arazi, bölüğün kuvve-yi asliyesinin azami kolaylıkla düşmana nereden sokulabileceğini irae eder. Bundan taarruzun merkez-i sıkletinin nereye verileceği bazen daha şimdiden anlaşılır." (Alman Piyade Talimnamesi, Madde:287, s.144)

¹⁶⁶⁸ "İlerideki mübareze hattının aralıklarını doldurmağa lüzum görülmek gibi bir hal vukuunda ihtiyat kumandanı bölük kumandanın emriyle takviyeye lüzum görülen mahalde münferid mangaları mübarezeye idhal etmek suretiyle keyfiyeti tanzim eder. Bu hususta cüz-i tamların yekdiğerine karışmadan bera-yı ictinab mangaları bütün olarak istihdam edilmelidir." (Alman Piyade Talimnamesi, Madde:291, s.148)

¹⁶⁶⁹ "Kıta o suretle yetiştirilmelidir ki piyade muharebesi esnasında bir tayyare taarruzu vaki olunca kendiliğinden hareket edebilsin. Bu esnada meşgul bulunmayan her refakat topu ve meşgul bulunmayan her ağır makineli tüfek ateşe başlar. Hafif makineli tüfeklerin istihdamını takım kumandanları tanzim ederler." (Ordu Talimi, s.20-21)

¹⁶⁷⁰ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.273-276. Revandiz Harekâtı ve Derbent Muharebesi EK-28'de gösterilmiştir.

(3) İngilizlerin Revandiz Taarruzu ve Müfrezenin İran'a Çekilmesi

İngilizler, bölgenin kontrolünün giderek kaybedildiğini anladığından Özdemir Bey'in komuta ettiği müfrezeler ve Türk yanlısı aşiretlerin bastırılması için Revandiz bölgesine kesin sonuçlu bir harekât yapılmasına karar verdi. Bu maksatla, Musûl ve Bağdat bölgesinden artırabildikleri birliklerle Revandiz'deki kuvvetlerini takviye etti. Bölgedeki Türk birliklerine ise en son 20 Şubat 1923'de Erzurum'dan gönderilen 100 er ve 50 piyade tüfeğinden başka takviye kuvvet gelmedi. Buna rağmen, İngilizlerin 1922 yılı Kasım ve Aralık aylarında yaptıkları kısa süreli hava destekli taarruzlara karşı yapılan savunmalarla¹⁶⁷¹ direnç gösterilerek İngilizlere zayıat verdirildi. İngilizler, kesin sonuçlu bir harekâta ısrarlı olmaları üzerine 8 Nisan 1923'te iki ayrı istikametten başladıkları yürüyüşle Türk birliklerini batıdan ve doğudan kuşatarak imha etmek niyetindeydi. Ayrıca Revandiz'in kuzey batısı ve kuzeydoğusundaki geçitler İngiliz yanlısı aşiretler tarafından kapatıldı. Bu maksatla 11 Nisan 1923'te Revandiz batısından taarruzla görevlendirilen İngiliz birliği keşif taarruzları ile mevzilerin zayıf noktalarını tespit etti. Doğudan kuşatmak üzere güneyden ilerleyen kol ise Ranya bölgesine geldiklerinde baskına uğrayarak¹⁶⁷² geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak hava destekli İngiliz taarruzlarının devam etmesi üzerine Özdemir Bey, müfrezelerin imha olmaması için aşiretler tarafından tutulan iki geçidin arasından gizlice İran'a geçmeyi planladı ve İngilizlerle teması keserek 21 Nisan 1923'te geri çekilmeye başladı. 29 Nisan 1923'te hiçbir zayıat vermeden birlik bütünlüğü içerisinde¹⁶⁷³ İran'ın Uşnu bölgesine ulaştı. Daha sonra 10 Mayıs 1923'te Van ilinin Özalp bölgesine geçerek¹⁶⁷⁴ Revandiz Harekâtı böylece sona ermiş oldu.¹⁶⁷⁵

¹⁶⁷¹ “Düşman hücum ederse ateşi son derece şiddetlendirilmelidir. Düşmanın hücumu püskürtülecek olursa ateşin şiddetini hattı azamisine getirerek takip ateşi icra etmeli eslahe-i nariye tesirinden faide hâsıl olur olmaz mukabil taarruza geçmelidir.” (Ateş Muharebesinde Takım Zabiti, s.25)

¹⁶⁷² “Düşman görünür fakat daha ateş menzili haricinde bulunursa takım zabiti yardımcılar vasıtasıyla veya kendisi mesafeleri tayin edip tarassut etmeli takım ateşe başlayıncaya kadar siper gerisinde kalmalıdır.” (Ateş Muharebesinde Takım Zabiti, Almancadan Çev.:Ahmet Refik, Matbaa-ı Hayriye, 1328, s.17)

¹⁶⁷³ “İyi bir kıtaatın metanet-i dâhiliyesinin kıymeti, ricat hareketi icrasında tamamen anlaşılır.” (Alman Piyade Talimnamesi, Madde:307, s.158)

¹⁶⁷⁴ “Ricatin tarz-ı icrası askerimizin haline ve düşmanın suret-i hareketine tabidir. Düşmanla aradaki mesafenin artması ile geri çekilen asker yürüyüş nizamına geçmeye ve bir dümdar ifraz etmeye muktedir olur.” (Piyade Talimnamesi, Madde:430, 433, s.173-174)

¹⁶⁷⁵ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.278-281.

b. Musûl Harekatı Planlanması

Kasım 1920’de, İngilizlerin Irak’taki siyasi durumlarının kritik olması üzerine Elcezire Cephesi Kumandanlığı tarafından Musûl’a bir taarruz yapılması teklifi Genelkurmay Başkanlığınca kabul görmemişti. Fakat Özdemir Bey’in Revandiz bölgesindeki harekâtının iyi sonuçlar vermesi üzerine Musûl ilinin kurtarılması tekrar planlandı ve bu maksatla 7 Eylül 1922’de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’nın Doğu ve Elcezire Cephesi Kumandanlıklarına verdiği direktifte; Musûl’un Misak-ı Milli içerisinde olduğu ve kurtarılması gerektiği, bu maksatla Elcezire Cephesi Kumandanlığınca Dicle Nehri’nin iki tarafından Musûl yönünde taarruz edileceği; Doğu Cephesi Kumandanlığınca ise Van, Hakkâri ve Iğdır sınır birliklerinden teşkil edilen dağ bataryaları ile takviye edilen bir Piyade Tümeni, bir Süvari Tugayı ve aşiret birliklerinden oluşan kuvvetin Özdemir Bey Müfrezesiyle birlikte Süleymaniye üzerinden Musûl-Kerkük hattına taarruzla görevlendirildiği bildirilerek taarruz için yapılacak hazırlıkların ne zamana kadar tamamlanacağı soruldu. Elcezire Cephesi Kumandanlığı, 11 Eylül 1922’de verdiği cevapta; hazırlıkların en az iki ayda tamamlanacağı, giderleri karşılamak için paraya ihtiyaç olduğu, bir piyade tümeni ve bir süvari tugayından oluşan kuvvetin az olduğu ve Dicle’nin her iki tarafından yapılacak bir harekâta kuvvetlerin İngilizlere parça parça mağlup olacağı, Dicle’nin daha batısından yapılacak bir harekâta ise Fransızlarla temas etme ihtimalinin bulunduğu belirtilerek silah ve malzeme ihtiyacının da karşılanması gerektiği ifade edildi.¹⁶⁷⁶

Doğu Cephesi Kumandanlığı ise 14 Eylül 1922 tarihli cevabında; Van ve Hakkâri üzerinden ikmal yapmanın zor olduğu, yolların kış mevsiminde sekiz ay kapalı olması nedeniyle gerekli tedbirlerin önceden alınması gerektiği belirtildi. Ayrıca aynı tarihli diğer cevabı yazısında ikmal zorluğu nedeniyle Doğu Cephesi Kumandanlığından harekâta katılacak birliklerinden de Dicle üzerinden harekâta katılmasını teklif etti. Genelkurmay Başkanlığı bu düşünceler üzerine 28 Eylül 1922’de verdiği direktifle, Doğu Cephesi Kumandanlığı birliklerinin Elcezire Cephesi Kumandanlığı birlikleri ile katılması ve kuvvetin iki tümene çıkarılması uygun görüldü. 10 Kasım 1922’de verilen başka bir emirle de kuvvetlerin Siirt, Diyarbakır, Mardin, Cizre’de toplanması istendi. Ancak Ordunun Boğazlar ve Trakya’da güçlü

¹⁶⁷⁶ TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV, s.282-283.

olması gerekçesi ve Uçak Bölüğünün 23 Aralık 1922 tarihli emirle Batı Cephesi emrine verilmesi üzerine Genelkurmay Başkanlığınca yeniden verilen emirle Suriye sınırında Fransızlara karşı tedbir alınması ve Boğazlar ile Trakya'daki gelişen duruma göre hareket tarzının belirleneceği emredilerek Musûl Harekâtı yeniden değerlendirilmek üzere ertelendi.¹⁶⁷⁷

C. GÜNEY CEPHESİ HAREKÂTI'NIN SONA ERMESİ VE BİRLİKLERİN YENİDEN TEŞKİLATLANMASI

1. Ankara Antlaşması ile Harekâta Son Verilmesi ve Fransızların Bölgeyi Boşaltması

Önce İngilizler tarafından işgal edilen sonra Fransızlara devredilen Anadolu'nun güneyinde; Kuva-yı Milliye'nin başlattığı ve sonrasında Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin verdiği kararlar doğrultusunda Adana Cephesi Kumandanlığı ile Elcezire Cephesi Kumandanlığınca sürdürülen kurtuluş mücadelesi, Fırat Nehri'nin batısı ve doğusu olarak ayrılan harekât bölgesinde Fransızlara ve İngilizlere karşı kahramanca verildi. Bu mücadelede Fransızlar askeri ve siyasi yönden güç durumda bırakılarak bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına izin verilmediği gibi bölgede Fransızların yönetimine de fırsat verilmedi. Aynı zamanda Musûl ve Revandiz bölgesinde de icra edilen harekâtle İngilizlerin buralardaki etkinliği azaltılarak daha kuzeye Diyarbakır bölgesine işgali genişletmesine veya bu bölgeleri kontrol etmesine imkân verilmedi.

Fransızlar, bölgede 1918'den 1921 yılı sonuna kadar karşılaştıkları direniş karşısında daha fazla tutunamayacaklarını anladıklarından ve Fransız kamuoyunun da baskısı¹⁶⁷⁸ ile Ankara Hükümeti ile görüşme gayretindeydi. Nitekim Fransa, 11 Mart 1921'de Başvekili Aristide Briand tarafından Ankara Hükümeti Delegatesi Bekir Sami Bey ile bir anlaşma imzalamayı başarsa da Büyük Millet Meclisince kabul edilmeyen bu anlaşma¹⁶⁷⁹ yine de Fransızların yenilgiyi kabul ettiği anlamındaydı.¹⁶⁸⁰

¹⁶⁷⁷ TİH, *Güney Cephesi, (1919-1921), IV*, s.284.

¹⁶⁷⁸ "Fransa, Kilikya denilen bölgede çok çetin bir muharebeye tutuşmuş ve orada 60-70 bin asker besleyerek Ermeni ve Yunanlılar için fedakarlıklarda bulunuyordu." (Y.H. Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, s.90-91)

¹⁶⁷⁹ S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II*, s.137.

¹⁶⁸⁰ M. Akarslan, *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası*, s.52-56.

Fransızlarda, Türklerle anlaşma düşüncesi, Antep harekâtı ile birlikte en üst seviyeye ulaşmış ve Franklin Bouillon'nun Türkiye'deki Fransız Büyükelçiliğine atanması, Ankara Hükümeti ile görüşmelere başlanması konusunda başlangıç olmuştu.¹⁶⁸¹

Franklin Bouillon, 13 Haziran 1921'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'da yaptığı görüşmelerde Bekir Sami Bey ile Briand arasındaki anlaşmayı öne sürse de Misak-ı Milli'yi kabul etmek zorunda kaldı.¹⁶⁸² Görüşmeler devam ederken Genelkurmay Başkanlığı, temkinli davranarak, Elcezire Cephesi Kumandanlığı ile 2.Kolordu Kumandanlığına verdiği talimatta; Fransızların düşmanlığa ara verme niyetinde olduklarını ancak böyle bir kesinleşmiş anlaşma olmadığından keşif kolları gönderilerek cepheden bilgi alınmasına özen gösterilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması istedi. Fransızlar ise Türk Ordusunun gücünü Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanması ile görmüş oldu. Bu durum Fransızları 20 Ekim 1921'de Ankara'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile anlaşmayı imzalamak zorunda bıraktı.¹⁶⁸³ Böylece Ankara Hükümeti Doğu Cephesinden sonra Güney Cephesinde de bir yükten kurtulmuş oldu.¹⁶⁸⁴

Ankara Anlaşması ile Fransızlar, Adana, Antep, Tarsus ve Mersin'i boşaltarak Fırat Nehrinin batısından tamamen çekildi. 5 Ocak 1922'de Fransız Kuvvetleri karargâhı da Mersin'den ayrıldı.¹⁶⁸⁵ Ankara Antlaşması, Milli Mücadele hareketi karşısında yer alan Batı bloğundan bir ülke ile imzalanması ile Batı bloğunun parçalanmasına da neden oldu. Aynı zamanda Ankara Antlaşması ile Moskova ve Kars Antlaşmalarından sonra çok önemli bir siyasi başarı elde edildi ve Ankara Hükümeti'nin saygınlığı arttı.¹⁶⁸⁶ Fransız kamuoyunda da olumlu karşılandı. Çünkü Fransa, artık doğu ordusunun mevcudunu azaltabilecek; doğuda ve bilhassa kuzey Afrika'da etkin olabilecekti.¹⁶⁸⁷

Ankara Hükümeti, bu antlaşma ile Fransa'ya Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölen bir maddenin anlaşmada yer almamasını da kabul ettirdi.¹⁶⁸⁸ Ayrıca Fransızların işgal bölgelerini boşaltması ile yurt dışından gelecek harp silah ve malzemelerinin, Mersin Limanı yolu ile indirilerek Adana ve Tarsus'tan gelen malzemelerle birlikte

¹⁶⁸¹ S.R.Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin...**, s.210.

¹⁶⁸² S.R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II**, s.198-202.

¹⁶⁸³ İ.Soyal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, I, s.48-60. Ayrıca Bk.: Antlaşmanın Osmanlıca Tam Metni için, **ATBD, Sayı:105, Belge Nu.: 2937**.

¹⁶⁸⁴ A. Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, s.92.

¹⁶⁸⁵ **TİH, Güney Cephesi, (1919-1921), IV**, s.245-253.

¹⁶⁸⁶ S.Yalçın, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, s.89.

¹⁶⁸⁷ Y.Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, s.216.

¹⁶⁸⁸ B. Yavuz, **Türk-Fransız İlişkileri**, s.145.

mevcut demiryolu vasıtasıyla Anadolu içlerine taşınabilmesi ve bu suretle Batı Cephesine daha kısa bir yoldan ulaştırılması imkânı sağlanmış oldu.¹⁶⁸⁹ Diğer taraftan bu antlaşma, İngilizlerin Türk-Fransız ilişkilerini daha yakından takip etme zorunluluğunu hissettirdi. Nitekim Fransızların Türklere silah ve mühimmat yardımı yapacağı ve satışında kolaylık göstereceği yönünde istihbarat servislerinden elde ettikleri bilgiler, hazırladıkları gizli raporlarında yer alıyordu.¹⁶⁹⁰

2. Güney Cephesi Birliklerinin Yeniden Teşkilatlanması

Yunanlıların Batı Cephesinde ilerlemeleri üzerine 9.Piyade Tümeni ve daha sonra 2.Kolordu Kumandanlığı kuruluşunda geçici olarak verilen 5.Piyade Tümeni Batı Cephesine gönderilmiş ve 2.Grup Kumandanlığı adı altında Sakarya Meydan Muharebesine katılmıştı. Batı Cephesinin bu takviyesi, 25 Nisan 1921’de Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen emirle yapıldı. 15 Temmuz 1921’de 9.Piyade Tümeni intikale başladı. 24 Temmuz 1921’de Genelkurmay Başkanlığınca verilen diğer bir emirde de 2.Kolordu Kumandanlığının karargâhı Akşehir bölgesine intikal emri verildi. Böylece Antep Bölge Kumandanlığı emrinde 9.Piyade Alayı, 12.Süvari Alayı, iki adi ateşli, iki kudretli ve iki Şnayder top bırakıldı. 26 Temmuz 1921’de de 5.Piyade Tümeni Akşehir’e intikale başladı. Ankara Anlaşması imzalandıktan sonra bu bölgede Adana ve Çevresi Kumandanlığı teşkil edildi.¹⁶⁹¹ Teşkil edilen bu kumandanlığa Muhittin Paşa getirildi ve sorumluluk sahası olarak Adana Vilayeti, İçel, Mersin, Kozan, Maraş, Cebel-i Bereket (*Osmaniye*) sancakları ve Urfa Sancağı’nın Fırat batısındaki Halep Vilayeti’nin Suriye sınırı kuzeyinde kalan kısımlarını kapsayacak şekilde belirlendi. Bu kumandanlığa bağlı olarak Antep Bölgesi Kumandanlığı, Osmaniye ve Mersin Bölge Kumandanlıkları bağlandı. Ayrıca Adana ve Çevresi Kumandanına bölgeye intikalinden sonra emir ve komutayı aldıktan sonra bölgesinde yeni düzenlemeler yapmak üzere yetki verildi.¹⁶⁹²

¹⁶⁸⁹Ziya Gürel, **Kurtuluş Savaşı’nda Demiryolculuk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.101.

¹⁶⁹⁰S.R.Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin...**, s.210-211.

¹⁶⁹¹TİH, **Güney Cephesi, (1919-1921), IV**, s.244-245.

¹⁶⁹²ATBD, Sayı:105, Belge Nu.:2938.

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK İSTİKLAL HARBİ'NDE BATI CEPHESİ HAREKÂTI VE TALİMNAMELERE GÖRE HAREKÂTIN İCRASI (1920–1923)

A. BATI CEPHESİ'NDE HAREKÂT ÖNCESİ DURUM

1. Siyasi Durum

Türk Mili Mücadelesi, 23 Nisan 1920'de, Ankara'da, Mustafa Kemal'in önderliğinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yönetiminde; Türk Milletinin geleceğine ait ilk kararlarını alırken, İtilaf Devletleri de ileride Osmanlı Hükümetine imzalatılacak olan Sevr Antlaşması'nın temel ilkelerini¹⁶⁹³ içeren hükümlerini, San Remo Konferansı'nda tek taraflı olarak belirliyordu. İlk hazırlıkları Londra'da başlayan toplantıların, 19-26 Nisan 1920'de San Remo'da yapılan görüşmelerinde, İngiltere ve Fransa'nın anlaşmaya varması sonucu; alınan kararlar arasında, Doğu Trakya ile Batı Anadolu'nun paylaşım ve yönetimine ait hükümler de vardı.¹⁶⁹⁴

Doğu Trakya ve Batı Anadolu ile ilgili olarak; *“Türkiye'nin Avrupa'daki sınırının Çatalca hattına kadar olması; Türk yönetiminin, İzmir ve dolaylarında egemenlik haklarının Yunan Hükümetine devredilmesi ve bu bölgelerde Yunan ordusunun bulundurulması; Bölgede nispi seçim sistemine dayalı bir yerel parlamento kurularak istenirse Yunan Krallığı ile birleşilmesi”* hususları kabul edildi.¹⁶⁹⁵ Ayrıca barış şartlarının tamamının, Türkler tarafından reddedilmesi durumunda, Yunan kuvvetlerinin Trakya ve Anadolu içlerine sürülmek suretiyle zor kullanılarak kabul ettirilmesine karar verildi.¹⁶⁹⁶

San Remo Konferansı'nda askeri uzmanların da dinlendiği 20 Nisan 1920 tarihli görüşmelerde, askeri bir kuvvetin kullanılmasına karar verildiği gibi bu işin ne kadar kuvvetle yapılabileceği de görüşüldü. Görüşmelerde, Askeri Komisyon Başkanı

¹⁶⁹³S.Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, s.55.

¹⁶⁹⁴TİH, *Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekatı, (1919-1920), II-2*, s.231.

¹⁶⁹⁵S.R.Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, s.77-78.

¹⁶⁹⁶Z.Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, II*, s.494.

olan Fransız Mareşal Foch, en az 27 tümen kadar yani 405.000 kişilik bir kuvvete¹⁶⁹⁷ ihtiyaç olduğunu belirtmesine rağmen Yunanistan Başbakanı Venizelos, “İzmir bölgesinde 6 tümen, Doğu Makedonya’da 3 tümen ve Epir bölgesinde de 1 tümen olduğunu, gerekirse 4 tümen daha seferber edilerek Türkiye’ye karşı 14 tümen kadar kuvvetin kullanılabileceğini ve bu kuvvetin de Kemalist ordularını yok etmeye yeterli olacağını” ifade etti.¹⁶⁹⁸ Ancak Mareşal Foch, Venizelos’un düşüncelerinin yanlış olduğunu belirtse de Venizelos’un ısrarları ve Lloyd George’un bu düşünceleri desteklemesi nedeniyle 20 Haziran 1920’de İngiltere’nin Hythe kasabasında yapılan yeni bir toplantıda, Yunan ordularının General Paraskevopoulos’un sevk ve idaresinde Bandırma istikametinde ileri harekâtına ve Bursa bölgesi sınır olmak üzere Batı Anadolu’yu işgale başlamasına karar verildi.¹⁶⁹⁹ Yunan ileri harekâtı ve işgalinin gerekçesi ise İstanbul’daki İngilizlerin İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından gazetelere verilen resmi açıklamada “*Kuva-yı Milliye’nin İzmit’e taarruz etmek suretiyle Mütarekenâme ahkâmını yeniden ihlal ettiği ve bundan dolayı Barış Konferansı’nın Yunan ordusunun ileri harekâtına izin verdiği*” şeklinde bildirildi.¹⁷⁰⁰

Venizelos tarafından Yunan halkına, Yunan ileri harekâtının siyasi hedefleri ise; “*Boğazların serbestîsinin müessir garantisi olarak Türkleri İstanbul’dan sürmek ve Pontus’da ayrı bir devlet kurmak.*”¹⁷⁰¹ olarak açıklandı.

İtilaf Devletleri tarafından San Remo Konferansı’nda esasları belirlenen hükümlerin Osmanlı Hükümetine tebliği için Padişah Vahdettin Paris’te devam edilecek barış görüşmelerine davet edildi. 26 Nisan 1920’de Tevfik Paşa ve hükümet delegelerinin görevlendirildiği heyet, San Remo kararlarını 11 Mayıs 1920’de Versay’da tebliğ etti.¹⁷⁰² Ancak Tevfik Paşa böyle bir anlaşmayı imzalamayacağını belirterek İstanbul’a dönmesi rağmen, aynı hükümleri içeren metni, Damat Ferit Paşa hükümeti 20 Temmuz 1920’de imzalamayı kabul etti.¹⁷⁰³

Osmanlı Hükümeti daha anlaşma metnini imzalamadan Yunan Ordularının, Batı Anadolu ve Doğu Trakya’da Haziran ayında ileri harekâtına başlaması, İtilaf Devletlerinin asıl amacının, Anadolu’nun parçalanması ve Türklerin bağımsızlığının

¹⁶⁹⁷Z.Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s.494.

¹⁶⁹⁸TİH, **Batı Cephesi**, (1919-1920), II-2, s.238-240.

¹⁶⁹⁹G. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s.90.

¹⁷⁰⁰S.Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, III, s.156-157.

¹⁷⁰¹G. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s.90-91.

¹⁷⁰²Z.Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s.36.

¹⁷⁰³Z.Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s.134.

yok edilmesi olduğunu gösteriyordu. Nitekim 22 Haziran 1920’de Batı Anadolu’da, 22 Temmuz 1920’de Doğu Trakya’da Yunan ileri harekâtı başladı.

San Remo kararlarının İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmesi, Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tamamıyla reddedildi. Aynı zamanda Türk Devletinin kaderinin artık Ankara’daki hükümet tarafından temsil edileceği, İstanbul Hükümeti kararlarının geçersiz olduğu bildirildi.¹⁷⁰⁴

2. Coğrafi ve Sosyal Durum

Batı Cephesi harekât sahası, Türk İstiklâl Harbi’nin diğer cephelere göre en büyük harekât sahasına sahip cephesidir. Cephenin büyüklüğü, Türk Ordusu’nun Doğu Trakya’da ve Anadolu’nun batısında, Yunan Ordusu istilasına karşı verdiği mücadeleden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Batı Cephesi harekât sahası içerisine, Anadolu’nun Sakarya Nehri doğusundan Ege Denizi’ne kadar olan bölümü ile Trakya’nın Çatalca’dan Meriç Nehri’ne kadar olan bölümü dâhil edilmiş ve Batı Cephesi; Batı Anadolu ve İç Batı Anadolu Harekât Sahası ile Doğu Trakya Harekât Sahası olarak iki bölüm halinde incelenmiştir.

Batı Anadolu ve İç Batı Anadolu bölgeleri, Batı Cephesinin Anadolu kısmını teşkil eder. Bu kısım üç bölüme ayrılabilir. Birinci bölüm, Yunan Ordusunun İzmir’i işgali ve işgallerini genişlettiği Milne Hattı; ikinci bölüm Milne Hattından başlayan Yunan ileri harekâtının dayandığı Bursa-Uşak hattı; üçüncü bölüm ise bu hattan itibaren müteakip Yunan harekâtının yapıldığı ve Sakarya Nehri doğusuna kadar işgal edilen bölgeyi içerisine alan hattır.

Coğrafi durum da bu hatlara bağlı olarak incelendiğinde, birinci ve ikinci hattın içerisinde olduğu bölgeler, Batı Anadolu harekât sahasını; üçüncü hatta kadar olan bölge ise İç Batı Anadolu harekât sahasını oluşturur. Ancak her iki harekât sahası birlikte incelenmiştir.

¹⁷⁰⁴T.B.M.M Zabıt Ceridesi, D.1, C.1, 29.04.1336, s.145.

a. Batı Anadolu ve İç Batı Anadolu Harekât Sahası Coğrafi ve Sosyal-Ekonomik Durumu

(1) Tabii Coğrafyası (Harekât Sahasının Coğrafi Özellikleri)

Harekât sahası; kuzeyde Biga yarımadası ile güneyde Dalaman çayı arasında¹⁷⁰⁵ kalan İzmir, Aydın, Manisa bölgelerinden başlamak üzere, batıdan doğuya doğru kuzeyde; Mudanya-Bursa-Kocaeli-Karasu-Aşağı Sakarya havzası ile güneyde; Turgutlu-Salihli-Büyük Menderes Nehri-Bolvadin-Yukarı Sakarya Havzası ile bu hat arasında kalan Balıkesir, Bursa, Uşak, Kütahya, Afyon, Eskişehir bölgelerini kapsar.¹⁷⁰⁶ Harekât sahasının, Birinci Dünya Harbi'nden sonra bazı il ve sancakların elden çıkması sonrasında 1919 ve 1920 yıllarındaki idari teşkilat yapısı aşağıda belirtildiği gibiydi.¹⁷⁰⁷

<u>İLLER</u>	<u>İLLERE BAĞLI SANCAKLAR</u>	<u>BAĞIMSIZ SANCAKLAR</u>
Ankara*	Çorum, Yozgat, Kırşehir	Çatalca
Aydın(Merkez İzmir)	Manisa, Denizli	İzmit
Bursa	Bilecik	Biga (Merkez Çanakkale)
Konya**	Isparta, Burdur	Kütahya
Edirne	Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu	Eskişehir
		Afyon
		Balıkesir
		Bolu

* Batı kesimleri Batı Cephesi Harekât sahasındadır.

** Kuzey kesimleri Batı Cephesi Harekât Sahasındadır.

Dağlar; harekât bölgesinin Batı Anadolu bölgesinde dağlar, batıdan doğuya doğru uzanan dağ blokları halindedir. Genel olarak nehirler arasından kıyılara dikey olarak uzanır. Birinci silsile, Murat, Ahır ve Sultan dağları; ikinci silsile, Eskişehir güneyi ve doğu istikametinde Türkmen dağı; üçüncü silsile, Ankara'ya kadar uzanan Gümüş Dağı ve Uludağ; dördüncü silsile, Atranos ve Simav Çaylarının arsında Alaçam ve Çatal Dağları; beşinci silsile, Simav Çayı ve Gediz Nehri

¹⁷⁰⁵ TİH, Batı Cephesi, II-1, s.20.

¹⁷⁰⁶ TİH, Batı Cephesi, Birinci, İkinci, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, II-3, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966,s.15.

¹⁷⁰⁷ TİH, İdari Faaliyetler, VII, s.145-146.

arasındaki Büyük Dağlar; altıncı silsile, Murat Dağı düğüm noktasından ayrılarak Büyük Menderes ile Gediz Nehri arasındaki Kartal Dağı, Çal Dağ, Çatma Dağı; yedinci silsile, Büyük Menderes ile Dalaman Çayı arasındaki Bozdağ'dır.¹⁷⁰⁸

İç batı Anadolu bölgesinde ise İzmit ile Sapanca arasında, Samanlı sıra dağları; İznik doğusunda Katırlı Dağları; Porsuk Çayı'na uzanan Domaniç Dağları; Dumlupınar bölgesinde Murat Dağları; Afyon bölgesinde Ahır (*Zafer*) Dağları'dır.¹⁷⁰⁹ Harekât sahasındaki bu dağların genel olarak doğu-batı hattında uzanması, bu yönde yapılacak taarruz harekâtını kolaylaştırır ancak savunan taraf için hazırlanmış mevzilere ihtiyaç gösterir.¹⁷¹⁰

Ovalar ve Yaylalar; Bölgenin başlıca meskûn ve ekili ovaları, Marmara havzasında, İzmit, Pamukova, İnegöl, Biga ve Tavşanlı ovaları; Ege havzasında, Sandıklı, Banaz, Uşak ve Dinar ovaları; İç Batı Anadolu havzasında, Eskişehir, Altıntaş, Büyük Sincanlı, Küçük Sincanlı ovalarıdır.¹⁷¹¹

Bu ovalar ve nehirlerin açtığı vadiler, genellikle doğu-batı istikametinde uzandığından taarruz eden tarafın harekâtını kolaylaştırır. Sakarya Nehri'nin orta bölümü hariç bölgedeki ovalar, büyük birliklerin yerleşmesine imkân sağlar.¹⁷¹²

Denizler; harekât bölgesinin batı kıyıları, Çanakkale'den Dalaman Çayı'na kadar uzanır. Bu kıyılar birliklerin karaya çıkarılmasına ve iç kesimlere doğru ilerlemesine imkân verir. Ayrıca kıyılara yakın bulunan irili ufak adalar kıyılara yapılacak taarruzu kolaylaştırdığı gibi birliklerin ana karaya naklinde de kolaylık sağlar.¹⁷¹³ Marmara Denizi ve Karadeniz'in batı kıyıları, Anadolu'nun iç kesimlerine yapılacak harekâtın kuvvet takviyesi için birlik intikallerine elverişli kıyı bölgelerine sahiptir.

Akarsular; harekât bölgesindeki nehirler Ege Denizi'ne, Marmara denizi'ne ve Karadeniz'e dökülen nehirler olarak üç bölümdür. Ege Denizi'ne dökülen nehirler, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz, Bakırçay ve Dalaman Çayı; Marmara Denizi'ne dökülen nehirler, Susurluk Çayı, Simav Çayı; Karadeniz'e dökülen nehir ise Sakarya Nehri'dir. Sakarya Nehri hariç diğer nehirler, doğu-batı

¹⁷⁰⁸TİH, Batı Cephesi, II-1, s.21-22.

¹⁷⁰⁹TİH, Batı Cephesi, II-3, s.16-19.

¹⁷¹⁰TİH, Batı Cephesi, II-3, s.15.

¹⁷¹¹TİH, Batı Cephesi, II-3, s.21-22.

¹⁷¹²TİH, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekat, II-V/I, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.34-35.

¹⁷¹³TİH, Batı Cephesi, II-1, s.21.

istikametindeki akmaları nedeniyle taarruzu harekâtına engel teşkil etmez. Ancak Orta Anadolu'yu bir set halinde kapatan Sakarya Nehri doğal bir savunma mevzi özelliğine sahip olup savunan tarafa kolaylık sağlar.¹⁷¹⁴ Sakarya Nehri, 790 km. uzunluğunda Anadolu'nun içerisine doğru uzanan bir torba şeklindedir. Üzerinde bulunan, Polatlı batısında 25 metre uzunluğunda Beylikköprü; Mihallıçık kuzeydoğusunda 82 metre uzunluğunda Koyunağılı köprüsü ile Akdağ bölgesinde Kavuncu Köprüsü doğu-batı yönünde yapılacak bir harekâta geçişi sağlayan köprülerdi.¹⁷¹⁵

Göller; bölgede irili ufaklı birçok göl olmakla birlikte harekâta önemli bir etkisi bulunmamaktaydı. Ancak Sapanca, İznik, Ulubat, Simav Gölleri ile Akşehir gölü; genel olarak bulundukları bölgede savunan tarafa kolaylık sağlaması bakımından taktik bir etkisi vardı.¹⁷¹⁶

Bataklıklar; büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz ve Sakarya Nehirlerinin havzalarında bulunan sürekli sulu olan bölgeler dışında harekâti etkileyecek önemli bir bataklık bulunmamaktaydı.

(2) Ekonomik ve Sosyal Durum

Ulaştırma; harekâta için kısmen elverişli olan başlıca karayolları, İstanbul-İzmit-Adapazarı-Ankara; Bursa-İnegöl-Bozüyük-Kütahya-Uşak; Kütahya-Altıntaş-Afyon; Bilecik-Söğüt-Eskişehir; Eskişehir-Kütahya-Afyon-Konya; Afyon-Altıntaş-Kütahya yolları olup tamamı şose idi.¹⁷¹⁷ Anadolu'daki diğer yollara göre daha üstün durumda olan yollar büyük kuvvetlerin Anadolu içlerine kuvvet aktarmasına elverişliydi. Ayrıca İzmir-Manisa-Salihli-Uşak-Afyon yolu ile Balıkesir-Bursa-Eskişehir yolu ana stratejik istikametleri belirten yollar olması nedeniyle büyük bir öneme sahipti. Bölgede kuzeyden güneye bağlantı sağlayan yan yollar ise birlikler arasında kuvvet kaydırmaya imkân sağlardı.¹⁷¹⁸

Demiryolları ise bakım ve onarım işletme malzemesi eksikliği nedeniyle günde beş seferi aşmayan düşük bir kapasiteye sahipti. İstanbul-Eskişehir-Ankara; Eskişehir-Afyon-Konya-Adana; İzmir-Aydın-Dinar; İzmir-Uşak-Afyon ve Eskişehir-Kütahya hattına sahip demiryolları harekât sahasının stratejik ulaştırma

¹⁷¹⁴TİH, Batı Cephesi, II-3, s.22.

¹⁷¹⁵TİH, Batı Cephesi, II-V/I, s.35.

¹⁷¹⁶TİH, Batı Cephesi, II-3, s.23.

¹⁷¹⁷TİH, Batı Cephesi, II-3, s.27.

¹⁷¹⁸TİH, Batı Cephesi, II-1, s.23-24.

hatları idi. Batıdan doğuya uzanan hatlar, cephede kuvvetin toplanmasına, kuzeyden güneye olan hat ise cepheler arası kuvvet kaydırmasına imkân sağlamaktaydı.¹⁷¹⁹

Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık; harekât sahası tarım, hayvancılık ve orman ürünlerinin kullanımı bakımından oldukça yeterliydi. Bölgedeki köylerde yapılan tarım ve hayvancılık sayesinde birlikler iâşe ihtiyaçlarını karşılamak kolaydı. Ortalama %24'ü orman olan bölgenin özellikle Bursa, İnegöl ve İnönü kesimleri harekatı olumsuz etkilese de birliklerin ihtiyacı olan tahkimat maksatlı kereste ihtiyacını karşılayacak durumdaydı.¹⁷²⁰

Ticaret, Sanayi ve Maliye; Birinci Dünya Harbi'nden yeni çıkan memleketin ekonomik durumundaki zayıflık Osmanlı Devleti'nin ticaret yükünü çeken bu bölgeleri oldukça etkilemişti. Ticaretin duracak kadar azalması ve sanayi bölgeleri olan İzmir, Bursa, Eskişehir ve Kocaeli'nde üretimlerin yeterli seviyede olmaması nedeniyle harbe önemli bir katkısı yoktu. Ayrıca önemli liman ve şehirlerin işgal altında olması nedeniyle halkın gelir seviyesi de düşüdü.¹⁷²¹

Sosyal Durum; bölgenin nüfusu, Birinci Dünya Harbi'nde uğranılan kayıplar nedeniyle oldukça azdı. 1914 istatistiklerine göre Eskişehir Mutasarrıflığında 140.678 Türk, 2613 Rum, 8593 Ermeni; Kütahya Mutasarrıflığında, 303.348 Türk, 8755 Rum, 4543 Ermeni; Afyon Mutasarrıflığında 227.659 Türk, 632 Rum, 7439 Ermeni mevcuttu. Karışık bir sosyal yapının bulunması Yunanlılar adına olumlu ancak Türk Ordusu için olumsuz etki yapacağı¹⁷²² için göz önünde bulundurulması gereken bir durumdu. Çoğunluğu Müslüman olan bölge halkının okuryazar oranı ise çok düşüktü. Eskişehir, Kütahya, Bilecik, Afyon'da birer ortaokul (*Rüştiye*) vardı.¹⁷²³

b. Doğu Trakya Harekât Sahası Coğrafi ve Sosyal-Ekonomik Durumu

Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi'nden yenilgi ile çıkmasından sonra 29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan ile yapılan İstanbul Antlaşması'na göre batıda Edirne, Dimetoka ve Kırklareli Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere Meriç Nehri sınırı teşkil etti. Daha batıda kalan Rumeli ise Balkan devletleri arasında paylaşıldı. Ayrıca Osmanlı Devleti, 14 Ekim 1913'te Yunanistan ile Atina'da ve 14 Mart 1914'de

¹⁷¹⁹TİH, Batı Cephesi, II-3, s.27.

¹⁷²⁰TİH, Batı Cephesi, II-3, s.29.

¹⁷²¹TİH, Batı Cephesi, II-V/I, s.39-40.

¹⁷²²TİH, Batı Cephesi, II-3, s.26.

¹⁷²³TİH, Batı Cephesi, II-V/I, s.37.

Sırbistan ile İstanbul'da imzalanan antlaşmalarla da Rumeli'deki haklarından vazgeçti. Birinci Dünya Harbi'nden sonra da Trakya'daki Osmanlı Devleti'nin sınırında bir değişiklik olmadı.¹⁷²⁴

Doğu Trakya harekât sahası, batıda Meriç Nehri, kuzeyde Istranca Dağları ve Karadeniz, doğuda İstanbul Boğazı, güneyde Marmara ve Ege Denizi ile çevrili bir yarımadadır. Meriç Nehri'nin Edirne'den itibaren aşağı kesimi ile ikiye ayrılmış olan bölgenin batısı Batı Trakya; doğusu Doğu Trakya'dır. Bölgenin engebeli arazi kesimi kuzeyde Istranca Dağlarının bulunduğu kesim; düzlük alanlar ise Ergene Nehri'nin havzasını teşkil eden Ergene Ovası alanıdır.¹⁷²⁵ Ergene Ovası büyük birliklerin harekâtında elverişli ilerleme istikametleri sağlar. İstanbul Boğazı'na yaklaştıkça daralan arazi kesimi, Çatalca mevkiinde doğuya doğru uygun savunma mevzileri içerir.

Verimli tarım alanlarına sahip olan bölgede, Ergene Ovası, başlıca tarım yapılan arazilere sahipti. Ayrıca hayvancılık da diğer bölgelere nazaran daha gelişmiş seviyedeydi. Bölge ulaşım yolları itibarıyla yeterli seviyede denilebilecek kadar iyi durumdaydı. Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan demiryolu, bölgeden geçmekte, karayolu olarak ise şose olan Edirne-İstanbul ve Kırklareli-Gelibolu yolu ile ulaşım sağlanırdı.¹⁷²⁶

Bölgenin nüfusu; San Remo Konferansında Trakya meselesi hakkında görüşme yapılırken Yunanlıların, Osmanlı Devleti tarafından yapıldığını iddia ettikleri uydurma rakamların aksine Osmanlı Devleti'nin 14 Mart 1914 yılında yaptığı istatistiklere göre,¹⁷²⁷ 360.417 Türk; 224.680 Rum; 19.888 Ermeni; 26.109 muhtelif etnik yapıya sahip Osmanlı Devleti vatandaşı ikamet ediyordu.¹⁷²⁸

3. Askeri Durum ve Harekât Planları

Bu başlık altında belirtilen hususlar üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Burada, Yunan ileri harekâtı öncesi Batı Anadolu'daki askeri durum kısaca

¹⁷²⁴TSK Tarihi, (1908-1920), III-6/1, s.94.

¹⁷²⁵TİH, Batı Cephesi, II-2, s.335.

¹⁷²⁶TİH, İdari Faaliyetler, VII, s.190-194.

¹⁷²⁷“1914 yılı Osmanlı Devleti nüfus istatistiklerine göre Edirne İli ve bağlı sancaklarında; 360.417 Türk, 224.459 Rum, 19.725 Ermeni, 22.515 Yahudi ikamet halindeydi.” (K.H.Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s.358-359.), “Edirne Vilayeti genel nüfusu, 332.600'dür.” (Binbaşı Ali Saip, **Coğrafya-ı Mufassal Memaliki Osmaniye**, Matbaa-ı Ebu Elziya, Konstantiniye, 1304, s.41.)

¹⁷²⁸T.Bıyıkhoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, s.247-248., “Yunanlıların uydurma rakamları şöyleydi: 268.000 Rum; 249.000 Türk, 67.000 Bulgar.”

açıklanacaktır. Ancak bu durum, her muharebe öncesi askeri durum farklı olacağından Türk İstiklâl Harbi'nin diğer muharebeleri için geçerli değildir. Bu nedenle Türk İstiklâl Harbi'nde muharebeler taktik yönden incelenmeden önce askeri durum her bir muharebe için ayrıca açıklanacaktır.

Müttefikler, San Remo Konferansı ile Yunan ileri harekâtına karar verdiğinde; Batı Anadolu'da cepheler, İzmir Kuzey, İzmir Güney ve İzmir Doğu cephesi olarak 61, 57 ve 23.Tümen Kumandanlıklarının sevk ve idaresindeydi. Ancak harekâtın yönetimi fiilen ordu birliklerinde değildi. Bunda Kuva-yı Milliye'nin ordu birlikleri tarafından tam olarak kontrol edilememesinin de etkisi vardı. Emir-komutada bütünlüğün sağlanamaması nedeniyle tümen kumandanlıkları tarafından hazırlanan uygun bir savunma planı da mevcut değildi. 9 Ocak 1920'de yayımlanan Milli Mücadele Planı ise genel hatları ile bir stratejik savunma planı olup taktik seviyede bir harekât planı değildi. Oysa Cephe sorumlulukları bulunan tümen kumandanlıklarının, bu plan doğrultusunda hazırlanan bir harekât planına sahip olmaları gerekirdi. Bu aksaklığı tespit eden Türkiye Büyük Millet Meclisi, Yunan ileri harekâtının üç koldan 22 Haziran 1920' de başlaması ve buna karşı ordu birliklerinin sevk ve idaresinin bütünlük içerisinde yapılabilmesi için 23 Haziran 1920'de Batı Cephesi Kumandanlığını teşkil ederek Ali Fuat Paşa'yı Batı Cephesi Kumandanlığına getirdi. Doğu Trakya'da ise Albay Cafer Tayyar, 1.Kolordu Kumandanı olarak harekâttan sorumluydu. Yunan ordusunun Batı Trakya'yı işgalinden sonra Doğu Trakya'ya karşı yapacağı bir ileri harekât için Mustafa Kemal Paşa ile irtibat halindeydi. Doğu Trakya'da da Yunanlılara karşı yapılacak harekâtın amacı savunmaya yönelikti. Batı Anadolu'daki duruma nazaran Doğu Trakya'da birliklerin dağınık ve cephelerin geniş olmaması nedeniyle 1. Kolordunun, birliklerini sevk ve idaresi daha kolaydı.

(1) Türk Kuvvetleri

(a) Batı Anadolu Harekât Sahasındaki Türk Kuvvetleri

Yunan taarruzundan önce 21 Haziran 1920'de Batı Anadolu cephesinde Yunan kuvvetleri ile temasta bulunan ve Yunan taarruzu başladığında savunmaya fiilen katılan Türk kuvvetleri 61, 23 ve 57.Piyade Tümenleriydi. Tümenlerin sorumluluk sahaları teşkil edilen cepheler ile belirlenmişti. Buna göre,

İzmir Kuzey Cephesi; Ayvalık'tan Gediz Nehri vadisinde Marmara Gölü'ne kadar 14.Kolordu Kumandanlığına ait Albay Kazım (Özalp) Bey komutasında 61.Piyade Tümen Kumandanlığı ve bu kumandanlığın emir-komutasındaki çoğunluğu Kuva-yı Milliye tarafından tutulan Ayvalık, İvrindi, Soma ve Akhisar kesimleriydi. Ayvalık Kesiminden, Milli Alay Kumandanı Pelit Köylü Mehmet Bey (Karesi Mebusu Mehmet Cavit Bey) komutasında Kuva-yı Milliye kuvvetleri; İvrindi Kesiminden, Yüzbaşı Halit Bey (Beyazıt Mebusu Halit Bayrak) komutasında bir tabur ve Kuva-yı Milliye kuvvetleri; Soma Kesiminden Kurmay Yüzbaşı Kemal Bey (Balıkesir) komutasında 178.Piyade Alayı ve Kuva-yı Milliye kuvvetleri; Akhisar Kesiminde, Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Hacı Remzi Bey komutasında nizami birlikler ve Kuva-yı Milliye kuvvetleri sorumlu idi.¹⁷²⁹

İzmir Doğu Cephesi; Gediz Vadisi'nde Marmara Gölünden Salihli güneyinde Bozdağ batısına kadar uzanan bir cephe olup 12.Kolordu Kumandanlığına bağlı Albay Ömer Lütfü (Argeşo) Bey¹⁷³⁰ komutasındaki 23.Piyade Tümen Kumandanlığı sorumluluğunda idi. İzmir Doğu Cephesi sevk ve idare bakımından Salihli ve Keles olmak üzere iki kesimdi.¹⁷³¹

İzmir Güney Cephesi; Büyük Menderes ve Küçük Menderes Nehirlerini kapsayan bir cephe olup 12.Kolordu Kumandanlığına bağlı Albay Şefik (Aker) Komutasındaki 57.Piyade Tümen Kumandanlığı sorumluluğunda idi. Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin de bulunduğu bu cephede, Balyanbolu, Adagide, Aydın, Köprü, Koçarlı, Söke ve Kuşadası kesimleri mevcuttu.¹⁷³²

(b) Doğu Trakya Harekât Sahasındaki Türk Kuvvetleri

İstanbul ve boğazlar bölgesi İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiğinde Doğu Trakya bölgesinin, Anadolu ile irtibatı kesilmiş olmasına rağmen Milli Mücadele'nin esaslarına bağlılığı devam etmekteydi. Doğu Trakya'da Albay

¹⁷²⁹TİH, Batı Cephesi, II-2, s.242-243.

¹⁷³⁰"1879 yılı İstanbul doğumlu olan Ömer Lütfü Argeşo, 1904 yılı Harp Akademisi mezunudur. Birinci Dünya Harbi'ne katıldı. 1918'de esir edildi ve 1920 yılında serbest bırakılarak İstanbul'a döndü. 27 Mayıs 1920'de Kuva-yı Milliye'ye katıldı ve 18 Şubat 1920 yılına kadar 23. Tümen Kumandanlığına vekâleten baktı. 23 Nisan 1920'de Afyon milletvekili olarak Meclisin açılışına katıldı. 26 Temmuz 1921'den 2 Ekim 1921 tarihine kadar 18. Tümen Kumandanı olarak görev yaptı. 10 Ağustos 1923'te emekli oldu." (Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Kumandanların Biyografileri, III, s.93-94.)

¹⁷³¹TİH, Batı Cephesi, II-2, s.243.

¹⁷³²TİH, Batı Cephesi, II-2, s.243.

Cafer Tayyar (Eğilmez) komutasında 1.Kolordu Kumandanlığı ve kolorduya bağlı 49.Piyade Tümeni, 55.Piyade Tümeni ile 60.Piyade Tümeni bulunuyordu.¹⁷³³

49.Piyade Tümen Kumandanlığı, Yarbay Şükrü Naili (Gökberk) Bey¹⁷³⁴ komutasında, karargâhı Edirne’de olmak üzere 153, 154 ve 155.Piyade Alaylarından; 55.Piyade Tümen Kumandanlığı, Yarbay Alâeddin (Koval) Bey¹⁷³⁵ komutasında, karargâhı Tekirdağ’da olmak üzere 168, 170 ve 171.Piyade Alaylarından; 60.Piyade Tümen Kumandanlığı, Yarbay Cemil (Uybadın) komutasında, karargâhı Uzunköprü’de olmak üzere 185, 186 ve 187.Piyade Alaylarından oluşuyordu. Ayrıca her Tümeninde doğrudan kendisine bağlı birer topçu alayı¹⁷³⁶ mevcuttu. Bu kuvvetlere ilave olarak 1.Kolordu Kumandanlığı kuruluşunda olan ve İstanbul’a olası bir harekâta karşı son savunma hattını teşkil eden Çatalca’da Müstahkem Mevki Kumandanlığı adı altında birlik mevcuttu.¹⁷³⁷

Doğu Trakya’da, 1. Kolordu Kumandanlığının haricinde İstanbul ve İzmit bölgesinin savunması ile ilgili kurulan 25.Kolordu Kumandanlığı ve bağlı birlikleri bulunuyordu. İki tümeni bulunan 25.Kolordu’nun, 1.Tümen Kumandanlığı, İzmit’te; 10.Kafkas Piyade Tümen Kumandanlığı ise İstanbul’da konuşlu idi.¹⁷³⁸

¹⁷³³ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.338.

¹⁷³⁴ “1876 yılı Selanik doğumlu olan Şükrü Naili Gökberk, 1902 yılında Harp Akademisi’nden mezun oldu. Balkan Harbi’nde çeşitli cephelerde Yunanlılara ve Bulgarlara karşı, Birinci Dünya Harbi’nde ise Çanakkale, Makedonya cephelerinde görev aldı. Birinci Dünya Harbi’nin sonlarına doğru 1918’de 49.Piyade Tümen Kumandanı oldu. 1 Mayıs 1921’de Anadolu’ya geçerek Milli Mücadeleye katıldı ve 15.Tümen Kumandanı olarak Sakarya Meydan Muharebesinde; 3.Kolordu Kumandanı olarak Başkumandanlık Meydan Muharebesinde görevlendirildi. 6 Ekim 1923’de Kolordusu ile İstanbul’a girdi. Emekli olduktan sonra 1923’te Kırklareli Milletvekilliği ve 1953’te İstanbul Milletvekilliği yaptı. 26 Ekim 1936’da Edirne’de vefat etti. Kabri, 25 Ekim 1988’de Ankara Devlet Mezarlığına nakledildi.” (Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Kumandanların Biyografileri, II, s.543-545.)

¹⁷³⁵ “1882 yılı İstanbul doğumlu olan Alâeddin Koval, 1906 yılında Harp Akademisi’nden mezun oldu. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Harplerine katıldı. Birinci Dünya Harbi sonunda Trakya’da 55.Tümen Kumandanıydı. Nisan 1922’de 41.Tümen Kumandanı olarak Başkumandanlık Meydan Muharebesine katıldı. 8 Ağustos 1930’da vefat etti. Kabri, 27 Eylül 1988’de İstanbul’dan Ankara Devlet Mezarlığına nakledildi.” (Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Kumandanların Biyografileri, II, s.297-298.)

¹⁷³⁶ “Fırka kumandanı mevzie ithal edilecek topçu kuvvetini emreder ve topçunun tabiyesi vazifeleri hakkında talimat ita ve ateş küşadi hakkında kararlar ittihaz eder. Muharebenin devamı müddetince topçunun tarz-ı hareketine nezaret eder.” (Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı, 1334, s.11-12)

¹⁷³⁷ İ.Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, s.210.

¹⁷³⁸ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.150-151.

(2) Yunan Kuvvetleri

(a) Batı Anadolu Harekât Sahasındaki Yunan Kuvvetleri

Batı Anadolu Cephesine karşı taarruz hazırlıklarında bulunan Yunan Kuvvetlerinin genel karargâhı İzmir’de olan iki kolordudan teşkil edilen bir ordu çapında kuvveti mevcuttu. Bu ordunun, iki kolordusundan 1. Kolordu; karargâhı Seydiköy’de olmak üzere 1 ve 2.Tümen kumandanlıklarına sahipti. 1.Tümen, karargâhı Aydın’da olmak üzere 4., 5.Piyade Alayları ile 38.Evzon Alayından; 2.Tümen, karargâhı Ödemiş’te olmak üzere 1., 7. ve 34.Piyade Alaylarından kurulu idi. İzmir Kolordusuna ise Adalar Tümeni, İzmir Tümeni ve 13.Piyade Tümeni bağlıydı. Adalar Tümeni Bergama’da; İzmir Tümeni, Manisa’da; 13.Tümen ise Turgutlu’da konuşlanmıştı. Buna göre kuvvetlerin toplamı; 52 Piyade taburu, 14 Süvari Bölüğü, 96 dağ topu, 72 sahra topu ve 36 ağır top idi.¹⁷³⁹

21 Haziran 1920’de genel taarruz hazırlıklarını tamamlayan Yunan Ordusu, beş tümen cephede, bir tümen ve bir süvari tugayı ihtiyatta olmak üzere Aydın-Ödemiş-Manisa-Bergama-Ayvalık hattında tertiplenmiş durumdaydı. Bu tertiplenmeye göre Yunan birliklerinin taarruz istikameti ve görevleri şöyleydi:

Aydın Kesiminde (Büyük Menderes); 1.Yunan Tümeni 4.Piyade Alayı ve Evzon Alayı ile asıl taarruzda olacak şekilde Umurlu-Köşk-Nazilli istikametinde,

Ödemiş Kesiminde (Küçük Menderes); 2.Yunan Tümeni 24.Piyade Alayı ve 7.Piyade Alayı ile asıl taarruzda olacak şekilde Ödemiş-Keles-Alaşehir istikametinde,

Salihli Kesiminde (Gediz); 13.Piyade Tümeni 32.Piyade Alayı ve Evzon Alayının bir taburu ile asıl taarruzda olacak şekilde Marmara Gölü-Alaşehir istikametinde,

Kumçayı Kesiminde; İzmir Kolordusuna bağlı İzmir Tümeni asıl taarruzda olacak şekilde Mütevelli-Akhisar istikametinde,

Bakırçay Kesiminde; Adalar Tümeni, dört muharebe grubunda asıl taarruzda olacak şekilde Soma genel istikametinde,

Ayvalık Kesiminde; Ayvalık Taburu, üç ayrı grup halinde Burhaniye genel istikametinde taarruz etmesi planlandı.¹⁷⁴⁰ Ayrıca planlanan taarruz

¹⁷³⁹TİH, Batı Cephesi, II-2, s.243-244.

¹⁷⁴⁰TİH, Batı Cephesi, II-2, s.244-247.

istikametlerine göre Yunan birliklerine verilen hedeflerin, harekâtın başlayacağı 22 Haziran 1920'den itibaren ilk üç gününde ele geçirilmesi tasarlandı.

(b) Doğu Trakya Harekât Sahasındaki Yunan Kuvvetleri

Yunanlılar Meriç Nehri batısındaki bölgeyi Fransızlardan teslim aldıktan sonra Doğu Trakya'nın işgali için gerekli hazırlıklara başladı. Bu maksatla Edirne'nin hemen batısından Ferecik bölgesine kadar olan bölgede üç tümen kadar kuvvet, toplanma bölgesinde tertiplendi. Burada yapılacak harekâtın komutası ise General Zimvrakakis'e verildi. Doğu Trakya'nın işgaline katılacak Yunan birlikleri şöyleydi:

Karaağaç batısında; 9.Piyade Tümeni ve bağlı birlikleri olan 25 ve 26.Piyade Alayları ile Evzon Alayından bir tabur,

Dimetoka bölgesinde; İskeçe Tümeni ve bağlı birlikleri olan 13, 14 ve 15.Piyade Alayları,

Dedeğaç, Gümülcine ve İskeçe bölgelerinde; Serez Tümeni ve bağlı birliklerinden 1, 2 ve 3.Piyade Alayları ileri harekât için hazırlıklarını tamamlamış durumdaydı.¹⁷⁴¹

Diğer taraftan Yunanlıların bu kuvvetlerinden başka Doğu Trakya harekâtı için faydalanmayı tasarladıkları kuvvetleri; Hadımköy'de bir Demiryolu Koruma Taburu; 7 Temmuz 1920'den itibaren Bandırma'da hazır olacak şekilde ileri harekâtına devam eden İzmir Tümeni idi. Bandırma bölgesinde olan İzmir Tümeni, Doğu Trakya harekâtının Yunan kumandanı General Zimvrakakis tarafından Türk 1.Kolordusunun seferberlik ilan ederek Meriç ve Marmara kıyılarında savunma için tertiplenmeye başlaması üzerine Yunan Başkumandanlık Karargâhı'ndan kuvvet istemesi ve Yunan Başkumandanı Paraskevopulos'un da bu teklifi uygun görmesi ile tahsis edildi.¹⁷⁴²

¹⁷⁴¹TİH, Batı Cephesi, II-2, s.352.

¹⁷⁴²TİH, Batı Cephesi, II-2, s.352-353.

B. BATI CEPHESİ'NDE HAREKÂTIN TALİMNAMELERE GÖRE İCRASI

1. Yunan İleri Harekâtının Başlaması ve Yapılan Savunma Harekâtı

a. Batı Anadolu'da Yunan İleri Harekâtı ve Savunma Tedbirleri (22 Haziran 1920-8 Temmuz 1920)

Batı Anadolu'da Yunan ileri harekâtı başladığında, silah ve er gücü bakımından üstün durumda olan toplam 5 tümen ve 1 süvari tugayı kadar Yunan kuvvetine karşı mevcutları yetersiz ve silahları eksik 3 tümenlik bir Türk kuvveti bulunuyordu. Geniş bir alanda savunma görevi alan bu üç tümene, üç ayrı cephe tahsis edilmiş ve emrine verilen Kuva-yı Milliye ile Yunan kuvvetlerinin durdurulması görevi verilmişti.

(1)İzmir Kuzey Cephesi Muharebeleri

(a) Yunanlıların 22 Haziran 1920 Taarruz Harekâtı

Akhisar Kesimi; Yunanlıların 13.Piyade Tümeni, Yunan Genel Karargâhı taarruzun 22 Haziran 1920'de yapılmasını emretmiş olmasına rağmen, 1.Kolordu'nun zamanında hazırlanamaması nedeniyle 23 Haziran 1920'de başlayacak olan Yunan 1.Kolordusu'nun harekâtını kolaylaştırmak ve Marmara Gölü kuzeyini ele geçirmek üzere 22 Haziran 1920 sabahı Kan Boğazı istikametinde taarruza başladı. 23. Tümen ile 61.Tümen arasında kalan bu bölgedeki 80 kişilik bir kuvvet, Yunanlıların topçu desteğindeki 3.Piyade Alayının taarruzu karşısında tutunamayarak geri çekildi. Kan Boğazı'nın kaybedilmesi ile sonuçlanan bu muharebede; Gölarmara bölgesinde bulunan 159.Piyade Alayı'nın zamanında muharebeye sokulamaması¹⁷⁴³ ve kısa sürede dağılması sonucu Gölarmara kasabası da elden çıktı.¹⁷⁴⁴ Böylece Salihli kesimindeki Türk birliklerinin kuzey yan ve gerilerinin tehlikeye düşmesine neden oldu.

Yunanlıların İzmir Tümeni, Akhisar bölgesindeki Çaldağ-Kan Boğazı hattında açık ve savunmaya elverişsiz bölgede bulunan Türk birliklerine temas

¹⁷⁴³“Kumandan, düşmanın ve civarındaki kıtaatın ahvalini, arazinin halini bu surette anlayabilir ki ne raporlar, ne haberler, ne harita hiçbir vakit bunun yerini tutamaz. Bundan başka ilk tertibatı almağa, vakit ve zamanıyla karar vererek düşmana karşı bir faikiyet kazanmaya, kendi kıtaatını uzun uzadı dolaştırmaya ve madun kumandanları gayr-ı muvafık karar itasından kurtarmaya ancak bu suretle muvaffak olabilir. Kumandan kendileriyle evvel emirde iş göreceği cüz-i tam kumandanlarını vakit ve zamanıyla ileriye celb eder.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:277, 1325, s.120)

¹⁷⁴⁴TİH, Batı Cephesi, II-2, s.254-255.

etmeden Manisa-Akhisar demiryolunun geçtiği bölgeden taarruz ederek Akhisar'ı ele geçirmek istedi. Karşısında bulunan Türk milis kuvvetleri, direnç göstermeden dağıldı. İzmir Tümeni, 28 ve 30. Alayları da muharebeye sokarak harekâtı, hızla Akhisar bölgesinde genişletti. İzmir Tümenine bağlı Evzon Alayı da Akhisar'a doğru taarruzlarına devam ederken daha batıdaki Yunan 28. Piyade Alayı, karşısındaki Türk Milis Kuvvetlerinin üstün mukavemeti karşısında taarruzlarının yavaşlaması nedeniyle Evzon Alayı ile irtibatı yoktu. Bu durumdan faydalanmak isteyen Akhisar Kesimi Kumandanı Binbaşı Derviş Bey, ihtiyat kuvvetlerinden 14. Süvari Alayını, ilerleyen Evzon Alayının doğu yanına taarruz etmek için¹⁷⁴⁵ Kenez bölgesine; piyade birliklerini de Karahöyük Dağına savunmak üzere gönderdi. Fakat bu karşı taarruz hareketi, Yunanlılar tarafından görülmesi nedeniyle yapılan topçu ateşleri ile önlendi ve 14. Süvari Alayının geri çekilmesine neden oldu. Ancak Karahöyük dağındaki piyadelerin etkili makineli tüfek ateşleri¹⁷⁴⁶ karşısında Yunan birlikleri duraksamak zorunda kaldı. Bu kez ihtiyat kuvvetlerini muharebeye sokan Yunan birlikleri, 14. Süvari Alayı ile piyade birliklerini tamamen geri çekilmek zorunda bırakarak Akhisar'ı ele geçirdi.¹⁷⁴⁷

Yunan Adalar Tümeni de kısmen Akhisar kısmen de Soma'da bulunan Türk birliklerine üç ayrı koldan 22 Haziran 1920'de başlattıkları taarruzları hızla geliştirdi. Adalar Tümeni'nin 5 ve 6. Alayları ile yaptığı taarruzlarda Türk birlikleri savunma mevzilerinde tutunamayarak geri çekildi. Geri çekilme esnasında yapılan

¹⁷⁴⁵ “Düşmanın cenahlarına üzerine icra olunacak istila manevralarında piyade kıtaatından evvel şe girişerek maksadı teshehül etmeli ve düşman tarafından icra olunacak bu nevi manevralara iktidarı derecesinde mani olmalı ve hiç olmazsa mensup olduğu kuvvetleri haberdar edinceye kadar düşmanı işgal ederek kısm-ı külliye vakit kazandırmalıdır. Düşmanın süvarisinin taarruzatını sektedar etmeye gayret etmelidir.” (Süvari Mülazımlarından Selim, **Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi**, (Sınıf-ı Muhtelifeden Müteşekkil Müfrezeler Tertibatına Dahil Olan Süvari Kıtaatlarının İstihdamı Hakkında Mülâhazat), s.15-16), “Manevralar esnasında piyadeye karşı taarruz fırsatı zuhur etmezse manevra reisi bu gibi taarruzların doğmasını tertip etmelidir ki süvari piyadeye karşı taarruz edebileceğine kani olup piyade dahi faal bir süvari tarafından böyle taarruzlara alelekser maruz bulunacağını derin ile onlara karşı mukabeleye alışabilsin. Bundan dolayı manevra reisi gerek bizzat müşehadatından ve gerekse bitaraf hâkimlere müracaat ederek süvarinin icra ettiği taarruzun münasip zemin ve zamanda intihab olunduğu veyahud beyhude ve neticesiz bulunduğunu tenkit etmelidir. Piyadeye taarruz etmeye karar veren bir süvari amiri şu ekanimi nazar-ı mütalaaya almalıdır. Talia zafer sürat taarruzuna mütevakkıftır. Taarruza vakti zayi etmeksizin ve en aksa şiddetle tasdi olunmalıdır. Hücum zamanı tesadüf ettiği gibi ahız olmuş nizam dâhilinde derhal icra olunmalıdır.” (Süvari Mülazımlarından Selim, **Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi**, (Sınıf-ı Muhtelifeden Müteşekkil Müfrezeler Tertibatına Dahil Olan Süvari Kıtaatlarının İstihdamı Hakkında Mülâhazat), s.7-8)

¹⁷⁴⁶ “Makineli tüfeklerin ateşi ya muayyen bir nokta üzerine tevcih edilir veyahud hedef tamamen veya hedefin muayyen bir kısmı ateşle taranır. Buna dahi taramak tabir edilir.” (**Makineli Tüfek Bölüklerine Mahsus Endaht Nizamnamesi**, Madde:36, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1325, s.21)

¹⁷⁴⁷ **TİH, Batı Cephesi, II-2**, s.257-258.

topçu ateşleri¹⁷⁴⁸ etkili olsa da Yunan birliklerinin takip etmesini durduramadı. Bu muharebelerde Akhisar Cephesine bağlı Türk birlikleri, sevk ve idaresi¹⁷⁴⁹ yetersizdi. Hatta irtibatsızlık¹⁷⁵⁰ nedeniyle, Akhisar'ın ele geçirildiğinden haberi olmayan dört top ve 300 kişilik bir kuvvetten oluşan bir müfreze, Akhisar'a girdiğinde Yunan Emniyet birliklerinin ateşi ile karşılaşması sonucu dört top, iki makineli tüfek ve bazı yaralı erleri Akhisar'da bırakmak zorunda kaldı. Subay ve erlerin de bir kısmının Akhisar'daki evlere sığınması üzerine birlik tamamen dağıldı. Akhisar savunması, Yunan birliklerinin üç koldan kuşatmasına ve karışık sevk ve idaresine rağmen Yunanlılara zayıt verilmeye muvafık oldu. Bu durum, Yunan Harp Tarihi eserlerinde, Türklerin hiçbir yerde devamlı bir cephe tutmadıkları, baskına uğratılamadıkları, fazla kayıp veremedikleri ve ele geçirilen malzemelerin de önemsiz olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁵¹

Soma Kesimi; Bakırçay güneyinde bulunan 6.Adalar Alayı, 22 Haziran 1920'de geniş cephede keşif ve gösteriş taarruzlarında bulundu ve bütün gün topçu ateşleri ile Türk birliklerine zayıt verilmeye çalıştı. Bakırçay kuzeyindeki Yunan 4.Adalar Alayı'nın 3.Taburu, 200 kişilik Türk Müfrezesini; 4.Adalar Alayı'nın 4.Taburu ise 300 kişilik bir Türk müfrezesini geri çekilmek zorunda bıraktı. Böylece Yunan birlikleri, ilk günkü harekât sonunda Soma'ya yaklaşmış oldu.¹⁷⁵²

(b) Yunanlıların 23 Haziran 1920 Taarruz Harekâtı

Akhisar Kesimi; 23 Haziran 1920'de Akhisar'ın ele geçirildiğinden haberi olmayan Evzon Alayı, ilerleyerek Akhisar bölgesine yaklaştı. İzmir Kolordusu tarafından Evzon Alayı'na Soma istikametinde taarruz emri

¹⁷⁴⁸ “Açık arazide takip eden bir düşmanın müthiş ateş tesiratını yol kollarının teşkili ile ricatın muntazaman icrası kabil olabilecek derecede uzak tutmak iktidarını yalnız seyyar topçuları haizdir.” (Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimname, 1321, s.347), “Ricacat eden tarafın düşmandan kurtulması için en tehlikeli hedefler hangileri ise kaideten bunlar ateş altına alınmalıdır.” (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.116)

¹⁷⁴⁹ “Sevk ve idare için muayyen ve her türlü halata kabil tatbik-i kavaid-i esasiye beyan edilemez. Zabıt muharebenin maksada en muvafık surette nasıl icra edileceğini anlamlı ve kararını ona göre ita ederek mecburiyet-i katiye hasıl olmadıkça bu karardan ayrılmamalıdır.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:272, 1325, s.117)

¹⁷⁵⁰ “Büyük kıtaat kumandanları arasında irtibatı serian muhafaza için telefon fevkalade haizi ehemmiyettir. Bu gibi hallerde kumandanlar veya onların muavinleri arasında muhabere olur.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:282, 1325, s.122)

¹⁷⁵¹ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.259-261.

¹⁷⁵² TİH, Batı Cephesi, II-2, s.261.

verilmesine rağmen, birliğin yorgun olduğu gerekçesi ile Akhisar çevresinde istirahatla geçirdi.¹⁷⁵³

Soma-Kırkağaç Kesimi; Adalar Tümeni'nin 4 ve 6.Alayları, Soma'nın ele geçirilmesi için görevlendirildi. Balıkesir'deki 61.Piyade Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey, 22/23 Haziran 1920 gecesi verdiği emirle Akhisar'dan çekilen kuvvetlerin kuzeyde yeni bir savunma hattı kurmasını ve Balıkesir'den gelecek olan 188.Alayın 1.Taburu ile bir avcı taburu ve süvarilerin de bunlara katılmasını istedi. Ayrıca sol tarafta toplanılacak ihtiyat kuvvetleriyle¹⁷⁵⁴ Akhisar'a giren Yunan kuvvetlerine bir karşı taarruz yapılması emrini verdi ve karargâhı ile birlikte Kırkağaç'a geldi. Albay Kazım Bey, birliklere verdiği emirlerle cephede yeniden savunma hattı tesis ederek Soma batısında bulunan savunma hattı ile irtibatını sağladı.¹⁷⁵⁵

(c) Yunanlıların Soma-Kırkağaç Kesiminde 24 Haziran 1920 Taarruz Harekâtı

23 Haziran 1920'de İzmir Kolordu'su tarafından Evzon Alayı'na verilen emirle, Türk birliklerinin ve Soma'nın doğusunu kuşatması istendi. Adalar Tümeni ise 4 ve 6.Piyade Alayları ile ilerleyerek Bakırçay'ın iki tarafına taarruz edecekti. İzmir Tümeni'nin ise asıl kuvvetleri ile Akhisar'da kalması planlandı. Bu planlama doğrultusunda başlayan Yunan harekâtı, 188.Piyade Alayı ile Türk Müfrezelerinin bulunduğu mevzilerden yapılan ateş ile karşılandı. Güneyde bulunan 14.Süvari Alayı da bulunduğu mevzilerden¹⁷⁵⁶ savunmaya ateşleri ile destek oldu. Bu sırada öncü kuvvetinde olan Yunan 5.Adalar Alayı'nın taburu, Soma'nın batısındaki geçitteki Türk birliklerini Soma'ya doğru geri attı. Evzon Alayının da muharebeye girmesi ile bu bölgedeki Yunan baskısı arttığından Türk müfrezelerinin bulunduğu Karadağ bölgesinin de boşaltılmak zorunda kaldı. İzmir Kuzey Cephesi Kumandanı Albay Kazım Bey, savunma imkânlarının azaldığını ve mevcut kuvvetlerin daha fazla

¹⁷⁵³ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.262.

¹⁷⁵⁴ "İhtiyatın mevki, ahvale ve araziye tabidir. Ekseriya ihtiyat netice-yi kat'iyenin istihsalı hangi tarafta melhuz ise veya netice-yi kat'iyeye istihsaline hangi taraftan gayret olunacaksa orada ahz-ı mevzi eder." (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:295, 1325, s.125)

¹⁷⁵⁵ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.262-263.

¹⁷⁵⁶ "Az çok iyi bir tesir ve isabet memul olacak hedefler zuhurunda uzak mesafeden dahi ateşe başlanır." (Piyade ve Süvarinin Muharebe Endahtındaki Hidematı ve Vezaiifi, Almancadan Tercüme Erkân-ı Harp Koloğası Ali Mümtaz, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, s.45)

bekletilmesinin doğru olmayacağını değerlendirerek çekilme emri verdi. Bu emre göre, önce Kırkağaç'taki birlikler, sonra Soma batısındaki birlikler Balıkesir genel istikametinde çekildi ve süvari birlikleri bu çekilme hareketini elverişli arazi kesimlerinde Yunanlıları oyalayarak¹⁷⁵⁷ zaman kazandırdı. Çekilme nedeniyle Türk birliklerinin boşalttığı alanlara giren Yunan birlikleri, Kırkağaç'ı ve Soma'yı kolaylıkla işgal etti. 61.Tümen Kumandanı, Bakırçay vadisinden Soma'ya doğru ilerleyen Yunan birliklerinin ileri harekâtının durdurulması için bir karşı taarruz yaparak Yunan birliklerini geri attı. Ancak Yunan birliklerinin takviye alması üzerine 188.Alay ve Milli kuvvetler geri çekilmek zorunda kaldı. Bu günkü muharebeler sonunda, Yunan birlikleri, İzmir Kuzey Cephesi Kumandanlığına bağlı birliklerin savunma düzeni bozarak Balıkesir istikametini açmış oldu.¹⁷⁵⁸

(d) Yunanlıların İvrindi Kesimindeki 22-28 Haziran 1920 Taarruz Harekâtı

İvrindi Bölgesi Kumandanı Yarbey Halit (*Bayrak*) Bey, Yunanlıların bu bölgeden bir taarruzda bulunacağını 61.Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey'e gönderdiği raporlarla bildiriyordu. Nitekim keşif maksatlı 22 Haziran 1920'de İvrindi Milli Taburu'na karşı yapılan bir Yunan taarruzu geri atıldı. Bu gelişmeler üzerine 23/24 Haziran 1920 gecesi Albay Kazım Bey, İvrindi Bölgesi Kumandanına verdiği emirde; “*Yunan kuvvetlerinin ileri harekâtının durdurulması ve Bergama'ya geri atılması için bir karşı taarruz yapılmasını*” istedi. 24 Haziran 1920'de karşı taarruz için ilerleyen milli kuvvetler, Ayvalık kesimindeki kuvvetlerle irtibat kuramadığından taarruzu başlatamadı. Ancak Yarbey Halit Bey'in emrindeki asıl taarruz kuvvetleri ise Yunan emniyet birliklerini birliğin yanında bulunan tek obüs topunun etkili ateşleri sayesinde geri attı. Yunanlıların Soma kesimlerine kuvvet kaydardığının anlaşılması üzerine Yarbey Halit Bey, bütün kuvvetlerini bu kesime kaydardı. Bu esnada, Yunan taarruzları karşısında dağılan Soma bölgesindeki birliklerin, Balıkesir istikametinde geri çekildiğine inanmayan Yarbey Halit Bey dağılmış durumdaki erleri toplayarak

¹⁷⁵⁷ “*Meydan muharebesinin gayr-i müsait cereyanı halinde süvari sınıfı sairenin ricatı teshil için bütün kuvvetini sarf etmelidir. Kendisi için şiddetli bir surette taarruz icrası lazım ve her şeyden evvel takip icra eden düşmanın yanlarına tekrar tekrar taarruz etmesi faydalıdır. Geri çekilen piyadenin muvakkaten takipten kurtulması ve vakit kazanması bazen bütün bütün hezimete mani olabilir. Buna muvaffak olan süvari her ne kadar harpte muzaffer olmasa bile o günün şerefi kendisine ait bulunur.*” (Süvari Talimnamesi, 1328 tarihli Süvari Talimi Nizamnamesi'nin Genişletilmiş Hali, s.40)

¹⁷⁵⁸ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.263-265.

yeniden düzenledi ve gerekli cezayı verdi. Ancak cephenin hiçbir kesimi ile irtibatı kalmayan İvrindi Kesimi Kumandanı, taarruz azmini kaybetmemesine rağmen ilerlemekten vazgeçerek oyalama muharebesi¹⁷⁵⁹ ile geri çekilmeye karar verdi. Çekiliş sırasında Yunan birliklerine zayıat verdirmek maksadıyla zaman zaman baskın tarzında taarruzlar yaparak Yunan birliklerinin ilerlemesini geciktirdi. Çok yavaş ilerleyen Yunan birliklerine 25 Haziran 1920’de bir tabur kadar kuvvetle yeniden taarruz edildi ve çok çetin geçen süngü muharebelerinde¹⁷⁶⁰ her iki taraf da zayıat verdi. 26 Haziran 1920’de geri devam eden çekilme hareketi düzenli olmadığından bazı birliklerdeki erlerin gece karanlığından faydalanarak yakın bölgelerde bulunan köylerine firar ettiği¹⁷⁶¹ görüldü. 28 Haziran 1920’de Yunan birlikleri İvrindi Kesimi Birliklerini takipten vazgeçerek Balıkesir istikametine yöneldi. Elinde 8 subay, 30 er ve bir atlı müfreze kuvveti kalan Yarbey Halit Bey, Susurluk üzerinden Uludağ bölgesine geçti. Bursa’nın düşmesinden sonra da Eskişehir’deki esas kuvvetlere katılacaktır.¹⁷⁶²

(e) Yunanlıların Ayvalık Kesimindeki 22-30 Haziran 1920 Taarruz Harekâtı

Bu cephe kesiminde Yunanlılar, 22 Haziran’dan 28 Haziran’a kadar önemli bir harekâta bulunmadı. Karşılıklı keşif ateşleri ile geçen bu dönemden sonra, 29 Haziran 1920’de Yunanlıların Savaştepe istikametinde geliştirdikleri taarruzları sonucu, Ayvalık bölgesinde de muharebeler şiddetini artırdı. Topçu ve makineli tüfek ateşleri ile ilerleyen bir Yunan taburu ile diğer bir istikametten ilerleyen Yunan bölüğü, Ayvalık bölgesindeki Türk mevzilerini ele geçirdi. 189.Piyade Alayını ve milis kuvvetleri takip eden Yunan birlikleri, Burhaniye dâhil Ayvalık bölgesini

¹⁷⁵⁹ “Vakit kazanmak maksadıyla bir muharebe işgal suretinde icra edilebilir. Hususiyetle kıtaat-ı cesimede yayılmayı temin ve muhafaza için ilk evvel muharebeye ithal edilen aksam-ı askeriye bu tarzda hareket eder. Kezalik mücavir bir kol muharebeye iştirak edinceye kadar düşmanı oyalamak maksadıyla da işgal muharebesi (oyalama muharebesi) icra etmek icab eder.” (Piyade Talimnamesi, Madde:419, 1328, s.170)

¹⁷⁶⁰ “Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimad ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmal için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyetini tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfikle Mübareze Talimnamesi, Askeri Matbaa, İstanbul, 1325, s.2-3)

¹⁷⁶¹ “Nefer, düşmana arka çevirmek kadar tehlikeli bir şey olmayacağına kani olmalıdır.” (Piyade Talimnamesi, Madde:263, 1328, s.121)

¹⁷⁶² TİH, Batı Cephesi, II-2, s.265-270.

tamamen ele geçirdi. Türk birliklerinin dağınık bir şekilde geri çekilmeleri¹⁷⁶³ üzerine Yunanlılar, 30 Haziran 1920’de Edremit’i de işgal etti.¹⁷⁶⁴

(f) Yunanlıların Takip Harekâtı ve Savaştepe Muharebesi (29 Haziran 1920)

Yunanlıların, iki tümenle Akhisar, bir tümenle Soma cephesine yaptıkları taarruzları sonucu, 28 Haziran 1920’de Beğce Boğazı’nda ilerleyerek bölgede bulunan ileri kıtaları çekilmeye mecbur etti. Bunun üzerine Akhisar ve Soma bölgesindeki kuvvetlerin bir kısmı Sındırgı, kalanlar ise Savaştepe bölgesine çekildi. Zamanında yapılan bu çekilme harekâtı, birliklerin çevrilerek imha olmasını önledi. Yunanlıların devam eden ileri yürüyüşünü durdurmak maksadıyla Balıkesir bölgesinde bulunan 188.Piyade Alayının 1.Taburuna artçı birliği görevi verilerek Yunan birliklerini oyalaması ve zaman kazandırması istendi. Bu esnada 61.Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey, kazanılacak zamanda, Savaştepe bölgesinde yapılacak bir savunma harekâtının hazırlıklarına başladı. Hazırlıklar için gerekli olan zamana; Yunanlıların yavaş ilerlemesi ve Milli Müfrezelerin Yunan yürüyüş kollarına baskınlar yapması da etkili oldu. Bu sayede 61.Tümen, Savaştepe’nin güneyindeki ormanlık alanda seçilen savunma mevzilerini, elde kalan ve dağılmış diğer birliklerden toplanan kuvvetle tuttu.¹⁷⁶⁵

61.Tümen Kumandanı, Yunanlıların üç tümenlik kuvvetini, Savaştepe bölgesinde tesis ettiği savunma mevzilerinde¹⁷⁶⁶ durdurabileceğine inanıyordu. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin “*vatan topraklarının adım adım savunulması*” direktifine uygun hareket etmiş olacaktı. 28 Haziran 1920’de ileri mevzide bulunan 61.Tümenin ileri karakol kuvvetleri,¹⁷⁶⁷ Yunan birliklerinin baskısı

¹⁷⁶³ “*Ricatin esnayı cereyanında düşmanla ateş muharebeleri edilen mesafenin tezyidine sa’i olunmamalıdır. Bu sebepten bazı aksam-ı askeriye’nin bil’a-sebeb mübrem yüz ileri etmeleri hatadır. Zira bu sureti hareket düşmandan ayrılmayı tasib eder.*” (Piyade Talimnamesi, Madde:430, 1330, s.205)

¹⁷⁶⁴ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.270-271.

¹⁷⁶⁵ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.271-272.

¹⁷⁶⁶ “*Bir müdafaa mevziinden matlup olan en lüzumlu şartlar açık ve vasia ateş meydanını haiz bulunmak, gerek dâhilinde ve gerek gerisinde serbestçe hareket kabil olmak, cenahlarından biri kemal-i emniyette müstenit bulunmaktır.*” (Piyade ve Süvarinin Muharebe Endahtındaki Hidematı ve Vazai, s.46)

¹⁷⁶⁷ “*İleri Karakol Kuvvetinin maksadı, düşmanı göz önünde tutmak, teması gaib etmemek, hal ve vaziyeti keşif etmek, uzakta bulunan kıtaları görüp haber vermek, gerideki kıtaatı düşman hücumundan muhafaza etmek ve muharebe nizamını almaları için onlara lazım gelen zamanı kazandırmaktan ibarettir.*” (İleri Karakol Hidematı, 1327, s.3)

karşısında kuzeye çekilerek¹⁷⁶⁸ Savaştepe'deki asıl savunma mevzilerinde yerini aldı. 29 Haziran 1920 sabahı iki alayla taarruza başlayan Yunanlılar, karşılaştıkları direnç karşısında getirdikleri takviye kuvvetlerle yeniden taarruza geçti. Bu taarruzlar ile koordineli olarak güneyden getirdikleri kuvvetlerle de savunma mevzilerini kuşatmak istedi. Yunan taarruzları, üstün topçu ateşleri altında beş saat aralıksız sürdü. Savunma mevzilerine kadar sokulan Yunan birlikleri karşı taarruzlar ve süngü muharebeleri¹⁷⁶⁹ ile geri atıldı. 61.Tümen Kumandanı son bir karşı taarruzla darbe vurmak istese de karşı taarruza çıkılacak bölgenin Yunanlılar tarafından ele geçirilmesi nedeniyle vazgeçti. Diğer taraftan Balıkesir istikametinden kuşatılma tehlikesinin bulunması da birliklerin geri çekilmesini zorunlu kıldı. Ancak çekilme düzenli yapılamadığından birliklerin bir kısmı dağıldı ve Balıkesir istikametinde Yunanlıları durduracak bir kuvvet kalmadı.¹⁷⁷⁰

(g) Yunanlıların Bursa'yı İşgali ve Yunan İleri Harekâtının Durdurulması İçin İnönü Mevzilerinde Genel Savunma Hazırlıkları

61.Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey, Balıkesir istikametinde ilerleyen Yunanlıların İzmir Tümeni ve bu tümenin öncü birliği olan süvari birliğini, durdurmak için Balıkesir'in batı ve güneyinde hazırladığı mevzilerinde elde kalan kuvvetler ve milis kuvvetleri ile savunma hazırlıklarına başladı. Mevcut kuvvetleri takviye maksadıyla Bursa'da bulunan 56.Piyade Tümeni'ne ait 172.Piyade Alayı'nın da getirilmesini istedi. Ancak Alay Kumandanının, erlerin eğitimsiz olduğu ve faydalı olamayacağı yönündeki görüşüne katılmayan 61.Tümen Kumandanı, birliğin süratle Balıkesir'e demiryolu ile getirilmesinde ısrar etti. Fakat intikaline başlayan 172.Alay erlerinin, Susurluk bölgesinde dağılması üzerine Balıkesir'de bir savunma yapmanın

¹⁷⁶⁸ “Bu hizmete memur askerde keşif ve taarruz fikrinin vücudu lazım olmayıp sabit nöbetçi ve karakol vaz'ından ziyade düşmana doğru cesurane bir surette keşif kolları sevkine gayret etmelidir.” (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, 1315, s.79)

¹⁷⁶⁹ “Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimad ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmalı için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfikle Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

¹⁷⁷⁰ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.272-273.

etkili olamayacağını değerlendiren Albay Kazım Bey, Bursa bölgesine kadar çekilmekten¹⁷⁷¹ başka bir çare kalmadığına karar verdi.¹⁷⁷²

Albay Kazım Bey, 61.Tümenin son kalan küçük bir müfreze kadar kuvveti ile Bursa istikametinde yürüyüşe geçti. İntikal esnasında Ulubat bölgesinde karşılaştığı civardaki çetelerden kaçan bölge halkının emniyetini almak maksadıyla yanındaki müfrezeyi de Ulubat köprüsüne gelmiş olan Jandarma Tabur Kumandanı Tahir Bey'e vermesi ile 61.Tümen son kuvvetini de yitirmiş oldu. Böylece İzmir Kuzey Cephesi'nin faaliyeti de sona ermiş oldu.¹⁷⁷³

61.Tümenin de erimesi ile Bursa Bölgesinde yapılacak bir savunma harekâtında kullanılabilecek tek kuvvet olarak, 56.Piyade Tümeni kaldı. 56.Piyade Tümeni, İzmir'in işgali sırasında İzmir ve Aydın bölgesinden sorumlu olan ve işgalden sonra lağvedilen 17.Kolordu Kumandanlığına ait bir tümendi. Bu tümenin kumandanı ve aynı zamanda 17.Kolordu Kumandan vekili olan Albay Bekir Sami (*Günsav*) Bey, Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin yayılması için çalışmalarda bulunan ancak Harbiye Nezareti'nin talimatı ile tümeni ile birlikte Bursa'ya çekilen Milli Mücadele taraftarı bir kumandandı. Emir komuta ettiği 56.Piyade Tümen Kumandanlığı, mevcutları oldukça az olan 172, 173 ve 174.Piyade Alaylarından kurulu idi.¹⁷⁷⁴

Bursa bölgesinde başka kuvvet bulunmaması ve 56.Piyade Tümeni'nin de mevcutlarının yetersiz olması Bursa'nın savunulması görevinde tereddütlere neden oldu. Nitekim Yunan taarruzlarına karşı Bursa önünde bir savunma muharebesini kabul etme konusunda Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa bile umutlu görünmüyordu.¹⁷⁷⁵

Batı Cephesi'ndeki Yunan ileri harekâtının devam etmesi ve bu cephe de bulunan ordu birliklerinin yetersiz olması aynı zamanda emir-kumandanın tek elden sevk ve idare zorunluluğu nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanlığına getirilmesine karar verdi. Ayrıca 12 ve 20.Kolordu Kumandanlıkları, İzmir Kuzey Kolordusu adı altında Ali Fuat Paşa'nın emrine verildi. Bununla birlikte Albay Bekir Sami Bey, 20.Kolordu Kumandanlığına, Yarbay Kemalettin Sami Bey ise 56.Tümen Kumandanlığına getirildi. Ayrıca Niğde

¹⁷⁷¹ "Muharebe muvaffakiyetli bir surette cereyan etmediği takdirde kumandan muharebeyi bir neticeye isal edip etmeyeceğine veyahud ricat hareketi icra eyleyip eylemeyeceğine vakit ve zamanyıla karar vermelidir." (*Yeni Alman Piyade Talimnamesi*, Madde:426, 1325, s.167)

¹⁷⁷² *TİH*, Batı Cephesi, II-2, s.273-274.

¹⁷⁷³ *TİH*, Batı Cephesi, II-2, s.274.

¹⁷⁷⁴ *TİH*, Batı Cephesi, II-2, s.277-278.

¹⁷⁷⁵ *TİH*, Batı Cephesi, II-2, s.279.

bölgesinde bulunan 11.Tümenin Batı Cephesi'ne nakline karar verildi. Yapılan bu düzenlemelerden sonra savunmanın nasıl ve nerede yapılacağı konusunda durum değerlendirmeleri yapılarak Albay Bekir Sami Bey'in ve Ali Fuat Paşa'nın da mütalaaları doğrultusunda savunmanın Bursa'nın batısında yapılmasına kararlaştırıldı.¹⁷⁷⁶

Bu karar sonrasında Bursa bölgesinde dağınık bir durumda olan kuvvetler, Bursa savunmasını icra edecek olan 56.Piyade Tümen Kumandanlığı sevk ve idaresinde olacak şekilde Jandarmanın da yardımıyla toplanmaya başladı. Bursa'nın batısında hâkim mevzilerde savunma tertibine geçen 56.Piyade Tümen Kumandanlığı, birliklerini zamanında mevzilere almakla¹⁷⁷⁷ Yunanlıların Erdek ve Bandırma bölgesine çıkardıkları iki alay kadar kuvvetin kuzeyden yapacağı kuşatmadan da kurtulmuş oldu. Birlikler, Bursa batısında savunma için tertiplenmelerine devam ederken bu kez, 12 kadar gemi ile Mudanya açıklarına gelen bir İngiliz Filosu, 2 Temmuz 1920'de karaya asker çıkarma girişiminde bulundu. Yunanlıların harekâtını kolaylaştırmak ve Bursa bölgesinde tesis edilecek savunmayı çökertmek amacını taşıdığı anlaşıldığından karaya çıkarma girişimi, anında bir bölükle yapılan ateş üzerine püskürtüldü. Buna rağmen 6 Temmuz 1920'de tekrarlanan ikinci çıkarma harekâtı, yine 173.Alayın etkili ateşleri¹⁷⁷⁸ ile durduruldu. Fakat mevzilere denizden yapılan yoğun gemi ateşleri nedeniyle Mudanya'nın güneyinde bulunan 173.Alay, geri çekilmek zorunda kaldı. Bu suretle karaya çıkan İngilizler, daha fazla ilerlemeyerek Mudanya'da savunma için tertiplendi.¹⁷⁷⁹

Bursa'nın savunulmasına yönelik tedbirlerin alınmasına devam edilirken Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Bursa bölgesinde yapılacak savunma harekâtının taktik esaslarına ait yapılan değerlendirmeler ve özellikle *“düşman karşısındaki küçük ve büyük kuvvetlerin çekilmesi, mutlaka askeri lüzum ve harp zaruretleri üzerine vuku bulmalıdır.”* şeklinde verilen direktifi, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa ve Bursa Savunmasından

¹⁷⁷⁶ **TİH, Batı Cephesi, II-2, s.281-284.**

¹⁷⁷⁷ *“Kumandanın kararı kat-i bir surette vaziyet-i harbiyeye göre verilmemiş ise muharebe-yi taarruzu, nümayişi veya başka bir surette icra etmek veyahud yürüyüş istikametini tebdil ederek muharebeden sarf-ı nazar eylemek kumandanın maksadına tabidir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:273, 1325, s.117)*

¹⁷⁷⁸ *“Muharebe endahtı neferin azm-i kat'ie sahip ve bizzat imal-i fikre ve icra-yı harekete muktedir bir avcı olarak yetiştirilip terbiye edilmesine hizmet edeceği gibi mangabaşları ve zabitanı idare-yi ateş hususunda ve ateş muharebesinin muhtelif vaziyetlerinde kendilerine terettip edecek vazai'fin bir suret-i hakikiyyede talim ve idmanı için fırsat verir.” (Piyade Endaht Talimnamesi, Matbaa-ı Şirket-i Mürrettibiye, İstanbul, 1330, s.58)*

¹⁷⁷⁹ **TİH, Batı Cephesi, II-2, s.285-286.**

sorumlu Bekir Sami Bey'e bildirildi. Bu direktif özetle, Bursa savunmasının Yunan ileri harekâtını geciktirmek maksadını taşıdığı, üstün Yunan kuvvetleri karşısında Bursa'da tutunmanın zorluğu nedeniyle muharebeden kaçınmakla birlikte fazla arazi terk etmenin uygun olmadığı ve bundan dolayı Mudanya ve Bursa bölgesinden çekilecek kuvvetlerin Bilecik-Bozüyük hattında Yunanlılara mukavemet etmenin gerekli olduğu belirtiliyordu.¹⁷⁸⁰

Yunanlılar Bursa Cephesine doğru 7 Temmuz 1920'de dört piyade alayı, iki süvari alayı ve topçu birlikleri ile yürüyüşe geçtiğinde, ortalama 20.000 kuvvete sahipti. Buna karşılık 56.Piyade Tümeni'nin 2.500 silahlı mevcudu bulunuyordu. Yunan taarruz planı, Türk birliklerinin doğuya çekilmeden imhasını; Türk savunma planı ise kuvvet kaptırmadan olabildiğince Yunan kuvvetlerini oyalayarak Bozüyük istikametinde çekilmektir. Bu plan doğrultusunda harekâta başlayan Yunan birlikleri, savunma mevzilerinin önündeki emniyet birlikleri¹⁷⁸¹ ile girdiği muharebede geri çekilmek zorunda kaldı. 8 Temmuz 1920 sabahı ileri yanaşan Adalar Tümeni, üç koldan taarruza başladı. Öncü olarak gönderdiği süvari tugayı, mevzilerden yapılan ateşler sonucu yaya muharebe etmek zorunda kalarak taarruzları durdu. Ancak geriden gelen Adalar Tümeni birliklerinin taarruzları ile mevzilerde baskının artması sonucu oyalama muharebeleri de yapılamayarak düzensiz bir şekilde geri çekilmek¹⁷⁸² zorunda kalındı. 8 Temmuz 1920'de Bursa Yunanlıların eline geçmiş oldu. Üstün kuvvetlerine rağmen Yunan Adalar Tümeni, 56.Tümen birliklerini takip etmeyerek Bursa'da tertiplenmeye başladı.¹⁷⁸³

(2) İzmir Doğu Cephesi Muharebeleri

Yunanlıların Batı Anadolu'da genel bir taarruza başlayacağı haberleri geldiğinde Batı Anadolu'daki diğer cephelerde olduğu gibi İzmir Doğu Cephesinde de savunma için hazırlıklar başladı. Cephenin bu bölgesinden sorumlu olan 23.Piyade Tümeni, kuvvetinin azlığı yanında Yunan asıl taarruzunun kuzeyden

¹⁷⁸⁰ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.287-289.

¹⁷⁸¹ "Düşman yakınında bulunduğu zaman düşmanın tacizatından ansızın baskınlarından emin olmak için büyük kıtaat tarafından çıkarılan müfrezelere emniyet müfrezeleri denir. Düşmanla temasta vazifesi onu durdurmak ve oyalamaktır." (Muharebede Efrad ve Zabitanın Endahat, Emniyet ve Keşif Hıdematına Dair Kavaidi Ameliye, 1328, s.20)

¹⁷⁸² "Bu hareket maksad-ı setr ve ihfa eylemeye ne derece muvaffakiyet hasıl olursa o derece çabuk icra edileceği gibi hareket-ı muharebe ne derece terakki etmiş ise o derece müşkül bir surette icra olunur." (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:433, 1325, s.171)

¹⁷⁸³ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.289-299.

geleceği değerlendirilmesi nedeniyle bu cephenin takviyesi maksadıyla 159.Piyade Alayı'nın iki taburu, Uşak Hücum Taburu¹⁷⁸⁴ ve bir top, 61.Tümen Kumandanlığının emrine verildi. Böylece 23.Tümen Kumandanlığı, sorumluluk sahası olan Gölarmara'dan Keles (Kiraz) bölgesine kadar olan bölgeyi, savunmak için görevliydi. 23.Tümen Kumandanı aynı zamanda İzmir Doğu Cephesi Kumandanı Yarbav Aşır (Atlı) Bey,¹⁷⁸⁵ cephenin savunma için düzenlenmesi maksadıyla geldiği Salihli'de, mevcut birlikleri, Gölarmara kuzeyi, Gölarmara güneyi, Salihli batısı, Kiraz bölgesi olmak üzere birinci savunma hattına; Salihli doğusu ve Alaşehir'de bıraktığı kuvvetlerle de ikinci savunma hattının¹⁷⁸⁶ teşkil etti. Bu savunma tertiplenmesine göre 159.Piyade Alayı ile 68.Piyade Alayı birinci hatta; 69.Piyade Alayı ikinci savunma hattında¹⁷⁸⁷ ve ihtiyat görevindeydi.¹⁷⁸⁸

Savunma için tertiplenmesini tamamlayan 23.Tümen Kumandanlığının karşısında bulunan Yunan birlikleri, 1.Kolordu'ya ait 13.Piyade Tümeni, 2.Piyade Tümeni ve Süvari Tugayı idi. Yunan 1.Kolordusu'nun taarruz maksadı; 2.Tümen ile Alaşehir'i, Süvari Tugayı'nın desteğinde 13.Tümen ile Salihli ve Akhisar'ı ele geçirmek ve Balıkesir istikametinde ilerlemektir. Yunanlılar, bu plan doğrultusunda 22 Haziran 1920'de iki koldan taarruzlarına başladı.

¹⁷⁸⁴“Piyade, taarruz hususunda müşkülata uğradığı yerlerde hücum kıtaları tefrik olunur. Bunlar ihtiyaca göre taburda bulunan sınıf-ı saire ile de takviye olunur.” (Hücum Kıtaatının Talim ve Terbiyesi, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1337)

¹⁷⁸⁵“1881 yılında Kilis'te doğan Tümgeneral Aşır Atlı, 1906 Harp Akademisinden mezun oldu. Trablusgarp ve Birinci Dünya Harbi'ne katıldı. 14 Aralık 1919'da 23.Tümen Kumandanı ve Mart 1920'den itibaren İzmir Doğu Cephesi Kuva-yı Milliye Kumandanı oldu. 1 Mart 1921'de 16.Tümen Kumandanı olarak İstiklâl Harbi'ne iştirak etti. İstiklâl Harbi sonrasında ordu birliklerinde kurmay başkanlığı ve tümen kumandanlığı görevlerinde bulundu. 1931'de kendi isteği ile emekli olduktan sonra 1942 ve 1950 yılları arasında Kütahya ve Gaziantep Milletvekilliği yapan Tümgeneral Aşır Atlı, 23 Ekim 1957'de vefat etti. Kabri, 1988 yılında İstanbul'dan Ankara Devlet Mezarlığına nakledildi.” (Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Kumandanların Biyografileri, III, s.304-306.)

¹⁷⁸⁶“Birbiri gerisinde asgari iki mevzii tertip olunmalıdır. Birinci ve ikinci mevzi arasındaki mesafe arazinin haline tabi olup mesafe-yi mezkure ikinci mevzi ateş edebilmek için düşman topçusunu tebdili mevzi ihbar edecek surette la-ekal 3 ile 4 km olmalıdır.” (Sahra Mevzilerinin İnşası Hakkında Muhtıra, 1332, s.2)

¹⁷⁸⁷“Bazı ahvalde muharebe ile kazanılan mevzie gerek zayıfatı tenkis ve gerek geride inşa edilecek mevziin düşman tarafından taciz edilmeksizin yapılabilmesi cihetiyle bırakılarak onun gerisinde münasip bir mevziin yapılması yalnız faideli değil hatta elzemdir.” (Sahra Mevzilerinin İnşası Hakkında Muhtıra, 1332, s.11)

¹⁷⁸⁸TİH, Batı Cephesi, II-2, s.299-302.

(a) Gediz Nehri Kuzeyindeki Muharebeler

Gölmarmara Kuzeyi bölgesindeki Muharebeler; Bu bölgede bulunan 159.Alayın iki taburu henüz savunma için mevzilerine girmeden Yunan taarruzu başladı. Çoğunluğu kaçak ve hükümlü erlerden oluşan alayın eğitim ve disiplini iyi olmadığı gibi silah ve mühimmat durumu da yeterli değildi. Bu nedenle Yunan 13.Tümeni'nin ilk taarruzları neticesinde ele geçirdiği Kan boğazı bölgesi geri alınamadığından 159.Alay, geri çekilmek zorunda kaldı. Geri çekilme esnasında erlerin büyük bir bölümünün firar etmesi ile mevcudu 200-300'e düşen alayın muharebe gücü de azaldı. Gölmarmara bölgesinin de elden çıkması üzerine Salihli bölgesi tehlikeye girdiğinden bu bölgenin elde bulundurulması Alaşehir'e Yunan ileri harekâtının durdurulması bakımından önem taşımaktaydı. Bu maksatla Salihli'de bulunan 68.Alayın 3.Taburu iki ağır makineli tüfekle takviye edilerek Pazarköy bölgesinde Yunanlılara taarruz görevi verildi. Aynı zamanda Salihli Milli Alayının 1. taburu ile kuzeyden Pazarköy'de bulunan Yunan birliğine karşı taarruz yapıldı. Ayrıca cephenin genel takviyesi için 68.Alayın 2.Taburu da ileri yanaştırıldı. Bu genel durum karşısında 23.Tümen Kumandanı Yarbay Aşır Bey, Yunan birliklerinin Gediz nehri güneyine geçirilmemesi için elverişli geçit yerlerinde tertiplenilmesini ve Yunan birliklerinin durdurulmasını eğer Gediz nehri kuzeyinin elden çıkması durumunda geride tekrar savunmaya geçilmesi emrini verdi. 22 Haziran 1920'de sabah erken saatlerde başlayan Yunan taarruzu aralıksız bütün gün devam etti. Yapılan savunma planı başarı ile uygulandı ve Yunan birlikleri Gediz güneyine geçirilmedi.¹⁷⁸⁹ Ancak ertesi gün özellikle üstün topçu ateşleri ile tekrar başlayan Yunan taarruzunun, kuzeyden yapılan kuşatıcı bir taarruza dönüşmesi nedeniyle 68.Alay, mevzilerini terk etmek zorunda kaldı ve Gediz kuzeyi Yunanlıların eline geçti. Çekilme esnasında birlik bütünlüğü kaybedildiği gibi bir top¹⁷⁹⁰ ve iki makineli tüfek Yunanlıların eline geçti. Böylece muharebe gücünü yitiren 68. Alay, kalan birlikleri ile yeniden tertiplenmek üzere Kula'ya çekildi.¹⁷⁹¹

Gölmarmara Güneyi bölgesindeki Muharebeler;
Gölmarmara bölgesinin güney kesimleri olan Bintepeleer mevkiinin savunulması

¹⁷⁸⁹ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.303-305.

¹⁷⁹⁰ "Ateş mevziinin terki mümkün olduğu kadar düşmana sezdirilmeksizin vukuu bulmalıdır. Bunun için tebdil-i mevzi kumandanından sonra batarya kumandanına emriyle mesturen top bindirilecek vechile top ve cephaneye arabaları geriye alınmalıdır." (Seri Ateşli Sahra Topçu Talimnamesi, Mekteb-i Harbiye-i Osmani Matbaası, İstanbul, 1325, s.86)

¹⁷⁹¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:576, Gömlek:139, Belge Nu.:139-1

görevi, Salihli Milli Alayı ile Uşak Hücum Taburuna aitti. Mevcudu 700 kadar olan bu kuvvete, Yunanlıların, 23 Haziran 1920’de bir süvari birliği ve bir topçu taburunun desteğindeki piyade alayı ile üç koldan taarruz etmesi sonucu Salihli Milli Alayı’na ait taburun bir bölük kadar kuvvetinin tamamı, çekilme fırsatı bulamadan yapılan süngü muharebesinde¹⁷⁹² ağır zayıat vererek esir düştü. Salihli Milli Alayının kalan birlikleri Alaşehir istikametinde çekilmesi sonucu Gediz Nehri’nin Kuzeyi Yunanlıların eline geçmiş oldu.¹⁷⁹³

Gediz Nehri Güneyindeki Muharebeler; Salihli Milli Alayı, Gediz Nehri kuzeyinden geri çekildikten sonra bütün kuvvetleri ile Gediz Nehri’nin güneyinde ve Salihli’nin batısında savunma için yeniden tertiplendi. İleri emniyet kuvveti olarak 2.Tabura ait bir bölük,¹⁷⁹⁴ Yunanlıların güneye inmeleri ihtimaline karşı Salihli’nin kuzey batısına çıkarıldı. Bölüğün ateş gücü yetersiz olmasına rağmen, 23 Haziran 1920’de Gediz güneyine inmeye çalışan Yunan birliğini akşama kadar yaptığı muharebeler ile durdurdu. Bu gelişmeler üzerine 69.Piyade Alay Kumandanı, Alayın 1.Taburu ile tümen süvari bölüğünü takviye maksadıyla ileriye çıkardı¹⁷⁹⁵ ancak birliklerin birinci savunma hattında bulunan 2.Tabur ile irtibat kuramaması ve bu esnada Yunan taarruzunun da başlaması nedeniyle bütün birlikler geri çekilerek Alaşehir doğusundaki Eşref (*Kuşçubaşı*) Bey müfrezesi ile birleşti. Böylece 24/25 Haziran 1920 tarihi itibari ile Alaşehir yolu Yunanlılara açılmış oldu. Salihli bölgesinde ve özellikle kuzeyinde baş gösteren bu tehlike nedeniyle Cephe Kumandanlığı, Salihli doğusunda tertiplenen birliklere takviye maksadıyla 68.Piyade Alayı’nın 1.Taburunu Salihli’ye gece yürüyüşü¹⁷⁹⁶ ile gelmesini emretti. Ancak Salihli’nin boşaltılmış olduğunu gören birlikler bu kez Salihli’nin doğusuna çekilme

¹⁷⁹² “Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimadı ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmalı için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfikle Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

¹⁷⁹³ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.306.

¹⁷⁹⁴ “Emniyet müfrezelerinin vazifesi, düşmana tesadüfte, kısmı külli muharebeye hazırlanıncaya kadar düşmanı durdurmak ve oyalamaktır.” (Muharebede Efrad ve Zabitanın Endahat, Emniyet ve Keşif Hıdematına Dair Kavaid-i Ameliye, 1328, s.21)

¹⁷⁹⁵ “Bir tarafı himaye edecek olan kıtaatı mezkûra, cenahta kademevari vazı olunur. Bu kıtaatin at üstünde veya yaya olarak istimalini arazi ve ahvali tayin eder. Düşmanın taarruzu defî olunduktan sonra bu misli kıtaat bila ifatei vakit taarruza geçmek ve düşmanı takip etmek imkânını temin eder.” (Süvari Talimnamesi, Madde:483, 1328 Tarihli Süvari Talimi Nizamnamesi’nin Genişletilmiş Hali, s.28-29)

¹⁷⁹⁶ “Geceleri düşmana doğru yapılacak yürüyüşler ancak musammem bir maksada ve düşmanın bulunduğu mahaller ile mevkileri hakkında mümkün-ül istihsal en doğru mahumata istinaden icra edilmelidir.” (Piyade Kıtaat-ı Sagiresinin Gece Harekâtı, 1327, s.4)

esnasında Yunan taarruzuna uğrayarak ağır zayıat verdi. 22/24 Haziran 1920 tarihlerinde Gediz Nehri kuzeyi ve güneyinde yapılan muharebeler sonucunda, birliklerin parça parça muharebeye sokulması, birlikler arasında irtibat sağlanamaması, sevk ve idare zaafı, disiplin ve eğitim eksikliği ile moral bozukluğu da başarısızlığa neden oldu. Böylece birlikler, muharebe gücünü büyük ölçüde kaybetti.¹⁷⁹⁷

İzmir Doğu Cephesi'nin ve 23.Tümenin sol kanadını teşkil eden Gediz Nehri'nin daha güneyindeki Kiraz bölgesinde, Salihli bölgesindeki birliklerden ayrılmış durumda olan Kiraz Milli Taburu, 68.Alayın 1.Taburundan bir bölük, bir efe süvari müfrezesi ile Dinar Milli Müfrezesi savunma için tertiplenmiş¹⁷⁹⁸ ve savunma mevzilerini daha güneyde bulunan İzmir Güney Cephesi'ne ait 57.Tümen'e dayamıştı. İzmir Doğu Cephesi Kumandanı Yarbey Aşır Bey, Kiraz Bölgesi Kumandanı Yüzbaşı Yusuf Ziya Bey'e, diğer bölgelerde meydana gelen muharebeler hakkında bilgi verdikten sonra Yunanlıları bu bölgeden de muhtemel bir harekâtı olacağını ve birliklerin bulundukları mevzilerini inatla savunmalarını ve yerini terk eden her kim olursa idam edilmesini emretti. 23 Haziran 1920 sabahı topçu ateşleri ile başlayan Yunan taarruzları, Dinar Müfrezesinin mevzilerini terk etmesi ile süratle gelişti.¹⁷⁹⁹

Takviye kuvvetlerle Kaymakçı bölgesinden yapılan ikinci Yunan taarruzu ile bu bölgedeki mevzilerin de durumu tehlikeye girdiğinden Kiraz Mevki Kumandanı, birlikleri Kiraz bölgesinin batısına geri çekti. Ancak Yunan taarruzlarının aralıksız devam etmesi, bir bölük kadar kuvvetle irtibatın kaybedilmesi ve cephenin tamamında yer yer boşluklar oluşması nedeniyle birliklerin tamamı Çal ilçesinin batısına alındı. Çekilme başlamadan önce 23.Tümen Kumandanı, cepheye takviye kuvvet göndermesine rağmen bu kuvvetlerin, yolunu şaşırarak Kiraz bölgesi yerine Alaşehir bölgesine girerek oradaki Yunan birlikleri ile hazırlıksız muharebe etmesi, takviye kuvvetlerin dağılmasına neden olduğu gibi Kiraz bölgesindeki birliklere de bir yardımı olmadı.¹⁸⁰⁰

İzmir Doğu Cephesi Kumandanı aynı zamanda 23.Piyade Tümen Kumandanı Yarbey Aşır (Atlı) Bey, cephenin tamamında birliklerin, üstün Yunan kuvvetleri karşısında tutunamaması ve asker firarlarının önlenememesi

¹⁷⁹⁷ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.307-308.

¹⁷⁹⁸ "Kumandan, mevzii muntikalara taksim ve bunları bera-yı işgal kıtaata erae eder. Muntikaların genişliği, arazinin haline tabidir. Müsait ateş meydanına haiz olan muntika nisbeten genişçe olabilir. Madun kumandanlar, muntikaların daha küçük muntikalara taksimini icra ederler." (Süvari Talimnamesi, Madde:478, 1328 Tarihli Süvari Talimi Nizamnamesi'nin Genişletilmiş Hali, s.27)

¹⁷⁹⁹ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.309-311.

¹⁸⁰⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:576, Gömlek:139, Belge Nu.:139-1, 2.

nedeniyle Yunan birlikleri ile arasında iki günlük bir yürüyüş mesafesi bırakarak Uşak bölgesine çekildi. Neredeyse kadro kuruluşu haline gelen 23.Tümenin yeniden düzenlenerek Niğde bölgesinden gelen 11.Piyade Tümeni ile birlikte Yunanlılara bir karşı taarruz yapması Batı Cephesi Kumandanlığı tarafından planlansa da Bursa bölgesinde Yunan ileri harekâtının daha tehlikeli olması nedeniyle 23.Tümenin Eskişehir'e gönderilmesi kararı verildi. 11.Piyade Tümeni de aynı gerekçelerle 131.Piyade Alayını Uşak'ta bırakarak Eskişehir'e intikal etti.¹⁸⁰¹

(3) İzmir Güney Cephesi Muharebeleri

21 Haziran 1920 tarihi itibarıyla İzmir Güney Cephesi'nde, nizami birlik olarak sadece Albay Şefik (Aker) Bey'in emir-komuta ettiği 57.Piyade Tümeni bulunuyordu. Ayrıca 57.Piyade Tümeni'nin sevk ve idaresinde alay, tabur ve müfreze halinde milli kuvvetler de mevcuttu. Toplam 10.000 mevcutlu olan bu kuvvetin yarısına yakını 57.Piyade Tümeni teşkil etmekteydi. İzmir Güney Cephesinde savunma için tertiplenen birliklere Balyanbolu, Adagide, Aydın, Söke, Kuşadası ve Koçarlı olmak üzere altı bölge, sorumluluk sahası olarak tahsis edilmişti. Belirlenen bu sorumluluk sahalarının tamamı 57.Piyade Tümen Kumandanlığının sevk ve idaresinde olmak üzere; Balyanbolu kesimi, 176.Alaya; Adagide kesimi, 135 ve 175.Alaya; Aydın kesimi, Aydın Milli Alayı ve Menderes Milli Alayına; Söke kesimi, Söke Milli Müfrezesine; Koçarlı kesimi, Koçarlı Milli Müfrezesine; Kuşadası kesimi ise İtalyan işgal sahasında olması ve Yunanlıların herhangi bir hareketinin beklenmemesi nedeniyle kuvvet ayrılmamakla birlikte mahalli müfrezelere verildi. Bu cepheler içerisinde, Aydın ve Adagide kesimlerinden Yunanlıların bir harekâtı beklenmekteydi.¹⁸⁰²

İzmir Güney Cephesi'nde 57.Piyade Tümen Kumandanlığına karşılık gelen Yunanlıların kuvveti; 1.Tümeni'nin tamamı ile 2.Tümeni'nin bir kısım kuvvetleri idi. 2.Tümenin kalan birlikleri İzmir Doğu Cephesindeki 23.Piyade Tümeni birlikleri ile temas halindeydi.¹⁸⁰³

Aydın Kesiminde Yunan Taarruzu; 23 Haziran 1920'de Yunan taarruzu, kuvvetli bir topçu ateşi desteğinde 4.Alay ve 38.Evzon Alayının bir

¹⁸⁰¹TİH, Batı Cephesi, II-2, s.317-318.

¹⁸⁰²TİH, Batı Cephesi, II-2, s.319-323.

¹⁸⁰³TİH, Batı Cephesi, II-2, s.323.

taburu tarafından başladı. Taarruza, Aydın kuzeyindeki Aydın Milli Alayı ile Menderes Milli Alayı, 57.Tümen topçusunun da desteği¹⁸⁰⁴ ile mukavemet etti. Yunanlıların aldıkları takviye kuvvetlerle taarruzu tekrarlamaları üzerine yer yer mevzilerde çekilmeler oldu ve savunmanın bütünlüğü bozuldu. Bu esnada Evzon Taburunun kuzeyden mevzileri kuşatma hareketi, topçu ateşleri¹⁸⁰⁵ ve bu bölgeye kaydırılan bir bölük kadar kuvvetle önlenemediğinden cephenin kuzey kesimlerini tutan Aydın Milli Alayı tamamen geri çekilmek zorunda kaldı. Savunma hattının kuzeyinde bu çekilme nedeniyle Aydın kesiminin güneyindeki birlikler de ikinci mevzilerine geri çekildi. Bundan maksat, 24 Haziran'da Yunanlılar taarruza devam ederse, yerleri belli olan mevzileri boşaltmak suretiyle Yunan topçusuna yeniden hazırlık yaptırmak ve savunma hattının yanlarını emniyete¹⁸⁰⁶ almaktır. Gece mevzilerin boşaltılması¹⁸⁰⁷ esnasında firar olayları olsa da ertesi sabah Yunanlıların topçu ateşleri ile başlayan taarruzları boş mevzilerle karşılaşınca uzun bir süre durmuş oldu. Ancak gece başlayan birliklerdeki firar olayları; gündüz de devam etmesi üzerine Aydın Milli Alay Kumandanı Teğmen Zekai Bey tarafından iki erin kurşuna dizilmesi ile kısmen önlendi. Harekâtı Nazilli'den takip eden Albay Şefik Bey, mevcut durum hakkında Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği raporlarında Aydın kesimlerinde Yunan taarruzlarının önlenemediğini ve Nazilli'nin de boşaltılacağını bildirdi. Bununla birlikte, devam eden Yunan taarruzlarına karşı inatla karşı konulmakta ve özellikle Umurlu bölgesindeki 57.Tümen topçusunun etkili ateşleri¹⁸⁰⁸ Yunan ilerlemesini¹⁸⁰⁹ durdurdu. Ancak bu kez de Aydın kesiminin güney cephesinde, Yunan

¹⁸⁰⁴ “Müdafaa topçularının vazaif-i Umûmîyesi; muharebenin mukaddematında topçuların vazifeleri, düşmanı tecriden yormak ve pişdarını muhataraya ilka veyahut tamamen mahv etmekten ibarettir. Bu maksadın istihsalini muharebenin tarz-ı cereyanı ve ahval-i atiyesi daha ziyade temin eder.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, s.106)

¹⁸⁰⁵ “Hasmin piyadesi hücumu başladığı anda düşman topçusunun ateşi nazara alınmayarak ve intizar mevziinde bataryalar var ise onlar dahi hemen mevzie idhal edilerek lüzumunda sütte dahi terk olunarak topçu ateşi düşman piyadesine tevcih olunur.” (Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimatname, 1321, s.343)

¹⁸⁰⁶ “En esaslı bir surette talime ihtiyaç gösteren husus cenahları müstenit bir kıtanın muharebesidir. Çünkü muharebe ekseriya bu vaziyette vaki olacağı gibi araziden en mahirane bir surette istifade hususunu istilzam eden de yine bu tarz muharebedir.” (Piyade Talimnamesi, Madde:251, 1328, s.117)

¹⁸⁰⁷ “Eğer müdafî mütearrızını tevkif ettikten sonra artık bu ana kadar müdafaa edilen mevzide bir işi kalmadığına zahit olursa pek büyük bir hata işlemiş olur. Umumi bir ricat ancak daha ziyade karışıklığa ve dağınıklığa saiktir.” (Piyadenin Gece Talimleri, 1326, s.72)

¹⁸⁰⁸ “Müdafaa en iyi bir ateş tesiri için her şeyden evvel araziden mahirane istifade etmeyi icap ettirir.” (Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimatname, 1321, s.341)

¹⁸⁰⁹ “Düşmanın yaklaşma istikametleri daha iyi belli oldukça ateş hazırlığı derecesi yükseltilir. Her halde topçu daha düşman bataryaları mevzilerine girmezden evvel hazır olmalıdır.” (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.114)

kuşatması başladığından 57.Tümen tarafından birliklerin yeniden geri çekilmesine karar verilerek Köşk bölgesi boşaltıldı.¹⁸¹⁰

Adagide Kesiminde Yunan Taarruzu; Adagide kesiminde tesis edilen savunma hattında kuvvet çoğunluğu, Yunan taarruzunun asıl taarruz istikameti doğru tahmin edilerek savunma hattının ortası olan Hacetdede bölgesine verilmişti. Bu yönde yapılan hazırlıklar sonrasında, Yunanlıların, iki koldan 24 Haziran 1920’de yaptıkları taarruzları, 175.Alayın 3.Taburu ve Milli Aydın dağ taburları ile başarı ile karşılandı. Ancak 135.Alay tarafında Yunan taarruzlarının gelişme göstermesi üzerine yapılan karşı taarruzlar da Yunanlıların baskısını kıramadığından birliklerin daha doğruya alınması kararı verildi. Bu geri çekilme sırasında Aydın kesiminde olduğu gibi burada da erlerin büyük bir bölümünde dağınıklık ve firar olayları görüldü. Özellikle erlerin yakın bölgelerdeki köylerde ikamet etmesi firar olaylarına artırıyordu.¹⁸¹¹

Balyanbolu Kesiminde Yunan Taarruzu; Bu cephenin ön önemli bölümü, Küçük Menderes Nehri’nin güney kesimleri idi. Nitekim Yunanlılar 23 Haziran 1920’de, bu kesimden Balyanbolu istikametinde taarruza başladı. Yunan taarruzları, savunma mevzinin kuvvet çoğunluğu ile tutulan bu bölgelerine yapılan topçu ateşlerinin yoğun baskısına rağmen birliklerin inatla savunması nedeniyle gelişmedi. Süngü muharebelerinin¹⁸¹² de yapıldığı savunmada, mevziler sık sık el değiştirdi. Fakat artan Yunan taarruzları tam olarak durdurulamadığından bu cephede de birliklerin Küre bölgesine çekilmesine karar verildi.¹⁸¹³

İzmir Güney Cephesi’nde 23 Haziran 1920’de başlayan Yunan taarruzları, Aydın, Adagide ve Balyanbolu kesimlerinde 57.Tümen birliklerinin inatçı bir savunması ile karşılaşmasına rağmen 24 ve 25 Haziran günlerinde tekrarlanan taarruzlara karşı koyamadı. Özellikle birliklerde görülen çok miktardaki asker kaçakları ve milli müfrezelerin savunma mevzilerinde nizami birlikler gibi tutunamaması ve Yunanlıların silah üstünlüğü geri çekilmenin ana sebepleriydi. 25 Haziran 1920’de 57.Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey, bu durumdan kurtulmanın

¹⁸¹⁰TİH, Batı Cephesi, II-2, s.324-327.

¹⁸¹¹TİH, Batı Cephesi, II-2, s.328-329.

¹⁸¹²“Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimadı ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmalı için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfikle Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

¹⁸¹³TİH, Batı Cephesi, II-2, s.329-330.

çaresi olarak Nazilli'ye çekilerek birliklerin yeniden düzenlenmesi konusunda birlik kumandanlarına emir verse de süratle ilerleyen Yunan birlikleri karşısında Nazilli'de de tutunmanın bir faydası olmadı. 26 Haziran 1920'de İzmir Doğu Cephesi'nin savunma bölgesinde bulunan Alaşehir'in de elden çıkması sonucu buradan ayırdığı kuvvetlerin takviyesi ile Nazilli'ye yönelen Yunan birlikleri, 3 Temmuz 1920'de Nazilli'yi işgal etti. Artarak devam eden birliklerdeki firar ve disiplinsizlik olayları, İzmir Güney Cephesi'ndeki savunmanın tamamen çökmesine neden oldu. Artık savunma yapmanın bir faydası olmayacağına karar veren Albay Şefik Bey, elde kalan birliklerin Sarayköy'ün doğusuna çekilmesine karar verdi.¹⁸¹⁴

b. İç Batı Anadolu'da Müteakip Yunan İleri Harekatı ve Yapılan Savunma Harekatı, (8 Temmuz 1920-31 Ekim 1920)

22 Haziran 1920'de Batı Cephesinde 14.000 km² lik bir alanı kaplayan ve Milne Hattı olarak adlandırılan kuzeyde, Ayvalık-Akmaz Dağı; doğuda, Bergama-Manisa; güneyde, Aydın-Kuşadası hattından itibaren başlayan Yunan taarruzları, Temmuz 1920'de Bursa-Akhisar-Alaşehir hattına, bu bölgelerde işgal edilmek suretiyle ulaşmıştı. Böylece işgal bölgesi, 54.000 km² lik bir alana çıkmış oldu. Yunanlıların bu başarısında, Birinci Dünya Harbi'nde yıpranmış olan ordunun yeniden düzenlenememesi, birliklerde disiplin ve dayanışmanın sağlanamaması ile iyi sevk ve idare edilememesi önemli birer etkendi. Temmuz 1920 ortalarında Batı Cephesi'nde milli kuvvetlerle 6.000 mevcudu aşamayan Türk Ordusu, kendisinden 8-10 kat fazla Yunan Ordusuna karşı koyarken diğer taraftan da iç ayaklanmaları bastırmak zorundaydı.¹⁸¹⁵

Yunanlıların Batı Anadolu'da süratle gelişen ileri harekâtının durdurulması, Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin başlıca düşüncesi idi. Bu maksatla, yapılacak karşı harekâtın, kuvvetli bir savunma ile Yunan ordusunun yıpratılması mı yoksa yapılacak bir karşı taarruzla imhası mı olacağı hakkında, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın görüş ve önerilerini istedi. 7 Temmuz 1921'de Erkan-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne gönderilen durum muhakemesinde, Batı Cephesi Kumandanlığının düşüncesi, 56.Tümenle kuvvetli tahkim edilmiş Bozüyük mevzilerinde savunmak ve bu suretle Eskişehir istikametini

¹⁸¹⁴TİH, Batı Cephesi, II-2, s.331-333.

¹⁸¹⁵TİH, Batı Cephesi, II-2, s.385-388.

kapatmak; 24.Tümen ile Sakarya batısında, 23.Tümenle de Afyon'u savunmak ve Yunanlıların yan ve gerilerine yapılacak taarruzlarla etkili olmak.¹⁸¹⁶

Bununla birlikte Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Yunanlıların Uşak istikametinden de ilerleyebileceğini dikkate alarak bu kesimde bulunan 23.Tümenle birleşmek ve Uşak istikametini kapatmak üzere Yozgat Ayaklanmasını bastırmak için Yozgat'ta bulunan 1.Kuva-yı Seyyare birliklerinin Uşak bölgesine gelmesini emretti. Ayrıca Yunan kuvvetleri hakkında alınan yeni bilgiler doğrultusunda asıl Yunan taarruzunun kuzeyden olacağı değerlendirilerek 11 ve 61.Tümenler Bozüyük batısına alındı. Böylece Bilecik-İnönü hattında iki tümenlik bir kuvvet toplanmış oldu.¹⁸¹⁷

Bu dönemde, Yunanlıların Batı Anadolu'da taarruza yönelik herhangi bir hareketinin görülmemesi, aksine Trakya bölgesine kuvvet kaydırmasını, Batı Cephesi Kumandanlığı; Yunanlıların zayıf kuvvetler halinde bulunduğu ve Yunan ordusuna bir darbe vurmak için elverişli bir zaman olduğu kanısına vararak farklı değerlendirdi ve bu maksatla; 11, 61 ve 24.Tümenleri Bursa genel istikametinde ilerletmek, bu bölgelerdeki vatansever halkı Yunanlılara karşı saldırtmak, güneyde 23 ve 57.Tümenleri kendi cephelerinde hazır tutmak ve Sarayköy ile Kuşadası bölgesinde Yunan birliklerinin gerisine baskın düzenlemek şeklinde hazırladığı taarruz planını Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne gönderdi. Erkan-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, taarruz planında yaptığı değerlendirme sonucunda Batı Anadolu'da Yunanlıların her ne kadar kuvvet çekse de görüldüğü gibi güçsüz olmadığını, yapılacak taarruzun yurdu kurtarmaya yeterli olmayacağını ancak halkın mukavemete devam etmesi gerektiğini Garp Cephesi Kumandanlığına bildirdi. Bunun üzerine taarruzdan vazgeçen Garp Cephesi Karargâhı, birliklerin bulundukları yerde mevzilerini kuvvetlendirmesini, ileri emniyet birlikleri¹⁸¹⁸ çıkarılarak Yunanlılar hakkında devamlı bilgi alınmasına gayret gösterilmesini istedi. Ayrıca birlikler arasında teşkilatlanma faaliyetlerine devam edilerek Ertuğrul Grup Kumandanlığı, Menteşe Bölgesi Kumandanlığı, Bolu Mıntıka Kumandanlığı ile Kütahya Mıntıka Kumandanlığı teşkil edildi.¹⁸¹⁹

¹⁸¹⁶ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:578, Gömlek:200, Belge Nu.:200-1, 1a.

¹⁸¹⁷ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.389-390.

¹⁸¹⁸ "Emniyet Müfrezelerinin düşmana tesadüf edilmemiş iken görevi, düşmanı vakit ve zamanıyla görmek, kuvvetini, vaziyetini, mesafesini, hangi sınıflardan mürekkep olduğunu keşif etmek ve derhal haber vermektir." (Muharebede Efrad ve Zabitanın Endahat, Emniyet ve Keşif Hıdematına Dair Kavaid-i Ameliye, 1328, s.21-22)

¹⁸¹⁹ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.390-392.

Bununla birlikte Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Yunanlıların tekrar taarruz edebileceğini daima göz önünde bulundurduğundan kısa dönemler halinde yaptığı durum muhakemeleri sonucunda gerekli tedbirlerin alınmasını Garp Cephesi Kumandanlığından istedi. Nitekim elde edilen yeni bilgiler doğrultusunda Temmuz 1920 sonlarında yaptığı bir değerlendirmede; Yunanlıların, Eskişehir ve Afyon istikametinden bir genel taarruz yapabileceği, bu taarruzu mevcut imkânlarla savunmanın zor olacağı, bütün kuvvetlerin Yunanlıların geleceği istikamette toplanmasının yapılacak en iyi hareket tarzı olacağı, ayrıca demiryolu bölgelerine yakın mevkieerde kuvvetli ihtiyatlar teşkil edilerek¹⁸²⁰ ihtiyaç olan bölgelere süratle kaydırılmasının kolay olacağı belirtiliyordu. Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin bu harekât değerlendirmesine genel olarak katılmakla birlikte Yunanlıların asıl taarruzunu Bilecik-Bozüyük hattının daha güneyinden yapacağını düşünerek tedbirlerin bu bölgede artırılmasını, Yunanlıların bir bölgeyi ihmal etmesi halinde o bölgeden kuvvetli bir taarruz yapılması taraftarı idi.¹⁸²¹

Ağustos 1920'de yapılan değerlendirmelerde de aynı düşüncelerle Yunanlıların bir taarruz yapabileceği muhtemel görüldü. Bu nedenle alınacak tedbirler arasında zayıf olan Afyon bölgesinde kuvvetli iki alay kuvvetinde birlik teşkil edilmesi kararı ile Ethem Bey'in 1.Kuva-yı Seyyare birliklerini bu bölgede hazır tutması emri verildi. Bu dönem içerisinde Yunanlıların Aydın ve Alaşehir bölgelerinden kuvvet çekerek Bursa, Balıkesir bölgesine kaydırıldığı bilgileri alınmaktaydı. Bu, yapılan durum muhakemelerindeki Yunan taarruzlarının kuvvet çoğunluğu ile kuzeyden yapılabileceği değerlendirmesinin doğru olduğunu gösterdi. 23 Ağustos 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Garp Cephesi Kumandanlığına verdiği bir direktifte, bütün kuvvetlerin Yunan taarruzunu karşılayacak durumda olmasını, özellikle Eskişehir bölgesinin önemli olması nedeniyle gerekli kuvvetlerin zamanında Eskişehir'e intikal etmesi için demiryolundan azami bir şekilde faydalanılmasının gerekli olduğu belirtildi.

¹⁸²⁰“Hal-i müdafaada bulunan kuvvet külliyetli olduğu nispette ihtiyat-ı umumi cenahlardan taşkın olarak bulundurulur. Zira bu vasıta ile yayılmak ve hücumla lazım gelen istikameti vermek için mahal ve meydan kazanılacağı gibi taarruz eden düşmanın yanını tehdit etmek ve onun ihata hareketine karşı mevki-yi müdafaayı muhafaza eylemek hususatı dahi teshil edilmiş olur. Düşmanın istikamet-i taarruzu malum olmazdan evvel mevki-yi müdafaayı işgal etmekten ictinab olunmalıdır.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:83, 1310, s.312)

¹⁸²¹TİH, Batı Cephesi, II-2, s.393-395.

(1) Demirci Muharebeleri, (31 Temmuz–4 Ağustos 1920)

Temmuz 1920 başlarında Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin emriyle 1.Kuva-yı Seyyare Garp Cephesi güney kesimlerine gönderilerek Demirci istikametinde ilerleyen Yunan birliklerinin durdurulması istenmişti. Kuva-yı Seyyare Kumandanı Ethem Bey, bu maksatla geldiği Kütahya'da mevcut kuvvetlere ilave olarak gönüllülerden ve cezaevinden çıkardığı mahkûmlardan 4.500 kişilik bir kuvvet teşkil etti. Bu kuvvetlerle önce Simav'da ayaklanan bir grup bölge halkı bastırıldı ve Simav'ın batısında bulunan Yunan emniyet postaları geri atıldı. Temmuz ayı sonlarına kadar bölgede hâkimiyeti sağlayan Ethem Bey, Yunan birliklerine taarruz etmenin zamanı geldiğini düşünerek 31 Temmuz 1920'de topçu¹⁸²² ve makineli tüfek ateşi desteğinde taarruza başladı. Ancak Yunan taburunun, bulunduğu mevzileri savunarak terk etmemesi üzerine 12.Kolordu'dan takviye kuvvet gönderilmesini istedi. Garp Cephesinin emri ile teklif uygun görülerek 126.Piyade Alayının bir taburundan teşkil edilen kuvvetli bir müfreze bölgeye gönderildi. 1 Ağustos 1920'de taarruz tekrar başladığında, Yunan taburunun mukavemeti ile karşılaşıldı. Kardeşi Tevfik Bey tarafından muharebeden vazgeçilmesi teklifini reddeden Ethem Bey, Kuva-yı Seyyare'nin bir müfrezesini Yunan mevzilerinin gerisine sevk etmesi üzerine Yunanlılar geri çekilmek zorunda kaldı. Yunanlıların geri çekilmesi ile Demirci'ye giren Ethem Bey, Yunanlılardan ele geçirdiği çok miktarda mühimmat ve silahı Kütahya'ya sevk etti.¹⁸²³

Yunanlılar uğradıkları bu yenilgi üzerine muharebe tertiplenmesinde değişiklik yaparak 4 Ağustos 1920'de yeniden taarruz için iki kol halinde harekete geçti. Yürüyüş kolu halinde henüz taarruz için tertiplenmeden mevzilenen Türk müfrezelerinin ateşi¹⁸²⁴ ile karşılaşan Yunan Piyade Alayı Muharebe Grubu'nun öncüsü, kargaşa içerisinde geriye kaçmaya başladı. Şaşkınlığını kısa sürede atan Yunan Alay Muharebe Grubu'nun öncü kısmının mevzilenmesi ve büyük kısmın ise

¹⁸²²“Bataryaların ve hatta takımların yakın mesafeye kadar piyade hücumuna refakat eylemesi ile bunların kuvve-yi maneviyesine istihsal edilecek metanet topçuların duçar olacağı telefattan daha ali ve kıymetlidir.” (Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimatname, 1321, s.334), “Kendi topçumuz ne kadar zayıf ise topçuya ait bil-cümle vazifelerin ifa ve ikmali için o kadar fazla zamana ihtiyaç vardır.” (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.182)

¹⁸²³TİH, Batı Cephesi, II-2, s.415-416.

¹⁸²⁴“Endahat terbiyesi neferi, muharebenin kaffe-yi ahvalinde ateşli silaha kemal-i emniyette hakim olmaya ve kıtayı kendi kumandanının yed-i idaresine ateş muharebesine ait bil-cümle vazafini ifa edebilmeye muktedir kılmaktadır.” (Süvari Endahat Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, Selimiye, 1331, s.24)

süratle muharebeye girmesi ile Türk müfrezeleri bulundukları mevzileri terk etmek zorunda kaldı. Müfrezenin çekilmesi ile Yunan Ayvalık Tümeni Demirci'yi mukavemetle karşılaşmadan yeniden işgal ederek Demirci'nin doğusuna emniyet birlikleri çıkardı.¹⁸²⁵

(2) Ertuğrul Grubu Bölgesindeki Keşif Harekâtı

Yunanlıların Bursa'yı işgal etmesi ve bu bölgede kuvvet toplaması, ileri harekâtın buradan Eskişehir istikametinde yapılacağını gösteriyordu. Taarruzun genel istikameti tahmin edilmekle birlikte ne kadar kuvvetle yapılacağı konusundaki mevcut bilgiler yeterli değildi. Bu nedenle 11.Tümenin tertipleyeceği bir keşif taarruzu ile Yunan birlikleri hakkında son bilgileri elde etmek için Garp Cephesi, 127.Alay'dan iki tabur, 126.Alay'dan bir tabur, İnegöl'deki Süvari Bölüğü ve Tümen Süvari Takımını keşif taarruzu¹⁸²⁶ için görevlendirdi. 29 Ağustos 1920'de taarruz için görevlendirilen birlikler, kılavuz eşliğinde İnegöl'e geldi. İleri yanaştırılan birliklere örtme görevi¹⁸²⁷ verilen Tümen Süvari Bölüğü, Yunanlılara 2 km kadar yanaştırıldı. Süvari bölüğü ile birlikte taburlardan ayrılan üç bölük ve bir makineli tüfek takımı,¹⁸²⁸ geniş aralıklı bir hat halinde¹⁸²⁹ ve topçu desteğinde¹⁸³⁰ Yunan mevzilerine taarruz etti. İki saat süren muharebeden sonra havanın kararması nedeniyle muharebeyi kesen birlikler geri çekilerek Muharebe İleri Karakol hattının gerisinde toparlandı. Yunan birliklerinin yeri ve kuvveti hakkında yeterli bilgi alındığını değerlendiren 11.Tümen harekâta son verdi.¹⁸³¹

¹⁸²⁵ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.416-418.

¹⁸²⁶ "İstikşaf, muharebe keşfi ve emniyet hıdmatını ya büyük kumandanlar kendileri tertip ederler yahud arazi mıntikalarına göre muhtelif cüz-i tamlara tevdi ederler." (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:411, 1328, s.189)

¹⁸²⁷ "Müdafaadan maksat, ileri sokulmakta olan düşmanı tevakkufa mecbur etmek, arazi mıntikalarını ve meskûn mahalleri piyadenin gelişine kadar muhafaza etmek ve mekânı setr etmek ve konakları düşmanın taarruzundan müdafaa etmekten ibarettir." (Süvari Talimnamesi, Madde:474, 1328 Tarihli Süvari Talimi Nizamnamesi'nin Genişletilmiş Hali, s.25)

¹⁸²⁸ "Taramadaki sürat, hedefin cinsi ile mesafeye tabidir. Kaideten silah yavaş yavaş ve eşit olarak tahrik edilir. Pek seri taramak doğru iabeti ihlal eder." (Makineli Tüfek Bölüklerine Mahsus Endaht Nizamnamesi, Madde:39, s.23)

¹⁸²⁹ "Vaziyet-i muharebe ve arazinin hali icap ettirdiği takdirde makineli tüfek bölüğü kumandanı talimnamede munderiç tebdil nizamından gayr-i surette tebdil nizamı icra ettirir." (Piyade Talimnamesinin ve Piyade Endaht Talimnamesinin Tashihati ve Tadilatı, 1330, s.17)

¹⁸³⁰ "Piyadenin doğrudan doğruya ateşle himayesi için topçu ateşi piyadenin ilerisine müterafikan daima piyadenin önünde bulundurulmalı ve eğer piyade tevakkuf ederse topçu tevkif ve imha ateşi ile her an piyadenin önünü dövebilmelidir." (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.185)

¹⁸³¹ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.412-413.

(3) Yunanlıların Uşak Taarruzu (28–29 Ağustos 1920)

Yunan birlikleri Demirci bölgesine yaptıkları iki taarruz harekâtı ile Demirci'yi işgal etmiş ancak bu bölgenin emniyetini almak için kuvvetlerini yaydıklarından oldukça dağınık bir duruma gelmişti. Kuvvetlerini toparlamak ve yeniden ileri harekâta geçmek için hazırlıklara başlayan Yunan 1.Kolordu'sunun asıl hedefi Uşak'tı. Bu maksatla 1, 2 ve 13.Tümenlerden oluşan 1.Kolordu, 1.Tümeni 2.Tümenin Uşak taarruzunu kolaylaştırmak için Menderes Nehri güneyinden; 2.Tümeni, Uşak ele geçirmek üzere Uşak'a taarruza; 13.Tümeni ise Gediz'e taarruza görevlendirdi. Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, bu taarruz tertibine karşılık, savunma hattının yeri hakkında Uşak'ı savunma görevi verilen 23.Tümen Kumandanı Yarbey İzzettin (Çalışlar) Bey'in Uşak Kasabasını sağda bırakmak suretiyle seçilen hatta savunma düşüncesini kabul etmeyerek Uşak'ın batısında savunma yapılması emrini verdi.¹⁸³² Gerekçe olarak Uşak'ın muharebesiz terk edilmemesini bu nedenle Simav'dan Kuvve-yi Seyyare ile Afyon'dan 172.Alayın takviye olarak geleceğini belirtti. Yunan taarruzundan bir gün önce Uşak'a gelen BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından özellikle Uşak halkından toplanacak milis kuvvetlerle savunmaya yardım edilmesi istendi.¹⁸³³

28 Ağustos 1920'de ileri yürüyüşe geçen Yunan öncü birlikleri, 23.Tümen'in emniyet kuvvetleri ile girdiği muharebede emniyet birliklerini geri attı. 23.Tümen Uşak savunmasında, sağda 176.Alay, ortada 69.Alay, solda 68.Alay, ihtiyatta ise 131.Alay olacak şekilde¹⁸³⁴ tertiplenmişti. Yunan asıl taarruz grubunun 23.Tümenin sağ yanına doğru ileri yürüyüşte olduğunu gören ve muharebeyi yakından takip eden Yarbey İzzettin Bey, zamanında aldığı tedbirle ihtiyatta bulunan 131.Alayın 1.Taburunu süratle bu bölgeye takviye için gönderdi. Ayrıca iki makineli tüfekle takviyeli Uşak Hücum Bölüğünü de 176.Alayı takviye etmekle görevlendirdi.¹⁸³⁵ Ancak Tümenin sağ kanadının üstün Yunan kuvveti ile kuşatılması tehlikesi karşı

¹⁸³²İzzettin Çalışlar, **Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi**, Haz.:İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.29.

¹⁸³³TİH, **Batı Cephesi, II-2**, s.419-420.

¹⁸³⁴"Üç alaylı veyahud bir nişancı taburuyla iki alaylı livalarda kuvvetli üç hat üzere tertip etmek faidesi vardır. Livanın iki alaya taksimi halinde liva kumandanı askeriye maksad-ı muharebeye nazaran ekalli bir taburdan ibaret olmak üzere bir ihtiyat tefrik etmelidir." (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:109, 1310, s.335)

¹⁸³⁵İ. Çalışlar, **Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi**, s.30.

taarruzla boşa çıkarılmak istense de başarılı olamadı ve iki saat direnen birlikler taarruzları durduramadığından Uşak'ın kuzeyine geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁸³⁶

23.Tümenin sağ kanadına yapılan bu taarruzu, Yunanlıların diğer iki tümeni ile birlikte tüm cephe boyunca yapılan taarruzları takip etti. Bu taarruzlar sonucunda 176.Alay ile 69.Alay da mevzilerinde tutunamayarak geri çekildi. Harekâta takviye maksadıyla görevlendirilen 172.Alay, henüz Uşak'a tren ile geldiğinden Yunan topçusunun ateşi altında baskına uğradı ve muharebeye girmeden dağılarak Uşak kuzeyine çekildi. Yunanlıların çekilmeyi topçu ateşi ile güçleştirmesi birlikleri oldukça zor durumda bırakmıştı. Bu nedenle 23.Tümen Kumandanı Yarbay İzzettin Bey, birliklerin Banaz'da tertiplenmeleri için yeniden geri çekilme emrini verdi. Ancak Yunan baskısının burada da hissedilmesi üzerine Yarbay İzzettin Bey bu kez Banaz'da da kalmayı uygun bulmayarak birlikleri Dumlupınar'da mevzilere almaya karar verdi.¹⁸³⁷

Geri çekilme esnasında yakın köylerden askeri olan birlikler erlerin dağılması ve firarı nedeniyle muharebe gücünü önemli ölçüde kaybetti. Özellikle 176 ve 68.Alayların mevcutları, kısa sürede toparlanamayacak şekilde azaldı.¹⁸³⁸

Sonuç olarak sayıca üstün Yunan kuvvetleri karşısında Uşak'ta savunma yapılamamış ve disiplinsizlik nedeniyle mevcutların büyük bir bölümü de kaybedilmiş oldu. Ali Fuat Paşa 30 Ağustos 1920'de bu durumu Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne gönderdiği harp raporunda belirtmiş ve Garp Cephesi kuvvetlerinin tamamını Eskişehir ve doğusuna çekeceğini, birlikleri Eskişehir'de yeniden tertipleyeceğini, Kuva-yi Seyyare'yi Uşak'ta baskınlar yapmak üzere görevlendireceğini, 12.Kolordu'nun da Afyon-Konya hattının doğusuna çekileceğini, bildirdi.¹⁸³⁹ Ayrıca 2.Kuva-yi Seyyare'den başka Sarı Efe, Alemdar, Kılıçalı, Erzurum Kuva-yi Milliyeleri ile Eskişehir Milli Bölüğünün Mürettep Tümenin emrine gireceğini belirtti.¹⁸⁴⁰

Ali Fuat Paşa genel bir çekilme emri verdikten sonra çekilmenin nasıl olacağını 31 Ağustos 1920'de yayımladığı bir raporla Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne bildirdi. Buna göre, tüm yetkinin Garp Cephesi Kumandanlığında olduğu, en az tabur seviyesinde birliklere kadar emrin bildirilmesini ve gizlilik içerisinde

¹⁸³⁶ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.422-423.

¹⁸³⁷ İ. Çalışlar, Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi, s.32-38.

¹⁸³⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:580, Gömlek:103, Belge Nu.:103-1, 2, 3, 4.

¹⁸³⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:581, Gömlek:33, Belge Nu.:33-1, 2, 3, 4.

¹⁸⁴⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:581, Gömlek:37, Belge Nu.:37-1.

yürütülmesini, milli ve nizami kıtaların bir mahalli terke mecbur olması durumunda mülkiye memurlarının da yerlerine vekil tayin ederek çekilmeye mecbur oldukları, Jandarmanın askeri bir kıta olduğu ve onun da çekilmeye katılacağı, ancak mülki kayıt ve evrakın Jandarmanın muhafazasında olacağı bildirildi.¹⁸⁴¹

Yunan ileri harekâtının başlaması ile birlikte yapılacak savunma harekâtına, emir-komuta birliği sağlanmış bir ordu ile karşı koymak üzere Garp Cephesi teşkil edilmiş ve birliklerin sevk ve idaresinde bazı eğitim ve disiplin konusunda eksiklikler olsa da harbin gerektirdiği esas ve usûllerin uygulanması kabul edilmişti. Bununla birlikte Yunanlıların ordu teşkilatlanması, birlik komuta yapısı ve kuruluş durumuna ait bilgilere de ihtiyaç vardı.

Bu maksatla Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından orduda halen kullanılmakta olan 1916 tarihli Yunan Ordusu adlı kitap,¹⁸⁴² incelenmiş fakat bazı konuların güncelliğini kaybettiği bunun yerine tespit edilen yeni bilgilerin kullanılmasının daha uygun olacağı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne bildirilmişti. Bu bilgiler arasında Yunan Ordusu'nun 16 birinci hat ve 5 ihtiyat tümeninin olmadığı; dört tümenli 5.Kolorduyu da kuramadığı; ordusunun beşte dördünün Yunanlı olduğu kalanının işgal ettiği bölge halkından oluştuğu; İzmir Ayvalık gibi tümenlerin bu durumda olduğu; kitapta belirtilen birlik numaralarının doğru olmadığı ve yeni numaralar verildiği belirtilmişti.¹⁸⁴³ Harekât sahasında da Yunan birlikleri hakkında bilgi toplama faaliyeti devam etmekte ve bölge halkı da bilgilendirilmekteydi. Bu maksatla 12.Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey, Afyon bölgesinde ve cephelerde yaptığı inceleme ve denetlemelerde birliklerin elbise ve silah ihtiyacı olduğunu, halka ve askerlere sabır ve mukavemet temennisinde bulunulduğunu Garp Cephesine gönderdiği bir raporla bildirdi.¹⁸⁴⁴

¹⁸⁴¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:581, Gömlek:38, Belge Nu.:38-1, 2, 3.

¹⁸⁴² "Söz konusu kitaplarda, Yunan Ordusu'nun teşkilatı, birliklerin adı, konuşlu oldukları yerler ve miktarı ile kıyafet, teçhizat ve sahip oldukları silahlar tanıtılmaktadır. Kitaplarda yer alan bazı bilgiler Garp Cephesi Kumandanlığının belirttiği gibi değişmiştir." (Yunan Ordusu-Hakkında Muhtasar Risale, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, 1331); (Harb-i Umumide-Yunan Ordusu, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi 1332)

¹⁸⁴³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:641, Gömlek:18, Belge Nu.:18-1, 2.

¹⁸⁴⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:677, Gömlek:105, Belge Nu.:105-1.

(4) Gediz Harekâtı (24 Ekim 1920)

Garp Cephesi Kumandanlığı, Temmuz ve Ağustos aylarında Yunan ileri harekâtını durdurmaya yönelik yapılan muharebelerden arzu edilen başarının sağlanamaması üzerine halkın ve ordunun moralini yükseltmek aynı zamanda Gediz bölgesinde bulunan erzak depolarından faydalanmasını engellemek, Bilecik, Kütahya ve Afyon'daki depolardan erzakı geriye emniyetli bir şekilde sevk etmek için¹⁸⁴⁵ Gediz'i işgal eden ve tek başına bulunan Yunan 13.Tümeni'ne kış gelmeden bir taarruz yapmak düşüncesindeydi.

Bu düşüncesine 15 Ekim 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Albay İsmet Bey yaptığı değerlendirmede; her ne kadar 13.Yunan Tümeni Gediz'de tek başına bulunsa da diğer Yunan tümenlerinin süratle yardım edebilecek bir mesafede olduğunu, Yunan tümeninin silah ve er mevcutları bakımından üstün ve eldeki mühimmatın da devamlı bir muharebe için yeterli olmadığını, ayrıca böyle bir harekâtın Uşak ve Bursa cephelerinde de Yunanlıları harekâta sevk edebileceğini, bunun ise Batı Anadolu'da bir kısım bölgenin ve demiryollarının kaybedilmesine yol açacağını belirterek böyle bir harekâtı uygun görmedi. Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa, Albay İsmet Bey'in bu mütalaasına rağmen Gediz'deki Yunan 13.Tümeni'ne taarruza karar verdi.¹⁸⁴⁶

Garp Cephesi Kumandanlığı Gediz Harekâtı öncesinde Albay Kazım (Özalp) komutasında Ertuğrul Grubu Kumandanlığı, Kurmay Albay Fahrettin (Altay) Bey'in komutasında 12.Kolordu Kumandanlığı, Ethem Bey'in komutasında 1.Kuvveyi Seyyare ve çeşitli Depo Alayı birliklerinden oluşuyordu. Ertuğrul Grubu'nda, Süvari Yarbey Atıf Bey komutasında 24.Piyade Alayı; Kurmay Yarbey Arif Bey komutasında 11.Piyade Alayı; Yarbey İzzet Bey komutasında 61.Piyade Tümeni bulunuyordu. 12.Kolordu'da, Kurmay Binbaşı Ömer Halis (Bıyıktaş) Bey komutasında 23.Piyade Tümeni; Kurmay Yarbey Nazım Bey komutasında 57.Piyade Tümeni; Kurmay Yarbey Hayri Bey komutasında Mürettep Tümen ile bir Süvari Tümeni mevcuttu. Bu suretle 1920 Ekim ayında Garp Cephesinin muharebe gücü, 30.000 tüfek, 105 makineli tüfek, 5.000 kılıç, 52 top ve 7 uçak olmak üzere Yunan ordusunun

¹⁸⁴⁵ATASE Arşivi, İSH, Kutu:587, Gömlek:80, Belge Nu.:80-1, 2.

¹⁸⁴⁶TİH, Batı Cephesi, II-2, s.426-427.

Bursa ve Uşak cephelerinde bulunan dokuz piyade tümenlik kuvvetinin yarısı ile dörtte üçü arasında idi.¹⁸⁴⁷

Diğer taraftan 10 Ekim 1920’de birliklerin tabur seviyesine kadar hücum takımları¹⁸⁴⁸ kurulması kararlaştırıldı. Tümenlerin kuruluşunda yer alan bu teşkilatlanmanın tabur seviyesine kadar uygulanmasına geçildi. Ayrıca taburlarda kurulacak bu takımların çok seçkin ve eğitilmiş erlerden teşkil edilmesi istendi.¹⁸⁴⁹ 27 Ekim 1920’de de ilk kez topçu teşkilatında değişiklik yapılarak Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’nden yayımlanan bir emirle topçu birliklerinin numaralarının¹⁸⁵⁰ bağlı bulunduğu tümenlerin numaraları ile aynı olması sağlanmıştı.¹⁸⁵¹

Gediz Harekâtının maksadı, Yunanlıların Uşak ve Bursa’da bulunan iki grup halindeki kuvvetlerinin irtibatını sağlayan ve ileri mevzi şeklinde tertiplenmiş bir durumda olan Gediz’deki 13.Tümenin imha etmek ve Yunanlıların iki grup halinde ileri harekâtını önlemektir. Gediz Harekâtı Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa tarafından planlanan taktik açıdan iyi bir plandı.¹⁸⁵²

Planın başarısı, Yunan tümeninin imhasının zamanında çevrilmesine dayanıyordu. Plan hakkında görüş ve düşünceler ile plana son şeklin verilmesi için Ali Fuat Paşa, Eskişehir’de 1.Kuvve-yi Seyyare ve tümen kumandanları ile bir toplantı yaptı. 16 Ekim 1920’de planın genel hatları ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’ne sunuldu. Buna göre, sağ grup Yunanlıların sol yanına; merkez taarruz grubu Gediz’in kuzeydoğusundaki Derbent geçidi mevzilerine; 61.Tümen kuzeyden, 11.Tümenle de güneyden Yunan tümenini çevirecek ve 1.Kuvve-yi Seyyare ile de gerisine taarruz edilecekti.¹⁸⁵³ 24 Ekim 1920’de taarruza karar veren Ali Fuat Paşa, ayrıntılı bir taarruz planı yaparak birliklere yayımladı.

Gediz Harekâtı’na ait taarruz, planlandığı gibi 24 Ekim 1920’de saat: 06.00’da başladı. Harekâtın asıl taarruz grubunu teşkil eden 61.Tümen ve 11.Tümenin, taarruz için aynı saatte başladıkları yürüyüş, havadaki sisin de etkisi ile taarruz

¹⁸⁴⁷ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.428.

¹⁸⁴⁸ “Her bölükten birkaç kişi hücum kıtasına tefrik ve ita olunur. Düşman mevziinin keşfi, bizim ve düşmanın manilerini bertaraf etmek, taarruz esnasında piyade bölüklerine rehber olmak, düşman siperlerini ihata, bölük taarruzlarını ve istinat noktalarını zabt etmektir.” (Hücum Talim ve Terbiyesi, 1337, s.4)

¹⁸⁴⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1032, Gömlek:166, Belge Nu.:166-1.

¹⁸⁵⁰ “Bataryaların istenilen her türlü numarasının sırasıyla tertipleri caizdir.” (Seri Ateşli Sahra Topçu Talimnamesi, 1325, s.88)

¹⁸⁵¹ HTVD, Sayı.52, 1965, Vesika Nu.:1196.

¹⁸⁵² R. Apak, İstiklâl Savaşı’nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, s.199.

¹⁸⁵³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:583, Gömlek:54, Belge Nu.:54-2, 3.

mevzilerine kadar gizlilik içinde yapıldı. Bu safhadan itibaren tümenlerin harekâtı şöyle gerçekleşti:

61.Tümen'in Taarruzu: 174 ve 190.Piyade Alayları ile Yunan mevzilerine yaklaşan tümen, taarruz tertibini aldıktan sonra topçu hazırlık ateşi¹⁸⁵⁴ ile taarruza başladı. Yunan makineli tüfek ateşi altında taarruzu yavaş ilerleyen 190.Alay, Yunan mevzilerine 500 m. kadar yaklaştı. Bu esnada 61.Tümen'in topçu mevzilerini keşfeden¹⁸⁵⁵ Yunan topçusunun ateşleri nedeniyle tümen topçusu mevzi değiştirmek¹⁸⁵⁶ zorunda kaldı. 61.Tümen'in diğer birliği olan 159.Piyade Alayı ise bölgesindeki Yunan makineli tüfek ateşleri nedeniyle ilerleyememesi üzerine Dağ Topçu Takımının takviye ateşleri ile¹⁸⁵⁷ taarruzunu geliştirerek Yunan mevzilerine 300m. yaklaştı. Ancak Yunan mevzilerine bu kadar yaklaşılmasına rağmen taarruzun yapılamamasının nedeni, Yunanlıların üstün topçu ve makineli tüfek ateşleri karşısında güçlkle ilerlenmesiydi. Bu durum karşısında Ertuğrul Grubu Kumandanı Albay Kazım Bey, birliklerine verdiği emirle taarruzların gece de yapılmasını¹⁸⁵⁸ ve asıl taarruz grubunda olan 11.Tümen ile irtibatın sağlanamamasına rağmen bu tümenin de taarruzlarına devam ettiğini değerlendirerek Yunan mevzilerine girilmesini istedi. Bu emir üzerine 190.Alay Yunan mevzilerine girmesine rağmen Yunan karşı taarruzu sonucu mevzileri terk etmek¹⁸⁵⁹ zorunda kaldı. 190.Alay gibi asıl taarruz kademesinde bulunan 174.Alay da yaptığı taarruzlarda etkili olamayarak geri çekilmek zorunda

¹⁸⁵⁴“Hücum için icra edilen topçu hazırlığını hücumun hemen takip etmesine sarf-ı gayret olunmalıdır.” (Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat, 1332, s.6)

¹⁸⁵⁵“Batarya o derece mesturdur ki yan istikametini top mevkiinden almak mümkün değildir. Mevziye ya açık veya mestur olarak girilir. Açık olarak ateş mevziine girildiğinde nazardan mesturiyet kesinlikle nazar-ı itibara alınmaksızın toplan ve cephaneye arabaları mevzilerine sevk edilirler. Ateş mevziine mesturen girildiğinde toplan ve cephaneye arabaları görünmeksizin indirilip ateş mevziine getirilir.” (Seri Ateşli Sahra Topçu Talimnamesi, 1325, s.83-84), “Vaktinden evvel mevzie duhul düşmana halimizi keşif ettirmeye ve bu sebeple düşmanın tertibatını teshile hizmet eder.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.61)

¹⁸⁵⁶“Mevzi değiştirmek kumandan emri ile olur. Yalnız eğer ahval-i harbiye hemen ileriye hareketi icap ettirirse veya istihsal olunan neticeden tamamıyla istifade için mevzie tebdil edilecek ise o halde zikir olunan kaideden inhiraf edilmek lazımdır.” (Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimatname, 1321, s.327-328)

¹⁸⁵⁷“Topçu için en mühim vazife piyadenin en müessir surette himayesidir.” (Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı, 1334, s.63)

¹⁸⁵⁸“Süvarinin geceleri hareket ettiği müsait haller istisna edildiği halde gece muharebatı esasen daima piyadenin nüfuzu hâkimiyetiyle pek müessir bir tarzda icra ve aynı zamanda en semere bahş-ı netayicte yine bilhassa piyadenin yapacağı mühim rollerle istihsal edilir.” (Piyade Kıtâat-ı Sagiresinin Gece Harekâtı, 1327, s.40)

¹⁸⁵⁹“Gaib edilen mevzi yine geceleyin istirdad mümkün olamadığı surette mevziden atılan kıtaat evvelden intihab edilmiş ve kendilerine bildirilmiş bir noktada toplandıktan sonra müdafaa mevzinin yakınında kain diğer yeni mevzia çekilerek orada günün ağarmasına intizar eder.” (Piyadenin Gece Talimleri, 1326, s.72-73)

kaldı ve aynı zamanda 11.Tümenin çekilmesini örtmek görevi verildi. Böylece 61.Tümen'in 24 Ekim'de yaptığı taarruzları Yunan mevzilerinde etkisiz oldu.¹⁸⁶⁰

11.Tümen'in Taarruzu; 23 Ekim 1920'de taarruzdan bir gün önce taarruzu destekleyecek¹⁸⁶¹ sahra toplarından 12'si hava ve yol şartları nedeniyle mevzilerine yerleşemedi. Bununla birlikte 24 Ekim 1920 sabah saat:06.00'da 189 ve 127.Alaylar birinci hatta, 126 ve 70.Alaylar ikinci hatta olmak üzere taarruz mevzilerine yürüyüşe başladı. Havanın sisli ve yağışlı olmasına rağmen büyük bir gizlilik içerisinde Yunan mevzilerine 50-60 m. yaklaşıldı. Yunanlıların taarruzu fark etmesi üzerine yaptıkları makineli tüfek ateşleri, 127.Alay üzerinde çok etkili oldu ve birliklerin dağılarak düzensiz bir şekilde geri çekildi. Öğle saatlerine doğru cepheye gelen Ali Fuat Paşa, Gediz Vadisi'nde yapılan muharebe meydanının en iyi görüldüğü Hamidiyehanı mevkiinden yaptığı gözetleme sonucunda birliklerin muharebeyi kestiğini ve 1.Kuvve-yi Seyyarenin ise güneyden kuşatma hareketini yapmadığını tespit etti. Bunun üzerine 11.Tümen'e toparlanmasını müteakip taarruz etmesini emrederek, sağ kanatta bulunan 61.Tümen bölgesine geçti. Aynı zamanda 1.Kuvve-yi Seyyare Kumandanı Ethem Bey'in de süratle kuşatmayı tamamlayarak taarruza geçmesi emrini verdi. 11.Tümen aldığı emir üzerine çok sayıdaki topçunun¹⁸⁶² ateş desteğinde 189, 70 ve 126.Alaylar taarruz kademesinde olacak şekilde taarruza başladı. Ancak taarruz yine istenildiği gibi etkili olamadı ve zayıfın artması üzerine 11.Tümen Kumandanı birliklerin çekilmesi emrini verdi. 1.Kuvve-yi Seyyare ise bütün gün muharebe boyunca karşısındaki Yunan taburuna karşı hiçbir taarruzi harekette bulunmayarak kuşatma harekâtını gerçekleştiremedi. Böylece Gediz Harekâtı'nın ilk safhası büyük bir gizlilik içerisinde Yunan mevzilerine yaklaşılmasına rağmen birlikler arasındaki irtibatsızlık ve kuşatma birliği olan 1.Kuvve-yi Seyyare'nin Yunan birlikleri gerisine geçerek kuşatmayı tamamlamaması nedeniyle etkisiz kaldı.¹⁸⁶³

¹⁸⁶⁰İzzettin Çalışlar, **İstiklâl Savaşı Hatıraları, Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61.Tümen**, Haz.:Zekeriya Türkmen, Nurcan Aslan, Elmas Çelik, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.12-17.

¹⁸⁶¹"Topçunun temin-i muhafazası için piyadeyi takip etmesi lazım gelir." (**Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı**, 1318, s.158)

¹⁸⁶²"Tesir, iyice ahzar olunan ve bağteten bed-e edip müttehiden idare kılınan ateşe bataryaların kâffesi tarafından bir anda başlamakla külli tezyit olunur. Seri ve kati neticenin husûlü bataryalar ateşlerinin aynı bir hedef üzerine tevhit ve ateş süratinin tezyit edilmesiyle veya seri ateşle ümit olunabilir." (**Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimatname**, 1321, s.312)

¹⁸⁶³TİH, **Batı Cephesi, II-2**, s.438-439.

23/24 Ekim 1920 tarihlerinde Yunan 13.Tümeni'ne yapılan Gediz Taarruz Harekâtı etkili olmamakla birlikte Yunanlılar, 25 Ekim 1920'de yeniden Türk taarruzu beklentisinde olduklarından Gediz'i boşalttı.¹⁸⁶⁴ Yunanlıların bu çekilme hareketinden haberi olmayan Garp Cephesi Kumandanlığı da 24/25 Ekim 1920'de birlikleri geri çekmeye başlamıştı. Ancak Yunanlıların Gediz'den çekildiği bilgisi alınması üzerine 61.Tümen'in Gediz'e girmesi, 1.Kuvve-yi Seyyare'nin de Gediz Vadisi'ni kontrol edecek şekilde tertiplenmesi emredildi.¹⁸⁶⁵

1.Kuvve-yi Seyyare Gediz Vadisi'ni kontrol eden en iyi arazi kesimi olan Hamidiyehanı bölgesinde 61.Tümen'in 190.Alayını da emrine alarak çekilmekte olan 13.Yunan Tümeni birliklerine taarruz etmeye karar verdi. 27 Ekim 1920'de başlayan taarruzda 190.Alay gecikmeli olsa da iştirak ettiği muharebede, Yunan topçusunun ateşleri karşısında çekilmek zorunda kaldı. Takviye olarak 24.Tümen gönderilmesi ve 12.Kolordu'nun Uşak üzerine yürümesi ve ciddi bir muharebeye girmemesi emri nedeniyle¹⁸⁶⁶ durum üstünlüğünü yeniden ele geçiren Yunan 13.Tümeni, tekrar Gediz'i işgal için üç koldan ileri yürüyüşe geçerek 31 Ekim 1920'de Gediz'e girdi. Gediz'in bu şekilde kaybedilmesi¹⁸⁶⁷ üzerine muharebe gücü de önemli ölçüde azalan 61.Tümen İnönü'ye; 11.Tümen Kütahya'ya alındı.¹⁸⁶⁸ Yunan 1.Kolordusu da yaptığı yeni bir değerlendirmede dağınık durumdaki birliklerin toparlanması maksadıyla 11 Kasım 1920'de Gediz'i boşaltmış ve Türk keşif birlikleri aynı gün Gediz'i tekrar ele geçirmişti.¹⁸⁶⁹

Gediz Harekâtı, taktik bakımından iyi planlanmış bir harekât olmakla birlikte sevk ve idare bakımından çok güç icra edilmişti. Garp Cephesi Kumandanlığı, sağ ve sol kanatlarda zayıf kuvvetler bırakarak ve sıklet merkezini tesis ettiği merkez bölgesinden yaptığı taarruzlarda Yunan 13.Tümeni'ni takviye almadan geriye atmasına rağmen bu başarısını devam ettirememişti. Aynı zamanda bu harekât göstermiştir ki yeni kurulmaya başlanan milli ordu iyi sevk ve idare edildiği zaman başarılı olacaktır. Bununla birlikte ağırlıklı milis kuvvetlerden kurulu 1.Kuvve-yi

¹⁸⁶⁴K.Nider, **Küçük Asya Harekâtı, I.Devre**, s.175-176.

¹⁸⁶⁵TİH, **Batı Cephesi, II-2**, s.440.

¹⁸⁶⁶ATASE Arşivi, **İSH, Kutu:584, Gömlek:108, Belge Nu.:108-1, 2, 3.**

¹⁸⁶⁷"Taarruz icra eden generaller, meskûn mahallere karşı yapılan muharebelerde pek sehulet ile mağlup olurlar. Çünkü onlar bu gibi yerlerde sarf edilen kuvvet ve emel ile gayr-i mütenasip kıymeti haiz olan bir hedefin zabtı için hattından ziyade kuvvet sarf etmekten bir türlü kendilerini tutamıyorlar. Hatta şu hücumlarda muvaffakiyet kazanılsa bile yine şimdiki silahların malum olan tehlikesine karşı mezkûr muvaffakiyet pek pahalı bir muvaffakiyet olacaktır." (Harbin Sevk ve İdaresi, 1315, s.117-118)

¹⁸⁶⁸TİH, **Batı Cephesi, II-2**, s.445-447.

¹⁸⁶⁹HTVD, **Sayı.52, 1965, Vesika Nu.:1200.**

Seyyare ve benzeri teşkillerin artık düzenli birliklerle müşterek bir harekât yapamayacağı gibi müstakil olarak da ihtiyaç olmadığı ortaya çıkmıştı.

Diğer taraftan Gediz Harekâtı, Garp Cephesi'nde emir-kumandanın yeniden düzenlenmesini neden oldu. Nitekim 9 Kasım 1920'de Garp Cephesi ile Güney Cephesi olarak ikiye ayrıldı ve Ali Fuat Paşa'nın Garp Cephesi Kumandanlığından alınarak Moskova Büyükelçiliğine görevlendirilmesine, Garp Cephesi Kumandanlığına ise Albay İsmet (İnönü) Bey; Güney Cephesi Kumandanlığına da Albay Refet (Bele) Bey getirilmesi kararı verildi.¹⁸⁷⁰

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi olan Fevzi (Çakmak) Paşa,¹⁸⁷¹ 20 Kasım 1920'de Garp Cephesi Kumandanlığından Bursa ve Gediz Harekâtı'nın sonuçlarını ve zayıatın durumunu gösteren bir rapor istedi.¹⁸⁷² Bunun üzerine Garp Cephesi Kumandanlığı görevine getirilen İsmet Paşa, Gediz Harekâtına yönelik yaptığı inceleme sonuçlarını şöyle tespit etmişti: *“Son Gediz taarruzlarından alınan muharebe dersleri berveçhi aşağıdadır. Bunların daima göz önünde bulundurulmasını rica ederim. Bazı kısımlarda iyi topçu ahzaratı yapılmaksızın piyade taarruzu yapılmış, netice olarak zayıat çok olmuş ve bir taraftan da elimizde miktarı az olan piyade cephanesi çok sarf edilmiştir.”*¹⁸⁷³ *Biz harplerimizde bilhassa bol topçu mermisi sarf ederek daha sonra taarruza geçmek ve bu suretle az piyade cephanesiyle neticeyi elde etmek mecburiyetindeyiz. Topçu endahtında irtifa tesiri bekliyorlarmış ve düşmanın topçumuzdan ümit ettiğimiz derecede hazıra geçmediği esirlerin*¹⁸⁷⁴ *cevabından anlaşılmıştır. Başlangıçta makineli tüfek, piyade ile düşmanın pek yakınına kadar sokulmuş ve makineli tüfek gaib edilmiştir. Şehiden ve mecruhan üzerlerinde bulunan ve bizim için pek kıymetli olan silah ve cephane vesaire*

¹⁸⁷⁰ **TİH, Batı Cephesi, II-2, s.447-448.**

¹⁸⁷¹ “1876'da İstanbul'da doğan Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak, 1896'da Harp Okulu'nu, 1898'de Harp Akademisi'ni bitirdi. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşlarına katıldı. 8 Nisan 1920'de Harbiye Nazırlığı görevinden ayrıldıktan sonra 3 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kozan milletvekili olarak yer aldı. 9 Kasım 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi oldu. Bu unvanı ile Türk İstiklâl Harbi'nde yer aldı. 23 yıl Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulundu. 10 Nisan 1950'de vefat etti. Naaşı ailesinin isteği nedeniyle İstanbul'da kaldığından Devlet Mezarlığına nakledilemedi.” **(Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Kumandanların Biyografileri, II, s.128-133)**

¹⁸⁷² **ATASE Arşivi, İSH, Kutu:584, Gömlek:186, Belge Nu.:186-1.**

¹⁸⁷³ “Cephaneyi idareli sarf etmek katiyen lazımdır. Sarf olunacak cephanenin miktarıyla ateşin sürati maksad-ı harbe ve hedefin ehemmiyetine tabidir. Ziyade devam eden muharebelerde ateş fasılası ziyade ve netice-yi mümkün olduğu kadar kısalttırılmalıdır.” **(Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.94)**

¹⁸⁷⁴ “Esir muharebenin bir durumunda ele geçti ise kendisine derhal muharebenin icra ve idaresi nokta-i nazarından bize lazım şeyler sorulmalıdır.” **(Üsera ve Mülteci İstecevatı Hakkında Muhtıra, Erkânıharbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1338, s.4)**

malzemenin toplanmasına dikkat olunmamış, yaptığımız taarruzlar ve kuvvetimizle gayri mütenasip derecede silah ve cephane ve malzeme zayi olmuştur.” Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Fevzi Paşa da silah zaiyatının çok olduğunu belirtmişti.¹⁸⁷⁵

Sonuç olarak Gediz harekâtı, birliklerin hatalı sevk ve idare edildiğini, nizami birlikler ile milli müfrezelerin nizami bir harpte müşterek kullanılamayacağını, bu nedenle Kuva-yı Seyyare kuvvetlerinden istifade edilemeyeceğini,¹⁸⁷⁶ silah ve mühimmatın etkin kullanılmadığını aynı zamanda harekâtın maksadı olan Gediz’de münferit olarak bulunan Yunan tümeninin mağlup edilemediğini ve Uşak bölgesindeki Yunan birliklerinin de çevrilerek azami zaiyat verdirilemediğini gösterdi.

c. Doğu Trakya’da Yunan İleri Harekâtı ve Yapılan Savunma Harekâtı

9 Ocak 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan Milli Mücadele Planı, İtilaf Devletlerinin herhangi bir işgaline karşı Doğu Trakya’da da mukavemet gösterilmesini ve gerektiğinde silahlı mücadele yapılmasını esas alıyordu. Özellikle 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgal edilmesi ve 19-26 Nisan 1920’de alınan San Remo Konferansı kararları, Doğu Trakya’nın hem batıdan hem de doğudan kuşatılacağını bir göstergesiydi. Doğu Trakya bölgesinde kuvvet olarak kalan tek birlik, Albay Cafer Tayyar (*Eğilmez*) Bey’in emir-komuta ettiği 1.Kolordu Kumandanlığı idi. Albay Cafer Tayyar Bey, Milli Mücadele Planına bağlılığını bildirmiş bir kumandan olarak Doğu Trakya’da gelişen bu durum karşısında alınacak tedbirleri belirlemeye başladı.

Bu kapsamda 1.Kolordu Kumandanı Albay Cafer Tayyar Bey, 16 Mart 1920’de Doğu Trakya’da sıkıyönetim ilan ederek memleketi düşünen bir kabine işbaşına gelene kadar İstanbul Hükümeti ile irtibatın kesildiğini ilan etti.¹⁸⁷⁷ Aynı tarihte bir Kolordu emri de yayımlayarak 1882-1889 doğumlu erlerin silâh altına alınacağını ve seferberlik yapılacağını bildirdi.¹⁸⁷⁸ Fakat bu uygulamaları bazı mutasarrıflar ve 55.Tümen Kumandanı Yarbay Alaaddin Bey tarafından ayaklanmalara neden olur gerekçesi¹⁸⁷⁹ ile kabul görmedi.¹⁸⁸⁰ Ancak Albay Cafer

¹⁸⁷⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:945, Gömlek:21, Belge Nu.:21-3.

¹⁸⁷⁶ R.Apak, *İstiklâl Savaşı’nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s.201. “*Rahmi Apak, Gediz Harekâtına katılan 11. Tümen’in Kurmay Başkanı idi.*”

¹⁸⁷⁷ HTVD, sayı.24, 1958, Vesika Nu.:605.

¹⁸⁷⁸ HTVD, sayı.24, 1958, Vesika Nu.:606.

¹⁸⁷⁹ HTVD, sayı.24, 1958, Vesika Nu.:610.

Tayyar Bey 49 ve 60.Tümen Kumandanlarına da İstanbul'un işgal edildiğini bildirerek gerekli tedbirlerin süratle alınmasını istedi¹⁸⁸¹ ve 25 Mart 1920'de seferberlik gereği tümenlerin yapacağı faaliyetler belirtildi.¹⁸⁸²

Albay Cafer Tayyar Bey'e karşı Doğu Trakya'da görülen bu muhalefet, aynı zamanda Milli Mücadele'den yana tavır alması nedeniyle İstanbul Hükümeti'ni de uzun süredir rahatsız eden bir durumdu. 20 Nisan 1920'de İstanbul'da olduğu bir zaman 1.Kolordu Kumandanlığı görevinden alan İstanbul Hükümeti yerine 60.Tümen Kumandanı Albay Muhittin (*Kurtiş*) Bey'i atadı. Ancak onun Kolordunun emir-komutasının Albay Cafer Tayyar Bey'de olduğunu bildirmesini Doğu Trakya'da milli mücadelenin devam etmesini sağlayan bir davranış oldu. Diğer taraftan 9 Mayıs 1920'de yapılan İkinci Edirne Kongresi'nde Doğu Trakya'da yapılacak herhangi bir işgale karşı Albay Cafer Tayyar Bey'in sevk ve idaresinde silahlı mücadele ile karşı konulması kararı verildi.¹⁸⁸³

Bu maksatla 1.Kolordu'nun Doğu Trakya'yı savunması için hazırlık faaliyetlerine başlandı. Öncelikle 1884-1900 doğumluların silâh altına alınmasına ve Doğu Trakya'daki milli müfrezelerin sayısının artırılmasına karar verildi. Toplam 800 mevcutlu 11 ayrı yerde milli müfrezeler teşkil edildi. Ayrıca alayların teçhizat ihtiyaçlarının mahallinden temin edilmesi maksadıyla alınan Tekalif-i Harbiye kararı gereği halkın desteği sağlandı.¹⁸⁸⁴

(1) Türk ve Yunan Kuvvetlerinin Durumu ve Harekât Planları

Doğu Trakya'da muhtemel bir Yunan taarruzuna karşı kullanılabilecek tek kuvvet 49, 55 ve 60.Tümenler ile Çatalca Müstahkem Mevki Kumandanlığından kurulu 1. Kolordu Kumandanlığı idi. 47 Makineli tüfek, 53 muhtelif top, 17.500 er ile küçümsenmeyecek bir güce sahip olan Kolordu, Yunanlıların Doğu Trakya'yı işgal için hazırlıklara başladığına dair kesin bilgilerin gelmesi üzerine Doğu Trakya'nın savunma harekâtının planlanması ve birliklerin bu plana göre tertiplenmesine başladı. Ancak savunmanın nasıl yapılacağı konusunda Albay Cafer Tayyar Bey ile Kolordu Kumandanlığına atanan Albay Muhittin Bey

¹⁸⁸⁰TİH, Batı Cephesi, II-2, s.342-343.

¹⁸⁸¹HTVD, sayı.24, 1958, Vesika Nu.:612.

¹⁸⁸²HTVD, sayı.24, 1958, Vesika Nu.:630.

¹⁸⁸³TİH, Batı Cephesi, II-2, s.347-349.

¹⁸⁸⁴TİH, Batı Cephesi, II-2, s.350-351.

arasında görüş farklılığı vardı. Her iki kumandan da Yunanlıların; batıdan, Meriç üzerinden ve doğudan, Marmara kıyılarından iki istikametli bir taarruz harekâtı icra edeceği konusunda hem fikir olmalarına rağmen, bu iki taarruz istikametindeki olabilecek Yunan tümenlerinin miktarı dolayısıyla bunlara karşı ayrılacak kuvvetin miktarı konusunda farklı düşünüyordu. Albay Cafer Tayyar Bey, Yunanlıların Meriç istikametinden iki tümen, Marmara bölgesinden de yapacakları bir çıkarma harekâtı ile Tekirdağ istikametinden bir tümen kuvvetini kullanabileceklerini, bu harekâta karşı yapılacak savunmanın ise, 49 ve 60.Tümenler ile Meriç ve gerisini tutmak, aynı zamanda iki tümenin arasını keserek birliklerin geri çekilmesini ve Bulgaristan'a geçmesini önleyebilecek Yunan birliklerine fırsat vermeden hareket serbestliğini devam ettirmek ve 55.Tümen ile Marmara Denizi'nden yapılacak bir çıkarma harekâtını engelleyerek Saroz bölgesinden yapılabilecek ikinci bir çıkarma harekâtını da kontrol etmek şeklinde düşünüyordu. Albay Muhittin Bey ise Yunan birliklerinin, asıl taarruzun Marmara Denizi'nden yapabilecekleri bir çıkarma harekâtı ile Tekirdağ bölgesinden olabileceğini, taarruzlarını bu bölgeden geliştirebileceklerini, bu nedenle kıyılardan itibaren kuvvetli bir savunma tertibinin alınmasının zorunlu olduğu düşüncesine hâkimdi. Albay Cafer Tayyar Bey'in savunma planı ağırlıklı olarak kabul görmesine rağmen Albay Muhittin Bey verdiği Savunma harekât emrinde tümenlerin tertiplenmesinde bir değişiklik yapmasa da Tekirdağ ile birlikte Şarköy ve Saroz bölgelerine kuvvet ayırarak çıkarma harekâtına karşı tedbir almayı ihmal etmedi.¹⁸⁸⁵

Yapılan harekât planlarının her ikisinde de, mevcut kuvvetler, geniş bir saha olan Doğu Trakya harekât sahasında parçalanarak dağıtılmış ve Yunan ordusunun kuvvetle muhtemel taarruz istikameti tam olarak belirlenemediğinden asıl savunma mevzi belirlenerek kuvvet çoğunluğu oluşturulamamıştı. Aynı zamanda bir savunma harekâtında daima göz önünde bulundurulacak olan tahkim edilmiş mevzilere dayalı derinlikte savunma esasları dikkate alınmamıştı. Diğer taraftan dağıtılan kuvvetlerin asıl savunma mevzilerine takviyesi iyi planlanmadığı gibi her durumda Bulgaristan'a çekilme fikri, plana hâkim olmuştu.

Hâlbuki Mustafa Kemal, Doğu Trakya'nın savunulmasına yönelik verdiği askeri direktifte “*Üstün kuvvetlerin taarruzuna maruz kalınırsa sonuna kadar dayanılacak ve Trakya, kâmilten zapt ve işgal edilse dahi teklif olunacak her hangi bir*

¹⁸⁸⁵TİH, Batı Cephesi, II-2, s.360-366.

hal tarzı tek başına kabul edilmeyecek.” diyerek sonuna kadar savunmanın sürdürülmesini istemişti.¹⁸⁸⁶

Buna karşılık Yunan Ordusu da, Meriç nehri batısındaki bölgeyi Fransızlardan teslim aldıktan sonra Doğu Trakya’nın işgali için yaptığı planlamada; Meriç Nehri batısında 9.Tümen, İskeçe Tümeni ve Serez Tümeni olmak üzere üç tümeni; Bandırma’da ise İzmir Tümeni’ni taarruz için hazırladı. Hatta Doğu Trakya Yunan kuvvetleri Kumandanı General Zimvrakis, bu kuvvetlerin yeterli olmayacağını düşünerek ilave iki tümen daha gönderilmesini Yunan Büyük Karargâhından istemişti. Yunanlıların bu kuvvetlere göre yaptıkları Doğu Trakya istila planı; 9.Tümen ve İskeçe Tümeni ile Meriç’ten taarruz etmek, İzmir Tümeni ile Marmara denizinden yapılacak bir çıkarma harekâtı ile Ereğli ve Tekirdağ sahillerine çıkarak batıdaki iki tümenle birleşmek ve bu suretle Türk 1.Kolordu’nu Bulgaristan’a geçmeden imha etmek şeklindeydi.¹⁸⁸⁷

(2) Tekirdağ Bölgesindeki Muharebeler

1.Kolordu Kumandanı, harekât başlamadan önce 8 Temmuz 1920’de birliklere yayımladığı emrinde kuvvetin kullanılması kapsamında, topçunun etkin olmasını, topçuların mutlaka ateşten sonra kumandanlık karargâhı ile telefon irtibatını sürdürmesini,¹⁸⁸⁸ Meriç Nehri’nin Edirne’de, Karaağaç ve Uzunköprü çıkıntılarında topçunun düşmanı ihata edecek şekilde kullanılmasını, topçunun piyadeye mutlak surette yardım etmesini,¹⁸⁸⁹ ileri karakol kuvvetlerinin keşif ve tespit görevlerini¹⁸⁹⁰ etkin yapmasını emretti¹⁸⁹¹ ve 49.Tümen Kumandanlığı da belirtilen esaslar içerisinde gerekli tedbirleri aldığını bildirdi.¹⁸⁹²

Emrin yayımlandığı tarihte Bandırma bölgesinde toplanan Yunan İzmir Tümeni, hazırlıklarını tamamladıktan sonra iki alayı, 20 Temmuz 1920’de

¹⁸⁸⁶ Kemal ATATÜRK, *Nutuk, II*, s.657.

¹⁸⁸⁷ TİH, *Batı Cephesi, II-2*, s.364-365.

¹⁸⁸⁸ “Kumandan vazaif-i maksadı hakkında topçu kumandanını daima tenvir etmelidir. Diğer cihetten topçunun faaliyeti ve keşfiyatı netayici hakkında topçu kumandanından malumat alır.” (**Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı**, 1334, s.13)

¹⁸⁸⁹ “Bir piyade mevziinin hücum edilebilir bir hale gelebilmesi ancak ekseriyetle birbiri arkasında üç hattan ibaret bulunan düşman hududunun tamamıyla ateş altında bırakılmasını müteakip kabildir.” (**Almanya’daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat**, 1332, s.6)

¹⁸⁹⁰ “İleri karakoldan maksad evvela düşmanı keşif ve saniyen mensup olduğu askerin emniyetini istihsaldir.” (**Seferber Zabitana Mahsus Muhtıra**, 1315, s.79)

¹⁸⁹¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1004, Gömlek:127, Belge Nu.:127-1.

¹⁸⁹² ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1004, Gömlek:127, Belge Nu.:127-4.

Marmara Ereğlisi doğusundaki Sultan çiftliği bölgesine çıkarılmaya başlandı. Tümenin kalan birlikleri de Tekirdağ doğusundaki Köseilyas bölgesine çıkarıldı. Her iki bölgeden yapılan Yunan çıkarma harekâtı, bu bölgede tertiplenen 55.Tümen'in piyade ve topçu ateşlerinin etkisiz olması¹⁸⁹³ nedeniyle kıyıbaşını kolaylıkla ele geçirmesine neden oldu. Kıyıbaşını tutan Yunan 10.İzmir Tümeni'nin birlikleri dört koldan Lüleburgaz istikametinde süratle ilerlemeye başladı. 55.Tümen Kumandanı Yarbay Alâeddin (Koval) Bey, tümen topçu kumandanı ile birlikte¹⁸⁹⁴ yaptığı gözetleme sonucunda 55.Tümenin Hayrabolu bölgesine çekilmesine karar verdi. Çekilme esnasında çok miktarda mühimmat ve silah da Yunanlılara terk edildi. Çekilme çok geniş bir bölgede birliklerin dağınık bir halde geri yürüyüşü ile icra edilirken Tümen Kumandanının tekrar karar değiştirmesi neticesinde çekilme bölgesi, daha gerideki Karıştıran bölgesine alındı. Aynı zamanda ilk Yunan çıkarma bölgesi olan Sultançiftliği bölgesindeki Yunan birliklerinin de ilerlemeye başlaması, karşısında tutunamayan 168.Alayın tamamen dağılmasına neden oldu. Çekilme harekâtı birliklerde başlayan firarlar nedeniyle düzensiz bir yürüyüşe¹⁸⁹⁵ dönüştüğünden piyade birliklerinin muharebe gücü kaybolmuş ve topçu birlikleri de çekilmeyi örtecek himaye ateşlerini¹⁸⁹⁶ yapamamıştı. 168.Alayda görülen firar olayları, tümenin diğer alayları olan 170 ve 171.Alaylarda da büyük gruplar halinde görülmeye başlandı. Birlikler Karıştıran bölgesine 21 Temmuz 1920'de ulaştığında bir günlük muharebe sonucunda 168.Alay tamamen dağılmış, silahların büyük bir bölümü muharebe meydanında bırakılmış ve tümen kumandanı sevk ve idareyi kaybetmiş durumdaydı.¹⁸⁹⁷

¹⁸⁹³ “Düşman ve ateş mevzii vakti ve zamanıyla esaslı bir surette istikşaf edilmelidir. Çünkü bu husus muvaffakiyet için şart-ı esasidir. Hedefin iyi ve etraflı bir surette istikşafı serian ateş açmak ve doğru ve çabuk çatal endahat ile mesafeyi tayin edebilmek için fevkalade mühimdir. Bu sebepten dolayı mümkün oldukça bu hususun ateşe başlamazdan evvel ikmal edilmesi icab eder.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, Mümtaz Yüzbaşı Mehmed Hulusi, İstikbal Matbaası, İstanbul, 1327, s.10)

¹⁸⁹⁴ “Hâlihazırda topçu liva kumandanı, genel kumandanla yürüyüşlerde ve konak mahallerinde düşmana tesadüfte müsademe planının tertibine kadar murafakatta bulunup bundan sonra kolordu topçusuna tayin olunan mevzii muayene eder ve muharebenin ileride göstereceği hale göre araziden turuk-u istifadeyi arar.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.47)

¹⁸⁹⁵ “Ricatin tarz-ı icrası askerimizin haline ve düşman galibin suret-i hareketine tabidir. Ricata mecbur olan piyade ancak bulunduğu muharebe nizamında ve takriben cepheye amud bir istikamette geri çekilebilir.” (Piyade Talimnamesi, Madde:430, 1328, s.172)

¹⁸⁹⁶ “Himaye mevzii mümkün mertebe etrafa iyi nezareti olan yüksek mahaller olmalı ve bu günkü eslihanın menzillerinin ziyade olmasından dolayı pek yakında olmamalıdır. Çünkü yakında olduğu takdirde tekrar bu mevzide hemen tebdile mecburiyet görülür. Her halde himaye ve muavenete muhtaç kıtaat uzun müddet bundan mahrum bırakılmayacak surette olmalıdır.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevzine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.66)

¹⁸⁹⁷ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.373-374.

22 Temmuz akşamı Karıştıran bölgesinde mevzilenmeye çalışan 55. Tümen birliklerine Yunan taarruzu, kuşatıcı bir manevra ve topçu ateşi desteğinde başladı. Ancak daha muharebenin başlarında mevzilerini terk eden erlerin dağılması¹⁸⁹⁸ ile savunma düzeni bozuldu ve tümen bozuk bir halde Lüleburgaz istikametinde dağınık bir halde geri çekildi. Bu duruma çok üzülen 55.Tümen Kumandanı Yarbey Alaaddin Bey'in, Kolorduya istifasını vererek görevi bırakması üzerine yerine Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale muharebelerine katılmış olan Yarbey Yümnü (*Eğilmez*) Bey getirildi.¹⁸⁹⁹

1.Kolordu, 55.Tümenin kaybolan savunma gücü nedeniyle 49.Tümen'den 155.Alay; 60.Tümen'den 187.Alay takviye kuvvet olarak Babaeski bölgesinde yapılacak yeni savunma için görevlendirdi. Kolordu Kumandanı Albay Muhittin Bey, Kolordu Erkânıharb Reisi Yarbey Abdurrahman Nafiz (*Gürman*) Bey ile Babaeski'ye gelerek tesis edilen savunma mevzilerini yerinde gördü ve kuvvet ihtiyacı olduğuna karar verdi. Bunun üzerine 60.Tümen'in 185.Alayından bir tabur takviye olarak gönderildi. 22/23 Temmuz 1920'de Yunan İzmir Tümeni Babaeski önlerinde tesis edilen savunma mevzilerine taarruza başladı. Ancak Yunan topçusunun ateşleri karşısında henüz piyade muharebesi başlamadan savunma mevzilerini terk eden askerler topluca çekilmeye başladı. Herhangi bir çekilme emri verilmemesine rağmen birliklerin bu geriye çekilmesi sonucu hiçbir direnişle karşılaşmayan Yunan birlikleri 24 Temmuz 1920'de Babaeski'yi işgal etti.¹⁹⁰⁰

Bu muharebelerde de görüldü ki askerin sevk ve idaresindeki yetersizlik nedeniyle Yunan ilerlemesi durdurulamadı.

(3) Meriç Nehri Doğusundaki Muharebeler

Meriç Nehri batısında bulunan Yunan birlikleri hakkında alınan bilgilere göre üç tümen hazırlıklarını tamamlayarak taarruz için yürüyüşe başlamıştı. 1.Kolordu iki tümeni ile 60.Tümen, Edirne'nin kuzeyinde Uzunköprü'de; 49.Tümen Edirne'nin güneyinde Karaağaç bölgesinde olacak şekilde Meriç Nehri boyunca savunma için tertiplenmişti. Yunan birliklerinin Tekirdağ bölgesinde çıkarma harekâtı

¹⁸⁹⁸ “Bil’a-vazife veyahud mecrub olmadıkları halde muharebe eden efradın gerisinde işsiz duranlar veyahud emir meydan-ı muharebeden yaralı nakledenler cebanette (*korkaklıkla*) mahkûm olurlar.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:58, 1310, s.292)

¹⁸⁹⁹ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.374-375.

¹⁹⁰⁰ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.375-376.

başladığından Meriç bölgesinden de Yunan ileri harekâtının başlamadan Meriç Nehri batısında durdurulması maksadıyla 60.Tümen Kumandanı Yarbay Cemil Bey tarafından Meriç Nehri üzerindeki köprülerin tahrip edilmesi emri verildi. Ancak köprüler tahrip edilemediğinden Yunan birliklerinin ilerleyişi durdurulamadı. 22 Temmuz'da başlayan Yunan taarruzu, 23 Temmuz'da öğle saatlerine kadar devam etti. 60.Tümenin savunmasını başarı ile sürdürmesine rağmen doğudan 55.Tümen'in mevzilerini tutamayarak Lüleburgaz bölgesine çekilmesi nedeniyle gerisi tehlikeye düşen 60.Tümen de Havsa bölgesine çekilmek zorunda kaldı. Çekilmenin gizlenmesi maksadıyla topçunun yaptığı ateşler ile çekilebilen¹⁹⁰¹ 60.Tümen, Kırklareli'nin de Yunanlılar eline geçmesi üzerine Bulgaristan'a geçişi kolaylaştırmak üzere Havsa yerine Sazlıdere bölgesine çekilme kararı verdi. Çekilme sırasında Tümenin erlerinin, yakın bölgelerdeki köylerine dağılması¹⁹⁰² ile mevcutları muharebe edecek durumda değildi. Böylece 60.Tümen de etkili bir savunma yapamadan muharebe dışı kalmış oldu.¹⁹⁰³

Meriç bölgesinden yapılacak Yunan taarruzunu durdurmakla görevli ikinci Tümen Albay Şükrü Naili (*Gökberk*) Bey'in emir-komuta ettiği 49.Piyade Tümeni idi. Bu tümen de 21 Temmuz 1920'de baskın tarzında Yunan topçu ateşi altında kaldı. Fakat çabuk toparlanan tümen birlikleri, ateşle karşılık vermek suretiyle mukavemet etti ve zaman zaman karşı taarruz yapmak suretiyle Yunan 9.Tümeni'nin ilerlemesini durduğu gibi geri çekilmelerine neden oldu. Ancak 49.Tümen'in bu başarısının, 60 ve 55.Tümenlerin dağılması ve savunma mevzilerinde tutunamaması nedeniyle herhangi bir faydası olmadı. 22 ve 23 Temmuz 1920'de aynı başarı ile savunmasına devam eden 49.Tümen, 1.Kolordu'nun diğer tümenlerinin geri çekilmesi ve irtibatın kaybedilmesi nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. Bu geri çekilme harekâtı da firar olayları nedeniyle düzensiz olduğundan mevcutları azalan 49.Tümen, diğer tümenler gibi 25 Temmuz 1920'de Bulgaristan'a geçmek zorunda kaldı.¹⁹⁰⁴

¹⁹⁰¹ “Düşman ekseriya ve bil-hassa süratle tedbirsizce ileri atıldığı zaman büyük hedefler ere-a edeceğinden bu esnada ricat eden tarafın icrayı tesir için baskın tarzında ateş küşadı ve yanlardan ateş icrası bil-hassa faidelidir.” (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.116)

¹⁹⁰² “Nefer vakt-i seferde ekseriya havayic-i zaruriyeden mahrumiyet sebebi ile icraları bir kat daha güçleşecek olan işler ve yürüyüşlerden sonra muharebeye gireceğinden böyle vakitlerde dahi kuvvet, cesaret, sükûnet ve sürat-i intikal hassalarını muhafaza etmelidir. Nefer, bu hassalara en büyük muhatara vakitlerinde en ziyade muhtaç olduğundan talim ve terbiyesi esnasında havass-ı mezkure-yi iktisab etmelidir.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:55, 1310, s.290)

¹⁹⁰³ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.377-380.

¹⁹⁰⁴ TİH, Batı Cephesi, II-2, s.380-382.

Doğu Trakya, 20 Temmuz 1920'de Yunanlıların Meriç Nehri ve Tekirdağ bölgesinden başlayan iki koldan taarruz harekâtı ile dört gün içerisinde etkili bir savunma yapılamadan ve 1.Kolordu'nun Bulgaristan'a geçmesi ile elden çıkmış oldu. Bu harekâtta başarısızlığın sebepleri, sevk ve idaredeki yetersizlik, birliklerdeki disiplinsizlik ve savunma planlarında yapılan hatalardı.

Diğer taraftan, Doğu Trakya'yı savunmaya hazırlanan ordunun ihtiyaçlarını sağlama görevi ile Yunan taarruzu karşısında Kolordunun alacağı düzen konusunda anlaşmazlık mevcuttu. Nitekim, Muhiddin Bey, birlikleri dağınık bir şekilde yerleştirme düşüncesindeyken; Cafer Tayyar Bey, Yunan ordusunun Saros Körfezi ile Enez'e çıkarma yapma ihtimali olmadığını değerlendiriyordu. Çıkarmanın Tekirdağ'a yapılması daha güçlü iken, başından beri Millî Mücadele konusunda tam olarak ikna edilmeyen bu bölgenin savunması, 55.Tümele verilmişti. 1.Kolordu Kumandanı, genel seferberlik ilânı konusunda da geç kalmış ve Yunanlıların Batı Trakya'yı işgale başlaması ve Meriç hattını teslim almasından sonra resmen seferberlik ilen etme kararı alınmıştı. Ayrıca Muhiddin Bey, milislerin çete faaliyetine girişerek, Kolordunun düzenini bozmalarından endişe ettiği için yapmış olduğu plânlarda millî kuvvetleri hesaba katmıyordu. Trakya Millî Kumandanı ile I. Kolordu Kumandanı arasında savunmanın esası konusunda da fikir ayrılığı vardı. Cafer Tayyar Bey, Yunan ordusunu Istranca Dağları gibi kesin sonuç alınabilecek yerlere çekmeyi düşünerek, plânın buna göre yapılmasını istemekteydi. Muhiddin Bey'in plânı ise Doğu Trakya'nın her noktasında savunma yapmaktı. Muhiddin Bey'in Yunan taarruzu başlamadan önce verdiği emirlerde, kolordunun başarısız olması durumunda Edirne'den ve Kırklareli'nden Bulgaristan'a geçmeyi plânladığını açıklaması da kolordu üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği emirlerde harekâtın mümkün olduğu kadar uzatılmasını istemekteydi. Hepsinden önemlisi Trakya tamamen işgal edilse dahi müstakil bir karar alınmayacak, Ankara'nın görüşü istenecekti.¹⁹⁰⁵ Ancak bunlara uyulmamış ve Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa da bu başarısızlığın sorumlusunu, askerliğin gereklerini yapamayan Albay Cafer Tayyar Bey olarak belirtmiştir.¹⁹⁰⁶

¹⁹⁰⁵Zühal Keleş, "İstiklâl Savaşı'nda Trakya Bölgesi ve Başarısızlık Nedenleri, Ekim 1918-Temmuz 1920" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.57, Cilt.XIX, Kasım 2003.

¹⁹⁰⁶Kemal ATATÜRK, Nutuk, II, s.661.

2. Birinci İnönü Muharebesi

a. Birinci İnönü Muharebesi Öncesi Siyasi Durum

Mondros Mütarekenâmesinden sonra Anadolu ve Trakya'nın paylaşılması ve Boğazların kontrolü ile ilgili İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlık, 19-26 Nisan 1920'de yapılan San Remo Konferansı ile geçici olarak çözülmüş ve konferans'ta alınan kararlar, 10 Ağustos 1920'de Sevr adı altında bir barış antlaşmasına dönüştürülmüştü. İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilen ancak Milli Mücadele'yi yöneten Ankara Hükümeti tarafından tamamıyla reddedilen bu antlaşmanın tatbik edilmesi için Doğu Trakya ve Anadolu'da askeri bir harekât düzenleyen İtilaf Bloku, Doğu ve Güney Cephelerinde yenilgiye uğramış bu kez Batı Cephesi'nde, Yunanlılar vasıtasıyla 22 Haziran 1920'de başlattıkları ileri harekât, Ekim 1920'de Bursa-Gediz-Uşak hattına ulaşmıştı.

Sevr Antlaşması'nın uygulanmasında ısrar eden İtilaf Devletleri, bu amaca ulaşmak için destekledikleri ve kullandıkları Yunanistan'da, 25 Ekim 1920 Kral Alexandre'nin ölmesi üzerine yerine geçen Kral Konstantin ile anlaşamayan Başbakan Venizelos ülkeyi terk etmişti. Yunanistan'daki bu yönetim değişikliği, başta İngiltere olmak üzere İtilaf yanlısı Yunan politikasını değiştirmedeği gibi Anadolu'daki askeri harekâtın devamı yönünde karar verdi. Buna bağlı olarak da Yunan Ordusu'nu her yönden desteklemek ve gerekli tedbirleri almak niyetindeydi.

Anadolu'da ise İstanbul Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile anlaşarak Milli Mücadele'nin bastırılarak Sevr hükümlerinin uygulanmasını istiyordu. Bu maksatla 5 Aralık 1920'de İstanbul'dan gönderdiği heyete, Mustafa Kemal Paşa tarafından Bilecik'te Milli Mücadele'nin vatanın kurtarılmasına kadar devam edeceği belirtilerek İstanbul Hükümeti'nin de artık tanınmadığı bildirildi. Diğer taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi, askeri yönden gerekli tedbirleri almaya ve düzenli birliklerin kurulmasına çaba sarf ederken dış siyasette; Sovyet Rusya ile çok önemli olan askeri yardımın temin edilmesine yönelik işbirliğini sürdürmek amacındaydı.

b. Birinci İnönü Muharebesi Öncesi Askeri Durum

(1) Türk Kuvvetleri

9 Kasım 1920 tarihinde, kuzey ve güney olarak ikiye ayrılan Garp Cephesi;¹⁹⁰⁷ kuzeyi, Garp Cephesi Kumandanlığı; güneyi, Cenup Cephesi Kumandanlığı olmak üzere doğrudan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne bağlı idi. Buna göre, karargâhı Eskişehir'de olan Garp Cephesi Kumandanlığı, Albay İsmet (İnönü) Bey'in emir-komutasında olmak üzere Ertuğrul Grup Kumandanlığı, doğrudan bağlı 24.Tümen Kumandanlığı ve milis kuvvetlerin yer aldığı 1.Kuvve-yi Seyyare'den oluşmaktaydı. Garp Cephesi Kumandanlığına bağlı birliklerin kuruluşu şöyleydi;

Ertuğrul Grup Kumandanlığı:

Grup Kumandanı; Albay Kazım (Özalp) Bey olup 11 ve 61.Piyade Tümenlerinden oluşmaktaydı.

11.Tümen; kumandanı Yarbay Arif (Ayıcı) Bey olup 70, 126 ve 127.Piyade Alaylarından; 61.Tümen; kumandanı Kurmay Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey olup 159, 174 ve 190.Piyade Alaylarından teşkil di. Ayrıca milli teşk iller olarak Gök bayrak Taburu, Ankara süvari bölükleri ile Adapazarı, Bolu ve Ankara bölgelerinden milli kuvvetler mevcuttu. Bu teşkilatlanmaya göre Garp Cephesi Kumandanlığı harp mevcudu, 1.098 subay, 19.406 er, 10.283 tüfek, 90 ağır makineli tüfek, 23 hafif makineli tüfek, 45 top ile 439 araba idi.¹⁹⁰⁸

(2) Yunan Kuvvetleri

Yunan İşgal Kuvvetlerinin Anadolu'da, General Papulas'ın emir-komutasında Küçük Asya Ordusu adında İzmir Kolordusu ve 1. Kolordu olmak üzere iki kolordu kuvveti vardı. Karargâhı İzmir'de olan bu ordunun İzmir Kolordusu, kuzeyde Garp Cephesi Kumandanlığının karşısındaydı. İzmir Kolordusu'nun Kumandanı General Petmezas'dı. Bağlı birliklerinden, General Gargalidis'in emir-komuta ettiğ i İzmit bölgesindeki Manisa Tümeni; Albay Bukolavas'ın emir-komuta ettiğ i Gemlik bölgesindeki İzmir Tümeni; Albay Karakulos'un emir-komuta ettiğ i

¹⁹⁰⁷HTVD, SAYI.52, 1965, Vesika Nu.:1189.

¹⁹⁰⁸TİH, Batı Cephesi, II-3, s.41-45.

Bursa bölgesindeki Adalar Tümeni olmak üzere kuruluşunda bulunan bu üç tümende toplam 1.230 subay ve 35.383 er mevcuttu.¹⁹⁰⁹

c. Birinci İnönü Muharebesi'nin İcrası

Yunanistan, iç ve dış siyasetin kendisine sağladığı üstünlüğü, askeri sahada kazanacağı başarı ile sağlamlaştırmak niyetindeydi. Bu bakımdan Türk Milli Hükümeti'nin henüz düzenleme aşamasında olan ordusunu imha etmek veya harekâtı Anadolu içlerine taşıyarak Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek başlıca amacıydı. Bu maksatla kuvvetlerinin büyük kısmı ile isyan eden Ethem kuvvetlerini bastırmakla meşgul Türk Ordusu'na, toparlanmasına fırsat vermeden taarruz etmek Yunanlılar için elverişli bir durumdu. Ancak bu düşünce, Yunanlıları hazırlıksız ve mevsimsiz bir harekâta sürüklemiş oldu.

Yunanlıların bu harekâtındaki niyeti; kuzeyde toparlanmakta olan Türk Ordusunu dağıtmak ve harekâtı İnönü bölgesine kadar ilerletmekti. Bu maksatla, General Petmezas'ın emir-komutasındaki İzmir Kolordusu'nun (3.Kolordu) vazifesi, asıl taarruz Adalar Tümeni'nde olmak üzere İnegöl-İnönü istikametinde; İzmir Tümeni ise Yenişehir-Bilecik istikametinde taarruzla nihai hedef olan Eskişehir'i ele geçirmekti. Taarruz zamanı 6 Ocak 1921 olarak belirlenmişti.¹⁹¹⁰

Yunanlıların bu harekâtına karşılık Garp Cephesi Kumandanlığının önceden hazırlanan bir harekât planı olmamakla birlikte 1 Ocak 1921'de yayımlanan keşif ve ileri mevzi tertiplenmesi ile kısmen tedbir alınmıştı¹⁹¹¹ ancak tertiplenmede genel olarak belirlenen anafikir, stratejik savunma yapmaktı. Bu maksatla Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey'in yaptığı savunma planında, Bilecik-İnönü demiryolunun kuzeyini 24.Tümen ile; güneyini 11.Tümen ile savunmak, birlikler savunma mevzilerine yerleşene kadar Yunan taarruzlarının başlaması halinde 126.Alay ile oyalama muharebeleri yaparak zaman kazanmak düşüncesi hâkimdi.¹⁹¹²

¹⁹⁰⁹TİH, Batı Cephesi, II-3, s.38-39.

¹⁹¹⁰Alb. Bıjak, *Yunan Ordusu'nun Seferleri, (1918-19229, Çev.:Kur.Yb.İbrahim Kemal, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s.199-200.*

¹⁹¹¹HTVD, SAYI.73, 1975, Vesika Nu.:1590.

¹⁹¹²TİH, Batı Cephesi, II-3, s.152.

(1) Mevzi İlerisindeki Muharebeler

Yunan ileri harekâtının başladığı 22 Haziran 1920'den itibaren Garp Cephesi Kumandanlığı, yapılacak olan savunmaya yönelik arazi etütleri¹⁹¹³ ve asıl savunma mevzilerinin yerleri hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti ile müşterek çalışıyordu. Üzerinde durulması gereken en önemli husus, Yunan Ordusu'nun imkân ve kabiliyetlerinin kabul ihtimal derecesini belirlemektir.

Buna göre Yunanlıların, kuvvetlerinin çoğunluğu ile Kütahya istikametinde Güney Cephesi'nden; kalan kuvvetleri ile İnönü istikametinde Garp Cephesi'nden aynı anda taarruz edebilecekleri yönündeydi. Büyük ölçüde savunma hazırlıklarını tamamlayan Garp Cephesi Kumandanlığı, aldığı istihbarat raporlarına göre Yunanlıların 5/6 Ocak 1921'de taarruz edeceğini değerlendirmekteydi.¹⁹¹⁴

Muhtemel taarruzların önlenmesi için seçilecek savunma mevzilerinin yeri taktik açıdan çok önemli olduğundan Garp Cephesi Kumandanlığının kuzeyde tespit ettiği savunma mevzileri,¹⁹¹⁵ Temmuz 1920'den bu yana tahkim edilmekte idi. Bu mevziler, Asıl Savunma Mevzi olarak tespit edilen, 30 km uzunluğunda ve ismini İnönü Köyü'nden alan İnönü Mevzileri idi. İnönü mevzileri, kuzeyden güneye Söğüt-Metris Tepe-Cesaret Tepe-İntikam Tepe-Boz Tepe hattında tesis edilmiş ayrıca ileri savunma mevzileri¹⁹¹⁶ de oluşturularak bu mevzilerin savunma direnci artırılmıştı.¹⁹¹⁷

¹⁹¹³ “Araziden mahirane istifade etmek için en birinci şart vaktiyle keşif icra etmektir. Keşf-i kemali dikkatle icra edilmeli fakat muzafferiyetten istifade edilemeyecek derecede uzun uzadı icra edilerek muharebe harekâtını zorlaştırmamalıdır.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:305, 1325, s.128)

¹⁹¹⁴ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.160-161.

¹⁹¹⁵ “Mevzi gündüzden intihab olunmalı ve tertib ve tanzim edilmelidir. İcrası muhtemel ameliyat-ı istihkamiyye geceleyin daha iyi yapılır.” (Piyadenin Gece Talimleri, Almancadan Tercüme: Kolağası Mehmet Hayri, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1326, s.51)

¹⁹¹⁶ “Bir mevzi muharebesinde piyade mevziinin en ileriki müdafaa hatları cereyan eden muharebenin icabatına tevafuk etmelidir. Yani baskınlara karşı gayet zayıf bir kuvvetle emniyet hasıl etmeli işgal kuvvetine düşmanın nazar ve ateşinden mesturiyet ve hareket kabiliyeti tevaküsün ikmali ve ikameti gibi iyi şartlar hayatiye arz ve erae etmelidir.” (Mevzi İnşasına Dair Mevaid-i Umûmîye, 1337, s.5)

¹⁹¹⁷ Selahattin Selışık, Türk İstiklâl Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi, Haz.:Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, s.30-31

(a) 6 Ocak 1921 Harekâtı

Yunanlılar, 6 Ocak 1921’de saat:07.00’den itibaren Bursa bölgesinden biri Yenişehir diğeri İnegöl istikametinde olmak üzere iki kol halinde ileri harekâta başladı.

Yenişehir istikametinde ilerleyen Yunan İzmir Tümeni birlikleri, Menteşe’deki Süvari Bölüğünü taarruzla geri atarak aynı gün Menteşe’yi işgal etti. Bölgeyi savunmakla görevli 24. Tümen, ilk tedbir olarak bir piyade alayı ve topçu takımını¹⁹¹⁸ ileri yanaştırdı. Ancak zamanında mevzi alınamadığından¹⁹¹⁹ Yunan birliklerinin ilerlemesi durdurulamadığı gibi Yenişehir’in işgali de önlenemedi. Yenişehir’den ileri harekâtına devam eden Yunan birliğinin öncü Süvari Bölüğü ile 24.Tümen’in Süvari Bölüğü arasında kısa süreli bir muharebe¹⁹²⁰ olsa da fazla direnç gösteremeyen Süvari Bölüğünün geri çekilmesi üzerine Yunan İzmir Tümeni, savunmada bulunan 143.Alay birliklerinin bulunduğu Yenişehir doğusundaki mevzilere yaklaştı. Gelişen bu durum karşısında 24.Tümen Kumandanı Yarbay Atıf (Ateşdağlı) Bey, kuzeydeki Gökbayrak Taburu’ndan bir Keşif Bölüğü’nün Yunan öncü birliklerinin gerisine taarruz etmesi¹⁹²¹ ile ihtiyatta bulunan 32.Alayın 2 ve 3.Taburlarının¹⁹²² 143.Alayı takviye etmesi emrini verdi.¹⁹²³

İnegöl istikametinde ilerleyen Yunan Adalar Tümeni ise iki kol halinde başlayan ileri harekâtına, İnegöl’de bulunan 126.Alayın Süvari Bölüğünü geri atarak devamla İnegöl’ü işgal etti ve ertesi günkü harekât için burada tertiplendi. 24.Tümen, İnegöl bölgesindeki harekâtın da süratle Yunanlılar lehine gelişmesi üzerine bu bölgenin takviye edilmesine karar verdi ve 32.Alayın 1.Taburu’nu İnegöl

¹⁹¹⁸ “Ağır makineli tüfeklerin takım halinde istimali kaidedir. Çünkü böyle olmazsa iyi bir tarassudu ve vakti ve zamanıyla muharebe hazırlığını yegâne zamin olan hizmet-i murakabesi mefkut olur.” (**Mevzi Harbinde Müdafaa**, 1337, s.54)

¹⁹¹⁹ “Mevzi çarçabuk işgal etmeli, düşman meydana çıkar çıkmaz derhal ve mümkün olduğu kadar müttehiden şiddetli ateş açmalı, düşman yere yatıpta ufak bir hedef era’e eyleyince ateş yavaşlatılır. Sıçramalarla ilerlediği zaman (hiçbir emir beklemeksizin) az bir zamanda büyük bir zamanda büyük bir tesir elde etmek için tekrar şiddetlendirilir.” (**Piyade ve Süvari Bölüğünün Muharebe Endahtında Talim ve Terbiyesi**, Madde:134, (Almancadan tercüme Binbaşı Mustafa), Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1326, s.109)

¹⁹²⁰ “Süvari muharebesinde toplu ve kemal-ı şiddetle icra edilen hücum muzafferiyeti intaç eder.” (**Süvari Talimi Nizamnamesi**, Madde:417, 1328, s.191)

¹⁹²¹ “Keşif süvarisinin kumandanı cüretkar ve muhataradan yılmaz tabiatla olmalıdır.” (**Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, 1338, s.37)

¹⁹²² “Kumandan muharebenin heyet-i Umûmiyesini idare etmeye ancak muharebeye henüz girmeyen kuvvetlerle yani ihtiyat ile muvaffak olabilir.” (**Yeni Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:294, 1325, s.125)

¹⁹²³ **TİH, Batı Cephesi, II-3**, s.164-166. Birinci İnönü Muharebesi Harekât Durumu EK-29’da belirtilmiştir.

bölgesine 126.Alaya takviye için gönderdi. Nitekim 24.Tümen Kumandanı, 126.Alayın sevk ve idaresinden memnun değildi.¹⁹²⁴

İlk günkü muharebeler öncü muharebesi halinde geçmiş ve Yunan ilerlemesi durdurulamayarak İnegöl ve Yenişehir işgal edilmişti. Keşif birliklerinden alınan raporlar da doğru olmadığından¹⁹²⁵ Yunan kuvvetlerinin gerçek durumu ortaya konamamış ve güneyden daha fazla kuvvetle taarruz edebilecekleri değerlendirilememişti.¹⁹²⁶ Bununla birlikte 24.Tümen Kumandanı, İnegöl ve Yenişehir’de bulunan alay kumandanları ile zamanında irtibat sağlayamamasına rağmen takviye için gerekli kuvvetleri savunma bölgelerine geç de olsa gönderebilmişti. Ayrıca iki tümen halinde ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı geniş bir cephede bir tümenle savunmak, sevk ve idare bakımından da zordu. Bu nedenle 11.Tümenin Gediz bölgesindeki Ethem kuvvetlerinin isyan hareketini bastırma görevini tamamlayarak bir an önce savunmaya katılması önemliydi.

(b) 7 Ocak 1921 Harekâtı

Yenişehir kesiminde Yunanlıların İzmir Tümeni’nden bir süvari taburu ve bir kısım süvari birliği ile saat:07.00’da başlayan taarruzu, İncirli mevkiinde bir piyade alayı ile bir süvari alayının da taarruza katılması ile gelişti. Bu taarruzları, 143.Alay tarafından takviye aldığı birliklerin de desteğinde durduruldu. Yunanlılar, beklemedikleri mukavemet karşısında bulundukları hatlarda taarruzlarını keserek akşama kadar topçu ateşleri ile 143.Alay mevzilerinde baskı kurmaya çalıştı. Bu esnada kuzeyde yer alan Gökbayrak Taburu da ileri yanaşarak Yunanlılara karşı yan bir durum aldı.¹⁹²⁷

İnegöl kesiminde ise Yunanlıların yapacağı bir kuşatma hareketine karşı ileri karakol kuvvetinde bulunan bir bölük kadar kuvvet mevzide bırakılarak¹⁹²⁸ kuşatma istikametini örtme görevi aldı. Bu tertiplenmeye karşı ileri harekâtına başlayan Yunan Adalar Tümeni, ileri karakol görevinde olan bölüğü geri atarak

¹⁹²⁴ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.166-167.

¹⁹²⁵ “Mevzi muharebesi esnasında tatili asla caiz olmayan dikkatli keşif icrası sayesinde düşmanın taarruzu tasminatı vakit ve zamanında malum ve mekşuf olur.” (Mevzi Harbinde Müdafaa, 1337, s.7)

¹⁹²⁶ S. Selişik, Türk İstiklâl Savaşı’nda Birinci İnönü Muharebesi, s.19.

¹⁹²⁷ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.173.

¹⁹²⁸ “Bidayet-i seferde düşman ileri karakollarının mütevaliyen ufak tefek hezimetlere duşarı düşmanın gözünü yıldırmaya en iyi vasıtaadır.” (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, 1315, s.79), “Emniyet tertibatının esasını teşkil eder ve düşmanın bir hücumunda bunlar hücum ederler.” (İleri Karakol Hıdematı, 1327, s.7)

Nazıfpaşa mevkiindeki asıl savunma mevzinde bulunan 126.Alay birlikleri ile temasa geçti. Muharebeyi çok geriden takip eden 126.Alay Kumandanı Yarbay İsmail Rüştü Bey, Yunan tümeninin üç koldan mevzilere yaptığı taarruzları tam olarak anlayamadığından 24.Tümen'e gönderdiği muharebe raporlarında geri çekilmenin gerekli olduğunu ısrarla istiyordu. 24.Tümen Kumandanı da yeterli bilgiye sahip olamadığından 126.Alay Kumandanını muharebenin sevk ve idaresinde serbest bırakmak zorunda kaldı.¹⁹²⁹

Bununla birlikte tümenin hücum taburunun takviye için bölgeye gönderildiği ve emrine verildiği bildirildi. Bu durumu Garp Cephesi Kumandanlığına rapor eden 24.Tümen Kumandanı, Garp Cephesi Karargâhı'ndan aldığı emirde, 126.Alay'ın savunmasını adım adım yapması ve asıl maksadın Yunan birliklerinin mümkün olduğunca geciktirilmesi olduğu belirtildi. Bu emir olduğu gibi 126.Alay Kumandanına iletilmesine rağmen, Alay Kumandanı mukavemet etmeksizin 126.Alayın Pazaryeri doğusuna çekilmesi emrini verdi. Verilen karışık ve yetersiz bu emir¹⁹³⁰ üzerine 126.Alay dağınık bir şekilde çekilmeye başladı. Alay Kumandanının sevk ve idaredaki bu yetersizliği nedeniyle kuzeyde yer alan Yenişehir bölgesindeki sol yanı açıkta kalan 143.Alayın da çekilmesini¹⁹³¹ zorunlu hale getirdi. Bunun üzerine 24.Tümen Kumandanı, Garp Cephesine yaptığı teklifin kabul edilmesi ile 126.Alay Kumandanının görevinden alınarak yerine Yarbay Şevki Bey'in getirilmesini sağladı. Diğer taraftan 126.Alayın mevzilerini savunmadan çekilmesi, Güney Cephesinden gelecek 11. ve 4.Tümenlerin gelmesi için gerekli zamanın da kullanılamamasına neden oldu.¹⁹³²

(c) 8 Ocak 1921 Harekâtı

Yenişehir bölgesini savunmakla görevli 143.Alay, güneyde 126.Alayın geri çekilmesi nedeniyle sol yanında meydana gelen boşluğun kuşatılma için tehlikeli olması üzerine İncirli mevkiinde yeniden savunma tedbirlerini aldı. 143.Alayın aldığı savunma tedbirlerine takviye için gönderilen 32.Alayın 2.Taburu da, cebri yürüyüşle gerideki mevzileri işgal ederek yan ve gerilerin emniyeti için bir subay

¹⁹²⁹S. Selişik, Türk İstiklâl Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi, s.20-21.

¹⁹³⁰İstiklâl Harbi'nde Birinci İnönü Muharebesi'nde 126. Piyade Alayı'nın Harekâtı, Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, Genelkurmay Harp Tarihi Bşk.lığı Resmi Yay. Nu.:1, Ankara, 1974, s.11.

¹⁹³¹İstiklâl Harbi'nde Birinci İnönü Muharebesi'nde 126. Piyade Alayı'nın Harekâtı, s.11-12.

¹⁹³²TİH, Batı Cephesi, II-3, s.173-178.

keşif kolu¹⁹³³ ile bir jandarma keşif kolunu mevzi ilerisine çıkardı. Öğleye kadar Yunanlıların 143.Alayın bulunduğu İncirli mevzilerine yönelik bir hareketi görülmemesine rağmen 126.Alay cephesinin bulunduğu İnegöl bölgesi Pazaryeri mevki mevzilerine Yunanlıların uzaktan yaptıkları tesirsiz topçu ateşleri, moralleri bozuk olan 126.Alay birliklerinin kontrolsüz bir şekilde geri çekilmesine neden oldu. Hatta alayın topçu bataryası herhangi bir emir almadan¹⁹³⁴ mevzilerini daha önce terk etti. Diğer taraftan 126.Alayın erlerini mevzide tutmak mümkün olmadığından yeni Alay Kumandanı, birliğin Bozüyük bölgesine çekilmesini ve orada yeniden düzenlenmesini 24.Tümen Kumandanına teklif etti. 126.Piyade Alayı, savunmakla görevli olduğu İnegöl bölgesini savunmadığı gibi birliklerin emir verilmeden geri çekilmesini kontrol edemedi. Bu durum kuzeyde bulunan 143.Alayın savunmasını da zorlaştırdığından savunmanın bütünlüğü gereği 143.Alayın da geri çekilmesine neden oldu.¹⁹³⁵

Bunun üzerine Garp Cephesi Kumandanı, 24.Tümen Kumandanına gönderdiği cephe emrinde; 126.Alayın iyi sevk ve idare edilemediğini,¹⁹³⁶ Alay Kumandanı ile irtibat sağlanamadığını bu nedenle gereken kanuni işlemin yapılarak alayın süratle toplattırılmasını ve alay kumandanının görevinden alınarak¹⁹³⁷ yeni bir subayın emir komutasında sevk ve idare edilmesini istedi.¹⁹³⁸

¹⁹³³ “Keşif kolu, ya kuvveti icabı hale göre tayin olunan süvari müfrezeleri veyahud bir subay maiyetine tefrik edilen birkaç muharebe atlısından ibaret zabıt keşif kolları tarafından icra olunur. Zabıt keşif kolu, üç dört atlıdan mürekkep bulunacağı için düşmanla daima harp etmeye muktedir olamaz. Başkumandana vakti ve zamanıyla malumat tedarik edebilmek için süratle harekete mecburdur.” (Süvarinin Keşif Hidematı, 1330, s.15)

¹⁹³⁴ “Müstakil bulunan batarya kumandanı ricat için emir alınca aldığı emre nazaran bataryanın en kıdemli zabitiyle kademe kumandanına vakti ve zamanıyla geri çekilmek hakkında ilk tertibatı emir ettikten sonra Kaideten kendisi emir edilen himaye mevziinin istikşafı için geriye atını sürer.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.66), “Tabur kumandanı her bataryaya mahsus bir hedef ve hedef-i müşterekin bir mıntkasını tahsis eder.” (Ağır Topçu Endaht Talimnamesi, Madde:214, 1333, s.113)

¹⁹³⁵ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.179-183.

¹⁹³⁶ “Liva kumandanı muharebe esnasında dahi livada mevcut olan kıtaatın hareketini görebilecek kadar geriye çekilip kaideten bizzat kumandası altında bulunmak üzere geride tuttuğu kumanda cüz-i tamının yakınında durarak buradan muharebeyi idare eder. Ve emirlerini kaideten doğrudan doğruya kendi emri altında bulunan ümeraya verir. Mumaileyh iktiza-yı halde bu kaideden inhıraf ederek müstacelen ifası lazım olan bazı hususat için doğrudan tabur kumandanlarına emir verir ise vuku-i hali derakab mezkur taburun mensup olduğu alay kumandanına ihbar etmek lazım ve alay kumandanlarıyla kendi arasında bila-inkita irtibatın muhafazasına dikkat eylemek muktezidir.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:113, 1310, s.339)

¹⁹³⁷ “Bir alay kumandanı alayın bilcümle aksamına emir ve kumanda eder. Efkar-ı askeriye tenmiyesi, inzibatın idame ve takviyesi ve kabiliyet-i harbiyenin suret-i mükemmelede muhafazası alay kumandanının vazifesidir. Alay Kumandanı bilcümle hıdmat-ı idare ve suret-i icrasına nezaret eder.”

Fakat 126.Alayın dağınık bir şekilde geri çekilişinin önüne geçilemedi ve birlikler Bozüyük bölgesine kadar geldi. Bu gelişme üzerine Garp Cephesi Kumandanı, 24.Tümen'e gönderdiği yeni bir emirde, *"İnönü bölgesine çekilerek burada tesis edilecek mevzilerde kati surette savunmanın yapılmasını ve 11.Tümenin takviye için bölgeye yetiştigi"*¹⁹³⁹ belirtildi. 24.Tümen Kumandanı, birliklerine verdiği çekilme emri ile 143.Alayın Bilecek bölgesinde artçı kuvvette bir tabur bırakarak Söğüt istikametinde çekilmesini, bu taburun emrine bir süvari bölüğü de verildiğini ve bu bölüğün yan emniyetine görevlendirilmesini,¹⁹⁴⁰ 143.Alayı takviye için gönderilen 32.Alayın taburlarının da 143.Alay ile birlikte yürümesini; 126.Alayın da İnönü mevzilerinde cepheye takviye için gönderilen 4.Tümenin ilk gelen bir piyade alayı ile birlikte süratle İnönü'de kati savunmanın yapılmasını emretti.¹⁹⁴¹

Bu gelişmeler üzerine Ankara'dan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nden gelen emirle de, 11. ve 4.Tümenlerin Garp Cephesi'ne yetişene kadar Eskişehir'in korunması ve bunun için de İnönü mevzilerinde mutlak savunmanın yapılması emredildi.¹⁹⁴² Ayrıca Cenup cephesinde Yunanlıların ciddi bir hareketi görülmediğinden Yunanlılara esaslı bir darbe indirilmesi gerektiği belirtilerek Garp Cephesi'ni takviye maksadıyla bu cepheden 1.Süvari Tümeni'nin gönderileceği bildirildi.¹⁹⁴³

(d) 9 Ocak 1921 Harekâtı

Garp Cephesinin kuzey ve güney kesimlerinde saat:10.00'a kadar Yunanlıların herhangi bir hareketi görülmedi. Kuzeyde Söğüt bölgesine çekilmekte olan 143.Alayın çekilmesini kolaylaştırmak ve Yunan İzmir Tümeni'nin

(Piyadeye Mahsus Hıdemat-ı Dâhiliye Nizamnamesi, Madde:160, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332, s.51)

¹⁹³⁸ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.181.

¹⁹³⁹ "Kuvvetli kıtaatla düşmanın mukabil taarruzlar hazırladığı his olunursa başka bir mahalde taarruzun ilerletilmesi ile tesirin izale edilip edilmeyeceğini yahut cephemizin bazı aksamının doğrudan doğruya muavenete ihtiyacı olup olmadığını takdir etmek mühimdir." (Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnamesi, 1337, s.19-20)

¹⁹⁴⁰ "Meydan muharebesinin gayr-i müsaaid olarak neticelenmesi halinde süvari sunuf-ı sairenin ric'atını teshil için bütün kuvvetini sarf etmelidir. İşte bu halde kendisi için şiddetli bir surette taarruz icrası lazım ve her şeyden evvel takip icra eden düşmanın yanlarına tekrar tekrar taarruz etmesi faydalıdır. Geri çekilen piyadenin muvakkaten takipten kurtarılması ve vakit kazanması ekseriye bütün bütün hezimete mani olabilir." (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:518, s.222)

¹⁹⁴¹ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.183-184.

¹⁹⁴² TİH, Batı Cephesi, II-3, s.186.

¹⁹⁴³ HTVD, sayı.52, 1965, Vesika Nu.:1207.

öncü birliklerinin takip ve ilerlemesini geciktirmek maksadıyla Gökbayrak Taburu'na Yunan birliklerinin yan ve gerisine taarruz görevi verildi.¹⁹⁴⁴

24.Tümen bölgesinde, 143.Alay'ın gruplar halinde çekilmesi devam etti. Çekilmeyi himaye görevi verilen artçı birliklerinden bir tabur ve bir süvari bölüğü, Yeniköy'ün batısında Yunan öncü birlikleri ile girdiği muharebede¹⁹⁴⁵ Yunan birliklerinin ilerlemesini kısmen geciktirdi. Bu esnada çekilme yolu olan Söğüt-İnönü yolunun Yunanlılar tarafından kesildiği yönünde çıkan söylentiyi, Cephe Kumandanının zamanında araştırtarak yalan olduğunu ortaya çıkartması ve bu söylentiyi çıkaranları yargılaması birliklerinin moralinde az da olsa olumlu etki yaptı. 24.Tümen Kumandanı, çekilme harekâtını en iyi görülebilen Metris Tepe'den yaptığı gözetleme sonucunda, 143.Alayın çekilmesini hızlandırması emrini verdi. 143.Alayın çekilmesi esnasında Yunan İzmir Tümeni'ne verilen Söğüt'e ulaşması emrinin Tümen tarafından uygulanmayarak Yeniköy bölgesinde beklenilmesi 143.Alayın çekilmesini daha da kolaylaştırmış oldu.¹⁹⁴⁶

Garp Cephesinin güneyinde Yunan Adalar Tümeni'nin ilerleyişi devam etmekle birlikte öğle saatlerine kadar herhangi bir muharebe olmadı. İnönü bölgesinde 126.Alayın tamamen dağılması¹⁹⁴⁷ sonucu geride yeniden düzenlenmesine devam edilirken, bölgeye takviye için gönderilen Binbaşı Mehmet Nazım (*Yücel*) Bey emir-komutasındaki 4.Tümen'in ilk grupları, İnönü mevzilerine gelerek tahkimata başladı. 11.Tümenin de ilk kademesi İnönü'ye ulaşmış ve mevzilere yerleşmek için yürüyüş halindeydi. Her iki tümen kumandanı, birlikte verdikleri karar doğrultusunda savunma mevzilerinin paylaşımını yaparak 4.Tümen'e ait 58.Alayın, Akpınar-Kovalca bölgesinde mevzilenmesi uygun görüldü. Ancak 11.Tümen Kumandanı Yarbay Arif (*Ayıcı*) Bey, Kovalca bölgesine geldiğinde, Yunan Adalar Tümeni'nin bir alay kadar kuvveti ile taarruzlarına başladığını ve 58.Alayın henüz yerini almadığını gördü ve 70.Alayın bu bölgeyi süratle kapatması emrini verdi. 70.Alay muharebeye girer

¹⁹⁴⁴ **TİH, Batı Cephesi, II-3, s.189.**

¹⁹⁴⁵ "Müfreze mağluben ricat eder ise emniyet süvarisi, istikşaf süvarisi ile birlikte ricatı muhafaza eder." (**Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi**, 1327, s.19)

¹⁹⁴⁶ **TİH, Batı Cephesi, II-3, s.190.**

¹⁹⁴⁷ "Piyade askeri görünen bir adam için kabil merur olan her türlü arazide muharebeye etmeye ve hatta bütün teçhizatını hamil olduğu halde mevania-yı mühimmeyi geçmeye ve aşmaya muktedir olmalıdır. Kıta kumandanları hakiki muharebede hangi mahalden ve vücudun hangi vaziyetinde emir vereceklerine talimlerde dahi o mahalden ve o vaziyetten emir verilmelidir." (**Piyade Talimnamesi**, Madde:250, 1328, s.117)

girmez yaptığı karşı taarruzla¹⁹⁴⁸ Kovalca sırtlarını geri alamadı ancak Yunan Alayının taarruzlarını durdurmayı¹⁹⁴⁹ başardı. Bu günkü muharebeler sonunda Yunan ilerlemesi kısmen durdurulsa da İnönü mevzilerine birlikler tam olarak yerleşemedi. Ayrıca 11.Tümen Kumandanı da bölgesinde kullanılmak üzere takviye birlik istedi. Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, bu teklifi Garp Cephesinin emrinde yeterli ihtiyat kuvveti olmadığından¹⁹⁵⁰ uygulayamadı ve kritik bir hal alan İnönü mevzilerindeki muharebeleri yakından sevk ve idare etmek üzere karargâhı ile birlikte gece yarısı demiryolu ile Kütahya'dan İnönü'ye hareket etti.¹⁹⁵¹

(2) İnönü Mevziindeki Muharebeler

(a) 10 Ocak 1921 Harekâtı

10 Ocak 1921 tarihi itibarıyla, İnönü Mevzilerinde toplanabilen ve savunma hazırlıklarına başlayan toplam üç tümen bulunuyordu. Bunlardan 24.Tümen, 32, 143 ve 2.Piyade Alayları ile Bozüyük-Poyra yolunun kuzeyinde Metris Tepe-Cesaret Tepe hattında; 11.Tümen, 70, 126 ve 127. Piyade Alayları ve 4.Tümen ise 58.Piyade Alayı ile Bozüyük-Poyra yolunun güneyinde İntikam Tepe-Kanlı Tepe hattında; cephenin her iki kesiminde de iki tabur ihtiyatta olacak şekilde savunma için tertiplenmiş durumdaydı. Garp Cephesi Kumandanlığı karargâhı İnönü'de ve Albay İsmet Bey de karargâha intikal etmişti. Birlikler genel olarak muharebeye hazır olsa da 11.Tümen, Ethem kuvvetlerinin bastırılmasından¹⁹⁵² döndüğü için yorgun; 4.Tümen ise kuvvet olarak eksikti. Ayrıca ilk üç günlük muharebelerde dağılarak muharebe gücünü kaybeden 11.Tümen'e ait 126.Alay, geride yeniden toparlanmakta idi. Yunan kuvvetleri ise Bilecik'ten Söğüt'e hareket eden ve cephenin kuzeyinde yer alan İzmir Tümeni; bu tümenin güneyinde ve aynı zamanda Bozüyük-Poyra yolunun kuzeyinde

¹⁹⁴⁸ “Düşman mevziin herhangi bir noktasından hatta dahil olursa bu halde gerideki hatlarda mahalli mahfuza dahilinde bulundurulacak kıtaat hemen el bombalarıyla ve süngü takarak mukabil taarruz için ileriye giderler.” (Mevzi Muharebatına Dair Tecrübeler, 1332, s.12)

¹⁹⁴⁹ Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, s.220.

¹⁹⁵⁰ “Kumandan muharebenin merkez sıkletini istediği noktaya tahvil etmeye icap eden yerlere muavenet ve muharebenin maksada gayr-i muvafık halatını bertaraf hasıl-ı netice-yi katiyeyi istihsal eylemeye ancak ihtiyatla muvaffak olur.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:294, 1325, s.125)

¹⁹⁵¹ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.191-194.

¹⁹⁵² “Türkiye Büyük Millet Meclisi, 8 Ocak 1921'de çıkardığı Resmi Beyanname ile Kuva-yı Seyyare eski kumandanı Ethem ve kardeşleri Tevfik ve Reşit Beyleri millete karşı isyan etmeleri ve Yunanlılarla işbirliği yapmaları nedeniyle suçlu bulmuş ve yanındakilerin ise teslim olmaları durumunda suçsuz olacaklarını bildirmişti.” (BCA, Dosya:2, Gömlek:23, Yer:3)

yer alan Adalar Tümeni ile Bozüyük-Poyra yolunun güneyinde yer alan 3.Tümen olmak üzere toplam 8 alay kadar kuvvete sahipti.¹⁹⁵³

Yunan kuvvetleri, 10 Ocak sabahı sisin de etkisi ile baskın şeklinde başlattıkları taarruzları ile cephenin güneyindeki İntikam Tepeyi ele geçirdi.¹⁹⁵⁴ Bu tepenin doğusunda Bardanyol tepesine 70 ve 58.Alayların birer taburları ile karşı taarruz yapılsa da başarılı olamadı. Fakat 70.Alayın 3.Taburu ile Kovalca'nın batı kesimlerinde zamanında yapılan karşı taarruzda buradaki Yunan birliği geri atıldı. Karşı taarruzlarda ve Yunan piyadeleri ile muharebe esnasında Türk topçusu sisin de etkisi ile piyadeyi tam olarak destekleyemedi. Muharebeyi yakından takip eden Garp Cephesi Kumandanı verdiği emirle,¹⁹⁵⁵ 4 ve 11.Tümenlerin birleşerek 11.Tümen Kumandanı emir-komutasında olmasını, 24.Tümenin muharebenin her safhasında 11.Tümenle irtibatını sürdürmesini ve gerektiğinde 11.Tümeni desteklemesini ve 174.Alayın Garp Cephesi ihtiyatı olarak İnönü'de bulunduğunu bildirdi.¹⁹⁵⁶

Sisin kalkması ile yoğun bir topçu ateşi ile taarruzlarını artıran Yunan birlikleri özellikle cephenin güneyi olan 11.Tümen kesiminde etkili olmaya başladı. İntikam tepesini ele geçiren Yunan taburu, bu kez Bardanyol Tepesine doğru taarruzunu yöneltti. Cephenin kuzeyinde 24.Tümen cephesinde ise sisin kalkmasıyla teşhis edilemeyen bir birliğin dost sanılarak 143.Alay Kumandanı tarafından verilen emir gereği ateş edilmemesi ve sonrasında Yunan birliği olduğu anlaşılması sonucunda taburlara emir verilerek ileri sürülmüş ise de erler karşılarında Yunan birliğini görünce mevzide tutunamayarak geri çekilmişlerdi. Yunanlıların burada görülmesinden ilerideki mevzilerin kaybedildiğini düşünen Alay Kumandanı, artçı kuvvetler¹⁹⁵⁷ bırakarak geri çekilme emri verdi. Alay Kumandanı aslında başka bir Yunan birliğinin kendi cephesine taarruz için ilerlemekte olduğunu farkına varamamıştı.¹⁹⁵⁸

¹⁹⁵³ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.196.

¹⁹⁵⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:593, Gömlek:92, Belge Nu.:92-1.

¹⁹⁵⁵ "Kumandanlar, bütün nazar-i dikkatlerini muharebe edebilecek derecede kendi kıtalarının maksada muvafık surette hareketlerinden emin olmalıdır. Haiz-i ehemmiyet olabilen bilcümle müşahadatın kumandanlar arasında bila ifate-i vakit teatisi lazımdır." (Piyade Talimnamesi, Madde:279, 1328, s.127)

¹⁹⁵⁶ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.199-200.

¹⁹⁵⁷ "Layıkıyla idare olunan bir ricat muharebesi kuva-yı mevcudenin yol nizamına vaz'ıyla ahvale göre münasib bir dümdar teşkiliyle nihayet bulabilir." (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:84, 1310, s.315)

¹⁹⁵⁸ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.201.

11.Tümen cephesinde cepheyi takviye için gönderilen bir topçu bataryası ilerlemekte olan bir Yunan birliğinin topçu ateşi altında ilerleyememiş¹⁹⁵⁹ ve bulunduğu yerde mevziye girmişti.¹⁹⁶⁰

Alay Kumandanı bu Yunan birliğini Garp Cephesi karargâhına bildirmesine rağmen rapor karargâha geç ulaştığından tedbir anlamadı. Ancak 70.Piyade Alayı ile 58.Piyade Alayının Bardanyol tepelerini tutan iki taburu Yunan taarruzlarına inatla mukavemet gösteriyordu. Aynı hatta bulunan ve İnönü Mevzilerinin önemli bir kesimini kontrol eden İntikam Tepe'nin geri alınması için 4.Tümen Kumandanı Hücum Taburu ve İstihkâm Bölüğüne verdiği karşı taarruz emri sonucunda¹⁹⁶¹ tepenin yarısına kadar ilerlense de tepe geri alınamamıştı. Bu esnada İnönü Mevzilerinde muharebeyi izleyen Garp Cephesi Kumandanı, yaptığı durum muhakemesinde; muharebenin sabah bölümü için *"cephenin kuzey kesimlerinde 24.Tümen bölgesinde cephenin çok geniş olduğu ve demiryolu tarafının boş kalması nedeniyle buranın risk içerdiği; Cephenin güney kesiminde ise inatla savunmaya devam edildiği ve cephe topçularının üstün ateşleri ile Yunan birliklerinin bulundukları yerde tespit edildiği"*¹⁹⁶² belirtiliyordu. Ayrıca *"Yunanlıların cephenin güneyinden Eskişehir'e inmek düşüncesini iki günden bu yana gerçekleştiremediği ancak bu kez cephenin kuzey kesimlerinin önem kazandığı"* ifade ediliyordu. Bununla birlikte ihtiyat kuvvetlerine duyulan ihtiyaç artmakta ve İnönü mevzilerine takviye için Ankara'dan 132.Alay ile Kütahya'dan 174.Alayın intikali devam etmekteydi.¹⁹⁶³

Garp Cephesi Kumandanı aldığı tedbirleri, 10 Ocak 1921'de devam eden Yunan taarruzları esnasında, 11.Tümen Kumandanına iletti. Buna göre, *"174.Alayın 1.Taburu ile Hücum Bölüğü'nün takviye için cepheye gönderildiği, ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı mutlaka piyade ve topçu ateşleri ile baskı altına*

¹⁹⁵⁹ "Tesadüfî muharebelerde en çok şayan-ı ehemmiyeti sürat olup çünkü sürat sayesinde kuvvetçe olan zaaf daima telafi edilebilir. Pişdar temas hâsıl ettiği yerde muharebenin icrasına karar verildiği takdirde kısm-ı külli topçusu mümkün olan sürat ile pişdar bataryasının yanında mevzii alır. Şimdi taraflar usûl-ü vakıa üzere hareket edeceklerinden en evvel topçusunu harp hattına sevk eden taraf velev ki bir müddet muvakkate için olsun hasmına tevakküfta bulunacağından bu taraf hasmının pişdarını geriye defî edip arazi kazanmaya yani taarruz ile ilerlemeye çalışır." (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.125)

¹⁹⁶⁰ Milli Mücadele'de Topçunun Kullanılması, Polatlı Topçu ve Füze Okulu Yayınları, s.13.

¹⁹⁶¹ "Siperlerimizin düşmandan temizlenmesi için en basit usûl hücum kıtalarının her iki yandan sevgiyle parça parça istirdadıdır. Bundan başka hendek haricinde de düşmanın gerilerine doğru ayrıca kıtaat sürülebilir." (Hücum Talim ve Terbiyesi, 1337, s.31-32)

¹⁹⁶² "Menzilli bataryalarla, tedbirsizce ilerleyen düşman cüz-i tamlarını şiddetli ateş baskınları ile azim zayıya duçar etmek ve hasmın ileri yürüyüşünü daha uzak mesafelerde ve münasip mahallerde ve yolların geçitlerinde ateşle tehir etmek ve onu dolaşık yollardan yürümeye mecbur etmek şayan-ı tavsiyedir." (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.115)

¹⁹⁶³ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.201-203.

alınması; cephenin sağ yanını kuşatmakta olan Yunan birliğine karşı hemen topçu desteğinde ihtiyat kuvveti gönderilerek kuşatmanın kırılmasını” istedi. Cephenin Kuzeyinde 24.Tümen Cephesinde ise 143.Alay, özellikle sahra bataryasının ateşleri ile desteklenen karşı taarruzla¹⁹⁶⁴ Yunanlıları geri atmıştı. Ancak Yunanlıların Poyra istikametinde yani Garp Cephesinin ortasından ve 24 ile 11.Tümen ara hattından yaptıkları taarruzları ciddi bir durum almıştı. Bunun üzerine Garp Cephesi Kumandanından 11.Tümen’e verilen emirde ihtiyatın kuzeye yanaştırılması¹⁹⁶⁵ ve kendisinin de bu kuvvetlerle hareket etmesi emri verildi. Ayrıca verilen ikinci bir emirde ise 11.Tümenin 24.Tümenle birleşmesi ve Eskişehir’e uzanan Poyra yolunun kesin surette kapatılarak Yunanlıların durdurulması istendi. Garp Cephesi Kumandanının bu emri vermesinin nedenleri arasında 24.Tümen ile irtibat kurulamaması ve bu tümenin sorumluluğunda olan Poyra yolu kesimleri boş olduğundan sevk ve idare zorunluluğu göstermesi ile cephenin bu bölgeden yarılma riski taşınmasıydı. Nitekim eğer boş olan bu bölge doldurulamaz ve Yunan birlikleri buradan ileri harekâtına devam ederse cephe yarılarak 11 ve 24.Tümenlerin çekilemeyerek imhası söz konusu olabilirdi. Ayrıca Garp Cephesi Kumandanı, batarya dürbünü ile muharebe sahasında yaptığı gözetleme sonunda Yunan topçularının 4 ve 11.Tümen mevzilerini yandan etki altına aldığını bu nedenle cephenin 8-10km geriye alınması gerektiğine karar verdi.¹⁹⁶⁶

Bu çekilme emrini alan tümenler, Yunan topçu ateşleri altında çekilmeye başladı. 4 ve 11.Tümen cephelerinde çekilme, birliklerin düzensiz bir şekilde çekilmeye başlaması nedeniyle kademeler halinde yapılamadığından oldukça düzensiz olmuştu. Bu sırada 11.Tümen birlikleri arasında irtibat kaybolduğundan çekilmeden haberi olmayan Bardanyol tepesindeki birlikler muharebeye devam etmekte¹⁹⁶⁷ ve Yunan taarruzlarına karşı direnmekteydi. Ancak diğer birliklerin çekilmesi nedeniyle bu dirençte kırılarak Yunan taarruzları sonucunda kendiliğinden geri çekilme başladı. Garp Cephesi Kumandanı, İnönü mevzilerinde rastladığı

¹⁹⁶⁴ “Mukabil taarruzları himaye için ileri araziye uzaktan anfilatla ve mümkün mertebe mevzin yakını ilerisini ateş altına alabilecek surette geride tarassut mevzilerinde bir veya müteaddit bataryaları hazır bulundurulmalıdır.” (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.191)

¹⁹⁶⁵ “Mevzi fırkalarının arkasında müdahale fırkaları hazır bulundurulur. Bu fırkalar düşman mevzi fırkasını yardığı takdirde onun darbesini tevkif ve derhal mukabele-yi darbe icrası ile onu mevziden tarda memurdurlar.” (Mevzi Harbinde Müdafaa, 1337, s.24)

¹⁹⁶⁶ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.204-206.

¹⁹⁶⁷ “Muharebe vakit kazanmak için sürekli olarak icra edilir. Bilhassa kıtaatı cesimede yayılma hareketini himaye için bidayette muharebeye sokulan kısımlar bu surette hareket ederler.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:417, 1325, s.165)

düzensiz çekilen bir birliğin topçu bataryasına hemen mevzi aldırarak kendi sevk ve idaresinde çekilen birliklerin topçu ile himayesini¹⁹⁶⁸ sağladı. 10 Ocak 1921 akşamı 4 ve 11.Tümenler büyük kısımları ile İnönü doğusundaki yeni mevzilerinde toplanmaya başlamış¹⁹⁶⁹ ve çekilme esnasındaki düzensizlikler giderilmişti. Çekilmenin Yunanlılara sezdirilmeden yapılması, cephenin ilerisine bırakılan artçı birliklerin¹⁹⁷⁰ muharebeleri ile sağlanmıştı. Garp Cephesi Kumandanı, çekilmenin tamamlanmasından sonra 11 Ocak'ta yapılacak muharebeler için 4 ve 11.Tümen Kumandanları ile yaptığı durum muhakemesinde, yeni savunma mevzilerinin İnönü bölgesinin doğusundaki Beşkardeş Dağı-Oklubalı hattı olarak belirlendiği, 24 ve 11.Tümenlerin yeni savunma mevzilerinin bu hattın ikiye ayrıldığı Çukurhisar'ın kuzey ve güneyi olarak belirlendiği ve 4.Tümenin ihtiyata ayrıldığı kararı verildi. Ankara'ya da bildirilen bu yeni savunma tertiplenmesi hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, muharebenin sonucunun henüz anlaşılamadığını, bu nedenle eğer durum Eskişehir'in başarı ile savunulmasına imkân vermiyorsa birliklerin Eskişehir doğusuna alınabileceği, ancak hiçbir kuvvet ve harp malzemesinin elden çıkarılmaması gerektiği yönünde direktifini verdi.¹⁹⁷¹

(c) 11 Ocak 1921 Harekâtı

Garp Cephesinin yeni savunma mevzileri Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından uygun görüldükten sonra verilen yeni bir direktifte Yunanlıların sağ yanına Süvari Grubu ile sol yanına ise Gökbayrak Taburu ile etki yapılması özellikle istendi. Ayrıca Yunanlıların iki tümeni ve bir süvari tugayı ile başarılı bir muharebe edildiği belirtilerek Garp Cephesi Kumandanlığı, takdir edildi. Bu direktife bağlı olarak cephe emrini hazırlayan Garp Cephesi Kumandanlığı, gönderdiği bu emrinde, birliklerin bulundukları yeni savunma hattını mutlaka elde bulundurmasını ve özellikle 11.Tümenin, demiryolu hattının geçtiği bölgeyi kesin

¹⁹⁶⁸ “Himaye mevziinden eski müdafaa mevziine ateşimizi tevcih edebilmek şayan-ı arzudur. Müdafaa salih muntakaların ve geçitlerin gerisinde ve düşmana görünmeden ricata geçilebilecek yerlerde mevzii almak şayan-ı tercihtir.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.67)

¹⁹⁶⁹ HTVD, SAYI.52, 1965, Vesika Nu.:1208.

¹⁹⁷⁰ “Düşmanla aradaki mesafenin artmasıyla geri çekilen asker yürüyüş nizamına geçmeye ve bir dümdar ifraz etmeye muktedir olur. Müteaddit yürüyüş kolları teşkili ricatı teshil eder ve bu halde her yürüyüş kolu için ayrıca bir dümdar teşkil etmelidir. Bu kolların vaktinden evvel tek bir yürüyüş kolu halinde birleşmelerinden ictinab lazımdır.” (Piyade Talimnamesi, Madde:431, 1330, s.206)

¹⁹⁷¹ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.206-213.

olarak savunmasını, Süvari Grubu'nun cephenin güney yan emniyetini almasını,¹⁹⁷² cephe ihtiyatı olan 4.Tümenin Çukurhisar bölgesinde kullanılmak üzere hazır olmasını ve Yunan birlikleri hakkında en ufak bilginin bile Garp Cephesi Karargâhı'na gönderilmesi istendi.¹⁹⁷³

Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından verilen emirler doğrultusunda birlikler savunma hazırlıklarını sürdürmekte ve Yunan birlikleri hakkında bilgi temin etmeye çalışmaktaydı. Bu kapsamda Tümen Kumandanları dâhil Alay Kumandanları mevzilere kadar giderek gözetleme yapmakta ve birliklerin savunma hazırlıkları yerinde denetlenmekteydi.

Birliklerden Garp Cephesi Karargâhı'na gelen raporlardan en dikkat çekenini, 174.Alay Kumandanı'nın 11 Ocak sabahı gönderdiği rapordur. Bu raporda Yunan birliklerinin önemsiz bazı malzemeler bırakarak geri çekildiği ve Türk topçusunun çok etkili olduğu bildiriliyordu. Böylece Yunanlıların 11 Ocak 1921 taarruz harekâtı, 3.Yunan Kolordusu tarafından iyi sevk ve idare edilemeyen bir harekât şeklinde olmuştu.¹⁹⁷⁴

(3) Yunanlıların Çekilmesi ve Takip Harekâtı

Yunanlılar bu çekilme kararının sebebini Türk birliklerinin dağıtılması ve Bozüyük-Eskişehir demiryolunun tahribi görevinin yapılması suretiyle görevlerinin tamamlanması ve harekâtın amacına ulaşması nedeniyle verildiğini belirtmekteydi. Her ne olursa olsun üç tümen kuvveti ile 6 Ocak 1921'den itibaren taarruz harekâtında ısrar eden bir kuvvetin geri çekilmesi ilk kez karşılarında düzenli bir Türk birliği bulmaları nedeniyle karşılaştıkları şaşkınlık ve sevk ve idare yetersizliği sonucunda verdikleri zayıf etki ile geri çekilmiş ve Garp Cephesi Birliklerine moral üstünlüğü kazandırmıştı.

¹⁹⁷²“Düşmanın yanlarına tevcih edilen taarruzlar her halde hücumun muvaffakiyet ümitlerini artırır. Hatta kuvvetçe az olan askerin muzafferiyetine yardım edebilir. Yan hücumları yürüyüş istikametinden yahut arazinin müsaadesi halinde yanlar dolaşarak icra olunur. Bu da ya bütün kuvvetle yapılır yahud bir hücum muavenet maksadıyla diğer bir istikametten vukuu bulur.” (Süvari Talimnamesi, Madde:428, 1328, s.11)

¹⁹⁷³TİH, Batı Cephesi, II-3, s.215-217.

¹⁹⁷⁴TİH, Batı Cephesi, II-3, s.218.

Garp Cephesi Kumandanlığı, 11 Ocak 1921’de verdiği takip harekâtı kararı gereği,¹⁹⁷⁵ öncelikle 2.Süvari Grubuna keşif görevi¹⁹⁷⁶ verdi. Ancak Süvari Grubu, hayvanların yorgunluğu¹⁹⁷⁷ mazereti ile bu görevi tam olarak yerine getiremediğinden Yunan birlikleri kolaylıkla teması keserek geri çekilmeye başlamıştı. Garp Cephesi Kumandanlığı yayımladığı cephe emrinde; “*savunma mevzilerinin İnönü bölgesinin batısına çıkarılması ve 2.Süvari Grup Kumandanlığının Yunan birliklerini takip etmesi*” görevi verildi. 12 Ocak’ta birlikler emredilen hatlardaki mevzilerine ulaştı ve keşif-gözetleme görevine başladı. Bu esnada Yunanlıların İzmir Tümeni, Bilecik; Adalar Tümeni, Yeniköy’e varmıştı. Garp Cephesi birliklerinin yorgun olması ve yeniden düzenlenmesi nedeniyle zamanında takip harekâtı yapılamamış ve yalnız 2.Süvari Grubuna keşif ve çıkacak fırsatlardan istifade görevi verilmişti. 14 Ocak 1921’e kadar 2.Süvari Grubu ve sonrada görevlendirilen 5.Süvari Alayı ile yapılan takip harekâtı,¹⁹⁷⁸ Yenişehir-İnegöl hattına kadar ulaşarak¹⁹⁷⁹ Yunan Tümenlerinin çekilen birliklerini örtmek üzere görevlendirdiği bazı artçı birlikleri ile yapılan önemsiz birkaç muharebeden sonra sona erdi.¹⁹⁸⁰ Sonraki günlerde keşif birliklerinin Yunanlıların bulundukları bölgeler ve faaliyetleri hakkında bilgi toplama gayretleri devam etti. 30-31 Ocak 1921’de icra edilen faaliyetler esnasında, bölge halkı ile görüşmek suretiyle¹⁹⁸¹ yetersiz bilgiler alındığı¹⁹⁸² gibi keşif birlikleri

¹⁹⁷⁵ “Düşmanı yalnız mağlup etmek yarı muzafferiyet sayılır. Düşman ancak takip vasıtasıyla tamamen mağlup edilir ki onun da gayesi düşmanı mahv etmektir. Şiddetli bir takip icra edilmedikçe düşman tekrar mukavemet etmeğe hazırlanacağından düşmanın mukavemetini yeniden kesr etmeye mecburiyet hâsıl olur.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:421, s.166)

¹⁹⁷⁶ “Üzerinde hücum icrası muhtemel olan arazinin sureti hususiyede ve esaslı olarak istikşaf edilmesi lazımdır. Hal ve mevkii hemen taarruzu icab ettirirse kumandan kâfi derecede malumatı istikşafıye edinmemiş olsa bile askerini sevk ve tahrikten çekinmemelidir.” (Süvari Talimnamesi, Madde:408, 1328, s.6)

¹⁹⁷⁷ “Beygirlerin hırpalanmamış ve kuvveti yerinde bulunmasının harbin muvaffakiyeti üzerine büyük tesiri vardır. Kumandan, lüzumsuz yollar yürümekten ictinab ederek ve takarrüp yürüyüşü esnasında hayvanatı hırpalamayarak ve durdurmak ve attan indirmek ile istirahat molaları vererek ve muharebe meydanında bile zuhur edecek fırsatlardan istifade ile yedirmek ve su vermek suretiyle kıtasının bütün kuvvetini kavgaya girinceye kadar muhafaza etmelidir.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:410, 1328, s.186)

¹⁹⁷⁸ “Eğer düşman ricata başlar ise süvari hiçbir emir beklemeksizin derakap takibe mübaşeret etmeli ve her vasıtayı istimal ile düşmanın ricatını kati bir inhizam haline getirmeye gayret etmelidir. Lakin bu hücumlarda süvari cepheden hücum yapmamalıdır. Çünkü süvariye hiçbir hücum cepheden icra ettiği hücum kadar mutazzarrır edemez.” (Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi, 1327, s.19)

¹⁹⁷⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:569, Gömlek:19, Belge Nu.:19-1.

¹⁹⁸⁰ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.218-231.

¹⁹⁸¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1018, Gömlek:143, Belge Nu.:143-2.

¹⁹⁸² “Keşif kolu kumandanları, menzil-i maksuda doğru harekete başlamazdan evvel memur edildikleri keşiften maksat ne olduğuna kısm-ı külli ile ne yolda muhabere olacağına, buna mümasil mevadde dair kumanda heyeti ile arız ve amik istişare edip vazifeye tamamıyla muttali olduktan sonra yola çıkmalıdır. Başkumandan veyahut Erkân-ı Harbiyesi, düşman istikametine hareket edecek keşif kolu kumandanlarına düşmanı harekâtı hakkında o zamana kadar kumanda heyete vasil olan malumatı,

arasında doğru teşhis yapılamaması nedeniyle çatışmalar¹⁹⁸³ çıktığı da oluyordu. Nitekim 3.Süvari Tümen Kumandanlığına bağlı iki keşif kolundan biri, diğerini tanıyamamış ve Yunanlı olduğu düşüncesi ile kısa süreli ateş altına almıştı.¹⁹⁸⁴

Böylece Yunanlıların üç tümenle başlattıkları Birinci İnönü Muharebesi beklemedikleri bir savunma harekâtı karşısında çekilmeleri ile sona eriyordu. Garp Cephesi savunma hazırlıklarına başlayarak mevzilerin tahkim edilmesi için malzeme; birliklerin takviye edilmesi için de yeni birlikler gönderilmesini istedi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Meclis adına Birinci İnönü Muharebesi sonunda Garp Cephesi Kumandanlığına gönderdiği tebrik telgrafında; *“İnönü Meydan Muharebesi’nde Batı Cephesi Kıtalarının uğurlu ve ezici kumandanız altında gösterdikleri kesin galibiyetten dolayı zat-ı devletlerine ve kahraman ordumuzun bütün kumandanları ile subay ve erlerine Büyük Millet Meclisi’nin kalben tebriklerini iletir ve bu başarının mukaddes topraklarımızı düşman istilasından büsbütün kurtaracak olan kesin zaferin hayırlı bir başlangıç olmasını Tanrının lütfundan diler ve işbu tebriklerin bütün Garp Ordusu er ve subaylarına ulaştırılmasını rica ederim.”* diyerek kutladı.¹⁹⁸⁵

Birinci İnönü Muharebesi’nde, her iki kuvvet, karşılıklı olarak taktik yönden incelendiğinde, Yunan kuvvetlerinin, güneydeki Uşak bölgesinden takviye kuvvet getirememesi, Bursa bölgesinde dört tümeni olmasına rağmen iki tümeni kullanması, hatta ileri sürdüğü iki tümenden de birini taarruzda kullanması ve garp cephesinin Poyra istikametinde yarılma ihtimali yüksekken buraya kuvvet yığmaması; Türk tarafının ise 24.Tümenin zamanında savunma mevzilerine gelmemesi ve emniyet tedbirlerini almaması çok önemli hatalardı. Bununla birlikte Garp Cephesi Kumandanlığının, zamanında kuvvet takviyesi yapması ve ilk temas hattından itibaren oyalama muharebeleri ile savunma gücünü muhafaza etmesi üstün tarafları idi.¹⁹⁸⁶ Ayrıca obüs bataryalarındaki topçunun uzaktan yaptığı baskılı

kıtaya icra ettirecekleri harekatı, ve bu hususta maiyetlerindeki kumandanlara ita ettikleri o emri bildirmelidirler ki keşif kolu kumandanı memur olduğu vazife ile ahval-i Umûmiye arasındaki münasebatı ve irtibata vukufu tam hasıl ederek düşman hakkında elde edeceği malumatın ne gibileri ehemmiyet-i mahsusayı haiz bulunduğu istidlal edebilsin.” (Süvarinin Keşif Hidematı, 1330, s.19)

¹⁹⁸³ “Ateş etmeye mecbur olan keşif kolu doğru ilerlememiş ve dikkat etmemiş demektir.” (Piyade Keşif Kollarına Rehber, 1321, s.43)

¹⁹⁸⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1018, Gömlek:143, Belge Nu.:143-1.

¹⁹⁸⁵ HTVD, sayı.52, 1965, Vesika Nu.:1210.

¹⁹⁸⁶ Hakkı Tümerdem, Yunanlılarla İstiklâl Harbi Tabiye ve Sevkülceyş Bakımından Tetkik, Necm İstikbal Matbaası, İstanbul, 1935, s.21-22.

ateşler,¹⁹⁸⁷ Yunan birliklerinin erkenden açılmasına ve taarruz gücünün kırılmasına neden oldu.¹⁹⁸⁸

Garp Cephesi Kumandanlığı, Yunanlıların Bursa bölgesinden yapabileceği ikinci bir ileri harekâta karşı yeni savunma tedbirleri almakta ve birliklerin arazideki faaliyetleri tümen ve alay kumandanları tarafından sık sık yerinde görülmekteydi.

3. İkinci İnönü Muharebesi:

a. İkinci İnönü Muharebesi Öncesi Siyasi Durum

Askeri sonuçları itibariyle, Birinci İnönü Muharebesi'nin sona ermesi ile Türk ulusunun varlığı ve savaş gücüne sahip olduğu kanıtlanmış, yeni kurulmakta olan orduya halkın güveni artmış ve ordunun teşkili konusunda eksikler görülerek alınacak tedbirler belirlenmişti. Özellikle birliklerin eğitim ve disiplin durumunun yeniden gözden geçirilmesi, birliklere emir-komuta eden subayların sevk ve idaredeki eksikliklerinin giderilmesi ve birliklerin silah, teçhizat ve mühimmat ihtiyaçlarının temin edilmesi alınması gereken önemli tedbirlerdi. Diğer taraftan Birinci İnönü Muharebesi ile Türk milletinin morali düzelmiş ve kurtuluş ümitleri daha da artmıştı. Bununla birlikte Yunanlıların Anadolu'daki ileri harekâtının durdurulması ve isyanların bastırılması için verilen mücadele, yeni kurulmakta olan orduyu bir hayli uğraştırmış aynı zamanda silahlı mücadelenin kuva-yı milliye ile olamayacağı da kesin olarak anlaşılmıştı.

Birinci İnönü Muharebesi'nin beraberinde getirdiği askeri sonuçlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin siyasi gücünü de artırmış ve Milli İradenin tesisinde Meclisin tek otorite olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda 21 Ocak 1921'de Türk Milleti'nin ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye hazırlanarak kabul edilmiştir.

Birinci İnönü Muharebesi, İtilaf Devletlerine, Türk Ordusu'nun gücünü göstermesi bakımından dış siyasette önemli gelişmelere neden olmuştur. Bunlardan ilki, Sevr hükümlerini uygulamayı amaçlayan başta İngiltere olmak üzere İtilaf

¹⁹⁸⁷ “Oyalama muharebesi icra etmek niyetinde bulunan kumandan, büyük mesafatda muharebeye kuvvetli topçu ithal ederek topçusunu bu niyete göre istimal etmelidir. Zira ancak bu surette netice-yi katiye zamanın serian hululüne meydan verilmemiş olur.” (Piyade Talimnamesi, Madde:420, 1328, s.170)

¹⁹⁸⁸ Mehmet Arif, **Anadolu İnkılâbı-Milli Mücadele Hatıratı**, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 1969, s.47 “Mehmet Arif (Ayıcı), Birinci İnönü Muharebesi'nde 11.Tümen Kumandanı idi.”

Devletlerinin, ilk kez Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Londra'da yapılacak konferansa 26 Ocak 1921'de davet etmekle siyasi olarak tanımış olmasıdır. 21 Şubat 1921'de başlayan Londra Konferansı'nda, Sevr dayatmasını kabul etmeyen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni kabule zorlamak için kullanılacak tek vasıta olan Yunanlıların askeri durumu da görüşülerek bir başarı kazanmalarının mümkün olmadığı ve Türk Ordusu'nun giderek güçlendiği belirtilmesine rağmen İngiltere'nin desteği ile askeri harekâta devam edilmesi kararı çıkmıştır. Ayrıca bu konferansta İtilaf Devletleri arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları, Fransa, İtalya ve İngiltere'yi ayrı ayrı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti heyeti ile görüşmeye ve anlaşmaya yol açmıştır. Konferans sonrası bu anlaşma hükümleri Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmese de İtilaf Devletlerinin artık Türk Milleti'nin gücünü kabul ettiği anlamını taşımaktaydı. Diğer taraftan bu dönem içerisinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türk Milleti'nin kaderini belirleyecek tek yönetim olarak Sovyet Rusya ile askeri malzeme yardımı konusunda görüşmeleri sürdürmekte ve Doğu Cephesinde Ermenilere karşı kazandığı zafer sonrası yapılan 16 Mart 1921 Kars Antlaşması ile siyasi gücünü artırmaktaydı. Güney Cephesinde ise Fransızlar, yapılan direniş karşısında zorlanmakta ve Ankara Hükümeti ile görüşme fırsatı aramaktaydı. Bu gelişmeler, artık tek otoritenin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve tek gücünün ise Türk Ordusu olduğunun bir kanıtı idi.¹⁹⁸⁹

b. İkinci İnönü Muharebesi Öncesi Askeri Durum

(1) Türk Kuvvetleri

Birinci İnönü Muharebesi ile İkinci İnönü Muharebesi arasında geçen iki ay onüç günlük süre içerisinde Türk Ordusu, teşkilat, eğitim ve lojistik ile ilgili noksanlarını gidermeye çalıştı. Bu kapsamda, öncelikle Garp Cephesi'ne Güney Cephesi'nden birlikler getirilerek takviyesi yapıldı. Birliklerin kuruluşunda olup mevcutta olmayan tabur, bölük sayıları tamamlandı ve bu birlikler için ihtiyaç olan silah ve teçhizat ihtiyacı Doğu Cephesi'nden temin edildi.

Böylece Albay İsmet Bey'in emir-komutasındaki Garp Cephesi Kumandanlığı, 61, 24, 11 ve 1.Piyade Tümenleri ile 3.Süvari Tümeni olacak şekilde yeniden düzenlendi. Tümenlerden, 61.Tümen, Albay İzzettin (*Çalışlar*) Bey'in emir-

¹⁹⁸⁹TİH, *Batı Cephesi, II-3*, s.250-273.

komutasında, 159, 174 ve 190.Alay; 24.Tümen, Yarbay Mehmet Hulusi (*Conk*) Bey'in emir-komutasında 32 ve 143. Alay; 11.Tümen, Albay Arif (*Ayıcı*) Bey'in emir-komutasında, 70, 126 ve 127.Alay; 3.Süvari Tümeni ise Yarbay İbrahim (*Çolak*) Bey'in emir-komutasında 27 ve 28.Süvari Alaylarından teşkil edildi. Birliklerin morali iyi olmakla birlikte eğitim¹⁹⁹⁰ ve ikmal konusunda tespit edilen eksiklikler giderilmeye çalışılıyordu. Buna rağmen, Garp Cephesi Kumandanlığı, toplam kuvveti 13.068 tüfek, 96 ağır makineli tüfek, 16 hafif makineli tüfek, 39 top, 1.500 kılıç, iki uçakla çıkabilecek bir muharebeye hazırды.¹⁹⁹¹

(2) Yunan Kuvvetleri

Birinci İnönü Muharebesinden sonra Yunanlılar, yer isimleri ile adlandırılan tümen isimlerine numara ile belirtmeye başladı. Buna göre iki kolordu ve doğrudan orduya bağlı üç tümenden teşkil edilen Yunan Küçük Asya Ordusu'nun Garp Cephesi'ndeki kuvveti, 3.Kolordu'ydu. Yunan 3.Kolordusu 3, 7 ve 10.Tümenler ile bir süvari tugayından teşkil edilmiş olup toplam kuvveti Yunan harp kayıtlarına göre 16.000 tüfek, 224 ağır makineli tüfek, 1.458 hafif makineli tüfek 1.300 kılıç ve 76 değişik cins ve çapta top idi. Ayrıca biri Uşak diğeri Bursa bölgesinde olmak üzere iki uçak taburu mevcuttu.¹⁹⁹²

c. İkinci İnönü Muharebesi'nin İcrası

Birinci İnönü Muharebesinden sonra birliklerin yeniden teşkilatlanması yapıldıktan sonra Garp Cephesi Karargâhı'ndan¹⁹⁹³ 11 Şubat 1921'de yayımlanan bir emir ile cephedeki topçuların da tertiplenmesi ve kuruluş bağlantıları yeniden düzenlendi. Buna göre her tümende bir sahra bataryasının bulunması, 24 ve 61.Tümenlerde bulunan ağır obüs bataryalarının cephe ihtiyatına alınması, Bilecik ve

¹⁹⁹⁰ “Büyük ve küçük cüzi-tamlarla gece talimleri dahi icra edilmelidir. Bu misillü talimlerden maksad muharebenin icrasından ziyade kıtaatın hatta yolların haricinde bulunan muayyen nokat-ı araziye intizam ve sukunet ve emniyet ile vasıl olabilmeleri keyfiyetidir.” (**Piyade Talimnamesi**, Madde:253, 1328, s.118)

¹⁹⁹¹ **TİH, Batı Cephesi, II-3**, s.274-276.

¹⁹⁹² **TİH, Batı Cephesi, II-3**, s.280. İkinci İnönü Muharebesi Harekât Durumu EK-30'da belirtilmiştir.

¹⁹⁹³ “Alay kumandanlarının fırka karargâhında bulunmaları mucib-i faide olacağından şüphe yoktur. Çünkü her an fırka kumandanının niyetleri ve maksadını takip eden topçu kumandanı düşmana ilk tesadüfte fırka kumandanının ita edeceği ilk emirleri hakkıyla anlayıp emirleri vaktinde yerine getirir.” (**Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı**, 1318, s.48)

Pazarcık bölgelerinde birer sahra bataryasının bulunması kararı verildi.¹⁹⁹⁴ 15 Şubat 1921’de ihtiyata alınan ağır obüs bataryaları da üç gruba ayrılarak her top için vazifeleri ve ateş sahaları belirlendi.¹⁹⁹⁵ Ayrıca Ağır Obüs 2.Tabur Kumandanı tarafından topçunun kullanılması konusunda 17 Mart 1921’de Garp Cephesi Kumandanlığına bir rapor gönderildi. Raporda, “*ağır topçunun kullanılmasında taktik esasların,*¹⁹⁹⁶ *Birinci Dünya Harbi esnasında büyük değişikliklere uğradığını; bu değişikliklerin 1919’da Alman menşei talimnamelerin tercüme edilerek topçu eğitim birliklerine verildiğini ancak bu talimnamelerin işgal nedeniyle birliklere dağıtılamadığını; bu nedenle yeni talimnamelerin süratle birliklere dağıtılması*” istendi.¹⁹⁹⁷

Diğer taraftan savunma için genel hazırlıklar kapsamında birlikler de ihtiyaçlarını Garp Cephesi Kumandanlığına göndermekteydi. Bu birliklerden 61.Tümen Kumandanlığı, tümen, piyade, makineli tüfek ve topçu talimnamesi ile harita ihtiyacının olduğu bildirildi.¹⁹⁹⁸

Yunanistan, İngiltere’ye olan bağlılığını Birinci İnönü Muharebesi ile ispat etmiş ve bu bağlılığın devamını göstermek ve Türk Hükümetine Sevr hükümlerini kabul ettirmek için yeni bir harekâtın gerekli olduğunu ve buna da askeri gücünün yapılacak takviyelerle yeterli olacağını Londra Konferansı’nda inandırmıştı. Çünkü Birinci İnönü Muharebesi’nde kaybettiği siyasi ve askeri durumunu yeniden düzeltmek ve her geçen gün güçlenen Türk Ordusu’nu bir an önce mağlup etmek niyetindeydi. Bu nedenle zamanın kendi aleyhine geçtiğini düşünen Yunan kuvvetleri, tam ve esaslı bir hazırlık yapmadan İnönü mevzilerine yeniden taarruz etmeye karar verdi.¹⁹⁹⁹

Taarruz için Yunan Küçük Asya Ordusu Kumandanı General Papulas, yapılan harekât planına esas görüşü, asıl taarruzun Afyon yerine Eskişehir istikametinde yapılması daha sonra ikmal derecesine göre Afyon’a taarruz edilmesi

¹⁹⁹⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:946, Gömlek:23, Belge Nu.:23-1.

¹⁹⁹⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:946, Gömlek:37, Belge Nu.:37-1.

¹⁹⁹⁶ “*En ağır düz mahrekli topraklar ateş altına alınacak hedefler başlıca köy, kasabalar, cephanedepoları, istasyonlar ve bazı geri irtibatları ve balonlar gibi plan üzerinde sahil olarak yerleri malum olan plan hedefleridir. Namluların ziyadesi ile mütessir olmasından dolayı mümkün mertebe az cephaneye seri ve emin bir tesir istihsaline gayret olunur. Bu gibi topraklar için mevzuubahis olacak hedefler kaideten ziyade imtidatlı olacaklarından ekseriya 2-3 atım kafidir. Hatta küçük hedeflere bile mesaha edilmiş olan 6 atımdan fazlasına ihtiyaç yoktur.*” (Ağır Topçu Usûl-ü Endahtı, Madde:618, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1335, s.75)

¹⁹⁹⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1203, Gömlek:143, Belge Nu.:143-1.

¹⁹⁹⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1203, Gömlek:132, Belge Nu.:132-1.

¹⁹⁹⁹ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.282.

olarak belirlemişti. Bu anafikir doğrultusunda yapılan harekât planı ise 3.Kolordu Eskişehir, 1.Kolordu Afyon istikametinde taarruz edecek; 3.Kolordu Türk birliklerinin gerisini keserek imha etmek suretiyle Eskişehir'i ele geçirecekti. Eğer Türk birlikleri geri çekilirse Afyon istikametinde taarruz eden 1.Kolordu, bu çekilmeye fırsat vermeden çevirme harekâtı ile birlikleri imha edecekti.²⁰⁰⁰

Buna karşılık Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey ve Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Bey ile yaptığı görüş alışverişi sonucunda ulaştığı durum muhakemesine göre, Yunan ordusu'nun nihai hedefinin Eskişehir olduğu doğru tespit edilerek asıl savunma mevzileri, Eskişehir istikametini en iyi kapatan İnönü mevzileri olarak belirlendi. Bununla birlikte Afyon istikametinde yapılacak Yunan taarruzu da ihmal edilmeyerek Güney Cephesi'nde yapılacak savunmanın Dumlupınar mevzilerinde yapılması kararı verildi.

Albay Refet Bey 15 Mart 1921'de, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nde Yunan taarruzlarının kuzeyden yapılacağı ve Güney Cephesi'nde kesin sonuçlu bir Yunan taarruzu beklenmediği kanaatinin oluşması aynı zamanda güneydeki kendi cephesi birliklerinin kuzeyi de takviye edebileceği ve emir-komutasındaki birlik sayısının azalacağı düşüncesi ile Güney Cephesi Kumandanlığından alınmasını teklif etti. Bu teklifi reddedilen Albay Refet Bey'den her iki ihtimali içeren savunma planında Afyon bölgesinin kuşatmaya elverişli olması nedeniyle önemi belirtilerek savunmanın Dumlupınar mevzilerinde yapılması emredildi.²⁰⁰¹

Bu dönem içerisinde Garp Cephesinde Yunan birlikleri 19 Mart ve 21 Mart 1921'de cepheden alınan harp raporlarına göre, Yenişehir bölgesini topçu birlikleri ile takviye ettiği ve buraya gönderilen Türk keşif birliklerine yapılan topçu ateşleri ile geri attığı tespit edildi.²⁰⁰²

Güney Cephesinde, Yunanlıların topçu ateşleri ve ileri mevzideki süvari birliklerinin kısa süreli çatışmalarından başka önemli bir gelişme olmamıştı. 24 Mart 1921'de 8'nci Tümen'e keşif görevleri ile tümenin istihkâm birliklerine köprü tahrip görevleri verilmişti.²⁰⁰³ 12.Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin (*Altay*) Bey tarafından

²⁰⁰⁰TİH, Batı Cephesi, II-3, s.305-307.

²⁰⁰¹TİH, Batı Cephesi, II-3, s.304-305.

²⁰⁰²HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1214, 1215.

²⁰⁰³ATASE Arşivi, İSH, Kutu:852, Gömlek:118, Belge Nu.:118-1, 2, 2a.

57.Tümen'e ise sol kanada önem vermesi ve topçularını uygun mevzilere yerleştirmesi²⁰⁰⁴ emredilmişti.²⁰⁰⁵

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti asıl Yunan taarruzunu kuzey bölgesi olan Garp Cephesi'nden beklemesine rağmen Güney Cephesine de bir taarruz olacağını doğru değerlendirerek her iki cephe için gerekli tedbirleri almış oldu.

(1) Mevzi İlerisindeki Muharebeler

(a) 23 Mart 1921 Harekâtı

Yunanlılar, 23 Mart 1921 sabahı Garp ve Güney Cephelerine aynı anda taarruza başladı. Garp Cephesinin Kocaeli bölgesinde savunma için tertiplenen Mürettep Tümen ve 7.Tümen'in karşısındaki Yunan 11.Tümeni, taarruz için ileri harekâtına başladığında İngiliz Genel Karargâhı'nın gönderdiği emir ile Türk birliklerinin uçaklarla keşfinin yapılacağı bu nedenle harekâtın bir sonraki güne bırakılmasını bildirildi.²⁰⁰⁶

İngilizlerin, bu müdahale ile amacının, Yunanlılara harekât desteği sağlayarak Birinci İnönü Muharebesi'ndeki gibi muhtemel bir hazırlıksız taarruz yapmalarının önüne geçmek olduğu anlaşıyordu.

İznik Gölü güneyinde de ileri yürüyüşe başlayan bir Yunan birliği karşısındaki zayıf mevcutlu 7.Tümen'in 41.Alayı oyalama muharebeleri yaparak gerideki savunma mevzilerine çekildi. Garp Cephesinin kuzeyindeki bu iki hareketin amacı da Türk birliklerini kuzeyden tehdit etmek ve elverişli şartların oluşması halinde kuşatma harekâtını gerçekleştirmektir.

Bu harekâta karşılık Garp Cephesi Kumandanı, 23 Mart 1921'de yayımladığı cephe emri ile ileri mevzilerde oyalama muharebeleri yapılmasını ve özellikle Mezit Vadisi'nin bir süvari tümeni²⁰⁰⁷ ile tutulmasını emretti.²⁰⁰⁸

²⁰⁰⁴“Hafif dalgalı arazide veyahut ovalıkta küçük kapalı mahallere tesadüf olunur ki nezaret ve mestur hususunu temin etmek için bu araziye uyacak vechile bataryayı yerleştirmek icab eder. Düşman tarafı dallı meyilli olan tepelerin yüksek noktalarının gerisinde mevzii almak faydalıdır. İmtidatlı, açık endahat meydanının kaf-i mahal düz top mahalleri ve mevziin gerisinin kabil-i murur olması ateş mevziinin intihabında arzu olunur.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.16)

²⁰⁰⁵ATASE Arşivi, İSH, Kutu:853, Gömlek:25 Belge Nu.:25-1.

²⁰⁰⁶TİH, Batı Cephesi, II-3, s.311.

²⁰⁰⁷“Geçitlerin ve cephe ilerisindeki engellerin müdafaasında ateş mevzilerini o vechile intihab etmelidir ki mezkûr arazi aksamını bilhassa müessir mümkün merteye uzak mesafelere kadar ateş altında bulundurmak kabil olsun. Düşmanın yaklaşması zamanında mütefevvik bir ateşle karşılamak için mevzii derhal bütün kuvvetle işgal olunur. Bir geçidin ilerisi müdafaa olunacak ise yedek

Garp Cephesi'nin asıl savunma bölgesini oluşturan Yenişehir ve İnegöl bölgelerinde de²⁰⁰⁹ Yunan taarruzları, 23 Mart 1921 sabahı, 10.Tümenle Yenişehir; 3.Tümenle Yenişehir güneyi; 7.Tümenle İnegöl istikametinde başladı. Yenişehir ve İnegöl bölgelerinde, asıl savunma mevzilerinin ilerisinde bulunan ve örtme görevi verilen 1.Alay ve 3.Süvari Tümeni; Yunan taarruz kuvvetlerinin ilerlemesi karşısında kesin sonuçlu bir muharebeye girmeksizin Yunan birliklerini oyalamak ve savunmadaki birliklere zaman kazandırmak maksadıyla²⁰¹⁰ temasa geçti. Garp Cephesi Kumandanı Yunan taarruzlarının başlayarak ilerideki birliklerle muharebenin başladığı bilgisini alır almaz yayımladığı cephe emrinde; *"bu birliklerin kuvvet kaptırmadan emniyet birlikleri ile mutlaka oyalama muharebesi yapmasını ve harekâtın seyrine göre adım adım çekilmesini ve İnönü'de bulunan asıl savunma mevzindeki 61, 11 ve 24.Tümenlerin de mevzilerini işgal etmesini"*²⁰¹¹ emretti. Verilen bu emir gereği 3.Süvari Tümeni, Yunan taarruz kolunu, birbiri ardı sıra mevzilerde oyalayarak durdurdu ve gerideki tümenler de mevzilerini işgal ederek keşif ve emniyet maksatlı birliklerini ileriye çıkardı.²⁰¹²

Harekâtın ilk gününde muharebeyi yakından takip eden Garp Cephesi Kumandanı, zamanında verdiği emirle, ilerideki örtme birliklerinin Yunan öncü kuvvetlerini durdurarak asıl savunma mevzindeki tümenlere mevzilerini işgal için gerekli zamanı kazandırmasını sağlamıştı.

(b) 24 Mart 1921 Harekâtı

İngilizler, Yunan cephelerinde incelemeler yapmak suretiyle Yunanlıların Bursa'dan başlayan harekâtını yakından takip etmekteydi. Bu faaliyetleri

beygirlerin mezkûr geçit gerisine yerleştirilmesi musib olur." (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:488, 1328, s.212)

²⁰⁰⁸HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1216.

²⁰⁰⁹HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1218.

²⁰¹⁰"*Temas bir kere ahz olunduğu muhafazasına gayret olunmalıdır. Düşman süvarisi adeden kuvvetli ise istikşaf süvarisini tecessüsatta tevkîf veya tebid ederek düşman kısmı küllisi ile temasın ahzını gayr-i kabil bir hale getirebilir. Böyle bir hal vukunda istikşaf süvarisi her fırsattan istifadeye çalışarak düşman kısmı küllisinin hareketini setr eden süvariye aldatarak ve elden fedakarlığı icradan geri durmayarak düşmanın kısmı küllisine ilerleyip kuvvet ve tertibatına ve hareketine vukuf-u peyda etmelidir."* (Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi, 1327, s.5)

²⁰¹¹"*Piyade muharebeyi gayet geniş cephe ile uzak mesafeden icra eder ve hudut-u saireyi geride bulundurur. Ancak gerek müdafaa haline intikal etmek ve gerek kumandan taarruza karar vermek suretiyle muharebe başka renk aldığı zaman birinci hatlar takviye edilerek tekşif ve gerideki hatlar daha ziyade takrib olunur."* (Piyade Talimnamesi, Madde:421, 1328, s.170)

²⁰¹²TİH, Batı Cephesi, II-3, s.312-314.

ise Garp Cephesi Kumandanlığı keşif birlikleri tarafından öğrenilmiş ve 24 Mart 1921 tarihli istihbarat raporu ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne gönderilmişti. Buna göre *“Satel Vuris adlı bir İngiliz generalinin Yunan cephelerini gezdiği, özellikle ağır topçu birlikleri ve tayyareleri ile Türklere karşı eşit olmayan şartlarda üstün oldukları ve muharebede bir ümidinin olmadığı aynı zamanda İngiliz bandıralı bir gemi ile Bandırma'ya iki batarya top silahını taşıdığı ve Bursa bölgesindeki halkın elinden ulaştırma maksatlı vasıtaların zorla alındığı”* belirtilmekteydi.²⁰¹³

İngilizlerin tamamen dâhil olduğu Kocaeli bölgesinde Yunan ileri harekâtı, İngilizlerin havadan keşif faaliyetini yapamaması nedeniyle kendi çıkardıkları keşif birliklerinin Türk mevzilerine taarruzu ile yeniden başladı. Rum ve Ermeni çetelerinin de katıldığı bu taarruza zayıf kuvvetlerle karşı koyan 41.Alay geri çekilmek zorunda kaldı. Garp Cephesi'nin Yenişehir kesimlerinde ise 61.Tümenin örtme kuvveti olan 5.Süvari Alayı ve 5.Alayı, ileri harekâtına devam eden 10.Yunan Tümeni ile muharebe ederek geri çekilmeye başladı.²⁰¹⁴

24 ve 11.Tümenlerin örtme kuvveti olan 3.Süvari Tümeni ile 1.Tümenin 4.Alayı, İnegöl kesiminde Yunan 7.Tümeninin yan ve gerisine yaptığı etkili taarruzlar²⁰¹⁵ sonucu bu tümenin ileri harekâtını oldukça yavaşlattı. Aynı zamanda Yunan yürüyüş kolları üzerine yapılan topçu ateşlerinin²⁰¹⁶ baskısı, örtme birliklerinin²⁰¹⁷ harekâtını kolaylaştırdı. Bu esnada çekilmek için uygun zamanın geldiğini anlayan 1.Tümen Kumandanı örtme birliklerine çekilecekleri yeni mevzileri belirterek geriye hareket etmelerini emretti. 5.Alayın geriye hareketinde, gerisindeki karayolunu kesen Yunan birliğini fark edememesi nedeniyle ortaya çıkan kuşatılma

²⁰¹³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:656, Gömlek:111, Belge Nu.:111-1.

²⁰¹⁴ HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1219.

²⁰¹⁵ “Piyade aleyhine taarruz için hücum nizamının intihabında muharebe vaziyeti ve araziden başka beklenen ateş tesiri ile düşmanın ahval ve tertibatının dahi dahli vardır. Tesirat-ı mütemadiye icra etmek istenilirse behemehal imkan (derinliğine) tertibat, ahzı lazım ve hücum edilen piyadenin hiçbir kısmının taarruzdan masun kalmaması için ise vasi bir nizam almak muvafık olur. Aynı zamanda cephe ve yandan taarruzla hatların süratle birbirini müteakip sevki ve sonuncu kıt'aya kadar müsademe icrası hücumun tesirini tezyid eder. Yalnız yana taarruz icra edilecekse ise arkada bulunan muharebe hatlarına önde bulunanlarla birlikte müsademe edilmek lazımdır.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:440, 1328, s.198)

²⁰¹⁶ “İlk evvel canlı hedeflere hasar icrasına manen ve maddeten mühim malzemenin ve mühim tertibatın tahribine çalışılmalıdır.” (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.38)

²⁰¹⁷ “Süvari icabı halinde ordudan uzakça bir yere ifraz olunarak lazım gelen keşfiyatını ordunun harekâtını setr ve ihtâ etmek ve neticeyi galebeye hakiki bir yardım eylemek için beher livası iki alaydan ibaret olmak üzere üç livadan mürekkep bir süvari fırkasına üç süvari topçu bölüğü kafi görülmektedir.” (Süvari Manevrasına Dair Bazı Mülâhazat, s.2)

tehlikesi, alayın bataryası ile zamanında yapılan topçu ateşleri ile önlendi²⁰¹⁸ ve kararlı bir yürüyüşle emredilen yeni mevzilerde tekrar örtme görevine başladı.²⁰¹⁹

İnegöl kesiminde Yunan 7.Tümeninin bir taarruz kolu örtme birliği olan 1.Tümenin ileri mevzi birlikleri ile muharebeye girmiş ve emniyet kıtalarının mukavemeti sonucu taarruzları yavaşlamıştı. Ancak kuzeyde 3.Yunan Tümeninin bir kolunun taarruzlarının gelişmesi üzerine kuzey yanının tehlikeye girmesi üzerine geri çekilmek²⁰²⁰ zorunda kaldı. İnönü asıl savunma mevzilerinde ise tümenler savunma için tahkimata²⁰²¹ devam ediyordu. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Garp Cephesindeki harekâtı yakından takip ederek cephenin kuvvet ihtiyacı olacağı düşüncesi ile Merkez Ordusu kuruluşunda bulunan 5.Kafkas Piyade Tümenine ait 10.Alayı Garp Cephesine takviye maksadıyla göndermişti.²⁰²²

Bu günkü harekât sonunda örtme birlikleri Yunan birliklerini zamanında yaptıkları manevralar ile oyalamış ve çekilme mesafelerini uygun ölçülerde tutmuştu. Ancak 3.Süvari Tümeni'nin, diğer örtme birlikleri olan 5.Süvari Alayı ve özellikle kuzeyinde yer alan 1. Tümen birlikleri ile koordine yapmadan erken çekilmesi²⁰²³ nedeniyle ileri mevzinin çekilme hattını bozarak 1.Tümeni, kuşatılma tehlikesi ile karşı karşıya bırakması, 1.Tümen Kumandanı Yarbay Kemalettin Sami (Gökçe) Bey'in zamanında çekilme emri ile önlenmiş oldu.

(c) 25 Mart 1921 Harekâtı

Kocaeli bölgesinde Yunan ileri harekâtının hızla gelişmesi üzerine Kocaeli Grup Kumandanlığının zayıf örtme birliklerinin yeterince mukavemet gösterememesi nedeniyle Grup, büyük kısmını teşkil eden 2 ve 40.Alayları ile birlikte Sakarya Nehri'nde geçiş hareketini tamamlayarak Garp Cephesi Kumandanlığı emir-komutasına girdi. Ancak 41.Alay, Lefke yakınlarında Yunan süvari keşif kolunu

²⁰¹⁸ “Batarya kumandanları, tehlike mevcut olduğu halde veyahut kendisine tahsis edilen cephe dâhilinde hedefi tebdil edebilirler. Mesafenin tayini, merminin cinsi ve ateş nizamının intihabı batarya kumandanına ait bir keyfiyettir.” (Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimatname, 1321, s.316)

²⁰¹⁹ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.320-322.

²⁰²⁰ HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1219.

²⁰²¹ “Elde edilen herhangi bir mevziin muvakkat bir zaman için muhafazası ile iktifa edileceği takdirde alet ve edevat-ı istihkamiyeden istifade ile mevzii tahkim edilir.” (Piyade ve Süvarinin Muharebe Endahtında Hidematı ve Vezaifi, s.43)

²⁰²² TİH, Batı Cephesi, II-3, s.322.

²⁰²³ “Müdafaada müfferid muharebe kısımlarının tedricen ateş hattından geri çekilmesi ekseriya şayan-ı tavsiyedir.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:490, 1328, s.213)

girdiği muharebede geri çekilmek zorunda bıraktı ve geri çekilme emrine uygun olarak hareket edeceğini bildirdi.²⁰²⁴

Garp Cephesi Kumandanlığı, bugün tüm birliklerine verdiği cephe emriyle, Yunan ileri harekâtının devam etmesi durumunda 5.Süvari Alayının örtme görevini tamamlayarak gecikmeden 61.Tümen emrine girmesini; Kocaeli Grup Kumandanlığının sağ kanatta yer alarak 61.Tümenin emniyetini alacak; 3.Süvari Tümeni, Mezit vadisinde Yunan birliklerini tespit görevine devam edecek; 1.Tümen çekilmesini tamamlayarak ihtiyat görevini üstlenecek; ileri mevzideki birlikler artık yakın muharebe etmeksizin Yunan ilerlemesini yavaşlatacak ve harekâtın her safhasında topçu baskı ateşlerine devam edecekti. Bu tedbirler Yunanlıların asıl taarruzunun beklendiği sağ kanat ve merkez bölgesini kuvvetli tutmak içindi.²⁰²⁵

Yenişehir bölgesinde, 25 Mart 1921 sabahı Yunan taarruzları tekrar başladığında kuzeydeki 61.Tümenin keşif birliklerinin yaptığı muharebe²⁰²⁶ ile kademe kademe geri çekilen birlikler, tümenin topçu ateşleri himayesinde²⁰²⁷ emniyetli bir şekilde yeni mevzilerine ulaştı. Ayrıca Garp Cephesine Kumandanlığına gönderilen bir raporla Yunanlıların Bilecik istikametinde ilerledikleri bildirildi.²⁰²⁸

Bununla birlikte topçu ateşleri Yunan birliklerinin ilerlemesini²⁰²⁹ oldukça geciktirmişti. Bu harekâta, Yunanlıların henüz asıl savunma mevzilerini tespit edemediği anlaşıldı. İnegöl bölgesinde ise Yunan 3 ve 7.Tümenlerin ilerideki birlikleri 24.Tümenin etkili topçu ateşleri ile daha fazla ilerleyemedi ve yerinde kaldı. Bu gün itibarıyla Garp Cephesi kuvvetlerinin tertibi şu şekildeydi: kuzeyden güneye 61, 24 ve 11.Tümenler İnönü asıl savunma mevzilerinde; 3.Süvari Tümeni cephenin güneyinde örtme görevinde; 4.Tümen cephe ihtiyatında; 1.Tümen ihtiyata katılmak üzere cephe gerisine yürüyüşte idi.²⁰³⁰

²⁰²⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:880, Gömlek:104, Belge Nu.:104-1.

²⁰²⁵ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.3327-329.

²⁰²⁶ “Düşmanla lüzumsuz yere kavgaya tutuşmak keşif kolları için pek münasebetsiz bir harekettir. Çünkü düşmana beyhude yere kendini göstermek keşfin mütevakkıf olduğu maksadı haleldar edebilir. Bina-aleyh keşif kolu kumandanları bu noktaya fevkalade itina etmelidirler.” (Süvarinin Keşif Hidematı, 1330, s.16)

²⁰²⁷ “Ricat, en muhataralı surette yan taraflardan tehdit olunacağından mezkur taraflarda suret-i mahsusada atışa dikkat olunmak lazımdır.” (Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimatname, 1321, s.347)

²⁰²⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:707, Gömlek:165 Belge Nu.:165-1.

²⁰²⁹ “Topçunun muharebe vazâifinde piyadeyi ateş altına almak önceliklidir.” (Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı, 1334, s.39)

²⁰³⁰ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.330-335.

Bugünkü muharebelerde ileri mevzideki örtme birlikleri düzenli bir şekilde asıl savunma mevzilerine yanaşmış ve topçunun baskılı ateşleri ile geri çekilmeleri sağlandığı gibi Yunan ileri harekâtı durdurulmuştu. Diğer taraftan yapılan oyalama muharebeleri sonunda Yunanlılara asıl savunma mevzilerinin yeri hakkında bilgi sahibi olamamış ve aksine Yunan asıl taarruz birliklerinin taarruz istikametleri ve hedefleri tespit edilmişti.

(d) 26 Mart 1921 Harekâtı

Yunan 3.Kolordusu, üç tümeni ile 23 Mart 1921’de başladığı ileri harekâtına üçüncü günün sonunda 7.Tümeni yerinde bırakarak, asıl taarruz merkezden 10.Tümen bölgesinden olacak şekilde kuzeyden 3.Tümenin de harekâta katılması ile asıl savunma mevzilerine taarruzu planlanmıştı. Nitekim 3.Tümen Söğüt’ten ileri harekâtına devamla 61.Tümenin ileri karakol kuvvetleri ile temasa geçti. Yunan birliklerini yeteri kadar oyalamayan bu birliklerin²⁰³¹ erken çekilmesi ile 61. Tümenin asıl savunma mevzindeki birlikleri ile muharebe başlamış oldu. Yunan 3.Tümeninin asıl birlikleri henüz muharebeye girmeden 61.Tümenin Gündüzbey mevkinde yerinde yaptığı karşı taarruzlarla Yunan öncü birlikleri geri atıldı.²⁰³² Garp Cephesinin Merkez bölgesinde bulunan 24.Tümen mevzilerinde ise Yunan 10.Tümeninin taarruz için yürüyüş halinde olduğu ve arazinin elverişli olması²⁰³³ nedeniyle Yunan birliklerinin yanını cepheye verdiğinin tespit edilmesi üzerine elverişli bir hedef teşkil eden²⁰³⁴ Yunan birlikleri, 24.Tümen topçularının ateşleri ile dağıtıldı.²⁰³⁵

²⁰³¹ “İleri karakollar setrettikleri kıta-yı askeriye üzerine düşman tarafından bir hücum vuku buldukça mezkûr kıta kısm-ı küllisine muharebe tertibatı ahz için her halde vakit kazandırabilecek surette tertip ve tanzim olunmak lazımdır.” (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, 1315, s.80), “Bize doğru gelen düşmanın büyücek kıtaatına karşı gerideki kıtaatın vakit ve zamanıyla silah başına gelebilmeleri için düşmana ateş mıntıkası haricinde olsa bile bila-afet-i zaman ateş etmelerini eyler.” (Takımla İleri Karakola Memur Edildim Vazifemi Nasıl İfa Etmeliyim, 1328, s.8)

²⁰³² HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1221.

²⁰³³ “Alınacak tertibata arazinin fevkalade tesiri vardır. Açık arazide telefat-ı tenkis için mesafelerin tezyidine lüzum görülür. Kapalı arazide ise mesafeler tenkis olunur.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:307, 1325, s.130)

²⁰³⁴ “Hedeflerin tanzimi topçu kumandanının en mühim vazifesi olduğundan bu vazifenin güzel ifası için topların adedini hedefin ehemmiyetine nazaran taksim etmek lazım gelir. Hedefler ehemmiyetlerine nazaran külli yahut cüzi bir topçu ile dövülür ise hücum serian hazır edileceği tabiidir.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.157)

²⁰³⁵ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.337-341.

Bugün, Tümen Kumandanlarının harekâtı dikkatle takip etmeleri ve zamanında aldıkları tedbirlerle birlikleri etkili sevk ve idare ile çıkan fırsatlardan istifade ettikleri görülmüş oldu.

(e) 27 Mart 1921 Harekâtı

Garp Cephesi Kumandanlığı, önceki gün sağladığı durum üstünlüğünden faydalanmak için 61.Tümen ve 24.Tümenin karşı taarruz için her an hazır olmasını; güneyde 3.Süvari Tümenini de emrine alacak olan 11.Tümenin, savunma mevzilerinin ilerisindeki kritik arazi kesimlerini ele geçirmesini; ihtiyatta bulunan 4.Tümen ile 1.Süvari Tümeninin harekâtı desteklemesi için ileri yanaşmasını emretti.²⁰³⁶

Bu cephe emrine göre; 61.Tümen, ilerleyen Yunan birliklerinin taarruzlarını topçu ve piyade ateşleri²⁰³⁷ ile durdurdu. Yunan taarruzlarının yavaşlaması nedeniyle cephe emrine uygun olarak karşı taarruz için hazırlık yapıldığı esnada Yunan topçusunun ateşleri ile karşı taarruz yapılamadığı gibi Kanlısirt'taki mevzilerin mukavemeti de azaldı. Ancak 61.Tümene ait Hücum Taburu'nun zamanında muharebeye girmesi ile bu kesiminde cephenin yarılması tehlikesi atlatıldı. Ayrıca Garp Cephesi Kumandanı tarafından verilen emir ile cephe ihtiyatı olan 1.Piyade Tümeninin, 61.Tümen bölgesinde kullanılması ile durum üstünlüğü tekrar sağlanmış oldu. Bunun üzerine iki tümenle vakit geçirilmeksizin taarruz edilmesi gerektiğine inanan 61.Tümen ve Kocaeli Grup Kumandanlığından teşkil edilen Sağ Kanatın Grup Kumandanı Yarbey Halit Bey, emrine verilen ihtiyat kuvveti olan 1.Tümenin tamamı mevzilere ulaşmadan karşı taarruz emrini verdi. Ancak yakından sevk ve idare ettiği²⁰³⁸ muharebede yaralanması ve Yunan topçu ateşlerinin etkisi

²⁰³⁶ HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1221.

²⁰³⁷ "Tevkif ateşleri taarruza kalkan düşmanı hazırlık mevziinden hücum için ileriye atıldığı anda ezecektir. Buna rağmen alel-ekser en ilerideki hücum dalgaları bu ateşin altından koşup geçmeye muvafık olurlar. O zaman tevkif ateşi müteakip dalgaları evvelkilerden tecrit ve tevfrika çalışmalıdır." (Mevzi Harbinde Müdafaa, 1337, s.100)

²⁰³⁸ "Zabit, askerlerini sürer ve gider ve bilcümle mahrumiyetlerine iştirak eden bir rehberi sadıka olmalıdır. Askerin emniyet tammesi bu surette kazanılır. İş bu vazaifi aliye-yi harbiye için zabit daha vakt-i hizada terbiye-yi nefsiye ile kendini takviye ve ihzar etmelidir." (Piyade Talimnamesi, Madde:261, 1328, s.120)

nedeniyle karşı taarruzlar yavaşladı. Bununla birlikte Yunan taarruzlarının gücü kırılmış ve asıl savunma mevzilerinde bütünlük kaybedilmemişti.²⁰³⁹

Merkez bölgede yer alan 24.Tümen bölgesinde ise taarruz için başlayan Yunan ilerlemesi, topçu mevzileri ile gözetleme mevzileri arasında irtibat sağlanamadığından²⁰⁴⁰ zamanında ateş edilememesine ve Yunan birliklerinin savunma mevzilerine yaklaşmasına neden olmuştu. Buna rağmen başlayan Yunan taarruzu, çok iyi sevk ve idare edilen topçu ateşleri ile tamamen durduruldu. Sol kanatta yer alan tümenler ise cephe emrinde verilen görev gereği taarruzla güneydeki Yunan ilerleme istikametleri üzerinde bulunan arazi kesimlerini ele geçirecekti. Ancak Yunan taarruzlarının daha önce başlaması ile bu emri yerine getiremedi ve mevzilerine geri çekildi. Bugünkü muharebeler sonunda, Garp Cephesi Kumandanı sonraki harekât için verdiği emirde, İnönü Mevzilerinin kesinlikle savunulacağını belirtti.²⁰⁴¹

Böylece birlikler sevk ve idarede önemli bir eksiklik göstermeden savunma görevlerini yerine getirmiş, Yunan birliklerine azami zayıat verilmiş ancak güneydeki 3.Süvari Tümeni'nden yeteri kadar faydalanılamamıştı.

(2) İnönü Mevzindeki Muharebeler

(a) 28 Mart 1921 Harekâtı

Kocaeli bölgesinde, Yunan 11.Tümeni, Mürettep Tümenin mevzilendiği Adapazarı kuzeyindeki Sakarya Nehri'nin geçişe elverişli köprülerine yönelik başlattığı taarruzları, dört saat süren bir muharebe sonunda geri atıldı. Aynı anda Adapazarı güneyi bölgesindeki Geyve Boğazı'ndan geçmek için yapılan Yunan 17.Alayının taarruzu ise savunmanın mukavemeti ve karşı taarruzlar ile etkisiz bırakıldı. Diğer taraftan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin Kocaeli Grup Kumandanlığına gönderdiği direktifte, Garp Cephesi'nin kuzey yan emniyetinin sağlanması ve Yunan 11.Tümeni'nin İnönü mevzilerine inmesinin engellenmesi maksadıyla, kuvvet kaptırmadan Yunan birliklerine taarruz edilmesi ve Geyve

²⁰³⁹İ. Çalışlar, **İstiklâl Savaşı Hatıraları, Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61.Tümen**, s.12-17.

²⁰⁴⁰"Süratle ve doğru olarak tarassut etmek talime muhtaçtır." (Piyade Keşif Kollarına Rehber, 1321, s.32)

²⁰⁴¹TİH, **Batı Cephesi, II-3**, s.354-357.

Boğazi'nin mutlaka elde bulundurulması emri verildi. Bu direktife uygun olarak Mürettep Tümen ve Kocaeli Grup Kumandanlığı tertiplenmesini yaptı.²⁰⁴²

Garp Cephesi Kumandanlığı, sevk ve idarenin daha etkin yapılabilmesi için cepheyi, kuzeyde 1 ve 61.Tümenlerden oluşan sağ kanat grubu; merkezde 24.Tümen; güneyde 11.Tümen ve 3.Süvari Tümenlerinden oluşan sol kanat grubu olarak üçe bölmüştü. Bu tertiplenme, birlikler arası irtibatı kolaylaştırması ve kuvvet kaydırmalarında esneklik sağlaması bakımından Garp Cephesi Kumandanının harekâtındaki etkinliğini artırmaktaydı.

Sağ Kanat Grubu kesimindeki birlikler, Garp Cephesi Kumandanının İnönü mevzilerinin kesinlikle savunulacağı emrini aldıktan sonra savunma için son hazırlıklarını tamamlamışlardı. Özellikle Garp Cephesi'nin kuzeyini teşkil eden sağ kanat bölgesinde savunması yapılacak mevziler arasında Kanlısırt, Metris Tepe ve Hayriye bölgesi kritik arazi kesimleri idi. 3.Yunan Tümeni sabah erken saatlerde topçu ateşi desteği²⁰⁴³ ile ilk olarak Kanlısırt mevzilerine taarruza başladı. Taarruz karşısında henüz Yunan piyadesinin mevzilere teması olmadan topçu ateşlerinin baskısından kurtulmak için 174.Alay ve sağ yanındaki birlikler Kanlısırt ve Üçşehitler Tepesi mevzilerini herhangi bir emir almadan terk etmesine²⁰⁴⁴ rağmen kısa süre içerisinde yapılan karşı taarruzda Üçşehitler Tepesi ve Kanlısırt geri alındı. Bu esnada 1.Tümen Kumandanı sürekli grubun sağ kanadına ihtiyat gönderilmesini istemesine rağmen Grup Kumandanı sol kesimin daha kritik olduğunu düşünerek ihtiyat kuvvetinin sağ tarafta kullanılmasına müsaade etmedi. Bu kararında haklı olan Grup Kumandanı, tehdidin henüz muharebeye girmemiş Yunan birliklerinin sol kesimden taarruz edebileceğini ve bu maksatla ileri yürüyüş halinde olan Yunan kıtaları olduğunu tespit etmişti. Bu düşünceye katılan Garp Cephesi Kumandanı da ihtiyatta bulunan 4.Tümen ve 1.Süvari Tümenini bu bölgeye gönderdi. Çünkü bu hattaki mevzilerde özellikle Metris Tepenin elde bulundurulması cephenin bütünlüğü bakımından önemliydi. Yunan taarruzlarının cephenin bu kesiminde yoğunlaşmasına rağmen 1.Tümenin 3.Alayı tarafından yapılan etkili makineli tüfek ateşleri²⁰⁴⁵ ile

²⁰⁴² **TİH, Batı Cephesi, II-3, s.365-366.**

²⁰⁴³ *“Topçu ateşi ile hücumun hazırlanması demek piyadenin hareketine mani olan düşmanın tüm vesaitini ber-taraf etmek demektir. Piyademizin hareketini muhataraya ilka eden vesait ise düşmanın ateşi olacağından bu ateşi yine topçu ateşiyle ifaya gayret etmek lazım gelir.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.156)*

²⁰⁴⁴ **HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1227.**

²⁰⁴⁵ *“Araziden mahirane bir surette istifade etmek ve nazardan mestur bulunmak silahın icra-yı tesir edebilmesi için icab eden en birinci şartlardır.” (Makineli Tüfek Kıtalarının Tecarib-i Harbiyeye*

özellikle Yunan Evzon Alayının ilk kademelerinin taarruz gücü kırılmış²⁰⁴⁶ ve aralarında alay kumandanı ve subaylarında olduğu alayın büyük bir bölümüne zayıat verdirilmişti.²⁰⁴⁷

Öğleden sonra tekrar taarruzlarını artıran Yunan birlikleri, topçu ateşlerini Kanlısırt'ta yoğunlaştırarak aynı zamanda Metris Tepe'yi ele geçirmek için baskısını devam ettirdi. Bu baskı sonucu Kanlısırt Yunanlıların eline geçti. 174.Alay ve 61.Tümenin Hücum Taburu ile yapılan karşı taarruzla²⁰⁴⁸ Kanlısırt geri alınsa da Yunan taarruzları ile tekrar kaybedildi. Kanlısırt'ın kaybedilmesi Metris Tepe'nin savunmasını etkilediğinden mevzilerde bulunan 190.Alayın geri çekilmesi ile Metris Tepe'de elden çıktı. Sağ Grup Kumandanı, bu durum üzerine 4.Alayla Metris Tepe doğusundan, 30.Alayla da batısından çift yönlü bir karşı taarruz planlayarak 4.Alay'ın karşı taarruzunun sevk ve idaresini Grup Kurmay Başkanı Binbaşı Faik Bey'e; 30.Alay'ın karşı taarruzunun sevk ve idaresini de Kurmay Yüzbaşı Asım (Tınaztepe) Bey'e verdi. Ancak 30.Alay Kumandanının sebepsiz yere çekilme emri vermesi²⁰⁴⁹ ile alayın dağılması²⁰⁵⁰ üzerine yapılması planlanan karşı taarruz yapılamadı.²⁰⁵¹

Cephenin genel durumunu gören Garp Cephesi Kumandanı, sağ kanatın mutlaka bulunduğu mevzilerde savunmasına devam etmesini, geri çekilen birliklerin toparlanarak karşı taarruz yapmaları için Sağ Kanat Grup Kumandanına tekrar emir verdi. Ayrıca ihtiyatın Metris Tepe güneyinde mevzilere girmesini

İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-yı Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalaat, Matba-yı Askeriye, İstanbul, 1333, s.8)

²⁰⁴⁶“Tüm makineli tüfekler birinci hatta vazı edilmeyip büyük bit miktarının birinci mevziye tevcih edilen imha ateşi tesirinden masun olması ve birinci hatta giren veyahut birinci hattın ileri sokulmak isteyen düşmanı müessir ateş altına alabilmek üzere birinci hattın gerilerine yerleştirilmesine ehemmiyet-i mahsusa verilmelidir.” (Osmanlı Sahne-yi Harplerinde Piyade Mevzilerinin İnşası Hakkında Nokta-yı Esasiye, 1333, s.5-6)

²⁰⁴⁷TİH, Batı Cephesi, II-3, s.367-369.

²⁰⁴⁸“Düşman taarruz ettiği anlaşılan her yerde mukabil taarruz yapılır. Kıtâat bilmukabele düşmana atılır ve en ileriki hattı tutmaya veyahut düşmanı buradan el bombaları ile kovmaya çalışır. Mukabil taarruzun düşmanın mevzimizde yerleşmesine ve makineli tüfeklerini mevzimize getirmesine meydan vermeyerek sürat ve şiddetle icrası lazımdır.” (Hücum Talim ve Terbiyesi, 1337, s.31)

²⁰⁴⁹“Alay Kumandanının salahiyet ve mesuliyetinin vüsat ve kesreti kendisinin birçok hasail-i mümtaze ile mütehalli olmasını icab ettirir. Uhdesine tevdi edilmiş olan alayın kabiliyet-i mükemmele-i askeriyesini ancak iş bu mezziyat ile malik olduğu kuvvet ve vesaiti mahalli laziminde sarf etmek sayesinde istihsal edebilir. Alay kumandanı, talim ve terbiyenin hüsn-i cereyanı için maiyetinde bulunan ümerayı hizmetin bütün şüabatında birlikte çalıştırarak kendinse muavenet ettirmesi ve bundan dolayı hizmetleri vesair hususâtı ve bilcümle evamir ve talimatı ümeraya bildirmesi lazımdır.” (Piyadeye Mahsus Hıdemat-ı Dâhiliye Nizamnamesi, Madde:161, 1332, s.51)

²⁰⁵⁰“Mensup oldukları bölükten ayrı düşen neferat derakap en yakınında bulunan kıtaya katılıp orada kumanda eden zabıt veya küçük zabitin emri altına girerek kendi zabıtlarına olduğu gibi itaat eylemek ve kendi kıtalarını gaib eden efrad muharebeden sonra mezkûr kıtaları araştırmak lazımdır.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:58, 1310, s.292)

²⁰⁵¹İ. Çalışlar, Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi, s.176-183.

sağlayarak bu istikametten ilerleyen Yunan birlikleri durduruldu. Metris Tepe ve Kanlısirt'ın Yunanlılar eline geçmesi Garp Cephesinin kuzeyindeki mevzilerin savunma gücünü zayıflatmıştı. Bu nedenle ihtiyat kuvveti olarak muharebeye katılan 4.Tümen Kumandanı Yarbay Nazım (Yücel) Bey, Garp Cephesi Karargâhı'na gece olacak²⁰⁵² şekilde karşı taarruzu²⁰⁵³ yapılmasını teklif etti. Teklif başlangıçta Garp Cephesi Kumandanı tarafından reddedilmesine rağmen sabahta devam edilmek üzere uygun görüldü. Saat:21.00'da başlayan karşı taarruz²⁰⁵⁴ ile Metris Tepe ele geçirildi. Ancak hazırlıklı olan Yunan birliği tekrar Metris Tepe'yi geri aldı. Karşı taarruz yapılırken 1.Tümen'in sadece bir alay kuvveti ile katılması Metris Tepe'nin tekrar kaybedilmesinde önemli bir etkendi. Metris Tepe bu günkü muharebelerde karşılıklı yapılan taarruzlar ile 22 kez el değiştirmişti.²⁰⁵⁵

Garp Cephesinin Sağ Kanadında yapılan bu muharebelerde, Garp Cephesi komuta heyeti, Yunan asıl taarruz istikametini doğru bir muhakeme ile tespit ederek mevzin kritik arazi kesimlerinin savunmasını; cephe ihtiyatını zamanında sevk etmek suretiyle takviye etmiş ve böylece cephenin buradan yarılmasını önlenmiş oldu.

Garp Cephesinin merkez bölgesini teşkil eden 24.Tümen bölgesinde, Yunan ileri yürüyüşü başlamış fakat kuzeydeki 61. Tümen bölgesindeki Metris Tepe'ye olan Yunan taarruzu nedeniyle herhangi bir hareketi olmamıştı. Ayrıca 24.Tümen ihtiyatı ve topçusu, 61.Tümen bölgesinde kullanılmıştı. Ancak 24.Tümen Kumandanı, Metris Tepe bölgesindeki savunmanın kritik bir hal alması üzerine kuzeyden gelebilecek muhtemel bir taarruzda hemen kullanabilmek için 32.Alayı, mevziden alarak geride toparlanmasını emretti. Bu emri öğrenen Garp Cephesi Kumandanı hemen müdahale ederek cephede kuvvet zafiyetine yol açılmaması maksadıyla alayı tekrar geri mevzilerine gönderdi. Ayrıca Garp Cephesi Kumandanı, 24.Tümen Kumandanının takviye kuvvet talebini reddederek savunmaya devam etmesini emretti. Ancak 24.Tümen Kumandanı Yarbay Hulusi (Conk) Bey, gereksiz telaşa devam etmekte ve Metris Tepenin düşmesi ile 61.Tümen ile arasında meydana

²⁰⁵² “Gece muharebelerinin esna-yı cereyanında mevcut ahval pek muhtelifdir. Gündüzün başlayan bir muharebe gece karanlığına kadar devam edebilir.” (Piyadenin Gece Talimleri, 1326, s.61)

²⁰⁵³ HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1228.

²⁰⁵⁴ “Gündüzleri büyük bir mevcutla kazanılamayan muvaffakiyet geceleri pek az bir mevcutla icra edilecek baskınlarla kazanılabilir.” (Piyade Kıtâat-ı Sagiresinin Gece Harekâtı, 1327, s.41)

²⁰⁵⁵ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.370-372.

gelen boşluğu Garp Cephesi Kumandanına danışmadan²⁰⁵⁶ gönderdiği birliklerle kapatmak niyetindeydi. Hâlbuki bu görev için Garp Cephesi Kumandanı başka bir birlik görevlendirmişti. Nitekim bu durumu anlayan Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, 24.Tümen Kumandanına gönderdiği yazı ile mevzilerini terk etmemesini ve sadece kuzeye yandan etki yapmasının yeterli olacağını belirterek, mevzi bırakılmasının kumandanlara ağır sorumluluk²⁰⁵⁷ getireceğini ifade etti.²⁰⁵⁸

24.Tümen bölgesinde etkili bir Yunan taarruzu olmasa da 61.Tümenle olan ara hattı üzerindeki boşluk Garp Cephesi Kumandanı tarafından zamanında tespit edilerek kapatılmıştı. Aynı zamanda 24. Tümen Kumandanının, 61.Tümene yardım maksadıyla gereksiz yere inisiyatif kullanarak mevzilerini boşaltması önlenmiş ve muhtemel bir geri çekilmenin veya Yunan kuşatmasının önüne geçilmiş oldu.

Sol kanat Grubu kesiminde, Yunan 7.Tümeni, Mezit Vadisi boyunca ileri hareketine devam ederek Garp Cephesi'nin güney emniyetini alan 3.Süvari Tümeni'nin mevzilerine taarruza başlamış ancak makineli tüfek ve topçu ateşleri²⁰⁵⁹ ile karşılık verilince taarruzları durdurulmuştu. Bu esnada 3.Süvari Tümeni'ni değiştirmek üzere gelen 1.Süvari Tümeni devam eden muharebe nedeniyle değiştirilemediğinden Garp Cephesi Kumandanı tarafından verilen yeni bir emir ile değiştirme faaliyeti iptal edilerek 3.Süvari Tümenine keşif ve emniyet görevini sürdürmesi emredildi. Böylece Yunan Tümeninin bu kolunun taarruzu durdurularak Garp Cephesi'nin güneyden kuşatılması önlenmiş oldu. Diğer kolun taarruzu ise 11.Tümenin mevzilendiği ve güney cephesinin kritik arazi kesimlerinden biri olan İntikam Tepe'ye yapıldı. Fakat inatla ve üstün bir mukavemetle direnen 11.Tümen, güneyde muharebenin Yunan 7.Tümeni lehine dönmesine engel oldu.²⁰⁶⁰

²⁰⁵⁶ “Ahval müsaade ettiği vakit veyahud maksad muharebeyi ihlal eylediği zaman kumandanın daha ziyade madunundaki kıtaatın hareketine müdahale etmesine mani olunmalıdır. Bu gibi müdahalat büyük rütbedeki kumandanına derhal tebliğ edilmelidir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:275, 1325, s.119)

²⁰⁵⁷ “Mesuliyeti deruhte etmekten çekinmemek bir kumandanın muttasıf olması lazım gelen en ali bir meziyettir. Lakin bu meziyet heyet-i Umûmiyeyi nazar-ı dikkate almayarak keyfi kararlar ittihaz etmek verilen evamire tamamen tevfiğ hareket etmemek ve itaat yerine bilgiçlik taslamak tarzında telakki edilmemelidir.” (Piyade Talimnamesi, Madde:300, 1328, s.132)

²⁰⁵⁸ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.372-374.

²⁰⁵⁹ “Süvari topçusu ve makineli tüfekler, ateşleriyle süvarinin taarruz ve müdafaa iktidarını tezyid ederler. Bunlar müdafaa ve ateşle baskında muharebe kuvvetinin en müessir rükündürler.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:497, 1328, s.214)

²⁰⁶⁰ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.375-376.

3.Süvari Tümeni, kendisine verilen cephenin güney yan emniyetini alma görevini tam olarak yerine getirmiş ve Yunan 7.Tümeni'nin güneyden yapacağı bir kuşatmayı önlemiş oldu. Bugünün sonunda yapılan muharebeler neticesinde, Garp Cephesinde savunmanın bütünlüğü bozulmamış ve Yunan birliklerine inat ve sabırla mukavemet gösterilmişti.

(b) 29 Mart 1921 Harekâtı

Yunanlıların Kocaeli bölgesindeki harekâtı etkisini kaybederek durması ile bu bölgedeki birlikler keşif ve emniyet görevlerine devam ediyordu. Küçük birlikler halinde Geyve Boğazı'na gelen bir Yunan müfrezesi, yapılan taarruz ile geri atıldı ve bu bölgede Yunanlıların 11.Tümenden başka bir birliği olmadığı anlaşılmış oldu.

Sağ Kanat bölgesinde ise Metris Tepe'den tekrar taarruza başlayan Yunan taarruzu bu bölgedeki mevzilerin 1.Süvari Tümenine ait olan kesimlerini baskı altına alıyordu. Buna rağmen 1.Süvari Tümeni, savunmasını bozmadan, mevzilerine doğru ilerleyen bir Yunan birliğini topçu²⁰⁶¹ ve makineli tüfek ateşleri²⁰⁶² ile geri atmayı başardı.²⁰⁶³

Bu taarruzların devam etmesi halinde 1.Tümenin durumu tehlikeli bir hal alacağından tümen kumandanı ihtiyatın bu bölgede kullanılmasını istedi. Fakat Yunan taarruzları bugün itibariyle iki kez tekrarlanmasına rağmen 1.Tümen başarıyla savunmasına devam etti. 24.Tümen bölgesinde de tümen kumandanı hala 61.Tümen ile arasındaki boşluğun tehlikeli olduğunu düşünerek bu bölgenin gönderilecek takviyelerle kapatılmasında ısrar ediyordu. Ancak Garp Cephesi Kumandanı, takviye kuvvet gönderilmeyeceğini, ihtiyacın tümenin içerisinden teşkil edilecek iki tabur kuvvetle karşılanmasını ve 61.Tümen cephesindeki

²⁰⁶¹ “Süvari fırkasının maiyetinde bulunan topçunun hedefi ne olmalıdır? Mesele-yi vakia araziye tabi olup eğer arazi süvari topçusuna mani ise en ala hedef düşman kolunda bulunan topçudur. Bilakis arazi hücumu müsait olduğu halde süvari topçuları ateşlerini topçunun önü ve arkası yakınında bulunan piyade kısmına tevcihe ve aksam-ı mezkureye tarumar eyledikten sonra süvariler her türlü muavenetten mahrum kalan topçular üzerine hücumlarını tevcih ederler.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.28)

²⁰⁶² “Makineli tüfek kıtaatı, inatla piyade muharebelerinde kuvvetli bir ihtiyat piyade ateşi olmakla beraber bizzat atlı muharebelerde dahi süvariye müzaheret ve muaveneti düşünülmüştü. Mütearrız düşman ile boğaz boğaza gelmeden evvel kendi süvari silahları ile beraber ateş etmiş olmak vaziyetinde bulunacak surette hareket kabiliyeti çok olmalıydı.” (Süvari Makineli Tüfek, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1337, s.36)

²⁰⁶³ HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1229.

Metris Tepe'ye topçu ateşleri yapılarak buranın baskı altında tutulmasını emretti. 24.Tümen Kumandanı, emri yerine getirmekle birlikte birliklerine yayımladığı emirde topçu mühimmatının az olması nedeniyle hedeflerin görülmeden ve mesafeleri tahmin edilmeden kullanılmamasını²⁰⁶⁴ Garp Cephesi Kumandanlığına ise durumunun daha da kritik bir hal aldığını belirterek ihtiyat gönderilmesi teklifinde ısrar etti. Fakat Garp Cephesinin tamamını gören Garp Cephesi Kumandanı, 24.Tümen bölgesinin henüz kritik bir durumda olmadığına yönelik yaptığı durum muhakemesi ile verdiği emirde bir değişiklik yapmadı. Nitekim harekâtın gelişimi, Garp Cephesi Kumandanını haklı çıkarmış ve 24.Tümene takviye yapılması yerine 24.Tümenin 61.Tümeni takviye etmesi sağlanarak sağ kanat bölgesinde Yunan taarruzları oldukça yavaşlamıştı.²⁰⁶⁵ Savunmada etkinliği artırmak için 61.Tümen Kumandanı, *“birliklerin işgal ettiği avcı siperlerinin önü kapalı kalmayacak şekilde tutulmasını”²⁰⁶⁶ ve makineli tüfek taarruzlarında da bu konunun dikkate alınmasını, tahkimata önem verilmesi²⁰⁶⁷ ve her avcı erinin kendi siperini mutlaka yapmasını”* emir verdi.²⁰⁶⁸

Garp Cephesinin tamamına hâkim olan Albay İsmet Bey, yaptığı durum muhakemelerindeki doğruluk ve kavrayış, verdiği emirlerindeki isabeti de gösterdi. Ayrıca Yunan birlikleri daha taarruz için hazırlık aşamasındayken yapılan etkili topçu ateşleri, piyade muharebesine girmeden mevzilerin elde bulundurulmasını sağlamış oldu.

Sol Kanat Grubu bölgesinde, Yunan 7.Tümeni; iki alay ile cepheden, bir alay ile güneyden kuşatıcı bir taarruza başladı. Bunun üzerine kuşatmayı kırmak görevi olan 3.Süvari Tümeni, yürüyüş halinde iken karşılaştığı Yunan alayının ateşleri karşında mevzi alarak tesadüf muharebesine başladı. Bu muharebede 3.Süvari

²⁰⁶⁴ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1015, Gömlek:13, Belge Nu.:13-1.

²⁰⁶⁵TİH, Batı Cephesi, II-3, s.381-387.

²⁰⁶⁶“Avcı kademeleri o surette hazır bulundurulmalı ki avcılar tel mania dahili sathının zeminle fasl-ı müsterekini ateş altına alabilsinler.” (Sahra Mevzilerinin İnşası Hakkında Muhtıra, 1332, s.21)

²⁰⁶⁷“Makineli tüfek mevzilerinin ve taht-ı zemin örtülü olarak inşası ve tanzimi bilhassa talim edilmelidir. Zabitanın makineli tüfek mevzilerinin intihabı ve inşası hakkında fenn-i harbiye olan vukuf-u mevadde atıye sayesinde terakki ettirilmelidir. Arazide gündüz ve gece esnasında vesaiti muavene ile ve vesaiti muavene olmaksızın mevakin seri ve bizzat tayini ve saha-i endaht hakkında kati ve doğru bir hüküm itası makineli tüfeklerin icab-ı harbiyeye muvafık bir surette ve müttehiden istihdamı esası ile muhtelif mintikalara tabiyesi göze çarpacak noktalardan ictinab edilmeli ve sütrelerin nazardan derece-yi masuniyeti vasi bir mikyasta nazar-ı itibara alınmalıdır.” (Makineli Tüfek Kıtaatının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-i Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalaat, 1333, s.9)

²⁰⁶⁸ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1015, Gömlek:8, Belge Nu.:8-1.

Tümeni yaya muharebesi yapmak zorunda kaldığından ağır zayıat vermiş²⁰⁶⁹ ve bir alay kadar kuvveti oldukça dağılmıştı. Diğer taraftan Yunan 7.Tümeninin, diğer bir alayı ile 11.Tümen mevzilerine yaptığı taarruzu, 14.Süvari Alayı ile takviye edilmek suretiyle durduruldu. Ancak tekrar Yunan taarruzunun başlaması üzerine başka ihtiyat kuvveti kalmayan Garp Cephesi Kumandanı, 175.Alay'ın Yunan taarruzlarını durdurmasını emretti. 175.Alay Kumandanının şehit olduğu bu muharebede Yunan taarruzları durdurulamadı ve alay geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum güneyden kuşatılma tehlikesine neden olduğundan birliklerin imhasına yol açabileceği gibi İnönü istikametini boş kalmış olacaktı. Bu nedenle Garp Cephesi Karargâhı'nda bulunan bir muhafız bölüğü bir ağır makineli tüfekle desteklenerek sol kanat mevzilerine gönderildi. Bu esnada Ankara'dan takviye kuvvet olarak Binbaşı Hamdi Bey'in 10.Kafkas Alayı, Binbaşı İsmail Hakkı (Tekçe) Bey'in Meclis Muhafız Taburu, Albay Cemil Cahit (Toydemir) Bey'in 5.Kafkas Tümeni, İnönü'ye intikalini tamamlamıştı. 10.Kafkas Alayı süratle Sol Kanat Grubunu takviye için cepheye gönderilerek Yunan taarruzlarının Kandilli bölgesinde kısmen durdurulması sağlandı. Bu esnada Cephenin güney kesimindeki bu kritik durum hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Garp Cephesi Kumandanından telgraf başında rapor almıştı.²⁰⁷⁰

Bu günkü muharebelerde Yunan taarruzları inatçı bir savunma ile yine etkisiz kalmıştı. Ancak güneydeki taarruzların kuşatmaya dönüşmesi tehlikesi zamanında takviye birliklerinin muharebeye girmesi ile önlenmiş oldu.

(c) 30 Mart 1921 Harekâtı

Yunan taarruzlarının Garp Cephesinin genelinde yavaşlaması üzerine bir çekilme hareketi olacağını tahmin eden Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Kocaeli Bölgesindeki birliklerin Yunanlıların gerisini keserek taarruz etmeye hazır olmasını istedi. Ancak bu bölgedeki kıtaların dağınık olması öncelikle

²⁰⁶⁹“Yaya muharebe süvari için aşağıda zikir edeceğimiz şeylerden dolayı gayet mühim ve elzemdir. Atılan ilk mermiler tarafından düşmanı mahv etmek ve bu maksada vasıl olmak için bütün sene zarfında bıkmak ve usanmak bilmeyerek esaslı ve kaideye muvafık surette çalışmak lazımdır. Muharebe ancak vakt-i sulhda öğrenilen şeyler ile yapılabilir. Yaya muharebede esas münferit avcının talim ve terbiyesidir. Eğer her nefer iyi yetiştirilecek olursa toplu olarak hareket edildikte gayet kolaylıkla iş görülür.” (Süvari Bölüğünün Talim ve Terbiyesi Hakkında Talimat, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Tercüme Şubesi, Matbaa-ı Askeriye, Selimiye, 1330, s.15)

²⁰⁷⁰TİH, Batı Cephesi, II-3, s.387-390.

toparlanmasını ve Geyve bölgesindeki Yunan birliklerinin durumunun aydınlatılması zorunlu kılmaktaydı. Garp Cephesinin Sağ Kanat bölgesinde, Yunan taarruzları yoğun bir topçu ateşi desteğinde 1.Tümen ve 61.Tümen mevzilerinin arasındaki Metris Tepe istikametinde yeniden başladı. 1.Tümen Kumandanı elindeki ihtiyatın yetersiz olması ve kullanmayı düşündüğü ihtiyat kuvveti 1.Süvari Tümeninin de henüz bölgesine gelmemiş olmaması nedeniyle duyduğu kaygıyı, Yunan taarruzlarının önceki taarruzlara göre daha da şiddetli olması artırıyordu. Bu durum, Yunanlıların asıl taarruzu bugünkü harekât için sağ kanatta aradığını gösteriyordu.²⁰⁷¹

Bu sırada Garp Cephesi Kumandanı, birliklerine yayımladığı cephe emrinde,²⁰⁷² “*sevk ve idarenin genel esaslarını belirleyerek, inatla savunmaya devam edilmesini; sol kanatta toplanacak ihtiyatlarla 5.Kafkas Tümen Kumandanı emir-komutasında bu bölgeden süratle karşı taarruz yapılmasını; 3.Süvari Tümeninin Yunanlıların güney gerisine taarruz etmesini; Albay Refet Bey’in sevk ve idaresindeki Güney Cephesinden gelen 8.Tümenin cephe gerisinde sonraki faaliyet için beklemesini*” emretti. Belirtilen düzenlemeler yerine getirilirken Yunanlıların 1.Tümen cephesinde de taarruzları başlamıştı. Cephenin Üçşehitler Tepesi bölgesinde şiddetli bir durum alan taarruzu 1.Tümenin 3.Alayı subaylarının da üstün bir direnişi ile durduruldu. Ancak artan Yunan baskısı, bazı mevzilerdeki erlerin dağılmasına²⁰⁷³ neden olsa da subayların gayreti ile önlenerek yapılan karşı taarruzla Yunan birliği geri atıldı. Üçşehitler Tepesi’ne Yunan taarruzu yedi kez tekrarlınsa da başarılı olamadı. Yunanlıların diğer bir taarruz kolu ise Metris Tepeden yaptığı taarruzu Mürettep Tümenin direnişi ile durduruldu. Ayrıca 24.Tümenin Metris Tepe’ye yaptığı karşı taarruz başarılı olamadı. Bu kez Grup Kumandanının, 61.Tümene bütün kuvvetleri ile bir yan taarruzu yapmasını emretmesi üzerine akşama kadar süren, topçuların mükemmel ateşleri²⁰⁷⁴ ve piyadelerin **Allah! Allah!** sesleri ile yaptıkları süngü muharebesi²⁰⁷⁵ sonunda Üçşehitler Tepesi tekrar geri alındı. Böylece

²⁰⁷¹ **TİH, Batı Cephesi, II-3, s.397-399.**

²⁰⁷² “*Bütün kumandanların nazar-ı dikkati nizam ve intizam ve müttehiden icrayı tesir ve iştirak fiil ve hareket hususunun muhafazasına matuf bulunmalıdır.*” (**Piyade Talimnamesi**, Madde:278, 1328, s.126)

²⁰⁷³ “*Heyacan-ı muharebe ile sebat ve teemmülden aciz kaldıklarını müşahade eden neferat kendi zabıtlarına bakıp tab’iyyet eylemek ve zabitan kalmadığı halde küçük zabitan veya neferat meyanında birçok cesur adamlar bulunacağından onların hareketine imtisal etmek muktezidir.*” (**Piyade Talimname-i Hümayunu**, Madde:59, 1310, s.292)

²⁰⁷⁴ “*İhtiyatın yardımıyla düşmanın zabt etmiş olduğu mevziiden tard ve tebidi için mezkûr mevzie giren piyadesi üzerine ateş tevhit edilir.*” (**Seri Ateşli Sahra Toplarına Mahsus Talimatname**, 1321, s.344)

²⁰⁷⁵ “*Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimad ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmalı için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin*

Yunanlıların bütün gün yapmış oldukları taarruzları cephenin her kesiminde kırılarak durdurulmuş oldu.²⁰⁷⁶

Sağ kanatta yapılan muharebelerde Yunan taarruzları önce durdurulmuş sonra vakit geçirilmeksizin yapılan karşı taarruzlarla geri atılmış oldu. Subayların birliklerini sevk ve idaredeki başarısı, bu günkü muharebelerin kazanılmasında büyük bir etkendi.

24.Tümen Kumandanı, Garp Cephesi Kumandanlığından bölgesinde kullanılmak üzere takviye kuvvet talebini tekrarlayarak Metris Tepeye bir karşı taarruz yapabileceğini bu nedenle topçuların ve piyadenin iyi gözetleme yapmasını ve Metris Tepe'nin ağır topçu²⁰⁷⁷ ile ateş altına alınmasını²⁰⁷⁸ istedi.²⁰⁷⁹

Teklifinin Garp Cephesi Kumandanı tarafından uygun görülmesi üzerine yaptığı taarruzda başarılı olamadı. Sol kanat bölgesinde ise Garp Cephesine takviye için gelen yeni birlikler yerleştirilmiş ve 5.Kafkas Tümeni Kumandanı emrine verilmişti. Bu bölgede 11.Tümene taarruza başlayan Yunanlılar, yapılan topçu ateşleri ve Meclis Muhafız Taburu'nun takviyesi ile durduruldu. Ancak akşam saatlerinde taarruzlarını tekrarlayan Yunanlıların baskısı, 11.Tümenin Kovalca mevkiinde tehlikeli bir durum yaratmasına ve 11.Tümenin geri çekilmesine neden olmasına rağmen²⁰⁸⁰ cephenin genel savunma bütünlüğü bozulmadı. Harekâtı yakından takip eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Garp Cephesi Kumandanından aldığı raporlardan Garp Cephesindeki sevk ve idareden memnun olduğunu ve Yunanlılara karşı zaferin kazanılacağını ümit ettiğini bildirmişti.²⁰⁸¹

Cepheye gönderilen takviye kuvvetler zamanında muharebeye girerek durumu Türk ordusu lehine çevirmişti. Diğer taraftan topçu ateşlerindeki isabet yüksekliği ve tabur, bölük gibi küçük birlik kumandanlarının üstün gayretleri Yunan taarruzlarının kırılmasında çok etkili olmuştu.

kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyetini tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfekle Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

²⁰⁷⁶ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.399-403.

²⁰⁷⁷ “Ağır topçuda atış cüz-i tamı bataryadır. Hususi hallerde yalnız münferit top veya takımla endahat edilir. Bu da vaziyet-i tabiiyeyi muharebe vaziyetleri, malzemenin hali ve mürettebatın muhafazası gibi hususata tabidir.” (Ağır Topçu Usûl-ü Endahatı, Madde:448-449, 1335, s.3)

²⁰⁷⁸ “Mukabil taarruz esnasında topçu düşman takviye kıtaatının yaklaşmasını perde ateşi ile men etmelidir.” (Mevzi Muharebatına Dair Tecrübeler, Madde:13, 1332, s.15)

²⁰⁷⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:707, Gömlek:29 Belge Nu.:29-1.

²⁰⁸⁰ HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1231.

²⁰⁸¹ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.404-410.

(3) Yunanlıların Çekilmesi ve Takip Harekâtı

Yunanlıların İnönü Mevzilerine, 23 Mart'tan itibaren devam eden taarruzları, büyük mevzi kayıpları olmadan ve savunmanın bütünlüğü kaybolmadan durdurulmuştu. Buna rağmen 31 Mart 1921'de Yunan birlikleri ile savunma hattında temas devam etmekte ve keşif birliklerinin az da olsa hareketleri görülmekteydi.

Kocaeli bölgesinde Sakarya Nehri batısına geçen bir Yunan birliğine zayıf verdirilerek nehrin doğusuna atılması üzerine bazı Yunan birliklerinin geriye doğru çekildiği görülmüştü. Sağ Kanat bölgesinde benzer bir durum görülmemekle birlikte, savunma mevzilerinin ilerisinde herhangi bir Yunan birliğinin önemli hareketi tespit edilemedi. Bu durumdan faydalanmak isteyen Grup Kumandanı tarafından, 1.Tümen verilen emir ile cephenin kuzeyindeki Gündüzbey mevkinde bir karşı taarruz yapıldı. Bu karşı taarruzun, 1.Tümen Kumandanı Albay Kemalettin Sami (Gökçe) Bey tarafından cesurane bir şekilde mevzilerin ilerisinde sevk ve idare edilmesi ile Metris Tepe'nin doğu kesimlerindeki Yunan birlikleri atılmış oldu. Bunun üzerine Metris Tepe ve Kanlısırt'ın tamamen geri alınabileceğini değerlendiren Tümen Kumandanı, taarruzlarını bu bölgelerde genişletmek kararı aldı. Topçunun ateşleri ile başlayan taarruzda 4.Tümen de taarruza katıldı. Topçu cephanesi azalmış²⁰⁸² olmasına rağmen Metris Tepe'de toplanan ateşler, piyadenin taarruz mevzilerine ilerlemesini kolaylaştırmakla birlikte Yunan makineli tüfek mevzilerinden yapılan ateşler, 1. ve 4.Tümenin taarruzlarının yavaşlamasına neden oldu. Bu esnada 1.Tümen Kumandanı Albay Kemalettin Sami Bey'in yaralanması ile taarruzlar Yunan mevzilerinin 300-400 m önünde durdu. Sağ Kanat Grup Kumandanı bu kez gece yapılacak bir karşı taarruzla Metris Tepe'nin alınmasına karar verdi. Ancak bu karar, Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından birliklerin gece taarruzunda etkili olamayacağı²⁰⁸³ düşünülerek uygulanmadı. Grup Kumandanı, birliklerini yeniden düzenlemek maksadıyla verdiği emirle; Metris Tepe'de temasın devam ettirilmesini, topçuların devamlı gözetleme ile

²⁰⁸² “Tabur kumandanı tesir hakkında mütemadiyen malumat edinmeli ve alay kumandanına bildirmelidir. Bundan başka cephaneye dair malumat ahzetmeli ve bataryalara vazifeleri için icab eden cins mermi miktarının vakt-ü zamanında tedarikine ihtimam etmelidir.” (Seri Ateşli Sahra Topçusuna Mahsus Endaht Talimatı, 1332, s.134)

²⁰⁸³ “Geceleyin icra edilen hücum taarruz eden kıta dâhilinde muvaffakiyet halinde dahi azim bir karışıklığa davet eder. Cüz-i tamların serian tesis ve tanzimi ve süratle geriden muntazam kıtaat sevki ile karışmış askere muzaharet ve iade-yi kuvvet edilmesi kumandanların vazifesidir.” (Piyade Talimnamesi, Madde:365, 1328, s.151-152)

çıkabilecek hedefleri ateş altına almasını,²⁰⁸⁴ karşı taarruzda yıpranan birliklerin geri çekilerek toparlanmasını istedi.²⁰⁸⁵ Bu esnada son karşı taarruz ile muharebe gücünü önemli ölçüde kaybeden Yunan 10.Tümeni, geceden faydalanarak geri çekilmeye başladı²⁰⁸⁶ ve 3 ve 10.Yunan Tümenleri arasındaki irtibat da kesilmiş oldu.²⁰⁸⁷

Metris Tepe ve Kanlısirt, Garp Cephesinin kuzey bölgesinin en kritik arazi kesimleri idi. Bu arazi kesimleri, elinde bulunduran tarafa, üstünlük ve mevzilerin kontrolüne imkân veriyordu. Bu bakımdan geri alınması için yapılan taarruz, zamanı bakımından da doğru bir hareketti. Nitekim Yunan 10.Tümeninin taarruz gücü kırılmış ve en önemlisi taarruz gücünün kalmadığı anlaşılmıştı. Ancak karşı taarruzun istenildiği kadar başarılı olmasa da temasta birlik bırakılmaması Yunanlıların geceden baskı altında kalmadan çekilmesine neden olmuştu. Ayrıca Tümen ve Alay kumandanlarının muharebeyi yakından sevk ve idare etmesi Yunanlılara ağır zayıat verilmesini sağladı.

Garp Cephesi'nin diğer kesimlerinde tümenlerin keşif birlikleri vasıtasıyla alınan bilgilerde, Yunanlıların asıl kuvvetleri ile çekilmekte olduğu ve geride artçı kuvvetler bıraktığı belirtiliyordu. Bu bilgiler üzerine Garp Cephesi Kumandanlığı verdiği genel cephe emrinde; *“30 Mart 1921’de Yunanlıların kesin ve genel taarruzunun ordunun başarılı savunması ile durdurulduğu ve geri çekilmeye başladığı, Tümen topçularının yeni mevzilere girerek hazırlıklarını yapması,²⁰⁸⁸ Güney Cephesinden gelen Albay Refet Bey’in sol kanat süvari birliklerinin emir-komutasını alacağı ve bu bölgeden çekilmekte olan Yunan birliklerine Süvariler ile yan ve gerilerine yapılacak taarruzlarla etki yapılması”* emredildi. Ancak 1.Süvari Tümeni, Yunanlılara taarruz edememiş ve dağınık durumdaki bir Yunan birliği rahatlıkla çekilmişti. 3.Süvari Tümeni ise Garp Cephesinin güneyinde Çokcalar bölgesinde tertiplenmiş halde iken 5.Kafkas Tümeni birliklerine yapılan bir Yunan taarruzu nedeniyle bu birliğin gerisini kesmek ve 5.Kafkas Tümenine yardım etmek üzere

²⁰⁸⁴ “Tabur kumandanı, her bir bataryaya mahsus bir hedef ve hedef-i müşterekin bir muntıkasını tahsis eder.” (Ağır Topçu Endaht Talimnamesi, 1333, s.113)

²⁰⁸⁵ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.415-421.

²⁰⁸⁶ HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1232.

²⁰⁸⁷ Yunan Generallerinin İtirafı, Berikan Yayınları, Ankara, 2001, s.75.

²⁰⁸⁸ “Bu zamanda yapılacak bir şey varsa o da mevcut bulunan bütün topları sürat-i mümkün ile bir mevzie sokarak düşmanın geri giden kuvvetlerinin tekrar tevakkıflarını ve kutaatını intizama sokmasını mani etmek için mümkün oldukça en müessir ateş edilebilen yan mevzilerinden düşman ateş altına alınarak perişanlığı artırılabilir.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.64)

taarruz etti. Bu muharebede Yunan 7.Tümeni artçı birlikleri dağınık bir şekilde geri çekildi.²⁰⁸⁹

31 Mart 1921’de Garp Cephesi Kumandanlığından verilen yeni bir emir ile, *“Yunanlıların çekilme ihtimali olduğu ve bütün süvari birlikleri ile Yunanlıların yeni bir mevzi tutmasına imkan vermeden rastlanılacak Yunan artçılarının etrafından dolaşarak asıl kuvvetlerine taarruz edilmesi, piyade tümenleri ile de artçı Yunan birliklerinin imha edilmesi”* istendi.²⁰⁹⁰

Verilen emre uygun olarak bugünkü takip harekâtında, süvariler²⁰⁹¹ cephenin güneyindeki ileri harekâtına devam etti. Asıl savunma mevzilerinin önünde bulunan artçı Yunan birliklerine de yapılan taarruzlar sonucu 4.Tümen Metris Tepe’yi, 61.Tümen Kanlısırt’ı ele geçirdi. Yunan artçı birliklerinin de atılmasıyla İnönü mevzilerinde ve ilerisinde hiçbir Yunan askeri kalmamıştı. Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey, 1 Nisan 1921 saat:18.30’da Büyük Millet Meclisi’ne Metris Tepe’den izlediği Yunanlıların durumuna ait gönderdiği harp raporunda, *“Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri direnen ve artçı olması umulan bir düşman müfrezesi, sağ kanat grubunun taarruzu ile düzensiz bir şekilde çekiliyor. Yakından takip ediyoruz. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman binlerce ölüleri ile doldurduğu muharebe meydanını silahlarımıza terk etmiştir.”* diyerek muharebenin sona erdiğini bildirdi. Bu rapora Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ise *“Bütün dünya tarihinde sizin İnönü Meydan Muharebesinde yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görevi üzerine almış kumandanlar pek azdır. Milletimizin kurtuluş ve hayatı, dâhice idareniz altında şerefle hizmet eden kumandan ve silah arkadaşlarınızın yurtsever kalbine güvenle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil milletin makûs talihini de yendiniz. İstila altındaki bahtsız topraklarımızla beraber bütün yurt bugün sonuna kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istila hırsı, emsalsiz yurtseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak parça parça olmuştur. Adınızı tarihin kıvanç yazıtına yazan ve bütün ulusu hakkınızda sonsuz minnet ve şükranla sürükleyen kutsal savaş ve zaferinizi kutlarken üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için çok parlak yükselme ile dolu bir geleceğin ufkuna bakmakta*

²⁰⁸⁹ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.422-428.

²⁰⁹⁰ HTVD, sayı.53, 1965, Vesika Nu.:1233.

²⁰⁹¹ “Süvari ile cenahlarda bulunan piyade kotaları yan ve geri taraflarını alabilmek için takip harekâtını bidayeti emrinde yan tarafa ve düşmanın ricat istikametinde mevzi bir istikamette icra edilir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:423, 1325, s.166)

ve hükmetmekte olduğunu söylemek isterim.” şeklinde cevap vermişti.²⁰⁹² Böylece Albay İsmet Bey’in²⁰⁹³ sevk ve iaresindeki İkinci İnönü Muharebesi’nde mevzi muharebeleri sona ermiş oldu ancak verilen takip emri gereği bazı birlikler harekâta devam etti. Bu birliklerden Garp Cephesinin kuzeyindeki Gündüzbey mevzilerinde yer alan 1.Tümen Kumandanlığı, 2 Nisan 1921’de birliklerine gönderdiği emirde; uygun olan her şartta taarruzun yapılmasını ve süngü muharebesinin²⁰⁹⁴ esas olduğu belirtilmişti.²⁰⁹⁵

4 Nisan 1921’e kadar Süvari Tümenleri ile süren takip harekâtında bir Yunan tümeni dağıtılarak zayıf verdirildi. Ancak takip harekâtında süvari tümenlerinin Yunan birliklerinin gerisini keserek piyade birlikleri ile koordineli bir harekât yapılması gerekirken piyade birliklerinin harekâta katılamaması nedeniyle Yunanlılar imha olmaktan kurtulmuş oldu.

Garp Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey de takip harekâtının arzu edilen neticeyi vermemesini; *“Her muharebeden sonra, her büyük muharebeden sonra düşmanı takip etmek ve muharebenin neticesini takiple almak esastır. İkinci İnönü Muharebesi’nden sonra çekilen düşmanı takip ediyoruz ama biz bu takibi tesirli bir surette yapamıyoruz. Yarı kuvvetinde olduğumuz bir düşmanı yenmişiz. Düşman da henüz dermanlı iken çekilmiş. Biz tamire muhtaç bir haldeyiz. Yapabildiğimiz takip bir hudut dâhilinde oluyor. ...”* şeklinde ifade ederek takip harekâtının etkisiz olduğunu belirtmektedir.²⁰⁹⁶

Bununla birlikte İkinci İnönü Muharebesi’nde, mevzilere giren Yunan birlikleri, beklemeksizin yapılan karşı taarruzlarla geri atılmış ve savunma muharebelerinde birliklerin etkin kullanımı sağlanmış, kumandanların üstün cesaret ve fedakârlıklar ile birliklerini sevk ve idare ettikleri görülmüştü.

²⁰⁹² TİH, Batı Cephesi, II-3, s.440-445.

²⁰⁹³ “Bir taarruz hareketini boşa çıkarmak için kumandan olan zatın askerler karşısındaki vaziyeti müdafaa kalmış olması haline nazaran daha ciddi ve daha sert olmak lazım geleceğini de unutmamalıyız.” (Harbin Sevk ve İdaresi, 1315, s.98)

²⁰⁹⁴ “Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimad ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmal için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyetini tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasatıralı Tüfikle Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

²⁰⁹⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:907, Gömlek:160, Belge Nu.:160-1.

²⁰⁹⁶ I. İnönü, Hatıralar, Haz.:Sabahattin Selek, s.242.

Bu muharebelerde Türk Yüksek Komuta Heyeti,²⁰⁹⁷ çok üstün bir kabiliyetle muharebenin kesin sonuç yerinde kuvvet çoğunluğunu tesis ederek başarı kazandı. Bu taktik esas, kesin sonuç yerinde bütün kuvvetleri toplamak ve kullanmak prensibi bir Türk harp prensibi olmuştur. Aynı zamanda Yunan kuvvetlerine yapılan karşı taarruz sayısının çok olması harp tarihinde ender rastlanan manevra durumlarından biriydi. Bu suretle savunmanın direnç göstermesi sağlanmış oldu.²⁰⁹⁸ Ayrıca Yunanlı subayların 30km.lik bir cephede kuvveti dağıtık kullanması ve bir noktada toplayamaması başlıca sevk ve idare hataları idi.²⁰⁹⁹

General Papulas, Birinci İnönü Muharebesi'nin bir keşif taarruzu olduğunu ve keşif neticesinde muntazam ve güçlü bir ordu ile karşı karşıya olduklarını belirtmiştir. Yunan Hükümeti'ne gönderdiği raporda da bu konuyu ilettiğini ve takviye kuvvetlere ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir. Ancak takviye birlikler gelmeden Yunan Hükümeti'nin taarruza başlanması talimatı üzerine İkinci İnönü Muharebesi'ne başladığını ve bu muharebede de çok üstün bir mukavemete çarptıklarını, 3 ve 7. Tümenlerin arasının oldukça fazla açıldığını bu nedenle tümenleri geri çekmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Nitekim General Papulas, Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerini *“son harekâta alınan tecrübeler bana şu kanaati vermiştir ki son aylar zarfında düşman geçen iki seneden fazla terakki göstermiştir.”* şeklinde değerlendirmiştir.²¹⁰⁰ İsmet Paşa ise bu konu hakkında *“Yunan Ordusu Başkumandanı, Ethem ile de ayrı bir cephede savaştığımızı hesaba katarak bizden böyle bir direnç beklemiyordu. Fakat 9 ve 10 Ocak günleri bizim karşı taarruzlarımızla karşılaşmış a zamana kadar Anadolu'da görmediği bir savaş tarzına Türk Ordusu'nda rastlayınca keşif yaptım, bu kadar kâfi öğrendik dedi ve bıraktı gitti. Yani savaşmakta ısrar etmedi.”* demektedir.²¹⁰¹

Sonuç olarak, özellikle Birinci İnönü Muharebesi olmak üzere İnönü'de yapılan muharebeleri; Yunanlı generaller ve bazı harp tarihçilerinin Yunan Karargâhının resmi bildirisine dayanarak belirttiğinin aksine bir keşif taarruzu değildi. Bu durumu, Anadolu Ajansı, muharebelerin sonrasında yaptığı yayında; Yunan

²⁰⁹⁷ “Büyük cüz-i tamların emir ve kumandası kolordu, ordu veya ordular grubu kumandanı unvanıyla generallere takviz olunur. Umum kumandan ünvanı da bir dar'ül-harekât dâhilinde müctemi bütün kıtaata kumanda eden zata tevcih edilir.” (Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, 1338, s.15)

²⁰⁹⁸ H. Tümerdem, *Yunanlılarla İstiklâl Harbi Tabiye ve Sevkülceş Bakımından Tetkik*, s.37.

²⁰⁹⁹ Erkân-ı Harp Binbaşı Rasim, *Askeri Tarih ve Coğrafya, Türk İstiklâl Harbi*, (Müşvedde Halinde Harbiye Mektebi 1933-1934 Senesi Tedrisat Notlarından), Harbiye Mektebi Matbaası, 1933, s.53-54.

²¹⁰⁰ General Papulas'ın Hatıratı, s.40-56.

²¹⁰¹ İsmet İnönü, *Hatıralar, I*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.240-243.

karargâhının, resmî bildirisini 11 Ocak 1921'den 16 Ocak 1921'e kadar yayımlayamadığını ve 17 Ocak 1921'de yayımladığı bildiride ise Yunan harekâtını basit bir keşif hücumu olarak nitelendirdiğini ve önemini azaltmaya çalıştığını belirterek ortaya koymuştur. Nitekim; İnönü'deki savunma hattı Albay İsmet Bey tarafından seçilmiş ve Yunan birlikleri taarruza başladıkları hattan 150 kilometre uzaklaşmıştır ve hareketin alanı genişlemiştir. Ayrıca ilk muharebeler dört gün aralıksız sürmüş ve Yunanlıların kesin yenilgisi ve çekilmesi ile son bulmuştur. Bu bakımdan bu harekâta keşif harekâtı denilemez.²¹⁰²

Yunan Ordusu'nun Bursa'da bulunan grubu diğer bir adı ile İzmir Kolordusu, Birinci İnönü Muharebesi öncesi hava keşfi ile İnönü bölgesindeki Garp Cephesi birliklerini keşfetmişti. Ve bu keşifte, muharebenin başlangıcında yeterli kuvveti olmayan Garp Cephesinin iki tümenini görmüştü. Bu nedenle kolaylıkla İnönü istikametinde Eskişehir'e ulaşabileceğine inanmış ve kuvvet toplamaya gerek görmemişti. İkinci İnönü Muharebesi'nde ise Garp Cephesi birliklerinin geri çekilmesi nedeniyle daha kolay aşabileceğini düşünerek mevcut kuvvetlerini bu kez bir tümen kuvvet ile takviye etmiş ancak Garp Cephesi Kumandanlığının savunma mevzilerine kuvvet çoğunluğunu süratle sağlayabileceğini hesap edememiştir. Böylece harbin sonunda başarısızlığını keşif maksatlı bir taarruz olarak ifade etmiştir. Diğer bir önemli nokta ise keşif maksatlı taarruz manevralarında asıl savunma mevzilerinde veya kesin sonuç bölgesinde yoğun ve baskılı bir muharebenin olması beklenemez. Nitekim kritik bir arazi kesimi olan ve ele geçirildiği takdirde taarruz eden için ilerleme imkânı; savunan için savunmanın bütünlüğünü muhafaza imkânı veren Metris Tepe 22 kez taarruz ve karşı taarruzlarla el değiştirmiştir.

4. Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri

Batı Cephesi, 9 Kasım 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Batı ve Güney şeklinde ikiye ayrılarak ayrı kumandanlık halinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne bağlanmış ve böylece her iki cephenin harekât sahası ve emir-komuta yapısı düzenlenmişti. Bu doğrultuda teşkil edilen ve karargâhı Konya'da olan Güney Cephesi Kumandanlığına Albay Refet (*Bele*) Bey getirilmiş ve emir-komutasına, 12.Kolordu ve bağlı birlikleri verilmişti.

²¹⁰² H.Eroğlu, "İsmet İnönü ve I ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.4, Cilt.II, Kasım 1985.

Buna göre Kurmay Albay Fahrettin (*Altay*) Bey'in emir-komuta ettiği 12.Kolordu'nun birlikleri; 23.Tümen, 57.Tümen, 41.Tümen ve 20 Kasım'da 8.Tümen adını alacak olan Mürettep Tümeni. Ayrıca henüz teşkil edilmekte olan 7.Atlı Piyade Tümeni ile bölgedeki milli kuvvetler, tümenlerin sevk ve idaresine verilmişti. 23.Tümen, Yarbey Ömer Halis (*Bıyıkta*) Bey'in emir-komutasında 68, 69 ve 172.Alaylardan; 57.Tümen, Yarbey Mümtaz (*Çeçen*) Bey'in emir-komutasında 37, 39 ve 176.Alaylardan; 41.Tümen Yarbey Şerif (*Yaçağaz*) Bey'in emir-komutasında 12, 16 ve 19.Alaylardan; 8.Tümen, Yarbey Sabri (*Erçetin*) Bey'in emir-komutasında 131, 135 ve 189.Alaylardan teşkil edilmişti. Bu tertiplenmeye göre Güney Cephesi'nin genel kuvvet durumu, 1.261 subay, 23.298 er, 13.351 tüfek, 56 ağır makineli tüfek, 16 hafif makineli tüfek ve 48 toptan ibaretti. Yunanlıların ise Güney Cephesi karşısında General Nider'in emir-komutasında 1.Kolordu'ya ait 1, 2 ve 13.Tümen ile Ayvalık Tümeni olarak dört tümeni mevcuttu.²¹⁰³

Garp Cephesi ikiye ayrıldığında kuzeydeki Garp Cephesine verilen görev gibi Güney Cephesi'ne de muhtemel bir Yunan taarruzu olduğunda durdurulması, Afyon ve Kütahya mevzilerinin mutlak surette elde bulundurulması görevi verilmişti. Yunan Ordusunun, biri kuzey diğeri güneyden olmak üzere iki koldan başlattığı Anadolu'daki ileri harekâtına kuzeydeki İnönü mevzilerine daha fazla ağırlık verdiğinden Afyon ve Kütahya bölgesindeki 1. Kolordu'nun güney harekâtı önemli bir gelişme göstermemiştir.

a. Aslıhanlar Muharebesi'nin İcrası

Yunan Ordusu'nun kuzey koluna ait harekâtın, 3. Kolordu'nun Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri'nde kesin sonuç alamayarak geri çekilmesi ve güneydeki Yunan 1.Kolordusu'nun da yan ve gerilerinin açıkta kalması ile bu durumunu iyi değerlendiren Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, çıkan bu fırsattan faydalanmak istedi. Bu maksatla yapılan harekât planında; Afyon doğusuna kadar ilerlemiş olan Yunan 1.Kolordusu cepheden 12.Kolordu tarafından tespit edilecek ve Garp Cephesinden artırılacak 4, 11, 8.Tümenler ve 5.Kafkas Tümeni ile 1 ve 2.Süvari

²¹⁰³TİH, Batı Cephesi, II-3, s.45-47.

Tümenleri, Kütahya’da toplandıktan sonra Gediz-Uşak istikametinde taarruzla Yunan 1.Kolordusu imha edilecekti.²¹⁰⁴

(1) 8 Nisan 1921 Harekâtı

Yunanlıların 7/8 Nisan 1921 gecesi Afyon’u boşaltarak Dumlupınar istikametinde geri çekilmesinin anlaşılması üzerine, Güney Cephesi Kumandanı kuzeydeki Garp Cephesinden kuvvetlerin tamamının gelmesini beklemeden mevcut olan 4, 11.Tümenler ve 5.Kafkas Tümeni ile 4.Süvari Tugayı tarafından Dumlupınar istikametinde bir taarruz yapılmasına karar verdi. Taarruz için ileri yürüyüşüne başlayan birliklerden 4 ve 11.Tümenler Yunan birlikleri ile temasa geçerek muharebeye başladı. Yunan şiddetli topçu ateşlerine rağmen mevzilere kadar sokulan birlikler herhangi bir mevzi ele geçiremedi. 4.Süvari Tugayı ise Aslıhanlar bölgesinin güneyinden Yunanlıların yan ve gerisine yaptığı taarruzlarla zayıf verdirmesine rağmen kesin bir netice alamadı. Ayrıca Yunan 34.Alayının yaptığı bu savunma ile asıl kuvvetlerinin tamamen çekilmediği anlaşıldı. Bunun üzerine Güney Cephesi Kumandanlığından gönderilen bir emir ile 1 ve 2.Süvari Tümenlerinin harekâta katılacağı bildirilmişti.²¹⁰⁵

Aslıhanlar’da savunmasına devam eden Yunan birliği, karşısında bulunan 4.Tümene karşı taarruzda bulunmuş aynı anda diğer bir kol ise 4.Süvari Tugayına ve 11.Tümene taarruza başlamıştı. 4.Tümen Yunan karşı taarruzunu durdurmasına rağmen 11.Tümen geri çekilmek zorunda kaldı. Bu esnada 5.Kafkas Tümeninin muharebe katılması ile Yunan taarruzları durduruldu ve üstünlük sağlanması ile 4.Tümen süngü hücumları²¹⁰⁶ ile Yunan birliğini geri attı. 5.Kafkas Tümeni de kendisine verilen hatta kadar ilerledi. 11.Tümen ise 4.Tümen ile 5.Kafkas Tümeni arasındaki boşluktan taarruzlarına devam etti. Güney Cephesi Kumandanlığı, taarruzların artırılabilmesi için Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’nden 8.Tümenin hemen güney cephesine gönderilmesini istedi.²¹⁰⁷

²¹⁰⁴ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.534-535.

²¹⁰⁵ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.537.

²¹⁰⁶ “Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimad ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmal için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfikle Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

²¹⁰⁷ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.536-544.

Afyon kesiminde ise 12.Kolordu, şehrin kontrolünü tamamen ele geçirdikten sonra Yunanlıların takibi için 57, 41 ve 23.Tümenlere görev verilmişti.

(2) 9 Nisan 1921 Harekâtı

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti gönderdiği emir ile kuzeyde Aslıhanlar'da devam eden muharebeyi desteklemek ve buradaki Yunan birliklerini çevirmek için güneyde takip harekâtında bulunan 57, 41 ve 23.Tümenlerin yürüyüşlerini artırmasını ve verilen hedefleri ele geçirerek Yunan birliklerini çevirmesini istedi. Bunun üzerine yürüyüş süratini artıran tümenler hedeflerini ele geçirmesine rağmen Yunan kuvvetlerini çevirememiş ve sadece artçı olarak bıraktıkları birliklerle temasa geçmiş oldu. Ancak Yunan artçı birliklerinin mukavemeti karşısında taarruzlar duraksamıştı.²¹⁰⁸

(3) 10 Nisan 1921 Harekâtı

Kuzey kesimlerinde, 4.Tümen ve 5.Kafkas Tümeninin taarruzları devam etmekte muharebeye yeni giren 8.Tümen ise 4.Tümenle irtibatını tesis ederek Aslıhanlar bölgesinin kuzeyinden taarruz için hazırlanmaktaydı. Daha kuzeyden Yunan birliklerinin yan ve gerilerine taarruz etmek için görevlendirilen 1 ve 2.Süvari Tümenleri ise uzun bir intikal sonrası yorgunluk nedeniyle²¹⁰⁹ yakın muharebeye giremeden süvari topçusu²¹¹⁰ ile ateş muharebesine başladı. Bu esnada 8.Tümene karşı beklenmeyen bir Yunan taarruzu, karşı taarruz ile geri atıldı. Bugünkü muharebelerde çok sayıda Yunanlı asker esir alınmıştı ve aralarında Batı Anadolu'nun yerli halkından olanlar da²¹¹¹ vardı. Yapılan sorgulamalarında,²¹¹² güney cephesine Yunanlıların bir

²¹⁰⁸ **TİH, Batı Cephesi, II-3, s.534-546.**

²¹⁰⁹ “Ancak iyi bir talim ve terbiye görmüş, zinde ve kuvveti yerinde beygirlere malik olan bir süvari kıtası, süvari muharebesinin metalibine vefa edebilir.” (**Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:421, 1328, s.192**)

²¹¹⁰ “Hâlihazır topçuların tehlikeli ateşi bilhassa bu ateşin cüz-i zamanda istihsal edeceği netice sayesinde düşman sarsılacağından süvari hücum için behemal arazi müsait ise fırsat bulabilir. Çünkü süvari fırkasının maiyetinde olan topçular, 2500 m. yahut daha az mesafeden şiddetli bir ateş icrasına muvafık olurlar ise yol üzerinde bulunan piyadenin vukuu halden bittabi şaşıracağı ve şüphesiz süvariye bir dami-i seyf (kılıç tuzağı) olacağı açıktır.” (**Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.27**)

²¹¹¹ **BCA, Dosya:55, Gömlek:362, Yer:2.**

²¹¹² “Esirleri arızı ve amik isticvap ettirilir. Tarafeyn mevziinin imtidadını cephe mukabilindeki düşman cüz-i tamlarının, harekâtının, tebdil-i mevkilerinin, içtimalarının, düşman niyet ve efkârının tebdil

tümen daha getirdikleri anlaşıldı. Bu durum üzerine Güney Cephesi Kumandanı, yaptığı durum muhakemesinde Yunanlıların Dumlupınar'ı bütün kuvvetleri ile savunacağı, geriden kuvvet getirerek yeniden taarruz edeceği, bu nedenle taarruz harekâtının durdurularak birliklerin bulundukları bölgede toparlanmasını Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne bildirdi.²¹¹³

12.Kolordu'nun bulunduğu güney kesimlerinde ise takip harekâtı Yunan artçı birliklerinin savunması karşısında durmuş ve mevzi muharebelerine dönmüştü. 57.Tümenin taarruzu etkisiz kaldığından 41 ve 23.Tümenlerinin kendisine destek vermesini istedi. 41.Tümen ise Yunan ateşi karşısında taarruzu yavaşlamış ancak inatla sürdürülen taarruzlarda Yunan mevzilerine kadar yaklaşılmışsa da topçu desteğinin olmaması²¹¹⁴ ve süngü ve el bombası ihtiyacının taarruzdan önce karşılanamaması nedeniyle etkisiz kaldı. Buna rağmen Yunan birliklerine ağır zayıat verdirilmişti.²¹¹⁵

(4) 11-12 Nisan 1921 Harekâtı

Tümenlerden teşkil edilen subay keşif kolları ile temas devam etmekteydi. Asıl taarruz kuvveti olan 8.Tümenin emrine 4.Süvari Tugayı verilmiş ve Garp Cephesinden gelen iki süvari alayı ise 4.Süvari Tugayı emrine verilmişti. Daha kuzeyde Yunan birliklerine taarruzla görevli 3.Süvari Tugayı bir Yunan piyade taburu ile süvari bölüğünün taarruzuna uğrayarak geri çekilmişti. 12.Kolordu cephesinde ise ciddi bir muharebe olmamış birlikler mevzilerinden karşılıklı etkisiz top ateşlerinde bulunmuştu.²¹¹⁶

Birliklerin taarruzların durması ile daha fazla ileri gidememesi üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Garp Cephesi'nden 61.Tümenin Güney Cephesine gönderilmesini emretti. Çünkü Yunanlıların İnönü mevzilerindeki yenilgiyi Dumlupınar'da yapacakları bir taarruzla telefi etmek isteyecekleri düşüncesindeydi.

zamanlarıyla yollarının, içtima mahallerinin, cephanes, alet ve edevat ve mekûlat teslim mahallerinin tayin ve tespiti mühimdir.” (Mevzi Harbinde Müdafaa, 1337, s.38)

²¹¹³TİH, Batı Cephesi, II-3, s.547-549.

²¹¹⁴“Hücum en mühim tertibatın tahrip ve müdafini imha edildiği ve düşmanın ateşimizle en ziyade zaafa düşürüldüğü veya taarruza en az muntazır bulunduğu bir zamanda yani ya ateş şiddeti azamisini bulduktan sonra veya düşmanın nazar-ı dikkati celp olan ateşin teşdidinden evvel ve fakat her halde ateşin tesirini müteakip ilk piyade topçunun veya bomba topçusunun son mermisi ile birlikte düşman mevziine girmiş bulunacak surette icra edilmelidir.” (Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı, 1334, s.185)

²¹¹⁵TİH, Batı Cephesi, II-3, s.549-550.

²¹¹⁶TİH, Batı Cephesi, II-3, s.553-556.

Dumlupınar bölgesinde, Yunan birliklerinin herhangi bir faaliyeti görülmemesi üzerine Güney Cephesi Kumandanı mevzilere bir keşif taarruzu yapılmasına karar verdi. Yapılan keşif üzerine Yunan birliklerinin gecedan çekildiği ve mevzilere zayıf artçı birlikler bıraktığı anlaşılmıştı. 12.Kolordu bölgesinde ise takip harekâtına devam eden süvari tümenleri, Yunan artçı birliklerinin zaman zaman topçu ateşi ile karşılaşmakta²¹¹⁷ ancak ileri harekâtına devam etmekteydi.²¹¹⁸

Güney Cephesi Kumandanı, 12 Nisan 1921’de teması muhafaza eden ve savunmada bulunan herhangi bir Yunan birliği olmadığını tespit etmesi üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’ne gönderdiği bir raporla, beş gündür devam eden Aslıhanlar Meydan Muharebesi’nde Yunanlıların artçı muharebeleri yaparak geri çekildiğini belirtti.²¹¹⁹ Bu muharebeler gerçekte, Yunanlıların yanlış bir karar vererek kesin sonuç yerinden uzak ve birbirleri ile irtibatı olmayan iki istikamete yöneltilmiş olan 1.Yunan Kolordusu’nun ileri çıkması ve kuzeydeki İnönü Mevzilerinde yenilgiye uğrayan 3.Kolordu’nun geri çekilmesi ile yan ve gerilerinin açıkta kalması üzerine yıpranmadan ve baskına uğramadan himaye kuvvetlerinin desteğinde geri çekilmesidir. Buna karşılık Güney Cephesi Kumandanı Albay Refet Bey’in emrinde, Garp Cephesinden gelen takviye kuvvetlerle birlikte yeterli kuvveti olduğu halde bu kuvvetlerin parça parça kullanılması ve süvarilerin çok uzak hedeflere gönderilmesi,²¹²⁰ Yunan 1. Kolordusu üzerinde fazla bir etki sağlanamamasına neden oldu.²¹²¹

²¹¹⁷ “Yalnız düşman topçusu ateşi altında ilerlendiği esnada yürüyüşün ve yürüyüş istikametinin tebdili ile seyrek ve gayr-i muntazam avcı hatları teşkili topçu mermiyatının isabetini işkâl eder.” (Piyade ve Süvarinin Muharebede Endahtındaki Hidematı ve Vazaifi, s.41)

²¹¹⁸ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.558-559.

²¹¹⁹ “Güney Cephesi Kumandanı, Albay Refet Bey, Yunan Ordusu’nun bozulduğu ve geri çekilen birlikleri Türk kuvvetlerinin takip ettiği yönündeki raporu üzerine 12 Nisan 1921’de Mustafa Kemal tarafından tebrik edilmişti. Ancak bunun böyle olmadığı, Yunan 1.Kolordusu’nun tahkim edilmiş Dumlupınar mevzilerine çekildiği ve burada savunmaya geçerek Güney Cephesi Kumandanlığı birliklerinin taarruzlarını boşa çıkaracağı Dumlupınar muharebelerinde görülünce Garp ve Güney Cephesi, Garp Cephesi emir-komutasında birleştirilerek Albay Refet Bey görevden alınacaktır.” (İ.Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, s.268)

²¹²⁰ “Tarruz meydanı ne kadar derin ve metin bir mukavemet ihtimali ne kadar ziyade olursa geride bulunan istinadlar o derecede kuvvetli teşkil olunur. Ve muharebe mıntıkları da o nisbette dar tutulur. Arazinin çıplak aksamından ictinab için ekseriya taarruzun birbirinden müteferrik müfrezelerle icrası tavsiye olunur.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:459, 1328, s.204)

²¹²¹ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.562.

b. Dumlupınar Muharebesi'nin İcrası

Güney Cephesi Kumandanı, Aslıhanlar'da çekilen Yunan kuvvetlerini bölgenin en hâkim kesimi Dumlupınar mevzilerinden attıktan sonra takip harekâtına başlamış ve asıl piyade birliklerinin ise Dumlupınar mevzilerinden ileri çıkmamasını bildirmişti. Bu emrini 12 Nisan 1921'de taarruz şeklinde icra edilmek üzere verdi. Buna göre; Tümenlere taarruz hedefleri verildi ve 8, 11.Tümenlerle 5.Kafkas Tümeni, Aslıhanlar istikametinde kuzeyden üç kol halinde, 57, 23 ve 41.Tümenler ise Dumlupınar istikametinde güneyden üç kol halinde taarruz edecek; 4.Süvari Tugayı, harekâtın güney yan emniyetini alacak; 1 ve 2.Süvari Tümenleri de kuzeyden intikalle Yunan birliklerinin gerisine düşerek taarruz edecekti. Güney Cephesi Kumandanı, 11.Tümen'in yanında olduğunu ve harekâtı bu tümenin karargâhından sevk ve idare edeceğini bildirdi.

(1) 13 Nisan 1921 Harekâtı

Bu emir gereği birlikler ileri harekâtına başladı. İlerleme esnasında tümenlerce çıkarılan ileri keşif birlikleri vasıtasıyla Yunan birlikleri hakkında bilgi toplanmaya gayret ediliyordu. Elde edilen bilgiler arasında en dikkate değer olan Yunanlıların Dumlupınar mevzilerini tahkim ettikleri ve Dumlupınar mevzilerini kaybetmemek için yeni kuvvetler getirdiklerinin tespit edilmesi idi. Tümenler ileri yanaştıkları bölgelerde girdikleri taarruz mevzilerinden taarruza başladığında Yunan artçı birliklerinin inatçı bir mukavemeti ile karşılaştı. Güney Cephesi Kumandanı birliklerine yayımladığı yeni bir emirde, *“kazanılan arazinin mutlaka muhafaza edilmesi, Yunan karşı taarruzlarına karşı dikkatli olunması, birlikler arasında irtibatın kaybedilmemesi, özellikle 5.Kafkas Tümeni ve 8.Tümenin kendilerine tahsis edilen hedefleri ele geçirmesini”* istedi. Bu emrin verilmiş olmasına rağmen 12.Kolordu Kumandanı, harekâtın güney kolunu teşkil eden tümenlerin ileri harekâtında zorlandığını, hatta Yunanlıların Toklusivri bölgesini işgal etmesi ve buraya top çıkarması halinde 57.Tümenin durumunun tehlikeli olacağı düşüncesi ile geri çekilmeyi uygun gördü.²¹²²

²¹²²TİH, Batı Cephesi, II-3, s.563-566.

Güney Cephesi Kumandanı'nın, harekâtın hızlandırılması yönündeki ana fikrine uygun olarak 12.Kolordu Kumandanının bir an önce kritik bir arazi kesimi olan Toklusivri bölgesini Yunanlılardan önce alması gerekirken aksine Yunanlılar aldığı takdirde durumun tehlikeli olacağı yönündeki durum muhakemesi Güney Cephesi Kumandanı ile aynı yönde değildi. Bu bakımdan harekâtın güney kolu yavaşlamış oldu.

(2) 14 Nisan 1921 Harekâtı

13 Nisan 1921'de başlayan Yunan artçı birlikleri ile yapılan muharebelere bugün de devam edildi ancak hiçbir sonuç alınamadı. Yapılan keşiflerde ise Yunanlıların daha fazla kuvvet getirdiği ve mevzileri kuvvetlendirdiği tespit edildi. Yunan birliklerinin yan ve gerisine güneyden taarruz eden 2 ve 14.Süvari Alayları, başarısız oldukları harekât neticesinde²¹²³ geri çekilmek zorunda kalmıştı. Yunanlıların dayandıkları savunma mevzileri, yaptıkları tahkimatın yanı sıra orman ve kayalıkların çok olduğu bir bölge olması nedeniyle de taarruzu güçleştiriyordu. Güneyde Toklusivri kritik arazisini Yunanlılara kaptıran 12.Kolordu Kumandanı, bu bölgede Yunan birliklerinin yayılmasını²¹²⁴ taarruz edecekleri şeklinde değerlendirmesi nedeniyle 23.Tümen taarruz istikametlerini tıkayacak şekilde mevzi hazırlaması görevini verdi. Bu mevzi aynı zamanda Toklusivri mevzilerinin gözetleme ve ateş sahası içerisinde idi. Güney kolda yer alan diğer bir tümen olan 41.Tümen ise mevcutları oldukça azalmış ve muharebe gücünü kaybetmiş durumdaydı. Toklusivri bölgesinden keşif için gelen bir Yunan taburunun ateşleri karşısında dahi çekilmek zorunda kaldı. Bu durum itibari ile Güney Cephesi'nin güney kolundaki birliklerin savunma yapabilecek gücü bile yokken taarruz etmeleri beklenemezdi. Bu nedenle 12.Kolordu Kumandanı bölgesinde kullanılmak üzere kuvvet talebinde bulundu.²¹²⁵

²¹²³ “Taarruz yalnız birinci hattın yanına icra edilirse fi'l-hakika müsademenin şiddeti ve manevi tesiri ile müessir olur, fakat ancak mevzi ve mahdud bir muvaffakiyet hâsıl eyler. Bu misilli bir taarruz müteferri bölükler için bir matlab-ı müfid teşkil eder.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:428, 1328, s.194)

²¹²⁴ “Tamamen yayılmış ve cephesini hal-i müdafaa vaz'etmiş olan bir düşman aleyhine icra olunacak hücumlar harekât-ı harbiyeye bed'olunmazdan evvel kumandan tarafından tertip olunan plan mucibince icra olunur.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:80, 1310, s.305)

²¹²⁵ TİH, Batı Cephesi, II-3, s.568-569.

(3)15 Nisan 1921 Harekâtı

Harekâtı yakından takip eden Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, kendi durum değerlendirmesini belirterek özellikle 12.Kolordu'nun sorumluluğunda olan güney kolun harekâtına yönelik Güney Cephesi Kumandanlığından birliklerin son durumu ve müteakip harekât hakkında bilgi aldı. Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, yaptığı durum değerlendirmesinde, *“bu kesimdeki Yunan mukavemetinin kırılmamasından güç alabilecek Yunanlıların İnönü Mevzilerindeki yenilgi ve bu mevzilerin aşılammaması nedeniyle bu kez daha da güçlenerek Dumlupınar-Aslıhanlar-Kütahya-Eskişehir istikametinde bir taarruzlarının beklendiği”* belirtildi. Güney Cephesi Kumandanı da bu değerlendirmeye cevap olarak, *“arazinin sarp ve ormanlık olması nedeniyle yapılan taarruzların sonuç vermediğini, taarruzların mevzilere kadar yaklaşmasına rağmen Yunan topçu ve makineli tüfek mevzilerinin dahi görülemediğini, birliklerin Aslıhanlar muharebesi nedeniyle yorgun ve mevcutlarının yetersiz olduğu, bu haliyle Yunan birliklerini Dumlupınar mevzilerinden atmanın mümkün olmayacağını belirterek orduyu Dumlupınar doğusunda mevzilendirdiğini”* ifade etti. Böylece Dumlupınar muharebelerinde Yunan birlikleri mevzilerinden atılamamıştı. Birliklerin yorgun olması,²¹²⁶ iyi bir teşkilata sahip olmaması ve taarruz gücü azalan bu birliklerle üstelik taarruzların cephe taarruzu şeklinde yapılması başarısızlığın sebepleri idi. Bu harekât aynı zamanda hazırlıksız, taarruz kabiliyeti olmayan birliklerle üstelik iyi bir plana dayanmayan bir harekâtın sonuç vermeyeceğini bir kez daha göstermiş oldu. Diğer taraftan bu harekât, Yunan Ordu Karargâhına, yapacakları sonraki harekât için uyarı niteliğinde olmuş ve ileri harekâtın gücü ve istikameti konusunda bir fikir vermiş oldu.²¹²⁷

²¹²⁶“Bütün kumandanlar her türlü ahvalde askerin kuvve-i bedeniyesini hüsn-ü idareye dikkat etmelidirler. Askerin her türlü mahrumiyet içinde bile meşak-ı azimeye göğüs germeye alışması iktiza ettiğinden kuvve-i bedeniyenin muhafazası bir maksad-ı asli değil, belki icraat-ı harikulade için kuvvenin zinde bulunması zımında bir çare ve tedbirdir. Kuvve-i bedeniyenin israfı ümid-i muvaffakiyeti tenkis ve lüzumsuz yere atılan her hatve muvaffakiyete zarar verir.” (Piyade Talimnamesi, Madde:257, 1328, s.119)

²¹²⁷TİH, Batı Cephesi, II-3, s.569-573.

5. Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri

a. Harekat Öncesi Siyasi ve Askeri Durum

İkinci İnönü Muharebesi yenilgisi sonrasında Yunan Başkumandanlığı, Hükümetine gönderdiği raporunda, Türk birliklerinin beklenmedik bir direnişi ile karşılaştıklarını, kuvvetlerinin teşkilatlanmasını yaptıklarını ve 15-20 gün içerisinde doğudan getirecekleri takviye kuvvetlerle daha da kuvvetleneceklerini bu nedenle vakit geçirmeksizin Türk Ordusu'na taarruz etmenin uygun olacağını ancak Yunan Ordusu'nun mutlak surette takviye edilmesi gerektiğini bildirmişti. Yunan Hükümeti bu raporu aldıktan sonra Başbakan Gunaris, Harbiye Bakanı Teotokis ve Genelkurmay Başkanı Viktor Dusmanis İzmir'e gelerek Ordu Kumandanı ile bütün cepheleri dolaşarak Türk Ordusu'nun yok edilmesi amacıyla harekâtın devamına ve Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in işgaline karar vermişti. Bu karar, bir muhtıraya dönüştürülerek İtilaf Devletlerine verildiğinde harekâtın geri bırakılması ve çözümün iki devlet arasında barışçı bir yolla tesis edilmesi istendi. Bu doğrultuda İtilaf Devletleri tarafından 21 Haziran 1921'de hazırlanan bir Nota Yunanistan'a verilerek, Türk-Yunan anlaşmazlığının çözümünde aracılık yapılacağı bildirildi. Nota'nın verilmesinde, Yunan Hükümeti'nin ordunun silah ve teçhizat bakımından desteklenmesi yönündeki devam eden istekleri ve İnönü Muharebelerindeki başarısızlığı etkili olmuştu. Bununla birlikte Yunan Hükümeti, harekâtı tek başına da yapabileceğini belirterek İtilaf Devletlerinin isteklerini kabul etmedi ve Nota'yı da reddetti.²¹²⁸

Böylece Yunan Küçük Asya Ordusu, Anadolu'da hesapsız ve bilinmeyen bir maceraya doğru sürükleniyordu.²¹²⁹ Bu macerada, Başbakan Gunaris'in başkanlığındaki heyetin 15-19 Nisan 1921'de cephelerde yaptıkları ziyaret ile Kral Konstantin'in 12 Haziran 1921'de İzmir'e gelerek orduya harekatı teşvik edici bir bildiri yayımlaması etkili olmuştu.

Anadolu'da ise Türkiye Büyük Millet Meclisi, Teşkilat-ı Esasi'nin de yürürlüğe girmesi ile milletin iradesini bünyesinde toplamış ve milli mücadelenin tek yöneticisi olmuştu. Özellikle Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde kazanılan zafer

²¹²⁸ TİH, **Batı Cephesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, II-4**, Ankara, 1974, s.22-34.

²¹²⁹ “İnsan ekseriya kazandığında mağrur olur. Mağrur oldukça ise gaib eder. Velhasıl bir taarruzla yenkatı ilerleyip gidecek olursa şu hal diğer hükümetlerin kibir ve hasetlerini celp edecek ve bundan ötürü politikanın vaziyet-i Umûmiyesi hücum edenler için gayr-i müsait bir hale gelecektir.” (Harbin Sevk ve İdaresi, 1315, s.78)

ile Aslıhanlar ve Dumlupınar muharebelerinde kesin bir sonuç alınamasa da Yunan ileri harekâtının kısmen durdurulması, milletin orduya olan güvenini de artırmıştı. Bu güven, orduya her türlü desteğin verilmesini sağlamış ve Garp Cephesi ile Güney Cephesi'ndeki birliklerin yeniden düzenlenmesi ve emir-komuta yapısının değiştirilmesine de fırsat vermişti. Bu düzenlemelerin yapılmasında, harekâtı yakından takip eden Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin, Ordunun, Garp Cephesi'nin kuzeyinde Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde yüksek sevk ve idaresinin yanı sıra Aslıhanlar'da ve Dumlupınar'da, ciddi bir Yunan taarruzu olmamasına rağmen sevk ve idarede arzu edilen etkinin gösterilememesi nedeniyle verdiği kararların da etkisi olmuştu. Nitekim Güney Cephesi Karargâhı ile yaptığı durum değerlendirmeleri sonucunda bu kanaate ulaşmıştı.

Yapılan durum değerlendirmelerinde üzerinde durulan iki önemli konu vardı. Birincisi, Yunan Ordusu'nun gelecekteki harekâtının nasıl ve ne zaman olacağı; ikincisi, bu harekâta karşı alınacak savunma tedbirleri ile ordunun teşkilatlanmasının nasıl yapılması gerektiği idi. Bu bakımdan Güney Cephesi karargâhından sürekli durum hakkında görüş ve öneriler alındığı gibi Garp Cephesi Karargâhından da bilgi alınmaktaydı. 12 Haziran 1921'de Güney Cephesi Kumandanı'nın Dumlupınar istikametinde Yunanlıları takip ile kuzey ve güneyden süvari birlikleri vasıtasıyla çevirmek suretiyle imha edebileceğini belirterek Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nden onay alması ancak etkisiz kalan bu harekâtın sona ermesi ile Güney Cephesi birliklerinin taarruz gücünün olmadığını değerlendirerek savunmaya geçilmesini teklif etmesi Güney Cephesinde emir-kumandanın yeniden düzenlenmesini zorunlu kıldı.

Garp Cephesi Kumandanı ile Güney Cephesi Kumandanının 16 Nisan 1921'de Döğer'de karşılıklı olarak yaptıkları görüşmede, tümenler arasında grup teşkilatına geçilmesi, 11 ve 23. Tümenlerin Garp Cephesi Kumandanlığı emrine verilmesi, Yunanlıların Dumlupınar'dan Kütahya'ya yapabilecekleri bir taarruz ihtimaline karşı Güney Cephesi birliklerinin savunma düzeninin Kütahya bölgesi olacak şekilde düzenlenmesi ve mevzilerin şimdiden tahkim edilmesi ile bu konuları yeniden görüşmek üzere Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi'nin de gelmesinin uygun olacağı görüşüne varıldı. Cephelerin yeniden tanzimi ve muhtemel Yunan taarruzunun hangi istikametten olacağı konusundaki karşılıklı görüşmeler Mayıs ayına kadar devam etti. Özellikle Güney Cephesi Kumandanı, Erkan-ı Harbiye-i Umûmîye

Riyaseti'nin Kütahya güneyinde savunma mevzilerinin hazırlanması görüşünü kabul etmeyerek Kütahya'nın doğusunda savunma mevzilerinin hazırlanması fikrinde ısrar etmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti Reisi, Fevzi Paşa ve karargâhı, özel trenle Eskişehir'e ve Alanyut'a gelerek cephelerde yaptıkları incelemeler sonucunda hem savunma mevzilerinin yeri hem de emir-komutada yeni değişiklikleri tespit etti. 3/5 Mayıs 1921'de alınan kararlara göre; Garp ve Güney Cephesi Kumandanlıklarının Garp Cephesi Kumandanlığı altında yeniden birleştirilmesi, tümenlerin birleştirilerek grup kumandanlığı şeklinde teşkil edilmesi, Yunan muhtemel taarruzunun güneyden Dumlupınar-Seyitgazi istikametinde Kütahya bölgesine olacağı düşüncesi ile savunma mevzilerinin burada tesis edilmesi ve Albay Refet Bey'in Milli Müdafaa Vekilliği görevini kabul etmemesi üzerine Güney Cephesi Kumandanlığından alınması, ayrıca Albay İsmet Bey'in Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye görevinden alınarak Garp Cephesi Kumandanlığı görevini güney cephesi ile birlikte üstlenmesi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisliği görevinin ise vekâleten yürüten Fevzi Paşa tarafından aslen yürütülmesi uygun görüldü.²¹³⁰

Emir-kumandanın düzenlemesinin yanı sıra teşkilatlanmanın da yeniden düzenlenmesi Garp Cephesinde sevk ve idareyi artıran bir düzenleme idi. Buna göre, karargâhı Eskişehir'de olan Garp Cephesi Kumandanlığının grup teşkili, görevi ve tertiplenmesi şöyleydi:

Mürettep Kolordu; 3.Süvari Tümeni ve Mürettep Süvari Tugayı ile ilerde ve 1.Tümen ve Mürettep Tümenle geride olacak şekilde İznik güneyi kesimlerini örtmek ve Yunan ilerlemesini durdurmak;

-1.Grup; 61, 23 ve 11.Tümenler savunma hattında, 3.Kafkas Tümeni ihtiyatta olacak şekilde İnönü mevzilerini savunmak,

-3.Grup; 24, 4 ve 41.Tümenler savunma hattında, 7.Tümen ihtiyatta Kütahya'nın batısı bölgesini savunmak,

-4.Grup; 5 ve 8.Tümenler savunma hattında Çekürler bölgesini savunmak,

-12.Grup; 57.Tümen ve Mürettep Süvari Tugayı ile Seyitgazi güneyini savunmak ve muhtemel bir çevirme harekâtına engel olmak.²¹³¹

²¹³⁰TİH, Batı Cephesi, II-4, s.75-92.

²¹³¹TİH, Batı Cephesi, II-4, s.93-94.

Grup Kumandanlıklarının teşkili ile birlikte topçu teşkilatlanması da yeniden düzenlenerek Grup Kumandanlıkları bünyesinde bulunan tümenlerin her birine sahra ve dağ toparlarından kurulu bir topçu alayı verildi.²¹³² Topçu alayları ise bir sahra topçu taburu ile iki dağ topçu taburundan teşkildi.²¹³³ Böylece topçunun kullanımında daha esnek bir yapıya geçiş sağlandığı gibi tümenlerin ateş gücü de artırılmış oldu.

Savunma hazırlıkları kapsamında mevzilerin tahkimatına²¹³⁴ önem verilmekte²¹³⁵ ve mevzilerin üç hat halinde inşa edilmesi²¹³⁶ için gayret gösteriliyordu. Buna göre birinci hat, emniyet hattı; ikinci hat, savunma hattı; üçüncü hat ihtiyat hattı idi.²¹³⁷ Ayrıca Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından birliklere Mayıs 1921'de yayımlanan emirler ile birliklerin eğitim faaliyetlerine devam etmesi²¹³⁸ ve eğitimlerde, Yunanlıların savunma mevzilerine yapacağı taarruz esnasında zehirli gaz²¹³⁹ ve tank kullanacağı yönünde bilgiler alınması nedeniyle birliklerin mutlaka gaz maskesi kullanması²¹⁴⁰ ve tanklara karşı yakın mesafelerden bomba atılmak suretiyle karşılık verilmesi isteniyordu.²¹⁴¹ Silahların bakım ve onarımları ile ilgili emirler de

²¹³²“Münferit vazifeler hücumda olduğu gibi yekdiğerinden tefrik olunamaz. Münferit vazifeler pek tehaliğ ettiğinden ağır ve hafif grupların tevhit edilerek bataryaların icab ettiği tarzda istimali teminen grup kumandanları emrine verilmesi muvafıktır.” (Almanya'daki Tecrübelere Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat, 1332, s.25)

²¹³³TİH, Batı Cephesi, II-4, s.116.

²¹³⁴“Bir mevzin derinliği, idhal olunan küt'anın kuvvetine, o küt'aya tahsis olunan mıntıkaların genişliğine, maksad-ı muharebeye ve araziye tabidir. Mevzin setr ve ihfası ehemmiyet-i azimeyi haiz olup husus-ı mezbur işlere başlamadan evvel ifa edilmiş mevki vucuda getirilmiş olmalıdır.” (Alman Piyade Talimnamesi, Madde:355, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1339, s.160)

²¹³⁵“En ileriki muharebe sahaları kesif düşman ateşine maruz bulundukları müddetçe ikinci muharebe mıntıkları esas itibariyle ihtiyatların hususi amele kıtaatının ve inşaat-ı istihkamiye kıtalarının yardımıyla inşa edilir.” (Mevzi İnşasına Dair Mevaid-i Umûmiye, 1337, s.41)

²¹³⁶“Hücum edilmesi muhtemel olan cephelelerde kaide-i Umûmiye olarak mevzii üç hattan tereküp eder. Birinci Hat, karakol hizmetine mahsus olup ilk mukavemeti mümkün kılar. İkinci Hat, müdafâ-yi asliye teşkil eder. Bu hat gayet mükemmel inşa edilip müdafîinin için icap eden mahfuz mahalleri ihtiva eder. Üçüncü Hat, başlıca ihtiyatlar için gayet emin mahfuz mahalleri ihtiva eder.” (Sahra Tahkimatına Dair Tecaribi Harbiye, 1331, s.76)

²¹³⁷TİH, Batı Cephesi, II-4, s.172.

²¹³⁸“Mukteziyat-ı harbiyeye tevafuk etmeyen vesaitle talimlerin kusursuz ve projesiz olarak cereyanını taht-ı temine almak meyil ve arzusuna ezher cihet-i memaniat edilmelidir. Talimlerde ne kadar havariz ve müşkilat gayr-i me'mule zuhura gelirse istifade de o kadar azim olur ve kendiliğinden iş görmek hususunun kıymeti de o nispette anlaşıp takdir edilir. Muayyen muharebe şekillerinin talimi memnudur.” (Piyade Talimnamesi, Madde:248, 1328, s.117)

²¹³⁹“Gece vakti ve sabaha karşı yer soğuduğu zaman rüzgâr müsait ise (1-4 metre ve saniyede) düşman 4km. kadar harpten hariç bir noktaya getirebilir.” (Gaz Muharebesi ve Gazlardan Korunma Hakkında Talimat, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332, s.4-5)

²¹⁴⁰“Çok defa birkaç saat içinde tesirlerini gösterirler. Gaz dane gibi daima çabuk belli olmadığı için zararlı olur. İnsan bundan teneffüs ederse ilk evvel bir şey olmamış görünüyor ise de sonra ölür. Gazdan korunmak için gaz maskesi kullanılır.” (Gaz Maskesi ve Gazlardan Korunma Hakkında Talimatname, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1333, s.2)

²¹⁴¹ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1135, Gömlek:16, Belge Nu.:16-1.

yayımlandı ve özellikle Makineli tüfeklerin bakımlı olması,²¹⁴² makineli tüfek nişancılarının iyi eğitilmesi²¹⁴³ ve makineli tüfek nişancısının yedeğinin mutlaka hazırlanması istendi.²¹⁴⁴ Ayrıca 26 Mayıs 1921’de yayımlanan bir emirle de makineli tüfek mangalarının etkili kullanılması²¹⁴⁵ için manga mürettebatına ayrı ayrı görevlerinin öğretilmesi²¹⁴⁶ ve eğitim yaptırılması ve subay ve astsubayların bu hususları²¹⁴⁷ sürekli kontrol etmesi istendi.²¹⁴⁸

Eğitimin yanı sıra ordunun iâşesi için yeni tedbirler alındı. Bununla ilgili 2 Haziran 1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce bir talimatname yayımlanarak iâşe maddelerinden arpa, buğday, bulgur, nohut, kuru fasulye, mercimek, un ve diğer erzak ihtiyacının vilayetlerdeki en büyük mülki memurun başkanlığında maliye ve askeri memurlar ile belediye ve ticaret odasından iki üyenin katılımı ile teşkil edilecek heyetler vasıtasıyla satın alınacağı ve askeri birliklere uygun usûllerle teslim edileceği belirtildi. Bu alımların kayıtlarının düzgün tutulması ve hak sahiplerine alındığına dair mazbata verilmesi kararlaştırıldı.²¹⁴⁹ 15 Haziran 1921’de ise alınan bu kararların bazı askeri kumandanlıklar tarafından yanlış uygulandığı belirtilerek bu konudaki tek yetkilinin Maliye Vekâleti olduğu belirtildi.²¹⁵⁰ Diğer taraftan Garp Cephesi Kumandanı, 23 Haziran 1921’de “birliklerde makineli tüfeklerin yedek namlularının

²¹⁴² “Makineli tüfeklerin geri mevzilerde esaslı bir surette tamir edilmek üzere vakit ve zamanıyla sökülüp tebdil edilmesinin temini lazımdır.” (Makineli Tüfek Kıtaatının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-yı Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalaat, 1333, s.13)

²¹⁴³ “Her nefer nişancı neferi gibi yetiştirilmeli, muharebe endahları her münferit makineli tüfekle esaslı bir surette talim edilmelidir. Her nefer icab ettiği takdirde tüfeği yalnız başına kullanabilecek, nişanı doğru bir surette tayin edip ateşi idare edebilecek bir iktidarda bulunmalıdır.” (Makineli Tüfek Kıtaatının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-yı Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalaat, 1333, s.11)

²¹⁴⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1439, Gömlek:145, Belge Nu.:145-1, 2.

²¹⁴⁵ “Tabur kumandanı makineli tüfek bölüğünün talim ve terbiyesi hususunda sarf-ı mesai eylemeli ve makineli tüfek bölüğünün piyade ile birlikte çalışmasını tanzim etmelidir.” (Ordu Talimi, 1337, s.9.)

²¹⁴⁶ “Daima bilhassa her neferin ayrı ayrı hareketi ve faaliyetine dikkat etmelidir. Bir numaralı nefer, hedefi teşhis etmeli ve arayıp bulmalı; iki numaralı nefer, mühimmat şeridini tutmalı; üç numaralı nefer, takım zabiti ile irtibatta olmalı; dört ve beş numaralı neferler, makineli tüfeğin su ve cephe ihtiyacını ikmal etmelidir.” (Makineli Tüfek Kıtaatının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-yı Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalaat, 1333, s.9-10)

²¹⁴⁷ “Her rütbedeki efrat, tayini mesafe ve muharebe vesaitinin tarz-ı istimali hakkında gayet iyi ve mufassal bir surette talim ve terbiye edilmelidir.” (Makineli Tüfek Kıtaatının Tecarib-i Harbiyeye İstinaden ve Bilhassa Makineli Tüfek Malzemesinin Sureti İstimali Nokta-yı Nazarından Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütalaat, 1333, s.10)

²¹⁴⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1195, Gömlek:28, Belge Nu.:28-1.

²¹⁴⁹ BCA, Dosya:3, Gömlek:23, Yer:19.

²¹⁵⁰ BCA, Dosya:3, Gömlek:24, Yer:16.

makineli tüfeklere uygun olmadığını, bunu bölük kumandanlarının²¹⁵¹ görmediğini belirterek silahların ve mühimmatın kontrol edilmesini” istedi.²¹⁵²

b. Yunanlıların İleri Harekata Başlaması ve Mevziî İlerisindeki Muharebeler

Türk Ordusu, 15 Nisan 1921’de Güney Cephesi Kumandanlığının Dumlupınar mevzilerindeki Yunan 1.Kolordusu’na yaptığı taarruzda arzu edilen başarıyı sağlayamaması nedeni ile geriye çekilerek savunmada kalması ve Kütahya-Seyitgazi istikametinden muhtemel bir Yunan taarruzunun beklenmesi üzerine savunma tedbirlerini artırmakta, Yunan birlikleri hakkında yapılan keşif faaliyetleri ile bilgi toplanmakta ve birliklerin mevcutları ile silah-teçhizat ihtiyaçlarının karşılanmasına devam edilmekteydi.

Yunan birlikleri hakkında bilgi temini maksadıyla süvari ve keşif birlikleri vasıtasıyla yapılan keşiflerde aynı zamanda Türk Ordusu’nun taarruz edeceği yönünde bilgiler de yayılarak aldatma tedbirleri uygulanmaktaydı. Diğer taraftan savunma hattının gerisinde Yunan birliklerinin işgali altındaki bölgelerde Akıncı Müfrezeleri adı altında 30 Aralık 1919’da Albay Kazım (Özalp) Bey tarafından ilk teşkilatlanmaları başlatılan²¹⁵³ mahalli birliklerin kurulmasına devam edildi. Buna göre her müfrezede 1-2 subay, 10 tahrip elemanı, 20 akıncı olmak üzere 30 erden oluşan gayr-i nizami harp kuvvetleri teşkil edilmişti. Bu kuvvetlerin görevi,²¹⁵⁴ Yunan işgali altındaki bölgelerde ulaştırma yolları üzerindeki köprüleri, demiryollarını ve posta hatlarını tahrip etmek, Yunan birliklerine pusu ve baskın yaparak zayıat vermek ve ikmal kaynaklarını etkisiz hale getirmektir. Bu müfrezeler, Orhaneli, Aydın, Demirci, Gördes bölgelerinde teşkil edilerek her Grup Kumandanlığının emrine verilmişti.²¹⁵⁵ Sonraki günlerde bir görev talimatı da yapılarak her akıncı müfreze

²¹⁵¹“Mitralyöz bölüklerinin ne gibi noksanları ve ihtiyacı olduğu gelecek cetvellerden anlaşılacağından bunların ikmalî zımnında kumandan ve müfettiş tarafından ait olduğu ordu-u hümayun müşiriyet veya kumandanlığına müracaatla zikir olan noksanlıklar süratle ikmal ettirilecektir.” (Mitralyöz Bölükleri Vazifeleri, Madde:9, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1324, s.2)

²¹⁵²ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1441, Gömlek:106, Belge Nu.:106-1.

²¹⁵³HTVD, sayı.34, 1960, Vesika Nu.:838.

²¹⁵⁴“Herhangi bir maksatla uzakça bir mahalle gidilmesi için birkaç menzil mevkillerden; asker toplanması ve tedariki ve bazen dahi ahalinin silahlarını toplamak ve tekâlif-i harbiye ve civar köylerden uzak ahz ve tedarik etmek ve düşman çetelerini tard ve tenkil veya takip eylemek için muhtelif kollar çıkarılır.” (Askeri Harekât-ı Sagire, 1305, s.9)

²¹⁵⁵HTVD, sayı.56, 1966, Vesika Nu.:1286.

kumandanına verilmişti. Talimat, idare ve teşkili, vazife, çeşitli hükümler ve ceza hükümlerini kapsamaktaydı.²¹⁵⁶

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, birliklerin hazırlanması maksadıyla, içerisinde bulunduğu durumu çabuk kavrayan, birliklerinin imkân ve kabiliyetini bilen, birliklerine emir-komuta eden subaylarına ve erlerine güveni tam bir kumandan olarak birçok emir yayımlamış ve bunları yaptığı denetlemeler ile yerinde görmüştü.

Bu emirlerden, 6 Temmuz 1921 tarihli cephe emri, mükemmel bir emir niteliğinde olup Yunan birliklerinin ileri harekâta geçmek için hazırlıklarını tamamladığı, Yunanistan'dan getirilmek üzere iki tümene daha ihtiyaçlarının olduğu, yapılacak ilk işin iyi bir savunma ve daha sonra süratle taarruz olduğu, bu nedenle bütün subayların taarruz sevk ve idaresi konusunda eğitimlerinin artırılarak devam edilmesi belirtilmişti.²¹⁵⁷

Diğer taraftan birliklerin teşkilatlanması çalışmaları büyük ölçüde tamamlanmış ve Garp Cephesinde, muhtemel bir Yunan taarruzuna karşı toplam 15 piyade tümeni, 4 süvari tümeni, 1 süvari tugayı, 43 piyade alayı 21 süvari alayı, 54.948 tüfek, 298 makineli tüfek ve 160 muhtelif top mevcuduna ulaşılmıştı.²¹⁵⁸

Yunan Ordu Karargâhı, 21 Haziran 1921'de hazırladığı taarruz planını, Başkumandanı olması nedeniyle İzmir Karşıyaka'da kurulan harp meclisinde Kral'a sunmuş ve onay almıştı. Buna göre 3 kolordu ve 2 tümenler grubu olmak üzere toplam 11 tümenle harekâtı icraya karar veren Yunan Ordu Karargâhı'nın taarruz planındaki maksadı, Türk kuvvetlerini cepheden tespit ve asıl kuvvetlerle güney kanattan kuşatarak imha etmek esasına dayanıyordu. Ayrıca taarruzun 8-10 Temmuz 1921'de başlatılmasına karar verilmişti.²¹⁵⁹

Karargâhı Uşak'ta olan Yunan Küçük Asya Ordusu da taarruz hazırlıklarını tamamlayarak verdiği emir ile kolordular ve tümenler grubunun, taarruz için ileri harekâtına 8 Temmuz 1921'de başlattı. Buna göre, Kuzey Tümenler Grubu, 3 ve 11.Tümenler ile Yenişehir ve İnegöl bölgelerinden iki ayrı istikamette İnönü Mevzilerine; 3.Kolordu, 10 ve 7.Tümenlerle, Orhaneli-Tavşanlı istikametinde Kütahya Mevzilerine; 1.Kolordu, Aslıhanlar güneyinden hareketle kuşatma harekâtına destek

²¹⁵⁶İbrahim Ethem Akıncı, **Demirci Akınları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1978, s.112-117.

²¹⁵⁷**TİH, Batı Cephesi, II-4**, s.177.

²¹⁵⁸**TİH, Batı Cephesi, II-4**, s.168.

²¹⁵⁹**TİH, Batı Cephesi, II-4**, s.100.

sağlayacak; 2.Kolordu, Dumlupınar bölgesinden hareketle Kızıldağ bölgesini ele geçirecek; Güney Tümenler Grubu ise güneydeki Türk örtme birliklerini atarak kuşatma harekâtını yapacaktı.

Yunan Ordusu'nun, ileri harekâtına başladığı 8 Temmuz 1921'den tüm cephelerde temasın sağlandığı ve taarruzların başladığı 13 Temmuz 1921'e kadar geçen süre içerisinde Garp Cephesi Kumandanlığını düşündüren en önemli husus, Yunan Ordusunun asıl taarruzunun hangi istikametten yapılacağını tespit edilmesi idi. Bu maksatla ileri mevzi birliklerine verdiği keşif görevleri ile bu bilgileri temin etmeye çalıştı.²¹⁶⁰ Bu kapsamda, 3.Grup Kumandanı 41.Tümen Kumandanına 10 Temmuz 1921'de verdiği emirde, *"1.Süvari Tümeninin Yunanlıların yan ve gerilerine taarruz etmesini, 41.Tümenden çıkarılacak bir müfrezenin ileri çıkarılarak zaman kazandırmasını"* istedi²¹⁶¹ ayrıca emrini tatbik krokisi halinde emrin ekinde bildirdi.²¹⁶²

Yunan birlikleri, 11 Temmuz 1921'de ileri savunma mevzilerindeki örtme birlikleri ile temasa geçerek muharebeler başladı. Garp Cephesi'nin kuzeyindeki 1.Grup cephesinde ve güneyde 12.Grup cephesinde örtme birlikleri Yunan taarruzları karşısında oyalama muharebeleri²¹⁶³ yaparak geri çekildi. Bu esnada hem kuzeyde bulunan Mürettep Tümen'e hem de güneyde bulunan 12.Grup birliklerine muhtemel bir kuşatmaya karşı²¹⁶⁴ Yunan birliklerinin yan ve gerisine süvari birlikleri ile taarruzlar yapılması emredilmişti. Diğer taraftan Yunan asıl taarruzu karşısında mevzilerin mukavemetinin tespiti maksadıyla görevlendirilen bir istihkâm müfettişinin hazırladığı raporda, Kütahya batısındaki savunma hatlarının güçlendirilmesinin gerekli olduğuna karar verildi. 12 Temmuz 1921'de Yunan birlikleri kuzey ve güneyden asıl savunma mevzileri ile temasa geçmiş ve muharebeler Kütahya batısındaki asıl savunma mevzileri hariç başlamış oldu. Güneyde harekâtın yoğunlaşması ve asıl taarruzun güneyden bir kuşatma ile gerçekleştirileceğine kanaat getirilmesi üzerine Garp Cephesi Kumandanlığı ihtiyatları güneye kaydırıldı ve emir-komutada esnekliği

²¹⁶⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1273, Gömlek:53, Belge Nu.:53-1.

²¹⁶¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1417, Gömlek:159, Belge Nu.:159-1.

²¹⁶² ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1417, Gömlek:159, Belge Nu.:159-2.

²¹⁶³ "Vakit kazanmak maksadıyla bir muharebe işgal (oyalama) suretinde icra edilebilir. Hususiyle kıtaatı cesimede yayılmayı temin ve muhafaza için ilk evvel muharebeye ithal edilen aksam-ı askeriye bu tarzda hareket eder." (Piyade Talimnamesi, Madde:419, 1328, s.170)

²¹⁶⁴ "Düşman tarafından yapılan ihata teşebbüsüne karşı kumandan, düşman yürüyüşte iken en kısa yoldan üzerine atılmakla yahud yanını kazanmakla en iyi surette mukabele eder. İkinci halde kıtaatın hatt-ı esas üzerinde bir miktar yan tarafa sürülmesi münasib olabilir." (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:436, 1328, s.197)

sağlamak için Albay Fahrettin (*Altay*) Bey'in sevk ve idaresinde, 15.Piyade Tümeni, 14.Süvari Tümeni ve Meclis Muhafaza Taburundan kurulu, 5.Grup Kumandanlığı teşkil edildi.²¹⁶⁵

c. Kütahya Muharebeleri

(1) 13 Temmuz 1921 Harekâtı:

Garp Cephesinin kuzey kesimleri olan Bilecik kuzeyi ile İznik doğusu bölgesinde bulunan Mürettep Kolordu, 14 Temmuz 1921'de, bu bölgede ileri harekâtına devam eden Yunan 11. ve 3.Tümenlerine bir taarruz yapmaya karar verdi. Taarruzdaki maksat Yunan birliklerinin yan ve gerilerine darbe yaparak Bilecik istikametindeki harekâtını boşa çıkarmaktı. Taarruzda kesin sonuçlu bir muharebeye girilmemesi ve azami zaiyat verilmesi esas alındı.²¹⁶⁶

Garp Cephesi Kumandanlığının 1.Grup kesiminde ise, Yunan 11.Tümeni, ileri yürüyüşüne devam etmekte ve karşısında bulunan 61.Tümenin ileri süvari birlikleri keşif faaliyeti ile takip etmekteydi. 61. Tümenin süvari bölüğü, Yunan 11.Tümenin keşif kuvvetleri ile kısa süreli bir muharebeye girdi²¹⁶⁷ ve kuvvet kaptırmadan geri çekildi. Bu sırada Mürettep Süvari Tugayı topçusu²¹⁶⁸ da muharebeyi ateşleri ile desteklemişti. Ancak Yunan tümenlerinin kuvvet üstünlüğü nedeniyle ileri savunma mevzilerindeki süvari birlikleri, geri çekilmek zorunda kaldı.²¹⁶⁹

Garp Cephesinin elde edilen yeni bilgiler doğrultusunda açılan yeni cephesi, 5. Grup Kumandanlığı bölgesinde ise Albay Fahrettin Bey bölgeye gelerek sevk ve idareyi üstlendiğinde herhangi bir Yunan birlikleri ile temas bulunmamakta ancak ileri mevzi birliklerinden alınan keşif raporlarında Yunan 7 ve 10.Tümenlerinin ileri yürüyüşüne devam ettiği belirtilmekteydi. 3.Grup kesiminde Yunanlılarla sağlanan bir temas olmamakla birlikte Garp Cephesi'nin güneyinde Yunan birliklerinin kuvvet çoğunluğunda olması nedeniyle 4.Tümen güneye gönderilmek

²¹⁶⁵TİH, Batı Cephesi, II-4, s.186-216.

²¹⁶⁶TİH, Batı Cephesi, II-4, s.220.

²¹⁶⁷"Düşman süvarisi adeden kuvvetli ise istikşaf süvarisi tecessüsatta tevkif veya tebid ederek düşman kısm-ı küllisi ile temasın ahzını gayr-i kabil hale getirebilir." (Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi, 1327, s.5)

²¹⁶⁸"Süvari topçusu ve makineli tüfekler ateşleriyle süvarinin taarruz ve müdafaa iktidarını tezyid ederler." Madde:497, "Ekseriye süvari topçusu evvela ateşiyle kuvvetini göstermeye düşmanı mecbur ve bu surette keşfe yardım eder. Makineli tüfekler ile birlikte meskûn mahalleri ve geçitleri işgal eden düşmanın mukavemetini kesr ederek süvariye yaya muharebeye mecburiyetinden kurtarır." Madde:498, (Süvari Talimi Nizamnamesi, 1328, s.214)

²¹⁶⁹TİH, Batı Cephesi, II-4, s.222.

üzere cepheden alındı. Bu arada 3.Grup süvari birliklerinin erkenden ileri mevzileri bırakarak çekilmesi üzerine²¹⁷⁰ Grup Kumandanı, bilgi teminin de güçlüklerle karşılaşılması üzerine 1.Süvari Tümenini tekrar ileri mevzilere gönderdi. 4.Grup Kesiminde, Yunan kuvvetleri muharebe düzeni olarak Aslıhanlar bölgesine ulaşmıştı. Bu nedenle cephenin bu kesimindeki kritik durum nedeniyle takviye olarak gönderilen 4.Tümen beklenmekteydi. 12.Grup kesiminde ise Yunan 4 ve 12.Tümenleri ileri mevzideki Mürettep Tümen topçularının ateşleri ile baskı altına alındı. Ancak diğer bir koldan ileri harekâtına devam eden Yunan 1 ve 2.Yunan Tümenleri, cephenin güney kanadını oluşturan Teperoğlan gediği bölgesine taarruzlarını artırmıştı. Bunun üzerine kuzeydeki 4.Grup cephesinden 7 ve 8.Tümenler ile bir topçu bataryası takviye olarak 12.Grup cephesine gönderilmek üzere yola çıkarıldı. 7.Tümen'in 41.Alayı tam zamanında bölgeye gelerek Yunan taarruzlarının arttığı bölgede tıkama görevini üstlendi ve kısmen Yunan taarruzlarını durdurmuş oldu.²¹⁷¹

(2) 14 Temmuz 1921 Harekâtı

Garp Cephesinin Mürettep Kolordu bölgesinde, Yunan birliklerinin yan ve gerisine taarruz edilmesi konusunda önceki gün verilen emir, Yunan 11.Tümeni'nin yavaş ilerlemesi ve ileri uçtaki Yunan birlikleri ile temasta bulunan Süvari birliklerinin oyalama muharebesine devam etmesi nedeniyle Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin değerlendirmesi ile bu taarruzdan vazgeçildi.²¹⁷²

Garp Cephesi Kumandanlığı 13 Temmuz 1921 tarihindeki harekâtın genel değerlendirmesini yaparak keşiflerin yetersiz olduğu ve yeterli bilgi alınamadığı, ihtiyatların zamanında kullanılması için grup kumandanlıklarının harekâtı iyi takip etmesi gerektiği ve mevzilerin tahkimatına devam edilmesi özellikle topçuların mevzi değiştirmesi²¹⁷³ için gerekli tedbirlerin alınması emri verildi. Bu genel esaslar, grup kumandanlıklarının savunma görevlerini yeniden gözden geçirmesi için zamanında yayımlanan bir emir niteliğinde idi.

²¹⁷⁰ “Muharebeden evvel ve muharebenin vukuu esnasında bilcümle vesaite müracaatla düşmanın ahvali hakkında malumat almağa ve düşmanın harekât ve tertibat-ı sairesinden daimi surette haberdar olmağa gayret edilmelidir.” Madde:409, (Süvari Talimi Nizamnamesi, s.188)

²¹⁷¹ TİH, Batı Cephesi, II-4, s.223-232.

²¹⁷² TİH, Batı Cephesi, II-4, s.235.

²¹⁷³ “Mevziye doğru ilerlemek ve mevzie girmek hareketlerinin mesturan icra edilebilmesi arzu olunur.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.17)

1.Grup kesiminde, Yunan 11.Tümeni 10 km.lik bir yürüyüşten sonra örtme birliklerini geriye atarak durmuştu. Yunan harekâtının bu bölgede çok yavaş ilerlemesi nedeniyle 23.Tümenin Garp Cephesi ihtiyatı olmak üzere Eskişehir'e alınmasına karar verildi. Diğer taraftan Savunma hattında kalan 61 ve 11.Tümenler ise mevzilerin tahkim edilmesine ve keşif faaliyetlerine devam etti. İleri mevzide bulunan 3.Süvari Tümenine verilen emir gereği İnönü istikametindeki Yunan emniyet birlikleri yapılan taarruzla geri atıldı. Bu arada 11.Tümenin de Garp Cephesi'nin güneyine alınmasının uygun olacağı düşünülüyordu.²¹⁷⁴

5.Grup kesiminde, Yunan 7 ve 10.Tümenleri iki kol halinde devam eden ileri yürüyüşleri esnasında, kuzeyde 29.Süvari Alayı, güneyde ise Orhaneli Müfrezesi'nin mukavemeti ile karşılaşmışsa da bu direnmeyi kırarak Türk ileri mevzi birliklerini geri atmıştı. Yunan tümenlerinin bu harekâtının, 1 ve 3.Gruplar arasına doğru ilerlemesi, cephenin bu kesiminin önemini artırdığından 5.Grup bölgesinden bir alay kadar kuvvet takviye olarak gönderildi ve Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından verilen emirle asıl savunma mevzilerinin mutlak surette elde bulundurulması istendi. 3.Grup bölgesinde, Yunan 9.Tümeni 41.Tümenin ileri mevzi birlikleri ile yaptığı muharebede geri atmıştı. Bu muharebede bir tabur kadar kuvvetinde olan ileri mevzi kuvveti oyalama muharebeleri yaparak geri çekilmekte ve asıl savunma mevzindeki topçunun da desteği²¹⁷⁵ ile teması muhafaza etmekteydi. Harekâtın bu safhasında 3.Grup Kumandanı kendi bölgesindeki savunma hattının çok uzun olduğunu, özellikle merkez kesimin zayıf olduğunu, bu nedenle buranın takviye edilmesini istedi. Ancak Garp Cephesi Kumandanı, bunu kabul etmeyerek Yunan asıl taarruzunun bu kesimden beklenmediğini, aksine 3.Grup Kumandanlığının 5.Grup Kumandanlığına takviye birlik göndermek için hazır olması emrini verdi. Garp Cephesinin güneyindeki 4.Grup kesiminde, Yunan 13.Tümeninin ilerlemesi asıl savunma mevzilerinden yapılan ağır topçu ateşleri²¹⁷⁶ ile durduruldu. Ancak 12.Grup ile ara hattı teşkil eden bölgede Yunan 5.Tümeninin taarruzlarının artması üzerine 4.Grubun emrinde bulunan

²¹⁷⁴Fahri Aykut, **İstiklâl Savaşı'nda Kütahya Eskişehir Muharebeleri**, Haz.:Ahmet Tetik, Melike Ceyhan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.65-66.

²¹⁷⁵"Oyalama muharebesi icra etmek niyetinde bulunan kumandan, büyük mesafata muharebeye kuvvetli topçu ithal ederek topçusunu bu niyete göre istimal etmelidir. Zira ancak bu surette netice-yi katiye zamanın serian hululüne meydan verilmemiş olur." (**Piyade Talimnamesi**, Madde:420, 1328, s.170)

²¹⁷⁶"Mübareze-yi Asliye Hattının (Asıl Savunma Hattı) güzergâhı kendi topçumuza daima bittamam (bılakoksan) malum bulunmalıdır ki ateşini ona nazaran tanzim edebilsin." (**Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:357, 1339, s.160), "Düşmanın hücumu kalktığı katiyen tahakkuk eder etmez bütün toplarla perde ateşi açmak ve bilhassa tercihan şarapnel endahat etmek gayet faydalıdır." (**Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat**, 1332, s.36)

5.Kafkas Tümeni bu bölgeye sevk edildi. 12.Grup bölgesinde ise Yunan taarruzları şiddetlenmiş ve asıl savunma mevzilerinin önündeki tepeler hattı kaybedilmişti. Bunun üzerine yapılan karşı taarruzlar ile muhtemel bir yarma hareketi önlenmiş oldu ve Grup Kumandanı tarafından verilen emir ile 57.Tümenin cephenin en kritik arazi kesimi olan Kolankaya Tepesi'nin elde bulundurulması istenmişti. Ancak emrin geç ulaşması ve takviye birliklerin zamanında mevzilere girememesi nedeniyle harekât, 12.Grup birliklerinin geri çekilmesi ile sonuçlandı.²¹⁷⁷

(3) 15 Temmuz 1921 Harekâtı

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Mürettep Kolordu'nun bulunduğu bölgedeki muharebelere çok önem vermekte ve gönderdiği emirde Bilecik istikametinde ilerleyecek bir Yunan kuvvetinin mutlaka tespit edilmesi ve durdurulması istenmekteydi. İki mürettep tümen halinde tertiplenen birlikler, Yunanlıların iki alayına Bilecik ve Yalova bölgelerinde taarruz ederek geri atmıştı. Ayrıca keşif birlikleri vasıtasıyla temas devam ettirilerek Yunan birliklerinin tertiplenmesi ve hareketleri hakkında bilgi toplanmakta ve bu suretle kuzeyden Garp Cephesi'ne yapılabilecek muhtemel bir harekâta karşı tedbir alınabilecekti.²¹⁷⁸

Garp Cephesi Kumandanlığı, 15 Temmuz 1921 saat:00.00'da verdiği emirle savunma harekâtının bu safhada nasıl düzenleneceğini ve icra edileceğini bildirdi. Buna göre, 3.Kafkas Tümeni'nin 4.Grup emrine verildiği, 12.Grup tarafından, Eskişehir'e uzanan Döğër-Seyitgazi yolunun her iki yanının mutlak surette savunulması, 4.Gruba yapılan bir Yunan taarruzunda, 12.Grup Kumandanlığınca emir beklenmeksizin 7.Tümenle 4.Grup Kumandanlığına yardım edilmesi, 23.Tümenin Garp Cephesi Kumandanlığı ihtiyatına alındığı emri verildi.²¹⁷⁹

Garp Cephesi Kumandanı harekâtın güneyde daha şiddetli bir duruma gireceğini yerinde bir muhakeme ile anladığından bu bölgenin takviyesi için ihtiyat birliklerinin 4 ve 12.Grup Kumandanlığı bölgesine daha yakın olmasını, özellikle 4.Grup bölgesindeki Nasuhçal mevzilerinin kritik olması nedeniyle mutlaka elde bulundurulmasını istemişti. Garp Cephesinde 12.Grup bölgesinden kuşatma; 4.Grup

²¹⁷⁷TİH, Batı Cephesi, II-4, s.234-250.

²¹⁷⁸TİH, Batı Cephesi, II-4, s.260.

²¹⁷⁹TİH, Batı Cephesi, II-4, s.261-262.

bölgesinden de bir yarma tehlikesini sezen Cephe Kumandanı İsmet Paşa, zamanında verdiği emir ile gerekli tedbirleri almış oldu.

1.Grup kesiminde, Yunanlıların Kuzey Tümenler Grubu'nun önemli bir hareketi olmamış genellikle keşif faaliyetleri ile 11.Tümenin güneye kısa mesafeli yer değiştirdiği tespit edilmişti. Bu bölgede, Garp Cephesi birliklerinden 1.Tümen topçusu, ileri mevzilerdeki Yunan birliklerinin keşif faaliyetlerini engellemek için ateş altına aldı. Garp Cephesi Kumandanlığı, Yunanlıların bu cephedeki hareketsizliğinden faydalanmak üzere 1.Grup Kumandanlığına verdiği emirde, ileri mevzi birliklerinin süvariler ile keşif faaliyetlerini artırması ve Yunan keşif birliklerinin tespit edilmesi halinde mutlaka muharebe edilerek imha edilmesi istenmişti. Buna rağmen 1.Tümene ait bir taburun, Yunan keşif birliği karşısında muharebe etmeden geri çekilmesi üzerine Garp Cephesi Karargâhı'ndan sorumlusunun bulunarak gerekli işlemin yapılması emredilmişti. Bugün itibarıyla 1. ve 61.Tümen, asıl savunma mevzilerinde tahkimata; 3.Süvari Tümeni, ileri mevzilerde keşif ve örtme görevine devam etmekteydi. 11.Tümen ise güneye takviye maksadıyla görevlendirildiğinden intikal hazırlıklarına başlamıştı.²¹⁸⁰

5.Grup kesiminde, Yunanlılar, 7 ve 10.Tümenleri ile ileri harekâta devam etmekte ve öncü birlikleri vasıtasıyla keşif ve emniyet görevlerini sürdürmekteydi. Bu iki tümene, Kütahya kuzeybatısındaki mevzilere taarruz edilmesi ve cephenin 7.Tümen tarafından yarılarak Çaldağ bölgesinin ele geçirilmesi görevi verilmişti. Bu plana göre Yunan Tümenleri öğleden sonra asıl savunma mevzileri ile temasa geçerek taarruza başladı. Bu cepheyi, 15.Tümen birlikleri tutmakta ve 3.Grup'tan 24.Tümen de takviye etmekteydi. Yunan taarruzlarına, ileriye yanaştırılan topçuların imha ateşleri²¹⁸¹ ile karşılık verilmiş ve mevzilerden de piyade ateşleri açılmıştı. Yunan topçu ateşlerinin de yapılması ile bir müddet topçu muharebesi²¹⁸² yapıldıktan sonra Yunan taarruzları durmuş oldu.²¹⁸³

3.Grup kesiminde, Yunan 9.Tümeninin bir taarruzu beklenmekte ise de herhangi bir hareketi görülmemiş ve ileri mevzi kuvvetleri olan tümenlerin süvari

²¹⁸⁰ TİH, Batı Cephesi, II-4, s.262-265.

²¹⁸¹ “Zamanen ve mekanen toplu ve ekseriyetle darbe halinde kısa veya devamlı olarak tekerrür eden ateş baskınları şeklinde icra edilen ateştir. Hücum hazırlığında veya taarruzun defî ve tardında en mühim ateş usûlüdür.” (Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı, 1334, s.34-35)

²¹⁸² “Topçu ile muharebeye tahsis edilen bataryalarımız o zamana kadar icra eyledikleri tecrübelerden istifade ederek muannidane ateş açmak suretiyle hem piyademinin yükünü tahfif ve hem de hücum topçusunun vazifelerini teshil ederler.” (Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat, 1332, s.20)

²¹⁸³ TİH, Batı Cephesi, II-4, s.270.

bölükleri keşif ve örtme görevlerine; asıl savunma mevzindeki 24 ve 41.Tümenler ise tahkimata devam etmişti.²¹⁸⁴

4.Grup kesiminde, Garp Cephesi Kumandanı, önceki gün 12.Grubun geri çekilmesi ile Yunan taarruzlarının 4.Grup cephesinde şiddetleneceğini değerlendirdiğinden, zamanında verdiği bir kararla, Garp Cephesi takviye kuvveti olan 23.Tümen'i, Çekürler bölgesine demiryolu ile sevk etti. Tümenin cepheye sevkine kadar cephede bir gelişme olması ihtimaline karşı 12.Grup emrinde olan Meclis Muhafız Taburu da 4.Grup bölgesine kaydırıldı. 4.Grup Cephesi'nde 5.Kafkas Tümeni ve 4.Tümen savunma için tertiplenmişti. Yunanlılar 13 ve 5.Tümenleri ile, asıl taarruz 5.Tümende olmak üzere cephenin doğu mevzileri olan Yumruçal ve Nasuhçal bölgesine taarruza başladı. Yunan taarruzları öncelikle, 13.Yunan Tümeni tarafından 5.Kafkas Tümeni mevzilerine yapıldı ve taarruzlar mevzilerden yapılan topçu ateşleri ile karşılık verilerek²¹⁸⁵ geri atıldı. Bundan sonra Yunan 13.Tümenin herhangi bir hareketi görülmediğinden asıl taarruzun 4.Tümen bölgesinde olacağı anlaşılmış ve 5.Kafkas Tümeninden beş taburun bu bölgeye kaydırılması imkânı bulunmuştu. Takviye olarak alınan taburlar da dâhil olmak üzere mevziler işgal edilmiş ve savunma tertibi alınmış oldu. Asıl Savunma mevzileri arasında kritik arazi kesimlerinden Nasuhçal Tepesi, 58.Alay; Yumruçal Tepesi 40.Alay bölgesindeydi. Ancak 40.Alay Kumandanı Yumruçal ilerisindeki mevkilleri tutturması gerekirken tutturmamış²¹⁸⁶ ve bu mevkillerin kapatılmasına fırsat kalmadan Yunan taarruzları başlamıştı. Yumruçal istikametinde süratle gelişen Yunan taarruzları sonunda, Yumruçal Tepesi kaybedildi ve 40.Alay dağınık bir şekilde geri çekildi.²¹⁸⁷

Bu taarruzlarda alayın geri çekilmesi ve komuta heyetinin de muharebe dışı kalması üzerine mevziler kritik bir duruma girdi. Bunun üzerine 4.Grup Kumandanı Nasuhçal bölgesinden 58.Alay ile yandan bir karşı taarruz yapılmasına

²¹⁸⁴ **TİH, Batı Cephesi, II-4, s.271.**

²¹⁸⁵ “Müdafaada bulunan bir kıtanın topçusu için en mühim hedef hücum edenin piyade ve süvarisi olup taarruzda bulunan kıtanın topçusu dahi her şeyden evvel müdafinin topçusunu etkisiz kılmaya çalışır.” (**Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.177**)

²¹⁸⁶ “Yunan taarruzları başlamadan önce 4. Tümen Kumandanı Yarbay Nazım Bey, yanında komuta heyeti ile birlikte mevzilerde inceleme yaptığı esnada Yumruçal Tepesi'nin ilerisindeki arazi kesimlerinin tutulmadığını tespit etmiş ve Kurmay Başkanı Binbaşı Şerafettin Bey ile yaptığı değerlendirmeden sonra bu bölgenin hiç olmazsa bir süvari birliği ile tutulması için emir vermişti. Arazide yapılan bu değerlendirmeler esnasında Tümen Kumandanı ve Kurmay Başkanı Yunanlılar tarafından yapılan makineli tüfek ateşi ile yaralanmış yanlarında bulunan erlerin bir kısmı da şehit olmuştu. Yarbay Nazım Bey de tedavisi için götürüldüğü Çekürler bölgesinde şehit olmuş, Kurmay Başkanı ise yaralı hali ile Yunanlılara esir düşmüştü.” (**TİH, Batı Cephesi, II-4, s.277**)

²¹⁸⁷ F.Aykut, **İstiklâl Savaşı'nda Kütahya Eskişehir Muharebeleri, s.78-80.**

karar vermesine rağmen Yunan taarruzlarının bu kez Nasuhçal bölgesinde artması üzerine yapılamadı. Fakat 40.Alayın kalan birlikleri ve toplanan kuvvetlerle yapılan karşı taarruzda ise mevzilerin önündeki mevkiiler geri alınsa da Yumruçal geri alınamadı.²¹⁸⁸

Garp Cephesi Kumandanı, durum hakkında 4.Grup Kumandanından aldığı bilgiler doğrultusunda birliklerin kesinlikle geri çekilmemesini, 12.Grup'tan yapılacak 3.Kafkas Tümeni ve 7.Tümenin takviyesi ile durumun düzeltilebileceğini belirtti. Ancak 4.Grup Kumandanı, 7.Tümen'in geliş zamanını bilmediğinden 3.Kafkas Tümeni'ni gelir gelmez karşı taarruz için görevlendirdi. Sonradan kurduğu irtibat sayesinde 7.Tümenin gelmekte olduğunu öğrenince emrini geri aldı ve iki tümenin birlikte karşı taarruz yapmasını istedi. Bu sırada Nasuhçal Mevzilerini 58.Alay, savunmaya devam ediyordu. Yunan taarruzlarının şiddeti artmakta ve mevzin sol kandumdaki Kırmızı Tepe bölgesi de kritik bir duruma girmektedir. 7. ve 3.Kafkas Tümenlerin de muharebeye girmesi ile Nasuhçal mevzileri gece boyunca yapılan karşı taarruzlarla 11 kez el değiştirdi²¹⁸⁹ ancak Yunan kuvvetleri bu bölgeden atılamadı.²¹⁹⁰

12.Grup kesiminde ise Yunanlıların önemli bir hareketi görülmedi. Ancak Garp Cephesinin güney kanadını oluşturan ve kuşatmayı önleyecek olan bu cephe Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti tarafından yakından takip ediliyor ve durum hakkında Garp Cephesi Kumandanından sık sık değerlendirmeleri alınıyordu. İsmet Paşa, 12.Grup Cephesi'ne gereken önemi vermekte ve kuşatılma ihtimalini daima göz önünde bulundurmaktaydı. Muhtemel Yunan kuşatma kuvvetlerinin miktarını tahmin etmekle birlikte emin olmak için 2.Süvari Tümeni ile 4.Süvari Tugayı'nın mevzilerin sol kesimine alınmasını²¹⁹¹ ve ihtiyaç olacak kuvvetin gönderileceği de belirtiliyordu.²¹⁹²

²¹⁸⁸ TİH, Batı Cephesi, II-4, s.272-281.

²¹⁸⁹ "Geceleyin bir taarruz icra edecek olan kıtaatın mevcudu az ve metin olmakla birlikte ona kumandan tayin olunacak zabitanın sahib azim ve şiddet-i hassai itidal ve faaliyetiyle muttasıf olması elzemdir." (Piyade Kıtaat-ı Sâgiresinin Gece Harekâtı, 1327, s.44)

²¹⁹⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1457, Gömlek:11, Belge Nu.:11-1, 1a.

²¹⁹¹ "Yalnız bir cenahı müstenit bulunan kıta kendi cephesinin imtidadını tayinde nispeten serbest bulunursa da müstenit bulunmayan yanın sütte ve himayesi için tertibat almaya muhtaçtır. Bu babda geride tutulan kuvvetlerin yan haricine vazı maksadı temin eder. Kademenin kuvveti nispetinde mesafe ve aralığın miktarı dahi ziyadeleşir." (Piyade Talimnamesi, Madde:285, 1328, s.129)

²¹⁹² TİH, Batı Cephesi, II-4, s.286-289.

(4) 16 Temmuz 1921 Harekâtı

Garp Cephesi Kumandanı, önceki gün devam eden muharebelere göre durumu değerlendirerek 16 Temmuz 1921’de icra edilecek harekâtın genel esaslarını, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti’ne bildirdi. Buna göre; Yunan Ordusu’nun harekâtının, iki tümenle Bursa-Bilecik istikametindeki taarruzlarına karşı ileri mevzi kuvvetleri ile temasta olacak şekilde oyalama muharebelerinin yapıldığı ve asıl savunma hattı olan İnönü mevzilerine henüz ulaşmadığı; iki tümenle Tavşanlı istikametindeki taarruzları ile Kütahya mevzilerinde temasın başladığı ve muharebelerin devam ettiği; bir tümenle Kütahya’nın güneyinde muharebelerin başladığı; cephenin güneyinde ise üç tümenle Kaltak Dağı, iki tümenle Türkmen Dağı istikametinde şiddetli muharebelerin olduğu belirtilmekte ve Yunan Ordusu’nun harekâtındaki maksadının ise güneyden kuşatıcı bir taarruzla Eskişehir’i almak olduğu ifade edilmekteydi. Bu harekâta karşı alınacak tedbirler kapsamında, Yunan kuşatıcı kuvvetlerinin taarruzlarının arttığı güneydeki 5 ve 12.Grupa takviye kuvvet göndereceğini raporunda belirtti.²¹⁹³

Bu rapor doğrultusunda birliklere verilen yeni görevlerde, 4.Grup ve 12.Grup Kumandanlıklarının mevzilerini elde bulundurması, takviye için 11.Tümenin intikal halinde olduğu ve cephenin bu kesimine gönderileceği, ayrıca 3.Grup cephesinden de bir tümen kadar kuvvetin en kısa sürede alınarak 4.Grup cephesine takviye için verileceği belirtilmişti. Yeni cephe emirleri, harekâtın oldukça doğru değerlendirildiğini, İnönü mevzileri ve Kütahya mevzilerindeki Yunan tümenlerinin yaptığı taarruzların sadece cephede kuvvet tutmak olduğu, asıl harekâtın güneyde 4.Grup cephesini yarmak ve 12.Grup cephesini ise yandan kuşatarak iki grup kumandanlığını imha ettikten sonra Eskişehir’i işgal etmek olduğunu gösteriyordu.

1.Grup kesiminde Yunan 3 ve 11.Tümenlerinin bugün için de herhangi bir hareketi görülmemişti. 1.Grup Kumandanı, bölgesinden 11.Tümenin cephe ihtiyatı olarak alınması nedeniyle savunma mevzilerinde yeniden düzenlemeler yaptı. Ayrıca ileri mevzi kuvveti olarak bulunan iki piyade alayını daha geriye çekerek asıl savunma mevzilerindeki kuvvet ihtiyacını karşılamış oldu. Fakat Kütahya mevzilerinde harekâtın kritik bir durum alması üzerine 1.Grup birlikleri, mevzi

²¹⁹³TİH, Batı Cephesi, II-4, s.296-297.

düzeltilmek zorunda kalmış ve birliklerin İnönü mevzilerinden de geriye çekilmesi için hazırlıklar başlamıştı.²¹⁹⁴

5.Grup kesiminde, Kütahya ve kuzeyi hattını ele geçirmek olan Yunan 7 ve 10. Tümenler, sabah saatlerinde taarruzlarına başladı. Savunma hattında 15.Tümenin 45, 38 ve 30.Alayları tertiplenmişti. Yunan taarruzları 30.Alayın bulunduğu mevzilerde özellikle Boztepe mevkiinde şiddetli idi. Yunan topçu ateşleri bu bölgedeki topçu mevzilerine yapılmış ve iki buçuk saat devam etmişti. Muharebeler esnasında 5.Grup Kumandanının emri ile Yunan piyadesi mevzilere yaklaştıktan sonra ateşe başlanmış aynı zamanda üstün Yunan topçusuna karşı sadece bir batarya kuvvetindeki topçu, savunmayı destekleyebilmişti. Boztepe'deki bu inatçı savunma, Boztepe'nin savunma mevzileri arasında sivrilmiş yüksek bir mevki olması nedeniyle²¹⁹⁵ Yunan topçu ateşlerinin yoğunlaşması üzerine mevzilerin büyük bir bölümü parçalanmıştı. Artık mevzilerde kalınamayacak bir durumda olması üzerine geri çekilme veren 5.Grup Kumandanı Boztepe'nin doğusunda daha emniyetli bir bölgede savunma hattını yeniden tesis etti. Bu sırada Boztepe'ye bir karşı taarruz yapılmışsa da etkili olamadığından cephenin en kritik arazi kesimi böylece elden çıkmış oldu. Grup Kumandanı, verdiği emirler ile çekilmeyi²¹⁹⁶ grup cephesinde birlikler arasında koordineli bir şekilde sağladı. Özellikle topçu ateşleri²¹⁹⁷ ile Yunan birliklerine zayıat verdirerek takibi de önlemiş oldu. Ancak kuzeyde 1.Grup Kumandanlığı bölgesinde bulunan 3.Süvari Tümeni çekilmeyi kolaylaştırmak için gerideki Yunan birliklerine yan taarruz yapması²¹⁹⁸ emredilmişse de 3.Süvari Tümeni'nin geç gelmesinden yapılamamıştı.²¹⁹⁹

²¹⁹⁴ **TİH, Batı Cephesi, II-4, s.301-304.**

²¹⁹⁵ *"Bataryalar için mevzi intihabında suret-i Umûmiyede dikkate alınacak nuktat Alman Talimnamesinde muharrer olduğu vechile tabiye edildikleri mevzilerin araziden ve hava-i yapılacak tarassuttan görülmemelidir."* (**Mevzi Muharebatı**, 1334, s.6)

²¹⁹⁶ *"Eğer ricat edilecek ise o halde topçu ateşiyle düşmanın tazyikini tavik ve bu surette geriye giden piyademizin düşmandan kurtulmasını teshil etmelidir. Bu maksat için topçu bazı aksamıyla son hadde kadar sebat etmeli ve hatta toprakların ziyanından bile korkmamalıdır."* (**Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı**, 1334, s.115)

²¹⁹⁷ *"Cephenin üzerinde terk edilen bataryalar hatve bi hatve piyade ile ricat eder ve omuz omuza birinci hatta icabında ateş eder. Harp hattından geriye alınan bataryalar dahi arkada ve dimdarın (artçı kuvvet) işgal edeceği yerde bir mevki istinat olarak ricatı muhafaza ederler."* (**Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı**, 1318, s.185)

²¹⁹⁸ *"Düşmanın cenahlarına üzerine icra olunacak istila manevralarında piyade kıtaatından evvel şe girişerek maksadı teshhül etmeli ve düşman tarafından icra olunacak bu nevi manevralara iktidarı derecesinde mani olmalı ve hiç olmazsa mensup olduğu kuvvetleri haberdar edinceye kadar düşmanı işgal ederek kısm-ı külliye vakit kazandırmalıdır. Düşmanın süvarisinin taarruzatını sektedar etmeye gayret etmelidir."* (**Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi**, s.15-16)

²¹⁹⁹ **TİH, Batı Cephesi, II-4, s.307-311.**

3.Grup kesiminde, Yunan 9.Tümeni, iki ayrı kol halinde 24.Tümen ve 41.Tümen mevzilerine taarruza başladığında, 24.Tümen topçuları tarafından yapılan etkili ateşler²²⁰⁰ ile 24.Tümen bölgesine yapılan taarruzlar durdurulmuş ve Yunan birlikleri açılmaya zorlanmıştı. Böylece bu bölgede tümenin ihtiyat kuvveti olmaması nedeniyle taarruzların durmasından istifade ile kazanılan zamanda, bir tabur kadar kuvvet getirilerek süratle mevzi gerisine yerleştirildi. Ancak topçusunun desteğinde ilerlemeye devam eden bir Yunan alayı, bu kez mevzilerden yapılan etkili makineli tüfek ateşleri²²⁰¹ ile taarruzu yavaşlatıldı. Bununla birlikte Garp Cephesi güneyindeki 4 ve 12.Grup bölgesindeki muharebelerin kritik bir duruma girmesi ve genel geri çekilmenin başlaması nedeniyle bu bölgede de geri çekilme kararı verildi. Geri çekilme, ileride bırakılan keşif ve emniyet birliklerinin himayesinde ve özellikle topçunun etkili ateşlerinin desteğinde zayıf verilmeden yapılmış oldu.²²⁰²

4.Grup kesiminde, saat:05.00'da Yunanlılar tarafından taarruzlar şiddetlenerek Yumruçal kuzeyindeki sırtlar işgal edilmişti. Grup Kumandanı durumu Garp Cephesi Kumandanına rapor etmiş ve aldığı cevapta, *"durumun tehlikeli olduğunun bilindiği ancak tümenlerin güçlü ve muzaffer olduğu, bu nedenle durumun düzeltilebileceği, bu maksatla savunmanın süratle kademelendirilerek ve derece derece mevzilendirilerek kesintisiz bir savunma yapılmasının sağlanması ve acele olarak kuvvet yardımı yapılacağı"* bildirilmişti. Ayrıca birlikleri sol kanada doğru toparlayarak bir karşı taarruz yapılması için 5.Kafkas Tümeninden faydalanılması ve Grup ihtiyatına gelen bir bataryanın mevziye girerek²²⁰³ Yunanlıların daha fazla ilerlemesinin engellenmesi istendi. Durumun giderek tehlikeli bir hal alması üzerine bu kez 3.Kafkas Tümeni ve 7.Tümen ile birlikte bir karşı taarruz yapılmasına karar verildi. Fakat 3.Kafkas Tümenin bulunduğu bölgedeki Nasuhçal ve Kırmızı Tepe bölgelerine de Yunan taarruzları olduğundan bu karşı taarruz yapılamadı. Nasuhçal ve Kırmızı Tepe'deki muharebeler Garp Cephesi'nin güney kanadında harekâtı etkileyen

²²⁰⁰ "İmha ateşi topçulukça hücumu defî ve tard edecek bir vasıta olup ekseriya uzun müddet devam eden ve tedricen teşeddüt eden tahrip yada izaç ateşi ile birlikte veya bunlardan sonra yapılır." (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.36)

²²⁰¹ "Makineli tüfekler piyadenin ateş muharebesine doğrudan doğruya muavenet vazifesiyle mükelleftirler. Mezkûr tüfeklerle en dar bir cepheden en şiddetli bir piyade ateşi kuvveti izhar ve icrası mümkün olduğundan netice-yi katiye mahallerinde muvafık bir surette muharebeye ithal edildikleri takdirde gerek taarruz gerekse müdafaada mühim bir ilave-yi kuvvet teşkil eder." (Piyade Talimnamesi, Madde:260, 1328, s.120)

²²⁰² TİH, Batı Cephesi, II-4, s.311-315.

²²⁰³ "Zamanın mevcut olmadığı süratle mevziye giriş lazım olduğu hallerde hususat-ı mesrudenin ifası kabil olmadığından mevzii yalnız at üstünde ve sathi bir surette keşif edilir." (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.43)

ve geri çekilmeyle sonuçlanan muharebelerdi. 15 Temmuz 1921 akşamından başlayan bu muharebelerde Yunan 1.Tümenin başlangıçtaki taarruzları inatçı bir savunma ile yavaşlatılmıştı. Üstün topçu desteğinde ve ilave kuvvetlerin takviyesinde tekrarlayan taarruzlarda mevzilerde yer yer kaçışlar görülse de alınan şiddetli tedbirler sayesinde savunmaya devam edildi. Buna rağmen artan ateş baskısı ve mevzilerin seyrekleştirilmesi ile geride direnek noktaları oluşturulması da fayda sağlamadı. Bu arada Kırmızı Tepe'nin de elden çıkması üzerine cephenin yarılması tehlikesi baş gösterdi. Bunun üzerine Garp Cephesi Kumandanı, çekilme emri vermek zorunda kaldı, ancak çekilmenin sevk ve idaresinin kötü olması nedeniyle 3. ve 7.Tümenler birbirine karışmıştı. Cephe gerisinde birlikler yeniden toparlanarak²²⁰⁴ yeni savunma mevzilerini tahkim etmeye başladı.²²⁰⁵

12.Grup kesiminde, Yunan 2. ve 12.Tümenleri ile Süvari Tugayının önemli bir hareketi olmamıştı. Bunun sebebi, Grup birliklerinin 4.Grup cephesindeki muharebeler nedeniyle çok gerilere çekilmesi diğeri ise Yunan kuşatma tümenlerinin Seyitgazi istikametindeki ileri harekâtında duraksayarak harekâtın hızını 4.Grup cephesine vermesindendi.

Garp Cephesi Kumandanı Grup Kumandanının bu hareketini daha önce fark ederek cephesinde ciddi bir Yunan baskısının olmadığını ve karşısındaki Yunan 12.Tümenine Süvariler ile taarruz edilmesi ve mevzilerdeki durumunu muhafaza etmesi gerektiğini bildirmişti. Ancak 12.Grup Kumandanı yine de Garp Cephesi Karargâhı'ndan kesin sonuçlu bir taarruza girilip girilmeyeceğini sormuştu. Çünkü birliklerin bugün itibariyle muharebe gücünün olmadığı ve böyle bir taarruzun uzun zaman alacağı ve 4.Grup cephesindeki kritik duruma bir faydası olmayacağı açıktı. Bunun üzerine taarruzdan vazgeçilerek birliklerin savunma durumunu muhafaza etmesi emredilmişti. Fakat öğle saatlerine doğru, Yunan 12.Tümeni'nin başlangıçta Seyitgazi istikametinde daha sonra 4.Grup gerisine doğru yaptığı ileri yürüyüş, 12.Grup Kumandanı tarafından yanlış değerlendirilmiş ve cepheye ilave bir tümen daha geldiği düşünülmüştü. Hâlbuki Yunan 12.Tümeninin genel kuşatmadan vazgeçtiği ve 4.Grup cephesinin gerisine düşerek kuşatmayı sınırlandırdığı ve maksadının cepheyi yarmak olduğu sonradan anlaşılmış oldu.²²⁰⁶

²²⁰⁴ “Muharebede kıtaatı askeriye yekdiğerine karışırsa yeni cüz’i-tamlar teşkiliyle derhal intizam tesis ve iade olunmalıdır.” (Piyade Talimnamesi, Madde:266, 1328, s.121)

²²⁰⁵ TİH, Batı Cephesi, II-4, s.316-323.

²²⁰⁶ TİH, Batı Cephesi, II-4, s.325-332.

16 Temmuz günü yapılan harekât, Yunan taarruzlarının en etkili olduğu bir harekâttı. Yunan kolordusu, her ne kadar 12.Grup bölgesindeki kuşatma harekâtını kısmen yavaşlatsa da 4.Grup bölgesinde Nasuhçal mevzinin sol kanadını kavrayarak yarma harekâtını başlatmak üzereydi. Yarma harekâtının başlamasında ise 4 ve 12.Grup Kumandanlıklarının arasındaki koordinesizlik sonucu, 12.Grubun kuvvetlerini vaktinden önce çekmesi ile 4.Grubun, 12.Grup emrine göndereceği kuvvetleri kendine ait kuvvetlerin geri gelmesinden önce yollamaması etkili olmuştu. Bununla birlikte Yunan Kolordusu'nun 4.Grup bölgesine taarruzlarını artırdığını anlayan Garp Cephesi Kumandanı, cephenin diğer kesimlerinden getirdiği takviye kuvvetleri bu bölgeye yetiştirebilmişti.²²⁰⁷ Her şeye rağmen Garp Cephesi Kumandanlığı Yunanlıların hatalarından faydalanmayı bilmiş ve hiçbir kuvvetini Yunan Ordusu'na kaptırmamıştı.

(5) 17 Temmuz 1921 Harekâtı

Garp Cephesi birlikleri, 16 Temmuz 1921'de devam eden muharebeler sonucunda Kütahya mevzilerini bırakarak çekilmek zorunda kaldı. Yunan taarruzları bütün Garp Cephesi boyunca etkili olmamasına rağmen özellikle cephenin güney kanadını oluşturan 4.Grup cephesinde yarma; 12.Grup cephesinde ise kuşatma tehlikesi Garp cephesinin savunma bütünlüğünü tehlikeye sokmuştu. Ayrıca 200 km.lik bir uzun bir cepheyi kapatacak yeterli kuvvet bulunamaması ve taarruzların şiddetlendiği bölgelerde az sayıdaki takviye kuvvetlerin muharebeye girememesi geri çekilmenin önemli nedenleri idi.

Bu doğrultuda Garp Cephesi Kumandanı'nın çekilme teklifi²²⁰⁸ Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi tarafından uygun görülmesi²²⁰⁹ üzerine 17 Temmuz 1921'de saat: 21.30'da birliklere genel 7 sayılı Cephe Emri ile genel çekilme emri verildi. Çekilme emrinde *“Yunanlıların asıl kuvvetleri ile Seyitgazi istikametine hâkim olduğu, bu durumdan kurtulmak için kuzeyden güneye Poyra-Seyitgazi hattında yeniden savunmanın tesis edilmesi ve birliklerin kuvvet kaptırmadan bu hatta tertiplenmesi”* belirtilerek Albay Fahrettin Bey'in emir-komutasında çekilme

²²⁰⁷TİH, Batı Cephesi, II-4, s.552-553.

²²⁰⁸HTVD, SAYI.68, 1973, Vesika Nu.:1490.

²²⁰⁹HTVD, SAYI.68, 1973, Vesika Nu.:1491.

harekâtını örtmek²²¹⁰ üzere “3, 14 ve 1.Süvari Tümenlerinden 5.Grup Kumandanlığının teşkil edildiği, önceki 5.Grup Kumandanlığı emrinde bulunan piyade tümenlerinin 3.Grup emrine verildiği ve ağırlıkların taşınmasında demiryolundan azami istifade edilmesi gerektiği” belirtildi.²²¹¹

17 Temmuz 1921 harekâtı, Grup Kumandanlıklarının geride belirlenen yeni savunma hattına emniyetli intikallerini kapsamaktaydı. Buna göre, 1.Grup, 1.Tümen örtme görevinde olacak şekilde Poyra bölgesine çekildi ve 61.Tümen, 4.Grup emrine verildiğinden toplanma bölgesine intikaline başladı. 3.Grup, 24, 41 ve 15.Tümenlerle güneş batmasına yakın çekilmeye başladı ve 24.Tümen çekilmeye örtme görevindeydi. 4.Grup, çekilmeyi en zor yapan gruptu. Yunan 1 ve 2.Kolordusu ile temasta olması ve önceki gün devam eden muharebelerde verdiği zayıf nedeniyle dağınık bir durumda olması çekilmeyi düzensiz bir duruma sokmuştu. Nitekim 41.Tümen tamamen dağılmış ve tümenin araçları ve topları çekilme yollarını kapatmıştı. Yunan baskısı ve takibi kısmen devam etmekte ve Grup Kumandanlığının diğer tümenleri ise dört bölüme ayrılmış, 3.Kafkas Tümeni ve 7.Tümen ayrı istikametten, 4 ve 23.Tümen ise birlikte ayrı bir istikametten çekiliyordu. Tümenlerin birbiri ile irtibatı olmadığı gibi 4.Grup Kumandanının Garp Cephesi Kumandanı ile de irtibatı yoktu. 4.Grup Kumandanının niyeti bütün birlikleri Derbent kesiminde toparlamak ve yeniden düzenlemektir. Bu düşüncesi Garp Cephesi Kumandanı tarafından da uygun görüldü. Böylece Derbent bölgesinde yeniden düzenlenmeye başlanan birlikler, savunma mevzilerini tahkim etmekte, firar ve malzeme kayıpları bütünlenerek giderilmekteydi. 12.Grup bölgesinde Yunan birliklerinin teması devam etmekteydi. Temasın kesilmesi ve birliklerin geri çekilmesinin kolaylaştırılması için 11.Tümen görevlendirildi. 11.Tümene intikal esnasında yan yürüyüş yapılmaması emredilmesine rağmen bu hareketi nedeniyle Yunan birlikleri ile bir tesadüf muharebesi²²¹² yapıldı. 11.Tümene aynı zamanda 3 ve 4.Grupların çekilmesini

²²¹⁰ “Ricâtı setr ve muhafaza için ekseriya müdafaaya salih bir arazi parçasını işgal edilerek geri çekilen kıta yeniden tanzim olunabilmek için bu mevzia müdafaası gerisinde vakit ve mesafe kazanmaya muvafık olabilir. Piyade mütemadi bir surette ricat ettiği esnada süvarinin himayesi altında olduğu halde topçu ve makineli tüfek bulundurulacak olursa daha faideli olur. Ricat hareketinin hitamında atlı sınıflar seri bir yürüyüşle geri çekilirler, Bilhassa küçük kıtalarda ricat hattının yan tarafında bir himaye mevzii tesis etmek faideli olur.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:429, 1325, s.170)

²²¹¹ TİH, Batı Cephesi, II-4, s.332-334.

²²¹² “Tarafeyn-i muhasimeyn daha hareket anında iken kesret üzere vuku bulan tesadüfî muharebeler kıtaat-ı askeriye yürüyüş kollarından çıkararak icra olunup ekseriya kendisi dahi kuvvetini yaymakla meşgul olan düşmana karşı yapılır. Bu misilli muharebelerde kolların baş tarafları yayılmak için yürüyüş kollarına muktezi olan vakit ve mahalli temin eylemek muktezidir.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:78, 1310, s.303)

desteklemek görevi verildiğinden Yunan taarruzlarını durdurmak zorundaydı. Bu maksatla 12.Grup Kumandanlığının Örtme birliği olan 57.Tümen ile birlikte başlangıçta irtibat sağlayamamasına rağmen Yunan taarruzlarına karşı örtme görevini yerine getirdi.²²¹³

d. Eskişehir Muharebeleri

15 ve 16 Temmuz günleri Garp Cephesinin en buhranlı günleri idi. Özellikle cephenin güney kanadındaki 4 ve 12.Grup Kumandanlıkları bölgesindeki yoğun Yunan taarruzları, birliklerin mevzi düzeltmeleri ile durdurulamamış ve genel bir geri çekilme harekâtının yapılmasını zorunlu kılmıştı.

Bu dönemi yakından takip eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Garp Cephesi Kumandanı ile görüşmek, durumu yakından görmek ve birliklerle yakından temas etmek üzere Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafla *“Şimdi hareket etmek üzere bulunan bir trenden faydalanarak zat-ı devletiyle gelip görüşmek istiyorum. Sıkıntı verir miyim? Cevabınızı makine başında bekliyorum.”* dedikten sonra İsmet Paşa'nın buna cevabı *“teşrifinize cidden müteşekkîr olurum.”* şeklinde olmuştu.²²¹⁴

Bu görüşmede, Meclis Başkanı'nın cepheye gitmek istemesi, ordunun sevk ve idaresini eleştirmek ve yakından görmek için değil aksine daha iyi nasıl yapılabileceğine Garp Cephesi Karargâhı ile müşterek karar vermektir. Nitekim Meclis Başkanı olduğu halde cepheye gitmek için Garp Cephesi Kumandanının uygun görüşlerini istemesi Garp Cephesi Kumandanına olan güveninin bir göstergesi idi.

Bu görüşmeden sonra Garp Cephesi birliklerinin geri çekilmesine onay veren Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, bu konudaki direktifini ve stratejik kararını²²¹⁵ şöyle açıklamıştı: *“Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşman ordusu ile araya büyük bir mesafe koymak lazımdır ki ordunun düzen, tensik ve takviyesi mümkün olsun. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek caizdir. Düşman durmadan takip ederse, harekât üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları tesisine mecbur olacak, her halde ummadıkları*

²²¹³TİH, Batı Cephesi, II-4, s.340-357.

²²¹⁴TİH, Batı Cephesi, II-4, s.360.

²²¹⁵“Mülahme-yi Umûmîye hengâmında ordular grubu kumandanı harekâtta vahdet usûlü maksadıyla müdahalede bulunur.” (Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, 1338, s.51-52)

birçok güçlüklerle karşılaşacak, buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha uygun şartlara malik olacaktır. Bu hareket tarzımızın en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli şehirlerimizi ve çok miktarda araziye düşmana bırakmaktan dolayı halkoyunda meydana gelecek moral sarsıntısıdır. Fakat az zamanda bu sakıncalar kendiliğinden kalkmış olacaktır. Askerliğin gereğini duraksamaksızın uygulayalım, diğer sakıncalara karşı koyarız.”²²¹⁶ Bu stratejik kararın ardındaki gerçek her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça direnme, durdurma ve boşa çıkarmak ve yeni orduyu meydana getirmek için zaman kazanmak ana düşüncesi idi.²²¹⁷

(1) Garp Cephesi Birliklerinin İkinci Savunma Hattına Çekilmesi ve Eskişehir Muharebesi

18 Temmuz 1921’den itibaren Garp Cephesi birlikleri geri çekilmeye başlamıştı. Bununla birlikte Garp Cephesi Karargâhına gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, çekilme esnasında cephenin kuzeyinde yer alan Mürettep Kolordu’nun Yunan birliklerinin yan ve gerilerine akınlar yapmasını isteyen emri aynı gün Mürettep Kolorduya bildirildi.²²¹⁸

Bu esnada Mustafa Kemal Paşa Garp Cephesi Kumandanından aldığı bilgiler²²¹⁹ doğrultusunda Yunanlıların durdurulması maksadıyla Ilgaz Boğazı’nın önemli olduğunu belirterek 11.Tümeğe doğrudan gönderdiği emir ile bulunduğu bölgeyi kapatmasını istedi.²²²⁰

Diğer taraftan cephenin kuzeyindeki 1.Grup birliklerinin çekilmesinden Yunan birlikleri farkına varamadığından herhangi bir teşebbüste bulunamadı. 3 ve 4.Grup Kumandanlıkları da çekilmelerine devam etti. Süvari tümenlerinden teşkil edilen 5.Grup ise tüm cephenin çekilmesini örtme görevini almış ve Yunan tümenleri ile temasını sürdürmekteydi. 12.Grup birlikleri ise kuşatmayı önleyecek birlik olduğundan Yunan tümenlerinin takip etmesine fırsat vermeden teması devam ettirmesi gerekiyordu. Garp Cephesinin güney kanadını kapatan ve

²²¹⁶“Muharebe muvaffakiyetli bir surette cereyan etmediği takdirde kumandan, muharebeyi bir neticeye isal edip etmeyeceğine veyahut ricat hareketi icra eyleyip eylemeyeceğine vakit ve zamanyıla karar vermelidir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:426, 1325, s.167)

²²¹⁷TİH, Batı Cephesi, II-4, s.366., Ordunun Sakarya Nehri Doğusuna Çekilmesine Ait Harekât Durumu EK-31’de belirtilmiştir.

²²¹⁸HTVD, sayı.56, 1966, Vesika Nu.:1292.

²²¹⁹HTVD, sayı.68, 1973, Vesika Nu.:1492.

²²²⁰HTVD, sayı.68, 1973, Vesika Nu.:1493.

çekilmeyi kolaylaştıran 12.Grup bu maksatla Ilgaz Boğazı'nda tertiplenmişti. Yunan öncü birliklerinin ilerleyişini durdurmak için bu bölgede muharebe etmek zorunda kalan 12.Grup, 11.Tümeni boğazın kuzeyine, 57.Tümeni güneyine yerleştirmiş ve hâkim tepelerde mevzi almıştı. Birliklerin tertiplenme esnasında Yunan birlikleri ile yaptığı tesadüf muharebesi²²²¹ sonunda boğazdan geri atıldı. Başarıdan faydalanmak üzere 4.Grubun emrindeki 8.Tümenin de hareket ettirilmesi sağlanarak Yunan birlikleri kuşatılmak üzere iken 11.Tümen cephesine yapılan bir Yunan karşı taarruzu 11.Tümenin geri çekilmesine neden oldu. Bu durumda 12.Grubun diğer birlikleri kuşatılma riski ile karşılaşınca Garp Cephesinin bütünü çok kritik bir duruma girdi. Bu durumun bertaraf edilmesi için ihtiyatta bulunan 176.Alay süratle muharebeye sokularak Yunan karşı taarruzu kırıldı ve Garp Cephesi çok tehlikeli bir durumdan böylece kurtulmuş oldu.²²²²

19 Temmuz 1921'de tüm cephede çekilme harekâtı devam etti.²²²³ Genel çekilme harekâtı örtme birliklerinin himayesinde devam ederken Yunan birlikleri de boşalan bölgeleri işgal etmekteydi. Nitekim kuzeydeki Yunan birlikleri Eskişehir'e yaklaşmış ve saat:17.00'da boşaltılan şehir Yunanlıların eline geçmişti. Çekilme esnasında zaman zaman Yunan birliklerinin hızlı takipleri sonucu temas olmakta ve çekilme tehlikeli bir durum almaktaydı. Bunun önlenmesi için asıl çekilme gruplarından bazı tümenler, Yunan takip kuvvetleri ile muharebeye girmektedir.

3.Grup bölgesinde de 24.Tümen, grubun çekilmesini kolaylaştırmak maksadıyla Çiledere mevkiinde Yunan birlikleri ile muharebeye girmek zorunda kaldı. Bölgenin en hâkim yeri olan bu mevki, Yunan birliklerinin eline geçmesi halinde çekilen grupların asıl kuvvetlerini tehlikeye sokabilirdi. Bu nedenle 24.Tümenden çıkarılan 30.Alay bu tepede mevzilenerek grubun tamamı çekilene kadar oyalama muharebesi yaparak gerekli zamanı kazandırmış oldu. Ancak 30.Alay, bu muharebelerde oldukça fazla zayıyat verdi ve Alay Kumandanı Yarbay Cemal Bey şehit oldu.²²²⁴

²²²¹ “Esas hattı üzerinde açılmak ve yayılma hareketiyle hücum hareketinin tevhurata düşürülmemesine dikkat olunmalıdır. Vukuu gelen muharebelere ekseriya tesadüfi olarak bed’olunur.” (Piyade Talimname-i Hümayunu, Madde:78, 1310, s.304)

²²²² TİH, Batı Cephesi, II-4, s.370-378.

²²²³ HTVD, sayı.68, 1973, Vesika Nu.:1496.

²²²⁴ TİH, Batı Cephesi, II-4, s.394-395.

20 Temmuz 1921’de çekilme ile birlikte Yunan takibi de devam etmişti. Bu esnada 3.Grup bölgesinde 41.Tümen örtme görevini üstlenmiş ve Eskişehir-Sivrihisar yolunun her iki tarafına 19 ve 16.Alayları yerleştirerek bölgeyi emniyete almıştı. Ancak aynı yoldan bir Yunan birliğinin ilerlediği görülerek tümen topçuları ile ateş altına alınmış fakat ilerlemesi durdurulamayan Yunan birliği taarruza başlamıştı. 19.Alay cephesinde şiddetle devam eden muharebelerde, 16.Alay Kumandanı Binbaşı Hüseyin Rahmi (*Apak*) Bey, süratle alayı ile birlikte 19.Alayı takviye etmiş²²²⁵ ve Yunanlılara zayıf verdirilerek takip etmeleri önlenmişti. 12.Grup kesiminde ise örtme birlikleri, Çamtepe mevkiinde Yunan ileri emniyet birliklerine karşı yaptığı baskın şeklindeki taarruzları sonucu zayıf verdirmişti. Bu iki muharebenin dışında genellikle cephenin tamamında herhangi bir önemli bir gelişme olmamış ve çekilme planlandığı şekilde devam etmişti.²²²⁶

21 Temmuz 1921’de Yunan birliklerinin takipte gösterdiği yavaşlık ve duraksama özellikle 4.Grup cephesinde ve merkez bölgesinde belirgin bir durumdaydı. Yunanlıların bu durumundan faydalanmak isteyen Garp Cephesi Kumandanlığı, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’nin de uygun görmesi ile bir karşı taarruz yapmaya karar verdi. Bu kararın asıl nedeni, Yunan ordusunun 4.Grup cephesindeki birliklerini kuzeye yanaştırması üzerine merkezde meydana gelen boşluktan faydalanılarak Yunan birliklerinin gerisine düşmek suretiyle bir taarruz icra etmektir. Bu maksatla 4, 3. ve 1.Grupların katılacağı bir karşı taarruz harekâtı planlandı. Buna göre 1.Gruba, iki tümeni ile Eskişehir istikametinde Yunan birliklerinin kuzey yanına taarruz; 3.Gruba, merkezde Yunan taarruzu olduğu takdirde savunma ve Yunan birliklerini tespit; 4.Gruba ise güneyden çevirme ile taarruz görevi verildi.²²²⁷

Kuzey taarruz kolu olan 1.Grup, her iki tümeni ile saat:12.00’da taarruzuna başladı. Etkili topçu ateşleri ile taarruzu gelişen 1.Grup, taarruzu yeterli görerek durdurdu. Bu esnada takviye kuvvet alan Yunan birlikleri yaptıkları karşı taarruzla 1.Grubun çekilmesine neden oldu. Bu çekilme oldukça düzensiz olduğundan Bozdağ mevkillerine geçerek savunma düzeni aldı. Bu esnada 1.Grup Kumandanı, durum hakkında 1.Tümenden aldığı raporların yetersiz olması nedeniyle sağlıklı değerlendirme yapamadığından ihtiyattaki kuvvetleri zamanında gönderememişti. Yunan karşı taarruzunun bu kez etkili olması üzerine Bozdağ mevzilerinden düzensiz

²²²⁵Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, s.237-238.

²²²⁶TİH, *Batı Cephesi, II-4*, s.413-438.

²²²⁷F. Aykut, *İstiklâl Savaşı’nda Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*, s.139-141.

çekilen 1.Tümen iki dağ topunu da Yunan birliğine kaptırmış oldu. 3.Grup cephesinde ise Yunan taarruzları durdurulmuş ve Grup Kumandanının verdiği ikinci bir emirle kendi cephesinin solundan hareketle 4.Grup Kumandanlığının karşısındaki Yunan birliğine taarruz görevi verildi. Aynı zamanda 4.Grup Kumandanı da Garp Cephesi Kumandanı'na yaptığı teklifte kendi Grubunun da taarruza katılmasının uygun görülmesi üzerine her iki grup kumandanlığının koordineli taarruzuna karar verildi. Yunan birliğinin savunma mevzilerine doğru ilerlediği tespit edilir edilmez topçu ateşleri²²²⁸ ile muharebe başlamış ve sonrasında piyade muharebesine dönmüştü. Grupların aynı anda yaptıkları taarruzlar ile Yunanlılarda geri çekilme belirtileri görülmüştü.²²²⁹

Diğer taraftan Yunanlıların Kanlıpınar mevkiinde yapmış olduğu karşı taarruzlar etkili oldu. Bu mevkide topçunun zayıf kalması üzerine diğer topçular mevzi değiştirdi²²³⁰ ve ihtiyatlar da bu bölgeye kaydırıldı. Ancak topçu ateşleri ve ihtiyat kuvvetlerinin de muharebeye girmesi Yunan taarruzlarını durduramaya yeterli olmadı. Bunun üzerine Garp Cephesi Karargâhı, 3 ve 4.Grup Kumandanlıklarının çekilmesine karar verdi.²²³¹

Böylece başlangıçta sahip olunan durum üstünlüğü, yapılan taarruzların etkisiz kalması ile tekrar kaybedilmiş oldu.

21 Temmuz 1921'de 12.Grup kesiminde ise Yunan 2.Kolordusu takip harekâtını kuşatma harekâtına çevirerek ilerlemeye başlamıştı. İlerleme hedefi Seyitgazi olan Yunan birliğine sadece süvariler ile karşı koymanın yeterli olmayacağını²²³² değerlendiren Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, süvarilerin gerisinde mutlaka piyadelerin mevzileneceği bir hattın tutulmasını emretti.²²³³

Ayrıca kuvvetli bir tümenin ihtiyata ayrılmasına karar verdi. Yunan öncü birliği olan bir alayın topçu ateşleri ile başlayan taarruzu karşısında, 57.Tümen

²²²⁸ “Her topun hedefin kendi karşısındaki kısmı üzerine ateş etmesi kaidedir.” (Seri Ateşli Cebel Topçu Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1326, s.74)

²²²⁹ TİH, Batı Cephesi, II-4, s.441-461.

²²³⁰ “Batarya ve taburların harp hattında alacakları mevzi-i kıtayı mevcudenin nizam-ı harbine uygun ve sınıf-ı saire ile müştereken icra-yı fiile mutabık olması lazım geldiği gibi topların bulunduğu mevkii dahi talimnamemizde münderic olduğu üzere endahattan en ziyade tesir istihsaline müsait bulunmalıdır.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.54-55)

²²³¹ R. Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, s.239-240.

²²³² “Bazı kere atlı muharebesiyle beraber filintanın istimali (Yaya muharebe icrası) dahi münasiptir. Bu suretle pişdarın bir kısmıyla istinad noktalarının işgali bir firkanın yayılması için ekseriya müsaide ve bazen elzem olan şerait-i evveliyeyi hasıl eder. Müsademe esnasında dahi filintalı avcılarının tesir-i müşterek icra etmeleri mümkün ve faideli olabilir.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:438, 1328, s.197)

²²³³ HTVD, sayı.56, 1966, Vesika Nu.:1293.

ilk mukavemette bulunmuş ve 11.Tümen de takviye etmişti. Ancak taarruzların etkili olması nedeniyle 57.Tümenin bazı alaylarından düzensiz geri çekilme ve firarlar başladı. Ancak ihtiyat kuvvetlerinin zamanında muharebeye girmesi ile Yunan taarruzları durdurulmuş oldu. Bu esnada Yunan alayının sol kanadında zayıf kuvvetler olduğu bilinmesine rağmen, bu kuvvetler karşısında bulunan 5.Grup Kumandanlığının karşı taarruz yapamaması önemli bir fırsatın kaçmasına neden oldu. Yunan taarruzların yeniden şiddetlenmesi üzerine 57.Tümen topçusunun önleme ateşleri²²³⁴ kısmen taarruzları yavaşlatsa da durduramadı, üstelik 4 ve 12.Grup arasından cephenin yarıma tehlikesi başladı. Bunun üzerine 3.Kafkas Tümeni süratle bu bölgeye takviye olarak gönderildi. Takviye birlikleri gelmeden önce 11.Tümenin cepheyi emir almaksızın terk etmesi ile Kırgız Dağları bölgesi tehlikeye girmişti. 12.Grup Kumandanı irtibat sağlanmadan mevzi terk edilmesinin sorumluluğunun büyük olacağı ve af edilmeyeceği belirtilerek rapor istemiş ve 11.Grup Kumandanı verdiği raporda, takviye olarak gelen 3.Kafkas Tümeni'nin başka bölgeye gittiğini bu yüzden mevzilerde dayanma imkânı olmadığını belirtiyordu. Seyitgazi istikametine en kısa yol olan Kırgız Dağları, Yunan kolordusunun aldığı takviye kuvvetlerle elden çıkmak üzere idi. Bu durum Garp Cephesi Kumandanlığının güneyden kuşatılması anlamına geliyordu. Bunun önlenmesi için 12.Grup Kumandanlığı yerinde bir karar ile 3.Kafkas Tümeni Süvari Tümeni emrine verilerek emir-komutada bütünlük sağlanmış ve 11.Tümen zamanında Yunan kuşatma istikameti önüne mevzilendirilerek kuşatmanın gücü kırılmıştı.²²³⁵

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti vasıtasıyla durum hakkında görüşlerini bildiren Mustafa Kemal Paşa ise Kırgız Dağlarının mutlak surette elde bulundurulması gerektiği belirtilerek şimdiden örtme kuvvetlerinin hazırlanmasını bildirmişti.²²³⁶ Ancak Kırgız Dağı'nı tutmak mümkün olmamış ve artan Yunan baskısı neticesinde birlikler geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Eskişehir Muharebesi, Garp Cephesi Kumandanlığının, çekilme esnasında, Yunan birliklerinin yavaş ilerlemesi ve birlikleri arasında boşluk bırakması nedeniyle bu durumdan faydalanarak Yunan birliklerine azami zayıat verdirilmesi

²²³⁴ “İzac ateşi, düşmanın yayılmasını, hazırlığını muharebeye gelen piyade ve topçusunu yollar üzerindeki amed ve şiddetini, kollara ve tebdil-i kıtaatına mahsus yolları emir ve haber irtibatlarını, cephaneye ikmalini ateş altına almak için yapılır.” (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.34)

²²³⁵ TİH, Batı Cephesi, II-4, s.472-482.

²²³⁶ HTVD, sayı.56, 1966, Vesika Nu.:1295.

maksadıyla yapılmıştı. Ancak 1. Grup Kumandanlığının başlangıçtaki başarısı, 3 ve 4.Grup Kumandanlıklarının harekâtı ile devam ettirilemediğinden ve aynı anda güneyde 12.Grup bölgesinde kuşatılma tehlikesinin de baş göstermesi üzerine başarısız olmuş bir karşı taarruz harekâtıydı.

Bu harekâtın başarılı olması halinde bile sadece kuzeydeki Yunan birliklerine zayıf verileceği cephenin tamamında Yunan ileri harekâtına etkisi olmayacağı açıktı. Ayrıca 1'nci Grup haricindeki 3 ve 4.Grup Kumandanlıklarının da yorgun olduğu dikkate alınırsa harekâtın önemli bir fayda sağlamadığı görülecektir. Nitekim güneyde ileri harekâtına devam eden Yunan Kolordusu, kuşatma manevrası ile 4 ve 12.Grup Kumandanlıklarını zor duruma sokmuş ve 4.Grubun bu kez kuzeydeki harekâtı bırakarak kendi bölgesinde başlayan kuşatma harekâtına yönelmesine neden olmuştu.

Sonuç olarak 21 Temmuz 1921'deki muharebelerde Türk taarruzu, üstün Yunan kuvvetleri karşısında durmuş ve güneydeki kuşatma tehlikesi de tamamen sonuçsuz kalmıştı. Aynı zamanda bu muharebeler, her iki tarafın da birliklerin sevk ve idaresinde anlaşılabilir kararlar verdiği bir muharebeler niteliğindeydi.

(2) Garp Cephesi Birliklerinin Sakarya Nehri Doğusuna Çekilmesi

Kırgız Dağlarının Yunanlıların eline geçmesi ile meydana gelen elverişsiz taktik durum, Garp Cephesi birliklerini, artık bulundukları mevzileri terk ederek Sakarya Nehri doğusuna çekilmek zorunda bırakmıştı. Aynı düşüncede olan Garp Cephesi Kumandanlığı²²³⁷ Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'nin bu konudaki çekilme emrini 22 Temmuz 1921 saat:15.40'da geç de olsa almıştı. Yunan Ordu Kumandanlığı bu başarıyı olduğundan daha fazla göstererek Eskişehir ve Kütahya'nın ele geçirilmesi ile Türk Ordusu'nun büyük bir kısmının imha edildiği ve çok sayıda harp silah ve malzemesinin ele geçirildiği belirtildi. Uşak'ta bulunan Yunan Ordu Bakanı, Theotokis de Atina'ya gönderdiği raporda bu durumu bildirmişti. Gerçekte, Türk Ordusu'nun muharebe imkân ve kabiliyetinden önemli bir kaybı yoktu. Yunan Ordusu takip harekâtını yapamadığından kesin sonuca ulaşamamış ve Eskişehir muharebesinden gereği kadar faydalanamamıştı. Yunan Ordusu'nun takip harekâtı

²²³⁷HTVD, sayı.53, 1966, Vesika Nu.:1296.

yapamayışının nedenleri arasında ikmal üslerinden uzaklaşması ve birliklerini yeniden düzenleme ihtiyacı duyması idi.²²³⁸

22 Temmuz 1921'den itibaren Garp Cephesinin tamamında çekilme yeniden başlamıştı. Bu çekilme esnasında Yunan birliklerinin hiçbir takip harekâtı görülmemiş ve çekilen birlikler süvari birliklerinin örtme görevinde ve kendi çıkardıkları himaye kuvvetlerinin²²³⁹ kontrolünde kuzeyden itibaren çekilmeyi tamamlamıştı. Çekilme esnasında süvari birlikleri zaman zaman Yunan ileri birliklerine baskın tarzında taarruzlar yaparak düzenlerini bozmakta ve takip etmelerini önlemekteydi.²²⁴⁰

Yapılan muharebelerde, çok üstün Yunan kuvvetlerinin Seyitgazi istikametinde ilerlemeyi başarması, bu bölgeden cephenin yarılması tehlikesine neden olacağından Garp Cephesi Kumandanlığı birlikleri tam zamanında verilen bir kararla daha önceden keşfi yapılan Eskişehir-Seyitgazi hattına düzenli bir şekilde çekilmeyi başardı.²²⁴¹ Ancak Yunan kuvvetlerinin ileri hareketi görüldüğünden bu hatta da durulmayarak geri çekilme harekâtı devam etti.²²⁴²

25 Temmuz 1921'e kadar süren çekilme harekâtı,²²⁴³ birliklerin Sakarya Nehri doğusuna geçmesi ile tamamlanmış oldu. Bununla birlikte, Türk Birliklerinin, düzenli bir çekilme harekâtı gerçekleştirerek kuvvet kaptırmamış olsa da birlik mevcutları ve harp malzemeleri oldukça azalmış ve yeniden kesin sonuçlu bir muharebeyi kaldıracak güçte olmadığı anlaşılmıştı.

Diğer taraftan Kütahya ve Eskişehir muharebelerinin kaybedilmesi ile büyük bir arazi parçası ile ikmalin sağlandığı tek ulaşım hattı olan demiryollarının önemli bir bölümü de Yunanlıların eline geçmiş oldu. Aynı zamanda Batı Cephesi birliklerinin Sakarya gerisine çekilmesi ordunun moralini bozmuş ve birliklerde firar

²²³⁸ **TİH, Batı Cephesi, II-4, s.490-492.**

²²³⁹ “Geri çekilen piyadenin muvakkaten takipten kurtarılması ve vakit kazanması ekseriya bütün bütün hezime mani olabilir.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:518, 1328, s.222)

²²⁴⁰ **ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1408, Gömlek:82, Belge Nu.:82-1, 1a.**

²²⁴¹ **Türk İstiklâl Harbi Hülasası**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni, Askeri Matbaa, İstanbul, 1937, s.6.

²²⁴² **Tevfik Doğan, Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1940, s.41.

²²⁴³ “Müdafîin şu usûle nazaran muhacimin önünden çekile çekile en sonra memleketin içerisine kadar sokulur. Bu türlü hareket etmenin başlıca faidesi; birçok zaman kazanmak ve o sayede hasım ordusunu müsademe-yi katiye olmazdan evvel zuhur edecek esbab-ı tabiye ve siyasiye tesiriyle iyice perişan bir hale getirmektir. Müdafîin ciheti şu dediğimiz gibi hareket eylediği zaman ekseriya taarruz ordusundan daha kuvvetli bir hale gelebilir. Çünkü daima kendi memleketine kendi menabia servetine doğru çekilir ve ondan başka ilk devirlerde hazır olmayan bir hayli kıtaat ile de birleşmiş olur.” (Harbin Sevk ve İdaresi, 1337, s.99)

olaylarını artırmıştı. Bu durum itibariyle ordunun hazırlanması ve yeniden teşkil edilmesi gerektiği ortaya çıktı.

Kütahya Muharebesi, Yunan ordusu'nun üç gün süreli güneyden kuşatmaya dayalı bir kanat muhaberesi şeklinde geçmişti. Ancak güneydeki bu kuşatmadan kısmen vazgeçerek bu kez güneyden yarma harekâtına ağırlık vermeleri daha sonra da Eskişehir istikametinde taarruz için kuvvet toplamaları Yunan harekâtının sevk ve idaresindeki belirgin taktik hatalardı.

Yunanlılar bu hareketler ile öncelikle güneydeki kuşatma harekâtını devam ettirememekle Türk Ordusu'nun cephenin iç kesimlerine kuvvet sevk etmesine neden olmuş, hatta Eskişehir'de taarruz maksadıyla kuvvet toplamaları nedeniyle Garp Cephesi Kumandanlığının bir karşı taarruz yapmasına dahi sebebiyet vermişti. Böylece genel çekilme harekâtı için Garp Cephesi birlikleri zaman kazanmış oldu.²²⁴⁴ Ayrıca bu muharebeler, Türk Ordusu'nun savaşma azim ve iradesini kıramamış aksine daha büyük bir hırsla hazırlanmasına neden olmuştu.²²⁴⁵

General Papulas'ın emir-komuta ettiği Küçük Asya Ordusu ve onun Komuta Heyeti, Eskişehir-Kütahya Muharebelerini başarılı olarak görmelerine rağmen daha ileri götürülecek bir harekâtın çok zorluklarının olacağını düşünerek Ankara'ya gitme taraftarı değildi. Ancak Yunan siyasi kararı Yunan Ordusu'nun Ankara'yı ele geçirmesinin Yunan çıkarları için gerekli olduğuna karar verdiğinden harekâtın devamında ısrar etti. Bu kararı kabul etmek zorunda kalan General Papulas da müteakip harekâtın nasıl olacağını belirtir raporu, Yunan Harp Bakanına sundu. Raporda, Türk kuvvetlerini dağıtılması ve Eskişehir önünde toplanmalarının engellenmesi maksadıyla ordunun Ankara'ya doğru ileri harekâta başlayacağı ve mevcut demiryollarından istifadesinin engelleneceği belirtildi.²²⁴⁶ Böylece, siyasi ve askeri hedefleri birbirine karışmış ve ne yapacağını bilemeyen Yunan yönetimi askeri gerçekleri kabul etmeyerek Yunan Ordusu'nu Anadolu'da yeni maceraya sürüklemiş oldu.

²²⁴⁴ **TİH, Batı Cephesi, II-4**, s.550-551.

²²⁴⁵ Cevdet Kerim İncedayı, **Türk İstiklâl Harbi-Garp Cephesi**, Haz.:Muhammet Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.120.

²²⁴⁶ **General Papulas'ın Hatıratı**, Yeni İstanbul Yayınları, İstanbul, 1969, s.11-12.

6. Sakarya Meydan Muharebesi

a. Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Siyasi ve Askeri Durum

(1) Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Siyasi Durum

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile askeri işbirliği ve Fransa ile olan ilişkilerindeki düzeltilmeler İngiltere'nin Anadolu politikasını değiştirmedeği gibi Sevr Antlaşması'nın uygulanması için Yunanistan'ı Anadolu'da daha da serbest bırakmıştı. İngiltere'yi buna iten bir sebep de Sovyet Rusya'nın Kızılordu ile Anadolu'ya gelerek Milli Mücadele'ye kuvvet yardımı yapmasından çekinmesi idi. Çünkü Kızılordu, Anadolu'ya girdiği takdirde bir daha kolay kolay çıkmayabilir ve Anadolu'da ilerleyen Yunan Ordusu'nu da kolaylıkla geri atabilirdi. Böyle bir durum karşısında İngiltere'nin müdahale zorunluluğu olacağından Yunanlılar lehine yeniden çatışma tehlikesi ortaya çıkacak ve iş daha karmaşık bir hal almış olacaktı. İngiltere böyle bir istemediğinden Yunanistan'ın Anadolu'daki ileri harekâtını bir an önce tamamlayarak Milli Mücadeleyi bastırmalıydı. Nitekim Lloyd George, 16 Ağustos 1921'de İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada; *"Kemalist ayaklanmayı bastırmak için Anadolu içlerine dek İngiliz askeri gönderilmeyeceğine göre bir tek yol kalmıştır. Bu yol iki tarafı sonuna kadar vuruşturmaktır. Ancak Yunanistan 1913 yılında Bulgaristan'ın düştüğü hataya düşmekten kaçınmalıdır."* diyerek Yunanistan'ı teşvik etmekteydi. Bu teşvik siyasi yönden olduğu gibi askeri yönden de devam etmiş ve Yunanlıların verdiği harp silah ve malzeme siparişlerini karşılamışlardı.²²⁴⁷

Diğer taraftan, Yunanlıların Anadolu içlerine kadar istila amacını taşıyan bu geniş çaplı harekâtı, İngiltere dışındaki İtilaf Devletleri tarafından kendi çıkarlarına ters düştüğü için desteklenmiyordu. Yunan Ordusu, Temmuz 1921 itibarıyla İç Batı Anadolu'ya kadar geniş bir alanı işgal etmiş olmasına rağmen Türk Ordusu'nu imha edemediği gibi Anadolu Hükümeti tarafından da bir ateşkes teklifi almadı. Ayrıca askeri harekâta kendilerini başarılı gören Yunan Ordusu, bu durum nedeniyle İtilaf Devletleri'nin arabuluculuk önerisinde bulunacaklarını umuyordu. Fransa ve İtalya'nın çekimser olması bu ümitlerini de boşa çıkarmış ve İngiltere'den başka bir destekçisi kalmamıştı.²²⁴⁸

²²⁴⁷TİH, Batı Cephesi, II-5/1, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.10-12.

²²⁴⁸TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.15.

Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri sonunda ordunun Sakarya Nehri doğusuna çekilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde büyük bir moral bozukluğuna yol açmıştı. Özellikle 23 Temmuz 1921- 5 Ağustos 1921 döneminde Meclis'te yapılan görüşmeler de önemli kararlar alınmıştı. Bunlar, cepheye bir heyet gönderilerek yerinde denetlenmesi, Ankara'nın savunulması için gerekli askeri hazırlıkların yapılması, gerektiğinde Meclis'i Kayseri'ye taşımak için hükümete yetki verilmesi ve Meclis çalışmalarına ara vermeden devam edilmesi idi. Ancak bu kararlar Meclis'teki muhalefetin şiddetini azaltmamıştı. Özellikle Ordunun son harekâtındaki yenilgisi ve büyük bir alanı Yunanlılara terk etmesi, onlar için sürekli bir eleştiri konusu idi. Tartışmalar ve eleştiriler, hep ordunun iyi sevk ve idare edilemediği noktasında düğümleniyor ve Meclis Başkanı olarak Mustafa Kemal, sorumlu görülüyordu. Muhalliflerin bu görüş ve düşüncelerinin ötesinde kurtuluşun tek vasıtası ordu olduğu, Meclisin çoğunluğu tarafından biliniyordu. Bu nedenle ordunun sevk ve idaresinin Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılmasında ısrar ediliyordu. Meclis Başkanı Mustafa Kemal, 4 Ağustos 1921'de yaptığı Meclis'in gizli oturumunda çoğunluğun bu isteğini tüm yetkilerin kendisinde olması şartıyla kabul edebileceğini bildirdi. Meclis'te yaptığı bir konuşma sonrası 5 Ağustos 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal'i askerliğe döndüren ve aynı zamanda Başkumandan olarak Türk Ordusu'nun sevk ve idaresini üslenmesine yetki veren Başkumandanlık yetkisini²²⁴⁹ kendisine vermiş oldu.²²⁵⁰

Tüm yetkileri üzerine alan Mustafa Kemal Paşa, muhtemel bir Yunan taarruzunu karşılayabilmek için öncelikle askeri yönden iyi hazırlık dönemi geçirmenin zorunlu olduğunu biliyordu. Nitekim İkinci İnönü Muharebesi sonrası halktan bedeli sonra ödenmek üzere ihtiyaç duyulan malzemelerin alınması için 29 Mayıs 1921'de bir kararname çıkarılmış²²⁵¹ ve Mustafa Kemal Paşa tarafından, Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet Paşa'ya verilen talimat ile bir meydan muharebesinin başlayacağı belirtilerek ordunun ihtiyaçlarının karşılanması istenmiş²²⁵² ve bu kapsamda 3 Ağustos 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından Heyet-i Vekile'ye yapılan, "*orduyu takviye için çok miktarda silaha ihtiyaç olduğu, satın*

²²⁴⁹ "Herhangi bir harbi idare eden bir Başkumandanın, her şeyden evvel o harbin mahiyetini bilmesi lazımdır. Yani Başkumandan sevk ve idare edeceği harple milletin ne dereceye kadar alakadar olduğunu bilmesi icap eder." (Mütehassıs Ritter Bey, **Büyük Harp, Avrupa Cepheleri, Harp Akademisi 1926-1927 Tedrisatı**, Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927, s.10)

²²⁵⁰ **TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.19-21.**

²²⁵¹ **BCA, Dosya:49, Gömlek:320, Yer:8.**

²²⁵² **HTVD, sayı.56, 1966, Vesika Nu.:1299.**

*alınan silahların yeterli olamayacağı bu nedenle halkın elinde bulunan silahların da alınarak birliklere dağıtılması ve harbin sonunda silahların tekrar sahiplerine verilmesi” talebi uygun görülerek ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmıştı.*²²⁵³ Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu uygulamaların sürekli olmaması ve belli bir planlama çerçevesinde yapılması maksadıyla 7-8 Ağustos 1921’de Tekalif-i Milliye emirlerinin yayımlanmasını sağlayarak cephe gerisi seferberliğini de başlatmış oldu. Bu emirler, çok ayrıntılı hazırlanmış ve harp sonrasında da telafisi yapılan milli hazırlık hükümleriydi.²²⁵⁴

Böylece Mustafa Kemal Paşa, siyasi ve askeri tüm yetkileri üzerine almakla, bu sıkıntılı dönemin tartışma ve görüşmelerle geçmesini önleyerek alınacak kararların öncelikle askeri yönde olacağını göstermiş ve aynı zamanda kendisi cephedeyken alınacak siyasi kararların da kendisinden bağımsız alınmasını önlemiş oldu.

(2) Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Askeri Durum

(a) Türk Kuvvetleri

Garp Cephesi Kumandanlığı, Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinden sonra insan gücünün yarısını; silah gücünün de onda birini kaybetmiş ve genel çekilme emrine uygun olarak Sakarya Nehri doğusundaki savunma mevzilerinde tertiplenerek bir taraftan tahkimata²²⁵⁵ devam etmekte diğer taraftan ordunun yeniden toparlanması için gerekli tedbirleri almaktaydı. Ordunun yeniden teşkil ve tanzimi, Mustafa Kemal Paşa’nın, Başkumandanlık yetkilerini almasından sonra, kurduğu Başkumandanlık Karargâhı vasıtasıyla hız kazandı. Yapılan yeni düzenlemelere göre Türk Ordusu’nun kuruluş ve konuş durumu şöyleydi:

Başkumandan: Mustafa Kemal (*Atatürk*) Paşa

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi: Fevzi (*Çakmak*) Paşa

²²⁵³BCA, Dosya:54, Gömlek:354, Yer:26.

²²⁵⁴S.Sürmeli, **Milli Mücadele’de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s.60.

²²⁵⁵“*Piyade müdafaa tertibatı, (piyade mevzileri) 150 ile 400m mesafe ile birbiri gerisinde vaki olup gayr-i muntazam bir surette devam eden ve birçok irtibat hatlarıyla birbirlerine ve müteaddit Tarık-ı tekarrübiye ile geriye merbut bulunan ve dayanak noktalarını ve kenet noktaları ile mahal-i mahfuza gruplarını havi olan bir avcı hendekleri şebekesidir.*” (Mevzi İnşasına Dair Mevaid-i Umûmîye, 1337, s.3)

Birlikleri: Garp Cephesi Kumandanlığı, Şark Cephesi Kumandanlığı, Güney Cephesi Kumandanlığı, Elcezire Cephesi Kumandanlığı, Merkez Ordusu Kumandanlığı ve doğrudan bağlı kumandanlıklardı.

Garp Cephesi Kumandanlığı;

Kumandanı: İsmet (İnönü) Paşa

Kurmay Başkanı: Kurmay Yarbay Naci (*Tınaz*), daha sonra Albay Asım (*Gündüz*)

Birlikleri: Kolordu yetkisinde yedi grup kumandanlığı mevcuttu. Bunlar sırasıyla, 1.Grup, 2.Grup, 3.Grup, 4.Grup, 5.Grup, 12.Grup ve ihtiyat gruplarıydı. Ayrıca 15.Piyade Tümeni ve 3.Süvari Tümeni bulunuyordu. Buna göre;²²⁵⁶

1.Grup Kumandanlığı, Albay İzzettin (*Çalışlar*) Bey'in sevk ve idaresinde 1.Piyade Tümeni, 1.Süvari Tümeni ve bağlı birlikleri,

2.Grup Kumandanlığı, Albay Selahattin (*Adil*) Bey'in sevk ve idaresinde 5., 6., 9.Tümenler ile Mürettep Tümen,

3.Grup Kumandanlığı, Albay Mehmet Arif Bey'in sevk ve idaresinde 3.Kafkas Tümeni, 24.Tümen, 41.Tümen ve bağlı birlikleri,

4.Grup Kumandanlığı, Albay Kemalettin Sami (*Gökçen*) Bey'in sevk ve idaresinde 5.Kafkas Tümeni, 7.Tümeni, 61.Tümen ve bağlı birlikleri,

5. Grup Kumandanlığı, Albay Fahrettin (*Altay*) Bey'in sevk ve idaresinde 2.Süvari Tümeni, 14.Süvari Tümeni ile 4.Süvari Tugayı,

12. Grup Kumandanlığı, Albay Halit (*Karsıalan*) Bey'in sevk ve idaresinde 8.Tümen, 11.Tümen, 57.Tümen ve bağlı birlikleri

İhtiyat Grup Kumandanlığı, Yusuf İzzet (*Met*) Paşa'nın sevk ve idaresinde 4.ve 23.Tümenlerdi. Ayrıca Garp Cephesi Kumandanlığına doğrudan bağlı 15.Piyade Tümeni ile 3.Süvari Tümeni mevcuttu.²²⁵⁷

Bu haliyle Türk Ordusu'nun sevk ve idaresi yüksek komuta kabiliyetine sahip kumandanlardan teşkil edilmiş durumdaydı. Kumandanların tamamı Birinci Dünya Harbi tecrübesi olmakla birlikte, Ermenilere karşı Şark Cephesi'nde; Fransızlara karşı Güney Cephesi'nde; Yunan ileri harekâtının başladığı günden

²²⁵⁶ “Her ne kadar muharebenin ibtida devrinde muharebeye ithal edilecek kuvvetin miktarında ihtiyatkarene davranılması muktezi ise de tedricen takviye edilmek üzere muharebeyi gayr-i kâfi kuvvetlerle icraya kalkışmaktan da büyük hata olamaz. Bu halde mütemadiyen çok kuvvete karşı az kuvvetle muharebe edilerek adetçe tefevvuktan bila-ihtiyar istifade edilmemiş olur. Akim kalan bir teşebbüs faidesiz telefata müeddi olduktan başka askerın kuvve-yi maneviyesine de muzarrat eder.” (*Piyade Talimnamesi*, Madde:280, 1328, s.127)

²²⁵⁷ *TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.47-55.*

itibaren de Garp Cephesi'nde olmak üzere Türk İstiklâl Harbi'nde önemli taktik başarılarla sahiptiler.

(b) Yunan Kuvvetleri

Yunan Küçük Asya Ordusu, üç kolordu ve bir Güney Tümenler grubundan teşkil edilmişti. Ordu Kumandanı General Papulas, Ordu Kurmay Başkanı Pallis'di. 1.Kolordu, General Kondilis'in sevk ve idaresinde 1, 2 ve 12.Tümenlerden; 2.Kolordu, General Prens Andrew'un sevk ve idaresinde 5, 9 ve 13.Tümenlerden; 3.Kolordu, General Polimenakos'un sevk ve idaresinde 3, 7 ve 10.Tümenlerden teşkil edilmişti. Güney Tümenler Grubu, 4 ve 9.Tümenlerden teşkil edilmiş olup General Trikupis'in sevk ve idaresinde olmasına rağmen sonradan kaldırılmıştı. Buna göre toplam 11 tümenlik bir hazır muharebe gücü bulunmaktaydı. Sevk ve idare esasları bakımından Fransız Ordusu tarafından yetiştirilen Yunan Ordusu, kısmen Alman ordusu sevk ve idare usûllerini de uygulamaktaydı.²²⁵⁸

Bu usûl ve esasları uygulayan Yunan komuta heyetinin, Yunan Ordusu'nun Sakarya Nehri'ne kadar olan harekâtındaki sevk ve idaresinde pek başarılı olduğu söylenemez. Harekâtın bu hatta gelmesindeki esas sebep, taktik bir üstünlük olmayıp silah ve insan üstünlüğünün olmasındandı. Bununla birlikte Yunan komuta heyeti, ordunun ikmal ve iaşesinin sağlanması için ihtiyaç duyulan ikmal yollarının hazırlanması gerektiğini, bunun için de zamana ihtiyaç duyulduğunu belirtmekte ancak Yunan hükümetini bunu kabul etmemekteydi.²²⁵⁹

b. Sakarya Meydan Muharebesi'nin İcrası

Türk Ordusu'nun, Sakarya Nehri gerisine çekilmeden önce bu mevziler için hazırlanmış bir planı mevcut değildi. Bu nedenle Sakarya mevzileri geri çekilme harekâtının bir sonucu olarak hazırlıksız işgal edilmiş²²⁶⁰ ve Yunan Ordusu'nun genel bir taarruzu beklendiğinden hemen mevzilerin tahkimatına başlanmıştı.

²²⁵⁸TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.66-68.

²²⁵⁹Büjak, Yunan Ordusu'nun Seferleri, s.217-218.

²²⁶⁰“Bir mevzi için ilk karar alel-ekser harita üzerinde verilir. Mevziin imtidadı, kumandanın fikir ve maksadı ve elde mevcut kuvvet ile mütenasip olmalıdır. Bazen yerden ziyade taarruz istikametleri

Mustafa Kemal Paşa Başkumandan olduktan sonra kurmay heyetine verdiği emir ile mevcut durum değerlendirilmiş ve Yunan Ordusu'nun imkân ve kabiliyetleri belirlenerek kabul edilebilir en muhtemel hareket tarzı ortaya konmuştu. Buna göre de genel bir savunma planı oluşturuldu. Başlangıç durum muhakemelerinde Yunan Ordusu'nun;

-Mevcut kuvvetlerinin çoğu ile Sakarya Mevzine cepheden taarruz edebileceği,

-Asıl kuvvetleri ile Sakarya Mevzinin kuzey kanadına taarruz edebileceği,

-Asıl kuvvetleri ile Sakarya Mevzinin güney kanadına taarruz edebileceği,

-Cephede az bir kuvvet bırakarak kanatlardan kuvvetli iki kol ile kuşatma yapabileceği değerlendirilmişti. Bu dört muhtemel hareket tarzından üçüncüsünün Yunan Ordusu tarafından en kuvvetle muhtemel yapabileceği kabul edildi. Buna göre oluşturulan savunma planında ise Garp Cephesi boyunca Sakarya Nehri hattında savunma tertibi alınması,²²⁶¹ bu savunma hattının²²⁶² gerisinde kuşatılma ihtimaline karşı kuvvetli ihtiyat kuvvetlerinin bulundurulması, Yunan Ordusu'nun taarruz azim ve iradesi kırılıncaya kadar bu hatta savunmaya devam edilmesi kararı verildi.²²⁶³

Savunma planı Yunan Ordusu'nun önceki muharebelerdeki sevk ve idaresi ile kullandığı hareket tarzları göz önünde bulundurularak tespit edilmişti. Yunanlıların özellikle son muharebelerde cephe taarruzlarını bırakarak kuşatmaya ağırlık vermesi ve güneydeki arazinin de kuşatma harekâtına elverişli olması Türk Yüksek Komuta Heyeti'nin değerlendirmelerinde etkisi olmuştur.

Genel Savunma Planı oluşturulduktan sonra, savunmanın nasıl yapılacağı konusunda birliklere yayımlanan emir ve direktiflerle de ilave tedbirler alınmaktaydı.

Buna göre, adım adım savunma ve direnme yapılarak fırsat buldukça karşı taarruzların yapılması ve Yunanlıların iradesinin kırılması için zaman zaman oynak savunma yapılması planlanmıştı. Başkumandanlık verdiği direktif ve emirlerde

nazar-ı dikkate almaya ve müteaddit müdafaa cepheleri ahzar eylemeye lüzum görülür." (Sahra İstihkâm Talimnamesi, s.2-3)

²²⁶¹ "Muharebe cüz-i tamlarının büyüklüğü nispetinde birinci hat cephesinin tebdilindeki müşkülât dahi tezayid eder. Muharebeye girmezden evvel muharebe edilecek cephe mehma emkane hatasız olarak tayin edilmelidir. Harekât müteakibe esnasında cephenin yanlış olduğu tayin edilirse kıtaatı cesimede sahih cephede yeni hatlar yapmaktan başka tedabir-i ittihazı nadiril-imkândır." (Piyade Talimnamesi, Madde:281, 1328, s.128)

²²⁶² "Müdafaa bir hatta değil birkaç hattan mürekkep oluşan bir mevzide hatta müteakip birkaç mevzide hareketli bir surette cereyan eder. Bu tarz müdafaa memleket ve ordumuz şartlarına ve düşmanın kuvvet haline nadiren tevafık eylediğinden istisnai bir usûl olarak kabul edilmelidir." (Harpte Talim ve Terbiye, 1337, s.1-2)

²²⁶³ TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.79-81.

bu konuları sürekli hatırlatmış ve ast birliklerin sevk ve idaresinde özellikle topçu ve piyadenin birlikte olmasına önem vermişti.

Savunmada genel bir taktik esası olarak, “...Ordunun kuvvet ve durumu düşmanı yenmeye yeterlidir. Düşmanın içinde bulunduğu güçlüklerden de yararlanılmalıdır. Savunma mevzinde bazı noktalarda ileri geri dalgalanmalar olabilir. Bu durum birliklerce normal görülmelidir. Mevzide bir birlik herhangi bir nedenle geri çekilse de yanındaki birlik savunduğu mevzini kuvvet ve inatla elde bulunduracak ve çekilen kıtaya topçusu ve piyadesiyle yardım edecektir. Çarpışmaların şiddetlendiği yerlerde ve alanlarda kumandanların görev ve yetkilerini sessizlik ve soğukkanlılıkla idare ederek, kişisel düşünce ve duygularla genel durumu bozabilecek kararlar almaktan çekinmeleri önemle hatırlatılır...” denilerek savunmada bütünlük ve birlikler arası desteğin önemi belirtilmekteydi. Diğer bir direktifte ise; “Gruplara tahsis edilen savunma hudutlarının kumandanlarca hiçbir şüpheye düşmeden ve duraksamaksızın iyice bilinmesi ve anlaşılmış olmasını bilmek isterim. Topçu muharebelerinde piyadenin lüzumsuz bir ateşe karşı yalnız bırakılmaması gerekir. Topçumuz piyademizi her zaman korumaya mecburdur.²²⁶⁴ Bunun ilgililerce bir kez daha önemle göz önüne alınmasını isterim. Muharebe sırasında grup kumandanları ve diğer kumandanlar arasında irtibatın devamı ve korunmasına çok önem verilmelidir. Her ast üst kumandan ile irtibatı aramalıdır. Gruplar kendi içlerinde teknik araçlardan başka süvari postaları ile de irtibat yapacaktır. Grup kumandanları muharebenin devamınca olumlu veya olumsuz her önemli olaya gerekli tedbirleri almakla beraber durumu derhal orduya bildireceklerdir. Her grup kumandanı kendi bölgesindeki piyade ve özellikle topçu mevzilerini,²²⁶⁵ ateş bölgelerini²²⁶⁶ ve topçunun piyadeye yardım şeklini gösterir bir

²²⁶⁴ “Piyade sınıfı, aslidir. Muharebenin başlıca yükü piyadeye yüklenir. Topçu ateşiyle piyadeye yol açmak, müdafaada gayr-i mütezelzil bir surette sebat etmek ve düşmanı galibane tard ve defî eylemeyi teshil eylemek suretiyle piyadeyi himayeye ve yükünü hafifletmeye mecburdur. Bu vechile topçu muharebenin umud-u fakrisini teşkil eder. Ve topçunun tarz-ı istihdamı ve ateşiyle istihsal edeceği neticeleri her muharebenin cereyanında kati bir tesir icra eder. Kaide-yi esasiye olarak topçu, tam zamanında muvaffak bir mevziiden en muvafık hedefe iyi bir surette endahat edebilmelidir.” (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.1), “Piyademizin yükünü tahfif için düşman topçusu ile müessir bir tarzda muharebe etmek lazımdır.” (Almanya’daki Tecrübelere Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat, 1332, s.33)

²²⁶⁵ “Mevziin intihabında mevziin ilerisinde bulunan ve düşman nazarından bizi setr eden şeylerin (ormanlar, çalılıklar, evler) üzerinden ateş edilip edilmeyeceğini ve ateş edilmeyecek ise ne kadar geride mevzi almak icap ettiğini nazar-ı dikkate almak gerekmektedir.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.19)

²²⁶⁶ “Batarya planlarında, batarya mevzinin sahih mesaha edilmiş mevzie esas istikamet, ateş mevziinin zaviye-i mitesi, muntika için mühim olan bilcümle hedefler ve arazi nukatı dahil edilir. Batarya plan

krokiyi²²⁶⁷ daima yanlarında hazır bulunduracaklardır. Her kumandan komşu kıtasının yardıma muhtaç olduğunu gördüğünde kendiliğinden o birliğe derhal yardım etmeye mecburdur.” şeklinde belirtilen hususlar birliklerin sevk ve idare esasları açıklanıyordu.²²⁶⁸

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen bu direktif ve emirlerde, grup kumandanlarının birlikleri yakından sevk ve idare etmesi, üst birliklerle irtibatın sürekli olması, topçunun savunmada çok önemli görevleri olması nedeniyle ateş altına alacağı yerleri şimdiden belirlemesi, ayrıca topçunun daima piyadeyi desteklemesi ve yakın birlikler arasında emniyet ve irtibatın devamlı olması istenmişti. Aynı zamanda bu direktif, birliklerin savunma esnasında taktik seviyede dikkat etmesi gerekli çok önemli konuları içermektedir.

(1) Mevzi İlerisindeki Muharebeler

Türk Ordusu Sakarya savunma mevzilerinde, kuzeyden güneye 1 ve 5.Grup Kumandanlıkları ileri mevzi kuvveti olarak örtme görevinde; 3 ve 12.Grup Kumandanlıkları asıl savunma mevzilerinde; 4.Grup ise cephe ihtiyatında toplanma bölgesinde idi. Garp Cephesi Kumandanlığı 25 Temmuz 1921’den itibaren 1 ve 5.Grup Kumandanlıklarını Yunan Ordusu ile cephenin ilerisinde temasta bırakmıştı. Temastaki bu birliklerden 5.Grup Kumandanlığı süvari tümenlerinden teşkil edildiğinden örtme görevinin yanı sıra Yunan birliklerinin gerisine baskın görevleri de verilmişti. İleri hattaki bu birliklerin diğer bir görevi ise Yunan ordusu hakkında keşif faaliyetleri sonucu bilgi elde etmek ve bu bilgileri süratle Garp Cephesi Kumandanlığına göndermekti.

haritası bilhassa düşman siperlerine ve yakın hedeflere karşı muktazı endahat esasatı hususunda batarya planı ikmal eder.” (Sahra Topçu Endeht Talimnamesi, Matbaa-ı Askeri, İstanbul, 1339, s.172-173)

²²⁶⁷ “Vüsati ziyade bir mıntika-yı arazi bir batarya tarafından ateş altına alınmak lazım gelirse batarya kumandanı ahval-i muharebeye nazaran düşmanın mıntika-i mezburenin hangi kısmı üzerinde bulunmasının muhtemel olduğunu veya mıntika-i mezkureye dâhil olmak için hangi zemin kısmından istifade eyleyeceğini tefekkür ve mülâhaza eylemeye mecburdur. Ondan sonra kısm-ı mezbur ateş altına alınır. Her kısım ayrı ayrı plan hedefi teşkil eder. Bu kısımların her biri derece-yi ehemmiyetlerine nazaran sıra ile ateş altına alınırlar.” (Ağır Topçu Endeht Talimnamesi, 1333, s.113), “İleri arazinin mesafeleri ve bilhassa düşman topçusunun zuhur-u melhuz olan mevziin mesafesi ve düşman piyadesinin taarruzu muhtemel olan mesafeler tayin olunup bunlar muvafık surette kayıt edilir. Ve zaman mevcut ise mezkûr mesafeler o arazinin krokisi üzerine tahrir edilir.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.59)

²²⁶⁸ TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.87-88.

İki kademe halinde tertiplenen birliklerin taktik anlamda iki temel görevi vardı: birincisi, ileri mevzi kuvvetleri tarafından asıl savunma mevzilerinin yeri hakkında Yunan birliklerini yanıltmak ve Yunan birlikleri hakkında bilgi toplayarak taarruzun ne zaman ve nasıl olacağını tespit etmek; ikincisi ise asıl savunma mevzilerindeki birlikler tarafından mevzilerin tahkimatına aralıksız devam etmektir.

Garp Cephesi Kumandanlığından yayımlanan emirlerle de birlik kumandanlarına sevk ve idarede yapılan hatalar belirtilerek alınması gerekli tedbirler bildiriliyordu. Nitekim 27 Temmuz 1921’de Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından yayımlanan bir emirde, tümenlerin kuruluşunda yer alan piyade kumandanlıklarının etkisiz kaldığı ve sorumluluk almadıklarının²²⁶⁹ tespit edildiği belirtilerek tümen kumandanlarının piyade kumandanlarını etkin kullanması ve yetersiz olanların yetkilerinin alınması emri verilmişti.²²⁷⁰

Bu genel esaslar içerisinde görevini sürdüren birliklerin cephesinde 29 Temmuz 1921’e kadar temas hattında herhangi bir olay olmamıştı. 2.Süvari Tümeni ileri mevzi kuvveti olarak kendisine verilen görev gereği Döğür İstasyonu’nda bulunan bir Yunan birliğine baskın yaparak²²⁷¹ zayıf verdirdi. Aynı şekilde 4.Süvari Tugayı da yürüyüş halindeki bir Yunan müfrezesine yaptığı baskınla yarısını imha ederek birçok harp malzemesi ele geçirdi. Bununla birlikte 5.Grup Kumandanı, emrindeki süvari birliklerinin faaliyetlerinin arzu edilen seviyede olmadığını düşünmekte ve süvarinin hızlı olmasının²²⁷² “bir bölgeden girip diğer bölgeden çıkmasını” gerektirmediğini belirtmekteydi.²²⁷³

İleri mevzilerdeki küçük ve tesirsiz çatışmaların dışında Garp Cephesi, genel savunma tedbirlerine devam etmekteydi. Özellikle asıl savunma mevzinin yerinin tahkim edilmesi konusunda yürüttüğü çalışmalara önem vermekte ve görevlendirilen heyetler vasıtasıyla mevcut mevziler ve arazi yerinde incelenerek ilave tedbirler alınmaktaydı. Ayrıca 5.Grup Kumandanlığına verilen bir görevle de

²²⁶⁹ “Emrin icra edilmemesinden dolayı tevellüt edecek mesuliyet maduna aittir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:304, 1325, s.127)

²²⁷⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1301, Gömlek:89, Belge Nu.:89-1.

²²⁷¹ “Düşmanı ansızın basmak ve tedabiri ve tertibat mukabelesini tesirsiz bırakmak hususlarında derece-yi muvaffakiyet hâsıl olursa istihsal olunacak menfaat dahi o nisbetde büyük olur.” (Süvari Talimnamesi, Madde:429, 1328 Tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin Genişletilmiş Hali, s.12)

²²⁷² “Süvari kumandanı süvari kıtaatının hareket-i vasatiyeti hakkında talimatnamede münderiç ahkâm-nazardan devir tutmamalıdır. Bu sürat arazi-yi adiyede saatte 9 km. olduğu gibi hiçbir zaman saatte 11 km.’yi tecavüz etmemelidir. Çünkü süvari daha ziyade bir süratle harekete icbar edilirse düşman mağlup edilip ricata başladıkta müfreze kumandanı mağlup düşmanı takip ettirmek için süvarisini alelekser muktedir bulamaz.” (Muhtalat Müfreze İçerisinde Süvarinin Vazifesi, 1327, s.10)

²²⁷³ TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.121-132.

Yunanlıların geçebileceği muhtemel köprü ve geçitlerin yerinin tespit edilmesi istenmişti.²²⁷⁴

Bu dönemde savunma mevzilerinin ilerisindeki süvari tümenlerinin yapacağı faaliyetler çok önemliydi. Bu öneme göre yapılan görevin uyumlu olmadığı düşüncesine sahip olan Garp Cephesi Kumandanı, 4 Ağustos 1921'e kadar süvarilerin²²⁷⁵ verilen görevleri tam olarak yapamadıklarını ve Yunan birlikleri içerisine yapılan akınların tesirsiz olduğunu belirtti. Hatta 2.Süvari Tümen Kumandanının taktik olarak kullanım maksadının²²⁷⁶ aksine hafif dağ toplarının etkisiz olduğunu belirterek²²⁷⁷ yerine süvari birliklerine daha kuvvetli dağ toplarının verilmesi teklifi, üzüntü ile karşılanmıştı.²²⁷⁸ Bunun üzerine süvari tümenlerinden teşkil edilen 5.Grup Kumandanlığı, süvari tümenlerine gönderdiği emir ile arazinin iyi değerlendirilmesini ve Yunanlıların muhtemel taarruz istikametlerinin doğru tespit edilmesini emretti. Ayrıca süvarilerin sorumlu olduğu bölge dörde bölünerek yapılan arazi etüdü, süvari tümenlerine gönderildi.²²⁷⁹ 11.Tümen Kumandanlığı da alacağı tedbirleri 4 Ağustos 1921'de 12.Grup Kumandanlığına gönderdiği rapor ile bildirdi. Buna göre, *"Yunan kuvvetlerinin bulunduğu bölgeyi iki kritik saha olarak değerlendiren 11.Tümen, özellikle Yunanlıların bir geçit harekâtı yapabileceğini düşünerek bu bölgenin topçu ile tutulmasını, iki süvari bölüğü ile Yunanlıları temasa zorlayarak geçide sevk etmesini, böylece Yunan birliklerinin yan ateşe²²⁸⁰ maruz kalacağını, piyade birliklerinin ise yaptığı taarruzdan sonra süvarinin himayesinde çekilmesini"* emretti.²²⁸¹

²²⁷⁴ TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.143.

²²⁷⁵ "Hücumla kaldırılan her bir kıta mücaviri bulunan kıtaların harekâtına ehemmiyet vermeyerek kendisi için tayin olunan düşmanı çiğnemelidir." (Süvari Talimnamesi, Madde:429, 1328 Tarihli Süvari Talimi Nizamnamesinin Genişletilmiş Hali, s.12-13)

²²⁷⁶ "Süvari muharebesinin hususiyetinden dolayı ekseriya tekerlekli topların yanında bulundurmamak tavsiye olunur." Madde:512, "Süvari topçusu, ansızın düşmana ateş yağdıracak surette mevzi kazanmasına yardım edecek kadar iştirake iktifa eder." (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:473, 1328, s.208)

²²⁷⁷ "Batarya kumandanı hedeflerin ahval ve tabiatını bilmelidir. Mumaileyh nasıl tesirat-ı esasiye istihsal edebileceğini ne gibi tesirat-ı fer'iyye husûlü kabil olacağını muayyen bir hedefe karşı ne gibi ahval dâhilinde toplarının tesirat-ı az olacağını veya hiç tesir hâsıl etmeyeceğini bilmelidir. Hedefin eb'ad ve tabiatı daha usûl-u endahta ve mermi intihabına icra-yı tesir eyler." (Ağır Topçu Endaht Talimnamesi, 1333, s.43)

²²⁷⁸ TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.155-163.

²²⁷⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1337, Gömlek:16, Belge Nu.:16-1, 2, 3.

²²⁸⁰ "Her mesafede bilcümle hedeflere yan ateşi icrası bilhassa müessirdir. Ateşin tesiri ne kadar az bir zamanda vukuu bulur ve ne derece nagihani olursa düşmanın kuvve-yi maneviyesi o kadar sarsılır." (Piyade Talimnamesi, Madde:192, 1328, s.95)

²²⁸¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1303, Gömlek:136, Belge Nu.:136-1, 2.

Diğer taraftan tahkimat işleri ile meşgul olan asıl savunma mevzilerindeki birliklerde asker firarları artmıştı. Bunun önlenmesi için cephenin gerisinde önleyici tedbirler alınması sağlanmış ve birliklere emirler yayımlanmıştı. Yine yayımlanan emirlerde keşif birliklerinin görevlerini iyi yapamadığı elde edilen bilgilerin yakındaki köylülerden toplandığı²²⁸² ve keşif birliklerinin temas hattına giderek doğrudan gözetleme sonucu herhangi bir bilgi elde etmediği belirtilmekteydi.²²⁸³

Birliklerin faaliyetlerinde etkinliğin sağlanması için alınan tedbirler artırılmıştı. Nitekim 8-9 Ağustos 1921’de Yunan birliklerinde ileri hareketlenmeler²²⁸⁴ olduğu yönünde keşif birliklerinden bilgilerin gelmesi üzerine Garp Cephesi Kumandanlığı, 12 Ağustos 1921’de durumu aydınlatmak ve Yunan ihtiyat birliklerinin yerini tespit için 14.Süvari Tümeni’ne Seyitgazi istikametinde Yunan birliklerine bir taktik akın²²⁸⁵ yapması emrini verdi. Emre hareket eden 14.Süvari Tümeni Yunanlıların ileri harekât için tertiplendiklerini tespit ederek aldığı bilgileri Garp Cephesi Kumandanlığına iletildi.²²⁸⁶

Yunan Ordusu, 14 Ağustos 1921 tarihi itibarıyla üç kolordu halinde ayırdığı asıl taarruz kuvvetleri ile bulunduğu toplanma bölgelerinden ileri harekâta başladığında taarruz için kuzey kanat, orta kesim ve güney kanat olarak tertiplenmişti. Bu tertiplenmeye göre, Kuzey Kanatta, General Polimenakos’un komutasındaki 3.Kolordu, 3, 7 ve 10.Piyade Tümenlerinden; Orta Kesimde General Kondilis komutasındaki, 1.Kolordu, 1, 2 ve 12.Piyade Tümenlerinden; Güney Kanatta, General Prens Andrew komutasındaki 2.Kolordu, 5, 9 ve 13.Tümenlerden teşkil edilmişti.²²⁸⁷

Türk Ordusu ise Sakarya Nehri ilerisinde ileri mevzi kuvvetleri ve Sakarya Nehri gerisinde asıl savunma mevzi kuvvetleri ve ihtiyat olarak üç kademe halinde tertiplenmişti.²²⁸⁸ Buna göre, ileri mevzi kuvveti olarak 1 ve 5.Grup; asıl

²²⁸² “Haberlere nefer kendi gözüyle gördüğünü ve işittiğini, tahmin ettiğini ve civardan veya diğer keşif kollarından öğrendiğini yekdiğerinden tefrik etmelidir. Verdiği yanlış haberlerden dolayı nefer kendinin dücar-ı mücazat edileceğini ve netayici muzarrasından mesul olacağını bilmelidir.” (Piyade Keşif Kollarına Rehber, 1321, s.9)

²²⁸³ TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.182.

²²⁸⁴ TİH, Batı Cephesi, II-5/1, İki Tarafın Harekât Planı EK-32’de belirtilmiştir.

²²⁸⁵ “Süvari harbin hemen kâffe-yi safahatında müstakilen hareket edebilir.” Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:391, 1328, s.183.

²²⁸⁶ TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.224-225.

²²⁸⁷ TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.250-251.

²²⁸⁸ “Muharebede ekseriyetle üç hat kullanılır. Her birinin vazifesi: Birinci hat, muharebeye cümleden evvel bed ile kâffe-i edvarına icra eder. İkinci hat, birincinin kuvve-yi zahriyesidir. İleriye harekette hatt-ı mezkûru takviye ve yanlarının emniyetini muhafaza eder. Üçüncü hat, Kumandanın elinde en

savunma mevzi kuvveti olarak 3, 12, 4.Grup Kumandanlıkları şeklinde tertiplenmesini tamamlamıştı. Ayrıca asıl savunma mevzileri gerisinde ise ihtiyat kuvveti olarak bir İhtiyat Grup Kumandanlığı oluşturulmuştu.²²⁸⁹

Yunan ileri harekâtının üç kol halinde tüm cephe boyunca 14 Ağustos 1921’de başlamasıyla Garp Cephesinin ileri mevzi kuvvetleri ile temas başladı. 1 ve 5.Gruplar oyalama muharebeleri²²⁹⁰ yaparak hem teması sürdürmekte hem de kuvvet kaptırmamak için uygun mevzilere geri çekilmekteydi. Ancak 5.Grup, yaptığı bir baskın hareketinden dönüşte gruba bağlı bir süvari alayı Yunan birliğinden zor sıyrılmış ve arkasının da kesilmesi ile tehlikeli bir duruma girmişti. Fakat yaptığı manevra ile kuşatılmaktan kurtularak 5.Gruba katılmış oldu.²²⁹¹

Yunan ileri harekâtı başladığında Garp Cephesi Kumandanlığı tespit edebildiği ölçülerde aldığı tedbirleri birliklere emir olarak yayımladı. Özellikle Yunan asıl taarruzunun nereden yapılacağı konusunda değerlendirmelerde bulunarak ihtiyat kuvvetlerinin ileri yanaştırılmasına, 3.Grup Kumandanlığının lağvedilerek birliklerinin 1.Grup emrine verilmesine, topçuların mevzilerinin yeniden belirlenerek Yunan ilerleme istikametlerine yönlendirilmesine ve keşif görevlerine önem verilmesine karar verdi.²²⁹² Ayrıca Garp Cephesi Kumandanı, 16 Ağustos 1921’de yayımladığı emirde; topçunun taktik kullanılmasına verdiği önemi belirterek yapılması gerekenleri belirtti: Buna göre,

“-Topçu ateşinin muharebe vaziyetine göre idare edilmesi gerektiğini ve ateş idaresini kolordu ve tümen kumandanlarının mutlaka yerinde görmesini,²²⁹³ ateşlerin dağılmamasını,

-Sık sık mevzi değiştirilmemesinin,²²⁹⁴ özellikle ağır topçunun mevzilerinin²²⁹⁵ iyi seçilmesi,

nihayette netice-yi katiye-yi icra eder ve muharebenin diğer halat-ı nageh-zuhuruna karşı koyduğundan büyük bir salahiyyete malik olmalıdır.” (Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, 1315, s.118)

²²⁸⁹ **TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.248-249.**

²²⁹⁰ “Kıtaat henüz mümkün tertibat almış bir halde bulunursa ricat hareketi teshil edilmiş olur. Fakat istihsal-i muzafferiyet için istimal edecek yerde ricat hareketinin setr ve muhafazası için ileriye bir ihtiyat alıkonulmazsa hata edilmiş olur.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:427, 1325, s.168)

²²⁹¹ **TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.254-255.**

²²⁹² **TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.257.**

²²⁹³ “Ordu kumandanı, kolordulara muharebe vazifelerini vermek, civar kolorduların müştereken icray-ı tesirini tanzim etmek, kuvvetleri tayin ve cephaneyi tahsisle topçu muharebesinin sevk ve idaresine icrayı tesir eyler. Ordular grubu kumandanları dahi aynı surette orduların topçu faaliyetine nafil olmalıdır.” (Topçunun Suret-i Umûmiyyede İstihdamı, 1334, s.9)

²²⁹⁴ “Daha iyi tesir veya testir için mevziin cüz-i olarak tebdili icab edebilir. Buna mevzi tebdili nazarı ile bakılmamalıdır. Bilhassa açık arazide büyük telefatı mucib olabilir.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.48-49)

-Topçu kumandanlarının²²⁹⁶ mevkilerindeki dost ve düşman piyade durumunu sürekli yakından takip etmesini,²²⁹⁷

-Topçu mühimmatının dikkatli kullanılmasını ve tesir mesafelerinin iyi hesaplanarak²²⁹⁸ israf edilmemesini,

-Piyade kıtaları topçu ateşi altında ilerleme esaslarını iyi yapmadıklarından çabuk dağıldıkları, bu nedenle piyade kumandanlarının bölgelerini doğru keşfetmelerini” istedi.²²⁹⁹ Aynı gün bütün birliklere yayımladığı başka bir emrinde ise “Yunanlıların yakında taarruz edeceğini, bu nedenle bütün kumandanlar ve erlere bu meydan muharebesini kazanmaya mecbur olduğumuzun hatırlatılmasını” bildirdi.²³⁰⁰

Harekât geliştikçe daha doğru bilgiler alınmakta ve Garp Cephesi Kumandanlığı da daha sağlıklı değerlendirmeler yapmaktaydı. Nitekim doğruya yakın bir değerlendirme ile Yunan Ordusu’nun kuzeyde daha az kuvvetlerle, ortada daha çok kuvvetlerle cepheden taarruz ve güneyden bir kolordu ile kuşatma harekâtı olabileceğini muhtemel görmekteydi. Bu doğrultuda alınan ilave tedbirler kapsamında İhtiyat Grubu’nun adının 3.Grup olarak değiştirilmesi ve güneye yaklaştırılması son derece yerinde bir karardı.

16 ve 17 Ağustos 1921’de Yunan birliklerinin Sakarya Mevzilerine yürüyüşü devam etti. Bu esnada 1’nci Grup Kumandanlığı tarafından cephe gerisinde de emniyetin sağlanması, kaçakların yakalanması ve geri bölgede muhtemel Yunan baskınlarına karşı Bilecik Jandarma Taburu, Mihaliçcik Jandarma Bölüğü ve Sakarya Muhafız Bölüğünden teşkil edilen bir inzibat kuvveti ve bölgesi oluşturuldu.²³⁰¹

Yunan ileri harekâtını geciktirmekle görevli İleri mevzi kuvveti olan 5.Grup; 2.Süvari Tümeni ve 14.Süvari Tümenleri ile Yunan öncü birliklerine karşı yaptığı muharebelerde zayıt verdimiş ayrıca Sakarya Nehri üzerindeki bazı kritik köprüleri imha ederek Yunanlıların ilerlemesini geciktirmişti. Yunan ilerlemesi

²²⁹⁵ “Ağır topçu kaideten mestur mevziiden endaht eder. Halat-ı istisnaiyede açık mevzii intihab edilebilir.” (Ağır Topçu Usûl-ü Endahtı, Madde:450, 1335, s.3)

²²⁹⁶ “Endahtın bilhassa tabiye nokta-i nazarından idaresi ise mafevka topçu amirlerine aittir.” (Sahra Topçu Endaht Talimnamesi, 1339, s.258)

²²⁹⁷ “Hedefin geçmek mecburiyetinde olduğu bir noktayı ateş altına almak mümkün olursa endahtta muvaffakiyet istihsali yalnız o zaman kabil olur.” (Ağır Topçu Endaht Talimnamesi, 1333, s.112)

²²⁹⁸ “Endaht cetvelleri intişarat vasatiyesinin cisametini yani atımların %50’sini ihtiva edebilmek için hedefin irtifa ve amukı veya arzı ne kadar olması lazım geleceğini ita etmektedirler.” (Ağır Topçu Endaht Talimnamesi, Mümtaz Yüzbaşı Lütfi, 1329, s.32), “Hedef cetvelleri ile tarassut mahallerinin manzara krokileri ahzar edilmelidir.” (Almanya’daki Tecrübelere Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat, 1332, s.11)

²²⁹⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1422, Gömlek:22, Belge Nu.:22-1, 1a.

²³⁰⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1422, Gömlek:22, Belge Nu.:22-2.

²³⁰¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1350, Gömlek:92, Belge Nu.:92-1, 1a.

karşısında mevcut durumu ile 5.Grup Kumandanlığının görevini yapmış kabul eden Garp Cephesi Kumandanı, grubu, Yunanlıların cephenin sol kanadında kuvvet toplaması üzerine örtme görevinden alarak Yunanlıların yanına etki yapmak üzere cephenin sol kanadına aldı. Sakarya asıl savunma mevzilerinde ise birlikler tahkimata ve tümen kumandanları ise arazi üzerinden muhtemel Yunan taarruz istikametlerinin keşif faaliyetlerine devam etmekteydi.²³⁰²

18 Ağustos 1921'den 22 Ağustos 1921'e kadar geçen süre içerisinde Porsuk Nehri kuzeyi ve güneyinde bulunan ileri mevzi kuvvetleri, ileri harekâtına devam eden Yunan kuvvetlerinin öncü birlikleri ile teması muhafaza etmekteydi. Ancak Porsuk Nehri güneyindeki ileri mevzi kuvveti görevinde olan 11.Tümen'in 55.Süvari Alayı'nın, Yunan baskısı olmadan geri çekilmesi nedeniyle meydana gelen boşluğun hemen kapatılması ayrıca sebepsiz bu çekilişin ve abartılı keşif raporları gönderilmesinin hesabının verilmesi ve Kavuncu Köprüsü'nün tahrip edilmesi²³⁰³ 12.Grup Kumandanı tarafından 11.Tümen'den istendi. Sevk ve idaredeki hatadan kaynaklandığı anlaşılan bu hareketin yarattığı olumsuz durumu önlemek için 55.Süvari Alayı, tekrar keşif görevine aynı bölgeye gönderildi. 19 Ağustos 1921'de Garp Cephesi Kumandanlığı yayımladığı emirle asıl savunma mevzilerindeki birliklerin muharebe düzeni almalarını ve Yunan birliklerinin yaklaşmakta olduğu bildirildi. Bu emir üzerine savunma mevzileri gerisindeki topçular takviye edildi ve cephenin güneyinde en uç noktasında bulunan Mangal Dağı'nın 2.Grup tarafından kuvvetli tutulması ve tahkim edilmesi emri verildi. 20 Ağustos 1921'de Garp Cephesi Kumandanlığı ileri mevzi kuvvetlerine gönderdiği cephe emrinde; *"keşif görevlerinin iyi yapılamadığı ve halen Yunan kuvvetlerinin asıl kuvvetleri ile cephenin hangi bölgesine taarruz edeceğinin anlaşılamadığı ve bütün grupların bu husus üzerinde bilgi toplamasını"* istedi. Bunun üzerine, 12.Grup Kumandanı 11.Tümen Kumandanına 22 Ağustos 1921'de verdiği emirde; *"Yunanlıların doğuya veya kuzeye yapacağı her hareketin yakından takip edilmesi, bu nedenle ilerden geriye doğru gözetleme yapılarak yarma harekâtına başladığı anlaşılır anlaşılmaz bilgi verilmesi, yapmayanlar hakkında en ağır cezanın verileceğini"*²³⁰⁴ bildirdi. Diğer taraftan güneydeki Mangal Dağı'nın cephenin içerisinde mi yoksa dışında mı tutulacağı konusunda 2.Grup Kumandanı'nın sorusu üzerine, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi

²³⁰² TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.278-282.

²³⁰³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1303, Gömlek:7, Belge Nu.:7-1.

²³⁰⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1304, Gömlek:31, Belge Nu.:31-1, 1a, 2.

General Fevzi (*Çakmak*), 2.Grup bölgesine giderek Mangal Dağı'nın arazi etüdünü yaptı. Etüt sonrası, Yunan kuvvetlerinin harekâtı bu bölgede eğer gelişme gösterirse savunma mevzileri içerisine alınacağı kararı verildi. Ayrıca Fevzi Paşa, Garp Cephesinin güneyinde Mangal Dağı bölgesinin ayrı komuta altında olmasına karar verdi.²³⁰⁵

Yunan ileri harekâtı devam ettikçe ileri mevzi kuvvetleri yaptıkları keşif faaliyetlerinde etkisiz kalmışlar ve elde edilen eksik veya abartılı bilgiler ile Garp Cephesi Kumandanlığının durum değerlendirmelerini zora sokmuştu. Çünkü savunmada bulunan bir kuvvetin düşman hakkında bilmek istediği en önemli konu, savunma cephesinin neresine ne kadar kuvvetle taarruz edeceği idi. Bu bakımdan keşif birliklerinin daha etkin olması için tedbirler alınmıştı. Diğer taraftan, savunma mevzilerinin tanziminde özellikle bir de kuşatma ihtimali varsa kuşatma kolunun yeri ve kuvveti de ayrıca önem taşımaktaydı. Bu nedenle Mangal Dağı hakkında yapılan bu değerlendirme yerindeydi ve savunma öncesi düşünülmesi gereken bir durumdu. Ancak verilen kararın doğruluğu, Yunan harekâtının Mangal Dağı'nda artması halinde zamanında yeteri kadar kuvvetin bölgeye kaydırılmasına bağlıydı. Harekâtın o andaki gelişimine göre değişebilir bir durum olması nedeniyle süratle karar verilebilmesi için o bölgenin ayrı emir-komuta altına alınması doğru bir taktik karardı.

21-22 Ağustos 1921 tarihlerinde Yunan birliklerinin ileri hareketleri ile ilerleme kolları arasındaki kuvvet kaydırmaları hakkında alınan doğru bilgiler ile Yunan muhtemel harekâtı, büyük ölçüde anlaşılmıştı. Verilen emirlerin de etkisi ile İleri Karakol kuvvetleri yayılan Yunan kuvvetleri hakkında aldıkları bilgileri cepheye ileterek kuşatma hareketinin güneyden olabileceğini bildirmişti.²³⁰⁶ Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın da yaptığı değerlendirmeler sonunda Yunan Ordusu'nun asıl kuvvetlerle güneyden kuşatma harekâtı yapabileceği, bu nedenle Mangal Dağı bölgesinin takviye kuvvetlerle desteklenmesi gerektiği kararı verildi. Nitekim Yunan Ordusu, bütün kuvvetleri ile Garp Cephesi'nin 15 km. yakınına gelerek toplanma durumuna geçti.²³⁰⁷

Türk Ordusu'nun genel savunma harekâtının planlanmasına yönelik Başkumandan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı,

²³⁰⁵ **TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.285-308.**

²³⁰⁶ Mümtaz Ulusoy, **İstiklâl Harbi'nde 2.Kolordu**, Haz.:Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.242.

²³⁰⁷ **TİH, Batı Cephesi, II-5/1, s.308-338.**

yapılan durum değerlendirmeleri ve verilen cephe emirlerinde tam bir uyum içerisinde olmuştu. Bu durum harekâtın sevk ve idaresinde daha iyi görülecektir.

(2) Yunanlıların Sakarya Mevz ine Taarruzu ve Savunma Harekâtı (23 Ağustos 1921–13 Eylül 1921)

Türk kuvvetlerini tamamen yok etmek veya Kızılırmak ötesine atarak Ankara'yı ele geçirmek düşüncesinde olan Yunan Ordusu, Kütahya-Eskişehir muharebelerindeki galibiyetine ve Türk Ordusu'nun büyük bir zayıata uğradığı kanaati ile sahip olduğu moral üstünlüğüne güvenerek doğuya doğru tekrar harekâta başladı. Yunan ileri harekâtının üç hafta kadar duraksamasının nedeni, Türk Ordusu'nun Sakarya Nehri doğusuna çekilmesi üzerine teması kaybetmesi, savunma mevzilerinin yerinin tam olarak anlaşılamaması ve Ankara'ya kadar ilerletilecek harekâtın ikmal hizmetleri dâhil her türlü hazırlığın tamamlanması için geçen süre idi. Yunan ileri harekâtı tekrar başladığında Türk Ordusu savunma için Sakarya'nın doğusunda; kuzeyden güneye doğru, Mürettep Kolordu, 12.Grup, 4.Grup, 3.Grup, 2.Grup asıl savunma mevzilerinde; 5.Grup cephenin güney kanadı açığında; 1.Grup cephe gerisinde ihtiyatta olacak şekilde tertiplenmişti. Ayrıca Afyon bölgesindeki Yunan Tümeni karşısında bir Mürettep Türk Tümeni, Dumlupınar bölgesindeki Yunan Alayı karşısında 6.Türk Tümeni bulunuyordu. Bu tertiplenmeye göre Türk Ordusu mevcudu; 5.401 subay, 96.326 er, 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 169 top, 32.137 hayvan, 1284 araba ve 2 uaktı. Buna karşılık Yunan Ordusu mevcudu; 3.780 subay, 120.000 er, 75.900 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 286 top, 3.800 hayvan, 840 kamyon ve 18 uaktı. Garp Cephesi Kumandanlığı 22 Ağustos 1921 saat:02.45'de yayımladığı cephe emri ile Yunan taarruzlarının 23 Ağustos 1921'de başlayabileceği ve asıl taarruzun güneyden beklendiği bildirilerek tüm birliklerin savunma için hazır olmaları emredilmişti.²³⁰⁸

Türk Ordusu, Yunan Ordusu'nun taarruz hazırlıkları ve Türk ileri mevzi kuvvetlerinin yaptığı oyalama muharebeleri ile üç haftalık zaman kazanarak savunma için tertiplenmesini tamamlamış ve mevzilerini kısmen tahkim etmişti.

²³⁰⁸T rk  stikl l Harbi, Batı Cephesi, II-5/2, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1973, s.3-6. Sakarya Meydan Muharebesi, 23 Ağustos 1921 Harekâtı EK-33'de belirtilmiştir.

Bununla birlikte Yunanlıların harp silah ve araçlarında görülen üstünlük, muharebe gücü oranı olarak Yunan Ordusu lehine iki kattı.

(a) 23 Ağustos 1921 Harekâtı

Yunan 3.Kolordusu, Garp Cephesi'nin Sakarya Nehri kuzeyi kesimlerinde bulunan Mürettep Kolordu, 12.Grup ve 4.Grup bölgesine herhangi bir taarruzu olmamakla birlikte cephe önlerindeki hâkim mevkiileri ele geçirmişti. 3. ve 2.Gruplar bölgesinde ise ileri harekâtına devam eden Yunan 1.Kolordusu, emniyet birliklerini kısa bir muharebeden sonra geri atmış ve güney kuşatma kanadında bulunan Yunan 2.Kolordusu ise Mangal Dağı bölgesini savunmakta olan 5.Tümen cephesine taarruza başlamıştı. Kuşatma bölgesi içerisinde iki önemli arazi kesimi olan Mangal Dağı ve kuzeye uzanımında yer alan Türbe Tepe'nin ele geçirilmeden bir kuşatmanın yapılamayacağını bilen Yunanlılar, taarruzlarını bu bölgede artırdı. Geniş bir alan olan Mangal Dağı savunma mevzilerine üç alay kadar kuvvetle tertiplenen 5.Tümen birlikleri, Yunan taarruzunu topçu ateşleri²³⁰⁹ ile durdurdu. Ancak Mangal Dağı'nın doğusundan da yapılan taarruzlar karşı taarruzlar ile durdurulamayarak savunma güçleşti. Bu esnada 5.Tümenin merkez bölgesindeki 24.Alayın sağ tarafındaki muharebelerin etkisi ile geri çekilmesi üzerine Mangal Dağı'nın batı yamaçları Yunanlıların eline geçti. Mangal Dağı'nın zirvesinde kalan birlikler, geceyi karşılıklı etkisiz piyade ateşleri ile geçirse de 2.Grup Kumandanı, takviye imkânı bulamadığı 5.Tümenin imha olmaktan kurtarmak maksadıyla bütün sorumluluğu üzerine alarak tümenin çekilmesinin daha doğru olacağını Garp Cephesi Kumandanına teklif etti. Garp Cephesi Kumandanı bu durumu kabul etmemekle birlikte çekilmenin sebebini sordu ve sorumlusunun bulunmasını istedi. 2.Grup Kumandanı sorumlu bulunamadığını bildirdi ise de 5.Tümen Kumandanı görevinden geçici olarak alındı.

²³¹⁰ Aynı zamanda durumu takip eden Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, tüm grup kumandanlarına gönderdiği emirde, *“savunmada tereddüt edilmemesini, savunmanın karşı taarruzlarla sürdürülmesini ve 5.Tümenin süratle karşı taarruz için*

²³⁰⁹ “Düşman piyadesi hücumu kalktığı anda hemen onu mani ateşi altına almak ve bunu ağır toplar da dâhil olduğu halde gayet seri ve yandan tesir eden bir şarapnel yağmuru ile ikmal etmek topçunun muharebeye iştirak etmesinden beklenen şartların esaslarını teşkil eder.” (Harpte Talim ve Terbiye, 1337, s.21)

²³¹⁰ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.7-16.

*hazırlanmasını ve görevinde duraksayanların derhal kanuni işlem yapılacağını bildirerek emrinin tebliğ edilmesini” istedi.*²³¹¹

Bu günkü harekâtın sonucunda Yunan taarruzlarının, beklendiği gibi cephenin güney kanadına ve bu bölgenin en kritik arazi kesimi olan Mangal Dağı’na yoğunlaşması ve bunun üzerine 5.Tümen Kumandanının tereddüt geçirmesi sonucu savunma ilk gün sarsılmış oldu.

(b) 24 Ağustos 1921 Harekâtı

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Fevzi Paşa’ya verdiği direktifte,²³¹² *“cephenin güney kanadının kuşatma harekâtına karşı hassas olduğunu, özellikle Mangal Dağı bölgesinin kritik arazi olması nedeniyle burasının batısında 3.Grup Kumandanlığının üç tümenli, Mangal Dağı’nda bulunan 2.Grup Kumandanlığının da dört tümenli olmasını ve bu bölgede durumun anlaşılmasına kadar sevk ve idarenin Fevzi Paşa tarafından yapılmasını”* istedi. Fevzi Paşa ise verdiği cevapta; *“durumu yakından takip ettiğini, Mangal Dağı bölgesinde kuvvet durumunu anlamak için Mangal Dağı mevzilerine gideceğini ve oradan durum hakkında bilgi vereceğini ayrıca bu bölgede sevk ve idareyi üzerine almakla birlikte cephenin tamamının sevk ve idaresini yapan Garp Cephesi Kumandanı’nın, cephenin geneli ile ilgili sevk ve idaresine ihtiyaç olduğunu”* bildirdi.²³¹³

Garp Cephesinin güneyindeki hassasiyeti gören Başkumandan, cephenin tamamından sorumlu Garp Cephesi Kumandanının güneydeki birliklerle olan irtibat ve yakından sevk ve idarede zorlukla karşılaşabileceği düşüncesiyle bu bölgenin geçici olarak sevk ve idaresini Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi’ne vermesi, en kritik bölgenin yerinden sevk ve idare edilmesinin sağlayacağı faydalar bakımından yerinde bir karardı. Ayrıca Fevzi Paşa’nın da Garp Cephesi Kumandanının cephenin tamamındaki emir-komuta yetkisinin parçalanması şeklinde yanlış anlamasını

²³¹¹HTVD, sayı.75, 1976, Vesika Nu.:1622.

²³¹²“Harekâtın kâffesinde kumandan evvel emirde vasil olunacak umum hedefi tespit eder. Ondaki sonrada bu hedefe vusûl için düşmana karşı kullanacağı kuvvetlerin tarz-ı terkib ve istimalini gösterecek bir manevra planının tanzimini derpiş eder.” (Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, 1338, s.16)

²³¹³TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.18-19.

önlemek için Garp Cephesi Kumandanının cephenin bütünü ile ilgili emirlerine ihtiyaç olduğunu bildirmesi yetki ve sorumluluklara olan saygının bir göstergesiydi.

Garp Cephesi'nin kuzeyinde yer alan Mürettep Kolordu, Yunan 7.Tümeni'nin Sakarya Nehri üzerindeki Beylikköprü mevkiinde kurduğu köprüden gece baskın şeklinde geçerek başlattığı taarruz²³¹⁴ ile savunma mevzilerinin güney kesimlerinden geri çekilmek zorunda kaldı. Bu haliyle Polatlı istikameti açılmış ve Yunan ilerlemesi için elverişli bir durum meydana gelmişti. Yunan birliklerinin savunma mevzilerindeki elde ettikleri çıkış arazisinden atılması maksadıyla 12.Grup ile Mürettep Kolordu'nun müşterek bir karşı taarruzuna karar verildi. Yapılan karşı taarruzla geri atılan Yunan alayı, Garp Cephesi Kumandanının Yunan birliğinin Sakarya Nehri'nin batısına atılması yönünde verdiği ikinci bir emirle karşı taarruza gece de devam edilerek Yunan Alayı Beylikköprü'ye kadar uzaklaştırılmış oldu. 4.Grup bölgesinde saat: 14.00'da 61.Tümen'in sağ kanadına başlayan Yunan taarruzu ise savunmanın mukavemeti karşısında durduruldu ve 10.Yunan Tümeni geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Garp Cephesi Kumandanlığı verdiği emirde *"birliklerin savunmasına inatla devam etmesi özellikle geri çekilme durumu olduğu takdirde kanat kırılarak cephenin düzeltilmesi ve 3.Grubun tehlikeye sokulmaması"* istedi. 3.Grup bölgesinde de başlayan Yunan taarruzları Mangal Dağı'nın önemli kesimlerinin elden çıkması nedeniyle tehlikeli bir duruma girmiş olsa da Türbe Tepe'de mevzilenen 27.Alayın mukavemeti ile durduruldu. 2.Grup bölgesinde ise önemli bir mevki olan Mangal Dağı, 5 ve 9.Tümenler tarafından boşaltılmış dağın zirvesinde kalan Meclis Muhafaza Taburu da bir süre sonra alınmıştı. Böylece güney kanadın önemli bir arazi kesimi tamamen boş olarak kaldı. Fakat 2.Grup Kumandanlığının takviye edilmesi ile Mangal Dağı'nın tekrar elde bulundurulması maksadıyla gönderilen keşif birlikleri Mangal Dağına yaklaştıklarında bölgenin tamamen Yunan 1.Tümeni tarafından işgal edildiğini gördü. 2.Grup takviye edilmesine rağmen Mangal Dağı elden çıkmıştı. Garp Cephesi'nin güney ucunda yer alan 1.Grup bölgesinde herhangi bir Yunan harekâtı görülmemekle birlikte ihtiyatların ileri yanaştırılması ile sonraki harekât için hazırlık yapıldı. Yunan birliklerinin gerisine taarruz etmek ve kuşatma harekâtını engellemekle görevle 5.Grup ise Yunan 1 ve 2.Kolordularının gerilerine yaptığı baskınlarla etkili oldu.²³¹⁵

²³¹⁴ "Geceleyin baskın suretiyle yapılan taarruzlar düşmanı fena halde sarsar." (Piyade Kıtâat-ı Sâgiresinin Gece Harekâtı, 1327, s.44)

²³¹⁵ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.20-29.

Bugünkü muharebelerde, Garp Cephesi savunma hattı mevzileri elde bulundurulmakla birlikte güney kanadın en önemli kesimi olan Mangal Dağı Yunan birliklerince işgal edilmişti. Bu bölgenin elden çıkması güneyden yapılacak bir kuşatma harekâtına imkân sağlayabilirdi. Bu nedenle Mangal Dağı'nın tekrar ele geçirilmesi için 2.Grup Kumandanlığının karşı taarruz yapmasına karar verildi. Nitekim 2.Grup birliklerinin başlangıçta Mangal Dağı'nı zayıf kuvvetlerle tutması ve Yunan taarruzu karşısında direnç göstermeden bölgeyi terk etmesi, savunmayı zora sokmuş ve bölgeye takviye birliklerin gönderilmesine neden olmuştu.

(c) 25 Ağustos 1921 Harekâtı

Mürettep Kolordu bölgesinde Yunan 7.Tümeninin taarruzları Beylikköprü bölgesinde durdurulmuştu. Fakat alınan keşif bilgilerine göre Yunan 3.Kolordusu'nun kuzeyden kuvvet getirdiği ve bu kuvvetleri 7.Tümen bölgesini takviye maksadıyla kullanabileceği değerlendirildi. Buna fırsat vermeden Yunan 7.Tümenini Beylikköprü'den tamamen atmak için Mürettep Kolordunun başlattığı karşı taarruz topçu desteği²³¹⁶ ile gelişme göstermesine rağmen 12.Grup birliklerinin zamanında karşı taarruza katılmadığı görüldü. Bunun üzerine Mürettep Kolordu Kumandanının yaptığı teklif uygun görülerek birliklerin taarruzu durduruldu ve geride daha uygun mevzilere geri çekildi. 4.Grup bölgesinde; 3.Yunan Tümeni'nin taarruzları 61.Tümen bölgesine yapıldı. 61.Tümene, 5.Kafkas Tümeni ve 11.Tümenden birer alay kadar kuvvetle yapılan takviye sonucu Yunan taarruzları durduruldu. 3.Grup bölgesinde özellikle 4.Grup ile ara hattı teşkil eden bölgeden başlayan Yunan taarruzları, ihtiyat taburunun zamanında muharebeye girmesi ve topçu ateşleri ile önlendi²³¹⁷ ve mevzilere 800 m. kala durduruldu. Bu muharebelerde üstün Yunan topçusunun ateşleri karşısında mevzilerini inatla savunan 8.Tümen'in savunması, cephenin yarılmasını önlemesi bakımından önemliydi. Ancak 3.Grup cephesinin güneyinde yer alan ve 2.Grup ile ara hattı teşkil eden Türbe Tepe'ye yapılan taarruzlar

²³¹⁶ “Kesin hücumdan evvel topçunun üç kısım-ı taksimi icab eder. Bir kısmı hücum edilecek noktada mevcut düşman askerini rahatsız etmekle piyadeye ateşle muzafferiyet tarikini kûşat eder. Diğer iki kısım dahi hücum edenin cenahında bulunarak düşmanın hücum mukabilini alıkoyar. Yan bataryaların ateşi ne kadar şiddetli ve müessir olur ise piyademizin telefâtı o nisbette tenakus eder.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.155)

²³¹⁷ “Hücumun defî ve tardında, topçunun en muvafık hedeflere karşı vakit ve zamanında istihdamı dikkatli teşkilat ile ve tekmil tarassut ve istihbarat vesaitin sarf-ı mukadderat eylemesiyle istihsal edilir.” (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.189)

7.Tümen tarafından başarı ile durdurulsa da taarruzlarını artıran Yunan 2.Tümeni, Türbe Tepe'yi kısa sürede ele geçirdi. Yapılan karşı taarruzların sonuç vermemesi üzerine birlikler geriye çekilmek zorunda kaldı.²³¹⁸

Türbe Tepe, Haymana genel istikametini kapatan ve Mangal Dağı ile bölgeyi kuşatma harekâtına karşı örten önemli bir arazi kesimi idi. Mangal Dağı'nın düşmesi cephenin bu kesimlerini de etkilemiş ve Türbe Tepe, 7.Tümenin sorumluluğunda geniş bir bölgede zayıf kuvvetlerle tutulmuştu. Fakat Garp Cephesi'nin güneyinde yer alan bu mevki, Yunan kuşatma harekâtı ile birlikte yapılacak bir yarma harekâtının kilit noktasıydı.

Türbe Tepe'nin yeniden ele geçirilmesi maksadıyla 3.Kafkas Tümen Kumandanı Yarbay Halit (*Akmansü*) Bey, bölgenin bu hassasiyetine dayanarak 2.Grup Kumandanına Türbe Tepe'ye taarruz edilmesi teklifinde bulundu.²³¹⁹ Ancak 3.Kafkas Tümen Kumandanının cevap alamaması üzerine sol kanadındaki bir alayı da çekerek tüm kuvvetleri ile Türbe Tepe'ye zamanında taarruza başlaması²³²⁰ ve karşılıklı süngü hücumları²³²¹ ile devam eden muharebelerde Yunan 1. Tümeni çok zayıt verdirilmiş ve Türbe Tepe'deki mevzilerin ele geçirilmesi için gerekli şartlar sağlanmış oldu.²³²² Bu durumdan istifade etmek üzere 57.Tümenin de 3.Grup emrine verilmesine karar verilerek topçunun desteğinde tekrar taarruz başladı. Taarruzlar sonucunda bir kısmı 3.Kafkas Tümeni elinde bulunan Türbe Tepe, 7 ve 57.Tümenlerin de taarruzları ile tamamen işgal edildi.²³²³ İşgal sonrası 3.Kafkas Tümen Kumandanı birliklerine verdiği emirde; “*bulundukları sırtları müdafaa ve tahkim etmelerini, sol tarafa önem verilmesini ve hücum taburu ile irtibatın muhafaza edilmesini*” istedi.²³²⁴

2.Grup bölgesinde Yunanlıların önemli bir hareketi olmamıştı. 1.Grup bölgesinde ise Mangal Dağının düşmesinden sonra doğuya çekilen 1.Grup birlikleri, muhtemel bir Yunan taarruzu karşısında savunma için tertiplenmişti. Ancak

²³¹⁸ **TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.32-38.**

²³¹⁹ **TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.39-40.**

²³²⁰ “*Madun zabitanın hareket-i müstakilanesi, keyfi bir harekete tahavvül etmemelidir. Doğru ve muayyen bir hat dâhilinde ibraz olunan serbesti harpte muvaffakiyeti azime istihsaline es'sül-esas teşkil eder.*” (**Yeni Alman Piyade Talimnamesi**, Madde:276, 1325, s.119)

²³²¹ “*Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimad ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmalı için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.*” (**Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasatıralı Tüfikle Mübareze Talimnamesi**, s.2-3)

²³²² **Sakarya Mevziinde 25 Ağustos 1921 Günü Cereyan Eden Türbe Tepe Muharebeleri**, Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yay., Ankara, 1975, s.14-15.

²³²³ **ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1357, Gömlek:79, Belge Nu.:7-2.**

²³²⁴ **ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1357, Gömlek:79, Belge Nu.:79-1.**

Yunan taarruzunun gerçekleşmemesi ve 1.Grup birliklerinin yeniden toparlanması üzerine bu kez Mangal dağı'nın geri alınması için 4 ve 24.Tümenler ile bir taarruza karar verildi.²³²⁵ Köseaptallı mevkiinde başlatılan taarruzlarda mevziler karşılıklı olarak el değiştirmiş ve tümen topçularının süratle mevzi değiştirmeleri²³²⁶ ve etkili ateşleri ile Yunanlılara önemli ölçüde zayıat verdirilmişti. Bu muharebelerde 4 ve 24.Tümenlerin koordineli taarruzları çok başarılı oldu ve Yunan birlikleri Mangal Dağı'nın doğusundan tamamen atıldı. 5.Grup bölgesinde süvari tümenleri baskınlara devam etti ve bir Yunan otomobil koluna yaptıkları taarruzda otomobilleri işlemez hale getirdi.²³²⁷

Bugünkü muharebelerde Garp Cephesi'nin güney kanadında yer alan Mangal Dağı geri alınamamış ancak Mangal Dağı'nın doğusu kontrol altına alınabilmişti. Bununla birlikte Türbe Tepe, 3.Kafkas Tümeni Kumandanı'nın inisiyatifi²³²⁸ ile yapılan karşı taarruzlarla geri alınmış ve Haymana yolu kapatılmıştı. Mangal Dağı ile birlikte Türbe Tepe'nin de elden çıkması halinde Garp Cephesi'nin güney kanadı kuşatılmaya elverişli bir hale gelecek ve aynı zamanda cephe Türbe Tepe bölgesinden yarılarak Haymana istikameti savunmasız kalacaktı. Bu durumun önlenmesi bu bölgeye takviye yapılması imkânı da sağlanmış oldu.

(d) 26 Ağustos 1921 Harekâtı

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa, bu güne kadar yapılan muharebelere ait yaptığı durum değerlendirmesinde, *“muharebelerin Garp Cephesi'nin istediği elverişli şartlar altında devam ettiğini, ancak, Yunan taarruzlarının artacağını, bu nedenle hazırlıklı olunması gerektiği”* belirtiliyordu.

²³²⁵İzzettin Çalışlar, **İstiklâl Savaşı Hatıraları, Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1. Grup**, Haz.:Zekeriya Türkmen, Hülya Toker, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.20-21.

²³²⁶“Eğer taarruz edilecek mevzi bulunulan mevziiden kafi derece müessir olarak ateş altına alınamıyorsa yahut düşman ile kendi kıtaatımızın tağriki ve atımların tarassudu, kendi kıtaatımızın tehlikeye düşer olma olmalarından korkulacak derece kesb müşkülât ediyorsa o halde mevzi tebdili olmalıdır.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, s.50)

²³²⁷TİH, **Batı Cephesi**, II-5/2, s.41-44.

²³²⁸“Kumandanlığın en birinci evsafı müstakilen hareket etmektir. Müstakilen hareket etmek umurun hareketini nazar-ı dikkate almadan kendi bildiği gibi karar vermek veya verilen emirleri dikkatle icra etmemek değildir. Fakat madunlar emri ita edenin ahval ve vaziyeti layıkıyla göremeyeceğini anlarlar veyahud verilen emrin icrası ahvalin tebeddülünden dolayı kabil olmazsa o zaman alınan emri icra etmemek veya tebdilen icra ederek keyfiyeti mavefke ihbar etmek madunların vazifesidir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:304, 1325, s.127)

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ise *“Mevzilerin inatla savunmasına devam edileceğini, cephenin kuzey kanadının da dikkate değer olduğunu, 3. ve 4.Grubun ihtiyat ayırmasını, 1.Grubun gerektiğinde 2.Gruba yardıma hazır olmasını, 5.Grubun ise etkinliğini artırarak süvarilerden daha fazla faydalanılmasını”* birliklere emirlere yayımlamıştı.²³²⁹

Cephe birlikleri verilen emirler doğrultusunda ilave tedbirleri almakta ve muhtemel bir Yunan taarruzunu karşılamak için hazırlıklarına devam etmekteydi. Mürettep Kolordu bölgesinde, Yunan 7.Tümeni iki alay kadar kuvveti ile bu kez Dua Tepe asıl taarruz bölgesi olmak üzere 1.Tümene taarruza başladı. 1.Tümen topçularının ateşleri ile Yunan taarruzları yavaşlasa da mevzilerinde tutunamayan birlikler Dua Tepe’yi terk ederek geri çekildi. Bunun üzerine takviye ihtiyacı görülen bu bölgede, 17. ve 41.Tümenin hazırlanması emri verildi. 12.Grup bölgesinde ise Yunan 7.Tümeni’nin diğer iki alayı taarruzlarına başlamıştı. 17.Tümen’den iki alay takviye olarak 12.Grup bölgesine gönderildi ve taarruzlar durduruldu. 4.Grup bölgesinde, 61.Tümen ve 5.Kafkas Tümeni mevzilerine Yunan 3.Tümeni’nin yaptığı taarruzları, topçunun mükemmel ateşleri²³³⁰ ile ancak 1000 m.’ye kadar etkili oldu. Taarruzların durdurulmasından sonra yapılan karşı taarruzlar sonucunda Yunan 3.Tümeni tamamen geri çekildi. 3.Grup bölgesinde, 1.Yunan Tümeni’nin cephenin tamamında başlayan taarruzları, 5.Kafkas Tümeni ve 8.Tümen’in karşı hücum ve süngü taarruzları²³³¹ karşısında mevzilerin 1200 m. önünde durdurularak geri atıldı. Bu esnada Türbe Tepe istikametinde ilerleyen bir Yunan alayının tespit edilmesi üzerine 57.Tümenin ihtiyat kuvveti olan 27.Alayın muharebe için hazırlanması emri verildi ve ileriye yanaştırıldı. Kısa bir süre içerisinde 57.Tümen cephesine de başlayan Yunan taarruzları, süngü ve bomba hücumları ile geri atıldı. Böylece Yunanlıların Türbe Tepe’yi ele geçirme girişimi ikinci kez önlenmiş oldu.²³³²

Yunanlıların Garp Cephesi genelinde kuzey kesimlere yaptıkları taarruzlar etkili olmamıştı. Ancak özellikle 3 ve 4.Gruplar bölgesinde kuvvet

²³²⁹ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.48-49.

²³³⁰ “Mevzi harbe uzun müddet devam edileceğinden kendi kuvvetlerimizi korumak ve iktisad etmek ve bir taraftan da hasmın ansızın vukubulacak taarruzlarını defî ve tard etmeyi temin eylemek hassaten haizi ehemmiyetlidir. Binaenaleyh fenn-i vesait-i harbiye ve bu meyanda topçu dahi iktisab-ı ehemmiyet eder.” (Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı, 1334, s.117-118)

²³³¹ “Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimadî ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmalî için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfekte mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfekte Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

²³³² TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.48-54.

çoğunluğu ile yaptıkları taarruzları Türbe Tepe bölgesinden cephenin yarılmamasına yönelikti. Fakat bugünkü harekâtın icrasında, Yunanlılar tarafından yapılmak istenen yarma harekâtının kuşatma ile koordineli yapılmaması diğer bir ifade ile 2 ve 1.Grup bölgelerinin güney kanadından kuşatma için bir gayret gösterilmemesi, Yunan harekâtının sevk ve idaresindeki hataların başlangıcını göstermesi bakımından önemliydi.

Nitekim 2.Grup bölgesinde, Yunan 2.Kolordusu, kuşatma harekâtına başlanılmasına karar vererek 13.Tümenin taarruzlarını geliştirmesini istediğinde, 2.Grup da savunma için tedbirlerini artırmıştı. Kuşatma harekâtı yoğunlukla daha güneyde olan 1.Grup birliklerine yönelik olacağından 2.Grup, 1.Grup birliklerine yardım için hazır duruma getirildi. Ancak Yunan taarruzunun 2.Grup ile 1.Grup ara hattının bulunduğu ara bölgede gelişmesi ve birinci hat mevzilerinin düşmesi sonucu kritik bir duruma girmişti. Aynı anda 1.Grup bölgesinde de Yunan taarruzlarının başlaması üzerine ihtiyat olarak ayrılan 25.Alay, 4.Tümen tarafından bölgesinde herhangi bir kritik durum olmamasına rağmen kendi cephesinde kullanma isteği birliğin muharebe gücünü azaltmıştı. Bu suretle geniş bir cepheyi savunan 9.Tümen ilk mevzilerini kaybetmesine rağmen ihtiyat kuvvetinden yararlanamayarak karşı taarruz yapamamış oldu. Aynı zamanda 1.Grup bölgesine yardım görevi verilen 2.Grup cephesindeki bu gelişmeler nedeniyle bu görevi de yapamamıştı. 2 ve 1.Grup bölgelerinde her tümen cephesinde baskılı bir şekilde devam eden Yunan taarruzları, birliklerin birbirine karışmasına da neden olmuştu.²³³³

Garp Cephesi Kumandanlığından *“tümenlerin son erleri ölünceye kadar mevzilerini kesin olarak savunmaları”* emri savunmanın bütünlüğünü sağlayamadı ve 9.Tümen mevzilerinin tamamı kaybedildi. Fakat Yunan kuvvetlerinin takip etmemesi birliklerin kısa bir sürede toparlanmasını sağladı. 1.Grup bölgesinde de 2.Grup bölgesine yapılan Yunan taarruzları ile aynı anda başlayan taarruzlar, kuşatmaya yönelikti. Tedbir olarak, 4.Tümen cephenin 23 ve 24.Tümenin boş kalan kesimine, 24.Tümenden bir topçu bataryası cepheye yanaştırıldı. Ancak Yunan taarruzlarının giderek artması cephenin bu kesimini tehlikeli bir durum almasına neden oldu. Yunan 13 ve 5.Tümenleri ile devam eden taarruzlar yapılan karşı taarruzlar ile durdurulamadığı gibi birlikler de birbirine karıştı. Özellikle 23 ve 24.Tümenler arasından sarkmaya başlayan 13.Yunan Tümeni cepheyi bu kesimden yarmaya

²³³³İ. Çalışlar, **Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi**, s.247-257.

başlamıştı. Fakat 4.Tümenin zamanında geriye tutması yarmayı önlemiş oldu. 5.Grup süvari birlikleri kuşatmanın başladığı bugünkü harekâta yine etkisizdi²³³⁴ ve cepheye hiçbir katkısı olmadı.²³³⁵

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, özellikle 26 Ağustos 1921'deki muharebelerde şiddetli Yunan taarruzları sonucu 2.Grubun mevzilerini terk etmesi ve 1 ve 3.Grubun da mevzilerini düzeltmek zorunda kalması üzerine harekâtın devamını etkileyecek ve taktiğini belirleyecek direktifini vermişti: *“Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziiden atılabilir; fakat küçük büyük her birlik ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder.”*²³³⁶ Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tabi olamaz. Bulunduğu mevziide nihayete kadar sebat ve mukavemete devam eder.”²³³⁷

Bu direktif savunma harekâtı için bir cephe emri veya direktif olmakla birlikte hatlara bağlı kalınarak yapılan savunma doktrinini de yıkmış ve günümüzde geçerli olan “derinlikte savunma doktrini”nin esasını teşkil etmiştir.

Yunan harekât planı Garp Cephesi'nin güney kanadında yer alan 1 ve 2.Grup bölgelerinden yarma ile koordineli kuşatma harekâtına geç de olsa başlamış ve yaptığı taarruzlar ile etkili olmuştu. 2.Grup bölgesinde 9.Tümen mevzileri kaybedilmiş olmasına rağmen Yunan kuvvetlerinin bu bölgeden ilerlememesi ve 1.Grup bölgesinde ise yarma harekâtının 4.Tümenin zamanında yarma bölgesini kapatması ile önlenmiş olması Yunan kuşatmasını yavaşlatmıştı. Bugünkü muharebelerde Yunan sevk ve idaresinde görülen taktik hata birliklere toparlanma fırsatı vermişti. Ancak Garp Cephesi Kumandanlığı tarafında zamanında güney kanada getirilen takviye birlikler ve yarma bölgelerinin yerinin doğru tespit edilmesi ile bu bölgelerde yapılan karşı taarruzlar Yunan kuşatma harekâtının bugün de gerçekleşmemesinde katkısı büyüktü.

²³³⁴ “Düşman tarafından yapılan ihata teşebbüsüne karşı kumandan, düşman yürüyüşte iken en kısa yoldan üzerine atılmakla yahud yanını kazanmakla en iyi surette mukabele eder. İkinci halde kıtaatın hatt-ı esas üzerinde bir miktar yan tarafa sürülmesi münasib olabilir.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:436, 1328, s.197)

²³³⁵ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.58-60.

²³³⁶ “Sürekli muharebede piyade uzak mesafeden geniş bir imtidat üzerinde muharebe etmeli ve arkadaki hatları geride tutmalıdır.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:419, 1325, s.166)

²³³⁷ Kemal ATATÜRK, Nutuk, II, s.827.

(e) 27 Ağustos 1921 Harekâtı

Mürettep Kolordu bölgesinde Yunan taarruzlarının etkisiz olması bu bölgedeki Yunan harekâtının olabildiği kadar fazla Türk kuvvetini tutmak olduğu anlaşılmıştı. Nitekim Yunan 7.Tümeninin sabah başlattığı taarruzları 1.Tümen tarafından hemen kırılmış ve Yunan birlikleri geri çekilmişti. Bu bakımdan buradan tasarruf edilecek kuvvetlerin Garp Cephesinin kritik bölgelerine gönderilmesine karar verildi ve 17.Tümen ile 41.Tümen 12.Grup bölgesine gitmek üzere toplanmaya başlamıştı.²³³⁸

12.Grup bölgesinde ise Yunan taarruzlarının başladığı günden itibaren cephenin bu kesiminde önemli bir Yunan taarruzunun olmaması nedeniyle 12.Grup Kumandanlığının kaldırılarak sorumluluk bölgesinin Mürettep Kolordu ile 4.Grup arasında paylaştırılmasına karar verildi. 4.Grup bölgesinde 3.Yunan Tümeni sabah saatleri ile 61.Tümen ve 5.Kafkas Tümeni cephesine taarruza başladı. Ancak 61.Tümen topçularının ateşleri altında fazla ilerleyemeyen²³³⁹ Yunanlılar, geri çekilmek zorunda kaldı. Aynı gün tekrarlanan taarruzlarda ise bu kez 5.Kafkas Tümeni cephesinde üç saat süren muharebelerde 5. Kafkas Tümeni savunmasını inatla sürdürmesine rağmen 3.Grup bölgesinde devam eden taarruzlar nedeniyle 8.Tümen'in geri çekilmesi üzerine sol kanat birlikleri de kanat kırarak ikinci hat mevzilerine çekilmek zorunda kaldı. 3.Grup bölgesinde, Yunan taarruzları özellikle Türbe Tepe istikametinde 15 ve 57.Tümen mevzilerine yönelikti. Taarruzla birlikte Çiftetepeler bölgesinin elden çıkması ile Türbe Tepe'nin de durumu da kritikleşti. 15 ve 57.Tümenler tarafından Çiftetepeler bölgesine yapılan karşı taarruz başarı ile gelişmekte iken Türbe Tepe'nin kaybedilmesi üzerine birliklerin yanlarının açık kalması²³⁴⁰ tehlikesi nedeniyle taarruzlar durduruldu ve gerideki daha uygun mevzilere geri çekildi.²³⁴¹

²³³⁸Baki Vandemir, **Türk İstiklâl Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.43.

²³³⁹"*Düşman taarruzu esnasında imha-tevkif ateşleri müteakiben yekdiğerini ikmal eder. Tevkif ateşi düşmanın hücum veya mukabil taarruzu sanıldığı veya icra edileceğine emniyetle itimat edildiği zaman icra edilir.*" (Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı, 1334, s.36-37)

²³⁴⁰"*Mevzide liva, gerek düşmanın bir yan hücumuna mani olmak ve gerek düşman mevzinin bir cenahını ihata etmeye teşebbüs eylemek için tedafî veya taarruzi bir maksatla muharebeye devam veya tamam eylemek maksadına mebni bulunduğu mahalden hareket edebilecek vecih ile intihab olunmalıdır.*" (Piyade Muharebesi, 1317, s.28)

²³⁴¹TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.66-71.

Yunan Küçük Asya Ordusu, bir kolordu ile güneyden kuşatmaya başladığında bu kez de 3.Grup bölgesinde taarruzları artırarak harekâtı cephe taarruzuna dönüştürmeye başlamış oldu. Bir bakıma Garp Cephesindeki Yunan genel harekâtı, güneyde yarma ile kuşatma; merkez bölgede ise cephe taarruzuna şeklineydi. Yunan Komuta Heyeti, harekâtın sevk ve idaresinde, harekâtın stratejik maksadından uzaklaşarak harekâtın gelişimine göre elde edilen taktik başarılarla göre belirlemekteydi. Ayrıca cephenin belli kesimlerinde kuvvet çoğunluğu oluşturamadığı için mevcut kuvvetlerini cephenin genelinde zayıf değerlendirdiği Türk mevzilerine taarruz ettirmekte ve Türk Komuta Heyeti'nin durumu çok daha iyi analiz etmesi nedeniyle cephe gerisindeki takviye maksatlı kuvvet kaydırmalarına da engel olamamaktaydı.

2.Grup bölgesinde önemli bir Yunan hareketi olmadığından birlikler savunma hazırlıklarına devam etti. 1.Grup bölgesinde Yunan 13.Tümeni, 23 ve 4.Tümen mevzilerine taarruza başladığında 5.Yunan Tümeni de 5 ve 24.Tümen mevzilerine taarruza başlamıştı. 23 ve 4.Tümen, akşama kadar süren Yunan taarruzlarını başarı ile durdurdu. Ancak 5.Yunan Tümeni taarruzlarının 5.Tümen bölgesinde gelişme göstermesi üzerine geri çekilmeye başladı. Bu esnada muharebeye girmek üzere sevk edilen ihtiyat kuvveti 7.Tümen henüz cepheye yetişememişti. Aynı şekilde 24.Tümen de mevzilerinde duramayarak başladığı çekilmede gerideki savunma hatlarının elverişli olmaması nedeniyle topçu ateşleri karşısında önemli zayıat verdi. Buna rağmen 5.Tümen tarafından yapılan karşı taarruzla Yunan birlikleri geri atıldı. Ayrıca 5.Yunan Tümeni'nin sol kanattan yaptığı taarruzlar ise topçunun etkili ateşleri ile²³⁴² önlenmiş oldu. Başkumandan, bu muharebeler sonrası verdiği emirde, "1.Grubun 2.Gruba destek vermesini, cephe ihtiyatı olarak teşkil edilen 41 ve 11.Tümenlerin Haymana'ya yavaşlaştırılması, 1.Grubun süvariler ile irtibat kurmasını" istedi. Bu muharebelerde 1.Grup ile devamlı irtibatta olması gereken güney kanat ucundaki 2 ve 3.Süvari Tümenleri,²³⁴³ 5.Tümen zor durumda iken yine etkisizdi.²³⁴⁴ 5.Grup, Yunan Ordusu'nun gerisinde baskın ve taarruzlarına devam etmekte idi. Özellikle Yunan Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Uzunbey bölgesine yapılan baskında

²³⁴² "Düşman tecemmu mahalleri tespit edilir ve hücum bede ederse o halde teknil topçu kitlesi ani bir darbe şeklinde ve talim-i endahat yapar gibi ateşini hücumun defî ve tardı için tevdi eder." (Topçunun Suret-i Umûmiyede İstihdamı, 1334, s.188)

²³⁴³ "Fırka Kumandanları, muharebenin her bir gidişine ve hal ve ahvaline vakıf olmak için hatt-ı kumandanları ile daimi irtibatı lazım ise de pek de şiddetli irtibat lazım değildir." (Süvari Manevrasına Dair Bazı Mülâhazat, s.5)

²³⁴⁴ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.72-76.

tamamen çevrilmesine rağmen aralarında General Papulas'ın da bulunduğu Yunan Komuta Heyeti kaçmayı başarmıştı.²³⁴⁵

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa bugünkü muharebelerde özellikle 3.Grup bölgesinde Yunan baskısının artması ve cephenin bu bölgede kritik bir durum alması nedeniyle 27 Ağustos 1921 saat:21.30'da bütün birliklere gönderdiği emirde, *"Yunanlıların taarruz azim ve gücünün yakında kırılacağını, sonraki günlerde yapılacak muharebelerde bütün grupların bulundukları mevzileri son neferine kadar savunmasını, gece yapılan taarruzlara karşı mutlaka süngü muharebesi"*²³⁴⁶ ile karşılık verilmesini ve bütün kıtaların dikkatli ve tedbirli olmasını" istedi.²³⁴⁷

Bugünkü muharebelerde Yunan Ordusu'nun, harekâtını, Garp Cephesinin merkez kesimlerine de yaymaya çalıştığı görüldü. Bununla birlikte güneydeki 1 ve 2.Grup bölgelerine taarruzlarına da devam etti. Ancak topçunun etkili ateşleri ve yarmaya imkân verilmemesi Yunan 1 ve 2.Kolordusuna bu gün de kuşatma imkânı vermemiş oldu.

(f) 28 Ağustos 1921 Harekâtı

Mürettep Kolordu bölgesinde, Yunan 7.Tümeni cephenin güneyindeki Beştepeler ve Velidede Tepeleri mevzilerine taarruz etmiş ve 17.Tümenin başarılı bir savunması ile taarruzları durmuştu. Ancak takviye olarak getirdiği topçuların da desteği ile tekrarladığı taarruzlarında bu kez Beştepeler ve Velidede mevzilerinin bir kısmına girmesi üzerine 17.Tümen, geri çekilerek gerideki ikinci hat mevzilerine çekilmek zorunda kaldı.²³⁴⁸

4.Grup Bölgesinde, Yunan 3. ve 10.Tümenleri tarafından, 61 ve 5.Kafkas Tümeni mevzilerine yapılan taarruzları tümenlerin topçu ateşleri ile²³⁴⁹

²³⁴⁵ Alptekin Müderrisoğlu, **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s.413-415.

²³⁴⁶ "Yakın mesafeler müstesna olmak üzere geceleri katiyyen endahat etmemeleri için efrada sıkı sıkıya tenbih ve gece muvaffakiyetinin süngülerle icra edilecek hücumlarda olduğunu efrada epeyce tefhim etmek elzemdir. Çünkü geceleri kurşun daha şaşkın, süngü ise daha fatindir." (Piyade Kıtâat-ı Sâgiresinin Gece Harekâtı, 1327, s.5-6)

²³⁴⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1288, Gömlek:36, Belge Nu.:36-1, 1a; ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1374, Gömlek:136, Belge Nu.:136-1.

²³⁴⁸ İsmail Hakkı Süerdem, **Anılarım-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e**, Haz.:Osman Avcı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.108-113., "İsmail Hakkı Süerdem, İstiklâl Harbi'ne katılmış ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde 17.Tümen'de Üsteğmen rütbesi ile bölük kumandanlığı yapmıştı."

²³⁴⁹ "Düşman piyadesi ve tertibatının ateş altına alınması ve gerilerde amed-ü şüd izacı ile düşmana kanlı zayıat ikaina gayret olunur." (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.187)

durduruldu. Öğle saatlerinde tekrarlanan taarruzlar topçu ateşleri ile yine durduruldu. Üçüncü kez yapılan taarruzlar bu kez süngü hücumları²³⁵⁰ ve karşı taarruzlar ile atıldı. 3.Grup bölgesinde 8.Tümen Kumandanı cephenin çok geniş olması nedeniyle savunmanın yapılamayacağını belirterek cephesinin daraltılmasını teklif etmişti. Ancak herhangi bir tedbir alınmasına fırsat kalmadan Yunan 10.Tümeni'nin taarruzları başladı ve 2.Grup bölgesi ara hattında gelişti. Bunun üzerine Fevzi Paşa 1, 2 ve 3.Grup Kumandanları doğrudan görüşerek 41 ve 11.Tümenlerin takviye olarak²³⁵¹ yolda olduğunu bildirdi. Bu esnada artan Yunan taarruzları, yapılan topçu ateşleri ile yavaşlatılsa da kısa sürede toparlanarak taarruzlarına devam etmekteydi. 15.Tümen cephesinde ihtiyat kuvveti olmaması nedeniyle Tümen İstihkâm Bölüğü de muharebeye girmişti. Yunan taarruzları 57. tümen ve 3.Kafkas Tümeni bölgesinde de artmıştı. Ancak yapılan etkili topçu ateşleri ile taarruz durduruldu. 2.Grup Bölgesinde Yunan 1.Tümeni taarruzları neticesinde 8.Tümen ve Garp Cephesi Kumandanının emri²³⁵² ile 3.Kafkas Tümeni, ihtiyat kuvvetlerini kullanmak zorunda kaldı. Mevzilere 200 m kadar yaklaşan Yunan birlikleri cepheyi 3 ve 2.Grupların ara hattı üzerinden yarmak üzereydi. Bu konuda önceki gün emir verilmiş olmasına rağmen henüz iki grup kumandanlığı da sorumluluk bölgelerinin paylaşımında anlaşılamamıştı. Bu esnada Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi gönderdiği cephe emri ile *“mevzilerde olabilecek yarılmalara karşı iç kanatların korunması ve yarılan kısmın geriden kapatılması ve elverişli yerlerde karşı taarruzlarla cephenin düzeltilmesi esasları içerisinde savunmaya sükûnet ve metanetle devam edilmesini”* emretti. 1 ve 12.Gruplar bölgesinde de Yunan taarruzları artarak devam etmişti. Ancak yapılan karşı taarruzlarla çok büyük zayıflık verdiren Yunan kuvvetleri geri atıldı.²³⁵³

Bugünkü muharebelerde Yunan taarruzlarına karşı etkili karşı taarruzlar yapılarak 2 ve 3.Grup bölgelerinde yarma harekâtına fırsat verilmemiş ve 12.Grup Kumandanlığının Garp Cephesinin güney ucuna alınarak yerleştirilmesi ile kuşatma harekâtına karşı çok önemli bir tedbir alınmış oldu. Ancak bugün yapılan

²³⁵⁰ “Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimadı ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmalı için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyetini tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfikle Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

²³⁵¹ “Her iki cenah müstenit bulunuyorsa alınacak tertibata yalnız mevcut mahallin tesiri olur. Bu halde geride yalnız cephe muharebesinin icrasına muktazi derecede kuvvetler bulundurulur.” (Piyade Talimnamesi, Madde:284, 1328, s.128)

²³⁵² ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1211, Gömlek:26, Belge Nu.:26-1.

²³⁵³ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.81-90.

muharebelerde ara hattına yapılan taarruzlarda sorumluluk sahalarının paylaşılamaması ve gereken irtibatın kurulamamasının bir muharebede nasıl bir felakete yol açabileceği görüldü.

(g) 29 Ağustos 1921 Harekâtı

Garp Cephesinin kuzeyindeki Mürettep Kolordu bölgesinde, Yunan 7.Tümeni taarruzları, Polatlı istikametini örten Dua Tepe-Kartal Tepe hattında artmakta ancak 1.Tümen ve 17.Tümen topçu ateşlerinin hedefteki isabet oranının yüksek olması²³⁵⁴ ve sonrasında yapılan karşı taarruzlarla Yunan taarruzları durdurulmuş ve savunmanın bütünlüğü korunmuş oldu. 4.Grup bölgesinde gece başlayan Yunan taarruzları²³⁵⁵ ise özellikle geniş bir cephede mevzilenen 8.Tümene ve 5.Kafkas Tümeni'ne yoğunlaşmakta ancak tümenlerin ihtiyat kuvvetinin²³⁵⁶ olmaması nedeniyle karşı taarruz yapılamamaktaydı. Birinci hat mevzilerinde bulunan piyadeler süngü hücumu²³⁵⁷ ile karşı koyarak yaptıkları savunmaya her iki tümenin topçularının etkili ateşleri Yunan taarruzlarının durmasını sağladı. Ancak akşam saatlerinde Yunan 10.Tümeninin taarruzlarını tekrarlaması üzerine 61. ve 5.Kafkas Tümenleri geri çekilmek zorunda kaldı. 3.Grup bölgesinde Yunan 2 ve 12.Tümenlerin 57 ve 15.Tümen mevzilerine yaptığı taarruzlar sonucu, 15.Tümen mevzilerinin kaybedilmesi üzerine 57.Tümen tarafından yapılan karşı taarruz ile geri alındı. Ancak 4.Grup cephesinde 8.Tümen ve 5.Kafkas Tümeninin geri çekilmesi ile cephenin düzeltilmesi zorunluluğu nedeniyle 57.Tümen de geri çekilmek zorunda kaldı. Bu esnada Erkân-ı Harbiye-i Umumi-ye Reisi'nin gönderdiği bir emirle Haymana istikametinde bir yarma harekâtının olabileceği konusunda birlikler uyarıldı. Ancak bu istikametın taktik değerini bilen Yunan 1.Tümeni 57.Tümen üzerine kurduğu baskıyı artırması

²³⁵⁴ “Havanın, rüzgârın hali atımdan atıma rüzgârın ve hava halinin de tebeddül etmesi melhuz olduğundan mukavemet-i hava tebdil edip hareket şeklinin dahi değişeceği tabidir. Bunların neticesi olarak aynı top aynı zaviye-yi irtifa aynı kerte aynı barut hakkıyla endaht edilen mermilerin mahrekleri birbirinin aynı olmamaktadırlar. Bilakis her atım başka bir mahrek tersim etmektedir. Bundan dolayı atımlar bir satıh dâhilinde toplanacak olursa atımların adedi kadar da isabet noktaları husûle gelmektedir.” (Ağır Topçu Endahat Talimnamesi, 1329, s.29)

²³⁵⁵ “Düşmanın geceleyin hücumu bekleniyorsa taarruz muntikasını tamamıyla yalamak için daha gündüzden tüfekleri ateş hattına tespit etmeli ve öndeki arazide mevcut mevzilere getirilmelidir.” (Ateş Muharebesinde Takım Zabiti, 1328, s.17)

²³⁵⁶ “İhtiyat kıtası alelumum yanda bir kademe teşkil eylemek üzere cenah gerisine vazi olunur.” (Piyade Muharebesi, 1317, s.73)

²³⁵⁷ “Düşmanla temas hâsıl eder etmez katiyen ateşle mukabele etmeyerek ve düşmanın kuvvetini de nazarı itibara almayarak kemali şiddetle ve serbesti ile bir süngü hücumu icra etmelidir.” (Piyade Kıtâat-ı Sâgiresinin Gece Harekâtı, 1327, s.45-46)

üzerine tümen yeniden geri çekilmek zorunda kaldı ve Haymana'yı kapatacak şekilde daha gerideki mevzilere yerleşti.²³⁵⁸

Yunan kuvvetlerinin bu kez Haymana istikametinde cepheyi yarma girişimi 3. Grup cephesinde önemli mesafede mevzi kaybına neden olsa da cephenin yarılmasına fırsat verilmedi. Geri çekilme, başlangıçta 4.Grup bölgesinde Yunan taarruzları fazla bir şiddeti olmamasına rağmen cephenin düzeltilmesi zorunluluğu nedeniyle 3.Grup bölgesinde de yapılmıştı. Ancak geri çekilmenin 3.Grup bölgesinde görülmesi üzerine Yunan taarruzları bu kez 3.Grup bölgesindeki 57.Tümen üzerinde artmaya başlamış oldu. Her ne kadar geri çekilme olsa da cephenin yarılması önlenmiş ve Haymana istikameti tekrar kapatılmış oldu.

1.Grup bölgesinde Yunan 13 ve 5.Tümenlerin taarruzları, 7.Tümeni sarsması üzerine bazı mevziler elden çıktı. 41.Tümenin bu bölgeleri tekrar ele geçirmesi emri üzerine yapılan karşı taarruzlar başarılı oldu ve tepeler hattı tekrar işgal edildi. Ancak 41.Tümenin bu mevzileri nedensiz bir şekilde terk etmesi üzerine 7.Tümen tehlikeli bir duruma girdiği gibi 12.Grup bölgesindeki 4.Tümenin de kanat kırarak cephesini düzeltmesine neden oldu. Böylece 7.Tümen cephesindeki bu gerileme kuşatma ile birleşmesine imkân vermek üzereydi. Bunun önlenmesi maksadıyla 11.Tümen ihtiyat kuvveti²³⁵⁹ olarak süratle muharebeye girdi ve 7.Tümen de çekilmeksizin mevzilerinde mukavemete devam etti. Karşılıklı ateş hattının çok yaklaştığı muharebelerde topçular dahi ateş edemez bir durumdaydı. Ancak savunma fazla direnç gösteremeyerek gerideki uygun mevzilere geri çekilme başlatıldı.²³⁶⁰

12.Grup bölgesindeki 4.Tümenin kanat kırması kuşatmaya ve 1.Grup bölgesindeki 41.Tümenin işgal ettiği mevzilerden nedensiz çekilişi ise cephenin yarılmasına neden olacakken 11.Tümenin zamanında muharebeye girmesi ile kuşatma ile yarma harekâtının birleşmesi önlenmiş oldu. Bugün Sakarya Muharebesi'nin önemli dönüm noktalarından bir gün olmuştu.

²³⁵⁸TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.98-104.

²³⁵⁹“İhtiyat yalnız harici yan için lazımdır. Bundan başka muharebeye bir netice verebilecek en mükemmel bir vasıtaadır.” (Piyade Muharebesi, 1317, s.70)

²³⁶⁰TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.105-109.

(h) 30 Ağustos 1921 Harekâtı

Mürettep Kolordu bölgesinde Yunan 7.Tümeni, 1 ve 17.Tümenlerin cephesine asıl taarruz 17.Tümen cephesi olmak üzere başlattığı taarruzlarında hedefi, Kartaltepe'yi kuşatmaktı. Bu amaçla Beylikköprü bölgesinden getirdiği takviye kuvvetleri ile yaptığı taarruz başlangıçta etkili olmasına rağmen savunmanın mukavemeti ile bu taarruzlar durduruldu. 4.Grup bölgesinde, 1.Süvari Tümeni Sivri-Çaldağı istikametini örtmek ve Yunan taarruzlarına karşı asıl savunma mevzilerindeki 61 ve 5.Kafkas Tümeni birliklerine savunma için zaman kazandırmak görevi verilmişti. Fakat Yunan 10.Tümeni'nin Sivri istikametindeki taarruzlarını karşılayamadığı gibi teması kesemediğinden²³⁶¹ geriye de çekilmemişti. Böylece kritik bir duruma giren Çaldağı, bu kez 3.Grup ihtiyat kuvveti olan 57.Tümen ve 190.Alay tarafından takviye edildi. Bu esnada 1.Süvari Tümeninin geri çekilmeyi başarması üzerine cephede 8km.lik bir boşluk meydana geldi ve Sivri istikameti açılmış oldu. 57.Tümenden daha önce Çaldağı savunmasını takviye eden 190.Alayın, kahramanca savunması ile Sivri istikameti kapatılmış ve Yunan 10.Tümeni'nin taarruzları durdurulmuş oldu.²³⁶²

1.Süvari Tümeni, ileri mevzi kuvveti olarak Yunan 10.Tümeni taarruzları karşısında kesin sonuçlu bir muharebeye girmeksizin oyalama muharebeleri yaparak geri çekilmesi gerekirken bunu başaramaması, tamamen imha olmasına neden olabileceği gibi gerideki savunma birliklerinin yerleşmesini etkilemişti. Nitekim geri çekilmesi, Yunan 10.Tümeninin, boş olan Çaldağ bölgesini işgal etmesine imkân vermişti. Ancak 190.Alayın zamanında Çaldağı işgal ederek savunması, bölgenin ele geçirilmesini önlemiş oldu.

3.Grup bölgesinde Yunan birliklerinin etkili bir taarruzu olmamasına rağmen 57.Tümen, 190.Alayın Çaldağı'ndaki savunmasını takviye için bölgeye intikal etmişti. 2.Grup ve 1.Grup bölgesinde de Yunan birliklerinin önemli bir hareketi görülmedi. 12.Grup bölgesinde ise Yunan Ordu Karargâhı, yaptığı hava keşif raporlarına dayanarak Türk Ordusu'nun güneye kuvvet yığdığını, bu nedenle Yunan 3.Kolordusu'nun tutunamayarak Sakarya Nehri batısına atılacağı düşüncesi ile cephenin merkez bölgesindeki taarruzların artırılmasına ve bu bölgeye kuvvet

²³⁶¹ “Bir muharebeyi kat’etmek bu babdaki maksat ne derecede hafî tutulmuş ise o derecede suhuletle ve bilakis harp ne kadar ilerlemiş bulunursa o nisbette müşkülâtla icra olunur.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:490, 1328, s.212)

²³⁶² TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.116-117.

kaydırılmasına karar verdi. Ancak bu emirden tekrar vazgeçen Yunan Ordu Karargâhı, 5 ve 13.Tümenleri ile 12.Grup bölgesinde başlattığı taarruzlarını, 11 ve 5.Tümenin mukavemeti karşısında oldukça fazla zayıat vermesi üzerine durdurdu.²³⁶³

Bugünkü muharebeler sonunda Yunan Ordu Karargâhı, Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki hareket tarzını değiştirmiş oldu. Kuşatma harekâtından vazgeçerek taarruzlarını Garp Cephesi'nin merkez bölgesine kaydırıldı. Türk Ordusu'nun Garp cephesinin her kesiminde süratle kuvvet kaydırması, güneyde yarma ile birlikte kuşatmaya fırsat vermemesi bu kararlarında etkili olmuştu.

(ı) 31 Ağustos 1921 Harekâtı

Garp Cephesi Kumandanlığı yayımladığı cephe emri ile *“önceki gün Yunan taarruzlarının bütün cephe boyunca durdurulduğunu, bugün için Sivri ve batısında cephenin yarılması için Çaldağ istikametinde taarruzlarını artırabileceğini bu nedenle 3.Grup bölgesinde savunma tedbirlerinin en üst seviyede olmasını”* bildirdi.²³⁶⁴

Bütün dikkatini cephenin merkez kesimine veren Garp Cephesi Kumandanlığı, bu kez kuzeyde Mürettep Kolordu bölgesinde Yunan 7.Tümeninin artan taarruzlarını karşılamaya başladı. Bu bölgede, topçu ateşi desteğinde ilerleyen 7.Tümen, 17.Tümenin ilk mevzilerine girmeyi başardı. Bu esnada Kartal Tepe mevzilerinin de sarsılması ile 1.Tümen sol yanının açılması nedeniyle mevzi düzeltmeye karar verdi. 17.Tümen bütün birlikleri ile süngü muharebesi²³⁶⁵ yapmasına rağmen aldığı takviye kuvvetlerinin de Yunan taarruzlarını durduramaması üzerine geri çekilme kararı verdi. Geri çekilme esnasında tümen topçularının yaptıkları ateşler, tümenin çekilmesini kolaylaştırdı. Ancak Mürettep Kolordu bölgesinde Beştepeler-Kartal Tepe hattı elden çıkmış oldu. 4.Grup bölgesinde de Çaldağ bölgesinde inatla savunan 190.Alay gece boyunca devam eden Yunan 10.Tümenin taarruzları sonucunda ağır zayıat vermiş ve mevcudu birkaç subay ve 150 ere düşmüştü. Çaldağ bölgesinin Garp Cephesinin genel savunması için çok büyük önemi nedeniyle bu

²³⁶³ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.117-121.

²³⁶⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1382, Gömlek:66, Belge Nu.:66-1, 1a.

²³⁶⁵ “Piyade tüfêği ile mübareze, kendi kuvvetine itimadı ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmalı için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfêkle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfêkle Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

bölgenin yeniden ele geçirilmesi kararı verildi ve 61.Tümen ile 5.Kafkas Tümeninin taarruzları neticesinde Yunan 10.Tümeninin taarruz ve ilerlemesi durduruldu.²³⁶⁶

Çaldağ bölgesinde Yunan 10.Tümeninin ilerlemesinin durdurulması, Garp Cephesinin genel savunma bütünlüğü bakımından çok önemliydi. Çünkü cephenin buradan yarılması demek merkez bölgesinde Yunan kuvvetlerinin cephenin hem sağ hem de sol gerisine düşerek Garp Cephesi birliklerinin imha edilmesi demekti. Bu Yunan taarruzu, 190.Alayın önceki gün başlayan üstün savunmasına bugün de devam etmesi ve 61.Tümen ile 5.Kafkas Tümeni tarafından zamanında yapılan karşı taarruzla önlenmiş oldu.

3.Grup tarafından savunulan Çaldağ bölgesinin batı kesimlerinde ise Yunan taarruzları 2.Grup bölgesinde olduğu gibi artmıştı. Bu bölgede bulunan 57 ve 8.Tümen, başlangıçta Yunan taarruzlarını durdursa da 8.Tümen sağ yanına yapılan taarruzlarda tümen sarsılmaya başladı. Bu esnada takviye için gelen 24.Tümenin muharebeye girmesi ile Yunan 12.Tümeni büyük zayıat vererek taarruzlarını durdurmak zorunda kaldı. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 24.Tümenin Muharebeye girmesini Çaldağ bölgesindeki hâkim bir arazi kesiminden izleyerek Yunan taarruzlarını durduracağını ifade etmiştir. 15.Tümenin de muharebeye katılması ile Çaldağ bölgesi Yunan birliklerinden tamamen temizlenmiş oldu. Bu muharebelerde her iki tarafın da çok miktarda zayıatı olmuştu. Garp Cephesi'nin güney kanadında bulunan 2, 1. ve 12.Grup bölgelerinde meydana gelen etkisiz Yunan taarruzları kolaylıkla önlenmişti.²³⁶⁷

(i) 1 Eylül 1921 Harekâtı

Yunan taarruzlarının özellikle Garp Cephesinin merkez kesiminde Çaldağ bölgesinde yoğunlaşması cephenin bu bölgeden yarılması ihtimalini artırmaktaydı. Artık Yunan Ordu Karargâhı'nın, cephenin güney kanadından ve ona bitişik 2 ve 3.Grup Kumandanlıkları bölgesinden yarılmasına dayanan hareket tarzından vazgeçtiği anlaşılmıştı.

Bu nedenle Çaldağ bölgesi özel önem verilmesi gerektiren bir cephe bölgesi olması nedeniyle 15.Tümen Kumandanı Albay Şükrü Naili (*Gökberk*) Beyin emir-komutasında ve 15 ile 24.Tümenlerden oluşan Çal Cephesi

²³⁶⁶TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.129-131.

²³⁶⁷TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.132-135.

Kumandanlığının kurulmasına karar verildi. Mürettep Tümen bölgesinde Yunan taarruzları bugün de devam etmiş ancak 17.Tümen topçularının mevzi değiştirerek ileri yanaştırılmaları²³⁶⁸ ve Yunan 7.Tümeninin taarruzlarına karşı etkili ateşleri ile taarruzları durduruldu. 4.Grup bölgesinde ise Çaldağı bölgesinin kuzey kesimlerini savunan 190.Alay, uğradığı ağır zayıat nedeniyle cepheden çekilerek yeniden toparlanmak maksadıyla ihtiyata alınmış ve yerine geçen 61.Tümen birlikleri ise 5.Kafkas Tümeni birlikleri ile Yunan taarruzlarını durdurmuştu. Çal Cephesi'nde ise bütün gece Yunan 2. Tümeni'nin taarruzlarını süngü muharebesi²³⁶⁹ ile durduran Çal Cephesi Kumandanlığı, Garp Cephesi'ne yaptığı teklifle *"15 ve 24.Tümenlerin mevcutlarının az olduğu ve ilave bir tümenle takviye edilmesi"* gerektiğini ilettiler.²³⁷⁰

3.Grup bölgesinde, 57 ve 8.Tümenler, tertiplendiği Çaldağı blokunun batısında ve Haymanayı örten arazi kesimlerini, Yunan 12.Tümeninin gece boyunca devam eden taarruzlarına karşı savunmaktaydı. Bu esnada 8.Tümen, sol kanadında bulunan 3.Kafkas Tümeninin Yunan 1.Tümeninin taarruzları nedeniyle mevzilerini terk etmesi üzerine tehlikeli bir duruma girmiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştı. Aynı zamanda 57.Tümen sol kanadında kalan 176. Alaya ait iki bölüğün tamamen esir olması, bu alayı takviye için gönderilen 131.Alayın ağır bir zayıata uğraması ve bu alayın da bir takımının esir olması ile 3.Kafkas Tümeninin mevzilerinden çekilmiş olması savunmayı esaslı bir şekilde sarsmıştı. Cephenin bu kesimlerinde en önemli durum 8.Tümen ile 3.Kafkas Tümeni arasında kalan boşluktan bir Yunan Alayının ilerlemesi idi. Eğer taarruzlar bu şekilde daha da gelişirse cephenin bu kesimlerinden yarmanın başlayacağı kesindi. Bu hareketi önlemek için öncelikle sevk ve idarede bütünlüğü sağlamak üzere 2.Grup 3.Grup emrine verildi ve birlikler geri çekilerek Haymana bölgesinin güneyindeki mevzilere tertiplenildi. Burada akşama kadar devam eden muharebelerde Yunan taarruzları ve ilerlemesi durduruldu.²³⁷¹

²³⁶⁸ "Eğer yeni intihab olunan mevzii piyadenin taarruz istikametine nazaran yanda bulunursa daha ziyade faydalıdır." (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.50)

²³⁶⁹ "Piyade tüfegi ile mübareze, kendi kuvvetine itimad ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmal için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfekte mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir." (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfekte Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

²³⁷⁰ A.Müderrişoğlu, Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü, s.456-457.

²³⁷¹ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.140-143.

2.Grup birliklerinin 3.Grup ile bitişik bölgesinde devam eden Yunan taarruzları burada da etkili olmuş ve bir ara cephenin iki birliğin ara hattı üzerinden yarılmaya tehlikesi ortaya çıkmıştı. 2.Grubun 3.Grup emrine verilmesi ile birliklerin dağılması önlenmiş oldu ve en kötü duruma sahip olan 3.Kafkas Tümenine yapılan topçu desteği ile yarmanın önlenmesine çok büyük katkı sağlandı. 1, 12 ve 5.Gruplar bölgesinde Yunanlıların herhangi bir hareketi görülmediğinden bu bölgelerden alınan takviye kuvvetler 2 ve 3.Grup bölgesine gönderildi.²³⁷²

Yunan Ordusu, Garp Cephesini merkezden yarmak için bugün de üstün kuvvetlerle yüklense de 2 ve 3.Grup birliklerinin öncelikle inatla mukavemeti, sonra geri çekilmesi ile cephe yarılamamış ve Yunan birliklerine ağır zayıat verdirilmişti. Ayrıca Çal Cephesi Kumandanlığının teşkili ile 2.Grup birliklerinin 3.Grup emrine verilmesi, yarmanın yapılacağı iki ayrı noktada sevk ve idarenin tek elden başarılı bir şekilde icrasını sağlanmış oldu.

(j) 2 Eylül 1921 Harekâtı

Garp Cephesi Kumandanlığı yayımladığı cephe emri ile “*Yunan taarruzlarının Sivri-Haymana istikametinde geliştiği ve cephenin bu bölgeden yarılmaya için yoğunlaştığı belirtilerek en son kuvvetlere kadar savunmanın devam ettirilmesi ve özellikle topçunun çok iyi kullanılması, ayrıca 5.Grup emrindeki süvarilerin muharebeye daha yakından ve etkili olarak katılması*” bildirildi. Mürettep Kolordu bölgesinde etkisiz bir Yunan taarruzu topçu ateşleri ile durdurulmuş ve 1.Süvari Tümeni de Hamamboğazı’nda²³⁷³ tertiplenerek buradan yapılacak muhtemel bir kuşatmaya karşı tedbir alınmış oldu. Cephenin en kritik bölgesi 4.Grup ile Çal Cephesi Kumandanlığının bölgesi idi. Yunan 10 ve 3.Tümenleri ile taarruzunu Haymana istikametinde geliştiren Yunanlılar, 61 ve 5.Kafkas Tümeninin ilk mevzilerine girdi. Eğer bu bölgedeki taarruzlar gelişirse 4.Grup ile Çaldağ Cephesi arası açılır ve yarma başlayabilirdi. Bunu önlemek için 61.Tümen ihtiyatları ile yapılan karşı taarruzlarda mevziler üç kez el değiştirmesine rağmen tutulamadı ve geri

²³⁷² TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.144.

²³⁷³ “Geçitlerin ve cephe ilerisindeki engellerin müdafaasında ateş mevzilerini o vechile intihab etmelidir ki mezkûr arazi aksamını bilhassa müessir mümkün merteye uzak mesafelere kadar ateş altında bulundurmak kabil olsun. Düşmanın yaklaşması zamanında mütefevvik bir ateşle karşılamak için mevzii derhal bütün kuvvetle işgal olunur. Bir geçidin ilerisi müdafa olunacak ise yedek beygirlerin mezkûr geçit gerisine yerleştirilmesi musib olur.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:488, 1328, s.212)

çekilme başladı. Bu esnada Yunan topçusunun ateşleri, 61.Tümen topçusunun ateşlerini²³⁷⁴ etkisiz kıldı. Böylece 4.Grup ve Çal Cephesi arası giderek açılmaya başlamıştı. Bölgedeki tümenlerden alınarak teşkil edilen altı taburluk bir kuvvetle yarma bölgesinin gerisine yerleştirilerek tıkanı ve bu suretle yarma önlenmiş oldu. Çal Cephesi Kumandanlığı ise tıkama ile birlikte Çaldağı'nın doğusunda tertiplediği topçu ateşleri ile Yunan taarruzlarının önlenmesine destek verdi.²³⁷⁵

Yunanlıların Çaldağ bölgesinde Haymana istikametinde cepheyi yarma teşebbüsü, 3.Grup cephesinde de 12.Yunan Tümeni taarruzlarını 57.Tümen mevzilerine yönelttiğinde 8.Tümenle savunmanın bütünlüğü maksadıyla her iki tümen daha geriye alındı ve 1.Grup'ta bulunan 23.Tümen bölgeye takviye için gönderildi. Taarruzlarına tekrar başlayan Yunan 12.Tümenine karşı Haymana yolunun kesin olarak örtülmesi görevi 8.Tümene verildi ve 57.Tümenin de muharebeye katılması ile Yunan 12.Tümeninin taarruzları durdurulmuş oldu. 1, 12 ve 5.Grup cephesinde önemli bir Yunan hareketi olmadığından mevzilerin tahkimatı kuvvetlendirildi ve 12.Grup mevzileri 1.Gruba verilerek 12.Grup Haymana'ya cephe ihtiyat kuvveti olarak alındı.²³⁷⁶

Yunan Ordusu, 1.Kolordusu ile Çaldağ bölgesinde cepheyi yarmak için yaptığı taarruzlarda başarılı olamadı ve 2.Kolordu da 1.Kolordu'ya gerekli desteği sağlayamadı. Yunan sevk ve idare hatası olarak dikkat çeken bir nokta da cephe ihtiyatı olarak bulunan 9.Tümenin ne 1.Kolordu ne de 2.Kolordu bölgesinde kullanılamamasıydı. Bununla birlikte 8 ve 15.Tümenlerin yarma bölgesinin her iki ağzını inatla tutması ve yarma ucunun altı taburla zamanında tıkanması ve bu hareketlerin 4.Grup ve Çal Cephesi Kumandanlığı arasında tam bir uyum içerisinde yapılması Garp Cephesi Kumandanlığının üstün sevk ve idare kabiliyetini göstermekteydi.

²³⁷⁴ “Hâlihazırda topçu mücadelesinden talep edilen maksat bütün bütün başka olup iki taraf topçuları arasında ölüm şartıyla icra edilen bir muharebedir.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.127)

²³⁷⁵ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.150-153.

²³⁷⁶ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.153-154.

(k) 3 Eylül 1921 Harekâtı

Garp Cephesi Kumandanı, yaptığı bir durum değerlendirmesi ile *“Yunan kuvvetlerinin artık tamamen kuşatmadan vazgeçtiğini, bunun yerine güney kanadından topladığı kuvvetlerle Çaldağı bölgesinden Haymana istikametinde cepheyi yarmak niyet ve maksadında olduğunu, bu hareket tarzını boşa çıkarmanın yolunun da cephenin kuzey ve güneyinde zayıf kuvvetler bırakarak çekilen birliklerle oluşturulacak kuvvetli ihtiyatların cephenin merkez bölgesi gerisinde toplanmasının uygun olacağına”* karar verdi.²³⁷⁷

Bu karar Yunan Ordusu’nun kanatlardan kuvvet tasarruf ettiğinin kesin ve doğru bir tespitiye dayanan stratejik bir karardı.

Bunun üzerine 23.Tümen ile 41 ve 11.Tümenlerden oluşan 12.Grup, ihtiyat olarak Haymana bölgesine getirildi. Bugünkü tarih itibariyle Yunan Ordusu Garp cephesinin hiçbir kesiminde taarruzda bulunmamış, mevzilere yapılan topçu ateşlerinden başka bir hareket olmamıştı.²³⁷⁸ Birlikler de bundan istifade ile mevzilerin tahkim ve kuvvetlendirilmesi ile meşgul oldu.²³⁷⁹

(l) 4 Eylül 1921 Harekâtı

Garp Cephesi kuzeyinde Mürettep Kolordu bölgesinde, Yunan 7.Tümeni, yoğun topçu ateşleri desteğinde 1 ve 17.Tümene karşı yapılan taarruzlar durdurulamadı ve karşı taarruzlar da etkili olamadı. Ancak kuvvet kaptırmamak için 17.Tümen birliklerinin Polatlı’nın kuzeybatı sırtlarına kadar çekilmesi ve 61.Tümen ile irtibat kurularak savunmaya destek alınması üzerine Yunan 7.Tümenin taarruzları durdurulmuş oldu. 4.Grup cephesinde ise Yunan 3 ve 10.Tümenlerin taarruzları, 4.Grubun Mürettep Kolordu ile ara hattı üzerinde gelişme gösterdiğinden Mürettep Kolordu, Eskipolatlı istikametinde geri çekildi. 4.Grubun birliklerinden 126.Alay ise savunmasına üstün bir mukavemetle devam etti. 126.Alayın bu kahramanca savunması karşısında 3.Yunan Tümeni geri çekilmek zorunda kaldı. Çal Cephesi Kumandanlığı mevzilerini devralan 12.Grup ise Çaldağı’nı işgal eden Yunan 9. ve 2.Tümenlerin üç

²³⁷⁷ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.158.

²³⁷⁸ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.159.

²³⁷⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1412, Gömlek:109, Belge Nu.:109-1.

koldan ilerlemesine karşı yapılan topçu ateşleri ile durduruldu. Garp Cephesinin diğer kesimlerinde etkili bir Yunan taarruzu görülmedi.²³⁸⁰

(m) 5 Eylül 1921 Harekâtı

Yunan Ordu Kumandanı General Papulas, Yunan Hükümetine ulaştırılmak üzere hazırladığı raporunda “*artık harekâta devamda hiçbir fayda beklemediğini*” belirterek Türk Ordusu karşısında çekilmek kararını aldığını bildiriyordu. Türk Genelkurmay Başkanlığı ise Garp Cephesi Kumandanlığı ile yaptığı görüşmede “*Muharebelerin mevzi muharebeleri şeklini aldığını*” bildiriyordu. Nitekim Mürettep Kolordu bölgesinde Yunan 7.Tümeninin ağırlıklarını toplayarak çekilme hazırlığında olduğu bilgisi keşif birlikleri tarafından iletilmişti. Garp cephesinin sadece 4.Grup cephesinde kısa süreli bir Yunan taarruzu görüldüyse de etkisiz kaldı. Cephenin diğer kesimlerinde ise herhangi bir hareket tespit edilemedi.²³⁸¹

(n) 6 Eylül 1921 Harekâtı

Yunan Ordusu, Garp Cephesi boyunca taarruzi hiçbir harekete girişmedi ve bulunduğu hatlarda savunma için tertiplenmeye başladı. Daha ileri çıkarmış olduğu birliklerini de geri çekerek yerine temasta kalacak şekilde süvari birliklerini bıraktı. Bugün itibariyle Yunan Ordusu’nun taarruz imkân ve kabiliyeti kırılmış olduğu ortaya çıktı.²³⁸²

(3) Yunan Taarruzlarının Kırılması, Türk Karşı Taarruzu ve Takip Harekâtı

Yunan Ordu Karargâhı, kolordularına verdiği emirde; bütün birliklerin bulundukları mevzilerde savunmaya geçmesini, bu durumun taarruzdan ve ileri hareketten vazgeçildiği anlamının çıkarılmamasını istedi. Aslında Yunan Ordusu’nun taarruz edecek gücü kalmamış ve harp öncesi tasarladığı taktik hedeflerinden ne kuşatma ne de cepheyi yarma harekâtını başarabilmişti. Ayrıca keşif

²³⁸⁰TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.167-170.

²³⁸¹TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.175-177.

²³⁸²TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.187.

birliklerinden alınan bilgiler göre, 9.Yunan Tümeni'nin, cephenin sağ kesimine alınması ve bu bölgedeki 5.Yunan Tümeni'nin geride toparlanması Yunan Ordusu'nun Sakarya batısına çekilmesi yönünde kuvvetli emarelerdi.

Türk Yüksek Komuta Heyeti, 7 Eylül 1921'de her ne kadar Yunan Ordusu'nun taarruzlarını durdursa da geri çekilmenin emniyetli bir şekilde yapılmasını sağlamak için Garp Cephesinin kuzey kesimlerinde fazla yıpranmamış kuvvetleri ile bir taarruz yapabileceğini göz önünde bulundurarak, Mürettep Kolordu tarafından yapılacak bir taarruzla Dua Tepe-Beştepeler hattının ele geçirilmesine karar verdi. Bu taarruzda, 4.Grup birliklerinden 15. ve 23.Tümenlerin Mürettep Kolorduyu takviye etmesi uygun görüldü.²³⁸³

Garp Cephesi keşif birlikleri vasıtasıyla alınan bilgilerde, Yunan birliklerinin cephenin tamamında, temasta zayıf kuvvetler bırakarak geriye doğru çekildikleri görülmüyordu. Temasta bıraktıkları emniyet birlikleri topçu ateşleri ile Garp Cephesi birliklerinin ilerlemesini ve taarruz etmesini engellemek niyetindeydi.²³⁸⁴

Yunanlıların bu gayretlerini boşa çıkarmak ve emniyetli bir şekilde çekilmelerini önlemek için asıl taarruz cephenin kuzey kanadında olmak üzere karar verilen genel karşı taarruzun 10 Eylül 1921'de yapılması uygun görüldü. Mürettep Kolordu, saat:08.00'da topçu ateşleri ile Dua Tepe istikametinde taarruzuna başladı. 23.Tümen, 15.Tümen ve 17.Tümen ile üç koldan yapılan taarruz sonucunda Dua Tepe'nin güney ve doğu sırtları ele geçirildi. Bunun üzerine, Yunan 7.Tümeni, büyük kısımları ile Sakarya Nehri istikametinde kaçarcasına geri çekildi. Süngü hücumları²³⁸⁵ ile yapılan bu taarruzlar Karapınar'dan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından²³⁸⁶ yakından sevk ve idare edildi.²³⁸⁷

²³⁸³ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.196-197

²³⁸⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1457, Gömlek:165, Belge Nu.:165-1, 1a.

²³⁸⁵ "Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimad ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmal için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir." (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfikle Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

²³⁸⁶ "Zabit, maiyetindeki efrat için numune-yi timsaldir. İleri atılmak suretiyle ibraz edeceği misal ile askeri de kendisiyle beraber ileri sürer. Zabit kıtasını sıkı bir inzibat altında tutarak mezahim ve telefâtı kesireden sonra bile muzafferiyete isal eder." (Piyade Talimnamesi, Madde:261, 1328, s.120) "Kumandan muharebenin icrası esnasında kıtaatını layıkıyla görebilecek ve kendisi de kolay bulunabilecek vecih ile geride durur. İleri hatta bulunan kumandanların ilerideki arazi ile düşmanı görebilmeleri ve bir rütbe fevklerindeki ve madunlarındaki kıta kumandanı ile irtibatı layıkıyla muhafaza etmeleri icab eder." (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:278, 1325, s.120)

²³⁸⁷ K.Özalp, Milli Mücadele, I, s.206-207.

4.Grup bölgesinde de aynı anda 61.Tümen ve 5.Kafkas Tümeni tarafından başlatılan taarruzlarla Yunan emniyet birlikleri tamamen geriye atıldı. Çaldağı bölgesinde de 12.Grubun başlattığı taarruzlar, Yunan mukavemeti ve topçu ateşleri ile fazla gelişmedi ve sadece bir tabur kadar kuvvet Çaldağı kuzeydoğusunda tutunabildi.²³⁸⁸

10 Eylül 1921’de Afyon’un güneyinde bulunan 6.Tümen ise Yunan 4.Tümeni ile temasta ve 51.Alaydan çıkardığı ileri karakol kuvvetleri ile keşif ve emniyet görevini²³⁸⁹ devam ettirmekteydi.²³⁹⁰ Verilen görev, aynı zamanda kroki halinde yayımlanmıştı.²³⁹¹

Mürettep Kolordu, Dua Tepe’ye başlattığı taarruzlarına 11 Eylül 1921’de devam etti. Dua Tepe’nin alınamaması, güneyinde bulunan hâkim mevkiilerin de ele geçirilmesini zorlaştırıyordu. Bu maksatla topçunu desteğinde başlatılan karşı taarruzda Dua Tepe ve Kartal Tepe geri alındı. 4.Grup bölgesinde de önceki başlattığı taarruzlarına devam eden 61.Tümen, Karayavşan bölgesindeki Yunan birliklerinin mukavemeti karşısında fazla etkili olamadı.²³⁹²

12 Eylül 1921’de Garp Cephesi Kumandanlığının yayımlanan 43 Numaralı cephe emrinde Yunan taarruzlarının tamamen durduğu ve Mürettep Kolordu’nun Beylikköprü; 12.Grup Kumandanlığının Sivrihisar; 3 ve 2.Grup Kumandanlığının Sivri istikametinde; 5.Grup Kumandanlığının ise Yunan kuvvetlerini sağ yandan taarruz etmesini ve Yunan birlikleri ile temasın muhafazasının sürdürülmesi istendi.²³⁹³

Yunan Ordusu’nun genel durumunun çok iyi değerlendirildiği bu emrin verilmesinden bir gün sonra 13 Eylül 1921’de Yunan Ordusu’nun Garp Cephesinin tamamını, genel bir geri çekilme ile boşaltmaya ve Sakarya Nehri batısına doğru çekilmeye başladığı²³⁹⁴ görüldü. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa, Mürettep Kolordu bölgesinden yayımladığı harp raporunda zaferi, “çekilmeyi korumak için Yunanlıların bıraktıkları artçılar da akşama doğru mevzilerinden atılmış ve 23

²³⁸⁸ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.221-225.

²³⁸⁹ “Hal-i ikamet ve istirahatatta bulunan bir kıtaat-ı askeriyenin kendisini düşmanın bir baskınından temin için ilerisine çıkardığı kendisine nisbet daha küçük olan bu kıtalardır.” (İleri Karakollar, 1331, s.3-4)

²³⁹⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1446, Gömlek:16, Belge Nu.:16-1.

²³⁹¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1446, Gömlek:16, Belge Nu.:16-1a.

²³⁹² TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.254-256.

²³⁹³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1280, Gömlek:196, Belge Nu.:196-1, 1a.

²³⁹⁴ HTVD, sayı.75, 1976, Vesika Nu.:1625.

Ağustos'tan beri 21 gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Ordusu'nun tam bir zaferi ile son bulmuştur." şeklinde ifade etmiştir.²³⁹⁵

Başkumandan 13 Eylül 1921'de Yunanlıların tüm cephelerde çekilmeye başlamasından sonra takip edilmesi emrini verdi. Emirde, "...*Düşmanın geride herhangi bir hatta tevkif ve iade-yi intizam eylemesine mani olmak ve ricatını inhizam-ı katiyeye duçar etmek lazımdır. Bunun için sağ ve sol cenahlardan mevaziye takip için tahsis edilmiş olan süvari fırkalarına istinad olmak üzere her iki cenahta mebzul vasaiti nakliye ile mücehhez bir ila iki piyade fırkasının iş bu takip harekâtına iştirak ettirilmesi ve cepheden de düşmanın ricat yolları üzerine bila fasıla ilerlemek, düşmanla behemal muharebe temasına girmek üzere münasip görülecek kuvvet de mütehallit takip müfrezeleri teşkil ve sevki muktezi görülmektedir...*" diyerek takip harekâtının esaslarını²³⁹⁶ belirtti. Aynı emirde grup teşkilatından kolordu teşkilatına da geçilmesi emri verildi.²³⁹⁷

Başkumandanın emrine uygun olarak Garp Cephesi Karargâhı da aynı tarihte yayımladığı 50 numaralı cephe emriyle Yunan Ordusu'nun Garp Cephesi genelinde çekilmek için hazırlıklara başladığını ve temas hattında artçı birlikleri bıraktığını belirterek takip harekâtının başlatılmasına karar verdi. Cephe emrinde; Yunanlıların tamamen Sakarya Nehri batısına atıldığı, burada yeniden toparlanmasına fırsat verilmeden takip edilmesi ve imha edilmesi maksadıyla, her birliğe takip hedefi ve istikameti verilmiş ve kolordular da uygulamaya süratle geçti.²³⁹⁸ Bu emrin ekinde birliklerin yeni teşkil edilen kolordu kuruluşları da açıklanarak uygulamaya geçildi.²³⁹⁹

Buna göre, 1.Kolordu Kumandanlığı, Kurmay Albay İzzettin (Çalışlar), 2.Kolordu Kumandanlığı Kurmay Albay Selahattin Adil, 3.Kolordu Kumandanlığı Kurmay Albay Kazım (Özalp), 4. Kolordu Kumandanlığı Kurmay Albay Kemalettin Sami, 5.Kolordu Kumandanlığı Kurmay Albay Fahrettin (Altay) tarafından sevk ve idare edilmesine karar verildi.²⁴⁰⁰

²³⁹⁵ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.256-257.

²³⁹⁶ "Düşmanın mağlubiyetini hakiki bir perişanlığa tahvil etmek ateşle ve ileri doğru tecavüzle mümkün olabilir. Ricat eden düşman iyi bir hedef vücuda getirdiği takdirde ona daima ateş edilir." (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:422, 1325, s.167)

²³⁹⁷ ATASE Arşivi, ATA ZB, Kutu:40, Gömlek:5, Belge Nu.:5-1, 2.

²³⁹⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1215, Gömlek:25, Belge Nu.:25-1.

²³⁹⁹ HTVD, sayı.75, 1976, Vesika Nu.:1624.

²⁴⁰⁰ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.271-273.

Takip harekâtı²⁴⁰¹ kuzey kanattan 1.Süvari Tümeni, güney kanattan ise 5.Süvari Kolordusu tarafından²⁴⁰² yapılmasına başlandı. Garp Cephesinin kuzeyindeki Yunan kuvvetleri, 13 Eylül 1921’de 1.Süvari Tümeni ve 23.Tümenin taarruzları ile geri atıldı ve Beştepeler-Karadağ hattı ele geçirildi.²⁴⁰³ Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, merkezden yapılacak ve Eskişehir ile Afyon bölgesinde kesin sonuçlu bir muharebeye dönüşecek bir harekâttan mevcut harp gücü nedeniyle çekiniyordu. Ancak 18 Eylül 1921’de verdiği cephe emri ile 3, 1 ve 4.Kolorduların Sakarya Nehri batısına topçu ile birlikte bir müfreze geçirmesini, öncelikle süvarilerin ileri bölgeleri keşfetmesini, 1.Süvari Tümeni’nin baskınlar yapmasını ve 5.Kolordu’nun Sivrihisar istikametinde takibe devam etmesini istedi.²⁴⁰⁴

20 Eylül 1921’de Yunan kuvvetleri ile mesafe 80km idi ve 21 Eylül’de Türk Ordusu büyük kısmı ile Sakarya Nehri batısına geçti. Aynı gün 5.Kolordu güneyden Yunan birlikleri ile temas etti. Bu esnada Yunan ordusu Eskişehir ve Afyon’da savunma için tedbirlerini geliştirmekteydi. Ayrıca 2.Kolordu’nun güneye kaydırıldığını anlayan Yunan Ordusu Afyon’da muhtemel bir muharebe için savunma tedbirlerini artırmıştı. Nitekim Afyon kuzeydoğusunda 1 Ekim’de başlayan muharebelerde 2.Kolordu başarılı olamadı. Garp Cephesi Kumandanlığı daha fazla kuvvet kaybına neden olmamak için muharebelerin kesilmesine karar vererek bu hatta taarruzları durdurdu ve bölgenin keşfine önem verilerek topçuların kullanılmasını²⁴⁰⁵ istedi. Aynı şekilde kuzey kanadında da Eskişehir bölgesinde temasta kuvvet bırakılarak Yunan Ordusu Eskişehir-Afyon genel hattına kadar sürülmüş oldu.²⁴⁰⁶

Böylece 10 Ekim 1921’den itibaren her iki ordu karşılıklı savunma düzeni içerisine girerek tahkimat işlerine hız vermişti. Diğer taraftan Garp Cephesi Kumandanlığı, 14 Ekim 1921’de yayımladığı emir²⁴⁰⁷ ve 17 Ekim 1921’de yaptığı bir değerlendirmede; genel bir taarruz düşüncesindeydi. Bu maksatla güneyden yapacağı

²⁴⁰¹ “Meydan muharebesi kazanıldıktan sonra muzafferiyetin semeresini iktitaf için düşmanın şiddetli bir surette takip edilmesi lazımdır. Takip elde bulunan bütün kuvvetlerin sevk ve efrad ve hayvanatın son nefeslerinin sarfiyla icra olunarak düşmanın mağlubiyeti büsbütün inhizam derecesine isal edilmelidir. İşbu vazife başlıca süvariye aittir.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:514, s.219-220)

²⁴⁰² “Süvari kitleleri takipte büyük bir rol oynarlar. Bol mühimmat ve kilitli topçu ile techiz ve piyade müfrezeleri ile de takviye edilen işbu süvari kitleleri ricat eden düşman ordularının süratle cenahlarına düşmeye ve hatta harekâttan alıkoymak üzere düşmanı önlemeye çalışırlar.” (Harbde Kıtaat-ı Cesimin Sevk ve İdaresi, 1338, s.53)

²⁴⁰³ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1215, Gömlek:25, Belge Nu.:25-2.

²⁴⁰⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1224, Gömlek:52, Belge Nu.:52-1.

²⁴⁰⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1308, Gömlek:112, Belge Nu.:112-1.

²⁴⁰⁶ TİH, Batı Cephesi, II-5/2, s.460-465.

²⁴⁰⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1266, Gömlek:128, Belge Nu.:128-1, 1a.

bir harekât için asıl kuvvetlerin güneye inmesi planlandı ancak Yunan kuvvetlerinin muhtemel bir taarruzuna karşı da tedbirli olunması istendi.²⁴⁰⁸

Sakarya Meydan Muharebesi, taktik ve stratejik bakımdan çağının harplerine göre üstün özelliklere sahipti. Nitekim taktik bakımdan dikkat çeken önemli noktalardan biri, 90 km.lik mesafeye sahip geniş bir cephede savunmanın bütünlüğünü kaybetmeden, istenilen yer ve zamanda kuvvet yoğunluğunun sağlanabilmesiydi.²⁴⁰⁹ Diğer bir ifade ile Yunan kuvvetlerinin imkân ve kabiliyetleri, muharebenin her gününde çok iyi değerlendirilerek; cephe gerisinde bulunan ihtiyat kuvvetleri ile cephenin diğer kesimlerinden alınan kuvvetlerle cephenin kritik kesimleri takviye edilebilmişti.

Aynı zamanda, “Sakarya nehri doğusunda uygulanan askerî harekât savunma, mevzi savunmasıdır. Bu tür harekâta önemli olan savunma arazisini, hatta ilk savunma hattını korumaktır. Atatürk bu sert savunma ilkesini bir ölçüde yumuşatmış fakat aynı zamanda bu tür askerî harekâttan beklenen amacı koruyan bir ilke geliştirerek uygulamıştır. *“Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek için memleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. Dedim ki hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz”* Atatürk mevzi savunmasının ön cephesini mutlaka elde bulundurmak yerine her karış toprağı savunmayı, savunmasının bir hatta değil, karış karış derinlikte yapılmasını istemiştir. Bu, değişik ve daha akılcı bir mevzi savunmasıdır. Belirlenen ilke meydan muharebesi süresince başarıyla uygulanmıştır.”²⁴¹⁰

Ayrıca topçunun etkin kullanılması, kurmay subayların muharebeleri yakından takip ederek kumandanlara zamanında bilgi aktarması ve birlikler arasında telli veya telsiz muhabere vasıtaları ile irtibatın sürekli sağlanması sevk ve idarede üstün taraflardı.²⁴¹¹ Taktik yönden Türk Ordusu’nun sevk ve idare üstünlüğü bu harpte de kendisini göstermiş oldu.²⁴¹²

²⁴⁰⁸HTVD, sayı.58, 1966, Vesika Nu.:1326.

²⁴⁰⁹H.Tümerdem, Yunanlılarla İstiklâl Harbi Tabiye ve Sevkülceyş Bakımından Tetkik, s.47.

²⁴¹⁰S.İlhan, “Atatürk’ün Cephelerde Verdiği Dört Emir” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.9, Cilt.III, Temmuz 1987.

²⁴¹¹C. K.İncedayı, Türk İstiklâl Harbi-Garp Cephesi, s.156.

²⁴¹²B.Vandemir, Türk İstiklâl Savaşı’nda Sakarya’dan Mudanya’ya, s.111.

Diğer taraftan Sakarya Meydan Muharebesi stratejik bakımdan incelendiğinde üç önemli husus görülür. Birincisi, Yunan kuvvetleri seçilen asıl savunma mevzileri hakkında yanıldığından çok önceden açılarak yayılmış ve zaman kaybetmiş, Türk Ordusu ise aksine zaman kazanmıştı; ikincisi, çağını ötesinde bir taktik uygulanarak ileri çıkarılan süvari birlikleri asıl savunma mevzileri önünde örtme kuvveti olarak kullanılmış ve Yunan kuvvetlerini oldukça yıpratmıştı. Bu uygulama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanacaktır; üçüncüsü, Yunan kuvvetlerinin çevirme ve kuşatma hareketleri boşa çıkarılarak daima cephe taarruzuna mecbur edilmişti.²⁴¹³

Yunan tarihçileri ise Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki hezimetinin nedenini; her ne kadar muharebenin başlangıcında, Yunan kuvvetlerinin Mangal Dağı, Beylikköprü, Türbe Tepe, Gedikli, Köseaptallı, Çaldağ, Dua Tepe, ve Kartal Tepe muharebelerinde başarılı olsalar da Türk Ordusu'nun zamanında takviye edilmesi ile savunmanın mukavemetini kırılmamasına, güneyden yapılacak kuşatmanın ilerletilememesine ayrıca Yunan tümenlerinin de takviye edilmemesine bağlamaktadır.²⁴¹⁴ Ayrıca kendi kuvvet ve vesaitine yüksek itimat; Türk kuvvetlerini olduğundan zayıf görmek ve sevk ve idaredeki başarısızlık olarak değerlendirmektedir.²⁴¹⁵ Ancak unuttukları nokta Türk Ordusu'nun Yüksek Komuta Heyeti'nin sevk ve idaredeki başarısıydı.

7. Başkumandanlık Meydan Muharebesi ve Takip Harekâtı

a. Başkumandanlık Meydan Muharebesi Öncesi Siyasi ve Askeri Durum

(1) Başkumandanlık Meydan Muharebesi Öncesi Siyasi Durum

Yeni Türkiye Hükümeti, Sakarya Meydan Muharebesi'nin tam bir zafer ile sonuçlanmasının verdiği büyük güç ile dış ve iç siyasetindeki istikrar ve saygınlığını artırmıştı. Böylece içerde tam bir egemenlik kurmuş ve ülkenin kaynaklarının kullanılmasında da kesin söz sahibi olmuştu. Bunu Milletinden aldığı güç ve irade ile başaran Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, Ordusuna

²⁴¹³Nurettin Türsan, **Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Dehası**, Harp Akademileri Kumandanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s.53.

²⁴¹⁴Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s.421.

²⁴¹⁵Büjak, **Yunan Ordusu'nun Seferleri**, s.229-230.

güveni tamdı. Ancak Sakarya Zaferi'nin kazanıldığı günlerde memleketteki bu olumlu havayı bozmak isteyen muhaliflerin ordu aleyhinde çıkardıkları söylentiler, iç siyasette moral bozuyordu. Özellikle Sakarya Zaferi'nden sonra ordunun genel taarruz için çok beklediği ve taarruz gücü olmadığı yönünde yapılan ağır tenkitlerdi. Bu tenkitlerin ordu saflarına kadar ulaşması ordunun, bütünlüğü ve taarruz gücü için çok yıpratıcı unsurlardı. Bu durumu önlemek için Başkumandan'ın Meclis'te yaptığı konuşmalar etkili olmuş ve söylentiler kısmen azalmış ve kumandanların moralini yükseltmişti. Bu konuşmalarının birinde Meclis Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, *“Ordunun bütün taarruz hazırlıklarını tamamlamadan, yarım tedbirlerle ve duygusal hareketlere kapılarak genel bir taarruza geçilemeyeceğini”* belirtmişti. Ordunun genel bir taarruzu için gerekli olan harp silah ve malzeme ihtiyaçlarının karşılanması için memleketin ekonomik yapısı yeterli olmamasına rağmen mevcut kaynakların sonuna kadar kullanılması ile dış yardımlar ve askeri malzemelerin satın alınmasına devam edildi.²⁴¹⁶

Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılması Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dış siyasetinde de olumlu etkilere yol açmıştı. 13 Ekim 1921 tarihinde Rus delegelerinin de katıldığı bir konferansta Kafkas Cumhuriyetleri Kars Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Moskova Antlaşması teyit edilmiş ve doğu sınırı çizilmiş oldu. Diğer taraftan 20 Ekim 1921'de ise Fransa ile Ankara Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma ile siyasi, ekonomik ve askeri konularda Türk İstiklâlinden hiçbir şey feda etmeksizin vatanın bölünmez bir parçası olan Anadolu'nun güneyi tamamen işgalden kurtulmuş oldu. Ayrıca İngilizlerle 23 Ekim 1921'de Ankara'da imzalanan bir anlaşma ile Malta'da tutuklu bulunan bütün Türklerle Anadolu'da tutuklu bulunan İngilizler, eşit şartlar altında değiştirilmiş oldu. İngilizlerin dış siyasetinin değişmesine neden olan önemli bir değişiklik ise Sakarya Meydan Muharebesi sonrası artık Yunan Ordusu'nun muharebe gücünün kaybolduğu ve İngilizlerin Yunanistan'a olan askeri ve siyasi desteğinin kesilmesi idi. Nitekim yardım maksadıyla İngiltere'de bulunan Yunan heyetine yardım yerine sadece Mütarekenâme imkânlarını araştırıp mücadeleye barış yolu ile son verilmesi tavsiyesinde bulunulmuştu.²⁴¹⁷

²⁴¹⁶**Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, II-6/1, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1967, s.7-8.**

²⁴¹⁷**TİH, Batı Cephesi, II-6/1, s.9-13.**

İç ve dış siyasette güçlü bir konuma giren Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, zafere ulaşmak için artık Ordusu ile kesin sonuçlu bir muharebenin hazırlıklarına başlayacaktır.

(2) Başkumandanlık Meydan Muharebesi Öncesi Askeri Durum

(a) Türk Kuvvetleri ve Taarruz Planı

15 Ekim 1921 tarihi itibarıyla Garp Cephesi Kumandanlığı, bağlı birlikleri, ordu ve kolordu kuruluşuna geçmişti. Buna göre Garp Cephesi Kumandanlığına doğrudan bağlı birlikler olarak; 1.Ordu Kumandanlığı, 1.Kolordu Kumandanlığı, 3.Kolordu Kumandanlığı, 4.Kolordu Kumandanlığı ve Kocaeli Grup Kumandanlığı mevcuttu. Ancak genel taarruz hazırlıkları kapsamında yeni birliklerin teşkil edilmesi, diğer cephelerden Garp Cephesine birlik getirilmesi ve mevcut birliklerin yeni temin edilen araç, silah ve teçhizatla teçhiz edilerek er mevcutlarının artırılması sonucu ordunun kuruluşunda ve emir-komuta yapısında birçok kez değişiklikler yapıldı.

18 Kasım 1921’de 2.Ordu Kumandanlığı adı altında yeni bir ordu kumandanlığı kuruldu ve Garp Cephesi Kumandanlığı iki ordu halinde teşkil edilmiş oldu.²⁴¹⁸ Ayrıca Ordu ve Kolordu kuruluşlarında değişiklik yapılmamasına rağmen birlikler arası değişimler ve yeni birlik teşkilleri 1 Temmuz 1922 tarihine kadar sürdü. Bu tarihte Garp Cephesi Kumandanlığına 1.Ordu, 2.Ordu, 1.Kolordu ve 5.Süvari Kolordusu olmak üzere dört ana ast birlik bağlıydı. Emir-komuta bağlantıları ise Başkumandan Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, 1.Ordu Kumandanı Nurettin (*Sakallı*) Paşa, 2.Ordu Kumandanı Yakup Şevki (*Subaşı*) Paşa idi.²⁴¹⁹

1 Ağustos 1922 tarihinde ise Garp Cephesinin kuruluşuna son şekli verildi. Buna göre, İsmet Paşa’nın sevk ve idaresindeki Garp Cephesi Kumandanlığı, 1.Ordu, Nurettin Paşa; 2.Ordu, Yakup Şevki Paşa; 5.Süvari Kolordusu, Fahrettin (*Altay*) Paşa ve Kocaeli Grubu, Albay Halit (*Karsıalan*) Bey’in emir-komutasında idi. Ordu kumandanlıkları bağlı birliklerinde ise;²⁴²⁰

²⁴¹⁸HTVD, sayı.58, 1966, Vesika Nu.:1334.

²⁴¹⁹TİH, Batı Cephesi, II-6/1, s.26-27.

²⁴²⁰Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz, II-6/2, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1968, s.7-8.

1.Ordu Kumandanlığı;

- 1.Kolordu Kumandanı: Albay İzzettin (*Çalışlar*) Bey,
- 3.Süvari Tümeni Kumandanı: Yarbay İbrahim (*Çolak*) Bey,
- 6.Tümen Kumandanı: Albay Nazmi (*Solok*) Bey,
- 8.Tümen Kumandanı: Albay Kazım (*Sevüktekin*) Bey,
- 14.Tümen Kumandanı: Yarbay Ethem Necdet (*Karabudak*) Bey,

2.Ordu Kumandanlığı;

- 2.Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay Ali Hikmet (*Ayerdem*) Bey,
- 3.Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay Şükrü Naili (*Gökberk*) Bey,
- 4.Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay Kemalettin Sami (*Gökçen*) Bey,
- 6.Kolordu Kumandanı: Kazım (*İnanç*) Paşa,

5.Süvari Kolordu Kumandanlığı;²⁴²¹

- 1.Süvari Tümen Kumandanı: Albay Mürsel (*Bakü*) Bey,
- 2.Süvari Tümen Kumandanı: Yarbay Mehmet Zeki (*Soydemir*) Bey,
- 14.Süvari Tümen Kumandanı: Yarbay Mehmet Suphi (*Kula*) Bey,

Kocaeli Grup Kumandanlığı;

- 18.Tümen Kumandanı: Yarbay Hulusi (*Conk*) Bey,
- Mürettep Süvari Tümen Kumandanı: Albay Hacı Arif (*Örgüç*) Bey'di.

Teşkilatlanma ile birlikte ordunun insan ve malzeme yönünden takviyesi de göz önünde bulundurulmaktaydı. Özellikle Sakarya Meydan Muharebesi'nde büyük bir manevra kabiliyeti gösteren Türk Ordusu'na yeterli desteğin sağlanabilmesi için firar ve yoklama kaçağı erlerin yakalanarak cepheye gönderilmesi ve cephe ve malzemenin nakli için gerekli tedbirlerin alınması sağlandı.²⁴²²

Garp Cephesi Kumandanlığı birliklerinde yeniden teşkilatlanma ile emir-komuta yapısında değişiklikler yapılırken aynı zamanda Yunan kuvvetlerine yapılacak bir genel taarruzun planlama safhasına da geçilmişti. 15 Ekim 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Garp Cephesi Kumandanlığına verdiği direktif ile Yunan Ordusu'nun daha fazla kuvvetlenmesine fırsat vermeden ve kış gelmeden yapılacak bir taarruz için harekât planının hazırlanmasını istedi. Bu direktifte özet olarak “Yunanlılara, kış gelmeden ve yeniden toparlanmalarına imkân vermeden bir darbe

²⁴²¹ “Bir orduya veyahut ordular grubuna rabt ve ilhak olunan müteaddit süvari fırkalarının bir kumanda altında birleştirilmesi mümkündür. O vakit işbu fırkalar bir süvari kolordusu teşkil ederler.” (Harbde Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:129, s.103)

²⁴²² BCA, Dosya:54, Gömlek:354, Yer:24.

vurulması gerektiği,²⁴²³ bu maksatla planlanan harekâtın, asıl kuvvetlerle Afyon bölgesinden yapılarak gerisinin kesilmesi ve bu suretle demiryolunun kullanılmasının önlenerek İzmir ile ulaşım irtibatının kesilmesi ve bu harekât tasarısı üzerine görüş ve değerlendirmelerin bildirilmesi” emrediliyordu. Garp Cephesi Kumandanlığı bu direktif üzerine çalışmalarına başlayarak bağlı birliklerinden görüş ve önerilerini istedi. Taarruz planının adı ordunun büyük kısmı Sandıklı bölgesinde toplanacağı için birlikler arasında yapılacak haberleşmelerde gizliliğe riayet edilmesi maksadıyla Osmanlı Alfabesi’ndeki Sad harfinin işaret olarak yer alması uygun görüldü²⁴²⁴ ve Taarruz Planına da Sad Planı adı verildi. Plan üzerinde verilen direktife uygun olarak 1.Kolordu Kumandanlığı ile 2.Ordu Kumandanlığı plan taslakları incelenmiş ve Garp Cephesi Kumandanlığının Sad Taarruz Tasarısı oluşturuldu. Ayrıca Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti de Sad Taarruz Tasarısını hazırlayarak Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya arz edildi. Ancak Plan kış gelmesi ve askerin eğitim durumunda görülen eksiklikler nedeniyle uygulanamamakla²⁴²⁵ birlikte bütün birliklere taarruz ruhunun ortaya çıkmasına neden olmuştu. Ayrıca 5.Süvari Kolordusu’nun Çivril ve Çal bölgelerinde yaptığı baskınlarda²⁴²⁶ Yunan Ordusu’nun en zayıf noktasının Afyon-İzmir yolu üzerinde olduğu tespit edilerek planın doğruluğu teyit edilmiş oldu.²⁴²⁷

Taarruz planı hakkında kumandanlar görüş birliği içerisinde olmakla birlikte İsmet Paşa tarafından 22 Ekim 1921’de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti’ne gönderilen bir yazıda elbise ve silah ihtiyacının devam ettiği ve bu konuların mutlaka görüşülerek gerekli menzil teşkilatının kurulmasını istedi.²⁴²⁸

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, ordu kumandanlarından gelen bütün görüşleri değerlendirmek ve “kesin sonuç alanında her yönden kuvvetli ve bölünmemiş bir cephe ile taarruz edilmesi” yönünde verdiği direktife²⁴²⁹ göre hazırlanan taarruz planını²⁴³⁰ yeniden görüşmek, genel taarruz hazırlıklarını gözden geçirmek ve plana

²⁴²³ “Gaye düşman mevziini yarmak ve onu hareket harbini kabule icbar etmektir.” (Harpte Talim ve Terbiye, 1337, s.23-24)

²⁴²⁴ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başb.lık Kültür Müsteşarlığı Yay., Ankara, 1973, s.367-368.

²⁴²⁵ C. K. İncedayı, **Türk İstiklâl Harbi-Garp Cephesi**, s.164.

²⁴²⁶ “Bir süvari kolordusuna tevdi edilebilecek vazaifi hassaten Keşif, sınıf-ı muhtelifeden mürekkep düşman kolları harekâtının tehiri, muharebe meydanlarında ihata manevrası icrası, takip, ricatın setr ve himayesidir.” Madde:131, (Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, 1338, s.104)

²⁴²⁷ TİH, **Batı Cephesi, II-6/1**, s.44-66.

²⁴²⁸ ATASE Arşivi, İSH, **Kutu:1223, Gömlek:12, Belge Nu.:12-1.**

²⁴²⁹ HTVD, **sayı.75, 1976, Vesika Nu.:1631.**

²⁴³⁰ Son şekli verilmiş olan bu taarruz planını Gazi Mustafa Kemal Nutuk’ta ana hatları ile şöyle açıklamaktadır: “Düşündüğümüz ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve elden geldiğince dış kanadında toplayarak, yok edici bir meydan savaşı yapmak. Bunun için uygun gördüğümüz durum ana kuvvetlerimizi düşmanın Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ kanat grubu

son şeklini vermek üzere 27 Temmuz 1922’de Akşehir’e gitmişti. 25 Temmuz 1922’de Akşehir’e gelmiş olan Fevzi Paşa ve İsmet Paşa ile plan hakkında yaptığı görüşmelerde ihtiyat kuvvetinin yeri ile 1’nci Kolordunun takviye edilmesi yönünde verdiği emirler sonrası Taarruz Planı son şeklini almıştı. 28 Temmuz 1922’de Akşehir’e çağrılan Ordu Kumandanlarına da plan hakkında son talimat ve emirler verilerek 30 Temmuz 1922’de de hazırlıkların 15 Ağustos 1922’ye kadar bitirilmesi emri²⁴³¹ verildi. 20 Ağustos 1922’de Akşehir’e tekrar gelen Başkumandan, taarruz harekâtının 26 Ağustos 1922’de başlatılması²⁴³² yönünde son emrini verdi.²⁴³³

Diğer taraftan Yunan Ordusu’nun takviye edilmesi ihtimali de göz önünde bulundurulduğundan özellikle işgal altında bulunan Doğu Trakya bölgesindeki Yunan birliklerinin durumu takip edilmekte ve alınan raporlarla birliklerin hareketleri izlenmekteydi. Buna göre Doğu Trakya’daki Yunan birliklerinin mevcutlarının eksik olduğu, Edirne’deki bazı birliklerin Çorlu’ya geldiği, Silivri’ye ise bir alay kadar kuvvetin çıktığı bildirilmişti.²⁴³⁴

(b) Yunan Kuvvetleri ve Savunma Planı

Yunan Küçük Asya Ordusu General Hacı Anesti’nin sevk ve idaresinde 1.Kolordu, 2.Kolordu, 3.Kolordu ve bir süvari tugayından teşkil edilmişti. Afyon’un doğusu ve güneydoğusu ile Eskişehir’in doğusunda savunma için mevzilenen Yunan Ordusu aynı zamanda Batı Anadolu’da yerli Rum halkını silahlandırarak kurduğu asayiş birliklerini geri bölgede bulunan Türk akıncı birlikleri ile milli kuvvetlere karşı kullanmaktaydı. Yunan savunma mevzileri Sakarya Meydan Muharebesi’nden sonra çekildikleri hatlarda savunma için tahkimat faaliyetlerinde bulunsalar da savunma mevzilerinin önüne ileri mevzi kuvveti çıkarmamıştı. Ayrıca

güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar karşısına denk olan yerde toplamaktı. Düşmanın en can alacak ve önemli noktası orası idi. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla olabilirdi.” (Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev, I, (1919-1920)**, s.19)

²⁴³¹HTVD, sayı.75, 1976, Vesika Nu.:1632.

²⁴³²“Taarruz zamanının gün ve saatinin tespiti en mühim bir meseledir. Hücum icrası için az bir zaman bırakılırsa hazırlıklar tamamıyla yapılamaz. Taarruzun icrası günü bir defa kararlaştırıldıktan sonra her türlü mevania rağmen bundan sarf-ı nazar edilmemelidir.” (**Harpte Talim ve Terbiye**, 1337, s.73)

²⁴³³TİH, **Batı Cephesi, II-6/1**, s.204-205. Başkumandanlık Meydan Muharebesi Öncesi Genel Durum EK-34’de belirtilmiştir.

²⁴³⁴T.İ.T.E Arşivi, K49G18B186-001, K49G18B186-2001, K49G18B186-1001.

Yunanlılar, bir yıldan bu yana tahkim ettikleri mevzilerin dört veya beş aydan önce ele geçirilemeyecek kadar güçlü olduğuna inanmıştı.²⁴³⁵

b. Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin İcrası

28/29 Temmuz 1922 gecesi, Başkumandan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi, Garp Cephesi Kumandanı ve ordu kumandanları ile kolordu kumandanlarının katılımı ile yapılan toplantıda genel taarruz planına son şekli verilmişti. Plana uygun olarak 6 Ağustos 1922'de, Garp Cephesi Kumandanlığının, ordu ve süvari kolordusuna verdiği taarruz hazırlık emrinde; *“Yunan Ordusu'nun Trakya'dan kuvvet getirmeden gecikmeksizin taarruza geçilmesinin zorunlu olduğu, taarruzun asıl kuvvetlerle 1.Ordu Kumandanlığı bölgesinden olmak üzere Akarçay ile Ahır Dağları arasından taarruz edilerek Yunanlıların çevrileceği,²⁴³⁶ taarruzun hedefinin Afyon-Ahır Dağları ve devamından başlayarak gelişecek şekilde yapılacak bir meydan muharebesi neticesinde Yunan Ordusu'nun büyük kısmının imhasının olduğu, buna göre; 1.Ordu'nun büyük kuvvetlerle taarruza başlayarak Yunan 4 ve 1.Tümenlerini kesin olarak mağlup edecek şekilde harekâta başlayacağı, 2.Ordu'nun ise taarruzuna 1.Ordu'nun taarruzundan önce başlayarak mümkün olduğu kadar fazla Yunan kuvvetini cephesinde tutması²⁴³⁷ ve bu suretle asıl taarruzu yapacak 1.Ordu'nun harekâtını kolaylaştırması ve taarruz zamanına kadar hazırlıklar dâhil taarruzun başlama saatinin gizlenmesi”* belirtildi.²⁴³⁸

Garp Cephesi Kumandanlığından taarruz emrini alan Ordu Kumandanları ve Süvari Kolordusu da bağlı birliklerine taarruz emirlerini vererek azami aldatma ve gizlilik tedbirlerinin²⁴³⁹ uygulanması istendi.²⁴⁴⁰ Cephe gerisinde de Yunan keşif

²⁴³⁵ **TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.10-15.**

²⁴³⁶ *“Düşman ordusunun bir cenahı vurulduktan sonra diğer parçaları üzerine atılmak için bir çevirme hareketi yapıldığı zaman bu hareket onları yeni bir cephe almaya ve o andan itibaren ussül-ü harekâtıyla olan turuk-u ittisaliye nokta-i nazarından ekseriya fena bir vaziyette kalmaya mecbur edecektir.” (Harbin Sevk ve İdaresi, 1315, s.241)*

²⁴³⁷ *“Cephe taarruzu ile ihata taarruzunun müttehiden icrası muvaffakiyeti kati surette temin eder. İhata için en birinci şart düşmanı cepheden işgal etmektir. Bunun için de en ziyade düşmanı kemali metanetle meşgul etmek icap eder. Fakat ihata hareketi tam zamanında icra edilmediği takdirde cephe taarruzunun muvaffakiyetsizliğe müncer olacağı da mülahaza edilmelidir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:392, 1325, s.155)*

²⁴³⁸ **TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.21-22.**

²⁴³⁹ *“Taarruz maksatlarının mahrem tutulması ve hazırlıkların hava ve arz tarassudundan gizlenmesi muvaffakiyet için esaslı şartlardır. Gizliliğin temini için kendi kıtaatımıza karşı dahi hazırlıkları muhtemel bir taarruza karşı tedbirler göstermek ve bütün ameliyat-ı evveliyeye için nazar-ı dikkate*

uçaklarına karşı gizlilik tedbirleri uygulanmaktaydı. Bu yönde 1. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, yaptığı denetlemelerde seyyar hastanelerin²⁴⁴¹ yanında asılı Kızılay bayraklarını, Yunanlıların birliklerin yer değiştirmesini görmemesi için indirmişti.²⁴⁴²

Taarruz Planının hazırlanmasından ve ordu kumandalıkları ile mutabakata varılmasından sonra 13 Ağustos 1922’de, Ankara’dan hareket eden Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti karargâhı, 16 Ağustos 1922’de Akşehir’e ulaştı. Fevzi Paşa bütün cepheyi gezerek alınan son tedbirleri yerinde gördü ve gerekli emirleri verdi. Bu esnada gizlilik maksadıyla önce Konya’ya gelen²⁴⁴³ Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 20 Ağustos 1922’de Akşehir’e geçti. Aynı zamanda harekâtın anlaşılmasında için Ankara’dan büyük bir gizlilikle ayrıldı ve Çankaya Köşkü’nde bir ziyafet verileceğini gazetelere bildirerek taarruzla ilgili bir herhangi bir bilginin çıkmasını önlemiş oldu. Başkumandan Akşehir’e geldiğinde kumandanlar ile yaptığı son toplantıda, Garp Cephesi Kumandanlığı Kurmay Başkanı Kurmay Albay Asım (Gündüz) Bey’in, genel taarruzun tüm cephelerde aynı anda²⁴⁴⁴ yapılması teklifini uygun görerek kabul etti.²⁴⁴⁵ Türk Büyük Taarruzu’nun 26 Ağustos 1922’de Cumartesi günü başlayacağı 25 Mayıs 1922’de Mustafa Kemal Paşa tarafından hiçbir yere yayımlanmamak üzere İcra Vekilleri Başkanı Rauf (Orbay) Bey’e bildirildi.²⁴⁴⁶ Rauf Bey ise Başkumandan’a gönderdiği cevapta “...Genel taarruzun fetih ve zafer ile sonuçlanması dileyerek Mustafa Kemal Paşa ve Türk Ordusu’na başarılar” temennisinde bulunmuştu.²⁴⁴⁷

çarpmayacak nam-ı müstearlar kullanılması münasiptir.” (Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnamesi, 1337, s.15)

²⁴⁴⁰HTVD, sayı.59, 1967, Vesika Nu.:1356.

²⁴⁴¹“Mecruh tedavisinde muvaffakiyet dahi bunların seyyar harp veyahut ihtiyat hastanelerinde seri ve emin bir surette nakil ve yerleştirilmeleri ile alakadardır.” (Operatör Binbaşı Ömer Lütfi, **Harpte Hasta Tedavisi**, Almancadan Tercüme, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul, 1330, s.6-7)

²⁴⁴²Mehmet Derviş Kuntman, **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, Der.:Metin Özata, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2009, s.174., “Mehmet Derviş Kuntman, Şark Cephesi’nden 21’nci Tümen ile Garp Cephesi’ne gelerek Başkumandanlık Meydan Muharebesi esnasında Afyon’daki Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde doktor subay olarak görev yapmış idi.”

²⁴⁴³HTVD, sayı.59, 1967, Vesika Nu.:1360.

²⁴⁴⁴“Hücumun bütün cephelerde tüm vaktinde süratli olarak ve birlik beraberlik içinde icrası muvaffakiyetin ilk şartıdır.” (Mevzi Muharebatına Dair Tecrübeler, 1332, s.4)

²⁴⁴⁵TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.28-30.

²⁴⁴⁶BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7.

²⁴⁴⁷BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7.

(1) 26 Ağustos 1922 Harekâtı

26 Ağustos 1922, sabah saatleri itibari ile Garp Cephesi Kumandanlığı, 1 ve 2.Ordu Kumandanlıkları ile genel taarruz için hazırlıklarını tamamlamış ve cephe gerisinde tertiplenmişti. Muharebeyi yakından izleyerek sevk ve idare etmek için Başkumandan Mareşal Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Fevzi Paşa, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve asıl taarruzun 1.Ordu bölgesi olan güneyden yapılması nedeniyle 1.Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, Garp Cephesi'nin Kocatepe'deki taktik komuta yerindeydi.²⁴⁴⁸ Türk Genel Taarruzu, tüm cephelerde saat: 04.30 ile 05.00 arasında topçu ateşleri²⁴⁴⁹ ile her iki ordu kumandanlığı cephesinde de aynı anda başlamıştı.²⁴⁵⁰

(a) 1.Ordu'nun Harekâtı

1.Ordu, Garp Cephesi'nin güneyinde doğudan batıya, 4.Kolordu, 1.Kolordu ile taarruz kademesinde, 5.Süvari Kolordusu ile çevirme harekâtında,²⁴⁵¹ 6.Tümen ile de cephenin sağ kanadında tespit görevinde olacak şekilde tertiplenmişti.²⁴⁵²

Tüm cephelerde taarruz,²⁴⁵³ saat:05.00'da topçunun tanzim ateşleri²⁴⁵⁴ başlamıştı. Taarruzda topçu ateşleri²⁴⁵⁵ saat:05.25'de tamamlanmış ve

²⁴⁴⁸ **TİH, Batı Cephesi, II-6/2**, s.89. Başkumandanlık Meydan Muharebesi, 26 Ağustos 1922 Harekâtı EK-35'de belirtilmiştir.

²⁴⁴⁹ “Piyade taarruzumuzun hazırlanması için düşman mevziinin zabt-ı arzu olunan kısmına karşı کافی miktarda topçu bilhassa ağır topçu cem edilmelidir. Her batarya muayyen bir kısmı ateşiyle ezerek hücumumuzu ihzar etmeli.” (Mevzi Muharebatına Dair Tecrübeler” 1332, s.3)

²⁴⁵⁰ **HTVD, sayı.60, 1967, Vesika Nu.:1367.**

²⁴⁵¹ “Düşmanın yanlarına arkasından yapılacak hücum, düşman için en müessir ve mühliktir. İşbu istikametlerden vuku bulacak taarruz tehditleri bile düşman kıtaatını duçar-ı atalet edecek vechile tesir eder. Mamefih süvari yalnız tehdid ile iktifa etmemelidir.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:394, 1328, s.184)

²⁴⁵² “Sınıf-ı muhtelifenin sıkı bir surette teşrik-i mesaisi taarruzda muvaffakiyeti sağlar.” (Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:125, 1338, s.101)

²⁴⁵³ “Taarruz, birinci devir: açık arazide taburlar, düşman topçusundan vasati 2000m mesafeye vasıl olduklarında (topçunun tesirli ateşi bu mesafeden bed'ylediğinden) yol kolunu terkle yayılıp ateş etmeksizin mümkün olduğu kadar düşmana yaklaşırlar. (Eslîha-i nariye-i cedidede muntaka-i mühlikenin tulî arzından ziyade olduğundan derinliği az olan nizamlar müraccacdır.) Ateş etmeye başlayacak mesafe araziye tabidir. Düz arazide tek tük ateş ile düşmanı işgal eylemek üzere birinci hattın bir kısm-ı cüzisi koldan ileriye sevk edilerek bidayet-i muharebede bir hafif avcı hattı teşkil olunur. Düşmandan 800m mesafeye tekarüb olduğunda ağır avcı ateşine veya sair bir cins ateşe başlanır ise de ileriye harekete yine devam edilir. Bu devirde cephanenin idare ile sarf-ı be-gayet mültezem olduğundan kullanılacak nişangâh kerteleri ve atılacak kurşunların adedi zabitan tarafından haber verilerek Umûmîyet üzere ağır avcı ateşi istimal olunur ise de açıkta görünen mühim hedefler üzerine ve mesafeleri tahminde yayılım ateşlerde kullanılır. İkinci devir: 600 metreden 350 metre mesafeye gelinceye kadar avcı ateşine devam edilerek şekl-i

saat:05.35'de ise on dakika süren tahrip ateşinden²⁴⁵⁶ sonra imha ateşine geçilmişti. 4.Kolordu, topçu ateşleri ile başladığı taarruzuna Yunanlıların hazırladığı tel engelleri ile karşılaşması üzerine 5.Kafkas Tümeni bölgesinde yavaşladı. Tümen Kumandanının top mermilerinin tel örgüleri tahrip için yeterli gelmediğini belirtmesine rağmen kolordu kumandanının, taarruzun yavaşlatılmadan devam edilmesi emri üzerine Yunan mevzilerine 200 m yaklaşılarak tel engeller makasla kesildi²⁴⁵⁷ ve taarruzlar tekrar hızlandı. Özellikle topçunun isabetli atışları ile tümen ilk hedeflerini²⁴⁵⁸ ele geçirdi.²⁴⁵⁹

11.Tümen, Yunan ateşi altında taarruzları yavaş ilerlemesine rağmen öğleden sonra ilk hedeflerini ele geçirebildi. 8.Tümen, diğer tümenlerle aynı anda taarruza başlasa da Yunan mevzilerine 200-400 m kadar yaklaşabilmiş²⁴⁶⁰ ve

araziye ve ahval-i muharebeye nazaran ilerlenip akdemce intihab olunmuş hücum noktası üzerine vakit vakit ateşler cemedilir. Üçüncü devir: müsaid fırsatlar zuhurunda sıçrama hareketleriyle ilerlemeye bed'olunur. Sıçramalar zabitanın emriyle ve bölükçe icra edilip sıçrayan kıtaat muharebe hattının ilerisinde güzel bir mahalle kadar koşarak ilerlemek lazım ise de her sıçramada kat'olunacak mesafe 50-80 metredir. Bu esnada yerlerinde duran kıtaat-ı saire düşmanın nazar-ı dikkatini kendi üzerlerine celbi için yaylım veya şiddetli avcı ateşleri edip istinatlarla ihtiyatlar gittikçe mesafelerini azaltır ve icap eden kısımları takviye eder. Dördüncü devir: Bir iki sıçramada kat'edilebilecek bir mesafeye kadar düşmana takarrüb edildiği vakit hücumu hazırlamak üzere düşman hattının başlıca sokulmak istenilen noktasına (nokta-i münticeye) hazineli ve çabuk ateşler edip 150-300 metrede süngü taktırılır. Düşmana 100 metre kalınca ateş kesilir. Muahharen 40-50m şiddetle kat'olunur. Bundan sonra umum kıtaatı askeriyenin borazan ve trampetçileri hücum! işaretini çaldıkları gibi nihayet nefere kadar Allah! Allah! sadasıyla düşman üzerine atılırlar. Düşman mevkiinin zabtedilmesi akabinde mevki-i mezkûrda yerleşilip düşman mümkün olduğu kadar ateş ile takip ve askerinin nizam ve rabitası iade edilir. Ondan sonra ileriye hareket olunarak düşmanın ricat edip etmeyeceğini anlamak üzere ileriye keşif kolları sevk olunur. Âdem-i muvaffakiyet halinde akdemce bir kıta-i mahsusa tarafından işgal edilmiş melce mevzinin gerisinde cem'olup iade-yi intizama gayret ve düşmana mukabele olunur." **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**, 1315, s.128.

²⁴⁵⁴ "Tesir endahtından evvel endaht tanzimi icra olunur. Yalnız 600 metreye kadar olan endahtlarda mesafeleri hakkında malumat mevcut olan ani hedeflere karşı endahta endaht tanziminden sarf-ı nazar olunur." (**Seri Ateşli Sahra Topçusuna Mahsus Endaht Talimatı**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1332, s.77)

²⁴⁵⁵ "Bu devrede topçu ateşinin imtidadı pek azdır. Çünkü evvela iki piyadeyi tefrik eden mesafe az olduğundan topçunun yardımı dahi az olur. İkinci olarak tevakkufu cüz-i tamlarının hücumlarını görmek mümkün olmadığından ateş güç küşad edilmekle beraber vakit ve zamanıyla mesafenin azlığından iki taraf piyadesinde temas pek çabuk istihsal edeceğinden (askerimizi ateşimizden korumak için) ateş kesmek gerekir." (**Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı**, 1318, s.148)

²⁴⁵⁶ "Tahrip ateşi, sükûnet ve ihtimam ile idare edilen ve kaideten münferit atımların tarassudu ve ateş altına alınan hedefin emniyetle tahribine kifayet edecek miktarda mermi sarfı ile icra edilen ateştir. Her cins topla yapılır." (**Topçunun Suret-i Umûmiyyede İstihdamı**, 1334, s.33)

²⁴⁵⁷ "Bunun için nefer sırt üstü yatar. Makasın şıkırtısını çıkartmamaya çalışır. Teller, kazıklar yakınından kaesilirse daha geniş yol açılacağı gibi tellerin birbirine vurmaksa da ses çıkarması ihtimali azaltılmış olur." (**Hücum Talim ve Terbiyesi**, 1337, s.25)

²⁴⁵⁸ "Matlubu neticeye varmak için derece derece mutavassıt bir takım hedef ve merhalelerden geçmek icap eder. Bu hedefleri de ancak biri diğerini takiben kavramak kabil olur." (**Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi**, 1338, s.17)

²⁴⁵⁹ Fahri Aykut, **İstiklâl Savaşı'nda 4.Kolordu**, Haz.:Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.220-221.

²⁴⁶⁰ "Ateş hattı düşman mevzine takarrüb edince ve düşmanı kafi derecede sarsmaya muvaffak olunca hücum icra edilir. Vakt-i hazarda yapılan talimlerde hücum mevzi düşman mevzilerinden takriben

topçusunun da etkisiz ateşleri ile taarruzları gelişmemişti. Bu nedenle 1.Ordu tarafından tümenin takviye edilmesi kolordudan istendi. 12.Tümen, taarruz için tertip almışken 8.Tümenin taarruzlarının yavaş ilerlemesi üzerine bu tümene yardım etmesi istendi. Bu haliyle 8.Tümenin öğleden sonra yaptığı taarruzları bu kez Yunan tel engelleri ile durmuş ve ilerlememişti. 11.Tümen ise ilk hedeflerine öğleden sonra yaptığı taarruzlar ile ele geçirebildi. Ancak Yunan Evzon Alayı'nın karşı taarruzunun etkili olması²⁴⁶¹ nedeniyle bu mevziler yeniden kaybedildi. Bunun üzerine Kolordunun ihtiyat birliği olan 12.Tümen, mevzilere yaklaştırıldı. 11.Tümen'in ilk hedeflerini ele geçirememesinin nedeni, 5.Kafkas Tümeni ile irtibat kurmamasıydı. Hedeflerin mutlaka ele geçirilmesi gerektiğinden taarruzların gece yapılmasına karar verildi. Ancak gece taarruzunda²⁴⁶² da birlikler birbirine karıştığından etkili olamadı ve taarruzlar ertesi güne bırakıldı.²⁴⁶³

4.Kolordu, bugünkü muharebelerde kendisine verilen ilk hedeflerin tamamını ele geçirmişti. Ancak 11.Tümen kendi hedeflerini ele geçiremeye de mevzilere yaklaşmış ve tel engellerin tahribini²⁴⁶⁴ büyük ölçüde tamamlamıştı. Ayrıca 11.Tümen bölgesine Yunan topçu ateşleri çok yoğun olması²⁴⁶⁵ taarruzların yavaşlamasında etkili olmuştu.

1.Kolordu, sabah 05.30'da topçu ateşleri ile taarruzlarına başladı. İlk olarak 23.Tümen, Yunan tel engellerini keserek süratle ilk hedefini ele geçirdi ve Sincanlı Ovası'na hâkim mevkileri kontrol etmiş oldu. Bu taarruzlar esnasında gözetlemede yaşanan aksaklıklar ve tutuşan otların meydana getirdiği duman, ileri hatları gösteren flamaların seçilememesine neden oldu ve tümen

100m. mesafede itibar olunur. 1906 tarihli Alman Talimnamesinin aynen tercümesi olan yeni piyade talimnamemizde hücum mesafesi 150 m. olarak tayin edilmiş ise de Almanlar, birçok tecarib-i cedide neticesinde 1909'da iş bu mesafeyi 100 m.'ye tenzil ile talimnamelerini o yolda tadil eylemişlerdir." (Piyade ve Süvarinin Muharebe Endahtındaki Hidematı ve Vezaifi, s.44)

²⁴⁶¹BCA, Dosya:54, Gömlek:354, Yer:34.

²⁴⁶²"Karanlıkta icra kılınan hücum, taarruz eden kıta muvaffak bile olsa yine bu kıtada fevkalade bir dağımlık husûle getirir. Bunun için yeniden serian kıtalar teşkil etmek ve kemali süratle ileriye muntazam kıtalar sevk ederek onlara yeni bir kuvvet bahş eylemek kumandanın vazifesidir." (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:389, 1325, s.132)

²⁴⁶³TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.90-95.

²⁴⁶⁴"Bu tertibat dikenli tel engeli içinden bir yol açmaya yarar. Geriden gelen kıtaata daha büyükçe bir gedik açmak istenildiği halde bir tahta parçası üzerine iki veya üç bomba gövdesiyle bir el bombası sıkıca bağlanarak bitişik ateşleme tertibatı yapılır." (Hücum Kıtaatının Talim ve Terbiyesi, 1337, s.12)

²⁴⁶⁵"Suret-i Umûmiyede düşman topçusu piyademiz taarruzuna başlamazdan evvel harp edemeyecek bir hale sokulmuş bulunmalı ve mevzi dâhilinde bulunan düşman piyadesi hırpalanmış olmalıdır." (Mevzi Muharebatı, 1334, s.45)

topçusunun ateşleri birliklerin üzerine düşerek²⁴⁶⁶ zayiata yol açtı. Kolordunun ilk hedeflerinden biri olan Tınaz tepe ise 15.Tümen'in hedefi idi ve asıl taarruz kuvveti olması nedeniyle zamanında ele geçirilmesi zorunlu bir hedefti.²⁴⁶⁷ İki alayı ile birlikte taarruz eden tümen, Yunanlıların topçu ve makineli tüfek ateşleri altında Tınaz Tepe'yi süratle ele geçirdi. Özellikle tel engellerde²⁴⁶⁸ tahrip ve tel makasları ile açılan gedikler sayesinde taarruz çabuk gelişmişti. 14.Tümen de topçu ateşleri desteğinde Kılıçaslan mevzilerine yaptığı taarruz sonucunda ilk hedeflerini ele geçirdi. Kolordu cephesinin batısında yer alan ve 57.Tümen'in hedefi olan Çiğil Tepe'de ise Yunan tahkimatının kuvvetli ve arazinin çok sarp olması nedeniyle taarruzlar yavaşlamıştı. Yunan mevzilerine yaklaşılmamasına ve tel engellerin büyük bir bölümünün kesilerek süngü hücumu yapılmasına rağmen Çiğil Tepe ele geçirilemedi. Akşama kadar taarruzlar devam ettirilse de tepe düşürülemedi ve taarruzların ertesi güne bırakılmasına karar verildi.²⁴⁶⁹ 1.Kolordu ilk günkü taarruzlarında Çiğil Tepe hariç planlanan hedeflerini ele geçirmiş oldu.²⁴⁷⁰ Ayrıca Afyon ele geçirilmiş ve Yunan birliklerinin kuzeye doğru çekilişi başlamıştı. Başkumandan bu muharebelerde kumandanların sevk ve idaresinin Yunanlılardan çok üstün olduğunu belirtmişti.²⁴⁷¹

5.Süvari Kolordusu, Ahır Dağları istikametinde ileri harekâtına başladığında²⁴⁷² 2.Süvari Tümeni öncü birlik olarak Dumlupınar demiryoluna gelmişti. 14.Süvari Tümeni'ni de ileriye göndermek isteyen Kolordu Kumandanı batıdan herhangi bir Yunan taarruzuna karşı da tedbirli olmak²⁴⁷³ istediğinden kuvvetlerinin tamamını ileri harekâta dâhil edememişti.²⁴⁷⁴ Nitekim 1.Süvari Tümenine karşı yapılan

²⁴⁶⁶ "Taarruz-u muharebatta topların mevki ileride bulunan piyademizin harekâtına sekte iras etmeyecek ve mezkûr piyadeyi muhataraya ilka etmeyecek bir surette intihab olunmalıdır." (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.187)

²⁴⁶⁷ İstiklâl Harbi'nde Büyük Taarruz'da 15. Tümen'in Tınaz Tepe Muharebeleri, Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, Genelkurmay Harp Tarihi Bşk.lığı Resmi Yay. Nu.:1, Ankara, 1976, s.16-18.

²⁴⁶⁸ BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7.

²⁴⁶⁹ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.95-104.

²⁴⁷⁰ BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7.

²⁴⁷¹ BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7.

²⁴⁷² "İhata harekâtı için tayin olunan kısımlar ileri yürüyüş için takip edecekleri istikametten düşmanın yan tarafına doğru daha uzak mesafeden sevk edilecek olursa ihata hareketi gayet kolay bir surette neticelenir. Bu hareket açılma hareketi esnasında veyahud geride tutulan ihtiyatlarla icra edilecek olursa o zaman gayet müşkil olur." (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:393, 1325, s.156)

²⁴⁷³ "İhata kıtası cephe ile bir zaviye teşkil ederek ileri yürümek mecburiyetinde olduğundan bu kıta için bir aralık tayin etmek iktiza eder. Bu aralık taarruz esnasında cenah dâhilinin her ikisi yekdiğerine karşımayacak vecih ile tayin olunur." (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:394, 1325, s.156)

²⁴⁷⁴ "Gerek düşman taarruzatını def ve gerek kendi taraf taarruzunu takviye etmek suretiyle olsun süvarinin bir meydan muharebesinden netice-yi kat'iyeye iktitaf edebilmesi ancak kendisinin kıtaatı cesime halinde işe girişmesiyle mümkündür." (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:393, 1328, s.184)

Yunan taarruzu, süvarinin yaya muharebesi ile geri atıldı ve 5.Süvari Kolordusu,²⁴⁷⁵ Yunan mevzilerinin gerisine sarkmayı başardı.²⁴⁷⁶

Bu günkü muharebelerde süratle Yunan cephesine güneyden taarruz edilmiş ve süvari birlikleri ile arkasına düşülmüştür. Bu süvari birlikleri ile piyade birliklerinin üstün seviyede koordineli hareketinin bir göstergesidir. Nitekim temel bir talimname olan “Harbin Sevk ve İdaresi” adlı talimname, düşman hattı üzerinde açılacak gedik ve ilerlemenin ne kadar büyük olursa hareketin emniyetinin de o kadar sağlanmış olacağını hatta düşmanın bir yanının mahvı sözkonusu ise düşmandan artık bir karşılık gelemeyeceğini ifade edilmektedir.²⁴⁷⁷

(b) 2.Ordu’nun Harekâtı

2.Ordu, 3.Kolordu ve 6.Kolordu ile Yunan mevzilerine gecedan yanaşarak²⁴⁷⁸ sabah saat:05.30 cephenin tamamında taarruzlarına başlamıştı. 3.Kolordu, Porsuk Müfrezesi ile kuzeyde gösteriş taarruzu²⁴⁷⁹ yaparak cephesindeki Yunan birliklerini tespit etmekle güneye kuvvet kaydırmalarını önlemiş oldu. 41.Tümen, topçusunun desteğinde ilk hedefini ele geçirmesine rağmen yoğun makineli tüfek ateşleri karşısında fazla ilerleyememiş²⁴⁸⁰ ve bulunduğu hatlarda savunma durumuna geçmişti. 61.Tümen ise ilk hedefini süngü hücumu²⁴⁸¹ ile ele geçirmiş ancak Yunan karşı taarruzu sonucunda fazla ilerleyemeyerek yerinde kalmıştı. Tümen Kumandanı bu durum karşısında topçuların mevzi değiştirmesine karar vererek daha uygun mesafelerden Yunan mevzilerinin ateş altına alınmasını sağlamış oldu.

²⁴⁷⁵ “Ordu süvarisi tercihan düşmanın cenahlarında veya gerilerinde veyahut düşman muharebe cephesinin boşluklarında hareket ile zaferin tahsiline azami derecede iştirak eyler.” (Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:86, 1338, s.70)

²⁴⁷⁶ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.104-106.

²⁴⁷⁷ Helmut Von der Goltz, Harbin Sevk ve İdaresi, s.239-240.

²⁴⁷⁸ “Kendi harekâtını düşmandan gizlemek mecburiyeti his olunduğu vakitlerde gece yürüyüşlerine müracaat etmek zaruridir.” (Piyade Kıtaat-ı Sagiyesinin Gece Harekâtı, 1327, s.3)

²⁴⁷⁹ “Nümayiş (gösteriş) muharebelerinden maksat, niyetimizi gizleyip düşmanı aldatmaktır. Bu muharebeler taarruzi tarzda dahi icra olunabilir. Ne bu nevi muharebelerde ve ne de sair nadirül-vuku olan muharebe nevilerine dair talimnamede kavaid-i mahsusa beyan edilmemiştir. Çünkü bunların idareleri herhal bu vaziyete göre mütebeddildir.” (Piyade Talimnamesi, Madde:422, 1328, s.171)

²⁴⁸⁰ “Ateşe karşı ilerlemesini öğrenmiş tüfeğinin istimalini bilir. Attığı mermiye emniyetli olan bir kıta hedefe güzel isabet ettirir. Ve vazifesini hüsn-ü surette ifa edebilir.” (Süvari Bölüğünün Talim ve Terbiyesi Hakkında Talimat, 1330, s.16)

²⁴⁸¹ “Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimad ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmal için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfikle Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

6.Kolordu ise sorumluluk bölgesi itibariyle taarruz görevinin yanında güneyindeki 1.Ordu birliklerinin taarruzlarını da kolaylaştırmak görevi vardı. Taarruzun başlangıcında Yunan tel engelleri ile karşılaşan kolordu, fazla ilerleyememiş ve Yunan mevzilerine de yanaşamamıştı.²⁴⁸²

Bununla birlikte ilk gün icra edilen harekâtın genel olarak başarılı olduğu ve ilk hedeflerin ele geçirilerek birçok esir alındığı Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından resmi bir olarak açıklandı.²⁴⁸³

Genel Taarruzun ilk günü, asıl taarruz kuvveti olan 1.Ordu, planlanan ilk hedefleri Çiğil Tepe hariç ele geçirmiş; 5.Süvari Kolordusu çevirme harekâtına başlamıştı. 2.Ordu'nun ise taarruzları yavaş gelişse de cephesinde önemli bir Yunan karşı taarruzu olmamış ve cephenin tamamında Yunan birliklerini tespit görevini yerine getirmişti.

(2) 27 Ağustos 1922 Harekâtı

(a) 1.Ordu'nun Harekâtı

4.Kolordu, ilk hedeflerin ele geçirilmesinden sonra Yunanlıların hemen geride tekrar mevzilenmesi nedeniyle taarruzlarını yeniden bu mevzilere yöneltti. 8.Tümen²⁴⁸⁴ ilk yaptığı taarruzla çok şiddetli piyade ve bomba ateşine maruz kalmasına rağmen Kurtkaya bölgesini ele geçirdi. Bu muharebelerde tümen topçusunun yanlışlıkla kendi birliklerini ateş altına alması²⁴⁸⁵ zayiata neden olmuştu. Cephenin önemli bir mevzi olan Erkmen Tepeleri ise 5.Kafkas Tümeni tarafından önce topçu ateşi ile baskılı altına alındı²⁴⁸⁶ ve Yunan makineli tüfek ateşleri karşısında ilerleyen piyadeler tarafından ele geçirildi.²⁴⁸⁷

Diğer taraftan 1.Kolordu'nun müteakip hedefi ise Türkmen Tepe-Kızıkkulesi hattı idi. Bu hattın ele geçirilmesi için 23.Tümen, bütün ağır

²⁴⁸² TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.107-111.

²⁴⁸³ BCA, Dosya:54, Gömlek:354, Yer:2.

²⁴⁸⁴ “Eğer ilk müsademat hengâmında vaziyet kâfi derecede tevzih etmiş ise o vakit kolordu kumandanı firkalarından birisini derhal taarruz-i asliyi icraya memur edebilmek faidesini elde etmiş olur.” (Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:120, 1338, s.98)

²⁴⁸⁵ “Hatlar karşılıklı olarak birbirine pek yakın iseler (azami 100m. kadar) kendi piyademizi mutazarrır etmemek için topçu endahatı yapılmayıp yalnız bomba ve lağım endahatları yapılmalı veyahut birinci hattımız muvakkaten tahliye olunmalıdır.” (Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat, 1332, s.21)

²⁴⁸⁶ BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7.

²⁴⁸⁷ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.116-120.

topçusunu²⁴⁸⁸ Tınaz Tepe'ye tahsis etmiş ve tertiplemişti.²⁴⁸⁹ 23.Tümen aynı zamanda 15.Tümenin taarruzlarını takviye etmişti. Sabah saatlerinde başlayan taarruzlar sonucunda Türkmen Tepe de ele geçirilmiş ve Yunanlıların Sincanlı Ovası'na doğru kaçırları makineli tüfek ateşleri ile takip edilmişti. Harekât esnasında Yunanlıların ikinci savunma hattında savunmayı takviye maksadıyla oluşturdukları Kırcaaslan istinat noktası, önemli bir engeldi. Bu nedenle bu bölgenin süratle ele geçirilmesi görevi 14.Tümen verilmişti. Bunun üzerine Tümen, ovaya doğru geri çekilen Yunan birliklerini takip ederek Kırcaaslan'da bulunan istinat noktasını taarruzla ele geçirdi. Böylece Sincanlı Ovası'na hakim olan önemli bir bölge ele geçirilmiş oldu. Ancak cephenin Çiğil Tepe bölgesi henüz 57.Tümen tarafından ele geçirilememişti. Bu bölgeye taarruzlarını artıran tümen, topçu mühimmatının azlığı nedeniyle taarruzlarını geliştiremedi ve mevzilerin 400m önünde durmak zorunda kaldı. Bununla birlikte yapılan bir Yunan karşı taarruzu geri atıldı ve taarruzlarına devam eden 57.Tümen kısa bir süre sonra da Çiğil Tepe'yi ele geçirdi. Ancak 57.Tümen Kumandanı Albay Reşat Bey, tepenin iki gündür ele geçirilememesi üzerine büyük bir teessüre kapılarak intihar etmesi nedeniyle tepenin ele geçirilmesini göremedi.²⁴⁹⁰

5.Süvari Kolordusu, 1.Ordu Kumandanının “yanlardan taarruz eden Yunan birlikleri ile muharebeye fazla kuvvet ayrılmamasını ve süratle Yunan gerisine düşülerek ihtiyat birliklerinin cepheye takviyesinin önlenmesi ve çevirmenin tamamlanması” emri²⁴⁹¹ üzerine harekâtını hızlandırdı. Nitekim 1.Süvari Tümeni, ilerleme istikametinin doğusundaki bir Yunan birliğini kılıçtan geçirdi, batısındaki başka bir birlikle de muharebeye devam ederken 2 ve 14.Süvari Tümenleri ile Altıntaş istikametinde ileri harekâtını sürdürdü.²⁴⁹²

²⁴⁸⁸ “Düşmanın oldukça kuvvetli piyade ile muhafaza ettiği mevzilerine karşı istimal olunur. Ve mezkûr obüs topları hendeklere taviksiz mestur mahallere tavikli ve müstahkem kasabalara da ara sıra ihtiraklı ve gazlı daneler endaht ederler.” (Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat, 1332, s.3)

²⁴⁸⁹ “Piyade muzafferen düşman mevziine dâhil olduğu halde hücum bataryaları talimnamede zikir edildiği vechile ateşleriyle düşmanı takip ederler.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.164)

²⁴⁹⁰ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.120-129.

²⁴⁹¹ “Taarruz büyük mikyasta olarak düşmanın bütün kuvvetinin yanına icra olunursa düşman tehlikeli zamanda nizam tebdiline mecbur edilir ve aynı zamanda cepheden dahi taarruz edilerek düşman kuşatılmakla netice-yi kat'iyeye istihsal olunabilir.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:428, 1328, s.194)

²⁴⁹² TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.129-130.

(b) 2.Ordu'nun Harekâtı

3.Kolordu Kumandanı verdiği cephe emrinde; 61.Tümenin bulunduğu hatlarda kalmasını, 41.Tümen ile Porsuk Müfrezesinin ise Yunan birliği ile teması devam ettirmesini istemişti. Ancak Garp Cephesi Kumandanının 61.Tümenin Afyon doğu cephesindeki Yunan kuvvetlerini tehdit etmesi maksadıyla taarruz etmesi emri²⁴⁹³ üzerine çok etkili topçu desteğinde²⁴⁹⁴ hedefini ele geçirdi. 6.Kolordu ise 16. ve 17.Tümenleri ile taarruzları yavaş da olsa Yunan savunma hattı önündeki mevzileri ele geçirmiş ve Yunan birliğini geri atmıştı.²⁴⁹⁵

İlk iki günde süratle gelişen Türk taarruzu sonucu, Garp Cephesi'nin tamamında genel bir çekilmesi görülen Yunan Ordusu'nun oyalama muharebeleri dahi yapamadığı ve cephenin en kritik yeri olan 1.Ordu bölgesine de takviye kuvvet gönderemediği tespit edilmişti. Bunun üzerine Garp Cephesi Kumandanı, Yunan Ordusu'nun bu durumundan yararlanmak ve çekilmesinin ne yöne olduğunun anlamak için birliklerine Yunanlıların takip edilerek keşfedilmesini emretmişti.

(3) 28 Ağustos 1922 Harekâtı

27 Ağustos 1922 akşamına kadar Yunan Ordusu, Garp Cephesi'nin Eskişehir hariç Afyon'nun batısına atılmış ve asıl savunma mevzileri yarılarak²⁴⁹⁶ tamamına girilmişti.²⁴⁹⁷

Hızla gelişen bu harekâta 1.Ordu Kumandanı, Yunan kuvvetlerinin daha geride elverişli savunma mevzileri tesis etmeden İzmir demiryoluna ulaşmak gayretinde; 2.Ordu Kumandanı ise halen Eskişehir'de bulunan Yunan 3.Kolordu'sunun geri çekilmemesi nedeniyle tehdit edici durumunu muhafaza ettiğini düşüncesindeydi. Garp Cephesi Kumandanı ise Yunan kuvvetlerinin savunmaya geçmeden imhası maksadıyla 2.Orduyu Kütahya istikametinde; 1.Ordu'yu ise

²⁴⁹³ HTVD, sayı.61, 1967, Vesika Nu.:1382.

²⁴⁹⁴ “Münferit bataryalar, en yakın mesafeye kadar piyadenin taarruzuna iştirak ederek piyadenin kuvve-yi maneviyesini artırmak suretiyle piyadenin taarruzunu teshil ederler.” (Batarya Kumandanı Bataryasını Maksada Muvafık Olarak Ateş Mevziine Nasıl Sevk ve İdhal Eder, 1327, s.50)

²⁴⁹⁵ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.136-140.

²⁴⁹⁶ “Yarma ameliyesi muvaffakiyetle neticelendikten sonra düşman hududunun gerisinde bulunup alelade tedrici bir tarzda inşa edilen mevziin ateş altında bulundurulması için birinci düşman mevzini tahrip ettikten serbest kalan bataryalar istimal olunur.” (Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat, 1332, s.10)

²⁴⁹⁷ HTVD, sayı.60, 1967, Vesika Nu.:1373.

Dumlupınar istikametinde ileri harekâta sevk ederek kuşatmak niyetindeydi. Bu maksatla 28 Ağustos 1922’de verdiği cephe emri ile *“Yunanlıların hangi hatta savunmaya geçeceği tahmin edilemediğinden süratle takip edilmesini, harekâtın maksadının kesinlikle imha olduğunu, 1.Ordu ve 2.Ordu’nun Yunanlıları kuşatacak şekilde takibe devam etmesini, 5.Süvari Kolordusu’nun ise Yunan kuvvetlerinin çekilme yollarını kesecek şekilde muharebeye katılmasını”* emretti. Böylece muharebenin üçüncü gününün bu esaslar altında icrası planlanmış oldu.²⁴⁹⁸ Kuşatma altındaki Yunan kuvvetleri Banaz istikametinin açık olduğunu düşünerek bu istikametten çıkmak üzere tertiplenmeye başladı.²⁴⁹⁹

(a) 1.Ordu’nun Harekâtı

1.Ordu Kumandanı kolordulara verdiği yeni emrinde, doğudan batıya 2, 4 ve 1.Kolordulara ilerleme istikametleri ve ilerleme hatlarını verdi. 4.Kolordu, 11. Tümen ve 5.Kafkas Tümeni ileri hatta, 12.Tümen ihtiyatta olmak üzere ileri harekâtına başladı. Hiçbir Yunan direnişi ile karşılaşmadan Ayvalı bölgesine kadar gelen kolordu, öncü olarak gönderdiği 1.Süvari Tümeninin Yunanlılarla muharebe ettiği haberini alması üzerine 11.Tümen’den bir alay kadar kuvvet süvarilerden mevzileri teslim alarak muharebeye devam etti. Yapılan taarruzla Yunan kuvveti geri atıldı ve demiryolu kesimi ele geçirildi. Keşif birliklerinden gelen bilgilerde ise Yunanlıların 4.Kolordu cephesinden çekilerek²⁵⁰⁰ Dumlupınar istikametinde mevzi değiştirdikleri öğrenildi.²⁵⁰¹

1.Kolordu ise kolordu kumandanının verdiği emir gereği 23.Tümen vasıtasıyla Yunanlılara taarruza devam etmekte, 3.Kafkas Tümeni, 15.Tümen, 14.Tümen ve 57.Tümenle de Yunanlıların takibini sürdürmekteydi. Bununla birlikte 1.Kolordu cephesinde Yunan kuvvetleri savunma bütünlüğü kalmadığından hatlara bağlı kalmayan bir savunma düzeni içerisinde muharebeler devam etmekteydi. Bu çerçevede 23.Tümenin teşkil ettiği ileri karakol kuvvetleri, rastladığı Yunan birliği ile muharebeye girmiş²⁵⁰² ve geriden gelen tümenin asıl

²⁴⁹⁸HTVD, sayı.60, 1967, Vesika Nu.:1375.

²⁴⁹⁹Yunan Generallerinin İtirafı, s.111.

²⁵⁰⁰BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7.

²⁵⁰¹HTVD, sayı.60, 1967, Vesika Nu.:1377; HTVD, sayı.61, 1967, Vesika Nu.:1383.

²⁵⁰²“Küçük tacizati def ederler ve ciddi bir hücum vukuunda geride istirahat eylemekte olan kıtaatın muharebeye veyahut yürümeye hazır olması için iktiza eden zamanı kazandırır ve mensup oldukları

kuvvetlerinin de zamanında takviye etmesi ile Yunan 4.Tümeni dağılarak kaçmaya başlamıştı. Yapılan muharebe sonunda Yunanlılardan çok miktarda yiyecek malzemesi ele geçirilmişti. 3.Kafkas Tümeni de karşısındaki Yunan alayına yaptığı bir baskınla demiryolu kuzeyine atmış ve ilerleme istikametinde hiçbir Yunan kuvveti kalmamıştı. Bu esnada ileri harekâtına devam eden 14.Tümen, Yunan topçu ateşine maruz kalmış ve süratle tertiplenerek yaptığı taarruzla Yunan mevzilerini ele geçirmişti.²⁵⁰³

5.Süvari Kolordusu, 2 ve 14.Süvari Tümenleri ile ileri harekâtına devam etmekte rastladığı Yunan birlikleri ile muharebe için kuvvet bırakarak büyük kısmının ileri harekâtının yavaşlamaması için tedbir almaktaydı. Öncü birliği olan 1.Süvari Tümeni ise 5.Süvari Kolordusu ile irtibatını kaybetmesine rağmen 1.Kolordu ile birlikte ileri harekâtına devam etti. Demiryolu tahribi²⁵⁰⁴ görevi alan 2.Süvari Tümeni bu görevini yapacağı esnada Afyon'dan çekilen bir Yunan birliğine rastlaması üzerine bu birliğin imhasına karar vererek bir alayla yaya diğer alay ile de atlı olarak taarruz etti. Yunan kuvveti tamamen yok edilerek birçok harp malzemesi ele geçirildi. 14.Süvari Tümeni ise ileri harekâtı esnasında yürüyüş halinde bir Yunan birliğini gördüğünü 5.Süvari Kolordusu'na rapor etmesine rağmen Kolordunun, 2.Süvari Tümeni'nin muharebede olması ve tehlikeli bir durumun olmaması için 14.Süvari Tümeni'nin bulunduğu hatlarda savunma düzeni alarak beklemesini emretmesi nedeniyle²⁵⁰⁵ çıkan elverişli hedefin imhasından yararlanamamış oldu.²⁵⁰⁶

Garp Cephesi Kumandanlığı, genel taarruz harekâtının ilk günü olan 26 Ağustos 1922'de ele geçirdiği durum üstünlüğünü özellikle cephenin en kritik kesimi olan ve asıl taarruzun yapıldığı 1.Ordu bölgesinde, harekâtın üçüncü gününde de sürdürmüştü. Çünkü uzun süreli bir taarruz harekâtında üstelik savunması çökmüş ve toparlanmaya çalışan bir kuvvetin yeni bir savunma düzeni almadan onu istenilen yer ve zamanda muharebeye zorlamak harekâtın sürati ile sevk ve idaredeki etkinliğe

tarafın ahval ve tertibatını düşman keşf ve tecessüs etmesine mani olurlar.” (İleri Karakollar, 1331, s.4)

²⁵⁰³ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.153-163.

²⁵⁰⁴ “Mevzia isal eden demiryolları ve düşmanın mevcut bulunması muhtemel tahliye istasyonları ale'd-devam taht-ı tarassutta bulundurulmalıdır. Uzak ateşimizin daire-yi tesiri dâhilinde bulunmuyorlar ise ba-husus tahliye istasyonlarında amed ve şud ve münakalat tayyareler vasıtasıyla taciz edilmelidir.” (Alman Piyade Talimnamesi, Madde:358, 1332, s.163)

²⁵⁰⁵ “İhata icra eden kıtaat düşman mevziine dâhil olduğu zaman düşman cephesinin geri püskürtülmesi ekseriya netayic-i azime husûle getirir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:395, 1325, s.157)

²⁵⁰⁶ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.163-169.

bağlıdır. Bu nedenle 1.Ordu bölgesindeki harekât, Yunan kuvvetlerinin hatlara bağlı olmayan yarı bozuk bir düzende çekilmesi sonucu; birliklerin, parça parça muharebeye girmesine ve az da olsa irtibatın kesilmesine neden olmuştur.

(b) 2.Ordu'nun Harekâtı

2.Ordu bölgesindeki Yunan birliklerinin, harekâtın başladığı günden itibaren kuzeydeki Porsuk Müfrezesi'nin karşısında herhangi bir faaliyeti olmamış; 3 ve 6.Kolordular bölgesinde ise başlayan çekilmeler harekâtın üçüncü günü de devam etmişti. 2.Ordu Kumandanı verdiği emirde, cephenin kuzey kesimine yakın Seyitgazi bölgesinde 41.Tümen'in taarruz etmesini ve 61.Tümenin ise güneye geçerek Yunanlıların muhtemel bir karşı taarruzuna karşı tedbir alınmasını emretmişti. Buna göre 41.Tümen yaptığı taarruzlarında Yunanlıların çok şiddetli topçu ve makineli tüfek ateşi karşısında mevzilere yaklaşmasına²⁵⁰⁷ rağmen başarılı olamadı ve ulaştığı hatlarda savunmaya geçti. 61.Tümen ise emredildiği gibi cephenin güneyine geçerek yeniden tertiplendi. 6.Kolordu ise 16 ve 17.Tümenleri ile 2.Ordu Kumandanı'nın verdiği ileri harekât emrini geç alması ve tam olarak anlayamaması nedeniyle uzun bir süre hareketsiz kaldı. Ancak karşısındaki Yunan kuvvetlerinin gecedan çekildiğinin anlaşılması üzerine ileri harekâtına tekrar başladı.²⁵⁰⁸

Bugünkü harekâtın sonunda elde edilen başarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa ve yüksek komuta heyeti çekilen telgrafla kutlanmıştı.²⁵⁰⁹

2.Ordu Kumandanlığı bölgesindeki Yunan direnişinin az olması ve harekâtın üçüncü gününde, kuzeydeki 41.Tümen bölgesi hariç savunma yapılmaması, Garp Cephesi Kumandanlığına, harekâtın genel sevk ve idaresinde kolaylık verse de bu bölgedeki Yunan kuvvetlerinin güneye takviye maksadıyla gönderilmesi ihtimalini daima göz önünde bulundurduğundan bu kuvvetlerin 2.Ordu tarafından yerinde tespit edilmesi çok önemliydi. Bugün itibarıyla 2.Ordu, 6.Kolordu bölgesinde bir an olsun teması kaybetse de yeniden sağlamış oldu.

²⁵⁰⁷ “Tasirli bir ateşle muharebeye başlamak için kaideten avcı hattı ile düşmanın mümkün olduğu kadar yakınına ilerlemelidir. Hatta gayr-i mestur bir arazide bile ateşe vasati mesafelerden başlamalıdır.” (Ateş Muharebesinde Takım Zabiti, Almancadan Tercüme: Ahmet Refik, Matbaa-ı Harbiye, İstanbul, 1328, s.23)

²⁵⁰⁸ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.171-174.

²⁵⁰⁹ BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:4.

(4) 29 Ağustos 1922 Harekâtı

Başkumandan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı aralarında yaptıkları durum değerlendirmesinde, “28 Ağustos 1922’de yapılan muharebelerin sonucuna göre Yunanlıların 7-8 tümen kadar kuvvetinin mağlup edildiği ve cephe gerisinde savunma düzeni alabilecek imkan ve kabiliyetlerinin bulunmadığı, bu nedenle batıya doğru çekilmek isteyecekleri” görüşündeydiler. Bu görüş doğrultusunda Yüksek Komuta Heyeti, “1.Ordu’nun Yunan asıl kuvvetlerinden önce Dumlupınar mevzilerini ele geçirmesini ve batıya çekilen Yunan kuvvetlerine taarruz etmesini; 2.Ordu’nun Yunan kuvvetlerini takip ederek taarruza devam etmesini; Süvari Kolordusu’nun batıya doğru olan çekilme yollarını kesmesini” kararlaştırdı. Belirlenen anafikir, Garp Cephesi Kumandanı tarafından birliklere 28 Ağustos 1922, saat:23.15’de yayımlanan cephe emri ile bildirildi.²⁵¹⁰ Ayrıca Garp Cephesi Kumandanı 1.Ordu Kumandanlığına yayımladığı diğer bir emirle de “2.Kolordu’nun Yunan kuvvetlerine karşı lazım gelen takip ve taarruzu yapmasını, 5.Süvari Kolordusu’nun ise daha fazla muharebeye iştirak etmesini” istedi.²⁵¹¹

Garp Cephesinin bu değerlendirmelerine ve aldığı tedbirlere karşılık, Yunan 1.Kolordu Kumandanı General Trikopis, çevirme harekâtından kurtulabileceğini ve Dumlupınar mevzilerine çekilebileceğini ümit etmekteydi.

(a) 1.Ordu’nun Harekâtı

1.Ordu Kumandanı da Garp Cephesi Kumandanlığından gelen emri, birliklerine yayımlamış ve Yunan kuvvetlerinin yok edilmesi emrini vermişti. Buna göre, ileri harekâtına başlayan 4.Kolordu birlikleri Yunan kuvvetleri ile temasın sağlandığı her yerde muharebeler yeniden başlamış oldu.

5.Kafkas Tümeni, karşısındaki Yunan 12.Tümeninin emniyet birliklerine taarruzla geri atarak ileri harekâta devam etti. Ancak Yunan tümeninin asıl kuvvetinin batıya doğru çekildiğini ve bu durumda yan ve gerilerinin tehlikeye düşebileceğinden ileri gidemeyeceğini rapor eden tümen kumandanına; Kolordu Kumandanı tarafından arazide yapılan keşif sonucu verilen emirle takip harekâtının

²⁵¹⁰HTVD, sayı.60, 1967, Vesika Nu.:1379.

²⁵¹¹HTVD, sayı.60, 1967, Vesika Nu.:1378.

devam edilmesi ve bu bölgeye diğer tümenlerin de tedbir alınacağı bildirildi. Fakat batıya çekilme yolunu açık bulundurmak isteyen Yunan 12.Tümeni, bu bölgedeki 5.Kafkas Tümeninin 10.Alayı'na zayıat verdirerek önemli arazi kesimlerini ele geçirmişti. 5.Kafkas Tümen Kumandanı, yolun 2.Kolorduya ait 12.Tümen tarafından kesilmesini teklif etse de bu bölgeye uzak olan ve zamanında yerini alamayan 12.Tümen bu harekâtı yapamadı. 11.Tümen ise çekilmekte olan Yunan 5.Tümenini yürüyüş esnasında yakalamış ve süratle yaptığı taarruzla Yunanlıları durdurmuştu. Ancak 11.Tümen Kumandanı bu hareketi yeterli görmeyerek tümenin büyük kısmını Yunan 5.Tümeni gerisine göndermesi üzerine cephesi genişleyen tümen, bu kez Yunan karşı taarruzuna maruz kalarak ağır bir zayıat verdi. Bu muharebede mevzilerinde ayağa kalkan Yunanlıların teslim olacağını düşünen 70.Alayın askerlerinin de ayağa kalkması sonucunda Yunan mevzilerinden yapılan ateş sonucunda zayıatın büyük bir bölümü bu esnada olmuştu.²⁵¹²

4.Kolordu Kumandanı batıya doğru olan Yunan ilerleyişini tamamen durdurmak için 5.Kafkas Tümeni ile 11.Tümenin karşısındaki Yunan birliklerine taarruza devam etmesini; 3.Kafkas Tümeni'nin Dumlupınar yolunu kesmesini; 12.Tümen'in ileriye süratle yanaşmasını ve 5.Kafkas Tümenine bir alay kadar kuvvet göndererek takviye etmesini emretti. Bunun üzerine 11.Tümen iki cepheden Yunan birliğine yaptığı taarruzlarda çok miktarda kayıp verdirdi. 3.Kafkas Tümeni, Dumlupınar'a doğru ilk yola çıkan Yunan 9 ve 4.Tümenlerini yaptığı taarruzlarla büyük ölçüde durdurdu. Bu esnada güneyden gelen 23.Tümenin de Dumlupınar yolunu kesmesi Yunan karşı taarruzlarını artırdı. Çünkü bu yol, açık ve emniyetli olduğu sürece Yunan 1 ve 2.Kolordusu'nun kalan birliklerinin tek çıkış yolu idi. 23.Tümenin Dumlupınar yolunu keserek burada tertiplenmesi ile Yunan 9 ve 4.Tümenlerinin ilerlemesi durdurulmuş oldu.²⁵¹³

Bu muharebelerde 23.Tümen Kumandanı Yarbey Ömer Halis (*Bıyıktaş*) ve Kurmay Başkanı Kurmay Yüzbaşı Fahri (*Belen*) Bey'in taburlara ve bataryalara kadar en küçük birlikleri emir-komuta etmeleri, bu bölgedeki muharebelerin ne kadar önemli olduğunun bir örneği idi.²⁵¹⁴

²⁵¹²TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.188-190.

²⁵¹³TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.190-205.

²⁵¹⁴F.Belen, Büyük Türk Zaferi, Afyon'dan İzmir'e, İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.65-67.

4.Kolordu, yaptığı manevralar sonucu Dumlupınar yolunu az bir kuvvet de olsa kesmiş ve güneyden üç tümen kadar kuvvetle iki Yunan Tümenini tespit ederek Dumlupınar istikametinde önde ilerleyen 9 ve 4.Yunan Tümenlerinden ayırmıştı. Böylece General Trikopis'in de aralarında bulunduğu 12 ve 13.Yunan Tümenleri, 4.Kolordu birlikleri tarafından çevrilmeye başlanmıştı.

1.Ordu Kumandanlığı Yunanlıların kuzeyden de çıkışını kapatmak üzere 5.Süvari Kolordusuna verdiği emirde Uşak yolunu kapatmasını istemişti. Ancak Süvari Kolordusu bu emri 29 Ağustos 1922 akşamı aldığından yaptığı durum değerlendirmesi ile Yunanlıların Dumlupınar istikametinde çekilme niyetinde olduğu bu nedenle güneye inerek Yunan kuvvetlerinin yan ve gerilerine etki yapmanın daha doğru olacağına karar verdi. Bu maksatla 14.Süvari Tümeni güneye inerek kritik arazi kesimlerinde tertiplendi ve dağ bataryalarının etkili ateşleri²⁵¹⁵ ile Yunan birliklerine zayıf verdirdi.²⁵¹⁶

Sonuç olarak bu muharebelerde 5.Süvari Kolordusunun da kuzeyden yanaşması ile 1.Ordu bölgesindeki beş Yunan tümeni çevrilmiş durumdaydı.

(b) 2.Ordu'nun Harekâtı

2.Ordu Kumandanı, Garp Cephesi Kumandanlığından aldığı emirler²⁵¹⁷ doğrultusunda 3 ve 6.Kolordulara verdiği emirler ile 61, 16 ve 17.Tümenleri Uşak yoluna göndererek çevrilmek üzere olan Yunan 1 ve 2.Kolordularının kuzeyini de kapatmış oldu. 2.Ordu'nun kuzey cephesinde ise 41.Tümen ve Mürettep Tümen bölgesinde Yunan kuvvetlerinin önemli bir hareketi görülmemektedir.²⁵¹⁸

²⁵¹⁵ “Topçu ve makineli tüfekler süvarinin atlı muharebesinde evvela yayılmaya badehu hücumu muavenet edebilecek surette harbe idhal olunmalıdır. Topçuların ileri giden süvarinin yanında ve makineli tüfeklerin keza süvarinin yanı ilerisinde ve mürtefi noktalarda mevzi almaları müsademe zamanına kadar ateşe devam olunabilmesini mümkün kılacağı gibi düşmanın cenahımızı kuşatmasını tas'ib edebilir. Bunda da zirdeki mahzur vardır. Bu da her büyücek yan hareketinin icrası vakte muhtaç olduğundan bazı kere neticeye dahil olan ehemmiyetli bir zamanın geçmesi ve topçunun geç vasıl olması mahzurdur. Topçunun uzun müddet ateş etmesi ileri yürüyüş caddesinin yakınlarında top indirmekle vuku bulur. Bu esnada süvari fırkası dahi yolun bakiyesini kateder. En iyi mevziler arazinin halinden dolayı düşmanın doğrudan doğruya taarruzuna müsaîd olmayan mevzilerdir. Ahval icab ettirirse topçu ve makineli tüfekler setr olmayı düşünmeksizin diğer guna fevaid (başka tür faydalar) aramaksızın bulundukları yerlerde mevzi alır.” (Süvari Talimi Nizamnamesi, Madde:507, 1328, s.217)

²⁵¹⁶ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.209-211.

²⁵¹⁷ HTVD, sayı.61, 1967, Vesika Nu.:1385.

²⁵¹⁸ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.218-219.

Beş tümen kadar kuvvete sahip olan Yunan 1 ve 2.Kolorduları, güneydeki Dumlupınar ve kuzeydeki Uşak yolunun kapatılması ile çevrilmiş durumdaydı. General Trikopis bu durum karşısında kuzey ve güneye çıkış yolu bulamamış ve Dumlupınar mevzilerindeki General Franco'nun birlikleri ile birleşememişti. Geriye yapabilecek tek hareket tarzı, bütün birliklerin, batıya doğru açık olan ve Murat Çayı Vadisine çıkan Kızıldaş yolundan geçerek kurtulmasıydı.

(5) 30 Ağustos 1922, Başkumandanlık Meydan Muharebesi

Garp Cephesi Kumandanlığına gelen harp raporlarına göre Yunan Küçük Asya Ordusu, 29 Ağustos 1922 tarihi itibarıyla üç ana grup halinde Batı Anadolu topraklarında parçalanmış bir haldeydi ve emir-komuta yapısı tamamıyla çökmüştü.

Buna göre, İznik Gölü güneydoğusunda Kocaeli Grubu cephesinde Yunan 3, 10 ve 11.Tümenlerinden teşkil edilen Yunan 3.Kolordusu; Kütahya güneyindeki Çal bölgesinde, 1 ve 2.Ordu cephesinde, Yunan 1 ve 2.Kolordu karargâhları ile 4, 5, 9, 12 ve 13.Tümenleri; Banaz bölgesinde ise 1.Orduya bağlı 2.Kolordu cephesinde General Franco'nun sevk ve idaresindeki Yunan 7, 2 ve 1.Tümenlerinden teşkil edilen Evzon Kolordusu yer almaktaydı. Bu kuvvetlerden, Yunan 3. Kolordusu'nun herhangi bir direnişi olmamakta ve kısmi geri çekilmeler görülmekteydi. Banaz bölgesindeki General Franco kuvvetleri ise geri bölgeleri açık olmakla birlikte ciddi bir karşı taarruz yapacak durumda değildi. Merkez kesimde kalan Yunan 1 ve 2.Kolorduları ise beş tümenle birlikte Çal bölgesinde sıkışmış halde bulunmakta ve sadece batıya çıkış yolu olarak kapatılamayan Murat Çayı Vadisi'nden kurtulmanın çarelerini aramaktaydı. Bu genel durum karşısında Başkumandanlık Karargâhı'nın çok çabuk karar vermesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'nın bir araya gelerek durumu değerlendirdikten sonra verdikleri karar; taarruza şiddetle devam edilmesi ve durmadan takip edilmesi yönündeydi. Bu karar doğrultusunda Garp Cephesi Kumandanlığı, 1 ve 2.Ordulara yayımladığı 30 Ağustos 1922 saat:06.00'daki cephe emri ile orduların taarruza devam etmesi, çekilme yollarının kesilmesi ve çevrilen Yunan kuvvetlerinin imha edilmesi istendi.²⁵¹⁹ Verilen emirlere ilave olarak harekâtı

²⁵¹⁹HTVD, sayı.61, 1967, Vesika Nu.:1390.

tesadüflere bırakmak istemeyen ve bir harekâtın sevk ve idaresinin her zaman yerinden yapılmasına önem veren Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Fevzi Paşa'nın 2.Ordu ve daha batısından hareket edecek olan 5.Süvari Kolordusu'nun yanına gitmesini²⁵²⁰ ve harekâtını yakından takip etmesini emretmişti.²⁵²¹

Belirtilen esaslar çerçevesinde 1.Ordu ve 2.Ordu harekâtına başladı. Çember içerisine alınan Yunan 1 ve 2.Kolordu karargâhı ile 4, 5, 9, 12 ve 13.Tümenlerine karşı cephenin güneyinde 4.Kolordu tertiplenmişti. Buna göre 4.Kolordu'nun birlikleri güney cephesinde doğudan batıya doğru, 11.Tümen, 5.Kafkas Tümeni, 23.Tümen ve 3.Kafkas Tümeni bulunuyordu. Tertiplenme tamamlandıktan sonra Kolordu Kumandanının harekât alanına hâkim bir tepeden yaptığı gözetleme esnasında, Yunanlıların Çal bölgesinde şaşkın bir durumda sağa sola kaçıştıkları ve bir kısmının Adatepe'ye çıkarak mevzilenme gayretinde olduğu görüldü. Çemberin güneyinde Yunanlıların herhangi bir temas bulunmamakta ancak zaman zaman Yunanlıların çemberi yarmak için etkisiz karşı taarruzlar yaptıklarına dair raporlar gelmekteydi. Bu karşı taarruzlar, özellikle uygun mevzilere yerleştirilen ağır topçunun başarılı ateşleri ile etkisiz bırakılarak geri atılıyordu. Tek amaçları çevrildikleri bölgeden kurtulmak olan Yunanlılar, çevrilen bölgenin batı tarafının tam olarak kapatılamaması nedeniyle Yunan 5.Tümeni'nin bir kısım unsurları Kızıldağ Vadisi'nden kaçmayı başarmıştı. Bu kez güneyden kaçmayı deneyen Yunanlılar, 23.Tümenin Dumlupınar yolunun hâkim noktalarını kapatması nedeniyle buradan da çıkamamıştı. Mustafa Kemal Paşa saat:10.00'da 1.Ordu Karargâhına gelerek verdiği emirde, *"Yunanlıların yeniden çemberi yarmak için taarruz fırsatı verilmeden toplu bulundukları Adatepe'ye taarruz edilmesini"* istedi.²⁵²²

2.Ordu Kumandanlığı için de geçerli olan emir gereği, 61.Tümen, 16. Tümen ve 17.Tümen birliklerinin çemberin, kuzeyden ve kuzeydoğudan daha da daraltılması için ileri harekâta başlaması ve rastladığı Yunan birliklerinin imha

²⁵²⁰ "Muharebeye girmeden evvel maiyet kumandanları, Başkumandanın meram ve maksadından mümkün olduğu kadar haberdar olmalıdır." Madde:404, "Süvari kumandanı meydan muharebesinin vukuu esnasında harbin idaresi hakkındaki meram ve niyete ve harbin suret-i cereyanına kesb-i vukuf etmek için başkumandan ile suret-i daimede muvasalatda bulunmalıdır. Kumandan muharebe meydanındaki keşfiyatın netayicinden ve kendi vaziyeti mahsusatından kendi başkumandanı ale'd-devam haberdar eder. Kezalik civarında muharebe eden ordu aksamında zuhura gelen ahval-i harbiyeden suret-i daimade malumat hâsıl eyler." Madde:405, (Süvari Talimi Nizamnamesi, 1328, s.187)

²⁵²¹ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.231-232.

²⁵²² TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.231-238.

edilmesi istenmişti. Diğer taraftan 5.Süvari Kolordusu'nun yanına giden Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Fevzi Paşa, Başkumandanın emrini açıklamış ve özellikle Murat Dağları geçitlerinin süratle kapatılması istemişti. Böylece, Garp Cephesi Kumandanlığı, 1 ve 2.Ordu Kumandanlıkları ile sıkıştırdığı Yunan Ordusu'nun önemli bir kısmını imha etmek için kesin sonuçlu bir harekâta hazırды.

Topçuların tertiplenmesinin ve ihtiyat kuvvetlerinin belirlenmesinden sonra 1.Ordu'nun ve 2.Ordu'nun tüm birlikleri Adatepe istikametinde gizlice ileri yürüyüşüne²⁵²³ başladı. Cephenin güneyindeki 1.Ordu birlikleri daha önce Yunan savunma mevzilerine geldiklerinden 1.Ordu Topçusu olan 25.Ağır Topçu Alayı'nın²⁵²⁴ üstün ateşleri sonucunda Adatepe'deki Yunan topçusu tamamen susturuldu.²⁵²⁵ 27 Ağustos 1922'den itibaren piyade taarruzlarını destekleyen ve uygun mevzilerden Yunan kuvvetlerini baskı altına alan obüs bataryaları²⁵²⁶ taarruzda genel destek görevini eksiksiz yerine getirdi.²⁵²⁷

11.Tümen ve 5.Kafkas Tümeni'nin Zafer Tepe'ye yapacağı birlikte taarruz için geç de olsa irtibatı sağlamış ve taarruza başlamıştı. 1.Kolordu tarafından 23.Tümene ise Kızıltaş Vadisi (Murat Vadisi) geçitlerinin kapatılması görevi verildiğinden bölgesini 3.Kafkas Tümenine devretmesi emredilmişti.²⁵²⁸ Diğer taraftan 4.Kolordu emrine verilmiş olan ve irtibatı sağlayamayan aynı zamanda Yunanlılarla muharebe etmekte olan 23.Tümen Kumandanı, 3.Kafkas Tümen Kumandanı ile yaptığı görüşme sonrasında verdiği karar ile Yunanlılara taarruza devam etti ve batı

²⁵²³“Yürüyüşün bidayetinden sonuna kadar en şiddetli bir yürüyüş intizam ve zabt-ı rabtının muhafazasına pek büyük ehemmiyet verilmelidir. Harpte vakit ve zamanıyla muharebeye girişmek keyfiyeti ancak nizamnameye tevfikân yürüyüş amiklerinin (derinliğinin) muhafaza edilmiş olmasına vabestedir. Bir kıt'anın yürüyüşteki intizamsızlığı yüzünden bir meydan muharebesi gaib olabilir. Bu yüzden amirler, meşak-ı azimeden sonra bile yürüyüşteki intizamın gayet mükemmel olmasına efradın vazaiyeti ve kuranelerini muhafaza etmelerini ve yürüyüş vezin ve kararını bila-sebebe ağırlaştırılmamasına daima dikkat etmelidirler.” (Piyade Bölüğünün Talim ve Terbiyesi Hakkında Talimat, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1330, s.6-7)

²⁵²⁴“Ağır Sahra Obüsleri, kuvve-yi nüfuziyeleri ve her mermisinin tahrip ve parça tesiri itibariyle hafif sahra obüslerine müttefukdur. Binaenaleyh topçuya ve pek kuvvetli surette inşa edilmiş piyade mevziine karşı istimleri pek faidelidir.” (Topçunun Suret-i Umûmîyede İstihdamı, 1334, s.5), “Efkar-ı askeriyenin tenmiyesi, inzibatin idame ve takviyesi ve kabiliyet-i harbiyenin suret-i mükemmelede muhafazası Alay Kumandanının vazifesidir.” (Topçuya Mahsus Hıdemat-ı Dâhiliye Nizamnamesi, Madde:163, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1327, s.95)

²⁵²⁵“Bu mübareze galip gelen tarafın muharebenin diğer devirlerinde muvaffak olacağı kat-i adledilmelidir.” (Sahra Muharebelerinde Topçuların Suret-i İstihdamı, 1318, s.127)

²⁵²⁶“Sahra topları düşman siperlerinin yan ateşi altına alınmasında ve irtibat hendeklerinin boylu boyuna yalanmasında kullanılmalıdır. Esas vazife piyademizin ilerlemesini teshil etmek ve düşmanın mukabil hücumlarını akamete uğratmaktır.” (Almanya'daki Tecrübeler Nazaran Topçunun İstihdamı Hakkında Mütalaat, 1332, s.4)

²⁵²⁷Milli Mücadele'de Topçu Birliklerinin Kullanılması, Polatlı Topçu ve Füze Okulu Yay. s.97-105.

²⁵²⁸İzzettin Çalışlar, Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1. Kolordu, Haz.:Zekeriya Türkmen, Alev Keskin, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 2007, s.72-73.

çıkış yolu olan Kızıltaş Vadisi yolu güneyden kapatılamamış oldu. Aynı geçidin kuzeyden kapatılması için ise 2.Ordu Kumandanına emir verilerek 61.Tümen tarafından yolun kuzeyinin kapatılması istenmişti. Fakat 2.Ordu birlikleri tasarlanan mevkilere geç gelmesi sonucu muharebe meydanına öğleden sonra ulaşabilmişti. 61.Tümenin keşif birliği olan süvari bölüğü bölgeden çıkmak isteyen bir Yunan birliğinin yoldan ilerlediğini görmesi üzerine²⁵²⁹ geriden gelen öncü kuvveti 159.Alaya bildirmesi ile muharebe başlamış oldu. Ayrıca büyük kısımda yer alan 190.Alay'ın da muharebeye girmesi ile Yunan ilerleyişi kısmen durduruldu. Ancak Yunan karşı taarruzlarının etkili olması nedeniyle 61.Tümen geri çekilmek zorunda kaldı ve böylece yol kapatılamadı. Bu esnada 1.Ordu bölgesinde Adatepe'ye yapılan taarruzlar sonucu 11.Tümen süngü hücumu²⁵³⁰ ile mevzilerin ilk bölümlerine girdi²⁵³¹ ve Yunanlılara ağır bir zayıat verdirdi. Akşam saatlerinde devam eden taarruzlar sonucu ise Adatepe'yi tamamen işgal etti. Böylece Yunanlıların elinde kalan Anadolu'daki son direnme ve işgal bölgesi de geri alınmış oldu. Cephenin güneyinde 23.Tümen ve 3.Kafkas Tümeni de müşterek yaptıkları taarruzlarında Adatepe'nin güneybatısını ele geçirmiş ve bu bölgede de Yunanlılara ağır bir zayıat verilmişti. Fakat kuzeyde 61.Tümenin zamanında yerini alamaması ve 3.Kafkas Tümeni'nin de güneyden kapatamaması nedeniyle Kızıltaş yolu açık kalmış ve Adatepe taarruzundan kurtulabilen Yunan birlikleri bu boşluktan kaçmıştı. Yunanlılar kaçarken tümenlerine ait ne kadar araç ve ağır silah varsa hepsini bırakmıştı. Harekâtın başlangıcında 30.000 kadar kuvveti olan Yunanlıların kaçabilen kuvvetinin sayısı yaklaşık 6.000'di.²⁵³² Kazanılan zafer, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Eylül 1922'de yayımlanan bir bildiri ile tüm vilayetlere bildirildi.²⁵³³

30 Ağustos 1922'de yapılan muharebelerde Yunan Ordusu'nun muharebe gücü tamamen tükenmiş ve ordusunun üçte ikisi etkisiz hale getirilmiş çok

²⁵²⁹ “Keşfe memur süvarinin daima müsademeye hazırlıklı bulunması nedeniyle süvari kumandanı kuvvetlerinin kısm-ı küllisini daima eli altında tutar.” (Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, 1338, s.36)

²⁵³⁰ “Piyade tüfeği ile mübareze, kendi kuvvetine itimad ve göğüs göğüse vuku bulacak bir mücadelede alet-i cerihasını hüsn-ü istihmal için lazım gelen mahareti iktisab eder. Tüfikle mübareze neferin kuvve-yi maneviyesini takviyeye hadim vesait-i mühimmeden birini teşkil ettiği gibi kuvve-yi bedeniye ve faaliyeti tezyit birini teşkil eder. Süratli kararı bila tereddüt düşmana atılmak cesaretini öğretir.” (Piyadeye Mahsus Süngü veya Kasaturalı Tüfikle Mübareze Talimnamesi, s.2-3)

²⁵³¹ “Yarma muharebesi, ekseriya düşmanın kuvvetli ve mütearrizane mukabil tesirleri tahtında düşman mevzileri arasında azim telefatla geçer. Bu muharebe seri ve derin olarak ilerletilmelidir.” (Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnamesi, 1337, s.6-7)

²⁵³² TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.238-252. Başkumandanlık Meydan Muharebesi, 30 Ağustos 1922 İmha Harekâtı EK-36'da belirtilmiştir.

²⁵³³ BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:8.

miktarda harp silah ve malzemeleri ele geçirilmişti. Harekât, birliklerin tertiplenmesi, koordineli taarruzları, topçuların etkili ateşleri ile sağladığı desteği ile başarılı bir şekilde sonuçlanmıştı. Ancak kesin sonuçlu bu harekâtın en önemli bölümü harekât emrinde belirtilmesi ve birliklere bildirilmesine rağmen Kızıldaş yolu kapatılamamıştı. Bunun nedenleri önem ve öncelik sırasına göre, birincisi, 61.Tümen'in geç yerini alması ve bölgeye geldiğinde Yunan birliklerinin öncülerinin çıkış noktasına yaklaşmış olması; ikincisi, 5.Süvari Kolordusu'nun Kızıldaş yolunu daha geriden tutması gerekirken uzak mesafeden kapatması; üçüncüsü ise 3.Kafkas Tümen'ine yolu güneyden kapat emri verilmesine rağmen 23.Tümen Kumandanı ile verdiği müşterek karar ile bulunduğu yeri daha önemli görerek Yunanlılarla muharebeyi kesmemesi ve kuzeye gitmemesi idi. Bununla birlikte Yunan kuvvetlerine çok ağır bir zayıat verdirilmiş ve savunma imkân ve kabiliyeti yok edilmişti. Artık Yunan Ordusu'nun kalan birlikleri için yapabileceği tek hareket tarzı, bir an önce Anadolu'dan kaçmaktı.

c. Takip Harekatı (31 Ağustos–18 Eylül 1922)

Türk Ordusu, kazandığı zaferi kesinleştirmek için şiddetli taarruz ve takip harekâtı için emirlerini verirken General Trikopis, Adatepe Muharebesi'nden kaçabilenlerle Kızıldaş Vadisi'nden çekiliyordu. Amacı Banaz'da bulunduğunu düşündüğü General Franco'nun birlikleri ile birleşmekti. General Franco'nun grubu ise İzmir'deki Yunan Küçük Asya Ordusu Kumandanlığından aldığı emir gereği İzmir Yolunu kapaması istenmesine rağmen 1.Kolordu'nun yaptığı taarruzlar sonucu bulunduğu bölgedeki savunma düzenini alamamıştı. Bursa doğrultusunda çekilme emri alan Yunan 3.Kolordusu ise Eskişehir'deki birliklerini geri çekmeye başlamıştı.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos 1922'de Adatepe muharebelerinden sonra geldiği muharebe meydanında yaptığı incelemede; her yerde Yunan ölüleri ve terkedilmiş harp malzemeleri ile dolu olduğunu, bu esnada Yunanlı askerlerden bazılarının saklandıkları yerden çıkarak teslim olduğu bir kısmının ise şaşkın bir şekilde etrafa dağıldığı görülüyordu. Bu manzarayı Başkumandan şu şekilde ifade etmekteydi: *“Muharebe meydanını dolaşırken ordumuzun kazandığı zaferin büyüklüğü ve buna karşılık düşman ordusunun duçar edildiği felaketin dehşeti beni çok duygulandırdı. Karşıkı sırtların gerilerindeki bütün vadiler, bütün dereeler bırakılmış topraklarla, otomobillerle, sayısız donatım ve gereçlerle bu kalıntıların*

arasında yığınlar teşkil eden ölümlerle, toplanıp karargâhlarımıza sevk edilen sürü sürü esir kabileleri ile hakikaten bir kıyamet gününü hatırlatıyordu. Bu kadar şiddetli ateş ve saldırı çemberinden bugün için kurtulabilenler birkaç bin kılıç artığından ibaretti. Fakat onlar da daha büyük Türk çemberinin içinden çıkmaya muvaffak olamayarak başlarında başkumandanları olduğu halde beyaz bayrak çekmeye mecbur olacaklardı.”²⁵³⁴ Mustafa Kemal Paşa harekât hakkındaki günlük gelişmeleri her günün sonunda çektiği telgraflarla doğrudan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bildirmekteydi. 31 Ağustos 1922’de gönderdiği telgrafta takip harekâtının devam edeceği bildirilmişti.²⁵³⁵

Mustafa Kemal Paşa harekâta ait son durumu yerinde görerek inceledikten sonra Fevzi Paşa ve İsmet Paşa ile Yunanlıların yakıp yıktığı Çalköy’de bir evin avlusunda bulunan ve masa gibi kullandıkları kırık bir kağıt arabasının etrafında yaptıkları durum değerlendirmesinde; “Yunan Ordusu’nun asıl kuvvetleri ile imha edildiği, yok edilen bu ordunun binlerce kaçaklarının, Uşak’a dağınık bir şekilde çekilmekte olan birlikleri ile birleşmesine ve yeniden toparlanarak yeni bir hatta savunmaya geçmesine engel olmak gerektiği, bu savunma hattının; az yıpranan Eskişehir’deki birliklerini çekerek Yunanistan’dan getirebilecekleri yeni kuvvetler ile Milne Hattı olarak bilinen Akhisar-Salihli-Ödemiş hattı veya İzmir’e yakın bir hat olabileceği,²⁵³⁶ bu nedenle yapılacak harekâtın Yunanlıların Eskişehir Grubunu da yakalayarak mağlup etmek ve asıl kuvvetler ile durmadan şiddet ve süratle İzmir’e yürümek olduğu” belirtildi. Buna göre verilen karar; düşmanı hiç aman vermeden şiddetle takip²⁵³⁷ etmektir.²⁵³⁸

Başkumandan Gazi Mareşal Mustafa Kemal’in, Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları’na verdiği direktif²⁵³⁹ şöyleydi: “Afyonkarahisar-Dumlupınar büyük meydan muharebesinde zalim ve mağrur bir ordunun temel varlığını inanılmayacak

²⁵³⁴ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.274-275.

²⁵³⁵ BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7.

²⁵³⁶ BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:11 “Mustafa Kemal Paşa, bu değerlendirmeden sonra Meclis’e gönderdiği bilgi yazısında bu hususu belirtmektedir.”

²⁵³⁷ “Düşmana sadece galebe edilmekle muzafferiyetin ancak nısfı kazanılmış olur. Bunun ikmal ve itması için mağlup düşmanın takip edilmesi iktiza eder. Zira takibin gayesi düşmanı mahv etmektir. Mağlup olan düşman şiddetle takip edilmezse biraz sonra tekrar mukavemete hazırlanacağından yeniden bir muharebe icrasıyla bu mukavemetin kesri-i icab eder.” (Piyade Talimnamesi, Madde:423, 1328, s.171)

²⁵³⁸ TİH, Batı Cephesi, II-6/2, s.275-277.

²⁵³⁹ “Taarruz-i aslinin ne şerait tahtında icrası lazım geleceğine vaziyet-i Umûmîye ve mülahme-yi tekaddüm eden manevra tertibatının şekline ve düşman hakkındaki haberlere göre hüküm ve karar verilir.” (Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Madde:81, 1338, s.65)

kadar az bir zamanda yok ettiniz. Büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına layık olduğunuzu ispat ettiniz. Sahibimiz olan büyük Türk Milleti geleceğinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanlarındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından görüp takdir ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdiratına aracılık etmek vazifemi arkasını bırakmayarak devamlı olarak yapacağım. Başkumandanlığa teklifatta bulunulmasını Cephe Kumandanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazar-ı dikkate alarak ilerlemelerini ve herkesin akıl kuvvetini ve yurtseverlik kaynaklarını kullanarak bol bol yarışmaya devam etmesini talep ederim. Ordular, İlk Hedefiniz Akdeniz'dir, İleri... ”²⁵⁴⁰

Başkumandanın verdiği bu direktif doğrultusunda Garp Cephesi Kumandanlığı 1ve 2.Ordu Kumandanlıklarına yayımladığı cephe emri ile takip harekâtının süratle yerine getirilmesini istedi.²⁵⁴¹ Verilen emirlere göre, 2.Ordu; 3.Kolordusu ile Kütahya-Eskişehir doğrultusunda ilerleyen Yunan 3.Kolordusunun Bursa'ya çekilmesini önleyecek, 6.Kolordusu ile Murat Dağları kuzeyinden takip harekâtına devam edecek; 1.Ordu bütün kuvvetleri ile Uşak istikametinde ilerleyecek ve General Franco kuvvetlerinin İzmir'e çekilmesini önleyecek; 5.Süvari Kolordusu ise Kızıltaş istikametinde kaçan ve aralarında General Trikupis²⁵⁴² ve General Dimyenis'in de bulunduğu dağınık Yunan birliklerini etkisiz hale getirecekti.²⁵⁴³

Diğer taraftan Garp Cephesi Kumandanı, 1 ve 2.Ordu Kumandanlıklarının moralini yükseltmek ve harbin gereklerine bağlı kalmalarını sağlamak için 2 Eylül 1922'de ordulara yayımladığı günlük cephe emrinde; *“bütün birliklerin subayından erine kadar başarıyı sağlamak için birbirine güvenmesi ve yardımlaşması gerektiğini, bazı katalara tali, bazılarına kesin görevler vermenin nihai hedefin ve zaferin elde edilmesi için gerekli olduğunu bu bakımdan “samimiyet-i Umûmîye-yi muhafaza tedbirlerinin” her iki ordu kumandanı tarafından alınmasını”* emretmişti.²⁵⁴⁴

Böylece Garp Cephesi Kumandanlığı, Büyük Taarruz sonrası Anadolu'da parçalanmış ve dağılmış bir durumda bulunan Yunan Ordusu'na karşı 31 Ağustos

²⁵⁴⁰HTVD, sayı.61, 1967, Vesika Nu.:1399.

²⁵⁴¹HTVD, Sayı.61, 1967, Vesika Nu.:1397.

²⁵⁴²“Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e gönderdiği bilgilendirme yazısında, Yunanlı esirlerden elde edilen bilgilere göre General Trikopis ve yanındaki yüksek rütbedeki bazı subayların emir-komutayı kaybettiği ve erler arasında kaybolduğunu belirtmektedir.” (BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:11)

²⁵⁴³Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, C.II, 6. Kısım, III. Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1969, s.2-3.

²⁵⁴⁴ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1784, Gömlek:119, Belge Nu.:119-1.

1922'den itibaren üç ayrı koldan takip harekâtını²⁵⁴⁵ başlatmış oldu. 18 Eylül 1922'ye kadar devam eden harekâtın harp raporları, her gün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilerek, tüm vilayet ve müstakil vilayetlerin bilgilendirilmesi sağlandı.²⁵⁴⁶

Takip harekâtında piyade birliklerine göre daha süratli olan süvari birliklerinden²⁵⁴⁷ ve harp süresince Yunan kuvvetlerinin gerisinde baskın, tahrip ve pusu görevleri ile Yunanlılara zayıt verdiren Akıncı Müfrezelerinden azami istifade edilmişti. Daima Garp Cephesi Kumandanlığı ile komuta bağlantısını kesmeyen Akıncı Müfrezeleri, 7 Eylül 1922'de aldığı emirde, Yunanlıların Simav istikametindeki çekilişinin kesilmesi istenmişti.²⁵⁴⁸

Dağılmış Yunan birlikleri, kaçarcasına İzmir'e doğru giderken gerideki köyleri yakmaya ve ormanlardan kestikleri ağaçları yol üzerine ve geçitlere yığarak Türk Süvari birliklerinin hareketini engellemek gayretindeydi.²⁵⁴⁹ Ancak hiçbir faydası olmayan bu harekete rağmen takip harekâtı, Garp Cephesi'nin güneyinde 1.Ordu tarafından General Franco kuvvetlerine karşı; kuzeyde ise 5.Süvari Kolordusu tarafından İzmir istikametinde yapıldı. Mustafa Kemal Paşa, takip harekâtında ilerdeki birlik ile arasında 1-2 günlük mesafe olacak şekilde harekâtı yakından takip etmiş ve yayımlanmamak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 8 Eylül 1922'de gönderdiği yazıda; *"orduların 26 Ağustos 1922'den bu yana 300 km. mesafe katettiklerini, harekâtın devam ettiğini ve yarın Turgutlu üzerinden İzmir istikametinde hareket edeceğini"* bildirmişti.²⁵⁵⁰ Buna göre, kuzeydeki kolun harekâtı, 5.Süvari Kolordusuna ait Albay Mürsel (Bakü) Bey'in emir-komuta ettiği 1.Süvari Tümeninin 9 Eylül 1922'de saat:10.30'da İzmir'e girmesi ile sona ermiş oldu.²⁵⁵¹

²⁵⁴⁵ "Her bir kumandan hatta muvakkaten müstakil olarak hareket eden süvari kıtası kumandanı, ricat eden düşmanın peşini bırakmamak için ahvale göre mümküni'l-icra her türlü tertibattan bizzat mes'uldür." Madde:514, (Süvari Talimi Nizamnamesi, 1328, s.220)

²⁵⁴⁶ BCA, Dosya:54, Gömlek:354, Yer:36.

²⁵⁴⁷ "İmkânın son derecesiyle icra edilen takip, orduyu yeni bir meydan muharebesinden kurtardığı gibi bütün seferi hitama dahi erdirebilir." Madde:515, (Süvari Talimi Nizamnamesi, 1328, s.221)

²⁵⁴⁸ İ.E Akıncı, Demirci Akıncıları, s.382.

²⁵⁴⁹ "Ali Galip Gençoğlu, Türk İstiklâl Harbi'ne katılmış ve İzmir'e giren süvari birliklerinde görev almış bir yedek subaydır. Harpten sonra Yerköy adında Yozgat-Yerköy'de çıkardığı ilk gazete ile de Cumhuriyetin kurulmasında katkıları olmuştur." (Ali Galip Gençoğlu, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Haz.:Erhan Palabıyık, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.86)

²⁵⁵⁰ BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:11.

²⁵⁵¹ HTVD, Sayı.63, 1968, Vesika Nu.:1434, 1435, BCA, Dosya:54, Gömlek:354, Yer:37.

Takip harekâtının en güçlü ve süratli birliği olan 5.Süvari Kolordusu'nun²⁵⁵² elde ettiği başarılar büyüktü. Yunan askeri tarihçiler de “*Süvari Kolordusu Türklerin en önemli silahı idi*” diyerek bunu ortaya koymuştur.²⁵⁵³

5.Süvari Kolordusu, 31 Ağustos 1922'de Murat Dağı bölgesinde ormanlık ve sarp araziden istifade ile saklanan dağınık durumdaki Yunan kuvvetlerinin Uşak'a kaçmadan yakalanması için üç koldan başlatılan harekât ile²⁵⁵⁴ Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nden kaçmayı başaran General Trikupis ve emir-komuta ettiği tümenlerin, 2 Eylül 1922'de Uşak'ın kuzeyinde Elma Dağ bölgesinde esir²⁵⁵⁵ alınmalarından²⁵⁵⁶ sonra müstakil hareket etmeye²⁵⁵⁷ başladı. 1.Ordu Kumandanlığı ise aynı istikametten takibe devam etti. Aynı tarihte Kocaeli Grup Kumandanlığı tarafından Eskişehir geri alındı.²⁵⁵⁸

9 Eylül 1922'de 5.Süvari Kolordusu, bağlı birliklerinden 1.Süvari Tümeni'nin 14.Süvari Alayı'na ait 3.Süvari Bölüğü'nün ilk olarak İzmir'e girmesinden²⁵⁵⁹ sonra harekâtını devam ettirmiş ve 16 Eylül 1922'de Urla ve Çeşme bölgelerindeki son Yunan birliklerini de etkisiz hale getirerek²⁵⁶⁰ bu bölgeyi kurtarmıştı.²⁵⁶¹ Garp Cephesi'nin kuzeyinde Kocaeli Grubu ve 3.Kolordu ise yapılan takip harekâtı sonunda Bursa, Bandırma ve son olarak da Erdek olmak üzere cephenin

²⁵⁵²“Takibin ordunun cenahlarında bulunan ordu süvarisi tarafından tertip ve icrası en ziyade muvafık-ı maslahattır. Bunlar düşmanın hatt-ı ricatına muvazi yollardan ileri giderek düşman ordusu kollarını yetişip geçmeye ve hatt-ı ricatlarından kaçırmaya ve yeniden yanlardan ateş ile bastırmaya ve mümkün olursa düşmanın geçitlerden mürurunu men etmeye, köprüleri yıkmaya, düşmanın kafileleri ile kollarında karışıklık vücuda getirmeye ve hezimetine az çok faidesi olacağı görüldükte üzerine hücum etmeye sa'y-ü gayret etmelidirler. Bu misillü düşmanın önünü kesecek surette takip durup dinlenmeksizin hatta yorgun hayvanlarla gece ve gündüz bila fasıla icra edilmelidir. (*dökülen kalır, gidebilen gider*)” Madde:515, (Süvari Talimi Nizamnamesi, 1328, s.221)

²⁵⁵³N. Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, (1919–1923)**, s.464.

²⁵⁵⁴H. Tümerdem, **Yunanlılarla İstiklâl Harbi Tabiye ve Sevkülceş Bakımından Tetkik**, s.55-56.

²⁵⁵⁵“Esir subaylar, haiz olduğu rütbenin ordu-yu hümayunda muadili rütbenin haysiyet ve şerefine ve keza hükümet matbuaları tarafından bilahare tesviye edilmek şartıyla o rütbenin muhassasat-ı şehriyesine mazhar edilirler. Üsera-yı harbiye her türlü sui-muameleden mahfuz ve insaniyetin her türlü icabatına muvafık muamelatına mazhar edilirler.” (Üsera Hakkında Talimatname, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1330, s.2)

²⁵⁵⁶HTVD, Sayı.62, 1967, Vesika Nu.:1409.

²⁵⁵⁷“Arızalı bir arazi, büyük süvari cüz-i tamlarının usûl-ı tabiyeye tevfikân takipte müttehiden istimal olunabilmelerine müsaade etmezse, kumandan umumi bir hedef-i harekât tayin ederek kaçmakta olan düşman üzerine icraatta bulunmalarını liva ve alaylara ihale eder. Bu halde münferit hücumlar yaptırılması hiçbir şey yapmamaktan her halde evladır.” Madde:514, (Süvari Talimi Nizamnamesi, 1328, s.220)

²⁵⁵⁸BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:11.

²⁵⁵⁹“Abdurrahman Özgen, 5. Süvari Kolordusu, 14. Süvari Tümeni'nde Yüzbaşı rütbesinde Bölük Kumandanı olarak Türk İstiklâl Harbi'ne katılmış ve 9 Eylül 1922'de İzmir'e ilk giren birlikler arasında yer alarak İzmir Hükümet Konağı'na Türk Bayrağını asmak şerefine sahip olmuştur.” (Abdurrahman Özgen, **Milli Mücadele'de Türk Akıncıları**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1973, s.201)

²⁵⁶⁰HTVD, Sayı.64, 1968, Vesika Nu.:1448.

²⁵⁶¹Fahrettin Altay, **İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi, Cumhuriyet Matbaası, 1949, s.71.

kuzey kesimlerini tamamen Yunan Birliklerinden temizlemiş oldu. 18 Eylül 1922’de en son Yunan askerinin de Erdek’ten gemilerle kaçmasından sonra kuzey bölgesinde de takip harekâtı sona erdi ve Anadolu topraklarında tek bir Yunan askeri kalmamış oldu.²⁵⁶²

Doğu Trakya’da ise Garp Cephesi Kumandanlığına gelen bilgilere göre Yunan birliklerinde çok miktarda firari er olduğu ve trenlere zorla binerek kaçmak için gayret ettikleri, kaçanlar arasında Edirne Valisi olarak görev yaptırılan Zailis’in de olduğu, Yunanlıların kaçarken köprüleri yıktığı ve kullanılabilecek malzemeleri kaçırdığı bildirilmekteydi.²⁵⁶³

Türk İstiklâl Harbi’nin zaferle sonuçlanmasından sonra Garp Cephesi Kumandanlığının harpte başarıları görülen personel için yaptığı takdir ve terfi listeleri Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından uygun görülerek Heyet-i Vekile’nin onayına sunulmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gönderildi.²⁵⁶⁴ Meclis, Başkumandanın bu takdir ve taltiflerini onaylayarak Türk Ordusu’nun sevk ve idaresinde hizmetleri görülenleri ödüllendirmiş oldu. Aynı zamanda 12 Eylül 1922’de Başkumandanı da *“Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının yıldırım süratiyle Anadolu’muzun düşmandan kurtarılmasını temin eden yüksek ve kesin zaferini zat-ı devletlerinin muhterem şahsiyetlerinin sevinç ve fahr ile tebrik etmekle mubahı ve bahtiyarız. Cenab-ı hak, kahraman milli ordularımızı Allah’ın yardımını daima mazhar buyursun.”* diyerek tebrik etti.²⁵⁶⁵

Türk Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti tarafından harekâtın sonunda Yunan Ordusu’nun durumu ile ilgili; 1 ve 2.Kolorduları ile topçu kuvvetlerinin tamamının etkisiz hale getirildiği, kurtulabilen kıtaların dağınık durumdaki birlikler olduğu ve bunlardan 3 ve 4.Kolorduların eksik kısımlarının tamamlandığı, halen 1 ve 2.Kolorduların yeniden teşkilatlanması için gayret gösterebilecekleri değerlendirilmişti.²⁵⁶⁶

Başkumandanlık Meydan Muharebesi, Türk Yüksek Komuta Heyeti’nin büyük başarısı ile sona erdi. Başkumandanın, sevk ve idarede gösterdiği üstün kabiliyeti, öngörüsü ve durum değerlendirmesindeki doğruluk ve keskinliği önemli

²⁵⁶² TİH, Batı Cephesi, II-6/III s.209-222.

²⁵⁶³ T.İ.T.E Arşivi, Kutu:49, Gömlek:49, Belge:49-1001; Kutu:49, Gömlek:49, Belge:49-2001; Kutu:49, Gömlek:49, Belge:49-001.

²⁵⁶⁴ BCA, Dosya:46, Gömlek:298, Yer:20, 21.

²⁵⁶⁵ BCA, Dosya:1, Gömlek:1, Yer:3.

²⁵⁶⁶ Binbaşı Tefvik, 1922 Yılında Yunanistan Teşkilat-ı Askeriyesi, Erkân-ı Harbiye Encümeni, 1339, İstanbul, s.22-23.

etkenlerdi. Bunlar, hem taarruz planının hazırlanmasında hem de planın icrasında Türk Ordusu'na taktik üstünlük veren başlıca esaslardı. Bu çerçevede, Yunan kuvvetlerine karşı sıklet merkezini cephenin güneyinde tesis ederek,²⁵⁶⁷ cepheyi Afyon bölgesinden yarması,²⁵⁶⁸ aynı zamanda süvari birlikleri ile Yunanlıların gerisine sarkarak çekilme yollarını kesmesi ve cephenin Eskişehir kesiminde ise daha az kuvvetlerle Yunanlıları tespit etmesi ve böylece kuvvetin büyük kısmını Afyon güneyinde toplayarak kabul edilebilir bir risk²⁵⁶⁹ alması ve harekâtın inisiyatifini 26 Ağustos 1922'den kesin neticenin alındığı 30 Ağustos 1922'ye kadar sürdürmesi, Büyük Taarruz'un başarısındaki önemli esaslardı.

C. BATI CEPHESİ'NDE HAREKÂTIN SONA ERMESİ VE BİRLİKLERİN YENİDEN TEŞKİLATLANMASI

Türk İstiklâl Harbi'nin Yüksek Komuta Heyeti, Ordu büyük kısmını artık İzmir'de tutmayıp boğazlara yakın bulundurmak ve İtilaf Devletleri ile bir çatışmaya meydan vermeden Boğazlara yanaşmak kararında idi. Bu maksatla Garp Cephesi Kumandanlığı, yapılacak harekâtın tasarısını belirleyerek 1 ve 2.Ordu Kumandanlıklarına bildirdi.²⁵⁷⁰

17 Eylül 1922'de verdiği diğer bir emirle de; Batı Anadolu'da Yunan askerinin kalmadığı, 1.Ordu'nun 2.Kolorduyu Dikili doğusunda toplamasını, 5.Süvari Kolordusu'nun cephe emrine alındığını, 2.Süvari Tümeninin Edremit'ten sonra Çanakkale'ye gönderilmesini²⁵⁷¹ ve İtilaf Devletleri ile en ufak bir çatışmaya meydan verilmemesini istedi. 18 Eylül 1922'de ise İtilaf Devletleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdikleri Nota ile “İstanbul ve Boğazlar etrafındaki İtilaf Devletleri işgal bölgelerinin tarafsızlıklarına riayet edileceğini umduklarını” bildirmişlerdi. Diğer

²⁵⁶⁷H. Tümerdem, **Yunanlılarla İstiklâl Harbi Tabiye ve Sevkülceş Bakımından Tetkik**, s.88

²⁵⁶⁸“Düşman hattını yarmak hücum edilen orduyu ayrı ayrı dövebilmek için münferit parçalara ayırmak muvaffakiyet hâsıl olduğu zaman en büyük ve en güzel neticeler veren bir usûldür.” (Harbin Sevk ve İdaresi, 1315, s.231)

²⁵⁶⁹**Türk İstiklâl Harbi Hülasası**, s.6 “Cephe taarruzu ile ihata taarruzunun müttehiden icrası muvaffakiyeti kati surette temin eder. İhata için en birinci şart düşmanı cepheden işgal etmektir. Bunun için de en ziyade düşmanı kemali metanetle meşgul etmek icap eder. Fakat ihata hareketi tam zamanında icra edilmediği takdirde cephe taarruzunun muvaffakiyetsizliğe müncer olacağı da mülahaza edilmelidir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:392, 1325, s.155)

²⁵⁷⁰HTVD, sayı.64, 1968, Vesika Nu.:1450.

²⁵⁷¹“Takip neticesinde muzafferiyet istihsal olunduğu takdirde istihsal olunan muzafferiyeti temin için tertibatı lazime itihaz olunmalıdır. O zaman kumandan evvelce vukua gelen muharebe esnasında bir dereceye kadar muharebeye hazır bulunan kıtaata zabt olunan mevzii işgal ettirerek yeniden kıtalar teşkil eylemelidir.” (Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Madde:425, 1325, s.167)

tarafından alınan bilgilere göre, İngilizlerin Boğazların serbestliği bahanesi ile Türkleri Boğazlara, İstanbul ve Trakya'ya sokmak istemedikleri²⁵⁷² anlaşıyordu. Bunun üzerine Kocaeli Grubu'nun İzmit Bölgesine, 2.Süvari Tümeni'nin de Çanakkale'ye ilerlemeleri emredildi ve 2.Süvari Tümeni 19 Eylül 1922'de Çanakkale'yi işgal etmek üzere Edremit'ten hareket etti.²⁵⁷³

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, 15 Eylül 1922 tarihli Harp Raporu ile muharebelerin kesildiği ve Yunan birliklerinin tamamen Anadolu'dan atıldığını; 19 Eylül 1922 tarihli harp raporunda ise Yunan birliklerinden birçok harp silah ve malzemesinin ele geçirildiği ancak İzmir'in Ermeni mahallerinde teslim olmayan Ermeni çetelerinin olduğu ve yer yer yangınlar²⁵⁷⁴ çıkarak direniş gösterdikleri bildirildi.²⁵⁷⁵

Türk İstiklâl Harbi sona erdiğinde tüm cephelerde toplam zayıat 9.167 şehit, 31.175 yaralı, 1.112 esirdir. 51.859 insan çeşitli hastalıklara tutulmuş bunlardan 3694 kişi hayatını kaybetmiştir. Büyük Taarruz'da ise Türk Ordusu'nun zayıatı %6.3, Yunan Ordusu'nun ise %65'dir. Yaralı, ölü ve esir olmak üzere ortalama 120-130'dir. Esir sayısı 25-30 bin kişidir. 300 top, 336 ağır, 1.164 hafif makineli tüfek, 22.697 tüfek 656 kamyon ele geçirilmiştir.²⁵⁷⁶

Harbin fiilen sona ermesi ile birlikte, İtilaf Devletleri 23 Eylül 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin de İtilaf Devletlerine verdiği Nota hükümleri gereğince bir ateşkes anlaşması yapılması kararlaştırıldı.²⁵⁷⁷ Doğu Trakya'dan çekilecek Yunan kuvvetlerinin en son bulunacağı hattı belirlemek, boşaltılan bölgelere yerleşecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti memurları ve Jandarmasının yerleşme esaslarını tespit etmek üzere 3 Ekim

²⁵⁷²Veysi Akın, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1996, s.24.

²⁵⁷³**Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, İstiklâl Harbi'nin Son Safhası, II-6/IV**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1969, s.28-29.

²⁵⁷⁴"*Aggelomatis gibi şovence söyleme sahip olanlar, İzmir'i Nurettin Paşa'nın ateşe verdiğini iddia etmektedirler. Oysa Karaburunlu Yorgos Vakaloglu, o günleri, "... Tabii ki iç bölgelerden kaçan insanlar geliyordu. Onlara Ne oluyor? diye soruyorduk. Bize basit bir şekilde: Kemal geliyor, kaçıyoruz, diyorlardı... O günlerde İzmir'den kotrası ile Ziro (Giraud Fransız vatandaşı bir Levanten) ve onunla beraber ailelerle dolu bazı kayıklar geldiler. Ziro iskeleye çıkarak ekmek istedi. Biz sorduk: İyi de neden İzmir'den almadın? Bize: Ermeniler her tarafı ateşe verdiler ve fırınlarda izdiham çıktı dedi, sözleriyle anlatmıştır.*" Vakaloglu'nun bu sözleri Bilge Umar'ında dikkatini çekmiş ve Umar, bu sözlerin İtfaiye Kumandanı Grescovich'in Yunan askerinin ayrılışının hemen sonrasında Ermenilerin İzmir'i yakmak için kendi mahallelerinde yangın çıkardığını söyleyen raporunu doğrular nitelikte olduğuna işaret etmiştir." (N.Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, (1919-1923)**, s.495)

²⁵⁷⁵**BCA, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:12.**

²⁵⁷⁶F.Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.516-517.

²⁵⁷⁷V.Akın, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, s.33-34.

1922'den 11 Ekim 1922'ye kadar süren görüşmelere İtilaf Devletleri adına İngiliz General Harrington, İtalyan General Monbelli, Fransız General Charpy ve Yunan General Mazarakis²⁵⁷⁸ ile Türkiye Büyük Millet Meclisi adına İsmet Paşa²⁵⁷⁹ katıldı.

11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Anlaşması²⁵⁸⁰ imzalandıktan sonra Doğu Trakya'nın kontrolü, 16 tabur ve 2 süvari alayından teşkil edilen 8.000 kişilik bir Jandarma kuvveti²⁵⁸¹ ile İstanbul'un kontrolü ise 20 Ekim 1922'de Refet Paşa ve karargâhı tarafından teslim alınarak²⁵⁸² 15 Kasım 1922'de kurulan İstanbul Kumandanlığı vasıtasıyla sağlanmış oldu.²⁵⁸³

Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türk İstiklâl Harbi'nin zaferle sonuçlandığını başta Yunanistan olmak üzere İtilaf Devletleri ve bütün Dünya devletlerine, siyasi yönden Mudanya Mütarekenâmesi ile askeri yönden ise İstanbul'un geri alınması ile kabul ettirmiş; 21 Kasım 1923'de başlayacak ve 24 Temmuz 1923'de imzalanacak olan Lozan Barış Antlaşması'nın görüşmelerine bu güç ve gururu taşımış oldu.

Bu gururun haklı sebebi ve dayanağı vatan kurtaran muharebe yani Başkumandanlık Meydan Muharebesidir. Türk'ün şanlı tarihine; Devlet Kuran, 1040 Dandanakan Meydan Muharebesi; Vatan Kuran, 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ve Vatan Koruyan, 1176 Myriokefalon Meydan Muharebesi ile geçen haklı ve onurlu mücadele; Vatan Kurtaran, 1922 Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile de gücünü ve haklılığını bir kez daha göstermiştir.²⁵⁸⁴

²⁵⁷⁸İ.Soyal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I**, s.63, Antlaşmanın Tam Metni s.63-66.

²⁵⁷⁹HTVD, Sayı.65, 1968, Vesika Nu.:1469.

²⁵⁸⁰HTVD, Sayı.66, 1968, Vesika Nu.:1479.

²⁵⁸¹BCA, Dosya:218, Gömlek:472, Yer:13.

²⁵⁸²HTVD, Sayı.66, 1968, Vesika Nu.:1483.

²⁵⁸³HTVD, Sayı.66, 1968, Vesika Nu.:1487.

²⁵⁸⁴M.Altay Köymen, "Başkumandanlık Meydan Muharebesi ve Diğer Meydan Muharebeleri arasındaki Yeri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı.29, Cilt.X, Temmuz 1994.

SONUÇ

Ordu, Osmanlı Devleti için hiçbir dönem önemini ve önceliğini kaybetmemiştir. Yenileşme ve modernleşme adına yapılan her değişiklik ve düzenleme, orduda başlamış hatta bu yapılanlar ile, toplumun olumlu yönde değişebileceği düşünülmüştür.

Modernleşme adına öncelikle silah ve teçhizatta yapılan değişiklikler, daha sonra harp usûl ve esaslarında yapılmış ve bu suretle, ordunun teşkilatlanması, konum ve kuruluşu sık sık değişikliğe uğramıştır. Farklı ülkelerin ordularından farklı zamanlarda alıntılar yapılarak uygulanan bu değişiklikler; askeri okullardan itibaren eğitim ve öğretim programlarına alınmış ve tatbikatlarla pekiştirilerek harekât sahasında uygulanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti, Avrupalı çağdaşlarının, XVI.yüzyılda başlattıkları orduların modernizasyonu işini, ancak gecikmeyle XVIII.yüzyılda başlatabilmiş, fakat bu kez de sanayileşmenin getirdiği üstünlükleri tam anlamı ile kullanamamıştır. Özellikle bu dönemde silah ve teçhizatta görülen büyük gelişmelerin etkisiyle, Avrupa Orduları, harp esas ve usûllerinde değişikliklere giderek klasik harp usûl ve esaslarını terk etmiştir. Bu hali ile çağdaşı ordulardan geri kalmak istemeyen Osmanlı Ordusu, özellikle Fransız Ordusu'nu örnek almak istemiş ve bu yönde akademik eğitim ve öğretime önem vererek, insan gücünü daha etkin kullanmanın metotlarını araştırmıştır.

Bu yöndeki ilk düzenlemeler, ordunun deniz subayı ve mühendis ihtiyacını karşılamak üzere 18 Kasım 1773'te Kasımpaşa'da Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn'un açılması ile başlamıştır. Kara sınıfı için başlangıçta topçu subayı yetiştirmek üzere 1734'te Üsküdar'da Humbarhane ve Hendesehane açılmış ancak Yeniçeri ayaklanmalarından duyulan kaygı nedeniyle 1740'da kapatılsa da ihtiyaç üzerine 1769'da tekrar eğitime başlamıştır. Aynı yıl, topçuyu ıslah etmek üzere Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren Fransız Baron de Toth, Çanakkale top mevzilerinin yeniden düzenlenmesini ve daha sonra Topçu Okulu olacak Kâğıthane'deki Topçu Talimgâhı'nda 50 Türk topçusu ile çalışmaya başlayarak topçuluk konusunda Fransız usulü eğitim verilmesini sağlamıştır. Ancak eğitimin

yeterli olmaması nedeniyle, mevcut okullar birleştirilerek yeniden bir teşkilatlanma yapılmış ve okul, 1795'te Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn adı ile yeniden açılmıştır.

Bir bakıma harp okullarının temelini oluşturan bu okullarda öğretmenlerinin büyük bir bölümü Fransız olmuştur. Böylelikle Fransız usûlu, topçuluğun geliştirilmesi maksadıyla Osmanlı ordusuna girmiştir. Okullarda okutulan kitaplar ise, Avrupa'da yazılmış askeri ve teknik kitapların Osmanlıca'ya tercüme edilmiş halidir. Bunlar, 1790'larda basılan Sebastien le Prestre de Vauban'ın savaş ve hücum (*Fenn-i Harbiyye*), kuşatma (*Fenn-i Muhasara*) ve lağımcılık (*Fenn-i Lağım ve Sanayi-i Lağım*) konuları üzerine olan çalışmaları yanında artık o dönem için eskimiş sayılabilecek nitelikte Fransızca askeri ders kitapları ve layihalarıdır. Bu kitaplara ilave olarak kara ve deniz okullarında görev yapan Fransız ve diğer yabancı öğretmenlerin ders notları da tercüme edilmiştir. Bunlar Fransız elçiliğinin İstanbul'daki matbaasında veya yeni kurulan Osmanlı matbaalarında basılmıştır.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve 1834'de Harp Okulu'nun açılması Osmanlı Ordusu'nda görülen önemli gelişmelerdir. Bu dönemde kurulan "Tercüme Odaları"nda yoğun bir şekilde Fransız askeri talimnameleri tercüme edilerek Osmanlı Ordusu'nda kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte harp silah, araç ve gereçleri yönünden İngiliz, Fransız ve Rus menşei silahlar ordu envanterine girmiş hatta askeri kıyafetin belirlenmesi ve uygulanması birkaç kez değiştirilmiştir.

1835 yılı Osmanlı Devleti için bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu dönemde artık Alman askeri silah ve teçhizatı ile birlikte Alman harp usûl ve esasları da yavaş yavaş Osmanlı Ordusu'nda görülecektir. Nitekim, 1835'te heyeti ile birlikte İstanbul'a gelen Alman Helmut von Moltke, geldiğinde ilk yaptığı Osmanlı Ordusu hakkında bir rapor hazırlamak ve bu rapor doğrultusunda düzenlemeler yapmaktır. Bunlardan ilki; Alman Ordusu'nda da uygulanan Redif Teşkilatı'nın kurulmasını sağlamak olmuştur. Buna ilave olarak Muvazzaf Kuvvetler ve Yardımcı Kuvvetler adı altında teşkilatlanma yapılarak Ordu için gerekli olan insan gücü kaynakları da belirlenmiştir. Ayrıca 1843 Nizamnamesi ile ordunun teşkilatlanması yeniden ele alınarak beş ayrı ordu kuruluşuna geçilmiştir.

Topçu sınıfının düzenlenmesi için Tophane-yi Amire kurulmuş ve her şeyden önemlisi piyade, süvari ve topçu sınıfları için Fransız usûl ve esasları terk edilerek Alman Harp esaslarına yani Prusya Ordu sistemine geçilmiştir. Bu düzenlemeler sonrası 1869 Nizamnamesi yürürlüğe girmiş böylece Prusya Ordu Nizamı'nın esasları

biraz daha genişletilmiştir. 1870 Prusya-Fransa harbinde Prusya'nın zaferi ise uygulamanın yerleşmesini hızlandırmıştır.

Nizamiye, Redif ve Müstahfız olmak üzere üçlü bir sistem ile harbe hazırlık durumunda olan ordunun Nizamiye teşkilatlanması değiştirilerek sayısı beşten yediye çıkarılmıştır. Bu arada Alman Heyetlerinin Orduyu ıslah çalışmaları 1882'te Süvari Kurmay Albay Kaehler'in ve 1885'te da Von der Goltz'un gelmesi ile devam etmiştir. Bu dönemde Erkan-ı Harbiye-yi Umûmiye de Alman Ordusu'nda olduğu şekliyle teşkilatlandırılmıştır. Ayrıca Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde Erkan-ı Harp derslerine ağırlık verilerek 1895'e kadar Goltz'un getirdiği eğitim sistemi askeri okullarda uygulanmıştır. Öyle ki Harp Okulundan mezun olan ve Birinci Dünya Harbi ile Türk İstiklâl Harbi'ne komuta kademesinde yer alan kadroların büyük bir bölümü, onun getirdiği sistemle yetişenlerdir.

Bu dönemde dikkat çeken bir husus da, Alman Harp usûl ve esasları yerleşirken bir taraftan da Alman harp silah ve mühimmatının satın alınarak Osmanlı Ordusu'nda kullanılmasıdır. Gelen heyetlerin hazırladıkları raporların bu satın almaların gerçekleşmesinde etkisi büyük olmuştur.

Osmanlı Ordusu'nun bünyesinde yapılmaya çalışılan bu köklü değişikliklerle birlikte teşkilatlanmanın yeniden düzenlenmesi; yeni silah ve teçhizatın satın alması ve eğitimin Alman esaslarına göre yapılması yönündeki yenileşme çalışmalarına, Birinci Dünya Harbi öncesi ve hatta harp esnasında bile devam edilmiştir.

Osmanlı Ordusu'nda yeniden yapılandırma olarak belirtilebilecek sürecin temel noktası doktrinel bakımdan yaşanan değişikliklerdir. Bunun orduya yansması ise askeri eğitim ve öğretimde olmuştur. Zayıf hatta karışık denilebilecek kadar yetersiz askeri dokümana sahip olan ordu, öncelikle bunu sadeleştirmeye ve standart bir şekle bağlı kalmayı kabul etmiştir. Bu konuda ise tercihini Alman Harp usûl ve esaslarından yana kullanmıştır.

Öncelikle Moltke'den bu yana Fransız askeri talimnameleri ile birlikte kullanılan Alman Askeri talimnamelerine öncelik verilmiş ve artan bir yoğunlukta Alman talimnamelerinin tercümesine başlanmıştır. Aynı zamanda Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde de eğitim ve öğretim, Alman talimnameleri ile uyumlu hale getirilmiştir. Birinci Dünya Harbi öncesi Liman Von Sanders'in heyeti ile birlikte gelmesi ve harbin başlaması ile Osmanlı Ordularının komuta kademesinde birçok

Alman subayın yer alması artık tamamıyla Alman sisteminin, hem nazari hem de icrai bir şekilde Osmanlı Ordusu'na uygulandığını göstermektedir.

Ordunun kullandığı sayılı talimnamelerden olan, “*Muhtelif sınıfların sevk ve idaresini gösteren Hidemât-ı Seferiye Nizâmnâmesi*; ile taktik ve idari konuları kapsayan *Hidemât-ı Menzil Talimnamesi*” önemli iki talimnamedir. Bu talimnamelerin yetersizliği, Trablusgarp ve Balkan Harplerinde, sonuçları itibariyle görülmüştür. Hatta Mustafa Kemal, mevcut askeri talimnamelerin, günün şartlarına göre yetersiz olduğunu tespitle, lüzumuna inandığı yabancı eserlerin tercüme edilmesinin faydalı olacağını düşünmüş ve bu maksatla muharebenin sonucunu belirlemede en küçük taktik birlik olan takımın eğitimine yönelik “*Takımın Muharebe Eğitimi*” adı altında, General Karl Von Litzman'ın “*Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri*” adlı eserinin ilk bölümünü Almanca'dan Türkçe'ye 1908'de çevirmiştir. Bu talimnamelerin de Almanca'dan tercüme edilmesi dikkat çekicidir. Balkan Harbi sonrası Almanca'dan tercüme edilen talimname sayısında büyük bir artış olur. Özellikle piyade, süvari ve topçu sınıfı ile ilgili birçok talimname Almanca'dan Osmanlıca'ya tercüme edilir. Bunlardan muharebenin asli unsuru olan piyade sınıfına ait **Alman Piyade Talimnamesi**, **Piyadenin Gece Talimleri** ve **Piyade Talimnamesi**; Genel Harekât esasları konusunda, **Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra**; Harp tarihi konusunda ise **Alman Mazuri Kış Muharebesi** adlı askeri eserler bulunmaktadır.

Diğer taraftan ordunun teşkilat ve konumunda da değişiklikler yapılmış, öncelikle 9 Temmuz 1910'da yayımlanan ve Balkan Harbi'ne giren ordunun da teşkilatını esas alan “*Devlet-i Âliyye-i Osmanîye Ordusu'nun Teşkilâtı Esâsiye Nizâmnâmesi*”nde değişiklik yapılarak; yeni düzenleme Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiye Riyaseti'nce hazırlanan ve Padişah tarafından onaylanan “*Teşkilat-ı Umûmiye-i Askeriye Nizâmnâmesi*” adı altında 14 Şubat 1913'de yayımlanmıştır. Bu düzenleme ile Osmanlı Kara Ordusu; yine dört ordu müfettişliği ile bir bağımsız kolordu, iki bağımsız tümen olarak teşkil edilmiş olur.

Birinci Dünya Harbi'ne bu kuruluş şekli ile giren Osmanlı Ordusu, harbin devamı süresince Almanların etkisi; Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın sınırsız istekleri; cephelerdeki muharebelerin gerektirdiği birlik takviyesi ve yeni cephelerin açılması nedeniyle ilave birlik ihtiyacı duyulması; ordunun teşkilatında zaman zaman değişikliklerin yapılmasına neden olmuştur.

Osmanlı Ordusu, dört yıl süren Birinci Dünya Harbi'nin sonu geldiğinde halâ muharebe sahasında tetiplenmesini muhafaza etmektedir. Nitekim Irak ve Suriye Cephesi'nde savunmada, Kafkas Cephesi'nde ise taarruzla ileri harekâtını sürdüren Osmanlı Ordusu'nun esasen bir milyona yakın muharip gücü bulunmaktadır. Genel bir mukayese yapıldığında, Osmanlı Ordusu'nun Avusturya-Macaristan ve Rus Orduları gibi endüstriyel temeli olmamasına, Fransız Ordusundaki gibi bir isyanın bulunmamasına, Romanya ve Bulgaristan gibi daha dar ve az sayıdaki cephelerde muharebe etmemesine ve Avrupa merkez cephesi hariç İngiliz Ordusu gibi harbin tüm cephelerinde yer almasına rağmen muharebe etkinliğini tamamen yitirmemiştir. Bunun sebepleri, Osmanlı Cephelerindeki liderlik yani komuta ve karargâh yönetimi; eğitim ve tecrübe; teşkilat yapısı ile harekât ve taktik doktrine bağlılıkta göstermiş olduğu yetenek ile Alman harp tarzını uygulamadaki gayretidir.

Bu gayretin gerçekleşmesine, **liderlik olarak**, genç subaylar tarafından birliklere emir-komuta edilmesi ve birliklerin cepheden yönetilmesi; **eğitim olarak**, subayların nezaret etmesi ve muharip sınıfların piyade ve topçu sınıfının koordinasyonuna önem verilmesi; **doktrin olarak**, özellikle savunmada etkili olunması ve ulaşım imkânlarının yetersizliğine rağmen süratli hareket etme düşüncesinin harp süresince korunması; **teşkilatlanma olarak** ise, üçlü sistemin uygulanması ve bunun sağladığı esneklik ile alay ve tümenlerin süratle karşılıklı emre verme veya kuruluşa alma gibi taktik uygulamaların yapılabilmesi ve her şeyden önce muharebenin itaat ve inatçı bir kararlılıkla sürdürülebilmesi katkı sağlamıştır. Bunlara ilave olarak topçunun ve piyadenin, harekât komutası şeklinde kullanılması; kumandanlara, birliklerin sevk ve idaresinde esneklik getirmiştir. Bunun en güzel örneği Sakarya Meydan Muharebesi'nde tümenlerin karşılıklı grup kumandanlıkları şeklinde kullanılmalarıdır.

Böylece, Birinci Dünya Harbi sonunda Osmanlı Ordusu'ndaki kumandanlar, şartların gerektirdiği ölçüde etkili savunma ve hücum örnekleri vermiş ve çağdaşı ordulardan sevk ve idare yönünden hatta onlardan daha iyi olduklarını göstermiştir.

Osmanlı Ordusu, harp boyunca kuvvet durumu ve muharebe gücünde azalmalar; sevk ve idaresinde yetersizlikler olsa da muharebedeki etkinliğini tamamen kaybetmemiştir. Nitekim Osmanlı Kara Ordusu, Kasım 1918'den itibaren terhis edilmesine rağmen hala uyumlu bir yapıda olup emir-komuta yapısı tamamen bozulmamıştır. Muhabere sistemi ve şifre kodları kullanılabilir durumda olan ordu

aynı zamanda disiplinini de büyük ölçüde muhafaza etmiştir. Başka bir ifade ile harp döneminde hükümet, saygınlığını kaybetmesine rağmen; ordu, Mütarekenâmeden sonra bile saygınlığını önemli bir ölçüde korumuştur.

Bu tecrübeli kadro, Türk İstiklâl Harbi'ne girecek ve Birinci Dünya Harbi'nde olduğu gibi bu kez yanında ne Alman askeri heyeti ne de iddia edildiği gibi bir Rus kıtası yer alacaktır. Tamamen kendi kaynaklarına dayanan bu kadro, Osmanlı İmparatorluğunun Prusya askeri ve idari okullarını örnek alarak almış olduğu Harbiye ve Mülkiye gibi okullarda yetişmiş ve devletin gücünü savaşıarak korunabileceğini göstermiş olacaktır.

Birinci Dünya Harbi Osmanlı Devleti için 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekenâmenâmesi ile sona erdiğinde, topraklarının ve bağımsızlığının kaybolmasının yanı sıra; yüzyıllardır varlığının tek kaynağı ve simgesi olan ordu da, insan gücünün terhisi; silah, mühimmat ve teçhizatın teslimi ile artık kıpırdamayacak bir konuma sokuluyordu. Bu hali ile ordu, ne ülkeyi koruyacak, ne de ülkeyi kurtaracak bir durumda değildi.

Mütarekenâme döneminde, kurtuluş çareleri, farklı görüş ve düşüncelere dayanıyordu. Bir kısmı İstanbul merkezli, bir kısmı mahalli; bir kısmı ise topyekûn vatanın kurtulması taraftarıydı. Ve bunu başaracak ise hiç şüphesiz gücünü milletinden alan azimli bir komuta heyetinin yer aldığı kuvvetli bir ordunun varlığı ile mümkündü. Bunun farkında olan Mustafa Kemal ve ona destek veren arkadaşları, bu dönemde ordunun yavaş yavaş toparlanmasını sağlamıştır. İtilaf Devletlerinin yaptırımı konumunda olan Mondros Mütarekenâmenâmesi ağır şartlar içermekte özellikle ordunun etkisiz hale gelmesini amaçlamaktaydı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın mevcut ordunun kuruluşunu bozmaması, terhisleri durdurması ile silah ve mühimmatın teslim edilmemesini sağlayarak mevcut ordu kumandanlarını milli mücadeleye dâhil etmesi ordunun yeniden yapılanmasında önemli hususlardır.

Mevcut Ordu, bir Osmanlı Ordusu'dur. Kuruluşu, teşkilatlanması ve bulunduğu konumu itibariyle de Osmanlının Birinci Dünya Harbi sonrası elinde kalan son gücüdür. Mütarekenâme döneminde yani harp sonrası bu ordunun insan gücü ile silah ve teçhizat durumunda değişiklik olsa da doktrinel olarak eğitim ve satandartlarında bir değişiklik olmamıştır. Komuta yapısı; emir-komutayı bırakarak İstanbul'a gidenler hariç önemli bir değişiklik geçirmemiştir. Hatta emir komutada kalanlar, içlerinde yurt sevgisini taşıyan büyük kumandanlardır. Bu kumandanların

tamamı, Birinci Dünya Harbi'nde görev almış kumandanlardır. Birinci Dünya Harbi'nde Almanlarla birlikte veya Almanların sevk ve idaresinde birliklere emir-komuta etmişlerdir. Harp sanatı ve talimname bilgilerinde bir değişiklik yoktur ancak tecrübeleri büyük bir seviyeye ulaşmıştır. Kısacası Alman Harp Nizamı'na göre Türk İstiklâl Harbine girmişlerdir.

İstiklâl Harbi başlamazdan evvel yurdun her yerinde mahalli kurtuluş çareleri ile çözüm aranmıştı. Bu çözümün de askeri gücünü Kuva-yı Milliye oluşturmuştur. Bu gayretleri ordudan bağımsız düşünmek doğru olmaz. Çünkü Kuva-yı Milliye Harekâtı cephe hattına bağlı bir muharebe düzeni olarak icra edilen düzenli bir ordunun sevk ve idaresinde olduğu gibi planlama ve icra esaslarını içermese de bünyesinde eski askerlerin yer alması, ordu envanteri silah ve teçhizatın kullanılması nedeniyle başboş bir harekât olarak da görülemez. Nitekim pusu, baskın, yıpratma ve aldatma harekâtı şeklinde, nizami harbin usulleri uygulanmıştır ve bu usûler de “Harekat-ı Sagire” adı altında bilinen talimnameye göre yapılmıştır. Ancak Milli Mücadele'nin birbirinden bağımsız kuvvetler ile sadece bölge kontrolü esasına dayalı bir anlayışla yürütülemeyeceği aynı zamanda emir-kumandanın kontrol altına alınamadığı yani tek elden sevk ve idarenin yapılamadığı bir harekâtın sürdürülmesinin mümkün olamayacağı anlaşıldığından düzenli orduya geçişin zorunluluğu görülmüştür.

Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi, açılması ile Kuvâ-yı Milliye'nin denetim ve kontrolü ile ordunun düzenlenmesini tek elden yapmaya başlamıştır. 2 Mayıs 1920'de İcra Vekilliği teşkil edilerek milli mücadelede askeri sevk ve idarenin esasları ile emir-komutada bütünlüğü sağlayacak ve nizami birliklerin konuş, kuruluş ve harekâtına ait esasları belirleyecek ve ordunun iâşesi, donatımı ve asker alma işlerini düzenleyecek bir kurumun varlığına duyulan ihtiyaç üzerine, Milli Müdafaa Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâleti teşkil edilmiştir. Aynı zamanda 4 Mayıs 1920'de de yayımlanan bir genelge ile de emir-komuta yetkisinin Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti Vekili tarafından Meclis adına yürütüleceği belirtilmiştir. 16 Mayıs 1920'de de, *“Kuvâ-yı Milliye'nin Umûmîyetle Müdâfaa-ı Milliye Teşkilatına rabtı suretiyle tevhidî ve buna göre tanzim edilecek bütçenin tertibi, derdest olduğunda bunun neticesinde iâşe ve infakın kâmilten emval-i Umûmîyeden temin edilmesine karar verilmiştir. Bu kararın icrasına Müdâfaa-ı Milliye Vekili memurdur.”* şeklinde alınan bir karar ile Kuvâ-yı Milliye'yi idari yönden Milli Müdafaa Vekilliğine bağlanmıştır.

Bununla birlikte Kuvâ-yı Milliye'nin düzenli olması için 24-27 Kasım 1920 tarihlerinde Dâhiliye Vekâleti'nin aldığı bir karar ile Kuvâ-yı Milliye müfrezeleri lağvedilerek sadece iki birlik halinde 1. ve 2.Kuvve-i Seyyare birliklerinin devamına karar verilmiş ancak devam eden itaatsizlikleri ve bölgedeki mülki teşkilatların bilgilendirmeleri üzerine 27 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile 1.Kuvve-i Seyyare'nin kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisi'ne tabi olduğu belirtilmiştir. Ancak bu da mahalli kuvvetlerin kullanımında gerekli olan disiplin ve düzeni sağlayamamış son çare olarak tasfiyesi, 10 Aralık 1920'de Meclisin gizli oturumunda görüşülerek 25 Aralık 1920 tarihinde Kuvâ-yı Milliye'ye gönüllü er toplanması yasaklanmıştır. Böylelikle Milli Mücadelede esas ve tek kuvvetin Milli Ordu olmasına kararı verilmiştir.

Öncelikle Milli Ordu, Kuva-yı Milliye'nin yarım bıraktığı isyanların bastırılması işi de dâhil olmak üzere; işgal etmek suretiyle Anadolu'nun üç cephesinde tertiplenmiş ve her seferinde Mütarekenâmenâmenin bir maddesini bahane ederek işgali genişletmiş İtilaf Devletleri orduları ile yapacağı İstiklâl Harbi'nin hazırlıklarına başlamıştır.

Doğu cephesinde Ermeni birlikleri; Güney cephesinde Fransız, Ermeni ve İngiliz birlikleri; Batı cephesinde Yunan ve İtalyan birlikleri yer almaktaydı. Bu kuvvete karşı Ordu, aslında Birinci Dünya Harbi'nde de savaşmış; askeri, kumandanı, silahı, mühimmatı, kıyafeti ile Osmanlı Ordusu'nun aynısıydı. Hatta harp nizamı da Alman esas ve usûllerini uygulaması nedeniyle aynıydı. Yani Birinci Dünya Harbi'nde yer almış kumandanlar aynı askeri bilgi ile İstiklâl Harbi'ne giriyordu. Ancak bu kez “vatanın bağımsızlığı ve milletin kurtuluşu” için sahip oldukları inanç daha büyük ve sarsılmazdı bu nedenle bu Ordu artık Milli bir Ordu'ydu.

Diğer taraftan bu orduyu milli yapan başka bir özellik ise Alman ve Avusturyalı yabancı askerlerin ordunun hiçbir kademesinde yer almaması ve emir-kumandanın tamamen tecrübeli Türk subaylarında olması ve gücünü milletinden almasıydı.

Bu azim ve irade ile harbe başlayan Milli Ordu, ilk harp deneyimini Doğu Cephesinde Kazım Karabekir Paşa komutasında 15.Kolordu Kumandanlığı ile Ermenilere karşı verdi. Sarıkamış ve Kars Harekâtı ile bu bölgelerin geri alınmasından sonra ileri harekâtına devam eden kolordu, Iğdır ve Şahtahtı'yı alarak Kafkaslara girmesi üzerine Ermenilerin barış teklifi uygun görüldü ve harekât, 2/3 Aralık 1920'de

Mütarekenâmenin imzalanması ile son buldu. Böylece tespit edilen sınır hattı ile Kars Sancağı, Iğdır ve Tuzluca Misak-ı Milli gereği sınırlar içerisine alındı ve Türk-Sovyet yakınlaşmasında önemli olan Kafkas yolunun açılması ile güvenlik altına alınması sağlanmış oldu. Harekât Gümrü Mütarekenâmesi ile sona ermedi. Çünkü Sovyet Ordusu'nun Gürcistan'a ilerlemesi Doğu Cephesi Kumandanlığını da ileri harekâta zorunlu kıldı. Bu nedenle Ahıska, Ardahan, Batum'u alınarak Ruslardan önce davranılmış oldu. Ancak bu bölgede Ruslarla bir çatışma ihtimalinin baş göstermesi nedeniyle yapılan Kars Antlaşması ile doğu sınırimıza son şekli verilmiş oldu.

Bu cephedeki muharebelerin önemi, Güney Cephesi ve Batı Cephesi'nde yapılacak olan kesin sonuçlu muharebelere emniyet ve destek sağlamış olmasıdır. Nitekim Doğu Cephesi'nden yapılan birlik ve malzeme takviyesi ile Batı Cephesi'nde kuvvet çoğunluğu sağlanmıştır. Ayrıca Doğu Cephesi'nde kazanılan bu zaferle, Milli Mücadele'nin ve İstiklâl Harbi'nin bir cephesi kapatılmış ve Batı Cephesi'nde Yunan Taarruzu ile doğan üzüntü bir ölçüye kadar giderilmiştir. Diğer taraftan bu cephede yapılan muharebeler, Türk İstiklâl Harbi'nin düzenli ordu ile verdiği ilk muharebeler olduğu gibi Ordu'nun Birinci Dünya Harbi'nden sonra ilk kez yeniden teşkilatlanmış ve yeniden eğitilmiş olarak katıldığı muharebelerdir. Ancak teşkilatlanma ve doktrinel yapısı Birinci Dünya Harbi'nden farklı değildir.

Güney Cephesi'ndeki harekât da diğer cephelerde olduğu gibi birbirinden bağımsız ve bölgesel kapsamlı olarak Kuva-yı Milliye harekâtı ile başlamıştır. Ancak 11 Eylül 1919'da, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas Kongresi kararı gereği, bu bölgedeki harekât da merkezden yönetilmeye başlanarak gayret sarfının önüne geçilmiştir. Nitekim harekât bölgesi ikiye ayrılarak; Fırat Nehri Batısı, 20.Kolordu Kumandanlığı ve 3.Kolordu Kumandanlığına; Fırat Nehri Doğusu ise 13.Kolordu Kumandanlığı sorumluluğuna verilmiştir.

26 Haziran 1920'de, yeniden bir değişiklik yapılarak Büyük Millet Meclisi'nin Bakanlar Kurulu kararı ile Fırat Nehri Batısı Bölgesi'nde Adana Cephesi olarak Adana Cephesi Kumandanlığı kurulmuş, aynı Kararname ile Fırat Nehri Doğusu Bölgesi'nde de Elcezire Cephesi Kumandanlığı teşkil edilmiştir.

9 Kasım 1920'de ise Büyük Millet Meclisi kararı ile Güney Cephesi'nde yeniden bir düzenleme yapılarak, Fırat Nehri Batısı bölgelerinden sorumlu olan Adana Cephesi Kumandanlığının adı, 2.Kolordu Kumandanlığına dönüştürülmüş ancak

sorumluluk sahasında bir değişiklik yapılmamıştır. Fırat Nehri Doğusu'nda da Elcezire Cephesi Kumandanlığı aynı sorumluluk sahasında görevine devam etmiştir.

Türk İstiklal Harbi'nde cepheler arasında en fazla teşkilatlanma ve düzenleme yapılan Güney Cephesi olmuştur. Güney Cephesi'ndeki emir-komuta münasebetlerinde yapılan bu değişikliklerin nedenleri, başlangıçta işgallere karşı koyan ve başarıya ulaşan Kuva-yı Milliye Harekâtı'nı daha düzenli bir şekilde ve emir-komuta birliği içerisinde sürdürmek; Güney Cephesi'ndeki harekâtın sorumluluk sahalarını belirlemek; bölgedeki düzenli birliklerin harekâta olan katkısını sağlamak ve kesin neticeyi düzenli birlikler ile almak ayrıca büyük Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından gönderilen karar ve talimatların uygulanmasını süratle sağlamaktı.

Böylelikle, Güney Cephesi'nde harekât Adana, Maraş, Antep ve Urfa bölgesinde tek elden yürütülerek harekâtın kontrolü ve idaresinde sürat ve esneklik sağlanmış oldu. Ayrıca harekâtın sonunda yapılan Ankara Antlaşması ile Güney Cephesi de emniyete alınarak buradan sağlanacak kuvvet tasarrufu ile Batı Cephesi'nde kesin netice alınacaktır. Doğu Cephesi'nde olduğu gibi Güney Cephesi'nde de teşkilatlanma ve doktrinel yapıda değişiklik yoktur.

Türk İstiklâl Harbi'nin Batı Cephesi ise Anadolu'nun batısında Trakya bölgesi de dâhil olmak üzere başlangıçta İç Batı Anadolu, harekât ilerledikçe Anadolu'nun ortasına kadar genişlemiştir. Yunanlıların İzmir işgali ile başlayan ileri harekâtının asıl mihveri, Batı Anadolu'da devam ederken; tali bir ilerleme de Fransız himayesinde Doğu Trakya'da olmuştur. Batı Anadolu Cephesi, Kuzey İzmir Cephesi, Doğu İzmir Cephesi ve Güney İzmir Cephesi olarak Yunan kuvvetlerinin Anadolu'daki ilerlemelerine göre düzenlenmiş oldu. Bu savunma tertibi Yunan taarruzlarını karşılayacak şekilde doğru bir tertiplenme şeklidir. Doğu Trakya cephesindeki 1.Kolordu Kumandanlığı ise uygun savunma tertibini alamadığı gibi kuvveti de uygun yer ve zamanda kullanamadığından bu cephedeki muharebeler Yunanlıları durduramamıştır.

Batı Anadolu'daki Yunan ilerlemesi üç koldan olmasına rağmen Yunanlılar tarafından asıl taarruz kuvveti ve kuvvet çoğunluğu kuzey grubuna verilmiş ve Bursa üzerinden başlayan harekâtın süratle Eskişehir'in alınarak Ankara'ya ulaşılacağı öngörülmüştü. Bu bakımdan Batı Cephesi'nde ilk düzenli kuvvetlerle yapılan muharebeler İnönü mevzilerinde olmuş ve başarıyla Yunan ileri harekâtı

durdurulmuştur. Bu iki muharebe de Yunanlıların belirttiği gibi bir keşif harekâtı değildir. Çünkü Harekât öncesi zaten bölgenin havadan keşfi yapılmış ve Türk kuvvetlerinin azlığına kanaat getirildiğinden taarruz kararı verilmişti. Hatta iki tümen kadar üstün kuvvetlerle yaptığı taarruzlar İnönü mevzilerinde iki kez durdurulmuş ve yeterli kuvvetin olmaması nedeniyle takip harekâtı yapılamamıştır. Bu muharebeler Türk Harp tarihine arazinin en iyi şekilde kullanıldığı ve topçu ateşlerinin çok etkili bir şekilde idare edildiği bir muharebe olmuştur. İnönü Muharebeleri ile ilerlemeleri durdurulan Yunan kuvvetleri bu kez ilerleme istikametini orta mihvere kaydırarak iki tümen kadar kuvveti ile Kütahya ve Eskişehir istikametinde taarruzu düşünmüş ve buna göre planlama yapmışlardır. Kuzeyden güneye Anadolu'nun ortasında yaklaşık 150 km. mesafede bir cephe hattında tertiplenmek zorunda kalan Milli Ordu, Yunan taarruzlarına karşı yeterli kuvveti toplayamamış ve bulunduğu hatlarda savunmayı sürdürememiştir. Arazi yapısı, kuvvet durumu, siyasi durum ve zaman dikkate alınarak stratejik bir karar verilerek ordu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiştir. Bu çekilme kararı, askeri bir karar olmakla birlikte Milli Mücadele'nin siyasi yönünü de etkilemiştir. Bu durum; Büyük Millet Meclisi'nde çekilmenin doğru olmadığı yönünde tartışmalar yapılırken Mustafa Kemal'in *“Biz askerliğin gereği ne ise onu yapalım. Gerisini sonra düşünüyoruz.”* sözü ile anlamını bulur. Bir bakıma askeri talimnameler ne diyorsa o yapılmıştır. Yani kuvvetin tamamının imha olmasını engellemek, zaman kazanmak ve kuvvetleri yeniden toparlamak maksadıyla harp hazırlıklarına devam edilmiştir.

Bu esaslar içerisinde başlayan Sakarya Meydan Muharebesi, zaman zaman cephede girmeler olsa da hiçbir şekilde cephe yarılmamış ve az da olsa yeniden tertiplenen kuvvetlerle girme yerleri tıkanmıştır. Bu hali ile 22 gün 22 gece süren bu kanlı muharebe, azmin zaferi ile sonuçlanarak Yunan kuvvetlerinin bulundukları hatlarda kalmasını ve ilerleyememesine neden olmuştur. Bu muharebede tümenlerin iki veya üçerli olarak grup teşkili şeklinde kullanılması yüksek sevk ve idare kabiliyetini göstermektedir. Bu bir bakıma Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı birliklerinin gösterdiği esnek kullanım şeklinin bir benzeri hatta en iyi kullanma şekli olmuştur. Yani süratle emre verme/alma şeklinde kullanabilme kabiliyeti üst seviyededir.

Sakarya Meydan Muharebesi ile elde edilen zafer, Milli Ordu'nun moralini artırmış ve gücünü göstermiştir. Yeniden toparlanması ve tertiplenmesi için gerekli zamanı sağlamıştır. Diğer taraftan, en küçük birlik kumandanından generaline kadar komuta heyetinde bulunanlar, çok büyük harp deneyimleri kazanarak muharebe esas ve usullerinin uygulamasında her geçen süre kendilerini yetiştirmişlerdir. Artık hazırlıklarını tamamlayan ordu için yapılacak son hamle; bir taarruz ile Vatanın işgalden kurtarılmasıdır.

Genel taarruz için ayrı bir teşkilatlanma ve tertiplenme gerekli olduğu gibi kuvvetin miktarı ve bu kuvvetin oluşturulacağı sıklet merkezinin yeri ve taarruzun zamanı belirlenmesi gereken çok önemli hususlardır. Taarruz öncesi bu konuların hepsi yüksek komuta heyeti tarafından yerine getirilmişti.

Bir savunma harekâtında tümenlerin, grup kumandanlıkları şeklinde teşkilatlanması ve cephe gerisinde tıkama ve karşı taarruzları yapabilmek için tümenlerin emre verme/emre alma ve harekât komutası şeklindeki komuta bağlantılarında çok büyük bir esneklik sağlarken grup teşkili uygulaması taarruz harekâtı için uygun görülmeyle kolordulardan oluşan ordu kumandanlıkları şeklinde bir teşkilatlanma biçimi seçilmiş başarı ile de kullanılmıştır.

Başkumandanlık Meydan Muharebesi, Türk Yüksek Komuta Heyeti'nin büyük başarısı ile sona ermiştir. Yunan kuvvetlerine karşı sıklet merkezini cephenin güneyinde tesis ederek, cepheyi Afyon bölgesinden yarması, aynı zamanda süvari birlikleri ile Yunanlıların gerisine sarkarak çekilme yollarını kesmesi ve cephenin Eskişehir kesiminde ise daha az kuvvetlerle Yunanlıları tespit etmesi ve böylece kuvvetin büyük kısmını Afyon güneyinde toplayarak kabul edilebilir bir risk alması ve harekâtın inisiyatifini 26 Ağustos 1922'den kesin neticenin alındığı 30 Ağustos 1922'ye kadar sürdürmesi, Büyük Taarruz'un başarısındaki önemli esaslardır.

Bu başarı ise Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, 12 Eylül 1922'de Başkumandanı ve Ordumuzu şu ebedi cümlelerle tebrik etmiştir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının yıldırım süratiyle Anadolu'muzun düşmandan kurtarılmasını temin eden yüksek ve kesin zaferini zat-ı devletlerinin muhterem şahsiyetlerinin sevinç ve fahr ile tebrik etmekle mubahı ve bahtiyarız.

Cenab-ı hak, kahraman milli ordularımızı Allah'ın yardımını daima mazhar buyursun.”

EKLER

AŞİRET ALAYLARI VE TEŞKİLAT YAPILARI

1 NCİ AŞİRET SÜVARİ ALAYI

Aşireti : Sepki
Adı : Şemdin Ağazade Hüseyin Ağa Alayı
Kuruluş Yılı : 26 Eylül 1307
Mevcudu : 636 Personel, 350 Hayvan
Komutanı : Kaymakam Şemdin Ağa Oğlu Hüseyin Ağa (Erzurum Vilayeti, Beyazıt Sancağı, Antep Kazası Elhav Ky.den)
Arşiv No : MSB Arşivi 579 Nolu Künye Defteri.

2 NCİ AŞİRET SÜVARİ ALAYI

Aşireti : Sepki (Tutak-Diyadin-Eleşkirt)
Adı : Hüseyin Bey Alayı
Kuruluş Yılı : 31 Ağustos 1307
Mevcudu : 547 Personel, 300 Hayvan
Komutanı : Kaymakam Torun Ali Bey Oğlu Hüseyin Bey (Erzurum Vilayeti-Beyazıt Sancağı-Antep Kazası-Hasan Ky.den)
Arşiv No : MSB Arşivi 521 Nolu Aşiret Süvari Alayı Subay ve Er Künye Defteri.

3 NCÜ AŞİRET SÜVARİ ALAYI

Aşireti : Beygi(Diyadin-Eleşkirt Tutak)
Adı : Ali Torun Zade Hasan Beyin Alayı
Kuruluş Yılı : 7 Eylül 1307
Mevcudu : 492 Personel, 300 Hayvan
Komutanı : Kaymakam Bedir Ağa Oğlu Cafer Ağa (Beyazıt Sancağı-Diyadin Kazası Bezirgan Ky.den)
Arşiv No : MSB Arşivi 501 Nolu Aşiret Süvari Alayı Subay ve Er Künye Defteri.

4 NCÜ AŞİRET SÜVARİ ALAYI

Aşireti : Zilan (Ağrı-Diyadin-Eleşkirt Bölgesi)
Adı : Zilanlı Selim Paşa Alayı
Kuruluş Yılı : 10 Haziran 1891
Mevcudu : 568 Personel, 350 Hayvan
Komutanı : Kaymakam Ali Bey (Eleşkirt-Çan Ky.den)
Arşiv No : MSB Arşivi 531 Nolu Künye Defteri.

5 NCİ AŞİRET SÜVARİ ALAYI

Aşireti : Zilan
Adı : Eyüp Paşazade Hüseyin Bey Alayı
Kuruluş Yılı : 15 Eylül 1307
Mevcudu : 510 Personel, 300 Hayvan
Komutanı : Kaymakam Eyüp Paşa Oğlu Hüseyin Bey (Erzurum Vilayeti Karakilise Kazası Küpkıran Ky.den)
Arşiv No : MSB Arşivi 520 Nolu Aşiret Süvari Alayı Subay ve Er Künye Defteri.

6 NCİ AŞİRET SÜVARİ ALAYI

Aşireti : Karapapak
Adı : Karapapak Saraçlı Kabilesinden Ali Ağa Alayı
Kuruluş Yılı : 5 Teşrinisani 1307(Beyazıt Sancağı-Karakilise kazasında oturan Saraçlı Karapapak Kabilesinden kurulmuştur)
Mevcudu : 426 Personel, 300 Hayvan
Komutanı : Yarbay, Veli Bey Oğlu Ali Bey (Erzurum Vilayeti Beyazıt Sancağına bağlı Karakilise Kazası Gölesor Ky.den)
Arşiv No : MSB Arşivi 519 Nolu Künye Defteri.

7 NCİ AŞİRET SÜVARİ ALAYI

Aşireti : Karapapak
Adı : Abdülkadir Bey Alayı
Kuruluş Yılı : 12 Eylül 1307 (Beyazıt Sancağı Ayıntap Kazasında oturan Karapapak Kabilesinden kurulmuştur)
Mevcudu : 517 Personel, 300 Hayvan
Komutanı : Kaymakam, Hacı İsa Oğlu Abdülkadir Bey (Ayıntap Kazası Dirik Ky.den)
Arşiv No : MSB Arşivi 561 Nolu Künye Defteri.

7 NCİ AŞİRET SÜVARİ ALAYI

Aşireti : Halaç
Adı : Baş Ağa Alayı
Kuruluş Yılı : 1 Teşrinisani 1309 (Bitlis ve Van ili dahilinde oturan Halaç aşiretinden kurulmuştur)
Mevcudu : 352 Personel, 139 Hayvan
Komutanı : Yüzbaşı, Sadık Bey oğlu Baş Ağa (Bitlis Vilayeti dahilinde Malazgirt kazası Sultanmut Ky.den)
Arşiv No : MSB Arşivi 600 Nolu Künye Defteri.

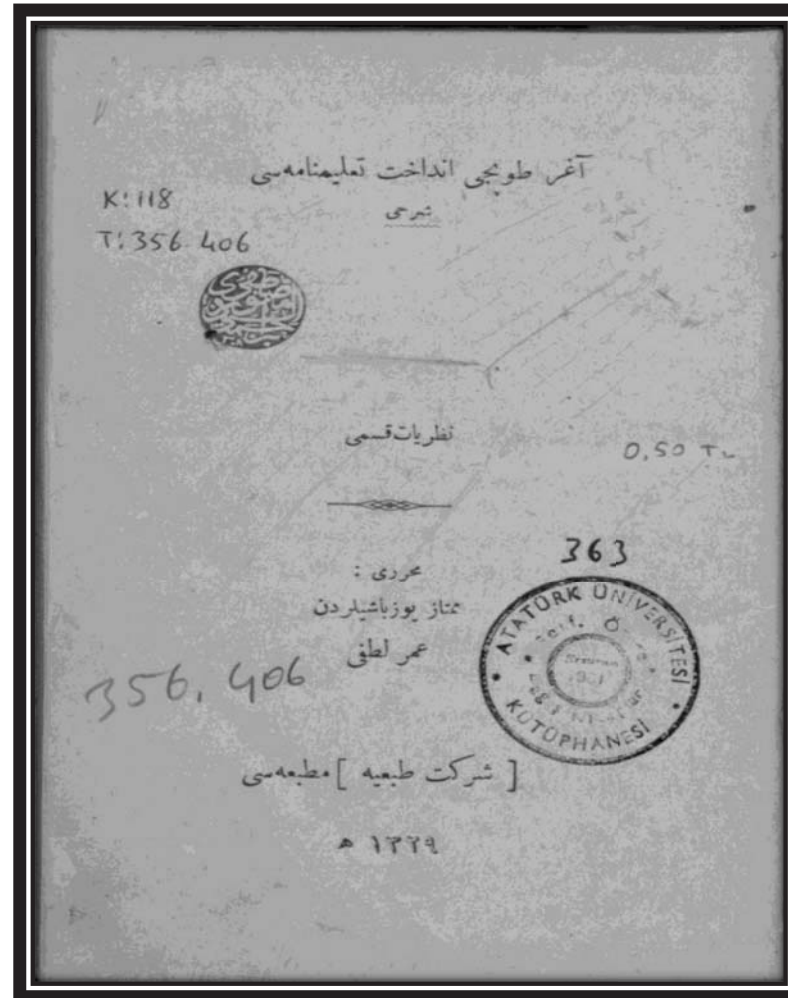
1324 YILI DÜNYA SİYASİ HARİTASI

EK-2

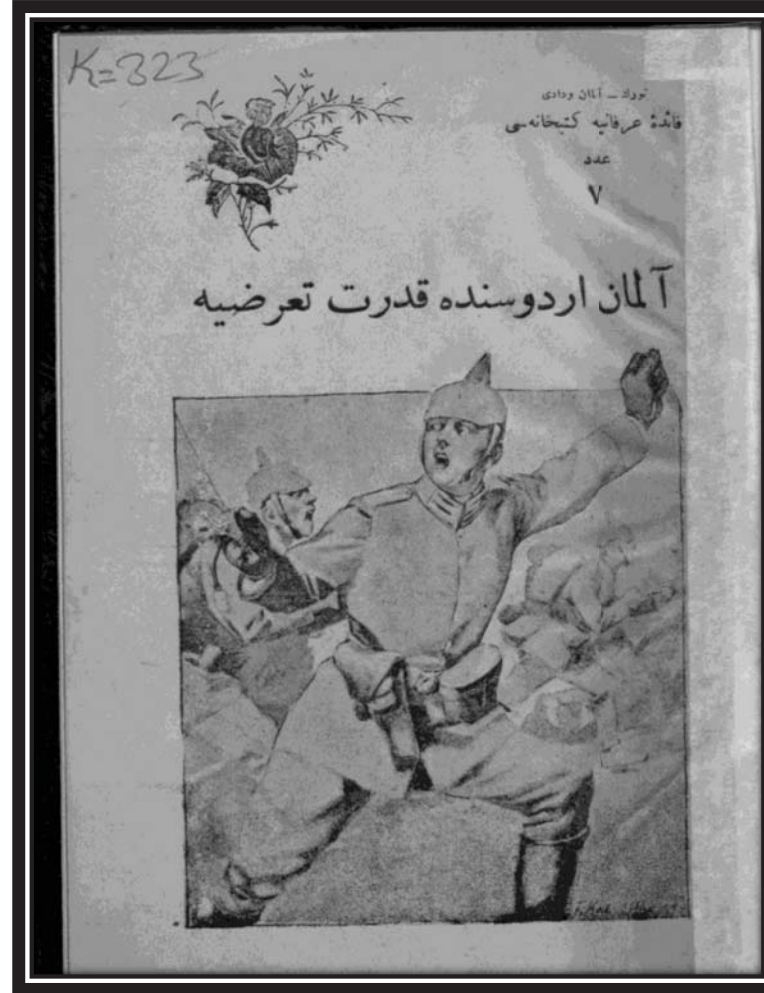

UMUMİ CEP ATLASI, 1324

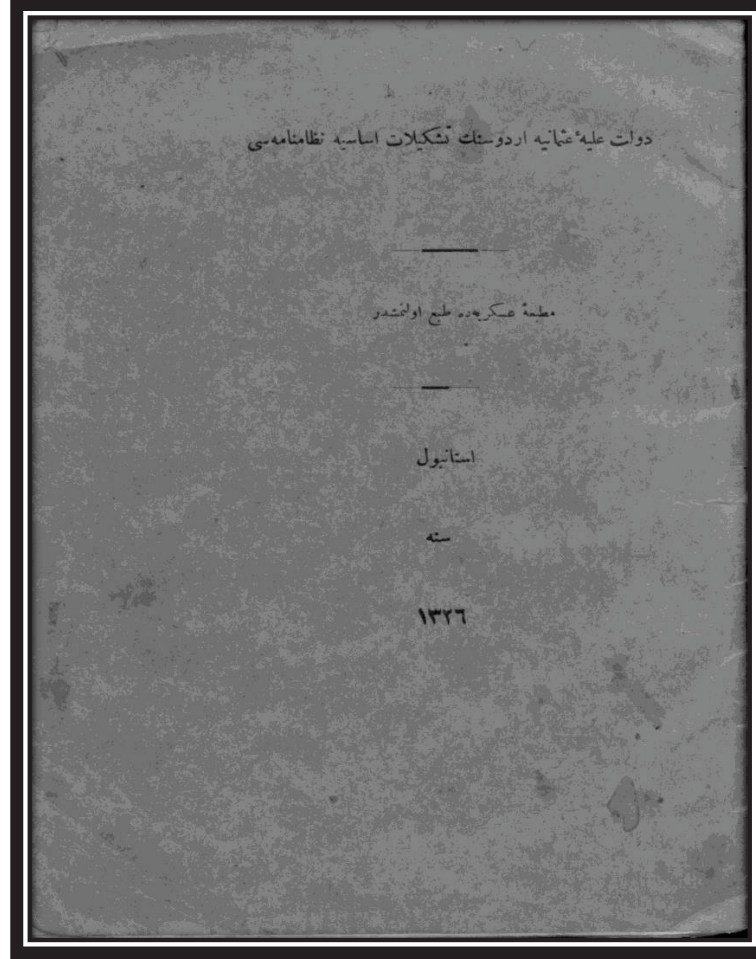
606

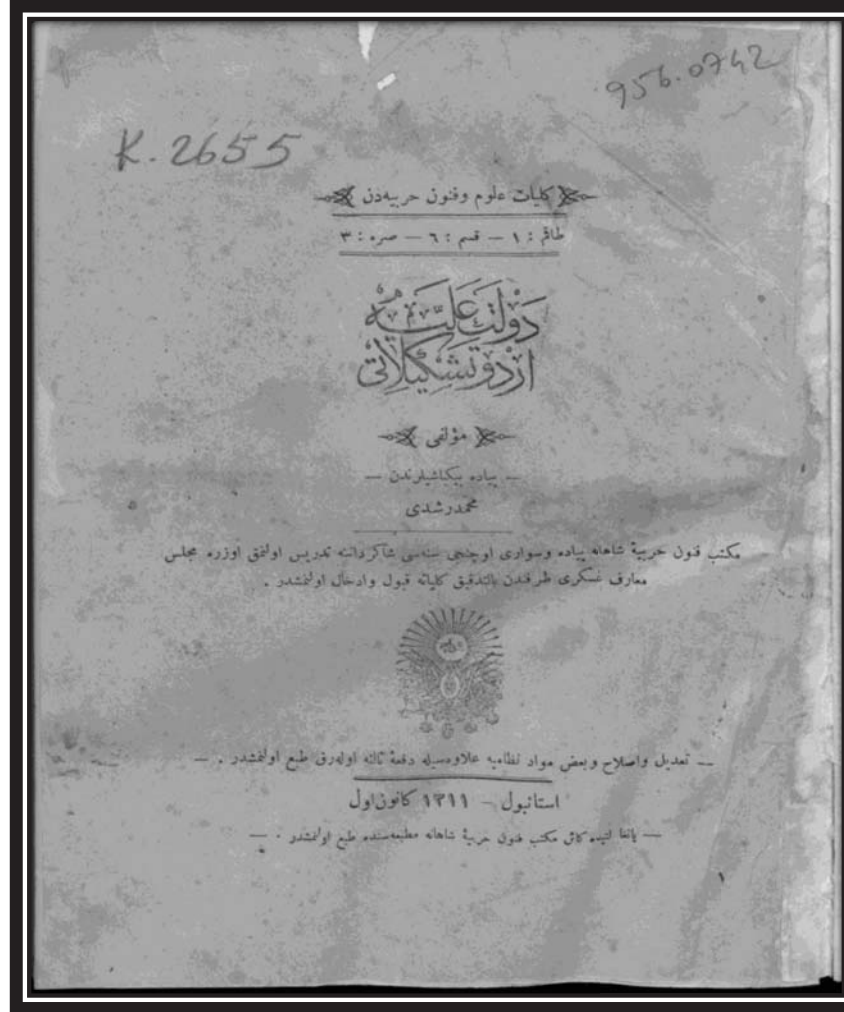
AĞIR TOPÇU ENDAHT TALİMNAMESİ, 1329

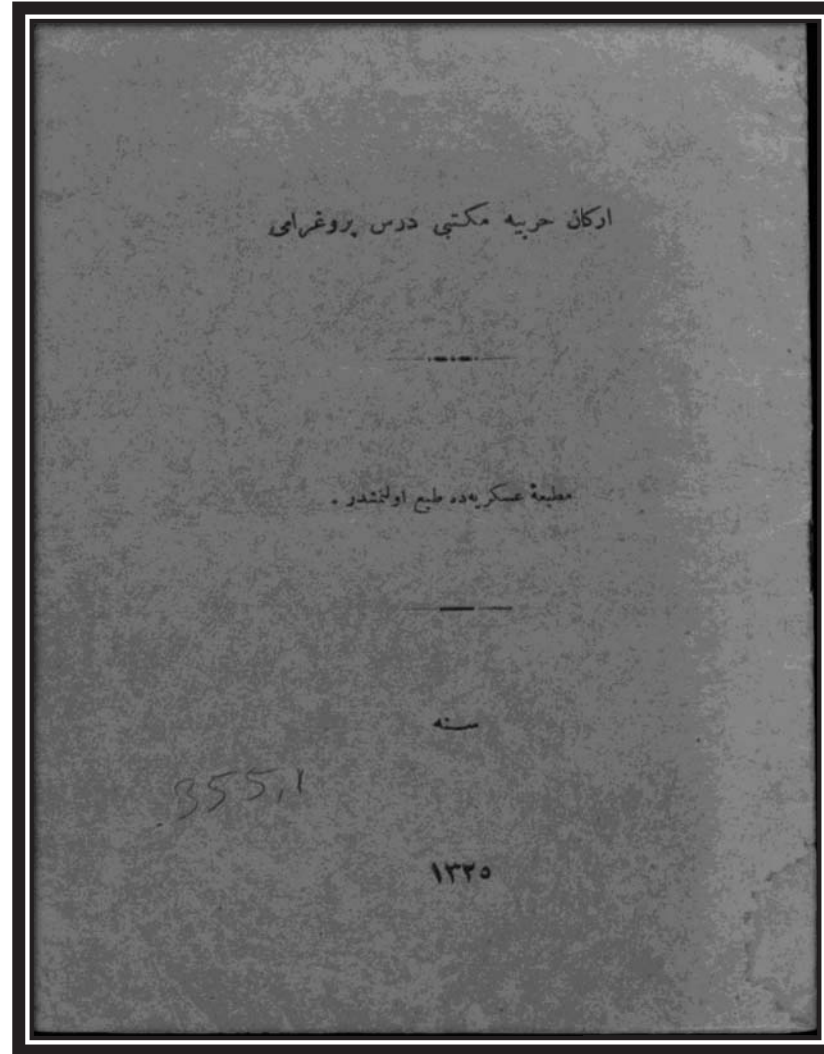

ALMAN ORDUSUNDA KUDRETLİ TAARRUZ

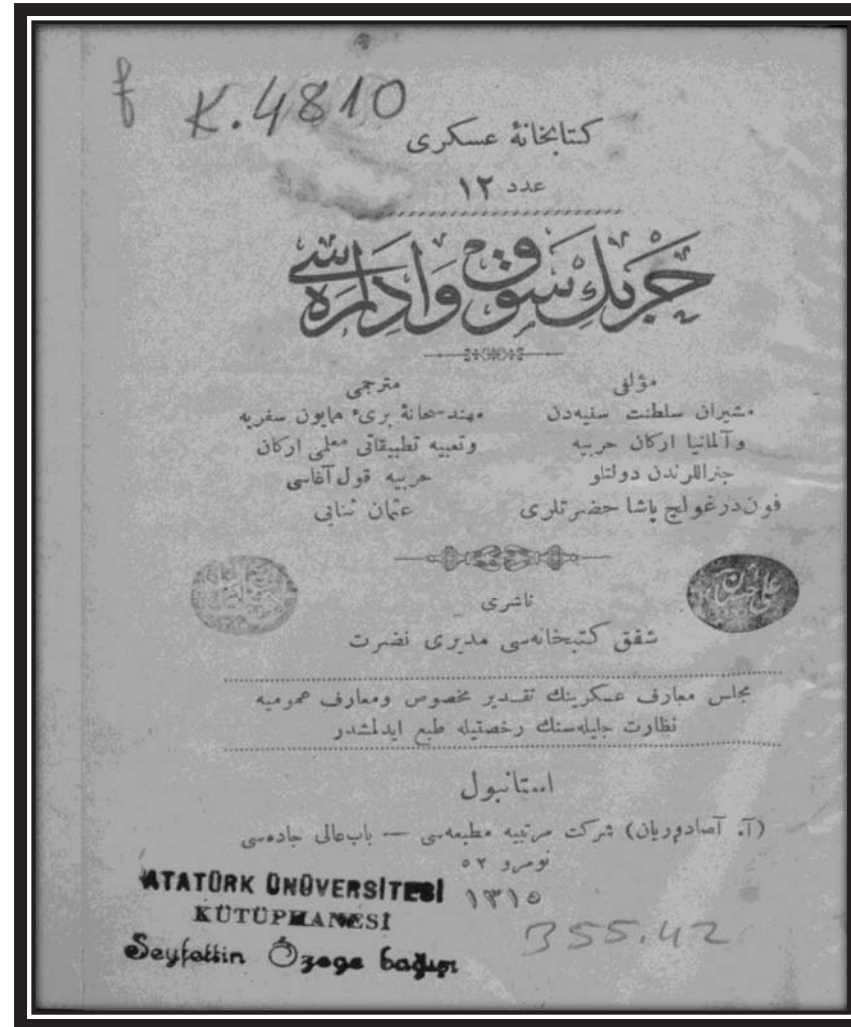

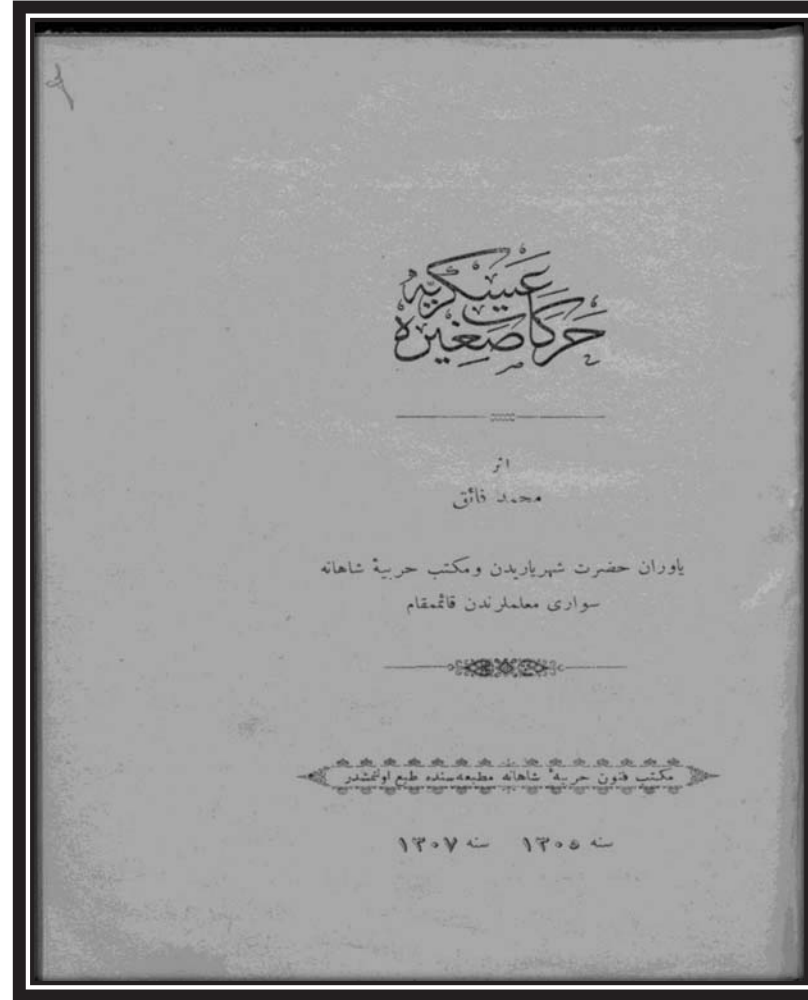
DEVLET-İ ALİYE-İ OSMANİYE ORDUSU'NUN
TEŞKİLAT-I ESASİ NİZÂMNAMESİ, 1326

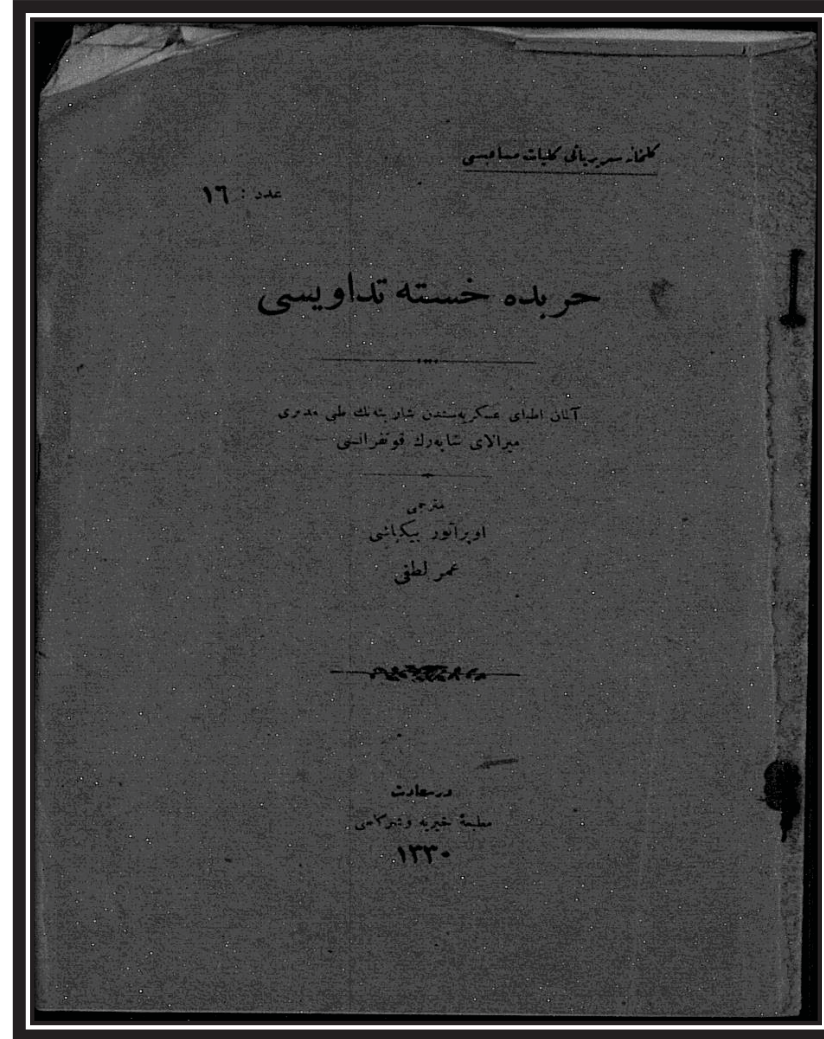

ERKÂN-I HARBÎYE MEKTEBÎ DERS PROGRAMI, 1325

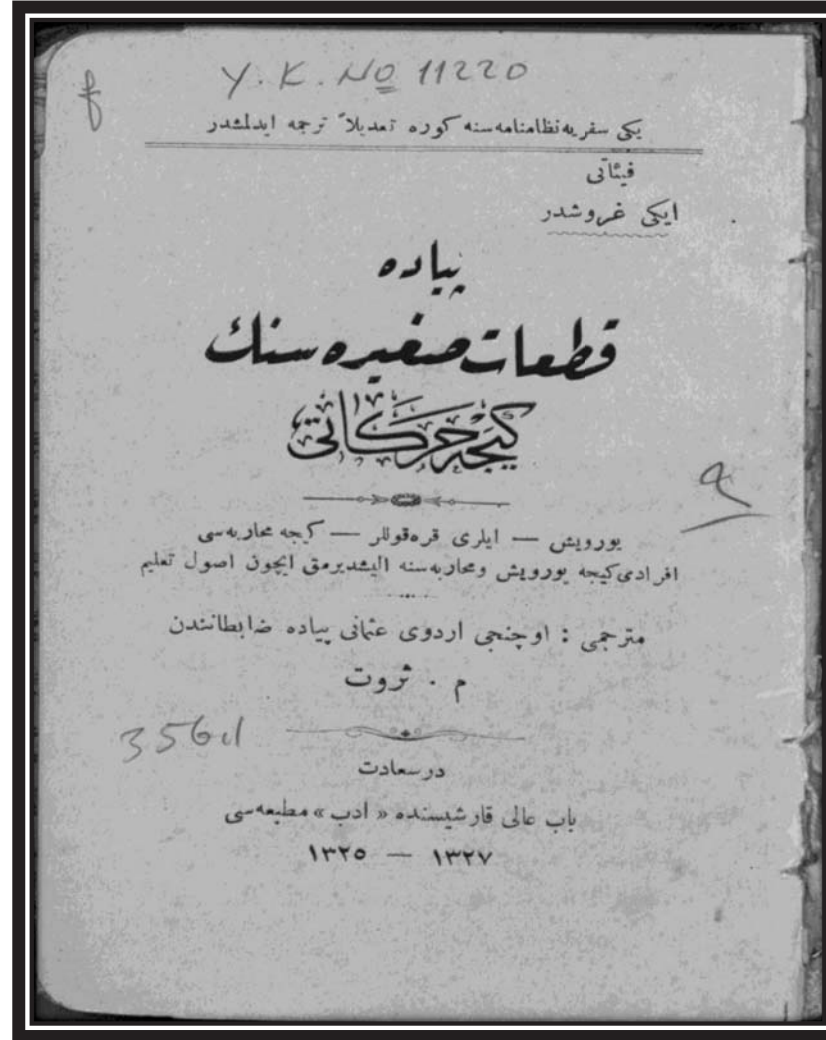

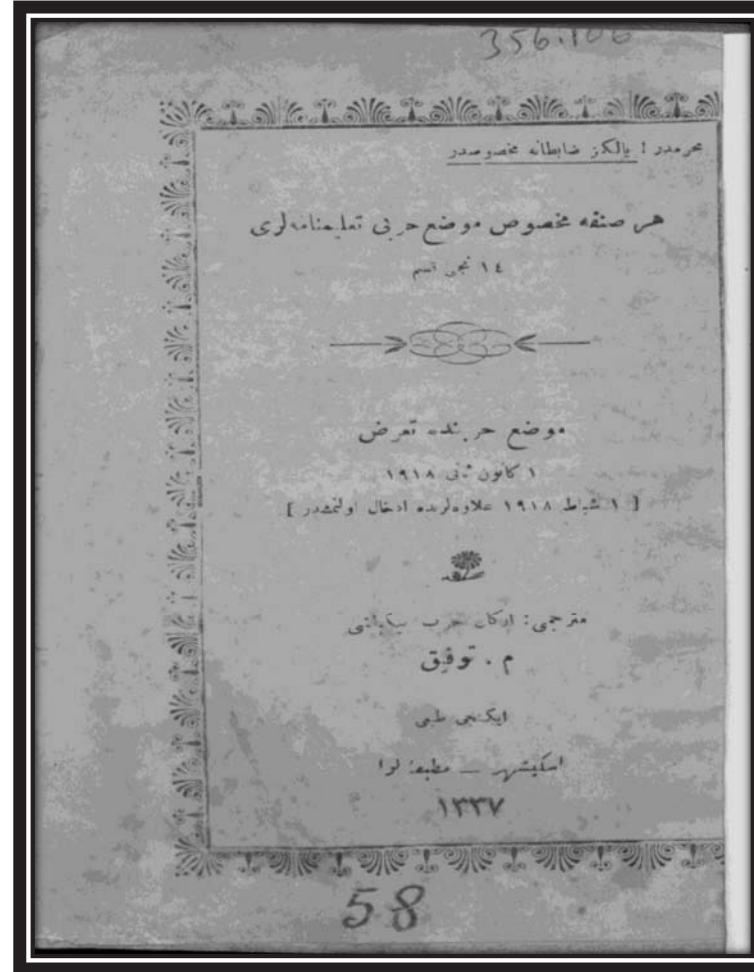
ASKERİ HAREKÂT-I SAGİRE, 1307

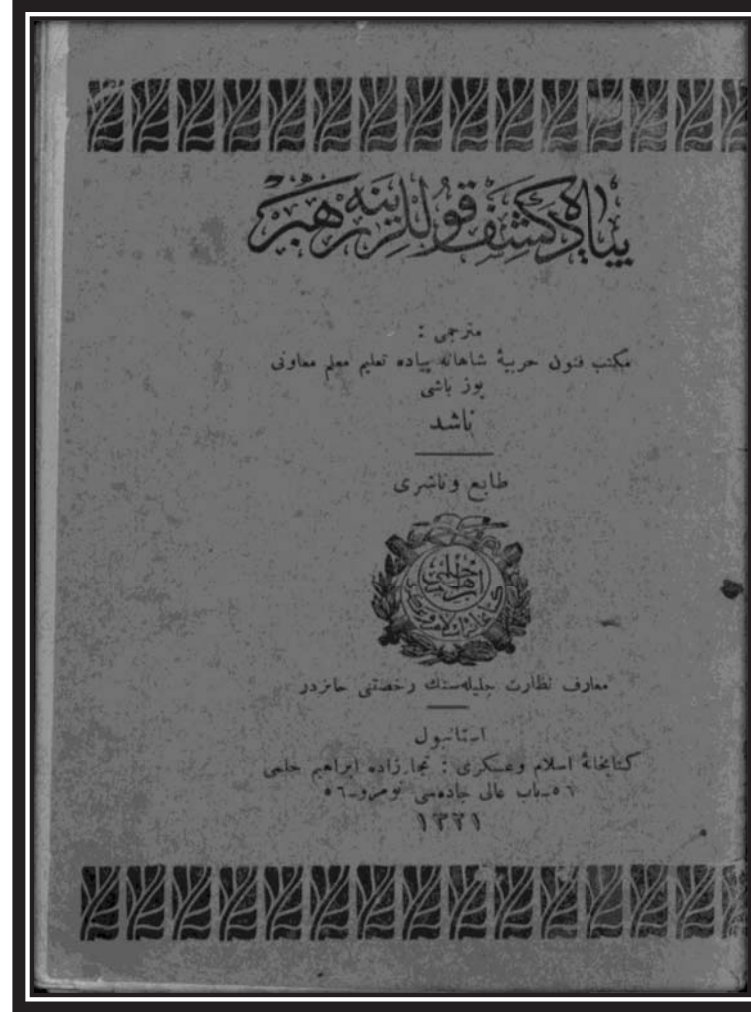

HARPTE HASTA TEDAVİSİ, 1335

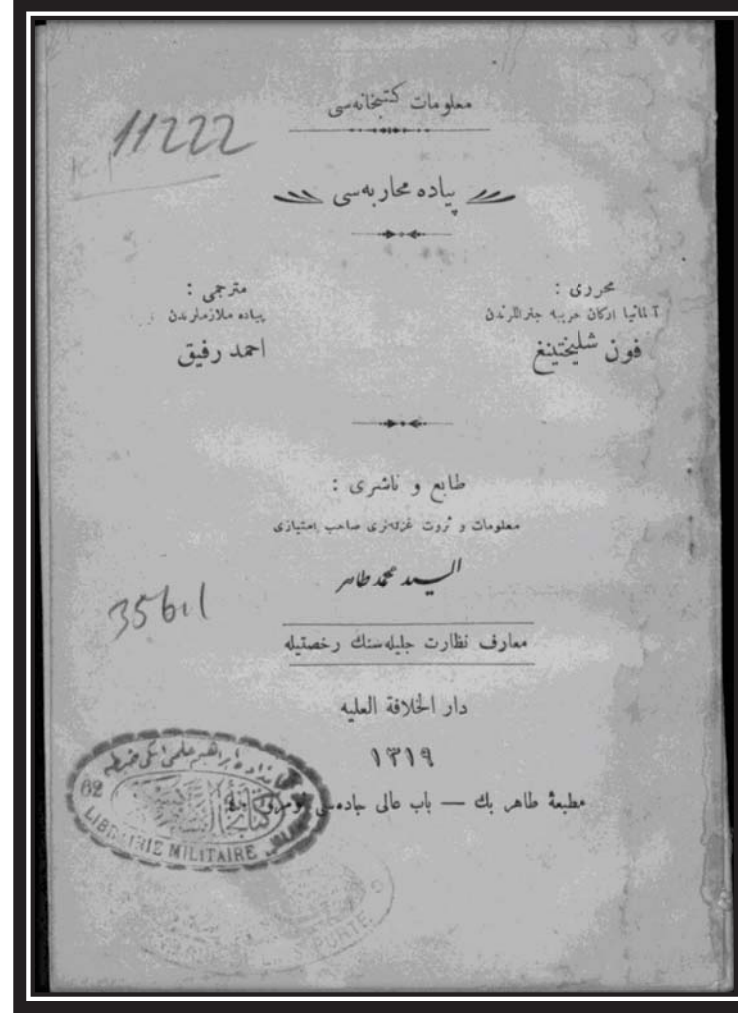

PİYADE KİT'ATI SAGİRESİNİN
GECE HAREKÂTI, 1325

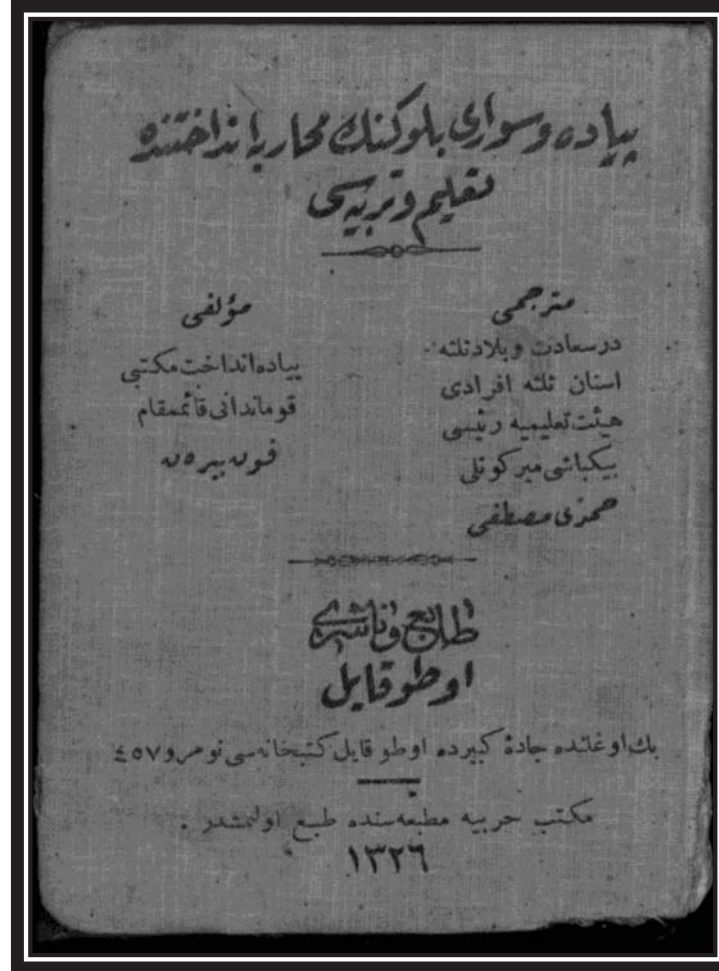

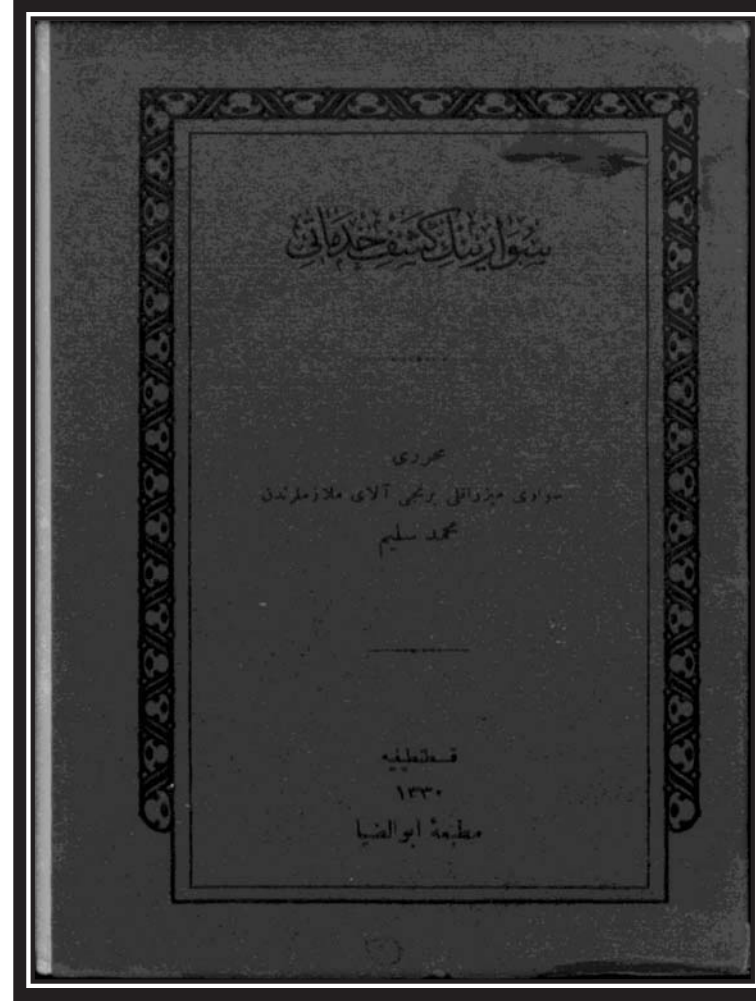
PİYADENİN KEŞİF KOLLARINA REHBER, 1321

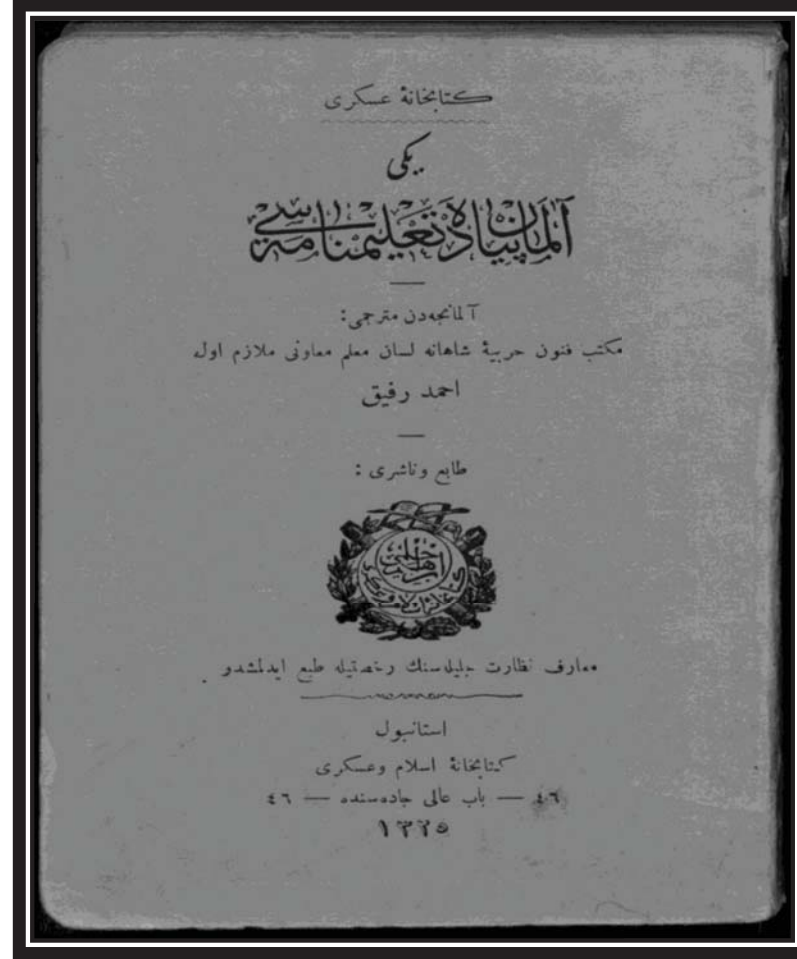
PIYADE MUHAREBESİ, 1319

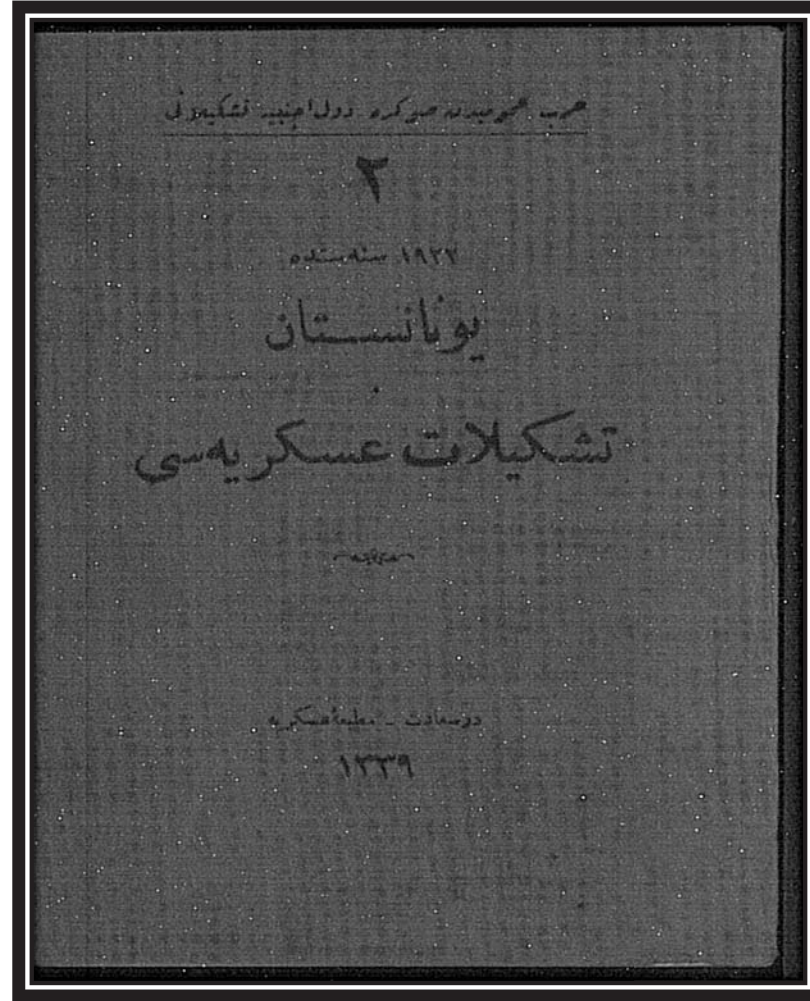
PİYADE VE SÜVARİ BÖLÜĞÜNÜN
MUHAREBE ENDAHTINDA TALİM VE TERBİYESİ, 1326

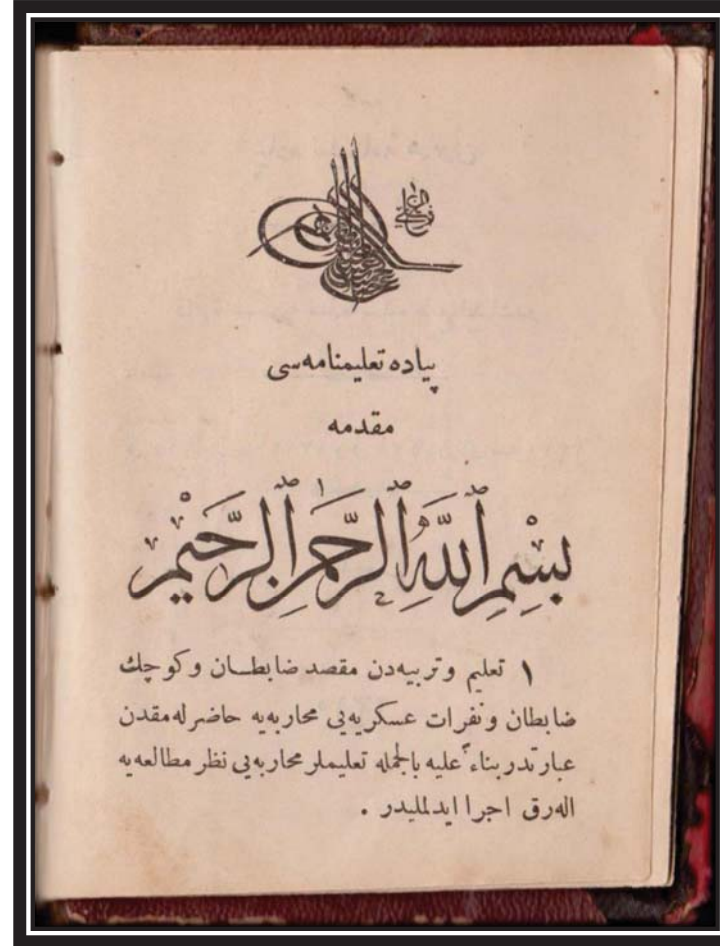
SÜVARİNİN KEŞİF HİDEMATI, 1330

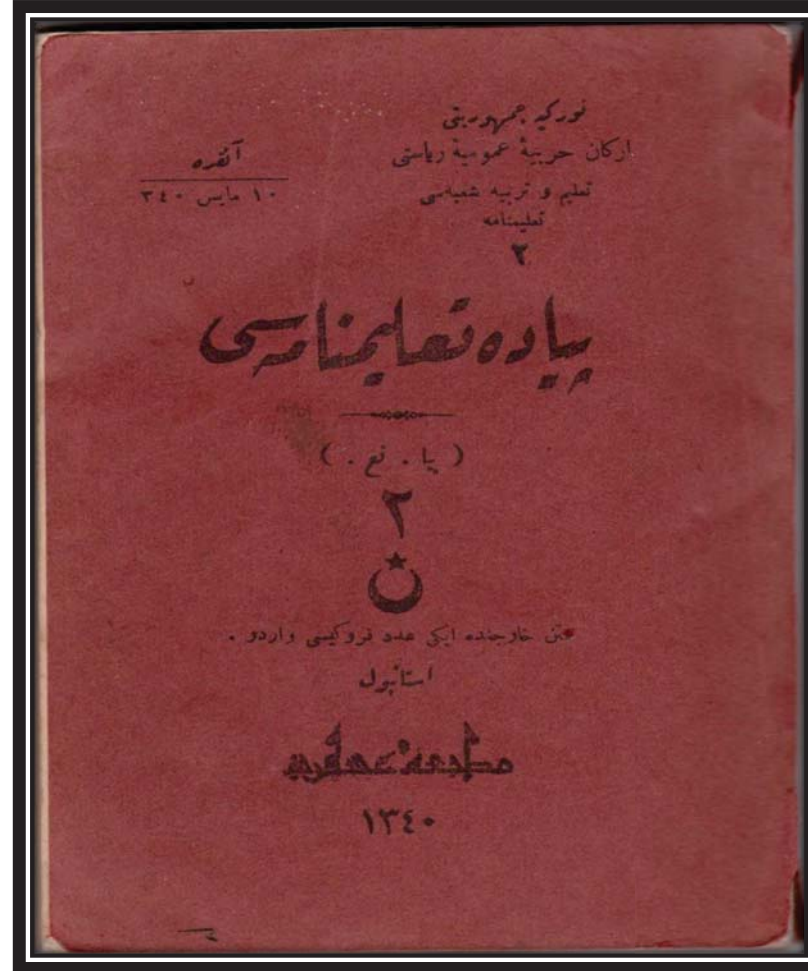
ALMAN PİYADE TALİMNAMESİ, 1325

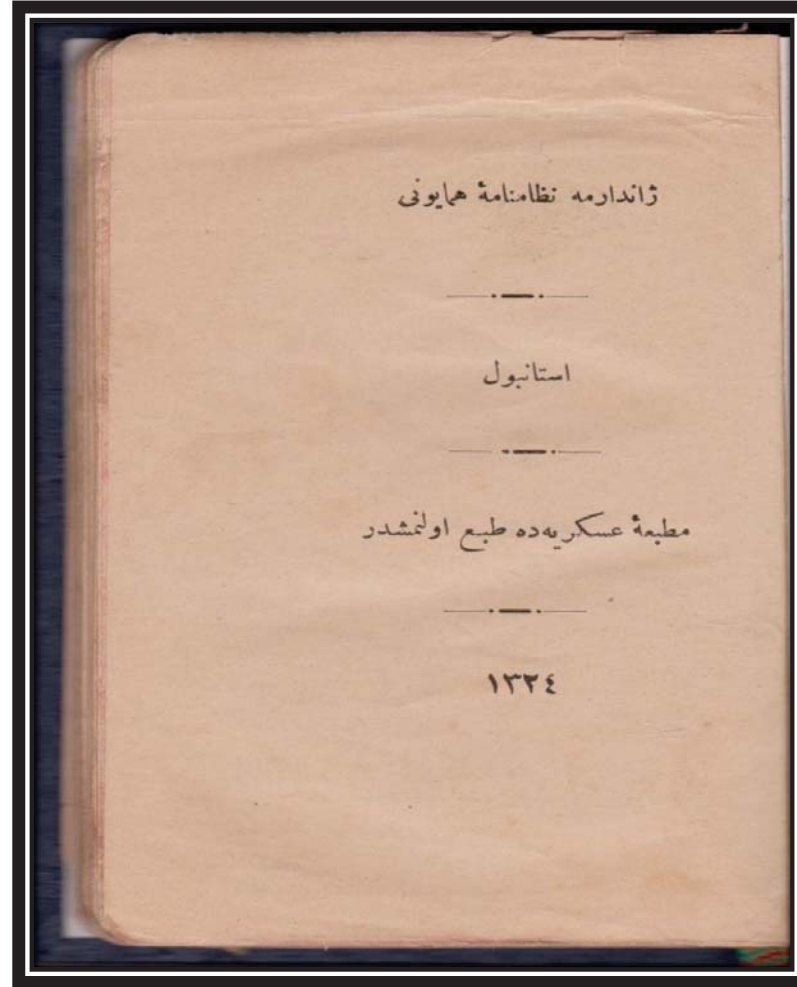
YUNANİSTAN TEŞKİLAT-I UMUMİYESİ, 1339

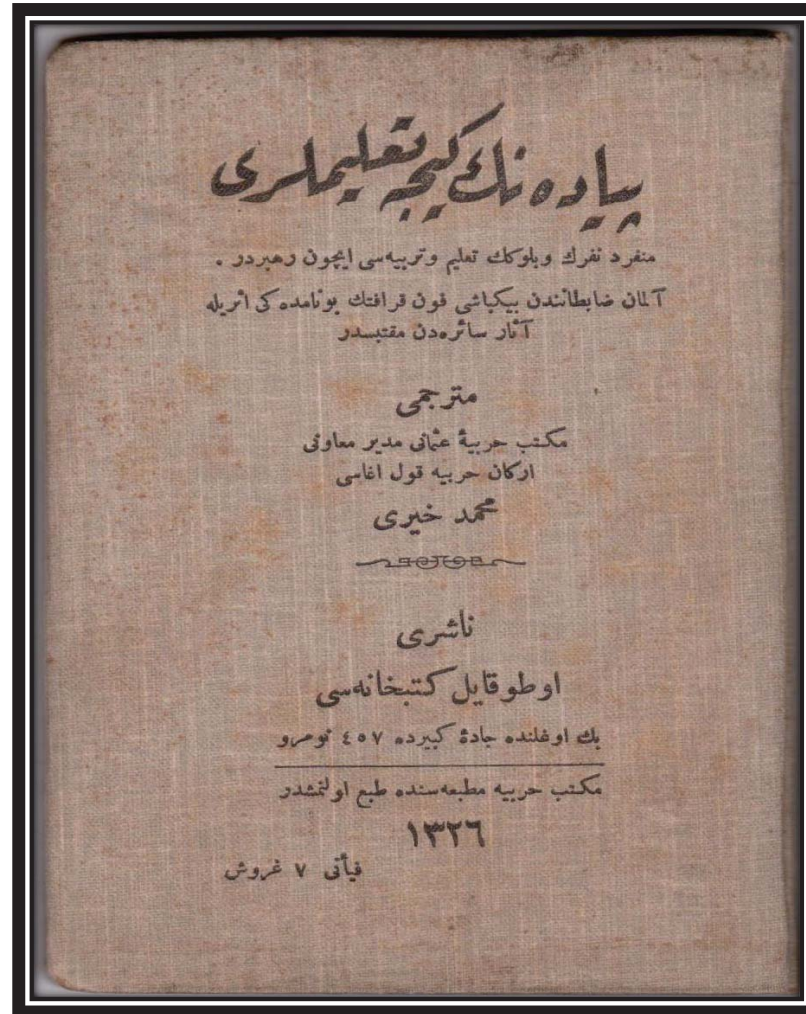
PIYADE TALİMNAMESİ, 1310

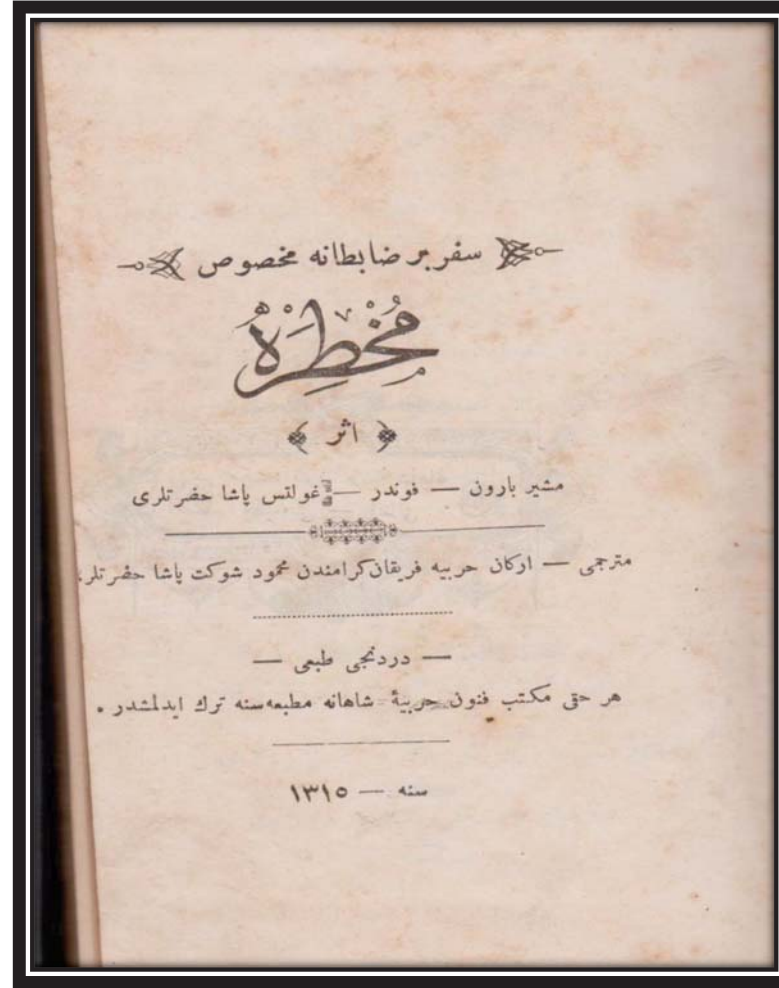
PIYADE TALİMNAMESİ, 1340

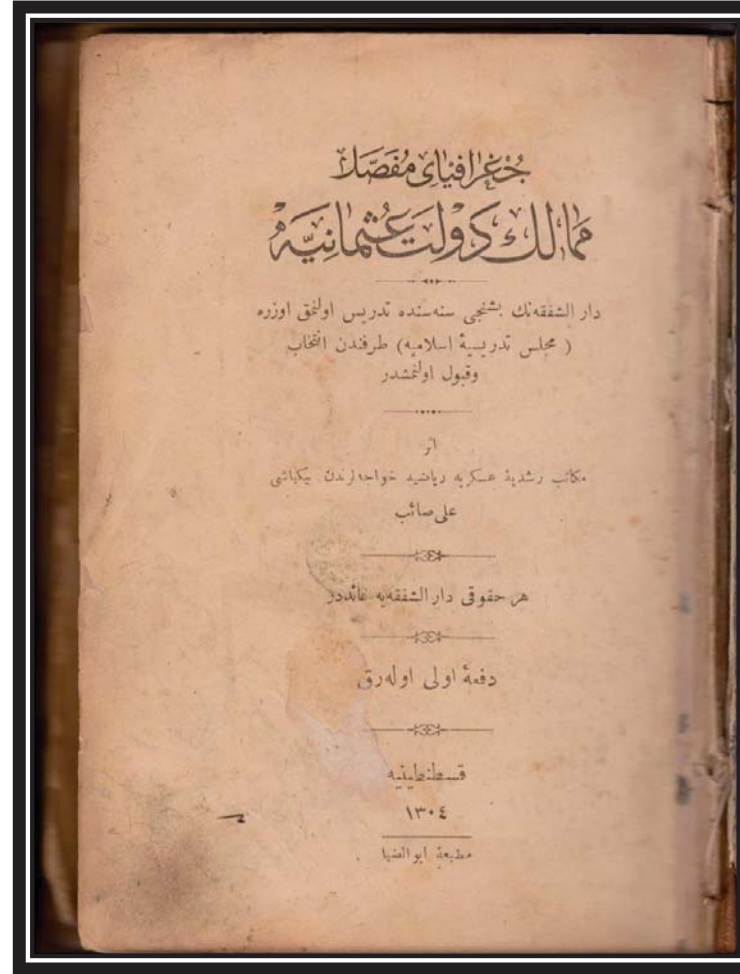
JANDARMA NİZAMNAME-İ HUMAYUNU, 1324

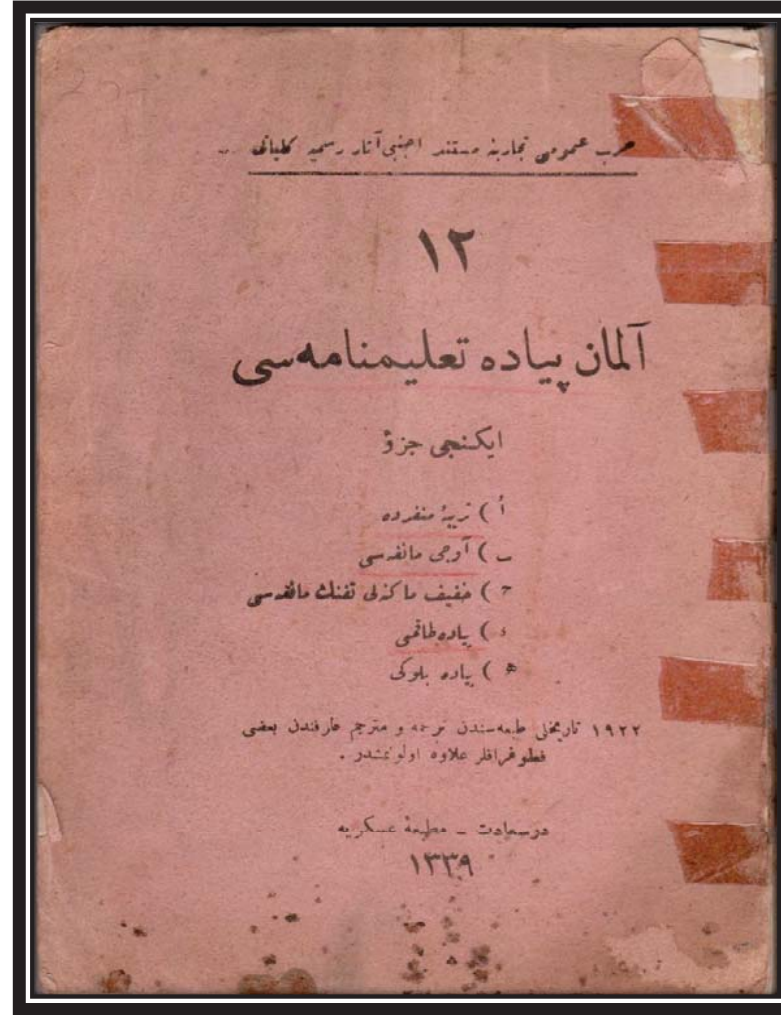
PIYADENİN GECE TALİMLERİ, 1326

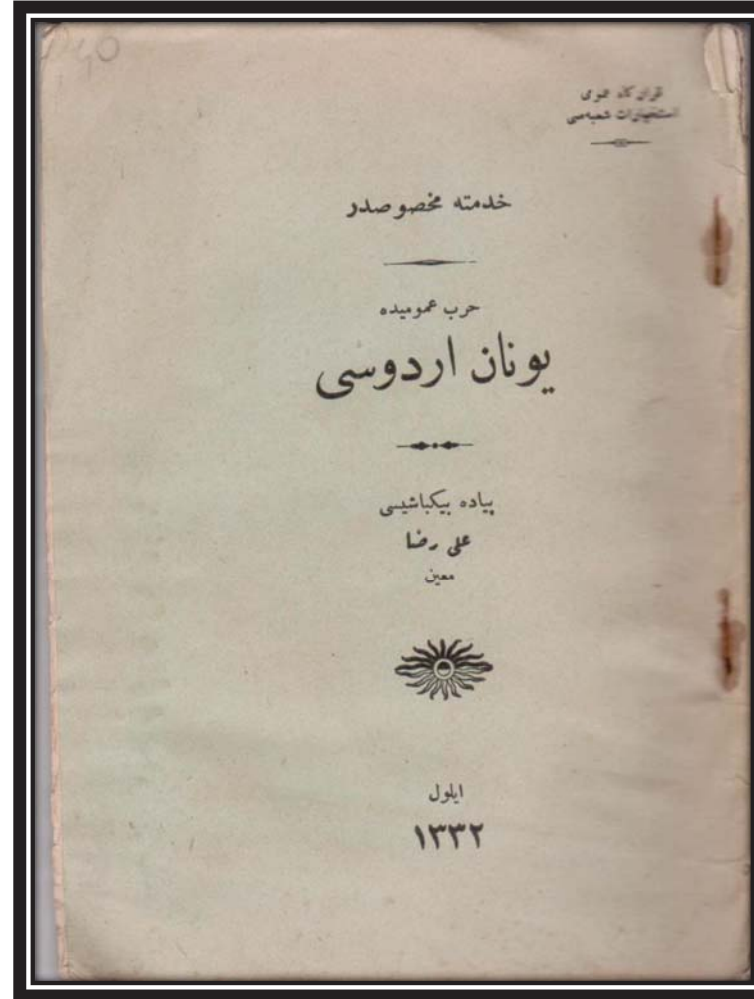
SEFERBER ZABİTANINA MAHSUS MUHTIRA, 1315

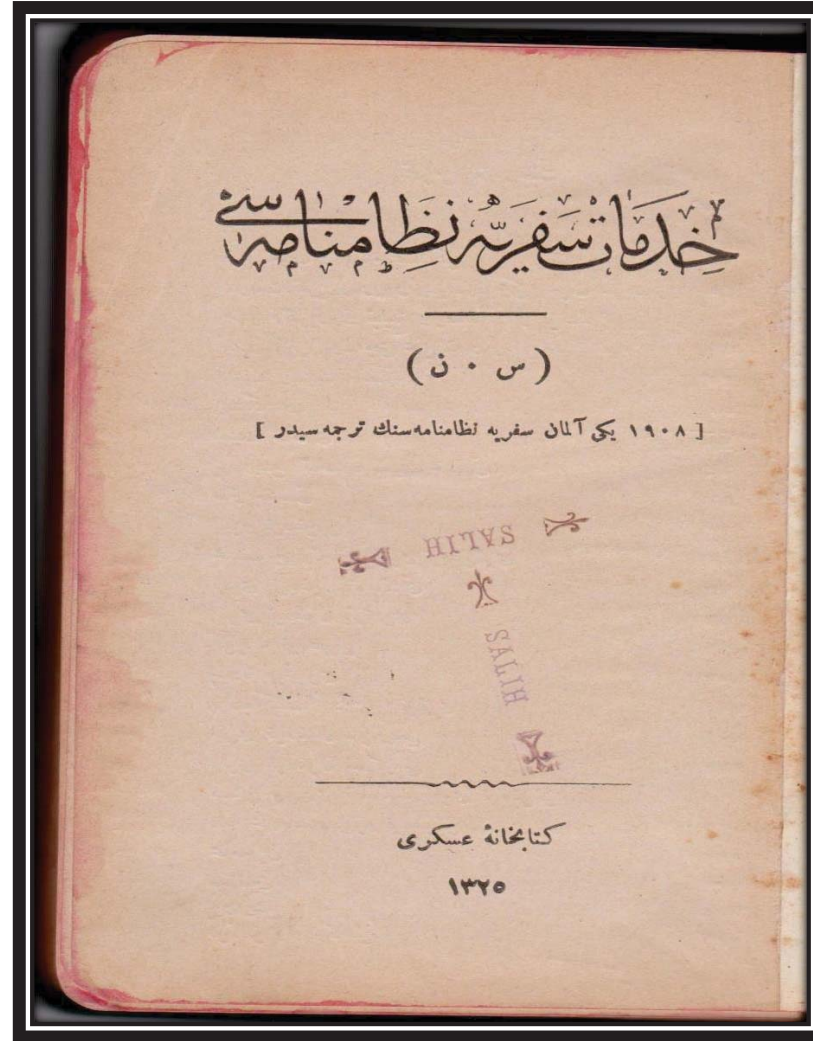
COĞRAFYA-I MUFASSAL
MEMALİK-İ DEVLET-İ OSMANİYE, 1304

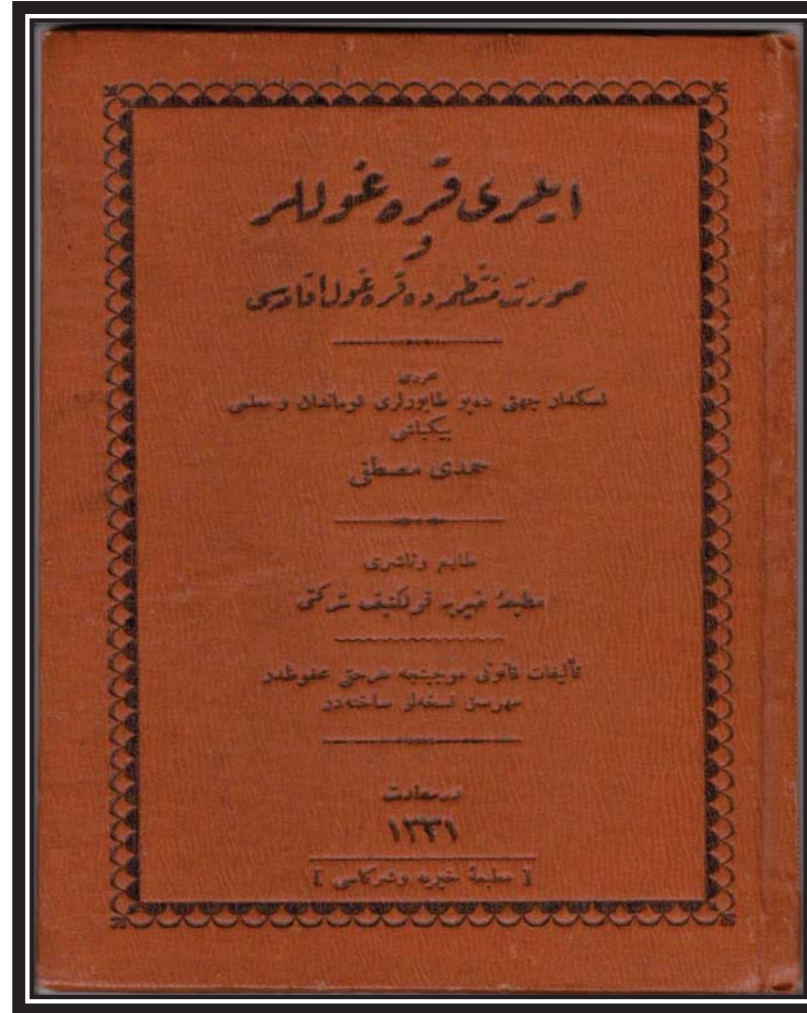
ALMAN PIYADE TALİMNAMESİ, 1329

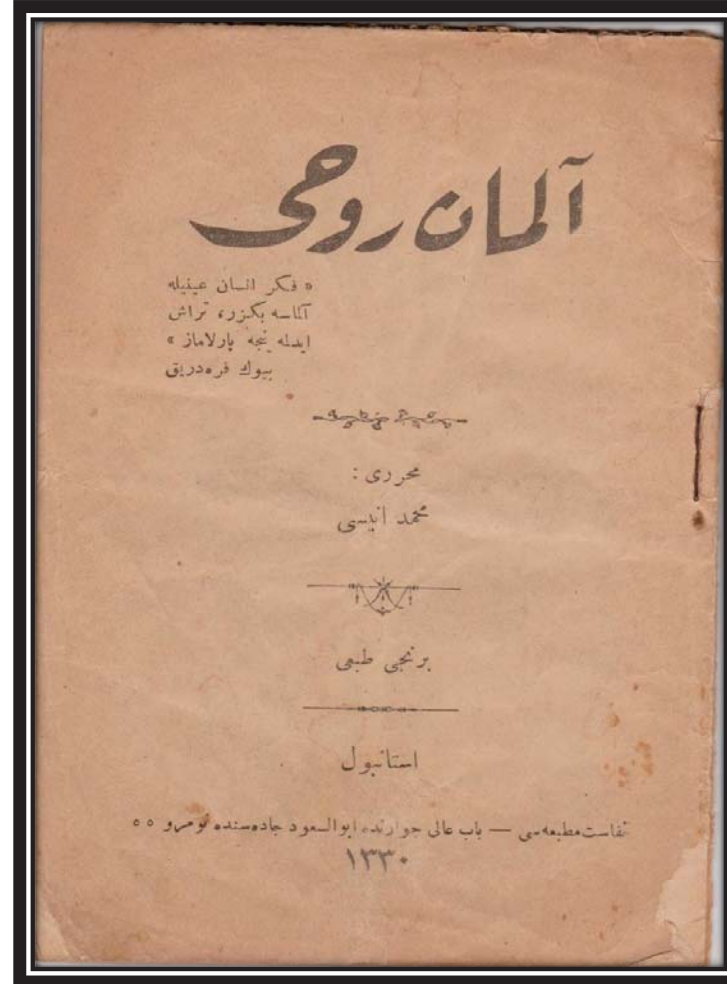
HARB-İ UMUMİDE YUNAN ORDUSU, 1332

HİDEMATI SEFERİ NİZAMNAMESİ, 1325

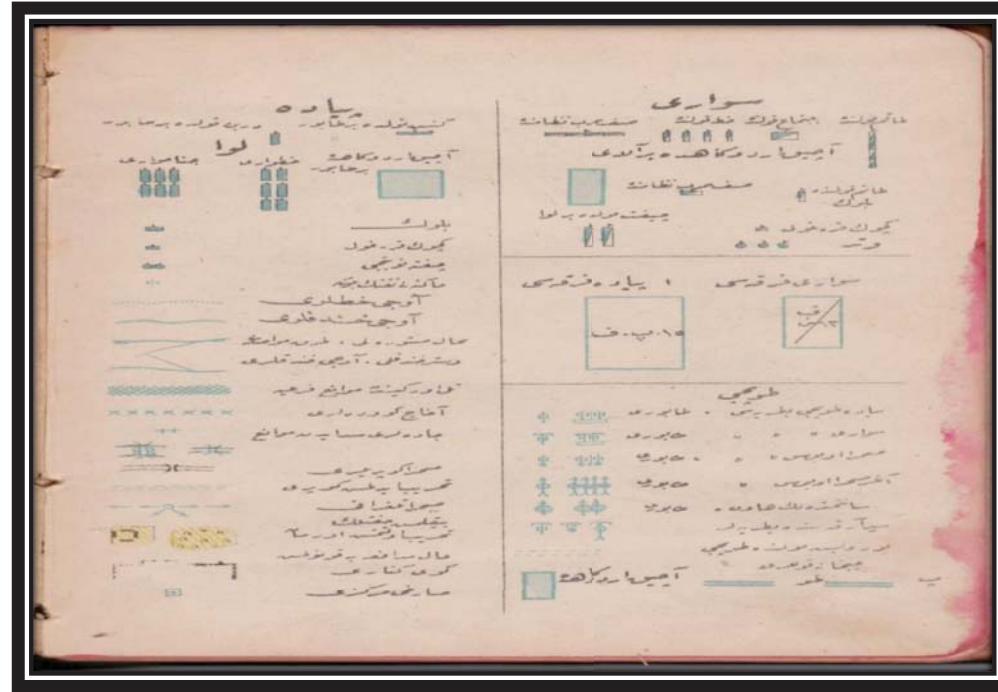

İLERİ KARAKOLLAR, 1331

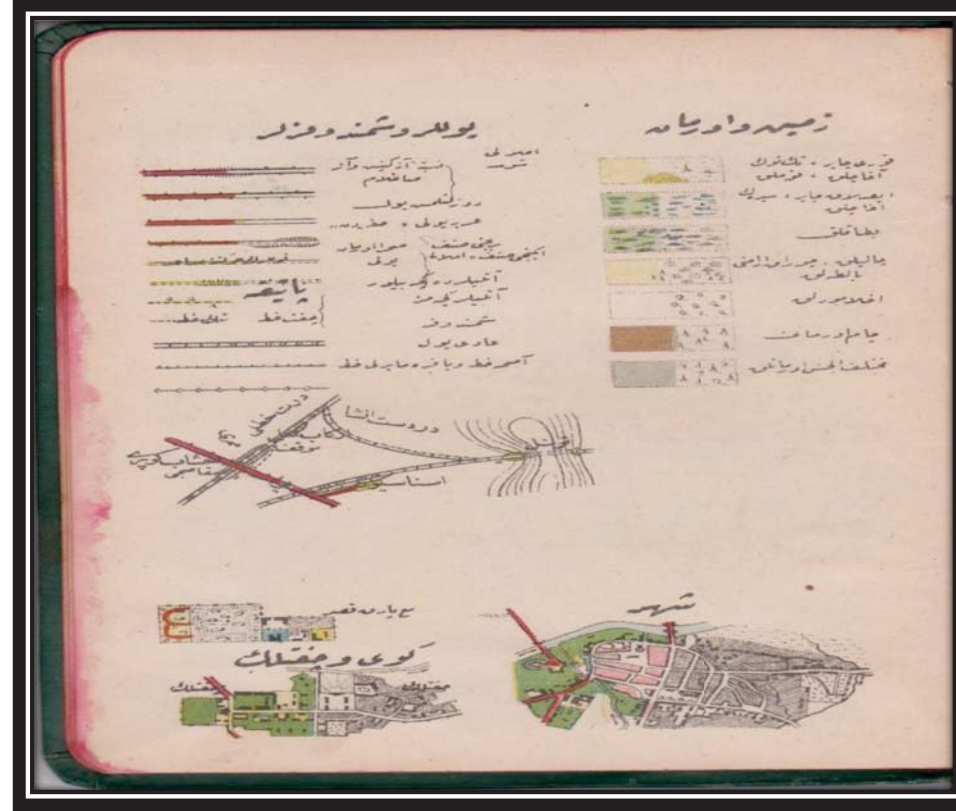
ALMAN KİMLİĞİ, 1330

ÇEŞİTLİ SINIFLARA AİT HARİTA VE TAKTİK İŞARETLER BİLGİSİ

ÇEŞİTLİ SINIFLARA AİT HARİTA VE TAKTİK İŞARETLER BİLGİSİ

EK-4'ün Devamı

HİZMET-İ SEFERİYE NİZAMNAMESİ, 1325

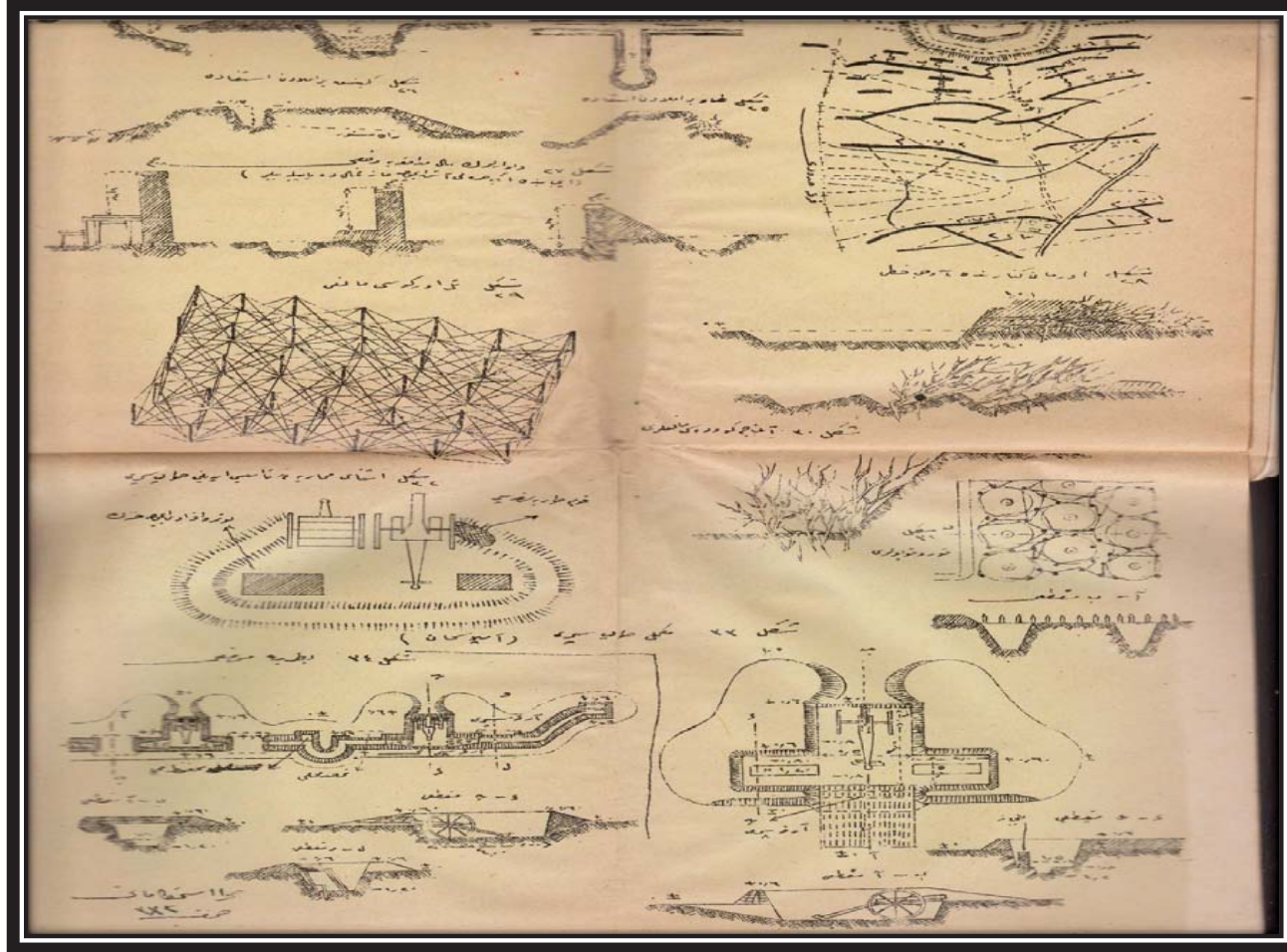
SAVUNMA MEVZÎLERİNİN HAZIRLANMASINA AİT İSTİHKÂMAT

EK-4'ün Devamı

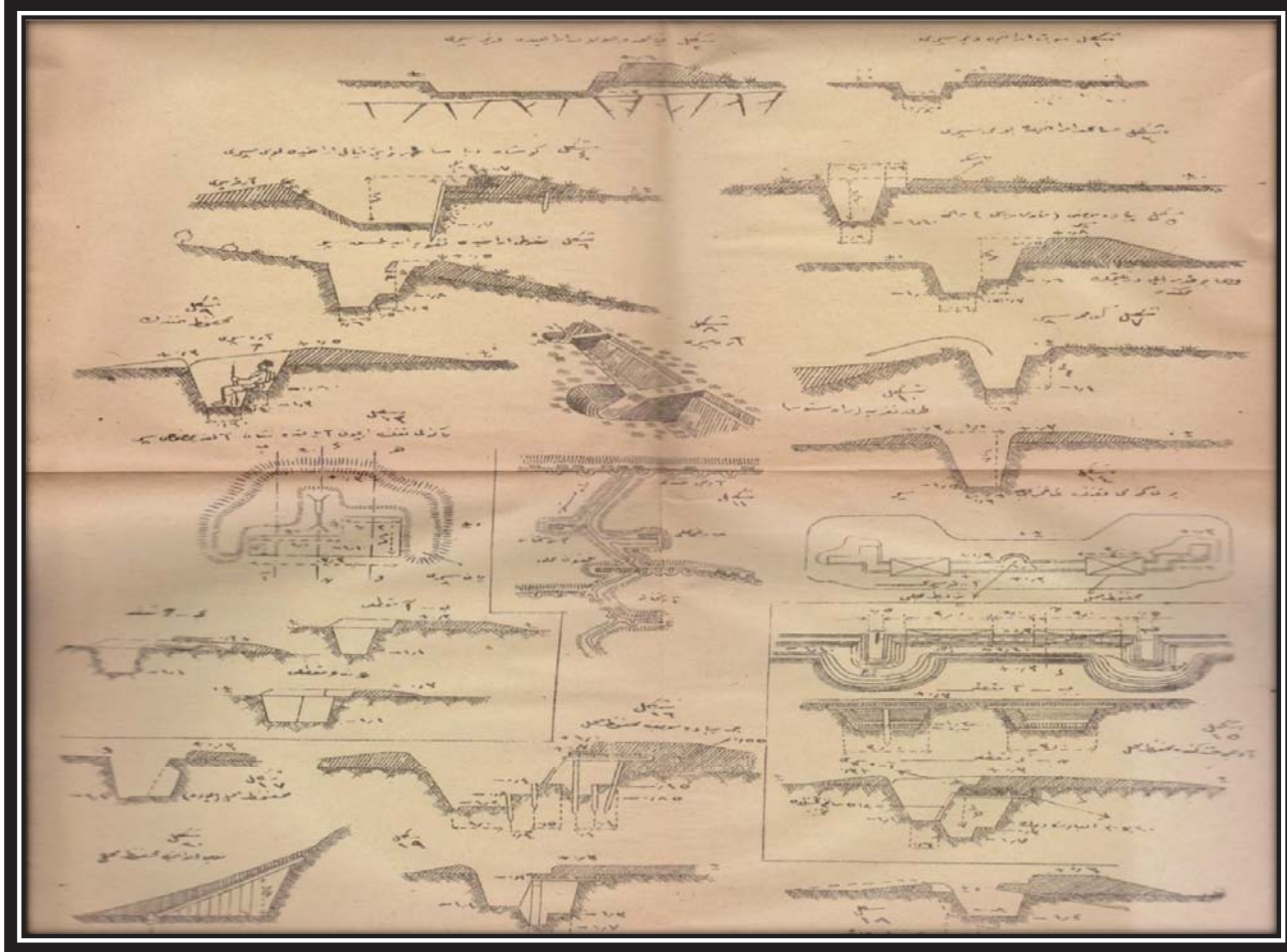

ALMAN PIYADE TALİMNAMESİ, 1339

SAVUNMA MEVZİİLERİNİN HAZIRLANMASINA AİT İSTİHKÂMAT

SAVUNMA MEVZİÎLERİNİN HAZIRLANMASINA AİT İSTİHKÂMAT

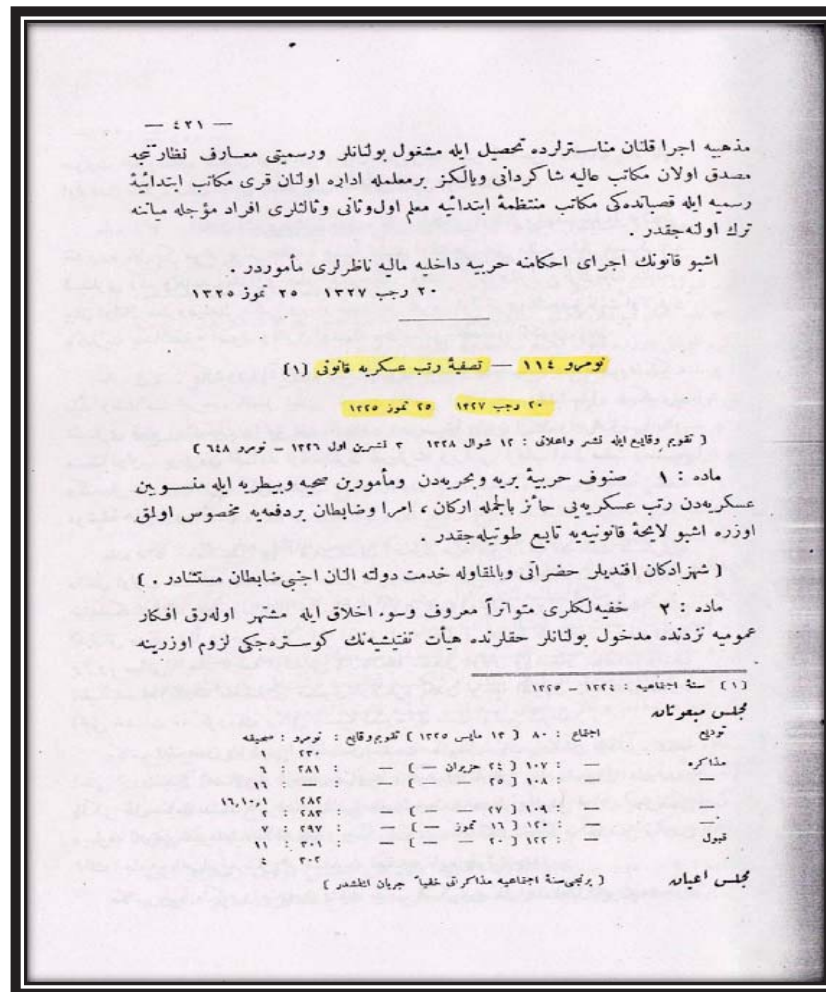

TÜFEKLİ ESAS DURUŞ'DA BİR OSMANLI PİYADE ASKERİ

PİYADE TALİMNAME-İ HÜMÂYÛNU, 1310,

TASFIYE-İ RÜTBE-İ ASKERİYE KANUNU

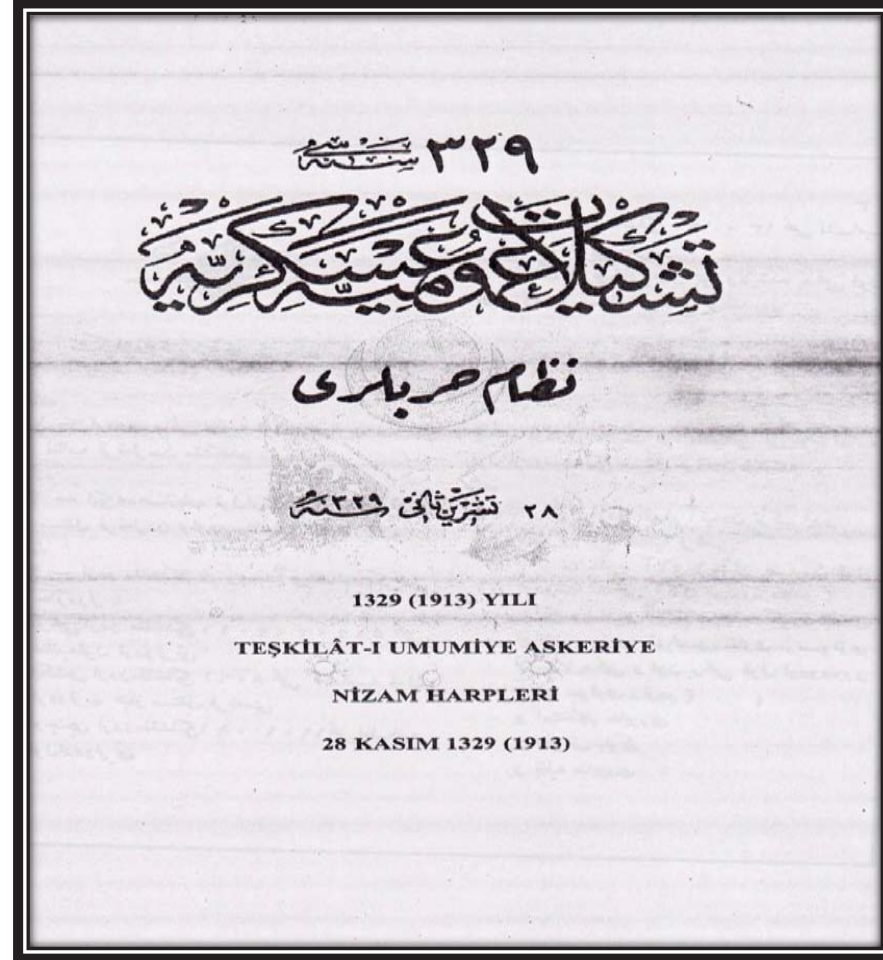

DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYE ORDUSU'NUN TEŞKİLATI ESASİYE NİZAMNÂMESİ

TEŞKİLAT-I UMÛMÎYE-İ ASKERİ NİZAMNAMESİ

TEŞKİLAT-I UMÛMÎYE-İ ASKERİ NİZAMNAMESİ

۳ دردنچی اردو مفتشکی : ۱۲ . ۱۳ نجی نظامی قول اردو لرخی حاویدر مفتشکه مربوط اولیہ ذی یمن ولایتده یدنجی قول اردو وعسیر مستقل فرقهسی بولمقدہ در	
• اردوی ہمایونک تشکیلات نظامیہ سی •	تشکیلات عمومیہ عسکریہ نظامنامہ سی
مادہ ۴ — اردوی ہمایونک قوۃ نظامیہ سی اون اوج نظامیہ قول اردو سیلہ ایکی مستقل فرقه دن عبارتدر .	مادہ ۱ — اردوی دائمی نظامیہ قول اردو لریلہ مستقل نظامیہ فرقلرندن متشکلدر .
مادہ ۵ -- بر قول اردو اقسام آتیہ دن ترکیب ایدر ایکی ویا اوج نظامیہ فرقه سی	مادہ ۲ — ایکی وودہ از یادہ قول اردو ایلہ ایجابنہ کورہ مستقل فرقلرندن بر اردو مفتشکی تشکیل اولئور .
بر نشانی آلائی (یا الکز یخندہ کی قول اردونک تشانچی آلائی موجود دکلدن) ایکی ویا اوج آلائی وایجابنہ کورہ الجاق اولئان سواری طوبیجیسی جوی بر سواری لوسی (یدنجی و اون برنجی قول اردودہ برر آلائی سواری وارد) بر استحکام طابوری بر تلغراف بلوکی بر نقلہ طابوری	مادہ ۳ — اردو مفتشکلری بروخہ آتی اقسام عسکریہ بی حازدرلر . برنجی اردو مفتشکی ۱۰ . ۲۰ . ۳۰ . ۴۰ . ۵۰ نجی نظامیہ قول اردو لرخی ایکنجی اردو مفتشکی : ۸۰ . ۶۰ نجی نظامیہ قول اردو لریلہ حجاز مستقل فرقه سی اوجنجی اردو مفتشکی : ۹۰ . ۱۰۰ . ۱۱۰ نجی نظامیہ قول اردو لرخی

EK-10

ORTA ANADOLU'DAKİ ASKER ALMA DAİRELERİNE GÖRE KOLORDU SORUMLULUK SAHASI

EK-11

TİTE ARŞİVİ: Kutu Nu.:72, Gömlek Nu.:15, Belge Nu.:15a001,

TRAKYA'DAKİ ASKER ALMA DAİRELERİNE GÖRE KOLORDU SORUMLULUK SAHASI

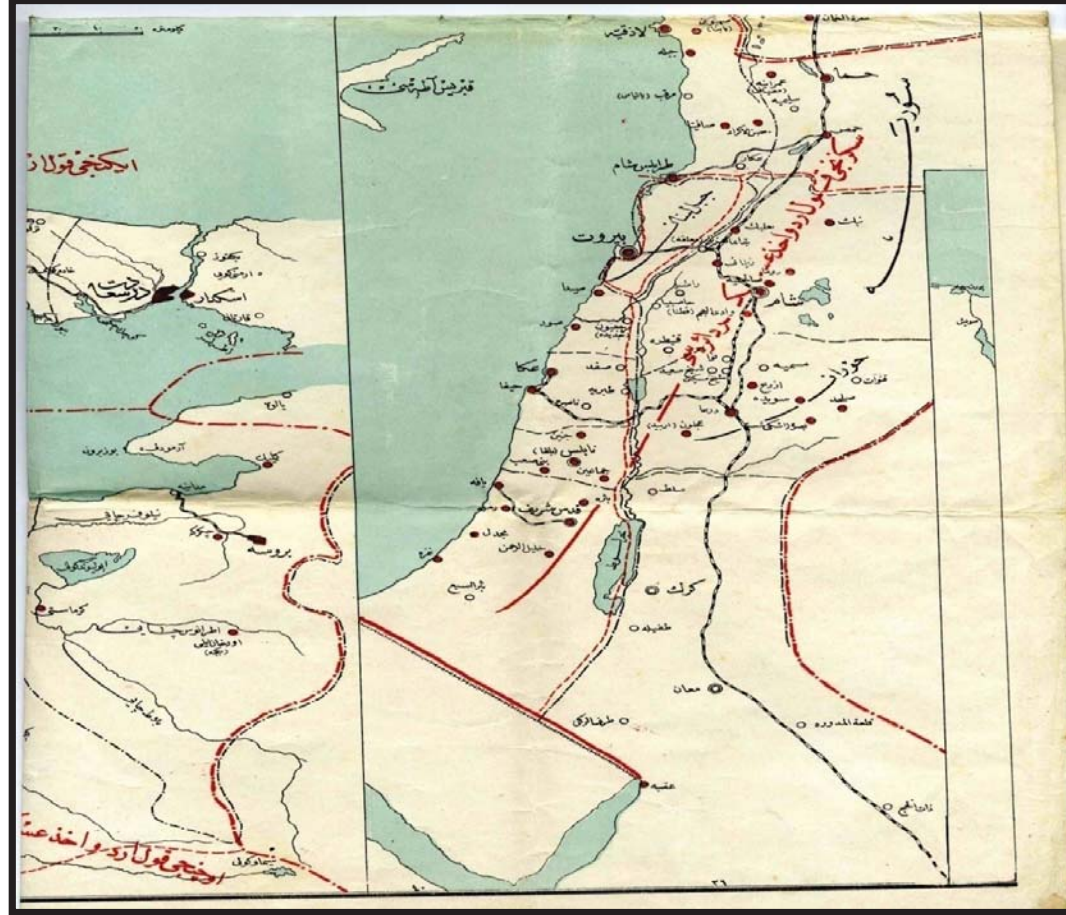
EK-12

TİTE ARŞİVİ: Kutu Nu.:72, Gömlek Nu.:15, Belge Nu.:15b001,

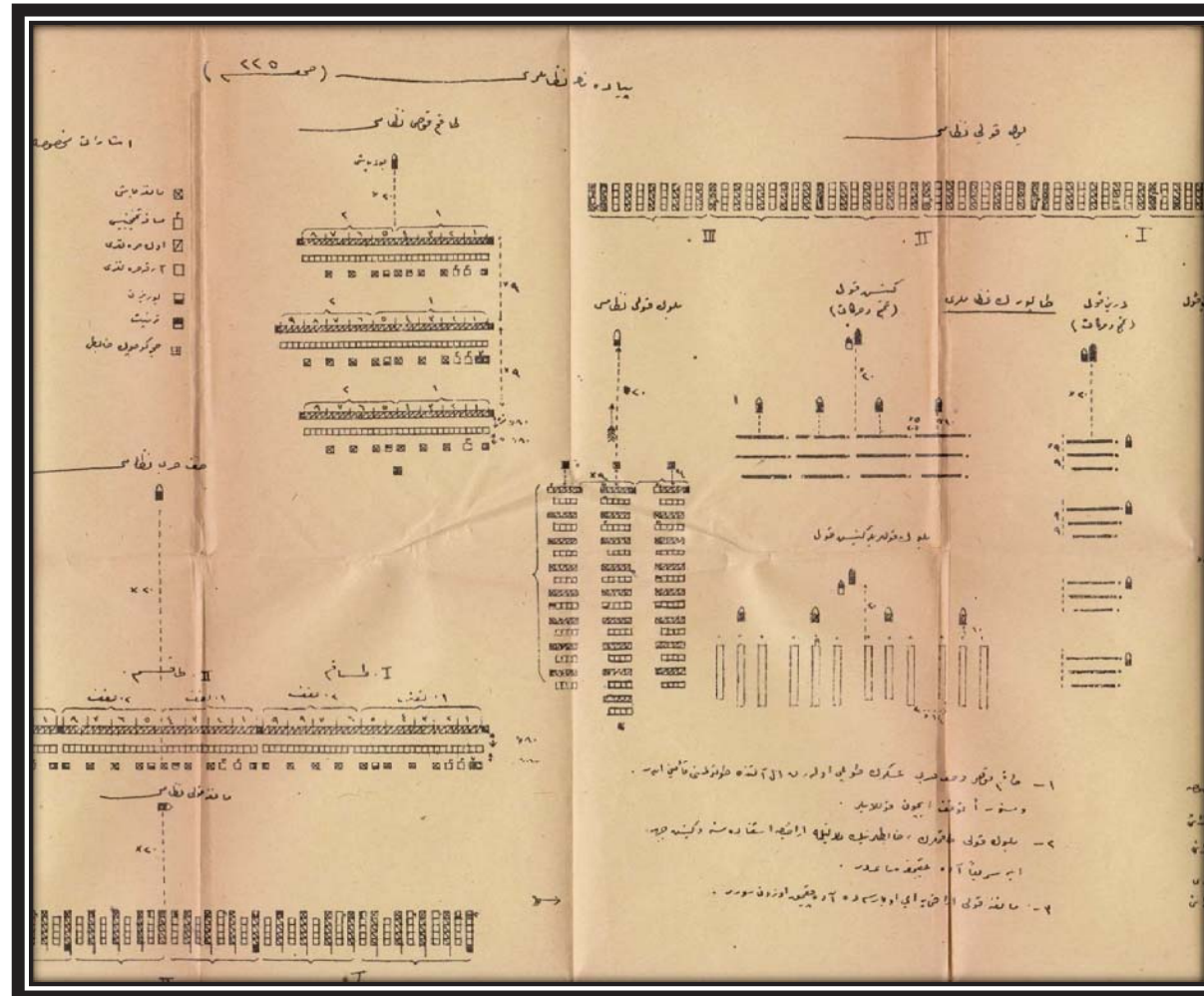
HİCAZ-SURİYE'DEKİ ASKER ALMA DAİRELERİNE GÖRE KOLORDU SORUMLULUK SAHASI

EK-13

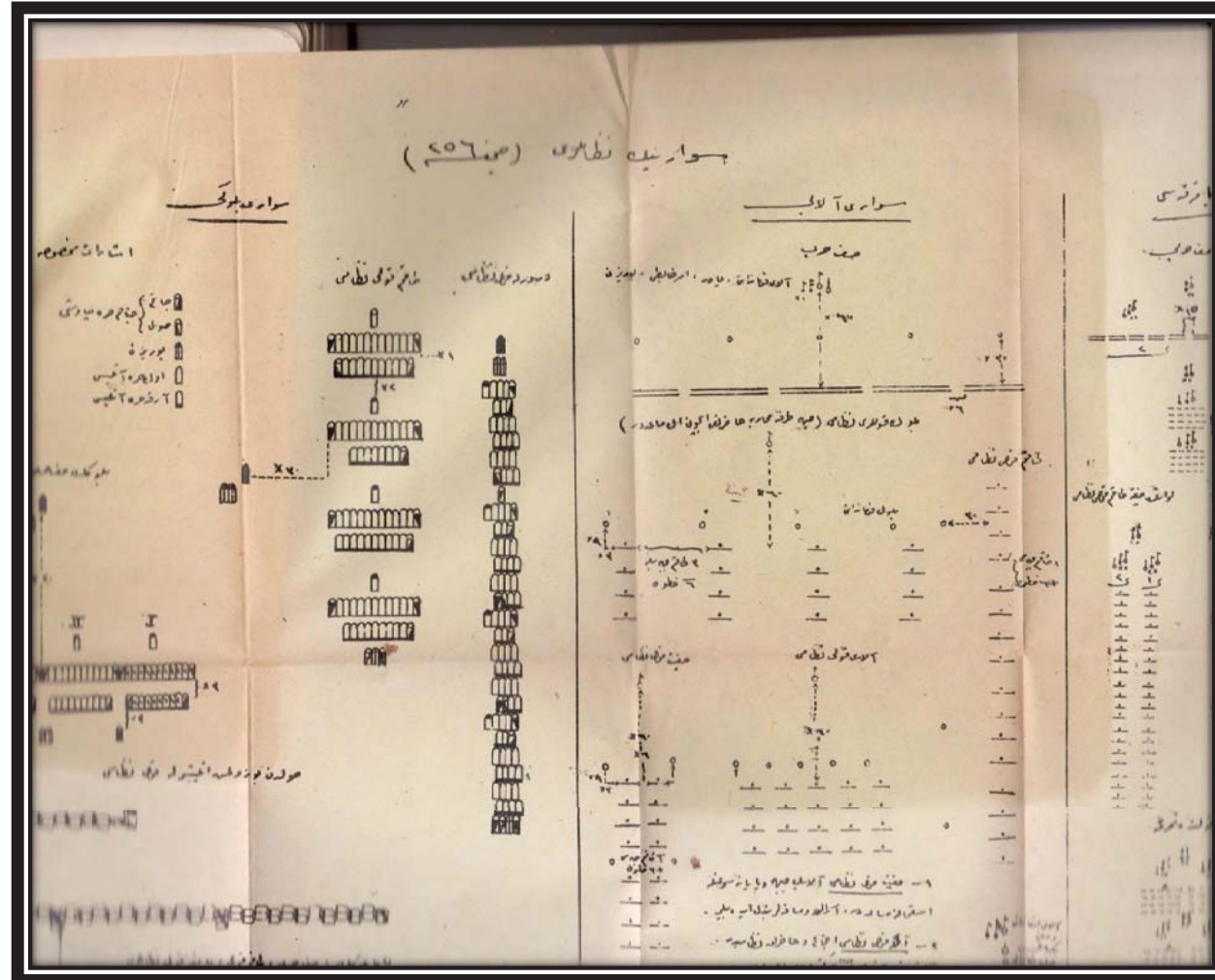

TİTE ARŞİVİ: Kutu Nu.:72, Gömlek Nu.:15, Belge Nu.:15c001,

PİYADE NİZAMLARI

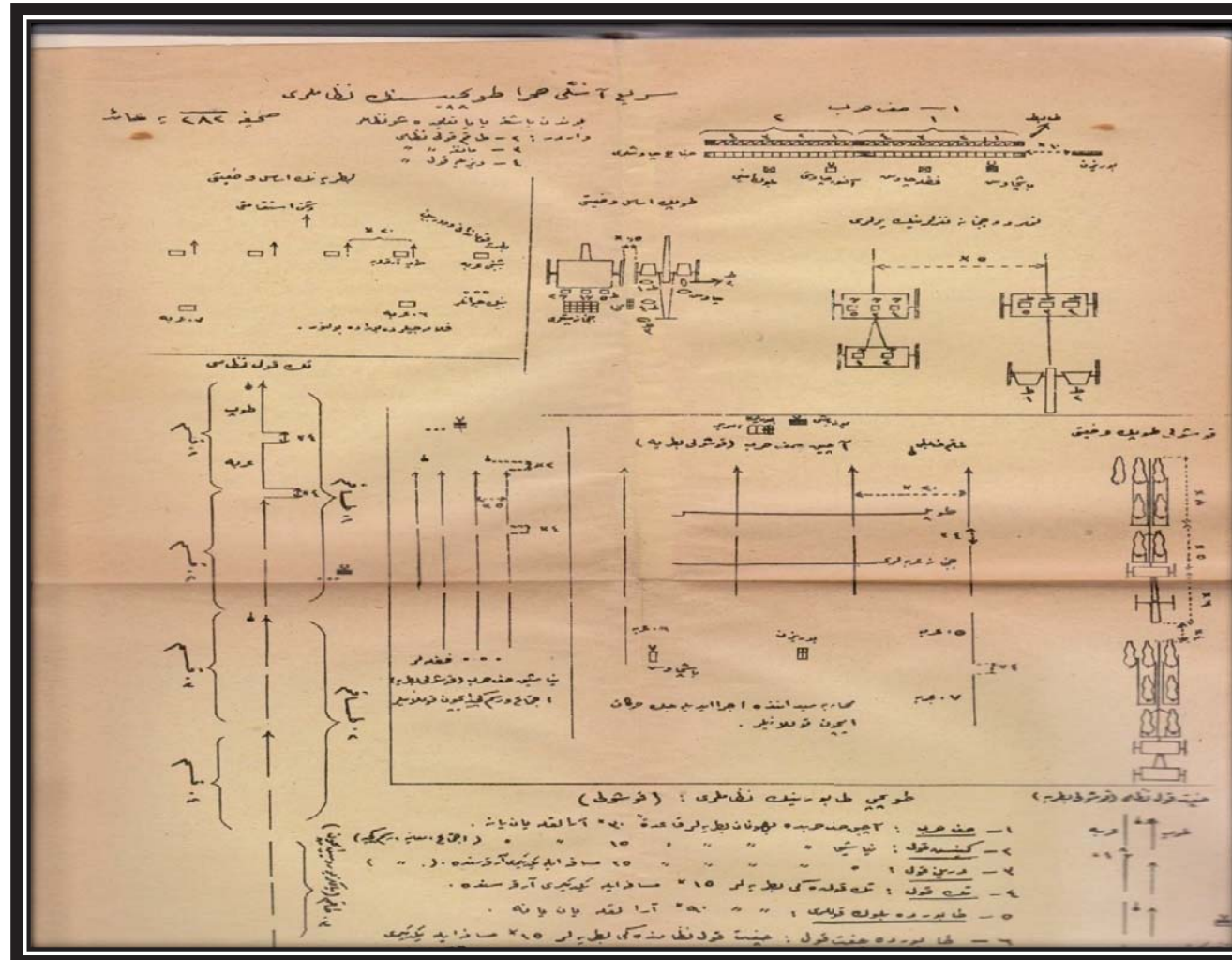

SÜVARI NİZAMLARI

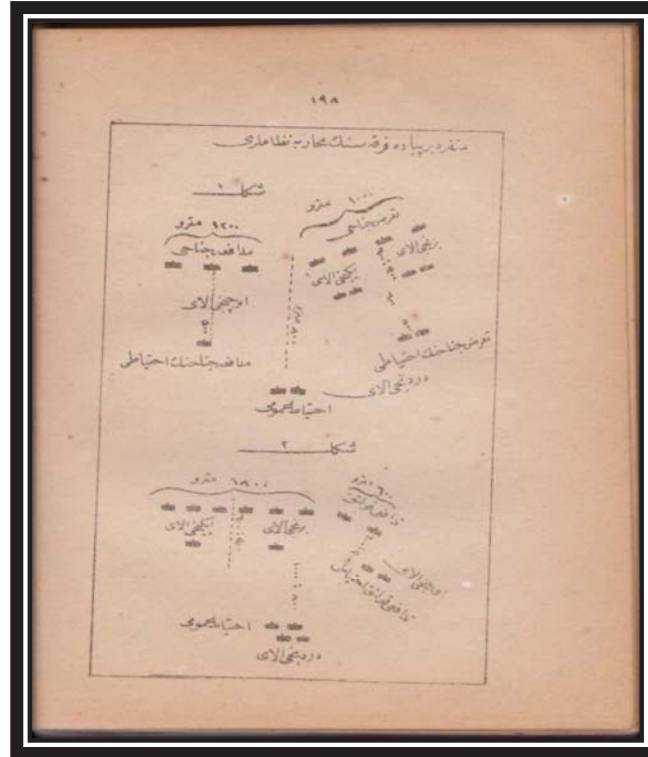

SAHRA TOPÇUSUNUN NİZAMLARI

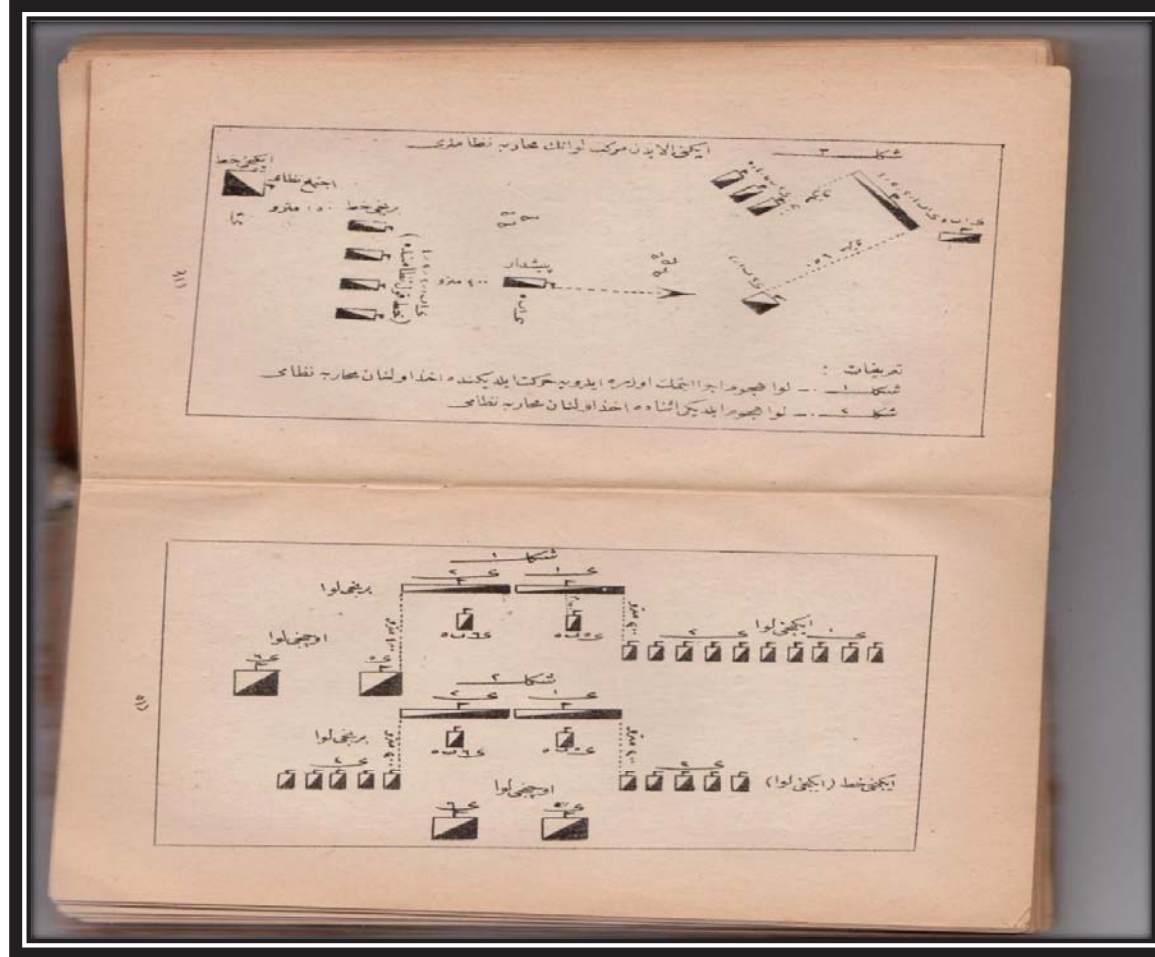

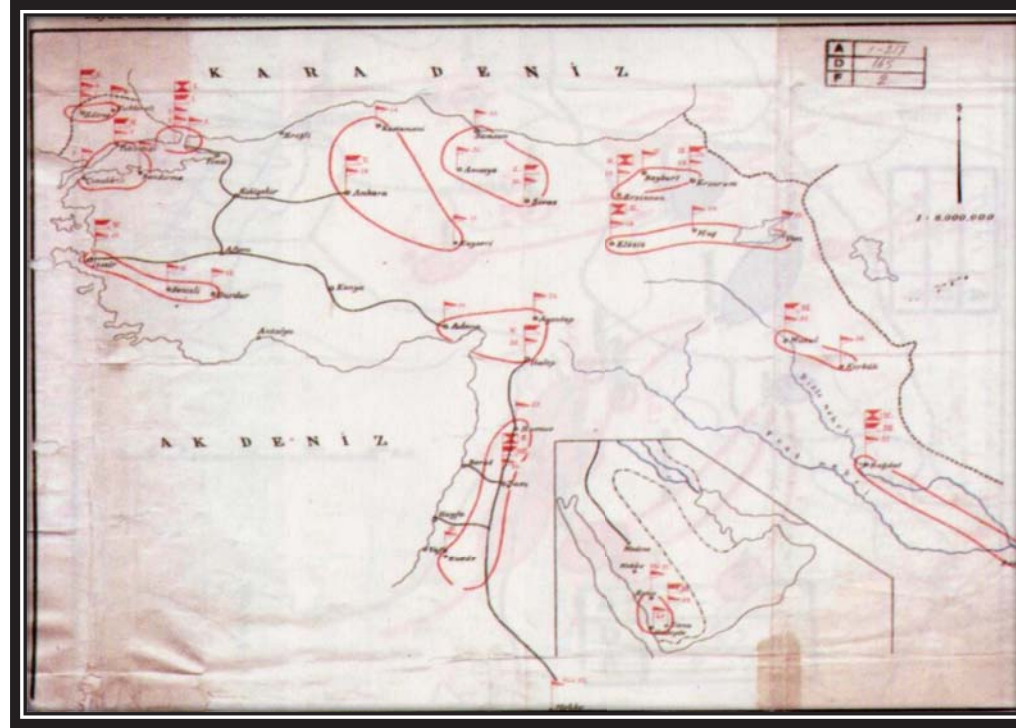
PİYADE FIRKASININ TAARRUZU

İKİ ALAYDAN MÜREKKEB LİVANIN MUHAREBE NİZAMLARI

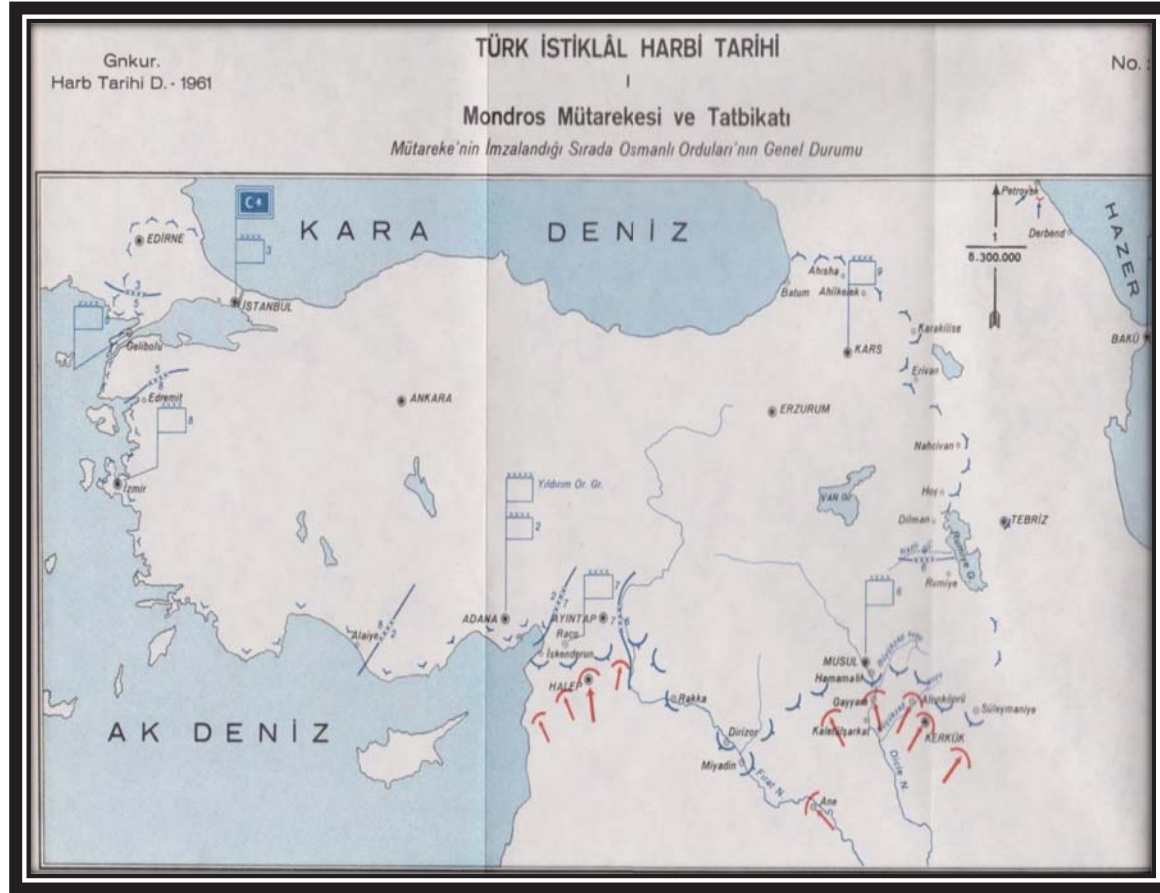
OSMANLI ORDUSU'NUN BİRİNCİ DÜNYA HARBİ ÖNCESİ KONUŞ DURUMU

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA DOĞU CEPHESİ,
GENELKURMAY ATASE YAYINLARI, KROKİ-1

OSMANLI ORDUSU'NUN BİRİNCİ DÜNYA HARBİ SONRASI KONUŞ DURUMU

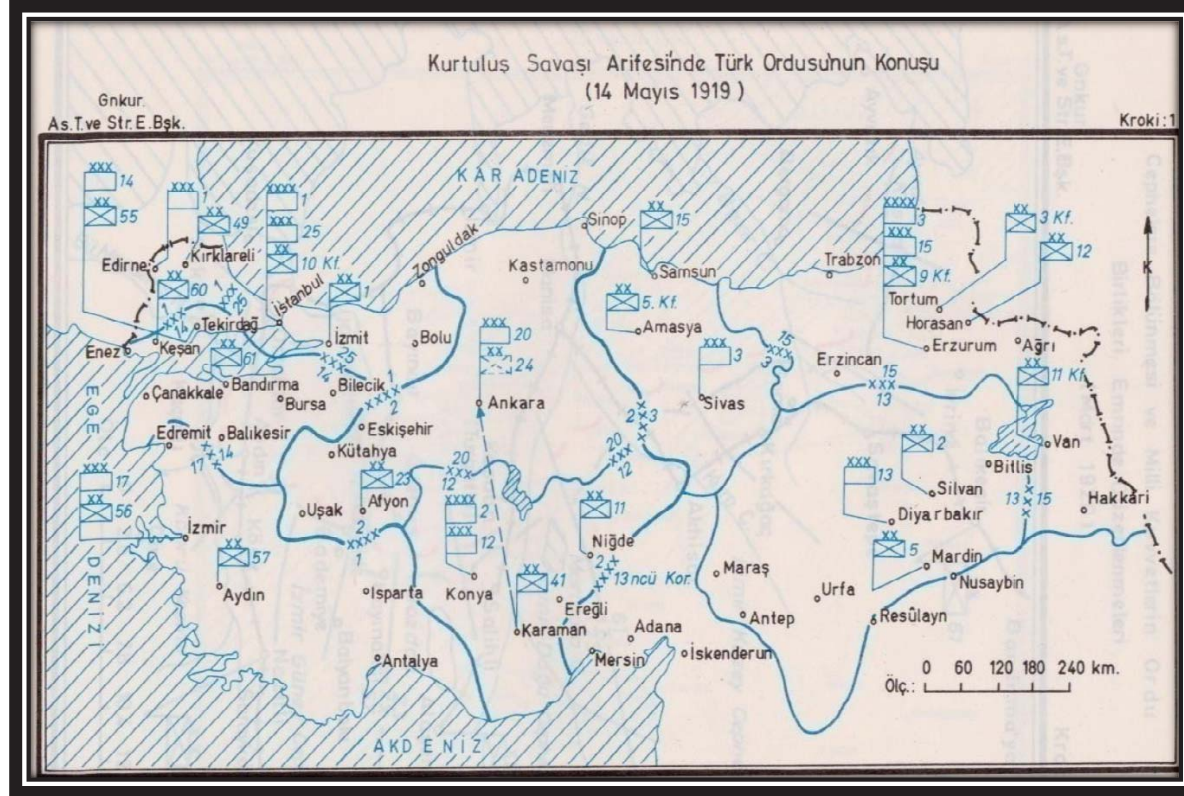
EK-16

TÜRK İSTİKLAL HARBİ, I.CİLT, MONDROS MÜTAREKESİ VE TATBİKATI

İSTİKLÂL HARBİ ÖNCESİ ORDU'NUN KONUŞ DURUMU

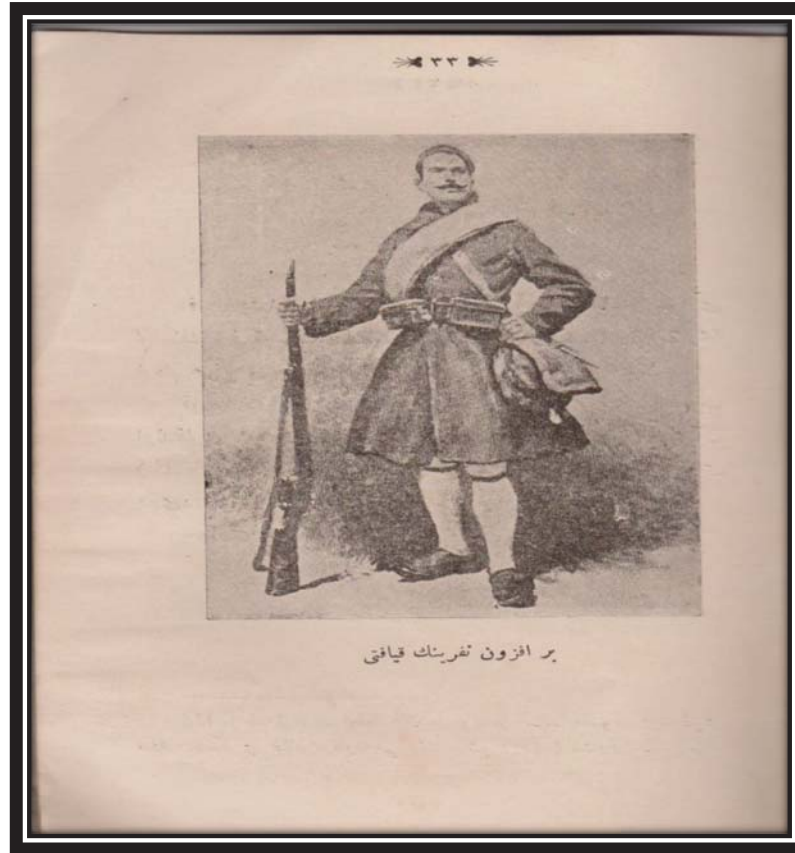
EK-17

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ TARİHİ, IV.CİLT, II.KS.

BİR EVZON ASKERİ

EK-18

YUNAN ORDUSU, 1332, s.39

YÜRÜYÜŞ ESNASINDA BİR YUNAN ASKERİ

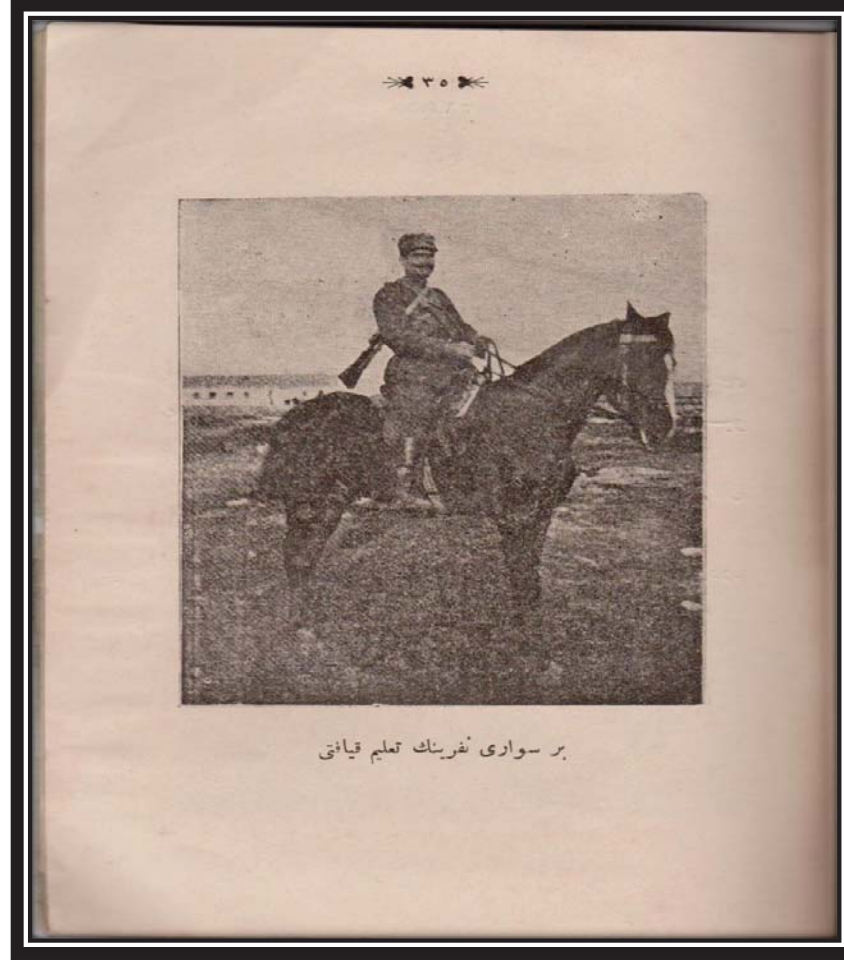
EK-18'in Devamı

بر طاقم قوماندانك يورويش قياقي
اونباشينك قولنده يالكيز بر شريد بولنور.
طاقم قوماندانك قولنده ايكي شريد بولنور.
چاوشك قولنده اوچ شريد بولنور.
اشبو شريدلر قيود قولارنده دخی وارد.

YUNAN SÜVARİ ASKERİ

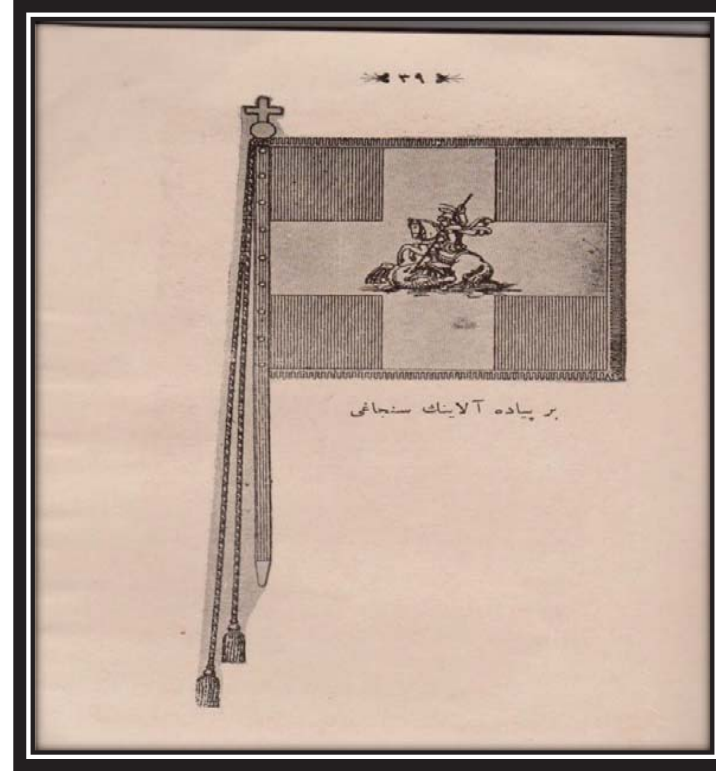
EK-18'in Devamı

YUNAN ORDUSU, 1332, s.38

YUNAN PİYADE ALAYI SANCAĞI

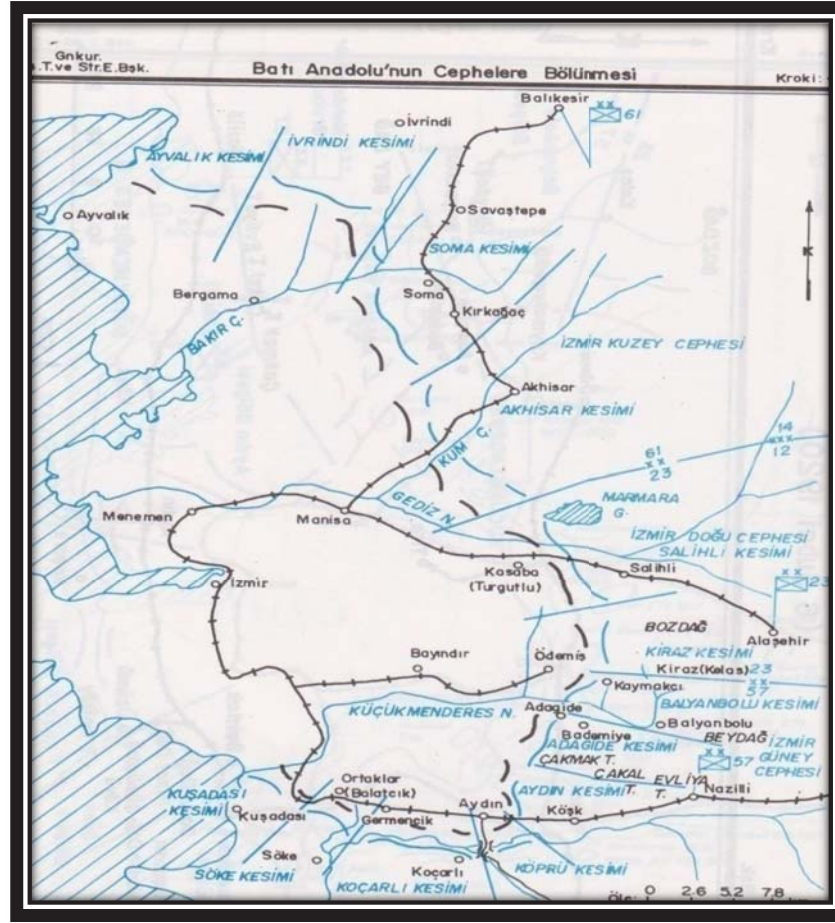
EK-18'in Devamı

YUNAN ORDUSU, 1332, s.39

BATI ANADOLU'NUN CEPHELERE AYRILMASI

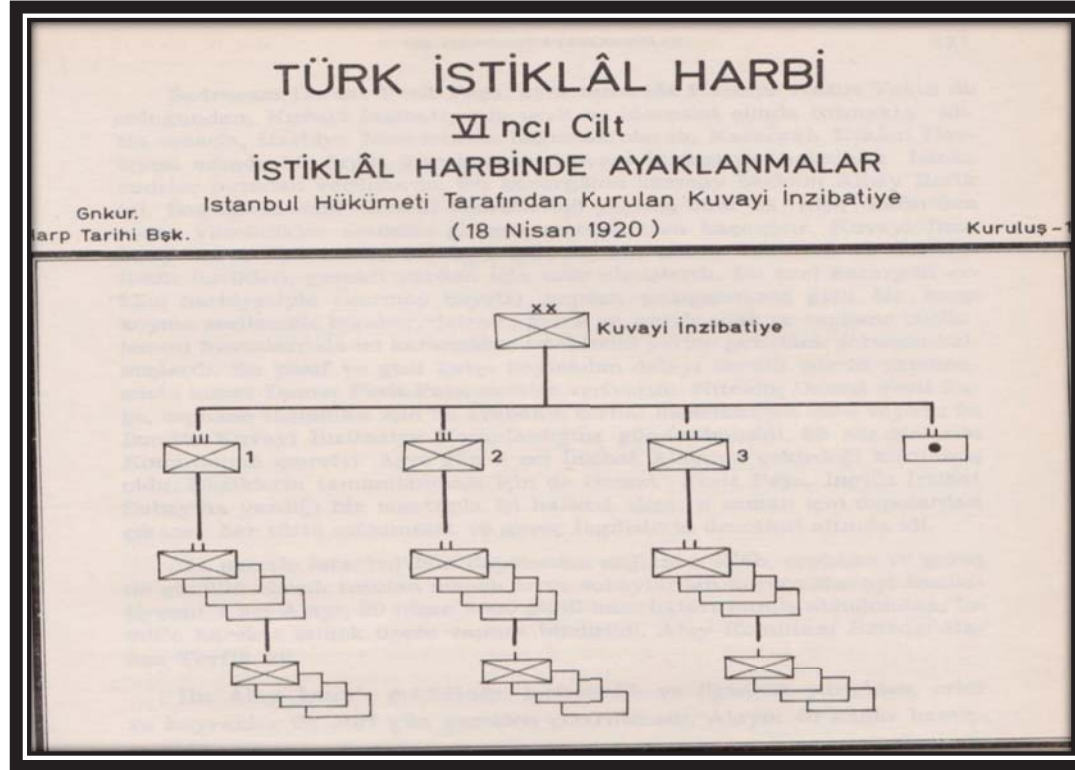
EK-19

TÜRK İSTİKLAL HARBI, II.CİLT, BATI CEPHESİ, 2.KS.

KUVA-İ İNZİBATİYE'NİN KURULUŞ YAPISI

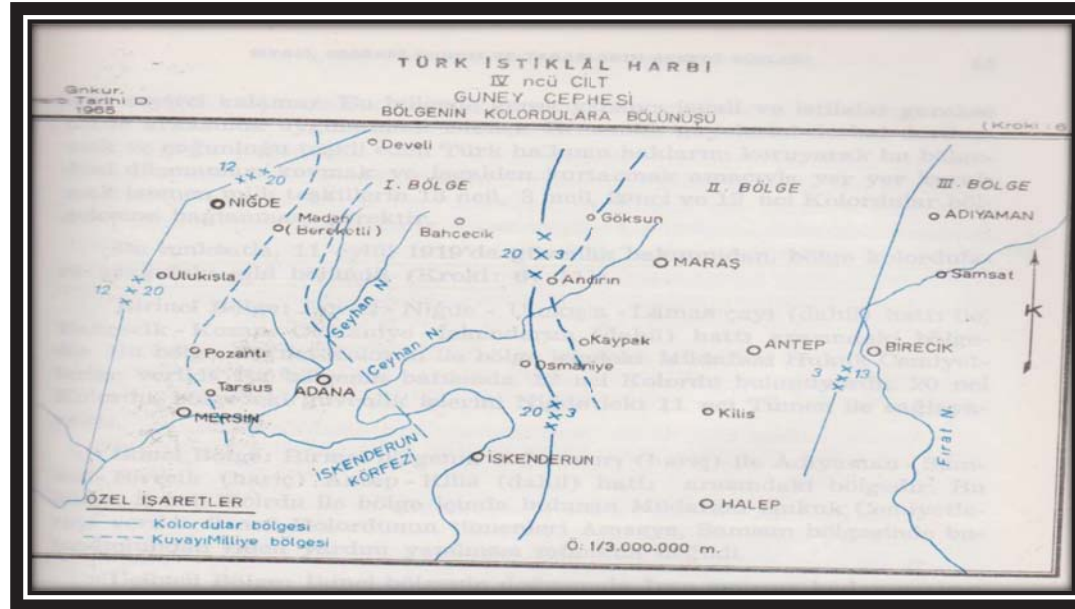
EK-20

TÜRK İSTİKLAL HARBİ, VI.CİLT, İSTİKLAL HARBİNDE AYAKLANMALAR

GÜNEY CEPHESİ'NİN KOLORDU SORUMLULUK SAHALARINA AYRILMASI

EK-21

TÜRK İSTİKLÂL HARBI, IV. CİLT, GÜNEY CEPHESİ

TİTE ARŞİVİ, K.321, G.61, B.61-001

TITE; K.320, G.64, B.64-001

KOLORDULARIN BİLDİRDİĞİ SİLAH VE MÜHİMMAT MİKTARLARI İLE ORDUNUN GENEL SİLAH VE MÜHİMMAT DURUMU 19 Mart 1920 ve 24 Mart 1920

19 Mart 1920

№	Adı	Miktarı	Notları
1	...	...	...
2	...	...	...
3	...	...	...
4	...	...	...
5	...	...	...
6	...	...	...
7	...	...	...
8	...	...	...
9	...	...	...
10	...	...	...
11	...	...	...
12	...	...	...
13	...	...	...
14	...	...	...
15	...	...	...
16	...	...	...
17	...	...	...
18	...	...	...
19	...	...	...
20	...	...	...
21	...	...	...
22	...	...	...
23	...	...	...
24	...	...	...
25	...	...	...
26	...	...	...
27	...	...	...
28	...	...	...
29	...	...	...
30	...	...	...
31	...	...	...
32	...	...	...
33	...	...	...
34	...	...	...
35	...	...	...
36	...	...	...
37	...	...	...
38	...	...	...
39	...	...	...
40	...	...	...
41	...	...	...
42	...	...	...
43	...	...	...
44	...	...	...
45	...	...	...
46	...	...	...
47	...	...	...
48	...	...	...
49	...	...	...
50	...	...	...
51	...	...	...
52	...	...	...
53	...	...	...
54	...	...	...
55	...	...	...
56	...	...	...
57	...	...	...
58	...	...	...
59	...	...	...
60	...	...	...
61	...	...	...
62	...	...	...
63	...	...	...
64	...	...	...
65	...	...	...
66	...	...	...
67	...	...	...
68	...	...	...
69	...	...	...
70	...	...	...
71	...	...	...
72	...	...	...
73	...	...	...
74	...	...	...
75	...	...	...
76	...	...	...
77	...	...	...
78	...	...	...
79	...	...	...
80	...	...	...
81	...	...	...
82	...	...	...
83	...	...	...
84	...	...	...
85	...	...	...
86	...	...	...
87	...	...	...
88	...	...	...
89	...	...	...
90	...	...	...
91	...	...	...
92	...	...	...
93	...	...	...
94	...	...	...
95	...	...	...
96	...	...	...
97	...	...	...
98	...	...	...
99	...	...	...
100	...	...	...

24 Mart 1920

...

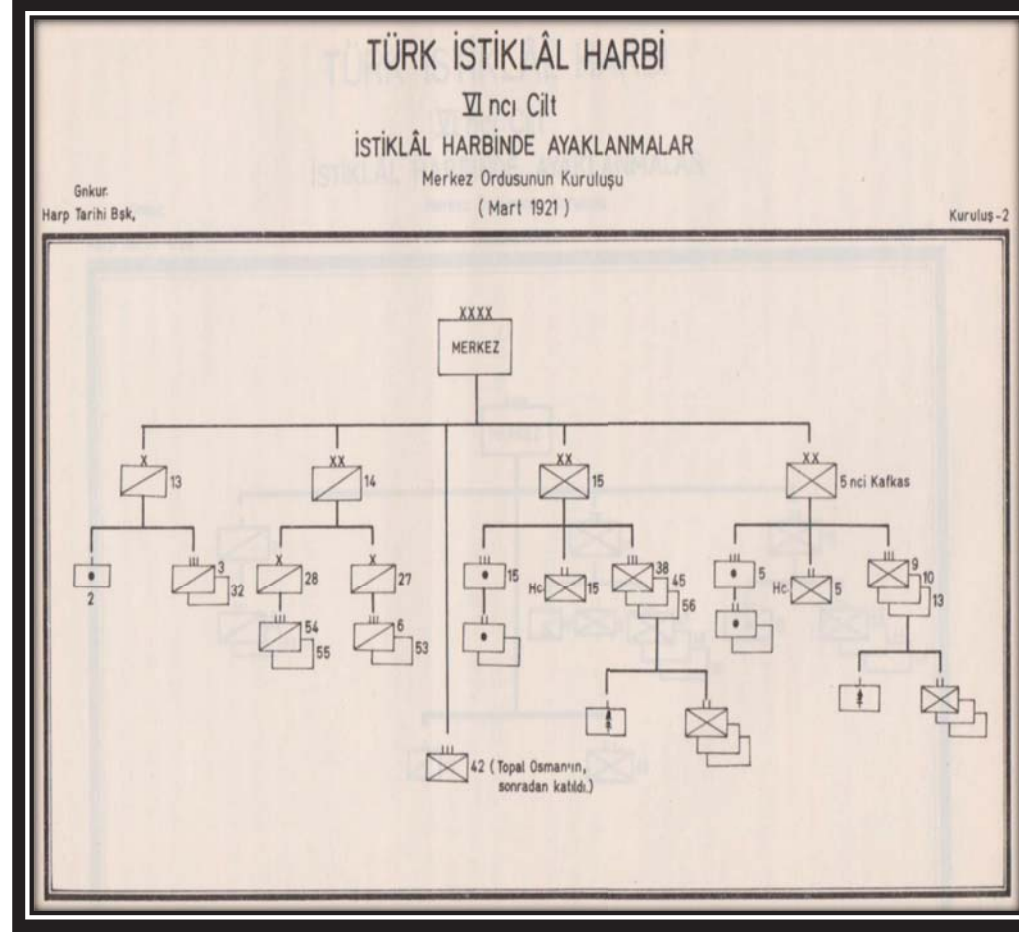
TİTE; K.313, G.76, B.76-001

MERKEZ ORDUSU'NUN KURULUŞU

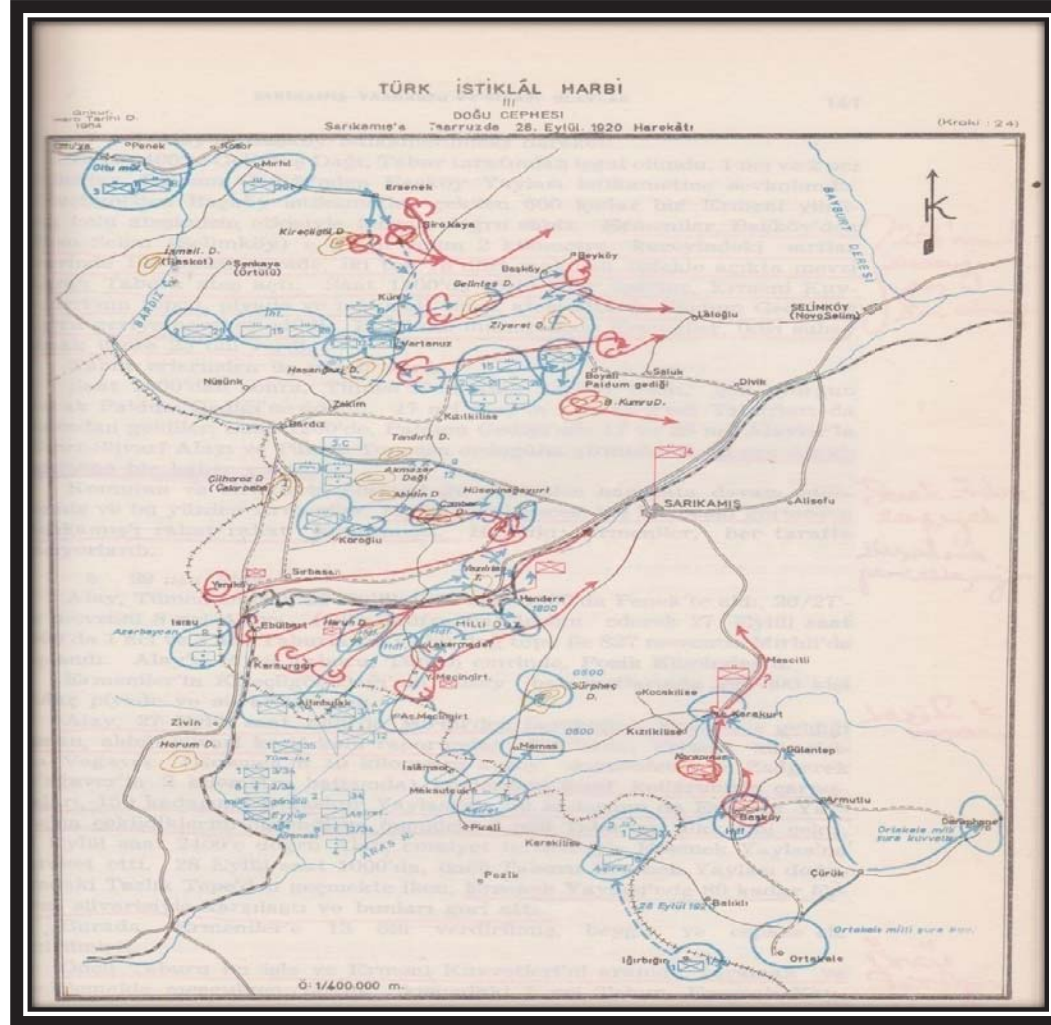
EK-24'ün Devamı

TÜRK İSTİKLAL HARBİ, VI.CİLT, İSTİKLAL HARBİNDE AYAKLANMALAR

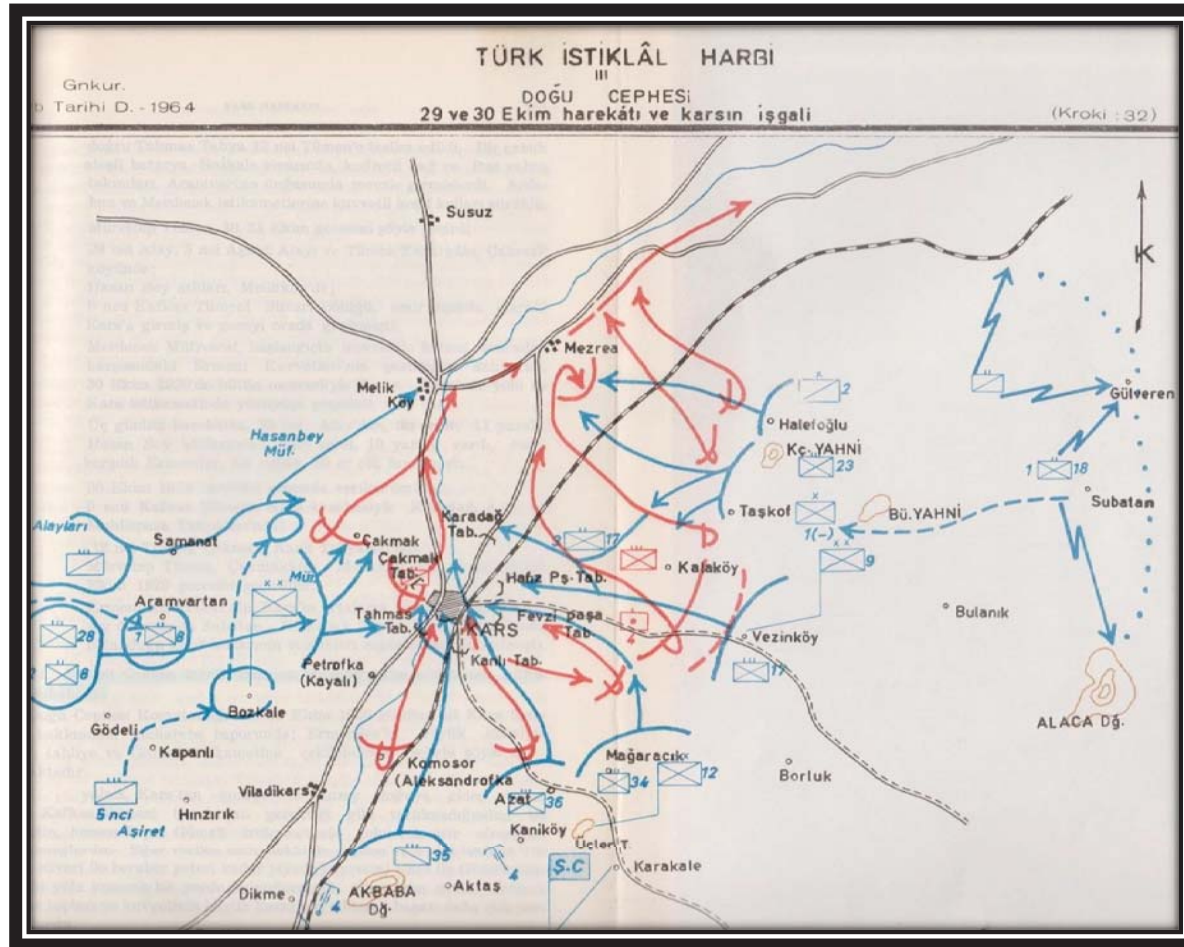
SARIKAMIŞ TAARRUZ HAREKÂTİ

EK-25

TÜRK İSTİKLAL HARBİ, III. CİLT, DOĞU CEPHESİ

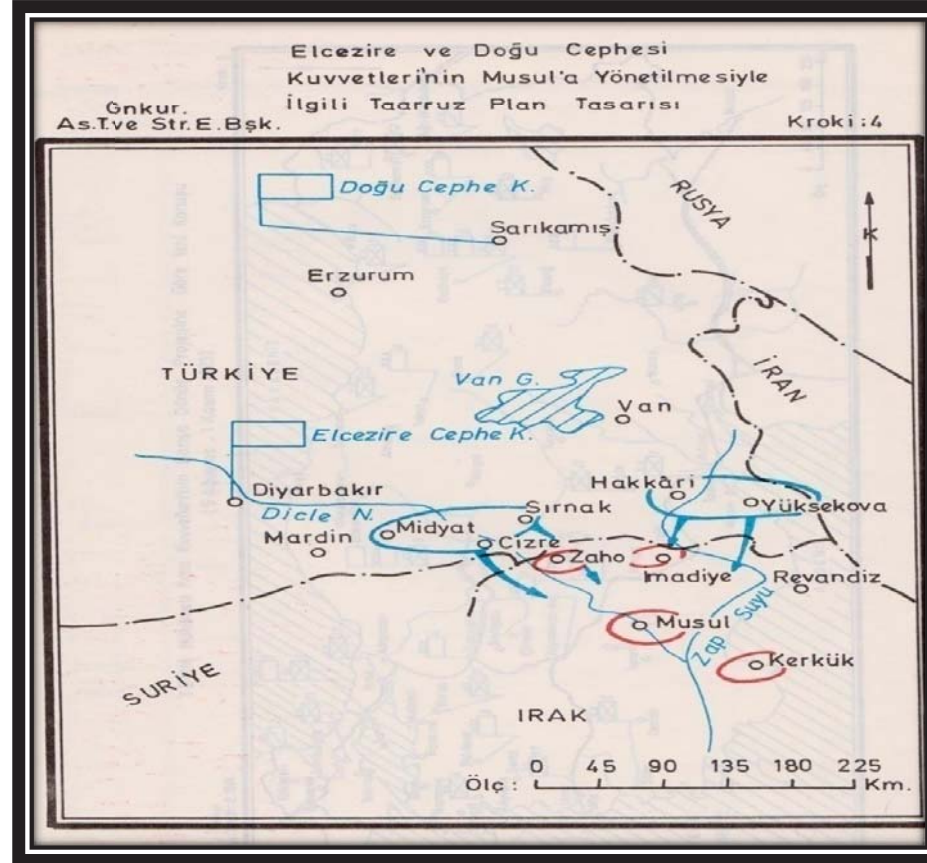
KARS TAARRUZ HAREKÂTI

TÜRK İSTİKLAL HARBI, III.CİLT, DOĞU CEPHESİ,

ELCEZİRE VE DOĞU CEPHESİ KUVVETLERİNİN MUSUL'A YÖNELTİLMESİ İLE İLGİLİ TAARRUZ PLANI TASARISI

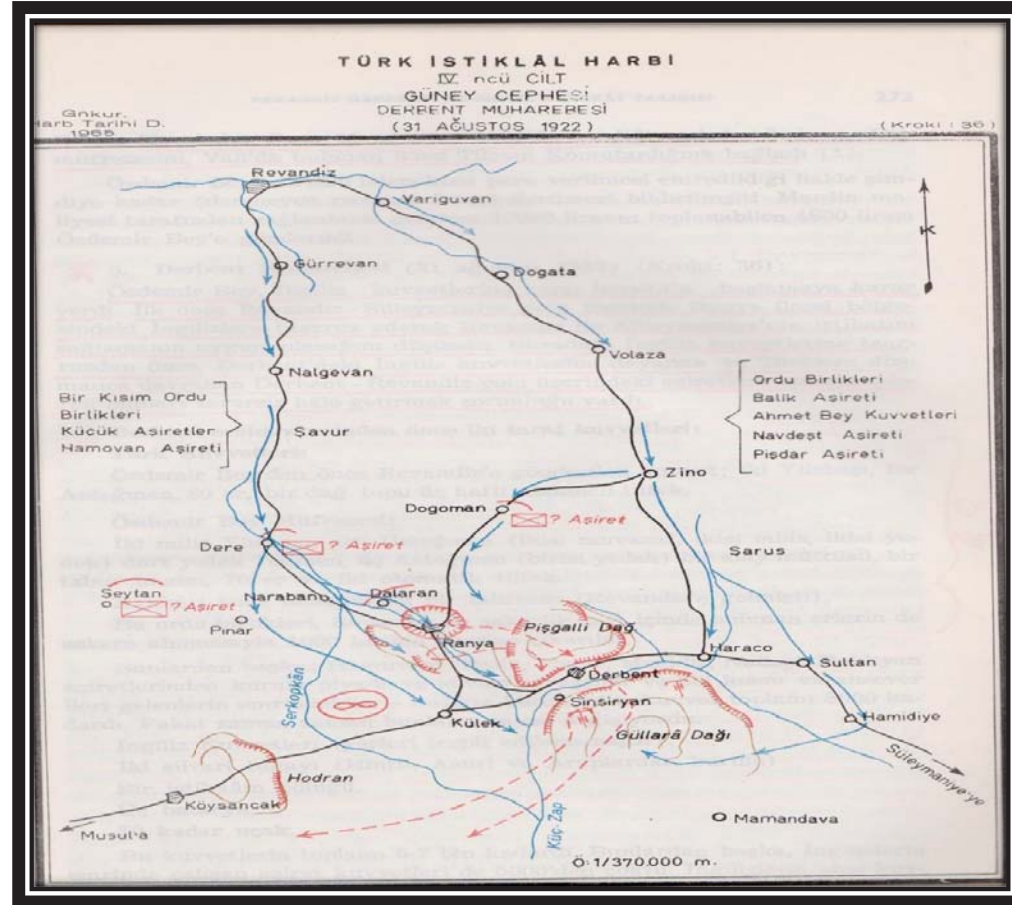
EK-27

TÜRK İSTİKLAL HARBI, IV. CİLT, GÜNEY CEPHESİ

REVANDİZ HAREKÂTI-DERBENT MUHAREBESİ

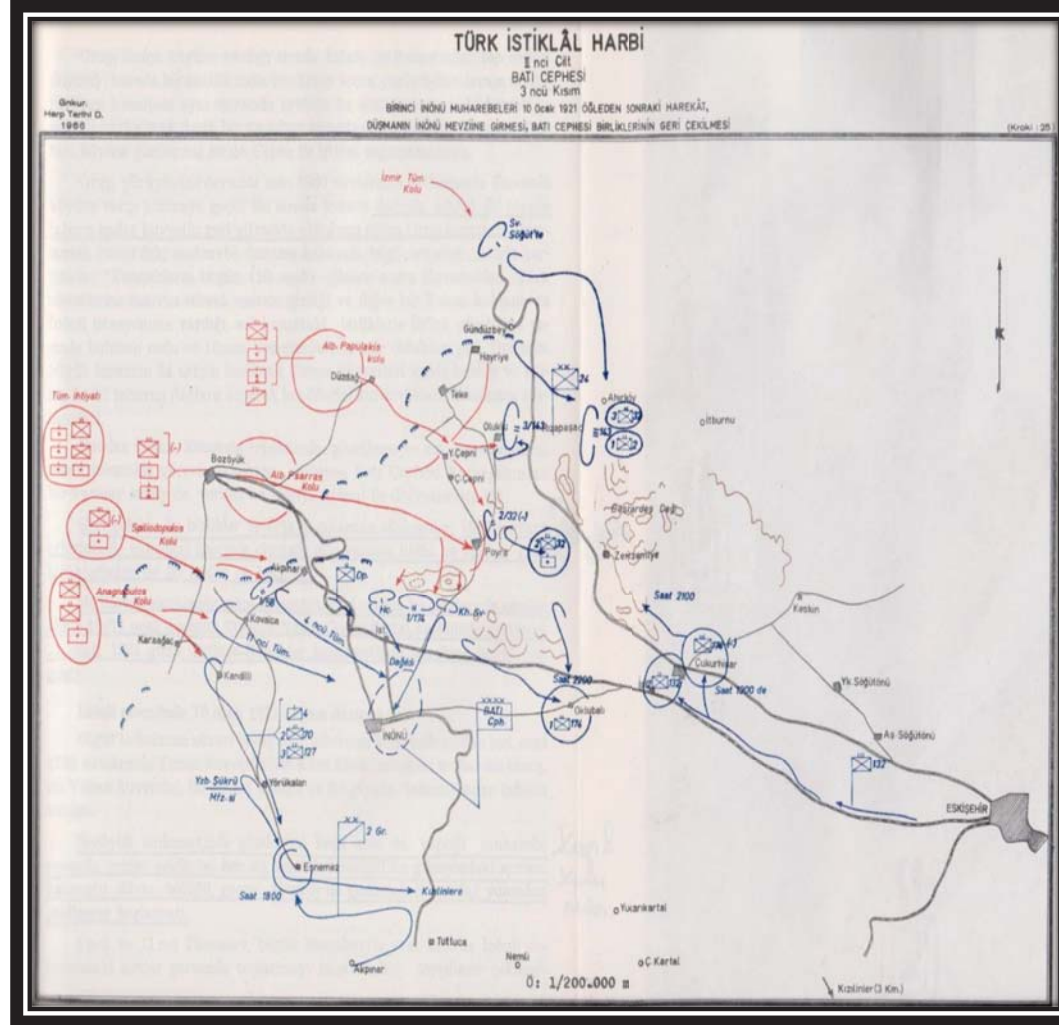
EK-28

TÜRK İSTİKLAL HARBI, IV CİLT, GÜNEY CEPHESİ

I.İNÖNÜ MUHAREBESİ HAREKÂT DURUMU

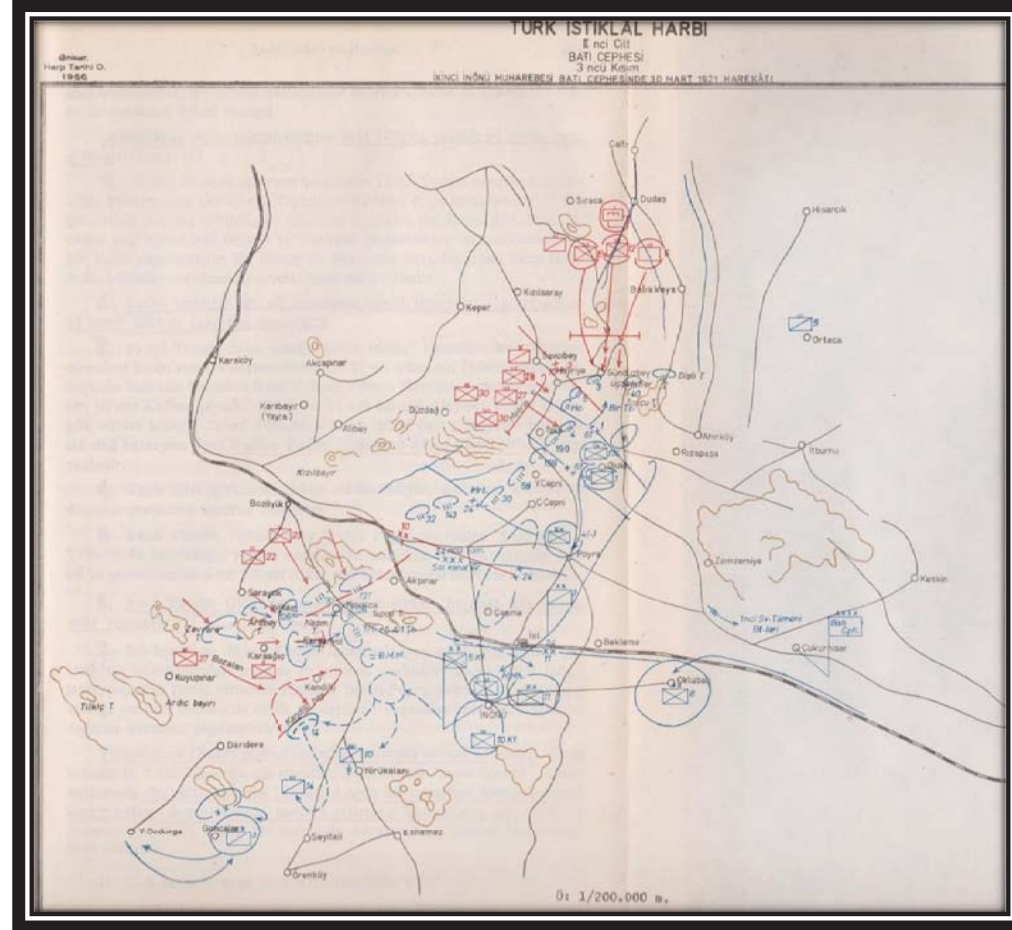
EK-29

TÜRK İSTİKLAL HARBI, II.CİLT, BATI CEPHESİ, III.KS.,

II. İNÖNÜ MUHAREBESİ HAREKÂT DURUMU

EK-30

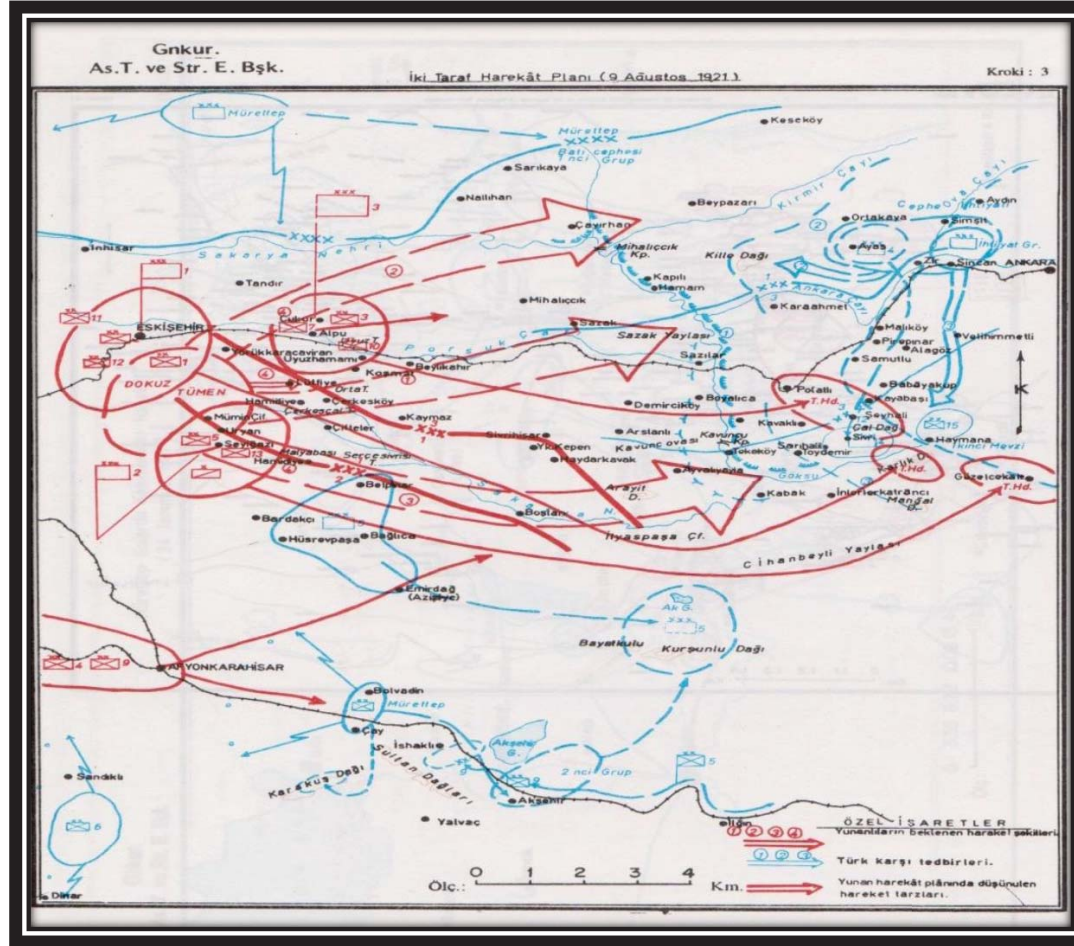

TÜRK İSTİKLAL HARBI, II.CİLT, BATI CEPHESİ, III.KS.,

İKİ TARAFIN HAREKAT PLANI-9 AĞUSTOS 1921

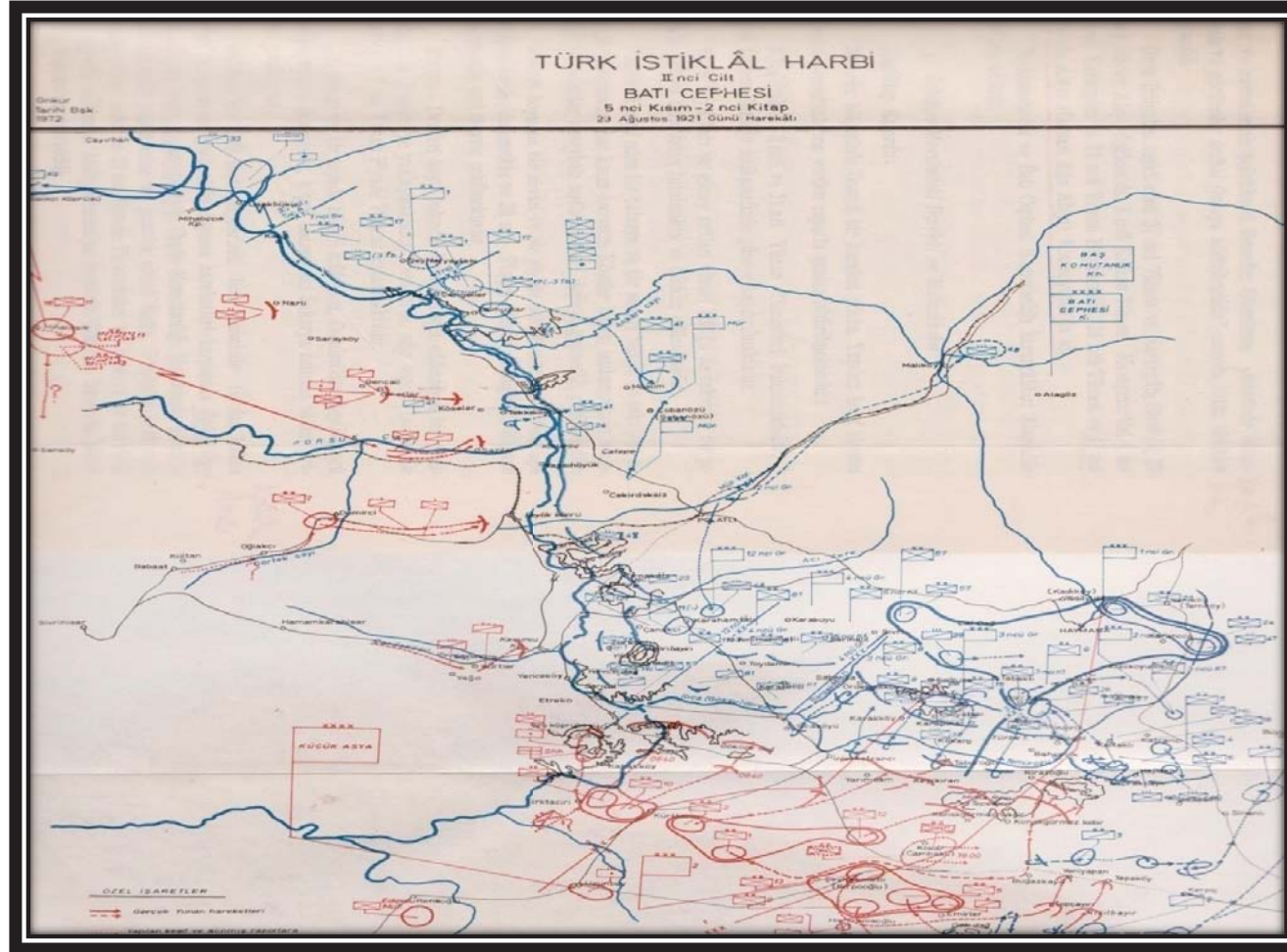
EK-32

TÜRK İSTİKLAL HARBI, II.CİLT, BATI CEPHESİ, V.KS., I.KİTAP

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ 23 AĞUSTOS 1921 HAREKÂTI

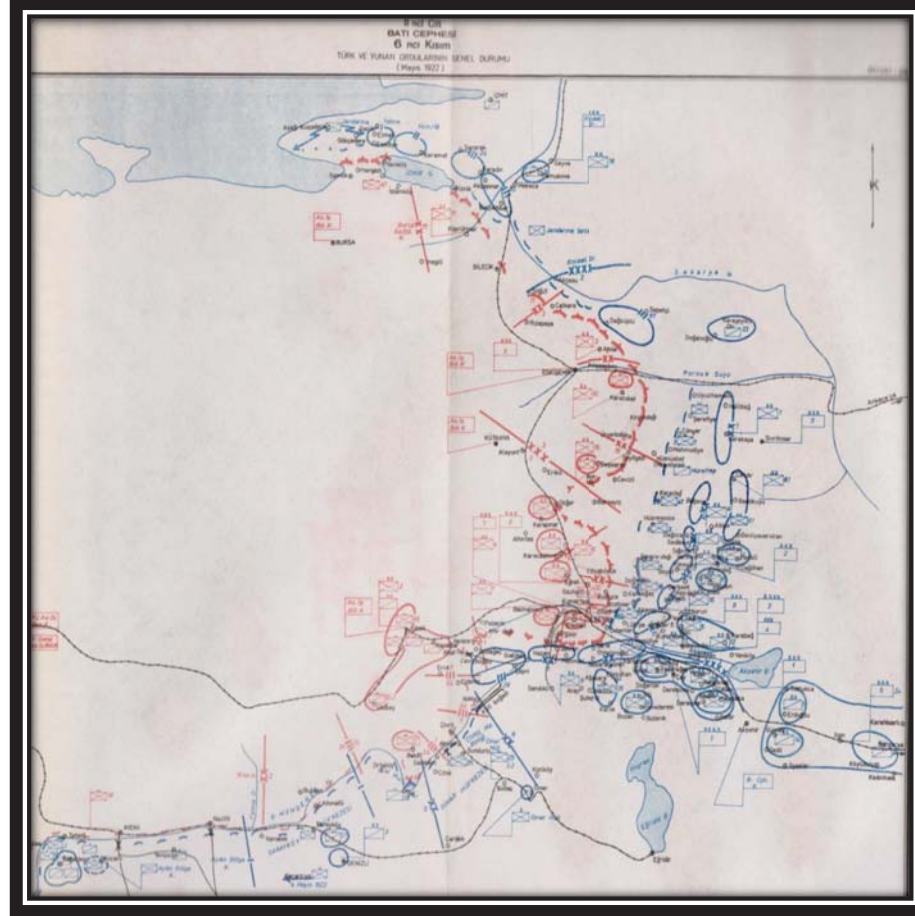
EK-33

TÜRK İSTİKLAL HARBI, II.CİLT, BATI CEPHESİ, 5.KS., 2.KİTAP

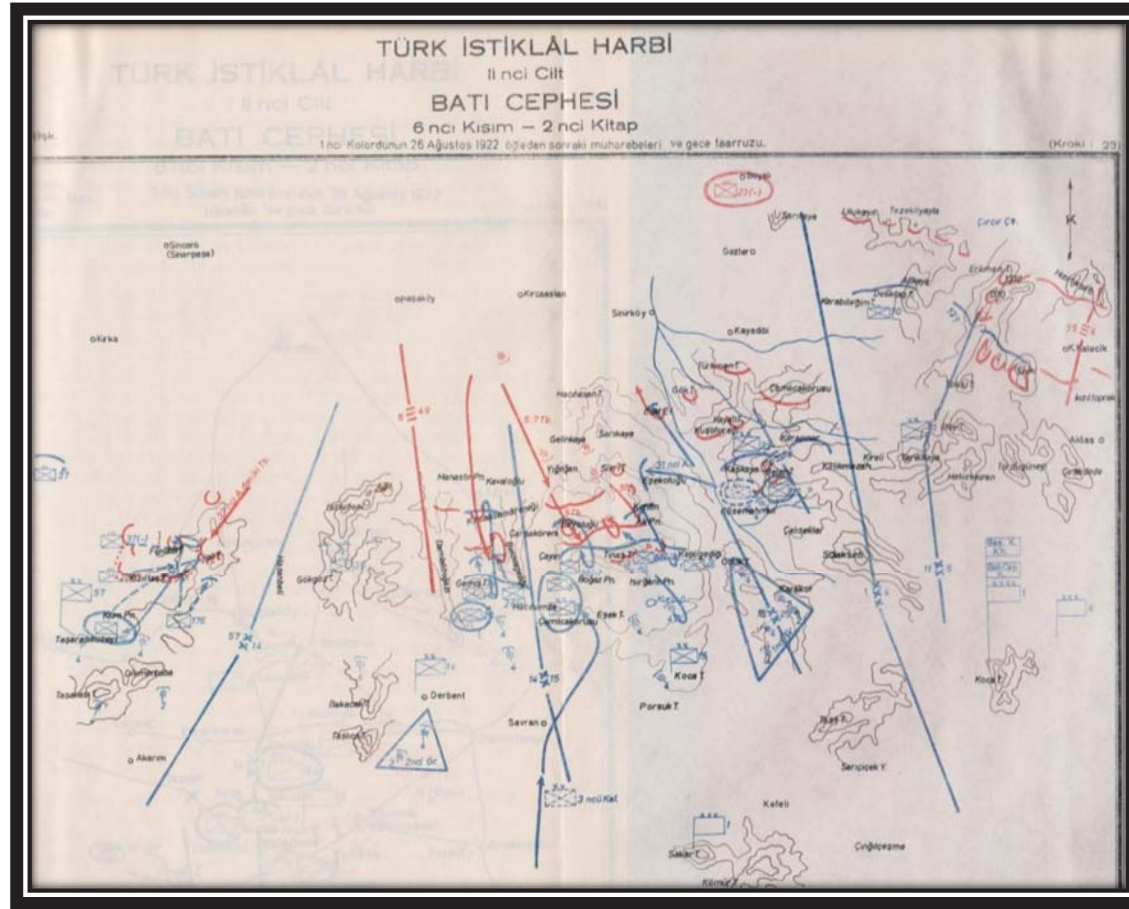
BAŞKOMUTANLIK MEYDAN MUHAREBESİ ÖNCESİ GENEL DURUM

EK-34

TÜRK İSTİKLAL HARBI, II.CİLT, BATI CEPHESİ, 6.KS.

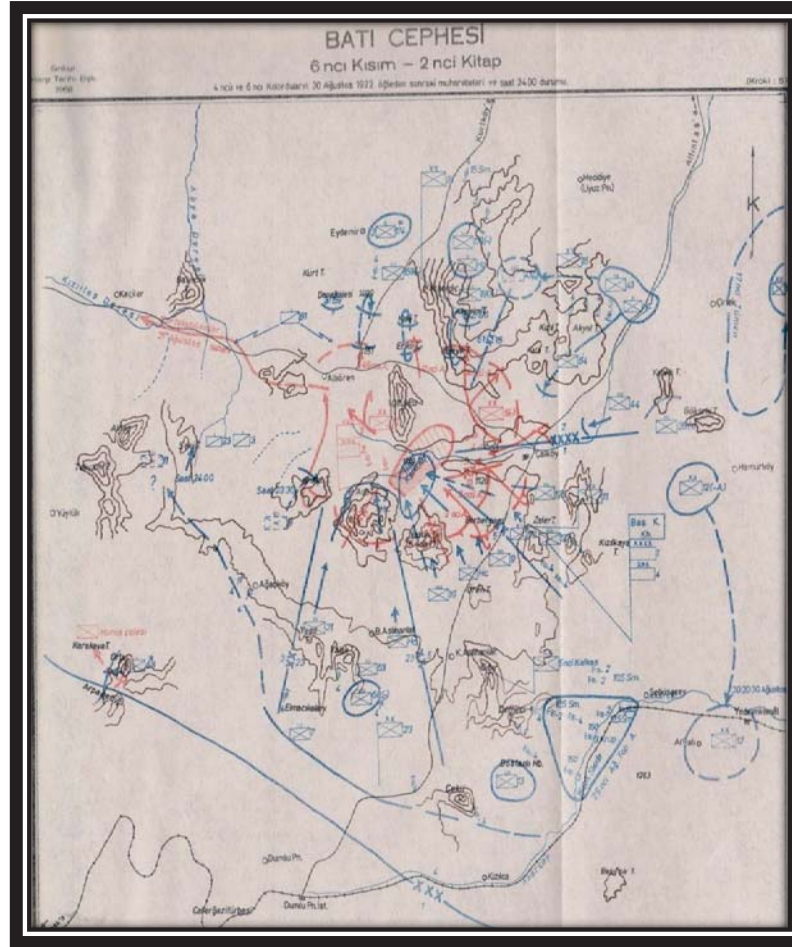
EK-35

TÜRK İSTİKLAL HARBI, II.CİLT, BATI CEPHESİ, 6.KS., 2.KİTAP

BAŞKOMUTANLIK MEYDAN MUHAREBESİ 30 AĞUSTOS 1922-İMHA HAREKÂTI

EK-36

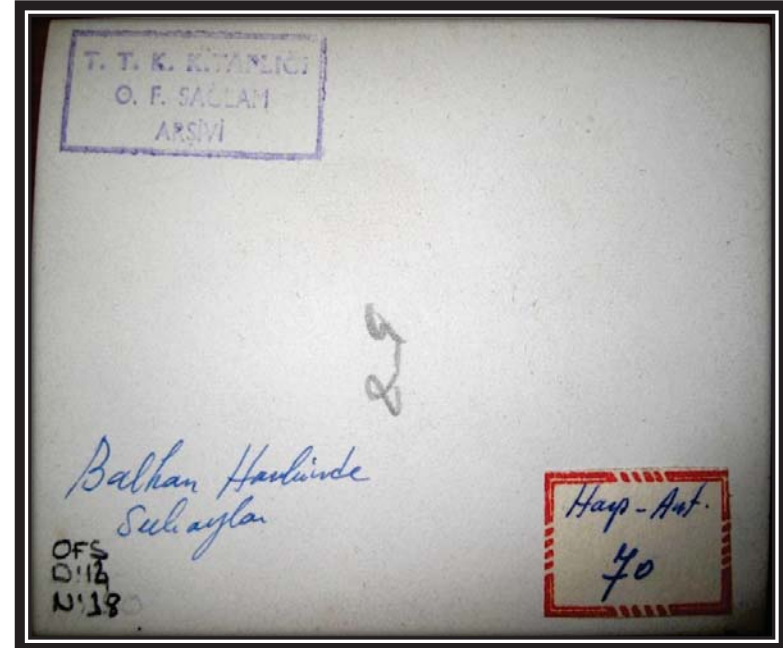

TÜRK İSTİKLAL HARBİ, II.CİLT, BATI CEPHESİ, 6.KS., 2.KİTAP

FOTOĞRAFLAR

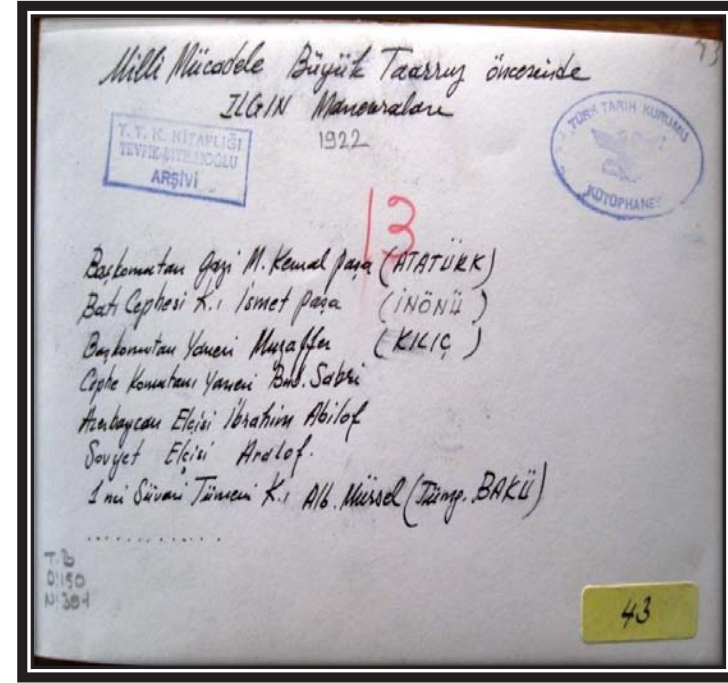
Fotoğraf-1

BALKAN HARBI'NDE SUBAYLAR

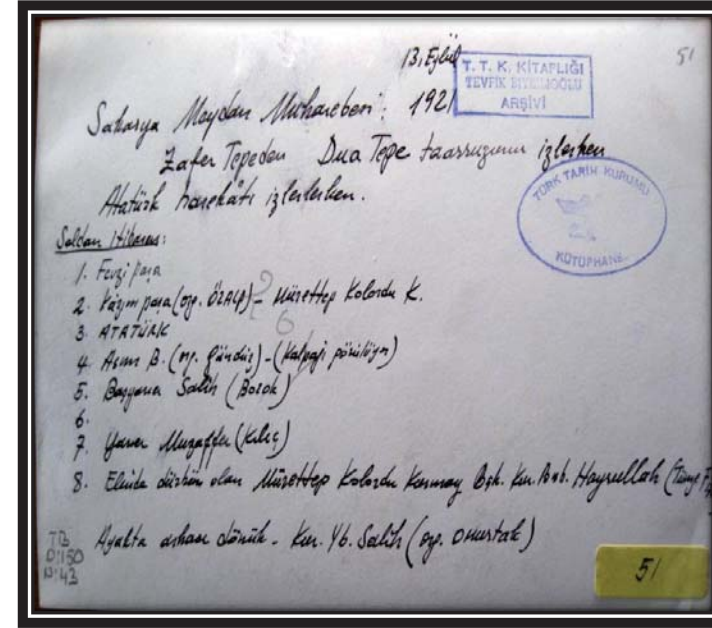
TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ

MİLLİ MÜCADELE'DE BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ BAŞKOMUTAN GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA ILGIN'DA MANEVRALARDA

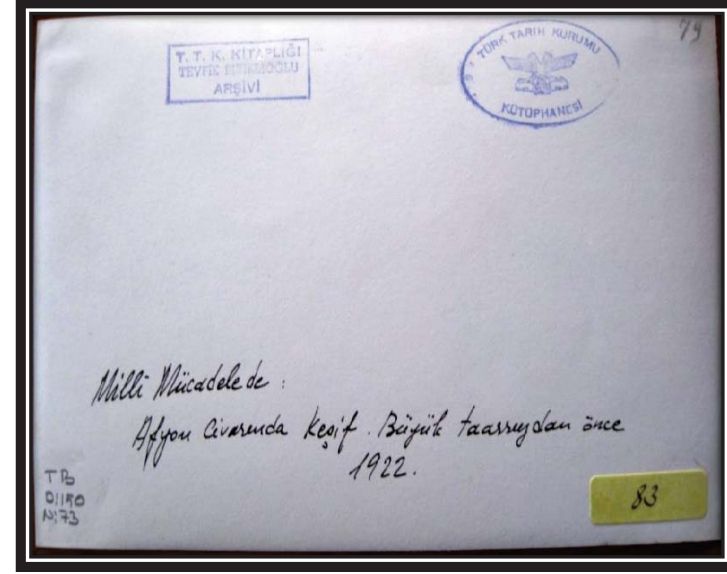
TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-150/39

MUSTAFA KEMAL PAŞA DUA TEPE'DE TAARRUZU İZLERKEN

Fotoğraf-4

MİLLİ MÜCADELE'DE BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ AFYON CİVARINDA BİR KEŞİF

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-150/73

Fotoğraf-5

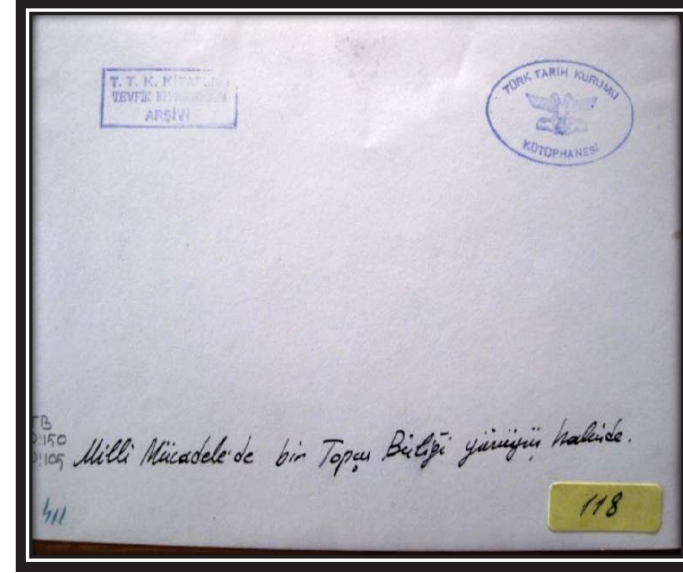
MİLLİ MÜCADELE'DE CEPHE GERİSİNDE İSTİRAHAT EDEN "TÜFEKLERİ ÇATILI" BİR BİRLİK

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-150/78

Fotoğraf-6

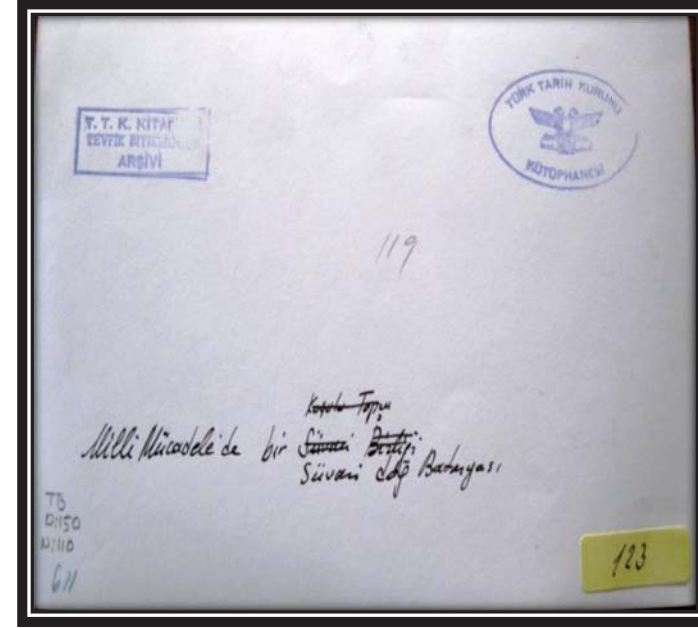
MİLLİ MÜCADELE'DE BİR TOPÇU BİRLİĞİ YÜRÜYÜŞ HALİNDE

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-150/105

Fotoğraf-7

MİLLİ MÜCADELE'DE SÜVARİ DAĞ BATARYASI

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-150/110

BİR SÜVARİ BÖLÜĞÜ

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-151/5

MİLLİ MÜCADELE'DE BİR TOPÇU BATARYASI

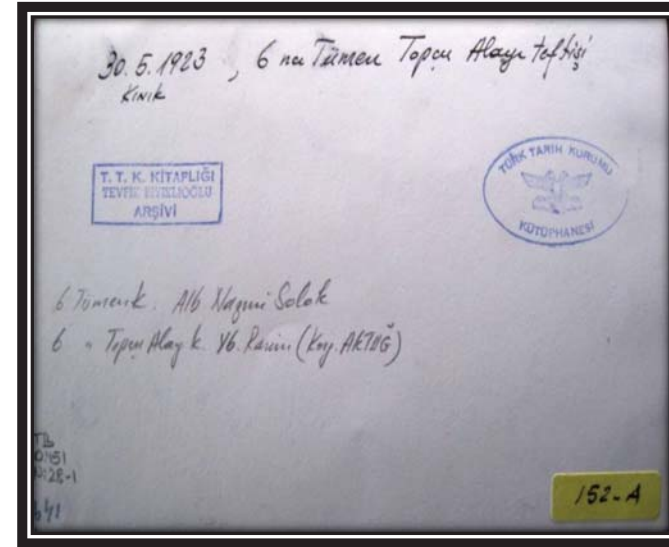
TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ

MİLLİ MÜCADELE'DE TÜRK SÜVARİLERİ

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-151/10

6.TÜMEN TOPÇU ALAYI TEFTİŞİ

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-151/28

NASUHÇAL'DA SAVUNMA MEVZİİLERİNDE

MİLLİ MÜCADELE'DE BATI CEPHESİNDE İSTİHKÂM MANEVRALARI

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-151/57

MİLLİ MÜCADELE'DE İSTİRAHAT HALİNDE TÜRK BİRLİĞİ VE FLAMASI

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-151/60

MİLLİ MÜCADELE'DE MİTRALYÖZ BAŞINDA

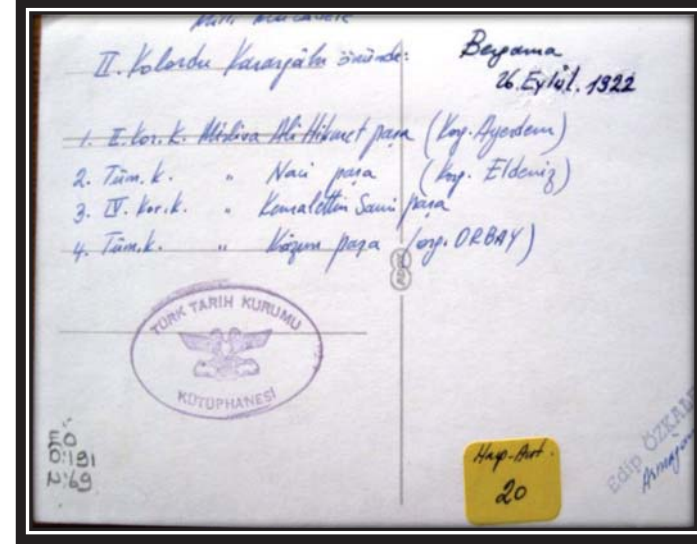
TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-151/61

**BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ
2.ORDU KOMUTANI YAKUP ŞEVKİ PAŞA VE BAĞLISI
KOLORDU VE TÜMEN KUMANDANLARI**

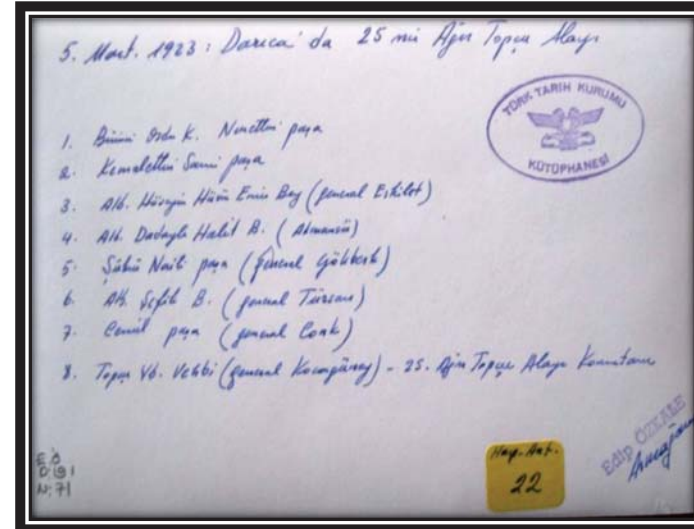

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-191/65

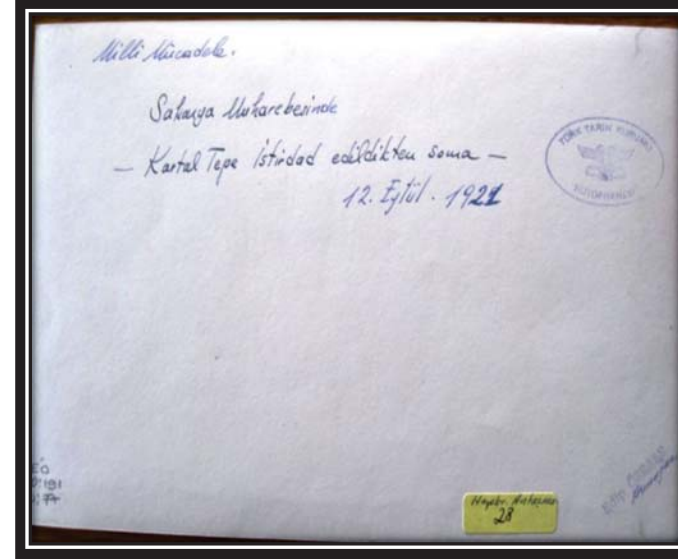
MİLLİ MÜCADELE'DE 2.KOLORDU KARARGÂHI ÖNÜNDE

DARICA'DA 25.AĞIR TOPÇU ALAYI

SAKARYA MUHAREBESİ'NDE KARTAL TEPE ALINDIKTAN SONRA

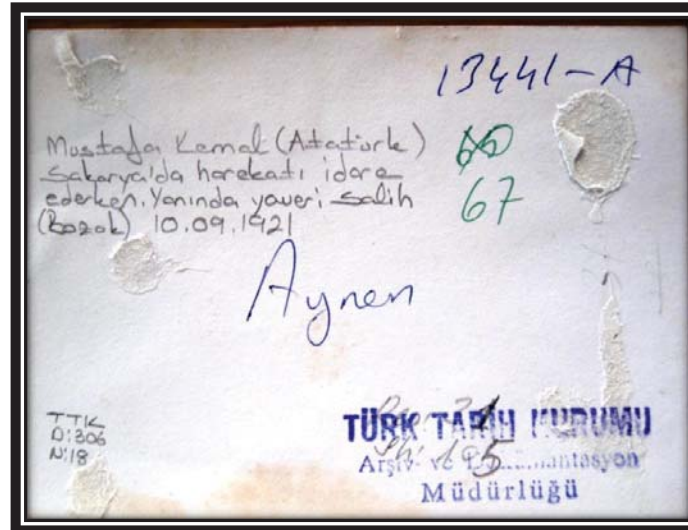

MİLLİ MÜCADELE'DE MAKİNELİ TÜFEK MEVZİİ

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-151/38

MUSTAFA KEMAL PAŞA SAKARYA'DA HAREKÂTİ İDARE EDERKEN

MİLLİ ORDU'NUN SİPERLERİ VE MAKİNELİ TÜFEK MEVZİİLERİ Fotoğraf-22

TTK FOTOĞRAF ARŞİVİ-253/22

TTK FOTOĞRAF ARŞİVİ

TTK FOTOĞRAF ARŞİVİ

MİLLİ MÜCADELE'DE MÜFREZELERİMİZ

TTK FOTOĞRAF ARŞİVİ-14/83

TTK FOTOĞRAF ARŞİVİ

MOLA HALİNDE BİR YUNAN BİRLİĞİ

Fotoğraf-24

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-199/1

TÜRK TARİH KURUMU FOTOĞRAF ARŞİVİ-151/69

BALKAN HARBI, BİRİNCİ DÜNYA HARBI VE TÜRK İSTİKLÂL HARBI'NDE KULLANILAN DEĞİŞİK ÇAP VE CİNSDEKİ TOPLAR

1913, FRANSIZ, ŞNAYDER TOPU, 10.5cm

POLATLI TOPÇU OKULU AÇIK HAVA MÜZESİ

BALKAN HARBI, BİRİNCİ DÜNYA HARBI VE TÜRK İSTİKLÂL HARBI'NDE KULLANILAN DEĞİŞİK ÇAP VE CİNSDEKİ TOPLAR

1918, İNGİLTERE, SAHRA TOPU, 15.24cm

POLATLI TOPÇU OKULU AÇIK HAVA MÜZESİ

BALKAN HARBI, BİRİNCİ DÜNYA HARBI VE TÜRK İSTİKLÂL HARBI'NDE KULLANILAN DEĞİŞİK ÇAP VE CİNSDEKİ TOPLAR

DAĞ OBÜSÜ, 10.5X30cm

POLATLI TOPÇU OKULU AÇIK HAVA MÜZESİ

BALKAN HARBI, BİRİNCİ DÜNYA HARBI VE TÜRKL İSTİKLÂL HARBI'NDE KULLANILAN DEĞİŞİK ÇAP VE CİNSDEKİ TOPLAR

1891, RUSYA, HAVAN, 15/16.4cm

1887, RUSYA, HAVAN, 15.5cm

POLATLI TOPÇU OKULU AÇIK HAVA MÜZESİ

BALKAN HARBI, BİRİNCİ DÜNYA HARBI VE TÜRK İSTİKLÂL HARBI'NDE KULLANILAN DEĞİŞİK ÇAP VE CİNSDEKİ TOPLAR

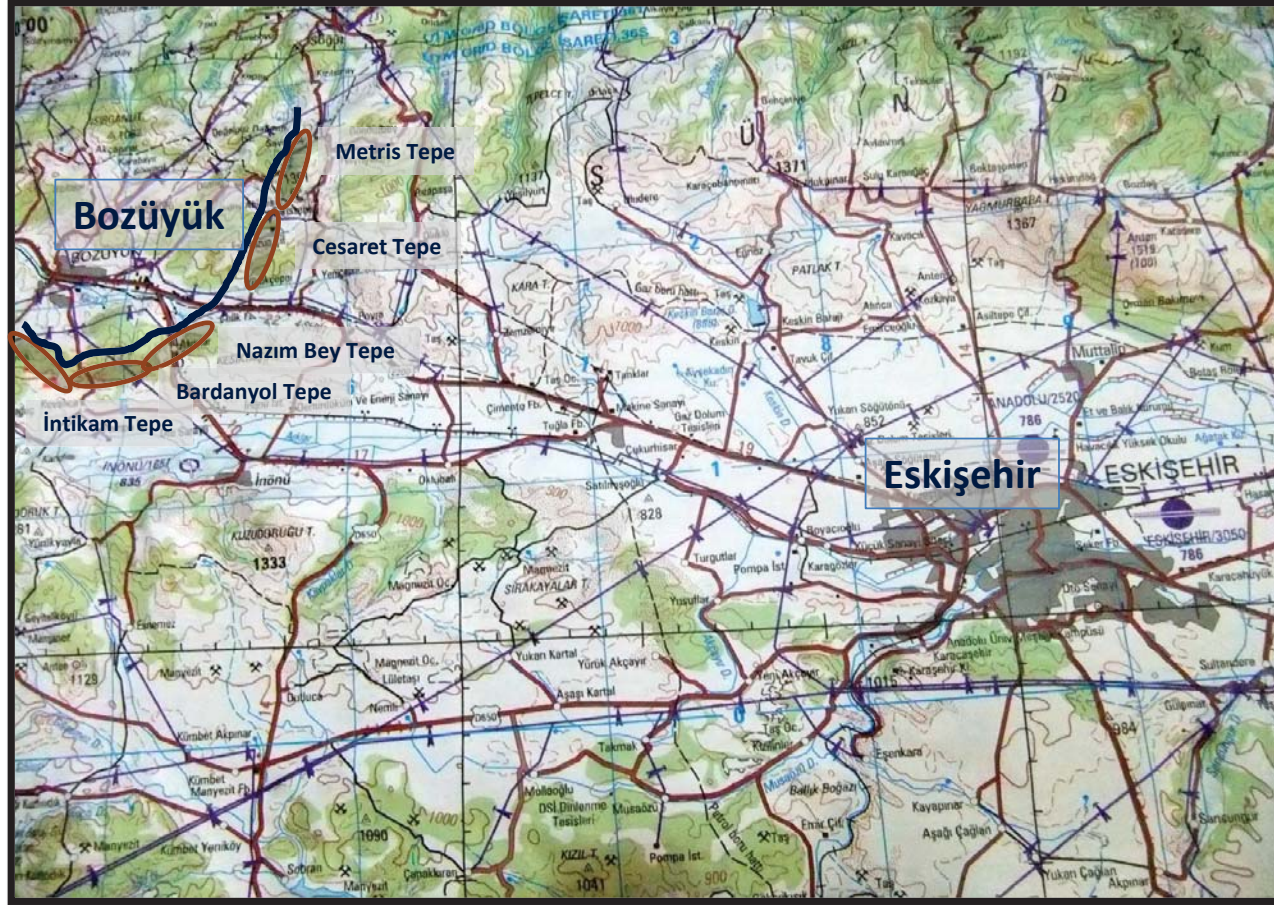
1886, ALMANYA, MANTELLİ HAVAN KRUP, 8.7/24cm

POLATLI TOPÇU OKULU AÇIK HAVA MÜZESİ

RESİMLER

İNÖNÜ MUHAREBELERİ, ARAZİDE İNCELENEN SAVUNMA BÖLGELERİ

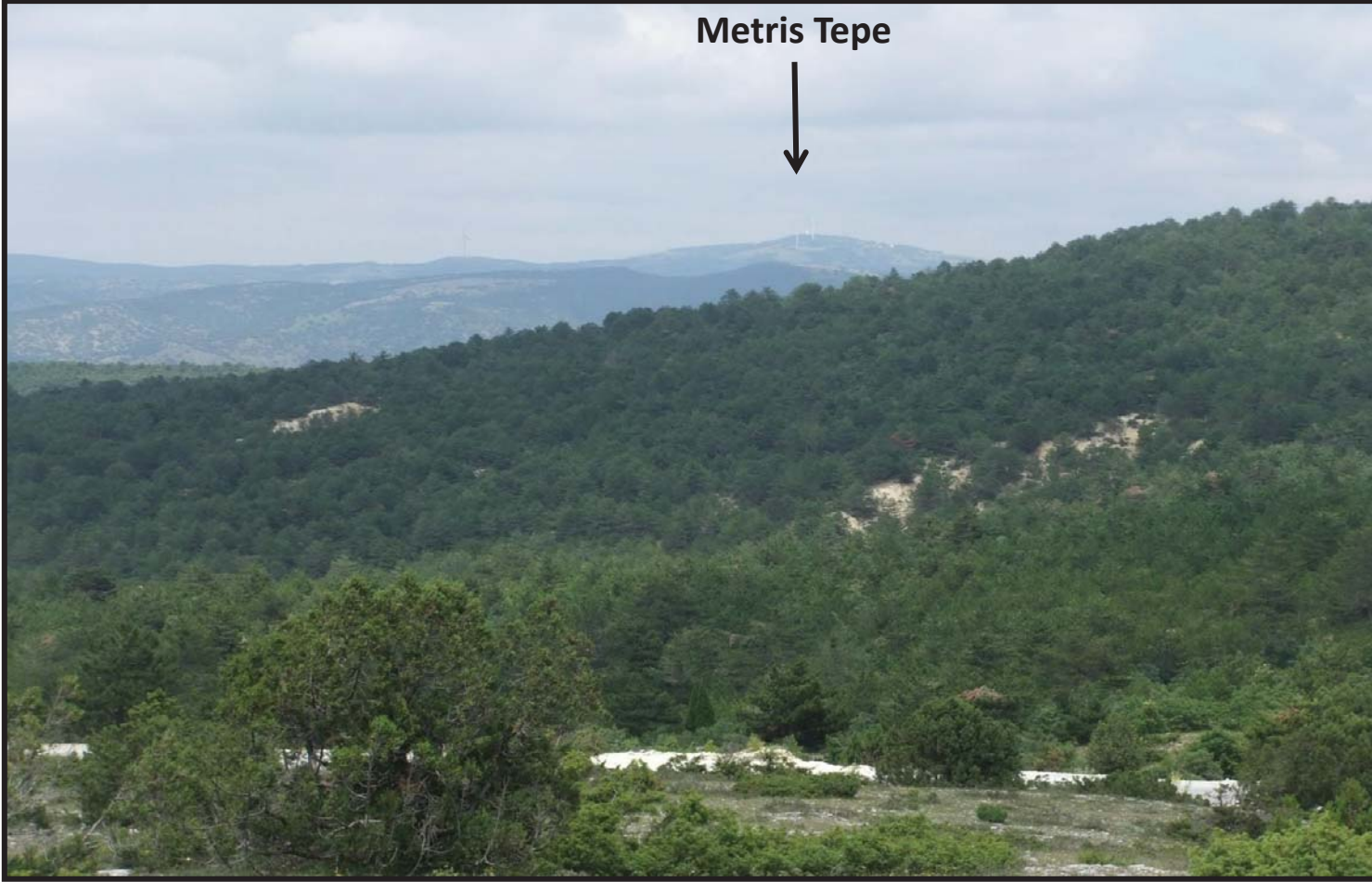
Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinin geçtiği ana savunma hattıdır.
Bu hat kuzeyden güneye Metris T.-İntikam T. Hattı uzanımında yer alır.

İNÖNÜ MUHAREBELERİ, METRİS TEPE'DEN GÖRÜNÜM ^{Resim-2}

Metris Tepe, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'in savunmanın kuvvet çoğunluğunu verdiği bölgedir. Diğer bir ifade ile Yunan Ordusu'nun asıl taarruz istikametinin yapıldığı kuzey sektörüdür.

İNÖNÜ MUHAREBELERİ, METRİS TEPE'DEN GÖRÜNÜM Resim-3

Metris Tepe'nin, savunma mevzileri güneyinden görünümü.

İNÖNÜ MUHAREBELERİ, METRİS TEPE'DEN GÖRÜNÜM Resim-4

Metris Tepe'den kuzeybatı istikametinde çekim yapılmıştır. Savunma Hattının güney bölümleri de görülmekte olup kritik bir arazi kesimidir.

İNÖNÜ MUHAREBELERİ, METRİS TEPE'DEN GÖRÜNÜM

Metris Köyü, Muharebeler süresince Türk Ordusu'na ikmal desteği sağlamıştır. Metris Tepe'nin doğusundadır.

İNÖNÜ MUHAREBELERİ, METRİS TEPE'DEN GÖRÜNÜM

Metris Tepe'deki savunma mevzileri

İNÖNÜ MUHAREBELERİ, CESARET TEPE

Resim-7

Cesaret Tepe, Kuzey savunma hattının güneyindeki savunma bölgesidir. Aynı zamanda Eskişehir genel istikametini kontrol eden önemli bir arazi kesimidir.

İNÖNÜ MUHAREBELERİ, CESARET TEPE

Resim-8

Cesaret Tepe ve Metris Tepe'ye giden ikmal yolu ve Cesaret Tepe'nin doğudan görünüşüdür.

İNÖNÜ MUHAREBELERİ, CESARET TEPE

Cesaret Tepe ve kuzey savunma hattı.

İNÖNÜ MUHAREBELERİ, TOPÇU TEPE

Resim-10

Topçu Tepe, Güney savunma hattının kuzeyindeki savunma bölgesidir. Aynı zamanda Eskişehir genel istikametini kontrol eden önemli bir arazi arızasıdır.

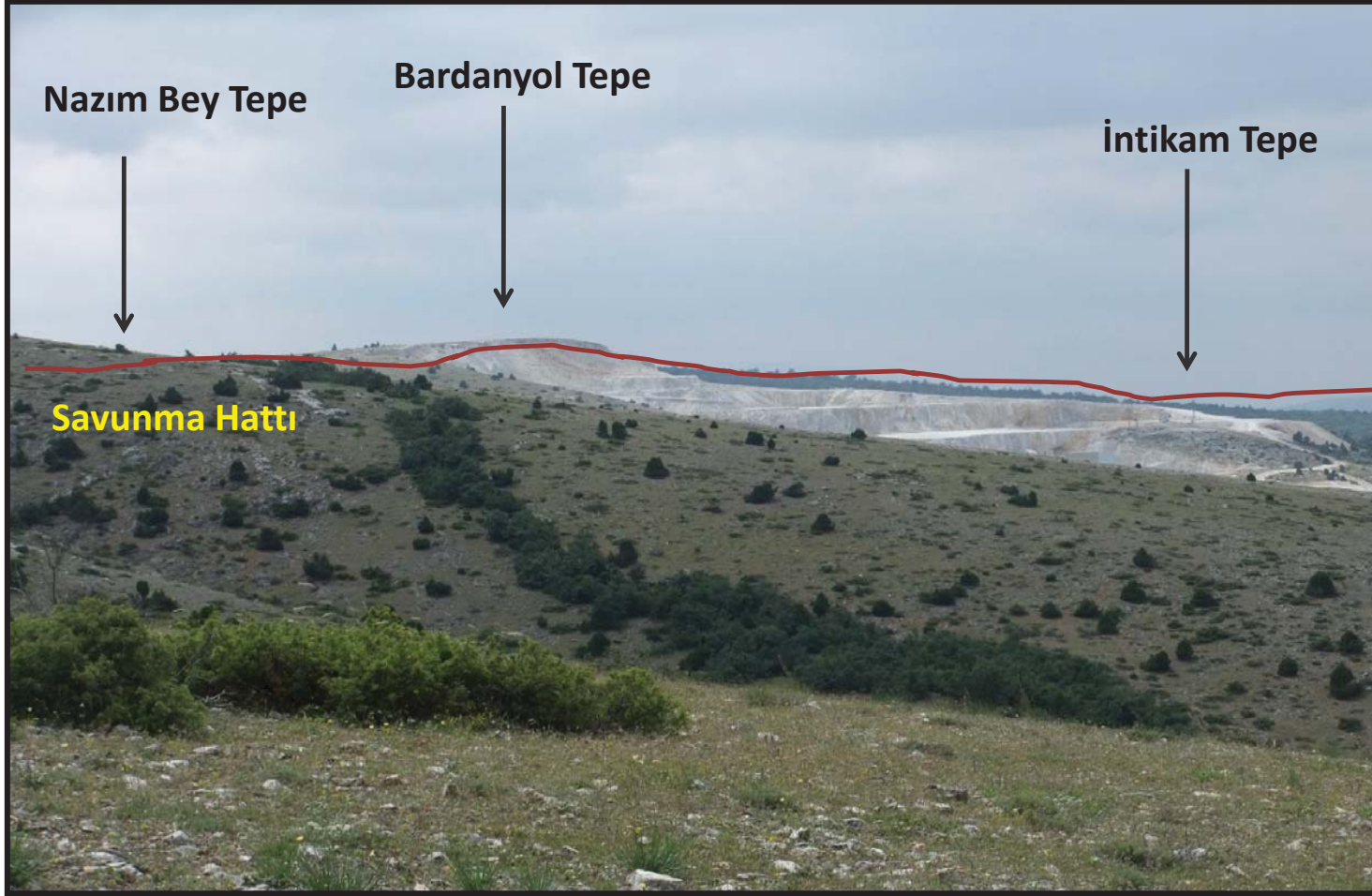
İNÖNÜ MUHAREBELERİ, NAZIM BEY TEPE

Resim-11

Nazım Bey Tepe, Güney Savunma sektörünün ana yaklaşma istikameti üzerindeki kritik bir arazi kesimidir.

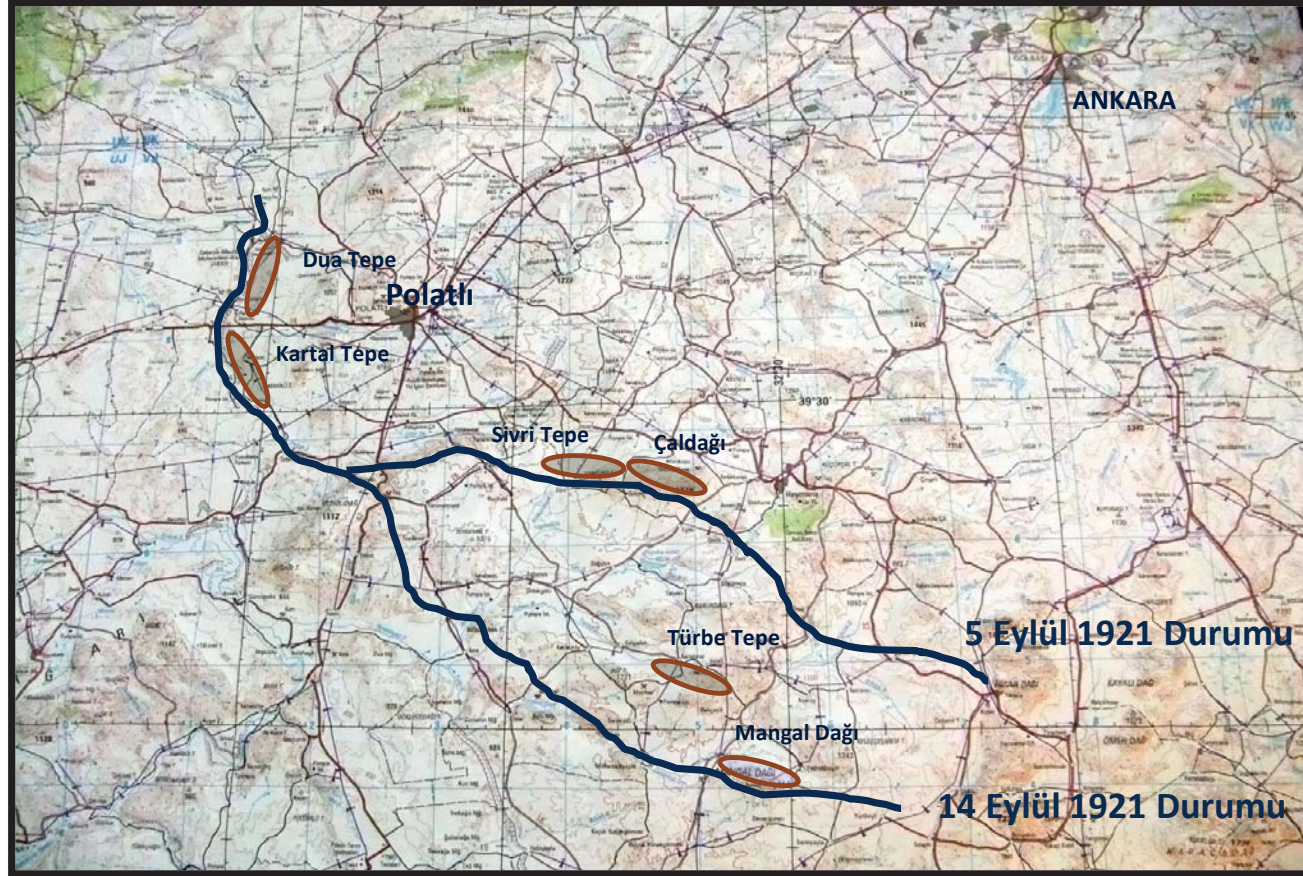
İNÖNÜ MUHAREBELERİ, BARDANYOL TEPE ve İNTİKAM TEPE

İnönü Muharebelerinin Güney Savunma hattına ait kritik arazi kesimleridir.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ, ARAZİDE İNCELENEN SAVUNMA BÖLGELERİ

Resim-13

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Güney savunma hattını teşkil eden Dua Tepe, Kartal Tepe, Sivri Tepe, Çaldağı, Türbe Tepe ve Mangal Dağı bölgeleri yerinde incelenmiştir.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ, DUA TEPE

Resim-14

Dua Tepe, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Kartal Tepe ile birlikte genel savunma hattının kuzey bölümünü teşkil eder. Bu bölge Yunan birlikleri için kuzeyden, Polatlıya en kısa yoldan yaklaşma istikameti sağladığından, Yunan taarruzları, önce bu bölgeden başlamıştır.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ, KARTAL TEPE

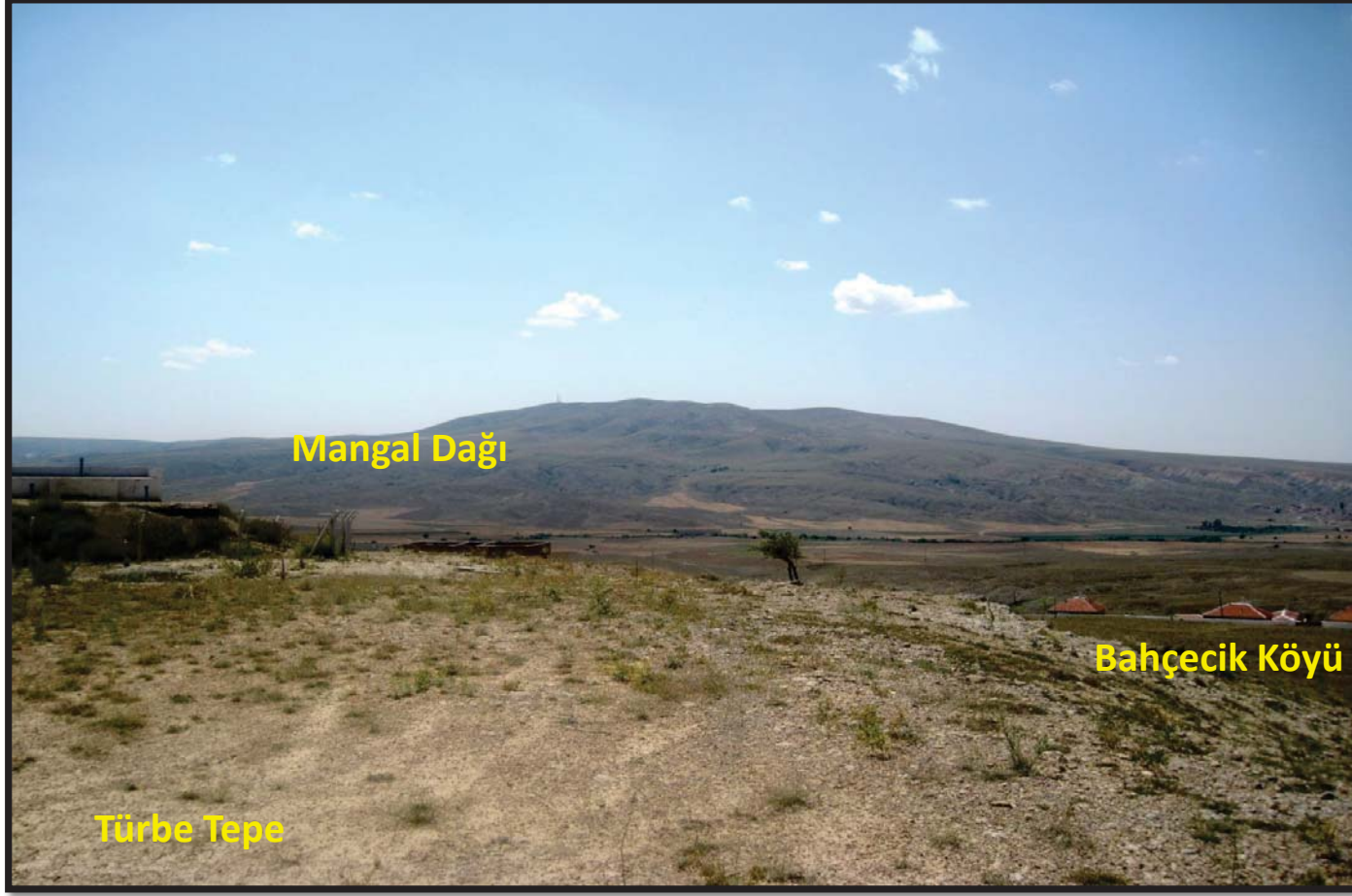
Resim-15

Kartal Tepe, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Dua Tepe ile birlikte genel savunma hattının kuzey bölümünü teşkil eder. Bu bölge Yunan birlikleri için kuzeyden, Polatlıya en kısa yoldan yaklaşma istikameti sağladığından, Yunan taarruzları önce bu bölgeden başlamıştır.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ, MANGAL DAĞI

Resim-16

Mangal Dağı, Yunan taarruzlarına karşı güney bölgesini kontrol eden önemli bir savunma arazi kesimidir. Türbe Tepe'nin zirvesinden görünüm.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ, TÜRBE TEPE

Resim-17

Türbe Tepe, Haymana bölgesini güney kuşatma istikametinden Mangal Dağı ile birlikte koruyan en son kritik arazi kesimidir.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ, TÜRBE TEPE

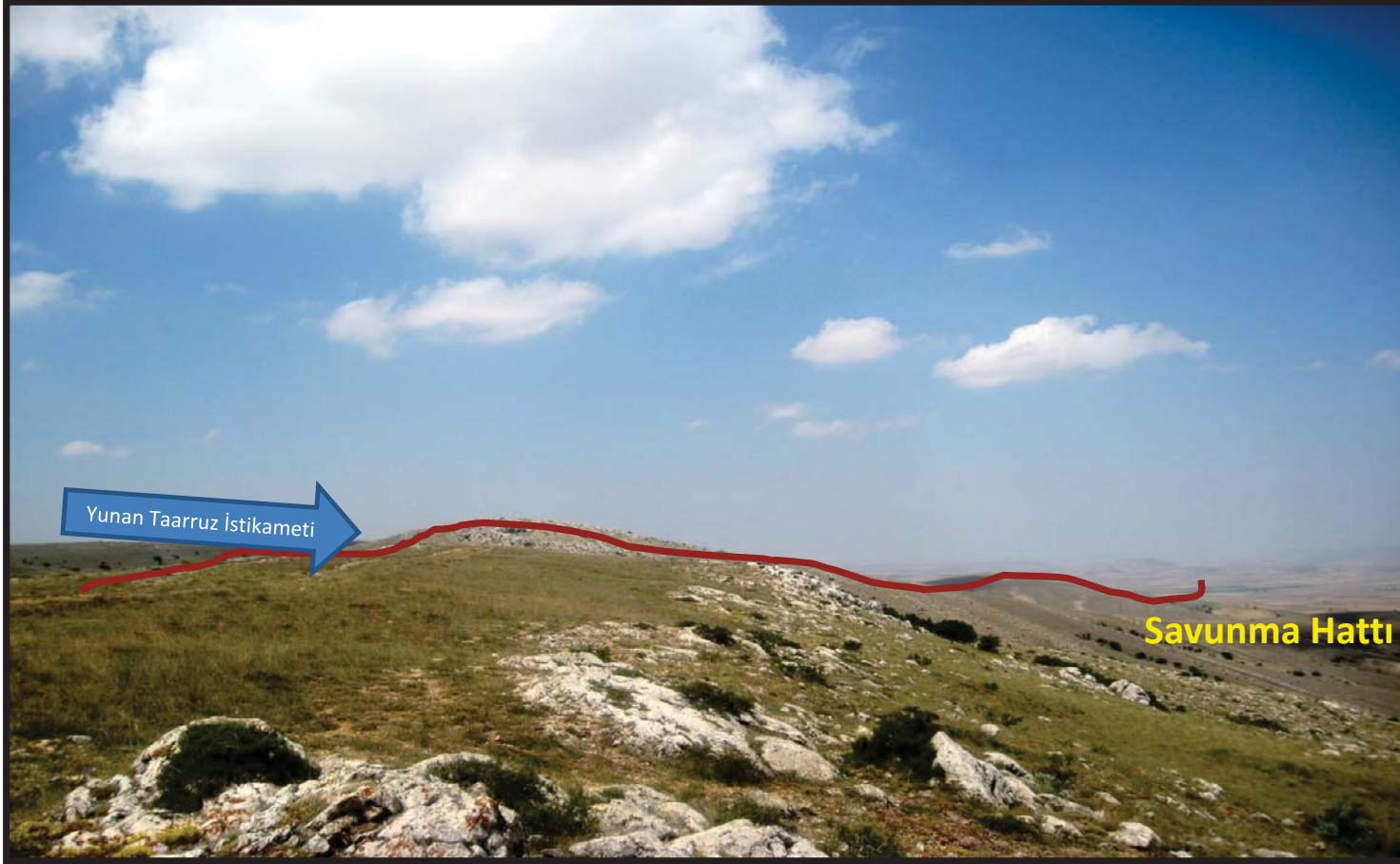
Resim-18

Yunan birliklerinin Türbe Tepe'ye yaptıkları taarruzlarda özellikle gece taarruzlarında kullandıkları dere yatakları, aynı zamanda taarruz istikametleri.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ, ÇALDAĞ

Resim-19

Çaldağ, Haymana'nın güneyinde yer alan ve Yunan birliklerinin Ankara'yı güneyden kuşatmak için taarruzlarını artırdığı aynı zamanda Ankara genel istikametini güneyden kontrol eden önemli bir savunma bölgesidir.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ, ÇALDAĞ

Resim-20

Çaldağ üzerindeki doğal savunma mevzîleri

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ, ÇALDAĞ

Resim-21

Çaldağ zirvesinden,
Yunan taarruz bölgesinin ve taarruz istikametinin görünümü.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ, SİVRİ TEPE

Resim-22

Sivri Tepe, Çaldağ'ın kuzey uzanımında Haymana bölgesini güneyden Yunan Kuşatmasına karşı koruyan önemli bir savunma bölgesidir.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ, SİVRİ KÖYÜ

Resim-23

Yunan birlikleri tarafından, Sivri Tepe ve Çaldağ'ına taarruzdan önce işgal edilen ve Yunan Kolordu karargahının kurulduğu bölge.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Resim-24

Türbe Tepe’de bulunan şarapnel parçaları ile Bahçecik Köyü’nde yöre halkının sergi için bahçesine koyduğu patlamamış eski top mühimmatı

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Resim-25

Sivri Köyü'nde karargâh kuran Yunan kolordusunun, yapılan karşı taarruzlar sonucu kaçarken köyde bıraktığı yemek takımlarına ait bir tabak

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Resim-26

Sivri Tepe'de bulunan bir tfek fieği ile arjr parçaları

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Resim-27

Türbe Tepe'de Tez İçin Arazi Etüdü. (12 Haziran 2010)

BAŞKOMUTANLIK MEYDAN MUHAREBESİ, ARAZİDE İNCELENEN TAARRUZ BÖLGELERİ

Resim-27

Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin başladığı 26 Ağustos 1922'deki taarruz hattı ile 30 Ağustos 1922'deki Yunan Ordusu'nun büyük kısmının esir alındığı bölge yerinde incelenmiştir.

BÜYÜK TAARRUZ, KOCATEPE

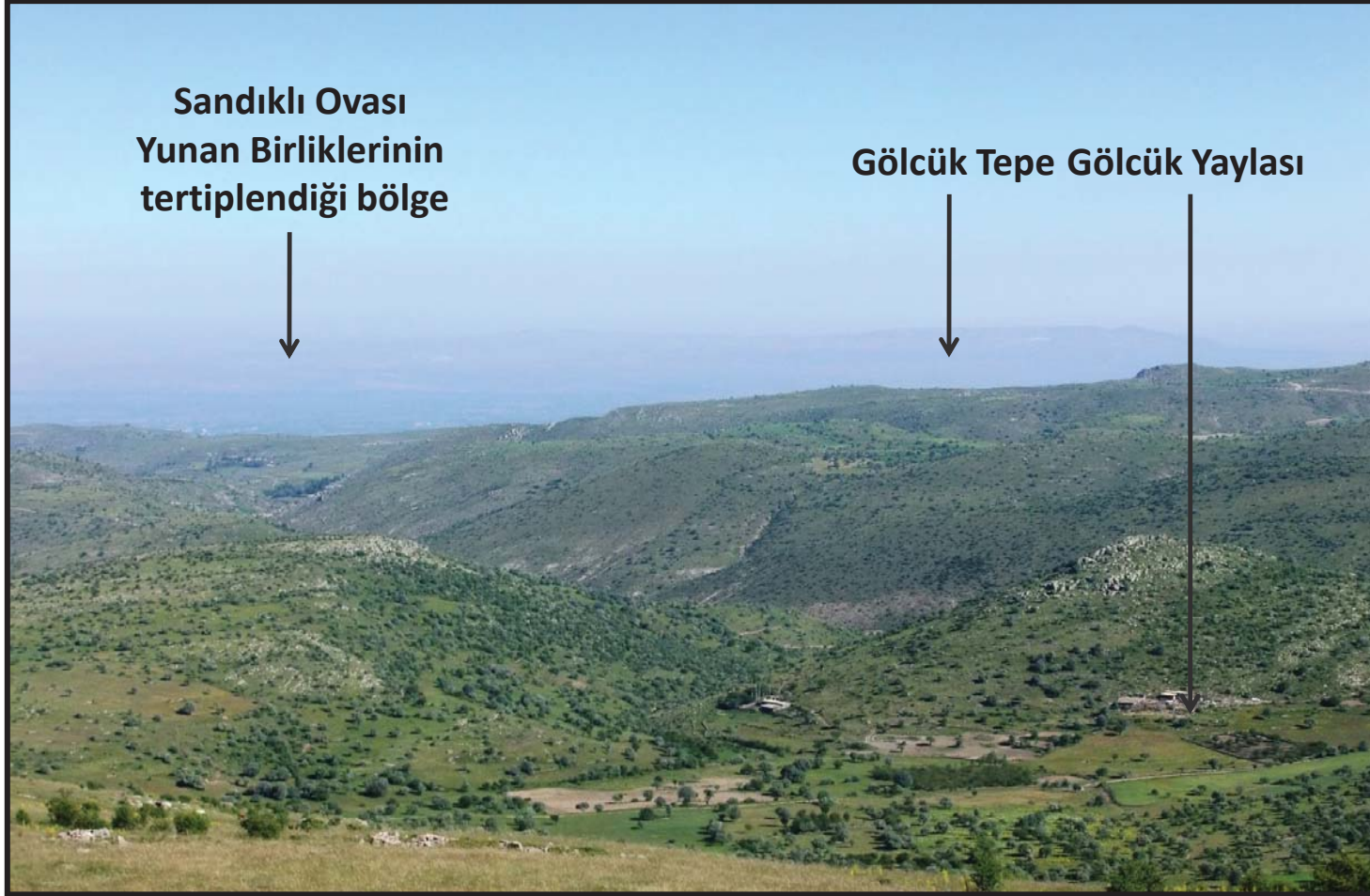
Resim-28

Kocatepe'nin kuzey istikametinde ve ufuk hattında yer alan sivri kayalıklı tepe, Küçükkalecik Tepe'dir. Üzerinde bulunan Koca Tepe'den yapılan arazi etüdü; Küçükkalecik Tepe, başlangıç noktası alınarak doğuya doğru Çiğil Tepe'ye kadar olan hat üzerinde yapılmıştır. (Doğu-batı uzanımı , taarruzun başladığı hat olan Tınaz Tepe, 1467 R.Tepe ve Çiğil Tepe hattıdır.)

BÜYÜK TAARRUZ, KOCATEPE

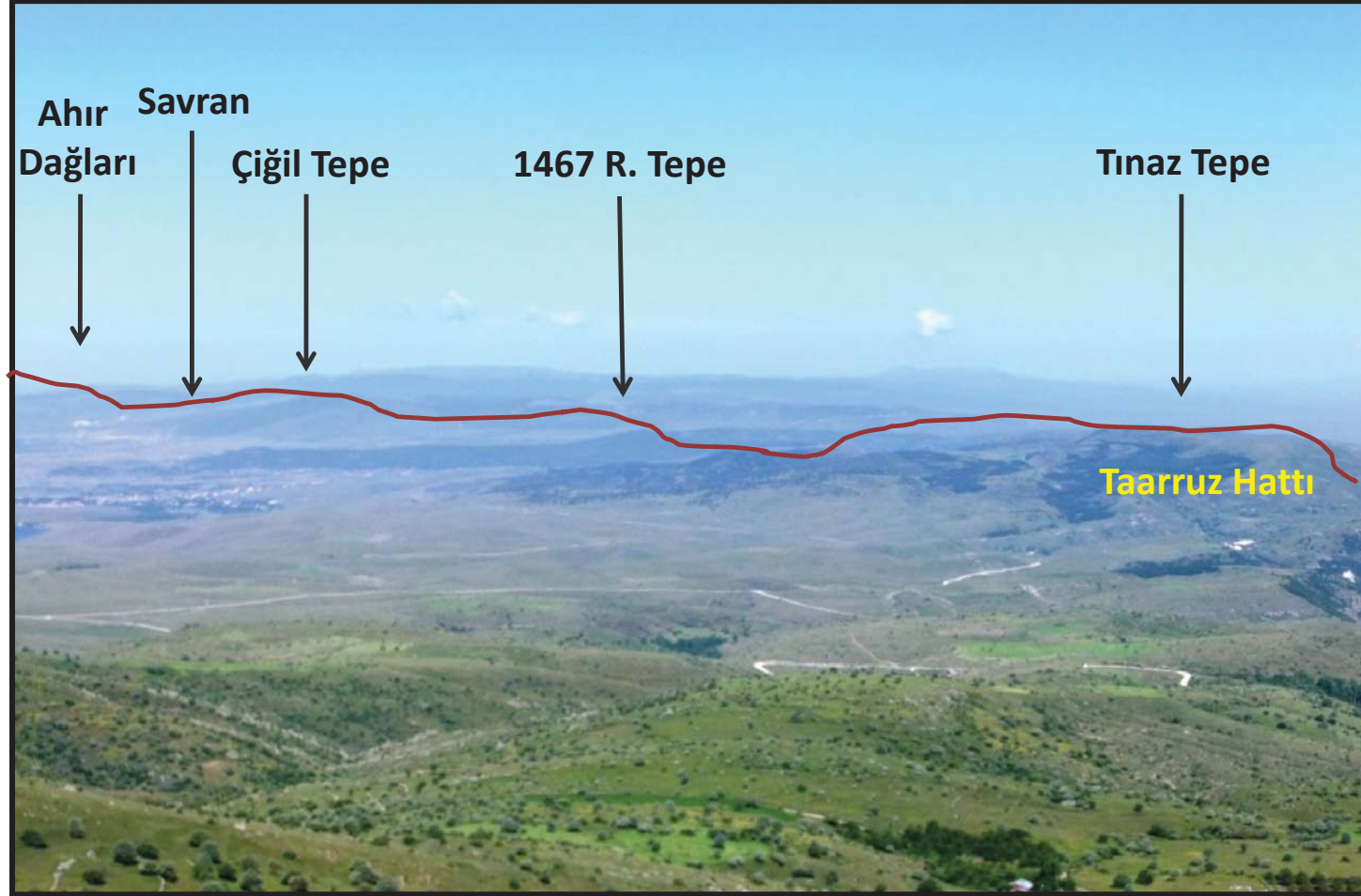
Resim-29

Küçükkalecik Tepe doğu uzanımında yer alan tepe, Gölcük Tepe ve hemen önündeki düzlük alan Gölcük Yaylası'dır. Ufuk hattında ise Sandıklı Ovası bulunmaktadır.

BÜYÜK TAARRUZ, KOCATEPE

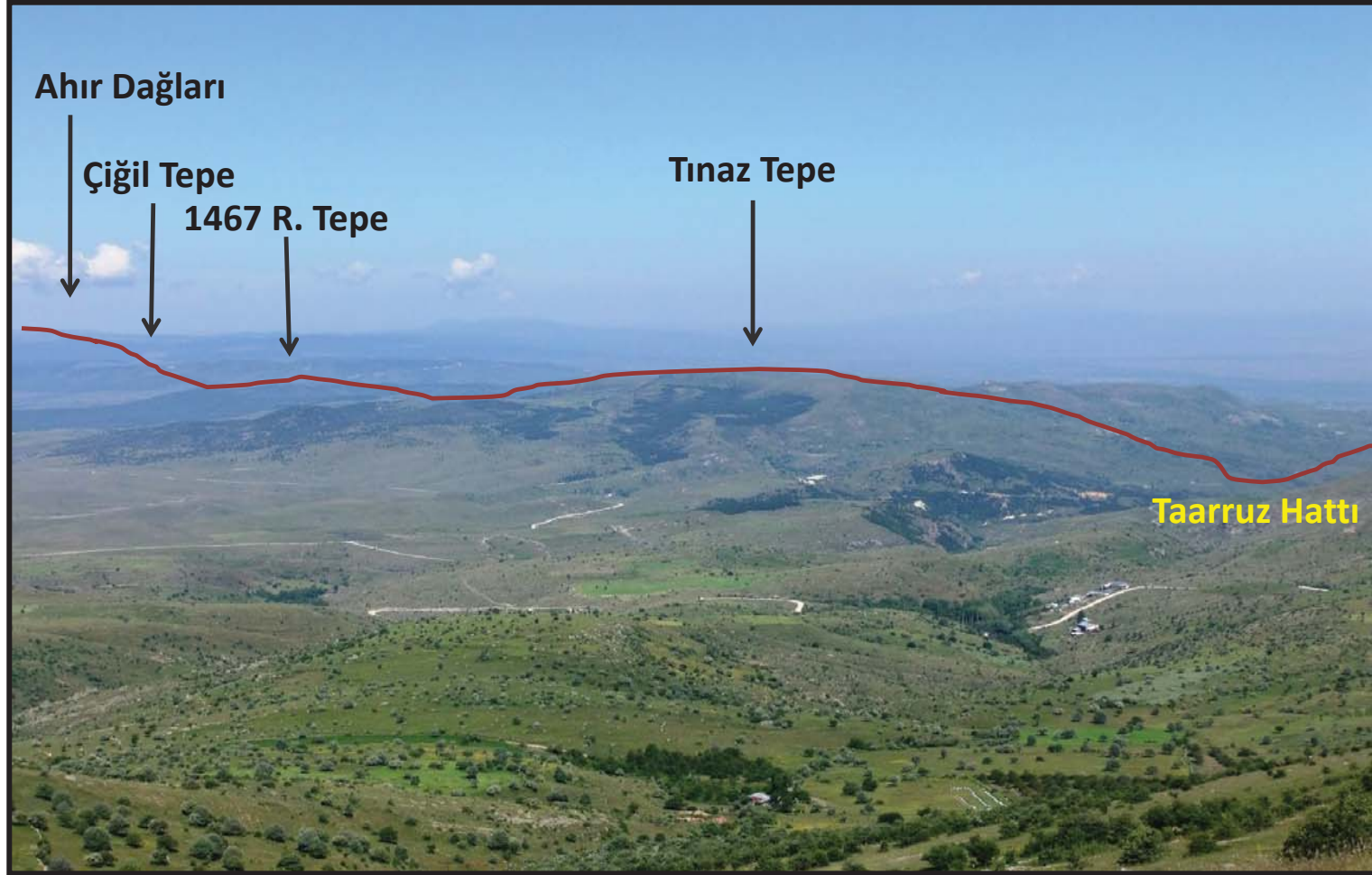
Resim-30

Doğu-Batı uzanımında; Tınaz Tepe, 1467 R.Tepe ve Çiğil Tepe bulunmaktadır. Taarruzun başladığı hat aynı zamanda Yunan birliklerinin güney savunma hattıdır.

BÜYÜK TAARRUZ, KOCATEPE

Resim-31

Doğu-Batı uzanımında; Tınaz Tepe, 1467 R.Tepe ve Çiğil Tepe bulunmaktadır. Taarruzun başladığı hat aynı zamanda Yunan birliklerinin güney savunma hattıdır.

BÜYÜK TAARRUZ, KOCATEPE

Resim-32

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın taarruz öncesi durum muhakemesi yaptığı Kocatepe'nin taşlık yamaçları.

BÜYÜK TAARRUZ, KOCATEPE

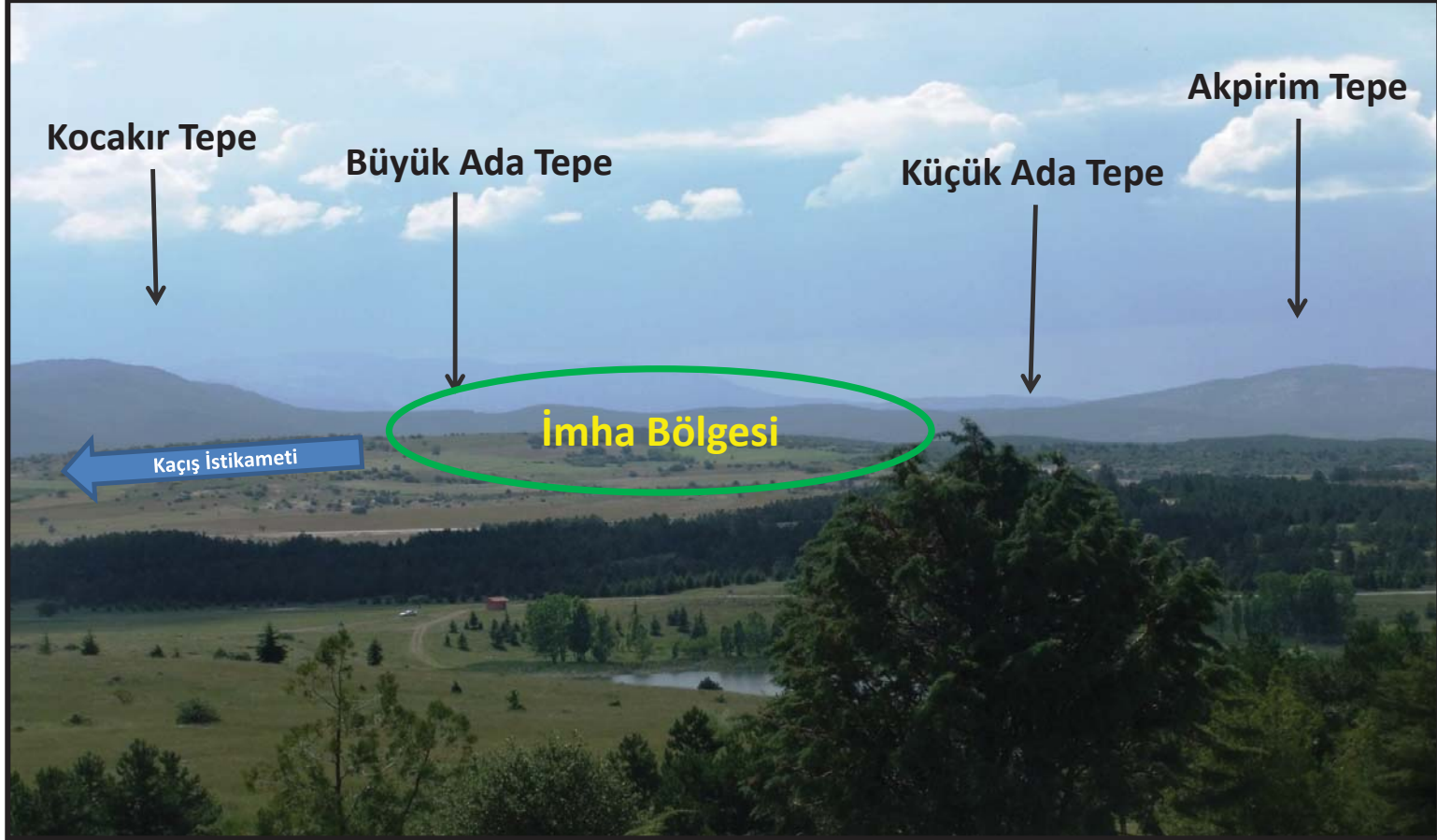
Resim-33

Kocatepe'deki savunma mevzileri

BAŞKOMUTANLIK MEYDAN MUHAREBESİ, ZAFER TEPE'DEN GÖRÜNÜM

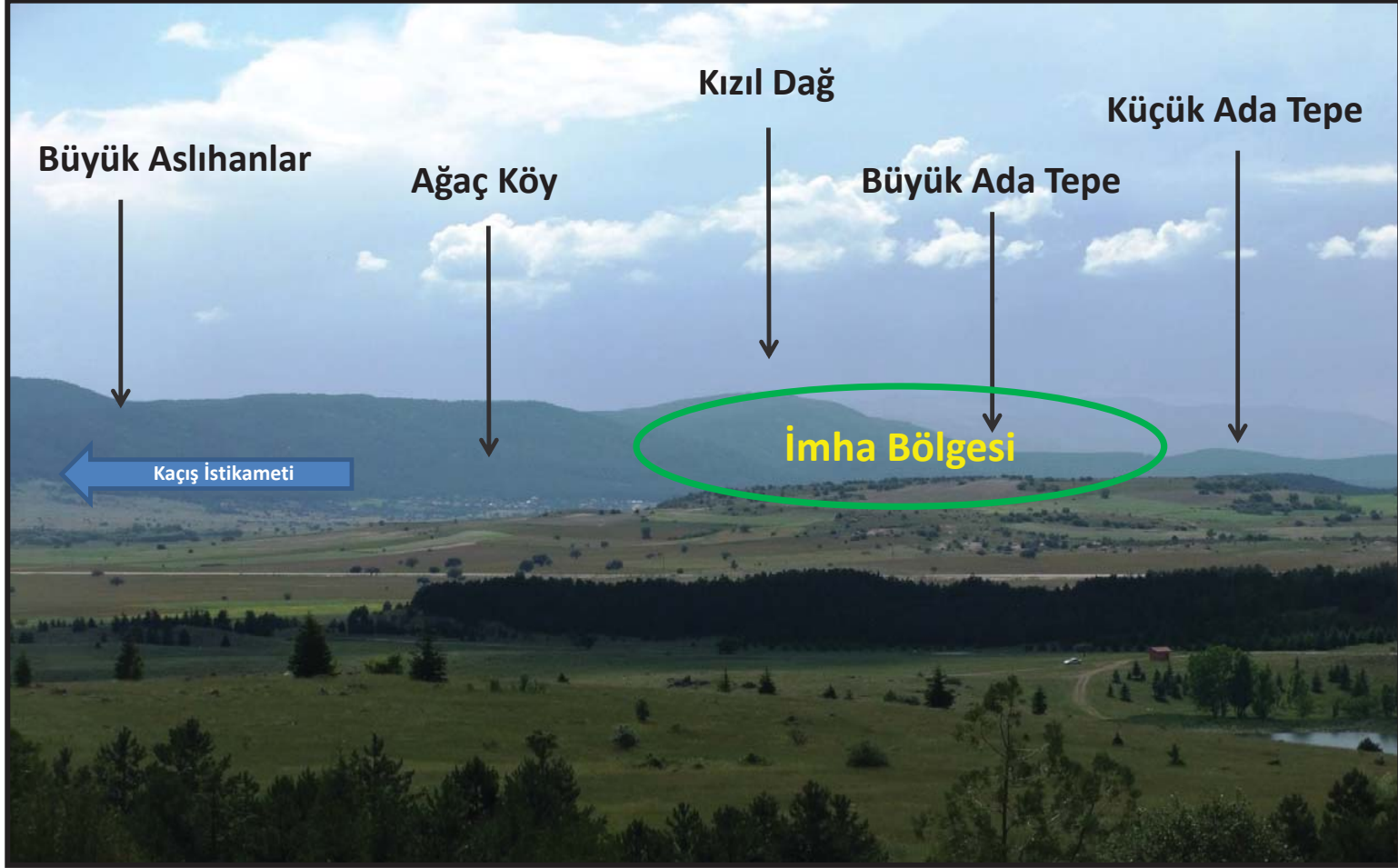
Resim-34

Zafer Tepe'den kuzeydoğu istikametinde çekim yapılmıştır. Zafer Tepe Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Yunan Ordusu'nu imha ve esir ettiği Sincanlı Ovası'nda muharebeleri sevk ve idare ettiği komuta yeridir.

BAŞKOMUTANLIK MEYDAN MUHAREBESİ, ZAFER TEPE'DEN GÖRÜNÜM

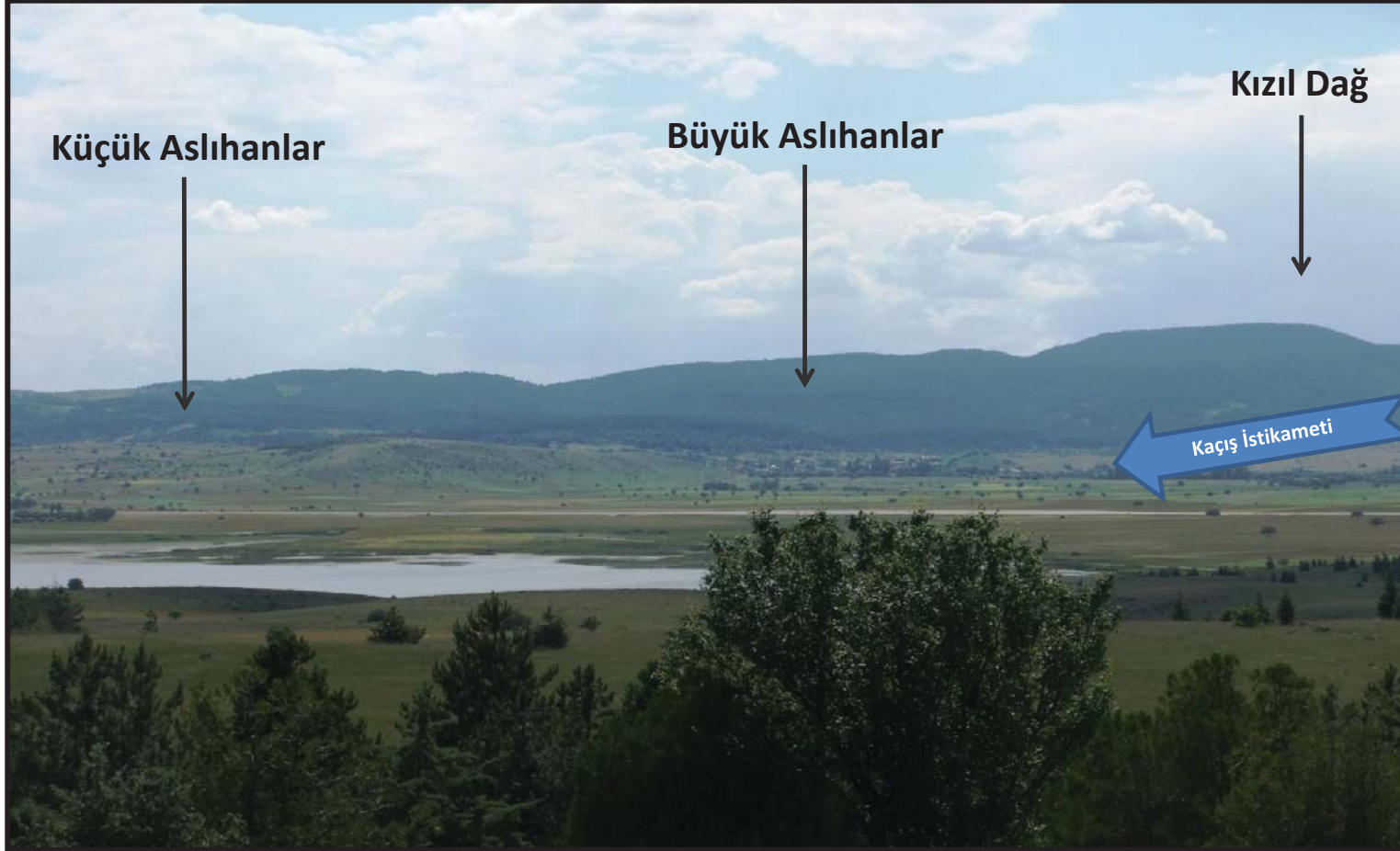
Resim-35

Yunan Ordusu'nun esir alındığı bölge

BAŞKOMUTANLIK MEYDAN MUHAREBESİ, ZAFER TEPE'DEN GÖRÜNÜM

Resim-36

Yunan Ordusu'nun kaçış istikameti ve bölgesi